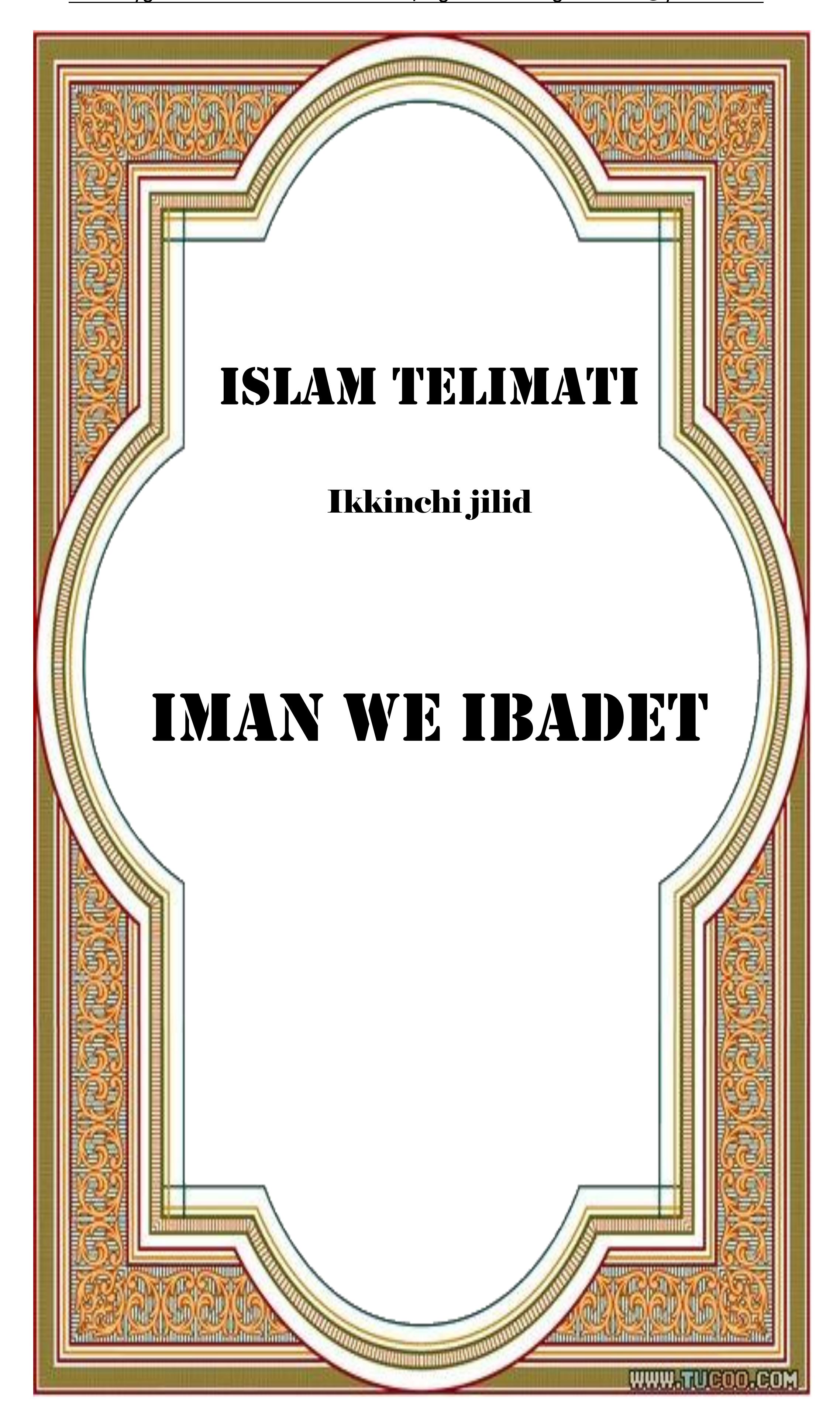
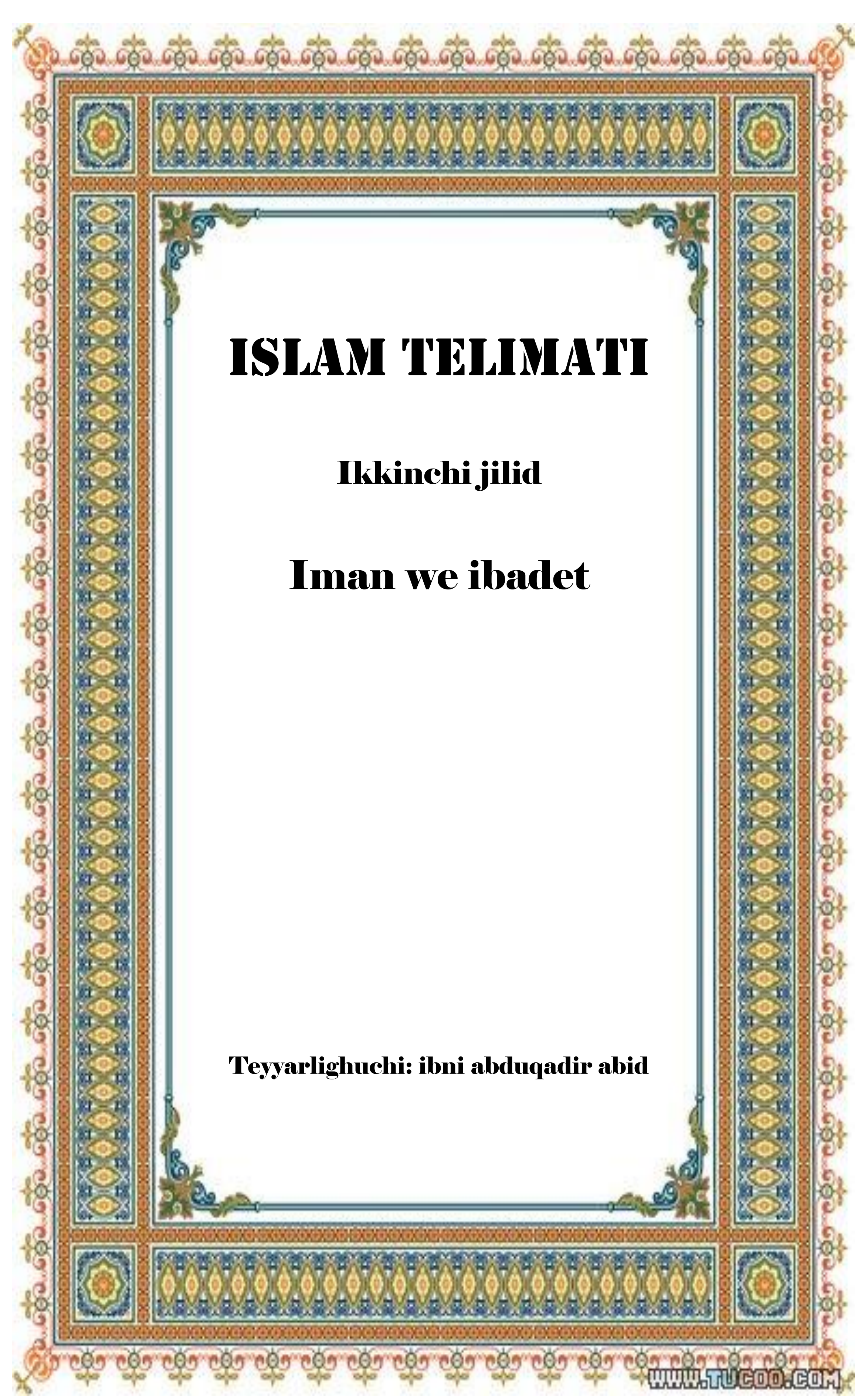

ISLAM TELIMATI

Ikkinchi jilid

IMAN WE IBADET

ISLAM TELIMATI

Ikkinchi jilid

Iman we ibadet

Teyyarlighuchi: ibni abduqadir abid

Ikkinchi jildning muqeddimisi

بسم الله الرحمن الرحيم

nahayiti shepqetlik we méhriban allah taalaning nami bilen bashlaymen.

Barche medhiye we güzel maxtashlar alemlerning perwerdigari we möiminlerning medetkari janabi allah taalagha xastur. Yekke - yégane bolghan, hemme peqetla uningdin yardem soraydighan, héchkimge muhtaj bolmaydighan, toghmighan we toghulmighan we héchkishi uninggha tengdash bolalmaydighan janabi allahqa san - sanaqsiz hemdu sanalar bolsun.. Allah taalagha mewjudatning saniche hemdu sana éytimen. Uni maxtaymen we uninggha shükri éytimen, uningdin meghpiret tileymen we uningdin méni toghra yolgha bashlishini ötünimen.

Mexluqatlirining eng yaxshisi, peyghemberlerning we elchilerning ichide tallan'ghini, heq dinni insaniyetke yetküzüsh arqiliq ularni kupri, zalalet we azghunluqning qarangghuluqliridin qutuldurup, iman, hidayet we heqiqetning nurigha yétekligen, insaniyetni toghra we heq yolgha chaqirghuchi bolghan söyümlük peyghembirimiz hezriti muhemmed eleyhissalamgha, uning aile tawabiatlirigha we uning yolini dawamlashturup bizlergiche yetküzgen aliyjanap sahabilirigha, shundaqla ta qiyametkiche heq yolda yürgen möiminlerge dua we salam yollaymen.

Janabi allahtin biznimu ularning jümlisidin qilishini, barliq musulmanlarni özige itaet qilishqa, özining meghpiritige, raziliqigha érshishke muweppeq qilishini soraymen. Barliq hemdu sanalar alemlerning perwerdigarigha xastur.

Islam telimatining birinchi jilitida islam eqidilrining asasliridin bolghan iman, taharet, namaz, zakat, ramizan, hej, dua qatarliq hul xarektirlik bilmler bilen tonushup eqide asasimizni tikligen bolduq. Emma bir muimini kamil bolush üchün bularla yiterlik emes. Islam telimatida yene islamiy exlaq, islamiy aile qrushqa dair mesililer, islamdiki ewlat terbiysi, islam iqtisadi qatarliqlargha ayit bolghan zöröri bilimler bolup bu bilimlerni igellesh, islami eqidini toluqlash we kucheytishning asasi. Exlaq , insan üchün kiym we tamaqtek mohim bolghan bir amil. Mukemmel islamiy exlaq yitildürmigen isanning alim bolghinining, puldar yaki zor jismaniy küch quwetke ige palwan bolghining islam üchün hich qandaq payda menpeti yoqtur. Allah taala peyghembirimiz muhemmed eleyhissalamni "mukemmel exlaq igisi" dep medihyelidi. Peyghember eleyihssalam özini " men güzel exlaqni omomlashturush üchün ewetildim." didi. Allah taala bizni peyghemberge egishishke, peyghember buyrighanni qilishqa buyridi. Dimek güzel exlaqqa ige bolush heqiqi muimin musulman bolushning mohim asasidur.

Bir muimin musulman üchün güzel bir islamiy aile qurup sünnetke egishish, öz nepsining hawayi heweslirini halaldin qandurush, aile bala chaqiliq bolup perzenit qaldurup ularni yaxshi terbiyilep islam ümmitining köpiyishi üchün hesse qoshushni özining kelgüsi hayatiy ghayisi qilish, aile hayatida , kündilik hayatta islamdiki halal haram mesililirini chüshinip uninggha riaye qilish, allah taalaning kalamigha emel qilish, peyghembirimiz chekligen ishlardin yinip buyrighan ishlarni bija keltürüsh, ailini, allahning ata qilghan nimitini qedirlep sherietke uyghun halette aile hayatini dawamlashtush, xulum xoshna, qirindashlar alaqisida, soda muamilat ishlirida heqiqi bir musulmanning obrazini yaritip islamning, musulmanlarning shan sheripini qoghdap etrapimizdiki gheyri

musulmanlar üchün heqiqi musulmanning qandaq bolidighanliqini namayen qilish arqiliq, adaletlik , heqqaniy güzel bir islamiy jemiyet berpa qilish, her bir islam ümmitining asasliq we axirqi ghayisi bolush kirek. Bu güzel ghayini ishqa ashurush üchün islam telimatlirini estayidil öginip terbiyelinishimizge toghra kilidu. Men bu kitawimning, eziz qirindashlirimizning ene shu jehettiki ihtiyajini qandurushqa yardiymi bolushini , güzel islamiy jemiyet berpa qilishtin ibaret axirqi yüksek ghayisini emelge ashurush üchün irade hem küch quwet ata qilishini janabi allahtin ümid qilimen. Amin.

“islam telimati" mejmuesi uly nus,hisining bölümler munderijisi

birinchi jilid- "iman we ibadet"

ikkinchi jilid -"exlaq we aile"

üchinchi jilid- "quran we sünnet"

tötinchi jilid- "qanun we medeniyet"

Tepsili munderije

بسم الله الرحمن الرحيم

toqquzinchi bölüm. Islamiy exlaq

birinchi bap. Ibadet we exlaq

din bilen ibadetning munasiwiti

peyghembirimiz muhemmed eleyhissalam: "men güzel exlaqni mukemmelleshtürüsh üchün peyghember qilip ewetildim" dégen ulugh sözi bilen özining peyghember qilinishining tüp nishani we chaqiriqidiki roshen programmisini éniq ipadilep berdi.

Islamda otturigha qoyulghan, hem imanning asasi hésablan'ghan ibadetler insanni chüshiniksiz gheyb ishlargha baghlaydighan mewhum paaliyet we menisiz heriket emes. Islam kishilerni teklip qilghan ibadetler kishiler aldidiki sharait qanchilik özgersun, güzel exlaqqa ching yépiship toghra exlaq bilen yashashqa adetlensun üchün tekrarlan'ghan meshiq. Insan tenterbiye arqiliq jismaniy saghlamliqqa érishse, ibadetler arqiliq ésil rohi we güzel exlaqini saqlap qalidu. Quran we hedis bu heqiqetlerni éniq yorutup béridu, mesilen: allah taala namaz oqushqa buyrighanda uning hékmitini bayan qilip mundaq dégen:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ

"namazni (teidil erkan bilen) oqughin, namaz heqiqeten qebih ishlardin we gunahlardin tosidu." [sere enkebut 45- ayet]

nachar ishlardin yiraq bolush yaman söz we yaman ishlardin xali bolush, namazning heqiqiyti. Periz qilin'ghan zakat maldin élinidighan baj emes, belki muhimi u kishiler arisida köyinish we méhribanliqni barliqqa keltürüsh, özara munasiwet we dostluq alaqisini mustehkemlesh wasitisi. Quran kerim zakat élishning mahiyitini bayan qilip mundaq deydu:

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا

"(i muhemmed!) ularning mallirining bir qismini sediqe hésabida alghinki, uning bilen ularni gunahlardin paklighaysen we yaxshiliqlirini köpeytkeysen." [süre tewbe 103- ayet] köngülni rohi kemchilikning kirliridin paklash, jemiyet bilen birge exlaqi angni yükseldürüsh zakatning birinchi hékmiti.

Shuning üchün peyghember eleyhissalam musulman bérishke tégishlik sediqe dégen sözning dairisini nahayiti keng qilip chüshendürgen bolup, u mundaq dégen: "qérindishingning chirayigha külüp qarishing sediqe, yaxshiliqqa buyrup yamanliqtin tosishingmu sediqe, yoldin ézip qalghan kishige yol körsitip qoyishingmu sediqe, yoldin ziyanliq nersilerni tiken we ustixanlarni éliwitishing sediqe, qachangdin qérindishingning qachisigha su töküp bérishingmu sediqe, közi ajiz kishilerge yol körsitip bérishingmu sediqe."

özara ziddiyet we ganggirash ichide uzun turghan sehra muhitida bundaq telimatlarning bolushi zulmetlik jahiliyettiki ereplerni yiteklesh üchün yolgha qoyghan ashu ali ghayini körsitip béridu. Islam dini ramizannimu yolgha qoydi we uni bir qisim yémek - ichmektin waqitliq mehrum bolush dep qarimidi. Belki uni köngülni xata qiziqishliridin cheklep, héssiyatni kontrol qilishning yoli dep qaridi. Buning delili süpitide peyghember eleyhissalam mundaq dégen:

1731/2935 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki rozidar turup yalghan sözlesh

we saxta ish qilishni terk etmeydiken, alle taala uning yémek - ichmekni terk étishige mohtaj emes (yeni undaq roza tutqanning néme paydisi!) (buxari1903)

mana bu bir adem yémek - ichmekni terk étip yaman gep sözni terk etmise roza tutquchi hésablanmaydighanliqini bayan qilidu. Quran kerim ramizanning netijisini bayan qilip mundaq deydu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"i möiminler! (gunahlardin) saqlinishinglar üchün, silerdin ilgirikilerge roza perz qilin'ghandek, silergimu perz qilindi."

bir qsim kishiler muqeddes zémin - heremge qudriti yetken musulmanning ada qilishqa buyrulghan hejni ada qilishqa bérishni bashqa dindiki ibadetlerge oxshash peqetla bir seper qilish dep oylap qélishi mumkin. Bu xata. Chünki allah taala mundaq dégen:

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُواْ مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّهُ وَتَزَوَّدُواْ فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُوْلِي الأَلْبَابِ

"hej waqti melum bir qanche aydur, (yeni shewwal, zulqeide ayliri we zulhejje éyining on künidur) bu aylarda hej qilishni niyet qilghan (yeni éhram baghlighan) ademning jinsi alaqe qilishi, gunah qilishi we jangjal qilishi meni qilinidu, siler qandaqliki yaxshi emelni qilsanglar allah uni bilip turidu.(axiretlikinglar üchün) zad - rahile éliwilinglar, eng yaxshi zad - rahile teqwadarliqtur, i eqil igiliri! Manga teqwadarliq qilinglar."

yuqirida ötken islamning asasi hésablan'ghan bir qisim ibadetlerning qisqiche chüshendürülishidin din bilen exlaqning munasiwitining neqeder mustehkem ikenlikigini köriwalalaymiz. Bu ibadetler mahiyet we körünüshte bir - birige oxshimisimu peyghember eleyhissalam "men güzel exlaqni kamaletke yetküzüsh üchün ewetildim" dégen söz bilen körsitip bergen asasiy nishanda özara bir nuqtidin chiqidu.

Namaz, roza, zakat, hej qatarliq islami ibadetler musulmanlar yetmekchi bolghan mukemmellikning shotisi, hayatliqni qoghdash we yükseldürüshtiki heriketlendürgüch küch. Shuning üchün ibadetlerning bu tertipige dinda nahayiti chong orun bérilgen.

Musulman kishi shu ibadetler arqiliq qelbini paklap, rohini saplashturalmisa, allah we kishiler bilen bolghan munasiwetni yaxshiliyalmisa u kishi toghra ünüm qazinalmighan, xatalashqan bolidu. Ulugh hem keremlik allah mundaq deydu:

إِنَّهُ مَن يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيى* وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُوْلَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى* جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاء مَن تَزَكَّى

"kimki gunahkar halda allahqa mulaqat bolidiken, u dozaxqa kiridu, dozaxta u ölmeydu we (obdan) yashimaydu, kimki möimin bolup yaxshi emellerni qilghan halda allahqa mulaqat bolidiken, u (allahning dergahida) yuqiri derijilerge érishidu, u (derijiler) daimiy turalghu bolghan jennetler bolup, ularning astidin östengler éqip turidu, u yerlerde u menggü qalidu, ene shu (kufridin we gunahlardin) pak bolghan ademge bérilidighan mukapattur."

güzel exlaq muhemmed eleyhissalamning peyghemberlikining ghayisidur

4729/7850 - imam maliktin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: men ésil exlaq peziletlerni toluqlash üchün ewetildim. (malik: 1609)

exlaq peyghembirimiz hezriti muhemmed eleyhissalamning peyghember bolup ewetilishining ghayisi bolghan, yeni muhemmed eleyhissalam insanlarning exlaqini islah qilish we güzel exlaqlarni toluqlash üchünla ewetilgen. Muhemmed eleyhissalam peqet exlaq ögitish üchünla peyghember bolup kelgenmu? Dep heyran bolghuchilargha éytimizki, allah taala quran kerimde muhemmed eleyhissalamgha:

[وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (107)]

" biz séni peqet alemlerge rhemet qilip ewettuq" [süre enbiya 107- ayet] deydu. Rhmet sözi lughette köyünüsh, mihribanliq, shepqet, rehimdilliq dégen menilerni ipadileydu. Rhmet sözini meshhur tilshunas alim abdulqahir jurjaniy ”bashqilargha yaxshiliq yetküzüsh“ dep teripligen. Islahatchi alim ibni qeyyim jewziy ” japa tartsimu, köngli xalimisimu bashqilargha menpeet yetküzüshni teqezza qilidighan süpet “ dep teripligen.

Qéni oylap körüng.... Xiyal qiling... Bir jemiyette aldamchiliq, yalghanchiliq, xiyanet, bir- birige ishenchsizlik, shepqetsizlik qatarliq nachar exlaqlar dewr sürse bundaq bir jemiyette rhmetni tapqili bolamdu? Bir- birige ishench qilalmaydighan, bir- birige xiyanet qilidighan, bir- birini aldaydighan, yalghan sözleydighan bir ailide rhmetning iznasini körgili bolamdu? Shunga keskin éytalaymizki "men peqet güzel exlaqlarni toluqlash üchünla ewetildim", dégen hedis bilen "biz séni peqet alemlerge rhmet qilip ewettuq " dégen ayet otturisidiki munasiwet intayin zich munasiwet bolup, aldinqisi kéyinkisini royapqa chiqirish roligha ige. Chünki exlaq bolmastin rhmet emelge ashmaydu.

Undaqta, exlaq ibadettin muhimmu? Bu néme üchün shundaq?

Sheksizki, exlaq ibadettin muhim. Chünki pütün ibadetlerning eng asasliq ghayisi we méwisi peqet exlaqni islah qilish we shu arqiliq allah taala buyrighan bendichilikni ada qilishtin ibarettur. Eger shundaq bolmisa ibadetlerning hemmisi tenterbiye heriketliridin perqi bolmay qalidu. Yaxshi exlaq yaki güzel exlaq eng sawabliq ibadet qataridin sanilidu.

4731/7853 - ebu derdai reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: qiyamet küni muiminning tarazisida ésil exlaqtinmu éghirraq toxtaydighan bir nerse yoqtur. Alle taala set gep qilidighan, aghzi bézep kishilerdin bekmu nepretlinidu. (tirmizi: 2002)

dinimizning buyrighan we tosqanlirining hemmisi insanlarni dunya we axirette bextlik qilishni we insanlarni eng ésil exlaqlargha érishtürüshni meqset we ghaye qilghan. Insanlar dinimizda buyrulghanlarning hemmisige toluq emel qilidighan bolsa elwette ular eng güzel we eng ésil exlaqlargha ige bolghan bolidu. Chünki dinimizning buyrughanliri we tosqanlirining hemmisi insanlarni özlirige, ailisidikilerge, etrapidikilerge, jemiyetke, muhitqa we pütün insaniyetke ziyanliq bolghan barliq nachar exlaq we yaman xuylardin yiraqlashturup paydiliq ishlargha yüzlendüridu. Shunga eng yaxshi musulman eng exlaqliq kishi dégenliktur.

Ibadetlerning négizi exlaqtur

dinimizda buyrulghan ibadetler eyni waqitta insanlarning exlaqidiki qingghirliqlarni tüzitish rolini oynaydu. Mesilen: ibadetlerning béshi bolghan namaz heqqide allah taala quran kerimde: " heqiqeten namaz qebih ishlardin, gunahlardin tosidu." [enkebut 45- ayet] deydu. Melumki, qebih ishlar bilen gunahlar nachar exlaqning netijisidur. Telebke layiq halda, semimiy niyet bilen ada qilin'ghan namaz yaman exlaqlardin choqum tosidu we yaxshi exlaqlargha yétekleydu. Buningdin körüwélishqa boliduki, sizning namizingiz sizni insanlargha rehim shepqetlik qilalmisa, siz namaz oqup uning méwisini körelmigen bolisiz. Zakatning ghayisi we méwisi meqset güzel exlaqni yétildürüshtur. Chünki özini zakat we sediqilerni bérishke adetlendürgen adem yoqsullargha ich aghritish we shepqet qilishni, shundaqla séxiyliqni öginidu. Zakatning buyrulushining ghayisi heqqide quran kerim mundaq deydu:

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاَتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (103)]

" ularni gunahlardin paklash we yaxshiliqlirini köpeytish üchün ularning mallirining bir qisimini zakat hésabida alghin". Ayettiki yaxshiliqlirini dégen ibare, zakatning maddiy we meniwi barliq yaxshiliqlarni köpeytidighanliqini ipadileydu. Séxiyliq we merdliktin ibaret güzel exlaqmu zakat köpeytip béridighan yaxshiliqlardin biridur. Güzel exlaqta choqum ibadetning sawabi bar. Rozining buyrulishining ghayisi heqqide quran kerim mundaq deydu:

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (183)]

" i möiminler ! Gunahlardin saqlinishinglar üchün, silerdin ilgirikilerge roza perz qilin'ghandek, silergimu ramizan rozisi perz qilindi. " ayettiki "gunahlardin saqlinishinglar" üchün dégen ibare, rozining insanni gunahtin yiraq turidighan we yaxshiliqni söyidighan güzel exlaqqa élip baridighanliqini ipadileydu. Hejning buyrulushining ghayisi heqqide quran kerim yene mundaq deydu:

[الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُواْ مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّهُ وَتَزَوَّدُواْ فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُوْلِي الأَلْبَابِ (197)]

" hej waqti melum birqanche aydur. Bu aylarda hej qilishni niyet qilghan yeni éhram baghlighan ademning jinsy alaqe qilishi, gunah qilishi we jangjal qilishi meni qilinidu. Siler qandaqliki yaxshi emelni qilsanglar, allah uni bilip turidu. Axiretlikinglar üchün ozuq éliwélinglar, eng yaxshi ozuq teqwadarliqtur. " ayettiki "gunah qilish we jangjal qilishi meni qilinidu" dégen ibare bilen "eng yaxshi ozuq teqwaliqtur" dégen ibare hej ibaditining kishilerni gunahlardin, kishilerge azar bérishtin yiraq bolghan teqwaliq dairisige élip kiridighan güzel exlaqqa yétekleydighanliqini ipadileydu.

Yuqiriqi we bashqa pütün ibadetler, musulmanlar yetmekchi bolghan mukemmellikning shotisi we güzel exlaqlargha adetlinishining yolidur. Orunlighuchisigha bu dunyada paydisi bolmighan ibadetlerning axirette uninggha payda yetküzelishini tesewwur qilghili bolmaydu.

Ibadet bilen exlaq ayrilmaydighan bir pütünlük

insan tenterbiye arqiliq jismaniy saghlamliqqa érishse, ibadetler arqiliq rohiy güzelliklerge we güzel exlaqlargha érishidu. Bezi kishiler mesjidte nahayiti

exlaqliq, emma mesjidning sirtida, jemiyette, ailiside, ish ornida, u bashqa insan...

Ibadet bilen exlaq otturisidiki mundaq chong ayrilish netijiside, islam dunyasida, mundaq ikki xil insanlar mewjud :

biri, exlaqi nachar, emma ibadetlirini waqtida orundaydighanlar.

Yene biri, exlaqi yaxshi, emma ibadetlerni yaxsi orundimaydighanlar. Jemiyette bezi kishiler barki, ular muamile ishlirida nahayiti rastchil, durus we ishenchlik, emma namaz oqumaydu. Yene bezi kishiler barki, ular ibadetlerge nahayiti hérismen bolsimu, exlaqi nachar bolghanliqtin birini aldaydu, yene birige azar qilidu. Bu ikki pirqining héchqaysisi islamdin emes ! Su bilen ot birlishelmigendek, telebke layiq orundalghan ibadet bilen yaman exlaq birlishelmeydu. Quran kerim bextke érishidighan heqiqiy möiminlerning süpetlirini bayan qilghan jimi ayetlerde, ularning exlaqi bilen ibaditini maxtighan. Mesilen: muminun süriside mundaq kelgen:

[قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (1) الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (2) وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (3) وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ (4) وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (5) إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (6) فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (7) وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (8) وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (9)]

"möiminler heqiqeten bextke érishti. Ular shundaq möiminlerki namazlirida allahni ulughlighanliqtin uningdin eyminip turghuchila rdur." bu ibadet.

" ular bihude söz, bihude ishtin yiraq bolghuchilardur" bu exlaq.

" ular zakat bergüchilerdur." bu ibadet.

" ular ewretlirini özlirining ayalliridin, chöriliridin bashqilardin (yeni haramdin) saqlighuchilardur." bu exlaq.

" öz ayalliri we chöriliri bilen jinsiy yéqinchiliq qilghuchilar." malamet qilinimaydu. "buning sirtidin jinsiy telebni qanndurushni teleb qilghuchilar heddidin ashquchilardur.", "ular özlirige tapshurulghan amanetlerge we bergen wedisige riaye qilghuchilardur." bu exlaq.

" namazlirini waqtida, telebke layiq ada qilghuchilardur." bu ibadet.

Quran kerim yene allahning söygüsige irishken bendilerning süpetlirinimu ularning ibaditi we exlaqi bilen birge bayan qilghan. Mesilen: furqan süriside mundaq kelgen:

[وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا (63) وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا (64) وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا (65) إِنَّهَا سَاءتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا (66) وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا (67)]

" merhemetlik allahning yaxshi köridighan bendiliri, zéminda özlirini töwen tutup temkinlik bilen mangidu, nadanlar ulargha nalayiq söz qilsa, ulargha, ” silerge amanliq tileymiz “ deydu we oz yoligha dawam qilidu." bu exlaq.

" ular kéchilerni perwerdigarigha sejde qilish we uzun uzun qiyamda turup namaz oqush bilen ötküzidu." bu ibadet.

" ular” perwerdigarimiz! Bizdin jehennem azabini yiraq qilghin, jehennemning azabi heqiqeten séning düsmenliringdin ayrilmaydu." bu ibadet.

" jehennem heqiqeten yaman qarargahtur, yaman jaydur. Ular xirajet qilghanda, israpchiliqmu qilmaydu, béxilliqmu qilmaydu, otturahal xirajet qilidu." mana bu exlaq.

Ibadettin exlaqiy nésiwe alalmighanlar qiyamette quruq qol qalidu

peyghember eleyhissalam bir küni sahabiliridin kimning quruq qol qalghan kishi ikenlikini bilemsiler dep sorighanda, sahabilar: ” héchqandaq mal – mülki bolmighan kishini quruq qol qalghan kishi, deymiz“ deydu. Bu waqitta peyghember eleyhissalam "qiyamet küni biraw namaz, zakat we roza bilen kélidu. Emma birini tillighan, birige töhmet chaplighan, birining mélini yewalghan, birining qénini tökken, birini urghan bolup, uning yaxshiliqliri shulargha élip bérilidu. Uning yaxshiliqliri tügise, ularning gunahliri uninggha artilidu. Andin u dozaxqa tashlinidu. Mana bu, méning ummitimning quruq qol qalghuchisidur " dégen. Hediste körginimizdek, ibadetlerning qobul bolmasliqining we axirette esqatmasliqining birdinbir sewebi yaman exlaqlardur !

Rohi dunyasi güzel bolghanlarning ish heriketlirimu güzel bolidu

insan rohiy dunyasini güzel edep– exlaq bilen zinnetligendila jemiyette ish–herikiti güzel, söz – ipadisi güzel, muhiti güzel bolalaydu. Ippet – hayaliq, güzel ghayilik, qaytmas iradilik, chidam – gheyretlik, sewri – taqetlik, tirishchan, semimiy – sadaqetlik, kemter, ishchan, epuchan, mulayim, éghir – bésiq, rohiy dunyasi mukemmel adem bolalaydu. Eksiche, edep – exlaq terbiyisige sel qaralsa güzellik setlikke, yaxshiliq yamanliqqa aylinip özgiridu. Exlaqsiz adem yaman ish, yaman xuy, yaman illetni adetke aylanduruwalidu. Mundaqlar ish – herikiti eski, sözliri qopal, bihaya, peskesh, nomussiz, wijdansiz, rehimsiz, saxtipez, wapasiz, yalghanchi, aldamchi, achköz, nepsaniyetchi, menmenchi, chéqimchi, béxil, jédelxor.... Qatarliq yaman yollargha kirip qalidu. Netijide, ailining xatirjemliki, jemiyetning tertipi buzulidu. Shunga dunyadiki barche dinlar eng awwal kishilerni güzel exlaqlar bilen zinnetlinishke chaqirip kelgen. Musulmanlarda bolsa, güzel exlaq imanning kamaliti hem eng chong ibadet sanilidu.

4730/7851 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, u peyghember sellallahu eleyhi wesellemning: muimin kishi ésil exlaqi bilen (kündüzi) roza tutup, (kéchisi) tehejjud namizi oqughan kishining derijisige érisheleydu dégenlikini anglighan. (ebu dawut: 4798)

güzel exlaq imanning qoldishidur

güzel exlaq imanni takamulluqqa élip baridighan we uni küchlendüridighan amildur. Derije jehette exlaq bilen iman bir turidu.

5023/8277 - ebu shureyhtin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: allening nami bilen qesemki, muimin bolalmaydu. Allening nami bilen qesemki, muimin bolalmaydu. Allening nami bilen qesemki, muimin bolalmaydu, dédi. Sahabilar: i resulullah! Kim muimin bolalmaydu? Dep sorighanidi, peyghember eleyhissalam: qoshnisi (uning) yamanliqidin emin bolalmighan kishi, dep jawab berdi. (buxari: 6016)

qéni oylap körüng ! Balkonigha yayghan kirning süyini astinqi qewettiki xoshniliririgha yaki yolgha éqitip kishilerge azar qilidighanlar bilen mashinisini xoshnisining ishiki aldigha toxtitiwélip uni biaram qilidighan yaki ammiwi yolgha toxtitip qoyup mesjitke kirip kétidighanlar özlirini imanimiz kamil dep éytalamdu?

Eger ” hee “ dése, ular yalghanchilardur ! Namaz oqush üchun kettighu? Déyishingiz mumkin. Toghra namaz oqup allahqa qulchiliq ada qilish üchün ketti, emma insanlarning ötidighan yolini tarlashturup qoyup ulargha qiyinchiliq peyda qildi emesmu? Bu ehwal – yuqirida ötken köp ibadet qilsimu, xoshnilirigha azar bergenliki seweblik dozixi bolup ketken ayalning ehwalidin perqlenmydu. Insanning wujudida rezillik chongqurliship, yamanliqi köpeygenséri xuddi adem kiyimidin ayrilghandekla din diyanettin ayrilip qalidu. Ixchamlap éytqanda, exlaq her qandaq ademning dunya we axiretlik ghelibe yaki meghlubiyitige biwasite tesir körsitidighan muhim amil.

Exlaq bilen imanning munasiwiti

güzel exlaq iman bilen bir orunda turidighan emel bolup, exlaq imanni toluqlash roligha ige.

43/59 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: iman 70 nechche shaxchidin terkip tapqan bolup, haya shu shaxchilarning biridur. (muslim 35)

44/61 - yene bir riwayette: uning eng ewzili: ”bir alletin bashqa héch ilah yoq“ déyish; eng töwini kishilerge eziyet yetküzidighan nersilerni yoldin éliwétishtur déyilgen. (muslim: 35)

insanlar ötidighan yollardiki ziyanliq nersilerni élip tashliwétish, imanning bir parchisi bolghan yerde, ammiwiy yollargha, kochilargha exletlerni we méwilerning shöpüklirini tashlaydighanlarning imani toluq bolalamdu? !

Exlaq bilen ibadetning munasiwiti

exlaq bilen ibadetning munasiwiti bir- birini takamullashturidighan we toluqlaydigha munasiwet bolup, ibadet güzel exlaqlar bilen terbiyilinish yolidiki shota. Sawab we jaza jhettimu exlaq bilen ibadet oxshash étibargha igidur. Quran kerimdiki:

[فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ (4) الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (5) الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ (6) وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ (7)]

"shundaq namaz oqughuchilarning haligha wayki, ular namazlirini gheplet ichide oquydu, bashqilargha körsitish üchün oquydu, xeyri éhsan'gha tosqunluq qilidu." dégen ayette ibadetni kishilerge körsitish üchün qilip suyistimal qilghuchilar bilen xeyr éhsanni tosquchilar oxshashla sökülgen we bularning jazasiningmu birdek bolidighanliqigha isharet qilin'ghan. Namazni allah üchün oqush ibadet, namazni kishilerge özini teqwadar musulman qilip körsitish üchün oqush gunah bolghinidek, muhtajlarning derdige yétip, ulargha xeyri éhsan qilish güzel exla q, xeyr éhsan'gha tosqunluq qilish yaman exlaqtur.

Exlaqning ajizliqi imanning ajizliqining delili

iman pesliktin saqlighuchi, ulughluqqa qozghatquchi küch. Shuning üchün allah taala bendilirini yaxshiliqqa chaqirghan yaki yamanliqtin yiraqlashturghanda buni kishilerning qelbige orunlashqan imanning telipi qilip köpinche orunda "i iman éytqan kishler" deydu. Andin kéyin meqsetni bayan qilip bolup:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللّهَ وَكُونُواْ مَعَ الصَّادِقِينَ

"allahqa teqwa bolunglar, rastichillarning qataridin bolunglar." deydu. Mesilen: peyghember eleyhissalam keskin qilip küchlük iman, küchlük exlaqni barliqqa keltüridu. Exlaqi chékinish imanning ajizliqining yaki yoqlighining ipadisi

ikenlikini nahayiti éniq otturigha qoydi. Yüzi qélin, idiyisi buzuq, héchkimdin tartinmastin rezil ishlarni qilidighan kishi toghrisida peyghember eleyhissalam mundaq deydu:

4736/7858 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: haya imandindur, iman ehli jennette bolidu. Aghzi bézeplik qopalliqtur, qopallar dozaxta bolidu. (tirmizi: 2009)

xoshnisigha eziyet yetküzidighan, töhmet chaplaydighan kishilerge keskin höküm qilip peyghember eleyhissalam mundaq deydu: "allah bilen qesemki, möimin bolalmaydu, allah bilen qesemki, möimin bolalmaydu, allah bilen qesemki, möimin bolalmaydu. Ya resulullah kim déyilgende, xoshnisi eziyet yetküzüshidin xatirjem bolalmighan kishi."

peyghember eleyhissalamning egeshküchilirige qalaymiqan, bihude, tola sözleshtin özini tartishni ögetkende mundaq dégenlikini bayqaysiz.

4737/7859 - ebu umame reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: haya we kemsözlük imanning ikki tarmiqi, aghzi bézeplik we wat - watliq munapiqliqning ikki tarmiqidur. (tirmizi: 2027)

resululla mushundaq emili méwige érishken'ge qeder semimiy, mukemmel iman asasida ésil peziletlerni kishilerge singdürüsh we mustehkemlesh hemde ularning turmushida adetke aylandurushni üzlüksiz dawamlashturghan.

Bir qisim din'gha egeshküchiler telep qilin'ghan ibadetlerni ada qilishqa sel qaraydu. Özlirini jemiyette ada qilishqa qattiq qizghindek körsitidu, shu waqtining özide güzel exlaq we heqiqiy iman yol qoymaydighan ishlarni qilidu.

Peyghembirimiz muhemmed eleyhissalam bundaq buzghunchi kishilerni agahlandurghan. Ümmitini ulardin éhtiyat qilghuzghan. Chünki ibadetning sheklini uning rohini chüshenmeydighan kishilermu doriyalaydu. Belkim kichik bala namazning heriketlirini doriyalishi, sözlirini tekrarliyalishi mumkin. Artis hej paaliyetlirini bérilip dildin qilghan halitini körsitishi mumkin. Lékin bular sadaqet, büyük meqsettin héchnimini hel qilip bérelmeydu. Pezilet we yükseklikning ölchimi xatalashmaydighan menbege tayinidu. Mana bu büyük exlaq. Bu toghrisida peyghember eleyhissalamdin mundaq bir bayan bar.

5028/8284 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: bir adem: i resulullah! Kishilerning éytishiche, palani ayal köp namaz oquydiken, rozinimu köp tutidiken we köp sediqe béridiken. Biraq, u qoshnilirigha til ahanet qilidiken? Dégenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: u dozaxqa kiridu, dédi. U yene: i resulullah ! Kishilerning éytishiche, palani ayal az roza tutidiken, sediqinimu az béridiken, namaznimu az oquydiken. U qurut chaghliq az nersilerni sediqe qilidiken. Biraq, qoshnilirigha til ahanet qilmaydiken? Dégenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: u jennetke kiridu, dédi. (ehmed: 9383 ; bezzar)

bu jawapta ésil exlaqning qimmitige alahide étibar qilish, shuningdek sediqining paydisigha bashqilargha yétidighan ijtimaiy ibadet ikenlikigini eskertish bar, shuning üchün sediqige, namaz we rozigha toxtitilghandek ölchem toxtitilmighan, namaz, roza körünishte xususiy ibadet.

Insanning wujudida rezillik chongqurlashsa, yamanliqi köpeyse jemiyetke bolghan xetiri chongaysa, insan xuddi adem kiyimidin ayrilghandek imandin ayrilip uning men möimin déyishliri saxta bolidu. Imanning durus exlaq bilen bolghan munasiwitidiki bu éniq prinsipni delillep, peyghembirimiz muhemmed

eleyhissalam mundaq dégen:

4903/8095 - abdullah ibni emr reziyellahu enhuma riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: töt xil süpet bar bolup, qandaq bir ademde mushu süpetlerning hemmisi tépilsa, resmi munapiq bolidu. Biri tépilsa, taki uni tashlimighuche nipaqning bir süpiti uningda bolghan bolidu. 1- amanetke xiyanet qilish; 2- yalghan sözlesh; 3- toxtamgha emel qilmasliq; 4 - dewada osalliq qilish. (buxari: 34)

4904/8098 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ikki xislet munapiqta tépilmaydu: biri ésil exlaq; yene biri diniy chüshenche. (tirmizi: 2684)

exlaqning ghayisi -yüksek dunya üchün

bu telimatlardin shu ashkara boliduki, islam insaniyetni chong qedem bilen pezilet we edeb - exlaq bilen nurlan'ghan hayatqa élip chiqish üchün kelgen, mushu yüksek nishan'gha yetküzidighan basquchni özining muhim wezipisi qilghan, shuningdek buninggha tesir yetküzgenlerni bu nishan'gha qarshi chiqqan we uningdin yiraqlap ketken dep hésablighan. Exlaq kérek qilmisimu bolidighan, sel qarashqa bolidighan sheyi emes. Belki u, din razi bolidighan we qollap quwwetleydighan hayatliqning asasi.

Islam ésil peziletlerni retke turghuzup egeshküchilirini shuninggha bir - birlep puxta emel qilishqa buyridi, eger biz peyghember eleyhissalamning yaxshi exlaqliq bolush toghrisidiki sözlirini yighsaq herqandaq islahat kitawidin katta bolghan mislisiz kitab barliqqa kélidu. Peyghember eleyhissalam ümmetni yaxshi chüshensun, exlaqning qimmitige sel qarimisun, exlaq bir xil murasimgha aylinip qalmisun dep bu heqqaniy prinsiplarni tekitleshke alahide küchigen.

Güzel exlaq jemiyette yiraqtin oqutush yaki buyrush, tosushlar bilen barliqqa kelmeydu. Güzel exlaqni rohiyetke singdürüsh üchün ögetküchining bashqilargha bundaq qil yaki undaq qilma déyishi kupaye qilmaydu. Netijilik telim - terbiye üchün uzaq terbiyileshke, üzlüksiz perwish qilishqa toghra kélidu.

Terbiye yaxshi ülgige tayan'ghandila andin ünüm béridu. Nachar adem etrapidiki kishilerge yaxshi ülge bolup yaxshi tesir qalduralmaydu. Bashqilarning diqqitini tartidighan, edeb - exlaqi jelp qilidighan, ish - paaliyiti kishlerning méhri - muhebbet we hewisini qozghaydighan kishiler yaxshi tesir qaldurup, shundaq kishiler yaxshi ülge bolidu. Egeshküchilerde hörmet we qayilliq barliqqa kélishi üchün yitekchi yuqiri exlaq - peziletlik bolushi kérek.

Peyghember eleyhissalam es'habliri arisida özi teshwiq qiliwatqan exlaqning büyük ülgisi idi. U wez - nesihet qilishtin burunla özining parlaq turmush paaliyiti arqiliq ésil exlaqi peziletni es'habliri arisigha singdürüp bolatti.

Ikkinchi bap. Exlaq chüshenchisi we exlaqi burchimiz

insanlarning maddiy we meniwi ikki teripi bardur. Insanlarning maddiy teripi beden, meniwi teripi roh dep atilidu. Rohni körgili bolmaydu. Emma insan rohining esiri bolghan güzel xuylarni körgili bolidu. Bularni exlaq deymiz. Ochuqraq qilip éytqanda, rohimizgha yerliship adet haligha kelgen yürüsh turushlirimiz exlaq dep atilidu.

Exlaq, yaxshi exlaq we nachar exlaq dep ikki türlük bolidu.

Güzel exlaq, her ishta toghra, adaletlik, rastchil bolush, wedige wapa qilish,

amanetke ishenchlik, söygü wapaliq, iman étiqadliq bolush, ailisidikilerge méhriban, ata – anigha wapadar, uruq – tughqanlargha köyümchan, xoshnilargha epuchan, haywanlargha rehimdil bolush, meyli dunyaliq bolsun, meyli axiretlik bolsun öz wezipisini bilish we öz waqtida orunlash, xataliqini dadil étirap qilish, ebediy jasaretlik, séxi, merd, pakiz, medeniyetlik, köksi keng bolush, her ishta heqiqetni közlesh, özige ishinish, özige yölinish, wijdanliq, ghururluq bolush, nomusini saqlashni bilish, weten'ge, xelqqe we pütün insanlargha menpeetlik bolush we bashqilar.

Yaman exlaq, yalghan éytish, aldamchiliq qilish, haram yéyish, ata – anini qaxshitish, ailisidikilerni renjitish, xoshnilarni azarlash, xizmetdashlirigha chongluq qilish, bashqilargha düshmenlik qilish, töhmet qilish, körelmeslik, qorqunchaqliq, sözide turmasliq, haywanlarni qiynash, horunluq, temegerlik, pursetpereslik, pitnixorluq, gheywetxorluq we bashqilardur.

Islam dinidiki exlaq chüshenchisi

dinimizning buyrighan we tosqanlirining hemmisi insanlarni dunya we axirette bextlik qilishni we insanlarni eng ésil exlaqlargha érishtürüshni meqset we ghaye qilghan. Insanlar dinimizda buyrulghanlarning hemmisige toluq emel qilidighan bolsa elwette ular eng güzel we eng ésil exlaqlargha ige bolghan bolidu. Chünki dinimizning buyrughanliri we tosqanlirining hemmisi insanlarni özlirige, ailisidikilerge, etrapidikilerge, jemiyetke, muhitqa we pütün insaniyetke ziyanliq bolghan barliq nachar exlaq we yaman xuylardin yiraqlashturup paydiliq ishlargha yüzlendüridu. Allahqa eng yéqimliq adem, eng exlaqliq ademdur.

4732/7854 - jabir reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: aranglardin manga eng söyümlük we qiyamet küni manga eng yéqin olturidighanlar exlaqi ésil bolghininglardur. Aranglardin manga eng öch körülidighan we qiyamet küni manga eng yiraq olturidighanlar bolsa, memedanliq qilip, quruq gepni tola qilidighan, kelse kelmes sözlewéridighanlardur, dédi. Sahabilar: i resulullah ! Biz: quruq gepni tola qilidighan, kelse kelmes sözlewéridighan dégen sözni chüshenduq. Lékin: memedanliq qilidighan dégen sözning menisini chüshenmiduq? Dep soriwidi, peyghember eleyhissalam: ular mutekebbirlerdur, dédi. (tirmizi: 2018)

exlaqliq bolghan ademni allah hemmidin bek yaxshi köridu. Peyghember eleyhissalam üchünmu eng yéqimliq adem eng exlaqliq ademdur.

Exlaqiy burchimiz

1. Dinimizgha qaritilghan burchimiz. Bu töwendikilerni öz ichige alidu :

1) her qandaq bir musulmanning diniy prinsiplargha qaritilghan burchini ixchamlighanda mundaq: din mesililirini toghra rewishte öginish, dinning pütün buyrughanliri we tosqanlirigha riaye qilip emel qilish arqiliq ülgilik bir musulman bolush.

2) allahqa qaritilghan burchimiz qisqiche mundaq: allah söygüsini, uning jazasigha uchrap qélish xewpini qelbimizge yerleshtürüshimiz, uning raziliqigha érishtüridighan ishlarni qilishqa aldirap, tosqanliridin yiraq turushimiz, uning bizge ata qilghan sansiz németliri üchün shükür éytip, allahning yaxshi bir bendisi bolushqa tirishishimizdin ibarettur.

3) peyghembirimizge qaritilghan burchimiz qisqiche mundaq: peyghebirimizning muhebbitini qelbimizge ornitish, uni özimizge pütün ishlirimizda rheber qilish, dinimizni uning chüshen'ginidek we u yashighandek

yashitishqa tirishish, uning exlaqini özimizge ülge qilish, uninggha durut we dualarni yollash we uning eng yaxshi ummiti bolushqa tirishishtin ibarettur.

4) quran kerimge qaritilghan burchimiz qisqiche mundaq: quran kerimning allahning sözi ikenlikini ésimizdin chiqarmasliq bilen birge uninggha edeb bilen muamile qilish, uni hemishe tilawet qilish, uning menisini öginip, körsetmilirini hayatimizda emeliyleshtürüshtin ibarettur.

2. Özimizge qaritilghan burchimiz bedinimizge qaritilghan burchimiz we rohimizgha qaritilghan burchimiz, dep ikkige bölünidu.

Bedinimizge qaritilghan burchimiz qisqiche mundaq: bedinimizning bizge allahtin bir amanet ikenlikini bilish bilen birge uni pakiz tutushimiz, pak we halal nersiler bilen ozuqlandurishimiz, ibadetlirimizni toluq orunlishimiz, bedinimizning saqliqini saqlashqa ehmiyet bérishimiz, bedinimizni paydiliq ishlargha ishlitish we qiyamet künide her bir organning bizning bu dunyada qilghan yaxshi- yaman barliq ishlirimizgha guwah bolidighanliqini estin chiqarmasliqimizdin ibarettur.

Rohimizgha qaritilghan burchimiz qisqiche mundaq: rohimizni islamiy étiqad, yaxshi exlaq we güzel hés - tuyghular bilen bézesh bilen birge xata étiqad, yaman exlaq we yaman hés - tuyghularning rohimizda orun élishidin saqlishimizdin ibarettur.

3. Ailimizge qaritilghan burchimiz.

Aile ezalirimizgha qaritilghan burchimiz qisqiche mundaq: aile jemiyetning asasi, insanlarning tunji mektibidur. Shunga ailining muqimliqi we aile ezalirining bext – saaditi üchün gheyret körsitish teleb qilinidu. Ailidiki ata – anigha we bashqa chonglargha hörmet qilish we edeplik muamile qilishimiz, ularni renjitip qoyushqa seweb bolidighan her qandaq ish – heriketlerdin yiraq turushimiz we allahning raziliqi atining raziliqida, jennet anilarning tapini astida ikenlikini onutmasliqimiz lazim. Er ayal we ailining bashqa ezaliri arisida söygü bilen hörmetni her nersidin üstün tutushimiz, ailining éhtiyajlirini halal kesip we toghra yollar bilen temin étishimiz, balilargha pütün ishlarda yaxshi ülge bolup, ularni islamiy güzel exlaq dairisi ichide yaxshi terbiye qilishimiz, balilar otturisida ayrimchiliq qilmastin, hemmige oxshash, yaxshi muamile qilishimiz lazim.

4. Weten we xelqimizge qaritilghan burchimiz.

Her qandaq xelqning wetini uning eng qimmetlik nersisi bolup, pul – mélini, jénini we qimmetlik her nersisini pida qilishqa erziydu. Bir musulmanning wetini we xelqige qaritilghan eng addi burchi wetini bilen xelqini düshmenlirining suyqestliridin jan tikip qoghdishi, wetinige we xelqige xiyanet qilmasliqi we bu ikkisini xuddi özining ailisidikilirini qoghdighandek qoghdishidin ibarettur.

5. Insaniyetke qaritilghan bu rchimiz.

Pütün insaniyetke qaritilghan burchimiz qisqiche mundaq: dunyadiki barliq insanlar adem eleyhissalam bilen hewwa animizning perzentliridur. Insanlar insanliq tereptin özar qérindashlardur. Shunga héchbir insanni we héchbir milletni töwen körmeslik we kemsitmeslik lazim. Chünki insanlar otturisidiki til, reng, irq perqliri allahning ajayib qudritini körsitidighan alametlerdin sanilidu. Biz özimizning diniy étiqadimiz we medeniyitimizni qedirlesh bilen birge bashqilar bilenmu chiqiship yaxshi ötüshke tirishishimiz lazim. Musulman adem pütün insanlargha ularning til, reng, irq, din we wetenlirining perqliq bolghanliqidin qetiynezer yaxshi muamile qilidu, chetke qaqmaydu, kemsitmeydu, ulargha yardem qilidu we yaxshiliq tileydu. Emma musulmanlarning dinigha ziyankeshlik

qilghan yaki ularning diyarlirigha xiris qilmaqchi bolghanlargha jénidin qarshi turidu.

6. Tebietke qaritilghan burchimiz.

Allah yaratqan janliq – jansiz her qandaq nersining biz insanlar üchün biwasite yaki wasitiliq halda alahide wezipisi we paydisi bar. Biz mewjudatlarning her birining bizge qanchilik paydiliq ikenlikini her waqit bilelmeslikimiz mumkin. Emma allah héchbir nersini békargha yaratqan emes. Shunga mewjudatlardiki güzelliklerni we yaritilishidiki hikmetlerni bilishke we paydilinishqa tirishishimiz, allah yaratqan mewjudatlarning paydisini körginimizde allahqa shükür ada qilishimiz we allah tebiette békitken tengpungluqni buzmasliqimiz lazim. Tebiet allah taalaning senitidur. Allah taala tebietni insaniyetning menpeeti üchün yaritip bergen. Her qandaq bir musulmanning tebietke qaritilghan burchi tebiettin yolluq halda paydilinish, uni bulghinishtin, kirlinish we buzulushtin asrash, uni söyüsh we qoghdashtin ibarettur.

Güzel exlaqliq musulmanning süpiti

1. Islam dinining asasiy eqidilirige chin könglidin ishinidu.
2. Allah buyrighan ibadetlerni orunlaydu.
3. Ibadetlerni peqet allah raziliqigha érishish üchün qilidu.
4. Allah meni qilghan ishlardin yiraq turidu.
5. Herkimge güzel exlaq dairiside muamile qilidu.
6. Peyghembirimizni söyidu, uni özige ülge qilidu.
7. Quran kerimni tilawet qilish bilen köp meshghul bolidu, uning menisini bilishke tirishidu we körsetmisi boyiche emel qilidu.
8. Wujudini pakiz we halal nersiler bilen ozuqlanduridu. Yémek – ichmekliride haram we ziyanliq nersilerdin yiraq turidu.
9. Rohini güzel tuyghular bilen tolduridu. Qelbidin buzuq xiyal we yaman gherezlerge orun bermeydu.
10. Ata – anisigha eng aliy éhtiram bilen yaxshi muamile qilidu, ularni renjitip qoyushtin hezer qilidu.
11. Aile chonglirigha, uruq toghqanlirigha, xoshnilirigha we dostlirigha yaxshi muamile qilidu.
12. Balilirigha we jorisige eng ésil muamile qilidu, ulaning ghémini yeydu, ularning saaditi üchün tirishidu, balilirining yaman adetlerge könüp qélishining aldini alidu.
13. Musulmanlarni öz qérindashliridek söyidu we ular bilen yaxshi ötidu, yétimlarning béshini silaydu, ajizlargha yardem qilidu.
14. Xelqining we wetinining menpeetini özining shexsiy menpeetidin üstün bilidu.
15. Özining étiqadida we meydanida mustehkem turidu. Bashqa din ehlige we ularning étiqadlirigha hörmet qilidu.
16. Pütün insaniyetke we her qandaq bir jan igisige méhri – shepqetlik bolidu.
17. Tebietni asraydu, muhit taziliqigha ehmiyet béridu.
18. Dunya we axiretliki üchün paydiliq bolghan ilimlerni égelleshtin zirikmeydu.
19. Her ishta rast sözlük, semimiy, wapadar, wijdanliq we ghururluq bolidu.
20. Dunya we axiretlik tengpungluqni saqlaydu. Ailisining éhtiyajlirini

qamdash yolida héch ölmeydighandek ishleydu, emma axiretliki üchünmu ete ölidighandek ibadet qilidu.

Güzel exlaqliq musulman qilmaydighan ishlar

1. Islam étiqadigha zit kélidighan pikir – éqimlarni qobul qilmaydu.
2. Islamda buyrulghan emel – ibadetlerni terk etmeydu, gunah – mesiyet ishlimeydu.
3. Jemiyettiki exlaqsiz kishilerge egeshmeydu, ulargha nesihet qilishnimu onutmaydu.
4. Yalghan sözlimeydu, saxtipezlik qilmaydu, gheywet qilmaydu, töhmet qilmaydu.
5. Haraq ichmeydu, tamaka chekmeydu, ösüm bilen muamile qilmaydu, birawning heqqini yémeydu.
6. Birawgha öchmenlik, düshmenlik, körelmeslik qilmaydu, kishilerni mesxire qilmaydu.
7. Ata – anisini qaxshatmaydu, ailisidikilerge qattiq qol bolmaydu.
8. Horun, tiriktab, béxil, namerd, uyatsiz bolmaydu, tuzkor bolmaydu.
9. Pursetperes, héyliger, aldamchi, otquyruq, chéqimchi bolmaydu.
10. Wetinige, xelqige we qewm qérindashlirigha xiyanet qilmaydu.

Exlaqni özgertish mumkinmu ?

Exlaqni özgertish tamamen mumkin. Terbiye bilen yaman we nachar exlaqlarni güzel we ésil exlaqlargha özgertkili bolidu. Eger undaq bolmisa terbiyening néme ehmiyiti bolsun? ! Xuddi ademning buwaq waqtidiki naqis we yétersiz bedini ghizalinish arqiliq asta asta takamullashqinigha oxshash uning exla qimu güzel exlaqlarni öginish we özige yerleshtürüsh yolida tirishish arqiliq takamullishidu.

Insan yaxshiliq bilen yamanliqning otturisida

islam bashqa samawi dinlargha oxshash omomiy islah qilishta hemmidin burun insani rohni paklashni asas qilidu. Shuning üchün insani roh yeni xaraktérni chongqur chüshinishke, islahat telimatlirini uning mahiyitige orunlashturushqa köp kücheydu.

Islam rohni islah qilishta uninggha ikki tereptin diqqet qilidu.

Birinchidin: insanning rohiyitide yaxshiliq tebiiti bar bolup u yaxshiliqqa telpünidu, uninggha érishse xursen bolidu, yamanliqni yaman köridu, uni qilip salsa ghemkin bolidu, toghra, durus ishlardin rohi küchiyip ilhamlinidu.

Yene bir tereptin: buninggha yandiship insan rohiyitide yaman rohi xaraktérimu bar bolup, uninggha ziyanliq ishlarni chirayliq körsitidu, durus yoldin yiraqlashturidu, axiri tégi yoq hanggha ittiridu.

Biz bu yerde bu yaman xaraktér insan bilen birge yaritilghanmu yaki insan tebiitide kéyin peyda bolghan hadisimu dégenni éniqlash üchün bu yaman xaraktérni tarixi nuqtidin bayan qilip olturmaymiz. Bizning bu yerde muhim bilidighinimiz insan tebiitide yaxshiliq we yamanliq xaraktéridin ibaret ashu ikki xil xususiyetning barliqi u ikkisining herbiri insan'gha hökümranliq qilishini talishidighanliqi, insanning teqdiri bu ikkisining qaysisining ghelibe qilishqa munasiwetlik ikenliki. Allah taala mundaq dégen:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا. فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا. قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا. وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا

"roh bilen we uni chirayliq qilip yaratqan, uninggha yaxshi yamanni bildürgen

zat bilen qesemki, rohini pak qilghan adem choqum muradigha yétidu. Nepsini (kufri we pisqi - fujur bilen) kemsitken adem choqum naümid bolidu." [süre shemis 7-10] islam dini insanning yaxshiliq rohi yamanliq xaraktéridin üstün kélip uni pesleshtüridighan, hanggha ittiridighan weswesilerdin qutulup, yaxshiliq tebiiti küchiyip, aldi nurliship ghelibe yoligha dadil mangsun üchün insan'gha heqiqiy mukemmel yardem bérishke tirishidu. Islam dini özining barliq nacharliqlardin pak, sap tebietlik din ikenligini bayan qilip mundaq deydu:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَايَعْلَمُونَ

"batil dinlardin burilip islam dinigha yüzlen'gin, allahning dinigha (egeshkinki) allah insanlarni shu din bilen yaratqan, allahning yaratqinida özgirish bolmaydu, bu toghra dindur, lékin insanlarning tolisi bilmeydu. " [süre rum 30- ayet]

insan tebiitide peyda bolghan yaman terep ötmüshning yaki chékin'gen muhitining nachar tesiri, u insan tebiitige élip kélidighan ziyini seweblik nahayiti xeterlik, heqiqiy islah qilghuchilarning körishi insan tebiitide peyda bolghan yaman xaraktérge qarshi turidu we chekleydu, insan tebiitini hang éghizidin qutuldurup uni öz wezipisini ada qilidighan eslidiki sap, tüzük halitige qayturup kélidu, islam buning yolini chüshendürgen. Inkar qilish emes belki iman keltürüsh, buzuqluq emes belki teqwaliq, tebriqichiliq emes belki din birlikla insanni esli tebiitige qayturup kélidu. Allah hem bu nuqtini köp tekrarlighan:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ، ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ، إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ.

"biz insanni shek - shübhisiz eng chirayliq shekilde yarattuq, andin uni (chirayliq yaratqan néimitimizge shükri qilmay asiyliq qilghanliqtin) dozaxqa qayturduq, peqet iman éytqan, yaxshi emellerni qilghanlar buningdin mustesna" [süre tiyin 4-6] bu yerdiki chirayliq heqni tonush, uni ching tutush, uning telipi boyiche méngish, yükseklik we ésil peziletke érishishni asasi nishan qilish, bu ikkisini öz we özgilerning prinsipida yétekchi orunda turghuzush, yüksek nishanda mukemmellikni qolgha keltürüsh, hayatliqtiki herbir ishta mukemmellikni üstünlükke érishtürüshtur. Lékin köpinche kishilerni hawayi - hewes bu yüksek sewiyige yetkili qoymaydu - de, ular pes halette qélip qalidu. Arqidin ulargha yene pes arzular qoshulidu - de, ularni tégi yoq hanggha ittiridu. Mana bular chékinip ketken eng töwen orundiki kishiler. Bu ilahi qanuniyet. Toghra yol tépish we tapalmasliq qanun'gha boysunidu. Bu nahayiti adil qanun. Buni quran kerim bayan qilip mundaq deydu:

وَمَا كَانَ اللّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُم مَّا يَتَّقُونَ إِنَّ اللّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.

"allah birer qewmni hidayet qilghandin kéyin, ular saqlinishqa tégishlik ishlarni bayan qilmay turup, ularni gumrah qilmaydu, (yeni gumrahliqqa höküm qilmaydu), allah heqiqeten her nersini bilip turghuchidur." [süre tewbe 115- ayet]

kim özining durusluq halitide qélip qalidu, dunyadiki eng töwen orun'gha chékinip kétishtin saqlinip qalalaydu? Buning jawabi töwendiki ayette:

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ.

"peqet iman éytqan, yaxshi emellerni qilghanlar buningdin mustesna." [süre tiyin 6- ayet] yuqiriqi ayettin güzel exlaq janliq iman we yaxshi emelning méwisi ikenliki nahayiti éniq.

Mana bu islamning insanning pak tebiettiki, uning küchiyish yoligha tutqan meydani. Emma insan tebiitining yaman teripige nisbeten islam uningdin agahlandurush, uninggha tizgin sélish, uni hidayet tapqan eqilning bashqurishigha saghlam tebietning yéteklishige boysunidighan qilish üchün tirishidu. Peyghember eleyhissalam insan tebiitining bir qisim tereplirini körsitip mundaq deydu:

5921/9655 _ enes reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: eger insan oghlining ikki tagh altuni bolsa, üchinchisi bolushini arzu qilidu. Adem balisining qorsiqini peqetla topa tolduridu. Alle taala töwbe qilghuchining töwbisini qobul qilidu. (muslim: 1048)

quran kerim insan tebiitining bu tereplirini körsitip ötken bolup allah taala mundaq deydu:

لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللّهُ عِندَهُ حُسْنُ الْمَآبِ.

"ayallar, oghullar, altun kümüshtin toplan'ghan köp mallar, arghimaqlar, charwilar we ékinlerdin ibaret köngül tartidighan nersilerning muhebbiti insanlargha chirayliq körsitildi, ular dunya tirikchilikide menpeetlinidighan (waqitliq) sheyilerdur, allahning dergahida bolsa qaytidighan güzel jay (yeni jennet) bardur, (shuning üchün bashqigha emes jennetke qiziqish kérek.)" [al imran 14- ayet]

islam deslipidila insanning diqqitini öz xahishqa egishish, köngülning üzülmes weswesilirige boysunush köngülni qanduralmaydu, heqiqetkimu uyghun emes dégen'ge qaritidu. Köngül özi arzu qilghan nersige ériship melum mezgildin kéyin yene birige érishishni arzu qilidu, u öz arzulirini qandurush, gunah ötküzüsh we jinayet sadir qilishqa perwa qilip ketmeydu. Shuning üchün quran kerim bundaq xata xahishqa egishishtin agahlandurup mundaq dégen:

وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

"nepsi xahishqa egeshmiginki, u séni allahning yolidin azduridu, allahning yolidin azghanlar hésab küni (yeni qiyamet küni) ni untughanliqliri üchün heqiqeten qattiq azabqa duchar bolidu." [süre sad 26- ayet]

insan tebiiti dinsizliq we yaki meylige qoyiwitish bilen emes belki iman we emeli salih bilen yaxshilan'ghinidek insanning tipirlap turghan héssiyatimu iman we yaxshi emeller arqiliq toghra qélipqa chüshidu.

Insanning xaraktéri we héssyati peqet mustehkem exlaq bilenla toghra yolgha chüshidu, quran insanning ajiz, meydansiz, shexsiyetchi ikenlikini süpetlep bolghandin kéyin bu rezilliklerdin qutulushning yoli din we uning nesihetliri ikenlikini bayan qilidu:

إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا. إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا. وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا. إِلَّا الْمُصَلِّينَ. الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ. وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ. لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ. وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ

الدِّينِ. وَالَّذِينَ هُم مِّنْ عَذَابِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ. إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ. وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ

"insan heqiqeten chidamsiz yaritildi, uninggha (yoqsuzluq yaki késellik, ya qorqunchtek) birer köngülsizlik yetken chaghda, zarlan'ghuchidur, birer yaxshiliq yetken chaghda, béxilliq qilghuchidur, peqet (töwendikiler buningdin) mustesna, ular namazgha hemishe riaye qilghuchilardur, ular malliridin tileydighan péqirgha we tilimeydighan péqirgha mueyyen heq (yeni zakat béridu, ular qiyamet künige testiq qilidighanlardur, ular perwerdigarning azabidin qorqquchilardur. Shübhisizki ularning perwerdigarining azabi (allah emin qilghandin bashqa héchbir adem üchün) emin bolghili bolmaydighan nersidur, ular ewretlirini (haramdin) saqlighuchilardur. " [süre maarij 19-29]

exlaqning insan rohiyitide biraqla shekillenmeydighanliqi hemmige ayan. U béshidila mukemmel, küchlük barliqqa kelmeydu, belki uning barliqqa kélishi we piship yétilishige jeryan kétidu. Mana bu namaz, zakatqa oxshash emellerning tekrar qilinidighanliqining axiret künige ishinish, allahning azawidin saqlinishqa tekrar chaqirilghanliqining siri.

Xulase, islam dini insanning saghlam tebiitini hörmetleydu. Uninggha mukemmellishish yolini körsitip béridu. Tizginsiz heweslerdin agahlandurup uninggha cheklime qoyidu. Islam dini buyrighan ibadetler insan tebiitini qollash we kücheytish, héssiyatni chéniqturush we qéliplashturush. Bu ibadetler ésil exlaq we saghlam yolning barliqqa kélishining asasi bolalmisa, undaqta u ibadetler mukemmel ijra qilinidighan wezipisini ada qilalmighan bolidu.

Üchinchi bap. Peyghember eleyhissalamning exlaq peziliti

yégane ülge muhemmed eleyhissalam

peyghembirimiz hezriti muhemmed ele yhissalam barliq yaxshi ishlarda, pütün insaniyet üchün eng yaxshi ülge bolghinidek, güzel exlaq, pezilet, aliyjanabliq qatarliqning hemmiside eng yaxshi ülgidur. Shunga allah taala musulmanlarni her ishta muhemmed eleyhissalamni ülge qilishqa buyrup:

[لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا (21)]

"silerge – allahni, axiret künini umid qilghan we allahni köp yad etkenlerge resulullah eng yaxshi ülgidur." dégen. Melumki, muhemmed eleyhissalam yer yüzide insan éhtiyajliq bolghan pütün ishlarda, ülge qilip egishishke erziydighan birla shexstur ! Undaqta, biz aldi bilen muhemmed eleyhissalamni tonushqa muhtajmiz. Chünki özini tonumastin, uni ülge qilghili bolmaydu.

Peyghember eleyhissalamning exlaq peziliti toghrisida bayan qilghinimizda, uning hergiz béxilliq qilmaydighan keng qorsaq, séxiy, heq aldida nahayiti batur, qilche zulum qilmaydighan adil, pütün hayatida yalghan éytmaydighan ishenchilik, rastchil ikenliki meshhur. Allah taala musulmanlarni peyghember eleyhissalamning güzel exlaq we ésil peziletlirige egishishige emir qilip mundaq dégen:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

"silerge - allahni, axiret künini ümid qilghan we allahni köp yad etkenlerge - resulullah elwette yaxshi ülgidur." peyghember eleyhissalam eng ésil, eng séxiy, eng batur kishi idi. Bir kéchisi medine ehli chöchüp oyghinishti. Kishler awaz chiqqan terepke méngip, peyghember eleyhissalamni qaytip kéliwatqan halda uchratti. U boynigha qilich ésip ebi telhening yalang étigha minip hemmidin burun birip ishtin xewer tépip bolghan idi.

Peyghember eleyhissalam es'habliri bilen dosttek ötetti, ulardin özini élip qachmaytti, kishilerning mötiwerlirini hörmetleytti, uni qewmige rehber qilatti.kishilerni agahlanduratti, ularni muhapizet qilatti, sahabilirining sürüshtisini qilatti. Sorundiki her bir kishige barawer tégishlik orun béretti. Herqandaq adem kimning kimdin hörmetlik ikenlikini aldirap bilelmeytti.

Birer adem birer hajet bilen kelse, uning yénida oltursa yaki uning yénigha kelse u hergiz baldur kétip qalmaytti. Birer kishi hajitini éytsa hajitidin chiqatti yaki chirayliq sözler bilen könglini yasaytti. Uning exlaqi peziliti kishiler arisigha keng tarqalghan. U kishilerning atisigha oxshash bolup qalghan bolup ular uning aldida heq - hoquqta barawer idi. U dawamliq xushxuy, chiqishqaq, mulayim bolup qopal, yirik, éghizi set, warqirap - jaqiraydighan, qarghaydighan, qarisigha maxtaydighan kishi emes idi. Uning bilen herqandaq adem körüshüp öz meqsitige yételeytti.

Öz es'habliri bilen chaqchaqlishatti, ular bilen pikirlishetti, ularning balilirini oynitatti, quchiqida olturghuzatti. Er kishi bolsun, tul bolsun, dédek bolsun yaki yoqsul bolsun chaqiriqini qobul qilatti. Késel kishi medinining eng chétide bolsimu yoqlaytti. Özre éytquchining özrisini qobul qilatti. Uning sahabiliri aldida putini min'geshtürüp olturghanliqi hergiz melum emes. Yénigha kirgen kishilerni hörmetleytti, bezide méhmanning astigha kiyimini sélip béretti, özining astidiki yastuqini élip béretti, olturghili unimisa qetiy turiwalatti. Sahabilirigha texellus qoyatti, ularni hörmetlep ular eng yaxshi köridighan isimliri bilen chaqiratti, adette zörür bolup qalmisila héchkimning sözini üziwetmeytti. Uruq - tughqanlirigha ularning derijisini ayrimastin ghemxorluq qilatti.

U éshekke minetti, keynige adem min'geshtürwalatti, yoqsullarni yoqlaytti, kembegheller bilen olturatti, sahabiliri bilen ariliship olturatti, sorun axirlashqan bolsa axirida olturatti. Mekke pethi qilin'ghanda u musulmanlar qoshuni bilen bille mekkige kirdi, u ulighi üstide allah üchün kemterlik qilip béshini égiwalghan bolup béshi putigha tekkili tas qalghan idi. U köp süküt qilatti, zörür bolmisa gep qilmaytti, chirayliq gep qilmighan ademning gépige qulaq salmaytti. Uning külkisi tebessum qilish idi. Sözliri éniq bolup ziyade yaki kem emes idi. Sahabiliri uni hörmetlep we uninggha egiship uning yénida külüshke toghra kelse tebessum qilatti. Uning sözi keng qorsaqliq, yaxshiliq we ishench sözi bolup sorunda warang - churung yoq idi, izzet - hörmet saqlinatti. U sözligende sorundashliri bashlirida qush bardek jimjit olturatti. U mangsa bérilip mangatti, méngishidin janliq, tétikliki bilinip turatti.

Peyghember eleyhissalam xushbuy nersilerni we xush puraqni yaxshi köretti, hemde köp ishlitetti. Uninggha dunya öz ayighi bilen kelgen, ghelibe nusret uninggha quchaq achqan. U dunyagha bérilishtin özini tartqan. U wapat bolghanda tömür kiyimi ailisining xirajiti üchün alghan pulgha yehudining yénida görüge qoyuqluq idi.

Peyghembirimizning exlaqi qandaq idi?

Peyghembirimizning exlaqi quran kerim idi. U allahning emrige boysunushta, ibadetlerni orunlashta, allah meni qilghan ishlardin yiraq turushta, barche yaxshi ishlarni qilishta insanlarning aldinqisi idi. U güzel exlaq jehettimu pütün insaniyetning aldigha ötüp ketkenliktin, insaniyetning iptixarliq ülgisige aylan'ghan idi. Peyghembirimizning güzel exlaqi uning pütün hayatidiki barliq ish izlirida ipadilen'gen bolup, töwendiki mawzularda téximu roshen körgili bolidu:

1. Allahqa qarita exlaqi.

Muhemmed eleyhissalam allah taalani eng yaxshi tonughan, uni heqiqi menide qedirligen we uninggha bolghan bendichilik burchini wayigha yetküzgen zat idi. U allahni hemmidin bek ulughlaytti, hemishe allahning rhemitidin ümidlinish we ghezibige uchrashtin hezer qilishtin ibaret tengpungluqni saqlaytti. Pütün hayatini we dunyaliqtiki qimmetlik her nersisini allahning yoligha atashta insaniyetke ülge idi. Allahtin kelgen xoshalliq üchün uninggha shükür qilatti, uningdin kelgen musibet yaki ghem – qayghu üchün uningdin sewr tileytti. Allah ata qilghan qismetke könglidin razi bolatti. Ilgiriki we kéyinki barliq gunahliri meghpiret qilin'ghan turup, kéchiliri allahqa namaz oqup putliri ishship kétetti.

2. Insaniyetke qarita exlaqi.

Muhemmed eleyhissalam pütün alemlerge rhmet bolup ewetilgen bolup, iman éytqan we éytmighan pütün insanlargha rehim shepqet, kengchilik, kechürüm, azadilik we hörlükni dunya tarixida tunji bolup teshwiq qilghan hem emeliyiti bilen tetbiq qilghan zattur. U pütün insaniyetni söygenlikidin hemishe ularning hidayet tépip nijatliqqa érishishige tirishatti we ulargha yaxshiliq tileytti. Uning güzel exlaqini düshmenlirimu birdek sözleytti.

3. Musulmanlargha qarita exlaqi.

Muhemmed eleyhissalam musulmanlargha eng méhri – shepqetlik, eng köyümchan zat idi. Quran kerim uning exlaqini alahide medhiyilep " sen heqiqeten güzel exlaqqa igisen " dégen. Quran kerim uning musulmanlargha bolghan güzel exlaqini maxtap yene mundaq deydu:

[فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (159)]

" allahning rehmiti bilen sen ulargha mulayim boldung; eger qopal, baghri qattiq bolghan bolsang, ular chörengdin tarqap kétetti; ularni epu qil, ular üchün meghpiret tiligin, ishta ular bilen kéngeshkin; (kéngeshkendin kéyin) bir ishqa bel baghlisang, allahqa tewekkül qilghin. ALLAH heqiqeten tewekkül qilghuchilarni dost tutidu." [süre al imran-159].

4. Ailisidikilerge qarita exlaqi.

Muhemmed eleyhissalam ailisidikilerge eng yaxshi muamile qilidighan, eng ülgilik bir er, eng shepqetlik bir ata we intayin mesuliyetchan bir aile bashliqi idi. Imam muslim riwayet qilghan hediste, ayallargha méhribanliq qilishta peyghember eleyhissalamdin artuq birawni körmiduq dégenliki qeyt qilin'ghan.

4989/8237 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: silerning yaxshiliringlar xotun baliligha yaxshi muamile qilghanlardur. Men xotun balilirimgha silerge qarighanda eng yaxshi muamile qilimen. Eger hemrahinglar ölüp ketse, uning yaman gépini qilmanglar. (tirmizi: 3895)

peyghember eleyhissalam döletning reisi, din we dunyaliq ishlarning rhebiri, eskerlerning qomandini, mesjidte musulmanlarning imamliqi qatarliq éghir yükler we mesuliyetler üstige yüklen'gen turup, bu ishlarning hemmini jayida we toluq orundighanning sirtida, ailisi éhtiyajliq bolghan söygü muhebbet, öy ishlirida ayallirigha yardemlishish, ularning xoshalliqi we dertlirini anglashqa waqit ayrish we ularning könglini élishtin ibaret ailisige munasiwetlik burchinimu héch untup qalmaytti. Peyghember eleyhissalam ayallarning islam dinidiki qedir qimmitini nahayiti yaxshi bilgen we ulargha köyün'genliktin, öy ishlirida ayallirigha yardemlishetti, ulargha éghirliq salmaytti, özining kiyimlirini özi yamap, bezide özi yuyup kiyetti, yémek ichmeklirini köp hallarda özi teyyarlaytti. Peyghember eleyhissalamning ayali hezriti aishe reziyellahu enha peyghember eleyhissalamning öyde qilidighan ishliri toghruluq soralghinida " resulullah : öyide bashqa insanlargha oxshash bir insan idi, özining kiyimini yamaytti, mallirini saghatti, özining ishlirini özi qilatti " dep jawab bergen.

5. Balilargha qarita exlaqi.

Peyghember eleyhissalam her kishige uning eqli we sewiyisige munasip muamilide bolatti. Balilarni we ularni xoshal qilishni bekmu yaxshi köretti. Balilarning qiynilip qélishigha zadi chidap turalmaytti. Hemishe yétimlerning béshini silaytti. Bezide balilarning eqlige masliship ular bilen oyun oynaytti. Balilarmu bu ülgilik peyghemberni öz ata – anisidinmu bek söyetti we hemishe uning bilen birge bolushni tileytti.

5031/8287 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem hesen ibni elini söyüp qoydi. Ularning yénida olturghan eqre ibni habis temimiy: méning on balam bar. Ulardin héchbirini söyüp baqmidim, dégenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem uninggha qarap qoyup: rehim shepqet qilmighan kishige rehim shepqet qilinmaydu, dédi. (buxari: 5997)

5032/8288 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: bir eirabi peyghember sellallahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip: siler kichik balilarni söyüp qoyidikensiler. Biz ularni peqetla söymeymiz dégenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: alle qelbingdin rehim shepqetni tartiwetken bolsa, men sanga uni bérelemdimen?! Dédi. (buxari: 5998)

6. Düshmenlirige qarita exlaqi.

Peyghember eleyhissalam düshmenlirigimu nahayiti mihri shepqetlik zat bolghanliqtin, ular ichidimu chongqur hörmetke ége idi. Düshmenliri uning chaqirghan dinini inkar qilghan bolsimu, muhemmed eleyhissalamning güzel exlaqini, rastchilliqini we insaniyette bolushqa tégishlik mihri – shepqet, rehimdilliq, adalet we bashqimu barliq ésil süpetlerning uningda mujessemlen'genlikini iqrar qilatti. Peyghember eleyhissalam bilen uning sahabilirigha insan chidap turalmaydighan éghir zulumlarni salghan, ularni eng whshi qiyin – qistaqlargha alghan, hetta ularni öz yurtliridin qoghlap chiqarghan, buni az dep ularning mal – mülüklirini xalighanche talan – taraj qilghan, öylirini köydürüp tashlighan qureysh qebilisi bashchiliqidiki mekkilik erebler mekke azat bolghan küni bir tereptin muhemmed eleyhissalamning ularni qandaq éghir jazalargha tartidighanliqini kütse, yene bir tereptin mihri – shepqiti hemmige omum bolghan bu ulugh zatning shepqitige telmürüp, qattiq qorqunch ichide turushqanda, peyghember eleyhissalamning ularni " ! Tarqilinglar, azat siler "

dégenliki, mekkining urush jinayetchiliridin biri bolghan, muhemmed eleyhissalamgha we islam dinigha qattiq öchmenliki bilen tonulghan we barche éghir jinayetlerning hemmini ishligenning sirtida, peyghember eleyhissalamning qizi zeyneb reziyellahu enhani urup qursiqidiki buwiqini chüshürwetken hibar ibni eswed dégen ademni kechüriwetkenliki insaniyet tarixida misli körülmigen bir kechürüm bolghanliqtin, erebler top – top bolup öz ixtiyari bilen islam dinigha kirishke bashlighan we ereb yérim arili qisqa muddet ichide islam diyarigha aylan'ghan.

7. Urush esnasidiki exlaqi.

Muhemmed eleyhissalam, mesilini urushsiz hel qilishqa tirishatti. Peqet urush qilishtin bashqa chare qalmighan yaki düshmenler bésip kelgen waqittila urush qilishni qarar qilatti. Peyghember eleyhissalam her qétim urushqa chiqishtin awwal eskerlirige yol yoruq bérip " silerge tigh tenglimigenlerni, yashan'ghanlarni, ayallarni, balilarni öltürmenglar ! Ziraetlerni nabut qilmanglar, düshmenlerning bedenlirini parchilimanglar, esirlerni xorlimanglar dep jékileytti."

8. Haywanlargha qarita exlaqi.

Muhemmed eleyhissalamning shepqiti insanlarghila emes, belki haywanlarghimu shamil édi. Nan, su bermestin baghlap qoyghanliqi tüpeyli ölgen bir müshük seweblik bir möimine ayalning dozixi bolup ketkenlikini, bir buzuq ayalning ussuzluqtin tilini chiqirip telmürüp turghan bir itni ötükini sélip, quduqtin su élip sughurghanliqi üchün jenniti bolup ketkenlikini musulmanlargha sözlep bérish arqiliq barliq jan égilirige rehim – shepqet qilishni ügetken zat muhemmed eleyhissalamdur. Bir haywanning ölümige seweb bolghanliq tüpeyli bir möimine ayalning dozaxqa, yene bir haywanning jénini qutquzup qoyghan bir buzuq ayalning bu yaxshiliqi üchün jennetke layiq bolghanliqidin ibaret bu addighine qisse chongqur menige ége bolup, bizge shepqetning allah taala dergahida qanchilik katta orni bar ikenlikini chüshendürüp bergen. U haywanlarni bughuzlighandimu ulargha rehim shepqet körsitishni buyrighan allah hemme nersige rhmetni pütiwetken.

2337/3914 - ebu umamedin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki qushqach chaghliq nerse boghuzlisimu, uninggha rehim qilsa, qiyamet küni alle uninggha rehim qilidu. (elkebir 7915)

2338/3915 - ibni abbas reziyellahu enhuma mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem yolda kétiwétip, bir kishining qoyning köksige dessep turup, pichiqini bilewatqanliqini kördi. Qoy (pichaq bilewatqan ademge) qorqunch ichide qarap turatti. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem: qoyni yatquzushtin burun pichiqingni biliwalsang bolmamti? Yaki sen bu qoyni ikki qétim öltürmekchi boldungmu? Dédi. (elkebir; elewset 11956)

9. Muhit we tebietke qarita exlaqiy.

Muhemmed eleyhissalam muhit taziliqini we tebiet sapliqini saqlashqa eng zor ehmiyet bergen zat bolup "pakizliq – imanning yérimidur. ", dégen prinsipni élan qilish arqiliq, öy ichini, kiyim– kécheklerni, yémek – ichmeklerni we bedenni pakiz tutushqa buyrighan, namaz oqush, quran tilawet qilish, kebini tawab qilishqa oxshighan ibadetlerni taharettin ibaret pakizliq bilen orunlashqa, köpchilik toplishidighan orunlargha yuyunup, xushbuylarni sürtüp bérishqa emr qilghan idi. Mundin bashqa hej we ömre qilghuchilarning mekkining del – derexlirini, ösümlüklirini we ziraetlirini késishtin we yulushtin meni qilghanliqi,

urush esnasida eskerlerning ziraetlerni nabut qilmasliqini, del derexlerni kesmeslikini we ot qoymasliqini qattiq jékiligenliki peyghember eleyhissalamning tebietni qanchilik söyidighanliqi we uni asrashqa qanchilik ehmiyet béridighanliqini körsitidu.

10. Söhbetdashlirigha qarita exlaqi.

Peyghember eleyhissalam özining aliy peziliti we güzel exlaqi bilen söhbetdashlirini özige jelb qiliwalatti. Uning bilen bir qétim söhbetlishish pursitige ige bolghan adem qayta söhbetlishishni arman qilatti. Qisqisi, uning söhbitige toymaytti. Peyghember eleyhissalam biraw bilen söhbetleshkende, uning sözini kesmeytti we bundaq qilishni exlaqsizliq dep biletti. Sözlewatqan kishidin héch waqit yüzini bashqa terepke chörimeytti. Uning sözini diqqet bilen anglaytti. Qarshi terepning edepsizlikige hergizmu achchiqlap qalmaytti. Peyghember eleyhissalam intayin kichik péil we tolimu kemter zat bolup, kishilerning uninggha – bashqa milletler kattilirigha ornidin turghandek – orunliridin turushini yaqturmaytti. Olturghanda adettiki kishilerdek qeyerdin orun tegse shu yerde olturatti. Ajizlarni we kembeghellerni xor körmeytti, ularni yaxshi köretti, ulaning béshini silaytti.

Tötinchi bap. Islamiy exlaqning mezmun dairsi

exlaqning dairisi hemmini öz ichige alidu

herbir dinning öz alahidiliki hésablinidighan özige xas shoarliri bar.

Éniqki, islam dinidimu mueyyen qanunlar bolup uninggha musulman bolghan kishiler emel qilidu. Bu ular otturisidiki turaqliq ish. Buning bashqilar bilen munasiwiti yoq. Lékin exlaqi telimler bundaq emes. Herbir musulman pütün yershari ahalisige omumyüzlük halda, semimiy halda güzel exlaq bilen muamile qilishqa buyrulghan, mesilen: musulmanning musulman'gha we musulman emes kishilerge rast sözlishi zörür. Keng qorsaq bolush, wedige wapa qilish, ademgerchilik, özara hemkarlishish, merdlik qatarliqlarmu shundaq.

5644/ 9233 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: mezlumning duasi, gerche u pasiq bolghan teqdirdimu ijabet bolidu, chünki uning pasiqliqi özigidur. (ehmed: 8577)

bu bayanlar musulmanlarni qarshi dindikilerge yamanliq qilishtin chekleydu. Bashqa dindikiler bilen bolghan eng yaxshi munasiwetning pakitliridin biri töwendiki hedistur.

5021/8275 - mujahid mundaq deydu: abdullah ibni emr reziyellahu enhumaning ailiside bir qoy soyuldi. U öyge kelgendin kéyin: yehudiy qoshnimizgha berdinglarmu? Yehudiy qoshnimizgha berdinglarmu? Men peyghember sellallahu eleyhi wesellemning: jibriil eleyhissalam manga qoshnigha yaxshiliq qilishni tewsiye qiliwergechke, kéyinche qoshnini mirasxor qilip qoyidighan oxshaydu dep oylap qalghanidim dégenlikini anglighanidim, dédi. (tirmizi: 1943)

shuningdek islam dini herbir insanni öz uruq - tughqanlirigha gerche ular kapir bolsimu ghemxorluq qilishqa buyrighan, uning heqiqetni ching tutushi kapir ailisige qopalliq qilishni telep qilmaydu.

وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

"ulargha dunyada yaxshi muamilide bolghin (yeni dininggha ziyan

yetmeydighan asasta yaxshiliq qilghin) manga taet bilen qaytqan ademning yoligha egeshkin, andin méning dergahimgha qaytisiler, silerge qilmishinglarni éytip bérimen." [süre loqman 15- ayet]

bu xususiy terep, emma ammiwi mesililerde islam dini milletning mewjut bolushi, güllinishi we qudret tépishi exlaqqa munasiwetlik ikenlikini eger exlaq yoqalsa hakimiyet yaki milletningmu halak bolidighanliqini bayan qilghan. Millet exlaq bilen mewjut bolur. Exlaqtin ayrilsa halak bolur.

Quran we hedistiki asasiy exlaq bolsa, u pütün din shundaqla öz nöwitide pütün dunya, eger qaysi bir milletning allah bilen bolghan munasiwitige tesir yetse yaki kishiler arisidiki orni töwenlise, bu ésil peziletning chékin'genliki, exlaqning meghlup bolghanliqi bilen munasiwetlik.

Semimi-sadaqetmenlik

allah kainatni heqiqet bilen yaratqan, insaniyettin heqiqet üchün yashashni, peqet heqiqetni sözleshni, heqiqetni qilishni telep qilghan.

Insaniyetning azghunluqi, bexitszliki ularning bu éniq prinsipni untughanliqi, saxtiliqlar we püchek xiyallar ularning rohi we tepekkürini égelliwilip, tüz yol we emel qilishqa tégishlik heqiqetlerdin yiraqlashturwetkenlikidin kélip chiqqan. Shuning üchün her qandaq ish, herqandaq mesile we herqandaq hökümde sadaqetmen bolush, musulman exlaqliri ichidiki eng asasliq bir tarmaq bolup hésablinidu. Sadaqetmenlik ularning eng asasliq heriket sheklidur.

Yalghan éytish, wedige xilapliq qilish, saxtiliq qilishlar bolsa munapiqliqning, din bilen alaqisining üzülgenlikining alamitidur yaki u hiyligerler we saxtiliq qilghuchilar yeni emeliyetke xilapliq qilishta yalghanchilarning uslubi boyiche din bilen alaqilishish bolup hésablinidu.

Birinchi, yalghanchiliq ochuq rezillik bolup, köngülge buzuqchiliq singiship kirgenliktin, héchbir zörüriyetsiz eymenmestin, yamanliqqa ariliship qalmastin belki yamanliqni ijad qilishqa bashlighanliqidin dérek béridu.

Din'gha yalghan éytish eng qebih gunah bolup, uning deslipi allah yaki uning peyghembiri démigenni dédi déyishidur. Bu xil yalghanchiliqning mahiyiti qebih, netijisi dehshetlikdur.

154/294 - abdullah ibni emr reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: mendin bir ayet bolsimu yetküzünglar. Beni israil toghruluq (tewrat, injillarda kelgen qissilerni) bashqilargha sözlep bérishinglargha ruxset. Kimki méning heqqimde qesten yalghan söz (yalghan hedis) toqusa, özige dozaxtin orun teyyarlap qoysun. (buxari: 3461)

ewladlirimiz özlirining barliq gep - sözliri we ish - heriketliride rastchil bolghan, rastchilliqni özlirige singdürgen halette chong bolsun üchün islam dini balilargha kichikidin bashlapla rastchilliq terbiyisi bérishini tewsiye qilidu.

4788/7938 - abdullah ibni amir reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem bizning öyde olturatti, anam méni: bu yaqqa kel, bir nerse bérimen, dep chaqirdi. Peyghember eleyhissalam anamgha: uninggha néme bérisen? Dep sorighanidi, anam: bir tal xorma bérimen, dédi. Peyghember eleyhissalam: nawada, uninggha héchnéme bermiseng, sanga bir yalghanchiliq yézilidu, dédi. (ebu dawut: 4991)

peyghember eleyhissalamning ata - anilargha balilirini rastchilliqni muqeddes bilidighan, yalghanchiliqtin özini pak tutidighan qilip terbiyileshni qandaq

ögitiwatqanliqigha qarang, eger ata - anilar bu ishlargha sel qarap yol qoysa balilar chong bolghanda yalghan éytishni kichik ish dep oylaydighan bolup qalidu. Halbuki u allahning neziride chong gunahdur. Hetta ailidiki kichik ishlardimu heqiqetni qetiy yaqilash, choqum rastchil bolush telep qilinidu.

Sheriet belgiligüchi allah héchkimge heqiqettin özini qachurush yaki uni békitishke sel qarashqa yochuq qaldurmasliq üchün yalghan éytishning xetiri we uning yaman aqiwetlirini bizge toluq bayan qilip bergen.

Bezi kishiler köngül échish üchün yalghan xewer yetküzse yaki gep toqusa gunah bolmas dep oylap chaxchaq qilip yalghan éytidu, halbuki köngül échishni durus qilghan islam dini köngül échish usullirining heqiqet we sap rastchilliq dairiside bolushni telep qilidu, chünki peqet halal ishlarni qilish, heqiqetke boysunush, haram we naheqchiliktin özini tartish muhim.

4785/7934 - behz ibni hekim dadisi arqiliq bowisidin riwayet qiliduki, u peyghember sellallahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini anglighan: kishilerni küldürüsh üchün yalghan söz qilghan kishining haligha way, uning haligha way, haligha way!. (tirmizi: 2315)

shundaq kishilermu barki, ular etrapdikilerni téximu küldürüsh üchün küchining bariche tirishidu, hetta dostliri yaki düshmenlirining éghizlirida éqip yürgen, özining abruyigha dagh tekküzidighan, düshmenlirining mesxirisige qalidighan yalghan - yawidaq sözlerni qilishtinmu eymenmeydu. Dinimiz bu xil meslekni qattiq chekligen. Chünki heqiqet shuki, yalghan éytish bilen bolghan oyun ghem - qayghu we köngül azarliqi bilen axirlishidu.

Maxtanchaqliq yalghanchiliqning tunji qedimi, musulman bashqilarni teripligende peqet özi bilidighan yaxshi tereplirinila otturigha qoyishi, artuqchiliqlirini gewdilendürüshte chékidin ashuriwetmesliki lazim, chünki maxtalghuchining layaqiti qanchilik bolushtin qetinezer teripleshni chékidin ashuriwétishning özi bir xil yalghanchiliq bolup hésablinidighan xata qilmishdur.

Nurghun kishiler barki, uzun qesidilerni toqup, pasahetlik nutuqlarni oqup quruq medhiyilerni kattiwashlargha yélinidighan desmaye qiliwalghan, ular texminisiyge maxtap özliri bilgenche jöylüydighan bolghachqa uning - buningdin azghina dunyagha érishish üchün köp hallarda zalim hakimlarni adil dep, qorqunchaq dötlerni batur dep maxtap qoyidu. Peyghember eleyhissalam bu xil saxtipez, ghalchilargha taki ular özlirining saxtiliqidin yanmighuche ularni arigha almasliqni, reswaliq we mehrumluq ichide qaldurushni tewsiye qilghan.

4762/7893 - hemmam ibni haris mundaq riwayet qilidu: bir kishi hezriti osmanni maxtighili turiwidi, miqdad tizlinip turup (u sémiz, yoghan adem idi) uning yüzige topa chachqili turdi. Buni körgen hezriti osman: sanga néme boldi? Dep soriwidi, u: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: eger meddahlarni körsenglar, yüzlirige topa chéchinglar dégenidi, dédi. (muslim: 3002)

hedis sherhi qilghuchilarning bayan qilishiche bu yerde közde tutulghini maxtashni jan béqish yoli qilghan kishilerdin ibaret bolup yaxshi ishni teshwiq qilish, kishilerni uningdin ülge élishqa righbetlendürüsh üchün maxtisa, bundaq kishi meddah qatarigha kirmeydiken.

4761/7892 - ebu bekridin mundaq riwayet qilinidu: bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemning huzurida yene bir ademni maxtighanidi, peyghember eleyhissalam: isit sanga! Buradiringning boynini chépiwetting dédi we bu sözni üch qétim tekrarlidi. Andin: biringlar bir kimni zadi maxtimaqchi

bolsa we heqiqeten u kishide shu xislet tépilsa: men palanini mundaq dep oylaymen, toghrisini alle bilgüchidur. Men palanini mundaq - mundaq dep bilimen we alle taala aqiwitini xeyrlik qilidu dep oylaymen, désun dédi. (buxari2662)

aqil peyghember eleyhissalam qandaq qilghanda yélinish we ziyade maxtashtin xaliy bolup, maxtalghuchini meghrurluq we özini chong tutushtin saqlap qalghili bolidighanliqini bizge ögetken.

Sodiger mélini chüshendürüsh, bahasini otturigha qoyush qatarliqlarda yalghan éytishi mumkin, bizdiki tijaret uchigha chiqqan achközlük üstige qurulghan bolup, satquchi qimmet sétiwilishni közlise, sétiwalghuchi erzan éliwélishni közleydu, shexsiyetchilik bazar we mehellilerdiki almashturush heriketlirige hökümranliq qiliwatidu. Islam dini bu xil yawuz muamile we uningdiki quruq gep, jenggi - jédellerni yaman körgen.

Bir qisim mal sétiwalghuchilar sadda, soda tejribisi kemchil bolghachqa mal igisi néme dése shuninggha tézla ishinip kétidu. Imanini saqlap qélish üchün ularning bu saddiliqidin paydilinip hessilep payda élishni yaki malning eyibini yoshurushni közlimeslikimiz lazim.

Ikkinchi, yalghan guwahliq bérish eng yaman gunah bolup, musulman guwahliqtin ötken chaghda gerche özige eng yéqin bolghan, özi eng yaxshi köridighan kishige ziyan yétidighan bolsimu heqiqette ching turidu, tughqanchiliq yaki guruhwazliq we yaki ümid, qorqunch dégenler uni heqiqettin tanduriwételmeydu.

Meslihet kéngishi yaki xelq ishliri orunlirigha teyinlen'gen kishilerni saplashturush guwahliqning qataridin bolup, kimki ishenchsiz, amanetke xiyanet qilidighan layaqetsiz kishilerni tallap qoysa yalghan éytqan, heqiqetni burmilighan, yalghan guwahliq bergen we adilliq qilmighan bolup hésablinidu. Büyük allah mundaq dégen:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ وَإِن تَلْوُواْ أَوْ تُعْرِضُواْ فَإِنَّ اللّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

"i muiminler! Xudaliq üchün guwahliq bérishte, özenglarning yaki ata-ananglarning yaki tughqanliringlarning ziyinigha (guwahliq bérishke) toghra kelgen teqdirdimu, adaletni berpa qilishqa tirishinglar, (guwahliq bérilgüchi) bay bolsa (uninggha riaye qilmastin), yaki péqir bolsa (uninggha ich aghritmastin) haman adil guwah bolunglar, allah silerdin ulargha yéqindur (yeni ularning menpeetining némide bolidighanliqini obdan bilidu), nefsi- xahishinglargha egiship (heqiqettin) burulup ketmenglar. Eger tilinglarni tolghisanglar (yeni guwahliqtiki pakitni burmilisanglar), yaki guwahliqtin bash tartsanglar, mundaqta allah heqiqeten silerning qilmishinglardin xewerdar bolup turghuchidur."

3574/5967 - ebu zer reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemge: i resulullah! Méni birer emelge teyinlep ishletmemsen? Dégenidim. U mubarek qoli bilen müremge urup turup: i ebu zer! Sen ajiz ademsen, emeldarliq amanettur. Emeldarliq mesuliyetchanliq bilen tapshurup élip, toluq ada qilalaydighan ademdin bashqa ademge qiyamet küni xarliq we pushayman élip kélidu, dédi. (muslim: 1825)

yalghan guwahliq bérish sépi özidin yalghanchiliq bolup, heqiqet yoshurlupla qalmastin belki ornigha naheqni dessitish üchün heqiqetke köz yumilidu, uning xususiy mesililerde shexslerge, omumiy mesililerde keng xelq ammisigha élip kélidighan xetiri bek chong. Shu wejidin peyghember eleyhissalam intayin ensirigen.

Herxil hüner - kesip ehliliri özlirining sözlirini riaye qilishqa tégishliq qanun'gha aylandurush yeni dégenlirige emel qilishliri, wedilirige xilapliq qilmasliqliri lazim. Epsuski, dinimiz yalghan wedilerni munapiqliqning alamitidin hésablighan turuqluq nurghun musulmanlar arisida yenggillik bilen wede qilish, qilghan wedilirige özliri emel qilmasliqtek yaman adet peyda bolup qalghan.

Peyghember eleyhissalam hetta peyghember bolup ewetilishning aldidimu özining déginige emel qilatti, anglighanlirini hörmetleytti, bu u zattiki mukemmel erkeklikning alamiti idi.

Beziler xataliq ötküzüp qoyghan waqitlirida yalghan éytish arqiliq aqiwettin qutulmaqchi bolidu, emma bu exmeqliq, xorluq we bir yamanliqtin téximu yene bir yamanliqqa kirgenlik bolup hésablinidu. Insan özining xataliqini étirap qilishi kérek, belki uning rastchilliqi we pushayman qilishi azabini yenggillitishi mumkin.

Heq sözligen chaghda özige xewp yétip qélishtin ensirisimu musulman'gha layiqi shuki, yüreklik bolup, yalghanchiliqning meynetchilikidin özini tartishi zörür.

Gep - sözde rastchil bolush ish - heriketlerde rastchil bolushqa élip baridu - de, tedrijiy halda ehwali yaxshilinidu, shübhisizki insanning heqiqetni yaxshi körishi uning qelbi we tepekkurigha nur béghishlaydu, shuning üchün allah mundaq dégen:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا. يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَن يُطِعْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا

"i möiminler! Allahtin qorqunglar, toghra sözni qilinglar, allah silerning emelliringlarni tüzeydu, (yeni silerni yaxshi emellerge muweppeq qilidu), gunahinglarni meghpiret qilidu, kimki allahqa we uning peyghembirige itaet qilsa zor muweppeqiyet qazan'ghan bolidu." [süre ehzap 70-71- ayet]

ixlas bilen qilin'ghan ish shek bolmighan ishtur. Chünki u ishenchtin tughulghan, xahish arilashmighan ishtur. Chünki u sap étiqad bilen yughurulghan, egrilik bolmighan ishtur, u heqiqettin oqchup chiqqan, herqaysi milletlerning öz rolini jari qilduralishi yaki qilduralmasliqi shu millet perzetlirining qanchiliq ixlas bilen ishlishige baghliq. Ularning ixlas bilen ishleshtek bayliqi köp bolsa tézla ilgirilep kétidu. Eger undaq bolmisa ottura yolda hérip qalidu. Chünki qolning uchida ishlep qoyush, tégige yetmeslik, bilermenlik qilish we sel qarash dégenler héchkimge qilchilik payda élip kelmeydu.

4782/7929 - abdullah ibni mesud reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: rastchilliq yaxshiliqtur, yaxshiliq jennetke bashlaydu. Bende dawamliq rast sözlise, axiri allening huzurida rastchil dep yézilidu. Yalghanchiliq gunahtur, gunah ishlar dozaxqa bashlaydu, bende dawamliq yalghan sözlise, axiri allening huzurida yalghanchi dep yézilidu. (muslim: 2607)

dawamliq yalghan éytish netijiside kélip chiqqan pasiqliq, peslik , imansizliqning eng axirqi basquchidur. Rastchilliq bashlighan yaxshiliq peqet tewrenmes irade igilirila yételeydighan aliy mertiwe bolup töwendiki ayet sizge

kupaye:

لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

"silerning kün chiqqan we kün patqan terepke yüz keltürüshünglarning özila yaxshi emelge yatmaydu, belki allahqa, axiret künige, perishtilerge, kitabqa (yeni allah nazil qilghan kitablargha), peyghemberlerge iman keltürüsh, allahni söyüsh yüzisidin xish - eqribalargha, yétimlerge, miskinlerge, ibni sebillerge (yeni pul - mélidin alaqisi üzülüp qalghan musapirlargha), saillargha we qullirining azadliqqa érishishige pul - mal yardem bérish, namaz oqush, zakat bérish, ehdige wapa qilish, yoqsuzluqqa, késellikke, we (allahning yolida qilin'ghan) urushqa berdashliq bérish yaxshi emellerge kiridu, ene shular (yeni yuqiriqi süpetlerge ige kishiler) (imanda) rastchil ademlerdur, ene shular teqwadar ademlerdur." [süre beqere 177- ayet]

ishenchlik bolush

islam dinimiz öz étiqadchilirining allahning hem kishilerning heq - hoquqlirini saqlaydighan, ish - herikette ashurush yaki sel qarashtin yiraq bolidighan qelbning bolushini ümid qilidu. Shuning üchün ularning ishenchlik bolushini küchlük telep qilidu.

Sheriette sözlen'gen ishenchlik bolushning menisi keng bolup köp tereplerni öz ichige alidu, omumlashturup éytqanda herbir ademning öz mesuliyitini hés qilishi we özining perwerdigari aldida mesul ikenlikige qetiy ishinishidin ibaret.

Awam xelq ishenchlik bolushni peqet amanet qoyghan nersilerni obdan saqlashtin ibaret bolghan intayin tar dairide chüshinidu. Halbuki allahning dinida uning dairisi tolimu keng, menisi chongqur, mesuliyiti éghir.

Shübhisizki, ishenchlik bolush musulmanlar uninggha yaxshi riaye qilish heqqide dawamliq bir - birige nesihet qilishidighan, uning üchün allahtin medet telep qilishidighan intayin ulugh exlaqtur, addiysi ularning biri seperge chiqmaqchi bolsa qérindishi uninggha: "séning ishenchlikliking we ishliringning netijisini allahqa tapshurdum." dep xoshlishidu.

Peyghember eleyhissalam peyghember bolup ewetilishining aldidila öz xelqining arisida "ishenchlik" dégen namgha érishken idi, biz yene musa eleyhissalamning bir yaxshi ademning ikki qizigha su bergen, ulargha méhri - shepqet qilghan, ularning aldida özining ippet - sheripini saqlighan chéghidiki ishenchliklikining iznalirini köriwalalaymiz:

فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ. فَجَاءتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاء قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ. قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ

"musa ularning qoylirini sughirip berdi, andin arqisigha burulup, (bir derexning) sayisige bérip (olturup), perwerdigarim! Manga riziqtin némini

berseng, men heqiqeten uninggha mohtaj dédi. Ularning (yeni u ikki ayalning) biri musaning yénigha uyatchanliq bilen méngip kélip: (qoylirimizni) sughirip bergenlikingning heqqini bérish üchün atam séni rastinla chaqiridu dédi, mosa uning (yeni shueybning) qéshigha kélip ehwalini hékaye qilip berdi, shueyp: qorqmighin, zalim qewmdin qutuldung dédi, ularning biri éytti: i ata, uni sen ishletkin, bu sen ishletkenliringning eng yaxshisidur, küchlük ishenchliktur. " [süre qeses 24-26]

peyghemberler eng aqköngül, eng ésil kishiler arisidin tallap élinidighan bolghachqa buning héchbir heyran qalarliqi yoq. Yoqsulluq we yalghuzluqning derdini taza tartiwatqan bir adem ésil exlaqqa ehmiyet berse u elwette iradilik, ishenchlik adem bolidu, chünki peqet shundaq ademler exlaqqa ehmiyet béreleydu. Bilish kérekki, allahning hem bendilerning heq - hoquqlirini qoghdash japa yaki halawet aldidimu özgirip qalmaydighan kishlerning bolushini telep qilidu.

Herishni layiqida, muwapiq orunlashturushmu ishenchlik bolushning dairisge kiridu, herqandaq wezipini peqet uning höddisidin chiqalaydighan yaxshi ademge tapshurush lazim, bu mesuliyiti bolghan amanet bolup, nurghun hedisler arqiliq ispatlan'ghan.

Bir ademning rohiy jehettiki salahiyiti bilen ilmiy we emili jehettiki salahiyiti choqum birge bolushi natayin. Ixlasi yaxshi, imani mustehkem bolsimu, emma uning melum wezipini öteshke tégishlik layaqiti bolmasliqi mumkin. Rastchil yüsüp eleyhissalamgha qarang, iqtisadi ishlarni bashqurushni telep qilishta özining peyghemberliki we teqwadarliqigha asaslinipla qalmastin belki amanetke xiyanet qilmaydighanliqi we bilimlik ikenlikigimu asaslan'ghan:

اجْعَلْنِي عَلَى خَزَآئِنِ الأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ

"yusuf, méni (misr) zéminining xezinilirini bashqurushqa qoyghin, men heqiqeten (uni bashqurush yollirini) bilidighan, obdan saqliyalaydighan ademmen dédi." [süre yusuf 55- ayet]

ebu zer emel tutushni telep qilghan waqtida peyghember eleyhissalam uning salayihitining yoqluqini bilip bu ishtin uni tosti. Ishenchlik bolush bizdin emelni höddisidin eng yaxshi chiqalaydighan ademni tallap tapshurushimizni telep qilidu, eger biz para élish, tughqandarchiliq yaki bashqa oy - xiyallar sewebidin qabil ademni qayrip qoyup naqabil ademni uning ornigha dessetsek choqumki, biz éghir xiyanetchilik qilghan bolimiz.

Ishenchlik bolushning menalirining birsi shuki, herbir adem pütün küchini chiqirip özige tapshurulghan wezipini mukemmel ada qilishqa tirishishi kérek, islam dini herbir kishining öz xizmitige bash chöküriüp köngül bölüshi xelqning özige tapshurulghan heq - hoquqlirini toluq, muwapiq ada qilishi üchün japagha chidap künni tün'ge ulap ishleshni muqeddes amanet dep hésablaydu, chünki shexsning özige tapshurulghan wezipisi addiy bolsimu toluq ada qilmasliqi xelq hayatida sel qarash xahishining köpiyishi, buninggha egiship buzuqchiliq tarqilishi we pütkül milletning chékinishige seweb bolidu.

Mana bu mejburiyetlerge xiyanet qilishning gunahi we uning aqiwiti oxshash bolmaydu, din we musulmanlar ammisigha ziyan keltürüp pütün döletni apetke duchar qilghini eng yaman xiyanet bolup hésablinidu.

Yeni xelqning ishlirini öz üstige alghan ademning wezipisini toluq ada qilmasliqi, saxtiliq qilishidinmu éghir aqiwiti yaman bolghan xiyanet bolmisa

kérek.

Amanetning menaliridin biri shuki, herqandaq shexs özige teyin qilin'ghan mensepni özi yaki tughqanlirigha naheq payda élip kélishi üchün ishletmesliki lazim, chünki, xelqning méli bilen semirish jinayet.

Islam dini hoquq - abruyini öz menpeiti üchün qalaymiqan ishlitish we pes qilmishlardin özini tartishni qattiq tekitligen.

Amanet we ishenchlik bolushning menaliridin yene bir shuki, allah sanga néimet qilip bergen sezgüliring, séni alahide qilghan artuqchiliqliring we sanga inam qilghan mal - mülük, bala - chaqiliring toghrisida chongqur tepekkur yürgüzüp ular bolsa allahning sanga qoyup qoyghan qimmetlik amanetliri ikenlikini, shuning üchün ularni allahqa yéqinchiliq qilish, allahning raziliqigha érishishi üchün ishlitish lazim ikenlikini sinaq üchün ularning birersi sendin tartiwélin'ghanda u peqet özümning xas mülküm dep oylap tenteklik bilen zarlanmasliq lazim ikenlikini, allah deslepte özi berginini qaytidin qayturiwalalaydighanliqini, buninggha allahning tamamen hoquqluq ikenlikini, eger ü néimetler sanga dawamliq bérilse ularni jihadqa ishlitishni qorqunchaqliq qilmasliqni, ular bilen meghrurlinip kétip, allahqa taet ibadet qilishtin ghapil bolmasliqni, yaki ularni allahqa asiyliq qilish üchün ishletmeslik lazim ikenlikini tonup yétishing kérek. Allah mundaq deydu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَخُونُواْ اللّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُواْ أَمَانَاتِكُمْ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ. وَاعْلَمُواْ أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلاَدُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللّهَ عِندَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

"i möiminler! Allagha, peyghemberge xiyanet qilmanglar, silerge qoyulghan amanetlerge bilip turup xiyanet qilmanglar, bilinglarki silerning malliringlar, baliliringlar siler üchün bir türlük sinaqtur, allahning dergahida chong sawab bar." [süre enpal 27-28]

ishenchlik bolushning menaliridin yene shu barki özingiz, qatnashqan sorunlarning hoquq - menpeetini qoghdishingiz, sorunda bolun'ghan gep sözlerni qalaymiqan pash qilmasliqingiz lazim. Bir qisim kishiler sorunning amanitini saqlimay sorunda bolun'ghan gep - sözlerni, sözligüchining ismini atap yaki atimay kelse - kelmes tarqitip yürgenliki üchün kishiler ara munasiwetke tesir yétip köp menpeetler qoldin kétidu.

Sorun edeb - exlaq we diniy sherietler boyiche dawamlashturulghan bolsa uning hörmitini saqlash lazim. Bolmisa hörmet qilishqa layiq emes.

Sorun ichidiki gunahkarlarning hiyle ishlitip bashqilargha azar yetküzüshni qestlewatqanliqini körgen herbir musulman küchining yétishiche buzuqchiliqning aldini élishqa tézdin atlinishi lazim.

Islam dinining neziride er - ayalliq munasiwet muqeddestur. Ailide er - ayal otturisidiki bolghan ishlar mexpiy saqlinishi, qanche yéqin bolup kétishidin qetiynezer uni héchkim bilmesliki lazim. Amma ichidiki bir qisim nadan kishiler ailiside bolghan ishlarni sirtta dep yürüydu, bu bir yüzi qélinliq bolup allah haram qilghan.

Kishiler lazim bolghanda qayturup bérish üchün bizge waqitliq amanet qoyghan nersilermu amanet bolup uningdin soal - soraqqa tartilimiz!

Amanet qoyulghan nersilerni ongay érishkili bolidighan olja dep qarash nomussizlarche qilin'ghan oghriliq bolup hésablinidu.

إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ

"shübhisizki, allah silerni amanetlerni igisige qayturushqa, kishiler arisida höküm qilghanda adil höküm qilishqa buyruydu." [süre nisa 58]

ishenchlik bolush, amanetke riaye qilish tuyghusi peqet insan qelbining chongqur qatlamlirighiche singip kirip uning pütün rohiyitini igiligen chaghdila andin öz rolini jari qilduralaydu, heq - hoquqini qoghdashqa ündep peskeshliklerdin saqlap qalalaydu.

Hüzeyfe ibni yemanning peyghember eleyhissalamdin bayan qilghan hediside mana mushu menagha isharet qilin'ghan: shübhisizki, amanet kishilerning qelblirining qatlamlirigha singdürülgendin kéyin quran nazil bolghan, shuning bilen ular amanetning tepsilatini quran we sünnettin oqup bilgen.

Sherietni bilsimu uninggha emel qilmisa bolmaydu, amanet quran we sünnetni heqiqiy chüshinish démektur.qelb ölse amanet yoqilidu, bu chaghda ayetlerni tekrarlap hedislerni öginishmu kar qilmaydu. Özlirini musulman dep atiwalghan kishiler, bezide özlirini ishenchilik dep qaraydu, emma heqiqetni inkar qilidighan qelbte amanet we ishenchlikning bolushi natayin.

Amanet büyük inam bolup, iqtidarsiz ademler uninggha berdashliq bérelmeydu, allah buninggha misal keltürüp uning pütün kainatqimu éghir kelgenlikini, shuning üchün insanlarning sel qarimasliqi lazimliqi, obdan étibar bérish kéreklikini bayan qilip mundaq dégen:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولاً

"shübhisizki, biz amanetni (yeni perzlerni we sheriet tekliplirini) asmanlargha, zémin'gha we taghlargha tengliduq, ular uni üstige almidi, uning (éghirliqi) din qorqti, uni insan üstige aldi, insan heqiqeten (özige) zulum qilghuchidur, heqiqeten nadandur." [süreehzap 72]

özige zulum qilish, nadanliq insan tebiitidiki ikki apet bolup, insan ular bilen küresh qilish arqiliq sinalghan. Insan özige zulum qilish xahishini wujudidin chiqirip tashlimighuche imani sap bolmaydu:

الَّذِينَ آمَنُواْ وَلَمْ يَلْبِسُواْ إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُوْلَئِكَ لَهُمُ الأَمْنُ

"azabtin emin bolush iman éytqan, iman'gha mushriklikni arilashturmighan ademlerge mensuptur." [süre enam 82]

tebiitidiki nadanliqni chiqirip tashlimighiche, ularda sap teqwadarliq bolmaydu:

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاء

"allahtin bendiliri ichidin peqet alimlarla qorqidu." [süre patir 28]

démek, siz yuqiriqi amanetni insan'gha yükligen ayetni oqughandin kéyin wujudida zulum qilish, nadanliq üstünlükni igiligen kishilerning xiyanet qilip, ikki yüzlimilik munapiqliq qilip we allahqa shérik keltürüp azabqa tégishlik bolghanliqini, peqet iman we amanet igiliriningla yeni iman we ishenchilik bolushni öz wujudigha singdürgen kishilerningla qutulup qalghanliqini bayqaysiz.

لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا

"(mezkur amanetke xiyanet qilghanliqliri üchün) munapiq erlerni, munapiq ayallarni, mushrik erlerni, mushrik ayallarni allah azablaydu, (mezkur amanetke riaye qilghanliqliri üchün) möimin erler we möimin ayallarni allah epu qilidu, (allah möiminlerge) nahayiti meghpiret qilghuchidur, nahayiti méhribandur." [süre ehzap 73]

wapadarliq

musulman kélishim tüzse kélishimge riaye qilishi, wede qilsa wediside turushi lazim. Ademning gépide turush, kishiler arisida ishenchlik, gépidin yéniwalmaydu, topilangdin toqach oghrilimaydu dep tonulishi, imanning jümlisidindur. Wapa qilinidighan wede, emel qilinidighan qesem gunah meisiyet bolmisila uninggha wapa qilish we emel qilish lazim. Peyghember eleyhissalam mundaq dégen:

2408/4024 - abdurahman ibni semuredin riwayet qilinishiche, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: eger bir ish (ni qilish yaki qilmasliq) toghrisida qesem qilip, kéyin uning eksini toghra körsenglar, qilghan qesiminglargha keffaret bérip, toghra körgininglarni qilinglar!. (nesai 3782)

shuning üchün herkim peqet yaxshi ishlarghila wede qilishi, wede qilip bolghandin kéyn pütün niyet meqsiti jéni ténide bolsila wedisige wapa qilish bolushi, wedige wapa qilishning erlikning we chin étiqadning alamiti ikenlikini untup qalmasliqi lazim.

Wedige wapa qilishni emelge ashurush üchün ademde ikki xil alahidilik bolush kérek, biri este tutiwélish qabiliyitining yuqiri bolushi, yene biri iradisining ching bolushi.

Insan bergen wedisini ésige alghandin kéyin wedisige wapa qilishi, iradisige kélishi, buning üchün herqanche éghir bedel töleshke toghra kelsimu berdashliq béridighanliqi toghrisida bélini ching baghlishi kérek.

Kishiler wedisige wapa qilish yolida oxshimighan teqdir qismetlerni béshidin köchürishi mumkin, chünki tölinidighan bedel éghir bolushi yeni mal - mülki yaki hayati yaki dostliridin ayrilip qélishi mumkin, gerche shundaq bolsimu qilghan wedige choqum wapa qilish kérek.

Quran kerim bezilerning japa chekmey büyüklükke érishish, az ishlep köp payda élish oyida bolghanliqlirini sökken:

kimki özide segek ménge bilen ulughwar qelbni mujessemleshtürgen bolsa ene shu adem wedisige wapa qilalaydu.

Musulman'gha alaqidar bolghan wedilerning derijiliri oxshash emes, eng büyük, eng muqeddes bolghan wede bende bilen alemlerning perwerdigari otturisidiki chong wedidur.

Insanning mushu wedige wapa qilishi bilen dunyaliq sheripi, axiretlik bexti qoligha kélidu, ehdige wapa qilip turupmu allahning özini jazalishidin ensiresh xata tepekkurdur. Islam telimatliri bir pütün gewde bolup parchilanmaydu, herzaman, hermakanda uninggha emel qilish wajibtur.

Bir ademning hazir wekelgüside paydilinishi üchün ötken künlerni untup qalmay eslep turushimu wapadarliqning jümlisidindur, mesilen: ilgiri namrat bolup hazir allah bay qilghan bolsa, ilgiri késelchan bolup hazir allah shipaliq bergen bolsa ötmüshni, allahning özige qilghan pezli - merhemitini pak - pakiz untup men héchqandaq kembeghel bolup baqmighan, héchqandaq aghrip baqmighan dep oylap hazirqi turmushidin meghrurlinip yashishi tolimu qopalliq we néimetke tan'ghanliq bolup hésablinidu.

Bu bir xil hiyligerlik, xiyanetchilik bolup, belki munapiqliqqa élip bérishi mumkin, éhtimal allahning rehmitidin mehrum qélishi mumkin.

Töwendiki qisse bizge xiyanetchilik we néimetke tuzkorluq qilishning neqeder yaman, shum ikenlikini chüshendürüp béridu.

Ebuhureyre reziyellahu enhu peyghember eleyhissalamdin hedis bayan qilip mundaq dégen: beni israil ewladidin bolghan üch adem bar iken, birsi aq késel bolup qalghan iken, yene biri taz bolup qalghan iken, yene biri ema iken, allah ularni sinap baqmaqchi bolup perishte éwetiptu, perishte aq késel bolup qalghan kishige: sen némini eng arzu qilisen? Dep soraptu, u adem: téremning chirayliq bolushini, kishiler seskinidighan mushu késeldin xalas bolushni bek arzu qilimen dep jawab bériptu, perishte uning térisini bir siylighan iken késili saqiyip chirayliq tére ata qiliniptu andin perishte, maldin némini eng arzu qilisen? Dep soraptiken: tögini dep jawab bériptu, shuning bilen uninggha bir dane nesillik töge ata qiliniptu we allah sanga beriket bersun deptu.

Andin kéyin tazning yénigha kélip: sen némini eng arzu qilisen? Dep soraptiken, chirayliq chachni, kishiler eyibleydighan mushu késilimning saqiyishini azu qilimen dep jawab bériptu. Shuning bilen perishte uning béshini shundaq silighan iken késili saqiyip chirayliq chach ünüp chiqiptu. Arqidin perishte uninggha: maldin némini arzu qilisen dep sorighan iken boghaz kalini dep jawab bériptu, bu chaghda uninggha kala bériliptu we allah sanga beriket bersun deptu.

Andin kéyin emaning yénigha kélip: sen némini eng arzu qilisen? Dep soraptiken, allahning közümni qayturup bérishini eng arzu qilimen dep jawab bériptu. Andin kéyin uningdin: maldin némini arzu qilisen dep sorighan iken boghaz qoyni dep jawab bériptu, waqitning ötüshi bilen bu charwilar tughup herqaysisining bir top tögisi, bir top kalisi we bir top qoyi boluptu, bu chaghda perishte adem sheklide kélip aq késel bolup qalghinigha: ‹men bir ajiz ademmen, seper jeryanida ozuq - tülüküm we uluqumdin ayrilip qaldim, peqet allah, andin kéyin özlirining yardimi bilenla menzilge yétip baralaymen, silige chirayliq térini bergen zatning heqqi - hörmiti bilen manga bir töge bersile, menzilge bériwalsam deptu, bu chaghda u kishi: ishim bek köp, waqtim yoq deptu, bu chaghda héliqi musapir: men silini tonighandek qilimen sili ilgiri kishiler mesxire qilidighan aq késel emesmidile, kembeghel idile, allah silige bergen emesmidi? Dep soraptu. Bu chaghda u kishi men bu malni miras alghan deptu, musapir kishi: ‹yalghan éytqan bolsila allah silini eslilirige qayturiwetsun dep qarghaptu.

Andin kéyin tazning yénigha kélip oxshash soal sorighan iken, oxshash jawab bériptu, musapir kishi yene: yalghan éytqan bolsang, allah eslingge qayturiwetsun dep qaghaptu. Axirida ema kishining yénigha kélip oxshash soal sorap oxshash telepni otturigha qoyghan iken ema kishi: men ilgiri bir ema idim, allah közümni qayturup bergen idi, özüng xalighiningni alghin, allah üchün alghan nersengni sanga elwette ayanmay bérimen dep jawab bériptu, bu chaghda perishte: malliringni alghin, sen sinalghan iding, sinaqtin ötting, allah sendin razi boldi, ikki hemrahliringdin narazi boldi dédi.

Islam dini étiqad belgilimilirini öz ichige alghan kélishimler, toxtamlarni qedirleshke tewsiye qilidu. Ichidiki shertlerni ijra qilishqa buyruydu.

Shübhisizki tüzülgen kélishimge riaye qilidighanlar tijaret we bashqa türlük iqtisadiy muamililerde ishenchilik bolidu, emma tüzülgen shertler sheriet belgilimilirige uyghun tüzülgen bolushi kérek. Bolmisa qedirlesh, riaye qilish telep

qilinmaydu. Shuning üchün, saxtiliqtin agahlandurup wapadarliqqa ündeydighan ayetlerning tekrar nazil bolushi, ejeblinerlik emes.

وَأَوْفُواْ بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُولاً

"ehdige wapa qilinglar, (qiyamet küni) ehde üstide (yeni ehdige wapa qilghan, qilinmighanliq) üstide elwette soal - soraq qilinisiler!" [süre isra 34]

وَأَوْفُواْ بِعَهْدِ اللّهِ إِذَا عَاهَدتُّمْ وَلاَ تَنقُضُواْ الأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلاً إِنَّ اللّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ

"siler ehde tüzüshkenliringlarda, allahning ehdige wapa qilinglar, qesiminglarni (allahning namini tilgha élip) puxtilighandin kéyin buzmanglar, chünki siler allahni guwahchi qildinglar, shübhisizki allah qilmishinglarni bilip turidu." [süre nehli 91]

allah bizge saxtiliq we hiyligerlikning ishenchni yoqitip, qalaymiqanchiliq peyda qilidighanliqi, alaqini buzup küchlüklerni ajizlargha aylandurup qoyidighanliqini bayan qilip mundaq deydu:

وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِن بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلاً بَيْنَكُمْ أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

"siler pishshiq igirgen yipni chuwup, parche - parche qiliwetken xotunlardek bolmanglar (bu qesem ichip ching ehde qilishqandin kéyin öz ehdini buzghan ademning misalidur) bir jamae (san we mal - mülük jehette) yene bir jamaedin köp bolghanliqi üchün, qesiminglarni aldamchiliqning wasitisi qiliwalisiler (yeni özara yardemlishish üstide bir jamae bilen ittipaq tüzüshkendin kéyin, sani, pul - méli köprek yene bir jamaeni körüpla ilgiriki jamae bilen tüzüshken ehdini buzup, kéyinki jamae bilen ehdi tüzisiler), allah silerni heqiqeten buning (yeni wedige wapa qilish emri) bilen sinaydu, siler de - talash qilishqan heq - naheqni qiyamet küni silerge choqum éniq ayrip béridu." [süre nehli 92]

bir adem yaki bir jamae paydini közlep tüzgen kélishimni buzup bashqa birsi bilen kélishim tüzüshi mumkin, islam dinimiz exlaq peziletlerning waqitliq bolghan payda - menpeet bazirida ayaq - asti bolup qélishini yaxshi körmeydu, bayliq yaki kembeghellik, ghelibe qilish yaki meghlub bolushtin qetinezer shexsiy we jamaelerning kélishimlerge riaye qilishini telep qilidu.

Heqiqetke wapa qilish we uninggha riaye qilish meyli musulman bilen bolsun kapir bilen bolsun wajipdur, chünki pezilet parchilanmaydighan bolup, adem bir qisim kishilerge rezil bolup, yene bir qisim kishilerge ésil boliwalsa bolmaydu, tüzülgen kélishim, qilin'ghan wede, heq bolsila qandaq shexs bilen yaki qandaq zamanda bolshidin qetinezer riaye qilish wajipdur.

Islam dini étibar bergen, wapa qilishning muhimliqini alahide tekitligen ishlarning birsi qerz ishliridin ibaret, chünki qerz allahning dergahida toghra ada qilishqa tégishlik eng chong heqtur, din qerzni waqtida, toluq qayturushqa tosqunluq qilidighan temexorluq, saxtiliq, köz boyamchiliq xahishlirini tenqid qilghan.

Islam dini hemmidin awal qattiq mejbur bolmisa imkanqeder qerz almasliqni telep qildi, qerz almisimu bolidighan addiy ishlar üchünmu qerz élishni haram qildi, belki u qisas élishqa sewebchi bolidighan gunah ikenliki bayan qilin'ghan:

"qerz alghuchi qerzni qayturmay ölüp kétip qalsa qerz qiyamet küni u

ademdin qisas alidu, peqet üch ish üchün élin'ghan qerz buning sirtida, birsi allah we özining düshminige ghalib kélish üchün élin'ghan qerz, yene biri musulmanni képenlesh üchün élin'ghan qerz, yene biri toy qilip özini gunah - pahishidin saqlap qélish üchün élin'ghan qerz. Mana bu üch xil qerzni nawada hayat waqtida qayturalmay tügep kétip qalsa qiyamet künisi allah özi qayturup béridu."

buningdin melum boldiki, allah éghir qiynchiliqlargha duchar bolup, hajitini rawa qilish üchün qerz alghan kishilerning özrisini qobul qilidiken, emma özining ötkünchi arzu - armanini qandurush üchün aqiwetning qandaq bolushi we qerzni qandaq qayturishini oylimay yenggillik bilen qerz alghuchilar xuddi hedislerde bayan qilin'ghinidek, yüreklik oghrilar bolup hésablinidu. Peyghember eleyhissalam mundaq dégen: "kimki kishilerning mallirini qayturushni könglide püküp qerz yaki ariyet alghan bolsa allah uni qayturishqa nésip qilidu, qayturmay saxta qilishni niyet qilghan bolsa allah qayturushqa nésip qilmaydu."

islam dini qerzni qayturushqa sharait yaritip türlük képilliklerni hazirlap bergen, buning bilen qerz alghuchilarning qerzni qayturushtin özini qachurishi hetta sawabi köp bolghan emellerni bedel qilish arqiliq özini qachurushning aldini alghan.

Yene bir bayante "shehidning qerzdin bashqa hemme gunahlirini kechürüm qilinidu." déyilgen.

Eqil igiliri qerzning musulmanning axirettiki derijisige xeter élip kélidighanliqini bilgendin kéyin qérindishi hayatigha xewp élip kélish éhtimali bolghan birer ishqa atlinish aldida uning gerdinidiki qerzlerni ada qiliwétip andin atlinishqa ündeydighan bolghan.

Musulmanlar pep ichish pahishe - zalalet qilish üchün qerz alghanliqi, hetta allah mutleq haram qilghan jazane yoli bilen yehudiy, nasaralardin qerz alghanliqliri üchün yurut - makanliri we mal - mülükliri éghir musibetke duchar bolushti.

Qerzge wapa qilish hazirghiche bir müshkilat bolup kelmekte, qanun qamchisi bolmighan bolsa kishilerning nurghun heq - hoquqliri zaya bolup ketken bolatti. Shübhisizki allah bendiliri ichidiki wapadarlirini dost tutidu, zalim kent ehlini peqet töwendiki sewebtin halak qilghan:

وَمَا وَجَدْنَا لأَكْثَرِهِم مِّنْ عَهْدٍ وَإِن وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ

"ularning tolisining (rozimisaqta) bergen wedisige wapa qilidighanliqini bayqiduq, ularning tolisining sheksiz pasiqlar (yeni allahning emri - permanidin bash tartquchilar) ikenlikini bayqiduq. " süre eirap 102]

ixlasmenlik

durus niyet, alemlerning perwerdigarigha ixlasmen bolush sap dunyaliq ishlarnimu allah qobul qilidighan ibadetke özgerteleydu. Niyet durus bolmisa sap taet - ibadetler yaman gunah - meisiyetke özgirip kétip insan uningdin meghlubiyet we ziyankarliqtin bashqa héchnersige ige bolalmaydu, tartqan japaliri hemmisi békar bolidu.

Qandaq bir insan azade saraylarni bina qilghan bolsa baraqsan, méwilik bagh yétishtürgen bolsa égiz sariyi, méwilik béghi ichide dunyadiki eng bayashat hésablinidu, nawada u mushularni xelqqe payda - menpeet yetküzüsh üchün ehya qilghan bolsa sawabi u ademge üzülmey yétip turidu.

Belki köngül tartidighan barliq lezzetlerge yaxshi niyet, ulughwar ghaye türtke bolghan yaki hemrah bolghan bolsila u bizni allahqa yéqinlashturidighan ibadetke

özgiridu, mesilen erkishi özining ippitini saqlash, din - diyanitini qoghdap qélish meqsitide ayali bilen jima qilghan bolsa bu shu er üchün sediqe hésablinip ejir bérilidu:

1671/2827 - ebu zer reziyellahu enhu mundaq deydu: bir qisim sahabiler peyghember sellellahu eleyhi wesellemge: i allening peyghembiri ! Baylar bizge oxshash namaz oquydu, bizge oxshash roza tutidu. Emma ular mallirining artuqini sediqe qilip, köp sawabqa ériship ketti, dégen idi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: alle silerge sediqe qilidighan nerse bermidimu? Alleqa éytqan her qandaq tesbih, tekbir, tehmiyd (alleqa hemdi éytish) we tehliyl (lailahe illellah) éytishning hemmisi sediqe bolidu. Yaxshi ishqa buyrup, yaman ishtin tosushmu sediqe bolidu. Biringlarning ayaligha yéqinchiliq qilishimu sediqe bolidu, dédi. Ular: i allening peyghembiri ! Özining shehwitini qandursimu ejir bolamdu? Dep sorighan idi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: eger shehwitini haramdin qandursa, uninggha gunah bolidighanliqini bilmemsiler?! Shuninggha oxshash, shehwitini halaldin qandursa, uninggha ejir bolidu, dédi. (muslim1006)

yaxshi niyet bilen ghizalan'ghan, ayal bala - chaqilirigha tamaq bergen bolsa buning üchünmu sawab bérilidu.

Qisqisi, insan niyitini allah rizaliqi üchün xalis qilsa uning barliq heriketliri hetta uxlash oyghinishliri, aram élishliri hemmisi allah rizaliqi üchün élin'ghan qedem hésablinip ejr bérilidu. Namrat bolghanliqi yaki salametliki yaxshi bolmighanliqi üchün özi arzu qilghan yaxshi ishlarni qilalmasliqi mumkin. Emma köngül sirlirimizni bilip turghuchi allah islah qilishini arzu qilghanlarni islah qilghuchilarning derijisige, jihad qilishni arzu qilghanlarni jihad qilghuchilarning derijisige kötüridu, chünki allahning dergahida ularning ulughwar ghayisi hemmini bésip chüshidu!

Qarang, gerche namaz ulugh ibadet bolsimu uningdiki ixlasmenlik yoqilip riyaxorluq arilashqandin kéyin u yaxshiliq élip kelmeydighan ölük shekilge, belki jinayetke aylinip qaldi. Del shuninggha oxshash zakatmu allah üchün séxiliq qilidighan, allah dergahida sawabini ümid qilidighan qelb igisidin bérilgen bolsa qobul qilinidu, eger undaq bolmisa umu bihude ish bolup hésablinidu.

لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِئَاء النَّاسِ وَلاَ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لاَّ يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُواْ

"pul - mélini kishilerge körsitish üchün serp qilidighan, allahqa we axiretke iman keltürmeydighan kishi (ning qilghan emilini békar qiliwetkinige) oxshash, bergen sediqenglarni minnet qilish we eziyet yetküzüsh bilen békar qiliwetmenglar, bundaq (pul - mélini bashqilargha körsitish üchün serp qilidighan) adem xuddi üstige topa - chang qonup qalghan, qattiq yamghurdin kéyin (yuyulup) burunqidek bolup qalghan siliq tashqa oxshaydu, ular qilghan emelliri üchün (axirette) héchqandaq sawabqa ige bolalmaydu." [süre beqere 264]

xuddi yüzini topa basqan tashtin ziraet ösmiginidek, ixlasmenlik bolmighan qelbning yaxshi emelliri qobul qilinmaydu, saxta süpiti nachar méghizigha esqatmaydu.

Ixlasmenlik néme dégen qimmetlik, néme dégen beriketlik! Ixlasmenlik bolsa azghine nersimu köpüyüp taghdek bolidu. U bolmisa taghdek nersimu allahning dergahida küldek sorilip kétidu.

Yaxshiliqlargha bérilidighan ejirlerning az - köplikigining 10 hessisidin yette

yüz hessisigiche bolghan ariliqta perqlinip turushi ene shu peqet ghayib ishlarni hem ashkara ishlarni bilip turghuchi allahqila ayan bolghan qelblerning chongqur qatlamlirigha yoshurun'ghan ixlasmenlikke baghliq. Démek ichki dunyasining pakliqi we menpeetning köplikige qarap turup sawab xulasilinidu.

Allahning raziliqi insanning we dunya hayatining sirtqi halitige qarap bolmaydu, shübhisizki allah teqwadarliq qilghuchi, ixlas qilghuchilargha yüzlinidu, ularning qilghan ibadetliri we yaxshi ishlirini qobul qilidu. Undin bashqa dunyaning zibu - zinnetliri, insanlarning zoriqishlirigha allah qarapmu qoymaydu uning qimmiti bolmaydu, peyghember eleyhissalam mundaq dégen: "allah tenliringlar yaki sirtqi körünüshünglargha emes, belki qelbinglargha we qilghan yaxshi emelliringlargha qaraydu."

kimki dunya hayatida ene shu heqiqetler boyiche yashisa turmushi xushalliq ichide ötidu, aqiwiti üchün teyyarliq qilidu, qoldin ketkinige pushayman qilmaydu, qilghinigha ökünmeydu. Bu mezmun allahning bu ayitide bayan qilin'ghan:

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاء وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ

"ular peqet ibadetni allahqa xalis qilin'ghan, heq din'gha étiqad qilghan halda (yalghuz) allahqila ibadet qilishqa buyruldi, namazni ada qilishqa, zakatni bérishke (buyruldi), ene shular (yeni ibadet, ixlas, namaz, zakatlar) toghra dindur." [süre beyyine 5]

insan qiynchiliqqa duch kelgen chéghida qelbidiki ixlasmenliki intayin küchiyip pütün jismigha öz nurini chachidu. Ene shu chaghda u hawayi - heweslerdin qol üzüp, xataliqlirigha tewbe qilip allahqa telpünidu, zare - tezerru qilidu, rehim qilishni ümid qilip azabidin qorqidu.

Kishiler duchar bolidighan qiyinchiliqlar kélip - kétip turidighan bolghachqa ulardiki bundaq chin ixlasmenlik uzun'gha barmaydu. Halbuki büyük allah ulardin özini heqiqiy tonushini, meyli ashkara yaki mexpiy bolsun layiqida qedirlishini, özlirining allah bilen bolghan alaqisini suslashturup qoymay ixlasmenlikini qelbining chongqur qatlamlirighiche singdürüshini, qilghan ishlirida allahning gheyrini közlimeslikini telep qilidu.

Insandiki shexsiyetchilik, maxtanchaqliq, menseppereslik, shöhretpereslik, meghrurluq, maxtashqa érishishni arzu qilish xahishliri herbir qétim qozghilishi bilen ularning qelbidiki ixlasmenlikning harariti asta - asta pesiyip qélishi mumkin. Shuning üchün allahqa bolghan ixlasmenlik, chin étiqadni yéngilap turush lazim. Chünki allah arlashmilardin xaliy bolghan sap, ishni yaxshi köridu. Xuddi pishqan méwini shirnilik, yéngi halette saqlash zörür bolghinidek, exlaqi - peziletnimu türlük apetlerdin saqlap pak tutush tolimu zörür.

Islam dini yaxshi ishlargha riyaxorluqning ariliship qélishini bek yaman köridu. Uni alemlerning perwerdigarigha shérik keltürgenlik dep hésablaydu.

Emeliyettimu riyaxorluq barliq ishlirimizni pütünley weyran qilidu, eger u herqaysi basquchlar we tereqqiyat dewrlirini bashtin ötküzse, xuddi yuqumluq késellik jarahetliri ösüp tereqqiy qilghan'gha oxshash bir xil butpereslikke aylinip axiri kishini dozaxqa tashlaydu.

Jemiyetning bilimlik kishilerning munapiqliqidin tartidighan ziyini jinayetke adetlen'gen adettiki kishilerning munapiqliqidin tartidighan ziynidin köp bolidu, chünki iqtidarliq kishilerning ixlasmenliki we iman - étiqadining suslap kétishi döletni bilimlik kishiliri bar turup bextsizlikning derdini tartidighan, chékinip kétidighan halgha chüshürüp qoyidu. Uning üstige bilimni hawayi - hewesning

nijasetliri bilen bulghash bilimning mertiwisige dexli - teruz yetküzgenlik, qimmitini chüshürüshke qesten urun'ghanliq bolup, ixlasmenlik, étiqadining yoqalghanliqidin kélip chiqidighan yene bir gunahdur. Qilghan ishi bilen ademlerning raziliqini izdep perwerdigarning raziliqini untughan adem dötligidin özining néme qiliwatqanliqini bilmeywatqan, büyük, séxiy, hemmidin bihajet, hemmidin qudretlik bolghan zattin yüz örüp héchnersige iqtidari yetmeydighan, ajiz, kembeghel insan'gha yüzliniwatqan ademdur.

Ghazat qilghuchilar özining jihadini herxil xahishlardin paklishi, pütün niyet meqsiti allah yolida özini pida qilip shéhit bolushtin ibaret bolushi kérek, chünki ular özlirining hayat - mamatini muqeddes mejburiyetke atighan kishiler bolup, herqandaq nam - ataq, mertiwe menseptin üstün turidu.

Xizmetchi dölet menpeeti we allah raziliqi üchün yézishi, hésablishi, tepekkur qilishi, japa chékishi, xizmet qilishi lazim.

Haywan yem - xeshek yéyish bedilige kün boyi japa tartidu, insan bezide peqet ish heqqi élish üchünla ishlep özining qedir qimmitinng méwisini haywan derijisige chüshürüp qoyidu. Emma eqil igisi özining tepekkur we tirishchanliqini ulughwar halette ulughwar ishlargha béghishlaydu.

Epsuski nurghun xizmetchiler pul tépish, derijisini östürüsh, yuqirigha örleshtin bashqini bilmeydu, ular dini we dunyasini ene shu ramka ichige kirgüziwalghan, xushal bolushi yaki narazi bolushi, boshishishi yaki tétiklishishini ene shu dawalghup turidighan taraza bilen ölcheydu.

Ilim - meripet, pen - medeniyet saheside chongqur ixlas, sap eqidining bolushi tolimu zörür, chünki ilim bolsa allah bendiliri ichidiki ulughlirini sherepke érishtürgen eng ésil xislettur, uninggha yaman gherezler ariliship qalsa bekmu set bolidu, dunya ésil exlaqni yoqatqan alimlirining qolida éghir herej tartqan!

Islam dini meyli ustazliridin bolsun yaki talipliridin bolsun pütün mewjudni ilimge béghishlashni hemmidin awal köngüllirige büyük ghaye we xelq menpeetini püküshini telep qilghan, peqet pul - malgha ige bolush, shexsiy menpeetini qolgha keltürüsh üchün öginish yaki ögitish xuddi bügünki nechche minglighan kishilerge oxshash ilimning qimmitini yerge urghanliq, uning aktip rolini yoqatqanliq bolup hésablinidu.

Islam dini yene ilimni öginip kamaletke yetkendin kéyin uni kishilerge köz - köz qilishni we meghrurlinish wasitisi qiliwélishni yaman köridu.

Ixlasmenlikni yoqitishtin kélip chiqidighan illetler nahayiti köp bolup éghirlashsa imanni berbat qilidu. Ajiz bolsa sheytan üningdin paydilinip insanni azduridu.

Allah peqet mal - mülük we mensepke choqun'ghuchilardin ibaret bolghan gherezlik kishler we riyaxorlardin narazi bolidu. Chünki musulmanlardin choqum türlük gherezliri, alaqiliri we heweslirini allah yolida qurban qilish, bularni dep allah raziliqini ésidin chiqirip qoymasliq telep qilinidu.

Gep sözde edeblik bolush

sözleshtin ibaret bu inam allah insan'gha ata qilghan, shu alahdilik arqiliq bashqa kainatlardin shereplik qilghan eng chong néimettur.

[الرَّحْمَنُ * عَلَّمَ الْقُرْآنَ * خَلَقَ الْإِنسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ*]

"méhriban allah quranni telim berdi. (uni hifzi qilishni we chüshinishni asanlashturup berdi) insanni yaratti. Uninggha (meqsitini uqturush üchün)

sözleshni ögetti" [süre errahman 1-4] inam qanche chong bolsa qedrige shunche yétishke, shunche shükri teshekkür éytishqa toghra kélidu. Tuzkorluq qilish shunche set bolidu.

Islam dini sözleshtin ibaret bu néimettin qandaq paydilinish, künige toxtimay heriketlinip turidighan bu tilni qandaq qilip yaxshi yolgha ishlitishni bayan qilip berdi. Nurghun kishler toxtimay sözleydu - yu, dégenlirini anglap baqidighan bolsingiz, köp qismi pichek yaki yawa sözlerdin ibaret. Allah tillirimizni éghizlirimizgha hergizmu mushundaq orunlashturup qoyghan emes.

لاَّ خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّن نَّجْوَاهُمْ إِلاَّ مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلاَحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَن يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتَغَاء مَرْضَاتِ اللّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

"ularning yushurun söhbitining tolisida xeyriyet yoqtur. Peqet sediqighe yaki yaxshliqqa yaki kishlerni epleshtürüshke emir qilghan kishler (ning yushurun söhbiti) buningdin mustesna. Kimki u (ish) larni allahning raziliqini tilesh yüzisidin qilidiken, uninggha büyük ejir ata - qilimiz." [süre nisa 114]

islam dini sözning témisi we uslubigha intayin ehmiyet béridu, chünki gep - söz shu ademning eqil - parasiti we xaraktérining qandaq ikenlikini körsitip béridu. Jamaetning söz uslubigha qarap ularning omumi sewiyesining qandaq ikenliki ular yashighan muhitta exlaqi peziletning qanchilik derijide ikenlikige höküm qilghili bolidu.

Sözleshtin awal sözleshning zörüriyitining bar - yoqliqigha qarash, zörür bolsa sözlesh kérek, bolmisa jim turghan yaxshi, zörür bolmisa jim turush ejri köp ibadettur.

Öz meylige qoyup bérilgen til sheytanning qolidiki chulwur bolup, insanni xalighanche bashquridu, qandaq bir adem tiligha ige bolmisa éghizi qelbini bulghaydighan, gheplet perdilirini téximu hessilep qélinlashturiwétidighan tashlanduqlarning kirish éghizigha aylinip qalidu.

Mezkur durusluqning birinchi basquchi, munasiwetsiz ishlargha arilashmasliq, soralmisa jawab bermesliktin ibaret. Bihude sözlerdin yiraq turush axirettiki nijatliqning asaslirining biri, piship yétilgenlikining alametlirining biridur. Quran kerimde bihude sözlerdin yiraq turush bolsa namaz, zakattin ibaret ikki chong perz ibadetning otturisida sözlen'gen:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ * الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ * وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ * وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ

"möiminler heqiqeten bextke érishti, (shundaq möiminlerki) ular namazlirida (allahning ulughluqidin sür bésip ketkenliktin) eyminip turghuchilardur, ular bihude söz, bihude ishtin yiraq bolghuchilardur, ular zakat bergüchilerdur." [süre muiminun 1-4]

islam dini bihude gep - söz we qilmishlarni haram qildi. Chünki u tétiqsizliqlar, pes ishlarni yaman köridu. Uningdin sirt bundaq gep söz we qilmishlar insanning yarilishidiki meqset - tirishish, ünüm yaritishning gheyrige ömürni zaye qilghanliqdur.

5940/9688 _ uqbe ibni amir reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemge: i resulullah! Nijatliq némidur? Dep sorighanidim, peyghember eleyhissalam: tilingni yigh, öyüngde oltur, gunahing üchün yighla (mana bu nijatliq)! Dep jawab berdi. (tirmizi: 2406)

insanning allah dergahidiki derijisining yuqiri - töwenliki uning bihude gep - söz we qilmishlardin paklinishigha qarap bolidu.

4353/7244 - ibni abbas reziyellahu enhuma mundaq deydu: ayettiki ”kichik gunahlar “ning néme ikenliki ebu hureyrening munu hediside ipadilen'gen bolup, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle heqiqeten insan'gha zinadin bolghan nésiwisini pütüwetken, buni körmey chare yoq. Közning zinasi qarash, tilning zinasi sözleshtur. Insanning nepsi arzu qilidu we xalaydu, ewret uni rast yaki yalghan'gha chiqiridu. Yene bir riwayette mundaq kelgen: ikki qulaqning zinasi anglash, tilning zinasi sözlesh, qolning zinasi tutush, putning zinasi méngishtur. (buxari6243, muslim: 2657)

yaxshi sözlesh, tilni yaxshi sözge adetlendürüsh lazim, chünki köngüldikini yaxshi ibariler bilen ipadilep bérish ésil exlaq bolup, allah barliq diyanet ehlini uning üchün maxtighan.

Meyli dost bolsun yaki düshmen bolsun chirayliq sözleshning paydisi nahayiti köp, dostlargha chirayliq söz qilghanda dostluqni qoghdap axirighiche dawamlashturghili bolidu, sheytanning hiyle ishlitip dostlar arisigha arazliq sélishining aldini alghili bolidu:

وَقُل لِّعِبَادِي يَقُولُواْ الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا

"bendilerge éytqinki, ular yaxshi sözlerni qilsun, shübhisizki sheytan ularning arisida pitne qozghaydu. Sheytan insan'gha heqiqeten ashkara düshmendur."[süre isra 53]

shübhisizki, sheytan insanni dawamliq marilap turidu, ularning arisigha adawet we öchmenlik sélip addi talash - tartishtin qanliq jeng turghuzmaqchi bolidu, bu jengning aldini élishta chirayliq söz eng yaxshi rol oynaydu.

Düshmenlerge chirayliq söz qilghanda ularning düshmenlik otini öchürüp ghezipini peseytkili, az dégendimu yamanliqning tereqqiy qilip yalqunjap kétishining aldini alghili bolidu:

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

"yaxshi ish bilen yaman ish barawer bolmaydu, yaxshi xislet arqiliq (yaman xisletke) taqabil turghin, (shundaq qilsang) sen bilen özi otturisida adawet bar adem goya sirdash dosttek bolup qalidu." [pussilet 34]

kishilerni herqandaq ehwal astida mulayim sözleshke adetlendürüsh toghrisida peyghember eleyhissalam mundaq deydu:

4728/7849 - imam malik muaz ibni jebel reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: men seperge hazirlinip putumni üzenggige qoyghan waqtimda, peyghember sellallahu eleyhi wesellemning manga qilghan eng axirqi wesiyiti: i muaz ibni jebel! Kishilerge ésil exlaq bilen muamile qilghin! Déyish bolghanidi. (malik: 1602)

belki peyghember eleyhissalam set gep bilen bergendin chirayliq gep bilen bermigen yaxshi deydu.

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّن صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ أَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ

"yaxshi söz we kechürüsh kéyin eziyet yetküzidighan sediqidin ewzeldur, allah

(bendilerning sediqisidin) bihajettur, helimdur. (yeni emrige xilapliq qilghanlarni jazalashqa aldirap ketmeydu." [süre beqer 263]

yaxshi söz türlük yaxshi ishlar we peziletler qatardiki ésil xislet bolup insanni allah raziliqigha nésip qilidu, uning üchün menggülük néimet yézilidu.

Allah bizlerni bashqa dindikiler bilen bolghan gep - söz we munaziride chirayliq bolushqa, qopalliq qilmasliqqa, inkar qilmasliqqa, peqet gunahkar birer adem bizge zulum qilghandila uning zulimini tosushqa buyridi: "ehli kitab bilen peqet chirayliq rewishte munazirilishinglar, ularning ichidiki zulum qilghuchilar (yeni silerge qarshi urush qilghuchilar we fidiye bérishtin bash tartquchilar) buningdin mustesna."

ulughwar kishiler yaman gep - sözni qilip qoyushtin her waqit éhtiyat qilidu. Meyli nadan yaki zomiger bolsun hemme ademge éhtiyatchan bolidu. Nadanlar bilen sülhi qilish peslikni qobul qilish dégenlik bolmaydu. Otturisida chong perq bar, belki u chéchilish, tenteklik, ghezeblinish we intiqam élish xahishliri aldida éghir - bésiq bolup özini kontrul qilip turush dégenlik bolidu. Shundaq bolmighanda u rohning galwangliqi, xorluqqa razi bolidighanliqi eqil igisi qobul qilmaydighan ishlarni qobul qilidighanliqidin ibaret bolidu xalas. Quran kerim nadanlar bilen sülhi qilishning yaxshi ikenlikini peslikni qobul qilishning yaman ikenlikini élan qilghan:

لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ وَكَانَ اللّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا* إِن تُبْدُواْ خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُواْ عَن سُوَءٍ فَإِنَّ اللّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا

"zulumgha uchrighuchidin bashqa herqandaq kishining ashkara yaman söz qilishini allah yaqturmaydu, (zulumgha uchrighuchining zalimdin shikayet qilishigha we uninggha duayibet qilishigha bolidu) allah (zulumgha uchrighuchining duasini) anglighuchidur, (zalimni bilgüchidur), siler ashkara yaki yoshurun bir yaxshiliqni qilsanglar yaki birer yamanliqni kechürsenglar, (sawab tapisiler) shübhisizki allah epu qilghuchidur, qudretliktur." [süre nisa 148-149]

islam dini bihude gep qilish, xatalishishning aldini élish üchün meyli heq bolsun yaki naheq bolsun herqandaq talash - tartishni haram qilghan, chünki talash - tartishni qilghuchi ikki terepning herbiri qarshi terepni bésip chüshüshni meqset qilidu, özining déginining toghrliqini ispatlash üchün shübhilik geplerni xata ibarilerni ishlitishtin bash tartmaydu, qarshi terepni bésip chüshüsh heqiyqetni gewdilendürüshtin muhim orunda turidu, her ikki terep özemchilik, serkeshlik xaraktérini ochuq namayen qilishidu, bundaq sharaitta heqiqetni chüshendürüshke hergiz purset bolmaydu.

Islam dinimiz bundaq talash - tartishni din we exlaq üchün xeter hésablaydu. Bir qisim kishilerning sözlesh iqtidari bolup meyli alim bolsun yaki nadan bolsun hemmisi bilen arilishidu, bashqilargha gep sétish ularning birinchi köngül échishi bolup, héchqachan sözlep zérikmeydu, ularni öz meylige qoyiwetse kishilerning ishlirini buzup qoyidu, dinning güzelliki we hörmitini ketküzidu. Islam dini bundaq watildaq ademlerdin eng qattiq narazi bolghan.

4732/7854 - jabir reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: aranglardin manga eng söyümlük we qiyamet küni manga eng yéqin olturidighanlar exlaqi ésil bolghininglardur. Aranglardin manga eng öch körülidighan we qiyamet küni manga eng yiraq olturidighanlar bolsa, memedanliq qilip, quruq gepni tola qilidighan, kelse kelmes

sözleweridighanlardur, dédi. Sahabilar: i resulullah ! Biz: quruq gepni tola qilidighan, kelse kelmes sözleweridighan dégen sözni chüshenduq. Lékin: memedanliq qilidighan dégen sözning menisini chüshenmiduq? Dep soriwidi, peyghember eleyhissalam: ular mutekebbirlerdur, dédi. (tirmizi: 2018)

gepdan ademler gep arqiliq üstünlükni igilimekchi bolidu, ulargha nisbeten gep birinchi orunda, gepning mezmuni 2 - orunda turidu. Ulughwar meqset axiriqi orunda turishi, hetta peqet orun bolmasliqimu mumkin.

Nurghun kishiler türlük bahane - sewebler bilen sorunlarni orunlashturup epqachti xewerler, bihude gep - sözler, gheywet - shikayetler we eyib izdeshler bilen waqitlirini ötküzidu, chünki ularning astida sayidaydighan artuq pul malliri bar, peqet bashqilarning geplirini qilish bilen xushalliq tapidu, uningdin bashqa ishi yoq. Islam dini bundaq sorunlarni yaman köridu:

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ* الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ* يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ* كَلَّا لَيُنبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ*

"kishilerni eyibligüchi suxenchige way! U mal toplidi we uni (yaxshiliq yollirigha serp qilmay saqlash üchün) sanidi, u méli özini (dunyada menggü qalduridu dep oylaydu) hergiz undaq emes, u choqum hütemege tashlinidu. " [süre humeze 1-4]

hazirqi zamanda sheher we yézilarda zörüriyetsiz uyushturulghan résturan we qehwexana olturushliri, sorunlar köp boliwatidu, bu jemiyetke kelgen chong apet bolup nurghun illetlerge seweb bolidu.

Adawet saqlimasliq

insanning qelbi öch - adawettin xaliy bolsa, birersining paydigha érishkenlikini körgende köngli söyünüp allahning rehmet qilghanliqi, pütün bendilerning uninggha mohtaj ikenlikini hés qilsa we peyghember eleyhissalamning, "i allah, manga yaki bendiliringdin birersige bergen néimet peqet sendindur, séning shériking yoqtur, hemdusana sanga xastur, sanga shükri éytimen." dégen sözni yad etse, allahning bendiliridin birersige eziyet yetkenlikini körgen chéghida qayghurup allahning asan qilip bérishini, gunahlirini meghpiret qilishini tilise bundaq musulman, qelbi pak, gunahsiz, allah we hayatliqtin söyün'gen halda, qelbi qarighularche adawet saqlashtin aram tapqan halette yashiyalaydu, shübhisizki qelbning adawet bilen bulghinishi éghir késellik bolup, bundaq qelbtiki iman xuddi töshük qachidiki su éqip turmighan'gha oxshash tézla éqip tügeydu!

Islam dini qelbke alahide ehmiyet béridu, qara qelb yaxshi emellerni buzidu, güzelliki we sapliqini yoqitidu, nurluq qelb bolsa allah azraq yaxshi ishqimu köp sawab béridu, beriket béridu, herqandaq yaxshi ishqa nésip qilidu.

Shundaq bolghanliqi üchün ilgiriki musulman jamae bir - birige méhri - shepqet qilishatti, bir - birini yaxshi köretti, bir - birini dost tutatti, özara yardemlishetti, bir - birige siliq muamile qilishatti, shexsiyetchilikke ular arisida orun yoq idi.

Shübhisizki, düshmenlik, adawet ösüp tereqqiy qilip yiltizi chongqurlashsa, tikenliri shaxlisa imanning nazuk chécheklirini solashturup méhri - shepqet we tinchliqtin ibaret güzel iznalirini yoqitidu. Bu chaghda periz ibadetlerni ada qilghanning paydisi bolmaydu, qelbini gunah ötküzüshtin yiraq qilalmaydu.

Düshmenlishish, adawet saqlash eqilni suslashturup adimigerchilikke xilap bolghan kichik gunahlarni, lenetke duchar qilidighan chong gunahlarni

ötküzüshige seweb bolidu. Exlaqi - peziletlerdin köz yumdurup rezilliklerni chong körsitidu, bezide yalghan - yawidaq geplerni toqup chiqishqa ündeydu, bularning hemmisi islam dini haram qilghan, duchar bolup qélishtin agahlandurghan, chekleshni eng yaxshi ibadet qilghan ishlardur.

4877/8059 - zubeyr ibni ewwam reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: silerge ilgiriki milletlerning késili tégishke bashlidi, bular: heset qilish we adawetlishishtur. Bu, dinning yiltizini qurutiwétidighan illetlerdur. Jénim ilkide bolghan zatning nami bilen qesemki, siler iman éytmighuche jennetke kirmeysiler, bir - biringlarni yaxshi körmigüche iman éytqan bolmaysiler. Silerge bir - biringlarni yaxshi körüshke türtke bolidighan nersini dep béreymu? Aranglarda salamni omumlashturunglar. (tirmizi: 2510)

sheytan aqil ademni butqa choqundurshtin ajiz kélishi mumkin. Emma insanni azdurush we uni halaketlik ishlargha bashlashqa hérismen bu sheytan uni perwerdigarning heq - hoquqlirini butperestinmu öte derijide inkar qilidurush üchün uning bilen perwerdigarning ariliqini yiraqlashturushtin hergiz ajiz kelmeydu, uning wasitisi qelblerge bir - birige bolghan adawet otlirini tutashturushtin ibaret. Chünki kishilerning dostliqi susliship ittipaqliqi buzulsa, rehimsizlik, bengwashliq halitige qaytip allah rawajlandurushqa emir qilghan qérindashliqni üzüp zéminda buzuqchiliq qilishqa bashlaydu.

Islam dini adawetning alametlirining chiqishigha alahide diqqet qilip téximu éghirlishishning aldidila uni bir terep qildi. Melumki kishilerning mijez - xaraktérliri, sheyilerge bolghan chüshenchiliri oxshash bolmighachqa, hayatliq meydanlirida uchrishish jeryanida toqunush we yiraqlishish bolmidi dégen teqdirdimu bezi köngül gheshliklerning yüz bérishidin saqlan'ghili bolmaydu. Shuning üchün islam dini ene shundaq gheshliklerning aldini élish, ularni dostlashturup köngüllerni bir - birige baghlash üchün bir - birini tashliwitish, bir - birige qarimay yürüshlerni haram qilghan. Toghra bezi kishiler sizge ochuq ashkara yamanliq qilishi mumkin bu chaghda siz ghezeblinp uni köz aldingizdin yoqatmaqchi bolushingiz mumkin, lékin allah taala musulman bilen musulmanning otturisidiki munasiwetning bunchilik derijide yamanliship qélishini hem xalimaydu.

4879/8061 - enes ibni malik reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir - biringlarni tashliwetmenglar, bir - biringlargha tetür qarashmanglar, adawetleshmenglar we heset qilishmanglar, hemminglar allening qérindash bendiliridin bolunglar. Musulmanning qérindishigha üch kündin artuq adawet tutushi durus emes. (tirmizi: 1935)

4880/8062 - ebu eyyub ensari reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: musulmanning qérindishigha üch kündin artuq adawet tutushi we uchriship qalghanda (her ikkilisi) bir - birige tetür qarap yürüshi durus emes. Bu ikkisidin awwal salam qilghini eng yaxshisidur. (buxari: 6077)

4881/8064 - yene bir riwayette mundaq kelgen: kimki (muimin qérindishigha) üch kündin artuq adawet tutup ölüp ketse, dozaxqa kiridu. (ebu dawut: 4914)

belgilen'gen bu waqitta achchiqi yénip ghezep bésilidu, bu chaghda musulman xuddi asmandiki yighilip turghan qara bulutni shamal birla chiqip tarqitiwetken'ge oxshash qérindishi bilen bolghan alaqisini bashlishi,

burunqidekla ittipaq ötüshi lazim.

Adem jédel qilghanda yaki zulum qilidu, yaki zulum qilinidu, zulum qilghuchi, bashqilarning heq - hoquqigha dexli yetküzgüchi bolsa özining gumrahliqidin yénip ish herikitini islah qilishi lazim, bilishi kérekki qarshi terepni xatirjem qilmay, uni razi qilmay turup qelbidiki öchmenlikni chiqiriwételmeydu, islam dini bundaq ehwalda hemrayi bilen yariship, uning könglini élishqa buyrighan.

Islam dini bérishi bar ademge shundaq nesihet qilghan. Élishi bar ademni yumshaq muamile qilishqa, keng qorsaq bolushqa, qérindishi özre éytip epu sorap kelgende özrini qobul qilip ötmüshtiki xataliqlarni epu qiliwétishke ündigen.

Islam dini herikki terepni yéteklesh arqiliq adawetke qarshi küresh qilip uni jayidila ujuqturiwetken, möimin jemetini özara dostlishidighan adil muamile qilishidighan yuqiri sewiyige kötürgen.

Islam dini adawetni könglidin chiqiriwetmey saqlap yürüsh, qelbide xuddi yanar taghqa oxshash partlap turushni peslik dep hésablaydu. Bundaq kishilerning nurghunliri derdige chidimay qarshi terepni setlep shalisini chachqanda, éghizidin köpük qaynitip azar bergende we pitne - pasat térighandila andin kéyin aram tapidu.

Nurghun pes exlaqlar bar bolup, diqqet qilghan adem uning menbiini bileleydu, shübhisizki, gerche ularning ipadilinishi oxshash bolmisimu uning sewebi peqet birla, u bolsimu adawet saqlashtin ibaret.

Shübhisizki kishilerning eyibini izdesh, meqsetlik halda ulargha eyib qoyush shu ademning wujudidiki nijisliq we peslikning alamitidu., islam dini töhmet qilghuchilargha bérilidighan jazalarni belgilidi. Emma uning axirettiki jazasi téximu qattiq, téximu éghir bolidu.

Bashqilargha adawet saqlimasliq, möimindin kishilerge qoli bilen yaxshiliq qilip bérelmise dili bilen bolsimu yaxshiliqni ümid qilishni telep qilidu, yoq töhmetni toquydighan kishiler eng yüzi qélin kishilerdur. Alla mundaq dégen:

[إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

"möiminler üstide yaman sözlerning tarilishini yaqturidighan ademler shübhisizki dunya we axirette qattiq azabqa qalidu, allah (sirlarni we niyetlerni) bilip turidu, siler bilmeysiler." [süre nur 19]

allah bendilirige nahayiti merhemetlik bolghanliqi üchün gerche eyibliri bolsimu bendilerning eyiplirini yögeshke buyridi, bir musulmanning yene bir musulmanning bar bolghan eyipini tarqitip ichini boshitishi durus bolmaydu. Qelbi saghlam adem bendilerning xapiliqlirigha xeyrixahliq qilidu we qayghuridu, bashqilarning setchiliklirini ashkarilash, sirlirini pash qilish, eyiblirini échish bilen köngül xosh qilish heqiqiy musulmanning ishi emes.

Gheywet qilish, küchlük adawet, ich aghritishqa tazilashqa mohtaj bolghan qelbning mehsuli bolghachqa islam dini uni haram qilghan.

4833/7996 - ebu hureyre reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellemdin: i resulullah! Gheywet dégen néme? Dep soralghanidi, peyghember eleyhissalam: qérindishingning yaman gépini qilsang, gheywet qilghan bolisen, dédi. Peyghember eleyhissalamdin yene: eger qérindishimda men dégen ishlar bolsichu? Dep soriliwidi, peyghember eleyhissalam: sen dégen gepler uningda bolsa, uning gheywitini qilghan bolisen.

Eger bolmisa, uni qarilighan bolisen, dédi. (ebu dawut: 4874)

suxenchilik arazliq peyda qilip qelblerni özgertidighan bolghachqa dostluqni qoghdap qélip bölgünchiliktin saqlash üchün islam dini uni haram qilghan.

5216/8547 - ebu seid reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: xalid ibni welid bilen abdurahman ibni ewf ikkisi jédelliship qélip, xalid abdurahmanni tillidi. Buni anglighan peyghember eleyhissalam: méning sahabilirimni tillimanglar, biringlar uhud téghichilik altun sediqe qilsimu, ulardin biri sediqe qilghan bir mud chaghliq nersining sawabigha, hetta uning yérimighimu érishelmeydu, dédi. (muslim: 2541)

yaman gepni anglighan adem uni tarqitiwetmesliki lazim, nurghun yaman sözler barki déyilgen yerde qélip qalsa özlikidin yoqap kétidu! Etrapqa tarqitilsa ot quyruq ademler uni téximu püwlep yalqunjitidu - de, uchquni hemme yaqqa tutushup teswirligüsiz azab - oqubetlerni élip kélidu!

4839/ 8002 - hemmamdin mundaq riwayet qilinidu: biz huzeyfe reziyellahu enhu bilen bille iduq, uninggha: bir kishi osman'gha gep toshuydiken, déyiliwidi, huzeyfe reziyellahu enhu mundaq dédi: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemning: suxenchi jennetke kirmeydu déginini anglighanidim. (buxari: 6056)

adawet saqlighan adem bashqilarni yaman guman qilidu, eyibini izdeydu, közge ilmaydu, rohi yaki jismaniy eyibliri bilen haqaret qilidu, islam dini buni qattiq yaman köridu.

4887/8072 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bu dunyada bir bende yene bir bendining eyibini yapsa, qiyamet küni, alle taala uning eyibini yapidu. (muslim: 2590)

4703/7810 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qilinduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki musulman qérindishining béshigha kelgen éghirchiliqni kötürüwetse, alle taala qiyamet küni uning béshigha kelgen éghirchiliqtin birni kötüriwétidu. Kimki birining qiyinchiliqini asanlashturup berse, alle taala dunya we axirette uning ishlirini qolaylashturup béridu. Kimki bir musulmanning eyibini yapsa, alle taala dunya we axirette uning eyibini yapidu. Kimki musulman qérindishining hajitini rawa qilsa, alle uning hajitini rawa qilidu. (muslim: 2699)

kishilerning eyibini izdigüchilerning gunahi éniq bolghan gunahlar bilen shughullan'ghuchilarning gunahliridinmu köp bolidu, ular allahning rehmitidin bekraq mehrum qalidu. Chünki gunahni tarqitishqa orunush shu gunahni qilghandin yamanraq bolidu.

Allahning sheriitige hörmet qilish, uni himaye qilish bilen allahning bendilirige adawet saqlash ularni xorlash niyitide bolush otturisida chong perq bar. Chünki birinchi xil ang we idiye kishini égiz choqqigha yetküzidu, xelqni qurban qilip xushalliqqa érishish, xatalishishni ümid qilish, ularning azabliridin xushal bolushtek nachar xahishtin yiraq qilidu.

Adawet saqlimasliq birxil ésil pezilet bolup, bundaq peziletke ige bolghan adem özining ghelbe we meghlubiytini bashqilargha baghliwalmaydu, chünki özi meghlub bolghan waqitta bashqilar ghelibe qazinishi mumkin, özi keynide qalghanda bashqilar aldigha ötüp kétishi mumkin.

Özi payda alalmighanliqi üchün payda alghan herbir ademning ziyan tartishini ümid qilish tolimu exmiqaniliq we pesliktur! Musulman dégen nezer dairisi,

tepekkuri keng, méhri - shepqetlik bolush, ishlargha özining xususiy arzu - armanliri nuqtisidin emes, belki omumning menpeeti nuqtisidin nezer qilishi lazim, öch - adawet saqlighuchilar, heset qilghuchilarning köp qismi özliri arzu qilghan nersilerdin mehrum qélip, bashqilarning alqanlirining del özi mehrum qalghan nersiler bilen tosup turghanliqini körüp, köngülliridiki adawet, heset qazanliri qaynap tashidu? Bu ulargha hergiz arametchilik bermeydighan zor apettur!

Islam dini heset qilishni haram qilghan. Peyghemberni heset qilghuchilarning yamanliqidin panah tileshke buyrighan. Chünki hesetxorluq qelbide yan'ghan chogh bolup, heset qilghuchi we bashqa kishilerge azar béridu, bashqilar érishken néimetning zawalliqini ümid qilidighan adem jemiyetke nisbeten chong apet bolup, héchqandaq ishning höddisidin chiqalmaydu.

3646/6091 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle yolida (yeni jihadta) kapirni öltürgen, andin toghra yolda mangghan we otturahal yol tutqan musulman (dozaxta) kapir bilen jem bolmaydu. Muiminning qorsiqida alle yolida kirip ketken chang tozang bilen jehennemning tütüni jem bolmaydu. Alleqa iman keltürgen bir muiminning qelbide iman bilen heset jem bolmaydu. (nesai: 3109)

yaxshiliqqa érishküchilerning qaq senem bolup kétishini ümid qilidighan adem qatmuqat zulmet qarangghuluqlar arisida hayatliq heqiqetliridin mehrum qalghan ademdur.

Birinchidin: bundaq adem peqet bu dunya we uning mataliri bilen cheklinip qalghan shuning üchün közidin yash aqturidighan, uninggha érishkenlerge adawet saqlaydighan ademdur, bu ikki dunyaning mahiyitini xata mölcherligenlik. Belki teyyarliq qilishqa, qoldin ketse qayghurushqa tégishlik bolghan axiret hayatini unutqanliq yaki bilmigenliktur.

Ikkinchidin: bundaq adem iradisiz teyyartap, perwerdigarning dunyadiki qanuniyitidin xewersiz ademdur.

Heset qilish bilen hewes qilish otturisida chong perq bar. Hesed qilishni yuqirida sözlep öttuq, hewes qilish déginimiz, bashqilar érishken yaxshiliqqa hewes qilip öziningmu oxshash yaxshiliqqa érishishini ümid qilish dégenliktur.

Intilish déginimiz: özining büyüklükke érishishini ümid qilish bilen birge uninggha tirishchanliq körsitish dégenliktur. Bu salih bendilerge xastur.

Sulayman eleyhissalam mundaq dégen:

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَّا يَنبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنتَ الْوَهَّابُ

"perwerdigarim! Manga meghpiret qilghin, manga mendin kéyin (mendin bashqa) héch ademge muyesser bolmaydighan padishahliqni ata qilghin, sen heqiqeten köp ata qilghuchidursen." [süre sad 35] allahning bendiliri mundaq dégen:

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

"ular: ‹i perwerdigarimiz! Bizge ayallirimiz we ewladlirimiz arqiliq shatliq béghishlishingni (yeni bizge sanga itaetmen perzent ata qilishingni) tileymiz, bizni teqwadarlarning péshiwasi (yeni teqwadarlarning nemunisi, yaxshiliqqa dewet qilghuchi) qilghin› deydu." [süre purqan 74]

4876/8057 - ibni mesud reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: peqet ikki xil xisletke ige kishigila heset qilishqa (yeni bu xil xisletning özidimu tépilishini arzu qilishqa) bolidu: biri,

alle mal ata qilip, uni heq yolda ishlitishke muyesser qilghan kishi; yene biri, alle ilim ata qilghan, ushbu ilim bilen toghra höküm chiqarghan we shu ilimni bashqilargha ögetken kishi. (buxari: 1409)

hediste déyilgen heset qilish néimetning yoqilishini emes belki oxshishining bérilishini ümid qilishtin ibaret. Meqset shuki, insan ulughwar ishlarni közlesh, erzimes arzulargha baghlinip qalmasliqi lazim, nurghun ishlar barki insan'gha hesrettin bashqa héchnerse élip kélelmeydu. Bezide allah bashqilargha alahide bolghan iqtidar ata qilghanliqi yaki shu iqtidari bilen payda - menpeet tapqanliqi üchün ulargha heset qilish, adawet saqlashtek gunahqa élip baridu. Bu toghrisida allah mundaq dégen:

[وَلاَ تَتَمَنَّوْاْ مَا فَضَّلَ اللّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُواْ وَلِلنِّسَاء نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُواْ اللّهَ مِن فَضْلِهِ إِنَّ اللّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

"i möiminler! Allah silerdiki bir - biringlardin artuq qilghan nersilerni (heset qilish yüzisidin) arzu qilmanglar, erler qilghan emellerdin hessidar bolidu ayallarmu qilghan emelliridin hessidar bolidu, allahtin uning pezlini tiligenlerge (allah béridu) allah heqiqeten hemme nersini bilgüchidur." [süre nisa 32]

emma jemiyettiki yaman xahishlarni inkar qilsaq, u adaletni békitish bolup heset qilish qatarigha kirmeydu. Mesilen: birawning az ishlep köp alghanliqi yaki layaqiti bolmighan bir ishqa teyin qilin'ghanliqigha ghezeplensek bu ghezep yolluq ghezep bolup, omumning menpeetini közligenliktur. Uning shexsiy adawet bilen alaqisi yoq.

Islam dini kishilerni xelq we hayatliqqa sap we ésil tuyghular bilen muamile qilish üchün ularning qelbliridiki hesetxorluq we öch - adawetchilikning pes kirlirini herwaqit tazilap ularni herwaqit nazaret qilip turidu. Mesilen herküni, herhepte we heryilda islam exlaqliri bilen ularning qelbliridiki adawetni chiqirip tashlap téximu taza, téximu sezgür haletke keltüridu.

Künige besh waq oqulidighan perz namazlar peqet etraptiki kishilerge qarita sap qelib igisidin sadir bolghan bolsila andin sawabni tapqili bolidu.

964/1699 - ebu umame reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: üch türlük ademning namizi qulaqliridin ashmaydu (yeni qobul bolmaydu). Birinchi, xojayinidin qachqan qul; ikkinchi, érining gépige unimay, uni xapa qilghan halda kéchini ötküzgen ayal; üchinchi, jamaet yaqturmisimu imam bolghuchi kishi. (tirmizi: 360)

heptide bir qétim bendilerning qilghan emelliri sitatistika qilinidu. Allah taala insanning qoli bilen qandaq emellerni qilghanliqi, könglide némilerni saqlighanliqigha qaraydu, qelbi saghlam bolsa qutulup qalidu, eger achchiqlinish, hesetxorluq, narazi bolush qatarliqlarning gunahliri bilen bulghan'ghan bolsa halak bolidu.

4883/8066 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: jennetning derwazisi düshenbe we peyshenbe künliri échilip, alleqa shérik keltürmigen herqandaq bendige meghpiret qilinidu. Peqetla qérindishi bilen otturida adawiti bolghan kishila meghpiret qilinmay: ”bu ikkisi yarashqan'gha qeder kütüp turunglar, bu ikkisi yarashqan'gha qeder kütüp turunglar, bu ikkisi yarashqan'gha qeder kütüp turunglar!“ déyilidu. (muslim: 2565)

heryili sheiban éyida allah taala bendilerning emellirige qarap ularni

meghpiret qilidu. Shuning üchün musulman adawetni hergiz uzun'gha sozmasliqi kérek. Chünki allah zémin ehlige rehmet qilidighan bolup uninggha peqet sapdil, epuchan bendilerla érisheleydu. Hediste mundaq déyilgen:

1854/3112 - ebu musa esheri reziyellahu enhu peyghember sellellahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: alle taala sheiban éyining on beshinchi kéchisi birinchi qewet asman'gha chüshüp, özige (yeni alleqa) shérik keltürgen we bir - birige adawet saqlighanlardin bashqa, pütün bendilirining gunahlirini meghpiret qilidu. (ibni maje: 1390)

kimki mushundaq nesihet, terbiyilesh we tazilashlardin kéyinmu yene adawetni özi bilen birge élip u dunyagha seper qilsa undaq adem dozaxning yalqunigha qaqlinishqa layiq. Sheriet uni pakliyalmighan bilen dozax oti uning yürek qatlamlirigha kirip adawetliri we gunahlirini köydüreleydu!

Islam yaman körgen adawet, uning aqiwiti sewebi qatarliqlarning hemmisi peqet dunya we uning arzu - armanliri, dunyaning lezzetliri we bayliqlirini qolgha keltürüsh üchün kélip chiqqan adawettur. Emma allah üchün, heqiqet üchün achchiqlinish, sherep üchün qozghilish bu bashqa ish.

Musulman allahning emrige itaet qilmaydighan, belgilimilerge xilapliq qilidighan kishilerge taki ölüp ketküche adawet tutsa, ular bilen alaqe qilmisa uninggha héchqandaq gunah bolmaydu. Belki bu chin étiqad allahqa bolghan iman - ixlasning barliqining alametliridur. Allah taala allahning düshmenliri gerche bizning eng yéqin kishilirimiz bolsimu, ulardin yiraq turushqa buyrighan:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَتَّخِذُواْ آبَاءكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاء إَنِ اسْتَحَبُّواْ الْكُفْرَ عَلَى الإِيمَانِ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

"i möiminler! Eger atiliringlar, qérindishinglar, imandin kufrini artuq körse (kufrida mehkem tursa), ularni dost tutmanglar, ichinglardin kimlerki, ularni dost tutidiken, ular zalimlardur (yeni ulargha oxshash mushriktur, chünki mushriklikke razi bolghan ademmu mushrik hésablinidu)" [süre tewbe 23]

musulmanning yaman kishiler yaki biperwaliq, susluqta küshkürtidighan kishilerdin yiraq turushi wajip. Allahning heqqide, xataliq ötküzgen ademdin jazalash üchün bir mezgil yaki menggü, özini yiraq tutsa xata qilghan bolmaydu.

Küchlük, gheyretlik bolush

mustehkem eqide, izchil bolghan tétiklik, tügimes jüret, qiyinchiliqqa berdashliq bérish, xewp - xeterdin qorqmasliq qatarliqlarning qurumas buliqidur, belki u bizge ölümnimu asan qilip bergüchidur.

Bular qelbke singip kirip chongqur orunlashqan imanning xarakteri bolup, möimin'ge pütün herikitide ipadilinidighan küch - quwwet ata qilidu, buning bilen möimin gep qilghanda özige ishinidu, ish qilsa puxta qilidu, her ishta nishani éniq bolidu, qararining toghriliqidin xatirjem bolghanliqi üchün ikkilenmeydu, herxil boran - chapqunlarmu uni tewritelmeydu, belki u etraptikilerge:

[قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ* مَن يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ

"siler öz halinglar boyiche ishlenglar, menmu öz halim boyiche ishleymen, siler uzun'gha qalmay xarlighuchi azabning kimge kélidighanliqini, menggülük azabning kimge chüshidighanliqini bilisiler" [süre zumer39-40] déyeleydu.

Yuqiriqi ayetlerde otturigha qoyulghinidek pexirlinish, musteqilliq, heqiqetke

ishinish qatarliqlarning hemmisi alahide prinsip boyiche yashaydighan, kishiler bilen bilip muamile qilidighan, ular toghra qilsa hemkarlishidighan, xata qilsa özini chetke élip özi bilginidek ishleydighan aktip insanni barliqqa keltüridu. Turmushtiki yaman adetlerning quligha aylinip qalghan kishiler heqiqiy ajiz kishiler bolup hésablinidu, insaniyet özlirining pütün ghem - qayghuliri yaki xushalliqlirining hemmiside nurghun bidetlerni barliqqa keltürüp dini heqiqetlerge itaet qilghandin bekraq ulargha töwenlik bilen itaet qilip kelmekte.

Emma heqiqiy möimin allahning dinidin asasi bolmighan héchqandaq ishqa köz qirinimu sélip qoymaydu, u bundaq örp - adetlerge qarshi turush hetta uni yoqitish yolida nurghun japalargha duch kélishi mumkin, emma u allah üchün eyibleshlerdin qorqup qalmasliqi, tenqidler we eziyetlerge qarimay ghayisige qarap ilgirilishi kérek. Shuning üchün musulman özi chin ishen'gen ishta ching tursun! Allahning sawabini izdep nadanlarning örp - aditini tashlap özi belgiligen yolda mangghan chéghida mesxire qilish we inkar qilishlargha perwa qilmisun! Beziler gheybke iman keltürüshni mesxire qilmaqchi bolghan bolsa shübhisizki islam dinigha bolghan iman ixlaslirini téximu küchlük, téximu mustehkem qilishi lazim!

Toghra! Musulman wujudidiki chin ishench, rohidiki özgiche imanning küchini sézip turushi kérek. Bu chaghda u gerche etrapidikilerni iman'gha dewet qilalmisimu goya kökke taqashqan taghqa oxshash qed kötürüp turalaydu, dolqunluq kelkünler uni éqitip kételmeydu, shawqunluq qaynamlar uni yutiwételmeydu. Imanidin pexirlinidighan, perwerdigaridin küch - quwwet alghan dinida istiqamet qilghan ademni kishiler némimu qilalisun?! Shübhisizki ular birliship küch chiqarghan teqdirdimu héchqandaq qilalmaydu.

Heqiqet shuki, xuddi uni xorluqqa razi bolmaydighan halgha keltürgen bashqa exlaqi - peziletlerge oxshashla gheyretlik bolush we küch - quwwettin ibaret exlaqmu tewhid eqidisige merkezleshken bolidu. U shuning üchün xorluqqa razi bolmayduki, u samagha tewe bolush bilen qudret tapqan. Emdi özi yalghuz bir musulman ümmet bolalaydu, éghizidin allahning bu kelimisini chüshürmeydu:

[قُلْ أَغَيْرَ اللّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلاَ يُطْعَمُ قُلْ إِنِّيَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكَينَ

"(i muhemmed!) bu mushriklargha éytqinki, "asmanlarni, zéminni yoqtin bar qilghuchi allahdin gheyrini mebud tutamdim? ALLAH riziq béridu, özi rizqqa muhtaj emes". (i muhemmed!) éytqinki, "men (bu ümmet ichide xudaning emrige) boysun'ghuchilarning ewwili bolushqa buyruldum. (manga déyildiki) sen hergiz mushriklardin bolmighin"." [süre enan 14]

islam dini riaye qilishqa buyrighan gheyretlik bolushning menaliridin yene biri shuki insan iradisi mustehkem, toghra wasitilardin paydilinip nishanigha yétish üchün dawamliq intilidighan bolushi kérek, bu yolda eng chong tirishchanliq körsitishi, hem qaza we qederning özi qilalmighan ishlarni qilip béreleydighanliqigha chongqur ishinishi lazim. Yeni insan qiynchiliqni hel qilishi üchün bar küchini ishqa sélish, shundaqtimu yene küchiyelmise andin kéyin allah bilen panahlinishi lazim. Démek musulman her ikki ehwalda yeni hel qilalisun yaki hel qilalmisun küchlük bolup, meghlubiyet alametliri körülmeydu.

Shübhisizki islam dini séning ishliringning toghrisini bilelmey ikkilinip, téngirqap yürüshingni axirida özüngge paydiliq bolghan ishni qoldin bérip

qoyishingni yaqturmaydu. Chünki bundaq qilish musulman'gha mas kelmeydu.

4606/7652 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: küchlük muimin ajiz muimindin yaxshi we alleqa eng söyümlüktur. Lékin her ikkilisi yaxshidur. Sanga paydiliq bolghan ishlarni qilishqa hérismen bolghin, alletin yardem tiligin, özengni ajiz hés qilmighin (herqandaq ehwalda ümitwar bolghin!) eger sanga birer musibet yetse: ”kashki mundaq qilghan bolsam, bu ish undaq bolmaytti “ démestin, eksiche: ”allening teqdiri shundaqken. Alle xalighinini qilidu“ dégin! Chünki ”kashki“ dégen söz sheytanning emelige ishik achidu. (muslim: 2664)

chünki sheytan qoldin ketken ishlargha pushayman qilghuzidu, adem ötmüshini hazirqi we kelgüsige paydiliq bolghudek derijide eslishi, hedése ötüp ketken köngülsizlikler we meghlubiyetlerni qayta eslep hesret - nadamet chekmesliki lazim, chünki bundaq qilish musulmanning exlaqliridin emes.

U yerdiki tewekkul qilish bolsa insan hertereptin qiyinchiliq ichide qélip etrapida héchqandaq yardemchi we qutulush ümidi qalmighan ehwal astida insanni tétikleshtürüp rohi medet ata qilidighan allahqa bolghan bir xil ishenchtur.

Adem küchlük düshmen bilen küresh qilghan chéghida allahqa tewekkul qilsa gerche teyyarliqi bosh, yardemchiliri az bolsimu allahtin medet élip qarangghu tuman ichidin, ghelibe nurliri körün'güche boshiship qalmay, dawamliq taqabil turidu. Büyük allah buning peyghember we ularning egeshküchilirining zalimlarning zulumi we mustebitlerning zomigerlikige qarshi élip barghan uzaq mezgillik küreshliri dawamida qolghan kelgen medet ikenlikini bayan qilghan.

Musulmanni küchlük, gheyretlik qilidighan yene bir ish shuki rezil, peskeshlerche yashashtin özini tartip pak, durus yashash yoligha kirishi kérek. Chünki ademgerchiliki bolmighan adem gerche yirtquchlarning térilirige oriniwalghan, padishahlarning qatarida mangghan teqdirdimu yenila ajizdur.

Küchlük, gheyretlik bolushning mezmunlirining biri shuki, musulman heqiqetni gewdilendürüshte meydani éniq bolidu. Kishilerge tonushluq prinsiplar boyiche qelbi yoruq halette muamile qilidu. Heqiqetni xünükleshtürüsh hésabigha kishiler bilen süniy muamile qilmaydu. Heqiqetning we heqiqetni qollighuchilarning hörmitini ketküzmeydu. Belki herdaim qelbidiki eqidining küchidin küch alidu, heqiqetni gewdilendüridu we shuning üchün yashaydu, melum bir xil heqiqetni békitishte özining bu éniq meydanidin hergiz yanmaydu.

Islam dini asiyliq qilghuchi kattilardin qorqup ularni hörmet sözi bilen chaqiridighan kishilerni yaman köridu.

Islam dini musulmanning baturluqini qoghdash, küch - qudritini saqlap qélish üchün gheywet qilishni haram qildi. Chünki bashqilargha bolghan öch adawitini ularning yoshurun ashkara eyiblirini perde arqisida otturigha qoyush arqiliq chiqarmaqchi bolghan adem shübhisizki tolimu bichare ademdur, qelbide heqiqetning chaqiriqlirigha awaz qoshalaydighan küchni sezgen adem xalighan kishi bilen dadil yüzlisheleydu, hergizmu perde arqisidin neshtirini sanjish üchün yoshuriniwalmaydu.

Bu hergizmu yamanliq qilmaqchi bolghan kishilerge yamanliq bilen ashkara taqabil turayli dégenlikimiz emes, belki biz birer ademde melum eybni sezgen waqtimizda töwendikilerge diqqet qilimiz, eger bu eyb u ademning bedinide bolsa mertiwisi töwen bolsa bundaq ademni meyli ashkara yaki yoshurun tenqidlesh exmeqliq bolidu. Eger u ademning eyibi meqsetsiz halda sewenlik

bilen gunah ötküzüp qoyushtin ibaret bolsa u ademni tenqidlep yüzini chüshürüsh kishiler arisida eyiblesh, peskeshlikning ipadisi bolup hésablinidu, eger u ademning eyibi gunah meisiyed bilen eymenmestin ochuq - ashkara shughullinish bolsa bundaq ademge qilche ayimastin heqiqetni nesihet qilish bilen taqabil turishimiz kérek, emma nesihet qilghan waqtimizda haqaret qilish, eziyet yetküzüshtin xaliy bolushimiz, özimizning peqet yamanliqni özgertish, shexs we kolléktipning ehwalini islah qilish oyimizning barliqini bildürüshimiz lazim.

Nawada siz gunah ötküzgüchining düshmenlirige yaxshichaq bolush, ularning méhmandarchiliqigha érishish, u ötküzgen gunahtin özingizning pak ikenlikingizni bildürüsh üchün uni düshmenler arisida eyiblisingiz hergizmu chin ixlas bilen nesihet qilghan bolmaysiz. Shübhisizki gheywet qilish ajizlarning ishidur.

Islam dini dunyada bashqilargha yélinish, ularning qolidiki éshigha köz tashlash bilen kün ötküzidighan shirning éshindisini yep jan - saqlaydighan tülkige oxshash kishilerni yaman köridu. Emma musulman, özini bashqilar bilen bundaq pes derijide munasiwet qilishtin yuqiriraqtur. Belki u özini xorluqtin yiraq qilip, zéminning bulung pushqaqliridin izzet we sherep izdeydu.

Bezide herxil sewebler musulmanning rohiy keypiyatini buzup zor bésim élip kélip toghra tepekkur qilishigha tesir yetküzidu, ishlepchiqirishigha tosqunluq qilidu. Bu chaghda türlük chare amallar bilen bu xil passip halettin qutulup chiqish kérek.

Peyghember eleyhissalam perwerdigarning bundaq musibetlerge panah bolushini tileytti:

5813/9486 _ enes ibni malik reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dua qilatti: i alle! Sanga séghinip ajizliqtin, horunluqtin, qorqunchaqliqtin, béxilliqtin, bek qérip kétishtin, qebre azabidin, hayat mamat pitnisidin panah tileymen. (buxari: 6367)

chidamchanliq, ümidwarliq hazirqi we kelgüsidiki qoral bolup, kishi uning himayiside éghir musibetlergimu berdashliq béreleydu. Herxil hadisiler we pitne - pasatlar üstidin ghalib kéleleydu. Chünki u möimindur, möimin peqet allahqa iltija qilidu.

Mulayimliq we epuchanliq

insanlarning türlük qozghatquchilargha taqabil turush derijisi oxshash bolmaydu. Beziliri addiy ishlar üchünmu nadanliq qilip qoyidu, beziliri bolsa özining ötkür tepekkuri we ésil exlaqi bilen türlük qiynchiliqlar üstidin ghalib kéleleydu.

Gerche kishilerning ittiklik, éghir - bésiqliq, aldiraqsanliq, sebirchanliq, sezgürlük, déwenglik qatarliq xisletlirining yuqiri töwen bolushi ularning esli xaraktérining qandaq bolushigha zor derijide baghliq bolsimu, emma ademning özige bolghan ishenchisining bashqilargha mulayim bolush we ularning xataliqini epu qilish bilen mueyyen derijide munasiwiti bar.

Heqiqiy ulugh adem kamaletke yetkenséri köngli - köksi keng bolidu, mulayim bolidu, kishilerning özrisini qobul qilidu, xataliqlirini epu qilidu. Tentektin biri uninggha azar bergili tursa u xuddi yolda oynawatqan sebiy balilarning özige tash atqinigha qarighan peylasopqa oxshash égiz choqqidin peske qaraydu.

Peyghember eleyhissalam ghezeblen'gende xeyrixahliq qilish we keng qorsaq bolush dairsidin hergiz halqip ketmeytti, uning terjimihalidin melum bolishche u

héchqachan özi üchün intiqam almaytti, peqet allahning heqqi - hörmitige dexli teruz qilinsila andin allah üchün intiqam alatti.

Kimki, ghezepning keynige kiridiken xudini bilelmey ishlarni islah qilghili bolmighudek derijide buzup qoyidu. Asan achchiqlinidighan adem köp hallarda achchiqning keynige kirip nurghun exmiqane ishlarni qilp qoyidu, ishik échilghili unimisa uni tillaydu, qolida turmighan saymanni sunduriwétidu, ürkigen haywanni qarghaydu. Ghezeplinishning ziyini tola, aqiwiti xeterlik, shuning üchün qozghalghanda özini tutiwalidighan adem heqiqiy batur hésablinidu. Ibni mesud hedis bayan qilip mundaq dégen:

4826/7982 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember eleyhissalam mundaq dégen: chélishqanda yenggen nochi emes, achchiqi kelgende, özini bésiwalghan heqiqiy nochidur. (buxari: 6114)

bir adem peyghember eleyhissalamgha: "manga nesihet qilisila, emma untulup qalmasliqim üchün köp nesihet qilmisla dégende peyghember eleyhissalam: "ghezeplenmigin" dégen, mana bu mushundaq soalgha jawab bolidighan eng yaxshi ixcham jawabtur, chünki peyghember eleyhissalam telim élish üchün qéshigha kelgen kishilerning xaraktérliri, muhitilirigha qarap turup munasip nesihet qilatti, ehwalgha qarap bezide uzun, bezide qisqa qilatti.

Peyghember eleyhissalam yoqitish üchün küch chiqarghan nadanliq, bilmeslik bilen zomigerliktin ibaret ikki xil nadanliq idi. Birinchi xil nadanliqning zulmet qarangghuliqini türlük ilim - meripet we nesihetler arqiliq yorutqili bolatti, emma ikkinchisini yoqitish üchün hawayi - heweslerni tizginleshke, buzghunchiliqni chekleshke toghra kélidu, ilgiriki ereblerözlirining nadanliqqa téximu esheddiy nadanliq bilen taqabil turidighanliqliri üchün pexirlinetti. Islam dini meydan'gha kelgendin kéyin bu xil xata xahishni tosup jemiyet ulini exlaq - pezilet üstige, mumkin bolmisa adalet üstige qurup chiqti. Bu ghaye peqet toghra eqil ghezeplinish xahishidin üstün turalighan chaghdila andin kéyin emelge ashidu.

Bezi kishiler ghezeplen'gende özini bésiwalalmaydu, dawamliq térikip, chirayini buzup yürüydu, birersi uninggha chéqilip qoysa xuddi bezgektek titrep kéitidu, éghizidin köpük qaynitip tillaydu, qarghaydu, islam dini bundaq meynet qilmishtin bizardur. Qarghash peskesh kishilerning ishidur, addiy ishlarni dep bashqilarni qarghighanlar özlirini éghir balagha duchar qilidu, belki insan birawdin özige qattiq azar yetken bolsimu tillash we qarghashlardin pak bolushi lazim. Qelbige iman orunlashqanséri adem shunche keng qorsaq, éghir - bésiq bolup qalidu, xatalashquchilargha achchiqlinishtin özini tartidu.

Musulman özini qanche tutuwalghanséri, ghezipini qanche bésiwalghanséri, éghizigha qanche ige bolghanséri, kishilerning sewenlikidin qanche ötüp hésdashliq qilghanséri uning allah dergahidiki derijisi shunche yuqiri kötürilidu.

Islam dini jédelleshküchilerning bir - birini tillishini, yalghan - yawidaq sözler bilen bir - birini haqaretlishini haram qilghan. Edeb - exlaqtin chiqqanliqliri, ghezeplen'gende özlirini bashquralmighanliqliri tüpeylidin türlük bahane - seweblerdin kélip chiqqan jédel - majralarda kishiler set tillar, pes sözler bilen bir - birlirining abruylirini töküshüp qopal gunahlarni özlirige yükliwaldi. Bundaq jédellerning gunahi hemmidin awal ghezep choghini yandurghuchigha bolidu. Bilish kérekki bundaq ötkür talash - tartishlardin qutulushning muhim nuqtisi éghir - bésiqliqini ghezeplinishning üstige qoyush, epu qilishni jazalash, intiqam élishning üstige qoyushtin ibaret.

Shübhisizki, özi yaki özi yaxshi köridighan kishige qaritilghan herqandaq hujum kishini tolimu ghezeplendüridu, küchi yetse derhal intiqam alghusi kélidu, düshminige özi tartqan azabqa tengdash azab keltürmigiche köngli aram tapalmaydu, emma bu yerde uningdinmu ésil, allahni eng razi qilidighan, büyüklük we adimigerchilikning eng roshen ipadisi bolghan bir yol bar. U bolsimu: ghezipini bésiwilip chéchilmasliq, qolini tartip qisas almasliq, qisas alalighudek maghdur bergen allahqa teshekkur bildürüsh yüzisidin yamanliq qilghuchini epu qiliwétishtin ibaret.

5985/ 9761 _ ibni abbas reziyellahu enhuma mundaq deydu: hur reziyellahu enhu uyeynege ömer reziyellahu enhuning yénigha kirishke ruxset élip berdi. U ömer reziyellahu enhuning yénigha kiripla: i ibni xettab! Xijil bolmamsen? Allening nami bilen qesemki, bizge köprek mal bermigenning üstige, arimizda adilliq qilmaywatisen, dédi. Ömerning uninggha achchighi keldi, hetta étilmaqchi bolghanidi, hur reziyellahu enhu: i muiminlerning emiri ! Alle taala peyghembirige quran kerimde: "epuni dost tutqin, yaxshiliqqa buyrighin, nadanlar bilen teng bolmighin" (süre eiraf, 199 - ayet) dégen. Bu kishining (yeni uyeyning) nadan ikenlikini bilisen'ghu? ! Dédi. Allening nami bilen qesemki, ömer buni anglash bilen héchqandaq awaz chiqarmidi. Chünki u allening hökmini anglighan haman toxtaytti. (buxari: 4642)

quran kerimde mana mushundaq ésil exlaqlarning insanni tézla aliy jennetlerge élip baridighanliqi bayan qilin'ghan:

[وَسَارِعُواْ إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ * الَّذِينَ يُنفِقُونَ فِي السَّرَّاء وَالضَّرَّاء وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ]

"perwerdigaringlarning meghfiritige we teqwadarlar üchün teyyarlan'ghan, kengliki asman- zéminche kélidighan jennetke aldiranglar. Teqwadarlar kengchiliktimu, qiyinchiliqtimu allah yulida (pul- mal) serp qilidighanlar, (öch élishqa qadir turuqluq) achchiqini yutidighanlar, (yamanliq qilghan yaki buzek qilghan) kishilerni kechüridighanlardur. ALLAH yaxshiliq qilghuchilarni dost tutidu." [süre al imran 133-134]

xelqi alemde tengdashsiz bolghan epu qilish qissilirining biri peyghember eleyhissalamning munapiqlarning kattibéshi abdullah ibni ubeyni epu qilishidin ibaret, halbuki u musulmanlarning ulargha üzülmey apet kélip turushini ümid qilghan, ulargha türlük süyqestlerni oylaydighan, ulargha töhmet qilish, peyghembirige azar yetküzüsh pursiti bolsila hergiz qoldin bermeydighan eng esheddiy düshmini idi. Möiminlerning anisi aishe reziyellahu enha heqqide yaman söz tarqatqan, kishilernimu yaman söz tarqitishqa ündigen, mushundaq rezil töhmet bilen musulmanlar jemiyitini zilzilige salghan adem del ashu idi, sherq ellirining qedimdin tartip ayallarning abruyini muqeddes bilidighan, ayallirining we ularning yiraq - yéqin tughqanlirining hörmet - sheripini ene shu ayalning abruyining muqeddesliki we pakliqi bilen baghlap chüshinidighan bir xil enenisi bar. Shundaq bolghanliqi üchün bu ish peyghember eleyhissalam we uning sahabilirining könglini bekmu weyran qildi, qayghugha chömdürdi, axirida töwendiki ayetler nazil bolup munapiqlarning hilisini échip tashlap ularning ishini reswa qildi. Möiminlerning anisining pak, ippetlik ikenlikini otturigha qoydi:

إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُم

مَّا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ

"shübhisizki silerdin bir guruh adem (aishege) böhtan chaplidi, bu siler üchün yaman emestur, (sebir qilghanliqinglar bilen sawabqa érishidighininglar üchün we aishe, sefwanlarning pakliqi ashkara bolidighanliqi üchün) belki yaxshidur, böhtan chaplighuchilardin kimning qanchilik gunahi bolsa, uninggha shunchilik jaza bérilidu, böhtanning chong qismini tarqatqan adem (yeni abdullah ibni ubey) qattiq azabqa duchar bolidu." [süre nur 11]

bu qaymuqturghuchilarning hemmisige hed (jaza) turghuzuldi, emma yamanliqning jazasidin qutulup qaldi... Allah peyghembirini qutuldurup qaldi, uning düshmenliri barghanséri azlashqa bashlidi, munapiqliqtin ibaret sésiq nami hemme yerge pur ketkendin kéyin abdullah ibni ubey aghrip qélip saqiyalmay öldi, oghli peyghember eleyhissalamning qéshigha kélip dadisi üchün kechürüm sorighanda kechürüm qildi, u zatning mubarek köyniki bilen képenleshni telep qilghanda köynigini berdi, namizini chüshürüp uning heqqide istighfar telep qilishni ötün'gende epuchan, méhri - shepqetlik peyghembirimiz uning bu telipini ret qilmidi, belki tönügün téxi özining abruyigha dexli teruz yetküzgen lenitining jesiti aldida öre turup, uning heqqide meghpiret telep qildi, emma büyük adalet keskin höküm chiqirip allahning bu ayiti nazil boldi:

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لاَ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِن تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَن يَغْفِرَ اللّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

"i muhemmed!› ular (yeni munapiqlar) üchün meyli meghpiret telep qil, meyli meghpiret telep qilma ‹beribir oxshash›, ular üchün 70 qétim meghpiret telep qilsangmu, allah ularni hergiz meghpiret qilmaydu, chünki ular allahni we allahning peyghembirini inkar qildi, allah pasiq qewmni hidayet qilmaydu." [süre tewbe 80]

ebubekrining xeyrixahliqi bilen turmush kechüridighan tuqqini islamning heqqi - hörmiti, tughqanliq heqqi - hörmiti we ilgiri qilghan yaxshiliqining heqqi - hörmitini untup öz himayichisining qizi - aishe reziyellahu enhaning abruyigha dagh tekküzidighan gep - sözlerni qilishtin tep tartmighan. Bu chaghda ebubekri bundaq tughqanliqdin waz kéchidighanliqi, ilgirikidek yaxshiliq qilmaydighanliqi heqqide qesem ichken. Bu toghrisida allahning:

وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُوا الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُوْلِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

"aranglarda ehli kerem we döletmen bolghanlar xish - eqribalargha, miskinlerge we din yolida hijret qilghanlargha (birnerse) bermeslikke qesem qilmisun, (ularning gunahini) epu qilsun, kechürsun, allahning silerge meghpiret qilishini yaqturmamsiler? Allah nahayiti meghpiret qilghuchidur, nahayiti méhribandur." [süre nur 22] dégen ayiti nazil bolghandin kéyin: ebubekri: "men allahning manga meghpiret qilishini yaqturimen" dégen halette uninggha yene ilgirikidek yaxshiliq qilishqa bashlighan.

Séxiylik we merdlik

islam dini keng qolluq we séxiliqni yolgha qoyidu, pixsiqliq we béxilliqqa qarshi turidu. Shuning üchün musulman ewladlarning séxiy, qoli ochuq bolushini teshebbus qilidu, xeyri - éhsan qilishqa aldirishini, kishilerge yaxshiliq

yetküzüshini özining daimliq ishi qilishini, uni qilishni etigen, kechliri terk etmeslikni tewsiye qilidu.

الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلاَنِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ

"mallirini kéche - kündüz (yeni hemme waqit), yoshurun we ashkara yosunda xeyr - éhsan qildighanlar perwerdigarning dergahida sawab tapidu, ulargha (axirette) qorqunch we ghem - qayghu bolmaydu." [süre beqr 274]

musulman kishi özining turmush telepliride, kündilik xirajitide normal bolushi, isirapxorluq qilip hemmini tügitiwetmesliki, özi üchünla yashimasliqi, allah ata qilghan néimetlerdin bashqilarnimu nésiwidar qilishi, qiyinchiliqta qalghanlargha yardem qilishi, mohtajlarning hajitige yardem bérishi lazim.

Quran kerim bu terepni körsitip ötken bolup, pul - malni özi üchünla buzup chéchishtin tosqan, tughqanlargha miskinlerge yardem qilishqa buyrighan. Démisimu israpxorluq hamaqetlik bolup, pul - malni shexsiy hawayi - hewes üchün buzup chachsa, özining mesuliyet we mejburiyitini néme bilen ada qilidu? Ajizlargha néme bilen yardem qilidu?. Allah taala mundaq deydu:

وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا*إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا

"tughqan'gha, miskin'ge, ibni sebilge (xeyr - saxawettin) heqni bergin, (pul, mélingni natoghra yollargha) israp qilmighin, israp qilghuchilar heqiqeten sheytanning qérindashliridur, sheytan perwerdigargha tolimu kufrani nimet qilghan idi." [süre isra 26-27]

allah taala mohtajlargha yaxshiliq qilishqa tewsiye qilish bilen birge, eger ulargha bergüdek maddiy iqtidargha ige bolmisa ulargha yaxshiliq tileshke, chirayliq gep qilishqa buyruydu.

وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاء رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُل لَّهُمْ قَوْلاً مَّيْسُورًا

" eger sen perwerdigaringdin kütiwatqan merhemet nazil bolghandin kéyin andin ulargha xeyr - saxawet qilmaqchi bolsang (yeni qolungda ulargha béridighan bir nerse bolmisa), ulargha chirayliq gep qilghin." [süre isra 28]

islamning séxiyliq we merdlikke bolghan chaqiriqi nahayiti köp, shuningdek béxilliq we pixsiqliqqa qarshi turishimu hergiz az emes.

Dunyada özara yardem we köyünüshni inkar qilidighan birer qanun - tüzüm bolmighan hem bolmaydu, belki küchlükning ajizgha köyünishi arqiliq bext we xatirjemlikke kapaletlik qilishni zörür dep qaraydu. Insaniyet jemiyitide küchlük bilen ajiz, bay bilen namrat mewjutla bolidiken küchlükning ajizgha, bayning yoqsulgha köyünüshi, köngül bölüshi bext - saadetning kapaliti.

Insaniyet jemiyiti ziddiyetlik we rengdar, hayatliqning insaniyetke qilghan atasimu oxshash emes, beziler bay, beziler qanaetchan, beziler yoqsul bu hayatliqning özgermes qanuniyiti. Kishiler tash yürek, rehimsizliship özi we öz arzusi üchünla yashighinida shu kishilerge bextsizlik yüzlinidu. Chünki allah taala kishilerni perqliq, özara arilishidighan qilip yaratqan. Oxshimighan kishilerni arilashturup yashitishtin mexset imanni tawlash, yaxshiliqni yétishtürüsh dwamidiki bir sinaq. Allah taala mundaq deydu:

وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا

"bezinglarni bezinglar bilen siniduq, sebir qilamsiler? (yeni sebir qilinglar) (perwerdigaring sebir qilghuchilar bilen sebir qilmighuchilarni) körüp turghuchidur." [süre purqan 20]

kishiler özara munasiwetni mustehkemligen, yoqsullar yoqsulluqning dowziqida qiynalmighan qol ilkide barlar bayliqni tügüp yatmighandila bu sinaq meydanda utup chiqalaydu.

Islam dinida bu ulughwar nishanni emelge ashuridighan qanun - sherietler bar, buning bilen kishilerning wujudida özara yaxshiliq qilish, yardem bérish yétiship chiqidu. Buning netijiside ajizlarla bextke ériship qalmastin bergüchiler we yardem qilghuchilar bashqilarning qollishi we ishench qilishigha ériship, heset we körelmesliktin saqlinip, xatirjemlikke muyesser bolidu. Allah taala mundaq dégen:

هَاأَنتُمْ هَؤُلَاء تُدْعَوْنَ لِتُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنكُم مَّن يَبْخَلُ وَمَن يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَن نَّفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنتُمُ الْفُقَرَاء

"siler shundaq kishilerki, allahning yolida(pul - mal) serp qilishqa chaqirilsanglar, silerning aranglarda béxilliq qilidighanlar bar, kimki béxilliq qilidiken, u özining ziyini üchün béxilliq qilidu, allah (silerning mal - mülkünglardin) bihajettur, siler bolsanglar (allahqa) mohtajsiler." [süre muhemmed 38]

namratliq yaxshi ish emes, u insan'gha chaplashsa uni qiynaydu, allah insan'gha ata qilghan hörmetlik orundin chüshüriwétidu. Allah insanlarni bashqa mexluqlardin üstün qilish üchün ulargha ata qilghan hörmettin mehrum qilghili tas qalidu, kiyimliri yirtiq yamaq yerliri körünüp qalghili tas qalidu, kiyimliri yirtiq - yamaq yerliri körünüp qalghili qopqan yaki yalang ayaq oshuq we barmaqliri yérilghan yaki achliqtin yémekliklerge telmürgen yoqsulluqtin ilajisiz qalghan kishini körüsh heqiqeten ademning ichini échishturidu. Mushundaq échinishliq haletni körüp uninggha köngül bölmigen adem, adem emes, möiminmu emes. Pütün insanlar otturisida rishte we birxil munasiwet bar. Uni namratliq weyran qilmasliqi lazim.

Iman mushundaq jayda sinilidu

peyghember eleyhissalam mushundaq échinishliq körünishtin birini körgen. Uninggha qarawérish tes kelgen, u musulmanlarni yighip nutuq sözligen. Ulargha insanlarning özara heq munasiwetlirini eslitip, allah we axiret künisidin agahlandurghan. Axiri ularning hajitidin chiqqudek, ewretlirini yapqudek nerse kérek yighilghan.

1652/2799 - munzir ibni jerir dadisining mundaq dégenlikini riwayet qilidu: biz bir chüsh waqti peyghember sellellahu eleyhi wesellemning qéshida olturattuq. Yalangayaq, yérim yalingach, uchilirigha yung kiyimlerni artiwalghan, yénigha qilich asqan bir guruh kishi keldi. Ularning köpinchisi belki hemmisi dégüdek muzer qebilisidin idi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem ularning ach we yoqsul halini körüp chirayi bir qisim bolup ketti. Andin öyige kirip chiqqandin kéyin, bilalni ezan oqushqa buyridi. Tekbir chüshürülgendin kéyin, namaz oqudi. Namazdin kéyin kishilerge xitab qilip: "i insanlar! Silerni birla insandin yaratqan perwerdigaringlardin qorqunglar " (süre nisa, 1 - ayet) dégen ayetni axirighiche, andin: "i muiminler ! Alletin qorqunglar, her adem ete (yeni qiyamet küni) üchün (yaxshi emellerdin) némilerni teyyarlighanliqigha qarisun,

alletin qorqunglar, alle heqiqeten qiliwatqan ishinglardin toluq xewerdardur" (süre heshir, 18 - ayet) dégen ayetni oqudi. Andin sözini dawamlashturup: her kishi tillaliridin, tenggiliridin, kiyim - kéchekliridin, bughday we xormiliridin birer sadin bolsimu sediqe qilsun, hetta yérim xorma bolsimu bersun dédi. Ensarilardin bir adem xélila éghir bir xaltini aran kötürüp élip kélip sediqe qildi. Shuning bilen, kishiler bir- birlep sediqilirini ekilishke bashlidi. Qarisam, élip kélin'gen yémek - ichmek we kiyim - kéchekler ikki döwe bolup kétiptu. Peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yüzining xushalliqtin altundek parqirap ketkenlikini kördüm. Shundin kéyin, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dédi: kimki islamda birer yaxshi ishni yolgha qoysa, uninggha shu ishning ejri we uningdin kéyin shu ishni qanchilik adem qilsa, uninggha shunchilik ejir bolup turidu. Bu, ularning ejirliridin héch nersini kémeytiwetmeydu. Kimki islamda birer yaman ishni bashlap berse, uninggha shu ishning gunahi we uningdin kéyin shu ishni qanchilik adem qilsa, uninggha shunchilik gunah bolup turidu. Bu, ularning gunahidin héch nersini kémeytiwetmeydu. (muslim: 1017)

bu pasahetlik söz, yaxshiliqta riqabetleshküchiler, yaxshi ishlarni yolgha qoyushta bashlamchi bolushni talashquchilar üchün heqiqiy chaqiriq, shundaqla nachar adetni peyda qilidighan, omumning ishida qolini burnigha tiqip turiwalidighan, bashqilarning qiyinchiliqi we azablirigha perwasiz qarap yaman ülge bolidighan kishilerge agahlandurush.

Durus, insan mal - dunyani yaxshi körüsh, téximu köp érishish, bashqilardin éship kétishke qattiq qiziqish, shexsiyetchilik tebiiti bilen yaritilghan. Eger uninggha yer yüzidiki barliq nerse bérilse belki asman - zéminning xezinisige ige bolsimu bergüsi kélip ixtiyarsiz xalisane béridighan ish bolmaydu, allah taala mundaq deydu:

[قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا]

"eger perwerdigarimning rehmet xeziniliri silerning qolunglarda bolsa, chiqimdin (yeni tügep kétishtin) qorqup, choqum béxilliq qilattinglar, insan béxil kélidu." [süre isra 100]

islam buni insan qarshi turushqa uninggha nisbeten segek turushqa tégishlik bolghan nachar, pes teripi dep hésablidi, hem bu dunya, axiretning yaxshiliqigha érishish rohiyettiki béxilliq amillirining mite qurtliridin qutulup séxiyliq we merdlik sehnisige chiqqanda qolgha kélidighanliqini bayan qildi. Allah taala mundaq dédi:

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنفِقُوا خَيْرًا لِّأَنفُسِكُمْ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"taqitinglarning yétishiche allahqa teqwadarliq qilinglar (wezini) anglanglar, (emrige) itaet qilinglar, (allahning yolida malliringlarni) serp qilinglar, (bu) özenglar üchün paydiliqtur, kimki nepsining béxilliqidin saqlinidiken, u meqsitige érishküchidur." [süre teghabun 16]

banka, bixeterlik sanduqi qatarliq jaylargha qoyup qoyulghan pul - malda miskin we ajizlarning heqqi bar. Eger ularning heqqi ada qilinmighan bolsa u mal igisige nisbeten, dunya we axirette eng zor xeterlik nersige aylinip xuddi ademlerni chéqish üchün katikide kütüp turghan yilan'gha oxshap qalidu. Emeliyette islam dini ashundaq mal - dunyaning pixsiq igisini chéqish üchün

chishliri ötkür, zeherliri témip turghan, igisini qoghlaydighan yilan'gha aylinidighanliqini ashkarilidi.

1570/2675 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: kimki alle bergen malning zakitini ada qilmaydiken, uning méli qiyamet küni zehirining küchlüklikidin béshining qasriqi chüshüp ketken, aghzidin köpük chiqip turidighan erkek yilan'gha aylinip, uninggha yögishiwalidu we: mana men séning yighip toplap, zakitini bermigen méling bolimen, deydu dégendin kéyin: "alle öz pezlidin bergen nersilerge (yeni pul malgha) béxillq qilidighanlar béxilliqini özliri üchün paydiliq dep guman qilmisun, emelde bu ular üchün ziyanliqtur ; ularning béxilliq qilghan nersisi qiyamet küni ularning boynigha taqaq qilip sélinidu. Asmanlarning we yerning mirasi alleningdur (yeni kainattiki hemme nerse allening mülki bolup, ular paniy bolghandin kéyin allening dergahigha qaytidu). Alle qilghan emelliringlardin xewerdardur" (süre al imran, 180 - ayet) dégen ayetni oqudi. (buxari 1403)

islam dini insanlargha pixsiqliqning yaxshi aqiwet élip kelmeydighanliqini, eger mal - dunyasining heqiqiyti we aqiwiti toghriliq oylansa keng qorsaqliqning shexsiyetchiliktin, séxyliqning pixsiqliqtin ewezellikini bilgili bolidighanliqidin ibaret yaxshi aqiwet toghrisida oylinip béqishqa körsetme béridu.

Musulmanning özini bextsizlikke yüzlendürüp mallirini bashqilargha qaldurishi ejeblinerlik, musulman öz mal - dunyasi arqiliq kiyinki turmush hayatini yaxshiliyalmisa kéyin qandaqmu u mal - dunyasidin paydilinalisun.

Insanning bashqilargha yaxshiliq qilishtiki pixsiqliqning hés tosalghuliridin qutulushi islamning neziride mukemmel pezilet. Emeliyet shuki, beden saghlam ümidwar waqtida ümid arzuliri köp, pul - malni köpeytishtiki hewesliri köp bayashat turmushqa bolghan intilishliri küchlük bolidu. Eger insan mushu amillar üstidin ghalib kélip séxiyliq we merdlikni dost tutsa zor yaxshiliq qilghan bolidu.

1647/2792 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin: i resulullah! Qaysi xil sediqe eng ewzel? Dep soridim, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: péqirning séxiyliq bilen bergen sediqisi (eng ewzel). Sediqe bérishni aldi bilen halidin xewer élish séning mejburiyiting bolghanlardin bashlighin! Dédi. (ebu dawud: 1677)

semimiyet we köyünüsh bilen bille keng qol bolush, gunahlarni yuyidu we xataliqlarni öchüridu. Allah taala mundaq deydu:

إِن تُبْدُواْ الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِن تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاء فَهُوَ خَيْرٌ لُّكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنكُم مِّن سَيِّئَاتِكُمْ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"sediqini ashkara bersenglar, bu yaxshidur, eger uni mexpi bersenglar we yoqsullargha bersenglar téximu yaxshidur, bu silerning bezi gunahinglargha kaparet bolidu, allah silerning qilghan emelliringlardin xewerdardur. " [süre beqere 271] yene mundaq dédi:

إِن تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ* عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"allahqa qerzi hesene bersenglar (yeni memnuniyet bilen sediqe bersenglar) allah silerge uning (sawabini) hessilep béridu, silerge meghpiret qilidu, allah az yaxshiliqqa köp sawab bergüchidur, helimdur (yeni bendilirini azablashqa aldirap ketmeydu) (allah) gheybni we ashkarini bilgüchidur, ghalibtur, hékmet bilen ish

qilghuchidur." [süre teghabun 17-18]

musulman gunah ötküzüp qoysa, perwerdigari bilen özi otturisidiki munasiwetning yiraqlap kétiwatqanliqini hés qilsa buningdin paklinish, perwerdigarigha yéqinlishish, qelbini yorutush, meghpiret we raziliqning perdisini échish üchün özige eng söyümlük bolghan nersige tutush qilish, méhriban hem eng shepqetlik zatqa yéqinlishish üchün yoqsul we namratlargha uningdin bérish lazim. Sediqe bergüchini allahning ghezipi we azabidin saqlap allahqa yéqinlashturidu.

Zakat, sowghat, nefiqe qatarliq kishilerge béridighan sediqiler insanlarning turmushida nahayiti muhim bolup mushu asasta musulmanning dini bilen bolghan munasiwiti ajizlaydu we küchiyidu. Musulman kishi meyli allah bilen bolghan munasiwet meyli insanlar bilen bolghan munasiwette bolsun béxilliq seweblik mehrum qalidighini nahayiti köp bolidu. Emma séxiyliq seweb bilen nurghun tereplerde üzüp chiqalaydu. Hetta allahning pezli - inamigha bolghan ishench étiqadimu küchiyidu.

Sheytanning hiylilirini berbat qilish, weswesilirini süpürüp tashlash bilen uni qiyin ehwalgha chüshürüp qoyushta sediqe bérishtinmu muhim ish yoq. Sheytan sediqidin qolini yighsun üchün köngülge wehime salidu, uni erzimes mal - dunyagha baghlap qoyidu. Allah taala mundaq dégen:

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلاً وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

"sheytan silerni péqirliqtin qorqitidu, yaman ishlargha (yeni béxilliqqa zakat bermeslikke) buyruydu, allah silerge öz meghpiritini we pezlini wede qilidu, allahning merhemiti kengdur, u hemmini bilip turghuchidur." [süre beqere 268]

kishiler maash alghanda yaki bankidin pul alghanda bir qisim pulni xirajet üchün qaldurup qoyidu. Uni tügeydighan pul, qalghinini saqlap qoydighan pul dep qaraydu, emma islam allah yolida xejlen'gen pulnila menggülük pul dep qaraydu.

1670/2826 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: biz bir qoy soyghan iduq, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mendin: u qoyning göshidin néme qaldi? Dep soridi, men: bir qolidin bashqa yéri qalmidi (yeni bir qolidin bashqa hemme yérini sediqe qiliwettuq), désem: démekki, bir qolidin bashqa hemme yéri qélip qaptu, dédi. (tirmizi: 2470) bu allahning töwendiki sözining testiqi:

مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ وَمَا عِندَ اللّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُواْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ "(i

insanlar!) silerning ilkinglardiki nersiler tügeydu, allahning dergahidiki nersiler tügimestur. Sewr qilghuchilargha, elwette, ularning qilghan emelidinmu yaxsharaq sawab bérimiz." [süre nehil 96]

heqiqet shuki, séxiyliq - - bayashatliqning yoli, merdlik - - mal dunya köpüyishining wasitsi, qolini allah üchün bérishke öteng qilghan kishilerning qoli allahning rehmiti we köyünüshige, allahning cheksiz néimitige érishishte kapaletke ige. Herbir kishi keng qorsaqliqni muhim bilip, mohtajlargha yardem qilishni paydiliq tijaret yoli dep qarisun, bügün bérilgen az nerse ete yaki ögün köp bolup qaytidu.

Allah taala allah yolida bérilgen mal - mülükni igisige bir yaki ikki hesse qayturilidighan mal bolmastin nechche hessilep qayturilidighan yaxshi qerz dep bayan qildi. Herbir musulmanni nepiqe qilishqa qiziqturdi, hemde uning bashqilargha qilghan nepiqisining allahning tügimes xezinisidin téximu köp

érishishtiki wasite ikenlikini otturigha qoydi. Ulugh allah mundaq deydu:

وَمَا أَنفَقْتُم مِّن شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

"(allaning yolida) bergen nersenglarning ornini allah toldurup béridu, u riziq bergüchilerning yaxshisidur." [süre sebee 39]

kengchilik yaki qiyinchiliq waqitlirida nepiqe qilghuchilar allahning neziri we himayside bolup perishtiler uninggha rehmet we salam yollaydu, téximu köp yetküzüp bérishke teyyar turidu, emma béxillargha weyran bolushtin bashqisi yoq kishiler mal bilen menggü turamdu? Yaki mal ular bilen menggü turamdu? Mal - dunya waqitliq nerse birdem uninggha birdem buninggha yötkilip turidu, yene néme üchün uni shunchilik quchaqlap yatimiz? Uninggha shunche ching ésiliwalimiz?

Insan'gha munasiwetlik bu dunyaning barliq nersisini kelgüside asman - zéminning igisige tapshurup perwerdigarining yénigha mal - menseptin ayrilip deslep yaritilghinigha oxshash quruq qol baridu. U béxilliq bilen yighqan malliri qiyamet künide boynigha kishen qilip sélinidu, mushu heqiqetlerni estin chiqirip, payda tereplirini untup ziyanliqni toplash ghémide zéminning herqaysi tereplirige chapqan kishining allah tereptin jazagha uchrishi ejeblinerlik emes.

Kishiler balilirini özidin kéyinmu yaxshi kün körsun üchün ulargha köprek qaldurush niyitide mal - dunyaning köp bolushigha qiziqidu, bu yaxshi ish, musulman ewladlirini qoghdash ularni bextlik qilish kishilerge mohtaj qilmasliqqa teklip qilin'ghan, islam dini musulmanlarni namratliqni yoqitishqa ündep turup uni öz öyige sörep kélishke qoshulmaydu. Hediste mundaq diyilgen: "mirasxorliringni kishilerge mohtaj bolidighan qaldurghiningdin bay halda qaldurghining yaxshi." lékin balilirining kelgüsini yaxshi qilimen dep dini we exlaqini qurban qilish heqiqeten xata, insan özining peziliti we allahning raziliqigha sel qarap ewladlirining aqiwitinila oylishi heqiqeten hamaqetlik.

Islam dini shuni ashkara otturigha qoyghanki, bala - chaqa we uningdin bashqa musulman'gha bérilgen barliq mal - mülük qatarliq néimetler uning üchün bir sinaq. Mesuliyetlirini jayida ötelmise, telep qilin'ghan qurbanliqlar aldida özini bilmise uninggha ata qilin'ghan bu nersiler bala - musibetning menbesi. Belki u nersiler uninggha eng chong düshmen nersilerge aylinidu. Mana bu allahning töwendiki sözining chüshendürülüshi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَّكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِن تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ * إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِندَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

"i möiminler! Silerning ayalliringlardin baliliringlardin silerge düshmen bolidighanlirimu bar, ulardin éhtiyat qilinglar, eger (ularni) epu qilsanglar, kechürsenglar meghpiret qilsanglar (allah silernimu meghpiret qilidu) allah heqiqeten nahayiti meghpiret qilghuchidur, nahayiti méhribandur, silerning malliringlar, balilirnglar (silerge allah teripidin) bir türlük sinaqtur, allahning dergahida katta sawab bar."[süre teghabun 14-15]

shundaq, er kishining ayaligha yéqinraq turay dep jihadtin qélishi, balilirigha köprek mal qaldurush üchün pixsiqliq qilishi, uninggha ata qilin'ghan néimetke teshekkur bildürüshte xataliq sadir qilghanliq bolup, u özining dötliki seweblik özige ata qilin'ghan néimetni özige azabliq nersige aylanduriwalidu.

Kimki balilirini dep pixsiq, qorqunchaq, nadan bolsa chong ziyan tartqan

bolidu. Kimki hemmidin burun allahning we bendilerning heqqini tonup yetken bolsa ghelibe qilghan bolidu. Yene kélip balilirini dep pixsiqliq qilish, mesuliyitini ada qilmasliq ularni namratliqtin tosup bay turishigha kapaletlik qilalmaydu, shundaqla bu allah aldida sewebmu bolalmaydu. Islam dini insanni deslep özini, andin ailisini, andin uruq - tughqanlirini, andin pütün insanlarni hörmetleshni tewsiye qilidu.

Insanning özini hörmetleshning menisi öz éhtiyajini halal yol bilen teminlesh haramdin saqlinish, jemiyettiki ornigha tesir yetküzidighan yoqsulluqqa diqqet qilish, qeddini ruslash, ewritini yépishtin ibaret musulmanning izzet - hörmiti üchün zörür bolghan sewiyedin chüshüp ketmeslik bolup, buningda israpxorluq qilmasliqi, normal bolushi lazim. Musulmanda mushu ölchemge yéterlik asas bolushi zörür. Eger ewritini yapqudek kiyimge, qeddini ruslighudek yémeklikke ige bolalmisa u yoqsul hésablinidu.

Aile bashliqi ailisi we balilirining éhtiyajini tonup yétishi ularning hajitidin chiqishi lazim. Musulmanning ayali oghli yaki qizlirini mohtaj weqiyin ehwalda qaldurup, qanchilik muhim bolsun bashqilarning bashqa ishlirigha mal teserrup qilishi dindin emes. Aile munasiwitini mustehkemlesh we uninggha köngül bölüsh bashqa munasiwetlerge qarighanda nahayiti muhim we zörür.

1638/2779 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir tillani alle yolida xejliding, bir tillani qul azad qilish üchün serp qilding, bir tillani yoqsullargha sediqe qilip berding, bir tillani ailengge xirajet qilding. Bularning sawabigha kelsek, ailengge xejligen bir tillaning sawabi hemmidin üstündur. (muslim: 995)

islam dini konkrit körsetme arqiliq yaxshi netije béridighan qanunluq nepiqe we sediqining ret tertipini turghuzup bermekchi, heqiqeten aile chong jemiyetning asasi, jemiyetning asasi qurulmisini hasil qilidighan janliq küch, milletning mehrum qalghan nersini qolgha keltürüsh, hoquqini eslige keltürüsh ularning hajitige köngül bölüshte deslep ailige köngül bölüshtin bashlash heqiqeten eng muwapiq.

Shuning bilen birge yuqiriqi körsetme, sirtta dostlar yaki bashqilar arisida israpxorluq qilidighan ailisige qaytip kelgende, qopalliq, béxilliq we pixsiqliqning nachar ülgisige yatidighan bir ochum kishilerge tenbih, kayish we agahlandurush.

Musulmanlarning uruq - tughqanliri uning xeyri - éhsanlirigha hemmidin bek layiq, shunga musulman yéqinliridin hajetmen bolsa saghlam eqilge nisbeten xeyri - éhsan qilish üchün bashqilarni izdeshning hichqandaq ehmiyti yoq, belki undaq qilish bezide mehrum qalghuchilarning qelbige adawet uruqini chachidu, ulargha ularni pes körgendek ulargha haqaret qilghandek tuyghu bérip qoyidu, eger shundaq bolsa uning sediqisi yaman aqiwet élip kelgen bolidu, eger xeyri - ihsan uruq - tughqanlargha qilinsa undaq aqiwet kilip chiqmaydu.

1658/2809 - abdullah ibni mesudning ayali zeynep reziyellahu enha mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem: i ayallar jamaesi! Zinnet buyumliringlardin élip chiqip bolsimu sediqe qilinglar ! Dédi. Men yoldishim abdullahning qéshigha kélip: sen mal - mülki az ademsen. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem bizge sediqe qilishni buyridi, peyghember eleyhissalamdin sorap baqqin, sanga xejligen mallirim sediqe bolamdiken, bolmisa bashqilargha bériwétimen, dédim. Ibni mesud: sen özüng bérip sorighin ! Dédi. Shuning bilen, men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning ishikining aldigha kelsem,

ensarilardin bir ayalmu manga oxshash soal sorighili kélip, peyghember sellellahu eleyhi wesellemning ishiki aldida turghaniken. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem bir xil heywetlik kishi idi. Bilal reziyellahu enhu bizning qéshimizgha chiqti, biz uninggha: peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yénigha kirip: ishik aldida ikki ayal turidu. Ular sendin özlirining erlirige we ularning öyliridiki yétimlargha xejligen mélining sediqe hésablinidighan yaki hésablanmaydighanliqini sorap baqmaqchiken dégin, emma bizning kimlikimizni démigin! Déduq. Bilal reziyellahu enhu peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yénigha kirip, bizning sözlirimizni éytqan iken, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: ular kimlerken? Dep soraptu. Bilal reziyellahu enhu: zeynep bilen ensarilardin bir ayal, dégen iken, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: qaysi zeynep? Dep soraptu, bilal reziyellahu enhu: abdullahning ayali, dégen iken, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: ulargha ikki ejir bolidu, biri tughqan'gha sile - rehim qilghanning, yene birsi sediqe qilghanning, dep jawap bériptu. (muslim: 1000)

sewri qilish

" sewri - nurdur. "

kirizis küchiyip murekkepleshse, qiynchiliq éghirliship zulmetlik kéche uzarsa sewrila musulmanni ganggiritishtin qoghdaydighan nur chüshkünlük we ümidsizliktin qutulduridighan yol ata qilidu. Sewri her bir musulman dini we dunya ishlirida éhtiyajliq bolghan pezilet. Musulmanning ish - herikiti ümid arzuliri sewri qilish we chidamliq bolush bilen yughurulghan bolushi zörür. Undaq bolmisa ishlar tutruqsiz bolup qalidu.

Musulman sewri bilen özini qorallandurup, qiynchiliqlar aldida temtirep qalmaydighan, ümid yiraq bolsimu ümidsizlenmeydighan, mesuliyet qanchilik éghir bolsun üstige élishtin qorqmaydighan, iradilik, parasetlik, haman qiyinchiliqtin kéyin asanliqning, qarangghuluqtin kéyin yoruqluqning bolidighanliqigha ishinidighan ümidwar, yiraqni körer, tedbirlik bolushi kérek.

Hemmisining asasi sewrilik bolush

allah taala kishiler hadisiler aldida téngirqap qalmisun, sinaq aldida özini yoqitip qoymisun üchün bu dunyaning héchkim sirtta qalmaydighan sinaq dunyasi ikenlikini bayan qilghan:

[وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ]

"biz silerni elwette (jihadqa emr qilish we musheqqetlik ishlargha teklip qilish bilen) sinaymiz, taki silerning ichinglardin (allah yolida) jihad qilghuchilarni we jihadning musheqqitige chidashliq bergüchilerni bilgen'ge, sirliringlardin waqip bolghan'gha qeder." [süre muhemmed 31]

hadise we musibetlerge aldidin xewer tépip, toluq teyyarliq bilen uchirishish, insan'gha layiq süpet bolup, mesililerni hel qilishqimu qolayliq. Allah taala mundaq dégen:

وَإِن تَصْبِرُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الأُمُورِ

"eger sebir qilsanglar (sözünglar we herikitnglarda) allahtin qorqsanglar, undaqta bu heqiqeten irade bilen qilinishqa tégishlik ishlardindur." [al imran 186]

sewri muhim ikki heqiqetni asas qilidu, birinchisi hayatliqning qanuniyitige munasiwetlik bolup allah taala bu dunyani netije we mukapat dunyasi qilmighan, belki sinaq we imtihan dunyasi qilghan. Insan bashtin kechürgen herbir sinaq

herxil sinaqlar ichidiki bir halqa, bezide sinaqlar toluq oxshimasliqi mumkin, yeni insan bir nerse bilen sinilip bolghandin kéyin yene shu nersining qarshisi bilen sinilishi mumkin, xuddi tömür yaxshi tawlinish üchün awal otqa andin sugha sélin'ghandek.

Mana mushuninggha oxshash, belkim emdila köreshni axirlashturup chiqqan kishilerge teqdir yene yéngi bir sinaqni teqdim qilishi mumkin, bu waqitta herbir kishining yéngi kelgen sinaqni chidamliq bolush we boysunush bilen qobul qilishigha toghra kélidu, hayatliq sinaq we imtihan bolsa biz pütün tirishchanliqimizni sinaqlar aldida ghelibe qilishgha qaritishimiz kérek. Hayatliq imtihani yéziqche yaki éghizche béridighan imtihan emes, belki u insan'gha qattiq bésim élip kélidighan, qorqunch we qiynchiliq ichidin yol tépishqa mejbur qilidighan derd - elem we müshkilat, u nacharlarni toqluqtin kékirelmeydighan qiliwetse, semimiylerni ach uxlitidighan ziddiyetler, u bir bölük kishilerni haramzadiliktin ilahliq dawasi qilghuzsa, yene bir bölüklerni qoldin ketken hoquqqa érishish yolida qurban qilidighan naheqchiliqlardur.

Heqiqeten hayatliq tarixi, hayatliq bashlan'ghandin bashlap bügün'ge qeder, öginish epsuslinish, waysash, eng heqqani ish shuki kishiler hayatliq yolining tiken we exletler bilen tolghan ikenlikige ishinip dadilliq bilen yol tépish.

Yene bir heqiqet imanning xaraktérige munasiwetlik, iman insan bilen ulugh we ghalib allah otturisidiki munasiwet, kishiler otturisidiki dostluq munasiwiti waqitning siniqidin ötken muhitning özgirishi we hadisiler aldida tawlinip chiqqandila andin qimmetlik bolghinidek, imanmu rast yaki saxtilighi ashkarilinishi üchün qéchip qutulghili bolmaydighan sinaqni bashtin kechürüshige toghra kélidu. Allah taala mundaq dégen:

[أَحَسِبَ النَّاسُ أَن يُتْرَكُوا أَن يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ؟ * وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ]

" insanlar ‹iman éyttuq› dep qoyush bilenla sinalmay terk étilimiz dep oylamdu? Ulardin burun ötkenlerni biz heqiqeten siniduq, allah ‹imanida› rastchillarni choqum bilidu. " [süre enkebut 2-3]

allah taalaning bilimi ishlarning ashkara we yoshurun teripini toluq öz ichige alghan buninggha guman ketmeydu, ezeldin ebedke bar bolghan hayatliq bilen yughurulup ketken bu sinaqning netijisi allahning sinishi boyiche chiqirilmastin belki insanning emili boyiche bahalinidu. Eger bir qisim gunahkarlar xataliqlirini étirap qilmisa ulargha qandaq pakit turghuzilidu? Elwette ularning ezaliri guwahliq béridu, put qolliri jinayetlerni sözleydu. Allah taala bundaqlar toghrisida sözlep mundaq deydu:

[وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُواْ أَيْنَ شُرَكَآؤُكُمُ الَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ؟ * ثُمَّ لَمْ تَكُن فِتْنَتُهُمْ إِلاَّ أَن قَالُواْ وَاللّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ* انظُرْ كَيْفَ كَذَبُواْ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ]

"qiyamet küni ularning hemmisini yighimiz, andin mushriklargha: allahning shérikliri dep étiqad qilghan mebudliringlar qeyerde? Deymiz, andin ular peqet özre éytip: perwerdigarimiz! Allah bilen qesem qilimizki, biz mushrik bolmighan iduq, deydu, ularning özlirige qarshi qandaq yalghan sözligenlikige qarighin, ularning (allahning shérikliri dep) böhtan chaplighan butliri ulardin qachidu."

[süre enam 22-24]

allah adil bolghachqa allahning adaliti peqet ular sadir qilghan xataliq we jinayetliri hem ispatlan'ghan asasida jazalashni telep qilidu, hergiz ilahi bilimi arqiliq jazalimaydu.

Yuqiriqi ikki heqiqet tüpeyli, sewri nahayiti muhim. Shu seweblik din sewrini telep qilidu, lékin kishiler adette sewridin ibaret heqiqetni ésidin chiqirip qoyup, qiynchiliqqa yoluqqanda ganggirap qalidu, qiyinchiliqqa duch kelgende biaram bolidu, sewri qilishqa qarshi halda jédellishidu, ish qiyin kelse, ongushsizliqqa uchrisa, musibetke uchrisa keng jahan tariyidu, künler qiynlishidu, shuning bilen ishni tézla bir terep qilishqa urunidu. Bu, muweppqiyet nisbiti eng töwen halet, chünki u din we dunyaning tebiitige xilap, musulman kishi özini temkin, yiraqni körer, ümidwar, iradilik, chidamliq qilip yétishtürüshi zörür.

Sewri büyüklükning namayendisi, mukemmellikning belgisi, rohning etraptiki ishlargha rehberlik qilghanliqining delili. Shuning üchün "essebur" allahning güzel isimliridin biri. Allah purset bergüchi, kishiler jinayetni aldirap sadir qilsimu u jazagha aldirap ketmeydu dégen bolidu, allahning teqdir arghamchisi qisqa ömür, tar zaman, ötkünche qiziqish we héssiyat nuqtisidin esirler dairisige qoyiwétilidu.

Sewri pishqan erlikning yüksek baturluqning asasliridin biri, hayatliqning sinaqlirigha tutruqsiz ademler berdashliq bérelmeydu. Eger bir ademde yötkimekchi bolghan éghir yük bolsa kichik bala yaki késel yaki awaq bushanglarni ishletmeydu belki küchlük pishqan, kishini tallaydu. Hayatliqmu shuninggha oxshash bolup hayatliqning wezipisini, hayatliqni bir basquchtin yene bir basquchqa kötürüshni peqet eng batur, chidamliq, sebirchan kishilerla üstige alalaydu. Shuning üchün yétekchi we yol bashchilarning sinaq we musheqqetlerdiki nésiwisi bashqilardin köp bolidu.

1355/2310 - museb ibni seid dadisining mundaq dégenlikini riwayet qilidu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin: qaysi kishilerge balayi - apet bek qattiq bolidu? Dep soridim, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: peyghemberler, undin kéyin qalghanlar mertiwisi boyiche bolidu. Kishi imanigha layiq derijide sinilidu. Eger u kishining imani ching bolsa, balamu qattiq bolidu. Imani sus bolsa, balamu yenggil bolidu. Kishige balayi - apet dawamliq kéliwérip, axiri balayi - apet u kishini gunahsiz halgha keltüridu, dep jawab berdi. (tirmizi: 2398)

kishilerning siniqi ularning iqtidari we taqiti boyiche bolidu

hayatliqqa chökken möimin hayatliqning omumiy sinaqlirigha duch kélidu, emma hayatliq meydanliridin özini chetke tartqan ajizlar némige érishidu? Hayatliq bilen riqabetliship uning musheqqetliri bilen élishquchining allahning aldidiki derijisi hayatliqtin özini chetke alghan meghlubiyetchining derijisidin nechche hesse üstün bolidu. Chidamliq, qeyser kishilerge teyyarlighan ejr, bashqa ibadetlerge teyyarlighan ejrdin köp.

Qobul qilghili bolmaydighan ish shuki bir qisim kishiler, islam qiynchiliqini, japa chékishni, achliqni yaxshi köridu dep chüshiniwalidu. Bu éghir xataliq. Islam dini hayatliq bilen riqabetleshken, qiyinchiliqlardin qorqup qalmighan kishilerni ularning mustehkem iradisi, semimiy ishenchisi seweblik alqishlaydu. Shu seweblik islam kishiler teqdiridin waysimay, sinaqlardin muweppeqiyetlik ötelisun üchün ular uchraydighan qiynchiliq we késelliklerning paydiliq tereplirini aldin bayan qilidu. Insan hayatliq körishi dawamida topilargha milinishi, qiynchiliq

halsiritip qoyushi mumkin, lékin imani küchlük, qeddi rus bolsila hayatliqning mundaq yirikliki peqet allah bilen bolghan ariliqni yéqinlashturidu.

Musulman kishining eziyetke uchrishi allahning uni untup qalghanliqi, rehmitidin yiraq qilghanliqi dep qarishi aghzigha kelgenni jöylüsh, lékin chékin'gen we chüshkünleshken dewrlerde bundaq epsuslinarliq ish musulmanlar ichide ewj alghan, biz hayatliqning musheqqetliri erlerning himmetliri miqdari boyiche bolidu dégen iduq.

Yüsüf eleyhissalamning hayatigha nezer salidighan bolsaq, u peyghemberlerning himayiside terbiyilen'gen, ésil neseptin barliqqa kelgen peyghember bolup, u peyghemberlik arqiliq allahning aldida hörmetlik... Bu hörmetlik kishining hayatning tunji basquchlirini qandaq ötküzgenlikige qarang, u kichik turupla anisidin ayrilghan, qérindashliri uninggha suyiqest qilip atisining baghridin yulup élip chiqqan, qutulush üchün uni quduqqa tashlighan. Karwanlar qul qilish üchün uni qutuldurghan, qérindashliri qul ornida erzan bahada bir nechche derhemge sétiwetken. Uni misirning padishahi sétiwalghan, u qesirge orunlushupla rezil suyiqestke duch kelgen, u pak diyanetlik turup yamanliq niyitide boldi dep töhmet chaplan'ghan, uning pakliqi éniq tursimu bir qanche kün yaki bir qanche ay emes belki bir qanche yil zindan'gha tashlan'ghan.

Eger bashqa bir ademning hayati mushundaq derd - elem bilen tolghan bolsa asman yiraq yer qattiq kelgen, teqdirdin aghrin'ghan bolar idi, lékin yüsüp zindanning témi ichide bilmigenlerge bildürüp allahni inkar qilghanlargha allahning inamlirini körsitp qelbi yoruq péti turdi. Mana bu pezilet igilirining ehwali. Ular dunyaning xuluqini yoqitip qoyghan teqdirdimu dinning sapliqini yoqutup qoymaydu, musibetler aldida özini tügeshtüriwalmaydu.

Biz peyghemberler, sidiqlar, shéhidler we salihlarning terjimihallirida körgenlirimiz yuqiri orunning qiynchiliqining bésimi, sinaqlarning éghirliqidin qolgha kélidighanliqini tekitleydu.

Bezide musibetning köp bolushi, insan'gha kélidighan yaxshiliq we isillikning ipadisi. Köpinche derd - elemler möiminlerning dunyagha bérilip kétish, uninggha köp aldinishtin saqlash üchün möimin'ge teqdir qilin'ghan paklinish bolup, bezi ziyanliqtek nersiler paydiliq, bezi musheqqetlik öz yolida mukapat we rehmet.

Saqlash, sewri qilish, kütüshler dunyaning qanuniyiti we ret - tertipi. Mesilen: uruq yerge sélinip bolghichila ünmeydu, ünsimu ünüpla hosul bermeydu, belki ünüp ösüp yétilip pishqiche kütüshke toghra kélidu, törelmimu toluq insan bolushi üchün anining qorsiqida bir qanche ay turidu, ulugh ghalip allah asman zéminni alte künde yaratqanliqini bildürdi. U ularni, közni yumup - achquche, yaki uningdinmu az waqitta yaritishqa ajiz kelmeydu, kéche we kündüzler kishilerning ömrini belgilep kündilik ishlirini toxtitip béridu, ularning xaraktérini yétildürüp tebietlirini pishuridu, andin yaratquchining dergahigha baridu.

Waqit dunyadiki her bir heriket we jimliqning kiymi. Eger biz waqittin halqip chidamsizliq qilsaq, chidimasliqning otida azablinimiz yene kélip qanuniyet boyiche heriket qilidighan sheyilerning mahiyitidin héch nersini özgertelmeymiz.

Emel, ibadetke sewr qilish, xatalishishtin saqlinishqa sewri qilish, musibetlerge sewri qilishtin ibaret sewri bir qanche türlük bolidu.

Emel - ibadetke sewri qilishning asasi, zörür bolghan islami ibadetlerni ijra qilishqa, japa - musheqqetke sewr qilip üzlüksiz dwamlashturushqa toghra kélidu. Mesilen: namaz tekrarlinidighan perz bolup, allah taala u toghriliq mundaq dégen:

وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا

"(i muhemmed) ailengdikilerni (we ümmitingni) namazgha buyrighin, özengmu uni ada qilishqa chidamliq bolghin." [süre taha 132] allah taala yene mundaq deydu:

[وَاسْتَعِينُواْ بِالصَّبْرِ وَالصَّلاَةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلاَّ عَلَى الْخَاشِعِينَ]

"sewri qilish, namaz oqush arqiliq (allahtin) yardem tilenglar. Namaz allahtin qorqquchilar (yeni kemterlik bilen allahqa boysun'ghuchilar) din bashqilargha heqiqeten musheqqetlik ishtur." [süre beqere 45]

möiminlarning munasiwiti, dostliqining saqlinishi, kemchiliklirini öz - ara epu qilishi eng güzel sewrige tayinidu:

[وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ]

"sen perwerdigaringning raziliqini tilep, etigen - axshamda uninggha ibadet qildighanlar (yeni ajiz, kembeghel musulmanlar) bilen sebirchan bolghan halda bille bolghin." [süre kehep 28]

özara tewsiye qilish, özara heqqe tewsiye qilish bilen bir qatarda bolup allah taala insanlarning ghelibisining shu ikksige baghlinishliq ikenliki toghrisida qesem qilghan:

[وَالْعَصْرِ* إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ* إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ]

"zaman bilen qesemki, iman éytqan, yaxshi emellerni qilghan, bir - birge heqni tewsiye qilshiqan, bir - birige sewrini tewsiye qilishqan kishlerdin bashqa hemme adem choqum ziyan ichididur." [süre esri 1-3]

gunah ishlarni qilishitn aldida sebr qilish, kishiler arisigha tarqitiwétilgen, shundaqla kishilerge chirayliq körsitilgen hawayi - hewes we köngülning weswesilirige qarshi turushning asasi. Qiziqip ketmeydighan ishlarni qilish, qiziqidighan shehwetlerdin özini tartish peqet sewri arqiliqlar emelge ashidu, sewri, allahning raziliqigha heqiqiy ishnish we keskin yüzlinishning ipadisi, u möiminni peslikning ziyini, jinayet we gunahning qiltiqidin saqlap qalidighan pakliqning jéni.

رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ

"perwerdigarimiz! Bizge sewr ata qilghin, bizni musulman pétimizche qebzi roh qilghin." [süre eirap 126]

yene biri möiminning özi yaki méli yaki ailisi yaki öyige yetken musibetlerge sewri qilish bolup herqandaq kishning turmushi bularning bireridin bolsimu xaliy bolalmaydu. Musibetke biwasite uchrimidi dégendimu wasitilik tesirge uchraydu. Musulman kishi allah bilen qoghdalsa allahqa tayansa hadisilerning bésimi azlap, ziyini kichikleydu. Eng yuqiri ishench köpinche waqitlarda derd elemlerdin halqip kétidu. Möiminning dini qiyinchiliqlar aldida tozüp musheqqetler aldida yoqap ketmisila möimin allahning rehmitidin ayrilip qalmaydu.

[وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوفْ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الأَمَوَالِ وَالأنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ* الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُواْ إِنَّا لِلّهِ وَإِنَّ ا إِلَيْهِ رَاجِعونَ* أُولَ ئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ

وَأُولَ ئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ]

"biz silerni bir az qorqunuch bilen, bir az qahetchilik bilen, we malliringlargha, janliringlargha, baliliringlargha, ziraertliringlargha yétidighan ziyan bilen choqum sinaymiz.(bishigha kelgen birer musibet, ziyan - zexmetlerge) sewr qilghuchilargha (jennet bilen) xush xewer bergin. Ulargha birer musibet kelgen chaghda, ular: biz elwette allahning igidarchiliqidimiz, choqum allahning dergahigha qaytimiz deydu. Ene shular perwerdigarining meghpirti we rehmitige irishküchilerdur, ene shular hidayet tapquchilardur." [süre beqer 155-157]

1368/2352 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle mundaq deydu: muimin bendemning dunyada eng yaxshi körgen adimini élip ketsem, andin u mendin sawab kütüp sewr qilsa, mendiki mukapat peqetla jennettur. (buxari: 6424)

1369/2353 - abdullah ibni emr ibni as reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle taala zémin ehlidin muimin bendisining dunyada eng yaxshi körgen adimini élip ketkende, u (muimin bendisi) sewr qilip, sawabini alle taaladinla kütse we buyrulghan duani oqusa, alle uning üchün jennettin bashqa mukapatqa razi bolmaydu. (nesai: 1871)

qasim ibni muhemmedtin bayan qilinip u mundaq deydu: "méning ayalim wapat boldi, muhemmed ibni keibil teziye bildürüsh üchün kélip mundaq dédi: beni isrilning ichide yuqiri sapaliq, alim, abid, ijtihatliq bir kishi bar iken, uning intayin yaxshi köridighan bir ayali bolup ölüp kétiptu, u kishi qattiq qayghurup hatta öyge kiriwilip ishikni taqap kishiler bilen körüshmeptu, uning qéshigha héchkim kirmeptu, buni beni israildin bir ayal anglap uning yénigha kélip mundaq deptu: méning shu kishidin körsetme soraydighan bir hajitim bar idi, men uni uning aghzidin anglimisam bolmaydu, dep ishiktin ketmeptu, xewer u kishige yetküzülgendin kéyin u ayalgha ijazet bériptu, u ayal mundaq deptu:

- men sendin bir ishta körsetme sorimaqchimen? U kishi:

- qandaq ish? Deptu, u ayal:

- men xoshnamdin bir zinnet buyumini ariyetke élip melum mezgil taqighan idim, xoshnam uni sorap adem kirgüzüptu, uni qayturamdim? Deptu, héliqi kishi:

- wellahi qayturisz. Deptu, héliqi ayal:

- u méning yénimda bir mezgil turghan tursa, deptu, héliqi kishi:

- bu téximu qayturushqa tigishlik ikenlikni körsitidu, deptu, héliqi ayal:

- allah sanga rehmet qilsun, allah sanga bérip turghan u eng heqliq bolghanliqi üchün élip ketken nersige yene epsuslinamsen? Deptu, héliqi kishi özining ketküzüp qoyghinini bayqiwaptu, allah u ayalning sözi bilen u kishige menpeet yetküzüptu.

Mötédil we pak - diyanetlik bolush

islam dini musulmanlarning hayatigha xas bolghan, ularning jismaniy we rohi ishlirini muntizimlashturidighan, ulugh asas üstige turghuzidighan bir türküm telimatlarni öz ichige alghan bolup, insanlarning yémek - ichmekliri, kiyim - kéchekliri, turalghu jayliri we hayatliqtiki bashqa arzu - armanlirigha alaqidar edeb - exlaqlardin ibaret. Bu telimatlar musulmanlardin mutleq rahib bolushni yaki mutleq maddizim bolushni telep qilmaydu, belki u otturahalliq we mötédillikni nuqta qilghan bolup, ijra qilish nahayiti asandur.

Islam dini telimatlirida jisimning (ten) éhtiyajliri bilen rohning éhtiyajlirigha teng ehmiyet béridu, birige sel qarap yene birige köngül bölüshni chekleydu,

ikkisini maslashturghandila insanlar bu dunya we u dunyadiki rolini jari qilduralaydu dep qaraydu. Samawiy hidayetler ghayib bolghan mezgillerde zéminda barliqqa kelgen türlük pelsepiler tenning éhtiyaji bilen rohning ishtiyaqini maslashturush axirqi barargahimiz bolghan axiretni qolgha keltürüsh bilen hayatliq musapimizning bashlinish nuqtisi bolghan bu dunyagha ehmiyet bérishni maslashturushqa asasen muweppeqiyet qazinalmidi, beziliri rohi kishendin xalas bolghandila andin égiz perwaz qilalaydu dep oylap tenni pütünley nabut qilmaqchi boldi, yene beziliri bolsa rohni mesxire qilip köz aldidiki erzimes lezzetlerdin behre élishni nishanlidi.

Emma islam dinida hawayi hewesler we shehwetpereslikler bilen oynishidighan haywaniyliq bolmighinidek, kishilerni zériktüridighan we qiynaydighan rohaniyliqmu yoq.

Shübhisizki, axiret dunyasigha iman keltüridighan möiminning hayati bilen bu dunyadiki ömrini barliqi we meqsitige yétidighan birdin bir purset dep bilidighan kapirning hayati bilen oxshashmaydu, kapirlarning köpinchisi özlirining pak - diyanetlikini yoqitip xahishlirigha egishidu, peqet hozurlinish üchünla yashaydu, héchbolmighandimu xataliqidin yénip toghra yolni tapalmighan teqdirde ene shundaq bolidu, bu heqte allah taala mundaq deydu:

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ

"shübhisizki, allah iman éytqan we yaxshi emellerni qilghanlarni astidin östenglar éqip turidighan jennetlerge kirgüzidu, kapirlar (hayati dunyada uning lezzitidin) behrimen bolidu we chahar paylardek yep - ichidu, (axirette) ularning jayi dozax bolidu)" [süre muhemmed 12] yene mundaq deydu:

رُّبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ كَانُواْ مُسْلِمِينَ* ذَرْهُمْ يَأْكُلُواْ وَيَتَمَتَّعُواْ وَيُلْهِهِمُ الأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ

"kapirlar (qiyametning dehshitini körgende, dunyadiki chéghimizda) musulman bolsaqchu, dep arman qilidu, (i muhemmed!) ularni (yeni kuffarning meylige) qoyiwet, yep - ichip, oynap - külüp yürsun, ular bihude arzular bilen boliwersun, ular uzaqqa qalmay (öz qilmishining yamanliqini) bilidu." [süre hijri 2-3]

emma möiminler bolsa arzu - ümidlirini bu dunya we u dunyagha teng teqsimleydu, özige hazirsi we kelgüsi üchün yaxshiliq izdeydu. Quran kerim bizlerge her ikki hayatliqta néimet we bext - saadetke érishishni arzu qilishning allahni eng chongqur yad etkenlik bolidighanliqini ögetken. Allah mundaq dégen:

فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُواْ اللّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الآخِرَةِ مِنْ خَلاَقٍ* وِمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ* أُولَـٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُواْ وَاللّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

"siler hejge ait ibadetlerni ada qilghandin kéyin, allahni bolsa ata - bowanglarni (pexirlinip) yad etkendek yaki uningdinmu ziyade yat étinglar, bezi kishiler: ‹i perwerdigarimiz! Bizge (nésiwimizni) bu dunyadila bergin› deydu, halbuki uninggha axirette (yaxshiliqtin) héch nésiwe yoqtur, bezi kishiler: ‹perwerdigarimiz! Bizge dunyada yaxshiliq ata qilghin, axirettimu yaxshiliq ata qilghin, bizni dozax azabidin saqlighin› deydu, ene shular özliri qilghan

emellirining méwisini köreleydu." [süre beqere 200-202]

qarun'gha qilghan nesihette dunya we axiret üchün ishleshning muhimliqi tekitlen'gen. Xuddi yaxshi tedbirdin yaxshi netije chiqqandek dunya axiretke érishishning wasitisidur, wasite durus bolsa meqsetke yetkili bolidu. Shu wejidin allahning qarun'gha qaritilghan telimatliri shu mezmunlarning hemmisini öz ichige alghan:

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِن كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

"allah sanga bergen bayliq bilen axiret yurtini tiligin, dunyadiki nésiwengnimu unutmighin, allah sanga yaxshiliq qilghandek, sen (allahning bendilirigimu) yaxshiliq qilghin, yer yüzide buzghunchiliqni tilimigin, allah heqiqeten buzghunchiliq qilghuchilarni dost tutmaydu." [süre qeses 77]

yuqiriqidek telimatlargha asasen islam dini insan'gha dunyada yéyish üchün yashaydighan, destixanigha türlük yémekliklerni yighish üchünla heriket qilidighan, yémeklik yighalisa xosh bolidighan, bolmisa ghezeplinip teqdir men bilen oynishiwatidu, dep oylaydighan qorsiqining quli bolup qalmasliqini tewsiye qilidu.

Dawamliq yep - ichish, toyunushning koyida yürüydighan, tamaq purash usulliri, lezzetlinish türlirini ijad qilish üstide oylinidighan ademler ulugh ishlargha yarimaydu. Jihad qilish yaki qurban bérishlerge taqet qilalmaydu.

3287/5500 - ibni ömer reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: bir kishi peyghember sellellahu eleyhi wesellemning huzurida kékirgenidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: bizning qéshimizda kékirme! Bu dunyada qorsiqi bek toyghanlar qiyamet küni bek ach qalidighanlardur, dédi. (tirmizi: 2478)

hemmige ayanki, éghir késellikler, xeterlik illetlerning nurghuni yémeklikni ashqazanning hezim iqtidaridin ashurup istimal qilishtin kélip chiqidu.

Mutleq terki dunya bolup, zahidliq qilish yaki bashqa bimene ehmiyetsiz oylarni meqset qilip yémeklik miqdarini tengshesh bilen meqsetke yetkili bolmaydu, peqet ulughwar, büyük bir iradini köngülge püküp shuni qolgha keltürüshni meqset qilishtek toghra usul qollan'ghandila andin kéyin insan özidiki erzimes oyun - tamashilar we türlük hozur - halawetlerge ziyade bérilishtek xahishni özgerteleydu.

3284/5497 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellemge bir kapir mihman bolup keldi. Shuning bilen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem uni bir qoyning süti bilen mihman qilishqa buyrudi. Bir qoy séghilip, süti uninggha sunulghanidi, u uni ichip boldi. Yene biri séghildi, unimu ichiwetti. Andin yene biri séghildi, unimu ichiwetti... Shundaq qilip, arqa - arqidin yette qoyning sütini ichip toxtidi. Andin u kishi etisi ettigende islamgha kirdi. Bu chaghda, peyghember sellellahu eleyhi wesellem uni bir qoyning süti bilen mihman qilishqa buyrudi, u bir qoyning sütini ichip boldi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem yene bir qoyni séghishqa buyridi, biraq u ikkinchi qoyning sütini ichelmidi. Shuning bilen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: muimin bir ücheyge ichidu, kapir yette ücheyge ichidu, dédi. (muslim: 2063)

bu shuning üchünki, u adem özining jahiliyet dewridin yoruqluq dewrige ötüp

özining perwerdigari aldidiki tutqan orni, dini emr - permanliri we axiret dunyasida soal - soraq qilinidighanliqini oylighan we tonup yetken chéghida, uning téximu tereqqiy qilghan hayatliqini barliqqa keltürüshtek ulughwar iradisi uning aldigha qoyulghan yémekliktin özini tartishta zor derijide türtkilik rol oynighan.

Emeliyette, kishilerning türlük mezzilik yémeklikler we dunya menpeetliri üchün hazirqi dewrimizde körüwatiqinimizdek set bolghudek derijide özini qurban qilishigha erzimeydu.

Bezi bilimi az, nezer dairisi töwen kishiler bu sözni xata chüshinip uni musulmanni hayatliqtin yiraqlashturup hozur - halawetliri we nazu - néimetlirini terk étishke ündigenlik dep oylap qélishi mumkin. Emma islam dini uni hergiz meqset qilmaydu. Chünki haramni halal qilish éghir gunah bolghinidek, halalni haram qilishmu éghir gunahdur. Allah musulman'gha yaxshi nersilerni haram qilmasliq, yaman nersilerni halal qilmasliqqa özige ehde qilghan. Musulmanning yashash we hayatliqning hozur - halawetliridin behr élish hoquqi bar:

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُواْ إِذَا مَا اتَّقَواْ وَّآمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَواْ وَّآمَنُواْ ثُمَّ اتَّقَواْ وَّأَحْسَنُواْ وَاللّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

"iman éytqan we yaxshi emellerni qilghan kishiler ‹haram qilinmighan nersilerni› yése, ichse héch gunah bolmaydu, qachanki ular ‹haram nersilerdin› saqlansa, imanida we yaxshi emelliride izchil bolsa, andin ‹haram qilin'ghan nersilerdin› yeni saqlansa we haram dep étiqad qilsa, andin ‹haram qilin'ghan nersilerdin dawamliq› saqlansa we yaxshi ishlarni qilsa, allah yaxshi ish qilghuchilarni dost tutidu." [süre maidi 93]

peyghember eleyhissalam we uning sahabiliri hayatlirida allahning bu ayitige bekmu emel qilishatti:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُحَرِّمُواْ طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللّهُ لَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُواْ إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ "¡

möiminler! Allah silerge halal qilghan pak nersilerni ‹terki dunya bolush yüzisidin özenglargha› haram qilmanglar. ‹allah belgilep bergen› chektin ashmanglar, allah chektin ashquchilarni heqiqeten dost tutmaydu. "

bedenning nurghun éhtiyajliri bolup, pütün eqil igiliri bu éhtiyajni qandurmighanda organizimgha ziyanliq bolidu dep qaraydu. Halbuki shu éhtiyajlargha köz yumidighan herqandaq terki dunyaliq yaki tesewwup étiqadi islam rohigha xilap, islam dini peqet chékidin ashqan rahetpereslik we achközlükke qarshi turidu.

Islam dini kiyim kiyishte mötédil bolushni tewsiye qilidu, bashqilargha köz - köz qilip özini körsitish, kiyimi bilen tekebburluq qilishni yaman köridu. Teqi - turqining chirayliq bolushini erlikning yaki güzel exlaqning asasi dep hésablimaydu. Chünki nurghun kishiler barki kiyimi bir tiyin'gha yarimaydu, emma qelbini patmanlap altun kümüsh béripmu sétiwalghili bolmaydu.

Yashlarning türlük pasondiki kiyim - kécheklerni kiyip kishilerning nezirini özige tartishi üchün kishiler arisida jismini kiyim - kéchek körgezmisige aylandurup qoyishi tolimu exmiqaniliqtur. Nurghun tentek yashlar barki pütün waqtini özini téximu chirayliq qilip yasash, özining güzellikidin pexirlinish bilen ötküzidu. Eger ularni shu waqitlirini téximu köp ilim öginish, diniy bilimlerni özleshtürüshke chaqirsang elwette qobul qilmaydu. Chünki ular üstidiki

kiyimlerning qamlashqan bolushini mukemmel dep qaraydu, xalas. Islam dini bundaq tenteklikni chekligen, musulmanlarni uningdin nepretlendürgen.

3394/5672 - uqbe ibni amir reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem aile tawabiatlirini dunyaning zibu zinnetlirini ishlitishtin we yipek kiyimlerni kiyishtin cheklep mundaq deytti: siler jennetning zibu - zinnetliri bilen zinnetlinishni we jennetning yipek kiyimlirini kiyishni xalisanglar, bu dunyada u nersilerni ishletmenglar!. (nesai: 5136)

3395/5673 - muawiye reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem altunni parchilimastin, pütün ésiwilishtin we yipektin toqulghan igerlerge minishtin tosqan. Yeni parchilap halqa qatarliq zibu - zinnetlerge aylandurmay, bayliqini köz - köz qilip esli péti yoghan - yoghan altunlarni ésiwélishtin tosqan - démekchi. (nesai: 5150)

shübhisizki, zörür éhtiyajliq nersiler bilen kupayilinip éhtiyajidin ashqan nersilerge köz salmasliq exlaqi - pezilette kamaletke yetkenning alametliridindur.

Bu hergizmu xuddi nadan bendiler qiliwatqandek islam dini nachar kiyimlerni yaxshi köridu yaki teqi - turqining set bolushini qarshi alidu yaki yamaq chüshken, chirip ketken kiyimlerni kiyishni teshebbus qilidu dégenlik emes, yaq, yaq, yaq, hergiz undaq emes...

1073/1863 - yehya ibni seidning riwayet qilishiche, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: ish qilidighan kiyiminglardin bashqa, jüme namizi üchün bir qur kiyim atap qoyalmamsiler?, dégen. (malik: 244)

islam dini xuddi siz körginingizdek egeshküchilirining yasinishi we teqi - turqining qamlashqan bolushini yaxshi köridu. Sirtini zinnetlep ichige sel qaraydighan, güzel waqti, pütün mal - mülkini üstige artidighan kiyim - kéchekkila xejleydighan adem bilen özining mahiyitini saqlash, adimiylikini téximu mukemmelleshtürüshke eng köngül bölidighan, öteshke tégishlik wezipiliri shunche köp bolsimu kishilerge chirayliq kiyim - kéchek, retlik qiyapet bilen körünishnimu untup qalmaydighan ademning otturisida chong perq bar.

Bügünki künde yilning herqaysi pesilliride heddi - hésabsiz, renggareng kiyim pasonliri meydan'gha kéliwatidu. Yaz peslining kiyim pasoni küz peslining kiyim pasonigha oxshimaydu, qish peslining kiyim pasoni etiyaz peslining kiyim pasonigha oxshimaydu, belki bir künning herqaysi waqitlirida kiyidighan kiyimlerning türlirimu bir - biridin perqlinidu, etigende kiyilgen kiyim kechte kiyilmeydu. Bu xil haletni sherq we gherb elliride yashawatqan ayallar we ularning choqun'ghuchiliri, özlirini ayallargha oxshitiwalghuchilar barliqqa keltüriwatidu. Islam dini bundaq sheytaniyliqtin bizardur, teqwadar kishilerni uningdin özini pak tutushqa dewet qilidu.

Islam telimatida altun bilen yipek erlerge haram qilin'ghan, bashqa rextlerge qarita ulargha cheklime yoq, ular peqet altun bilen yipektin zinnetlense bolmaydu, emma ayallar gerche ulargha altun bilen yipek halal qilin'ghan bolsimu pütün waqitliri we pul - mallirini özini yasashqa serp qiliwetse durus bolmaydu.

Islam dini qorghan, mektep, musapirlar lagiri, dariltam, doxturxana, meschit qatarliqlargha oxshash omumiy xelqqe paydiliq bolghan qurulushlarni sélish we uninggha nechche milyonlap pul serp qilinsimu islam uni cheklimeydu, chünki u kelgüside xelqler paydilinidighan xeyri - éhsan bolup, sawabi üzülmey yétip turidighan "sediqe jariye" bolup hésablinidu, lékin melum bir ademning özi üchün qewetlep saraylarni sélishining néme ehmiyiti? Shübhisizki islam dini öyni

jabdushtimu éhtiyajqa qarap turup addi - sadda bolushni, israp qilmasliqni tewsiye qilidu, asti - üstige gilemlerni sélishqa oxshash rahetpereslikning alametlirini chekleydu.

Shuning üchün islam dini altun - kümüshtin yasalghan qacha - quchilar we yipek, tawar - durdunlarni ishlitishni tosqan. Bir ademning ishlitidighan qacha - qucha, yotqan - körpiliri adettiki matiriyallardin yasalghan bolsa kupaye.

3388/5664 - abdurahman ibni ebuleyla mundaq deydu: biz huzeyfe reziyellahu enhuning yénida turattuq, u su soridi. Bir mejusiy (bir kümüsh qachida) su élip kélip, uning qoligha bergenidi, huzeyfe qachini élipla uninggha atti we mundaq dédi: men uni manga bundaq qachida su bérishtin bir qanche qétim tostum, yeni bundin burun uni agahlandurmighan bolsam, qachini bundaq atmighan bolattim. Men peyghember eleyhissalamning: népiz yaki qélin bolsun, yipektin kiyim kiymenglar! Altun we kümüsh qachida bir nerse yémenglar! Bu nersilerni dunyada kapirlar ishlitidu, axirette biz musulmanlar ishlitimiz déginini anglighanidim. (buxari: 5426)

bezide ghorigül turmush kechürüsh islam dinidiki turmushning alamiti iken dep oylap qélish mumkin. Shundaq bolsa néme boptu? Eng heyran qalarliqi turmushning bayashatliqini yipek we altun ishlitish bilen ölcheshtin ibaret, nurghun kishiler altun bilen zinnetlenmey, yipek kiyimlerni kiyimeymu bextlik, tinch yashishi mumkin'ghu?

Lékin islam dini ümmetning uyushchanliqini, mewjutluqini saqlap qélish üchün shexs we köpchilikning turmushidin rahetpereslikning yiltizlirini qomurup tashlashni meqset qilidu, islam ümmiti pütün hayatini allahqa béghishlap heqiqetni büyüklükke érishtürüsh we uni qoghdash üchün küch chiqirish, dunyaning erzimes hozur - halawetliri bilen aldanmasliqliri kérek. Türlük hozur - halawetlerge bérilish, haram ishlardin yanmasliq sheriet ehkamlirini ijra qilishtin we tirishchanliq körsitishtin qachqanliq insan sheripini yoqatqanliq bolup hésablinidu. Qandaq bir xelqte bu illet tépilidiken halak bolidu

islam dini yaxshi nersiler bilen toyinish uyaqta tursun, hetta azraq élishtinmu eyminidighan kembeghel xelqler arisida awal taralghan, turmushning addi - saddiliqi ulardiki ortaq ehwal idi.

5906/9629 _ ebu hureyre reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: supa ehlidin 70 kishini kördüm. Héchqaysisining üstide (bélining üstini orap turghudek) kiyim yoq idi. Ular tambal kiyiwalatti yaki bir parche rextni yelkisige artiwalatti. Yelkisige artiwalghan rext bezilerning oshuqigha yetse, bezilerning pachiqigha aran yétetti. Ewriti échilip qalmasliqi üchün peshlirini qamallap tutuwalatti. (buxari: 442)

yoqsulluq éghir xapiliq bolup, musulmanlarning bu apettin qutulush mejburiyiti bar, islam dini dunya xushalliqlirini iman éytqanlarning érishishke tégishlik heqqi dep qaraydu. Shundaq bolghanliqi üchün peyghember eleyhissalam islam höküm sürüp, islam prinsipliri keng tarqalghan waqtida musulmanlar yoqsulluqtin qutulup bayashat bolup dunyagha bérilip allahni untup gumran bolup kétishidin ensirep özi wapat bolup ketkendin kéyin yüz béridighan halettin agahlandurup dunyaning qoldin kétishi yaman bolsimu, lékin dunyagha ziyade bérilip kétishning téximu yaman ikenlikini bayan qilip bergen.

Ottura halliq büyüklük jewhiridur. Bu yerdiki ottura halliq déginimiz turmushqa ige bolghandin kéyin uni büyük meqsetke yétish üchün ishlitish kérek

dégendin ibaret. Eger siz turmushqa ige bolghandin kéyin siz hayatliq quligha aylinip qélip, turmush sizni pes yollargha bashlisa, sizni axirida heqiqiy hayatliqtin mehrum qoysa bu hergizmu mötédillik, otturahalliq bolmaydu.

Pakliq, güzellik, saghlamliq

musulman ömrining herbir saitide mukemmellikni qolgha keltürüsh üchün tirishishi, maddi we rohi jehettin tereqqiy qilishqa intilishi lazim, chünki uning allah dergahidiki kelgüsining qandaq bolushi ilgirilesh jeryanida yetken basquchning qandaqliqigha baghliq, eger u yuqiri pellige yetkendin kéyin wapat bolghan bolsa aliy jennetul firdewisge daxil bolghuchilar qataridin bolidu, eger ghayige yétish üchün kétiwatqan yéqin yolda wapat bolghan bolsa herhalda qutulup qalalaydu, keynige chékin'gen, ghayisini tapalmighan azghun halette wapat bolghan bolsa derdlik azab perishtiliri uni yulup alidu, bu dunyada nijis bolsa u dunyadimu nijis halette tirildürilidu.

Islam dini tenning saghlamliqi, güzelliki béjirimliqigha intayin ehmiyet bergen we uni peyghemberlikning muhim bir qismi qilghan. Adem jismini pak tutqandila, yémek - ichmiki, shexsiy turmushida meynetchiliktin, kishini nepretlendüridighan haletlerdin xaliy bolghandila andin islam tarazisida melum salmaqni igiliyeleydu. Tenning saghlamliqi we taziliqi maddiy salahiyet bolupla qalmastin, belki uning rohini paklash, insan'gha hayatliq yüklirini üstige élishqa sharait yaritip bérish jehettimu tesiri nahayiti zor. Chünki batur, küchlük, chidamliq beden igisila hayatliq yüklirige berdashliq béreleydu.

Islam dini tenni ulughlighanliqtin künige besh wax namazni perz qilip kamil taharetni namazning asasi qildi, ayrim ehwallarda pütün bedenni toluq yuyushqa buyridi, adettiki ehwallarda chang - tozan'gha köprek uchrishidighan, türlük ishlar bilen meshghul bolidighan yaki ajralma maddilar köp ajrilip chiqidighan put - qollarni we bashqa ezalarni yuysila kupaye qilidu.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَينِ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواْ...

"i möiminler! (siler taharetsiz bolup) namaz (oqumaqchi bolup) turghininglarda, büzünglarni yuyunglar, qolunglarni jeynikinglar bilen qoshup yuyunglar, béshinglargha mes'hi qilinglar, putunglarni oshuqunglar bilen qoshup yuyunglar, eger junup bolsanglar paklininglar (yene ghusli qilinglar)..." [süre maide 6]

islam dini bedenning herwaqit pak bolushini qolgha keltürüsh üchün wajib ghuslini insandiki maddiy bolghan tebiiy éhtiyajigha baghlap qoyghan, eger insanning peqet rohiytila yaritilghan bolsa tekrar ghusli qilish we yuyunup tazilinishqa éhtiyajliq bolmighan bolatti. Lékin u zéminning tupriqidin hasil bolghan ghilapqa oralghanliqi üchün, shu zémin üstide yashighanliqi, ösümlükliri, haywanatliri bilen ozuqlinidighanliqi, kéreksiz chiqirindilirini shu zémin üstige tashlaydighanliqi, aqiwet yene shu zéminning tupriqigha kömülidighanliqi üchün islam dini perz bolghan taharetni insanning ene shu maddiy tebiitining éhtiyajliri we ozuqluqining organizimida hezim bolushi, aylinishidin kélip chiqidighan barliq chiqirindiler we gazlargha baghlap qoyghan.

Pakliqni izchillashturush we dawamlashturushta islam dini yolgha qoyghan bu usuldinmu toghra we muwapiq yene bir usul bolmisa kérek, chünki bu xil usulda insan gerche bedini pak bolsimu yenila ghusli yaki taharetni ada qilidu, buning

bilen islam ümmitide meynetchilikning héchqandaq asariti mewjut bolmaydu.

Uning üstige islam dini bezi kishilerning ghusli qilish zörür bolmisa ghusli qilishqa horunluq qilishtin ensirep ghusli qilish ishini éhtiyaj bolmighan ehwal astida ghusli qilidighan künni belgilep berdi.

1070/1860 - salim ibni abdullah dadisidin riwayet qilip mundaq deydu: ömer ibni xettab reziyellahu enhu jamaetke jüme xutbisi sözlewatqanda, resulullah sellellahu eleyhi wesellemning sahabiliridin biri mesjidke kirdi. Ömer uni chaqirip: bu qaysi saet? Dep soridi. U: bügün bek köp ishim bar idi, ezan oqulghiche öygimu qaytalmidim, shunga taharet élipla keldim, dep jawab berdi. Ömer: sen peyghember sellellahu eleyhi wesellemning: jüme küni ghusli taharet élinglar !, déginini bilip turup, kéchikip kelgenning üstige yene téxi taharet élipla keldingmu? Dédi. (muslim: 845)

islam dini tamaq yéyishtin awal paklinishni tekitligen. Tamaq yéyishtin awal taharet élish (qolni yuyushla kupaye qilidu) qa buyrighandin kéyin tamaqning qalduqliri we puraqliridinmu pak bolushqimu ejr qilghan, chünki bu chaghda téximu pak bolghili bolidu. Bu yerdiki pakliqning muhimliq derijisi taamning ezalargha yuqqan qalduqlirining oxshash bolmasliqigha qarap oxshash bolmaydu, eger u taam qalduqliri ezalarning chongqur qisimlirigha singiship kirgen bolsa choqum paklinishi lazim.

Peyghember eleyhissalamning telimatlirida taharet taziliqi bilen taam taziliqi dawamliq birge sözlinidu.

362/676 - suweyd ibni nuiman reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: xeyber yili peyghember sellellahu eleyhi wesellem bilen seperge chiqtim. Xeyberdin anche yiraq bolmighan sehba dégen yerge kelgende, namaz esir oquduq. Namazdin kéyin, peyghember sellellahu eleyhi wesellem tamaq ekilishni telep qiliwidi, peqet arpa talqinila keltürüldi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem uni nemdep yédi, bizmu yéduq. Uningdin kéyin, sham namizi üchün ornidin turup aghzini chayqidi, bizmu aghzimizni chayqiduq, andin taharet yingilimayla namaz oqudi. (buxari: 209)

islam dini meyli hazirqi zamanning yaki qedimki zamanning tibbiy tewsiyeliride bolsun, éghiz we chish taziliqigha tengdashsiz derijide ehmiyet béridu.

304/580 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, resulullah sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ümmitimge yaki kishilerge éghirchiliq tughdurup qoymay démeydighan bolsam, ularni her namazda miswak ishlitishke buyruyttum. (buxari: 887)

309/585 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: miswak éghizni paklaydu we alleni razi qilidu. (nesai: 5)

éghiz boshluqi we chishlarning taziliqigha sel qarighanliqtin kélip chiqidighan éghiz boshluqi we chish miliki késelliklirige qarap baqidighan bolsaq andin biz islam dinining chishining aqliqi we saghlamliqini asrash üchün asrighuchi maddilar bilen chishini sürüp üsti we ariliridiki yat maddilarni chiqiriwitishni alahide tekitligenlikining sirini chüshinip yételeymiz.

Gösh, béliq we bashqa ötkür, gheyri puraqliq yémekliklerni yégende éghiz taziliqigha hergiz sel qarimasliq lazim, chünki bu saghlamliq üchün, öz hörmitini saqlash üchün, ammiwi edeb - exlaqqa riaye qilish üchün bekmu zörür.

Islam dini shexsler we jemiyetni hörmetlikenliki üchün samsaq, piyaz yaki turup yégen kishilerni ammiwi sorunlargha bérishtin chekligen. Chünki bu xil yémekliklerning éghizlardiki gheyri puriqi etraptikilerni seskendürüp ammiwi munasiwetke dexli yetküzidu. Islam dini bu xil yémekliklerni istimal qilghan kishiler yaki éghizi, ténining bedbuy purishini keltürüp chiqiridighan késellikler bilen aghrighuchilardin perz namazni meschitte jamaet bilen oqushtek sünnetni saqit qiliwetken, bularning hemmisi bimarlar wesaq kishilerni qoghdash üchün yolgha qoyulghan ésil edeb - exlaqdur.

Islam dini kishining kiyim - kéchikining retlik, qiyapitining qamlashqan bolushini tewsiye qilidu. Hetta buni namazda bolushqa tégishlik edeb - exlaqlar qatarigha kirgüziwetken. Peyghember eleyhissalam musulmanlargha mezkur ishlargha köngül bölüshni ögitetti. Kiyim - kéchekliri, teqi - turqining retlik, pakiz bolushini jékileytti.

3508/5852 - eta ibni yesardin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem mesjidte turatti, chach saqalliri chuwuq bir adem kirip keldi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem mubarek qoli bilen uninggha chach saqilini tüzitip kirishke isharet qildi. U, peyghember eleyhissalamning déginidek qilip qaytip kirdi. Andin peyghember sellellahu eleyhi wesellem: mesjidke goya sheytan'gha oxshash chachliri chuwuq kirgendin, mushundaq retlik kirgininglar yaxshi emesmu? Dédi. (malik: 1770)

israpchiliq, yasalmiliq qilmay qiyapetning güzellikige ehmiyet bérish, ichini güzelleshtürüp bolghandin kéyin téshini güzelleshtürüsh qatarliqlar étiqadchilirining téximu aliy mertiwilik, téximu chirayliq bolushini telep qilidighan islam dinining telimatliridindur.

4891/8079 - abdullah ibni mesud reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: dilida zerrichilik kibir bar adem jennetke kirmeydu, dédi, bir kishi: adem chirayliq kiyim kécheklerni kiyishni yaxshi köridu, bumu kibirlik bolamdu? Dep soriwidi, peyghember eleyhissalam: alle güzeldur, güzellikni yaxshi köridu. Kibir dégen heqke unimasliq, kishilerni közge ilmasliqtur, dédi. (muslim: 91)

peyghember eleyhissalam bu tereplerge bek diqqet qilatti. Birer musulmanning özini tüzeshtürüshke, qiyapitining retlik, qamlashqan bolushigha sel qarighanliqini bilgen chéghida özini bundaq tashliwitishtin chekleytti we eng yaxshi kiymlirini kiyishke buyruytti.

Dinni jan béqish yoligha aylanduriwalghan bezi kishiler kiyim - kécheklirining retsiz, meynet bolushini bir xil ibadet dep oylaydu. Hetta bezide özining dunyadin qol üzgenliki, axiretni dost tutqanliqini bildürüsh üchün yamaq chüshken kona kiyimlerni kiyishke urunidu yaki kiyidu. Emeliyette bu dinni qilchilik chüshenmigenlikning ipadisi bolup dini telimatlargha qilin'ghan éghir töhmettur.

Yollardiki kishilerge eziyet yetküzidighan nersilerni yoqitish imanning shaxchilirining bir shaxchisidur, özi addiy, emma ulugh bolghan bu ish birde namazgha barawer qilinsa, birde sediqige barawer qilin'ghan.

Islam dinining pakliq we saghlamliqqa köngül bölishi pütün musulmanlarning maddiy we exlaqi jehetlerde qudret tépishigha köngül bölishining bir qismidur. Maghdursiz tenler yük kötürelmeydighan, ajiz qollar yaxshiliq teqdim ételmeydighan bolghachqa islam dini étiqadchilirining tomurlirida aqqan qanning sap bolushini, ularning jushqun, tétik bolushini telep qilidu.

Tenning saghlam bolushi tepekkurning durus bolushi, belki insanning hayatliqqa maslishishigha chong tesir körsitidu. Islam dinining ulughwar ghayisi harghin, chüshkün, ajiz xelq ichide ronaq tapalmaydu. Shu wejidin islam dini késellik bilen qattiq küresh qildi, késellik jarasimlirining tarqilishi bilen zeiplik, susluq, shumluq ewj élip xelqning madari kétip qalmasliq üchün köpligen aldini élish tedbirlirini otturigha qoydi. Islam dini izchil taziliq mizanliri, musulman riaye qilishqa tégishlik retlik turmush qaidilirini otturigha qoyup késelliklerdin saqlinishqa sharait yaritip berdi. Mesilen: musulman tang étish bilen teng ornidin turidu, toluq uxlashqa kapaletlik qilidu, shehwetperesliktin özini tartidu, yémek - ichmekni normal istimal qilidu, turmush we kündilik heriktide pak - diyanetlik bolidu, künde besh wax namaz oqush, yilda bir ay roza tutush bilen jushqunluqini yéngilap turidu.

Shuni ésingizdin chiqarmangki, gunah - meisiyettin yiraq turush yaman késelliklerdin saqlaydighan mustehkem qorghandur. Késel bolsa dawalap saqaytish kérek, islam dini kishilerge yoluqqan aghriqlarni ünümlük dorilar bilen saqaytishni tewsiye qilidu.

Islam dini herxil xurapiy ishlardin shipaliq izdeshni haram qildi. Herilimning ehli bolup ularning gépige qulaq sélish zörür bolsimu, emma musulman chami yetmeydighan ishlargha zoruquwatqan jadugerlerni izdimesliki, ularning idiyelirige ishenmesliki kérek.

4542/7560 - iysa ibni abdurrahman ibni ebu leyla mundaq deydu: abdullah ibni ukeym ebu meibed juheniy késel bolup qalghanidi, uni yoqlap kirsem, u qizirip kétiptu. Men: bir nerse ésiwalsang bolmamdu? Désem, u: undaq qilghandin ölgen yaxshiraq. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem: kimki bir nerse ésiwalsa, uning ishi shu nersige tashlap qoyulidu dégenidi, dédi. (tirmizi: 3868)

islam dini yolgha qoyghan késellikning aldini élish tedbirlirining yene biri su, kocha - koylar we sorunlarning bulghinishidin saqlinish üchün chong - kichik teretni adem barmaydighan yiraq jaylargha bérip ada qilish, haywanat chiqirindilirini yaxshi bir terep qilishtin ibaret. Eger musulmanlar bu xil ulugh edeb - exlaqqa riaye qilghan bolsa küch - quwwitige tehdit séliwatqan, öy - makanlirini weyran qiliwatqan, chong müshkilat élip kéliwatqan késellik kölenggüliridin elwette qutulup qalghan bolatti.

241/440 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem sahabilirige: siler lenetke seweb bolidighan ikki türlük kishining qiliqidin saqlininglar! Dédi. Sahabiler: ular qaysilar? Dep sorighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: ademler mangidighan yolgha yaki ular sayidaydighan yerge teret qilghuchi, dédi. (muslim: 269)

242/441 - muaz ibni jebel reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: melunluqqa élip baridighan üch ishtin saqlininglar, ular bolsa: su aqidighan yerlerge, yolning otturisigha we kishiler sayidaydighan orunlargha chong - kichik teret qilishtur. (ebu dawud: 26)

yeni bu ishlar shu ademge lenet élip kélidu, yolgha teret qilghan adem heqiqeten adimiyliki bolmighan adem bolup, kishini seskendüridu, narazi qilidu. Biz musulmanlar arisidiki késelliklerning köp qismi yuqiriqi telimatlargha emel qilmighanliqtin kélip chiqqan, adettiki xelqler sel qarighanliqtin ulargha halaket

élip keldi.

Islam dini yene sehiye aldini élish mizanlirinimu belgilep berdi, yuqumlinish we tarqap kétishning aldini élish üchün yuqumluq késellik tarqalghan sheherlerdiki xelqlerning sheher sirtigha chiqishi, we bashqilarning u sheherge kirishini cheklidi. Islam dini yuqumluq késellik tarqalghan sheher ahalisige hésdashliq qilip ularni shu sheherde turushqa righbetlendürdi, chünki xeterdin qutulush üchün bezi kishiler oghriliqche sheherdin chiqip kétishi mumkin, bu chaghda melum bir kishining shexsiyetchiliki pütün sheher xelqini xeterge duchar qilidu. Bezi tewekkülchiler yuqumlinishtin qéchish ishenchining susliqi yaki qaza we qederdin özini qachurghanliq bolidu dégen bahane bilen yuqumluq késellik tarqalghan sheherge bérishi mumkin, emma bu tüptin xata. Chünki shamda chuma késili tarqalghan chaghda ömer ibni xettab reziyellahu enhu u yerge seper qilishni ret qilghan, beziler ‹allahning qaza we qederidin qachamdila?› dep sorighanda: "allahning bir qaza we qederidin yene bir qaza we qederige qachimen." dep jawab bergen. Xuddi ömer ibni xettab reziyellahu enhu éytqandek seweb qilish heqtur, islam dini yuqumlinip qélishtin saqlinishni yolgha qoyghan. Gerche yuqush rast bolsimu emma herqandaq yuqumluq késelning yuqmaydighanliqini bilishimiz kérek, chünki bezi ademlerning késelge qarshi turush küchi yuqiri bolghachqa gerche özi shu késellik mikrobini élip yürsimu özi yuqumlanmastin, belki özide késellik alametliri peyda qilmastin, bashqilarni yuqumlanduridu.

4577/7609 - ebu hureyre reziyellahu enhudin qilin'ghan yene bir riwayette peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: késel yuqush, shum pal élish, hoqushtin shumluq hés qilish we sefer (qorsaqta bar dep qarilidighan yilan) bilen shum pal élish dégen ishlar emeliyette mewjut emes. Emma juzam (maxaw) késili bolghan ademdin xuddi shirdin qachqandek qéchinglar!. (buxari: 5707)

herqandaq yuqumluq késel hemme ademge yuqiwiridighan bolghan bolsa yer yüzide ademler bir kün ichidila halak bolup ketken bolatti, chünki, xuddi doxturlarning éytqnidek yuqush bashqa gep, yuqumlinish bashqa bir gep bolup yuqumlinish murekkep bir jeryandur, mana bu yuqiriqi hedisning aldi qismida "yuqumlanmaydu" dégen ibarini ishlitishning sewebidur, bu hergizmu yuqushtin ibaret bu bir heqiqetni inkar qilghanliq emes, buni biz arqisidinla "... Jozam bolghuchidin shirdin qachqandek qachqin" dégen jümlilerdin chüshiniwalalaymiz.

Hayaliq bolush

hayaliq bolush insan tebiitining mahiyitini körsitip béridighan toghra mizandur. U bizge shu kishining imanining qimmiti we edeb - exlaqining qanchilik derijide ikenlikini yorutup béridu, siz bir ademning tégishlik bolmighan herikettin özini tartiwatqanliqi yaki tégishlik bolmighan ishni qilip qoyghan waqitta chirayining qizirip ketkenlikini körüp uning qelbining oyghaq, eslining pak, tebiitining taza ikenlikini biliwalalaysiz, oxshashla birersining pes, gunah ishlarni haya qilmastin qilip yürgenlikini, alghan - qoyghinining qandaq ikenlikige perwa qilmaywatqanliqini körgen waqtingizda uning qolidin yaxshi ish kelmeydighan köngli qara, yüzi qélin adem ikenlikini biliwalalaysiz. Islam dini perzentlirini hayaliq bolushqa ündigen. Uni islamni gewdilendürüp béridighan eng büyük exlaq qilip belgiligen.

4743/7866 - zeyd ibni telhe ibni rukane peyghember sellallahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: her bir dinning alahide bir

exlaqi bolidu. Islamning exlaqi bolsa hayadur. (malik: 1610)

keskinlik, musa eleyhissalam dewride yehudiy dini telimatlirida gewdilen'gen idi. Keng qorsaq bolush, eysa eleyhissalamning dewride xristian dini telimatlirida gewdilen'gen idi. Islam dini bolsa hayaliq bolush bilen alahidilendi. Herqandaq bir din ene shundaq exlaqlargha buyruydu we uni muhim nuqta qilidu.

Peyghember eleyhissalam musulmanning exlaqining ewzelliki we rezillikige bolghan sezgürlükidin paydilinip turup ularni sawab yaki azabqa érishishtin qetinezer yaxshiliqni terk étish, yamanliqni qilishtin haya qilip birinchisini ching tutup ikkinchisidin seskinidighan haletke keltürmekchi boldi. Peyghember eleyhissalam insanlar ichide tebiiti eng sezgür idi, ish - herikiti eng ésil idi, mejburiyetni chongqur chüshinetti, haramdin bek qachatti.

4740/7863 - ebu seid reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem chümperde ichidiki qizdinmu bekrek hayaliq idi. Yaqturmaydighan birer nerse körse (gep söz qilmaytti), emma biz chirayidinla biliwalattuq. (buxari: 6102)

iman, bende bilen perwerdigari otturisidiki büyük alaqe bolup, qelbini paklash, exlaqini toghrilash, heriketni durus qilishlar bolsa bu alaqining telipi, belki uning tunji iznasidur, qelbining sezgürlikini ashurup xataliqlar we pes ishlardin özini tartmighuche bu telepni emelge ashurghili hergiz bolmaydu, gunah ishlardin teptartmasliq tedirijiy gunahlarni qilishqa qarap tereqqiy qilidu deslep hayani yoqitidu, buninggha egiship imannimu yoqitidu. Axirida eng pes derijige chüshüp qalidu.

Haya hemme ishqa yarishidu, musulman gep qilghan waqtida set gep qilmasliqi, eyb qoymasliqi, bashqilarning sirini échishtin xijil bolushi lazim, kimki sorun tallimay, menisige qarimay set geplerni qiliwerse choqumki edebsizlik qilghan bolidu.

4736/7858 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: haya imandindur, iman ehli jennette bolidu. Aghzi bézeplik qopalliqtur, qopallar dozaxta bolidu. (tirmizi: 2009)

ammiwi sorunlarda gepni az, layiqida sözleshmu hayaning jümlisidindur. Chünki bezi kishiler sorunda békar turmay égiz - pes sözlep anglighuchilarni zériktürüp qoyidu, islam dini bu xil kishilerni yaman körgen.

4737/7859 - ebu umame reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: haya we kemsözlük imanning ikki tarmiqi, aghzi bézeplik we wat - watliq munapiqliqning ikki tarmiqidur. (tirmizi: 2027)

chünki ular peqet kishilerning diqqitini özige jelp qilish üchün menisining qandaq bolushidin qetinezer gep qiliwiridu, riyaxorluq qilidu, pursettin paydilinip gep arqiliq bashqilardin intiqam alidu, eger ular haya qilishtin ibaret telimatqa emel qilghan bolsa hergizmu bu halgha chüshüp qalmighan bolatti, shuning üchün bezi hékmetlik sözlerde tilning ajizliqi bundaq gepdanliqtin yaxshi ikenliki otturigha qoyulghan.

Insanning özining qilghan gunahini bashqilarning bilip qélishidin xijil bolushi, abruyining yaman sözlerdin pak bolushini ümid qilishi hayaning qataridindur, chünki eyibini kishiler bilmeydighan adem toghrisida gheywet qilish haram, chünki bashqilar herqanche gheywitini qilsimu özining yamanliqini özi ashkarilighandek ashkariyalmasliqi mumkin, shuning üchün peyghember

eleyhissalam gunah meisiyetning kirliri bilen bulghan'ghan ademlerning kishilerning köz aldidin yiraq yürüshini buyrighan, bezi sahabiler uning meschitining bir teripide ayali bilen turghanliqini körgen waqtida, ularni toxtitip özining yat ayal bilen emes, belki öz ayali bilen birge turiwatqanliqini uqturup qoyghan.

Qilghan ishlirini bashqilargha anglitishni ümid qilidighan adem bilen kishilerning özini yaman guman qilishini chekeleydighan ademning otturisida perq bar, musulmanning özini bashqilargha yaxshi körsitishi hergiz yaman ishni yoshurup yaxshi ishni ashkara qilish bilen ikki yüzlimilik qilghanliqi emes, hergiz undaq emes, belki meqset qebih ishlarni ashkarilimasliq, uni ashkara qilishtin haya qilishtin ibaret, chünki rezil ishlarni ashkara qilishtin xijil bolghan ademde melum yaxshiliq saqlinip qalghan bolidu. Ésil ishlarni ashkara qilishni ümid qilghan ademde melum derijide yamanliq saqlinip qalghan bolidu, halbuki insan xuddi bashqilardin xijil bolghinidek özidinmu xijil bolushi lazim, özining qedri qimmiti yamanliqtin haya qilishqa erzimeydu dep oylimisila, xuddi bashqilar özining birer yaman ish qilghanliqini körüp qélishini xalimighinidek özinimu bundaq yaman ishni qilghan halette körüshni xalimasliqi kérek. Hékmette mundaq déyilidu: "kimki ashkarilinip qalsa xijil bolidighan birer ishni yoshurup qilghan bolsa bundaq adem özini qedirlimigen bolidu. " shuning üchün musulman yoshurun, ashkara, chong, kichik bolghan barliq pes ishlardin meyli özi yalghuz bolsun yaki kishiler bilen birge bolsun özini choqum tartishi lazim, hékmette yene mundaq déyilidu: "quliqing anglashni yaxshi körgen ishni qilghin, quliqing anglashni yaxshi körmigen ishtin yiraq turghin."

haya yaxshiliq élip kelgüchidur, u her ishning yaxshi bolushining asasidur. Eger hayani obrazlashturghili bolghan bolsa choqum yaxshilinish we yaxshilashning obrazi bolghan bolatti.

Herkishining tégishlik hörmitini saqlash, qedrini bilish hayaning qataridindur, mesilen herbir yash özini hörmetleydighan kishilerni hörmetlishi, oqughuchi özining oqutquchi - ustazlirini hörmetlishi, ularning aldida ünlük gep qilmasliqi, aldida qedem basmasliqi lazim.

Haya qilish qorqunchaqliq emes, chünki xijilchan adem bezide abruyini töküshtin qénini töküshni ewzel köridu, mana bu baturluqning eng yuqiri pellisidur. Bezide haya bilen birlikte qorqushmu bolidu, emma bu peziletlik ademning ésil exlaqliri, özgiche alahidiliklirining nachar weziyet astida güzelliki we qimmitini yoqitip qoyushidin qorqushidur. Bu xil qorqush jüretliklik bilen teng orunda maxtashqa tégishlik.

Allahtin haya qilish eng ulughdur, chünki biz allahning néimetliridin yep, hawasidin nepeslinimiz, zéminda mangimiz asmini bilen sayidaymiz, insan insanning özige qilghan yaxshiliqigha yaxshiliq bilen jawab qayturushni ümid qilidu. Yamanliq qilishtin eyminidu, böshüktin töshükkiche, hetta kéyinki cheksiz hayatqa qeder allahning néimetliridin behrilinip turup allahqa qandaqmu asiyliq qilghili bolsun shübhisizki allahning bendiliridiki heqqi chongdur. Eger ular bu heqiqetni chüshen'gen bolsa choqum ixtiyarsiz halda yaxshiliq qilishqa aldirighan, yaxshiliqqa yamanliq qilish we uni inkar qilish bilen jawab qayturushtin xijil bolghan bolatti.

4734/ 7856 - abdullah ibni mesud reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: alletin heqiqiy haya qilinglar!

Dédi, biz: i resulullah! Elhemdulillah, biz haya qilimiz, dégeniduq, peyghember eleyhissalam: undaq emes, alletin heqiqiy haya qilish dégen, bashni we bashtiki ezalarni haramdin saqlash, qorsaq we qorsaq ichidiki ezalarnimu haramdin saqlash, ölümni we söngeklerning chirip kétishini eslep turushtur. Kimki axiretni közleydiken, dunyaning zibu - zinnetlirini tashlaydu, kimki shundaq qilsa, alletin heqiqiy haya qilghan bolidu, dédi. (tirmizi: 2458)

ibni mesudqa qilin'ghan bu nesihet islam dinining nurghun edebliri we pezilet yollirini öz ichige alghan, musulman tilini naheq sözleshtin, közni namehremge qarashtin, quliqini sirni oghriliqche anglashtin saqlishi, haramdin yémesliki, halal bilen qanaet qilishi, waqtini allah raziliqi üchün serp qilishi, allahning sawabini hemmidin üstün bilishi, turmushning saxta hawayi - hewesliri bilen aldinip qalmasliqi kérek. Kimki allah rizaliqi üchün yaxshi emel qilay, chünki allah herjayda méni körüp turidu dep étiqad qilghan asasta yuqiriqilarni öz turmushida emeliyleshtürse allahtin layiqida haya qilghan bolidu. Démek haya dinning hemme tereplirini öz ichige alidu, haya bilen qilghan emellerning hemmisi imanning alamitidindur.

43/59 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: iman 70 nechche shaxchidin terkip tapqan bolup, haya shu shaxchilarning biridur. (muslim 35)

44/61 - yene bir riwayette: uning eng ewzili: ”bir alletin bashqa héch ilah yoq“ déyish; eng töwini kishilerge eziyet yetküzidighan nersilerni yoldin éliwétishtur déyilgen. (muslim: 35)

adem özi qedirleydighan kishisi aldida söz - heriketlirige nahayiti diqqet qilidu, égiz - pes sözlimeydu, bola - bolmas ish qilmaydu, allahning özining barliq qilghan - etkenlirini, hetta köngülde oylighanlirini bilip turidighanliqigha chin pütken musulman, allahtin téximu eyminishi, sheriet dairisidin halqip ketmesliki lazim, bu toghrisida hékmette mundaq déyilidu: "allahtin xuddi sen eyminidighan kishliringdin xijil bolghininggha oxshash xijil bolghin."

insanning bezi ishlardin tesirlinishi ularning yaxshiliq ichide ikenlikining alamiti: "hayaning hemmisi yaxshiliqtur" xuddi qoziqi bolmighan yumran shaxning tézla qurup otun'gha aylinidighanliqigha oxshash, insanda haya bolmisa yamanliqqa yüzlinip tézla dozaxning yéqilghusigha aylinidu.

4739/7862 - ebu mesud uqbe reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: insanlargha ötmüsh peyghemberlerdin yétip kelgen sözlerdin biri: ”haya qilmisang, xalighiningni qil!“ dégen ibaridur. (buxari: 3483)

qérindashliq

insanlarning bir - biri bilen alaqe qilishmay yashishining héchqandaq muwapiq yoli yoq, belki heqiqet we saghlam hésiyat ularning bir - birige méhri - shepqet qilishini telep qilidu, ene shu méhri - shepqet arqiliq ulargha méhri - muhebbetke tolghan bir - birini yöleydighan jemiyetni teqdim étidu, pütün insanlarning alaqisini qoyuqlashturup ularni ittipaqlashturush üchün allah pütün insanlarni bir ata - anidin yaratqan.

[وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا]"¡

insanlar! Silerni biz heqiqeten bir er, bir ayaldin (adem bilen hewwadin ibaret) bir ata we bir anidin yarattuq, özara tonushushunglar üchün silerni nurghun millet

we uruq qilduq, heqiqeten eng teqwadar bolghininglar allahning dergahida eng hörmetlik hésablinisiler (yeni kishilerning bir - biridin artuq bolushi nesep bilen emes, teqwadarliq bilen bolidu) allah heqiqeten hemmini bilgüchidur, hemmidin xewerdardur." [süre hojurat 13]

démek, özara tonushup inaq - ittipaq ötüsh insanlar alaqisining asasi. Bezide bundaq tonushush we uningdin kélidighan payda - menpeetler tosalghugha uchrap qalidu, chünki riziq menbelirining bésiqchiliqi, heqiqetni chüshinishtiki perqler sewebidin bezide talash - tartish hetta toqunush yüz béridu. Emma bu toqunushlar tüpeylidin insanni yaritish we uning maslashqan tirishchanliqliri bilen zéminni awatlashturushtiki hékmet untulup qalsa bolmaydu.

Insanlarni ittipaqlashturidighan yoldiki tosalghularni yoqitidighan herqandaq alaqini téximu mustehkemlesh we uning alahidilikidin paydilinish lazim. Islam dini az yaki köp bolghan bir türküm kishiler arisidiki rishtila bolup qalmastin belki u kishiler bilen perwerdigar otturisidiki, andin kéyin kishiler bilen pütün insanlar arisidiki toghra weziyetni shekillendürüp béridighan heqiqetlerning gewdilinishidur.

Tonushush arqiliq xelqler arisidiki öchüp ketken ortaq qérindashliq yéngilinidu, adem eleyhissalamdin ibaret maddiy ata islam dinida xulasilen'gen dini telimatlarni asas qilghan meniwi ata bilen küchlendürlidu, buning bilen sap din pütün yer sharidiki egeshküchilirini uyushturup gerche ularning makani we dewrliri oxshimisimu küchlük boranmu tewritelmeydighan kökke taqashqan mustehkem birlikke aylanduridu.

Bu qérindashliq chin imanning rohi, musulmanning qérindishigha qaratqan nazuk sezgülirining jewhiridur, hetta ular xuddi bir derextin ösüp chiqqan shaxlargha oxshash, yaki oxshimighan ten'ge kirgen bir xil rohqa oxshash, musulman qérindashliri üchün, qérindashliri bolsa shu musulman üchün yashaydu.

Shexsiyetchilik insan'gha kelgen tebiiy apet, exlaqi - peziletlerge chüshken ézitqu bolup, kimge hökümranliq qilsa uning yaxshiliqliri aziyip yamanliqliri köpiyidu. Peqet özi üchün heriket qilidu, özidin bashqini tonumaydu, özige payda élip kélelmise bashqilarning ghem - qayghusi bilen kari yoq, özige payda yetküzgen adem bilenla arilishidu.

Islam dini bu xil shexsiyetchilikke adil qérindashliq bilen qarshi turup kishige bu hayatliqning peqet özi üchün emeslikini, dunyani özi yalghuz awatlashturalmaydighanliqini chüshendürdi, özining bashqilardiki hoquq - menpeetini oylighan chéghida bashqilarning özidiki hoquq - menpeetini oylashni tewsiye qildi. Shu arqiliq insandiki shexsiyetchilik xahishni yoqitip ortaqliq idiyisini kücheytmekchi boldi, shundaq bolghanda insan achközlük qilmaydu.

Qérindishingning sendiki heq - hoquqi shuki, sen uninggha ziyan yetküzmesliking belki kelgen ziyanning aldini élishqa tirishishing, qérindishingning ghem - qayghusi we azab - oqubitige hemderd bolushung lazim, eger sen özengnila oylap bashqilargha perwa qilmisang bu musulmanlarni bir gewdileshtürgen rishtini üzgenlik bolup intayin iplas herikettur.

4708/7818 - nuiman ibni beshir reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: muiminler bir - birini yaxshi körüsh, bir - birige méhri muhebbet yetküzüsh we hésdashliq qilishta xuddi bir pütün beden'ge oxshayduki, bedenning bir ezasi aghrip qalsa, bashqa

pütün ezalar biaram bolup, uyqusiz qalidu. (muslim: 2586)

qérindishing üchün heqiqiy azablinishing séni qérindishingning qiynchiliqlirini hel qilishqa ündeydu, sen qérindishingning ghem - qayghusi we béshigha kelgen qarangghuluqni yorutmighiche qérindishinggha bolghan hésdashliq tuyghusi sanga aram bermeydu. Xuddi özüngge payda - menpeet yetse xushallan'ghininggha oxshash, qérindishingnimu payda - menpeetke ige bolushini ümid qilishing büyük qérindashliqingning alametliridindur, eger sen qérindishinggha payda - menpeet yetküzüshke tirishsang eng pak, eng sawabliq ibadet bilen allahqa yéqinlashqan bolisen.

Dunyaning yükliri éghir, herxil musheqqetler xuddi yamghur insanning béshigha tökülgendek qedemde bir qétim uchrap turidu. Adem bu qiyinchiliqlargha yalghuz berdashliq bérelmeydu. Berdashliq béreligen teqdirdimu qérindashliri yardem qilghanda tartidighan japadin nechche hesse artuq japa tartidu. Yardem qilghanda peqet japa chekmeslikimu mumkin.

Qérindashliqning heqqi shuki, musulman qérindashlirining meyli asanliq yaki qiynchiliqta bolsun yardem qilidighanliqini, hayatliqta özi yalghuz heriket qilmaydighanliqini, belki pütün möiminler uninggha yardem qilidighanliqini hés qilishi kérek.

4708/7818 - nuiman ibni beshir reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: muiminler bir - birini yaxshi körüsh, bir - birige méhri muhebbet yetküzüsh we hésdashliq qilishta xuddi bir pütün beden'ge oxshayduki, bedenning bir ezasi aghrip qalsa, bashqa pütün ezalar biaram bolup, uyqusiz qalidu. (muslim: 2586)

shuning üchün heqiqiy qérindashliq hessilep bérilgen néimet hésablinidu, u rohiy jehettiki birlishishtin ibaret néimetla bolup qalmastin belki yene maddiy jehettinmu hemkarlishishtin ibaret néimettur, allah bir ayette bu néimetni qayta - qayta bayan qilghan:

[وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا]

"allahning silerge bergen néimitini eslenglar, öz waqtida siler özara düshmen idinglar, allah dilinglarni birleshtürdi, allahning néimiti bilen özara qérindash boldunglar." [süre al imran 103]

dini qérindashliq musulmanlar arisida heqiqiy yardemlishish yeni guruhwazlarning qarighularche qilghan yardimi emes. Belki islah qilghuchi allahqa iman keltürgüchilerning heqiqetni ispatlash, naheqni yoqitish, heddidin ashquchini toxtitish, bozek étilgenlerni qutuldurush üchün bergen yardimige oxshash yardemning bolushini telep qilidu. Musulmanni küresh meydanida yalghuz tashlap qoyush durus emes, belki ézip ketse toghra yolgha bashlash, heddidin ashsa cheklesh, hujum qilinsa qoghdash, jénigha xewp yétish éhtimali bolsa birge taqabil turush üchün herhalda uning bilen birge turush lazim. Mana bu islam dini perz qilghan özara yaremlishishning menisi.

4695/7797 - enes reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: qérindishing meyli zalim yaki mezlum bolsun, (uninggha) yardem bergin! Dédi. Bir kishi: i resulullah! Mezlumghighu yardem bérermen. Emma zalimgha qandaq yardem bérimen? Dep sorighanidi, peyghember eleyhissalam: uni zulum qilishtin tosuwalghining, uninggha qilghan yardimingdur, dédi. (buxari: 6952)

musulmanni yardemsiz qoyush heqiqeten addiy ish emes, aqiwet u pütün musulmanlarning bir - birini yardemsiz qoyushini keltürüp chiqiridu, shundaq bolghanda ularning özini qedirlesh, özidin pexirlinish tuyghuliri yoqilidu - de, zulumgha uchrisimu xala - xalimay uninggha itaet qilidu, netijide jamaettin ayrilip özi bilen yardem qilmighuchilar otturisidiki alaqe üzülidu.

Mensepni kishilerge menpeet yetküzüsh, ulargha yetken eziyetni tosup qélish üchün ishlitishte choqum ixlasmen, pak - diyanetlik bolush, yardemni hergizmu hediye yaki özige kélidighan menpeet bedilige qilmasliqi kérek, bolmisa allahning dergahidiki ejrini qoldin bérip qoyidu, haramni yégen bolidu.

Qérindashliq edebliri we shertlirige zit kélidighan bolghachqa islam dini nurghun nachar exlaqlargha qarshi küresh qilghan seplerni tüzeshte islami qérindashliq meqset qilinidu.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

"möiminler heqiqeten (dinda) qérindashtur, (urushup qalsa) qérindashliringlarning arisini tüzenglar, rehmetke érishishinglar üchün allahtin qorqunglar." [süre hojurat 10]

peyghember eleyhissalam özining bir katta hediside bu nachar exlaqlardin agahlandurghan, gerche bu nachar exlaqlar yüzeki qarashta addiy bilinsimu obdan oylan'ghan adem üchün uning aqiwiti yaman bolup, dostluq mayilliqlirini quritiwitidu:

4878/8060 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: heset qilishmanglar, bir - biringlargha yalghan xéridar bolup, bahani qesten örlitiwetmenglar, bir - biringlargha tetür qarashmanglar. Biringlarning sodisini buzup soda qilmanglar, hemminglar allening qérindash bendiliri bolunglar. Musulman musulmanning qérindishidur, shunga uninggha zulum qilishqa, yardemge mohtaj bolghan peytte yardem qilmay tashliwétishke we kemsitishke bolmaydu dédi. Andin meydisige isharet qilip turup: teqwadarliq mana bu yerde, teqwadarliq mana bu yerde, teqwadarliq mana bu yerde, bir insanning musulman qérindishini kemsitishi uninggha nisbeten yéterlik yamanliqtur. Bir musulmanning yene bir musulmanning qéni, méli we izzet - nomusigha chéqilishi haramdur dédi. Bu hediste yene mundaq kelgen: alle silerning jisminglargha yaki süritinglargha qarimaydu, belki dilinglargha qaraydu dep meydisige isharet qilghan. (muslim: 2564)

4879/8061 - enes ibni malik reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir - biringlarni tashliwetmenglar, bir - biringlargha tetür qarashmanglar, adawetleshmenglar we heset qilishmanglar, hemminglar allening qérindash bendiliridin bolunglar. Musulmanning qérindishigha üch kündin artuq adawet tutushi durus emes. (tirmizi: 1935)

islam sheriitini közlep allahning rohi bilen dostlashquchi jemiyette étiqad qérindashliqi qan qérindashliqning ornini igileydu, iman rishtisi qan rishtisini bir - birige baghlap turidu. Allah üchün ornitilghan qérindashliq eng deslepte islam perzentlirini bir yerge jemligen idi, peyghember eleyhissalam adawetke tolghan butpereslik étiqadi hujumliri we bashqilargha taqabil turalaydighan ümmetni barliqqa keltürüshte ene shu qérindashliqqa tayan'ghan idi, uzaq küreshlerni élip barghandin kéyin düshmenliri érip halak bolup ketkini bilen ular yene mustehkem qedem bilen put tirep turghan idi.

Shübhisizki, ishlar özining qarshi teripi bilen ayan bolidu, islam yurtigha

aylan'ghan medine yerlik ahalilar bilen kéyin köchüp kelgenlerning arisidiki alaqini, allah yolida bir - biri üchün özini qurban qilish, herqaysi qebililer we jamailar barawer bolush, bir - birini hörmetlesh, yaxshi körüsh, ésil ishlarni tarqitish, heqiqetni muqeddes bilish, bashqilargha zor bilen emes belki ixtiyarliqi bilen yardem qolini sunushtin ibaret ulugh prinsiplar üstige turghuzghan idi, allah mundaq deydu:

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

"ular (yeni ensarilar) yénigha hijret qilip kelgenlerni (yeni muhajirlarni) dost tutidu, ulargha bérilgen nersiler üchün ichi tarliq qilmaydu, ular mohtaj turuqluq (muhajirlarning menpeetini) özlirining (menpeeti) din ela bilidu. Mana bu waqitsiz, menpeetlerge érishish yolidiki qérindashliq emes, belki allah raziliqi üchün ornitilghan sap eqide qérindashliqidur." [süre heshir 9]

islam dini bu qérindashliqning sapliqini buzidighan herqandaq ishni meniy qilidu, hetta musulmanning qérindishini chöchütishimu durus bolmaydu. Musulmanlargha eziyet yetküzüsh yaki bozek étishke seweb bolush éhtimali bolghan ishlar bilen shughullinish gunah hésablan'ghan yerde azar yetküzüsh yaki bozek étish qandaqmu gunah hésablanmisun?!

Undin bashqa islam dini özara kibir qilishtin, özidin meghrurlinishlarni cheklep bu qérindashliqni téximu kücheytti, shübhisizki özlirining ata bir, dini bir qérindash ikenliklirini sezgen qérindashlar dunya menpeetini dep düshmenleshmeydu, ulughluqning teqwadarliqqa mensup ikenlikini, teqwadarliqning qelbte, allah üchün bolup uning sirini héchkim bilmeydighanliqini chüshinip yetken xelqler naheq halda meghrurlanmaydu.

Islam dini zéminda üstünlükni igilesh üchün sheytanning keynige kirip qérindashlirigha chongchiliq qilip ulargha qol uzartidighanlarni agahlandurdi we ularning qiyamet küniside, hetta ayaq astida dessilip yürüydighan chang - tozangchilik bolup qalidighanliqini bayan qilip berdi.

Qérindashliqqa tesir yetküzidighan ishlarning yene birsi bir - birini közge ilmasliq we mesxire qilishtin ibaret. Bundaq qilmishni nadanliq we ghapilliq patqiqigha pétip qalghan kishiler sadir qilidu. Chünki ajizlar mesxire qilinmasliqi belki bash üstide kötürülüp élip méngilishi, ézip qalghanlar haqaret qilinmay yéteklinishi zörür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَومٌ مِّن قَوْمٍ عَسَى أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّن نِّسَاءٍ عَسَى أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ

"i möiminler! Bir qewm yene bir qewmni (yeni bir jamae yene bir jamaeni, bir adem yene bir ademni) mesxire qilmisun, mesxire qilin'ghan qewm (allahning neziride) mesxire qilghuchi qewimdin yaxshiraq bolushi mumkin, silerning aranglardiki ayallarmu özara mesxire qilishmisun, mesxire qilin'ghuchi ayallar (allahning dergahida) mesxire qilghuchi ayallardin yaxshiraq bolushi mumkin. " [süre hojurat 11]

islam dini omumiy qérindashliqni saqlash, saxta perqlerni tügitish üchün qollan'ghan usullarning yene biri musulmanlarning qanlirining, heq - hoquqlirining oxshash ikenliki, neseb bilen pexirlinishning xata ikenliki, birsi yene birsidin özi tiriship qolgha keltürgen alahidilik bilen üstün turidighanliqi, kimki

ulugh ishlarni tiriship qolghan keltürüsh bilen imtiyaz hasil qilmisa ata - bowiliri gerche axiretning padishahliri bolup ketken teqdirdimu ularni qutuldurup qalalmaydighanliqini tekitleshtin ibaret.

Bu mezmun allahning töwendiki ayitige uyghun kélidu:

[فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءلُونَ* فَمَن ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ* وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُوْلَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ

"sür chélin'ghan künde ularning arisidiki tughqanchiliq mewjüt bolmay qalidu, bir - birining (ehwalinimu) sorashmaydu, tarazisi éghir kelgenler (yeni yaxshiliqliri yamanliqlirini bésip ketkenler) bextke érishküchilerdur, tarazisi yénik kelgenler (yamanliqliri yaxshiliqlirini bésip ketkenler) ziyan tartquchilardur, jehennemde menggü qalghuchilardur." [süre muiminun 101-103]

islam dini musulmanlar ottorisida, qewm - qérindashliq qandaq bolushidin qetinezer ularning qérindashliqini saqlap qélishi üchün qebiliwazliq we guruhwazliq xahishlirini bitchit qildi, kishining wetini, qewmini yaxshi körüshi tebiiy ehwal bolsimu lékin u perwerdigarini, exlaq - peziletlirini unutushqa seweb bolup qalsa bolmaydu.

Qisqisi, islam qérindashliqi déginimiz, islam dinigha ixlas qilish, islam yolida méngish, islam hökümlirige emel qilish, xususiy, ammiwi alaqilarni islam rohi bilen bashqurush, duch kelgen mesililerde islamdin petiwa sorash, qalghan chuqan - sürenlerge qarimay algha ilgirilesh démekliktur.

Ittipaqliq

islam sherietliride shexs ümmetning wujudining ayrilmas bir qismi bolup hésablinidu, xuddi organizimgha qandaq ozuqluq bolsa herqaysi ezaliri xalisun, xalimisun uni qobul qilghinigha oxshash islam sherietliride omumiy xelq ortaq nezerge élin'ghan ilahi chaqiriq bu xil orunlashturulushni téximu roshen qilip békitip berdi, buyruq - tosuqlar peqet bir shexskila qaritilghan bolmastin belki u pütün jamaetni ortaq edeblesh we yétekleshni meqset qilghan ene shu köpchilikke qaritilghan ortaq dersni hemmeylen anglap nesihet alidu, quran we sünnettiki sherietning yölünishi mana mushundaqtur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ

"i möiminler! Bextke érishishnglar üchün ruku qilinglar, sejde qilinglar (yeni tezerru bilen namaz oqunglar), (yalghuz) perwerdigaringlargha ibadet qilinglar, yaxshi ishlarni (yeni xish - eqribalargha sile - rehim qilish, yétim - yésirlarning béshini silash, kéchisi tehejjud namizi ötesh qatarliq ishlarni) qilinglar, allahning yolida (pul - mélinglar bilen, jéninglar bilen) taqitinglarning yétishiche jihad qilinglar." [süre hej 77-78]

musulman munajat qilish zar - tezerru qilish üchün allahning aldida turghanda qérindashliridin ayriliwalghuchigha oxshash emes, belki bir - biri bilen maslashqan, bir - birige baghlan'ghan jamailarning bir qismi bolush süpiti bilen:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

(rebbimiz) sangila ibadet qilimiz we sendinla yardem tileymiz deydu, sangila ibadet qilimen, sendinla yardem tileymen démeydu! Allahning yaxshiliq ata qilishi we hidayet bérishni tilise özi üchünla emes, belki özi üchün we bashqilar üchün

tileydu:

[اهدِنَا الصِّرَاطَ المستَقِيمَ* صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ غَيرِ المغضُوبِ عَلَيهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ]

"bizni toghra yolgha bashlighin, sen inam qilghanlarning yoligha bashlighin deydu. "

allah birla dinni nazil qilip barliq kishilerni oxshash bolghan bir yolgha yéteklesh üchün peyghemberlerni uda ewetti, dinda tepriqichiliq qilish, ixtilaplishishlarni ulargha ezeldin haram qildi. Lékin herxil hawayi - hewesler seweblik bu ulugh nesihetler zorigha unutuldi. Ulugh ilahi miras inkar qilindi. Netijide kishiler türlük guruhlargha bölünüp herbir guruh yene bir guruhqa hiyle we yamanliq oylaydighan boldi.

Heqiqet shuki, ilim exlaqtin, ixlastin ayrilsa ilim ehliliri hem keng xelqqe uwal bolidu. Din kélish aldida kishilerni nadanliq azdurup, herxil yollarda téngirqap qalghan idi, din kelgendin kéyin bolsa diniy kattiwashlar, diniy bilimlerni özlirining nepsiliri, temeliri we arzu - armanliri üchün xizmet qildurghachqa keng xelq ammisini azdurdi.

Shundaq, xarablashqan qelib ilimni buzuqchiliq qilidighan qoralgha aylandurup qoyidu, meyli qedimki zamanda bolsun yaki hazirqi zamanda bolsun dunya halaketke élip baridighan bundaq ilimdin köp ziyan tartqan idi, allah bizge dilliri bilen alim emes, belki tilliri bilen alim hésablan'ghanlar kishilerning birlikini buzidighanliqini yetküzdi, allah mundaq deydu:

[شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَن يَشَاء وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ * وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ]

"allah silerge dindin nuhqa tewsiye qilghan nersini, sanga (muhemmed eleyhissalamgha) biz wehi qilghan nersini ibrahimgha, musagha we isagha biz tewsiye qilghan nersini bayan qildi. Siler dinni berpa qilinglar, dinda tepriqichilik qilmanglar, mushriklargha sen ularni dewet qilghan nerse (yeni tewhid) éghir keldi, allah tewhidke xalighan ademni tallaydu, allahning (taitige) qaytidighan ademni tewhidke bashlaydu, (yehudiy, nasara qatarliqlar) ulargha ilim kelgendin kéyin (yeni ular resulullahning heq peyghemberlikini bilgendin kéyin) andin özara heset qiliship pirqilerge bölündi." [süre shura 13-14]

ilim allahqa ixlas qilish, bendilerge shepqet qilishtin ayrilip qalghanda qandaq bölgünchilik keltürüp chiqiridighanliqigha, allah ulashqa buyrighan rishtini qandaq üzgenlikige qarang.

Chüshenche we köz - qarashlarning oxshimasliqi ejeblinerlik emes, biraq bu ittipaqsizliqlarning sewebi emes belki ittipaqsizliq özlirining yoshurun hawayi - heweslirini qandurush üchün peyda qilghan köz - qarashlar we tepekkurlirining oxshimasliqidin kélip chiqqan. Shu sewebtin heqiqet üstide izdinish ilim bilen peqet munasiwiti bolmighan bir xil bigherezlikke aylinip qalghan.

Eger alimlar bir - birini bésish, riyaxorluq, üstünlükke érishish we bayliqqa érishish qatarliq xahishlardin yiraq bolghan halda sap dilliq bilen heqiqetni izdigen bolsa tarixni araziliq we xapiliqlar bilen toshquziwetken ashu talash - tartishlar yüz bermigen bolatti.

Bir qisim mesililer gerche addiy bolsimu lékin siyasiy menpeet bilen

munasiwetlik bolghachqa u toghrisida köp ixtilap qilin'ghan. Emma yene bir qisim mesililer gerche muhim bolsimu lékin uning netijisi peqet nezeriyidin ibaret bolghachqa shu péti tashlap qoyulghan, munazire élip bérilmighan.

Payda menpeet közlen'gen bu xil ixtilap allahning dini kishilerning dunyasini buziwidi, islam dini undaq ademni dindin ayrilghan, kapir bolghan hésablidi:

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَفْعَلُونَ

"dinda bölgünchilik qilip türlük pirqilerge ayrilghanlardin sen ada - judasen, ularning ishi peqet allahqila xastur, (yeni allahning bashqurishididur) kéyin (yeni axirette) allah ularning qilmishlirini özige éytip béridu." [süre enam 159]

allah musulmanlarni burunqilar qilghandek dinni chüshinishte ixtilaplishishtin agahlandurdi:

وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُواْ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُوْلَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ* يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُواْ الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ* وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

"roshen deliller kelgendin kéyin ayrilip kétishken we ixtilap qilishqan kishiler (yeni yehudiylar we nasaralar) dek bolmanglar, ene shular chong azabqa duchar bolidu, shü künde (yeni qiyamet künide) bezi yüzler (yeni möiminlerning yüzliri) aqiridu, bezi yüzler (yeni kuffarlarning yüzliri) qariyidu, yüzi qarayghanlargha (perishtiler éytiduki) iman éytqininglardin kéyin kapir boldunglarmu? Kapir bolghuninglar üchün azabini tétinglar yüzi aqarghanlar allahning rehmitide (yeni jennette) bolidu, ular uningda (yeni jennette) menggü qalidu." [süre al imran 105-107]

shübhisizki, qelbler we sezgülerning maslishishi, ghaye we usullirining birdekliki islam telimatlirining eng roshen bir teripi we ixlasmen musulmanlarning eng ésil xisletlirining biridur. Sheksizki, seplerning, sözlerning birdekliki ümmetning mewjutliqi, wezipisining muweppeqiyetlik bolushi üchün puxta asastur. Tewhid kelimisi islamning derwazisi bulup u ittipaqliqning mewjutluqi we güllinishtiki sirdur. Allah bilen yüzimiz yoruq halda mulaqat bolushning tunji kapalitidur.

Gerche emelning mahiyiti we shekli oxshash bolsimu yalghuz ada qilin'ghan bilen bashqilar bilen birge ada qilin'ghan chaghdiki bérilidighan ejir zor derijide perqlinidu. Musulman yalghuz ada qilghan bamdatning ikki rekiti yaki péshinning bir qanche rekiti bilen jamaet bilen ada qilghan bamdat yaki péshinning reket sani oxshash aziyip qalghini yaki kemlep qalghini yoq, shundaq turuqluq eger uni allahning aldida bashqilar bilen birge turup ada qilsa islam dini sawabini 20 nechche hesse belki uningdinmu köprek hessilep béridu.

Bu musulmanni békinmilikni tashlap jamaet bilen birge bolushqa, yalghuzluqni tashlap ümmet ichige singip kirishke küchlük derijide ündigenliktur, shübhisizki islam dini musulmanning özi bilenla cheklinishini, tepekkuri we sézimida ayrim boluwélishni, öz menpeetigila köngül bölüp, köpchilikning menpeetidin özini qachurushini yaman köridu.

Musulmanning özi yashawatqan jemiyet bilen arilishishi üchün allah kündilik besh wax namazni jamaet bilen oqushni yolgha qoydi we qatnishishqa

righbetlendürdi, andin kéyin kichik yéza yaki mehelle xelqini heptide bir qétim jüme namizi üchün jem bolushqa buyridi, andin kéyin héyit namizidin ibaret téximu chong yighilishqa chaqirdi, ornini sheher sirtidiki keng bosh orun'gha orunlashturdi, érishidighan menpeet, alidighan yaxshiliqning köp bolushi üchün barliq er - ayallarni, hetta héyizdar ayallarnimu qatnishishqa buyrudi, téximu chong yighilishni qolgha keltürüsh üchün melum waqit, melum orunda pütün dunya musulmanlirining bir yerge jem bolup hej qilishini perz qildi, peyghember eleyhissalam ayrimchiliq we bölgünchilikning aqiwitidin intayin qattiq agahlanduratti, meyli seperde yaki yurtida bolsa öm - jamaet bolushqa, ittipaq bolushqa tewsiye qilatti.

Heqiqet kishilerni jemlimise zalalet ularni ayriwatidu. Eng rehimdil allahqa ibadet qilish ularni birleshtürmise, sheytan'gha choqunush ularni tire - pireng qiliwitidu. Axiret néimiti ularni azu - arman'gha salmisa dunyaning hozurini dep jédellishidu, shuning üchün özara jenggi - jédel qilishish qarangghuluqqa tolghan jahiliyetning asaretliridin, imansiz kishilerning adetliridindur. Yeni bundaq qanliq jenggi - jédel bolsa öz ichidin bir - biri bilen urushidighan guruhlargha bölünidighan kapirlarning ishidur.

Kishilerning eqli iqtidari oxshash bolmighachqa chüshenchining oxshash bolmasliqini nezerde tutup islam dini sherietliri keng - kushade yolgha qoyuldi. Xatalashquchigha bir ejr, toghra tapquchigha ikki ejr bérildi, axirida peqet heqiqetni chin ixlas bilen izdigen bolsa tonush we emel qilishqa qiziqqan bolsila hemmisini özining keng qoynigha aldi.

122/208 - wasile ibni esqei reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki ilim öginishke tiriship, ögenmekchi bolghan ilimge érishelise, alle u kishige ikki hesse ejir yazidu. Ögenmekchi bolghan ilimge érishelmise, bir ejir yazidu. (elkebir)

xuddi özüng körginingdek peqet niyet sap bolsa netije qandaq bolushidin qetinezer allahning rehmitige érishkili bolidu, shuning üchün allahning dini yol qoyghan'gha, néme üchün insaniyet yol qoymaydu? Néme üchün özara bundaq jewri - japalarni peyda qilidighandu?

Islam dinining ümmetni ittipaqsizliqning kölenggüliridin saqlash toghrisidiki telimatlirigha uyghunlishish üchün alimlar melum yamanliqni özgertkende téximu chong yamanliqqa élip bérish éhtimalliqi bolsa u yamanliqni özgertmesliki kérek, chünki ikkisining ichidin ziyini azraqni tallap élish kérek dep petiwa béridu. Doxturgha qarang, eger siz opiratsiye qilishqa tégishlik birer késelge giriptar bolup bediningiz opiratsiyege berdashliq bérelise opiratsiyeni qilidu, eger berdashliq bérelmise opiratsiyeni qilmay késelni dawalimay qaldurup qoyidu emesmu?

Hazirqi ittipaqsizliqlarning köp qismigha obdan qarap baqidighan bolsingiz, ularning keynige dunyani yaxshi körüsh, shexsiyetchilik yoshurun'ghanliqini bilisiz. Birlik, ittipaqliq küch - quwwettur, bu insanlarning ishlirida shundaq bolupla qalmastin belki u dunyadiki qanuniyetler ichidiki muhim bir qanuniyettur. Ajiz yipqa özige oxshash yiplardin qoshulsa mezmut arghamchigha aylinidu, bu payansiz dunyamu nurghunlighan zerrichilerning birikmisidin ibaret.

Bir hekim ölüp kétish aldida balilirigha ittipaqliq toghrisida bir ders bermekchi bolup, bir baghlam tayaqchilarni élip kélip oshtushqa bériptu, netijide héchqaysisi uni oshtuyalmaptu, baghlanjisini yéship bir taldin oshutquzuptiken,

bir - birdin oshtup hemmini oshtuwitiptu. Démek ittipaqsizliq küchlük xelqlerni ajizleshtürse, ajiz xelqlerni halak qilidu

islam dini ümmitining tinch - aman bolushigha, mewjutliqini saqlap qélishigha ehmiyet béridu, shuning üchün pütün küchi bilen ixtilapning iznalirini yoqitidu, pütün shexislerni ümmetni ittipaqsizliqning patqaqliridin chiqirip élishqa, uning zulmetlik aqiwitidin qutuldurushqa chaqiridu. Kimiki jamaettin ayrilip chiqidiken dunyada uning jazasini tartqandin bashqa allahning töwendiki ayitining mezmunigha kirip qalidu:

وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

"kimki özige (möjiziler arqiliq) toghra yol éniq bolghandin kéyin, peyghemberge (yeni uning emrige) muxalipetchilik qilidiken, möiminlerning yolidin gheyrige egishidiken, uni öz yoligha qoyup bérimiz, uni (axirette) jehennemge kirgüzimiz, jehennem néme dégen yaman jay!" [süre nisa 115]

exlaqi - pezilet igiliri hörmetke sazawer bolushi, ümmet bilim igiliridin paydilinishi lazim. Halbuki qandaq adem mensepke hérismen bolidiken, uning artuqchiliqi, bilim qurulmisi qanche yéterlik bolushidin qetiynezer u özigimu payda yetküzelmeydu, ümmetmu uningdin paydilinalmaydu, chünki katttiwashliqni ümid qilghuchi allahning tewpiq - hidayitidin mehrum qalidu. Allahning tewpiq - hidayitidin mehrum qalghan adem herqanche talantliq bolsimu shumluq élip kelgüchidur.

Dostluq

dostluqning rohi we eqliy jehette chong tesiri bar. U jamaetning ilgirilishi yaki arqida qélishi, jiddiylishishi yaki xatirjemliki bilen zich munasiwetlik. Islam dini bundaq alaqige alahide ehmiyet bergen, bu xil alaqe xalis allah rizaliqi üchün bolghan bolsa allah uni qobul qilidu we rawaj béridu, undaq bolmighanda igilirige qayturilidu:

الْأَخِلَّاء يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ* يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنتُمْ تَحْزَنُونَ

"bu künde dostlar bir - birige düshmen bolidu, peqet (xudaliq üchün dostlashqan) teqwadarlarla (undaq emestur) (ulargha) bendilirim! Bügün silerge qorqunch yoq, ghem - qayghumu yoq,(déyilidu). " [süre zuxruf 67-68]

shübhisizki islam dini xuddi yuqirida sözlep ötkinimizdek ittipaqliq, birlik dinidur. Kishiler bilen tonushush, ular bilen arliship ötüsh dégenler islam dini telimatlirida nahayiti yuqiri salmaqni igileydu. U xelqni yalghuz yashashqa we hayatliq ishliridin qéchishqa dewet qilghini yoq, musulmanning wezipisining hoylida yalghuz ötüsh yaki ibadetxanida yalghuz ibadet qilish bilen ada bolidighanliqini belgiligenmu emes, hergiz undaq emes. Allah bundaq békinmichi, ajizlargha yuqiri mertiwilerni ata qilmaydu.

1376/2361 - yehya ibni wessab bir mötiwer sahabidin peyghember sellellahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: kishilerge ariliship, ularning eziyetlirige sewr qilghan musulman, kishilerge arilashmaydighan, ularning eziyetlirige sewr qilalmaydighan musulmandin yaxshidur. (tirmizi: 2507)

jamaet namazliri kimlerge belgilen'gen? Jüme namizi kimlerge perz qilin'ghan?

Jihadning yüklirini kim kötüridu? Qiyinchiliqlirigha kimler berdashliq béreleydu? Mushularning hemmisi meyli xas kishiler bilen bolsun yaki keng xelq ammisi bilen bolsun zich alaqe baghlighan bir ümmetning bolushini telep qilidu.

Chünki islam dini musulmanlarning ulugh dini paaliyetlerni ada qilish üchün bir yerge jem bolup, özara hemdem bolushlirini, shu paaliyetlerning pak muhit, sap dostluq we chongqur ixlasmenlik, köyünüsh tuyghulirigha ige bolushlirini bekmu ümid qilidu. Musulmanning jem bolghan qérindashliri qanche köp bolsa allahning uninggha ata qilidighan beriketlirimu shunche köp bolidu

halbuki, békinmichilik, dostluq, özara alaqe qatarliqlar nurghun ishlar bilen munasiwetlik bolidu. Békinmichilik, jamaetke arilashmasliq xelqni yaxshi ishlargha buyrup, yaman ishlardin tosush pursitini ketküzüp qoyidu, islam mudapiesini ajizlashturidu, u héchqandaq özre qobul qilinmaydighan gunahdur.

Kishilerning mijez - xaraktéri xilmuxil bolidu, beziliri ammiwi sorunlargha bérishqa amraq bolidu, üning üstige etrapdikiler bilen téz chiqiship kétidu, hetta dostlishipmu bolidu, yene bezi kishiler ammiwiy sorunlargha az baridighan yaki barmaydighan bolghachqa yatsirap qalidu, etraptikiler bilen erkin - azade paranglishalmaydu, shuning bilen qorunush ilkide etraptikilerge bashqiche köz bilen qaraydu, gerche bashqilar uchrishshini oylighan bolsimu özini qachurup yürüydu.

Islam dini bu ikki xaraktérdiki kishilergimu muwapiq yol körsetken. Islam dini sheher malimanchiliq bolup, xelqi dunyagha ziyade bérilip exlaq - peziletler chembiriki buzulghan bolsa, qol bilen, amal bolmighanda til bilen, yene amal bolmighanda qelb bilen qarshi turush we qarshi turushqa purset bolmighanda bundaq buzuq weziyettin, pitne - pasatlardin ayrilishni durus qildi. Til bilen özgertish imkaniyiti bolsa undaqta pitne - pasattin ayrilish cheklinidu, pitne - pasattin qéchish bashqa chare - amal qilalmighan ajizlarning ishi bolup birer wasite bilen pitne pasatni peseytish imkaniyiti bolsa, xuddi yuqirida déyilgendek ayrilishning özi chong gunahdur. Démek, peyghember eleyhissalamning töwendiki hedisini yuqiriqi bayanlirimizning nuri astida andin chüshinish mumkin.

3641/6086 - ebu seid xudri reziyellahu enhu mundaq deydu: sahabilar peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin: i resulullah! Qandaq kishi eng ewzel? Dep soridi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: alle yolida jéni we méli bilen jihad qilghan muimin, dep jawab berdi. Ular: andin qalsichu? Dep soridi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: alletin qorqup, insanlargha ziyinim tegmisun dep, ularni tashlap, tagh jilghiliridin biride yashighan muimin, dep jawab berdi. (buxari: 2786)

démek, pitne - pasatni özgertishke peqet imkaniyet bolmisa özining din - diyanitini saqlap qélish üchün uningdin ayrilish arqiliq qarshiliqini bildürgen kishining ewzel ikenliki sözlen'gen.

Emma insan dostlar bilen arilishish we ayrilip ötüshni muwapiq tengshep, allah raziliqi üchün qolgha kélidighan ishlarda özara hemkarlishishi, bolmisa waqitni israp qilmasliqi kérek, démek dostlar bilen birge bolush, waqitni oghrilaydighan tozaqqa aylinip qalsa bolmaydu.

Dostluq allah raziliqi, iman, étiqad üchün xalis bolushi, iman üchün dostlishishi, iman üchün ayrilishi lazim, qoy padiliri su menbiige toplan'ghan'gha oxshash insanlarmu melum bayliq üchün jem bolsa gerche ularning arisida mustehkem alaqe ornitilghan bolsimu bu xil alaqe heqiqet üchün bir - birige

köyünüsh, hemkarlishish asasida barliqqa kelgen alaqige tüptin oxshimaydu. Shuning üchün islam dini sap dostluqni qedirlep, pütün möiminlerni allah raziliqi üchün dostlishish we dostluqni dawamlashturushqa righbetlendürdi we aliy derijilerni wede qildi.

Allah üchün yaxshi körüsh, allah üchün dost tutush ishi hemme ademge nésip boliwermeydu, insan deslepte perwerdigarini heqiqiy yosunda tonushi, andin kéyin bu tonush téximu küchiyip allahtin bashqa hemme nersini qurban qilalaydighan derijige yétish, andin kéyin allahning zatini yaxshi körüp, allah üchün ishleshni ewzel bilidighan derijige yétish kérek. Ene shu chaghda allah üchün yaxshi körüsh, allah üchün yaman körüsh muqamigha yételeydu.

46/64 - enes reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: töwendiki üch xisletni özide özleshtürgen kishi imanning lezzitini tétiydu: alle we allening resulini hemmidin bek yaxshi körüsh, bashqilarni peqet alle üchünla dost tutush we alle uni kupurluqtin qutquzghandin kéyin, kupurluqqa qaytishni xuddi otqa tashlinishni yaman körgendek yaman körüsh. (muslim 43)

allah üchün yaxshi körüsh imanning eng yuqiri derijisi bolghanliqi, uning méwisi peqet ixlasmenlik harariti bilen tawlan'ghan kishilerdila ashkara bolidighanliqi üchün bu xil yaxshi körüshning téshishi aliy mukapatlinishigha tégishlik sap we mukemmellikning alamiti hésablinidu.

Dost dostigha chong tesir körsitidu, shuning üchün herbir adem dost bolushmaqchi bolghan kishilerning esli - weslini obdan tekshürüp körüp xatirjem bolghandin kéyin dostlishishi kérek.

4745/7868 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kishi dostining tesirige uchraydu, shunga kim bilen dost bolushqa diqqet qilinglar. (tirmizi: 2378)

dostlashqan kishiler mejburiyetni ada qilishi heq - hoquqini saqlashqa yardem bérip yamanliq we haram yollardin chekleydighan ademler bolsa ularning qollirini ching tutup dostliqini saqlash kérek. Shübhisizki, ulugh dost dostini dunyada muweppeqiyetke, axirette nijatliqqa bashlaydu. Aldan'ghan eqilsiz dost dostigha peqet shumluq élip kélidu. Nurghun kishiler ene shundaq yaman dost tüpeyli axiri éghir pushayman tartqan we halak bolghan, allah mundaq deydu:

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا* يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا* لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنسَانِ خَذُولًا

"shu küni zalim (yeni kapir) ikki qolini chishlep: ‹isit! Peyghember bilen (nijatliq) yolini tutsamchu, isit! Palanini dost tutmighan bolsamchu? Quran manga yetkendin kéyin, u (yeni palani) méni qurandin, shek - shübhisizki azdurdi› deydu, sheytan insanni ‹azdurup bolup› tashliwitidu." [süre purqan 27-29]

xaraktér, xaraktérni qobul qilidu, insan hemrahi mangghan yolgha tézla mangidu, xuddi yuqumluq késel ten'ge yuqqan'gha oxshash exlaq xaraktérige yuqidu, sorundikilerning kötürenggü rohi sorunni bashqurghuchining kötürenggü rohidin kélidu.

Közütüshlerdin melum bolushiche yaman ish yaxshi ishqa qarighanda tézraq tarqilidiken, téz weyran qilidiken, tamaka chékishni köp hallarda tamaka chekmigen adem chekken ademdin öginidu, emma eksiche bolmaydu. Kéche yaki

kündüzdiki melum saetlerde waqitliq birge bolidighan hemrahning tesiri shundaq tursa, sen bilen qiyinchiliqtimu, xushalliqtimu birge bolidighan ömürlük hemrahingning tesiri qanchilik bolmaqchi?! Shübhisizki teqwadar, pak kishilerning dostluqi ademni mertiwe choqqisigha élip chiqidu, exmeq, nadan kishilerning dostluqi bolsa hanggha ittiridighan téyilghaq yoldur, allah mundaq deydu:

وإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ * هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ

"shübhisizki, (dunyada) zalimlarning bezisi bezisige dosttur, allah teqwadarlarning dostidur, bu (quran) insanlar üchün roshen pakitdur, hidayettur, (ölgendin kéyin tirilishke) jezmen ishen'gen qewm üchün rehmettur." [süre jasiye 36-37]

dostluq küchlük eqide we yaxshi emeller asasida barliqqa kelgen bolushi kérek, töwendiki hékmette éytilghan kishilerla munasiwetni yaxshi dawamlashturalaydu, dunya we axiretke bolghan mayilliqni tengshiyeleydu: kishilerge muamile qilghanda zulum qilmighan, gep qilghanda yalghan éytmighan, wede qilghanda xilapliq qilmighan adem adimigerchiliki kamaletke yetken, adilliqi ayan bolghan, qérindash bolushqa tégishlik bolghan kishiler qataridindur.

Allah raziliqi üchün ornitilghan dostluq peqet allahqa itaet qilish bilen dawamlishalaydu. Ikki dostning munapiqliqi we buzuqchiliqtin yiraq turushi bilen paklinalaydu, eger ularning birsining yaki herikkisining herkitige gunah ishlar singip kirgen bolsa undaqta qelbler özgirip kétidu, méhri - muhebbet qurup kétidu.

Dostlar ara alaqining téximu rawanliqini qolgha keltürüsh üchün herbir adem dostigha özining uni yaxshi köridighanliqi we izzetleydighanliqini éytip qoyushi lazim.

4709/7819 - miqdam ibni meidi kerib reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir kishi bir qérindishini yaxshi körse, özining yaxshi köridighanliqini u qérindishigha bildürsun!. (ebu dawut: 5124)

4710/ 7820 - enes ibni malik reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellemning qéshida bir adem turatti, u yerdin yene bir adem ötti. Peyghember eleyhissalamning yénida turghan adem: i resulullah ! Men bu kishini yaxshi körimen, dégenidi, peyghember eleyhissalam uningdin: buni uninggha bildürdingmu? Dep soridi, u adem: yaq, dédi. Peyghember eleyhissalam: undaqta, bildürüp qoyghin! Dédi. Shuning bilen, u ademning arqisidin yétiship bérip: men séni alle raziliqi üchün yaxshi körimen, déwidi, u kishi: sen méni yaxshi körüshte raziliqini közligen alle sénimu yaxshi körgey! Dédi. (ebu dawut: 5125)

sheksizki, mijez - xaraktér we oy - pikirning oxshash bolushi dostluq ornitish we alaqini chingitishta intayin muhim rol oynaydu. Hékmette "séning anang tughmighan nurghun qérindashliring bolushi mumkin" déyilginidek bezide adem hayat qaynamlirida shundaq kishi bilen uchriship qaliduki xuddi tonushqili uzun bolghan qedinaslardek uning bilen tézla chiqiship kétidu.

Emma bu xil köngül mayilliqi eqidining hökümranliqi astida élip bérilish kérek.

Ene shu hökümranliq bolghandila möimin peqet yaxshilarni dost tutup yamanlarni yaman köridighan bolghanliqi üchün ariliq yiraq bolghan yaki waqit uzun bolghan sewebtin ezeldin körüp baqmighan kishilerni allah raziliqi üchün yaxshi köridu. Meyli yurtta yaki seperde bolsun ezeldin ariliship baqmighan kishilerni yaman köridu, qelbining bundaq xalis yüzlinishi kishini derijimu derije yuqiri kötüridu.

Islam dinining dostluqtiki belgilimilirining biri shuki, özara yoqlash herqandaq gherezdin xaliy, allah raziliqi üchün xalis bolushi lazim.

Ebu hureyre reziyellahu enhu peyghember eleyhissalamdin hedis bayan qilip mundaq deydu: "bir adem yézidiki bir qérindishini yoqlap barmaqchi bolghan iken, allah bir perishtini uni közitishke orunlashturup qoyuptu, u adem héliqi qérindishining turar jayigha yétip barghanda perishte: ‹qeyerge barmaqchi boliwatisen?› dep soraptu, u adem: ‹méning mushu yézida bir qérindishim bar idi, shuni yoqlap keldim› dep jawab bériptu, bu chaghda perishte: ‹séning uningdin alidighan méling barmu?› dep soraptiken u adem: ‹yaq, lékin men uni peqet allah rizaliqi üchün yaxshi körgen idim› dep jawab bériptu, perishte bu jawabni anglighandin kéyin: ‹men allahning sanga ewetken elchisidurmen, heqiqeten sen uni allah üchün yaxshi körginingdek, allahmu séni yaxshi köridu" deptu. Bu qedemler intayin qimmetlik bolup, xuddi allah yolida jihad qiliwatqan mujahidlarning qedimidek eng katta sawabqa ige bolidu.

1380/2365 - eli reziyellahu enhu mundaq deydu: her qandaq adem bir késelni kechte yoqlap barsa, u adem bilen yetmish ming perishte birge bérip, tang atqiche u adem üchün istighpar éytip turidu we jennette bir öy yasilidu. Eger etigende yoqlap barsa, u adem bilen yetmish ming perishte birge chiqip, kech bolghiche u adem üchün istighpar éytip turidu we u adem üchün jennette bir öy yasilidu. (ebu dawud: 3098, tirmizi)

1381 /2367 - peyghember sellellahu eleyhi wesellemning azadgerdisi sewban reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem: kimki bir késel ademni yoqlisa, u adem dawamliq jennetning baghliri ichide bolidu, dégenidi: i allening resuli ! Jennetning baghliri dégen néme? Dep soraldi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: jennetning miwe - chiwiliridur, dédi. (muslim2568)

musulman pütün xelqqe menpeet yetküzüshni yaxshi körsimu lékin u dostlirigha menpeet yetküzüshni bekrek yaxshi köridu ulargha yetken yaxshiliqtin bekrek xushallinidu, choqumki pul - mal bilen dost buraderlirini yad étidu:

وَلاَ تَنسَوُاْ الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

"özara éhsan qilishni untumanglar allah heqiqeten qilghan emilinglarni körüp turghuchidur." [süre beqere 237]

peyghember eleyhissalam dostlar ara sowgha bérishishni tewsiye qilip: "hediye qilishinglar, chünki hediye köngül gheshlikini ketküzidu" dégen.

2897/4829 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem hediyeni qobul qilatti we özimu uning bedilige muwapiq shekilde hediye béretti. (buxari: 2585)

emma bu xil büyük exlaqqa tekellup qilish, yasalmiliq qilish, texsikeshlik qilishlar ariliship qalsa bolmaydu, chünki islam dini yasalmiliqqa qarshi turup addi - saddiliqni teshebbus qilidu. Herqandaq saxtiliq we yasalmiliqlardin islam dini

xalastur, u peqet niyetni duruslighandin kéyin türlük güzel rengler bilen dostluqni bézeshni we shu arqiliq hayatliq japalirini asanlashturushni meqset qilidu.

Islam dini kishige xuddi ata - anisi, qérindashliri we yéqin tughqanlirining taamidin yéyishni durus qilghinidek dostining taamidin yéyishnimu durus qildi:

[لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا مِن بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ]

"(i insanlar!) siler öz öyliringlarda (yeni erliringlarning, ayalliringlarning öyliride) atiliringlarning öyliride, aniliringlarning öyliride, qérindashliringlarning öyliride, hemshirenglarning öyliride, ya akanglarning qérindashlirining öyliride akanglarning hemshirilirining öyliride ya ananglarning qérindashlirining öyliride, ya ananglarning hemshirilirining öyliride, ya siler achquchni bashquridighanlarning öyliride (yeni öy igisi sirtqa chiqip kétip, öy bilen achquchni silerge tapshurghanlarning öyliride) ya dostliringlarning öyliride (ijazetsiz) birer néme yésenglar gunah yoqtur." [süre nur 61]

bundaq bolushi ejeblinerlik emes, chünki dostluq qimmetlik, uning bizning turmushimizdiki tesiri chong, intayin qiyin krizisqa, hetta dozax azabidin ibaret bolghan eng qiyin krizisqa duch kelgen waqtimizda ene shu dostluq esqétishi mumkin!!

Dostluqning heq - hoquqliri chong bolghanliqi üchün peyghember eleyhissalam buninggha alahide ehmiyet bergen.

4744/7867 - ebu seid reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, u peyghember sellallahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini anglighan: muimindin bashqisi bilen dost bolma, tamiqingni teqwadardin bashqisi yémisun!. (tirmizi: 2395)

shan - sherep

bendilerning aldida özini chong tutush bendilerning perwerdigarining süpiti. Perwerdigar ularni nuqsansiz yaratqan, teqdirini belgilep yol körsetken. U zahir bolsa hemmini tizginleydu, ashkara bolsa uning ulughliqining nuridin kishilerning qelibliri öz ornidin qozghilip kétidu:

فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* وَلَهُ الْكِبْرِيَاء فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"jimi hemdusana asmanlarning perwerdigari, zéminning perwerdigari we alemlerning perwerdigari allahqa xastur! Asmanlardiki we zémindiki ulughluq allahqa xastur, allah ghalibtur, hékmet bilen ish qilghuchidur." [süre jasiye 36-37]

bendilerning perwerdigarigha töwenchilik qilishi xata emes, belki heqqaniy töwenchilik, chünki yaritish, buyruq chüshürüsh héchnimige mohtaj bolmasliq, hemmidin üstün padishahliq, yalghuz shu allahqila xas. Bendilerning teqdiri allahning xahishi we iradisige qarashliq, bendiler ulughluqning perwerdigari -

allah üchün uzun sejdide bashlirini qoyghanda öz halini bilip, öz dairiside turghan yeni özige layiq ish qilghan büyük yaratquchigha nuqsan we guman ketmeydighan hoquqni bergen bolidu. Emma bendining özige oxshash bir bendige töwenchilik qilishi shek - shübhisiz batil - xata. Bundaq waqitta yuqiri orunda turghan mutekebbir naheq chongchiliq qilip gidiyip özige layiq bolmighan süretlerni özide bar dep qaraydu. Xorlan'ghan pes adem bolsa öz qedrini yoqitip chidighusiz jinayetlerni üstige yükliwalidu, islam chongchiliqni cheklidi, xorluqni haram qildi, ulughluq we izzet - hörmetni zörür mejburiyet qildi.

Chünki chongchiliq allahning süpiti, allahqa layiq süpetni allahtin qandaqla bir insanning tartiwilishi toghra emes. Kishilerning omumiy nachar xislet - tekebburluq qilishi zadila heqiqetni inkar qilish, réalliqni körmeslik, shermendichilik, chékidin éshish, exlaq - peziletke haqaret qilish bolidu.

Islam dini musulmanlargha xarliq, xorluq we ajizliqta qélishni cheklep, musulmanning izzet - hörmiti we abruyigha nuqsan yetküzidighan biaram bolush, waysash qatarliq nachar süpetlerni süpürüp tashlidi.

Qoldin ketken nersige biaram bolush peslik emes. Lékin ayrilip qélishtin xorlunush barliqqa kelse buninggha islam qarshi. Qedimdin hazirghiche yaridarning ajizlap palechke aylinip bashqilarning özni yüdiwilishini kütüshi emes, belki aghriq azabigha berdashliq bérip saqayghuche tirishchanliq körsütüp yéngiche irade bilen seperge qayta atlinishini heqiqiy erlikining ipadisi hésablinidu.

Islam dini möimin'ge ulughluq we heqiqiy erkinlik ata qilghan bolup, möimin öz muhitida buni heqiqiy kamaletke yetküzishi kérek. Eger buninggha muhit tosalghu bolsa xarliq muhittin bashqa muhitqa ulughluq we hörmet izdep yötkilishi zörür.

Bu heqte allah taala mundaq deydu:

[إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا]

"özlirige zulum qilghuchilar (yeni hijretni terk étip kuffarlar bilen bille turghuchilar) ning janliri perishtiler teripidin élinidighan chaghda, perishtiler ulardin: ‹diningларning ishida, qaysi halette idinglar?› dep soraydu, ular: "zéminda (yeni mekke zéminida) biz bozek qilin'ghan iduq" deydu, perishtiler: ‹hijret qilsanglar allahning zémini kengri emesmidi?› deydu, ene shularning baridighan jayi jehennemdur, jehennem némidigen yaman jay!" [süre nisa 97]

allah taala yötkülüshke qadir bolalmaydighan, qutulush yoli tapalmaydighan ajiz erlerning özrisini qobul qildi, ulargha ayallar we balilarni qoshup mundaq dédi:

[إِلاَّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ لاَ يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلاَ يَهْتَدُونَ سَبِيلاً* فَأُوْلَئِكَ عَسَى اللّهُ أَن يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللّهُ عَفُوًّا غَفُورًا]

"peqet erlerdin, ayallardin, balilardin charisiz qalghan (yeni hijret qilishqa chare tapalmighan) yol bilmeydighan ajizlar buningdin mustesna, ene shularni allah epu qilghay, allah nahayiti epu qilghuchidur, nahayiti meghpiret qilghuchidur. " [süre nisa 98-99]

bu bayanlar islam dinining xorluqqa yol qoyushni yaqturmaydighanliqini hés

qilduridu, xarliqtin qutulushqa pütün tirishchanliqni teqdim qilish üchün iradisini oyghitidu.

Musulmanning özi, dini we perwerdigari arqiliq özini hörmetlik hés qilishi imanning ulughluqi we shan - sheripi bolup, zalaletning chongchiliqigha oxshimaydu islam arqiliq érishken ulughluq möiminni hökümranning aldida xarlinishtin hemme yerde pes bolushtin yaki insanning ghalchisi bolushtin chekleydu, u shundaq ulughluqki boysun'ghan miqdari qarshi turush, töwen bolghan miqdari yuqiri turush yeni boysunush bilen birge naheqchiliqke qarshi turush özining izzet hörmitini saqlap itaet qilish bolup islami ulughluqqa érishken musulman bu dunyaning éziqturushliri insani idiyiler we hayatliqning xata qarashliridin qutulidu, musulmanlarning xizmitide bolup ular bilen qizghin ötüp ularni birlikke keltüridighan heq - hoquqlarni qedirleydu ishlarni öz yoli boyiche qilip ulughluqni öz menbesidin telep qilidu.

مَن كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُوْلَئِكَ هُوَ يَبُورُ

"kimki (dunyada) sherep izdeydiken, sherepning hemmisi allahqa mensup (uni allahtin tilisun) yaxshi söz allahning dergahigha örleydu, yaxshi emel uni kötüridu. (peyghembirige qarshi) hiyle - mikirlerni tüzidighanlar qattiq azabqa duchar bolidu, ularning hiyle - mikri ishqa ashmaydu." [süre patir 10]

ulughluq shan - sherep we izzet - hörmet islam teshebbus qilghan we jemiyetning herqaysi qatlamlirigha chongqur ornatqan eqide we telimatlar bilen uning tereqqiy qilishini kücheytken eng meshhur asasiy xisletler.

Muezzin néme üchün herküni besh qétim ezan towlighanda ezanning béshi we axirisida birla allahning hemmidin chong ikenlikini élan qilidu? Néme üchün bu tekbir - chong bilish pütün namazda ruku we qiyamlarda shunche köp tekrarlinidu?

Buning sewebi herbir musulmanning allahtin bashqa herqandaq chong men dégüchining kichik ikenlikige allahtin bashqa herqandaq özini katta bilgüchining pes ikenlikige tewrenmeydighan, özgirip ketmeydighan halda ishensun üchün bolup, buningda qachanki kishilerni dunya xatalashtursa, yoshurun ézitquliri azdursa ularni toghra yolgha qayturup kélish bu ezan'gha tapshurulghandek qilatti.

Bu mezmunlarni tekitlesh üchün ulugh we ghalib allah musulmanlar ruku we sejdilerde tekrarlap alemlerning perwerdigarining ulughluq we yükseklikte yégane ikenlkige rohi toyunsun üchün chirayliq isimliridin "ezim - qaltis" "eila - yüksek" tin ibaret ikki ismini tallidi.

Ulughluq, mejburiyiti bar hoquq bolup, bir ademning özidiki mejburiyetni ada qilmay turup mukapatni telep qilishi eqilge sighmaydu. Eger sen bir xizmetke teklip qilinip uni yaxshi ada qilsang héchkimning sen bilen qarshilishish hoquqi yoq, hem derijisi qandaqla bolsun héchkim sanga qopal sözler bilen étiraz bildürmeydu. Sen mejburiyitingni toluq ada qilghanda sanga tapa - tene kélidighan yochuqlar étilip rehberliring aldida öz izzitingni saqliyalaysen. Shu waqitta séning eng jédelxor düshmenliring séningdin tartinidu. Allah taala mundaq dégen:

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُواْ الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ وَلاَ يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلاَ ذِلَّةٌ أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا

خَالِدُونَ* وَالَّذِينَ كَسَبُواْ السَّيِّئَاتِ جَزَاء سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُم مِّنَ اللّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

"yaxshi ish qilghanlar jennetke we allahning jamalini körüshke nail bolidu, ularning yüzlirini qariliq we xarliq qaplimaydu, ene shular ehli jennet bolup, jennette menggü qalghuchilardur, dunyada yaman ishlarni qilghuchilar bir yamanliqni qilsa shuninggha oxshash (yeni shuninggha layiq) jazagha uchraydu, ular xarliqqa duchar bolidu, ularni allahning azabidin qutuldurghuchi zadi bolmaydu, ularning yüzliri goya qarangghu kéchining parchisi bilen oralghandek qariyip kétidu, ular ehli dozax bolup, dozaxta menggü qalghuchilardur." [süre yunus 26-27]

gunah ishlarni qilish, chékinish we peslikning yoli shexs we awamni reswachiliqqa élip baridighan téyilghaq yol, allah taala ohud ghazitidiki meghlubiyetning sewebining bir qisimlarning xataliq sadir qilghanliqi ikenlikini éniq bayan qilip mundaq dégen:

[إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْاْ مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُواْ وَلَقَدْ عَفَا اللّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ]

"ikki qoshun (yeni musulmanlar bilen mushriklar) bir - biri bilen uchrashqan künide, ichinglardiki (jengdin) heqiqeten yüz örügen kishilerni, bezi qilmishliri (yeni peyghemberning emrige muxalipetchilik qilghanliqi) tüpeylidin, sheytan téyildurushqa urundi, allah heqiqeten ularni epu qildi, allah heqiqeten meghpiret qilghuchidur, nahayiti helimdur." [süre al imran 155]

islam dini musulmanlargha izzet hörmiti bilen yashashni tewsiye qilghan waqitta uning seweblirinimu körsitip érishtüridighan wasitilarni asanlashturup berdi. Ulughluq we hörmetning teqwaliqta, üstünlükning ibadette, shan - sherepning allahqa boysunushta ikenlikini chüshendürdi. Buni bilgen we shu boyiche emel qilghan herbir möimin yüksek ulugh hayatliqtiki nésiwisige kem qalmastin toluq érishishke tégishlik. Eger birersi uning nésiwisige yaman niyette bolsa yaki chang salsa uni qoghdash üchün küresh qilsa allah yolidiki jihad hésablinidu. Bu peqet özining xususiy hoquqini qoghdighanliqi bolmastin belki omumning hoqoqini tonup yetkenlik we büyük bir ülge tikligenlik bolup, musulman öz hoquqini qoghdap ölüp ketse shéhit bolidu.

Shundaq, möiminning izzet - hörmiti qoghdilishi, achközlerning oljisi, hujum qilghuchilarning nishani bolup qalmasliqi, belki möimin jéni, abruyi, mal - mülki ailisini jan - pidaliq bilen qoghdishi lazim. Gerche bo yolda qan tökülsimu shan - sherep aldida erziydu.

Allah taala zulumgha uchrighuchisini üstün qilish, hujum qilghuchini peslitish üchün zalimdin qisas élishni yolgha qoyghan, musulmanning hoquqini qoligha toluq bérip uni hoquqidin waz kechmeslikke peqet izzet - hörmitini ashuridighan epu qilish yaki kechürüshtin bashqa yerde öz hoquqida qetiy ching turushqa teshebbus qilghan.

Allah taala deslipidila iman dersliklirini, mukemmellik qanunlirini ögitip insani pezilet we ulughluqning yoligha bashlap mundaq dégen:

وَمَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ* وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ

وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ* وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ* وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

"iman éytqan, perwerdigarigha tewekkul qilidighan kishilerge, gunahi kebirlerdin, qebih ishlardin saqlan'ghuchilargha, derghezep bolghanlirida kechüreleydighanlargha, perwerdigarining dewitige awaz qoshalaydighanlargha, namazni (teidil erkan) bilen öteydighanlargha, ishlirini meslihet bilen qarar qilidighanlargha, biz riziq qilip bergen nersilerdin sediqe qilidighanlargha allahning hozuridiki sawab téximu yaxshidur, téximu baqiydur." [süre shuera 36-38]

bu shexs yaki jamaetke bolsun, mukemmel ulughluqni toluqlaydighan telimatlardin kéyin mundaq deydu:

وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ* وَجَزَاء سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

"uchrighan zulumgha qarshi turalaydighanlargha alahning hozuridiki sawab téximu yaxshidur, téximu baqiydur, bir yamanliqning jazasi shuninggha oxshash bir yamanliqtur, kimki epu qilsa we tüzise, uning ejrini allah béridu, allah heqiqeten zulum qilghuchilarni dost tutmaydu." [süre shuera 39-40]

özidin töwen kishiler achchiqlan'ghanda uni kechürüsh musulmanlarning exlaqi. Dexli - teruz qilghuchilarning heywisini sundurush, xorikini élip qoyushmu oxshashla musulmanning exlaqi. Musulman mundaq chaghda jinayetchilerni qorqutush üchün küch körsitishi kérek. Yene uning mushundaq edebleshke qadir waqtida epu qilish hoquqi bar bolup, qadir turup epu qilish jinayetchilerni jazalash we möiminning izzet - hörmitining yene bir usuli.

Axirqi ayet öz ichige alghan exlaq béshidiki ayet öz ichige alghan exlaqqa oxshimaydu. Béshidiki ayet xatalashquchilarning choqanliridin ötüp kétishni meqset qilidu. Emma kiyinki ayet jinayetchini sotqa apirip, jaza élan qilip hökümni ijra qilidu, eger heywisi sunup ongshalsa adalet ijra qilinip bolghandin kéyinki iltipatqa érishidur, bu tenteklerni qattiq pushayman qildurup musulmanning izzet - hörmitini ashuridu.

Insaniyetning rohiyitide ajizliq, ensizlik qorqunchluq mewjut bolsa bu insanni iradilik, keskin kishilerge tiz pükidighan qilip qoyishi, bu izzet - hörmitidin ayrilip qélishqa élip bérishi mumkin shuning üchün peyghember eleyhissalam bizge ishlarda iradilik bolushimizni, özimizge kéreklik ishqa béshimiz üstün halda tirishishimizni ögitip keldi.

Peyghember eleyhissalam bizge shuni éniq bayan qildiki, insanlar - hemmisi birlikke kelgen teqdirdimu - allahning berginidin azraq bolsimu tosup qélishqa ajiz shuningdek, allah chekligendin qilchilikni bérishke qadir emes. Shuning üchün herbir musulman ishlarning aqiwitini büyük tedbirchi - allahqa tapshurishi, uninggha ishench qilishi, tayinishi kérek.

Din arqiliq özini ulugh bilishi xorluqqa yol qoymasliqi özige ige bolushi, hamaqetlerning béshigha chiqiwilishi, chongchiliq qilishigha purset bermesliki lazim, herqandaq ish allahning iradisisiz ishqa ashmaydu, allah taala mundaq deydu:

مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِن رَّحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِن بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ

الْحَكِيمُ

"allah rehmitidin kishilerge achqan nersini hergizmu tosup qalalighuchi bolmaydu, allah rehmitidin tosqan nersini, allah tosqandin kéyin, uni héch qoyup bergüchi bolmaydu, allah ghaliptur, hékmet bilen ish qilghuchidur." [süre patir 2]

allah taala bir bölük kishilerge bergen hoquq bendilerni kontrol qilip turghuchi allahning iradisini qilchilik özgertelmeydu. Biz köpinche waqitlarda ishlirimizda meghlub bolghinimizni hés qilimiz, lékin héchqandaq nerse tosalghu bolmaydighan allahning hoquqida bundaq ish yoq:

[وَاللّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَعْلَمُونَ]

"allah (xalighan) ishni emelge ashurushqa qadir. Lékin insanlarning tolisi (buni) uqmaydu." [süre yusüf 21]

heqiqetke eng yéqin, paydigha eng yandashqan, qiyinchiliqlargha hel qilishta eng toghra ish herbir musulman qeddi rus, béshi üstün yashishi, uni éhtiyaj bash egdürelmesliki, qiyinchiliq püküldürmesliki, özining xojisigha dua bilen ünlük iltija qilishi, özining meghlubiyitini birla perwerdigarigha ochuq éytishi, allahning töwendiki sözini chüshinip yüzini mexluqlargha tenglimeslikidur:

وَإِن يَمْسَسْكَ اللّهُ بِضُرٍّ فَلاَ كَاشِفَ لَهُ إِلاَّ هُوَ وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلاَ رَآدَّ لِفَضْلِهِ يُصَيبُ بِهِ مَن يَشَاء مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"eger allah sanga birer ziyan - zexmet yetküzüshni irade qilsa, yalghuz allahtin bashqa uni depi qilghuchi bolmaydu, eger allah sanga birer yaxshiliqni irade qilsa allahning pezlini qayturghuchi bolmaydu, allah pezlini bendiliridin xalighan ademge yetküzidu, allah meghpiret qilghuchidur, méhribandur." [süre yunus 107]

siz peyghember eleyhissalamning sahabilirigha bashqilardin bihajet bolush, qanaet qilish, eng töwen nersilerge qeder kishilerdin bir nerse sorashtin qol üzüshni qandaq ögetkenlikini bilisiz.

62/90 - ewf ibni malik eshjei reziyellahu enhu mundaq deydu: biz toqquz (sekkiz yaki yette bolushimu mumkin) kishi peyghember sellellahu eleyhi wesellem bilen bille iduq. Peyghember eleyhissalam: allening elchisige beyet qilmamsiler? Dédi. Biz téxi yéqinda beyet qilghan iduq. Shunga: i resulullah! Biz sanga beyet qilduqqu? Déduq. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem yene: allening elchisige beyet qilmamsiler? Dédi. Biz: i resulullah! Biz sanga beyet qilduqqu? Déduq. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem yene: allening elchisige beyet qilmamsiler? Dédi. Biz qolimizni sunup: i resulullah ! Biz sanga beyet qilghaniduq, emdi némige beyet qilimiz? Déduq. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: alleqa héch nersini shérik keltürmestin ibadet qilishqa, besh wax namaz oqushqa, itaet qilishqa we kishilerdin héchnéme sorimasliqqa beyet qilinglar! Dédi. Men shu sorundiki kishilerdin bir qismining qamchisi yerge chüshüp ketsimu, héchkimdin uni sunup bérishini telep qilmighanliqini kördüm. (muslim: 1043)

kishiler ach qélishtin yaki ölümdin qorqup özini xar qilip din we dunya ishlirida peslikni qobul qilidu, epsuski allah taala insan'gha birersige riziq bérish yaki ömrige tesir körsitish hoquqini mutleq bermigen, héchkimning undaq qilish qoldin kelmeydu. Emeliyette hayatliqqa toymasliq ach qélishtin qorqushtin kélip chiqqan, rohi merezliktin peyda bolghan wehime kishilerni xorluqqa duchar qilidu, kishiler xarliqtin qorqup xarliqqa, namratliqtin qorqup namratliqqa chüshüp

qalidu, emiliyette islam dini tewhidni, musibet we hadisiler aldida allah bilen bolghan munasiwet hemde insan ige bolalmaydighan, payda ziyan yetküzeleydighan ishlarda ulardin ümidini üzüsh asasigha qurulghan.

[أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُندٌ لَّكُمْ يَنصُرُكُم مِّن دُونِ الرَّحْمَنِ إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ* أَمَّنْ هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَل لَّجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ]

"silerge allah yardem bergendin tashqiri, yene kim silerge yardemchi qoshun bolalaydu, kapirlar peqet aldinish ichididur, eger allah rizqini tutup qalsa, silerge kim riziq béridu, ular tekebburluqta, heqtin yiraqlishishta ezweylep ketkendur." [süre mülük 20-21]

mana bu mukemmel tewhid, buning bilen ishiklerni yaqilap, kiyimlerge suwunup, bosughidin yiraq ketmey, köz yashlirini tökken ashu ajiz bicharilerni dawalash zörür.

Islam dini kishilerning rohiyiti erkin hawada nepes alsun üchün ularning rohiyitidin ensizchilik amillirini yulup tashlashni qiyinchiliq, siqilishni yoqitishni meqset qilidu.

1682/2844 - abdullah ibni mesud reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki namratliqqa duchar bolup, uni kishilerdin tilesh arqiliq tügetmekchi bolsa, uning namratliqi tügimeydu. Kimki ishni alleqa tapshursa, alle meyli ilgiri bolsun yaki kéyin bolsun, uninggha riziq ata qilidu. (tirmizi: 2326)

peyghember eleyhissalam buni kishiler zörür bolghan riziq izdeshtin toxtisun üchün démigen, bu nadanlarning qarshi, u uni kishiler chirayliq sorisun üchün, nomussizlarche ching turiwilishni, ademni biaram qilidighan küchüklinishni qilmisun üchün dégen. Bu töwendiki qesemning siri:

وَفِي السَّمَاء رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ* فَوَرَبِّ السَّمَاء وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ

"asmanda silerning rizqinglar bar, silerge wede qilin'ghan sawab bar, asmanning we zéminning perwerdigari bilen qesemki, silerge wede qilin'ghan nerse özenglarning sözlewatqininglardek heqtur." [süre zariyat 21-22]

mushundaq otluq tewsiyler arqiliq islam dini bu tewsiylerge emel qilghanlarning qedrini qilip ularni yer yüzide dadil qedem alidighan qildi hemde biz hajetlirimizni éytidighan ashu kishlerning ihtiyajliq nersilerge érishish yaki érishmeslikte bir köwrük we wasite ikenlikini éniq yoritip berdi.

Ölümdin qurqush, meyli qandaqla yosunda bolsun, dunya hayati üchün ar - nomusqa berdashliq bérish nadanliqtur. Chünki qéchish ömrini uzartalmaydu. Atlinish qisqartalmaydu. Bu qandaqmu mumkin bolsun?!

[وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاء أَجَلُهُمْ لاَ يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلاَ يَسْتَقْدِمُونَ]

"(peyghemberlerni inkar qilghan) herbir ümmetning (halak bolidighan)mueyyen waqti bolidu. (halak bolidighan) waqti yetkende, ular birdemmu ilgiri - kéyin bolmaydu. (yeni derhal halak bolidu.)" [süre eirap 34]

shöbhsizki ölüm qazasi özini izzetligenlergimu, xarlighanlarghimu oxshash yétidu. Emma izzetligen halda wapat bolghanlargha ejir bérilidu. Xarlighan halda ölgenlerge gunah - yézilidu. Démek, ölümdin ibaret bu keskin qazadin héchqandaq insan qéchip qutulalmaydighan bolghan iken daim eziz bolghan yaxshi.

Méhribanliq

méhribanliq insan tebiitining mukemmelleshkenliki bolup, méhribanliq insanni mexluqlarning azawigha ich aghritidighan uni yoqitishqa tirishidighan, xataliqlirigha epsuslinip toghra yol tépishni ümid qildighan qilidu. Mana bu tebiettiki mukemmellik, chünki insanning tuyghusi xünükleshse insan haywani orun'gha chüshüp qélip uningdiki muhebbet we ghemxorluq bilen soqqan janliq héssiyattin ibaret pezilettin mehrum qoyidu, belki bezide haywandimu öz balilirigha nisbeten namelum köyinish tuyghusi qozghilidu. Shuning üchün tash yüreklik insan tebiitining haywanning belki hés qilalmaydighan, ümidsizlenmeydighan jansiz nersilerning derijisige chékinip ketkenliki bolidu.

Cheksiz mutleq méhribanliq isimliri ulugh bolghan perwerdigar allahning süpiti, allahning méhribanliqi pütün mewjudatni öz ichige alghan, hemme sheyige ortaq, allahning barliq nersini öz ichige alghan bu biliminig nuri nurlan'ghan yerde cheksiz méhribanliqining nurimu bille nurlinidu, shuning üchün perishtilerning duasi töwendikidek bolghan:

رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ

"perwerdigarimiz! Séning rehmiting we ilming hemme nersini öz ichige alidu, tewbe qilghanlargha we séning yolunggha egeshkenlerge meghpiret qilghin, ularni dozax azabidin saqlighin." [süre ghapir 7]

5036/8292 - ömer ibni xettab reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellemning aldigha urushtin élin'ghan oljilar keltürüldi. Oljilar ichide bir ayal bolup, köksidin süt témip turatti. Shu esnada u oljilar ichidin bir balini tépiwélip, quchiqigha aldide, baghrigha ching basti we émitishke bashlidi. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem bizge: siler bu ayalni shu balisini otqa tashlaydu dep oylamsiler? Dédi. Biz: yaq, u uni otqa chüshüp kétishtin küchining bériche qoghdaydu, déduq. Peyghember eleyhissalam: alle bendilirige bu ayalning shu balisigha köyün'ginidinmu bek mihribandur, dédi. (buxari: 5999)

allahning güzel isimliridin köpinchisi méhriban, séxiy, peziletlik, epuchan dégen qisimliridin türlinip chiqqan. Shunga allahning insanlarning xataliqini epu qilishi ularni jazalash, ulargha ghezeplinishidin üstün turidu, shunga ulugh allah eng büyük mihriban zat bolghan:

وَقُل رَّبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ "‹perwerdigarim! Meghpiret qilghin, rehim qilghin, sen rehim qilghuchilarning yaxshisen› dégin." [süre muiminun 118]

yer yozidiki barliq dostluq, xushxuyluq özara köyünüsh allah taalaning méhribanliqining tesiridin bolup, allah taala öz méhribanliqining bir qismini bendilerning qelbige ornitiwetken. Kishilerning rehimdilliri allahning méhribanliqidin köp nésiwidar bolghan ajizlarning turmushini chongqur chüshinidighan kishilerdur.

Peyghember eleyhissalam ich aghritmasliq we köz yéshi qilmasliqni bextsizlik dep hésablaytti, allah taala dunyagha uning béshini silaydighan, qayghulirini yéniklitidighan, xataliqlirigha qayghuridighan, toghra yolgha bashlash üchün jan pidaliq körsitidighan, ajizni yölep, uning üchün ana balisini dep küresh qilghandek küresh qilidighan, küchlükni nochiliq qilmaydighan, heddidin ashmaydighan saghlam tebietlik insan'gha qaytip kelgen'ge qeder uning heywisini sunduridighan bir adem arqiliq pezlini inam qilmaqchi bolup muhemmed eleyhissalamni ewetti. Uning qelbige bilim we keng qorsaqliq, exlaqigha ghemxorluq we yaxshiliq,

tebiitige mulayimliq we yumshaqliq, qoligha séxiyliq we merdlikini töküp uni allahning bendiliri ichide eng méhriban, köyümchan, köksi - qarni keng qilidighan süpetlerni bergen. Shunga allah bu toghrisida mundaq deydu:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ

"allahning rehmiti bilen ulargha mulayim boldung, eger qopal, baghri qattiq bolghan bolsang, ular chörengdin tarqap kétetti." [süre al imran 159]

peyghember eleyhissalam bu ésil peziletlerge uni mushriklar ohudta qeslimekchi bolghan, düm chüshsun dep katek kolighan waqittiki eng jiddiy saetlerdimu emel qilghan, u sahabilarning güllirige qarap ularning yeryüzide qan'gha milinip yatqanliqini kördi, qalghan sahabilargha qarisa mengziliri yérilghan, chishliri chüshüp ketken halette idi, mushundaq qiyinchiliq waqitta uninggha mushriklarning ziyinigha dua qilghin déyiliwidi, uninggha uning méhribanliqi üstün keldi we yüksek rohiyiti öz düshmenlirining yétersizlikini qobul qilip: "allah! Qewmimni toghra yolgha bashlighin, ular bilmeydu." dep dua qildi.

Aliyjanab qelblerde rehimsizlik amilliri nahayiti az qozghilidu. Ularda adawet we qarshiliqqa qarighanda keng qorsaqliq we méhribanliq heqiqeten yuqiri.

Rehimsizlik insanning exlaqidiki zor nuqsanning delili, milletning tarixidiki xeterlik buzghunchiliqning ispati. Islam dinining uningdin agahlandurishi, uni allahning buyruqigha pasiqliq qilishning illiti, toghra yoldin ézip kétishning siri dep hésablishi ejeblinerlik emes.

[أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَن تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ]

"möiminlerge ularning dilliri allahning zikrige we nazil bolghan heqiqiytige (yeni quran ayetlirige) ériydighan waqit yetmidimu? Ular ilgiri kitab bérilgenler (yeni yehudiylar we nasaralar) dek bolmisun, (ular bilen peyghemberlerning ariliqidiki) zamanning uzirishi bilen ularning dilliri qétip ketti, ularning nurghuni allahning itaitidin chiqquchilardur." [süre hedid 16]

islam dini omumiy ghemxorluqqa buyrup uni mukemmel imanning ispati qildi. Musulman kishi omumiy kishilerge qelbide ghemxorluq we yaxshiliq bar, halette uchrashsa ulargha amalining bariche keng qorsaqliq qilip ulargha yardem béridu.

Shundaq, adem bezide öz dostlirigha uchrashqanda xush chiray achidu, bezide balilirini körgende köyinidu, bu köpchilik arisigha keng tarqalghan ish. Lékin möiminning mesuliyiti köyünüsh dairisi cheksiz bolushi, uchrashqan barliq musulmanlargha xush chiray bolup, dostluqni, méhribanliqni namayen qilishi zörürdur.

Xorlanmastin töwenchilik qilish, möiminler bilen sipaye, inaq ötüsh, ulargha siliq muamile qilishni közde tutidu. Islam dini pütün insanlargha yaxshiliq, tinchliq we méhribanliq yetküzidighan din, allah taala öz peyghembirige mundaq dégen:

[وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ]

"(i muhemmed!) séni biz pütün ehli jahan üchün rehmet qilipla ewettuq." [süre enbiya 107]

quran kerimning sürilirining hemmisi ‹‹بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ››, "eng méhriban we shepqetlik allahning ismi bilen bashlaymen." dégen söz bilen bashlan'ghan.

Allahning méhribanliqi, ghemxorluqi hemme nersini öz ichige alghan. Shundaq iken uninggha shérik keltürgüchiler we tuzkorluq qilghuchilar hergiz u méhribanliqqa nail bolalmaydu.

[وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَ اةَ وَالَّذِينَ هُم بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ* الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الأُمِّيَّ]

"méning rehmitim mexluqatning hemmisige ortaqtur, rehmitimni (kufridin we gunahtin) saqlan'ghuchilargha, (mallirining) zakitini béridighanlargha we bizning ayetlirimizge iman éytqanlargha tégishlik qilimen, ular elchige - ümmi peyghemberge (yeni muhemmed eleyhissalamgha) egishidu." [süre eiraf 156-157]

misal: ming kishini sighduridighan zal bar, lékin uninggha kartuchka bar kishilerla kireleydu, dések eger qismen kishiler belgilen'gen kartuchkini alghili unimay zalgha kirelmey sirtta qalsa bu zalning kenglikige nuqsan hésablinamdu?

Bezide heqiqiy méhribanliq rehimsizliktek tüs alidu, emeliyette undaq emes. Bizde balilar mekteplerge mejburi ewetilidu, derslerni bésim bilen yadlaydu, eger ularni öz ixtiyarigha qoyup berse oyun - tamasha tügeshtüriwitidu, qolidin ish kelmeydighan chong bolidu.

Doxtur bedenni opiratsiye qilghanda bedenni yérish üchün opiratsiye pichiqi ishlitidu, yene bezide ustixanni késishke ezalarni éliwitishke mejbur bolidu, buni peqet késelge köyünüsh yüzisidin qilidu.

Méhribanliq eqilni ishletmestin köyünüsh, adalet we tüzümni qayrip qoyup ich aghritish emes, u bu heqlerning hemmisige riaye qilidighan héssiyat, közliri yoruqluqqa telmürgen, nijatliq telep qilghan dargha ésilip boshluqta sanggilap turghan körünüsh ich aghritishni qozghaydu, eger bu ötkünche héssiyatqa yol qoyulup, qatil boshitiwitilse jahan qalaymiqanliship kétidu, bu yerdiki heqiqiy méhribanliq mushundaq héssiyatni tizginleshtur. Eqil herxil bilim bilen ösüp yétilgendek méhribanliqmu herxil wasitilar bilen tereqqiy qilip kéngiyip terbiylinidu, eger tashlap qoyulsa chirip tügiship uning igisi jehennemning otunigha aylinidu.

Islam dini méhribanliq we köngül bölüshke téximu tégishlik bolghan bir bölük alahide kishilerni eskertip ötken bolup ular:

uruq - tughqanlar, tughqan dégen sözning erebchisi rehme dégen söz - rehmet yeni méhribanliq dégen sözdin türlinip chiqqan tomurdash söz bolup ular mezmun jehettimu birdeklishishi zörür. Herbir musulman öz uruq - tughqanlirining, yéqinlirining heqqini ada qilishi, üzülmes dostluq arqiliq qandashliq munasiwitini kücheytishi lazim.

Yaxshiliq we xeyri - éhsan qilishqa eng layiq we eng muhimi ata - ana, allah taala mundaq deydu:

وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا

"ulargha kamali méhribanliqtin nahayiti kemter muamilide bolghin we ‹i perwerdigarim! Ular méni kichiklikimde terbiyeliginidek ulargha merhemet qilghin› dégin." [süre isra 24]

ata - anidin kéyin balilar: tompay kishler barki, ularda bundaq mulayimliq méhiribanliq tuyghusi yoq. Ular nahayiti exlaqsiz, gep - sözliri qopal bolidu.

5031/8287 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem hesen ibni elini söyüp qoydi. Ularning yénida

olturghan eqre ibni habis temimiy: méning on balam bar. Ulardin héchbirini söyüp baqmidim, dégenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem uninggha qarap qoyup: rehim shepqet qilmighan kishige rehim shepqet qilinmaydu, dédi. (buxari: 5997)

1432/2452 - enes ibni malik reziyellahu enhu mundaq deydu: biz peyghember sellellahu eleyhi wesellem bilen tömürchi ebu seyfning qéshigha kirduq. U, peyghember sellellahu eleyhi wesellemning oghli ibrahimning süt atisi idi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem ibrahimni quchiqigha élip söydi we puridi. Aridin melum mezgil ötkendin kéyin, ibrahimning qéshigha yene kirsek, u jan talishiwitiptu. Peyghember sellellahu eleyhi wesellemning közidin yash aqqili turdi. Abdurrahman ibni ewf: i allening resuli! Sen yighlawatamsen (halbuki, sen méyitning arqisidin yighlashni qattiq chekleyttingghu)? Dep soridi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: i ewfning oghli! Bu dégen méhribanliq, dédi. Abdurrahman sözini tekrarlighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: köz yighlaydu, qelb qayghuridu, shundaqtimu biz alle razi bolmaydighan sözni qilmaymiz. I ibrahim! Biz sendin ayrilghinimizgha bekmu qayghurimiz, dédi. (buxari: 1303)

musulman kishining uruq - tughqanlirigha öyi we qelbini taqiwilishi ulardin alaqini üzüp, ularning derdige derman bolmay, ulargha yardem bermey ulardin yiraq yashishi toghra emes, bundaq tashliship kétish insanni allahning berikitidin mehrum qilip allahning ghezipige duchar qilidu.

Yétimler méhribanliq qilish zörür bolghanlardin bolup ulargha xeyri - éhsan qilish, ulargha yaxshiliq qilish, ularning turmushigha képil bolush, istiqbaligha ehmiyet bérish eng sap ibadet.

4992/8240 - ebu hureyre reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip, qelbining qattiqliship ketkenlikidin shikayet qilghanidi, peyghember eleyhissalam uninggha: yétimning béshini silighin, miskinlerge tamaq bergin! Dédi. (ehmed: 8791)

chünki üzülmes xoshalliqlar qaynap turghan güllen'gen muhit we néimettin bashqini bilmey kün ötküziwatqan jemiyette qelb qétip kétidu, bayashat kishiler awamning derd - elimini hés qilalmaydu. Hozur - halawet ularning dillirini datlashturup, közlirini kor qilip ularni mohtajlarning hajitini, dertmenlerning derdini, qayghurghuchilarning qayghusini hés qilalmaydighan qilip qoyidu. Kishiler oxshimighan muhit bilen uchrashqan xoshalliq we qiyinchiliqlarni béshidin ötküzgen waqitta ésil qelib we ötkür sézimigha ériship yétimlerni tashlap qoyghanliqini, dertmen bilen chatiqi bolmighanliqini, bichare yoqsulni terk etkenlikini hés qilidu.

Késel méyip kishilerge köyünüsh muhim méhribanliq jümlisidin bolup, ular hayatliqqa, ularning paaliyitige, özining qabiliyitini namayen qilishqa tesir körsitidighan nuqsanlar bilen yüzlinidu. Allah taala ularning özrisini qobul qilghan bolghachqa ötken ishni bizning ching tutiwilishimiz toghra emes.

[لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَن يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا]

"(jihadqa chiqmisa) emagha gunah bolmaydu, tokurghimu gunah bolmaydu, késelgimu gunah bolmaydu, kimki allahqa we uning peyghembirige itaet qilidiken, uni allah astidin östenglar éqip turidighan jennetlerge kirgüzidu, kimki (özrisiz)

jihadtin bash tartidiken, allah uni (dunyada xorluq bilen, axirette ot bilen) qattiq azablaydu." [süre petih 17]

késel kishi ajizliq uni iskenjige alghan, késelning harariti, dorining achchiqliqi uni qiynawatqan kishi bolup, u öz dertlirige sewr qilghanliqi üchün allahqa yéqin, allahning ghemxorluqigha layiq. Eger tiken kirish möiminning gunahini azaytidighan bolsa musibetke uchrighan qattiq azab tartqan kishining ehwali qandaq bolar? Bu késel kishini allahqa yéqin qilidu, shunga késellerge dexli - teruz qilishtin, ularning könglini aghritishtin hezer eylishimiz lazim. Ulargha qopalliq qilish éghir jinayet.

Méhribanliq qilidighan orundin biri: xizmetchilerge yaxshiliq qilish, ularning xizmitige hemdem bolush, ularning xataliqini kechürüsh, urlargha qalaymiqan hoququq ishletmeslik, ularni mesxire qilmasliq.

Allah taala eger bir ademni bir nersige ige qilsa u adem istbdatliq qilip yaxshiliq qilmisa, allah u ige bolghan nersilerni uningdin tartiwalidu we uning aqiwitini yaman qilidu.

3001/5003 - ebu mesud bedri reziyellahu enhu mundaq deydu: men maliyimni qamcha bilen uriwatattim, arqa teripimdin: ebu mesud, bilip qoy ! Dégen bir awazni anglidim. U ghezeptin chiqqan awaz bolghachqa, men uni toniyalmaptimen. U yéqinlashqanda, uning peyghember sellellahu eleyhi wesellem ikenlikini bildim. U: ebu mesud, bilip qoy! Ebu mesud, bilip qoy! Dewatatti. Men qamchini yerge tashlidim. U: ebu mesud, bilip qoyghinki, allening küchi sanga séning küchüng bu malaygha yetkendin bekrek yétidu, dédi. Shuning bilen, men: buningdin kéyin qulni hergiz urmaymen, dédim. Yene bir riwayette, ebu mesud bedri reziyellahu enhu: peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin eymen'genlikimdin qamcha qolumdin chüshüp ketti, dégen. (muslim: 1659)

2994/4993 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhuma mundaq deydu: bir adem peyghember sellellahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip: i resulullah! Xizmetchini qanche qétim epu qilimen? Dep sorighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem lam jim démidi. U yene: i resulullah! Xizmetchini qanche qétim epu qilimen ? Dep sorighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: bir künde 70 qétim, dep jawab berdi. (tirmizi: 1949)

heqiqeten bir bölük er - ayallar bar, ular xizmetchilerning ajizliqidin paydilinip ulargha herxil eziyetlerni yetküzidu, emeliyette islam dini ularni bundaq qopalliqtin agahlandurghan we qorqutqan.

Haywanlargha köyinishmu telep qilin'ghan méhribanliqtin. Islam dini haywanlargha rehimsizlik qilghan, ularning azablirigha perwa qilmighan kishini qattiq jazalaydu, islam dini insanning shunche hörmetlik turup haywanlargha yamanliq qilghanliqi seweblik dozaxqa kiridighanliqini bayan qildi.

1203/2062 - yene bir riwayette yuqiriqi bilen oxshashla riwayet qilin'ghan bolup, uningda munular qoshup riwayet qilin'ghan: peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dédi: jennet manga shundaq yéqinlashturulup körsitildiki, eger men qolumni sun'ghan bolsam, jennetning méwiliridin éliwalghan bolattim. Dozaxmu manga shundaq yéqinlashturulup körsitildiki, men dozax hararitining silerge yétip, silerni biaram qilishidin ensirep püwlep kettim. Men dozaxta peyghemberning ikki tögisini oghrilighan oghrini, hajilarning nerse - kéreklirini oghrilaydighan beni duidu qebilisilik oghrini kördüm. Uninggha birersi diqqet qilip qarap qalsa, u: mana bu egmek hasining kasapitidin, deytti. Men dozaxta yene

égiz boyluq, qara tenlik bir ayalni kördüm. U ayal, bir müshükni tamaq bermey, sumu bermey yaki zémindiki hasharetlerdin yégili qoymay, ta ölgüche baghlap qoyghanliqi üchün azabliniwatatti. (nesai: 1496)

shuningdek gerche it seweblik bolsimu qelbini igiligen méhribanliqning hésiyatining chong gunahlarni uchuridighanliqini bayan qildi.

5037/8293 - ebu hureyre reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: bir adem yolda kétiwétip qattiq ussap kétiptu. Andin u bir quduqqa chüshüp, qan'ghuche su ichiptu. Andin quduqtin chiqsa, bir it ussap ketkenliktin nem topini yalap turghidek. Shuning bilen, u könglide: ”bu itmu xuddi men ussap ketkendekla ussap kétiptu“ dégenlerni oylap, ötükige su tolduruptu. Andin ötükni ching chishlep, qolliri bilen quduqqa yamiship sirtqa chiqiptu we u itni sughuruptu. Netijide, alle uni mukapatlap, gunahlirini meghpiret qiptu, dédi. Buni anglighan sahabilar: i resulullah! Haywanlargha yaxshiliq qilsaqmu bizge ejir bolamdu? Dep sorighanidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: herqandaq höl jiger igisige (yeni tirik janliqqa) qilin'ghan yaxshiliqqa ejir bolidu, dep jawab berdi. (buxari: 2363)

5038/8294 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir pahishe ayal hawa nahayiti issiq bir küni bir itning qattiq ussap ketkenliktin tilini chiqirip hasirighan halda bir quduq béshida aylinip yürgenlikini körüp, ötüki bilen uninggha su tartip bériptu. Shuning bilen, uning gunahliri meghpiret boptu. (muslim: 2245)

itqa köyünüsh pahishening gunahini yughan yerde insan'gha méhri - shepqet qilish ajayip heyran qalarliq ishlarni barliqqa keltüridu!

Bilim we eqil

islam dini islamgha étiqad qilidighan barliq kishilerge bilim alidighan oqughuchi bolushni perz qilidu, buningda sapaliqlarning nisbiti yuqiri kötürülüp sawatsizlarning nisbiti chüshidu yaki yoqaydu.

Bu dinning heqiqetliri - meyli asas yaki tarmaq bolsun ewladtin - ewladqa yötkilidighan ölchem, ilham qilish bilen kéngiyidighan qaymuqturush bilen tarqilidighan tiltumar emes, hergizmu undaq emes, islam heqiqetliri hékmetlik kitabtin yuqiri sewiyilik sünnettin barliqqa kelgen, bu heqiqetlerni yüzeki oqup qoyush bilenla alghili bolmaydu, buninggha yuqiri sapa, yüksek iqtidar we ésil exlaqqa ige bir bölük kishiler bolushi kérek.

Éniqki, islamshunasliq intilgüchilerge nisbeten hoquq we mejburiyet asasigha qurulghan islam qanunshunasliqi, hoquq we mejburiyetni ijra qilish qurulmisigha munasiwetlik bolghan tepsiliy ijtimaiy exlaq, durus tetqiqat we saghlam ijtihad muhiti barliqqa kélip waqitning ötüshi bilen barliqqa kelgen nurghun mesililer we yéngi ishlarni islam ölchimide zaman'gha layiq hel qilidighan sharait yaritidu.

Qandaqla muhitta bu terepler kem bolsa islamning asasi ajizlap dairisi tariyidu, xuddi baraqsan ösken égiz derex qurup, yopurmaqliri tökülüp qaxshal bolup qalghandek.

Uningdin kéyin dunya toghrisida tepekkür yürgüzüsh zörür bolup, qoran sürilride izchil emir qilin'ghan we mustehkem imanni barliqqa keltürüshning tunji asasi hisablan'ghan. Islam üchün bilim xuddi insan'gha hayat zörür bolghandek zörür, bu din peqet pishqan bilim, ötkür eqil igiliridila andin öz ornini tapidu. Allah u toghriliq mundaq deydu:

هَذَا بَلاَغٌ لِّلنَّاسِ وَلِيُنذَرُواْ بِهِ وَلِيَعْلَمُواْ أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُوْلُواْ الأَلْبَابِ

"kishilerning agahlandurilishi, allahning bir ikenlikini bilishliri, eqil igilirining wez - nesihet élishliri üchün bu (quran) tebleghidur, (yeni kishilerge tebligh qilish üchün nazil qilindi." [süre ibrahim 52]

shübihsizki, hayatliq kamaletke yétip eng sap, eng ilghar islam telimatlirini qobul qilishqa teyyar bolghandin bashlap allah hayatliqni islam arqiliq sherepke ige qilidi. Chünki islam telimatlirining hemmisi hayatliqning mukemmelikke qarap tereqqiy qilishigha mas kélidu. Belki u maddi we rohi tereqqiyatqa chong qedem tashlighanliq bolup hésablinidu.

Siz islamdiki tunji ibadet bolghan namazgha qarisingiz ezan oqush we uni ada qilishning toluq eqli xizmet ikenlikini bayqaysiz, mesilen: namazgha chaqirish eqilini échip dilni oyghitidighan allahni chong bilish, allahning birlikige guwahliq bérish, nijatliq we muweppeqiyetlerge qiziqturushtin ibaret birqanche söz bolup, ezan hergiz sadasi boshluqqa qoyup bérilidighan namelum tuyghulargha xitab qilinidighan signal emes. Namazning özi yaxshiliqning iradiliri we hidayet delillirige tolghan kitabtin oqulghan ayetler bolup uni qanche kalla oyghaq halda oqup, shu ayetlerning mezmunini eqil qanche mulahize qilsa uni shunche chüshinip qobul qilghili bolidu.

Heqiqet shuki, bir ademning islamda qanchilik mustehkem turushi uning eqil - parasiti, kallisining ishlishi we tebietning durusluqi bilen munasiwetlik, pikri xünük, wijdani késel ademning bu dinda üzüp chiqishi nahayiti müshkül.

Qurandin tunji chüshken ayet allahning peyghembirige dégen töwendiki sözidur:

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ* خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

"yaratqan perwerdigaringning ismi bilen oqughin, u insanni lexte qandin yaratti, oqughin, perwerdigaring eng keremliktur, u qelem bilen (xet yézishni) ögetti, insan'gha bilmigen nersilerni bildürdi." [süre eleq 1-5]

bu tunji bayanat bolup u qelemning qimmitini yuqiri kötürgen, bilimining qedrini medhiyligen. Bixutluqtiki qara sawatliqqa jeng élan qilghan, oqush we öginishni heqiqiy adem yétishtürüp chiqishtiki tunji asas, hul kések qilghan, ulugh we büyük allah alimlarni derijisini yuqiri kötürüp, hetta ularni özining birlikige guwahliq bérish, adalitini ispatlashta özi we perishtiler bilen bir qatarda keltürgen.

شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ وَالْمَلاَئِكَةُ وَأُوْلُواْ الْعِلْمِ قَآئِمَاً بِالْقِسْطِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"allah adaletni berpa qilghan halda guwahliq berdiki, uningdin bashqa mebud (berheq) yoqtur, perishtilermu ilim ehlilirimu shundaq guwahliq berdi, uningdin bashqa mebud yoqtur, u ghalibtur, hékmet bilen ish qilghuchidur." [süre al imran 18]

bu ejeblinerlik emes, ishlimes eqil, tar ang sewiyege büyük, katta allahning ulughliqini hés qilish nede turuptu, nadanliqi we bixodliqi bilen hayatliqning qisilchiliqlirida yashawatqan adem hayatliqning perwerdigarining hoquqini qandaqmu tonuyalisun yaki uning katta süpetliri, büyük delilliridin birerini chüshinishke érishelisun?

Shuning üchün allah taala alimlarni ulughlap ularni hörmet we pezilette üstün qildi. Hapizil munziri mundaq deydu: allah subhanehu wetaalaning "bilimim we

keng qorsaqliqim" dégen sözige qarang uninggha chongqur diqqet qiling, ulugh allahning "méning bilimim we méning keng qorsaqlighim" dep bilim we keng qorsaqliqni özige qoshup keltürishidin hazirqi zamandiki ixlas we allahni heqqiy bilishtin xaliy bilimning allahning neziridiki bilim emesliki ashkarlinidu. Keng qorsaqliqni bilimge baghlap keltürüshte buyerdiki bilim shallaqliqni tizginlep, hawayi - heweske boy sunmighan bilimni körsitidu.

Heqiqiy tonush allahning neziride tewrinip turghan emeldin nadanliq we nuqsan bilen ariliship ketken ibadettin üstün turidu. Bu hökümdiki sir shuki, nadan ibadet qilghuchi uning dostluqigha oxshashla paydisi az, ular paydini oylap turup öz - özige ziyan yetküzidu, dostlirigha yaxshiliq qilimen, xushalliq ata qilimen dep turup ulargha ziyan - zexmet, köngülsizlik élip kélidu, nadan ibadet qilghuchilar yüzeki jehettin din'gha ching yépiship uni qattiq qollaydu, lékin ular nadan, exmeqliqidin bilip - bilmey din'gha ziyan yetküzidighan, nomus élip kélidighan pozitsiyde bolup qalidu. Dinigha köp xapiliq élip kélidu. Emma ilim igiliri bolsa ötkür zihnini, sezgür qelibliri bilen ish - heriketlirini bashqurup turidu. Dilliri ularni hidayetke ilham béridu. Qilghan emellirini az bolsimu chüshünüp toghra qilidu. Bilim igiliri ularning parasiti, ularning yolini belgilep ulargha toghra yolni körsitip béridu. Ular az emel qilghan teqdirdimu qilghan ishida durus we heqqaniyliq köp bolidu.

114/190 - ebu umame bahili reziyellahu enhuning mundaq dégenliki riwayet qilinidu: peyghember eleyhissalamdin ikki türlük adem toghruluq soraldi, uning biri abid (ibadet bilen shughullan'ghuchi), yene biri alim idi. Peyghember eleyhissalam: alimning abidtin artuqchiliqi méning silerning eng töwininglardin artuq bolghinimgha oxshash dédi. Andin: insanlargha ilim ögetküchige alle rehmet yollaydu, uninggha perishtiliridin tartip asman - zémindiki mexluqatlar, töshüklerdiki chümüliler we déngizdiki béliqlarghiche hemmisi meghpiret telep qilidu dédi. (tirmizi: 2685)

nezer dairisi tar bolsa, imanni kücheytishke, yaxshiliqni jari qildurushqa orun bolmaydu, ulugh allah mundaq deydu:

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ

"biz insanlargha bayan qilghan bu temsillerni peqet alimlarla chüshineleydu." [süre enkebut 43]

allah yene, yaxshiliqqa buyrup yamanliqtin tosidighan, dawamliq segek turidighan allahning raziliqigha hérismen qelb - alimning perwerdigaridin toluq xewerdar nurluq qelbi ikenlikini bayan qilidu.

Herbir musulman öginishke atlinidighan, ishikni keng échiwitidighan, érishish üchün meshriqtin meghribke seper qilidighan bilim, hergiz bash - axiri cheklik mueyyen bilim bolmastin belki u keng nezer dairige orun béridighan, ilim - irpan'gha teshna eqil aldidiki barliq tosuqlarni süpürüp tashlaydighan hemde insan bilen mewjudatlarning munasiwitini mustehkemleydighan ilham we idrakqa cheksiz purset béridighan, shundaqla dunyada özige xoja bolup yashash, özige özi hökümranliq qilish, yoshurun bayliqlardin paydilinish pursiti yaritip béridighan barliq bilimni öz ichige alidu. Bularning hemmisi yaxshi öginip puxta igileshke tégishlik bilim. Herbir musulman bu bilimlerdin tégishlik nésiwisini élishi lazim. Buni ayet we hedis toluq ispatlap béridu:

peyghember eleyhissalamning herqaysi sahede bilim sewiyini östürüshke körsetme bergen hedisliri köptur.

117/196 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember eleyhissalam mundaq dégen: kimki ilim öginish yolida mangidiken, alle u kishige jennetning yolini asan qilip béridu. (tirmizi: 2646)

120/203 - muaz ibni enes reziyellahu enhuning dadisi (muaz) din riwayet qiliniduki, peyghember eleyhissalam mundaq dégen: kimki birsige ilim ögetse, ögetküchige emel qilghuchining ejrige oxshash ejir bérilidu. Bu, emel qilghuchining ejridin héch nersini kémeytiwetmeydu. (ibni maje 240)

121/204 - ebu umame reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki meschitke peqet ilim öginishni yaki birer mesilini biliwélishni meqset qilip baridiken, uninggha hejni toluq ada qilghan kishining ejri bérilidu. (teberani: 7473)

122/208 - wasile ibni esqei reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki ilim öginishke tiriship, ögenmekchi bolghan ilimge érishelise, alle u kishige ikki hesse ejir yazidu. Ögenmekchi bolghan ilimge érishelmise, bir ejir yazidu. (elkebir)

123/209 - ibni abbas reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle kimge yaxshiliqni irade qilsa, u kishini dinda alim qilidu. (tirmizi: 2645, buxari: 3116)

bu hedisler yaxshiliq we hékmetlik ishlarni shundaqla ziyandin saqlap, paydigha yéqinlashturidighan herqandaq bilimni öginishni körsitidu.

Éniqki eng deslep öginishke tégishlik bilim allahning kishilerdiki hoquqi we kishilerni özara heq - hoquqlirini bilish mewqeni omumiy menpeetke qaritish, köpchilikni teshkilleshte we siyasiy yétekleshte zor tesirge ige, lékin qedirleshke tégishlik bilim fiqhi, tepsir qatarliq bilimlerni öginish emma bashqa bilimlerni öginish xalighanlar ögense, xalimighanlar ögenmisimu bolidu dep qarash bimenilik.

Dunya we hayatliq bilimlirini asman - zémin heqiqetliri toghrisidiki üzülmes tetqiqat netijiliri ehmiyet jehettin noqul dini bilimlerdin qélishmaydu belki bu bilimlerning netijisi sheriet bilimlirini téximu chongqur öginishke yol hazirlaydu.

Qurani kerim ilimning peziliti, alimlarning ulughluqini medhiyligende alimlardin yaratquchining büyükliki we yaritishning ajayipliqini bilidighan alimlarni közde tutqanliqi, bilimdin ösümlük, haywanat we bashqa tebietke nezer sélishtin barliqqa kelgen bilimni meqset qilghanliqi bizge kupaye. Allah taala mundaq dégen:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ * وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

"körmemsenki, allah buluttin yamghur yaghdurdi uning bilen türlük renggareng méwilerni chiqardi, (shuningdek allah taghlarni yaratti) taghlarning aq, qizilliri, herxil rengdiki yolluqliri we qapqarilirimu bar, shuningdek insanlarni, haywanlarni, chahar paylarnimu xilmuxil renglik qilip yaratti, allahning bendiliri ichide allahtin peqet alimlarla qorqidu, allah heqiqeten ghalibtur. (bendiler ichide tewbe qilghanlarni) meghpiret qilghuchidur." [süre patir 27-28] yene mundaq dégen:

[وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالِمِينَ]

"allahning asmanlarni, zéminni yaratqanliqi, tilliringlarning, rengginglarning xilmuxil bolushi allahning alametliridindur, buningda bilimlik kishiler üchün heqiqeten nurghun alametler bar." [süre rum 22]

hayatliq bilimliri din'gha xizmet qilish we dini heqiqetlerni yorutushta axiret bilimliri bilen oxshash. Waqit jehettin tebiet bilimliri uzaqraq öginishke mohtaj. Dini bilim heqiqiy bérilgen kishige asan bolup uzaq waqit ketmeydu. Eger sheriet bilimlirini etrapliq ögenmekchi bolsa buninggha köp waqit kétidu. Bu dölet yétekchilik qilidighan yaki éhtiyajigha qarap terbiyeleydighan xizmetlerge oxshash ijtimaiy wezipe, eger éhtiyaj küchlük bolmisa yaki ünüm körülmise uning zörüriytimu töwenleydu. Mesilen: hoquq we höküm ishlirini öginish gerche ögen'güchi ebu henipening sewiyisige yetken bolsimu, éhtiyaj küchlük bolmisa buni öginish tibabetni öginishtin shereplik emes.

Bilim igisining bashqilardin üstün turishi uning öz bilimini allahning raziliqi we sawabliqini ümid qilip, kishlerning menpeti üchün qanchilik xizmet qildurghanliqigha yeni bilimi bilen kishlerge qanchilik paydiliq ish qilghanliqigha baghliq.

Noqul din we noqul dunya otturisidiki tosaq nahayiti nazuk hem qoyuq. Bu yerdiki asas yuqirida bayan qilghinimizdek niyetning durusluqi, ghayining yükseklikige baghliq birla nerse. Bezide tirishchanliqni shereplik ish yaki pes ishqa aylanduriwitidu. Heqiqeten tirishchanliq shexsiyetchilik arilashqan bolsa bu zor xataliq bolidu. Eger semimiylik arilashqan bolsa jihad hésablinidu.

Bilim toghrsidiki sözmu shuninggha oxshash. Bir adem allahning ziminining munbetlishishini tilep oghutshunasliq bilen shoghullan'ghan bolsa uning sawabi qilche kémiyip ketmeydu, belki uning sawabi kéche uxlimay méhrabta namaz oqughan ademning sawabidin éship kétishi mumkin.

Islam dini alimlarning derijisini, ularning tirishchanliqining qedir - qimmitini, netijisining hörmitini eng yuqiri kötürgen. Bashqa tillarni öginish islamning sünnitidin bolup peyghember eleyhissalam bu bilimdin paydilinishta bashlamchi bolghan bolup, u katipi "zeyid ibni sabit" ni süriyan tilini yaxshi öginishke buyrighan. Bashqa ellerning tilini chüshinish islamning zörüriyetliridin hésablinidu, muhemmed eleyhissalam pütün insanlarning peyghembiri. Kishilerni bir tilgha birlikke keltürüsh mumkin emes, tillarning herxil bolushi allahning delilliridin tursa bu qandaqmu mumkin bolsun? Islam telimatlirini yersharidiki herqaysi kishilerge ular chüshinidighan tilda yetküzüsh ularni ereb tiligha birlikke keltürüshke qarighanda eqil we emeliyetke eng muwapiq. Mupessirler allah taalaning:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلاَّ بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

"qandaqla bir peyghemberni ewetmeyli, uni biz öz qewmige (allahning sheriitini) bayan qilish üchün, peqet öz qewmining tili bilen (sözleydighan) qilip ewettuq." [süre ibrahim4] dégen sözning sherhiside mundaq deydu: peyghember eleyhissalam ereblerdin ereb tilida peyghember qilip ewetildi, lékin herqaysi terepke ewetken wekilliri shularning tili bilen terjime qilip sözlep ularning tilida allah terepke dewet qilidu. Mupessirler mundaq deydu: quranni

köp xil tilda yaki bir xil tilda chüshürüshke toghra kelse uni barliq tillarda chüshürüshning zörüriyiti yoq, chünki terjime boshluqni toldurup éhtiyajni qanduridu. Undaq bolghanda quranning bir tilda chüshishi mueyyenleship qalidu. Bu mueyylenleshken til peyghemberning öz qewmining tilida bolsa eng muwapiq. Chünki ular uninggha eng yéqin hem özgertish mumkin emes.

Bu shuni éniq otturigha qoyiduki, musulmanlar bashqa tillarni öginishi kérek, bolmisa özlirining üstidiki mesuliyetke xiyanet qilghan kishiler qesten nadan qaldurulghan bolidu, yene kélip bilimning mexsus wetini yoq, melum bir ewladqila qarashliqmu emes.

Öginish we ögitish islamning jéni. Uningsiz islamning asasini saqlap qalghili, kelgüsige kapaletlik qilghili bolmaydu. Islamning neziride adem ikki xil bolidu, biri toghra yol izdep bilim ögen'güchi oqughuchi, yene biri, téximu köp bilim élishni oylaydighan alim.

Waqittin paydilinish we zamandin ibret élish

qoldin ketken hemme nerse qaytip kélishi mumkin, lékin waqit qaytip kelmeydu, u qoldin ketse qaytip kélishidin ümid kütüshmu mumkin emes, shuning üchün insanning qolidiki eng qimmetlik nerse waqit. Herbir aqil özining künlirini pixsiq adem eng ésil bayliqini kütkendek kütüshi, köp qismi uyaqta tursun eng aznimu qoldin bérip qoymasliqi, herbirini qanchilik kichik bolsun özige layiq orun'gha qoyushqa tirishishi kérek.

Bu dunyaning künliri axiretning künlirige sélishturulghan waqittiki semimiy sézim. Lékin u yétip qopup yaki yep - ichip, charchap dem élip, etigen kech, kün, ay we yillarni ötküziwetken dunyadiki kishige nisbeten aldighuchi we azdurghuchi sézim. Insan buni sézip turup yenila gheplette waqitni zaye qilidu. Közliri yumulup ölüm qarangghusi kelgen'ge qeder bixutluqni dawamlashturidu. Ölüm wehimisi yéqinlap kelgende hemme ish qoldin kétip bolghanda imkaniyet tügigende hoshini tapidu...

Heqiqiy musulman waqitni qattiq qedirleydu, chünki waqit uning hayati, u waqitning qoldin kétishige yol qoysa uni erzimes ishlar bilen bihude ötküziwetse, nadanliq bilen özini öltürwalghan'gha barawer bolidu.

Shübihsizki, insan tinimisiz halda allah terepke qarap méngiwatidu. Pelekning her bir aylinishi uzun yoldiki basquchlarning biri hisablinidighan yéngi bir tangdin dérek béridu. Insanning mana bu heqiqetni chüshünüp uni köz aldida ayan boluwatqande sizishi, ilgiri bolghan we kéyin bolidighan ishlar toghrisida mulahize yurgüzüshi aqilanilik emesmu?! Kishining özini toxtap turghan, waqit méngiwatqandek hés qilishi aldan'ghanliqidur. Bu xuddi poyizda olturwatqan yoluchining özini jim turwatqandek peqet sirttki sheyilerlar méngiwatqandek sezginige oxshaydu. Emeliyette waqit insanni mejburiy halda haman közlen'gen nishan'gha apirip tashlaydu.

Islam dini waqitning qimmitini bilidu, hem waqitni qedirleydu, "waqit qilichqa oxshaydu, sen kesmiseng, séni késidu." dégen qimmetlik sözni tekitlep musulman kishining mushu heqiqetni chüshinip shuning yoli boyiche méngishini teqwaliqning belgisi, imanning delili qilidu.

Etini ésidin chiqirip qoyghan, bügüni bilen gherq bolup ketken, bu dunyaning qiziqturishigha mestxush bolup ketkenler ziyankar hamaqetler hésablinidu.

Islam dini özining asasi ibadetlirini bir künning herqaysi böleklirige yilning herqaysi pesillirige orunlashturghan, besh wax namaz pütün bir kün'ge

orunlashturulghan bolup, uning waqti waqtining ötüshige qarashliq, sheriettiki éniq ish shuki - jibriil tang yorughandin bashlap kech kirgen'ge qeder islami hayat inchige puxta tertip boyiche retke sélinsun we konkirit orunlashturulsun üchün waqitning bash ayiqini belgilep bérish üchün allahning dergahidin chüshken.

Addiy közler waqitning cheklik tesirini yüzeki körüshtila köridu, lékin waqit chiraylargha qoruq chüshürüp, ejelni chaqirip kélidu. Medeniyet we güllinishni xarablashturup özining ajayip qudriti bilen kishilerni heyran qalduridu, mana bu waqit, mushu waqitning özi yaxshi ishlarni qilish, xeyri - éhsan qilish, özi érishmekchi bolghan yaxshiliqlarni qolgha keltürüsh üchün eqilliqlerni oyghitishning pursiti. Allah taala mundaq deydu:

[تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاء بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا * وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِّمَنْ أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا]

"asmanda burujlerni, yénip turidighan chiraqni (yeni künni) we nurluq ayni yaratqan allahning berikiti büyüktur, allah (özining qudritini) eslimekchi bolghanlar yaki (özining néimitige) shükür qilmaqchi bolghanlar üchün kéche bilen kündüzni almiship turidighan qilip berdi. "

dewr qilip aylinip turidighan seyyariler bilen birge kéche - kündüzge, kündüz - kéchige almishidu. Alemlerning perwerdigari allah buni békargha yaratmighan kishilerning bu addiy dunyadiki hayatini ehmiyiti yoq dep qarash nomussizliq. Bu hayati dunya uzun musabiqige teyyarlan'ghan meydan, bu musabiqide perwerdigarni heqiqiy tonughan, uning hoquqini ésidin chiqarmighan, néimetlirige teshekkür éytqan yillarni cheksiz zor rahetke érishish nishani we emeliyiti bilen ötküzgen kishila uzüp chiqidu. Emma meqsetlerdin bixewer, waqitliq menpeet üchün özini yoqatqan kishiler hamaqet kishiler bolup, wez - nesihettin paydilanmaydu, hékmettin ibret nesihet almaydu.

Islam dini özining buyrush we tosushlirida waqitning qimmitige alahide ehmiyet bergen bolup, özara kélinglar bir az waqit ötküzeyli deydighan békar teletlerge qarshi turushta tedbirlik bolup, oyun - tamasha, bihude ishtin yüz örüshni imanning belgisi qilghan. Bundaq waqitni bihude ötküzüsh ademning hayatigha qilin'ghan chaxchaq. Bu usul bilen waqitni xoritish shexsni xaraplashturup köpchilikni weyran qilidu. Töwendikiler köpchilikning xiyalidin kötürülüp qalidighan bir qisim hékmetler: "mejburiyetler waqittin köp" "waqit saqlap turmaydu" "waqit yaki söyümlük dost, yaki jédelxor düshmen"

bu hékmetler islamning rohidin we axiret hayati üchün bu dunyadin ünümlük paydilinishtiki büyük telimatlarni chüshinishtin barliqqa kelgen. Allahning her bir waqtini yaxshi emellerni qilishqa serp étishke, bir wezipini ada qilip bolghandin kéyin, yene bir wezipini ada qilishqa teyyarlinishqa nisip qilishi, elwette, allahning chong pezli - merhimitidur. Tewpiq - hidayet bergenlikining alametliridindur.

وَمِن رَّحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِن فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

"silerni kéchide aram alsun, kündüzde (hayatliq yolida heriketlinip) allahning pezlini telep qilsun we (allahning néimetlirige) shükür qilsun dep siler üchün kéche bilen kündüzni yaritishi allahning rehmitidindur. " [süre qeses 73]

epsuslinarliqi kishiler özlirining waqitlirining bihude zaya bolup ketkenlikige perwa qilmaydu, bu jinayet üstige bashqilarning waqtini bihude erzimes ishlar bilen israp qilip ularning waqtigha ziyan yetküzüsh qoshulidu.

5967/ 9729 _ ibni abbas reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ikki chong néimet bar bolup, köpinche insanlar uning qedrini bilmeydu. Biri, salametlik; ikkinchisi, bikar waqit. (buxari: 6412)

islam dinining gerche az bolsimu emel - ibadetni üzüldürmey qilishqa qiziqturushi, üzülmey dwamlashmighan köp emelni yaqturmasliqi islamning waqittin eng ünümlük wasite arqiliq paydilan'ghanliqidindur. Chünki az emelni üzüldürmey, üzlüksiz dawamlashturushi, addiy, erzimes ishni bilmestin taghdek wezin'ge ige qilidu. Emma insanda ötkünchi barliqqa kelgen qiziqish uni köp qilishqa chékidin ashuriwitishke élip baridu - yu, kéyin zérikish ghalip kélip emel ibadet üzülüp qalidu, mana bu islam yaqturmaydighan ish.

102/170 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellemning bir borisi bolup, uning bilen kéchisi kichikkine bir hujra yasaytti - de, bir teripide namaz oquytti, kündüzi yéyip üstide olturatti. Shuning bilen, kishiler peyghember sellellahu eleyhi wesellemge iqtida qilip namaz oqush üchün terep - tereptin kélishke bashlaytti, ularning sani kündin - kün'ge köpeygili turdi. Shuning bilen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem ulargha: i xalayiq ! Taqitinglar yétidighan ishni qilinglar, siler zérikmigüche alle hergiz zérikmeydu. Alle taalagha ishlarning eng söyümlüki az bolsimu üzülmey dawam qilghinidur, dédi. (buxari: 5861)

1311/2247 - mesruq mundaq deydu: aishe reziyellahu enhadin: peyghember sellellahu eleyhi wesellem qaysi emelni bek yaxshi köretti? Dep sorisam: (az bolsimu) dawamlashqan emelni, dep jawab berdi. Kéchisi qaysi waqitta qopatti? Dep sorisam: xorazning chillighinini anglighan waqitta qopatti, dep jawab berdi. (buxari: 6461)

islam dinining waqitni ching tutqanliqidin biri: seher turushqa qiziqturush herbir musulmanning kündilik ishlirini rohi üstün iradisi toluq, tétik bashlashqa righbetlendüridu, etigenni qoldin bermeslikke qiziqturush pütün künni ünümlük ötküzüshte küchlük türtkilik rol oynaydu.

Islami turmush tertiwi sübhini bir künning bashlinishi qilidu, kün chiqishtin burun toluq oyghinishni békitip namaz bamdatni öz waqtidin kéchiktüriwitidighan kéchisi uxlimasliqni yaman köridu. Shunga estayidil kishiler bilen horun kishiler mushu waqitta ayrilidu, herbir insan'gha dunya we axirettiki nésiwisi uning teyyarliqigha qarap bérilidu.

Waqit bendilerge yüklen'gen tekliplerni öz ichige alghandek waqit allah taala kishilerge ewetken yaxshi yaman barliq mesililerni öz ichige alidighan bolup, bu mesililer diqqet qilghan kishige nisbeten heqiqiy nesihet we qimmetlik dersler bilen tolghan:

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُوْلِي الْأَبْصَارِ

"allah kéche bilen kündüzni almashturup turidu, buningda eqil igiliri üchün elwette ibret bar." [süre nur 44]

kishiler hadisilerge yüzeki qarap uning menbesidin bixewer qalidu, rahet we qiyinchiliqning temini tétiydu we uni kim tétitqanliqini bilmeydu, eger birer qiyinchiliqqa duch kelse waqtini we waqtining tesirini qarghaydu, bu allahni chüshenmigenlik we uning bendiler üstidiki teqdiridin ghapilliqining ispati.

4862/8034 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember

sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle ezze wejelle mundaq dédi: "adem balisi zamanni tillap, manga azar béridu. Men zamanning yaratquchisimen, hemme ish méning qolumda, kéche bilen kündüznimu men örüp turimen. " (buxari: 4826, muslim: 2246)

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ*

"her bir jan ölümning temini tétighuchidur, silerni bir yamanliqqa muptila qilish, yaxshiliq bérish arqiliq sinaymiz, siler bizning dergayimizgha qaytisiler." [süre enbiya 35]

allah subhanehu weteala kishilerge yüz bergen herxil ishlarni peqet meqset we hékmet bilen barliqqa keltüridu, buni kallisi ochuq kishiler oylinip yétip allahqa bolghan uchrishishqa iman we ishenchini ashuridu.

يُدَبِّرُ الأَمْرَ يُفَصِّلُ الآيَاتِ لَعَلَّكُم بِلِقَاء رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ*

"silerni perwerdigaringlargha mulaqat bolushqa ishensun dep (qudritining) delillirini tepsiliy bayan qilidu." [süre reidi 2]

nadan, galwang kishiler yaxshi yaman ehwallarni béshidin ötküzsimu uningdin héchqandaq paydigha érishelmeydu. Durus, ötken ishlardin, ketken künlerdin ibret élip hidayetke qaytmighan adem möimin emes. Nadanlar telim alsun, ghapillar oyghansun, allahtin yiraqlap ketkenler allahqa tewbe qilsun diyilmise, undaqta kishler dert - elemlerge néme üchün duchar bolidu? Allah taala mundaq deydu:

وَلَقَدْ أَرْسَلنَآ إِلَى أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاء وَالضَّرَّاء لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ * فَلَوْلا إِذْ جَاءهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُواْ

"shek - shübhisizki, sendin ilgiriki ümmetlerge (nurghun peyghemberlerni) ewettuq, (ular peyghemberlerni inkar qildi.) ularni allahqa (tewbe qilip) yélinsun dep namratliq we aghriq - silaq bilen jazaliduq, ulargha bizning azabimiz chüshken chaghda némishqa yélinmidi?" [süre enam 42-43]

qiyinchiliqta qalghanda öz rebbini tonush, béshigha kün chüshkende uninggha iltija qilish insan tebiti bolup, qiyinchiliqqa uchrighanda ishlarni allahqa tapshuridighan eqilliq adem qiyinchiliq yoqulup, xatirjemlikke érishkendimu perwerdigari bilen bolghan küchlük munasiwetni saqlap qilish kérek.

Emma nadan, herxil hadise we musibettin ibret ilishi az kishiler xeterlik peyitte allahqa zarlinip dua qilidu, xatirjem bolghanda allahtin qachidu.

وَإِذَا مَسَّ الإِنسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَآئِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرٍّ مَّسَّهُ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ

"insan'gha birer ziyan - zexmet yetse yatsidu, oltursidu, tursidu bizge dua qilidu, uningdin ziyan - zexmetni kötüriwetsek, goya uni kötüriwitishimizni tilep bizge dua qilmighandek yaman ishni yene dawamlashturidu, heddidin ashquchilarning qilmishliri ulargha mushundaq chirayliq körsitildi." [süre yunus 12]

zamandin ibret élish uqumi tarixni tetqiq qilish, allahning etrap alemdiki delillirige diqqet qilish, herqaysi qewmler qandaq qed kötürdi? Qandaq weyran boldi? Qandaq güllinip néme sewebtin chékindi? Buni oylinish bolup allah ezze

we jelle kishilerdin herqaysi dewrlerge qarap béqishni, ulardin tejribe sawaq élip toghra yüzlinish tépishni telep qilidu.

Adem ikki xil bolidu, biri özige xas tejribilik bolup buning bilen idiyisini toghrilap imanni kücheytidu, yene biri bilimsiz bolup bashqilardin anglaydu, bashqilarning bilim we tejribisidin paydilinidu, emma zor weqeler bilen dolqunlinip turghan bu dunyagha oylanmastin yaki chüshenmestin yaki étibar bermestin közni échip qarap turush mana bu közi korluq heqqe köz yumush bolup bu möimin'ge layiq emes.

Ömür qisqidur. Insanning hayatliq dairsimu tardur. Eqil bikniwilish, qorunush bilen mewjutluqni, yarqinliqni, ötkürlükni namayen qilalmaydu. Buning üchün turiwatqan makandin keng kainat qoynigha, yashawatqan zamandin hayatliqning uzun esirlirige yürüsh qilishqa toghra kélidu. Tetqiqat élip birish arqiliq alem, ötmüsh we kelgüsi toghrisida izdinip we küzütüp, dunyagha bolghan bilimni, alemlerning perwerdigarigha bolghan tonushini chongqurlashturidighan köpligen paydiliq tepekkürler, qissiler, köz - qarashlar we weqelerge érishkili bolidu. Islam dini mustehkem imanni, oylinish, tepekkür qilish, izdinish we tallash, mulahize yürgüzüshtin ibaret puxta asaslar arqiliq barliqqa keltüridu.

Shuning üchün islam musulmanlarni uzun seper we etrapliq sayahetlerni qilishqa teklip qildi, ularni oyun - tamasha üchün emes bilim we paydigha érishtürüsh üchün ich pushughini we waqtini ötküzüsh üchün emes, belki izdinish, tetqiq qilish, janliqlar we jansizlardin ibret élish üchün zéminning sherq we gherbni aylinishqa ilhamlandurdi.

Waqitning mahyitini eqil bilishtin ajiz, biz peqet uning maddida qaldurghan tesirinila bilimiz. Belkim saqlinip qélish yaki yoqilishning siri waqitqa yoshurun'ghan bolushi mumkin. Buni peqet sheyilerning ashkara we mexpiy tereplirini toluq bilidighan zatla bilidu. Biz waqitning ötüshidin toghra paydilinalisaq özimizge perwerdigarning hozurida qérish, chirish bilen yoqalmaydighan menggülükni qolgha keltürimiz.

بسم الله الرحمن الرحيم

oninchi bölüm. Islamiy aile

birinchi bap. Ailining qurulushi

er- xotunluq hayatining bextlik halda dawam qilishi er - xotun her ikkisining öz üstidiki mesuliyet we bir - birining heq - hoquqlirini tonushigha baghliqtur.

Er - xotunluq hayatining saaditi er xotun - her ikkisining bir - birige bolghan qizghin muhebbitige we semimiy muamilisige baghliqtur.

Er - xotunluq hayatining kamaligha yétishi er - ayal her ikkisining bir - birige qandaq muamile qilishi we bir - birining heq - hoquqlirini qandaq ada qilishi kéreklikini bilishige baghliqtur.

Öylinish

öylinish - maddiy we meniwi jehetlerdin öylinishke qadir bolalighan kishiler üchün sünnettur.

2451/ 4082 - elqeme reziyellahu enhu mundaq deydu: men abdullah (ibni mesud) bilen minada kétiwatattim, yolda osman (ibni effan) reziyellahu enhu uchrap qélip, ikkisi sözlishishke bashlidi. Hezriti osman: hey ebu abdurahman! Sanga yash qizdin birni élip bermeylimu?! Ötken küchtünggür künliringni esletse ejep emes! Dédi. Abdullah reziyellahu enhu: sen bundaq deysen, emma peyghember sellallahu eleyhi wesellem: i yashlar jamaesi ! Aranglardin öylinishke qadir bolalaydighanlar öylensun, chünki öylinish közni haramgha qarashtin, ewretni haram alaqidin saqlaydu. Öylinishke qadir bolalmighanlar roza tutsun, chünki roza shehwetni késidu dégenidi, dédi. (muslim: 1400)

chünki peyghember eleyhissalamning sunnitidin yüz örügen kishi eger bashqa bir yolni peyghember eleyhssalamning yolidin ela körüp yüz örügen bolsa, u, islam dinidin chiqip ketken bolidu. Eger u, özige qattiq telep qoyghanliq yüzisidin, öylenmei yalghuz ötüp allah taalagha ibadet qilish bilen meshghul bolushni meqset qilip öylinishtin yüz örügen bolsa, u kishi bidet (dinda bolmighan ish) ni sadir qilghan bolidu, bu halette u, allahning aldida gunahkar bolidu, budunyada bolsa bihude japa tartip, axirette azapqa duchar bolidu. Chünki islam dinida özini qiyinashqa orun yoq. Bu dinni qiyinlashturushqa orun'ghan her qandaq kishi özini bihude aware qilghan bolidu we axirida meghlubiyetke uchraydu.

Islam dinida herqandaq ishning melum bir sistémisi bar. Musulmanlar shu sistéma boyiche ish körüshke boyrulghan. Kishiler din'gha qanchilik aktip bolup, ixlasmenlik körsitimen désimu, ular peyghember eleyhissalamdin hergizmu éship kéitelmeydu. Peyghember eleyhissalam pütün insaniyetning pishiwasi we pütün yaxshiliqlarning ölgisidur. Allah taala uning exlaqini medhiyilep "sen heqiqeten buyuk exlaqqa ige sen" deydu. (nun sürisi 4 - ayet)

démek: öylinish - maddiy we meniwi jehettin uninggha qadir bulalighan kishiler üchün normal hallarda yeni öylenmise zina - haram ishlargha chüshüp qalmasliqidin xatirjem bulalighan, eger öylensimu ayalining heqlirini ada qilishqa qadir bolup, iqtisadiy sharaitimu hazir bolghan kishiler üchün sünnettur.

Eger kishi zadi öylenmise uning zina - haram ishlargha chüshüp qélish éhtimali küchlük bolup, öylinishkimu qudriti yétidighan we shert – sharaiti toluq bolghan bolsa, u kishining derhal öylinishi perzdur. Bu halette, eger u öylenmise gunahkar

bolidu.

Eger kishi öylense ayalining maddiy we meniwi heqlirini ada qilalmasliqidin, yaki ayaligha zulum qilip qoyup gunahkar bolishidin qorqsa yeni özide ishench bolmighan bolsa, bu halette uning öylinishi haramdur. Chünki ayal kishining maddiy we meniwi éhtiyajlirini qanduralmaydighan kishi öylinishke layiq emestur.

Öylinishning paydiliri

islamda toy qilish arqiliq insanning jinsiy telipini qandurup, bu arqiliq namehremlerge qarashtin kélip chiqidighan gunahlardin yiraq bolush meqset qilin'ghandek qilsimu , emeliyette bu islamdiki nikahlinishning asasiy meqsiti emestur. Undaqta uning ghayisi zadi néme? Uning töwe ndikidek bir qanche türlük ghayisi bar.

1 - musulmanlarning sanini köpeytish arqiliq peyghember eleyhissalamning xursen bolidighan sünnitini ada qilish.

Musulman kishining öylinishtiki birinchi ghayisi perzent körüp, uni din, millet we weten üchün paydiliq bolghan, özining iradisige warisliq qilidighan diyanetlik, yaxshi ewlad qilip yétishtürüp chiqishni arzu qilshtin ibaret bolidu.

2452/4083 - meiqil ibni yesar mundaq deydu: bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénigha kélip: men ésilzade we yüz abruyluq bir ayalni tapqantim, biraq u tughmas iken. Uninggha öylineymu? Dep sorighanidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem uni öylinishtin tosti. Ikkinchi qétim yene keldi, yene tosti. Üchinchi qétim kelgenidi, yene tosti we: tughumchan we köyümchan ayallargha öylininglar. Chünki men silerning saninglarning köplüki bilen pexirlinimen, dédi. (nesai 3227)

insan öz tebiitidimu perzent körüshni arzulaydu, emma perzent körüp, uni diyanetlik, elge paydiliq yaxshi perzent qilip yétishtürüp chiqish musulman'gha xas bir alahidiliktur.

2 - allah taalagha yéqinlishish üchün nepsini gunahlardin saqlash. Melumki, musulman kishining öylinishtin bolghan meqsiti özining jinsy hewisini halaldin qandurush arqiliq haram - zina ishlardin saqlinishtin ibarettur.

Jinsiy hewesni özining halal ayali arqiliq ada qilish kishining ippetlik bolushigha türtke bolidu, lékin bundaq ippetni hasil qilish awwal niyet bilen bolidu, eger kishi pütün himmitini we niyitini özining jinsiy hewisini qandurushqila béghishlighan halda öylinidiken, u bashqa mexluqatlardin qilche perqlenmigen bolidu. Shunga öylinishtin meqset aldi bilen özini haramdin saqlash arqiliq ippetlik bolushni ghaye qilish we jinsiy hewisini halaldin qandurishni niyet qilishtin ibaret bolushi lazim.

Démek: haramdin saqlinip ippetlik bolush niyitide öylen'gen kishi, öylinishi arqiliq choqum ippetlik bolalaydu. Emma, peqet özining jinsiy hewisini qandurush niyiti bilenla öylen'gen kishi, öylinish arqiliqmu özining hewisini qanduralmaydu. Netijide, haram ishlardinmu xaliy yulalmaydu. Chünki uningda haramdin saqlinishtin ibaret bolghan yaxshi niyet bolmighachqa, uningda qanaetmu bolmaydu. Insanning nepsi toysimu közi toymaydu. Uni peqet qanaetla toyghuzalaydu.

1671/2827 - ebu zer reziyellahu enhu mundaq deydu: bir qisim sahabiler peyghember sellellahu eleyhi wesellemge: i allening peyghembiri ! Baylar bizge oxshash namaz oquydu, bizge oxshash roza tutidu. Emma ular mallirining artuqini sediqe qilip, köp sawabqa ériship ketti, dégen idi, peyghember

sellellahu eleyhi wesellem: alle silerge sediqe qilidighan nerse bermidimu? Alleqa éytqan her qandaq tesbih, tekbir, tehmiyd (alleqa hemdi éytish) we tehliyl (lailahe illellah) éytishning hemmisi sediqe bolidu. Yaxshi ishqa buyrup, yaman ishtin tosushmu sediqe bolidu. Biringlarning ayaligha yéqinchiliq qilishimu sediqe bolidu, dédi. Ular: i allening peyghembiri ! Özining shehwitini qandursimu ejir bolamdu? Dep sorighan idi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: eger shehwitini haramdin qandursa, uninggha gunah bolidighanliqini bilmemsiler?! Shuninggha oxshash, shehwitini halaldin qandursa, uninggha ejir bolidu, dédi. (muslim1006)

3 -musulman perzentlerni yétishtürüsh. Er- ayal bir töshekte bolmaqchi bolghanda özlirige yaxshi ewlad bérilishini telep qilishidu.

2407/ 4022 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: sulayman eleyhissalam: men bügün kéche 90 ayalimning hemmisini aylinip yürüp birge bolimen. Ularning her biri alle yolida jihad qilidighan birdin chewendaz tughup béridu, dédi. Uning bir dosti: alle xalisa dégin, dédi. Lékin u démidi. Derweqe, shu kéchisi sulayman eleyhissalam ayallirining hemmisi bilen birge boldi, lékin bir ayalidin bashqisi hamildar bolmidi. Hamildar bolghan ayalimu nimjan bala tughdi. Muhemmedning jéni ilkide bolghan zatning nami bilen qesem qilimenki, eger suleyman eleyhissalam: ”alle xalisa“ dégen bolsa, ayallirining hemmisi alle yolida jihad qilidighan birdin chewendaz tughqan bolatti. (buxari: 6639)

hafiz ibni hejer özining fethilbari dégen kitabida mundaq yazghan: kimki ayali bilen bir töshekte bolghan chaghda, allah yolida jéhad qilidighan perzent tépishni niyet qilsa, u dégendek bolmighan teqdirdimu allah uning bu niyiti üchün ejir béridu.

4- ölup ketkendin kéyinmu yaxshi perzentning duasidin behrimen bolush. Insan ölgendin kéyinmu, uninggha sawabi yétip turidighan yaxshliqlarning biri, perzent körüp uni yaxshi terbiyileshtur.

Beziler eger u bala ata - anisigha dua qilidighan yaxshi perzent bolmastin, uning ekische bolup chiqqan bolsa qandaq bolidu? Déyishi mumkin, balilarning mundaq bolup chiqishi u kishining yaxshi niyitige ziyan yetküzmeydu. Emma yaxshi niyetni közligen diyanetlik kishi eger perzentlirini yaxshi terbiyilep öz burchini ada qilsa, perzentlirimu uning ejrini qayturidu, u wapat bolghandin kéyinmu heqqide dua qilip turidu.

5. Köngülni rahetlendurush. Insanning köngli köpinche, uning iradisige qarshidur. U, heqtin qachidu, meni qilin'ghan ishni yaqturidu. Eger uni birer ishqa zorlisa, shu ishqa adetlinidu. Bu arqiliq chidamliq bolidu, uni lezzetler bilen rahetlendurse, uning paaliyetchanliqi ashidu. Kishi ayali bilen köngül échish arqiliq ghem – qayghu we köngülsizliklerni onutidu. Shunga allah taala quran kerimde:

[وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (21)]

"ayallar bilen unisi - ulpet élishinglar üchün (allah taala) ning olarni öz tépinglardin yaratqanliqi, aranglarda méhir- muhebbet ornatqanliqi allah taalaning (kamali qudritini körsitidighan) alametliridindur" deydu. (rom sürisi 21 - ayet)

6. Öy ishliridin azat bolush. Öylen'gen kishi tamaq étish, kir yoyush we öy süpürüsh qatarliq öy ishliri bilen meshghul bolushtin azat bolghan bolidu. Insanda eger jinsiy hewes bolmighan teqdirdimu, uning özi yalghuz tenha ötishi we öy ishlirining höddisidin chiqishi qiyin ish. Chünki u, öy ishliri bilen meshghul bolup qalsa, meishet üchün ishleshke, din we weten üchün xizmet qilishqa serp qilidighan waqitlirining köp qismi zaya bolup kétidu. Yaxshi ayal bu ishlarni öz üstige élishi arqiliq érining dinigha we dunyaliqigha eng yaxshi yardemchi bolalaydu. Yalghuzluq kishining waqtini we könglini meshghul qilidighan bir kemchilliktur.

2454/ 4085 - abdullah ibni emrdin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: dunya waqitliq némettur, dunyaning eng ewzel némiti salih ayaldur. (muslim: 1467)

7. Özini chéniqturush. Öylen'gen er kishi shu ailining igisi we bashliqi hésablinidu. U, ailidikilirining halidin xewer tépish, diniy telimatlarni üginishke ündesh, ayalining qismen yétersizliki we özgirishchan mijezige sewirchanliq bilen muamile qilish, balilirini yaxshi terbiyilesh, ular üchün halal kesip qilip ishlesh qatarliq mesuliyetler arqiliq özini köpligen japaliq we shereplik ishlar bilen chéniqturup yétishturidu. Bu ishlarning hemmisi shereplik we olugh ishlardur.

Yeni herkishi öz ailisidikilerdin, xuddi chopan padiliridin mesul bolghandek mesuldur. Padilarni zaya qiliwetmestin, yaxshi muhapizet qilip, ubdan béqish arqiliq özining burchini ada qilghan chopan xojayinining mukapatigha érishkendek, öz ailisidikilirining heqlirini ada qilip, ularni yaxshi terbiyilep yétishturgen atimu allah taalaning mukapatigha érishidu, eksiche halda jazagha yoluqidu dégenliktur.

8. Öylinish arqiliq er - ayal ikkisi bir - birige tégishlik bolghan heq - hoquqlardin ortaq menpeetlineleydu. Er kishi ayal kishining yémek - ichmek, kiyim - kichek we bashqilar qatarliq hayattiki barliq éhtiyajlirini toluqlashni öz - üstige alidu.

2594/4317 - sulayman ibni emr ibni ehwes mundaq deydu: dadam bizge özining peyghember sellallahu eleyhi wesellem bilen birge widalishish hejige barghanliqini we peyghember eleyhissalamning widalishish xutbiside munularni dégenlikini sözlep bergenidi: i xalayiq! Ayallargha yaxshi muamile qilinglar! Silerning emringlardiki ayallar silerge qolunglargha chüshken esirlerge oxshash itaet qilidu. Siler bundin bashqa héchbir imtiyazgha ige emes, emma ayalliringlar ochuq - ashkara nachar qiliqlarni qilsa, ular bilen bille bolmanglar, (bumu ünüm bermise) ularni edeplesh meqsitide astiraq urunglar. Eger silerge itaet qilsa, ularni bozek qilish xiyalida bolmanglar. I xalayiq ! Ayalliringlarning zimmiside ular riaye qilishigha tégishlik heqqinglar bar. Silerning zimminglardimu ularning siler riaye qilishqa tégishlik heqliri bar. Ayalliringlarning tösheklirige silerdin bashqilarni yolatmasliqi we siler yaqturmaydighan kishilerni öyünglargha kirgüzmesliki silerning ularning zimmisidiki heqqinglardur; ularni chirayliqche ash - nan, kiyim - kéchek bilen teminlishinglar ayalliringlarning silerning üstünglardiki heqliridur. (tirmizi3087)

9. Öylinish arqiliq kishiler yat aililer, qebililer, hetta milletler otturisida özara tughqanchiliq rishtini baghlaydu, bir - birini tonumaydighan aililer, özara qudilishish arqiliq bir - biri bilen tonushup tughqan bolup kétidu. Ular axiri bir - biridn miras alidu.

Aile qurushning ghayiliri

islam dini kishilerni öylinishke ündeshte, öylinishni aile qorushning qanunluq bir yoli, yaxshi perzentlerni yétishtürüshning bir wasitisi, haram ishlardin saqlinishning bir qalqini we jinsiy hewesni halaldin qandurushning bir charisi dep hésablapla qalmastin, belki uni insaniyetni eng hörmetlik, shereplik bir maqamgha kötürüsh yolidiki bir wasite dep qaraydu. Shundaqla, islam dini öylinish mesilisini hayatliqning hemme tereplirini öz ichige alghan we musulmanlarning bext - saaditige toluq kapaletlik qilidighan ölgilik islamiy bir jemiyetni berpa qilishning birdin - bir qanunluq yoli, dep hésablaydu.

1. Aile qurushning ijtimaiy ghayisi

islam dini kishilerni öylinip aile qurushqa ündesh arqiliq jemiyet ezalirining otturisidiki bir - biri bilen bolghan ijtimaiy munasiwetlerni kücheytish, ularni birleshtürüsh we shexisler, jamaetler, milletler otturisidiki diniy qérindashliqni küchlendürüsh qatarliq ésil ghayilerni emelge ashurushni meqset qilidu. Bughayilerni emelge ashurush yolida, islam dini pütün musulmanlarni ularning milliti, irqi, renggi we tili bilen hésablashmastin, bir ummet dep sanidi. Ereb bilen ejemning, qara tenlik bilen aq tenlikning, sherqlik bilen gherblikning bir - biri bilen öylinip aile qurushigha yol qoydi. Islam dini bu ilgharliqi bilen insan jinsining birlikini emelge ashurushta dunyadiki pütün démukratik qanunlarning aldigha ötüp ketti.

Eger siz birer erebtin yaki hindistanliqtin yaki parstin yaki birer turkistanliqtin sen kim ? Dep sorsingiz, u héch ikkilenmestin ”men musulmanmen“ dep jawab béridu. Emma gherbliktin sen kim ? Dep sorsingiz, u ”men én'gliz“ yaki ”italiyilik“ yaki ”fransiyilik “ dep jawab béridu. Gherblikler özlirining dini bilen hésablashmastin, millet ayrimchiliqini aldinqi urun'gha qoysa, heqiqiy musulmanlar kishilerni ularning milliti, renggi we irqi oxshimighanliq sewebtin yeklimeydu, ular hernersidin qetiynezer halda, eng awwal diniy qérindashliqqa ehmiyet béridu. Mana bu, islam dinining musulmanlarni ularning millitining, renggining we yurtlirining oxshash bolmighanliqi sewebi bilen ayrimay, hemmini birleshtüridighanliqining eng körinerlik delilidur. Islamning altun dewrliridiki ölgilik islam döliti usame ibni zeyddin ibaret qara tenlik yashni aq tenlik ereb eskerlirige qumandan qilip belgiligen. Démek, heqiqiy démukratik hökümet peqet islam dinidila mewjuttur. Hazir démukratiye dewasini eng köp yangritip kéliwatqan gherb dunyasida heqiqiy démukratiye barmu ? Ular aq tenlikler bilen qara tenliklerning özara öylinishini, aq tenlikler kirgen ashxanilargha qara tenliklerning kirishini, aq tenliklerning baliliri oquydighan mekteblerde qara tenliklerning balilirining oqushini yaqturmaydu. Özliridin éship ketküchilerdin eng wehshiy usul bilen öch alidu. Islam démukratiyesidiki millet ayrimasliq prinsipi aldida gherblikler we amérikiliqlar qaysi yüzi bilen özlirini démukratchi dep éytalisun!?

Islam dini musulmanlar arisidiki diniy qérindashliqni jari qildurush üchün musulmanlarni öz tughqanliridin bolmighan yatlardin öylinishke chaqirdi. Chünki uruq - tughqanlar bir - biri bilen öylinish wasitisi bilen birleshmisimu, ular uruq - tughqanliq wasitisi bilen birlishidu we bir - birige yaxshiliq qilishidu. Yatlardin, tunushmaydighan qebililerdin öylen'gen kishi ular bilen bu quda - bajiliq wasitisi arqiliq tughqanliq munasiwiti ornitidu, bir - biri bilen tughqan bolidu. Shunga, özining tughqanliridin bolmighan yat qebililer, milletler we irqlardin öylinish

musulmanlarning özara qérindashliq rishtisini kücheytidu, islam dunyasini bolsa küchlendüridu. Peyghember eleyhissalam aile qurushning ijtimaiy ghaysini emelge ashurushta bizge eng yaxshi ölgini körsetken. U ayallirini bir qebilidinla almastin, belki u, oxshashmighan qebililerdin öylen'gen, buning bilen musulmanlarning qebililer arisidiki birliki we heqiqiy diniy qérindashliqi quda - bajiliq wasitisi arqiliq emelge ashqan. Sahabilar we kéyinki dewrlerdiki musulmanlarmu peyghember eleyhissalamni özlirige ölge qilip diniy qérindashliq munasiwitini shundaq baghlap keldi.

2. Aile qurushning siyasiy ghayisi

islam dini aile qurushni, islam millitining qudret tépishi, tereqqi qilishi we riqabetchi küchlerning aldida qed kötürüp turushi yolida alahide rol oynaydighan, muhim bolghan siyasiy ghayilerning wasitisi dep qaraydu.

Islam jamaiti mushrik we zalalet kuchlirige nisbeten déngizdin bir tamche bolghan halda bashlandi. Mushrikler san, bayliq we küch jehette musulmanlardin alahide artuq idi. Olar her pursette bu yéngi dinni bushikidila boghup qoyush pilanini ishqa ashurushqa tirshatti. Musulmanlarningmu ulargha qarshi özlirini herjehettin yétshturushige toghra kéletti. Ular rohiy we maddiy tereplerdin küchlinishning unsurlirini qolgha keltürüshke muhtaj idi. Heqiqeten rohiy quwwetning eng asasliq unsuri allahqa bolghan imanda ching torush, maddiy quwwetining eng asasliq unsuri dinini, wetinini qoghdash yolida ghazatlargha chidamliq bolghan erler idi. Islam tarixini oqughan kishi islam dinining iptidai dewrliride özliridin hessilep köp we küchlük bolghan mushrik qebililirining we shu waqitlarda dunyaning eng küchlük impiraturluqliridin sanilidighan rum we pars impiraturluqlirining aldida qandaq qed kötürüp toralighanliqi we axirida ularni qandaq yenggenlikidin heyranliq hés qilidu.

Musulmanlardiki öylinish arqiliq köpiyish ularni az sanliqtin köp sanliqqa, ajizliqtin qudretke, namratliqtin bayliqqa élip chiqti we ularning nesillirining ta qiyametkiche dawam qilishi üchün alahide rolini körsetti. Hazirqi künde pütün dunyadiki musulmanlarning sani bir milyarttin ashqan bolsimu, yenila bashqa dindikilerning sanigha nisbeten azdur, shunga ular riqabetchi küchlerge taqabil turush we musulmanliq süpiti bilen hör yashashliri üchün köpiyishte, küchlinishte yenila peyghember eleyhissalamning körsetmilirige emel qilishqa intayin muhtajdur.

3. Aile qurushning iqtisadiy ghayisi

shubhisizki, aile qurush kishlik we ijtimaiy hayatta ehmiyetlik bolghan iqtisadiy ghayilerni emelge ashuridu. Öylenmigen boytaq kishilerning köpunchisi qanchilik köp pul tapqandek qilsimu, emeliyette péqirliqta yashaydu. Boytaq hayatta beriket bolmaydu. Yémek - ichmek ,kiyim - kichek we bashqimu chiqimliri adette hessilep köp bolidu. Emma aile qurghan kishi ailisidikilerge chiqim qilghan bolsimu, u rahet, beriket we xoshalliq ichide ötidu. Chünki, allah aile qurghanlargha beriket ata qilidu, aile ezalirning chiqimini er kishi kötürgendek körün'gen bilen emeliyette, allah ularning rizqini keng, pul - mélini beriketlik qilidu- de, qiyinchiliq tartmaydu. Chünki allah yaratqan her qandaq bir janliqni rizqi bilen yaratqan iken, ularning éhtiyajlirini qamdighan kishimu bu sewebtin péqir bolup qalmaydu. Bezi kishilerning kirimining yétersizliki ularning aile qurushtin we perzent körüshtin bash tartishliri üchün özür bolalmaydu.

Chünki islam dini pakliq we teqwaliq dinidur. Shubhisizki, aile qurghan

kishilerdin qismenliri iqtisadiy jehettin bek yaxshi bolalmisimu, aile hayati pak we shereplik hayat bolghachqa, uning berikiti, yaxshiliqliri kishige saadet béghishlaydu. Aile hayatidiki er - ayal otturisidiki muhebbet we balilar bilen bolghan méhri - shepqet, söygü sayisida dunyaning bezi ghem - qayghuliri we qiyinchiliqliri hés qilinmaydu. Netijide, kishi bextlik ömür süridu. Bext - saadet dégen mana mushu. Buninggha néme yetsun. Shunga peyghember eleyhissalam öylinishke maddiy jehettin ajiz kishilernimu derhal öylinishke chaqirghan.

Öylinish beriket tépishning wasitisidur. Musulman kishi buni elwette yaxshi chüshinidu. Chünki, öylinish köngölni yaman gherezlerdin, özini haram ishlardin saqlighanliq étbari bilen er - ayal ikkisini rohiy tereptin yoqiri derijige kötüridu, ularning teqwadar bolishigha seweb bolidu. Teqwadarliq pütün yaxshiliqlarning turtkisi we pütün peziletlerning amilidur.

4. Aile qurushning exlaqiy ghayisi

islam dini öylinish ishini yashlarni buzuqchiliqlardin saqlash we jemiyetni yaman aqiwetlerdin qoghdash üchün eng yaxshi qalqan dep hésablaydu. Shonga u yashlarni burunraq öylinishke teshebbus qilidu.

2451/ 4082 - elqeme reziyellahu enhu mundaq deydu: men abdullah (ibni mesud) bilen minada kétiwatattim, yolda osman (ibni effan) reziyellahu enhu uchrap qélip, ikkisi sözlishishke bashlidi. Hezriti osman: hey ebu abdurahman! Sanga yash qizdin birni élip bermeylimu?! Ötken küchtünggür künliringni esletse ejep emes! Dédi. Abdullah reziyellahu enhu: sen bundaq deysen, emma peyghember sellallahu eleyhi wesellem: i yashlar jamaesi ! Aranglardin öylinishke qadir bolalaydighanlar öylensun, chünki öylinish közni haramgha qarashtin, ewretni haram alaqidin saqlaydu. Öylinishke qadir bolalmighanlar roza tutsun, chünki roza shehwetni késidu dégenidi, dédi. (muslim: 1400)

bu hedisning menisi: öylinishke maddiy we meniwi jehettin qudriti yétidighan yashlar öylensun. Chünki, öylinish kishining dinining yérimini tamamlaydu, köngölini rahetlenduridu, özini haramdin saqlaydu. Toy qilishqa shert - sharaiti hazir bolmighanlar roza tutsun. Chünki roza jinsiy hewesni peseytidu we haram ishlargha yüzlinishtin tosidu dégenliktur. Peyghember eleyhissalamning bu hediside, yashlargha xitab qilishidiki sir shuki, yashlardiki jinsiy quwwet küchlük bolidu. Ulardiki hewes ularni öylinishke bekmu hajetmen qilidu. Ularning öylinishtin yüz örushliridin kélip chiqidighan diniy we exlaqy ziyanlar bashqisigha nisbeten chong we éghir bolidu. Emma aile qurghan kishi özining dinini we exlaqini hertürlük buzuqchiliqlardin saqlap qalalaydu.

5. Aile qurushning saqliq tereptin bolghan ghayisi

islam dini, islamiy aile qurushqa ündeshte, yashlarning saqliqni saqlashni meqset qilidu. Chünki, öylinish yéshigha yetkenlerning öylinish ishini tiz hel qilmighanda, ular zina - pahishe yollirigha kirip kétishtin héch ikkilenmeydu. Chünki kishi qanchilik teqwa bolsimu, bu teqwaliqning küchi jinsiy sheytanning aldida gahida ajizliq qilidu. U qanche qilip özini haramdin saqliyalisimu, pikir – xiyalini jinsiy xiyallardin saqliyalmaydu. Bundaq pikirler we xiyallar köp hallarda kishining yaman yollargha kirip kétishige shert hazirlaydu. Zina - pahishe ishlarni qilghanlar herxil aghriqlargha duchar bolidu. Shipasi yoq eng wehshiy aghriq ”éydiz“ késili bolsa peqet zina - pahishining sewebidin kélip chiqidu.

Zinani allah quranda: ” yaman yol“ dep süpetligen, chünki zina kishining dinini, exlaqini ajizlashturup, uning hörmitini yoq qilghandin kéyin uni ”éydiz“ késilige

duchar qilish arqiliq hayatini yoq qilidu. Buningdinmu yaman yol bulamdu!? Öylen'gen kishiler bundaq shaqawetlerdin xalidur. Chünki, ular jinsiy hewisni özlirining halal ayalliri arqiliq qandurghachqa, ular haram - zina ishlardin saqlinalaydu. Netijide, özlirining saqliqini saqlap qalidu.

2458/4093 - jabir reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem bir ayalni kördi - de, derhal tére ashlawatqan ayali zeynep reziyellahu enhaning yénigha bérip, uning bilen birge boldi. Andin sahabilerning yénigha chiqip: xotun kishi bezide xuddi sheytandek kélip kétidu. Qaysibiringlar birer xotunni körüp (shehwiti qozghalsa), derhal öz ayali bilen birge bolsun. Chünki bu uning ichidiki shehwetni basidu dédi. (muslim: 1403)

ayali bolghanlarghu bundaq ehwallarda ayaligha bérip sheytaniy weswesilirini unutidu, emma ayali bolmighan boytaqlar birer ayalgha közi chüshüp qalghanda néme qilidu? Iradisi ajiz, teqwaliqi zeip bolsa haram ishlargha kirip kétidu. Eger teqwa, iradilik bolup, özini haramdin saqlap qalalighandimu, pikr xiyalini jinsiy xiyallardin saqliyalmaydu. Bu halda u köp qiynilidu, buxil ehwal, uning emel ibadetlirini we dunyaliq ishlirini kamil ada qilishigha tosqun bulidu. Emeliyette, er bolsun, meyli ayal bolsun, öylinishtin yüz örügen herqandaq kishi dunyada eng bexitsiz, bichare kishilerdur. Ularda bayliq, eyshi - ishret, shöhret hemmisi toluq bolghan bolsimu, yenila ular dunyaning turmushtin ibaret eng lezzetlik menpeetidin we allahning bu eng katta némitidin mehrumdur.

6. Aile qurushning rohiy tereptin bolghan ghayisi

islam dini aile qurushni teqwaliqni köcheytish, köngülni rohlandurush we peziletlerni östürüshning wastisi dep hésablaydu. Chünki, aile hayati bir - birige méhir – shepqet körsitish, bir - biri üchün öz menpeetidin kéchish qatarliq aliyjanapliqning ustige qorulghan bir hemkarlishish hayatidur. Aile hayatida aile ezaliri mesuliyetlerni orunlashqa, perzlerni ada qilishqa chéniqidu. Erkishining ailisidiki hayatining hemmisi uning allah raziliqini közde tutushtin ibaret niyitining durus bolush sherti bilen ibadet qatarigha kiridu. Chünki, uning balilirining éhtiyajlirini qamdishi, ularni terbiyilep yétishturishi, ulargha méhir – shepqet körsitishi, ayaligha muhebbet izhar qilishi, uninggha yéqinchiliq qilishi qatarliq ishlirining hemmisi ibadet. Bu ishlarning hemmiside ibadetning sawabini tapidu.

Islam dini özining adilliqi we ilgharliqidin aile qurulishi ishida, ayal kishige er kishining sawabidin az bolmighan sawablarni wede qilidi. Chünki, ayal kishimu érining xizmitini qilish, hamildar bolup bala kötürüsh, uni émitish, béqish terbiyilesh qatarliq mesuliyetlerning hemmisi üchün allahning muköpatigha layiqtur.

Démek, aile qurup, shu ailining mesuliyetlirini ada qilish, balilirining, ayalining éhtiyajlirini hel qilish yolida ishlesh katta ibadettur. Ibadet rohni ghizalanduridu we uni yoqiri maqamlargha kötüridu. Perzentlerni béqish üchün ishlesh katta ibadet bolghanliqidin, uning yüzisidin gonahlar epu qilinidu. Chünki quranning telimati boyiche, yaxshi emeller yaman emellerni yoqqa chiqiridu.

4988/8231 - enes ibni malik reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: kimki ikki qizni balaghetke yetken'ge qeder baqsa, qiyamet küni kelgende, uning bilen ikkimiz mana mushundaq bolimiz déginiche barmaqlirini jüplep körsetken. (muslim: 2631)

démek, öylinishning paydilirini we dunya axiretlik saadetlirini sanap bolush mumkin emes. Öylenmigen boytaqlarning hayati ghayisiz, özliri bolsa bexitsiz

ötidu.

Muhebbet

muhebbet - qelbning mehbubi terepke bolghan mayilliqi démektur. Muhebbet peqet qelbte bolidu. Er - ayalliq hayati peqet er- ayal her ikkisining bir - birige bolghan chin muhebbiti bolghandila bextlik we saadetlik bolalaydu. Er-ayalliq hayatta ortaq muhebbet intayin ehmiyetlik nersidur. Muhebbet eslide, her kishi uningdin bihajet bolalmaydighan pakiz, ésil bir enenidur. Emma , epsuslinarliqki , künimizde, muhebbet sözi köpligen kishilerning qolaqlirigha chirayliq anglanmaydu. Ular muhebbet dése, uni bir gunah ish dep hésablaydu. Emeliyette bolsa, pak muhebbet – bext - saadetning achquchidur. Kishilerning muhebbet sözini bir xil gunah - mesiyet dégen qarash bilen chüshinip qélishidiki seweb shuki, zamanimizdiki bir qisim kishiler muhebbet shuari astida özining ayali bolmighan yat ayallar bilen yolsiz alaqe qilishidu . Ular bilen birge tiyatirgha bérishidu, birge tansa oynaydu, haraq - sharap sorunlirigha birge bérishidu, beziler ish orunlirida xizmet bahanisi bilen yat ayallar bilen yolsiz alaqe baghlishidu, yoqiriqi yolsiz munasiwetler tereqqi qilip, hetta pahishe ishlarni qilishidu.

Démek: bezi kishiler pütün buzuqchiliqlarni muhebbet shuari astida qilishidu. Bu xil buzuqchiliqlarni körgen xelq muhebbet dégen shundaq bolidiken dep chushinip, muhebbet sözini yaman kuridighan we uningdin nepretlinidighan bolup qalghan.

Heqiqiy pak muhebbet uningdin nepretlinidighan rezil nerse emes,belki uni yolida qollansa ésil enenidur. Emma bezi kishilerning muhebbet shuari astida qiliwatqan bu yolsizliqliri hergizmu muhebbet déyilmeydu. Belki bundaq ishlar aldamchiliq we edepsizliktur.

Pak muhebbet - qelbni gullenduridu. Kishi birsige könglining mayil bolup qalghanliqi üchün allah taalaning aldida jawabkarliqqa tartilmaydu. Belki muhebbetni yaman yolgha qollinip, yolsizliq qilghanliqi üchünla jawabkarliqqa tartilidu. Insanning qelbi allah taalaning idare qilishida bolidu. Shunga u, qelbige chüshüp qalghan nersilerdin jawabkarliqqa tartilmaydu. Emma sewebler arqiliq jawabkarliqqa tartilidu. Sewebler qaysi dégende, ular: özining ayali bolmighan birsige, uningdin huzurlinish niyiti bilen tikilip qarash, héchbir zörüriyetsiz uning bilen qol éliship körüshüsh we uning bilen zorigha paranglishish qatarliq ishlardur. Shunga allah taala quranda musulmanlarni yat ayallargha tikilip qarimasliqqa buyruydu.

Eng ghelibilik muhebbet toydin kéyin er - ayal ikkisining otturisida bolghan muhebbettur. Emma téxi öylenmestin wayigha yetken muhebbet kapaletsiz muhebbet bolup, bundaq muhebbet köp hallarda qiz – oghul her ikkisige pushayman we shaqawet élip kélidu. Chünki muhebbet girdawigha chüshüp qalghanlarning az qismi armanlirigha érishelisimu, ularning köp qismi meghlubiyetke uchrap, hayatini bextsizlikke duchar qilidu. Shunga eng yaxshisi, insan özining qelbige birsining ishqini sélip qoyidighan pütün seweblerdin yiraq turushi we öz könglige özi ige bolishi zörürdur. Chünki köngül dégen insandiki eng qimmetlik nerse, ishning aqiwitini oylimastin, uni xalighan yerge bérip qoymasliq lazim. Uning palakitidin qutulush intayin qiyindur.

Muhebbetning ghayisi herikkisining birge turmush qurushi bolup, emeliyette turmush quralighan muhebbet muradigha yetken ghelibilik muhebbettur.

Muhebbetning ghayisi bir - birini waqitliq aldap köngül échishtinla ibaret bolsa, bu, muhebbet emes, belki aldamchiliq we rezilliktur. Muhebbetning ghayisi her ikkisining turmush qurushini asas qilip, emeliyette turmush quralmighan muhebbet bashlinishi ghelibe, axiri meghlubiyet bilen ayaqlashqan awarichiliqtur.

Künlesh

künlesh - birawning heqqige bashqilarning shérik boluwélishidin qizghinishi démektur. Bu menidiki künlesh muhebbetning netijiliridin sanilidu. Künlesh er-ayal ikkisining otturisda bolidu. Ayal kishi érining bashqa ayallar bilen binormal alaqe baghlishini yaqturmaydu. Ustige bashqa xotun élishigha qarshi turidu. Bu ayallarning xaraktéri bolup, yaman körilidighan nerse emes, belki özining heqqidur. Er kishimu ayalining ikkinchi shexs bilen binormal munasiwette bolushigha we alaqe baghlishigha qarshi turidu.

Erkishining ayalini bashqa erler (özining we ayalining bu ayal bilen nikahta baghlinalmaydighan tughqanliridin bashqa yat erler) bilen binormal arilishishtin, yolsiz munasiwet baghlashtin meniy qilishi, hetta uninggha bashqilarning yaman niyet bilen sözqilishidin qizghinishi islam sheriitide telep qilin'ghan zörüriyettur. Ghururluq, diyanetlik we wijdanliq adem özining xotun - qizlirining yat erler bilen yolsiz arilishishini we ular bilen binormal chaqchaqlishishini qetiy yaqturmaydu. Bu ishlargha ular jéni bilen qarshi turidu. Mana bu heqiqiy musulmanliqning alamitidur.

Peyghember eleyhissalam xotun - qizlirini yat erler bilen yolsiz arilishishtin tosmaydighan, ularning ippet – nomuslirini qoghdimaydighan ademni ”deyyus“ dep atighan.

5946/9696 _ abdullah reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: qiyamet küni, alle mundaq üch kishining yüzige qarimaydu: birinchisi, ata anisining qarghishini alghan kishi; ikkinchisi, er kishige oxshiwalghan ayal; üchinchisi, deyüz (xotunini künlimeydighan adem) mundaq üch kishi jennetke kirmeydu: birinchisi, ata anisining qarghishini alghan; ikkinchisi, haraqkesh; üchinchisi, berginige minnet qilidighan kishi. (nesai: 2562)

islam dinidiki künleshning menisi

özining xotun - qizlirini yat erlerning yaman niyetlik temeliridin muhapizet qilish, ulargha yolsiz arilishishtin tosush islam dini nezeride we milliy enenimizde güzel exlaqlardin sanilidu. Manabu, eqil bilen dinning birdek teliwidur. Emma özlirini mediniyetlik we bilimlik dep sanaydighan bezi ebgalar bu güzel exlaqni xata chüshinip, medeniyetlik bolushqa we insaniyetchilikke zit kélidighan ”qalaqliq“, ”qizghanchuqluq“, ” muteessiblik“ dep chüshinidu. Mundaq chushenjidiki insanlar bir tereptin din dushmenlirining azdurghuchi teshwiqatlirigha aldinip kétip, eqillirini bolghighan bolsa, yene bir tereptin yawropaliqlarning rezil exlaqidin tesirat alghan insanlardur. Chünki yawropaliqlar héchbir waqit ippet bilen nomusini qedirligen emes. Ularning lughitidimu ”qizlarning nomusi“ ni ipadileydighan birer sözmu yoqtur. Bu sözlerni anglisa ular mesxire qilishidu. Özlirining yaritilishidiki sap tebiitini yoqatmighan insanlarda ippet – nomus we xotun - qizlirini yulluq halda künlesh xisliti bolidu. Islam dini özlirining ippet - nomuslirini qoghdash yolida ölgenlerni shéhitlarning qataridin sanaydu. Mana bu - islam dinining kishilerning ippet - nomuslirini

neqeder qedirleydighanliqining biripadisi.

3677/6144 - seid ibni zeyd mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini anglighanidim: kimki mal mülkini qoghdash yolida öltürülse shihidtur. Kimki dinini qoghdash yolida öltürülse shihidtur. Kimki jénini qoghdash yolida öltürülse shihidtur. Kimki xotun balilirini qoghdash yolida öltürülse shihidtur. (tirmizi: 1421)

jemiyitimizdiki bezi kishiler özlirining biperwaliqi yaki bu heqtiki sheriet hökmini bilmigenliki tupeyli, ayallirini künleshte sel qarisa, beziler sheriet hökmini suyéistémal qilip, künleshte heddidin ashuriwétip, ayallirigha asassiz töhmet qilidighan, hemishe ulardin yaman guman qilidighan derijige yétip qalghan. Bularning her ikkisi toghra emes. Her ishning normal bolghini toghra bolghinigha oxshash, künleshtimu, uning öz cheklimisidin halqip ketmeslik kérek.

Ayallarni künlesh dégenni köp kishiler ayallardin hemishe sheklinish, yaman guman qilish we ularning arqisidin jasusluq qilish dep chüshense kérek, shunga ular hedep ayallirini asassiz halda, qarilashqa aldiraydu. Mundaq künlesh muhebbetning düshminidur. Chünki künleshning menisi - biz yoqirida bayan qilghandek - xotun - qizlirini yaman niyetlik kishilerning temeliridin muhapizet qilish, herqandaq yaman aqiwetlerning muqeddimiliridin we shubhilik ishlardin ularni yiraq tutush dégenliktur.

Ailining mesulliqi

aile birer mesuldin bihajet yolalmaydu. Herqandaq bir ailide, aile ezalirini bashqurush, ulargha yol körsitish, nesihet qilish, yaman ishlardin tosush, yaxshi ishlargha buyrush, ularning éhtiyajlirini hel qilish qatarliq ishlarda birer mesiulning bolushi intayin zörürdur. Chünki, insanlar ijtimaiy mewjudat bolup, ular her waqit toplum (yeni jamaet) hayatida yashashqa muhtajdur. Insanlar jemiyiti yoqirisi dölet, kichiki ailidin ibaret chong - kichik muesseselerdin terkib tapidu. Bu muesseseler chong bolsun yaki kichik bolsun, bolargha yolbashchi bolidighan birer mesul reisning bolushi tebiiy zörüriyet we ilahi prinsiptur.

1880/3167 - ebu seid xudri reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: eger üch adem bille seper qilmaqchi bolsa, aridin birini özlirige bashliq sayliwalsun. (ebu dawud: 2608)

quran kerim ailining höddisidin toluq chiqalaydighan reis toghruluq mundaq deydu: "erler ayallarning hamiyliridur." (nisa sürisi 34 - ayet).

Chünki, er kishi ailining éhtiyajlirini qamdash, aile ezalirini idare qilish we terbiyilesh qatarliq mesuliyetlerni öz üstige alidu. Yuqiriqi ayet, er kishining yaritilishidiki bu alahidilikini közde tutqan halda, uni ailining reisi bolushqa tallaydu. Biraq bu ayet, er kishining aile bashliqi bolup tallinishi üchün, uning ayal kishidin perqliq bolghan tereplirining tepsilatini bayan qilmighan. Biz bu ayetke asaslan'ghan we uning rohigha egeshken halda, erkishi bilen ayal kishining yaritilishidiki tebitini sélishturup köridighan bolsaq, erkishide töwendiki alahidiliklerni körimiz:

1. Er kishi hayatliq kürüshige kirishte, ailining mesuliyitini ada qilishta ayal kishige nisbeten, ten qurulushi jehettin küchlük we iqtidarliqtur.

2. Er kishi ayal kishige nisbeten, eqil - idrakliq, soghuq qanliq we sewirchan kélidu. Umumen, ayal jinsining er jinsigha nisbeten eqil - idrak, chidam we küch jehette yétersiz ikenliki hemmige ayan bir rialliqtur. Bezi ayallarning bezi erlerge nisbeten, eqilliq we idrakliq bolushi qismen bir halet bolup, bu yuqiriqi sözimizge

zit kelmeydu.

3. Yalghuz bir ayal kishining guwahliqi ötmeydu. Belki ikki ayal bir erning ornida guwahliqta toridu. Allah bu heqte mundaq dégen: "eger ikki er kishi yoq bolsa, siler (adalitige, diyanitige) razi bolidighan kishilerdin bir er, ikki ayalni guwahliqqa teklip qilinglar. Bu ikki ayalning birsi untup qalsa, ikkinchisi ésige salidu." (beqere sürisi 282 - ayet)

4. Ayallar besh waqit namazlirini meschitte oqushqa buyrulmighan.

655/1213 - abdullah ibni mesud reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ayal kishining öyide oqughan namizi hujrisida oqughan namizidin yaxshi; ichkiriki kichik xanisida oqughan namizi (öyining) bashqa yiride oqughan namizidin yaxshidur. (ebu dawud: 570)

bu hedis, ayallarning meschitte namaz oqushlirini meni qilishni ipadilimeydu. Belki islam dini ayallarning öy ichidiki meshghulatlirining köplikini közde tutqanliqtin, ulargha erlerge oxshash köp ibadetlerni buyrimighan. Chünki ayallarning ailidiki öy ishlirimu ibadettur. Eger ulargha erlerge oxshash jüme oqushni perz qilghan we besh waqit namazni meschitte oqushqa buyrulghan bolsa idi, köpinche ayallar bularni ijra qilalmay gunahkar bolghan bolatti. Manabu, islam dinining adilliqi we ayallargha körsetken shepqitidur.

5. Ayal kishige jüme namizi perz emestur.

1063/1847 - tariq ibni shihab peyghember sellellahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: jamaet bilen jüme namizi oqush töt türlük kishidin bashqa her bir musulman'gha perz bolup, bu töt türlük adem töwendikiche: qul, ayal kishi, kichik bala we késel adem. (ebu dawud: 1067)

ayallargha jüme oqushning perz bolmighanliqi ularni jüme oqushtin meni qilish dégenni ipadilimeydu. Gerche ayallargha jüme namizi perz qilinmighan bolsimu, ular öz ixtiyari bilen jüme namazlirini oqusa, buning sawabi erlerningkidin héch kem bolmaydu, elwette.

6. Er kishi adil bolush sherti bilen birdin artuq ayalni nikahida saqliyalaydu. Emma ayal kishi andaq emes, u peqet bir er kishining zimmisida bolidu.

7. Ayalini talaq qilish hoquqi er kishining qolida bolup, ayal kishide talaq hoquqi yoqtur. Emma er kishi buhoquqidin paydilnip ayaligha zolum qilsa, yaki ayali ayrilishni telep qilsimu, uni talaq qilmisa sheriet mehkimisi uni mejburi talaq qilduridu we er kishining zorawanliqigha tégishlik jazasini béridu.

8. Ayal kishi mehremisiz (yeni éri yaki bir tuqqanliridin birersi hemra bolmastin) özi yalghuz halda, üch künlüktin köp musapilik bolghan seperge chiqalmaydu.

Erlerning yaritilishidiki artuqchiliqi

herqandaq bir ijtimaiy jemiyette uni bashqurup, idare qilip turidighan birer bashliqning bolushi tebiy zörüriyettur. Ailimu ijtimaiy jemiyetning bir terkibi bolghanliqi üchün, ailige mesulluq qilidighan birer mesulning shu ailide bolushi intayin zörür. Tebiiyki, bu mesulluqqa er kishiler ayal kishilerge nisbeten layaqetliktur. Chünki, er kishiler eqilda artuq, jisim jehette küchlük bolghachqa, ular aile ishlirini temkinlik bilen bashquralaydu. Allah taala bu heqte mundaq deydu: "erler ayallardin bir derije artuqluqqa ige." (beqere sürisi228- ayet) "erler ayallarning hamiyliridur." (nisa sürisi 34 - ayet)

démek, erlerning ayallargha nisbeten bir derije artuq ikenlikige we ailini

himaye qilip, idare qilishtiki mesuliyitige héch kishi inkar qilalmaydu. Heqiqet shundaq éken, ayallarning allah taalagha asiyliq bolmaydighan pütün ishlarda erlirining xahishigha hörmet qilishi intayin muhimdur. Érining toghra xahishigha maslashmaydighan ayal kishi gunahkar bolidu. Bu hoquqtin paydilinip özlirini xojayin, ayallirini bolsa, xizmetchi ornida körüp, ularni hedep xarlaydighan, urup tillaydighan erler heqiqeten, nadan hem angsiz kishilerdur. Ular eger shundaq qilidiken, allahning jazasigha yoluqidu. Chünki ayal kishilerge qarshi hoquqlirini öz yolida toghra ishletmigen er kishi ayaligha zolum qilghan bolidu. Kishlerge zulum qilghan herqandaq adem uning jazasini awwal mushu dunyada, andin axirette choqum köridu. Erlerni ayallardin bir derije artuq dégenlik, ularni hörmet we xojayinliq jehette artuq dégenlik bolmaydu. Chünki adem baliliri er bolsun, meyli ayal bolsun, yer yüzining xojayinliqida, insaniy ulughluq we hörmette oxshashtur. Buninggha binaen, hörmette, xojayinliqta er - ayal ikkisi oxshashtur. Peqet erler yaritilishidiki bezibir perqliq terepliri, eqil we küch - quwwette bir qeder artuqchiliqi tupeylidin ayallardin artuq dégenliktur. Bu artuqchiliqning yüzisidin erler ayallarning hamiyliri déyilgen we ailining pütün mesuliyetliri ulargha tapshurulghan. Shuningdek, erkishini ailining mesuli we bashliqi dégenlikmu uning hakimmutleq boluwélishini ipadilimeydu. Er ailide hakimmutleq emes, belki aile ezalirigha yol körsetküchi reis, bes. Shundaqtimu u, ayalining we balilirining toghra pikir we meslihetlirini qobul qilishtin bash tartalmaydu. Shundaq qilghandila aile güllinidu. Ayallarghimu öz tebiitige yarisha mesuliyetler belgilen'gen. Lékin erlerning yuki éghirdur, elwette.

Ayal kishining érige hörmet qilishi ata - anisigha itaet qilishidin muhimdur. Ayal kishi turmushqa chiqishtin burun ata - anisining mesuliyitide we ularning igdarchiliqida bolidu. Bu waqitta her ishta ata - anisigha itaet qilishi lazim. Emma turmushqa chiqqandin kéyin, uni perwish qilish, qoghdash we uninggha yol körsitish mesuliyiti uning érining zimmisigha ötken bolidu. Bu waqitta, ayal kishining érining xahishigha hörmet qilishi, ata - anisigha boysunushidin zörür we ewzeldur. Islam fiqhishunas alimlirining petiwasida "er kishining toghra ishigha yaki heq sözige, ayalining ata - anisi qarshi chiqip, qizini érining sözige kirmestin, özlirige boysunushqa zorlisa, ayal kishi ata - anisigha asiyliq qilip, érining toghra sözige kirishi lazim" dep qeyt qilin'ghan. Chünki ayal kishining heq ishta érige boysun'ghanliqi allahning emrini tutqanliqdur.

2581/4291 - abdullah ibni ebu ewfa mundaq deydu: muaz reziyellahu enhu shamdin qaytip kelgende, peyghember sellallahu eleyhi wesellemge sejde qildi. Peyghember eleyhissalam: ey muaz! Bu néme ish? Dep sorighanidi. Muaz: men shamda kishilerning poplargha we bashqa diniy péshiwalargha sejde qiliwatqanliqini körüp, ”bizmu peyghember eleyhissalamgha sejde qilsaq bolghudek “ dégenni könglümge pükkenidim, dédi. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem: undaq qilmanglar ! Men insanni alletin bashqa bir mexluqqa sejde qilishqa buyrighan bolsam, elwette, ayalni érige sejde qilishqa buyrighan bolattim. Muhemmedning jéni ilkide bolghan zat (alle) bilen qesem qilimenki, ayal érining heqqini toluq ada qilmighiche, perwerdigarining heqqini toluq ada qilalmaydu. Hetta éri tögining üstide turup, uni jinsiy munasiwet ötküzüshke chaqirsimu, ayal érige choqum itaet qilishi kérek. (ibni maje 1853)

quran kerimning ayetliri we sehiy hedislar, heqiqiy yaxshi ayallarning süpetlirini bayan qilip, ularning allahqa itaet qilidighan, allahqa asiyliq

bolmaydighan ishlarda érining sözige kiridighan, uning abroyini, mal - dunyasini, balilirini yaxshi muhapizet qilidighan ayallar ikenlikige isharet qilmaqta. Quran ularni teriplep we medhiyilep mundaq deydu:

[الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاء بِمَا فَضَّلَ اللّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنفَقُواْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّهُ وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُواْ عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا (34)]

" erler ayallarning hamiyliridur, bu allahning ularning bezisini bezisidin (yeni erlerni küch - quwwet, ghazatqa chiqish qatarliq jehetlerde ayallardin) artuq qilghanliqidindur we erlerning öz pul - mallirini serp qilghanliqidindur (yeni ayallarning nepiqisi erlerning zimmisige yüklen'genliktindur). Yaxshi ayallar itaet qilghuchilardur, erliri yénida bolmighan chaghlarda allahning panahida erlirining heqlirini saqlighuchilardur, siler serkeshlik qilishliridin qorqidighan ayallargha nesihet qilinglar, (bu ünüm bermise) bir töshekte bille yatmanglar, (bumu ünüm bermise) ularni edeblesh meqsitide astiraq urunglar. Eger silerge itaet qilsa, ularni bozek qilish xiyalida bolmanglar. ALLAH heqiqeten silerdin üstündur, büyüktur (allah ayallargha zulum qilghanni jazalaydu)" (nisa sürisi 34 - ayet)

yaxshi ayal kishi érini we uning menpeetini, özidin we öz menpeetidin üstün bilidu. Bu mawzuda, peyghember eleyhissalamining ayalliri bizge yaxshi ölgidur. Peyghember eleyhissalam ailisidiki bir köngülsizlik seweblik ayali aishe reziyellahu enhaning peyghemberni yaki ata - anisini tallishi mesiliside, uni ata - anisi bilen meslihetlishishke boyrighanda, u "ya resulellah! Siz toghruluq men ata - anamdin meslihet soramdimen? Siz méning köz qarchughum turghan yerde, men allahni we uning peyghembirini tallidim" deydu.

Islam dini mundin bashqa yene, ayallargha ularning erliri öyliride bar waqitlarda ularning ruxsitisiz nepli roza (yeni perz, wajib bolmighan, belki qilsa sawap bolidighan ixtiyari roza) we bashqimu nepli ibadetler bilen meshghul bolushining jaiz emeslikini ügetti. Chünki uning (allahqa asiyliq bolmaydighan ishlarda) érining toghra xahishigha hörmet qilishimu ibadettur.

Enes reziyellahu enhudin riwayet qilin'ghan bir hediste mundaq kelgen: ”bir adem seperge chiqishtin burun ayaligha, uning öydin chiqmay olturushini tewsiye qilip kétip qalidu, bu adem seperdin qaytip kelgiche, ayalining dadisining késili éghirliship qalidu, bu ayal érini kütüp baqiduyu, éri yétip kelmeydu. Shunga u, resulullahtin dadisini yoqlap kélishi üchün ruxset sorighanda, resulullah uninggha, allahtin qorqung, éringizning tewsiyesige xilapliq qilmang, dep ruxset bermeydu. Ayal yene érini kutidu. Bu arida dadisining ölüp ketkenlik xewiri kélidu. Ayal yene resulullahtin dadisining ölüm murasimige bérip kélishi üchün ruxset sorap kélidu, resulullah yene uninggha "allahtin qorqung, éringizning tewsiyesige xilapliq qilmang" dep teselli béridu. Ayal resulullahning buyruqigha itaet qilip dadisining ölüm murasimige barmaydu. Shu esnada allahtin peyghemberge, ”bu ayalning érining sözidin chiqmighanliqi yüzisidin, uning dadisining gunahliri meghpiret qilindi“ dep wehi kélidu.

Buhedistin bilimizki, ayal kishining érige hörmet qilishining neqeder olugh ibadet sanilidighanliqi we qizlirini itaetchan, yaxshi qilip terbiyiligen ata - anilarning bu méhnetlirining mukapatini choqum köridighanliqi shubhisizdur. Bundaq atilar néme dégen bextlik atilar, he!

Shunimu eskertish kérekki. Ayal kishining érige boysunushi allahqa asiyliq bolmaydighan ishlar dairiside bolidu. Eger uni éri yaman ishlarni qilishqa yaki perz, wajib qatarliq emellerni terk étishke buyrisa, uninggha qetiy boysunmasliqi lazim. Qilsa sawab bolidighan, qilmisimu gunah bolmaydighan nepli ibadetlerni érining yüz – xatirisi üchün terk etse bolidu.

3616/ 6030 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: herqandaq bir musulmanning, meyli u yaxshi körgen yaki yaman körgen ishta bolsun, gunah bolidighan ishqila buyrulmisa, bashliqining sözini anglap, buyruqigha itaet qilishi wajib bolidu. Eger gunah bolidighan ishqa buyrulsa, bashliqning sözini anglashqa we uninggha itaet qilishqa bolmaydu. (buxari: 7144)

nepli ibadetlerni öz ixtiyari yaki birawning xatirisi üchün terk qilghan kishi hergizmu allahqa asiyliq qilghan hésablanmaydu. Netijide gunahkar bolmaydu.

Bu mawzudin yötkilishtin awwal shuni tekitlesh kérekki, erkishi gerche ailisining maddiy we meniwi pütün éhtiyajlirini qamdash we aile ezalirigha yol körsitish mesuliyitini üstige alghan bir aile reisi bolghan bolsimu, aile ishliri heqqide, ayalining köz qarishigha hörmet qilish, her ishni özara meslihetlishish dairiside élip bérish, uning toghra pikrini qobul qilish we öz ara bir- birini chushinishtin bash tartalmaydu. Chünki aile - er- ayal ikkisining méhniti bilen qurulghan bir muessese. Er bu muessesening bashliqi bolghan bolsa, ayal kishimu uning muawin bashliqi we bashliqning sirdishi bolup hésablinidu. Yardemchisiz bashliq qanatsiz qushqa oxshisa, bashliqsiz muessese chopansiz padigha oxshaydu. Qanatsiz qush uchalmighandek, chopansiz padimu tülkilerning hujumigha uchrap weyran bolidu. Démek, aile ishida er - ayal bir - birining yardimidin bihajet bolalmaydu.

Islam nezeride er bilen ayalning barawerliki

bu mesile üstidiki talash - tartishlar islam dushmenliri teripidin musulmanlarni heq yoldin azdurush meqsitide otturigha qoyulghan bolup, kishilerning pikirlirini aware qilip kelmekte. Buning netijiside, islam dinining heqiqitini toluq chushinip yételmigen bezi musulman qérindashlirimizning islam dinigha bolghan eqide – ixlasi ajizliship qaymuqup qalmaqta. Halbuki, bu mesile quran kerimde we hedis sheriplerde chushinishlik halda, toluq izahlan'ghan. Biz bu mesilini musulmanlarning paydilinishi üchün biraz tepsiliy sözlep utimiz.

Islam dini insaniyetni yoqtin bar qilghan we ularning mijez - xaraktérlirini ubdan bilidighan bir allah teripidin kelgen samawiy din bolghachqa, uning qanun - prinsiplirida insanlarning yaritilishidiki tebiiti we özgichiliki alahide közde totulghan. Shunga islam dinini eqilgha muwapiq, herqandaq bir jemiyetke munasip kélidighan heq din dep tonuymiz. Allah öz hékmiti bilen insan we bashqimu mexluqatni erkek - chishi qilip yaratti. Er - ayal ikki jinsning tebiiti bir - birige oxshimighinigha qarap ularning hayatliqtiki wezipilirimu oxshash bolmaydu. Her bir jinsning özige layiq xosusiyiti we hayatliqta oynaydighan özige xas alahide roli bar. Shundaq iken, islam qanun – prinsipliridimu er - ayal ikki jinsning barawer bolidighan we barawer bolalmaydighan yerlirimu bardur.

Er bilen ayal barawer bolidighan mesililer

töwende, er bilen ayal barawer bolidighan mesililerdin ixchamlighan halda toqquz mesile bayan qilinidu. Ular:

1. Er bilen ayal insanliq xususiyetliride we insanliq hörmette oxshashtur. Allah

taala er - ayal pütün insanlarni hörmetlik yaratqanliqi heqqide mundaq deydu: "shek shubhisizki, biz adem balilirini hörmetlik qilduq." (isra sürisi 70 - ayet)

2. Er bilen ayal islam sheritide buyrulghan emel - ibadetlerni beja kelturushke teklip qilinishta oxshashtur. Yeni er kishige perz bolghan besh waqit namaz, roza, zkat, hej, bilim élish we bashqimu ibadetler ayal kishigimu oxshashla perzdur. Shundaqla ularning qilghan - emel - ibadetlirige bérilidighan muköpatlarmu oxshash bolidu. Allah taala bu heqte mundaq deydu:

[فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لاَ أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُواْ وَأُخْرِجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَأُوذُواْ فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُواْ وَقُتِلُواْ لأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّن عِندِ اللّهِ وَاللّهُ عِندَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ (**195**)]

" ularning duasini perwerdigari ijabet qildi: "men silerdin er bolsun, ayal bolsun, her qandaq bir yaxshi ish qilghuchining qilghan emelini bikar qiliwetmeymen, siler bir - biringlardin törelgen. Hijret qilghanlar, yurtliridin heydep chiqirilghanlar, méning yolumda (yeni allahning dini üchün) eziyet tartqanlar, urushqa qatnashqanlar, (yeni méning yolumda urushqanlar) we méning yolumda öltürülgenlerning gunahlirini (meghpiritim we rehmitim bilen) elwette, ularni astidin östenglar éqip turidighan jennetlerge kirgüzimen". Bu (ularning yaxshi emelliri üchün) allah teripidin bérilgen mukapattur. ALLAHning dergahida yaxshi mukapat (yeni jennet) bar." (al imran sürisi195- ayet)

3. Er bilen ayal islam sheriitide meni qilin'ghan ishlardin tosulushta oxshashtur. Yeni quranda we sehi (ishenchlik eng toghra) hedislarda meni qilin'ghan ishlarda er bolsun, ayal bolsun hemmisi birdek meni qilin'ghan. Allah taala bu heqte mundaq deydu:

[مَن جَاء بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِّنْهَا وَمَن جَاء بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (**84**)]

" kimki yaxshi ish qilghan iken, u qilghan ishliridinmu yaxshi mukapatqa (yeni qilghan yaxshiliqidin nechche hesse artuq sawabqa) érishidu, kimki yaman ish qilidiken, yaman ish qilghanlargha peqet qilghan ishlirigha yarisha jaza bérilidu." (qeses sürisi 84 - ayet)

4. Er bilen ayal qisasta oxshashtur. Yeni bir er bir ayalni heqsiz ölturgen bolsa bu er öltürülgen ayal üchün öltürilidu. Shuningdek, eger bir ayal bir erni naheq öltürgen bolsa, bu ayalmu shu er üchün öltürilidu.

5. Er bilen ayal ilim - meripet öginishke buyrulushta oxshashtur. Yeni islam dini musulmanlarni ilim öginishke buyrughanda, er bilen ayalni ayrimastin, her ikkisige oxshash buyrughan. Bu mesile, quran kerimdiki barliq musulmanlarni ilim öginishke chaqirghan ayetlerde ochuq körsitilgen. Elwette, bu orundiki ”uginish“ diniy ilimlergila qaritilmastin, belki insaniyetke paydiliq bolghan pütün ilim - penlerning hemmini özichige alidu.

6. Er bilen ayal mal - mülükke igidarchiliq qilish hoquqida oxshashtur. Yeni er kishi mal - mülükke qandaq ige bulalisa, ayallarmu ulargha oxshash mal - mülük sahibi bolushqa hoquqluqtur.

7. Er bilen ayal miras élish hoquqida oxshashtur. Yeni erler miras alghandek, ayallarmu miras élish hoquqigha igidur.

8. Er bilen ayal özlirige ait bolghan mal - mülükni teserrup qilishta oxshashtur.

Yeni öz mülkini xalighanche qollinish, élish we sétish ishlirida er bilen ayal oxshash hoquqqa igidur.

9. Er bilen ayal nikahlinish hoquqida oxshashtur. Yeni erler özliri xalap, yaxshi körgen ayallar bilen öylinish erkinlikige ige bolghandek, ayallarmu özliri xalap, yaxshi körgen erlerge yatliq bolush hoquqigha igidur. Islam sheriitide oghul - qizlarni özliri xalimighan birsi bilen öylinishke zorlash yoqtur.

Er bilen ayal barawer bolalmaydighan mesililer

töwende, er bilen ayal barawer bolalmaydighan mesililerdin ixchamlighan halda, töt mesile bayan qilinidu:

1. Idare qilish

insan ijtimaiy mexluqattur. Yeni ular özi yalghuz yégane yashiyalmaydighan, belki melum miqdardiki insanlar bilen birlikte yashaydighan jinistur. Insanlar birge topliship ijtimaiy halda yashighanliqi üchün, bir - birining heq - hoquqlirigha tajawuz qilish ishliri yüz bérip turidu. Ularning arisida adaletni berpa qilish üchün, chongi dölet - hukumet, eng kichiki aile qatarliq herxil idare, organlarni qorup chiqishqa toghra kélidu. Insanlarni idare qilip bashqurush ishi adette eng qiyin we éghir mesilidur. Insanlarni idare qilghuchilarning eqilliq, mustehkem iradilik, ötkür pikirlik bolushi teqezza qilinidu. Halbuki bu süpetler ayallarda intayin az tépilidu. Chünki, ayallar yaritilishidinla méhriban, rehimdil, köngli yumshaq, héssiyatchan xaraktérge ige bolghanliqi üchün, ular adem bashqurushning mesuliyetliridin chiqishtin köp hallarda ajiz kélidu. Shunga islamda ayallarni asrighanliqtin, bundaq éghir yuklerni erlerge tapshuridu. Hetta ayallar ailisinimu musteqil idare qilishtin ajiz kélidu. Gerche bezi ayallar waqitliq idare qilalisimu, ular qiyin mesililerge duch kelgende uni hel qilalmaydu. Bu mesile kishlik turmushta her zaman körülüp toridighan bir rialliqtur.

2. Guwahliq

guwahliq telep qilinidighan herqandaq bir mesilide ikki ayal kishining guwahliq bérishi bir er kishining guwahliqigha barawer kélidu. Mana bu insanlar otturisida naheqchilikke yol qoymasliq we ijtimaiy adaletni torghuzush üchün idi.

Chünki islam sheriitide her kishining öz heqqini élip bérish üchün guwahliq telep qilinidu. Herqandaq heqsizlik yüzberse, uning qandaq yüzbergenlikini we bolup ötken weqelikning pütün jeryani guwahchilardin sorilidu. Bundaq inchike mesililerde bir er kishining ornigha ikki ayalning guwahliqi kérek bolushning sewebi töwendikiche:

1) ayallar jismaniy jehettin erlerge nisbeten ajiz bolghanliqtin weqelikni uzaqtin közitidu. Shunga bir ayalning pütün weqelikni tepsili körelishi we uni bashtin axir toluq bayan qilip bérelishi qiyin mesile. Emma ikki ayal bolsa, birining körmiginini ikkinchi birsi köridu, birining untup qalghinini ikkinchi birsi xatirlitidu. Shundaq qilip bu ikki ayal guwahchi bir erning rolini oynaydu.

2) naheq ish qilghuchigha jaza bérishte rehim - shepqet qilishqa bolmaydu. Jinayetchige tégishlik jazasini qetiylik bilen qollanmighanda, jemiyette amanliq, dölette adalet bolmaydu. Shunga jinayetchini jazalashta qetiylik kérek. Ayal kishiler rehimdil, köngli yumshaq we héssiyatchan bolghanliqi üchün, eger bir ayal yalghuz guwahliq bergende jinayetchige ich aghritip yalghan sözlishi yaki weqelikni mejhul qilip qoyushi éhtimal. Eger ikki ayal kishi guwahliq berse, ularning biri köngülcheklikke teshebbus qilghandimu, ikkinchisi uni agahlandurush arqiliq uning xataliqini tuzitidu. Bundaq ehwallar ayal kishilerde

yüz bérip turidighan tebiiy ehwallardur. Shunglashqa, ayallar herqandaq ishqa guwahliq béridiken, ikki ayal bir er kishining ornida turup guwahliq béridu.

3. Miras

samawiy dinlarning axirqisi we adaletning menbii bolghan islam dini barliqqa kelgichilik, meyli ereb yérim arilida bolsun, meyli bashqa ellerde bolsun héchbir yerde ayallarning miras élish hoquqi yoq idi. Ayallarning miras élishi oyaqta tursun, ular özliri erler teripidin miras ornida qollinilatti. Islam dinining sheriet ehkamliri nazil bolghandin kéyin, bu heqsizlikler yoqitilip, ayallarningmu erlerge oxshash miras élish hoquqi dunya tarixida birinchi qétim islam dinining miras qanunida békitildi. Kishilerge miras belgilesh hoquqini allah biwasite öz üstige alghan bolup, miras mesilisi quranning nisa süriside nahayiti ochuq bayan qilin'ghan. Allah miras miqdari heqqide islam qanunshunaslirigha, hetta peyghembergimu ijtihad qilish hoquqini bermigen halda ,uni özi tepsili belgilep bergen. Shunga miras miqdari mesilisi toghruluq islam mezhepliridin héchqandaq bir mezhepte ixtilap yoqtur. Islamdiki miras mesilisi aile nizamigha baghliq bir mesile. Bu ikkisni bir - biridin ayrip chushinishke bolmaydu. Bir ailidiki ayal kishi, yaki shu ailidiki erning ayali bolidu yaki uning qizi bolidu yaki uning anisi bolidu yaki uning hemshirisi bolidu. Zadi u, bu töt xil ayalning biri bolidu.

Eger bu ayal shuailining qizi bolsa, uning yémek - ichmek, kiyim - kéchek we bashqimu pütün chiqimliri atisining üstige yüklinidu.

Eger bu ayal shu ailining ayali(yeni shu ailidiki aile bashliqining ayali) bolsa, uning chiqimliri ”nefeqe“ dep atilip uning érining ustige yuklinidu. Eger uning éri uning nefiqsini öz layiqida toluqlap bermise, ayal kishining mehkimige bérip érining ustidin erz qilish hoquqi bar.

Eger bu ayal shu aile ichide ana bolup yeni shu ailidiki aile bashliqi bolghan er kishining anisi bolup yashighan bolsa, uning pütün chiqimliri oghlining ustige yuklinidu.

Eger bu ayal shu ailidiki aile bashliqi bolghan erning hemshirisi bolup, uning ata - anisi, yaki jorisi yaki balisi bolmighanlqitin, shu kishining riayiti astida turghan bolsa, bu halettimu uning barliq chiqimliri uning shu oghul qérindishining ustige yüklinidu. Éri yoq, oghlimu yoq, atisimu yoq, qérindishi hem yoq ayal kishining chiqimliri uning tagha akilirining üstige yüklinidu. Eger uning tagha akilirimu bolmisa, bu ayalning hayati islam döliti teripidin kapaletke élinidu.

Bu yerdin melum buliduki, ayallarning turmushtiki pütün chiqimliri erler teripidin temin étilidu. Ayallarning üstige bashqilar üchün chiqim qilish uyaqta tursun, özlirining éhtiyajliri üchünmu chiqim qilishliri lazim kelmeydu. Belki uni erler qamdaydu. Bundaq iken, eqlimiz bilen höküm qilimiz dések ayallar miras élishqa tégishlik emes. Lékin islam dini ayallarning qedir- qimmitini kötürüp, ularni alahide hörmetligenliktin, ulargha melum miqdarda miras belgilidi hemde ularning üstige ailisi yaki tughqanliri üchün héchqandaq chiqim qilishni buyrimidi.

Emdi erlerge kelsek, oghul bala qoli ishqa tekkendin bashlap öyning éhtiyajlirini qamdashta atisigha yardemlishidu. Éghir ishlar uning béshigha chushidu. U öylinip bir ailining béshi bolghandin kéyin, uning ustige ayali we balilirining nefeqiliri(chiqimliri) yüklinidu. Uning bir öyning éhtiyajliridin chiqishi lazim kélidu. Eger uning atisi bolmisa, anisini, qérindashlirini béqishi, ata - anisi bolghan teqdirdimu, ular yashinip qalghan, kirimi yoq halette bolsa, bularni yaxshi béqishi, barliq éhtiyajlirini qamdishi lazim kélidu. Démek, aile hayatidiki

barliq chiqim - xirajetler qandaqla sharaitta bolmisun, peqetla er kishining üstige yuklinidu.

Uning üstige ayallar ata - anisidin miras alghan neq pullirini we bashqimu bayliqlirini ailisi üchün chiqim qilishqa buyrulghan emes, érining uni chiqim qilishqa zorlash heqqi yoq, elwette. Eger u öz ixtiyari bilen érimge hemkarlishimen dégen niyet bilen bir qisim iqtisadini ailisige chiqim qilsa bu özining ishi. Ayallar miras alghan pulini öz yénida bésip yatalaydu, emma erler andaq qilalmaydu. Belki ailisige chiqim qilishi lazim kélidu. Emdi oylap baqayli, emeliyette qaysisi köp alghan bolidu? Oghulmu yaki qizmu?

4. Talaq

saghlam aile emniyetlik jemiyetning asasidur. Insan ijtimaiy mexluqat bolghachqa, u, aile qorup jamaet terkibide yashashqa éhtiyajliqtur. Insanlar turmush qurghandin kéyin, kündilik turmush jeryanida hemishe bir xil turmaydu. Gahida er – xotunlar otturisida jédel – majralar yüz bérip toridu. Insanlar azraq achchiqlirigha hay bérip, sewirchanliq bilen turmush hayatini xatirjem halda dawam qildurushqa muhtajdur. Er - xotunlar otturisida yüz bergen jédel – majiralarda birining achchiqi yénip, özhaligha kelgüchilik qarshi terepning sewir qilishigha toghra kélidu. Eger undaq bolmighanda, bir demlik achchiq tupeylidin aile buzulidu. Ayallar adette sewirsiz, héssiyatchan kélidu. Ular bezide öz héssiyatlirini bashquralmay qalidu. Ular achchiqi kelgende, aqiwetning qandaq bolishigha qarimastin, éghizini qoyuwétidu. Emma er kishiler ayallargha qarighanda, sewirchan bolghanliqliri üchün ular achchiqi kelgende, özlirini bésiwélishni bilidu we éghizini qoyuwetmeydu. Sewiri bilen achchiqini yutuwalalaydu. Netijide, er – xotunlar otturisida jédel – majiralar yüz bergen bolsimu, kéyin yene ular özara yarishiwalalaydu. Buning bilen aile parchilanmastin dawam qiliwéridu. Aile ochiqi dawam qilghachqa balilarmu yéitim bolmaydu. Uruq - tughqanlarmu perishan bolmaydu. Mushu sewebtin, talaq qilish hoquqi erlerge bérilgen.

Shunimu estin chiqarmasliq lazimki, ailining bashlan'ghuchi bolghan nikahta hoquq ayal kishining qolididur. Eger ayal kishi özi bilen turmush qurmaqchi bolghan erge razi bolup, uninggha xotun bolushni ”qobul qildim“ démeydiken, erning uni ”aldim“ dégini békardur. Bu mesilini mushundaq keng dairide chushen'ginimizde, islam dinining neqeder eqilgha muwapiq, insanning fitriti ”tebiti“ ge oyghun ikenlikini köreleymiz.

Islam sheritining qanun - nizamlirini toghra chüshenmigen yaki chüshinishni xalimaydighan bezi kishiler, mesilini bir tereptinla tutuwélip, hedep islam dinigha töhmetlerni toqushqa orunidu. Buning bilen, bu dinni yaxshi chüshenmigen, bezi bilim sewiyisi töwen kishilerning qaymuqup qélip, dindin ézip kétish girdawigha chüshüp qélishidek ehwallar yüz béridu. Bu mawzuni téximu keng dairilik chüshendürürsh mumkin idi. Emma heqiqetni suyidighan kitab-xanlirimizning bu qeder izahqa kupaye qilip buni toghra chüshinip kétishlirige ishenjim kamil.

Er - ayal ottursidiki edebler

allah quran kerimde erlerni ayallargha yaxshi muamile qilishqa buyrup mundaq deydu:

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُواْ النِّسَاء كَرْهًا وَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُواْ بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلاَّ أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَن تَكْرَهُواْ شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللّهُ

فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا (19)]

" i möiminler! Ayallargha zorluq qilip, ularni miras qilip almaq (yeni bir ademning qolidin yene bir ademning qoligha ötüp turidighan mal ornida qiliwalmaq) silerge durus bolmaydu; ular opochuq bir pahishe ishini qilmighan halette, siler ulargha bergen mehridin bir qismini yuluwélish üchün, ulargha bésim ishletmenglar, ular bilen chirayliqche tirikchilik qilinglar, eger ularni yaqturmisanglar (sewr qilinglar), chünki siler yaqturmaydighan bir ishta allah köp xeyriyetlerni peyda qilishi mumkin." (nisa sürisi 19 - ayet)

2593/4314 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ayallargha yaxshi muamile qilinglar. Chünki ayallar qowurghidin yaritilghan, qowurghining üstünki qismi eng egri yéri bolup, uni tüzleshke urunsang, sundurup qoyisen. Shu péti tashlap qoysang, egri péti turiwéridu, shunga ayallargha yaxshi muamile qilinglar. Yene bir iwayette mundaq déyilgen: qowurghini sundurush démek, ayal kishining taliqini bérish démektur. (muslim: 1468)

5117/8409 - aishe reziyellahu enhaning yene mundaq dégenliki riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem alle yolida jihadtin bashqa waqitta öz qoli bilen bir nersini yaki ayal kishini we yaki xizmetchini urup baqmighan. (muslim 2328)

5121/8415 - abdullah ibni haris ibni jezi reziyellahu enhuning: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemdinmu köprek tebessüm qilidighan birini körmidim, dégenliki riwayet qilinidu. (tirmizi: 3641)

2594/4317 - sulayman ibni emr ibni ehwes mundaq deydu: dadam bizge özining peyghember sellallahu eleyhi wesellem bilen birge widalishish hejige barghanliqini we peyghember eleyhissalamning widalishish xutbiside munularni dégenlikini sözlep bergenidi: i xalayiq! Ayallargha yaxshi muamile qilinglar! Silerning emringlardiki ayallar silerge qolunglargha chüshken esirlerge oxshash itaet qilidu. Siler bundin bashqa héchbir imtiyazgha ige emes, emma ayalliringlar ochuq - ashkara nachar qiliqlarni qilsa, ular bilen bille bolmanglar, (bumu ünüm bermise) ularni edeplesh meqsitide astiraq urunglar. Eger silerge itaet qilsa, ularni bozek qilish xiyalida bolmanglar. I xalayiq ! Ayalliringlarning zimmiside ular riaye qilishigha tégishlik heqqinglar bar. Silerning zimminglardimu ularning siler riaye qilishqa tégishlik heqliri bar. Ayalliringlarning tösheklirige silerdin bashqilarni yolatmasliqi we siler yaqturmaydighan kishilerni öyünglargha kirgüzmesliki silerning ularning zimmisidiki heqqinglardur; ularni chirayliqche ash - nan, kiyim - kéchek bilen teminlishinglar ayalliringlarning silerning üstünglardiki heqliridur. (tirmizi3087)

islamdiki er - ayalliq muamilisining edepliridin, erning ayali teripidin kelgen azarlargha, japalargha we kemchiliklerge sewir qilip, uni silq, ilmiy usul bilen islah qilishi kérek.

Peyghember eleyhissalam ayallirining jewr - japalirigha, bedewi ereblerning qopal muamililirige sewirchanliq bilen, yomshaq, siliq muamile qilidighan eng peziletlik we ölgilik zat édi.

4989/8237 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: silerning yaxshiliringlar xotun balilirigha yaxshi muamile qilghanlardur. Men xotun balilirimgha silerge

qarighanda eng yaxshi muamile qilimen. Eger hemrahinglar ölüp ketse, uning yaman gépini qilmanglar. (tirmizi: 3895)

erning ayaligha qilidighan yaxshiliqlirining jumlisidin, edeplik, yaxshi külkiler, xush chaqchaqlar bilen uning könglini échishi. Özining ayali bilen köngul échishish her ikkisining qelbini rahetlenduridu, muhebbetni ashuridu. Netijide, ayalmu érini razi qilish we könglini élish üchün alahide paaliyetchan bolidu. Peyghember eleyhissalamningmu ayallirining eqillirigha oyghunliship, ular bilen chaqchaqlishidighanliqi we birge köngul achidighanliqi riwayet qilin'ghan.

Öz ehli bilen birge köngul échish yaxshi emellerdindur. Emma chaqchaqlashqanda, chaqchaq, dep yalghan söz qilmasliq we edep – exlaq dairisidin chiqip ketmeslik kérek. Eksiche bolghanda, er özining hurmitini chushurup qoyidu.

Teminatning bayani

teminattin er ayaligha béridighan tamaq, kiyim kichek, öy tutup bérish we buningdin bashqa turmushning zörör ihtiyajliri közde tutulidu. Bir adem bilen yene bir ademning arisida üch sewebning birsi tépilsa, u ademge ikkinchi bir ademning teminatini bérish lazim bolidu. U üch seweb bolsa, er - xotunchiliq sewebidur, uruq tughqanchiliq sewebidur we haywanlarning igilirige oxshash bir janliqqa ige bolghanliq sewebidur.

Er - xotunchiliq sewebi bilen bir ademge ikkinchi bir ademning teminatini bérishtin biz yuqirida bayan qilip ötkünimizdek erge ayalining teminatini bérish közde tutulidu. Ayalning teminatini bérish ayal özini erge tapshurup erning öyige yötkülüp kelgendin tartip bashlinidu. Allah taala erning ayalgha teminat bérish heqqide mundaq dédi.

[وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَن يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لاَ تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَهَا لاَ تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلاَ مَوْلُودٌ لَّهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالاً عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدتُّمْ أَن تَسْتَرْضِعُواْ أَوْلاَدَكُمْ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُم مَّآ آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (233)]

anilar (balilarni émitish mudditide) toluq émitmekchi bolsa, toluq ikki yil émitishi lazim . Atilar anilarni qaide boyiche yémek - ichmek we kiyim - kéchek bilen teminlep turushi kérek, kishi peqet qolidin kélidighan ishqila teklip qilinidu. Anini balisi seweblik ziyan tartquzmasliq lazim (eger ata ölüp ketse) uning warisi atigha oxshash mesuliyetni (yeni ana bolghuchigha nepiqe bérish we uning heqlirige riaye qilish qatarliqlarni) öz üstige élishi kérek. Eger ata - ana kéngiship (balini ikki yil toshmastinla) ayriwetmekchi bolsa, ulargha héchbir gunah bolmaydu. Eger baliliringlarni inikanilargha émitmekchi bolsanglar, qaide boyiche ularning heqqini bersenglarla silerge héch gunah bolmaydu. ALLAHtin (yeni allahning emrige muxalipetchilik qilishtin) qorqunglar, bilinglarki, allah silerning qilghan emelinglarni körüp turghuchidur [süre beqere-233].

1654/2801 - hekim ibni hizam reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: üstidiki (bergüchi) qol astidiki (alghuchi) qoldin yaxshidur. Sediqe bérishni aldi bilen halidin xewer élish séning mejburiyiting bolghanlardin bashlighin! Sediqining eng yaxshisi éhtiyajdin

ashqanda bérilginidur. Kimki (tilemchilik we yaman ishlardin) saqlinishni arzu qilsa, alle u kishini undaq ishlardin saqlaydu. Kimki insanlarning yardimige mohtaj bolmasliqni arzu qilsa, alle u kishini héchkimge mohtaj qilmaydu. (buxari: 1428)

1656/2804 - tariq muharibi reziyellahu enhu mundaq riwayet qilidu: biz medinige yétip kelginimizde, peyghember sellellahu eleyhi wesellem munberde jamaetke xutbe sözlep: (sediqe) bergüchi qol üstünki qoldur. Sediqe bérishni aldi bilen halidin xewer élish séning mejburiyiting bolghanlardin bashlighin! Yeni ata - anang, qiz - oghul qérindashliring, andin tughqanliq derijisi boyiche eng yéqin bolghanlargha bérishtin bashla. (nesai: 2532)

teminatning qanchilik bolidighanliqi er ayalning turmush ehwaligha qarap belgilinidu. Eger er - xotunlar bay bolsa, erge ayali üchün bayning teminatlirini bérish lazimdur. Eger er - xotunlar péqir bolsa, erge ayali üchün péqirning teminatini bérish lazim. Qazi, péqir bir erge ayaligha péqirning teminatini bérishke höküm qilghan, kéyin er bay bolghan we ayal érining üstidin qazigha dawa qilghan bolsa, qazi erni shu waqittin bashlap ayaligha bayning teminatini bérishke buyruydu. Ayal serkeshlik qilidighan ayal bolup érining gipige unimay öydin chiqip ketken bolsa, erge taki ayal öyge qaytip kelgiche uning teminatini bérish lazim emes. Uwal qilinip türmige tashlinip qalghan ayal bolsimu, erge türmige tashlinip qalghan ayalining teminatini bérish lazim emes. Eger er padishahning türmisige solunup qalghan bolsa, erdin ayalining teminatini bérish wezipisi chüshüp kétidu.

Ishleydighan ayalning teminati heqqide

eger bir ayal öyning sirtida bir yerde ishlise, uning teminatini bérish érining üstidin chüshüp kétemdu? Küchlükrek riwayetke asaslan'ghanda, ayal eger erning ruxsiti bilen ishligen bolsa, uning teminati erning üstidin chüshüp ketmeydu. Emma ayal erning ruxsitisiz ishligen bolsa, xuddi serkeshlik qilidighan ayalning teminati chüshüp ketkünidek u ayalning teminatimu erning üstidin chüshüp kétidu.

Eger u ayal öy ichide tamaq étish, nan yéqish we kiyim kécheklerni yuyushqa oxshash öy ishlirini qilishtin bash tartsa, eger u ayal eslidimu öyide ish qilmaydighan ayal bolsa yaki u ishlarni birer késel sewebi bilen qilmighan bolsa, er ayaligha teyyar tamaq élip bérish lazim. Eger u ayal eslide öyide shu ishlarni qilidighan we u ishlarni qilishmu qolidin kélidighan bolsa, ayaligha teyyar tamaq élip bérish erge lazim emes. Eger ayal inawetlik we yüz abroyluq ailining qizi bolsimu mezkur ishlargha oxshash öy ishlirini qilghanliqi üchün éridin ish heqqi telep qilishi toghra emes. Chünki ayalning shu ishlarni qilishi bir diniy mejburiytidur.

Biz yuqirida bayan qilip ötkünimizdek qazi, eger er, ayalning teminatlirini bérelmeydighan derijige chüshüp qalsimu er - xotunning arisini ayriwetmeydu. Shuningdek qazi yene eger er yoq bolup kétip ayal qéynilip qalidighan halgha chüshüp qalsimu er - xotunning arisini ayriwe tmeydu.

Bir ademge uruq tughqanchiliq sewebi bilen ikkinchi bir ademning teminatini bérishining lazim ikenliki toghrisida

yuqirida bayan qilip ötkünimizdek balaghetke yetmigen kichik balilarning teminatlirini bérish dadining mejburiytidur. Chünki bir insanning balisi uning bir parchisi hésablinidu. Shunga bir ademning balisigha teminat bergenliki xuddi özige teminat berginige oxshashtur. Bu, eger kichik balining özige tewe mal-

mülki bolmisa, ehwal shundaq bolidu. Emma eger kichik balining özige tewe mal- mülki bolsa, bu halda uning teminatliri uning özining mal- mülkidin bérilidu. Chünki esli qaide bir insanning teminatliri meyli u kichik bolsun meyli chong bolsun uning mal- mülkidin bérilishi lazimdur.

Bir adem keynide bir nechche balini qaldurup qoyup ölüp ketken we ulargha héchqandaq mal - mülük qaldurmighan bolsa, ularning teminatliri dölet xezinisidin bérilidu.

Bir ademning ata aniliri yaki chong dada we chong aniliri péqir bolsa, nawada ular bashqa dinda bolghan teqdirdimu ularning teminatlirini bérish u ademning üstige bolidu. Chünki allah taala mundaq dédi:

[وَإِن جَاهَدَاكَ عَلى أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (**15**)]

eger ata - anang séni sen bilmeydighan nersini manga shérik keltürüshke zorlisa, ulargha itaet qilmighin, ulargha dunyada yaxshi muamilide bolghin (yeni dininggha ziyan yetmeydighan asasta yaxshiliq qilghin), manga taet bilen qaytqan ademning yoligha egeshkin, andin méning dergahimgha qaytisiler, silerge qilmishinglarni éytip bérimen [süre loqman-15].

Bir balining, ata anisining, chong dadilirining we chong anilirining teminatini bérish üchün ularning péqir bolushliri shert qilindi. Chünki bir adem mal- mülki bar adem bolsa, u özining teminatini özining mal mülkidin qilghanliq bashqilarning mal- mülkidin qilghanliqqa qarighanda yaxshidur. Ata anilarning, chong dada we chong anilarning bashqa dinda bolushi ularning teminatlirini bérishke tosalghu bolalmaydu. Bashqa - bashqa dinda bolsimu bir ademning ayaligha, ata anisigha, chong dadilirigha we chong analirigha, balilirigha we newrilirige teminat bérishi lazimdur. Bashqa dinda bolsimu ayalgha teminat bérishning lazim bolushi er - xotunluq alaqining sewebi bilendur. Emma bashqilargha teminat bérishning lazim bolushi, ata bala bolghanliqi sewebi bilendur. Bir ademning ata anisgha yaki chong dadisigha we chong anisigha yaki baliwaqilirigha teminat bergenliki xuddi özige teminat bergenlik hésablinidu. Eger teminat béridighan adem musulman, emma ular arisida musulmanlar bilen urush bar kapirlardin bolsa, musulman ademge ularning teminatini bérish lazim bolmaydu. Eger ular musulmanlardin ruxset élip musulmanlarning ichide yashawatqan ademler bolsimu ular musulmanlar bilen urush qiliwatqan kapir qewmidin bolghanliqi üchün musulman balining ulargha teminat bérishi toghra emes. Chünki biz musulmanlar bilen din üchün urush qiliwatqan kapirlarni dost tutushimizdin we ulargha yaxshiliq qilishimizdin cheklendik. Mana bu islam dinining prinsiplirining nahayiti ésil ikenlikini we u prinsiplerning insanperwer ikenlikini körsütüp béridu.

Shuni bilish kirekki, kapir ata anigha we uruq tughqanlargha teminat yaki yaxshiliq qilish üchün bérilidighan pul mallar zakat malliridin bolmasliqi lazim. Chünki zakat malliri peqet musulmanlarghila bérilidu.

Shuningdek yene mehrem kélidighan uruq tughqan'gha meyli u balaghetke yetmigen kichik bolsun meyli chong bolsun teminat bérish wajip bolidu. Shuningdek uruq tughqan'gha teminat bérishning bir sherti uning uzun muddet dawam qilidighan késelge giriptar bolghanliqi yaki kör bolup qalghanliqi sewebi bilen birer ish qilalmaydighan haletke kélip qalghan muhtaj bolushi lazimdur. Ata-

ana birer ish qilip turmushini qamdiyalaydighan derijide bolsimu bala, ularning teminatini béridu.

Ayallarning ishlishige ruxset qilinishning bayani

islam dini ayalni ayal hayatining qaysi basquchida bolsa bolsun tijaret qilishqa yaki ishleshke buyrumaydu. Chünki islam dini ailining teminat we chiqimliridin kichikkinimu bir nersini ayalning üstige yüklimidi. Eksiche uning teminatini bashqilarning üstige yüklidi. Mesilen, bir ayal qiz halitide bolsa uning teminatini bérish ata anisining üstige, hemshire bolsa teminatini bérishke qudriti yetken qérindishining üstige, yatliq bolsa érining üstige, ana bolsa kespi bar balilirining üstige yüklidi. Ish shundaq bolsimu islam dini melum shertler astida ayalning ishlep pul tépishigha ruxset qildi. U shertler töwendikilerdin ibarettur.

1) eger ayal éri bar ayal bolsa, érining uninggha ishleshke ruxset bérishi lazim.

2) uning qilidighan ishi erler bilen ariliship qilidighan yaki erler bilen ayrim bir yerde yalghuz qalidighan ish bolmasliqi lazim.

3) uning qilidighan ishi mesilen, tikküchilik, séstiraliq, doxturluq (ayallar balilar kisellki sahesi boyiche), we oqutquchiliq qilishqa oxshash özining ayalliq süpitige munasib kélidighan ishlardin bolishi lazim. Shuning üchün ayalning hetta erlerge oxshap qalmasliqi we mijez xaraktiri ularningkidek bolup qalmasliqi üchün erlerge xas qattiq we éghir ishlarni qilishi toghra emes.

Ayalning ishlesh arqiliq tapqan puli uning xas mülki hésablinidu. Uni ishlitish heqqi peqet uning qolida bolidu. Erning yaki bashqa birsining pulni uning raziliqisiz uning qolidin éliwélish heqqi yoq. Allah taala bu heqte mundaq dédi.

[وَلاَ تَتَمَنَّوْاْ مَا فَضَّلَ اللّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُواْ وَلِلنِّسَاء نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُواْ اللّهَ مِن فَضْلِهِ إِنَّ اللّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (32)]

"i möiminler! ALLAH silerdiki bir - biringlardin artuq qilghan nersilerni (heset qilish yüzisidin) arzu qilmanglar, erler qilghan emelliridin hessidar bolidu, ayallarmu qilghan emelliridin hessidar bolidu. ALLAHtin uning pezlini tilenglar (allah béridu). ALLAH heqiqeten hemme nersini bilgüchidur" [süre nisa-32].

Islam sheriet qanunida ayallarning sirtta ishlishi haram deydighan birer cheklime yoq. Ayallar islam dinining güllen'gen shanliq esirliridimu ishleshtin we jemiyettiki wezipisidin mehrum qilin'ghan emes. Ayallarning ailisining éhtiyajlirini qamdash yolida özlirige layiq kélidighan shereplik urunlarda ishlishi jaizdur. Shündaqtimu, eger biz ayal kishining qilishqa tégishlik bolghan wezipisige we üstidiki mesuliyetlirige qaraydighan bolsaq, bu wezipining insaniyet neslining yer - yüzide dawam qilishigha baghliq bolghan alahide ulugh, muhim bir wezipe ikenlikini körimiz. Bu wezipe qaysi dégende, ”aniliq“ wezipisidur. Ayal kishining yaritilish tebiiti, uning ana qarnida törelgen awwalqi waqtidin bashlap uni bu wezipige teyyarlaydu. Ana - bala saghliqi mutexessisliri shundaq yekünlerni chiqiriduki, sipérm tuxumchiliri anining bechchidanida anining sipérmi bilen birleshkendin kéyin, oghul - qiz danchilirining perqliri ayrilishqa bashlaydu.

Pisxologiye we terbiye mutexessisliri anining öz buwiqi bilen meshghul bolushning ana - bala herikkisi üchün tebiiy zörüriyet ékenlikini qarar qilidu. Ana öz buwiqining riayitige özi mesul bolup, uning éhtiyajliridin chiqishi arqiliq aniliqtin huzurlinishqa bolghan hajitini hemishe hés qilghuchidur. Yersharida öz balisini baghrigha bésip, kéche kündüz uning yénida bolushni xalimaydighan, ailining éhtiyaji yüzisidin balisini öyide terk étip yaki bashqilarning terbiyisige

tapshurup qoyup ishqa ketkinige köngli biaram bolmaydighan we turmushning teliwi mejbur qilmisa, öz öyide olturup balisini baghrigha bésishni arzu qilmaydighan ana barmidu?!

Shoningdek, balimu anisining yénida bolushqa, anisining issiq qoynidin huzur - halawet élishqa tolimu muhtajdur. Anilar ishench qilip balilirini tashlap qoyidighan yesililer balilarni bashqa janliqlarni baqqandek, yaxshi baqalisimu, lékin ularni insaniy xislette, insaniy exlaqta yétishtürürp chéiqishqa elwette ajizdur.

Ayal kishining ishlesh üchün öyidin sirtqa chiqishi ailisidiki muhim wezipisige sel qarighanliqidur. Bu bir tereptin kélidighan nesillerning exlaqiy terbiysige bolghan tehdid bolsa, yene bir tereptin öz millitige, xelqige we wetinige yaxshi ijadiyetlerni yaritalaydighan, yaramliq kishilerning ishlesh yollirini tosqanliq, netijide öz jemiyitini yaxshi ishleydighan erlerdin mehrum qilghanliqtur. Bu ishlar islam dunyasidiki bir mushkilatla emes, belki bu, amérika, yawrupa elliridiki ijtimaiy ishlar mutexessislirining pikirlirini aware qilp kéliwatqan mesililerning biridur.

Bizning dinimiz, anilarning balilarni bashqilargha tapshurup qoyup, öz qolliri bilen baqmasliqning xata ikenlikini 14 esir burun élan qilghan bolsa, emidilikte tejribiler we achchiq sawaqlarni körgendin kiyin, kishiler bu ishning xata ikenlikini qayta ispatlimaqta. Özi baqmay bashqilarning terbiyisige tapshurup qoyup chong qilghan balining exlaqiy jehettin yétersiz bolup chiqishning sirtida, uning ata - anisigha bolghan köyümchanliqining we hörmitining ajiz bolidighanliqimu hemmige melüm.

Balilar yürek parimiz, jénimiz we hayatliqtiki hernersimizdur. Sirttiki ishlar, abruy - shöhretler yürek parimiz, bügünimiz we etimiz bolghan shu perzentlirimizdin eziz emes, elwette. Toghra, baqquchisi yoq, tul we charisizliqtin sirtqa chiqip ishleshke mejbur boliwatqan anilarmu jemiyette az emes. Ular ishleshke heqiqeten mejbur bolup qalghanlardur. Allah ularning ishlirini ungay qilsun. Ulardin bashqa ishlimisimu bolidighan we érining kirimi bilen kupaye qilsimu turmushini normal halda élip kételeydighan anilar eqillirini ishlitip, perzent qedrini we öz wezipisini tonuydighan bolsa, hazirqi zaman yéngi nesillirining terbiyiside alahide ijtimaiy yéngliqlar bular idi. Bularning mukapati mushu dunyadila shu anilargha qaytqan bular idi. Ata - anilar balilarning deslepki muellimliri. Ailidiki tunji terbiye nahayiti muhimdur. Terbiyisi yaxshi bolghan balilarning ata - anisigha élip kélidighan yaxshiliqliri dunya we axirette hésabsizdur.

Ayallarning ishlishidiki xeterler

ayallarning öylirni tashlap, zörüriyetsiz sirtta ishlishining qismen xeterliri bar.

1. Exlaqiy tereptin- ayallar erler bilen ariliship birge ishleshke bashlighandin kéyin, ulardiki haya, ippet we nomusperwerlik asta - asta tedriji ajizlishidu. Bu sewebtin bezi aile jédellirimu yüz béridu.

2. Ijtimaiy tereptin - ayal kishining ish bahanisi bilen öyidin chéqip kétishi, aile hayatidiki boshluqni keltürüp chiqidu. Balilarni aniliq méhridin mehrum qilidu we jorisinimu yaxshi kütelmeydu.

3. Ishqa layaqetsiz bezibir ayallarning urunni meshghul qilip olturuwélishi, ulardin yaxshiraq ish béjireleydighan we ishqa qadir bolghan yashlarning ishlesh yollirini tosidu. Netijide, ishsizliq köpiyip jemiyette ijtimaiy jinayetler kélip

chéqidu. Ayallar ishsiz qalsa öyliride olturup bargha shükür qilip hayat kechüridu. Emma erler xususen, yashlar ishsiz qalsa, békarliqtin, boshluqtin siqilip türlük jinayetlerni ishleydu. Oghurluq, qatilliq we bolangchiliq jinayetlirimu köpinche yashlarning ishsiz qalghanliqidin, beziliri öylinelmey köngüllirini toxtitalmighanliqidin bolidu.

4. Iqtisadiy tereptin- iqtisad nizami ishqa yaramliq, ish béjirishni bilidighan, chidamliq we parasetlik kishilerning tallinishini teqezza qilidu. Ishlimisimu érining kirimi bilen turmushini normal élip kételeydighan ayallarning bu urunlarni meshghul qilip olturushliri iqtisadning rawajlinishigha dexli yetküzmey qalmaydu. Chünki ayallar köpinche erlerning ishliginini ishliyelmeydu. Ayallar mijezi bir xil bolmighan waqitlarda kündilik ishlirini toluq jayida ada qilalmaydu. Netijide, jemiyetning iqtisad ishliri aqsaydu. Ayallarning ayliq adet künliridin téximu qiyin bolghan sharaitliri - ularning hamildarliq ayliri, bolupmu hamildarliqning axirqi ayliridur. Bu waqitlarda ayallar herqandaq wezipini béjirishtin ajiz kélidu we ishigha hewisimu qalmaydu. Andin ular tughqandin kéyin, eslidiki haltige kelgüchilik melum waqit ishtin qalidu. Ayallarning yaritilishigha munasip bolghan, asasliq wezipisini – shereplik aniliq we perwishchiliktin ibaret wezipisini tashlap, zörüriyetsiz sirtta ishlesh jeryanida, özlirining ayalliq özurliri tüpeylidin nöwettiki ishlirini chala - puchuq urunlishi, urunni tutup olturup yaxshi ishleydighanlarni bu ishlardin mehrum qilishi, iqtisadni rawajlandurush ishlirigha ziyan yetküzmemdu?!

Ikkinchi bap. Er xotunlarning bir-birining üstidiki heqliri

islam dinida er - xotunlarning bir - birining üstide heqliri we her birining qilishqa tégishlik mejburyetliri bar. Hemme ishni hékmet bilen qilidighan we hemmini bilip turidighan allah taala heqler bilen mejburiyetlerning arisida bir tengpungluqni qildi. Shunga allah taala bir terep paydilinidighan her bir heqning qarshisida u terepning yene bir terep üchün üstige élishqa tégishlik bolghan bir mejburiyetni békitti. Mana bu allah taalaning töwendiki ayitide nahayiti ochuq bir shekilde bayan qilin'ghandur. " ayalliri üstide erlerning heqliri bolghinidek, erliri üstide ayallarningmu heqliri bar (yeni ayallar muwapiq derijide hoquqtin behrimen bolushi kérek, muwapiq derijide mejburiyetmu ötishi kérek). (ayallargha mehri bérish we ularning turmushini qamdash mejburiyetliri erlerge yüklen'genliktin) erler ayallardin bir derije artuqluqqa ige. ALLAH ghalibtur. Hékmet bilen ish qilghuchidur." [süre beqer 228- ayetning bir qismi]

allah taala erlerni ige qilghan bir derije bolsa hamiyliq we ailining mes'uliyitini öz üstige alghanliq derijisidur. Allah taala bu heqte mundaq dédi: " erler ayallarning hamiyliridur, bu allahning ularning bezisini bezisidin (yeni erlerni küch - quwwet, ghazatqa chiqish qatarliq jehetlerde ayallardin) artuq qilghanliqidindur we erlerning öz pul - mallirini serp qilghanliqidindur (yeni ayallarning nepiqisi erlerning zimmisige yüklen'genliktindur).""süre nisa 34- ayetning bir qismi"

her qandaq bir jemiyette u jemiyetning ishlirigha ige bolidighan we uning ishlirini retke salidighan bir mes'ulning bolishi lazim. Aile bolsa eng muhim bir jemiyettur. Ailige köngül bölüsh we uninggha paydiliq ishlarni teyyarlash ailining mewjud bolup turush amillirining biridur. Shuning üchün aile ezalirining ichidin birining ailining ishlirigha mes'ul bolishi lazim. Bir ailining ichide buning üchün er eng heqlidur. Chünki er dunya ishlirini ayalgha qarighanda köp bilgendin sirt

ailidiki kishilerge nepiqe bérishke mes'ul kishidur.

Ayalning heqliri

erkishining üstidiki ayaligha öteshke tégishlik heqlerdin:

1. Erning ayali bilen chirayliqche tirikchilik qilishi we uninggha yaxshi muamile qilishi ayalning érining üstidiki heqlirining biridur. Erning ayaligha yaxshi muamile qilishi, uninggha azar bermesliki, pütün muhebbiti we söygüsini béghishlighan halda, uninggha her ishta méhribanliq körsitishi lazim. Yeni sirtta nahayiti yaxshi exlaqliq bolup, ayaligha qattiqliq, qopalliq qilidighan kishi yaxshi kishi déyilmeydu. Belki awwal özining ayaligha, perzentlirige yaxshi muamile qilidighan, ulargha eng méhriban bolghan kishila yaxshi kishi bolalaydu. Peyghember eleyhissalamning eng köp qilghan tewsiyeliri ayallar bilen chirayliqche tirikchilik qilish heqqididur. Töwendiki hedis u tewsiyelerning biridur.

2593/4314 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ayallargha yaxshi muamile qilinglar. Chünki ayallar qowurghidin yaritilghan, qowurghining üstünki qismi eng egri yéri bolup, uni tüzleshke urunsang, sundurup qoyisen. Shu péti tashlap qoysang, egri péti turiwéridu, shunga ayallargha yaxshi muamile qilinglar. Yene bir iwayette mundaq déyilgen: qowurghini sundurush démek, ayal kishining taliqini bérish démektur. (muslim: 1468)

peyghember eleyhissalamning bu sözi arqiliq bildürmekchi bolghan meqsiti ayallarda körülidighan kemchiliklerning ayallar tughulup bolghandin kéyin ularni özliri yétishtirwalghan kemchilikler emeslikini, belki u kemchiliklerning ayallar esli yaritilghanda ularning wujudida bar halette yaritilghan ikenlikini bayan qilmaqchidur. Shuning üchün erler ayallarda körülgen kemchiliklerge sewr qilishi we u jehettiki éghirliqlirini kötürishi lazim. Kemchilik ayallarning wujudida tebéi bar bir nerse bolghanliqi üch ü n erning ayalining xataliqlirigha, uning yétersizliklirige sewr qilishi we shu seweb bilen özige kelgen qiyinchiliqlarni kötürishi ayal bilen chirayliqche tirikchiliq qilghan hésablinidu. Allah taala mundaq dédi:" ular bilen chirayliqche tirikchilik qilinglar, eger ularni yaqturmisanglar (sewr qilinglar), chünki siler yaqturmaydighan bir ishta allah köp xeyriyetlerni peyda qilishi mumkin" [süre nisa 19- ayetning bir qismi]

2. Ayalining azarlirigha, bolupmu ayalining mijezi özgirip qalghan chaghlardiki uning bezi yéqimsiz muamilisige sewirchanliq bilen muamile qilishi, xataliqlirini epu qilishi, derdini anglap haligha yétishi we uninggha hemishe méhir – shepqetlik bolushi.

3.ayalining könglini élishi, ayaligha bolghan söygüsini herwaqit söz we heriketler bilen izhar qilip turushi, ayali bilen chaqchaqlishishi, oynushushi we mungdushushlarmu ayal bilen chirayliqche tirikchilik qilishning qataridin hésablinidu.

4. Ayalini bashqilarning yaman niyetlik közliridin muhapizet qilishta ghorurluq bolushi. Ayalining hörmitini qilip, uni qedirlishi, ailining bozulishigha seweb bolidighan ishlarning yüz bérishidin ghapil bolup qalmasliqi. Lékin ayal kishini künlidim dep arqisidin jasusluq qilmasliqi, bedniyetlik bilen ayalini asassiz qarilimasliqi lazim. Chünki allah taala quranda, kishilerni yaman guman qilishtin meni qilghan.

5. Ayalini imkan qeder ata - anilardin ayrim öyde torghuzushi, öyning pütün éhtiyajliq nerse - kéreklirini hazirlap bérishi, ayaligha qéyin ata we qéyin anisining

pütün yuklirini yuklimesliki lazim. Chünki kélin ularning xizmetchisi emes, belki shu ailining hör ezasidur. Tebiiyki, ayal kishini kishiler kéchisi birge bolush üchünla almaydu. Muhebbetning küchiyishi arqiliq ailining runaq tépishi üchün herwaqit er - ayallar bir - birige bolghan ixlasini we söygüsini izhar qiliship turishi lazim. Öylen'genler ayrim turmush qorup musteqil bolmighanda, ular herwaqit azadilik hés qilalmaydu.

Xelqimiz uzun mezgil tajawuzchiliqning, zorawanliqning, tengsizlikning, namratliqning, qalaqliqning derdini taritqan, xorapi örpe adetning bisimi we tesirige ighir derijide uchrighan bichare millet bolghachqa sharait we iiqtizat tüpeylidin yiza qishlaqlardiki nurghun aililerde muncha, hajetxana qurulushigha ehmiyet birilmigen. Balilar xili chong bolup ketsimu bolupmu qish qiya künliride aile boyiche hemmeylen bir öyde turidighan, yuyunup tazilinishqa ehmiyet bermeydighan hetta yuyunup tarinip chachliri höl bolup qalsa bir qisim qiyin ana, yenggiler kilinlerge ghelite qaraydighan, achchiqi kilidighan, qizghinidighan adetler mewjut bolup keldi. Hilimu hem 21- esirning ikkinchi on yilighan qedem qoyghan bügünki künde nahiye yiza bazarlardin ighiz achmayli, uyghur aptunum rayunining mezkizi shehri, medeniyet shehri bolghan ürümchining at beyge meydani, jiddi qatarliq rayunliridiki qewetlik qorularda nurghunlighan ijarikesh bichare uyghurlirimiz, ijtimai sharait we namratliq tüpeylidin 15-20 kuwadirdt mitir kilidighan yaki ashxanisi yaki hajetxanisimu bolmighan bir ighiz öyde er xotun hem boyigha yetken 2-3 balisi bilen birge hayat kechürüshke mejbur bolmaqta. Bu xuddi bapkar ishtansiz qalar digen maqalning eyni emesmu. Bundaq ehwalda waqti qerelide yuyunup tarinishtin qandaqmu ighiz achqili bolsun. Bundaq sharaittiki musulman qirindashlirimiz üchün özining pakize islamiy hayatini berpa qilish, dawamlashturush üchün zor tirishchanliq körsütüshke toghra kilidu.

Adem junup bolghan waqtida yuyunushi perz. Emma junup bolmighan bolsimu, sirtta ishlep kirip terning poriqini yoqitish yaki kiyimini almashturushta pakiz bolush meqsiti bilenmu, az dégende, ikki - üch künde birer qétim yuyunup turushi zörürdur. Jüme, héyt we méyit namazlirigha, toy – tökünlerge, nezir - chiraghlargha we bashqimu ammiwi paaliyetlerge yuyunup, pakiz kiyim kiyip, özige xushpuraqliq buyumlarni chéchip bérish sünnettur. Emel ibadetlerning allahqa qobul bolushi yaki ret qilinishi qelbning pakliqi we beden bilen kiyimning pakiziliqigha baghliqtur. Pakiz bolmighan kishining ibadetlirimu we dualirimu qobul bolmaydu.

Islam dini medeniy we tereqqiyatperwer bir dindur. U, musulmanlarning herwaqit güzel, körkemlik, xushpuraq yürüishini teshebbus qilidu. Ayal kishiningmu érining tüshikige kélishtin burun yuyunup, özige xushpuraq chéchip kélishi bekmu muhimdur. Shunga - er ayallargha we balilargha yuyunup pakiz yürüsh pursitini yaritip bérish üchün, herqandaq öyde ayrim muncha bolishi sherttur. Teret-xanini imkan qeder su bilen tazilinidighan qilip yasash kérek. Teret-xanida su bolsa hem taziliq hem istinja ikki ish bir waqitta hel bolidu. Melumki, su paklighuchi maddilarning eng yaxshisidur.

6. Ayalining bérishke tégishlik bolghan méhrini toluq ada qilishi. Chünki bu, ayal kishining nikah sewebi bilen belgilen'gen heqqidur.

7. Ayalining nefeqisini kémeytmestin we israp qilmastin yaxshi ada qilish. Yene uninggha teminatni kengri qilip bérishtur, sugha salam we hediyeler élip

bérishtur. Chünki bundaq qilish ayalning érige bolghan muhebbitini arturidu. Er - xotun arisidiki er - xotunluq alaqini we köyümchanliqni küchlendüridu. Sheret er - xotunning arisida méhri muhebbetning we alaqining küchlük bolushini xaalydu.

4647/7721 - eta ibni ebu muslim abdullah xurasaniydin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: qol éliship körüshünglar, adawet kétidu. (bir - biringlargha) sowghat béringlar, (shundaq qilsanglar) bir - biringlarni yaxshi körüshisiler, aranglardiki adawet yoqilidu. (malik: 1685)

1639/2780 - sewban reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: insanning öz ailisige xejligen pulining sawabi eng yuqiri bolup, undin qalsa, alle yolida (min'gen étigha) xejligini, undin qalsa, alle yolidiki dostlirigha xejliginidur. (muslim: 994)

1640/2781 - ebu mesud ensari reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: eger bir musulman alletin sawab ümid qilghan halda aile we bala - chaqisigha xirajet qilip bergen bolsa, (qilghan xirajiti) u kishining sediqisi bolidu. (buxari: 5351)

8. Ayalning érining üstidiki heqlirining biri, er ayaligha ayal hayatida bilishke tégishlik bolghan din hökümlirini ögitidu yaki tégishlik bolghan din hökümlirini öginish üchün ayallargha xas bolghan ilim sorunlirigha bérishqa ruxset qilidu. Shuning üchün her bir islam jemiyitide ayallar dinining hökümlirini öginidighan ayallargha xas mektebler yaki meschitlerde ayallargha xas ilim sorunliri bolishi lazim. Ayaligha dinning ehkamlirini ögitish – namaz, roza, zikir, dua we bashqilar qatarliq pütün ibadetlerni ögitishni hem waqtida orunlishigha yardem bérishnimu körsitidu

9. Ayalning érining üstidiki heqlirining biri, erning ayalini islam edeb exlaqliri bilen yétishturishidur. Uninggha wez nesihet qilishidur. We namaz oqushqa buyrushidur. Allah taala bu heqte mundaq dédi.

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (6)]

i möiminler! Özünglarni we bala - chaqanglarni insan we tashlar yéqilghu bolidighan, rehim qilmaydighan qattiq qol perishtiler muekkel bolghan dozaxtin saqlanglar, u perishtiler allahning buyruqidin chiqmaydu, némige buyrulsa shuni ijra qilidu [süre tehrim-6].

[وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَّحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى (132)] (i muhemmed!) ailengdikilerni (we ümmitingni) namazgha buyrughin, özüngmu uni ada qilishqa chidamliq bolghin, sendin biz riziq telep qilmaymiz. Sanga biz riziq bérimiz, yaxshi aqiwet peqet teqwadarlargha xastur [süre taha132- ayet].

10.erning mejburiyetlirining biri ayalini heyzdin we jinisiy munaswettin kéyin yuyunushqa mejburlaydu. Uni özini pak tutushqa, haram ishlardin yiraq turushqa we emel ibadet qilishqa buyruydu. Chünki allah taala bu heqte erdin soal soraydu.

11. Ayali xataliq ötküzüp qalsa, uninggha qupalliq we qattiqliq qilmastin yumushaqliq bilen nesihet qilishi, hetta ayali uninggha yamanliq qilghan teqdirdimu, uni urmastin nesihet qilip özgertishi, imkan qeder ayalini urmasliqi lazim. Ayal kishi üchün eng axirqi chare we eng qattiq jaza waqitliq uninggha yéqinchiliq qilmasliqtur.

67/97 - emr ibni ehwes reziyellahu enhu mundaq deydu:...... I xalayiq ! Ayallargha yaxshi muamile qilinglar ! Silerning emringlardiki ayallar silerge qolunglargha chüshken esir kebi itaet qilidu, (tirmizi: 3087)

2006/3371 - jeifer ibni muhemmed dadisining mundaq dégenlikini riwayet qilidu:...... I xalayiq ! Ayallargha muamile qilishta alleni köz aldinglargha ekilip turup muamile qilinglar! Ular allening silerge bérilgen amanetliri, ularni allening kelimisi bilen özünglargha halal jüpti qildinglar, ayalliringlarning zimmiside silerning (ular riaye qilishqa tégishlik) heqqinglar bar. (ebu dawud1905)

12.er, öyge kirgende ayaligha salam bérishi lazim. Chünki salam bérishish méhri muhebbetning dawam qilishigha seweb bolidighan amillarning biridur.

13. Ayali tughushni arzu qilsa uni tughmasliqqa mejburlimasliqi.

14. Ayalining könglini chushinishi. Eger ayali uni hajitige righbetlendurse ret qilmasliqi. Din yaki dunya ishliri bilen meshghulmen dep ayalini her kéche yataq üstide yalghuz tashlap qoymay uning bilen bir yerde bolishmu ayal bilen chirayliqche tirikchilik qilishning qataridin hésablinidu. Erning ayali ülpet we ippet bolidighan ishlarni qilish we uning jinsiy teleplirini qandurush mejburiyti bar. Peyghember eleyhissalam bu ishni ayalning erning üstidiki bir heqqi, dep qaridi.

99/167 - bir riwayette mundaq déyilgen: u eng ewzel rozidur, dédi. Men: uningdinmu artuqraqini qilalaymen, - dédim. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: uningdinmu ewzelreki yoq, - dédi. Yene bir riwayette mundaq déyilgen: séning yil boyi roza tutidighanliqingni we quranni her kéchide bir qétim ötküzidighanliqingni anglidimghu? Dep soridi. Men: shundaq, i resulullah! Dédim. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem (roza toghruluq aldinqi hediste bayan qilin'ghan telimatqa oxshash telimat bergendin kéyin): quranni ayda bir qétim ötküzgin! - dédi. Men: i resulullah ! Men uningdinmu artuqraqini qilalaymen, - dédim. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: undaqta, 20 künde bir qétim ötküzgin! - dédi. Men: i allening peyghembiri! Men uningdinmu artuqini qilalaymen, - dédim. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: on künde bir qétim ötküzgin! - dédi. Men: i allening peyghembiri ! Men uningdinmu artuqraqini qilalaymen, - dédim. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: yette künde bir qétim ötküzgin, uningdin ashuruwetmigin. Chünki séning üstüngde ayalingningmu heqqi bar, méhmanliringningmu heqqi bar, bediningningmu heqqi bar, dédi. Men sözümde ching turuwalghanliqim üchün ish mushundaq chingip ketti. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem manga: sen bilmeysen, éhtimal séning ömrüng uzun bolushi mumkin (qérighanda taqet qilalmaysen), dédi. Rast dégendek, men peyghember sellellahu eleyhi wesellem dégen yashqa yettim. Yash chongayghanséri: "peyghember eleyhissalamning ruxsitini qobul qilghan bolsamchu?!" dep oylap kettim. (muslim: 1159)

101/169 - yene bir riwayette mundaq déyilgen: dadam manga yüz - abroyluq bir ayalni élip bergen bolup, kélinini pat - pat yoqlap turatti. U ayalimdin méning ehwalimni soraptu. Ayalim uninggha: - bu némidégen yaxshi er?! Biz kelgendin buyan körpilirimizni dessepmu qoymidi, perdilirimizni birer qétim échipmu qoymidi, deptu. Bu soal jawab tekrarliniwergendin kéyin, dadam bu ehwalni peyghember sellellahu eleyhi wesellemge éytiptu. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: balang kélip, men bilen körüshsun! - deptu. Kéyin men peyghember sellellahu eleyhi wesellem bilen körüshtüm. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: rozini qandaq tutuwatisen? Dep soridi. Men: her küni, - dédim.

Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: quranni qandaq tamam qilisen? - dep soridi. Men: her kéche bir qétim, dédim. Shuning bilen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem manga: mundaq, mundaq.. Dédi (dep yuqiriqi hedistikige oxshash dawamlashqan). Bu riwayette yene abdullahning: ”kashki men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning manga yaritip bergen kengchilikige maqul désem boptiken, mana emdi yashinip, ajizliship kettim “ dégenliki bayan qilin'ghan. Abdullah kéchide oqushqa yenggil bolushi üchün, kündüzi baliwaqilirining bezisige qurannng yettidin birini oqup bérip, kéchisi oquydighan yerni kündüzi bir ötküziwalatti. Bezi waqitlarda küchliniwélish meqsitide bir nechche kün roza tutmaytti. Andin özining peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin ayrilishtin burun qilghan emelliridin birer nersini terk étishni yaqturmighanliqi üchün, roza tutmighan shu künlerning qazasini qiliwalatti. (buxari: 5052)

15. Ayalini héqir körmesliki, haqaretlimesliki, uni yaki tughqanlirini mesxire qilmasliqi.

16. Ayaligha öy ishlirida yardemlishishi. Chünki peyghember eleyhissalam öy ishlirida ayaligha yardemliship béridighan ademler üchün nahayiti yaxshi ölgidur.

17.erning ayaligha ata anisini we uruq tughqanlirini ziyaret qilishqa ruxset bérishimu ayal bilen chirayliqche tirikchilik qilishning qataridin hésablinidu. Chünki ayalning mezkur kishilerni ziyaret qilishi islam dini küchlendürishke buyrughan we öziwétishtin tosqan uruq tughqanchiliq munasiwetni küchlendürgenlik hésablinidu.

18. Ayalidin yaman guman qilidighan we uning yürish turushliridin sheklinidighan derijide uni qattiq künlep ketmeslikmu ayal bilen chirayliqche tirikchilik qilishning qataridin hésablinidu. Chünki sewebsiz qattiq künlep kétish ayalning érini yaxshi körüsh we uninggha muhebbet baghlishigha tosqunluq qilip uning ornigha uni yaman körüshini, uningdin yirginishni keltürüp chiqiridu. Yaman guman qilish kishiler arisida cheklen'gen yerde, er xotun arisida elwette cheklinidu. Lékin bundaq déyish, bir er, ayalini peqet künlimisun, dégenlik emes. Erning öz ayalini künlishi insan tebitide we sherette yaxshi körülidighan ishtur. Chünki ayal érining numusi hésablinidu. Shunga er özining numusini qoghdushi we yüz abruyini saqlap qélish üchün tirishishi lazim. Eger er undaq qilmisa döyüz hésablinidu. Bu, ayalida numussuz qiliqlarni körsimu uninggha bir néme démestin uning qilmishlirini toghra, dep turidighan ademdur. Ayalini künlimeslik eslide tongguzlarning süpetliridur. Biz allah taalagha séghinip tongguzning süpetliri bilen süpetlinip qilishimizdin pana tileymiz. Chünki tongguz tebet we meynetlik jehette haywanlarning eng nachiridur.

19. Birdin artuq ayali bolsa, ularning arisida pütün ishlarda adaletlik bolushi, hemmining heqqini oxshash ada qilishi.

20. Ayali ajrishishni telep qilsa, uninggha ziyan yetküzmestin, azar bermestin chirayliqche ajrishishi.

Yoqirida éytilghan 20 türlük heq, er kishining üstidiki ayaligha öteshke tégishlik bolghan heqlerning hemmisi emes, belki bir qisim muhimliridin ibaret.

2594/4317 - sulayman ibni emr ibni ehwes mundaq deydu: dadam bizge özining peyghember sellallahu eleyhi wesellem bilen birge widalishish hejige barghanliqini we peyghember eleyhissalamning widalishish xutbiside munularni dégenlikini sözlep bergenidi: i xalayiq! Ayallargha yaxshi muamile qilinglar!

Silerning emringlardiki ayallar silerge qolunglargha chüshken esirlerge oxshash itaet qilidu. Siler bundin bashqa héchbir imtiyazgha ige emes, emma ayalliringlar ochuq - ashkara nachar qiliqlarni qilsa, ular bilen bille bolmanglar, (bumu ünüm bermise) ularni edeplesh meqsitide astiraq urunglar. Eger silerge itaet qilsa, ularni bozek qilish xiyalida bolmanglar. I xalayiq ! Ayalliringlarning zimmiside ular riaye qilishigha tégishlik heqqinglar bar. Silerning zimminglardimu ularning siler riaye qilishqa tégishlik heqliri bar. Ayalliringlarning tösheklirige silerdin bashqilarni yolatmasliqi we siler yaqturmaydighan kishilerni öyünglargha kirgüzmesliki silerning ularning zimmisidiki heqqinglardur; ularni chirayliqche ash - nan, kiyim - kéchek bilen teminlishinglar ayalliringlarning silerning üstünglardiki heqliridur. (tirmizi3087)

peyghember eleyhisalam buhediside, er - ayallar otturisidiki bir - birige öteshke tégishlik heqlerni ijmaliy halda bayan qilghan. Bu hedistin melum bolghandek, er kishining ayalidiki eng chong heqqi, érining ippitini we nomusini saqlishi, érige xiyanet qilip ikkinchi shexs bilen alaqe qurmasliqidur. Érige xiyanet qilghan ayal érining heqqige xiyanet, dinimizgha jinayet qilghan bolup, özini nabut qilghan bolidu. Bundaq ayalning éridiki heqliri pütünley üzülgen bolidu.

Islam dini ayal kishining éri yaqturmaydighan birsini öyige kirishke yol qoyushini qetiy meni qilidu. Éri bolmighan waqtta qandaqla bir yat erkishining uning öyige kirishige yol qoymasliqi ayrim bir qaide, emma éri bolmighan waqtta éri yaqturmaydighan yaki éri bilen adawiti bolghan birsining öyige kirishige yol qoyushi er - xotunluq turmushigha eng ziyanliq bir ishtur. Chünki mundaq ehwallarda, er kishi köpinche, ayalidin shubhilinidighan we yaman guman qilidighan keypiyatlarda bolidu. Hetta insan bezide ayalini u ayalining taghisining yaki hammisining baliliridinmu künlep, ularning bezi heriketliridin shübhilinidighan bolup qalidu. Er özi bolmighan waqitta, mundaq kishilerning uning ayali bilen yalghuz qélishini yaqturmaydu. Erning ayalini her waqit muhapizet qilishi, shübhilerdin saqlinishi üchün ayaligha mehrem bolalmaydighan yat erlerdin uni ozaqlashturushi uning tebiiy hoquqidur.

Mundaq ishlargha kishiler anche diqqet qilip ketmeydu. Köpligen aile jédelliri, urush - majiralar, ayrilishlar mushundaq kütülmigen seweblerdin kélip chiqidu.

Ayallarning bilim élishining zörürliki

islam dini öginishke chaqirghan ilimler, er - ayal her ikki jinsqa ortaqtur.

Islam tarixida, ayallar ilim - pen öginish hoquqidin héch waqit cheklen'gen emes. Lékin islam dinining düshmenliri bu dinni kemsitip, kishilerning rayini uningdin qayturush üchün oninggha türlük töhmetlerni toqup keldi. Islam dinini yaxshi chüshenmigen bezi kishilermu bundaq yalghan dewalargha ishinip qalmaqta. Buning sewebi bizning öz dinimizning heqiqitini we mahiyitini bilmigenlikimizdin bashqa nerse emes.

Peyghember eleyhissalamning we sahabilarning ayalliri ichidin quranni, köpligen hedislerni yadlighan, shéir, nesir we tarixlarni yazidighan ayallar köp bolup, hetta meshhur sahabilar we büyük alimlar peyghember eleyhissalamdin biwasite sorap öginelmigen aile bilimlirini, ayallargha qilinidighan muamililerning qaidilirini, ayallargha mexsus bolghan ayliq adet, qursaq kötirish, tughut we bala émitish qatarliq mesililerning hökümlirini yeyghember eleyhissalamning ayalliridin sorap ögen'gen. Aishe reziyellahu enha peygheber eleyhissalamdin 1210 hedis riwayet qilghan. U, özi ayet we hedislardin hökümlerni chiqiralaytti,

özidin yashta chong bolghan köpligen kishilerning soallirigha qanaetlik jawablarni bérip, ularni diniy mesililerdin xewerdar qilatti. Hepse reziyellahu enha yézish - oqushta mahir idi. Köpligen alimlar we mezheb pishiwaliri peyghember eleyhissalamdin kéyin, ayallargha munasiwetlik bolghan mesililerni we nurghunlighan hedislarni shu ayallardin anglap ögen'gen. Tarixta éytilishche 700 din artuq ayal peyghember eleyhissalamdin hedislarni riwayet qilghan. Ulardin alimlar ögen'gen. Mesilen: meshhur alim ibni esakir iraq we süriye etrapida 500din artuq ayal kishidin peygheber eleyhissalamning hedislirini öginip riwayet qilghan. Misir, sham, iraq, yemen, marakesh, hebesh, ispaniye qatarliq islam sheherliride, tarix, edebiyat, shéir, tepsir, hedis qatarliq ilimlerde tonulghan meshhur ayallar köp ötken iken.

Anilarning bilimlik bolushi atilarning bilimlik bolushidinmu muhimdur. Chünki aile balilarning ibtidai mektibi bolup, bu mektebte atining rolidinmu anining roli elwette chong. Balilar köprek anisi bilen bolidu. Köp nersilerni anisidin öginidu. Balilar kéyin, resmi mektebke bérip, ailide qubul qilghinigha zit kélidighan, herxil pikirlerni qismen qubul qilghan teqdirdimu, uning ailiside deslep qubul qilghan eqidisi, pikri küchlük bolidu. Uninggha zit pikirler uni azdurup kételmeydu. Chünki uning deslepki qelbi aq qerghezge oxshash sap bolidu. Mana bular terbiye mutexessislirining yekünidur.

Ayalning érige qilidighan yaxshiliqliri

1. Érini küchi yetmeydighan ishlargha zorlimasliqi, éhtiyajidin artuq nersini sorimasliqi. Mana bular, ayal kishining érige iqtisatta hemkarlashqanliqidur. Qanaet ailini güllenduridu, muhebbetni küchlenduridu. Qanaetsizlik er- ayalliq munasiwetni soghuqlashturidu.
2. Érige we érining ustidin bashqilargha shikayetchi bolmasliqi, balagha - qazagha razi bolup, sewirchan bolushi, allahqa asiyliq bolmaydighan ishlarda jorisinng rayigha maslishishi. Ayal kishining érige hörmet qilishi katta ibadettur.
3. Érining roxsitisiz seperge chiqmasliqi. Ayallar sirtqa chiqqanlirida islamiy qiyapet bilen ésil, körkemlik bolup chiqishi lazim. Mana bu – dinimizning körsetmisi we milliy enenimizdur.

Ayallarning asasliq wezipisi

ayal kishining hayatliqtiki wezipisige nezersalidighan bolsaq, uning neqeder ehmiyetlik we shereplik bir wezipe ikenlikini, ayallarning bu wezipige eng oyghun yaritilghanliqini körimiz. Insan neslining yer sharida mewjut bolup turushi anilargha muhtajdur. Pisxologiye, terbiye alimliri we byologiye mutexessiliri ayal kishining yaritilishidin aniliqqa hazirlan'ghanliqini yekünleydu. Ayal kishi öteydighan aniliq wezipisini erlerdin birersimu ötiyelmeydu. Hetta pütün erler jinsi birlishipmu bu wezipini urunliyalmaydu. Anining balilarni terbiyilep yétishtürüsh ishliri bilen bolushi ana - bala her ikkilisi üchün chong ehmiyetliktur. Ana herdaim öz balsining yénida bolushini, uni özqoli bilen béqip, baghrigha bésishi arqiliq aniliqning huzuridin behrimen bolushni arzu qilidu. Balimu anining méhri - shepqitige mohtajdur. Uning öz anisining terbiysi we perwishi astida bolushqa, anisning tebiiy tatliq sütidin huzurlinishqa bolghan éhtiyaji chongdur. Ana sütidin bashqa hertürlük sütlerning héch biri anasotige teng bolalmaydu. Emma balining öz anisining terbiyisige we perwishige bolghan éhtiyaji uning aq sütige bolghan hajitidin chongdur, elwette.

Anilarning yürek parisi, ularning bügüni we etisi, öz wujudining bir parchisi

bolghan, eng qimmetlik balilirini özliri her waqit baghrigha basmay, bashqa birsining terbiye qilishigha tashlap qoyushi epsuslinarliq ish. Elwette ayallar üchün ishtin we pütün dunya bayliqliridin ularning baliliri qedirlik we ewzeldur. Toghra, ailining bezi qiyinchiliqliri sewebidin bezi ayallar sirtta ishleshke mejbur bolidu. Lékin, ata bolghan ademning qandaqla sharaitta bolmisun, ailisining yükini özi yalghuz kötürüsh burchi bardur. Shunga erler jismaniy jehette ayallardin küchlük yaritilghan. Aile éhtiyajlirini atilar jayida toluqlisa, anilarmu öz öyide aramida olturüp balilirini terbiyilesh, yétishtürüsh ishliri bilen meshghul bolidu.

Erning heqliri

islam dinida erningmu ayalining üstide heqliri bar. Bu heqler bolsa ayallarning erlerning üstidiki heqliri üchün islam dini qilishni ayallarning üstige yükligen mejburiyetlerdur. Bu heqler allah taala ayalning üstige yükligen mejburiyetlerning ichide allah taalaning heqliridin qalsa eng katta heqtur. Erning ayalining üstidiki heqlirining eng muhimliri töwendikilerdur.

1. Érining heqqini we uning menpeetini özining we jimi tughqanlirining heqqidin we menpeetidin ela bilishi we ularni qoghdishi.

2. Ayliq adet, tughutluq waqitliridin bashqa herqandaq waqitta érining righbitige maslishishi. Chünki érining telibini özürsiz turup ret qilghan ayal kishi gunahkar bolidu. Uninggha perishtilermu lenet oquydu.

2582/4293 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: méning jénim ilkide bolghan zat (alle) bilen qesem qilimenki, eger er özining ayalini bille bolushqa chaqirsa, ayali unimisa, alle u ayalgha taki éri razi bolghiche ghezeblinidu. (muslim: 1736)

2583/4294 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: eger bir ayal özining éri bilen bille bolushtin bash tartip bashqa yotqanda yétiwalsa, perishtiler u ayalgha taki u érining yénigha qaytqan'gha qeder lenet oquydu. (buxari: 5194)

er - ayal bir - birining righbitige maslishishi intayin muhim mesilidur. Köpligen aililerning bextsizlikke uchrishi omumen, mushu sewebtin bolidu.

3. Érining hajitini qayrip qoyup nepli ibadetler bilen meshghul boliwalmasliqi. Ayalning érining ruxsitisiz neple roza tutmasliqi erge boysun'ghanliq hésablinidu. Chünki ayal roza tutuwalsa éri uning bilen jinsiy munasiwet ötküzelmeydu. Yene kélip ayalning tula roza tutuwélishi tinining ajizlap we uning uruqlap kétishige sewepchi bolidu.

1733/2937 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: éri yénida bolghan ayal érining ruxsitisiz neple roza tutsa bolmaydu. (buxari: 5192)

eger ayal heyzdar yaki nifasdar yaki késeljan bolghanliq yaki bir yerge seper qilghanliq yaki uningdin bashqa sewebler tüpeylidin qaza qiliwatqan ramizan rozisning qazasini tutmaqchi bolsa, qaza rozini tutush üchün éri qéshida bolmaydighan yaki éri roza tutuwatqan künlerni tallishi lazim.

1813/3054 - ebu seleme reziyellahu enhu aishe reziyellahu enhaning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: ramizanning bezi künliri roza tutalmayttim we peyghember sellellahu eleyhi wesellemning éhtiyaji tüpeylidin, sheiban éyidin bashqa waqitta u künlerning qazasini qilalmayttim. (muslim: 1146)

4. Érining ruxsitisiz bashqilargha öydin bir nerse bermesliki. Emma yémek -

ichmektin bashqilargha sediqe berse bolidu.

5. Érining ruxsitisiz seperge chiqmasliqi, éri razi bolmighan ayallar bilen arilashmasliqi.

6. Allah bergen riziqqa qanaetlik bolushi, qattiqchiliq künliride éridin shkayet qilmasliqi, yaxshi künlerde allahni unutmasliqi, érining méhnitini her waqit qedirlishi. Eng yaxshi xotun érigha hemishe: ”haram kesiptin saqlan'ghin, halaldin kesip qilghin, biz qattiqchiliqqa berdashliq bireleymiz, emma duzax otigha berdashliq birelmeymiz“ deydighan xotundur.

7. Éridin bashqilar üchün zinnetlenmesliki, bashqilargha yüz, qolliri we putliridin bashqa ezalirini namayan qilmasliqi, qisqa, népiz kiyimlerni kéyshtin saqlinishi.

8. Érining dostiliri bilen éri bolmighan jaylarda paranglashmasliqi, éri yoq waqitta kelgen yalghuz, erméhmanni yalghuz qarshi almasliqi. Özi yalghoz bolsa, uni öyge teklip qilmasliqi kérek.

9. Érige hösin - jamali, bayliqi we mensbi bilen pexirlenmesliki yeni ayal kshi éridin birqeder artoq jamalgha, bayliqqa, mensebke yaki ésil nesebke ige bolghan bolsimu, uninggha ishinip chongluq qilmasliqi.

10. Perzentlirige méhriban bolushi, ularni urup tillimastin yaxshi terbiyilishi, érige til uzartmasliqi.

11. Ayalning érining ruxsitisiz öydin chiqmasliqimu erge boysun'ghanliq hésablinidu. Erni ayalidin yirgindirdighan ishning biri bolsa, er ishtin qaytip öyge kelgende ayalining öyde turup érini saqlap olturghanliqini körmesliki, eksiche ishning harduqi bilen qorsaq achliqi ezgen halda öyide olturup ayalining qaytip kélishini kötüp olturishidur. Shuning üchün ayal erning heqqige raye qilip öyde olturushi lazim. Erning ayalining üstidiki heqqi bashqilarning heqqige qarighanda bek raye qilinish lazim bolghan heqdur.

12. Ayalning öyge meyli er bolsun meyli ayal bolsun er yaman körüdighan birer kishini bashlimasliqimu erge boysun'ghanliq hésablinidu. Erni ayalidin sheklendiridighan ishning biri er yoq waqtida ayalning öyge er yaman körüdighan birsini bashlap kirishidur. Shuning üchün ayal eger éri bilen arisidiki méhri muhebbetni saqlap qalay dése, bundaq ishni qilishtin yiraq turushi we undaq ishni qilip qélishtin qattiq ihtiyat qilishi lazim.

13. Ayalning, tamaq teyyarlighan'gha, kiyim kicheklerni yughan'gha we öy ichini retligen'ge oxshash öyning xilmu xil ishlirini qilishimu we öy ichide erni rahetlitishke urunishimu erge boysun'ghanliq hésablinidu. Er öyning tishidiki ishlarni qilishqa we pul tépishqa buyrulghandur. Emma ayal öy ichidiki ishlarni qilishqa buyrulghandur. Ish mana bu shekilde yürüshse er - xotun arisidiki öz - ara hemkarlishish wujudqa chiqidu we u ikkisining turmushi retke sélinidu. Eger ish u shekilde yürishmise er - xotunning arisi buzulidu.

14. Érining aldida eng chirayliq shekilde körünish. Mana bu erning ayalining üstidiki heqlirining biridur. Ayal érining aldida eng chirayliq süpet we shekil bilen körünishi lazim. Ayal érining aldida érining özige bolghan muhebbitini artturidighan, uning ishtiyaqini we hewisini özige tartidighan shekilde kiyinishi we yasinishi lazim. Er ayalidin özini xursen qilidighan we özini ayaligha ishtiyaq baghlatturidighan shekil we ishtin bashqisini körmesliki lazim. Mana bu yaxshi ayalning süpetliridindur

Üchinchi bap. Nikahning yolgha qoyulushi we uning hikmiti

nikahning lewzi

ikki terepning birining er bolsa, men sizni xotunluqqa aldim, ayal bolsa, men özemni sizge xotunluqqa tapshurdum, dégen'ge oxshash söz échishi bilen yene bir terepning qobul qilishi bilen nikah baghlinidu we wujudqa chiqidu. Ikki terepning arisida nikahning wujudqa chiqishi üchün her ikki terepning ishletken sözi ötken zamanni ipadileydighan sözler bolishi lazim. Mesilen, ayal terepning, özümni yaki qizimni yaki méni özige wekil qilghan ayalni sizge xotunluqqa tapshurdum, dégen'ge, er terepning, men sizni yaki qizingizni yaki sizni özige wekil qilghan ayalni özüm yaki ughlum yaki méni özige wekil qilghan adem üchün xotunluqqa qobul qildim, dégen'ge oxshash. Yaki her ikki terepning ishletken sözi hazirqi zamanni ipadileydighan sözler bolishi lazim. Eger ikki terepning biri nikahni qobul qilghanliqini ochuq söz bilen emes, ayal bolsa toyluqni qoligha tapshurup alghan'gha oxshash, er bolsa toyluqni tapshurup bergen'ge oxshash heriket bilen ipadiligen bolsa, bu halette nikah toghra bolmighan bolidu. Bu heqte soda sétiq nikahqa oxshimaydu. Soda sétiqta bir nersini alghanliqni heriket bilen ipadilisimu soda sétiq toghra bolghan bolidu. Emma nikah nazuk bir ish bolghanliqi üchün nikah uni qobul qilghanliqni heriket arqiliq ipadilesh bilen toghra bolmaydu. Nikah yene guwahchilarning bolishigha baghliqtur. Guwahchi yoq qilin'ghan nikah, toghra bolmaydu. Shuningdek nikah yene, nikah sorunida bar tereplerning birining özining tekkenlikini yaki alghanliqini éghiz arqiliq emes, xet yézish arqiliq ipadilesh bilenmu toghra bolmaydu. Emma eger uning tekkenlikini yaki alghanliqini éghiz arqiliq emes xet yézish arqiliq ipadiligen terep nikah sorunida yoq adem bolghan we uning xette yazghan ipadisini guwahchilargha bildürüp qoyghan bolsa, bu halette nikah toghra bolidu.

Nikah bashqa sözlerni qilish bilenmu chishemdu? Her qandaq tilda bir ishni ipadilesh üchün bir söz bardur. Mesilen, bir ademning bir nerse yigenlikini we ichkenlikini ipadilesh üchün yimek we ichmek dégen'ge oxshash xas sözler bar. Shuningdek bir erning bir ayalni öz nikahigha alghanliqini ipadilesh üchün, men buni yaki palanini, nikahimgha aldim yaki xotunluqqa aldim, yaki aldim, dégen'ge oxshash we ayalning buninggha özining razi bolghanliqini ipadilesh üchün, buni qobul qildim yaki tegdim dégen'ge oxshash sözler bardur. Barliq alimlarning birdek qarishi boyiche, mezkur sözlerning ornigha ishlitilgen sözler shu xelqning örp aditide shu ishlarni ipadilesh üchün ishlitilmise, u sözlerni ishlitish bilen u ikkisining arisida nikah chüshmeydu. Eger mezkur sözlerning ornigha ishlitilgen sözler shu xelqning örp aditide shu ishlarni ipadilesh üchün ishlitilidighan bolsa bezi alimlar, bu sözlerni ishlitish bilenmu nikah chüshidu, deydu.

Shuningdek yene qizning igisi qiz bilen men palanini sizge xotunluqqa berdim yaki palanini sizge nikahlap berdim, dése bumu qiz tereptin échilghan söz bolidu. Buchaghda er, men qobul qildim yaki razi boldum, dése yaki özining razi bolghanliqini ipadileydighan her qandaq bir sözni qilsa, bu erning qobul qilghanliqi hésablinidu. Yaki bu halette erning wekili nikahni erning namidin qobul qilidu. Mesilen mundaq deydu: men u ayalni toy qilmaqchi bolghan erge, nikahini méni özige wekil qilghan kishining namidin qobul qildim.

Her qandaq yerde we her qandaq waqitta er ayalni nikahlashqa bolidu.

Nikah qilish üchün mueyyen bir waqit yaki mueyyen bir yer shert emes. Shuningdek yene nikah ötküzülgen yerge musulmanlarning alimliridin birersi we yaki qaziliridin birersi kelmisimu nikah toghra bolidu.

Nikah qilip toy qilghanlar, qilghan nikahining ispati bolush üchün musulman hökümet idarisige bérip tizimgha aldurup qoyup toy xéti élish lazim. Chünki tizimgha aldurup qoyghanning we toy xéti alghanning nurghunlighan paydiliri bar. Mesilen, undaq qilish nikah qilghanliqning bir ispatidur. Her ikki terepke ularning heqqini saqlaydu. Yalghandin yaki bohtan chaplap erning nikahida bashqa bir ayalning barliqini yaki ayalning bashqa bir erning nikahidiki ayal ikenlikini dewa qilip hile mikir ishletmekchi bolghanlar üchün u hile mikirlirini ishlitishke tusalghu bolidu. Hökümet idarisige bérip tizimgha aldurup qoyush balilarning neseblirining bir - birige ariliship kétish yaki uning yoqap kétishning aldini alidu. Chünki toy qilghan waqtida isimlirini tizimlitip qoyghan katakchining özige ularning tughulghan balilirining isimlirimu tizimlinidu. Tizimlitip qoyulghan waqtida ularning qachan toy qilghanliqi bilinidu. Bir ademning qachan toy qilghanliqini bilishke mirasqa, nesebke we iddetke oxshash nurghunlighan hökümler baghlinishliqtur.

Eger bir er bilen bir ayalda nikahning shertliri toluq tépilip chaqchaq yüzisidin bolsimu, men sizni xotunluqqa aldim, men buni qobul qildim, dégen'ge oxshash söz échish we qobul qilish ishliri yüz berse, ular nikahlinip qalidu. Mesilen, bir adem, chaqchaq qilip bir kishige, men qizim palanini sanga xotunluqqa berdim dégen, qarshi terepmu chaqchaq qilip, men uni xotunluqqa qobul qildim dégen bolsa, sheretning qarishi boyiche u ikkisi nikahlan'ghan bolidu we u qiz u kishining ayaligha aylinidu. Mesilen, bir adem chaqchaq qilip bir ayalgha, özingizni manga xotunluqqa tapshuramsiz dégen, ayalmu chaqchaq qilip, bolidu dégen we ayal balaghetke yetken ayal bolghan bolsa, u ikkisi nikahlan'ghan hésablinidu. Bu nikah balaghetke yetken ayal özini özi erge berse bolidu, dep qaraydighan fiqhishunaslarning köz qarishida toghra bolidu. Buning delili töwendiki hedistur.

2662/4418 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: mundaq üch türlük ishning rastimu rast, chaqchiqi (yalghini)mu rast hésablinidu: biri nikah, yene biri talaq, yene biri (talaqtin kéyin) yénishiwélish. (tirmizi1184)

öylinishning yolgha qoyulushigha bolghan ihtiyaj

allah taala insanni yer yüzidiki barliq mexluqatlardin hörmetlik qildi, uni yer yüzide orunbasar bolushqa teyyarlidi we uning pezilitini uning wujudida orunlashturghan xilmu xil meripet we bilimler bilen nameyende qildi. Allah taala bu heqte mundaq dédi:

[وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلاَئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ (30) وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاء كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلاَئِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاء هَؤُلاء إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ (31) قَالُواْ سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا إِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (32) قَالَ يَا آدَمُ أَنبِئْهُم بِأَسْمَآئِهِمْ فَلَمَّا أَنبَأَهُمْ بِأَسْمَآئِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ (33)]

" öz waqtida perwerdigaring perishtilerge: "men yer yüzide xelipe (yeni

orunbasar) yaritimen" dédi. Perishtiler: "yer yüzide buzuqchiliq qilidighan, qan tökidighan (shexsni) xelipe qilamsen? Halbuki biz sini pak dep medhiyileymiz, muqeddes dep medhiyileymiz" dédi. ALLAH: "men heqiqeten siler bilmeydighan nersilerni bilimen" dédi [30]. ALLAH pütün sheyilerning namlirini ademge ögetti, andin ularni perishtilerge körsütip: "(xelipe bolushqa ademge qarighanda biz heqliq deydighan qarshinglarda) rastchil bolsanglar, bu sheyilerning namlirini manga éytip béringlar" dédi [31]. Perishtiler: "séni (pütün kemchiliklerdin) pak dep tonuymiz. Biz sen bildürgendin bashqini bilmeymiz, heqiqeten sen hemmini bilgüchidursen, hékmet bilen ish qilghuchidursen" dédi [32].allah: "i adem! Ulargha bu nersilerning namlirini éytip bergin" dédi. Adem ulargha bu nersilerning namlirini éytip bergen chaghda, allah: "men silerge, asmanlardiki we zémindiki gheyblerni heqiqeten bilip turimen, ashkara we yoshurun ishinglarni bilip turimen, démigenmidim" dédi [33"](süre beqere).

Bundaq bolghan iken, allah taalaning yer yüzide orunbasar qilip yaratqan bu mexluq üchün uning nesillinip köpiyishtin we er bilen ayalning alaqisini retke sélishtin ibaret u mexluqning üzülüp qalmay yer yüzide barliqqa kélishini dawamlashturidighan bir tüzümni yolgha qoyushqa toghra kélidu. Shuning üchün allah taala insan'gha öylinishni yolgha qoydi. Öylinish üchün bir tüzüm toxtutup berdi we uning üchün kéreklik bolghan hemme hökümlerni bayan qilip berdi. Hetta biz qur'an kerimning sürilirining ichide pütün ayetliri öylinish we uninggha alaqidar mawzularning hökümlirini tepsiliy bayan qilip kelgen bir nechche sürilerni uchritimiz. Mana bu islam dinining öylinish mesilisige nahayiti köngül bölgenlikining we öylinishning insan hayatida eng muhim bir ish ikenlikining ipadisidur.

Öylinishning yolgha qoyulghanliqi allah taalaning insanlargha qilghan katta németlirining biridur. Allah taala insanlargha qilghan bu némitini,

[وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (**21**)]

"ayallar bilen unsi – ülpet élishinglar üchün (allahning) ularni silerning öz tipinglardin yaratqanliqi, aranglarda (yeni er – xotun arisida) méhr - muhebbet ornatqanliqi allahning (kamali qudritini körsütidighan) alametliridindur, pikir yürgüzidighan qewm üchün, shek - shübhisizki, buningda nurghun ibretler bar" [süre rum-21] dégen ayitige oxshash qur'an kerimning nurghunlighan ayetliride bayan qilip keldi. Öylinish insanlar jemiyitining barliqqa kélishining sewebidur. Öylinish bolsa insanlarning arisini yéqin qilidu. Ularning arisida dostluq, mihribanliq, öz ara yardemlishish alaqisini turghuzidu. Öylinishte, yiraq insan yéqinigha, yat insan, söyümlük adimige aylinidu.

Öylinish arqiliq balilarning neseblirining yoq bolup we arilship kétishidin saqlinip qalghili bolidu. Öylinish bilen bir adem özining jemiyettiki ornini we bashqilar bilen bolghan alaqisini tonup yétidu. Öylinish insanning ijtimaiy we iqtisadiy hayati üchün nahayiti muhim bir ishtur. Öylinish yene allah taala insanning wujudida yaratqan uning tebiytidiki edeb exlaqlargha uyghun kélidighan exlaqi kamilliqqa qayturghan bir jawabtur.

Islam jinsiy arzu - hewesni cheklimisiz qoyiwetmigen, buning üchün zinani we zinagha élip baridighan herqandaq yolni haram qilghan. Lékin islam mundaq qilipla qalmay, eyni waqitta jinsiy hewesni boghup öltürüp qoyidighan

qatmalliqqimu qarshi turghan, uning üchün toy qilishni teshebbus qilghan, axta qiliwétish we toy qilishtin waz kéchip derwish boliwélishni chekligen.

Démek: toy qilishqa küchi yetken bir musulman kishining ibadetke özini atiwétish we rahibliq qilip terkidunya bolup yashash dawasi bilen toy qilishtin waz kéchishi haramdur.

Peyghember eleyhissalam bezi sahabilerde müshundaq rahibliq éqimigha mayilliqni körüp, bundaq qilishning islam yolidin chetnesh hemde peyghember eleyhissalamning tutqan yolidin yüz örüsh ikenlikini élan qilghan, shundaq qilish arqiliq buninggha oxshash xristian iddiyelirini islam muhitidin qoghlap chiqarghan.

[وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (21)]

i möiminler, allah silerge halal qilghan pak nersilerni haram qilmanglar, chektin ashmanglar, allah chektin ashquchilarni heqiqeten dost tutmaydu [maide sürisi 87- ayet]

mujahid mundaq dégen: hezriti osman ibni mezun we hezriti abdullah ibni ömer qatarliq birnechche sahabe özini axta qilip terkidunya bolup rahiblar kiyimini keymekchi bolghanda, yuqiridiki we undin kéyinki ayet nazil bolghan.

93 /158 - enes reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: üch kishi peyghember sellellahu eleyhi wesellemning ayalliridin peyghember eleyhissalamning ibaditi toghrisida sorighili keldi. Ulargha jawab bérilgende, ular peyghember sellellahu eleyhi wesellemning bu emellirini az sanighandek qilip: biz bilen peyghember sellellahu eleyhi wesellemni qandaqmu sélishturghili bolsun? Alle uning ilgiriki we kéyinki gunahlirini meghpiret qilghan tursa, déyishti. Shuning bilen, ulardin biri: men emdi her kéchisi namaz oquymen, dédi. Yene biri: emdi yil boyi roza tutimen we rozisiz yürmeymen, dédi. Yene biri: men emdi ayallargha yéqin yolimaymen, menggü öylenmeymen, dédi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem kélip, ulargha: mundaq - mundaq sözlerni qilghan kishiler silermu? Allening nami bilen qesemki, men heqiqeten alletin silerge qarighanda bekrek qorqimen we silerdin bekrek teqwadarmen. Lékin men rozinimu tutimen, rozisizmu yürimen. Namaznimu oquymen, uyqinimu uxlaymen, xotunmu alimen. Kimki méning sünnitimdin yüz örise, u méning ümmitimdin emes, dédi. (buxari: 5063)

buninggha asasen bezi alimlar mundaq dégen: "öylinish herbir musulman'gha perzdur. Öylinishke qudriti yétidighanlar bolsa, öylenmey yürishi haramdur". Bashqa alimlar: "zina qilip sélish xewpi bolsa, toy qilishqa qattiq teshna bolsa, toy qilishi perz bolidu" dep perzlikni müshundaq ehwalgha baghlap qoyghan.

Üstümge mesuliyet yüklinidu yaki ailemni baqalmay qalimen dep endishe qilip, öylenmey yürüsh musulman kishige yarashmaydu. Musulman kishi tiriship ishlishi we ippetlik bolush üchün toy qilghanlargha allah taalaning wede qilghan yardimini we pezlini kütishi kérek. Allah taala mundaq dégen:

وَأَنكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاء يُغْنِهِمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ

aranglardiki boytaq er, ayallarning we yaxshi qul we yaxshi chörilerning béshini onglap qoyunglar, eger ular yoqsuz bolidighan bolsa, allah ularni öz kerimi bilen bay qilidu, allahning kerimi kengdur, allah bendilerning menpeetini bilgüchidur [nur sürisi 32- ayet]

jahiliyet dewridiki nikah shekli

2555/4242 - urwe ibni zubeyr reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, aishe reziyellahu enha urwege jahiliyet dewridiki nikah ishliri toghrisida sözlep bérip mundaq dégen: jahiliyet dewride nikah shekli mundaq töt xil idi: biri, bügünki öylinish sheklige oxshash bolup, öylenmekchi bolghan kishi qizning weliysige elchi kirgüzetti we muwapiq miqdarda mehri heqqi bérip, u qizgha öylinetti. Yene biri, ayali heyzdin pak bolghandin kéyin, éri ayaligha: sen palanigha adem ewetip, uningdin sen bilen jima qilishini telep qil! Deytti. Andin ayalining shu kishidin hamildar bolghanliqi namayen bolmighuche özi ayaligha yéqin kelmeytti. Ayalining shu kishidin hamildar bolghanliqi éniqlan'ghandin kéyin, andin xalisa ayali bilen bille bolatti. Er kishi ésil neseblik perzent igisi bolush üchün shundaq qilatti. Bu: ”istibzai (bashqilarning jima qilip qoyushini telep qilish) nikahi “ dep atilatti. Yene biri, bir qanche (ondin az) kishi topliship, bir ayalning yénigha kiretti we hemmisi u ayal bilen birge bolatti. Nawada u ayal qorsaq kötürüp qalsa, balini tughup bir qanche kün ötkendin kéyin, héliqi bir nechche kishini chaqirtip kéletti, bularning héchqaysisi kelmeymen déyelmeytti. Hemmisi ayalning yénigha yighilghandin kéyin, ayal: qilghan ishinglarni özenglar obdan bilisiler, mana bu balini tughdum. Ey palani! Bu bala séning balang, dep, shularning ichidin özi xalighan birining ismini ataytti. Shuning bilen, u bala shu kishining bolup kétetti, u kishimu yaq déyelmeytti. Tötinchi xildiki nikah bolsa, bir munchilighan kishi bir ayalning öyige kirip, hemmisi shu ayal bilen jima qilatti, u ayalmu kelgenla kishige yaq démeytti. Bular pahishe ayallar bolup, derwazilirigha bayraq chiqirip qoyatti, bayraq bularning belgisi idi. Bayraqqa qarap xalighan adem ularning öyige kirip, birge bolatti. Nawada ularning birersi qorsaq kötürüp, bala tughup qalsa, özi bilen birge bolghanlarni yighip, sinchi chaqiratti. Sinchi uni kimning balisi dése, shuninggha bériletti we shuning balisi dep chaqirilatti. U kishimu buningdin bash tartalmaytti. Muhemmed sellallahu eleyhi wesellem heq dinni élip kelgendin kéyin, jahilyet dewridiki nikah shekillirining hemmisini emeldin qaldurup, peqet bügünki kündiki nikahlinish sheklinila qoyup qoydi. (buxari: 5127)

quran kerim we toy qilish

allah taala insanlar arisida toy qilish tüzümini yolgha qoydi we uninggha terghip qildi. Allah taala mundaq deydu:

[وَأَنكِحُوا الْأَيَامَى مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِن يَكُونُوا فُقَرَاء يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (32)]

"aranglardiki boytaq er, ayallarning we yaxshi qul we yaxshi chöriliringlarning béshini onglap qoyunglar; eger ular yoqsuz bolidighan bolsa (ularning yoqsuzluqi silerning ularning béshini onglap qoyushunglargha tosuq bolmisun), allah ularni öz kerimi bilen bay qilidu, allahning (kerimi) kengdur, allah bendilerning menpeitini bilgüchidur." [süre nur 32- ayet]

allah taala toyluqqa oxshash toy qilish üchün kéreklik nersilerni élishqa qudriti yetmeydighan kishilerni hetta allah taala ulargha toy qilishning yolini asan qilghan'gha qeder sewri qilishqa we ippetlik bolushqa buyrup mundaq dédi: "öylinelmeydighanlar allah ularni öz kerimi bilen bay qilghuche, özlirini ippetlik tutsun" [süre nur 33- ayetning bir qismi]

shuningdek allah taala hör ayallardin öylinishke qadir bolalmighanlarni, chörilerdin öylinishke buyrudi. Chünki chöriler bilen öylinish hör ayallar bilen

öylen'gen'ge qarighanda ezen toxtaydu. Künimizde chöriler bolmighanliqi üchün hör ayallar bilen toy qilishqa qadir bolalmighan yashlarning ayetning " sewr qilalisanglar siler üchün yaxshidur allah nahayiti meghpiret qilghuchidur, nahayiti méhribandur " dégen yérige emel qilishigha toghra kélidu.

Allah taala mexluqatlarning ichidin tallan'ghan eng ésil ademler bolghan peyghemberlerge ayallarni we balilarni berdi. Bu öylinishning eng kamaletke yetken insanlarning süpetlirining ichidin bir süpet ikenlikini körsütüp béridu. Allah taala peyghemberler öylen'genliki üchün ularning yaxshi teripini qildi we ularning öylen'genlikini qor'an kerimide ulargha bérilgen németlerning ichide bayan qildi. Shuningdek yene öylinish allah taalagha,

[وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا (74)]

[ular: "i perwerdigarimiz! Bizge ayallirimiz we ewlatlirimiz arqiliq shadliq béghishlishingni (yeni bizge sanga itaetmen perzent ata qilishingni) tileymiz, bizni teqwadarlarning péshiwasi (yeni teqwadarlarning nemunisi, yaxshiliqqa dewet qilghuchi) qilghin" deydu.] [süre purqan-74] dep dua qilidighan allah taalaning teqwadar yaxshi bendilirining ésil süpetlirining biridur.

Jennetke kirgenlerning bexti saaditi we xushalliqi téximu kamaletke yétishi üchün, ularni ularning mömin ayalliri we mömin baliliri bilen bir yerge jem qilish bolsa, allah taala qiyamet küni jennetke kirgenlerge bergen németlerning toluqlimisidur.

Peyghember eleyhissalamning sünniti we toy qilish

peyghemberlerning kattisi we ularning eng axiri bolghan muhemmed eleyhissalam öylendi dégen süpet bilen süpetlendi. Peyghember eleyhissalam ayallirigha eng yaxshi, eng köyümchan we eng méhriban er idi.

4989/8237 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: silerning yaxshiliringlar xotun balilirigha yaxshi muamile qilghanlardur. Men xotun balilirimgha silerge qarighanda eng yaxshi muamile qilimen. Eger hemrahinglar ölüp ketse, uning yaman gépini qilmanglar. (tirmizi: 3895)

peyghember eleyhissalam kishilerni öylinishke terghip qilatti we öylinish yéshigha yetkenlerni öylinishke tewsiye qilatti.

2451/ 4082 - elqeme reziyellahu enhu mundaq deydu: men abdullah (ibni mesud) bilen minada kétiwatattim, yolda osman (ibni effan) reziyellahu enhu uchrap qélip, ikkisi sözlishishke bashlidi. Hezriti osman: hey ebu abdurahman! Sanga yash qizdin birni élip bermeylimu?! Ötken küchtünggür künliringni esletse ejep emes! Dédi. Abdullah reziyellahu enhu: sen bundaq deysen, emma peyghember sellallahu eleyhi wesellem: i yashlar jamaesi ! Aranglardin öylinishke qadir bolalaydighanlar öylensun, chünki öylinish közni haramgha qarashtin, ewretni haram alaqidin saqlaydu. Öylinishke qadir bolalmighanlar roza tutsun, chünki roza shehwetni késidu dégenidi, dédi. (muslim: 1400)

peyghember eleyhissalam pütün waqtini ibadet qilish üchünla qaritishni meqset qilip toy qilmay boytaq ötüshni oylashqan sahabilerni shundaq qilishtin tosqan.

2576/4278 - seid ibni ebu weqqas reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem osman ibni mezunni özini axta qiliwétishtin tosmay, hayatini boytaqliq bilen ötküzüshige ijazet bergen bolsa idi, bizmu özimizni axta qiliwetken bolattuq. (buxari: 5074)

93 /158 - enes reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: üch kishi peyghember sellellahu eleyhi wesellemning ayalliridin peyghember eleyhissalamning ibaditi toghrisida sorighili keldi. Ulargha jawab bérilgende, ular peyghember sellellahu eleyhi wesellemning bu emellirini az sanighandek qilip: biz bilen peyghember sellellahu eleyhi wesellemni qandaqmu sélishturghili bolsun? Alle uning ilgiriki we kéyinki gunahlirini meghpiret qilghan tursa, déyishti. Shuning bilen, ulardin biri: men emdi her kéchisi namaz oquymen, dédi. Yene biri: emdi yil boyi roza tutimen we rozisiz yürmeymen, dédi. Yene biri: men emdi ayallargha yéqin yolimaymen, menggü öylenmeymen, dédi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem kélip, ulargha: mundaq - mundaq sözlerni qilghan kishiler silermu? Allening nami bilen qesemki, men heqiqeten alletin silerge qarighanda bekrek qorqimen wesilerdin bekrek teqwadarmen. Lékin men rozinimu tutimen, rozisizmu yürimen. Namaznimu oquymen, uyqinimu uxlaymen, xotunmu alimen. Kimki méning sünnitimdin yüz örise, u méning ümmitimdin emes, dédi. (buxari: 5063)

2452/4083 - meiqil ibni yesar mundaq deydu: bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénigha kélip: men ésilzade we yüz abruyluq bir ayalni tapqantim, biraq u tughmas iken. Uninggha öylineymu? Dep sorighanidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem uni öylinishtin tosti. Ikkinchi qétim yene keldi, yene tosti. Üchinchi qétim kelgenidi, yene tosti we: tughumchan we köyümchan ayallargha öylininglar. Chünki men silerning saninglarning köplüki bilen pexirlinimen, dédi. (nesai 3227)

peyghember eleyhissalam erning ayali bilen jinsiy munasiwet ötküzgenlikini we shehwitini ayali bilen qandurghanliqini sawab bérilidighan bir ibadet hésablidi.

1671/2827 - ebu zer reziyellahu enhu mundaq deydu: bir qisim sahabiler peyghember sellellahu eleyhi wesellemge: i allening peyghembiri ! Baylar bizge oxshash namaz oquydu, bizge oxshash roza tutidu. Emma ular mallirining artuqini sediqe qilip, köp sawabqa ériship ketti, dégen idi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: alle silerge sediqe qilidighan nerse bermidimu? Alleqa éytqan her qandaq tesbih, tekbir, tehmiyd (alleqa hemdi éytish) we tehliyl (lailahe illellah) éytishning hemmisi sediqe bolidu. Yaxshi ishqa buyrup, yaman ishtin tosushmu sediqe bolidu. Biringlarning ayaligha yéqinchiliq qilishimu sediqe bolidu, dédi. Ular: i allening peyghembiri ! Özining shehwitini qandursimu ejir bolamdu? Dep sorighan idi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: eger shehwitini haramdin qandursa, uninggha gunah bolidighanliqini bilmemsiler?! Shuninggha oxshash, shehwitini halaldin qandursa, uninggha ejir bolidu, dédi. (muslim1006)

shuningdek yene bir ademning ayaligha xejlep bergen pullar islamda yaxshi yollargha xejlen'gen pullarning ichide sawabi eng katta pul hésablinidu.

1639/2780 - sewban reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: insanning öz ailisige xejligen pulining sawabi eng yuqiri bolup, undin qalsa, alle yolida (min'gen étigha) xejligini, undin qalsa, alle yolidiki dostlirigha xejliginidur. (muslim: 994)

3033/5059 - amir ibni seid atisining mundaq dégenlikini riwayet qilidu: widalishish hejide qattiq aghrip qélip, ölüm girdawigha bérip qalghanidim. Shu chaghda peyghember sellellahu eleyhi wesellem méni yoqlap keldi.......allening raziliqini telep qilip serp qilghan herqandaq xirajitingge, hetta ayalingning aghzigha salghan nersigimu choqum ejir alisen, dédi. (buxari 4409)

fiqhishunaslarning toy qilish heqqidiki hökümi

bir insan bilen yene bir insanning shert sharaiti we ehwali oxshimighanliqi üchün fiqhishunaslarning yeni islam qanunshunaslirining köz qarishida toy qilishning hökmimu bir insan bilen yene bir insanning arisida perqliq bolidu.

1- eger öylenmise zina qilip qélish ihtimali bar derijisige yetken ademning öylinishi wajiptur.

2- eger öylenmise zina qilip qalmisimu, lékin özini namehremge qarashtin yaki qol bilen lezzetlinishtin yighalmaydighan derijige yetken ademningmu öylinishi wajiptur.

3- eger bir adem öylenmise zina qilip qélishi choqum bolghan we uning toyluq alalaydighan we ayalning chiqimlirini béreleydighan imkaniyiti bolsa, bu halette uning öylinishi perzdur. Chünki haram bir ishni qilip qélishning aldini alidighan ishni qilish perzdur.

4- eger uning toyluq alghudek imkaniyiti yoq, lékin öylenmise zina qilip qélishi éniq bolsa, bu halette uning qerz élip öylinishi wajiptur.

5- eger bir ademning öylenmise zina qilip qélish ihtimali, öylense ayaligha zulum we uwal qilip qélish ihtimali bolsa, bu halette uning öylinishi haramgha yéqin mekruhtur. Chünki zulum we uwal qilish bendilerge alaqidar bir gunah ishtur. Emma zina qilishtin cheklesh allah taalaning heqqidur. Allah taalaning heqqi bilen bendining heqqi qarmu qarshi kelse, bendining heqqi aldinqi orun'gha qoyulidu chünki bende özining heqqini élishqa ihtiyajliqtur. Emma allah taala özining heqqini élishtin bihajettur.

6- bir ademning eger öylense ayaligha zulum qilip qélishi choqum bolsa, uning öylinishi haramdur. Chünki öylinish insanni haramdin saqlash we uning öylinish bilen sawabqa érishishi üchün yolgha qoyulghandur.

7- hali normal ademning öylinishi we xotun baliwaqiliri bilen meshghul bolishi neple ibadetler bilen meshghul bolghandin yaxshidur.

Tötinchi bap. Nikahtin burunqi ishlargha munasiwetlik bezi mesililerning bayani

nikah qilinishtin ilgiri qilinidighan ishlar

birinchi, jöre tallash

bextlik turmush qurush erning yaxshi ayal tallishigha we ayalning özige munasib er tallishigha munasiwetliktur. Er - xotunning ariliqida yüz béridighan köngülsizliklerning köpinchisi tallashning yaxshi bolmighanliqining netijisidur. Allah taala mundaq deydu:

[وَلاَ تَنكِحُواْ الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَلأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلاَ تُنكِحُواْ الْمُشِرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُواْ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُوْلَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللّهُ يَدْعُوَ إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (221)]

" (i musulmanlar) mushrik ayallar iman éytmighiche, ularni nikahinglargha almanglar. (hör) mushrik ayal (hösni - jamali we méli bilen) silerni meptun qilghan teqdirdimu, möimin didek elwette uningdin artuqtur. Mushrik erler iman étmighiche, möimin ayallarni ulargha yatliq qilmanglar. Hör mushrik erler silerni meptun qilghan teqdirdimu, möimin qul elwette uningdin artuqtur. Ene shular (yeni mushrik er we ayallar) silerni dozaxqa chaqiridu. Allah taala öz iradisi

boyiche silerni jennetke we meghpiretke chaqiridu." (beqere sürisi 221 - ayet)

islam dini nezeride, ayal kishiler supetlinidighan we zinnetlinidighan eng ésil we güzel süpetlerni allah taala peyghember eleyhissalamning ayallirigha qilghan xitabida mundaq bayan qilip körsitidu:

[عَسَى رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا (5)]

"eger u (yeni muhemmed eleyhissalam) silerni qoyuwetse perwerdigari (uninggha) silerning ornunglargha, silerdin yaxshi(allah taalaning we peyghemberning) emrige boysun'ghuchi, (allahqa we peyghemberge) iman éytquchi, itaet qilghuchi, gunahlardin tewbe qilghuchi, ibadet qilghuchi, roza tutquchi chokanlarni we qizlarni bérishi mumkin." (tehrim sürisi 5 - ayet) bu ayet, xatirjem, beriketlik we ésil bir ailini tesis qilishta ayal kishidin telep qilinidighan barliq ésil pezilet we güzel supetlerning hemmini öz ichige alghan.

Yoqiriqi süpetlerning eng béshida:

1. ”boysun'ghuchi“ dégen süpet bayan qilin'ghan, chünki allah taalagha we peyghemberning emrige boysunidighan ayal érining xahishighimu chuqum boysunidu we üstidiki uning hoquqini tonuydu.

2. ”iman éytquchi“ dégen süpet bolup, allah taalagha imani bar ayal kishi her qandaq yaxshi ishni riyasiz halda, ixlas bilen qilidu. Aldamchiliq we yalghanchiliqlardin yiraq bolidu. Éri uning yénida bolsun yaki bolmisun, érige hemishe wapa qilidu.

3. ”tewbe qilghuchi “dégen süpet bolup, burun qilghan xataliqlirini étirap qilishni bilidighan ayal kishi elwette, özining qilishqa tégishlik toghra ishlirini bilidu. Érini we perzentlirni bextlik qilishni bilidu. Érini we perzentilirini bextlik qilish üchün toghra ish qilishqa tirishidu.

4. ”ibadet qilghuchi“ dégen süpet bolup, allah taalagha ibadet qilidighan ayal kishi elwette, érining hörmitini we heqqini tonup, qilishqa tégishliklirini jayida orunlaydu. Chünki ayal kishining érini hörmetlishning özi ibadettur.

5. ”roza tutquchi“ dégen süpet bolup, roza tutush bilen bolsun, meyli bashqa nepli (ixtiyary) ibadetler bilen bolsun, allah taalagha yéqinlishishni xalighan ayal kishi her halda érinimu razi qilishqa tirishidu. Chünki érining raziliqi ayalining allah taalaqa téximu yéqinlishishigha wasite bolidu.

Yuqiriqi supetler islam nezeridiki eng ölgilik ayal kishining misalidur. Ölgilik ayal - allah taalaning emr- permanlirigha muxalipetchilik qilishtin qorqidighan, güzel exlaq we ésil peziletler bilen zinnetlen'gen ayal démektur.

2454/ 4085 - abdullah ibni emrdin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: dunya waqitliq némettur, dunyaning eng ewzel némiti salih ayaldur. (muslim: 1467)

peyghember eleyhissalam turmush qurghuchining öz jorisini qandaq tallishi heqqide mundaq deydu:

2455/4087 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir ayal bilen öylinishtin burun uning pul - méli, jemet nesebi, hösn - jamali we din diyaniti qatarliq töt nersisige qarilidu. Sen diyanetlik xotun alghinki, alle séni öz pezlidin bay qilidu. (buxari: 5090)

peyghember eleyhissalam buhediste, kishilerning birge turmush qurmaqchi

bolghan ayallardin telep qilishida omum bolghan töt xil süpetni bayan qilip, axirida, diyanetni awwal tallap, uni birinchi orunda qoyushning lazim ikenlikini tekitleydu.

Bezi kishiler jorisi bolidighan ayalning diyaniti we exlaqidin qetiynezer halda, dunyaning qattiqchiliqlirigha taqabil kélishte yardemchi bolup qalar dégen meqset bilen uning bayliqinila közlep uni tallaydu.

Bezi kishiler ayal kishining mensibi we jemiyettiki ornini közlep uning diyanitidin we exlaqidin qetiynezer halda, uning bilen turmush quridu.

Bezi kishiler eng awwal, ayal kishining diyanitini asas qilghan halda uni tallaydu. Peyghember eleyhissalamning tewsiyesi mana mushu. ”diyanetlik“ dégen süpet yuqiriqi üch süpet bilen birge téngilsa téximu yaxshi bolghini, eger bashqisi bolmisimu, diyanet özi yalghuzla yoqiriqi süpetlerning hemmisidin éship chüshidu, elwette.

Peyghember eleyhissalam kishilerni ayal kishining diyanitidin xewersiz halda, uning iqtisadigha yaki güzellikige yaki nesibige yaki jemiyettiki abroyigha bérilipla, uning bilen turmush qurushning palakitidin alahide agahlanduridu.

Islam dini kishilerni ayallarning güzellikidin, bayliqidin we abroyidin paydilnishidin tosmaydu. Belki ularni bezi ayallardiki aqiwetsiz, waqitliq güzellikke, mal - dunyagha we abruygha qiziqip kétip, ularning diyanitining qandaq bolushigha qarimay, ular bilen turmush qurush arqiliq, özlirini waqitliq menpeetlerning esirige aylandurup qoymasliqi, belki eng asasliq hem mengguluk bolghan diyanetni közde tutqan halda, özlirini maddiy we meniwi jehetlerdin yuqiri sewiyege kötürüshini meqset qilidu.

Emeliyette, ayal kishining iqtisadini yaki güzellikini yaki jemiyettiki abruyinila közlep, uning diyanitining qandaq bulushigha qarimastin, qurulghan turmush kishini dawamsiz, waqitliq nersilerge qul qilghan bolidu. Bundaq kishi özining saaditini we xatirjemlikini waqitliq lezzetler arisida özgirip turidighan hawayi - heweslerning sirtmisigha asqan bolidu. Turmushta u hergizmu xatirjemlik hés qilalmaydu. Chünki, diyanetsiz güzel ayal meghrur we hakawur kélidu. Diyanetsiz bay ayal heddini bilmeydighan, chongchi kélidu. Diyanetsiz aliy neseblik we abruyluq ayal mutekebbir kélidu. Emma diyanetlik ayal kishi kemter, itaetchan, ésil, exlaqliq, sewir – taqetlik kélidu. Eger u, güzel jamalgha, bayliqqa, abroygha ige ayal bolghan teqdirdimu, özi diyanetlik bolghachqa, öz heddini bilidighan, hemishe bir xil turidighan, ésil, peziletlik kélidu. Shunga diyanet yuqiriqi üch xil süpetni bésip chüshidu.

Yuqirqi ayet kerim we hedis shiripning körsetmisisge asaslan'ghanda xotunluqqa yaxshi ayal tallash üchün töwendiki ishlargha diqqet qilish lazim.

1- ayal diyanetlik bolishi lazim. Er, xotunluqqa diyanetlik we exlaqliq ayalni tallishi lazim. Chünki diyanetlik ayal érige yaxshi boysunidu. Erni bext saadet we xursen qilish üchün térishidu. Diyanetlik ayal yene ippet nomusini yaxshi saqlaydu. Yat erning aldida yépishqa tégishlik yerlirini achmaydu. Allah taala ayallargha belgilep bergen belgilimidin éship ketmeydu. Allah taala ayallarning qandaq kiyinidighanliqi we kimlerning aldida zinetlik yerlirini achsa bolidighanliqini bayan qilip berdi.

[وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا
وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاء بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ

أَوْ أَبْنَاء بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُوْلِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاء وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (31)]

"möiminelerge éytqinki, namehremlerge tikilip qarimisun, ewretlirini yapsun, tashqi zinnetliridin bashqa zinnetlirini ashkörülimisun, léchekliri bilen kökreklirini yapsun, (tashqi zinnetliridin bashqa) zinnetlirini erliridin, atiliridin, ya qéyin atiliridin, ya oghulliridin, ya erlirining oghulliridin, ya öz qérindashliridin, ya qérindashlirining oghulliridin, ya hemshirilirining oghulliridin, ya dindash ayallardin, ya qol astidiki chörilerdin, ya xotunlargha éhtiyaji yoq xizmetchiler (yeni qéri, deldüsh bolghanliqtin jinsiy shehwiti yoqlar) din, ya ayallarning uyatliq jaylirini uqmaydighan (yeni balaghetke yetmigen) balilardin bashqa kishilerge körsetmisun, zinnetlirini kishilerge bildürüsh üchün ayaghlirini yerge urmisun, i möiminler! Bextke érishishinglar üchün hemminglar allahqa tewbe qilinglar "[süre nur-31].

Diyanetlik ayallar özlirige, allah taala peyghember eleyhissalamgha layiq bolsun, dep eng ésil edeb exlaqlar bilen terbiligen möminlerning anisi bolghan peyghember eleyhissalamning ayallirini ölge qilidu.

[يَا نِسَاء النَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا (30) وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُّؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا (31) يَا نِسَاء النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاء إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا (32) وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا (33)]

i peyghemberning ayalliri! Ichinglardin kimki ashkara qebih ishni qilidiken, uninggha hessilep azab qilinidu, bu allahqa asandur [30]. Silerdin kimki allahqa we uning peyghembirige itaet qilsa we yaxshi emel qilsa, uninggha sawabni ikki qatlap bérimiz, uninggha (jennette) ésil riziq teyyarliduq [31]. I peyghemberning ayalliri! Siler bashqa ayallarning héchbirige oxshimaysiler, siler (yat erlerge söz qilghanda) nazaket bilen söz qilmanglar, (nazaket bilen söz qilsanglar) dilida nifaq bar adem (silerge qarita) temede bolup qalidu, (gumandin xali) yaxshi sözni sözlenglar [32]. Öyliringlarda olturunglar, ilgiriki jahiliyet dewridiki ayallarning yasinip chiqqinidek yasinip chiqmanglar, namaz oqunglar, zakat béringlar, allahqa we uning peyghembirige itaet qilinglar, i peyghemberning ailisidikiler! ALLAH silerdin gunahni saqit qilishni we silerni tamamen pak qilishni xalaydu [33].(süre ehzap)

peyghember eleyhissalam öylenmekchi bolghan ademge diyanetlik ayal élishni tewsiye qilatti.

2455/4087 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir ayal bilen öylinishtin burun uning pul - méli, jemet nesebi, hösn - jamali we din diyaniti qatarliq töt nersisige qarilidu. Sen diyanetlik xotun alghinki, alle séni öz pezlidin bay qilidu. (buxari:

5090)

2- chirayliq ayalni tallash lazim. Xotun almaqchi bolghan kishi xotunliqqa ayalning chirayliqini tallishi lazim. Chünki ayalning chirayliq bolishi érini xursen qilidu. Uning namehremge qarimasliqqa we erning muhebbitini özige toluq tartishqa seweb bolidu. Shuning üchün islam dini xéridar bolghan erning xéridar bolghan ayalning chirayigha qarashqa ruxset qildi. Bir ayalning eng yaxshi ayallardin bolushi üchün uning süpetliridin birining u ayalning éri uninggha qarisa, érini xursen qilghudek chirayliq bolishidur. Ayalda bu süpetning bolishi töwendiki hediste bayan qilin'ghandur.

2456/4090 - jabir ibni abdullah reziyellahu enhu mundaq deydu: men öylen'gen idim, peyghember sellallahu eleyhi wesellem manga: qandaq ayal alding? Dep soridi. Men: chokan aldim, diwidim, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: néme üchün oyniship, köngül achqudek qiz almiding? Dédi. (buxari: 5080)

qiz köpinche waqitta sikilektin chokandin chirayliq bolidu. Qizning érige bolghan muhebbiti we ishtiyaqi sikilekke qarighanda küchlük bolidu chünki u ilgiri éridin bashqa bir erni körmigendur.

3- tughudighan ayalni tallash lazim. Öylenmekchi bolghan adem xotunluqqa tughudighan ayalni tallishi lazim. Ayalning tughmas bolishi uningdiki bir kemchilik hésablinidu. Tughmasliq ayaldiki bir kemchilik ikenlikini allah taalaning zekeriya eleyhissalamning ayali heqqide dégen sözidin körüwalalaymiz. Zekeriya eleyhissalamning ayali tughmas idi. Zekeriya eleyhissalamning dua qilishi arqiliq allah taala öz qudriti bilen uning toghmasliqini örgertti. Allah taala bu heqte mundaq dédi:

[وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ (89) فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ (90)]

"zekeriyaning (qissini bayan qilghin). Öz waqtida u: "i perwerdigarim! Mini (balisiz, warissiz) yalghuz qoymisang, sen eng yaxshi waristursen (yeni hemme adem ölidu, senla baqiy qalisen)" dep nida qildi [89]. Biz uning duasini ijabet qilduq, uninggha yehyani ata qilduq, uninggha xotunini özgertip berduq (yeni tughidighan qilip berduq). (yuqiriqi peyghemberlerning duasini ijabet qilishimiz) shuning üchün idiki, ular yaxshi ishlarni qilishqa aldiraytti, (rehmitimizni) ümid qilip, (azabimizdin) qorqup bizge dua qilatti, bizge kemterlik bilen ibadet qilatti" [90].(süre enbiya)

2452/4083 - meiqil ibni yesar mundaq deydu: bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénigha kélip: men ésilzade we yüz abruyluq bir ayalni tapqantim, biraq u tughmas iken. Uninggha öylineymu? Dep sorighanidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem uni öylinishtin tosti. Ikkinchi qétim yene keldi, yene tosti. Üchinchi qétim kelgenidi, yene tosti we: tughumchan we köyümchan ayallargha öylininglar. Chünki men silerning saninglarning köplüki bilen pexirlinimen, dédi. (nesai 3227)

mezkur hedisler öylinish tüzümining yolgha qoyulishidiki hékmetni bayan qilidu. U hékmet bolsa, hetta allah taala zémin'gha we zémin üstidiki barchige warisliq qilghan'gha qeder zémin üstide insan neslining köpiyishi we uning dawam qilishidur. Tughmas ayal bilen öylinish bu hékmetke zit kélidu we er - xotunning alaqisini peqet shehwitini we nepsini qandurushtinla ibaret bir nerse

ikenlikige cheklep qoyidu.

4- ayal ésil ailidin bolishi lazim. Hetta ayaldin tughulghan balining ailining barliq yaxshi süpetlirige yaki uning bezisige warisliq qilishi üchün öylenmekchi bolghan ademning ayalni, ailisidiki ademler yaxshi exlaq we gözel süpet bilen tonulup kelgen ailidin tallishi yaxshidur.

2454/ 4085 - abdullah ibni emrdin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: dunya waqitliq némettur, dunyaning eng ewzel némiti salih ayaldur. (muslim: 1467)

5- ayal uruq tughqan emes yatlardin bolishi lazim. Toy qilmaqchi bolghan ayal uruq tughqan emes yat ayaldin bolishi yaxshidur. Chünki yat ayal uruq tughqan'gha qarighanda bek tughushluq we baliliri bek béjirim we bek küchlük bolidu. Eger uruq tughqan toy qilghan waqtida er xutun arisida bezi köngülsizlik yüz bérip bu köngülsizlik ularning ajriship kétishige seweb bolishi mumkin. Eger ular buning sewebi bilen ajriship ketse, bu ajriship kétish allah taala küchlendürushke buyrughan uruq tughqanchiliq munasiwetning üzülüp kétishige seweb bolishi mumkin.

11- esirde ötken meshhur danishmen we peylasop yusup xas hajip dunyagha dangliq esiri "qutadghu bilik" te mundaq dep yazghaniken:

dése kim öyliney, ey erler béshi,
alar shu töt xildin birini u kishi,
biri bay xotunni almaq ister ,
u birsi chirayliq üchün köz tiker,
yene birsi ésil neseblik tiler,
ulughluq étigha quwanip yurer.
Birsi ister nepis teqwadarni,
uni tapsa baghlar anga karini,
bularning ubdinini éytay men sanga,
alur bolsang qulaq sal manga,
aya bay xotun'gha intilguchi jan,
esir bolma anga i alim insan,
güzelni tilegen i er yaxshisi,
uni alsang yaghar elning kulkisi.
Ey esli buyukke intilguchi sen,
ömrungni xar etme buning bilen.
Érigh teqwa bolsa u, ésil bolur,
qalghan üch nersimu unda tépilur.
Hékim sen bir teqwa xotun istigil,
u bolsa, bolur bu töt shertmu bil.

Yusup xas hajipmu yuqiriqi béyitlirida, peyghember eleyhissalamning bu toghrida éytqan hedislirining heq ikenlikini tekitleydu. Islam dinining bu toghridiki prinsipi kündin kün'ge insanlarning nezeride heqiqetke aylanmaqta. Jemiyitimiz we pütün insanlar jemiyitide tekrarlinip kelgen tejribilermu, bu prinsipning intayin toghra ikenlikini ispatlap kelmekte.

Islam nezeridiki ölgilik ayalning süritini töwendiki hedista körimiz: peyghember eleyhissalam qandaq ayal kishi eng ölgilik yaxshi ayal kishi sanilidu? Dégen soalgha mundaq dep jawab bergen:

2586/4298 - ebu hureryre reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu:

bireylen peyghember sellallahu eleyhi wesellemdin: qandaq ayal eng yaxshi ? Dep sorighanidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: (qarisa) jamali érini söyündüridighan, buyruq qilghan haman itaet qilidighan, érige xiyanet qilmaydighan (yeni talagha qarimaydighan) we mal - mülkini éri yaqturmaydighan ishlargha ishletmeydighan ayal, dep jawab berdi. (nesai 3231)

imam ghazali ”diniy ilimlerni rawajlandurush“ namliq esiride, esma isimlik bir ayalning, qizining toy künide uninggha qilghan nesihetlirini bayan qilidu. Esma qizigha mundaq dégen: ”ey qizim! Sen ösüp yétilgen uwangdin ayrilip, sanga tonushluq bolmighan öyge we sen birge bolup körmigen dostning yénigha kétip barisen! Sen uninggha zémin bolsang, u sanga asman bolidu. Sen uninggha bisat bolsang, u sanga tuwruk bolidu. Uningdin köp nerse sorima, u sendin zirikip qalidu. Uningdin uzaqlashma, u séni untup kétidu. Eger u sanga yéqinlashsa, senmu uninggha yéqinlashqin. Eger u sendin uzaqlashsa, senmu uningdin ozaqlashqin. Uning nomusini we ippitini saqlighin. U sendin peqet xoshpuraqnila pursun. U sendin peqet güzel söznila anglisun. U sendin peqet güzelliknila körsun.“ ”diniy ilimlerni rawajlandurush“ 4 - jild 163 - bet)

ayal terepningmu yaxshi ademni tallishi

erning toy qilish üchün yaxshi ayalni tallishi lazim bolghinidek ayal terepningmu qizini bérish üchün yaxshi erni tallishi lazim. Qizini peqet uninggha hemme tereptin munasip kélidighan bir erge yatliq qilishi lazim.

Yaxshi erde tépilishqa tégishlik bolghan süpetler

islam nezeridiki yaxshi er kishi - uningda pütün insanliq peziletler we erlik xisletler mujessemlen'gen, hayatliqqa toghra muamile qilidighan, diyanetlik, rastchil erkishidur. Peyghember eleyhissalam zeynep reziyellahu enhani zeyd ibni harisege yatliq qilmaqchi bolghanda, zeynep ésil neseblik bolghinining ustige, güzel jamalgha ige ayal bolghachqa, zeynep we uning tughqanliri zeydni yaqturmighan puzutsiyide bolidu. Shuwaqitta, allah taala teripidin munu ayet chushidu:

[وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا (36)]

"allah taala we uning peyghembiri birer ishta höküm chiqarghanda, er - ayal möiminlerning öz ishida ixtiyarliqi bolmaydu (yeni héch ademning uninggha muxalipetchilik qilishigha bolmaydu) kimki allahgha we uning peyghembirige asiyliq qilidiken, heqiqeten u opochuq azghan bolidu." (ehzap sürisi 36 - ayet)

mana bu islam dinining, insanlarning özara bir - biridin artuq bolushining sherti, teqwaliq ikenliki toghrisidiki prinsipini élan qilip, uni emeliyette tetbiq qilghanliqning bir nemunisidur. Islam dini kishiler arisidiki özara artuqchiliqning miqyasini wijdanni idare qilidighan, hayatliqqa sadiq nezer bilen qarap, uninggha toghra moamile qilidighan, ésil prinsiplargha baghliq qildi. Allah taala bu heqte mundaq deydu:

[يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (13)]

"i insanlar biz heqiqeten silerni bir er bilen bir ayaldin (yeni adem bilen hewwadin ibaret) bir ata - anidin yarattuq. Öz ara tunushushinglar üchün silerni

nurghun millet we uruq qilduq. Heqiqeten eng teqwadar bolghanliringlar allahning dergahida eng hörmetlik hésablinisiler (yeni kishilerning bir - biridin artuq bolushi nesep bilen emes, belki teqwaliq bilen bolidu) allah heqiqeten hemmini bilguchidur. Hemmidin xewerdardur." (hojurat sürisi 13 - ayet)

chünki, diyanetlik kishi üstidiki ayaligha munasiwetlik heq - hoquqlarni tonuydu. Ayalini yaqturghanda hörmitini qilidu, uninggha achchiqlap qalghanda zulum qilmaydu, ayali eger ajrishishni telep qilsa, uninggha ziyan yetkuzmestin ayrilidu. Chünki, teqwa kishi dégen allah taalaning emr - permanlirigha asiyliq qilishtin qorqidighan kishi dégenliktur.

1- erning diyanetlik bolishi. Qizini bermekchi bolghan er diyanetlik we exlaqliq adem bolishi lazim. Bu ikki süpet yaxshi erde tépilishqa tégishlik bolghan süpetlerning eng muhimidur. Eger er teqwadar we allah taaladin qorqidighan adem bolsa, ayalgha zulum qilishtin saqlinidu, uning bilen chirayliq shekilde yashashqa we uning heqlirini bija keltürüshke térishidu. Shuning üchün peyghember eleyhissalam ata anilarni qizlirini péqir bolsimu diyanetlik we exlaqliq ademlerge yatliq qilishqa buyrup mundaq dédi:

2485/ 4136 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: diyaniti we exlaqi silerni memnun qilghudek birer kishi silerdin qiz sorap kelse, qizinglarni uninggha yatliq qilinglar. Eger undaq qilmisanglar, netijide, yer yüzide tügetküsiz pitne - pasat térilidu. (tirmizi1084)

qizini diyanetsiz we exlaqsiz birige yatliq qilghan ata-ana qizi heqqide allah taala uning üstige yükligen amanetke we mes'uliyetlikke xiyanet qilghan hésablinidu. Allah taala ularning bu amanetke sel qarighanliqidin ulardin soal soraydu. Bir ademning qizini allah taaladin qorqmaydighan pasiq bir ademning qoligha tutquzghandinmu éghir sel qarash we xiyanet qilish barmu? Bu xildiki ata- anilar qizigha eng qattiq ziyankeshlik qilghan, belki qizining hayat boyiche bexitsiz bolishigha seweb bolghan hésablinidu. Bu xildiki ata-ana yene yaman söz we yaman ishlarning jemiyetke tarap kétishini yaqturidighan ademlerdin hésablinidu.

Bir ademning diyanetlik bolishi yaki undaq emesliki köpinchi waqitta uning yéqinliri we sepdashlirigha qarash bilen bélinidu. Chünki insan birge olturup qopqan adem bilen bir tiptin bolidu. Dost dostini özi bilen oxshash bolushqa tartidu. Kimki dost buraderliri diyanetlik we ésil exlaqliq ademler bolsa, uning dost buraderlirige oxshash bolishi éniqtur. Kimki dost buraderliri exlaqli nachar, nami yaman, dini ajiz we toghra yoldin yiraq ademler bolsa, uningmu dost buraderlirige oxshash bolishi éniqtur. Allah taalaning töwendiki ayiti bu heqiqetni éniq ipadilep béridu,

[وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا (27) يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا (28) لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنسَانِ خَذُولًا (29)]

"shu küni zalim (yeni kapir) ikki qolini chishlep: "isit! Peyghember bilen (nijatliq) yolini tutsamchu, isit! Palanini dost tutmighan bolsamchu? Quran manga yetkendin kéyin, u (yeni palani) méni qurandin, shek - shübhisizki, azdurdi" deydu, sheytan insanni (azdurup bolup) tashliwétidu." [süre purqan27-29].

Peyghember eleyhissalamning yaxshi hemrah bilen yaman hemrahqa

keltirgen misali ejepmu yaxshidur.

4036/6718 - enes reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: quran oqup turidighan muimin kishi turunchqa oxshash hem xushpuraqliq hem temlik bolidu. Quran oqup turmaydighan muimin kishi xormigha oxshash temlik, emma puraqsiz bolidu. Quran oqup turidighan pasiq kishi reyhan'gha oxshash xushpuraqliq, emma temi achchiq bolidu. Quran oqup turmaydighan pasiq kishi hem temi achchiq hem puraqsiz bir xil méwige oxshaydu. Yaxshi hemrah mushki enber satidighan kishige oxshaydu. Gerche uningdin sanga bir nerse tegmisimu, xush hidi hozur bexsh étidu. Nachar hemrah tömürchige oxshaydu. Sanga uning qarisi yuqmighan teqdirdimu, is tütiki biaram qilidu. (ebu dawud: 4829)

xéridar bolup kelgen ademning ailisige we u ösüp yétilgen muhitqa qarash bilen uning dinining we exlaqining qandaq adem ikenliki otturgha chiqidu. Shuning üchün qiz igisining diyanetlik we exlaqliq ademni tallishi, buning üchün qattiq térishishi, ademning tashqiri körünishige aldinip ketmesliki we allah taala üstige, ishlirini we mes'uliyitini amanet qoyghan qizini taki layiqida adem kelgen'ge qeder aldirap yatliq qiliwatmesliki lazim.

Er kishi qanchilik bay bolup ketsun yaki chong menseblik bolsun, diyanettin we güzel exlaqlardin xaliy bolidiken, u, islam nezeridiki yaxshi er kishi sanalmaydu.

2- toy qilmaqchi bolghan her ikki terepning arisida yashta bek jiq perq bolmasliq lazim. Yene er bilen ayalning ariliqida yash jehette bek jiq perq bolmasliqi lazim. Shuning üchün bir qizni, yéshi dadisining yaki chong dadisining yéshidek bir ademge yatliq qilish yaxshi emestur. Chünki bexitlik turmush er - xotun arisidiki söygü we méhri muhebbetning üstige qorulidu. Zamanimizda er - xotun arisidiki söygü we méhri muhebbetni baghlap turidighan seweblerning biri bolsa, ikki terepning yashta bir - birige yéqin bolishidur.

2488/ 4144 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: özenglargha layiq ayallarni tallanglar. Özenglarning xilinglardin öylininglar we qizliringlarni özenglarning xilinglardiki kishilerge yatliq qilinglar. (ibni maje 1968)

bizning hazirqi jemiyetimizde chung bir erning, qizidek bir qizni élishi aile ichi we téshida nurghunlighan yaman aqiwetke seweb bolidu. Chünki hazirqi mohit we tereqqiyat peyghember eleyhissalamning, sahabilarning dewrige tüptin oxshimaydighan, tiliwiziror, intirnit, tilipon, radiyo qatarliq islamgha xilap nersilerni körüshke yol achidighan, hayasiz yirim yalingach pilimler bilen toshqan qorallar dewri. Xulum xoshnilar, xoshnidarchliq heqqi we edeplirini untughan yaki bilmeydighan bolup ketken bir dewir. Bolupmu gheyri musulmanlar elliri tiximu shundaq. Köp qisim yashlarda bolsa namehrem yaki mehrem digen oqumlardin esermu yoq. Bundaq ehwalda chong yashliq bir ademge yatliq bolghan yash bir qizning nimilerni oylaydighan, nimilerge intilidighanliqini kim bilsun. Shunga bundaq turmushqa kirip qalghanlar allah taaladin köp rehmet meghpiret tilishi lazimdur.

Ikkinchi, qizni körüshi

eslide, islam dinining sheriet qanuni boyiche, erlerning namehrem ayallargha tikilip qarishi we ayallaningmu namehrem erlerge tiklip qarshi meni qilin'ghan mesilidur. Bu heqte allah zémindiki özining wekili muhemmed eleyhissalamgha xitab qilip mundaq deydu:

[قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ (30) وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاء بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاء بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُوْلِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاء وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (31)]

" möimin erlerge éytqinki, (na mehremlerge) tikilip qarimisun, ewretlirini (zinadin) saqlisun, mundaq qilish ular üchün eng yaxshidur, allah heqiqeten ularning qilmishliridin toluq xewerdar. Möiminelerge éytqinki, namehremlerge tikilip qarimisun, ewretlirini yapsun, tashqi zinnetliridin bashqa zinnetlirini ashkarilimisun, léchekliri bilen kökreklirini yapsun, (tashqi zinnetliridin bashqa) zinnetlirini erliridin, atiliridin, ya qéyin atiliridin, ya oghulliridin, ya erlirining oghulliridin, ya öz qérindashliridin, ya qérindashlirining oghulliridin, ya hemshirilirining oghulliridin, ya dindash ayallardin, ya qol astidiki chörilerdin, ya xotunlargha éhtiyaji yoq xizmetchiler (yeni qéri, deldüsh bolghanliqtin jinsiy shehwiti yoqlar) din, ya ayallarning uyatliq jaylirini uqmaydighan (yeni balaghetke yetmigen) balilardin bashqa kishilerge körsetmisun, zinnetlirini kishilerge bildürüsh üchün ayaghlirini yerge urmisun, i möiminler! Bextke érishishinglar üchün hemminglar allahqa tewbe qilinglar." (nursürisi - 30 - 31 - ayetler)

emma birge turmush qurmaqchi bolghan oghul - qizlar bir - birini körüshi lazim. Chünki islam dini xéridar bolup barghan ayalning chirayini körüshke ruxset qildi. Buningdiki hékmet er ayal arisidiki kélishishning söygü we méhri muhebbet ichide tamamlansun, dep xéridar bolup kelgen erning kelgüside ayali, balilirining anisi we hayatining shériki bolidighan ayal heqqide toluq melumatqa érishishi, ayalningmu kelgüside éri bolidighan adem heqqide toluq melumatqa érishishi üchündur. Meyli ayal ruxset qilsun meyli qilmisun xéridar bolup barghan ademning uni körüshi durustur.

2464/4104 - jabir ibni abdullah reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: biringlar birer ayalgha öylenmekchi bolsa, u ayalning özini jelip qilidighan tereplirini körüsh imkaniyiti bolghan teqdirde, uni körüshke tirishsun! Dédi. Men bir qizni nikahimgha almaqchi boldum we yoshuruniwélip turup, uning méni özige jelip qilghan we nikahimgha élishqa türtke bolghan terepliri (mesilen: yüz közi)ni körgendin kéyin, (uni) nikahimgha aldim. (ebu dawud 2082)

sheriette ruxset qilin'ghan qarash we körüsh ayal kishining yüzi we ikki qoli bilen cheklinidu. Yeni öylenmekchi bolghan kishi almaqchi bolghan ayalining yüzige we ikki qoligha tiklip qarisa bolidu. Chünki, yüzige qarash arqiliq uning güzellikini, ikki qoligha qarash arqiliq uning bedinining qandaq ikenlikini bileleydu. Emma almaqchi bolghan ayal heqqide uningdin köprek melumat hasil qilishni xalighan kishi tagha achisini yaki qiz qérindashliridin birini uning qéshigha ewetish arqiliq uning barliq supetlirini ulardin bilse bolidu. Shuningdek buikkisi uchrashmaqchi bolghandimu yalghuz uchrashmasliqi, belki qizning acha - singilliridin yaki ishenchlik dostliridin birersi bular bilen birge bolushi kérek.

Emma toy qilishitin burun qiz - oghul ikkisining yalghuz uchrishishigha we bir yerde yalghuz qélishigha bolmaydu.

Gerche öylenmekchi bolghan ikki jins, bir- biri bilen toy qilishqa kélishken bolsimu, ularning nikahi oqulmighichilik ular bir- birige yat sanilidu.

2465/4105 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénida idim, bir kishi kélip, ensarilardin bir ayalgha öylen'genlikini éytqanidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: sen u ayalning chirayigha inchikilep qaridingmu? Dep soridi. U: yaq, dédi. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem: mang, bérip körüp kel! Chünki ular (ensarilar) ning közliri birqandaq kélidu, dédi. (muslim: 1424)

xéridar bolup barghan adem ayalgha tekrar- tekrar qaraydu. Eger shehwet bilen bolsimu uning chirayliq yerlirini inchikileydu. Chünki uning u ayal bilen toy qilish meqsiti peqet mushundaq qilish bilen wujudqa chiqidu. Ayalning yüzidin we alqanliridin bashqa yerlirige qarash toghra emes. Chünki xéridar bolup barghan ayalgha qarash uning bilen toy qilish üchün uni körüshke ihtiyaj bolghanliqi üchün yolgha qoyuldi. Chünki cheklen'gen ishlarni peqet uninggha chüshken ihtiyajqa chushluqla qilish ruxset qilinidu. Yüz insanning chirayigha wekillik qilidu we uning chirayliq yerlirining merkizidur. Ayalning yüzige qarash bilen uning qanchilik chirayliq ikenlikini, alqanlirigha qarash bilen bedinining qanchilik yumshaq we bedinining renggining qaysi rengde ikenlikini biliwalghili bolidu. Kimki bir insanning yüzini körse uni körgen hésablinidu. Shuningdek yene birige uning kiyim üstidin qarighan ademmu uninggha qarighan hésablinidu.

Üchinchi, söz sélish yaki qiz sorash

sözsélish – yigit terepning qiz terepke, ulardin oghligha qizini sorap elchi ewetishi démektur. Bu musulman xelqining milliy we diniy shanliq enenilirining biridur. Söz sélish yigit tereptin qiz terepke bolghinidek, bezi hallarda, qiz tereptin yigit terepkimu bolidu. Bu, bezi angsiz kishilerning chushen'ginidek, éyib sanilidighan ish emes. Quran kerim buishning (yeni qiz terepning yigitni telep qilishning) jaizliqigha isharet qilghan halda, shueyib eleyihissalamning ikki qizi bilen musa eleyhissalamning qissisini bayan qilip mundaq deydu:

[فَجَاءتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاء قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (25) قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَن تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِن شَاء اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (27)]

" ularning (yeni u ikki ayalning) biri musaning yénigha uyatchanliq bilen méngip kélip: ‹(qoylirimizni) sughirip bergenlikingning heqqini bérish üchün atam séni rastla chaqiridu.› dédi. Musa uning (yeni shueybning) qéshigha kélip ehwalni hékaye qilip berdi, shueyb: ‹ qorqmighin, zalim qewmdin qutuldung› dédi. U (yeni shueyb) éytti: ‹manga sekkiz yil ishlep bérishing bedilige sanga bu ikki qizimning birini bérishni xalaymen, eger on yilni toshquzuwetseng (umu) ixtiyaring, (on yilni shert qilip) séni musheqqetke sélip qoyushni xalimaymen, xuda xalisa, méning yaxshi adem ikenlikimni bayqaysen.› " (qeses sürisi 25 - 27 - ayet)

bu qisside, musa eleyhissalamdiki diyanet we exlaqni körgen shueyib eleyhissalamning musa eleyhissalamgha qayil bolup, ikki qizining birini uninggha

nikahlap bérishini xalaydighanliqi we musa eleyhissalamdin qizigha öylinishni telep qilghanliqi ipadilinidu.

Tötinchi, nishanlinish yaki bishi baghlinish

nishanlinish - qiz terepning yigit terepning teliwini qobul qilghanliqi we toyning teyyarliqliri pütkendin kéyin, ikki terepning oghul - qizlirini bir - birige öylep qoyushqa razi bolghanliqining ipadisi démektur. Chünki bu waqitta, yigit bilen qiz turmush qurush üchün nishanini bir - birige qaratqan bolidu. Buningda yigit terepning qiz terepke sowgha – salam teqdim qilishimu, ularning bir - birige nishanlan'ghanliqning emeliy ipadisidur. Nishanliq dewri intayin muhim bir dewr bolup, bextlik we menggülük aile qorushni meqset qilghan yigit - qiz üchün bir - birini tonush, biri - birining diyanitini, exlaqini we bilishke tégishlik bolghan tereplirini yaxshi igilesh dewridur.

Nishanliq dewri qiz - yigitlerning toydin kéyin pushayman qilip qalmasliqi üchün paydiliq bir dewrdur. Bu dewrde qiz - yigitler bir - biri bilen yaxshi tonushush arqiliq öylinish yaki wazkéchish qararini béridur. Biraq bu ikkisining öylinish aldidiki nikah oqulushidin burun birer jayda yalghuz uchrishishi dinimizgha we milliy enenimizge xilaptur. Sheriet hökmi boyiche éytqanda, haramdur. Peyghember eleyhissalam bir hediside: "yat er bilen yat ayal yalghuz qalmisun, bu waqitta, ularning üchinchisi sheytan bolidu" deydu.

Künimizdiki échinishliq hadisiler, weqelikler bu hedisning neqeder toghra we heq éytilghanliqini ispatlap turmaqta. Nurghunlighan güzel qizlarning "sinashtuq" shuari astida özlirining kélecheklirini nabut qilip, pushaymandin qollirini chshlep qalghanliqi, yigitlirining shirin sözlirige ishinip kétip özlirining hayatini depsende qilghanning ustige, ata - anisigha nomus we shermendilik élip kelgenliki we bashqimu échinishliq ehwallar bizning öz dinimizning qaide - yosunlirigha milliy enenimzning exlaq desturigha xilapliq qilghaniliqimizdin kélip chiqmaqta.

Dinimizgha emel qilsaq biz hertürlük pushaymanlardin we balayi – apetlerdin özimizni saqlap qalalaymiz. Ata - anilarning qizlirining yigiti bilen nikahtin burun yalghuz uchrishishigha yol qoyushi, ”dostlar ziyariti“ bahanisi bilen öyidin künlep, hetta kéchilep yoq bolup kétishini normal ehwal dep chushinishi intayin béghemlik we perzentlirige qarita éghir mesuliyetsizliktur.

Qiz - oghullarni özliri xalimighan birsi bilen öylinishke zorlimasliq

islam dini qiz– oghullarni ularning raziliqi bolmighan birsi bilen öylinishke zorlashni qetiy ret qilidu. Belki ularning rayini we ixtiyarini nikahning awwalqi shertliridin qilip békitti. Ayal kishilerni meyli ular qiz bolsun, meyli chokan bolsun héchbir waqitta ular xalimighan birsi bilen öylinishke zorlashqa bolmaydu.

2483/4133 - abdullah ibni abbas reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: tul ayalning yatliq bolush yaki bolmasliq qarari weliysining qararidin küchlüktur. Emma qizlarni yatliq qilishtin burun, ularning raziliqini élish kérek. Qiz balining jawab bermey, süküt qilishi raziliq bildürginidur. (malik 1114, muslim: 1421)

bu hedistin shu mena chiqiduki, chokan özining toy ishini uning ata - anisi we bashqa ige chaqiliri qoshulmighan teqdirdimu özi yalghuz béjirish hoquqigha ige. Emma qiz özining toyini özi qilalmaydu. Belki ata - anisi teripidin bashqurilidu. Lékin ata - anilar qiz - oghullirini özliri xalimighan biri bilen öylinishke zorliyalmaydu. Qizning rayi nikahning awwalqi shertliridindur. Eger ata - anilar

buninggha xilapliq qilidiken, ular qiz- oghullirning hoquqlirini depsende qilghanliq seweblik allahning aldida gunahkar bolidu.

Emma qiz bolsun yaki chokan bolsun diyanetsiz, exlaqsiz birige yatliq bolimen dep toriwalsa, shuningdek oghulmu exlaqsiz, diyanetsiz birini alimen dep turiwalsa, bu waqitta ata - anisi uninggha qarshi chiqalaydu we bu ishni ret qilalaydu. Eger qiz kichik bolup, özining kélechikini yaxshi talliyalmaydighan yashta bolsa, ata - anisi yaki tughqanliri uni özliri xalighan yerge yatliq qilidu.

Xéridar bolup barghan kishining ayal bilen xali bir yerde qélishning hökmi

xéridar bolup barghan erning, ayal bilen bir öyde ikkisi yalghuz qélishi yaki uni özige hemrah qilip baghchidek, aylinip kélidighan orunlargha apirip kélishi toghra emes. Chünki sheret qarashtin bashqa ishlargha ruxset qilmidi. Xéridar bolup barghan adem bilen ayal islamning qarishi boyichee téxi bir - birige yat hésablinidu. Erning yat bir ayal bilen ayrim bir yerde qélishi toghra emestur. Peyghember eleyhissalam bir er bilen bir ayalning ayrim yerde qélishini qattiq chekligen. Eger ayal bilen uruq toghqanchiliq munasiwiti bolsimu mehrimi bolmisa, uning qéshigha kirishtin agahlandurup, "namehrem ayallarning yénigha kirmenglar" dédi.

Öylinishke bergen sözini buzushning hökmi

bu yerde shuni bayan qilip ötüshke toghra kéliduki, her ikki terep xéridar bolup chay ichirup toy qilishqa kéliship bolghandin kéyin, choqum toy qilishqa mejbur emestur. Yeni her ikki terep eger yéniship kétish özlirige paydiliq dep qarisa, ularning toy qilishqa bergen sözlirini buzup toy qilishtin yiniwélish heqqi bar. Bezi insanlar bu qarashni bir purset bilip xéridar bolghan qiz bilen ayrim bir yerde yalghuz qalghandin we uningdin xuddi bir er ayalidin paydilan'ghandek paydilan'ghandin kéyin uning exlaqining, mijez xaraktirining özige yaqmighanliqi we özining undaq qiz bilen öy tutalmaydighanliqi bahanesi bilen sözidin yéniwalidu. Shuning üchün islam dini chay ichirilgen qizi bolsimu bir erning bir ayal bilen ayrim bir yerde qélishini haram qildi.

Telep qoyolghan ayalgha bashqa birsining telep qoyishining hökmi

islam dini kishiler arisidiki muhebbet, söygü, we wapadarliqning hemmige ortaq bolghan halda dawam qilishni, adawet we düshmenliklerning jemiyettin yoqulishini teshebbus qilidu. Shunga islam dini musulmanlarning bérawning sodisi üstige soda qilishini, birawning nishanlan'ghini üstige nishanlinishini qetiy meni qilghan.

Emma biraw bir ayalgha söz saldurup téxi nishanlanmighan bolsa, u ayalmu uning telibini qobul qilghanliqini bildurup éniq jawab qayturmighan bolsa, bu halette, u ayalgha bashqa birsining söz saldurushi jaizdur. Chünki buayal burunqisi bilen téxi nishanlanmighan we ikkisining otturisida birer baghlinish hasil bolmighan iken, bashqisining uninggha söz saldurushigha we nishanlinishigha yol bar démektur. Shuningdek, bu ayal birinchisi bilen nishanlinish jeryanida bir - biri bilen yéqindin tonushushi arqiliq ikkisining turmush qorup bextlik bolushigha ishench hasil bolmighanliq sewebtin ular bir - biridin waz kechken bolsa, bu waqitta bashqa birining bu ayalgha nishanlinishi, uningmu qobul qilishi jaizdur.

Eger ikkinchisi (yeni ikkinchi bolup söz saldurghuchi) bu ayalni tehdid qilip

qorqutush yaki uninggha birinchisini (yeni birinchi bolup uninggha söz saldurghan kishini) yaman körsitish yaki bashqa chariler arqiliq uningdin wazkechkuzup uning bilen özi nishanlinish, andin öylinish meqsiti bilen söz saldurghan bolsa, bu ne sherietke, ne insaniyetchilikke oyghun kelmeydighan rezillik hemde mekkarliqtur. Sheriet tarazisi boyiche éytqanda, haramdur. Chünki, bu halette ikkinchisi birinchisining nésiwisige qol salghan bolidu. Bundaq qilish heqsizliktur. Bu mawzudiki haramdin meqset nikahning durus bolmaydighanliqini ipadilimeydu, belki nikah uning shertlirining toluq bolushi sherti bilen jaizdur. Biraq ikkinchisi birinchisining heqqige tajawuz qilghanliqi üchün gunahkar bolidu dégenliktur. Sewebsiz halda, ikkinchisining teklibini qobul qilip birinchisidin wazkechken ayalmu uninggha wapasizliq qilghanliqi üchün gunahkar bolidu. Chünki musulmanliqning nishanisi ehdisige wapa qlishtur.

2460/4098 - ibni ömer reziyellahu enhuma mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem bir - biringlarning sodisini buzmasliqqa, biringlar almaqchi bolghan qizgha (almaqchi bolghan yigit élish niyitidin waz kechmigiche yaki bashqilarning élishigha ochuq ruxset qilmighuche) söz achmasliqqa buyridi. (buxari: 5142)

bu hedis birsi telep qoyghan ayalgha bashqa birsining telep qoyushining toghra bolmaydighanliqini körsütüp béridu. Chünki telep qoyulghan ayalgha telep qoyush deslepte telep qoyghan ademge zerez élip kélidu. Bundaq qilish kishiler arisida adawet we bir - birini yaman körüsh urughining chéchilishigha seweb bolishi mumkin. Islam dini kishiler arisida adawet we bir - birini yaman körüsh urughining chéchilishigha seweb bolidighan nersilerning aldini élishqa bek ehmiyet bergen bir dindur. Eger ayal kishi bir ademning teliwini qobul qilip uning bilen öylinishke razi bolup bolghandin kéyin ikkinchi bir ademning u ayalgha telep qoyushi durus emestur. Eger ayal, birinchi kishining teliwini qobul qilmay ret qilghan yaki éniq bir nerse démey ikkinilip turghan chaghda, ikkinchi bir ademning uninggha telep qoyushi toghridur. Buning delil pakiti töwendiki hedistur.

2705/ 4495 - fatime binti qeys reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: érim ebu emr ibni hefs (qélip qalghan üchinchi taliqimnimu bérip) yénishishqa bolmaydighan teriqide talaq qiliwetti. Emma u özi yénimda yoq idi, shunga wekili arqiliq manga bir az arpa ewetti, men buni az körüp, érimning wekilige achchiqlandim, u: allening nami bilen qesemki, séning bizning üstimizde héchbir heqqing yoq, dédi. Shuning bilen, peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénigha bérip bolghan ehwalni éyttim. Peyghember eleyhissalam: uning sanga nepeqe bérish mejburiyiti yoq, dédi we méni ummu sherik reziyellahu enhaning öyide iddet tutushqa buyrup bolup: u ayalning yénigha sahabilirim köp kiridu, shunga yaxshisi ibni ummu mektumning yénida iddet tutqin, uning közi tutulup qalghan bolghachqa, kiyimliringni xatirjem almashturalaysen. Idditing chiqqandin kéyin, manga xewer qilghin! Dédi. Idditim chiqqandin kéyin, peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yénigha kélip: manga muawiye ibni ebu sufyan bilen ebu jehm ikkisi teklip berdi, dégenidim: ebu jehm öshnisidin hasisini chüshürmeydighan (yeni xotun kishini tola uridighan) adem, muawiye bolsa, puli yoq bir kembeghel. Yaxshisi usame ibni zeydke tegkin, dédi. Biraq men uninggha tégishni yaqturmidim. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem manga qayta: usamege tegkin! Dédi, shuning bilen, usamege tegdim. Alle bu ishtimu köp

yaxshiliqlarni orunlashturghan iken, kéyin, uninggha yatliq bolghanliqim üchün köp xursen boldum. Yene bir hedisning axirda, men usame ibni zeyd bilen toy qilghanidim, uninggha yatliq bolghandin kéyin, alle méning (kishiler arisida) yüz - abruyumni östürdi we méni eziz qildi, dep kelgen. (muslim: 1480)

iddet ichidiki ayallargha nishanlinish mesilisi

iddet tutquchi ayallar üch türlük bolidu:

1) bir talaq bilen talaq qilin'ghan ayal kishi

bir talaq bilen éridin ayrilghan ayal kishi gerche talaq qilin'ghan bolsimu, u, iddet waqti tugigen'ge qeder érining igidarchiliqidin chiqip ketmeydu. Iddet toshquchilik bolghan ariliqta éri uni xalighan waqitta nikahsiz qayturup alalaydu. Iddet waqti tugigendin kéyin, u ayal érining zimmisidin chiqqan bolidu. Bu waqitta uninggha söz saldurush, nishanlinish we öylinish jaizdur. Emma ayal kishi érining idditidin chiqip bolmighiche uninggha nishanlinish yaki resmi nishanlanmisimu söz sélish qetiy jaiz emestur. Chünki bu ayal érining idditidin chiqip bolmighan iken, u érining zimmisida bolghan bolidu. Buningda éri bilen yariship qélishi üchün pursetmu bar dégenliktur.

2) éri ölüp ketken ayal kishi

islam dini kishilerning hissyatlirigha hörmet qilidu. Adette éri ölüp ketken ayal kishige haman biraw xéridar bolsa, érining tughqanliri biaram bolidu, baliliri bolsa perishan bolidu. Islam dini ayal kishining herqandaq kishige üch kündin artuq matem tutushini qetiy chekligen bolsimu, uni éri üchün 4 ay 10 kün iddet tutushqa buyrughan. Chünki, er - xotunluq rishtisi alahide muqeddes bir baghlinishtur. Ayal kishining érining yüz - xatirisini qilmastin, idditini toshquzmay turup yatliq bolush koyida bolushi nikahning muqeddeslikige perwa qilmighanliqidur. Bu insaniyetchilikkimu yatmaydu. Shunga ayal kishining bu muddet ichide (yeni 4 ay 10 künlük idditi ichide) bashqa erler bilen nishanlinishi haram qilin'ghan. Emma bu muddet ichide uninggha söz saldurushqa bolidu.éri ölüp ketken ayalgha resmi nishanlanmastin söz saldurush bashqilarningmu köngullirini renjitip qoymaydu, chünki éri ölüp ketken ayal iddettin kéyin beribir yatliq bolmay qalmaydu.

Shunimu éytip ötüsh kérekki, ottura asiya xelqliride ortaqlashqan bir qalaq adet bar. U bolsimu, bir ailidin birersi wapat bolghan bolsa, uning yili toshmighiche bu öyde öylinish yaki yatliq bolush ishliri bolmaydu. Ularning étiqadida bundaq qilish ölgüchi merhumning hörmitini saqlimighanliqmish. Emeliyette bolsa, buadet özini bihude aware qilghanliq, oghul - qizlirining bextlirini kéchiktürgenlik yaki depsende qilghanliqtur. Köpligen qiz – yigitler bu qalaq adet tupeylidin waqtida öylinelmey, waqitning ötishi bilen bir - biridin wazkéchishidu yaki exlaqqa xilap kélidighan binormal ishlarni ötküzüp salidu we özlirini buzidu. Netijide, saadetlirini kéchiktüridu, köp hallarda berbat qilidu. Ölüklerge hörmet qilish - ularning wesiyetlirni yürgüzüsh, heqqide dua qilish arqiliq bolidu. Emma uning yilini kütüp qiz - oghullirini öylesh yaki yatliq qilish ishlirini kéchiktürüsh ulargha hörmet bildürgenlik emes, belki azar qilghanliqtur. Chünki ular xata ishlargha razi bolmaydu. Shunga biz pütün ishlirimizda allah quranda körsetken boyiche ish körsek eng toghrisini qilghan bolimiz. Allahning körsetkenliri bizni dunya we axirette bextlik qilishni meqset qilidu.

3) üch talaq bilen talaq qilin'ghan ayal kishi

üch talaq bilen éridin ayrilghan ayal kishining idditi toshqichilik bolghan

ariliqta, bashqa erlerning uninggha söz sélishi yaki nishanlinishi jaizdur. Chünki, üch talaq bilen ayrilghan ayal, éri talaq qilghan haman uning zimmisidin pütünley chiqip ketken bolidu. Uning peqet üch qétim adet körup paklinishila qalghan bolidu. Bu halette éri uni yéngidin nikah qilish bilenmu özige qayturup alalmaydu. Peqet u ayal bashqa birige ömürlük xotun bolush niytide nikahlinip, kéyin éri ölgen yaki ayrilghan'gha oxshash sewebler bilen ikkinchi éridin ayrilghandin kéyin, birinchi érige yéngi nikah bilen qaytalaydu. Shunga üch talaqning idditi ichidiki ayal kishige bashqilarning söz sélishi yaki nishanlinishi jaizdur.

Öylinishtiki qiyinchiliqlar

melumki, zaman ilgiriligenséri bezi chong sheherlerde toy siliqliri heddidin artuq éship kétiwatidu. Insanlar yartilishidinla öz tebiitidimu er - xotun bolup, bir - biri bilen unisi – ulpet we muhebbet ichide yashashni arzu qilidu. Chünki ayal kishi öz aldigha yalghuz yashighanda, hayatliqning nurghunlighan qiyinchiliqlirigha taqabil turushtin ajiz kélidu. U maddiy we meniwi jehettin özini himaye qilidighan, turmushtiki éhtiyajlirini qamdaydighan birer er kishige muhtajdur. Er kishimu özi yalghuz ötüshke ajiz kélidu. Chünki, u sirtta tirikchilik üchün ishlesh bilen birge öy ishlirini jayida aqquzup kételmeydu. Exlaq tereptinmu öz nomusini saqlap, haram ishlardin yiraq bolushqa ajiz kélidu. Chünki, jinsiy hewes kishilerni türlük balalargha duchar qilidu. Eng muhim bolghini, insaniyet üchün paydiliq we yaramliq nesiller er bilen ayalning nikahta birlishishi arqiliqla meydan'gha chiqalaydu. Perzent körüsh, shu arqiliq özining nam - nishanisini dawam qildurush herqandaq kishi üchün chong armandur. Bundaq iken, kishilerning öylinish ishlirigha tosqun bolidighan yaki uni kéchikturushke seweb bolidighan herqandaq amil eqil we dinning birdek ittipaqi bilen qetiy haramdur.

Oghul - qizlarning waqtida öylinelmey nöwettiki turmushtin mehrum qélishlirigha we ularning türlük rezil yollargha kirip kétishlirigha sewebkar ata - anilardur, elwette. Bu xil balalargha duchar bolmaslqning eng yaxshi charisi toy chiqimlirini we qizlarning méhirlirini éghirlashturwetmeslik, éhtiyajigha qarap azgha kupaye qilishtin ibarettur.

Insan shundaq hörmetlik mewjudatki, u, pulgha sétip élinmaydu. Qizlar dunyaning herqandaq bayliqliridin elwette qimmetliktur. Bashqilar bilen riqabetlishish yaki bashqilarning narazi bolushliridin qorqup yaki mal - dunya temesi bilen toy chiqimlirini östürüwétish xatadur. Oghul - qizlarning kélechikini we bext - saaditini oylap ish körüsh kérek. Pul - mal kishini köp hallarda bextlik qilalmaydu. Ailini peqet qanaet, azgha razi bolush, ortaq muhebbetla béyitalaydu we bextlik qilalaydu.

Jemiyettiki bezi angsiz we diyanetsiz kishilerning éyiplishidin yaki ”qizini békarghan bériwetti“ dégen'ge oxshash tétiqsiz sözlerni tarqitishidin qorqmastin, belki eng awwal allahtin qorqishimiz kérek. Allahning emrini tutqan kishi dunya we axirette éyiplanmaydu we xorlanmaydu.

Beshinchi bap. Nikahning sheritliri we edepliri

nikah qilish

nikah – er bilen ayalning bir - biridin ortaq menpeetlinish meqsitide bextlik bir ailini qurup chiqish üchün ikikisining ottursidiki er - ayalliq munasiwitining baghlinishi démektur.

Islam sheriitining kamilliqining bir misali shuki, uningda, meyli insanlar arisida

yüz bérip turidighan soda - sétiq muamililiri bolsun, meyli amanet qoyush, qeriz bérish we élish muamililiri bolsun, hemde bashqimu muamililar bolsun, insanlar jemiyiti uningdin bihajet bolalmaydighan herqandaq bir muamile üchün mueyyen qanun - prinsiplar békitilgen. Nikahmu yoqiriqi muamililarning bir türi bolghanliqtin, uningdimu mueyyen qanun - prinsiplar bar.

Nikahning toghra bolishining shertliri

nikahning toghra bolishi üchün töwendiki shertler lazim.

1- toy qilidighan er we ayalning bu toygha razi bolishi. Eger toygha ularning her ikkisi yaki biri razi bolmisa, nikah toghra bolmighan bolidu. Chünki nikah u ikkisi üchündur. Shunga xuddi soda sétiqqa oxshash nikahning toghra bolishi üchün her ikki terepning toy qilishqa razi bolishi asasliq sherttur. Allah taala soda sétiqning toghra bolishi üchün uning razi bolun'ghan halda qilishishining lazim ikenlini bayan qilip mundaq dédi:

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلاَّ أَن تَكُونَ تِجَارَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ وَلاَ تَقْتُلُواْ أَنفُسَكُمْ إِنَّ اللّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (29)]

"i möiminler! Bir - biringlarning mallirini (oghriliq, xiyanet qilish, bulash, jazanixorluq, qimar oynash qatarliq) naheq yol bilen yewalmanglar, ikki terep razi bolushup qilishqan soda - sétiq arqiliq érishilgen nerse buningdin mustesna. Siler özünglarni (yeni bir - biringlarni) öltürmenglar, allah heqiqeten silerge nahayiti méhribandur "[süre nisa-29].

Eger soda sétiqning toghra bolishi üchün ikki terepning razi bolishi shert bolsa, nikahta uning toghra bolishi üchün ikki terepning razi bolishi elwette sherttur. Chünki nikah ishi soda sétiq ishidin inchike we nazuk bir ishtur.

2484/4135 - ibni abbas reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: téxi yatliq bolmighan bir qiz peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénigha kélip, dadisining özi xalimaydighan birige mejburiy yatliq qilghanliqini éytqanidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem u qizgha (nikahni buzush yaki qobul qilish) ixtiyarliqini berdi. (ebu dawud 2096)

2591/4310 - ebu seid reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: bir kishi peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénigha bir qizini bashlap kélip: i resulullah! Bu qizim erge tegkili unimaywatidu, dédi. Peyghember eleyhissalam: dadangning gépige kirgin! Dédi. U qiz: yaq, sen manga er kishining ayali üstidiki heq - hoquqlirining néme ikenlikini dep bermigiche, dadamning gépige kirmeymen, dédi. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem: er kishining ayali üstidiki heq - hoquqliri shu derijide köpki, érining bir yéri yarilansa, ayali shu yarini yalisimu yaki burnining töshüki qan yiringgha toshup ketken bolsa, ayali shuni taziliwetsimu, érining heqqini ada qilalmaydu, dédi. Buni anglighan qiz: séni heqni yetküzüsh üchün peyghember qilip ewetken zat (alle) bilen qesemki, men menggü toy qilmaymen, dédi. Shuning bilen, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: ayallarning maqulliqini almay turup (mejburiy) erge bermenglar! Dédi. (bezzar 1465)

2483/4133 - abdullah ibni abbas reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: tul ayalning yatliq bolush yaki bolmasliq qarari weliysining qararidin küchlüktur. Emma qizlarni yatliq qilishtin burun, ularning raziliqini élish kérek. Qiz balining jawab bermey, süküt qilishi raziliq bildürginidur. (malik 1114, muslim: 1421)

mezkur hedisler nikahning toghra bolishi üchün ayalning toy qilishqa razi bolishining asasliq bir shert ikenlikini körsütüp béridu.

2- toy qilmaqchi bolghan ayalgha bir ademning ige bolishi. Köp qisimdiki alimlarning köz qarishiche, nikahning toghra bolishi üchün nikah ishlirini dada yaki chong dadigha oxshash ayalgha ige bolghan adem üstige élishi sherttur. Shuning üchün köp qisimdiki alimlarning köz qarishiche, nikah ishlirini toy qilmaqchi bolghan ayalning özi öz üstige élishi toghra emestur. Emma henefiy mezhepidikilerning köz qarishiche, balaghetke yetken qiz nikah ishlirigha özi mes'ul bolup özini özi erge bireleydu, shuningdek yene u bashqa bir ayalning nikah ishlirini üstige élip uni erge bireleydu, u yene özini erge bérishke xalighan ademni teyin qilip wekilmu qilalaydu. Ularning delili pakiti bolsa, allah taalaning " eger siler ayallarni talaq qilghan bolup, ularning idditi toshqan we qaide boyiche tegmekchi bolghan éri bilen, pütüshken bolsa, ularni nikahlinishtin tosmanglar" (süre beqere 232- ayetning bir qismi) dégen ayitidur.

Ayalgha ige bolidighan ademning er, eqli hushi jayida, balaghetke yetken musulman bir adem bolishi sherttur. Eger ayalning uruq tughqanliridin shu süpette birer adem tépilmisa, u ayalgha yurtning qazisi igidarchiliq qilidu. Qazi ayaldin ruxset alghandin kéyin uning nikah ishlirigha mes'ul bolidu.

3- ikki guwahchi. Nikahning toghra bolishi üchün balaghetke yetken, eqil hushi jayida we musulman ikki ademning guwahchi bolishi sherttur. Guwahchisiz qilin'ghan nikah toghra bolmaydu. Bu köp sandiki alimlarning köz qarishidur. Guwahchining shert qilinishi her ikki terepning heq hoquqlirini saqlap qélish we nikahni téximu ishenchilik qilish üchündur. Ayallarning guwahchiliqi astida qilin'ghan nikah toghra emes. Chünki ayallar adette nikah qilin'ghan sorunlargha barmaydu. Emma henepiy mezhipining qarishi boyiche bir er ikki ayalning guwahliqi bilen qilin'ghan nikamu toghra bolidu. Guwahchilar hazir bolmighan nikah, nikah bolmaydu. Bu heqte allah taala mundaq deydu: " siler er kishinglardin ikki kishini guwahliqqa teklip qilinglar. Eger ikki er kishi yoq bolsa, siler (adalitige, diyanitige) razi bolidighan kishilerdin bir er, ikki ayalni guwahliqqa teklip qilinglar." (beqere sürisi 282 - ayet)

nikahqa munasiwetlik ishlar

nikahtin kéyin töwendiki üch nerse belgilinidu:

1. Méhiri heqqi yaki toyluq

méhir - nikah sewebi bilen erning ayaligha bérishke tégishlik bolghan melum miqdardiki maddiy heq (pul) démektur. Méhir bérishni er - ayal ikkisi toydin burun shert qilghan bolsun, yaki shert qilmighan bolsun her halette er kishining uni nikahtin kéyinla ayaligha neq yaki yérimini neq, yérimini nisi bérishi lazim. Toyluq bolsa nikahning lazimetliridin, lékin nikahning toghra bolishi üchün tépilish lazim bolghan shertlerdin emes. Shuning üchün nikah qilin'ghan chaghda toyluqni teyin qilmay turup qilghan nikahmu toghra bolidu. Bundaq halette ayal özining jemiyetide bar tengtushining toyluqini telep qilish heqqige igidur. Ayet we hedisler toyluqning islam dinida yolgha qoyulghan bir nerse ikenlikini körsütüp béridu. Allah taala bu heqte mundaq dédi.

[وَآتُواْ النَّسَاء صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِن طِبْنَ لَكُمْ عَن شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا (4)]

ayallargha ularning mehrilirini xushalliq bilen sowgha qilip béringlar. Eger ular uningdin bir qismini silerge ötünüp berse, uni mezzilik, singishlik (yeni pak - halal

bilip) yenglar [süre nisa - 4].

Nikah qilin'ghan chaghda toyluqni teyin qilmay turup qilghan nikah toghra bolsimu, lékin bu chaghda toyluqni teyin qilish musteheptur. Chünki peyghember eleyhissalam qizlirini yatliq qilghan we özi öylen'gen chaghlarda toyluqni teyin qilghan. Nikah qilghan waqtida toyluqni teyin qilish kéyin yüz bérip qélish ihtimali bar talash tartish we ixtilapning aldini alidu.

2490 /4150 - ebu seleme mundaq deydu: men aishe reziyellahu enhadin mehri heqqi toghrisida sorighanidim, u mundaq dédi: peyghember sellallahu eleyhi wesellem ayallrining mehri heqqi üchün on ikki yérim uqiye bergenidi. Bu, besh yüz tenggige toghra kéletti. (nesai 3347)

ayalgha toyluq bérishning yolgha qoyulishning nurghunlighan hékmetliri bar. Toyluq bolsa, erning ayalni teqdirleydighanliqini we hörmetleydighanliqini ipadilep béridighan maddiy bir alamettur. Shuning üchün allah taala toyluqni özining, "ayallargha ularning mehrilirini xushalliq bilen sogha qilip béringlar." dégen ayitide ,soghat dep süpetlidi. Toyluq er - xotun arisidiki alaqini küchlendüridu. U er - xotun arisidiki meniwiy alaqini küchlendüridighan maddiy bir alaqidur. Toyluq yene ayal ata anisining öyidin erning öyige köchürülidighan kéchide ihtiyaj bolidighan yingi kiyim kichek, zinet buyumliri, etir we bezi öy saymanliri qatarliq nersilerni qamdaydu. Ayalning shu kéchide mezkur nersilerge ihtiyajining chüshishide shek yoq.

Méhirining miqdari: islam dinida toyluqning mueyyen bir miqdari yoq. Barliq alimlarning közqarishi boyiche toyluqning yuqirisining chek chégrasi yoq. Shuningdek toyluq yene köp qisim fiqhishunaslarning közqarishi boyiche uning töwininingmu chek chégrasi yoq. Chünki biz yuqirida bayan qilip ötkünimizdek toyluq dégen erning ayalini teqdirleydighanliqini körsütüp béridighan bir maddiy alamettur. Shunga toyluq üchün mueyyen bir miqdar békitiwélish eqilgha anche uyghun emes. Yene kélip ayallar süpette, chirayda, xislette, qabiliyette we iqtidarda bir - birige oxshimaydu, shuning üchün ularning toyluqiningmu bir - birige oxshimasliqi nahayiti tebidur.

Toyluqning bir chek chégrasi bolmisimu, lékin hazirqi dewrimizde, köpligen islam dunyasida körülginidek hetta toyluqning öylinishke tusalghu bolidighan bir amil bolup qalmasliqi üchün toyluqni yenggil qilish yaxshidur, uni éghirlashturwétish bolsa yaman bir ishtur.

2491/4153 - ömer ibni xettab reziyellahu enhu mundaq dégen: i xalayiq! Ayallarning mehri heqqini yuqiri qiliwalmanglar, chünki bu (yeni mehri heqqini yuqiri qiliwélish) dunyada shereplik ish bolghan bolsa yaki allening dergahida teqwaliq sanilidighan birer ish hésaplansa idi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem bu ishni silerdin burun qilghan bolatti. Men peyghember sellallahu eleyhi wesellemning ayalliri yaki qizlirining mehri heqqini on ikki uqiyedin ashuruwetkinini bilmeymen. (tirmizi1114)

2492/ 4154 - yene bir riwayette: ayallarning mehri heqqi köpiyip ketse, erning könglide ayaligha qarita öchmenlik peyda bolushqa seweb bolidu, hetta er: ”men séning sewebingdin üstümge kötürelmigüdek derijide éghir yük artiwaldim“ depmu salidu, dégen ibare qoshup neqil qilin'ghan. (nesai 3349)

toyluq peqet ayalningla heqqidur. Ayal uni özi xalighan shekilde ishliteleydu. Shuning üchün ata anilarning yaki ayalning uruq tughqanlirining birersining toyluq üchün ayalgha bérilgen pul yaki nerse kéreklerdin ayalning raziliqisiz azraq

bolsimu iliwilishi toghra emes. Bezi ata anilarning qizlirining toyluqining hemmisini yaki bir qismini, bezi uruq tughqanlarning hemshirilirining toyluqining hemmisini yaki bir qismini ayalning ruxsitisiz éliwélishliri sherette toghra emes. Eger toyluqning igisi bolghan ayal razi bolup toyluqini berse ata anilarning yaki uning uruq tughqanlirining uni élishi toghridur.

Méhir miqdarining az köplikining chéki yoqtur. Méhir peqet erning iqtisadiy sharaitigha qarap bolidu. Toydin burun er terep bilen ayal terep özara pütüshken méhir miqdari hésabqa élinidu. Eger toydin burun ayal kishige méhir bérishni pütüshmigen bolsa, yaki pütüshken bolsimu uning miqdarini teyinlimigen bolsa, bu haletlerde er kishi ayaligha shu sheherde adet bolup éqiwatqan méhir miqdarining ölchimi boyiche méhir béridu. Chünki méhir – ayal kishining nikah sewebi bilen belgilen'gen tebiiy heqqidur. Méhir miqdarining addi, yénik bolghini yaxshidur. Peyghember eleyhissalamning tewsiyesimu méhirni éghir qiliwétip toyni qiyinlashturup qoymaslqtur. Méhir - pul - mal bérish bilen ada tapqinidek, meniwi menpeet bilenmu ada tapidu. Peyghember eleyhissalamning bir sahabini u kembeghel bolghachqa, uning ayaligha béridighan méhiri bedilige, ayaligha quran ugitishini shert qilish bilen öylendürgenliki riwayet qilin'ghan.

2. Nefeqe yaki teminat

teminat bolsa, ayalning erning üstidiki ikkinchi heqqidur. Ayal bay bolghan teqdirdimu özige yaki érige yaki ailidiki ademlerning birersige teminat bérishke buyrulmaydu. Islam dinida ailidikilerge teminat bérishke buyrulidighan kishi bolsa, péqir bolghan teqdirdimu erdur. Shuning üchün er ayaligha, baliwaqilirigha we ailidiki ademlerge teminat bérish üchün ishlishi, tijaret we hüner qilishi lazim. Allah taala teminatning erning üstige yüklen'gen bir mejburyet ikenliki heqqide mundaq dédi." erler ayallarning hamiyliridur, bu allahning ularning bezisini bezisidin (yeni erlerni küch - quwwet, ghazatqa chiqish qatarliq jehetlerde ayallardin) artuq qilghanliqidindur we erlerning öz pul - mallirini serp qilghanliqidindur (yeni ayallarning nepiqisi erlerning zimmisige yüklen'genliktindur)." [süre nisa 34- ayetning bir qismi] yene bir ayette mundaq didi. "atilar anilarni qaide boyiche yémek ichmek, kiyim kéchek bilen teminlep turushi kérek" [süre beqere 233- ayetning bir qismi] teminat ayalgha öy tutup bérish, kiyim kéchek, yémek ichmek bérish we turmushta kéreklik bolghan hemme nersilerni teyyarlap bérish qatarliqlarni öz ichige alidu. Teminatning miqdari erning bayliq we péqirliq ehwaligha qarita bolidu. Allah taala bu heqte mundaq dédi.

[لِيُنفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا (7)]

"bay adem (ayalini we balisini) özining bayliqigha yarisha teminlisun, rizqi tar qilin'ghan adem allahning uninggha berginige yarisha teminlisun (yeni her adem özining iqtisadiy ehwaligha yarisha xirajet qilsun). ALLAH insanni peqet taqiti yétidighan ishqila teklip qilidu (yeni péqir ademni bayni teklip qilghan ishqa teklip qilmaydu), allah qiyinchiliqtin kéyin asanliqni béridu (yeni péqirliqtin kéyin bayliqni béridu)" [süre talaq-7].

Ailini teminlesh erning üstige yöklen'gen mejburiyet bolsimu, lékin ayalning buningda erge yardemliship bérishi toghridur. Yeni ayal öyning bezi chiqimlirini özining pulidin chiqirip qilip berse bolidu. Bu halda ayal ailige yaxshiliq qilghuchi

hésablinidu. Ayal xalighan waqitta yardem qilishtin toxtiwalalaydu. Eger er ayaligha yéterlik teminatni bermise ayalning erge büldürmestin uning mal dunyasidin özige yéterlik miqdarda élish heqqi bar. Buning delil pakiti töwendiki hedistur.

5502/8994 - aishe reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: utbening qizi hind (ebu sofyanning ayali) peyghember eleyhissalamning yénigha kélip: i resulullah! (burun) héchkimning séning ademliringdinmu xar bolushini arzu qilmayttim, mana emdi héchkimning séning ademliringdinmu eziz bolushini arzu qilmaydighan boldum. I resulullah! Ebu sofyan bekmu béxil adem, men uningdin sorimay turup, pul mélini balilirimning xirajiti üchün ishletsem bolamdu? Dep sorighanidi, peyghember eleyhissalam: muwapiq miqdarda ishletseng, gunah bolmaydu, dédi. (buxari: 7161)

er kishi eger ayalining yoqiriqi chiqimlirigha béxilliq qilip uni jayida ada qilmisa, allahning aldida gunahkar bolidu. Bu halette eger ayali uning iqtisadidin özining hajitige yéterlik miqdarni uninggha körsetmestin alsimu, uninggha gunah bolmaydu. Chünki ayal kishining barliq chiqimliri érining zimmisididur. Buheqte, ebu sufyanning ayali peyghember eleyhissalamning yénigha kélip uninggha, érining bay turup béxilliq qilip uning we balilirining chiqimlirini toluq orunlap bermigenlikidin shikayet qilghan halda, qandaq qilishi kérekliki toghrisida sorighanda, peyghember eleyhissalamning uninggha, ”andaqta, özingiz we baliliringizning éhtiyajigha yéterlikini éringizge körsetmestin alsingiz bolidu.“ dégenliki riwayet qilin'ghan.

Teminat mesiliside shu noqtimu alahide este bolushi kirekki, er ayalgha ayrim öy tutup bérish lazim. U öyde özining uruq tughqanliridin birersinimu ayali bilen bille turghuzmasliq kérek. Chünki öymu ayalgha kéreklik bolghan nersilerning biridur. Shuning üchün erning ayaligha öy tutup bérishi xuddi ayaligha teminat bérish lazim bolghinidek lazimdur. Allah taala ayalgha öy tutup bérish bilen uninggha teminat bérishni bir yerde bayan qilip mundaq dédi: "ularni qudritinglarning yétishiche özenglar olturuwatqan jayinglarning bir qismida olturghuzunglar, ularni tenglikte qaldurush üchün ziyan yetküzmenglar"[süre talaq 6- ayetning bir qismi]

3. Miras

miras - biraw wapat bolghandin kéyin uning mal – dunyasi we bashqimu maddiy menpeetlirining uning warislirigha yutkilishi démektur. Qandaqla bir kishi bir ayalgha nikahlinishi bilen ularning otturisida bir - biridin miras élish hoquqi belgilen'gen bolidu. Miras - biraw ölgendin kéyin élinidu. Yeni er - ayallardin qaysisi burun wapat bolsa, kéyinkisi uning mirasini alidu. Hetta nikahlinip bir - birige yéqinlashmastin biri ölüp ketken bolsimu, kéyinkisi uning mirasini alidu.

Toyni namayan qilish

islam dini bizge toyni namayan qilish we shu arqiliq uni élan qilishni boyruydu. Mana bu– islam dinida meniy qilin'ghan yolsiz nikah bilen allah halal qilghan heqiqiy yolluq nikahning perqini ayrish we allahning bu némitige shükür izhar qilish üchün idi. Xelqi alemge namayan qilip, élan qilinmighan nikah bashqilarning söz tarqitishidin we yaman gumanlarni qilishidin xaliy bulalmaydu.

Mesilen: jemiyettiki bezi pitne – pasatchilar we gheywetchiler nikahi élan qilinmighan birawni ayali bilen körginide, ularning ustidin herxil pitnilerni we töhmetlerni tarqitishqa, shuning bilen ularning abroylirini töküshke aldiraydu.

Shunga islam dini musulmanlar jemiyitini her türlük pitne - pasatlardin we yaman aqiwetlerdin himaye qilish we kishilerning hörmet, abroylirini qoghdash üchün toyni xelqi alemge namayan qilish arqiliq uni élan qilishqa buyrughan.

Toylarda ayallar ayrim, erler ayrim orunlarda bolghan halda tentene qilishi kérek. Ayallarning özlirining ayal jinisliri arisida edep, exlaqqa oyghun shekilde naxsha, ghezel we shéirlarni oqushliri yaxshi bolghandek, erlerningmu özlirining er jinisliri arisida shundaq qilishliri yaxshidur.

2466/ 4108 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, u (aishe) ensarilardin birining toyidin qaytip kelgende, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: i aishe! Toyda tentene qilmidinglarmu? Ensarilar oyun tamashani yaxshi köridighan xelqtur dégen. (buxari: 5163)

5526/9038 - enes ibni malik reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem medinening melum bir kochisidin ötüp kétiwatatti. Kichik qizlarning dap chélip, naxsha éytiwatqanliqini kördi. Ular mundaq dewatatti: ”biz nejjar jemetining qizlirimiz. Némidégen bextlikmizki, muhemmed sellallahu eleyhi wesellem bizning qoshnimiz “. Buni anglighan peyghember sellallahu eleyhi wesellem: alle biliduki, men silerni heqiqeten yaxshi körimen dédi. (ibni maje: 1899)

yoqiriqilardin bashqimu, peyghember eleyhissalamning toylarda naxsha éytish, chalghu eswaplirini chélish arqiliq toyni namayan qilishqa teshebbus qilghan hedisliri köptur. Bu hedislargha binaen, toyni namayan qilish üchün naxsha éytish, oyun - tamasha qilish we chalghu eswablirini chélish jaiz bolupla qalmastin, belki ewzeldur.

Buning sherti, islam exlaqigha uyghun halda, peziletlik bolushi we kishilerni yaman oy – xiyallargha tashlaydighan edepsiz sözlerdin, exlaqsiz heriketlerdin xaliy bolushidin ibarettur. Emma künimizdiki toy sorunliridiki exlaqsiz naxshilar, edepsiz tamashalar we kiyimni az kiyip oynaydighan hayasiz ussullar ne islam dinining prinsipigha ne bizning milliy enenimizge oyghun kelmeydu. Bula peqet yawropaliqlarning we xudasizlarning rezil medeniyetliridur. Özlirini musulman dep yürgen kishilerning muqeddes dinimizning telimatlirigha, milliy enenimizge egishishi we bashqilarning rezil medeniyitini dorap exlaqlirini kirletmesliki lazim.

Toydiki xoshalliq tentetinisi

awwal shuni bilish kérekki, islam dini ijtimaiy hayatqa eng köp ehmiyet béridighan bir din bolup, bashqa dinlargha oxshash terkiydunyaliqni we qattiqchiliqni terghib qilmaydu. Belki islam dini ijtimaiy hayattiki herqandaq ijabiy paaliyetlerni qedirleydu we uninggha munasip ehkamlarni belgileydu. Toy we bashqimu islamiy bayram künliri bolsa xoshallqini tentene qilishni teqezza qilidighan künlerdur. Bu bashqa ghem – qayghuluq we matem künlirige oxshimaydu. Shunga matem künliride kishilerni xoshalliq tentenisi qilishqa teshebbus qilishning munasip bolmighinidek, toy künliridimu kishilerni ölümni yad étishke, dozax azabidin qorqushqa terghib qilishmu hergiz hékmetlik ish emestur. Herqandaq ishning özige layiq qaide – yusunliri bardur. Toy künliride xushalliqini tentene qilish, hemme birdek shadliqni izhar qilish toy künlirige xas qaide – yosundur.

Toyda naxsha éytish we chalghu eswablirini chélish

toyni tentene qilish üchün naxsha éytish, uni anglash we chalghu eswaplirini chélish jaizdur. Xususen, toyni élan qilish üchün toy sorunlirida naxsha éyitish we

chalghu eswaplirini chélish yaxshidur. Peyghember eleyhissalamning sahabilirini toyda tentene qilishqa buyrighanliqi toghruluq hedisler sabit bolghan. Emma éytishqa we anglashqa ruxset qilin'ghan naxshilarning mezmuni kishilerni yaman heweslerge chaqiridighan, edep exlaqqa tesir yetkuzidighan, hayasiz, edepsiz sözlerdin xaliy halda, wetenni, dinni, mertlikni, peziletni, ata - anini we milletni kuyleydighan ésil sözlerdin bolushi sherttur. Chalghu eswaplirini chélishmu jaizdur. Peyghember eleyhissalamning dewride toylarda dap chélinatti. Peyghember eleyhissalammu sahabilirini uningdin tosmaytti. Hetta uning bir qétim öz öyide (uning ayali) aishe reziyellahu enhaning yénida dap chélip olturghan qizlarnimu uningdin meniiy qilmighanliqi, belki ularni teshebbus qilghanliqi toghrsida küchlük hedisler riwayet qilin'ghan. Naxsha we chalghu eswaplirni öz yolida qollansa netijisimu yaxshi bolghinidek, uni yamanliqqa yeni kishilerni azdurghuchi hawayi - heweslerge muptila qilidighan shekilde qollansa, uning netijisi ziyanliq bolidu. Shunga u, islam nezeridimu jaiz bolmaydu.

Qizni chiqiridighan kéchide raye qilinidighan edebler

islam dini qizni chiqiridighan kéchide raye qilish üchün insanning pak tebitige we güzel exlaqigha mas kélidighan edeblerni yolgha qoydi. Bu edeblerning eng muhimliri töwendikilerdin ibarettur.

Qizni chirayliq kiyindürüsh. Qizni yigitke chiqirip béridighan kéchisi uni chirayliq kiyindürüsh sünnettur. Qiz u kéchisi eng chirayliq kiyim we zibu zinnetler ichide chiqirilip bérilishi lazim.

2437/4063 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem méni nikahigha alghanda, men alte yashta idim. Kéyin biz medinige kélip, beni haris ibni xezrej mehellisige orunlashtuq. Medinige kelgendin kéyin, tep késili bolup qélip, chachlirim chüshüp ketkenidi. Késeldin saqayghanda, qaytidin ösüp yelkemge chüshti. Bir küni, dostlirim bilen linggirtaxtaq oynawatattim. Anam ummu ruman kélip méni chaqirdi, men anamning aldigha bardim, uning méni néme meqsette chaqirghanliqini bilmeyttim. Anam méning qolumdin tutqan péti bir öyning aldigha élip keldi. Bekmu téz mangghanliqimiz üchün, nepsim yétishmey qalghanidi. Ishik aldida bir az dem éliwalghandin kéyin, anam su élip, yüzümni we béshimni sürtti, andin méni hoyligha élip kirdi. Hoylida ensarlardin bir top ayal bar iken, ular: xeyrlik, beriketlik we mubarek bolsun! Déyishti. Anam méni ulargha tapshurup berdi, ular üsti - béshimni tüzeshtürüshke bashlidi. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem chashgah waqti bilen kirip keldi, men shu chaghdila bir az qorqushqa bashlidim. Ayallar méni peyghember sellallahu eleyhi wesellemge tapshurup bérip chiqip ketti. Shu chaghda toqquz yashta idim. (buxari: 3894)

3303/5529 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: anam méni peyghember sellellahu eleyhi wesellemge qoshup bérishtin ilgiri biraz semritishni oylap, manga herxil tamaq teyyarlap bergen bolsimu, men u oylighandek semirmidim. Axiri manga terxemek bilen höl xormini yégüzgenidi, xéli obdan semirip qaldim. (ebu dawud: 3903)

mana bu hedis ayal kishining özining érige yasinishi we zinnetlinishi üchün ayallarni yasandurushni we zinnetleshni bilidighan ayalning qéshigha barsa bolidighanliqini körsütüp béridu. Lékin ayallarni zinnetleydighan ayalning musulman ayal bolushi sherttur. Shuning üchün islamda kapir ayalning musulman ayalni yasandurushi we zinnetlishi toghra emes. Shuningdek yene

ayallarning zinnetlinish üchün meyli musulman bolsun meyli kapir bolsun zinnet ishini erler qilidighan yerlerge bérishi toghra emes.

Ayalni ata anisining öyidin érining öyige yötkep kélish murasimi

islamda ayalni ata anisining öyidin érining öyige yötkep kélish üchün yolgha qoyulghan we raye qilishqa tégishlik sünnet we edeb exlaqlar bar. Ularning eng muhimliri töwendikilerdur.

1- tamaq teyyarlash.

Ayalni öyge yötkep kélish murasimida tamaq teyyarlash peyghember eleyhissalam buyrughan we özimu qilghan bir sünnettur.

2503/ 4169 - enes reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem zeyneb reziyellahu enhagha öylen'gende, bir qoy soyup ziyapet bergen bolup, bashqa ayallirigha öylen'gende bergen ziyapetning héchbiride bundaq qilmighanidi. Méhmanlargha nan bilen gösh tarqitildi. Tamaqning köplükidin méhmanlar yep bolalmay ashurup qoydi. (buxari: 5168, muslim: 1428)

2504/4172 - mensur ibni sefiye anisi sefiye binti sheybe reziyellahu enhaning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem ayallridin birige öylen'gende, ikki mud arpa bilen ziyapet bergenidi. (buxari: 5172)

tamaqni teyyarlashqa ketken chiqim erning üstige bolidu. Tamaqni teyyarlashqa erning uruq tughqanliri we uning dost buraderliri yardemliship béridu. Shu küni tamaq teyyarlashta yardemlishish bir yurtta körülgen maxtashqa tégishlik ésil bir ishtur.

2- yighilish.

Yighilish, qizni ata anisining öyidin yötkep élip kelgendin kéyin oghul qizning bir yerge jem bolghanliq munasiwiti bilen bolidighan yighilishtur. Bu hemme adem xosh xoramliqqa tolidighan chaghdur. Öylen'genlerni tebriklesh sünnettur.

2469/4112 - hesen (besri)din mundaq riwayet qilinidu: eqil ibni ebu talib jesm qebilisilik bir ayalgha öylendi, bireylen uni tebriklep: huzur halawetlik we köp perzentlik hayat kechürünglar ! Dégenidi, u: peyghember sellallahu eleyhi wesellemdek: alle toyunglarni xeyrlik we mubarek qilsun denglar ! Dédi. (nesai 3371)

2470/4113 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem öylen'genlerni tebriklimekchi bolsa: alle taala buni sanga xeyrlik we beriketlik qilsun. Ikkinglarni yaxshiliq üstige jem qilsun! Deytti. (ebu dawud 2130)

islam dini bu yighilishta qizni yingi öyge köndürüsh we toyning zinniti üchün gunahlardin yiraq bolghan oyun tamashshalarni ötküzüshke ruxset qildi.

2466/ 4108 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, u (aishe) ensarilardin birining toyidin qaytip kelgende, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: i aishe! Toyda tentene qilmidinglarmu? Ensarilar oyun tamashani yaxshi köridighan xelqtur dégen. (buxari: 5163)

yéqinchiliqning muqeddimiliri

dunyada herqandaq bir ishning muqeddimisi bolidu. Netijilerning ghelibilik bolup chiqishi muqeddimilerning toghra bolishigha baghliqtur. Shundaq iken, er - xotunluq hayattiki jinsiy alaqiningmu melum muqeddimiliri bardur.

Er - xotunluq hayattiki saadetning asasi er - xotunlarning jinsiy alaqida bir - biridin tégishlik nésiwilirini alalishigha baghliqtur. Köpligen er - xotunlarning

öylinip uzun ötmeyla bir - biridin nepretlinip ajrishishi, bezilirining charisizliktin bextsizhalda, bu turmushni dawam qildurushqa mejbur bolishining sewebi köpinche, jinsiy alaqida ularning özara maslishish hasil qilalmighanliqi, netijide tégishlik nésiwisini alalmighanliqidin bolidu. Shunga, jinsiy alaqining er - xotun her ikkisige köngüllük bolushi üchün uning muqeddimilirige riaye qilishi intayin muhimdur. Ular töwendikiche:

1. Zinnetlinish we xushbuy qollinish

xushbuy qollinish bilen zinnetlinish herqandaq kishining kamaliti we güzelliki, bolupmu er - xotun ikkising bext - saaditi üchün uningdin bihajet bulushqa bolmaydighan muhim ishtur. Zinnet köz üchün saadet béghishlaydu, chünki köz zinnetlik, güzel sheyilerge baqqinida saadet hés qilidu.

Xushbuy buyumliri insanning meniwiyiti üchün saadet béghishlaydu, chünki kishiler xushbuylarni purighanda bir xil rahet we saadet hés qilidu. Shunga islam dini musulmanlarni jüme, héyt namazliri we ulardin bashqimu topliship ammiwi halda qilinidighan paaliyetlerge bérishtin burun xushbuy qollinishqa buyruydu. Mana bu– musulmanlarning bir - birining nezeride chirayliq, ésil, pakiz, yéqimliq körünüshi we bir - birini yéqimsiz hidliri bilen nepretlendurup qoymasliqi üchün édi.

Xotun kishi éri üchün her waqit zinnetlinishke we xushbuy qollinishqa alahide ehmiyet bérishi lazim. Bolupmu er - xotun yéqinchiliq qilishtin burun zinnetlinish we xushbuy qollinishni qeti unutmasliqi kérek. Ayal kishining zinnetlinishi we xushbuy qollinishi érining könglini özige jelb qilishi we uning hewisini qozghitishi üchün alahide yardemchidur. Zinnetlenmigen, xushbuy qollanmighan we yuyunup bedinini pakiz tutmighan ayal kishi tizla érining nepritige uchraydu. Er kishimu shundaq.

Ayal kishilerning zinnetliri töwendikiche:

ayal kishilerning altun we bashqimu qimmetlik medenlerdin yasalghan ésil zinnet buyumliri bilen yasinishi, uppa, englik, etir, osma qatarliq buyumlarni qollinishi, chachlirini güzel, yarishimliq tarishi, béqinliridiki we putliridiki tüklerni yoqitip turushi we bu ezalarni xushbuy tutushi, bedenlirini pakiz tutushi, bolupmu éghizlirini alahide pakiz tazilap turushi, chishlirida puraqning hidini qoymasliqi we semrip qélishning aldini élip, beden layaqitige ehmiyet bérishi qatarliqlardur.

Ayal kishi yoqiriqi zinnet we xushbuylarni peqet éri üchünla qollinishi lazim. Özining éridin bashqisi üchün zinnetlen'gen ayal kishi gunahkar ayaldur. Chünki ayal kishining zinnetlinishi we xushbuy qollinishi éri üchün meniwi menpeet we saadet béghishlaydu. Bundaq menpeet bilen saadetni özining éridin bashqisi üchün béghishlaydighan ayal kishi insapsiz, rezil ayaldur. Ayal kishi eng awwal érining közige güzel, ésil we yarishimliq körunishi üchün ehmiyet bérish lazim. Bundaq qilmighanda, axirqi hésabta ziyanni özi tartidu. Er kishilermu ayalliri üchün zinnetlinishi we xushbuy qollinishi muhimdur.

Er kishining zinniti tuwendikiche

erkishining zinniti – chéchini pakiz tutushi, borutlirini tengshep tekshi tutush, saqili bolsa uni pakiz, ésil tutushi, éghizini we ikki qoltuqini pakiz, xushbuy tutushi, özining erlikige yarisha layaqetlik bolushqa tirishishi we bashqilar qatarliqlardur.

2. Bir - birining könglini jelib qilish

er - xotunlar yéqinchiliq qilishtin burun bir - birining könglini jelb qilishqa

tirishishi tolimu ehmiyetlik ishtur. Er - xotunlarning bir - birining könglini özige jelb qilishi bir - birige maslashqan heriketliri we güzel sözliri arqiliq köngül échishi bilen emelge ashidu.

Heriketler arqiliq köngül échish déginimiz: er– xotun ikkisining bir - birige bolghan righbitini we söygüsini izhar qilidighan heriketlerde bir - birige maslishishi démektur.

Söz arqiliq kungül échish déginimiz: er - xotun ikkisining bir - birige bolghan ishtiyaqini we muhebbitini söz arqiliq éytishish bilen bir - birining könglini élishi démektur. Yoqiriqi muqeddimilerdin meqset, er - xotun ikkisining heweslirini qozghitish bolup, netijide ortaq lezzet hasil qilish üchündur.

1671/2827 - ebu zer reziyellahu enhu mundaq deydu: bir qisim sahabiler peyghember sellellahu eleyhi wesellemge: i allening peyghembiri ! Baylar bizge oxshash namaz oquydu, bizge oxshash roza tutidu. Emma ular mallirining artuqini sediqe qilip, köp sawabqa ériship ketti, dégen idi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: alle silerge sediqe qilidighan nerse bermidimu? Alleqa éytqan her qandaq tesbih, tekbir, tehmiyd (alleqa hemdi éytish) we tehliyl (lailahe illellah) éytishning hemmisi sediqe bolidu. Yaxshi ishqa buyrup, yaman ishtin tosushmu sediqe bolidu. Biringlarning ayaligha yéqinchiliq qilishimu sediqe bolidu, dédi. Ular: i allening peyghembiri ! Özining shehwitini qandursimu ejir bolamdu? Dep sorighan idi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: eger shehwitini haramdin qandursa, uninggha gunah bolidighanliqini bilmemsiler?! Shuninggha oxshash, shehwitini halaldin qandursa, uninggha ejir bolidu, dédi. (muslim1006)

xushbuyluqta, toyi yingidin bolghan qizning üstide turidighan xushbuy nerse yoq we jinsiy munasiwetke alaqidar témida peyghemberlerning eng kattisi bolghan muhemmed eleyhissalamning sözidin ochuq we chirayliq öz söz yoq. Muhemmed eleyhissalam bolsa allah taala uninggha ixcham, lékin mezmuni mol sözler bilen sözlesh iqtidarini bergen, u hergizmu nepsi xahishi boyiche sözlimeydighan, peqet özige chüshürülgen wehyinila sözleydighan zattur. Uninggha eng katta salamlar bolsun!

Awwalqi üchrishish

bu mawzudiki awwalqi uchrishish - er - xotunluq hayatidiki deslepki uchrishish kéchisi démektur. Bu kéche yéngi er - xotunlar üchün tolimu ehmiyetlik kéchidur.

Melumki, qiz bilen yigit bu kéchige köpligen mesuliyetlerni öz üstige alghan yéngi hem menggülük bir hayatqa qedem qoyush istiki ichide, köpligen shirin xiyallar bilen kiridu. Bu, insanlar arisidiki tebiiy ehwal. Lékin qismen hallarda, tuyuqsizdin emeliyet tesewwur qilghandek chiqmay qalidu. Bir - biridin nepretlinish keypiyatliri yüz béridu. Shunga bu ikkisi ottursidiki maslishish we righbetlinishning ortaq bolushi we muhebbetning tunji dastanining yézilishi üchün, bu kéchide er - ayal her ikkisining bir - birining könglini chüshinishi, özara illiq, yumshaq we angliq muamilide bolushi uningdin bihajet bolghili bolmaydighan tolimu muhim ishlardur.

Yéqinchiliqning edepliri

1) toy kéchisi yigit qizning qéshigha kirgen waqtida, uning qizning pishanisige qolini qoyup turup, "i allah, men sendin bu qizning yaxshiliq teripini we sen uningda yaratqan uning yaxshi xislitini tileymen, men sanga séghinip uning yamanliq teripidin we sen uningda yaratqan uning yaman xislitidin panah tileymen" dégen duani qilishi musteheptur.

2) yigitning aldirap ketmesliki we özining hewsinila közlimestin, qarshi terepning héssyatigha qarap ish körüshi we yumshaq, siliq, angliq muamilide bolushi intayin zörürdur.

3) qizning yigitige qarshi héssyatsiz we hewessiz boliwalmasliqi. Belki, uning righbitige maslishishi muhimdur. Chünki qizning héssyatsiz boluwélishi yigitining könglini we hewisini sughutup qoyushigha seweb bolidu. Mana bu ish köp hallarda ularni ajrishish yaki bextsiz halda yashashqa mejbur qilidu. Chünki bu kéche er - xotunluq hayatining bashlinish kéchisi. Bashlinishi köngüllük bolghan herqandaq bir ish omumen, axirighiche köngüllük bolidu. Bashlinishta köngülsizlik bilen bashlan'ghan ish köp hallarda axirighiche köngüllük bulalmaydu. Chünki deslepki köngülsizlikler kéyinki turmushning bextlik ötüshige qismen noqsan yetküzmey qalmaydu.

4) yigitning qizning öz righbiti bilen uninggha yéqinlishishini kutmesliki lazim. Ular gerche bir - biri bilen muhebbetliship toy qilghan teqdirdimu, qiz hergizmu öziche uninggha yéqinlashmaydu. Chünki qizlar uyatchan kélidu. Shunga yigitning özi yéqinlishishi we xijil bolmasliqigha toghra kélidu.

5) yigitning qiz bilen jinsiy munasiwet ötküzüshtin ilgiri uni quchaqlash, uning bilen oynushush, shirin shiker sözlerni qilish, chimdesh we söyüsh arqiliq uning hésyatini qozghishi musteheptur.

6) jinsiy munasiwet ötküzüsh üchün yalingachlinishtin ilgiri allahning ismi bilen bashlaymen, i allah ! Bizni sheytandin yiraq qilghin, sheytanni bizge bergen némitingdin yeni bizge béridighan balidin yiraq qilghin, dep dua qilishi sünnettur.

2472/ 4115 - ibni abbas reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ayali bilen bir yerde bolmaqchi bolghan kishi (bir yerde bolushtin burun): ”allening nami bilen bashlaymen. I alle! Bizdin sheytanni yiraq qilghin, bizge ata qilidighan perzentimizdin sheytanni yiraq qilghin!“ dése we shu jimada u ikkisige birer perzent ata qilinsa, u baligha sheytan hergiz ziyan yetküzelmeydu. (muslim: 1434)

7) er kishi ayali bilen jinsiy munasiwet ötküzgen chaghda taki ayaliningmu özining shehwitini qandurup lezzetke érishkenlikini sezgen'ge qeder jinsiy ezasini uningdin tartiwalmasliqi musteheptur.

8) jinsiy munasiwetni yépinchidin pütün échilip turup ötküzüsh mekruhtur.

9) er ayal jinsiy munasiwetni bashqilar ularni körüp qalidighan yaki shundaq ish qilghanliqini anglap qalidighan yerde qilmasliqi lazim. Er ayalini kishilerning aldida söymeydu yaki quchaqlimaydu. Chünki bundaq qilish süpetke dexli yetküzidu.

10) erning özini pakizlishi üchün ayal kishining yénida bir parche latini saqlishi musteheptur.

11) er ayali bilen bir qétim jinsiy munasiwet ötküzüp bolghandin kiyin shu kéchining özide yene tekrar jinsiy munasiwet ötküzmekchi bolsa, yuyunmisimu bolidu. Lékin kéchik taharet éliwétish musteheptur. Chünki taharet uni téximu ruhlanduridu we uning pakizliqini ashuridu.

12) er kishining ayalining barliq eza we pütün jismidin paydilinishi we huzurlinishi toghridur. Lékin er kishining ayalining arqa teret yoligha jinsiy munasiwet ötküzüshi toghra emes. Bu heqte allah taala bu ayetni nazil qilghan:

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ

مُلَاقُوهُ وَبَشِّرْ الْمُؤْمِنِينَ

ayalliringlar siler üchün xuddi ékinzarliqtur, ékinzarliqqa xalighan halette kélinglar, özünglar üchün aldinala yaxshi emel teyyarlanglar, allahdin qorqunglar, bilinglarki, siler allahning aldigha barisiler, möiminlerge (jennet bilen) xosh xewer bergin [beqere sürisi 223 - ayet]

bu ayetning nazil bolishining bir sewebi we hékmiti bolup, uni büyük hindistan alimi weliyullah dehlewi mundaq dep bayan qilghan:

"yehudiylar samawi bir hökümge tayanmastin, jinsiy munasiwet sheklige cheklime qoyiwalatti. Ular bilen ariliship turidighanlar we ensarlar shularning yolini tutatti. Yehudiylar: "eger er kishi ayalining jinsiy ezasigha arqa tereptin yéqinlashsa, bala alghay tughulidu" déyishetti, shunga bu ayet nazil boldi. Yeni aldidin bolsun, arqidin bolsun, ayalining jinsiy ezasighila bolidiken qaysi tereptin bolsun bolawéridu. Chünki bundaq chekleshte ya diniy yaki dunyawi bir menpeet yoqtur. Insan öz menpeetini özi obdan bilidu, qaysi shekilde yéqinlashsa uruqni ayalining aldidiki uruq tériydighan yerge térisila bolidu, aldidin yaki arqa tereptin bolushning perqi yoqtur. Bu cheklimini yehudiylar artuqche peyda qiliwalghan, shunga uning bikar qilinishi layiq idi".

Jinsiy munasiwetning shekli we keypiyatini kishilerge belgilep bermek dinning ishi emes, dinning köngül bölidighini kishilerning allahdin qorqup, bir küni choqum allahning aldigha baridighanliqini bilishi we ayallarning arqa teripike yéqinlishishtin saqlinishidur. Shunga peyghember eleyhissalam: ayallarning arqisigha yéqinlashmanglar dégen. Yene ayalining arqisigha yéqinlashqan bir kishining weqeside: u kichik bechchiwazliqtur dégen. Yene ensarlardin bir ayal ayal kishining jinsiy ezasigha arqa tereptin yéqinlashmaqning hökmini sorighanda, peyghember eleyhissalam u ayalgha bu ayetni oqup bergen:

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ

ayalliringlar siler üchün (nesil tériydighan) ékinzarliqtur, ékinzarliqinglargha xalighan halette kélinglar [beqere sürisi 223 – ayet] yeni jinsiy ezagha démekchi.

Yene hezriti ömer mundaq dégen: "i resulullah, men halak boldum" peyghember eleyhissalam uningdin: séni néme halak qildi? Dep sorighanda, u: "tünügün ulaqqa tetür mindim" (ayalining aldigha arqa tereptin yéqinlashqanliqtin kinaye) dédi, peyghember eleyhissalam yuqiriqi ayet nazil bolghiche söz qilmidi, ayet nazil bolghanda uninggha: aldi tereptin yaki arqa tereptin bolsun meyli, heyzdar ayalgha we ayalning arqisigha bolsa bolmaydu dédi.

4090/6812 - ibni ömer reziyellahu enhuma mundaq dégen: "ayalliringlar siler üchün (xuddi) ékinzarliqtur (yeni nesil tériydighan jaydur), ékinzarliqinglargha xalighan rewishte kélinglar"(süre beqere, 223 - ayet) dégen ayet ayallargha arqa tereptin belgilen'gen jaygha (perjige) yéqinlashsa bolidighanliqini bildürüp (peyghember eleyhissalamgha) nazil bolghanidi.(elewset 3827)

13) erning yaki ayalning bir - birining arisida bolghan gep sözlerni we ishlarni kishilerge sözlimesliki lazim. Peyghember eleyhissalam shundaq qilishtin tosti.

Yiqinchiliq qilishqa bolmaydighan waqitlar

islam dini hayatliqning hemme teripini öz ichige alghan mukemmel bir dindur. Insanning meyli dunyadiki hayatigha alaqidar ish bolsun we yaki axirettiki hayatigha alaqidar ish bolsun uni eng chirayliq shekilde we eng tepsiliy halette

bayan qilidu. Er - xotun arisidiki jinsiy alaqining insan hayatidiki eng muhim ishlardin biri ikenlikide shek yoq. Islam dini er - xotun arisidiki bu alaqining qandaq shekilde bolushi kérekliginimu bayan qilidu. Hetta islam dini bu alaqini ötküzüshni ibadetlerdin, insan'gha sawab bérilidighan we allah taalagha yiqinlashturidighan ishlardin dep qaraydu. Islam dini bularning hemmisini nahayiti chirayliq shekilde we nahayiti siliq uslub bilen bayan qilidu. Bu heqte töwendiki ayette kelgen qur'anning güzel uslubini we allah taalaning buni bayan qilishtiki kamaletke yetken maharitini oylaang.

[أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَآئِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ عَلِمَ اللّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُواْ مَا كَتَبَ اللّهُ لَكُمْ وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّواْ الصِّيَامَ إِلَى الَّليْلِ وَلاَ تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ فَلاَ تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (**187**)]

roza kéchiliride ayalliringlargha yéqinchiliq qilish silerge halal qilindi, ular siler üchün kiyimdur (yeni ular silerge ariliship yashaydu we kiyim beden'ge yépishqandek yépishidu), silermu ular üchün kiyimsiler (yeni silermu ulargha ariliship yashaysiler we kiyim beden'ge yépishqandek yépishisiler). ALLAH özünglarning özünglarni aldighanliqinglarni (yeni roza kéchisi yéqinchiliq qilghininglarni) bildi. ALLAH tewbenglarni qobul qildi, silerni epu qildi. Emdi ulargha (yeni ayalliringlargha) yéqinchiliq qilinglar, allah silerge teqdir qilghan nersini (yeni perzentni) telep qilinglar, taki tangning aq yipi qara yipidin ayrilghan'gha (yeni tang yorughan'gha) qeder yenglar, ichinglar, andin kech kirgiche roza tutunglar, siler mesjidte étikapta olturghan chéghinglarda (kündüz bolsun kéche bolsun), ulargha yéqinchiliq qilmanglar, ene shular allah belgiligen chégrilardur (yeni meni qilghan ishlardur), uninggha yéqinlashmanglar. Kishilerning (haram qilin'ghan ishlardin) saqlinishliri üchün, allah ayetlirini ulargha mushundaq bayan qilidu [süre beqere-187].

[وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُواْ النِّسَاء فِي الْمَحِيضِ وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىَ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّهُ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (**222**) نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُواْ حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُواْ لأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَاعْلَمُواْ أَنَّكُم مُّلاَقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (**223**)]

(i muhemmed!) ular sendin heyz toghruluq (yeni heyzdar ayal bilen jinsiy alaqe qilishning durusluqi yaki durus emesliki toghruluq) soraydu. Éytqinki, "heyz ziyanliqtur (yeni heyz mezgilide jinsiy alaqe qilish er - xotun her ikkisige ziyanliqtur), heyz mezgilide ayalinglardin néri turunglar, (heyzdin) pak bolghuche ulargha yéqinchiliq qilmanglar, pak bolghanda, ulargha allah buyrughan jaydin yéqinchiliq qilinglar". ALLAH heqiqeten tewbe qilghuchilarni dost tutidu. (haramdin we nijasettin) pak bolghuchilarni heqiqeten dost tutidu [222]. Ayalliringlar siler üchün (xuddi) ékinzarliqtur (yeni nesil tériydighan jaydur). Ékinzarliqinglargha xalighan rewishte kélinglar, özünglar üchün aldinala yaxshi emel teyyarlanglar, (gunahtin cheklinish bilen) allahtin qorqunglar, bilinglarki,

siler allahqa mulaqat bolusiler, möiminlerge (jennet bilen) xush xewer bergin [223]. (süre beqere)

ayallarning ayalliq halliri

ayallarda özlirige xas töt hal bolup, ular töwendikiche:

1. Ayliq hali

ayallarning ayliq hali – ayliq adetning qénini körüsh yéshidiki ayal kishining késelliktin emes, belki ayliq aditi boyiche, balayatqusidin ayliq qénining kélishi démektur.

Ayallardiki ayliq adet körüsh mudditining ézi üch kün,köpi on kün bolup, normal bolghini besh bilen yette künning arisida bolidu. Ayallar ayliq aditini körgen mudditi ichide namaz oqushtin, roza tutushtin, meschitke kirishtin, quran oqushtin we uni tutushtin cheklinidu. Aditidin paklan'ghandin kéyin ghusle qilishi perzdur. Ayal kishi aditidin paklan'ghandin kéyin, adet körgen künliride tutalmighan ramazan rozisining qazasini totidu. Emma oquyalmighan namazlirining qazasini oqumaydu. Chünki bu, kechurum qilin'ghan ibadettur. Ayal kishiler özliridin kelgen qizil, sériq qanni körginidin kéyin özlirining adet körgenlikini, aq suni körginidin kéyin, adettin paklan'ghanliqini bilidu.

2. Tughutluq hali

ayallarning tughutluq hali - ularning tughutning qénidin paklan'ghichilik bolghan jeryani démektur. Ayallarning tughutluq halidiki mudditining ézi bir qanche minutla, köpi 40 kün bolidu. Tughutluq ayalmu qandin paklan'ghichilik, adet körgen ayalgha oxshash, namaz oqushtin, roza tutushtin, meschitke kirishtin, quran oqushtin we uni tutushtin cheklinidu.

3. Özürlük hali

ayallarning özürlük hali – ayliq adet körüsh mudditide, üch kündin az yaki on kündin köp, tughutluq mudditide,40 kündin köp, qizlarda toqquz yashqa tolushtin burun, chonglarda adet körüsh yéshidin ötup ketkendin kéyin, ularning balayatquliridin qan kélishi démektur. Köp hallarda buxil qan birqanche kün, hetta birqanche ay dawam qilidu. Buxil halet ayal kishining késellikidin bolidu.

Ayallar özürlük hallirida, yoqiriqi ikki halida cheklen'gen ibadetlerdin cheklenmeydu. Belki qan toxtimay éqip turghan haldimu, her namaz üchün yéngi taharet élip namazlirini toluq oquyalaydu, quran tilawet qilalaydu. Ghusle qilishi lazim kelmeydu. Namazdin kéyinla tahariti sun'ghan bolidu.

4. Hamildarliq hali

hamildarliq hali – ayallarning éghir ayaq bolghan (bala kötürgen) ayliri démektur. Ayallar bu hallirida, normal chaghlirida qilidighan ibadet we bashqa pütün ishliridin cheklenmeydu.

Ayallargha ularning ayalliq hallirida yéqinchiliq qilishning hökümlirining bayani

bu mawzu töwendiki ikki mesilini öz ichige alidu:

1. Ayliq we tughutluq halidiki ayallarning qéni toxtap, toluq paklanmighichilik, ular bilen jinsiy munasiwet ötküzüsh qetiy haramdur. Buheqte allah taala mundaq deydu:

[وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُواْ النِّسَاء فِي الْمَحِيضِ وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىَ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّهُ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (222)]

"i (muhemmed) ular sendin adet toghruluq soraydu (yeni adet körgen ayal

bilen jinsiy alaqe qilishning durusliqi yaki durus emesliki toghruluq soraydu), éytqinki, u ziyanliqtur (yeni adet köriwatqan mezgilide jinsiy alaqe qilish er - xotun her ikkisige ziyanliqtur), adet mezgilide ayalinglardin néri torunglar(adettin) pak bolghiche ayalinglargha yéqinchiliq qilmanglar. Pak bolghandin kéyin ulargha allah buyrighan jaydin yéqinlishinglar." (beqere sürisi 222– ayet)

buayet, tughutluq halidiki ayal kishining mesilisinimu öz ichige alidu. Chünki ayal kishining jinsiy munasiwettin meniy qilinishigha seweb bolghan nerse her ikki halette uningdin kelgen qandin ibarettur.

Seudi erebistanliq ichki késellikler mutexessisi meshhur alim duktur muhemmed eli bar "insanning yaritilishi heqqide quran bilen zamaniwi tibbiyatning ittipaqi" namliq esiride, adet körüsh mezgili ichidiki ayal kishi bilen jinsiy munasiwet ötküzüshning her ikki terepke bolghan ziyini heqqide toxtilip mundaq deydu: ”ayal kishi adet körgen künliride, uning balayatqusi pütünley échilish netijiside, uning ayliq qéni éqip turidu. Tibbi tereptin melumki, qan mékroblarni yétishturushning eng munasip muhitidur. Ayal kishi saq waqtida uning jinsiy orginidin mékroblarni öltüridighan birxil su maddisi chiqip turghanliqtin, özi we uninggha yéqinlashqan kishi mékropning ziyinidin saqlinip qalalaydu. Halbuki, ayal kishi adet körgen waqtida, uning mékroplinishtin mudapielinish jihazliri ishlimey qalidu. Uning ustige balayatqudin kelgen toxtawsiz qan mékroplarning tiz köpiyishige purset yaritip béridu. Qan kéliwatqan waqitta mékroplinishqa qarshi jinsiy organdin kélidighan sumu qan dolquni ichide öz wezipisini ötiyelmeydu. Melumki, erkishining jinsiy orginida köpligen mékroplar bolidu. U ayali saq waqitta uninggha yiqinlashqinida, ayalining jinsiy or ginidin kélidighan mékropqa qarshi suyuq madda er tereptin kirgen mékroplarni haman öltürüp turidu. Emma ayal kishi adet körgen waqitta, uning mékroplardin mudapielinish jihazliri pütünley ishtin toxtighachqa, erkishining jinsiy orgini peqet mékroplar bilen qaplan'ghan qan déngizigha shunggughan bolidu. Netijide, mékroplinish er– ayal her ikkisige bolidu. Buning ziyanlirini bilemsiz? Buning ziyini ayal kishining matkisi bilen balayatqusida mékroplarning yétishkenliki sewebtin uning bu ikki orginida dawalash qiyin bolghan, sozulma xaraktérlik aghriqni peyda qilghan, er kishining jinsiy orginida mékroplarning orun tutushi bilen uning süydük yollirida ozun'gha sozulma xaraktérlik aghriqni peyda qilghanning sirtida töwendiki késelliklerni keltürüp chiqidu:

1) ayal kishining balayatqusining mékroplinishi bilen, normalda erdin tökülgen uruqchilarni balayatqugha ittirish wezipisini öteshte alahide ehmiyetlik rol oynaydighan balayatqu qanalliri we bashqimu jihazlar yépilip qélish netijiside öz wezipiliridin qalidu. Buhal ayal kishining tughmas bolup qélishigha, boyida qalghan teqdirdimu bala balayatquning sirtida bolup qélishigha seweb bolidu. Mana bu – qursaq kötürüshning eng xeterlik bolghan türi. Bu waqitta bala balayatqu qanallirida (turbilirida) törelgen bolidu, balining tiz chongiyishi bilen axiri balayatqu partlash pajieliri körülidu. Ayal kishi eger waqtida opiratsiye qilinmighanda, qan uning ichki ezalirigha tarap kétish netijiside uning hayati axirlishidu.

2) mékroplinishtin kélip chiqqan bu aghriq suyduk yolliri, tuxumlar, börek qatarliqlargha arqa - arqidin yétip baridu. Melumki, süydük yolliridiki késellik késelliklerning eng xeterliki we yaminidur.

3) ayal kishi adet körgen waqtida, uning bilen ötküzülgen jinsiy alaqidin qetiy bala bolmaydu. Chünki bu waqitta, ayal kishining erdin kelgen spérmini qobul qilish üchün balayatqusidin kélidighan tuxumchiliri pütünley ishtin chiqqan bolidu. Shunga ayal kishi adettin saqiyip ikki hepte ötkendin kéyin, ötküzülgen jinsiy alaqidin bala türilish nisbiti bashqa waqitlargha nisbeten köp bolidu. Chünki bu waqitta ayal kishining qobul qilish jihazliri qaytidin toluq ishqa chushken bolidu.

4) ayal kishi adet körgen künliride, uning nesil organliri yérimjan we ajiz bir halgha chüshüp qalidu. Bundaq waqitta uning bilen jinsiy munasiwet ötküzüsh tebiiy ehwal emes, buningdin héchqandaq ijabiy netije kelmeydu. Eksiche, uninggha eziyet élip kélidu.

5) er – ayal ikkisining jinsiy organlirida yétishken mékroplar süydük turbiliri arqiliq tarilish netijiside, axiri börekke bérip yétidu we uningda tedriji halda késel peyda qilidu. Börek késili sozulma xaraktérlik késel bolup, hazirghiche uni üzül - késil saqaytidighan dawa yoq. Süydük xaltisidin spérma qanallirigha ötken mékroplar uningdin tuxumlargha ötishi bilen ujayda aghriq peyda qilidu we spérma qanallirining yépilip qélishigha seweb bolidu.

6) proféssor abdulla basalamening ilmiy tetqiqatigha asaslan'ghanda, ayal kishining adet körgen künliride jinsiy munasiwet ötküzüshi balayatquda rak késilini peyda qilidu. Lékin butetqiqatning toghra ikenlikini tekitlesh üchün köprek izdinishke toghra kélidu.

(doktur muhemmed eli barning "insanning yaritilishi heqqide quran bilen zamaniwi tibbiyatning ittipaqi" namliq esirining 100 - 104 - betliridin qisqartip élindi)

yoqiriqilar hazirqi zaman tibbi tetqiqatning adet köriwatqan ayal bilen jinsiy munasiwette bolushning ziyini heqqide chiqarghan ilmiy yekünliri bolup, quran kerim bu mesilini mundin 14 esir burunqi chaghlardila ochuqlighan we mundaq dégen: " (i muhemmed!) ular sendin ayallarning ayliq aditi (yeni adet körgen ayal bilen jinsiy alaqe qilishning durusliqi yaki durus emesliki) toghruluq soraydu. Éytqinki, ”u ziyatliqtur(yeni adet mezgilide jinsiy alaqe qilish er – ayal her ikkisige ziyanliqtur), adet mezgilide ayalinglardin néri turunglar, ular pak bolghiche ulargha yéqinchiliq qilmanglar, pak bolghanda, ulargha allah buyrighan jaydin yéqinchiliq qilinglar." (beqere sürisi 222 – ayut)

buayet, adet körüsh mezgilidiki ayal bilen jinsiy alaqe qilishning er- ayal her ikkisi üchün ziyanliq ikenlikini bayan qilghan we kishilerni bundaq qilishtin meniy qilghan. Hazirqi tibbiy tetqiqatining ilmiy yeküni buishning yoqirida bayan qilin'ghan ziyanlirini ispatlap chiqqan. Quran insanlarni paydisiz ishlargha buyrighan emes. Musulmanlar öz dinining körsetmilirige emel qilidighan bolsa, ular her türlük ziyanliqlardin aman qalidu.

Islam dini dunyagha kélishtin burun, köpligen milletlerde, hetta samawiy dinlardimu ayliq aditi esnasidiki ayallar nijis, paskina dep qarilatti. Ular pak bolmighiche, ular bilen bir öyde olturush, birge yémek yéyish, ularning qolliridin bir nerse élish meniy qilinatti.

Emma islam dini ayallarni bundaq haqarettin azat qilip, ularni hörmetlidi we ularni bundaq tebiiy haletliri tupeylidi xorlashni qetiy meni qildi. Ular bilen jinsiy alaqidin bashqa barliq yéqinchiliqlarni qilishqa ruxset qilipla qalmay, ularning bu méhnetlik künliride ularni öz béshigha tashliwetmeslik üchün, uninggha teshebbus qildi. Peyghember eleyhissalam musulmanlargha ölge bolghan halda,

ayalliri adet körüp qalghan künliridimu ulargha jinsiy munasiwettin bashqa barliq yéqinchiliqlarni qilatti.

448/854 - meymune reziyellahu enha mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem heyzdar ayali bilen (ayalining üstide) tizining yérimi yaki yotisigha kelgüdek ishtan bolsa, birge quchaqliship yatatti. (nesai: 287)

451/865 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: men heyzdar turupmu peyghember sellellahu eleyhi wesellemning béshini tarap qoyattim. (buxari: 295, muslim: 297)

452/866 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: men heyzdar bolsammu, peyghember sellellahu eleyhi wesellem béshini méning quchighimgha qoyup quran oquytti. (buxari: 7549)

2. Özürlük we hamildarliq halidiki ayallar bilen jinsiy munasiwette bolush mutleq jaizdur. Ayallarning buxildiki halliri ularni jinsiy munasiwette bolushtin we ibadetlerge dawam qilishtin tosalmaydu. Lékin hamildar ayallar tughutigha yéqinlashqan aylarda ulargha yéqinchiliq qilmighan yaxshidur.

Insanning jinsiy orginidin chiqidighan sularning hökümliri

er - ayal herqandaq kishining jinsiy orginidin chiqidighan sular tötke bölünidu. Ular töwendikiche:

1. Meni (spérm) – balaghetke yetken er - ayal herqandaq kishining jinsiy orginidin chiqidighan qoyuq su démektur. Menining chiqishi kéchik oghul - qizlarda balaghetke yetkenlikining alamitidur. Meni jinsiy alaqe qilish, ihtilam (uxlighanda chüsh körüsh netijiside, ixtiyarsiz halda qozghilishi) arqiliq chiqidu.

Er kishining menisi – köpinche hallarda tuxumning éqigha oxshash renggi aq, qoyuq kélidu. U, shehwet bilen étilip chiqidu.

Emma ayal kishining menisi – renggi sériq, suyuq kélidu. Eger ayal kishi küchlük we paaliyetchan bolsa uning mensi éqish kélidu. Meni höllük haltide yuyulidu.kiyimni we bedenni yuyup pakizileshke toghra kélidu. Eger qurup qalghan bolsa, u tégip qalghan jayni uwulap(yumastin) uning esirini yoqitish arqiliq pak bolidu. Chünki meni eslide nijis nerse sanalmaydu, peqet u, jinsiy organdin chiqqini üchünla qismen nijisliq shubhisi bilen uni tazilashqa buyrulghan. Menining er - ayal herqandaq birkishidin qaysi bir halet bilen chiqishi ghusle qilishni lazim qilidu.

2. Mezi - chong er - ayallardin chiqidighan sériq, suyuq su démektur. U, jinsiy hewes qozghalghan chaghda, étilmastin chiqidu. Bezi waqitlarda kishiler uning chiqqinini tuymayla qalidu. U, ayal kishilerdin köprek kélidu. Mezi – nijistur. Bedenni, kiyimni uningdin yuyup pakizilash lazim bolidu. Mezi – taharetni sunduridu. Emma ghusle qilishni lazim qilmaydu.

3. Wedi - süydüktin kéyin chiqidighan dugha, aq, qoyuqraq su démektur. Wedi – éghir nerse kötürgende, injiqlighanda chiqidu. U, chong er - ayallarning hemmisidin dégudek chiqidu. Umu mezigha oxshash nijistur. Wedi – taharetni sunduridu. Ghuslini lazim qilmaydu. Kiyimni, bedenni uningdin yoyup pakizilash lazim kélidu.

4. Süydük - melumki, süydük nijis sudur. U, taharetni sunduridu. Bedenni, kiyimni uningdin pakizilashqa toghra kélidu. Mezi, wedi, we süydük peqet su bilen yoyush arqiliqla paklinidu.

Jinsiy hewesning normalsizliqi

kishilerning jinsiy küchi oxshash bolmaydu, bezi kishilerning jinsiy shehwiti

artuq bolidu, bezi kishlerning normal we bezilerning kem kélidu. Lékin eng yaxshisi normal bolghinidur. Normal jinsiy kuchke ige kishi – ayaligha heptide bir yaki ikki qétim yéqinlashsa héchqandaq charchash héis qilmaydighan kishidur. Meni - isanning jismi we eqli üchün kem bolsa bolmaydighan maddidur. Uni asirash kérek. Ayal kishilermu erlerge oxshash jinsiy heweste bir xil emestur. Belki ayallarning jinsiy hewesliri erlerge nisbeten qismen az bolidu.

Ayal kishining jinsiy küchi we hewisi adet körüsh, tughut, bala émitish we qattiq charchashlarning sewebi bilen ajizliship, küchiyip turidu. Er kishiler ayallirining bu xil normalsiz mijezlirini angliq chushinishi intayin muhim. Chünki ayal kishining mijezi yaxshi bolalmay qalghan waqitlarda érining hewisige qiziqmaydu. Emma mijezi yaxshi bolup qalghan waqitlarda érining hewisige tizla maslishidu. Ayalining buxil özgirishchan mijezini toghra chushenmigen kishi ayalini yaman guman qilidighan yaki ayalidin renjip qalidighan keypiyatlarda bolup qalidu. Bu, er - xotunluq munasiwetke elwette tesir yetküzmey qalmaydu.

Erlermu bezide, ayaligha qarita hewessiz we héssyatsiz bolup qalidu. Hetta özlirini jinsiy alaqini béjirishtin ajiz kelgendek hés qilip qalidu. Bu tebiy ehwal. Emma bu xil ehwal késelliktin yaki jinsiy ajizliqtin bolmaydu. Bu xil ehwallar er kishining béshigha kelgen musibet, köngülsizlik, ghem - qayghu, xatirjemsizlik qatarliq hadisilerning sewebi bilen bolidu. Emma buxil ehwal ozun dwam qilmaydu. Belki az waqit ichidila er kishi öz eslige kélidu.

Bezi waqitlarda, er kishi tuyuqsizla jinsiy alaqini béjirelmeydighan bolup qalidu. Bumu uningdiki jinsiy ajizliq yaki jinsiy késellik emes. Belki uning bu ishni béjirishtin ajiz kélishi yéngi ayalidin xijil bolghanliqtin yaki uni yaqturmighanliqtin yaki bu ayali bilen uning birinchi qétimliq uchrishishi bolmisimu uning hid - boyidin yaki bashqa terepliridin nepretlen'genlikidin yaki ayalining uninggha maslashmastin, héssiyatsiz boliwalghanliqidin yaki ayali uningdin nepretlinip, uni biaram qilip qoyghanliqtin bolidu. Démek, bu xil ehwal peqet ayal kishining sewebi bilen bolidu. Bundaq ehwallarda er kishini jinsiy tereptin ajiz dep höküm qilishqa bolmaydu. U ajizliq emes belki bu shundaq waqitliq özgirish bolup, kéyin ongshilip qalidu.

Éhtilam

éhtilam - er - ayal kishilerdin ixtiyarsiz halda meni (spérm) ning shehwet bilen étilip chiqishi démektur. Éhtilam köpinche, uxlawatqanda chüsh körüsh arqiliq, gahida chush körmestinmu yüz béridu. Gahida oyghaq waqittimu qaysi bir seweb bilen emelge ashidu. Éhtilam – kichik oghul - qizlarda balaghetke yetkenlikning alamitidur. Éhtilam bolghan kishi üchün ghusle qilish perz bolidu. Kishi eger chüshide éhtilam bolghinini körgen bolsimu, uyqusidin oyghan'ghandin kéyin, kiyimide yaki ewret jaylirida menining esirini körmigen bolsa, uninggha ghusle qilish lazim kelmeydu. Éhtilam asasen, uxlashtin burunqi jinsiy xiyallarning sewebidin, yaki dum yétip qalghanliqtin yaki qattiq tongup ketkenliktin, gahida soghuq éship, mijez özgirip qalghanliqtin bolidu.

Ayaligha ziyan urush haramdur

xotuni ochuq bir exlaqsizliq qilip qalmighan teqdirde, bergen toyluqning hemmini yaki bir qismini qaryturiwélish üchün, érining uninggha qopal muamile qilip, ziyan yetküzishi haramdur. Bu heqte allah taala mundaq deydu:

وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ

ular ochuq bir pahishe ishni qilmighan halette, siler ulargha bergen toyluqtin bir qismini yuliwélish üchün, ulargha bésim ishletmenglar. [nisa sürisi 19- ayet]

bolupmu, er kishi ayalini yaqturmay, bashqa ayalni élish üchün, ayalidin ayrilishni xalaydighan bolsa, bu chaghda ayalining xétini bérish üchün ayalidin bir nerse élishi haram bolidu. Allah taala mundaq dégen:

وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا

eger bir xotunni qoyuwétip, ornigha bashqa bir xotunni almaqchi bolsanglar, uninggha köp toyluq bergen bolsanglarmu uningdin héch nersini qayturiwalmanglar, uni ayalgha qara chaplap we ochuq zulum qilip alamsiler? Özara bir jayda xilwette bolghan tursanglar we ayallar silerdin nikahtin ibaret mustehkem ehde alghan tursa, uni (toyluqni) qandaqmu qayturiwalisler? [nisa sürisi 20-21- ayetler]

ayalimgha yéqinlashmaymen dep qesem ichish haramdur

ayallar heqlirini qoghdash jehette, islamning qaltis güzel hökümlirining biri bolsa: er kishining ayaligha achchiqlap, ayalining ayalliq tebiiti kötürelmeydighan bir muddet ichide ayaligha yéqin kelmey we bille yatmay turiwélishini haram qilghanliqidur. Eger er kishi bu tashliwétishni ayalimgha hergiz yéqinlashmaymen dégen qesem bilen tekitlise, achchiqi yénip özini tutiwélishi üchün töt ay möhlet bérilidu, eger eqli hoshini tépip töt ay ötüp bolghiche ayaligha yéqinlashsa, qesimini allah kechüriwétidu we uninggha tewbe derwazisini kengri échip béridu, bundaq ehwalda u peqetla qesem kappariti bérishi lazim bolidu. Eger bu muddet ötüp bolghiche iradisidin yanmay, qesimini bikar qilmisa, ayalining heqqini ada qilmighanliqi üchün jazalinip ayali uningdin ajrashturilidu.

Hetta bezi feqihler, sotchining hökmige qarimastin töt ay muddetning toshishi bilenla ayalining éridin ajrap kétidighanliqini mueyyenleshtürgen. Yene beziler: töt ay ötkendin kéyin mesile sotqa sunilidu, sot erge ya ayalini razi qilish, ya ayalining xétini bérish ixtiyarini béridu, bu chaghda er bu ikki ishning birini tallishi kérek.

Ayaligha jinsiy yéqinlashmasliqqa qilin'ghan bundaq qesem sheriette (iyla) dep atilidu. Bu toghrida allah taala mundaq dégen:

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

ayallirigha yéqinchiliq qilmasliqqa qesem ichken kishiler töt ay kütidu, eger ular (bu muddette yéqinchiliq qilishqa) qaytsa, (ayallirigha yamanliq qilghan gunahlirini) allah choqum meghpiret qilghuchidur, allah nahayiti méhribandur. Eger ular talaq qilish niyitige kelse, allah heqiqeten (ularning sözlirini) anglap turghuchidur, (niyetlirini) bilip turghuchidur [beqere sürisi 226-227– ayetler]

erning özini toxtutup, eqli hoshigha qaytishi üchün bu möhlet töt ay qilip belgilen'gen, chünki bu adette ayal kishining éridin yiraq turushqa chidiyalaydighan eng uzun muddettur.

Nikahlinish haram qilin'ghan ayallar

mehremler

mehrem – meyli er bolsun, meyli ayal bolsun özining jorisi we birge

nikahlinishi durus bolmaydighan tughqanliri démektur.

Ayallarning mehremliri – uning özi bilen nikahlinishi durus bolmaydighan kishiliridur. Ular: shu ayalning atisi, bowiliri, taghiliri, oghulliri, qérindashliri, qérindashlirining oghulliri, qéyin atisi, ügey dadisi, qizlirining erliri, acha - singillirining erliri we balaghetke yetmigen balilar qatarliqlardur. Ayal kishi yoqiriqilar bilen yalghuz qalsa, arilashsa, hetta bashlirini ularning aldida achsimu gunah bolmaydu. Ayal kishining érimu, uning aldida ewret ezalirini échishi durus bolghanliq jehettin uninggha mehrem sanilidu. Emma ayal kishi üchün namehrem sanilidighanlar – yoqiriqilardin bashqa yat erler démektur.

Erkishining mehremliri – uning jorisi we özi bilen nikahi baghlanmaydighan ayal tughqanliri démektur. Yoqiriqilardin bashqa yat ayallar erkishi üchün namehrem sanilidu.

1 - ögey ana. Éridin ajrashqan bolsun yaki éri ölüp ketken bolsun oxshash. Jahiliyet dewride bu xildiki öylinish bar bolup, islam buni emeldin qalduriwetken. Buning sewebi: ögey ana, ata bilen toy qilghandin kéyin anining ornigha dessigen bolidu, shunga atisigha qarita hörmet bildürüsh jehettin bu ayal oghligha haram qilinishi muqerrer bolghan. Chünki bu ayalni érining oghligha menggü haram qiliwétish, ularning bir - birige köz sélip teme qilish yolini késip tashlaydu - de, ularning otturisidiki munasiwet hörmetlesh we izzetleshke tayinidu.

2- ana: chong anilarmu anigha oxshash.

3 - qizi: newre qizimu qizigha oxshash.

4 - acha - singil: bir tughqan bolsun yaki dada bir yaki ana bir bolsun oxshash.

5 - hamma: bu, ana bilen dadining bir tughqan yaki ana bir yaki dada bir acha - singillirini öz ichige alidu.

6- aka- ukiliri

7 - aka - ukilarning qizliri.

8 - acha - singillarning qizliri.

Yuqiridiki tughqan ayallar islamda mehremler dep atalghan yéqin ayallardur, chünki bular her zaman we her qandaq ehwal astida musulman kishi nikahlinishi halal bolmaydighan, menggülük cheklen'gen ayallardur, er kishimu u ayallargha nisbeten mehrem dep atilidu.

Yuqiriqi yéqin ayallar bilen nikahlinishning haram bolush hékmiti éniqtur, bular:

normal bir insanning tebiiti anisi, hemshirisi yaki qizigha qarita jinsiy tuyghuni ret qilidu, hetta haywanlarning bezisi bundaq tughqanlirigha yéqin kelmeydu. Insanning hammisigha qarita tuyghusi xuddi anisigha bolghan tuyghusigha oxshash, taghimü ata ornididur.

Nawada islam dini bu qetiy cheklesh hökümlirini belgilimigen bolsa idi, dawamliq körüshüp turidighan we bir yerde yalghuz olturidighanliqi üchün erler bilen ularning arisida intayin xeterlik ehwallar körülgen bolatti.

Er kishi bilen yuqiriqi ayal tughqanliri ottursida özara hörmet, yéqinliq, rehim - shepqet we méhribanliqtek alahide tuyghu üstige qurulghan küchlük rishte mewjudtur, shunga kishiler arisidiki söygü we dostluq dairisining kéngiyishi üchün muhebbet tuyghusi bilen yat ayallargha yüzlinip quda - bajiliq munasiwet arqiliq yéngi yéqinchiliqni peyda qilish eng yaxshi chare idi.

وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً

aranglarda (er - xotun arisida) méhir - muhebbet ornatti [rum sürisi 21 – ayet]

biz yuqirida bayan qilghan tughqan ayallar bilen er kishining otturisidiki méhribanliq we hörmetleshke tayan'ghan tughulma héssiyatni téximu küchlük we téximu issiq saqlap qélish kérek. Shundaq qilghandila bu héssiyat ularning otturisidiki daimiy méhir - shepqet rishtisining asasi bolalaydu, bundaq héssiyat we rishtini ajriship kétish we ada - juda bolup ketküdek jidel - majiragha élip bérish éhtimali bolghan öylinishning boran – changqunigha uchritish, uning dawamlishishigha tosalghu peyda qilghanliq bolidu.

Bundaq yéqin tughqanlar ichide öylinishtin meydan'gha kélidighan nesil köpinche ehwallarda zeip - ajiz bolidu, eger bir kishining tughqanliri arsida jismaniy yaki eqliy jehettin eyib bolsa, bu eyibler kélechektiki nesilde yighilip namayen bolup qélishi mumkin.

Ayal kishi bezide érining aldida özini qoghdaydighan, mudapie qilidighan bir kishige muhtaj bolidu, xususen éri bilen munasiwéti qalaymiqanliship ketse, qoghdighuchigha bekrek muhtaj bolidu. Nawada ular bilen toy qilish yolgha qoyulsa, ayalni qoghdaydighan kishi ayalning reqibidin bashqa kishi bolmaydu - de, chataq chiqidu.

Émildashliq sewebidin nikahlinish haram bolghan ayallar

9-kichikide émitken ayal bilen öylinishi haram bolidu: chünki émitish arqiliq u ayal anisining ornida bolup qalidu, émitken ayalning süti bilen emgen balining göshi we söngiki ösüp yétilgen bolidu, hemde bu émitish ikkeylenning arsida ana - baliliq méhrini peyda qilidu, bezide bu ana - baliliq méhri otturida namayen bolmisimu, zörür tépilghanda özini körsitidu. Émitishning nikahlinishqa tesir körsitishi üchün bezi shertler bar:

birinchi shert: emgüchining yéshi ikki yashqa toshmighan chaghda émitken bolishi. Chünki bu mezgilde süt birinchi orundiki ghiza hésablinidu.

Ikkinchi shert: qétim sani toyghudek besh qétim émitishtin kem bolmasliq. Toyghudek émitish dégen: bala toyghanliqtin özligidin émishni toxtitishidur.

Émish sani heqqide bir qanche köz qarash bolup, besh qétim dep belgilesh eng küchliki we eng ortisidur.

10 - émildash acha - singillar: ayal kishi émitken balining anisi bolghinidek, u ayalning qizlirimu emgen oghulning émishtin bolghan acha - singilliri bolidu, émitken anisining acha - singillirimu emgen oghulning hammiliri bolidu, bashqa tughqanlirimu uninggha tughqan bolup qalidu. Hedis sheripte mundaq dep körsitilgen: neseb munasiwéti bilen nikahlinish haram qilin'ghan tughqanlar émitish munasiwéti bilenmü haram qilinidu. Xuddi neseb munasiwiti bilen hamma we bir tughqanning qizi haram qilin'ghandekla, bularning hemmisi émitish munasiwéti bilenmu haram qilinidu. Démek: süt émitish arqiliq tughqan bolghanlar neseb arqiliq tughqan bolghanlargha oxshash.

Quda - bajiliq bilen nikahlinish haram bolghan ayallar

11 - qéyin ana: qizini nikah qilish bilenla, bir yastuqqa bash qoymisimu, nikah qilin'ghan ayalning anisi nikah qilghuchi üchün ana ornida bolidu - de, undin kéyin uninggha nikahlinish haram bolidu.

12 - ögey qiz: u bir yastuqqa bash qoyghan ayalining qizi bolup, eger u ayalni nikahlap élip, téxi uning bilen bir yastuqqa bash qoymighan bolsa, kéyin uning qizini alsa bolidu.

13 - oghlining ayali (kélin): oghli déginimiz béqiwalghan emes, öz pushtidin bolghan balidur. Bala béqiwélish tüzümi heqiqet we emeliyetke xilap bolghanliqi,

halalni haram, haramni halal qilishqa élip baridighanliqi üchün islam sheriitide emeldin qaldurulghan. Allah taala mundaq deydu:

وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ

siler bala qiliwalghanlarni allah baliliringlarning hökmide qilmidi, bu (yeni öz pushtunglardin bolmighanlarni bala qiliwélishinglar) peqet éghizinglarda éytilghan sözdur [ehzab sürisi 4 - ayet] yeni bundaq sözler éghizinglardiki sözdin ibaret, heqiqetni özgertiwételmeydu, yat kishini tughqan qiliwételmeydu.

Bu axirqi üch türlük kishilerning haram bolishi, qudilishish sewebidin kelgen bolup, qudilishish we qudilar otturidiki qoyuq munasiwetler buni teqezza qilghan.

Ikki acha - singil bilen birla waqitta öylenmek

14 - jahiliyet dewride yolgha qoyulup, islam kelgendin kéyin haram qilin'ghan nersilerning yene biri: ikki acha - singil bilen birla waqitta öylinishtur. Chünki islam dawamliq teshebbus qilghan qérindashliq söygüsi acha - singil bir - birige kündesh bolup qalsa, ölümge mehkum bolidu.

Bashqilarning nikahidiki ayallar

15 - éri bar ayalgha érining nikahida turghan muddet ichide bashqa bir kishi bilen nikahlinish haramdur. Bundaq ayalning bashqa bir kishige nikahlinishi üchün töwendiki ikki shert tépilishi kérek:

birinchi: ölüm yaki talaq bilen érining qolidin ajrighan bolishi kérek.

Ikkinchi: allah taala ilgiriki er - ayalliqning tügenchisi qilip belgiligen we buyrighan iddetni toluq toshquzishi kérek. Hamildar ayal üchün bu iddetning mudditi taki u qorsiqidiki balini tughqan'gha qeder bolup, hamildarliq mudditi uzun bolsun, qisqa bolsun perqi yoq. Éri ölüp ketken ayalning idditi töt ay on kün.

Ajrashqan ayallar üchün üch heyz mudditidur. Heyz sanini üch qilishtiki meqset: baliyatquda ilgiriki éridin bolghan bala bar yoqliqini tekitlesh üchündur. Neseb ariliship ketmesliki üchün bundaq éhtiyat zörürdur. Emma ayal kishi heyz körmeydighan bek kichik qiz yaki yashan'ghan chong ayal bolsa, ularning idditi üch ay bolidu. Allah taala quran kerimde mundaq bayan qilidu:

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

talaq qilin'ghan ayallar üch heyz ötküche iddet tutidu, eger ular allahqa, axiret künige ishinidiken baliyatquliridiki allah yaratqan nersini yoshurush ulargha durus emes [beqere sürisi 228 – ayet]

وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُوْلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

ayalliringlardin heyz kelmeydighanlarning idditining qanchilik bolidighanliqidin shübhide bolsanglar, ularning idditi üch aydur, téxi heyz körmigenlerning idditi hem üch aydur, hamildar ayallarning idditi tüghush bilenla tügeydu [talaq sürisi 4- ayet]

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

ichinglarda özi wapat bolup, ayalliri qepqalghan kishi bolsa, ayalliri töt ay un kün iddet tutishi lazim [beqere sürisi234- ayet]

yuqiridiki nikahlinishqa bolmaydighan ayallarning 15 türidin 14 türini quran

kerim nisa sürisidiki üch ayette bayan qilghan:

وَلَا تَنكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنْ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنْ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمْ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمْ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمْ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا وَالْمُحْصَنَاتُ مِنْ النِّسَاءِ

atiliringlar alghan ayallarni almanglar, buningdin ilgirikisi epu qilinidu, bu heqiqeten yaman ishtur, qebih körilidighan ishtur, bu néme dégen yaman adet - he. Silerge aniliringlarni, qizliringlarni, hemshirenglarni, atanglarning hemshirilirini, ananglarning hemshirilirini, qérindishinglarning qizlirini, hemshirenglarning qizlirini, süt aniliringlarni, émildesh hemshirenglarni, qéyin ananglarni, siler bir yerde bolghan ayalliringlarning (bashqa erdin bolghan) quchiqinglarda terbiyiligen qizlirini élish haram qilindi. Eger siler u ayalliringlar bilen bir töshekte bolmighan bolsanglar, ularning qizlirini alsanglar héch gep yoqtur. Yene öz pushtunglardin bolghan baliliringlarning ayallirini élishinglar we ikki hemshirini bille birla waqitta emringlarda saqlishinglar haram qilindi, lékin ötkenkiler epu qilindi, allah heqiqeten meghpiret qilghuchidur, nahayiti méhribandur. Éri bar ayallarni élishmu silerge haram qilindi [nisa sürisi 22- 24- ayetler] emma ayalni hammisi bilen bir waqitta emrige élishining haramliqi bolsa, peyghember eleyhissalamning sözide bayan qilin'ghandur.

Mushrik ayallar

16 - nikahlinish haram qilin'ghan ayallardin biri mushrik ayaldur. Musulman erlerning dinsiz, mushrik we buddist qatarliq héchbir samawiy din'gha mensup bolmighan ayallar bilen öylinishi jaiz emes. Bu pütün islam fiqhishunas alimlirining birdek ittipaqidur. Allah taala mundaq dégen:

وَلَا تَنكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُوْلَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ

mushrik ayallar iman éyitmighuche ularni nikahinglargha almanglar. (hör) mushrik ayal silerni meptun qilghan teqdirdimu, möimin didek, elwette uningdin artuqdur, mushrik erler iman éytmighuche möimin ayallarni ulargha yatliq qilmanglar, (hör) mushrik er silerni meptun qilghan teqdirdimu möimin qul elwette uningdin artuqdur, ene shular (mushrik er we ayallar) silerni dozaxqa chaqiridu, allah öz iradisi boyiche jennetke meghpiretke chaqiridu [beqere sürisi 221- ayet]

bu ayetke asasen musulmanning mushrik ayal bilen öylinishi we musulman ayalning mushrik er bilen nikahlinishi toghra bolmaydu. Chünki ularning din étiqadliri arisida oxshashmasliq we chong perq bar bolup, biri jennetke yene biri jehennemge chaqiridu. Jennetke chaqirghanlar allahqa, peyghemberge we axiret künige ishen'gen, jehennemge chaqirghanlar bolsa, allahqa shérik keltürgen, peyghemberge we axiret künige tan'ghan we inkar qilghanlardur.

Zina qilidighan ayallar

17 - bu yerde zina qilidighan ayallardin meqset: ashkara zina qilip uni kesip qiliwalghan zinaxor ayallardur.

الزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

zina qilghuchi er peqet zina qilghuchi ayalni yaki mushrik ayalnila alidu, zina qilghuchi ayal peqet zina qilghuchi erge yaki mushrikkila tigidu, undaq qilish möiminlerge haram qilindi [nur sürisi 3- ayet] chünki allah taala peqet möimin ayallarning ippetlikini we ehli kitabning ippetlik ayallirini élishqila ruxset qilghan, hemde ularni alidighan erlerningmu ippetlik bolushini shert qilghan. Allah taala mundaq dégen:

مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ

zinadin saqlinip ippetlik bolghan halda [nisa sürisi 24- ayet]

shunga kimki ulugh allahning kitabidiki bu hökümni qobul qilmisa hemde uninggha emel qilmisa u mushrik hésablinidu. Uning bilen öylinishke peqetla shuninggha oxshash mushrikla razi bolidu. Kimki bu hukümge iqrar qilip, uni qobul qilsa, lékin uninggha xilapliq qilip, öylinishi haram bolghan kishige öylense bundaq ehwalda, u zinaxor bolidu. Bu ayet nur sürisidiki derre urush ayitidin kéyin kelgen:

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

zina qilghuchi ayal we zina qilghuchi erning her birini yüz derridin urunglar. [nur sürisi 2 - ayet] bu bolsa jismaniy jazadur, emma zinaxor bilen toy qilishni cheklesh bolsa, meniwi jazadur. Bu xuddi hazirqi qanunlarda gerejdanliqtin mehrum qilishqa yaki melum bir hoquqtin mehrum qilish jazasigha oxshaydu.

Imam ibnul qayyim yuqiriqi ayetning menisini bayan qilghandin kéyin mundaq dégen: "bu hökümni quranning éniq ayiti teqezza qilghandek, insanning tebiitimu teqezza qilidu, eqlimu bu hökümni telep qilidu. Allah taala bendisige, pahishe ayalning éri bolup, künlimeydighan showichi bolup qélishni haram qilghan. Hemde allah taala kishileni ashundaq ishlarni yaman köridighan we uningdin yirginidighan qilip yaratqan. Kishiler bir kishini qattiq tillimaqchi bolsa, uni showichi dégendek sözler bilen tillaydu, shunga allah taala musulmanning bundaq bolishini haram qilghan.

Bu haram qilish hökmini töwendikiche bayan qilishqa bolidu: zina bir jinayettur, ayal terepidin qilin'ghan bu jinayet erning hoquqini depsende qilidu, hemde allah taala kishilerge német qilip bergen, insanlarning menpeetini toluqlaydighan nesebni bulghaydü. Chünki zina, uruqlarning ariliship, neseblerning buzulishigha seweb bolidu. Shunga islam sheriitining güzel hökümliridin biri bolsa: tewbe qilghanliqi we hamildar emesliki toluq ispatlanmighuche zinaxor ayalni élishni haram qilishtur".

Uning üstige zinaxor ayal paskina, meynet... Hemde ulugh allah nikahni méhir - shepqet we pak söygüge seweb qilghan. Démek: paskina ayal qandaqmu pak er terepidin yaxshi körülüp, uning jupti bolalaydu? Jupti dégen söz juplishishtin yeni oxshishishtin kelgendur. Bir jup er - xotun dégen bir - birige oxshaydighan ikkeylen dégenlikni bildüridu. Pak kishi bilen paskina kishi dinda we adette bir -

birige zit, hemde bir - biridin nepret qilishidighan bolghachqa, ularning otturida bir - birini söyüsh, bir - birige méhri - shepqet qilish we bir - biri bilen juplishish hasil bolmaydu. Allah taala heqiqeten rast éytqan:

الْخَبِيثات لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثات وَالطيِّبَاتُ لِلطيِّبِينَ وَالطيِّبُونَ لِلطيِّبَاتِ

yaman ayallar yaman erlerge layiqtur, yaman erler yaman ayallargha layiqtur, yaxshi ayallar yaxshi erlerge layiqtur, yaxshi erler yaxshi ayallargha layiqtur [nur sürisi 26- ayet]

shertige toshmighan nikahning hökmi

shertige toshmighan nikah bolsa, nikahta tépilish kérek bolghan shertlerning birersi tépilmay qalghan nikahtur. Mesilen, nikahni guwahchi yoq turup qilghan'gha, ikki hemshirini birla waqitta nikahigha alghan'gha, idditi chiqmighan ayalni alghan'gha, tötinchi ayalining idditi tögimey turup beshinchi ayalni alghan'gha we talaq qiliwatqan ayalining idditi chiqmay turup uning hemshirisini alghan'gha oxshash nikahlardur. Bir adem bir ayal bilen jinisiy munasiwet ötküzse uning hemshirisini élish taki u ayalning idditi chiqip bolghan'gha qeder toghra emestur. Mezkur haletlerde qilin'ghan nikah toghra bolmaydu. Bu, shertige toshmighan nikah dep atilidu. Emma nikah qilghan chaghda toghra emes bir shertni qoyghan bolsa, bu halette nikah toghra bolidu. Mesilen, bir ayal, men palani bilen toy qilimen, lékin u, men bilen jinsiy munasiwet ötküzmeydu, dégen'ge oxshash toghra emes bir shertni qoyghan bolsa, bu halette u ayal bilen uni almaqchi bolghan ademning arisida qilin'ghan nikah toghra boliwiridu. Lékin u shertke emel qilinmaydu.

Bir er, nikah qilishqa sherti toshmighan bir ayal bilen toy qilghan bolsa, u er meyli ayal bilen jinsi munasiwet ötküzsun yaki ötküzmisun ayali yénida bolmisimu gunahning ichidin chiqip kétish üchün öz ixtiyari bilen nikahni buzuwétip ayrilip kétishi lazim. Ayalningmu shundaq qilshi lazim. Her ikki terep gunahning ichidin chiqip kétishi lazim. Eger ular öz ixtiyari bilen ayrilip ketmise, qazining ularning arisini ayriwétishi lazim.

Nikah shertige toshmay turup toy qilghan we jinsiy munasiwet ötküzgen ayal resmiy ayrilip ketkendin kéyin ölümning idditini emes belki u talaqning idditini tutidu. Shuning üchün eger u ayal ayrilip ketkendin kiyin üch qétim heyz körse, uning erge tégishi durus bolidu. Emma ayal ayrilip ketkendin kéyin emes ayrilip kétishtin ilgiri éri bilen ötküzgen eng axirqi jinsiy munasiwet waqtidin tartip üch qétim heyz körgen bolsa, bu halette uning taki ayrilip ketkendin kéyin üch qétim heyz körgen'ge qedere erge tégishi toghra emes.

Nikah qilghan waqtida ayalning erge qoyidighan shertlirining hökmi

nikah qilghan waqtida ayalning erge qoyidighan shertlirining hökmi bir xil bolmaydu. U shertlerning ichide barliq alimlarning birdek qarishi boyiche erning orunlishi lazim bolghan shertlermu bar. Wapa qilish lazim bolghan u shertler bolsa, ayalni chirayliqche saqlashqa yaki yaxshiliq bilen yeni zulum qilmay, yaman gépini qilmay, kishilerni uningdin yiraqlashturmay qoyuwétishke, xirajitini bérishke we yaxshi muamile qilishqa oxshash allah taala qilishqa buyrughan shertlerdur. Eger bir ayal nikah qilghan waqtida érige mezkur shertlerni qoyghan bolsa, barliq alimlarning birdek qarishi boyiche erning ayalning qoyghan u shertlirini orunlishi lazim. U shertlerning ichide barliq alimlarning birdek qarishi

boyiche erning orunlishi lazim emes shertlermu bar. Mesilen, bir ayalning erning qolidiki ayalini qoyuwétishni shert qilghinigha oxshash. Bir ayal nikah qilghan waqtida érining qolidiki burunqi ayalini qoyuwétishni shert qilghan we er uninggha maqul dégen bolsa, bu ehwalda barliq alimlarning birdek qarishi boyiche erning u shertni orunlishi lazim. U sheritlerning ichide bezi alimlar, orunlash lazim, beziliri bolsa, orunlash lazim emes, deydighan shertlermu bar. Mesilen, bir ayalning érige özining üstige xotun almasliqni yaki özini ata anisining öyidin bashqa öyge yötkimeslikni shert qilghinigha oxshash. Bir ayal érige mezkur shertlerge oxshash birer shert qoyghan bolsa, bu halette bezi alimlarning qarishi boyiche, erning u shertni orunlishi lazim, bezilirining qarishi boyiche, erning u shertni orunlishi lazim emes. Eger nikah qilin'ghan waqtida nikahning meqsitige zit kélidighan shertler qoyulsa, u shertler emeldin qaldurilidu we ulargha emel qilinmaydu. Lékin nikah buzulup ketmeydu. Nikahgha qoyulghan toghra emes shertler nikahning toghra bolishigha héchqandaq tesir yetküzelmeydu, eksiche u shertler emeldin qaldurilidu.

Ayalning taki toyluqini qoligha élip bolghiche özini erge tapshurmasliqning bayani

ayalning taki er uninggha bérishke teyin qilghan toyluqning hemmisini yaki uning bir qismini qoligha alghan'gha qeder erni özi bilen jinsiy munasiwet ötküzüshtin, yaki söyüshtin yaki quchaqlishidin yaki shuninggha oxshash ishlarni qilishtin cheklesh heqqi bar. Eger er, ayalgha teyin qilghan toyluqtin bir somgha qeder toyluqni kem bergen bolsa, ayalning erni özi bilen jinsiy munasiwet ötküzüshtin tosush heqqi bar. Erning bergen toyluqni ayaldin qayturwélish heqqi yoq. Toyluq ayalgha ayalni öyge yötkep élip kélishtin ilgiri bérilip bolushi lazim. Bu, eger er ayal toyluqning hemmisini yaki bir qismini kéyin bérishke pütüshmigen bolsa, ehwal shundaq bolidu. Eger er, ayal bilen toyluqning hemmisini yaki bir qismini kéyin bérishke pütüshken bolsa, ish pütüshken boyiche bolidu. Bir adem bir ayalgha uning toyluqini bérish üchün men sizge toyluqni men bay bolghan waqtida yaki shamal chiqqan chaghda, yaki yamghur yaghqan chaghda bérey, déginige oxshash qachan kélishi namelum bolghan bir waqitni békitken bolsa, u waqit étibargha élinmaydu we u ayalgha shu chaghning özidila toyluqni bérish lazim bolidu. Eger bir adem bir ayalgha, men sizge toyluqni siz bilen ayrilip ketken chaghda, yaki men ölgen waqtida birey, dégen bolsa, bu örp adet boyiche éytqanda toghridur. Eger shundaq dégen adem ayalini yénishqili bolidighan talaq qiliwatqan bolsa, toyluqni taki u ayalning idditi chiqip bolghan'gha qeder bérip bolishi lazim.

Ayali bilen seperge chiqishning hökmi

eger er ayalining nikahtin ilgiri we kéyin bérilidighan toyluqining hemmisini bérip bolghan we er ayal üchün ishenchlik adem bolghan bolsa, erning ayalni özi bilen bille seperge élip chiqish hoquqi bar. Eger er ayalining toyluqining hemmisini bérip bolalmighan yaki ayal erge ishench qilalmaydighan bolsa, u er ayalini özi bilen bille seperge élip chiqalmaydu. Petiwa bu qarash boyiche bérilidu. Lékin er ayalini seperge zorlap élip chiqmaydu.

Altinchi bap. Ailining buzulushi

aldan'ghan ishench

biz mosolmanlar kéyinki dewrlerde, özimizni aldap kelgen yalghan ishenchlerning biri, xotun - qizlirimizning ippet – nomuslirini mohapizet qilshita

béperwaliq qilish, bundaq béperwaliqtin yaman aqiwetlerning kelmeslikige ishinip kétish boldi. Bu peqet, imanning ajizlashqanliqi, wijdanning gheplet ichide kirlen'genlikidin bashqa nerse emes. Meyli er bolsun, meyli ayal bolsun, héchqandaq kishi xataliqlardin xaliy bulalmaydu. Kishi peqet yaman aqiwetlerning muqeddimiliridin saqlinish arqiliqla xataliqlardin saqlinalaydu. Ayal kishi herqanche iradilik, diyanetlik, jorisige sadiq bulup ketkendimu, ular héch waqit peyghember eleyhissalamning ayalliridin éship kételmeydu. Peyghember eleyhissalamning ayalliri pütün musulmanlarning aniliri, exlaq we peziletlerde eng yaxshi ölgilerdur. Shuningliq bilenmu, allah ulargha munu tewsiyelerni qilghan:

[يَا نِسَاء النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاء إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا (32)]

"i peyghemberning ayalliri! Siler bashqa ayallarning héch birige oxshimaysiler, siler (yat erlerge) söz qilghanda nazaket bilen sözqilmanglar. (nazaket bilen sözqilsanglar) dilida nifaq (yaman niyet) bar adem (silerge qarita) temede bolup qalidu. (gumandin xaliy) yaxshi söz qilinglar." (ehzap sürisi 32- ayet) allah musulmanlargha xitab qilip mundaq deydu:

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَن يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِن وَرَاء حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَن تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَن تَنكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِن بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمًا (53)]

" i möiminler! Peyghemberning öylirige kirmenglar, peqet tamaqqa chaqirilghan waqtinglardila kiringlar, (bashqa waqitta ruxset bilen kirgende) tamaqning pishishini kütüp olturmanglar, lékin chaqirilghanda kiringlar yu, tamaq yep bolghandin kéyin tarqap kétinglar, tamaqtin kéyin) parang séliship olturmanglar, bu (yeni tamaqtin kéyin parang séliship olturush) peyghemberni renjitidu, peyghember (buni éytishqa) silerdin xijil bolidu, allah heq (ni éytish) tin xijil bolmaydu, siler peyghemberning ayalliridin bir nerse sorap (almaqchi) bolsanglar, perde arqisidin sorap élinglar, mundaq qilish silerning dilliringlarnimu, ularning dillirinimu eng pak tutidu, silerning resulullahni renjitip qoyushunglar durus emes, resulullahtin kéyin uning ayallirini élishinglarmu menggü durus emes, bundaq qilish (yeni resulullahni renjitish we uning ayallirini élish) heqiqeten allahning dergahida chong gunahtur " (ehzap sürisi 53- ayet)

kitab-xanlarning chushinishige anche yiraq emeski, yoqiriqi ayetlerde xitab qilin'ghan kishiler yer yüzidiki eng teqwa, eng exlaqliq zatlar bolghan sahabiler (peyghemberning zamanidiki uning bilen bir septe bolghan ölgilik musulmanlar)dur. Ular muamile qilidighan ayallarmu yer yüzidiki pütün ayallarning eng teqwaliri, eng exlaqliq we eng ölgilik aniliri bolghan ayallar – peyghemberning ayalliridur.

Yuqiriqi bayanlardin kéyinmu, yene xotun - qizlirning ippet – nomuslirini muhapizet qilish ishida, yalghan ishenchke bérilip aldan'ghuchilargha deymenki: siler qanchilik yaxshi bolup ketsenglarmu, peyghemberdin kamil emessiler.

Ayalliringlarmu qanchilik pak we ishenchlik bolup ketkendimu, ular yenila peyghemberning ayallirigha yetmeydu. Siler arilishidighan yéqin - yoruqliringlarmu sahabilerdin wapadar emes. Siler némenglerge bunchiwala ishench qilip kétisiler?!

Ghururning yuqalghanliqi erlikning ölgenlikidur

insanning dunyada eng shereplik we eng qimmetlik nersisi uning nomusidur. Belki insanning nomusi uning dinining asasliq parchisidur. Nomusni saqlash dinining eng aldinqi telibi we imanning körünerlik alametliridin biridur. Bu mesilide pütün dinlar ittpaqtur. Peyghember eleyhissalamning sahabiliri öz ehlining numusini saqlashta, eng ghururluq zatlar édi. Munu hedis ularning neqeder ghururloq we ippetlik kishiler ikenlikini körsitip béridu:

2610/ 4338 - ebu hureyre reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: seid ibni ubade reziyellahu enhu: i resulullah ! Ayalimni birsi bilen tutuwalsam, töt guwahchini u jaygha hazir qilmighuche uninggha chéqilalmamdim? Dep soridi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: shundaq, dégenidi, seid ibni ubade: yaq, séni heq dinni yetküzüsh üchün peyghember qilip ewetken allening nami bilen qesemki, men undaq ishqa duch kélip qalsam, töt guwahchini hazir qilmastinla kallisini alimen, dédi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: péshiwayinglarning sözini anglidinglarmu? U heqiqeten bek künlemchi iken, men uningdinmu bekrek künleymen, alle taala mendinmu bekrek künleydu, dédi. (muslim: 1498)

her kishi üchün özining nomusi we ippiti shunchilik muqeddes bolghan yerde, bashqilarningmu nomusi we ippitimu shunchilik muqeddestur, özining nomusini qoghdash yolida ghururluq bolghan kishi, elwette bashqilarningmu ippet, numuslirni qoghdishi, dushmenlik we xiyanetler bilen ularning nomuslirni ayaq asti qilishtin hezer qilishi kérek. Yaman niyetlik kishilerning bashqilarning nomuslirigha köz tikishliri tüwendiki boshluqlardin kélip chiqidu:

1. Aile mesulining öz ehlini yat erlerning yaman niyetlik temeliridin qoghdashqa ehmiyet bermesliki. Buajizliq, aile mesulining erlik ghururini yuqatqanliqi yaki öz wezipisini tunumighanliqi yaki özining terbiye saheside bilimsizliki tupeylidin meydan'gha kelgen ajizliqtur.

2. Ayallarning we qizlarning kiyinishliri, sözleshliri we yürüsh - türüshliridiki nazakiti we jelipkarliqi. Shunga islam dini hertürlük yaman aqiwetlerning aldini élish üchün ayallarni özlirige qarita erlerning heweslirni qozghitip qoyidighan barliq amillardin yiraq bulushqa chaqirghan. Allah pütün musulman ayallargha xitab qilip mundaq deydu:

[وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا (33)]

" öyliringlarda olturunglar, ilgiriki jahiliyet dewridiki ayallarning yasinip chiqqinidek yasinip chiqmanglar, namaz oqunglar, zakat béringlar, allahqa we uning peyghembirige itaet qilinglar, i peyghemberning ailisidikiler! ALLAH silerdin gunahni saqit qilishni we silerni tamamen pak qilishni xalaydu." (ehzab sürisi 33 - ayet)

bu ayettiki xitabtin meqset, ayallarni güzel, yarishimliq kiyimlerni kiyip, ésil yurushliridin meni qilish emes. Belki islam dini kélishtin burunqi dewrlerdiki ayallarning we künimizdiki medeniyet dewasi qilghuchi ayallarning kiyin'ginidek, yat erler bar yerde népizliktin bedenlirini körsitip turidighan, qisqiliqtin tizidin

ashmaydighan, tarliqtin bedenlirige chapliship turidighan kiyimlerni kiyishtin meni qilidu.

Güher nechche qat tügünler ichide saqlan'ghanliqi we herkishining uni körelmigini üchün shunchilik qimmetke sazawer bolghan nersidur. Ayal kishimu ozun, azade, ésil kiymlerni kiyip yurse, uning hörmiti we qimmiti ashidu, kishilermu uningdin haya qilidu we uni qedirleydu. Shunga ayallar yat erler bar jayda söz qilghanda, imkan qeder özlirining awazlirini jelibkar we nazaketlikte süniyleshturiwalmastin, belki normal, tebiiy sözleshke tirishishi kérek. Chünki nazaketlik, suniy awazlar erlerni özige jelb qilishning bir wasitisidur. Ereb maqalilirdimu ” qulaq közdin burun ashiq bolidu“ deydighan söz bar.

3. Er - ayal jinslirining ammiwi sorunlarda ariliship olturushi. Islam sheriitide, ayal kishilerning öz tughqanliridin bolmighan, yat erler bilen ammiwi sorunlarda ariliship olturushi, ulargha nazaketlik we suniy awazliri bilen, zörüriyetsiz söz qilishi meni qilin'ghan tursimu, köpligen musulman aililiri özara ziyaret yaki bashqa munasiwetlerdin tashqiri, ammiwi sorunlardimu er - ayallar bir orunda ariliship olturidighan, erler bilen ayallar bir – birige chaqchaq qilishidighan adetlerni üginip qalghan. Bundaq ishlar dinimizning körsetmisige xilap bolghinining sirtida, biz musulmanlarning milliy enenilirimizgimu yat kélidighan ehwaldur.

Bügünki künde bundaq binormal arilishishlargha qarshi turghan kishige qalaqliq qalpiqi kiygüzülidu. Mana buxil échinishliq ehwallar peyghember eleyhissalamning bergen xewerlirini testiqlimaqta. Hazir bezi memliketlerde, xosusen gherb elliride bu ishlar hediste sözlen'gen boyiche, eynen yüz bermekte. Ularni bu qebih ishlardin tosqan kishi ewliya hésablinidu, elwette. Bu dégenlik ularni yaman ishlardin tosidighan adem yoq dégenliktur. Chünki ularni exlaqsizliqliridin tosqan kishi, ularning nezeride, ularning démukratik erkinlikini meni qilghan sanilip, xatalashqan bolidu.

4. Ailide diniy terbiyening yoqliqi yaki kemliki. Bir ailide heqiqiy diniy terbiye bolidighan bolsa, uning paydisi shu ailidin yétiship chiqqan perzentlerning özi üchünla emes, belki ular yashighan mehelle, yurt we jemiyet üchünmu omum bolidu. Ailidiki diniy terbiye, perzentlerning iptidai terbiyisi bolup, diniy terbiyini özlirige özleshturgen qiz - yigitler ailining sheripini we nomusini qoghdashning neqeder muqeddes we ulugh wezipe ikenlikini tonuydu. Netijide, quruq sözlerdin we yalghan töhmetlerdin saqilinish üchün bolsimu, yatlar bilen binormal alaqe qurmaydu, qizlar ailisidin ruxsetsiz xalighan jaygha ketmeydu, yat erler bilen birge yurmeydu. Chünki islam terbiysining teqezzasi bu xil yolsiz alaqilarni inkar qilidu we meni qilidu.

Hörmetlik qirindishim! Yoqiriqi kemchiliklerni tüzütüsh üchün munu ayetlerning menilirini yaxshi chüshinip, shuninggha emel qilish bizge yéterlik dep oylaymen:

[قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ (30) وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاء بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاء بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ

التَّابِعِينَ غَيْرِ أُوْلِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاء وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (31)]

"möimin erlerge éytqinki, (namehremlerge yeni yat ayallargha) tikilip qarimisun, ewretlirini (haramdin) saqlisun. Mundaq qilish ular üchün eng yaxshidur. Allah heqiqeten ularning qilmishliridin toluq xewerdardur. Möimin ayallargha éytqinki, namehremlerge tikilip qarimisun, ewretlirini yapsun, körünüp turidighan qisimdin bashqa zinnetlirini ashkarilimisun, lichekliri bilen kökreklirini yapsun. (körünüp turidighan qisimdin bashqa) zinnetlirini erliridin, atiliridin, ya qéyin atiliridin, ya oghulliridin, ya erlirining oghulliridin, ya öz qérindashliridin, ya qérindashlirining oghulliridin, ya hemshirilirining oghulliridin, ya dindash ayallardin, ya qol astidiki chöriliridin, ya xotunlargha éhtiyaji yoq xizmetchilerdin (yeni qéri, deldüsh bolghanliqtin jinsiy shehwet yoqlardin), ya ayallarning uyatliq jaylirini bilmeydighan (yeni balaghetke yetmigen) balilardin bashqa kishilerge körsetmisun, zinnetlirini kishilerge bildürüsh üchün ayaqlirini yerge urmisun. I möiminler! Bextke érishishinglar üchün hemminglar allahqa tewbe qilinglar." (nor sürisi 30 - 31 - ayetler)

er - xotun arisida yüz béridighan ixtilaplar

er - xotun arisida yüz béridighan ixtilap bolsa, xuddi bir ademning tinige chüshken késelge oxshash bir ailining tinige chüshken késeldur. Insan her waqitta xilmu xil késelge uchrash tehdidi aldida turghinidek bir ailimu er - xotun arisida ixtilap yüz bérish tehdidi aldida turidu. Nahayiti az aile meyli u ixtilap köp bolsun meyli az bolsun er - xotun arisida yüz béridighan ixtilaptin xalidur. Er - xotun arisida yüz béridighan ixtilaplarning sewebliri nahayiti köptur. Lékin ularning eng muhimliri töwendikilerdur.

1- er - xotunning deslepte bir - birini yaxshi tallimasliqidur. Bu er - xotun arisida yüz béridighan ixtilapning eng éghirini, bir ailining xatirjemlikini we uning dawamlishishini buzudighan eng xeterlik ixtilapni keltürüp chiqiridu. Er xotun arisida ixtilapning yüz bérip qélishidin saqlinish ixtilap yüz bérip bolghandin kéyin uning amalini qilishtin yaxshidur. Késelge giriptar bolushtin ilgiri uning aldini élish uninggha giriptar bolup bolghandin kéyin uning charisini qilishtin köp asandur. Oghul – qiz, bir - birini yaxshi tallash we biz yuqirida bayan qilip ötken er ayalni, ayal erni tallighanda diqqet qilishqa tégishlik bolghan mezkur prinsiplargha raye qilish ailini er xotun arisida yüz bérip qalidighan ixtilap késilidin saqlaydighan we ailining xatirjemlikige we uning dawamlishishigha tehdid salidighan wabani yiraqlashturidighan eng muhim amildur.

2- ailining etrapidiki muhitning we jemiyetning nachar bolishidur. Jemiyetning nachar bolishimu ailining tinige késelning éqip kirishige seweb bolidu we er - xotun arisida ixtilapning yüz bérishini keltürüp chiqiridu. Jemiyetning nachar bolishi köpinchi waqitlarda bir ailining parchilinishigha we aile hayatining ayaghlishishigha seweb bolidu.

3- er - xotun her ikki terepning ata anisining we uruq tughqanlirining er - xotunning xususiy ishlirigha arishiwélishliridur. Bumu er - xotun arisida yüz béridighan ixtilapqa nahayiti köp seweb bolidighan amillarning biridur. Bu er - xotunning arisida ularning er xotunluq hayatining nurini öchüridighan jengge jidel we majralarni keltürüp chiqiridu. Hetta bu bezide ailining parchilinishigha we aile hayatining ayaghlishishigha seweb bolishi mumkin. Mana bular er - xotun arisida

ixtilaplarning yüz bérishige sewebchi bolidighan eng muhim amillardur.

Er xotun arisidiki ixtilapni tügütüsh üchün tirishish

1) er - xotun arisida yüz béridighan ixtilapning sewebi yaki ayal teripidin yaki er teripidin kélidu. Eger bu ixtilapqa sewepchi bolghan terep ayal bolsa, islam dinining qarishi boyiche bu ixtilapning amalini qilishqa we ailidin ixtilap késilini yiraqlashturushqa er mes'uldur. Allah taala bu ixtilapni hel qilish jeryanida erning paydilinishi we uning duch kelgen mesililerge uyghun bir shekilde qollinishi üchün bir nechche xil wastilerni yolgha qoydi. Allah taala mundaq dédi.

" siler serkeshlik qilishliridin qorqidighan ayallargha nesihet qilinglar, (bu ünüm bermise) bir töshekte bille yatmanglar, (bumu ünüm bermise) ularni edeblesh meqsitide astiraq urunglar. Eger silerge itaet qilsa, ularni bozek qilish xiyalida bolmanglar. ALLAH heqiqeten silerdin üstündur, büyüktur (allah ayallargha zulum qilghanni jazalaydu) [süre nisa34 – ayetning bir qismi]

islam dini ayallarning serkeshlikining we uning tersaliqining charisini qilish üchün ayalni urushni ruxset qilghan bolsimu, lékin peyghember eleyhissalam ayalni urushning mekruh ikenlikini körsütüp béridighan hedislerni we ayalning serkeshlik qilishining charisini qilish üchün uni urushtinmu bashqa amallarning barliqini bayan qildi. Hediste mundaq bayan qilindi.

2598/ 4322 - iyas ibni abdullah ibni ebu zubabtin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: ayallarni urmanglar! Dédi. Köp ötmey, ömer reziyellahu enhu kélip: i resulullah! Ayallar erlirige boysunmaydighan bolup ketti, dédi. Shuning bilen, peyghember sellallahu eleyhi wesellem urushqa ruxset berdi. Aridin uzun ötmey, peyghember sellallahu eleyhi wesellemning öyini éridin shikayet qilip kélidighan ayallar bésip ketti. Peyghember eleyhissalam: muhemmed (sellallahu eleyhi wesellem) ning öyini éridin shikayet qilip kélidighan ayallar bésip ketti, silerning ichinglardin ayalini qaxshatqanlar yaxshi ademler emes, dédi. (ebu dawud 2146)

2) bu ixtilapqa sewepchi bolghan terep er bolsa, ayal bu halda buninggha néme ishning seweb bolghanliqini bilish üchün izdinishi we uning charisini qilishqa urunishi lazim. Eger ayalgha erni razi qilish üchün özining bezi heqliridin waz kéchishke toghra kelgen teqdirdimu ayalning bezi heqliridin waz kéchip bérish arqiliq bolsimu axirida ayrilip kétishni keltürüp chiqirdighan erning téximu serkeshlik qilishining we yüz örishining aldini élishi yaxshidur. Allah taala bu heqte mundaq dédi.

[وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِن بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلاَ جُنَاْحَ عَلَيْهِمَا أَن يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الأَنفُسُ الشُّحَّ وَإِن تُحْسِنُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ اللّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (128)]

eger birer ayal érining köngülsiz bolushidin yaki yüz örüshidin endishe qilsa, ularning özara kélishishi héch gunah emes, kélishish (üzlüshüp kétishtin) yaxshi. Insanlarning tebiitige béxilliq singip ketken, eger (ayalliringlargha) yaxshiliq qilsanglar, (ulargha zulum qilishtin) saqlansanglar (allah silerni mukapatlaydu). ALLAH heqiqeten qilmishinglardin xewerdardur [süre nisa-128]. Allah taalaning" kélishish (üzlüshüp kétishtin) yaxshi. Insanlarning tebiitige béxilliq singip ketken" dégen ayiti kélishishning, yumshaq muamilide bulushning we kélishish üchün bir terepning bezi heqliridin waz kéchishining ailining yaxshi bolushi we uning tüzülüshige seweb bolidighanliqini körsütüp béridu.

3) er - xotunning arisida ixtilap yüz bergen chaghda her ikki terep bir -

birining éghirliqini kötürishi, sewr qilishi, ailining buzulup kétishtin saqlap qélish üchün bezi heqliridin ötünüp bérishi, bolupmu er, allah taalaning töwendiki ayitini eslishi lazim. Allah taala erlerge tewsiye qilip mundaq dédi.

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُواْ النِّسَاء كَرْهًا وَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُواْ بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلاَّ أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَن تَكْرَهُواْ شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا (**19**)]

i möiminler! Ayallargha zorluq qilip, ularni miras qilip almaq (yeni bir ademning qolidin yene bir ademning qoligha ötüp turidighan mal ornida qiliwalmaq) silerge durus bolmaydu; ular opochuq bir pahishe ishini qilmighan halette, siler ulargha bergen mehridin bir qismini yuluwélish üchün, ulargha bésim ishletmenglar, ular bilen chirayliqche tirikchilik qilinglar, eger ularni yaqturmisanglar (sewr qilinglar), chünki siler yaqturmaydighan bir ishta allah köp xeyriyetlerni peyda qilishi mumkin [süre nisa-19].

4) er - xotun arisidiki ixtilap yaxshilinishqa emes téximu yamanlishishqa we éghirlishishqa qarap mangghan we ular bu ixtilapni özliri hel qilalmaydighan bolsa, bu halda islam dini er - xotunning arisini yaxshilash üchün her ikki terepning uruq tughqanlirining ichidin allah taaladin qorqidighan, ailining buzulup ketmeslikige we uning bextlik halda dawamlishishigha hérismen ademlerning arilishishini yolgha qoydi. Yeni er tereptin bir adem we ayal tereptin bir adem bir yerge kélip er - xotun arisida yüz bergen ixtilapning seweblirini sürüshte qilidu, ikkisining arisidiki ixtilapni hel qilishqa we ikkisini inaq halitige keltürüshke küchining yétishiche tirishidu. Allah taala bu heqte mundaq dédi.

[وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُواْ حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا إِن يُرِيدَا إِصْلاَحًا يُوَفِّقِ اللّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا (**35**)]

eger er - xotun ikkiylenning inaqsiz bolup qélishidin qorqsanglar, erning tughqanliridin bir heqqaniy kishini, xotunning tughqanliridin bir heqqaniy kishini ewetinglar, allah eger bu ikki kishini epleshtürüshni xalisa, er - xotun ikkisining arisigha inaqliq salidu. ALLAH heqiqeten hemmini bilgüchidur, hemmidin xewerdardur [süre nisa-35].

5) kélishtürüshke ewetilidighan ademler üchün yaxshi kishilerni tallash we ularning niyetlirining er - xotun arisini yaxshilash we tüzesh bolishi ularning öz wezipilirini netijilik halda orunlishining eng muhim sewebliridindur. Ularning wezipiliri bolsa er - xotunning arisidiki ixtilapni yoqitishtin we ularning hayatini inaqliq we sapliq halitige élip kélishtin ibarettur.

6) er - xotun arisidiki ixtilap nahayiti éghir bolup ikki tereptin ewe tilgen ademler ularning arisidiki ixtilapni hel qilishqa imkansiz qalghan bolsa, bu halda islam dini er - xotunlarning ayrilip kétishini yolgha qoydi. Allah taala bu heqte mundaq dédi.

[وَإِن يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّهُ كُلاًّ مِّن سَعَتِهِ وَكَانَ اللّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا (**130**)]

eger ikkisi üzlüshüp ketse, allah öz pezli bilen ularning birsini ikkinchisidin bihajet qilidu, allah (ning pezli) kengdur, hékmet bilen ish qilghuchidur [süre nisa-130]. Allah taalaning" eger ikkisi üzlüshüp ketse, allah öz pezli bilen ularning birsini ikkinchisidin bihajet qilidu" dégen sözi allah taala er ayal ikkisige ularning

bir - biri bilen toy qilish arqiliq érishishke muyesser qilghan katta németlerning biridin ajrap ketkenliki üchün ularning her biri üchün tesellidur.

Er - xotun arisidiki ixitilap nahayiti éghir bolup ikki tereptin ewetilgen ademler ularning arisidiki ixtilapni hel qilishtin imkansiz qalghan waqtida, er - xotunlarning ayrilip kétishi mesilini hel qilish üchün nahayiti hémket bilen yolgha qoyulghan bir tüzümdur.

7) ayal bilen qéyin anining arisidiki jidelni chirayliq hel qilish lazim.

Bu, jemiyitimizde köp uchraydighan bir mesilidur. Kishiler buni kilin bilen qéyin anining arisidiki jidel dep atishidu. Er bu jidelning aldida nahayiti sewirchan, soghuqqan we hékmetlik bolishi lazim. Bu halda hékmet erdin her bir heq igisige uning heqqini bérishni telep qilidu. Chünki ayalning heqliri anining heqliri bilen zitmu- zit kelmeydu.

Ayalning heqliri biz yuqirida bayan qilip ötkünimizdek toyluq, teminat bérish, chirayliqche tirikchilik qilishtin ibarettur. Emma anining heqliri bolsa anigha yaxshiliq qilish, uning bilen bolghan alaqini küchlendürish we uninggha gunah bolmaydighan ishlarda boysunushtin ibarettur. Meyli ata-ana bolsun meyli bashqa biri bolsun bir ademning yene bir ademge boysunushi allah taalaning aldida gunah hésablanmaydighan ishlarda bolidu. Ata anigha asiyliq qilishni peyghember eleyhissalam chong gunahlarning qataridin sanidi.

4902/8093 - abdullah ibni emr reziyellahu enhuma riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: gunahlarning eng chongi: alleqa shérik keltürüsh, ata anini qaxshitish, naheq adem öltürüsh we yalghan qesem qilishtur. (buxari: 6675)

ibni hejer ata anini qaxshitish heqqide mundaq dédi: ata anini qaxshitish dégenlik bir balidin ata anisi aghrinip qalidighan birer sözning yaki heriketning sadir bolup qélishi démektur. Ibni etiye mundaq dédi: din bilen zit emes ishlarda ata-ana balini meyli u ishlarni qilishqa buyrughan bolsun meyli qilishtin tosqan bolsun balining ata anigha boysunushi wajiptur. Eger ata-ana balini qilishqa buyrughan ish dinda mustehep, dep qaralghan ishlardin bolsa, bu ishlarda balining ata anigha boysunushi musteheptur. Ata anilarni qaxshitish, mal dunyani ayallirigha we dost buraderlirige xejlep bérish axir zamanda köp bolidighan ishtur.

Er - xotun munasiwitining buzulishigha seweb bolidighan amillar

bu mawzugha kirishtin awwal shuni yaxshi chüshinishimiz kérekki, islam dini insanlar jemiyitini bextlik qilish üchün kelgen birdindur. Shunga islam dinining muqeddes sheriet - qanuni insanlar jemiyitining, jümlidin aile hayatining bextsizlikige seweb bolidighan barliq amillarni we hertürlük yaman aqiwetlerning muqeddimilirini qetiy halda haram qildi we kishilerni ulardin meni qildi. Chünki, hemmige éniqki, netijilerning ghelibilik bolushi muqeddimilerge baghliq bolghinidek, uning eksiche bolup chiqishimu, yene shu muqeddimilerge baghliqtur. Aghriq - silaqlardin saqlinish üchün uning muqeddimiliridin we uninggha seweb bolidighan amillardin saqlinish zörur bolghandek, aile hayatining béshigha kélidighan shaqawetlerdin saqlinish we uni bextlik halda, axirighiche dawam qildurush üchün aile hayatida er- xotun munasiwitining buzulushigha seweb bolidighan muqeddimilerdin we uninggha türtke bolidighan bezi amillardin saqlinish intayin zörürdur. Er - xotun munasiwitining buzulishigha seweb bolidighan amillar töwendikilerdin ibaret:

1. Namehremlerge tikilip qarash

namehremlerdin közni saqlash meyli er bolsun, meyli ayal bolsun her ikkisi üchün yaxshidur we yaman netijilerdin saqlinishning qalqinidur. Shuning üchün allah taala quran kerimde musulmanlarni namehremlerdin közlirini saqlashqa buyrup mundaq deydu: "möimin erlerge éytqiniki,(namehremlerge) tiklip qarimisun, ewretlirini(haramdin) saqlisun. Mundaq qilish ular üchün yaxshidur. Allah heqiqeten ularning qilmishliridin xewerdardur. Möimin ayallargha éytqinki, namehremlerge tikilip qarimisun, ewretlirini yapsun, körünüp turidighan qisimdin bashqa zinnetlirini ashkara qilmisun. Lichekliri bilen kökreklirini yangsun." (nur sürisi 30 - 31 - ayetler)

emeliyette, namehremlerge tikilip qarash köpinche hallarda, ailini buzidighan yaman netijilerni keltürüp chiqidu. Qanchilighan kishilerning birergüzelni uchratqinida, oninggha hewisi bilen tiklip qarishi we uningmu kishini meptun qilarliq halda inkas bildürishi netijiside, köngli oninggha mayil bolup arqisidin chépishi, andin ikkisi binormal alaqe baghlishi arqiliq uninggha bozulup, öyliridiki ayallirigha hewessiz bolup qalghanliqtin, addi bir bahaniler bilen ayallirini öyliridin qoghlap chiqarghanliqi, netijide, balilirini yétim qilghanliqi yaki ayalliri bilen mohebbetsiz, bextsiz halda yashashqa mejbor bolghanliqi, kopligen ayallarningmu birer erkishige hewisi bilen tikilip qarishi, erningmu uninggha meylini bildüridighan isharetliri bilen jawab qayturishi we ishench bildürishi, andin ikkisi binormal, yolsiz alaqe baghlishi, netijiside, uninggha ishinip, gah ashiq bolup qalghan, öz érige bolsa hewessiz, muhebbetsiz bolup qalghan sewebtin, érige öch bolup, oning öyidin azghina bahaniler bilen chiqip kétishi arqiliq ailini weyran, balilirini yétim qilghanliqi qatarliq échinishliq ehwallarning köpinchisi kishilerning namehremlerdin közlirini saqlimighanliqidin kélip chiqmaqta.

2.ayallarning namehremlerge ewret ezalirini échishi

ayallarning ewriti - ikki qoli, yüzi we ikki putidin bashqa pütün azaliri démektur. Ayallarning namehremler bar yerlerde népiz, qisqa we tar kiyimlerni kiyishi we ewret sanalghan ezalirini ulargha ashkarilishi islam sheriitide tosulghan ishtur. Shubhisizki, ayallarning échishtin tosulghan ezalirini échip yürüshliri, exlaqtin nésiwisi bolmighan bezi kishilerning yaman gherezlerni oylishi bilen jinsiy heweslirini qozghitishigha seweb bolidu. Buning bilen asta - asta yaman aqiwet yüz bérip qélishi éhtimal. Gheyri normal ehwal yüz bermigen teqdirdimu uninggha közi chüshken we niyiti buzulghan birisi uning arqisidin chapidu. Netijide, el arisida söz - chöchekler tarqilidu. Bu ehwallarning hemmisi er - xotun munasiwitige elwette tesir yetkuzidu.

Shüni tekitlesh kérekki, ayallarning ayallar késellikliri bölümliride ayal doxtur bar halda, er doxturlargha barmasliqi lazim. Bu, dinimizgha xilap ishtur. Chünki doxturmu jinsiy heweske ige bolghan erdur. Türlük yaman aqiwetlerning yüz birishi éhtimal. Gheyri ehwal yüzbermigen teqdirdimu, ippetlik, hayaliq bir ayal kishi üchün bu yaxshi ish emes, elwette. Shunga, ayal doxtur bolmighanliqtin, amalsiz qalghanda, er doxturgha bérishqa bolidu. Barghandimu yalghuz barmasliqi lazim.

3. Namehrem bilen yalghuz qélish

meyli er bolsun, meyli ayal bolsun, qaysi birining özige namehrem bolghan birsi bilen yalghuz qélishi toghra emes. Bu er - xotunluq munasiwitige tesir yetküzmey qalmaydu. Ayallar er - xotunluq hayatini qoghdap axirghiche dawam

qildurushi üchün, bu ishlargha alahide diqqet qilishi kérek, köpligen er - xotunlar otturisidiki yüz béridighan jédel - majiralarning köpinchisi busewebtin bolidu.

4. Ayallarning ish urunliridiki erler bilen munasiwet ornitishi

eslide ayallarning ish urunliri erlerning ish urunliridin ayrim bolushi intayin zörürdur. Her qaysi islam döletliridimu shündaq boliwatidu. Emma memlikitimizning sharaitida ayallarni erlerge ariliship ishleshtin mutleq tosqili bolmaydu. Chünki sharait shuninggha qistaydu. Shundaqtimu, ayallar ish urunlirida bashqa erler bilen ishligende, ularning otturisida xizmetdashliq shuari astida bashqa binormal munasiwetler ornitilmasliqi lazim.

Mesilen: ayal kishi ish ornidiki birsi bilen xizmetdashliq shuari astida, binormal, yolsiz munasiwet baghlighandin kéyin, bu munasiwet kündin - kün'ge qoyuqliship, hetta birge köngül échishlargha chiqidighan, tiyatérlargha baridighan derijige yétidu. Ayal kishi éri bilen hemishe birxil xoshal ötelmeydu, bezide bir - biridin renjip qalidu. Bu haletlerde ayal kishining köngli éridin échilmighachqa, u tedriji halda, özining xizmetdash dosti bilen köngül échishni yaxshi köridighan bolup qalidu. Axirida her ikkisi ailisini parchilashqa we perzentlirini yétim qilishqa mejbur bolidu. Mana bu aile buzuldi, dégenlik. Bundaq buzulghan aililer köp.

Shuning üchün ayallarning imkan qeder, er xizmetdashliri bilen köp sözleshmesliki, ishtin tashqiri birge arilisip yürmesliki kérek. Bu özi üchün paydiliqtur.

5. Namehrem kishiler bilen chaqchaqlishish

melumki, ayal kishining namehrem erler bilen jorisi bar yerde bolsun, yaki yoq yerde bolsun chaqchaqlishishi er - xotunluq munasiwitige selbiy tesirlirini yetküzmey qoymaydu. Shuningdek, méhmandarchiliqlarda, ammiwi paaliyetlerde we bashqimu er - ayallar toplashqan urunlarda ayal kishining érining aldigha ötüp tula parang qilishi yaki bashqilar bilen chaqchaq qilishishi bekmu éyiptur. Ayal kishi üchün kemsözliktin yaxshi xuluq yoqtur.

6. Tansa we bashqa uyun - tamashalargha bérish

er bolsun, ayal bolsun, her ikkisining tansigha we bashqa er- ayal jinslar toplashqan uyun - tamasha sorunlirigha bérip, ular bilen birge tamasha qilishi yaxshi emes. Islam nezeride, haramdur. Ayal kishining meyli éri bilen bolsun, meyli yalghuz bolsun tansigha bérishi qattiq éghir qabahettur. Ayalini tansigha élip barghan er kishi ghurursiz we wijdansiz kishidur. Ayalini tansigha ewetip qoyup xatirjem olturghan er kishi deyyüs (yeni ayali bashqilar bilen quchaqliship tansa oynisa, hetta bashqilarning quchighida yatsimu, ”uni toghra chüshinimiz, chünki biz medeniyetlik kishilermiz“ deydighan, wijdansiz ebga,) erkishidur.

7. Ayallarning tijaret qilishi

bolupmu wetinimizde yéqinqi yillardin béri eng köpiyip ketken bir selbi éqim ayallarning özi yalghur sheherler atlap tijaret qilishi we zörüriyetsiz halda, restige chiqip dokan échishi boldi. Shubhisizki, ayal kishilerning mehremsiz halda, sheherdin sheherge seper qilip yürüp tijaret qilishi we restige chiqip dokan échip olturushi intayin xatadur. Bu ishlar er - xotunluq munasiwetke elwette dexli yetküzmey qalmaydu. Ayalini bashqa sheherlerge tijaret qilish üchün ewetip qoyup, özi bighem olturidighan er kishi, eger musulman bolsa, allahtin qorqsa bolidu. Köpligen ayallarning tijaret yolida chiqiship qalghan kishilirige birilip kétip, aililirini parchilighanliqi netijiside, perzentlirini yétim qilghanliqi, aile

parchilanmighan teqdirdimu, erlirige xiyanet qilishi arqiliq ularning abroylirini yerge urghanliqi qatarliq biz hemishe anglap turidighan échinishliq hadisiler yuqiriqi xataliqning netijisi emesmu?

8. Er - xotun otturisidiki sirlarni yéyish

salih we yaxshi ayallarni quran kerim medhiyiligen, hemde ular heqqide mundaq dégen:

قَانِتات حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ

yaxshi ayallar dawamliq itaet qilghuchilardur, erliri yénida bolmighan chaghlarda allahning inayiti bilen erlirining heqlirini saqlighuchilardur [nisa sürisi 34- ayet]

saqlinishi kérek bolghan nersilerdin biri bolsa: er - xotun otturidiki ichki munasiwettur. Shunga bu ichki munasiwet olturushlarda we dost - aghiniler bilen paranglashqan yerlerde déyilse toghra bolmaydu. Hediste mundaq körsitilgen:

qiyamet küni allahning neziride urni eng yaman kishilerdin er - xotun otturisida bolghan ishlarning sirlirini bashqilargha yayidighan kishidur.

2579/4282 - ebu seid xudri reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: er - xotunchiliqning (jinsi alaqining) sirini sirtqa yayghan kishi qiyamet küni allening dergahidiki eng peskesh kishi hésablinidu. (muslim: 1437)

bir musulmanni bundaq exmeqliq we galwangliq qilip sélishtin nepretlendürmek üchün bu oxshutush kupaye qilidu.

Köpinche, ayallar er - xotunluq otturisidiki sirlarni sirtqa yéyishning qanchilik yaman aqiwetlerni keltürüp chiqidighanliqini hés qilmaydu. Bezi ayallar er - xotun otturisidiki sirlarni bir - biri bilen éytishidu, anglighan ayallar erlirige éytidu, axirida bérip bu sirlar, uni awwal sözligüchi ayalning érige anglinidu. Netijide, er - xotun otturisida jédel - majiralar yüz béridu. Bezi hallarda, aile parchilinidu yaki bexitsiz, söygüsiz ötüshke mejbur bolidu.

Er - ayal arisini islah qilish usuli

ayal kishi öz erkinliki we ixtiyari bilen héchbir zorluqsiz halda, er kishining zimmisigha ötken éken, u érige tégishlik bolghan heqlerni ada qilishi we allahqa asiyliq bolmaydighan pütün ishlarda uning toghra pikrige hörmet qilishi kérek. Érining heqlirini tonüghan, diyanetlik ayal kishi uninggha héch waqit ziyankeshlik qilmaydu. Buning bilen aile téximu güllinidu. Her ikkisi bir - biridin razi bolghan halda hayat süridu. Peyghember eleyhissalam xewer bergendek, ayallar yaritilishidin eqliy jehette cheklik we héssyatini bashqurushta ajiz bolghachqa, ularning beziliri, gahida östidiki érige ait heq - hoquqlarni tonumaydighan, tonughandimu perwa qilmaydighan keypiyatlarda bolup qalidu. Bundaq ayallarni islah qilish üchün allah quranda mundaq dep telim béridu:

[الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاء بِمَا فَضَّلَ اللّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنفَقُواْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّهُ وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُواْ عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا (34)]

"yaxshi ayallar itaet qilghuchilardur. Erliri yénida bolmighan chaghlardimu, allahning panahida erlirining heqlirini saqlighuchilardur. Siler bashtungluq qilishliridin qorqidighan ayallargha nesihet qilinglar. (bu önüm bermise) bir

töshekte bille yatmanglar. (bümu önum bermise) ularni edeplesh meqsitide astiraq, yümshaq orunglar. Eger silerge itaet qilsa, ularni bozek qilish xiyalida bolmanglar. Allah heqiqeten silerdin üstündur, büyüktur (allah ayallargha zulum qilghanni jazalaydu.)" (nisa sürisi 34 - ayet)

bu ayettiki qorqushtin meqset, bu ayalning sewebi bilen özige we ailisige ziyan - zexmet kélishidin qorqushi démektur. Allah bu ayette, sözge kirmeydighan xotunni üch xil usul bilen islah qilishqa buyruydu. Awwal nesihet qilish, bu önüm bermigende, ikkinchi usul boyiche, waqitliq bir töshekte birge bolmasliq, bümu önüm bermigende, üchinchi usul boyiche, yénik urush. Bularning bayani töwendikiche:

1. Nesihet qilish

érining yaxshi pikrige muxalipetchilik qilghan we üstidiki uning hoquqini tonumighan ayal kishini terbiyileshte, uninggha chirayliqche nesihet qilish, qarshiliq körsitishning aqiwitining yamanliqini we mundaq qilishning xataliqini chüshendürüsh, tarixlardiki yaxshi, ölgilik ayallarning ish - izlirini sözlep bérish we peyghember eleyhissalamning ”qandaqla ayal kishi érining yüzige chirayini türtidiken, u qiyamet künide chirayi türtülgen halda qopidu“ dégen hedisni yadlandurush qatarliq wasitilarni qollinish kérek. Bu wez - nesihetler uninggha tesir qilip, u yaxshiliqqa qaytsa, ishning hel bolghini shu. Eger u yene özining boyuntawliqida dawam qiliwerse, ikkinchi usul bilen ish körüshke toghra kélidu.

2. Bir töshekte yatmasliq

sözge kirmigen ayal kishini bir töshekte birge yatmastin, waqitliq, yotqandin qoghlash uninggha eng yaxshi jazadur. Chünki ayal kishi yémek - ichmekke, kiyim - kéchekke hajet bolghanliqtin yatliq bolmaydu. Köpligen ayallar özliri shunchilik bayashat turmushta turup, péqir, yoqsul we özidin bir derije töwen turidighan kishilerge yatliq bolushqa razi bolidu. Ular özliri yaqturghan jorisi bilen kéche - kündüz bille bolup, er - ayalliqning saadetliridin ortaq hüzürlinishni arzu qilip shündaq qilidu. Ularni waqitliq yalghuz yétishiqa mejbur qilish, ular üchün shunchilik éghir kéliduki, tünliri uzun, yatqan jayliri qattiq, közliri uyqusiz atidu. Emma ayal kishi bilen bir töshekte bolmaymen dep, uni ata - anisining yénigha ewetip qoyushqa bolmaydu. Chünki, mundaq qilish jazalighanliq hésablanmaydu. Belki uni öz öyide torghuzushi sherttur. Ayal kishi érining töshikidin mehrum bolghan muddet ichide, eger u öz érini yaxshi köridighan ayal bolsa, chuqum eqlige kélidu. Eger bo usulmu önüm bermise, üchinchi usulni qollinishqa toghra kélidu.

3. Yénik urush

yoqiriqi ikki xil usul bilenmu tüzelmigen ayal kishi bu bashtungluqini qesten halda, érini uning bilen birge yashashtin ziriktürüsh yaki wazkéchishke zorlash üchün qilghan bolidu. Eger ayal kishi rastinla éridin ayrilish meqsiti bilen uninggha shunchilik boyuntawliq qilghan bolsa, bularning chirayliqche ayrilip ketkini yaxshi. Emma ayal kishi éridin ayrilish niyiti bilen emes, belki düshmenlerning arqisigha kirip ketkenliki yaki érini xata chüshinip yürgenlikidin shündaq qilghan bolsa, érining awwal uninggha ehwalni chirayliqche chüshendürüshi kérek. Ehwalni chüshen'gendin kéyinmu yene özgermigen ayalni érining yümshaq, yénik urush bilen edeplesh hoquqi bardur. Ayal kishini urushtin meqset, uningdin intiqam élish yaki uningdin achchiqini chiqiriwélish üchün emes, belki urush bilen uning tekebburliqini, hakawurluqini yerge urush arqiliq özini

tonutup qoyushtin ibarettur. Ayallarni urush yoqiriqi ikki basquchluq nesihet bilen ibret kargha kelmigende, axirqi chare bolup qollinilidighan bir usuldur. Peyghember eleyhisalam yoqiriqi basquchlar sirtida, ayallarni urushtin tosqan. Chünki hedep ayallirini urush exlaqliq kishlerning ishi emes. Tarixlarda yaki hedislarda, peyghember eleyhisalamning yaki sahabilirining ayallirni urghanliqi toghrisida birermu riwayet yuq.

5117/8409 - aishe reziyellahu enhaning yene mundaq dégenliki riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem alle yolida jihadtin bashqa waqitta öz qoli bilen bir nersini yaki ayal kishini we yaki xizmetchini urup baqmighan. (muslim 2328)

ayallirini hedep uridighanlar bu ayetning menisini suyéstémal qilghuchi ebgalardur. Ayallar jismaniy jehettin ajiz we nazuk bolghanliqi üchün ularni asrash we imkan qeder urmasliq kérek. Hedep ayallirini uridighan bu ebga erler adette özlirige oxshash jismani küchke ige erlerni bündaq uralmaydu, hetta ular bilen jédellishishtin qorqidu. Özliridin küchlükrek biri bilen jédelleshkinide qoydek mulayim bolup qalidu. Chünki ular özlirige taqabil turalmaydighan charisiz ayallirini buzek etkendek, bashqilarni buzek ételmeydu we uralmaydu - de, shunga ajizlarni buzek étidu, küchlüklerdin qorqidu. Mundaqlar küchini küchlüklerge körsitishi kérek.

Birawning bilim - sewiyisining yoqiriliqi, yüz - abroyining chongliqi, mensibining kattiliqi uning yaxshi adem ikenliki we exlaqining ésilliki üchün ölchem bolalmaydu. Belki exlaq bashqa nerse, bular bashqa nersilerdur. Sheytan alim idi, pirewn chong menseplik we yersharida eng abroyluq yégane padisha idi, lékin allah bularni xelqi alem üchün ibretlik halda jazalidi. Emdilikte bu ikkisi barliq samawiy dinlarda lenetkerdi bolup, insanlarning tillirida qiyametke qeder sökülüshke mehkum boldi.

Iman exlaqning jorisidur. Exlaqning ésilliki imanning kamilliqidin dérek béridu. Birawning yaxshi - yamanliqi uning ailisidikilirige qilidighan muamilisige qarap ölchünidu.

Bezibir ayallarni hemishe tayaqqa adetlendürüp qoysa, ular tayaqtin azaplinish emes, belki huzurlinidighan we ular üchün tayaqningmu önümi bolmaydighan bolup qalidu. Bezibir ayallar erliridin tayaq yégenlikidin pexirlinidu we urush erlikning nishanisi, dep bilidu. Bündaqlar nadan ayallardur.

Shunga deymizki, tayaq bilenla ish hel bolmaydu. Belki – biz bashta dégendek – yüqiriqi ikki xil usul önüm bermigende, ularning yüzlirige emes, belki bedenlirining nazuk bolmighan jaylirigha; tayaq bilen emes, belki qol bilen yumshaq urush eng axirqi özgertish charisidur. Shonimu bilish kérekki, ayallar qanchilik chong xataliq ötküzgen teqdirdimu, ularni qattiq urush allahning aldida éghir jinayettur.

Er xotunchiliqning mukemmelishishige tosalghu bolidighan eyiblerning bayani

bu eyibler yaki erde bolidu yaki ayalda bolidu.erde bolidighan eyibler töwendikilerdin ibarettur.

Erning birer seweb töpeylidin ayali bilen jinsiy munasiwet ötküzüshke qadir bolalmasliqidur. Bu fiqhishunaslarning köz qarishida, jinisiy ajizliq késili bar adem dep atilidu. Bu adem bolsa, bek qérip ketkenliktin yaki séhir qilin'ghanliqtin yaki jinsiy ezasi késiwétilgenliktin yaki bek kichik bolghanliqtin yaki ayal bilen

parangliship uni tutup bolghiche uningdin meniy kélip kétidighanliqtin, yaki jinsi ezasiy peqet ishlimeydighanliqtin ayali bilen normal jinsiy munasiwet qilalmaydighan ademlerdur.

Eger bir ayal érining jinsiy munasiwette ajiz adem ikenlikini bilip qazidin éridin ayriwétishni telep qilsa, eger ayal balaghetke yetken ayal bolghan, ayal er bilen toy qilishtin burun uning shundaq ikenlikini bilelmey peqet toydin kéyinla uning shundaq ikenlikini bilip uning bu ehwalidin narazi bolghan bolsa, qazi taki erning ehwaligha qarap béqish üchün er - xotunning arisini bir yilghiche ayriwetmeydu. Ayal bu shekilde ayrilip ketse, yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan talaq bolup kétidu.

Er - xotunning arisini ayriwétish ishi ayalning qazidin özlirini ayriwétishni telep qilghan waqtidin bashlap taki bir yilghiche kéchiktürilidu. Eger er bir yil ichide ayali bilen birer qétim jinsiy munasiwet ötküzgen bolsa, u ayalning telipi emeldin qaldurlidu. Eger er bir yil ichide ayali bilen birer qétimmu jinsiy munasiwet ötküzelmigen bolsa, ayal bilen erning arisi ayriwétilidu.

2580/4286 - abdullah ibni mesud reziyellahu enhu mundaq deydu: jinsiy iqtidari ajiz (yaki yoq) kishige bir yil möhlet bérilidu. Bu bir yil ichide ayaligha yéqinchiliq qilalmisa, ayalidin ajrashturulidu we u ayalgha mehri heqqi bérilidu. (elkebir 9704)

ayal qazidin éridin ayriwétishni kéchikip telep qilghan bolsimu ayalning telep qilish hoquqi emeldin qaldurulmaydu. Eger er ayal bilen birer qétim jinsiy munasiwet ötküzüp bolghandin kéyin éliship qalghan yaki jinsiy ajizliq késilige giriptar bolup qalghan bolsa, qazi er - xotun arisini ayriwitelmeydu. Chünki bir qétim jinsiy munasiwet ötküzüsh bilen ayal erning üstidiki heqqige érishken bolidu. Eger jinsiy ajizliq késili sewebi bilen ayrilip ketken bir er - ayal ikkinchi qétim qayta nikah qilishsa, ularning qilishqan bu nikahi toghra bolidu. Bu yerde shuni bayan qilip ötüshke toghra kéliduki, jinsiy ezasi késiwétilgen erning ayalini u erdin ayriwétish üchün bir yil saqlashqa buyrulmaydu. Chünki u erning eger bir yil saqlap turghan teqdirdimu u ayal bilen birer qétimmu jinsiy munasiwet ötküzüshi mumkin emes. Shuningdek yene jinsiy ezasi peqet ishlimeydighan ademge oxshash saqlisimu uningdin birer ish chiqmaydighan ademning ayalimu birer yil saqlashqa buyrulmastinla ayriwétilidu.

Ayalda bolidighan eyibler töwendikilerdin ibarettur. Ayalning er jinsiy munasiwet ötküzidighan yirining éghizi pütünley pütük bolishidur. Yaki u yerge bezge oxshash ösme gösh ünüp qalghan bolushidur. U yerge peyda bolup qalghan nerse bezide toghrisigha turiwalidighan söngektek birer nerse bolidu. Eger ayalda bu eyibler tépilsa, ayalning ayrilip kétishni telep qilish heqqi yoq. Chünki bu eyibler ayalning özide tépilghandur. Eger er - xotunlarning birerside éliship qalghan'gha, yaki tire késilige yaki aq késelge yaki ayalning jinsiy ezasining éghizi pütünley pütük bolghinigha, yaki u yerge bezge oxshash ösme gösh ünüp qalghinigha oxshash eyibler bolsa, yene bir terepning uningdin ayrilip kétishni tallash hoquqi yoq. Bu henefiy mezhepidikilerning köz qarishidur.

Zina aile buzulishining eng chong amili

zina - küfridin qalsa eng chong gunahi kebirilerning biridur. Zina - shereplik aililerni yerge qaritidighan, abroyluq kishilerni yerge oridighan, shijaetlik kishilerni qorqunchaq qilip qoyidighan bir rezil ishtur. Zina shunchilik qebih we rezil ish bolghanliqidin, allah uning jazasini töwendikiche békitken:

zina qilghuchi öylen'gen yaki turmushqa chiqqan birsi bolsa, uning jazasi - tash kések qilip öltürüsh. Eger öylenmigen yaki yatliq bolmighanlardin bolsa, uning jazasi - xelqi alem aldida, yüz qamcha urush. Er - ayal, bay - gaday, qéri - yash bu hökümde oxshashtur. Bular, zinaning bu dunyadiki jazasi, bes. Emma uning axirettiki jazasi bolsa, ademni dehshetke salidighan, eqilni chuchutidighan bir ishtur.

Zinaning derijiliri éghirliq jehettin her türlük bolidu. Uning gunahliri qandaq rewishte bolmisun, yüqiriqilardin yénik bolmaydu, belki éghirlishidu.

Mesilen: özige düshmenlik körsitiwatqan bashqa dindiki ayal bilen zina qilishtin, musulman ayal bilen zina qilishning gunahi éghir. Natonush musulmanning ayali bilen zina qilishtin, xoshnisining ayali bilen zina qilishning gunahi éghir. Yiraq xoshnisining ayali bilen zina qilishtin, yéqin xoshnisining ayali bilen zina qilishning gunahi éghir. Yéqin xoshnisining ayali bilen zina qilishtin mujahid(allah yolida jengge chiqip ketken kishi)ning ayali bilen zina qilishning gunahi éghir, elwette. Éri yoq ayal bilen zina qilishtin, éri bar ayal bilen zina qilishning gunahi éghir bolidu.

Yüqiriqilardin, bashqa dindiki ayallar bilen zina qilsa, uning gunahi yénikrek bolidighan oxshaydu, dep chüshinip qélish intayin xatadur. Yuqiriqi hedislarda bayan qilin'ghan zinaning dunya we axirettiki jazasi, zina derijiliridin eng yénik bolghinining jazasidur. Chünki bu hedislarda bayan qilin'ghanlar mutleq zinaning jazasi bolup, bu mutleqliq adette zina derijilirining eng yénik bolghinini körsitidu.

Yuqiriqi, zinaning ademni dehshetke salidighan gunahini anglighandin kéyin, burun zina ishlarni qilip qoyghanlarning allahning meghpiritidin umitsiz bolushliri xatadur. Chünki, allah kichik gunahlarni yaxshi emellerning yüzisidin tewbesizmu kechüridu, emma gunahi kebiriler(zina qilish we bashqilargha oxshash chong gunahlar) ni, qilghanlirigha pushayman qilish, uninggha qayta qaytmasliq iradisi bilen qilin'ghan heqiqiy tewbe arqiliq kechüridu.

Zinaning inaq aililerni qandaq parchilighanliqi, er - ayal ikkisining muhebbitini nepretke aylandurush arqiliq, qanchilighan gunahsiz balilarni yétim qilghanliqi hemmige ayan bolghan, tejribilermu uni yekünligen bir balayi - apet ikenliki ochuq bir rialliqtur. Shunga zina aililerning buzulushining eng chong amili déyilidu.

Yettinchi bap. Talaqni yolgha qoyushning zörürliki we türliri

talaqning yolgha qoyulushi

talaq - érining ayalidin wazkechkenlikini ipadileydighan sözler arqiliq, oningdin ayrilidighanliqini élan qilishi démektur. Bezi kishiler talaqni intayin addi mesile dep qaraydu. Ular talaqni achchiqlirigha teselli tépish yaki ayalini qorqutush ornida qollinidu, ular ayallirigha achchiqi kelgende, özlirining jahilliqi we axmaqliqidin hedep kéyinki aqiwetni oylimastin ularni talaq qiliwétidu, arqidinla talaq qilghinigha poshayman qilip chiqish yoli izdeshke kirishidu. Talaq er - xotunluq hayatining dawam qilishigha héch umit qalmighan, yaxshi ötüshke amal bolmighanda ikkisining ayrilip yéngidin hayat bashlishi üchün ruxset qilin'ghan eng axirqi bir charidur.

Talaq, temi eng achchiq nersidur. U halal ishlar ichide allah taalagha eng yaman körülidighan halaldur. Lékin talaq, er xotun arisida ixtilap késili yüz bergen, bu késel bek éghirliship kétip buninggha ikkisining arisini kilishtürüshke oxshash

héchqandaq bir dora kar qilmay qilip, ishlitishke mejbur bolup qalghanda qollinidighan bir doridur. Talaq bolsa, islam dini er - xotun arisidiki ixtilap késilining ikkisidin halqip jemiyetning kelgüsi bolghan balilarghimu yaman tesir bérip qélishtin endishe qilghan waqtida, er xotunlarning mezkur késilini dawalash üchün ishlitishni yolgha qoyghan eng axirqi doridur. Islam dinining talaqni yolgha qoyushtiki haliti xuddi bir ademning késel ezasidiki késelning, uning bashqa saq ezalirigha tarap ketmesliki üchün uning u késel ezasini kisiwétishke mejbur bolup qalghan doxturning halitige oxshaydu.

Biz arisida ixtilap késili bar bir ailining késilini yaxshi gep qilishqa we ularni kélishtürüshke oxshash charilarni qilip dawalashtin ajiz kelgen chaghda töwendiki ikki ishning birini qilishqa mejbur bolup qalimiz, yaki biz bir - birini yaman körüp turuwatqan er xotunlarni tügimeydighan jidel we ixtilap ichide barawer bir ailide yashashqa mejbur qilimiz yaki ulargha bir - biridin ayrilip kétish pilanini sunimiz. Shuning bilen ular bir - biridin ayrilidu, ariliqidiki erxotunluq alaqe özilidu we her biri jengge jidel we bir - birini yaman körüsh emes méhri muhebbet qaplighan yéngi bir aile quridighan adem izdeydu.

Ata anisi ayrilip ketkenlik sewebi bilen her ikkisi yénida yoq yaki ularning biri yénida bar hayatta yashighan bir kichik balining hayatigha kélidighan ziyan, künde jengge jidel we majra qilip turudighan ata anilarning arisida yashighan kichik balining hayatigha kilidighan ziyan'gha qarighanda nahayiti az we addiy bolidu. Künde jengge jidel we majra qilip turudighan we bir - birini yaman körüdighan ata anining arisida bir kichik balini qandaqmu exlaqi yaxshi, durus bir adem qilip terbiylep chiqqili bolidu? U bala künde ata anisining jidel majra qiliwatqanlirini körüp tursa, méhri shepqet we köyünish dégen héslarni qeyerdin qobul qilip alidu? Bu késelge giriptar bolghan aile öyning sirtida yene jemiyetningmu buzulishigha sewepchi bolidu.

Islam dinida talaqning bashqa bir qanunda tépilmaydighan bir uslubta yolgha qoyulishi, islam dinining bir ailining buzulup ketmey menggu dawamlishishigha we er - xotunluq hayatning bext saadet ichide ötüshige nahayiti hérismen ikenlikini körsütüp berginige oxshash, talaqni yolgha qoyghan allah taalaning nahayiti hékmetlik we bendilirige méhriban bir zat ikenlikini körsütüp béridu.

Talaqning erning qolida bolidighanliqining bayani

allah taala talaq qilish hoquqini ayalning yaki ailining sirtidiki bir ademning qolida emes, erning qolida qildi. Qur'an kerimde talaqni bayan qilip kelgen pütün ayetlerde xitab, ayallargha emes belki erlerge qaritilghandur. Mesilen, allah taalaning töwendiki ayetlirige oxshash." i peyghember! Ümmitingge éytqinki siler ayallarni talaq qilsanglar, ularning idditige layiq peytte yeni pakliq halitidee talaq qilinglar", " siler ayallarni talaq qilghan bolsanglar, ularning idditi toshay dep qalghan bolsa, ular bilen chirayliqche yariship, ularni nikahinglarda tutunglar. Talaq heqqide qur'an kerimde héchbir xitab ayallargha qaritilghan emes. Bu bolsa talaq qilish hoquqining erning qolida ikenlikining nahayiti roshen pakitidur. Talaqning erning qolida qilin'ghanliqining nahayiti köp hékmetliri bar. Talaq qilish er - ayal ikkisi üchün pushayman keltüridu. Er kishi öz achchiqini bésiwélishta ayal kishige nisbeten sewirlik, soghuq qan bolghanliqi üchün, talaq qilish hoquqi erge bérilgen, er kishi bu hoquqni jayida ishlitishi lazim. Ayalini talaq qilghandimu, uni ayliq idditi dawam qiliwatqan waqitlirida talaq qilmasliqi lazim.

Talaqning erning qolida qilinishi birinchi bolup islam dinidiki ailini retke sélish,

erni ailige mes'ul qilish, ailining hemme mes'uliyetlirini erning üstige artish we gunah bolmaydighan ishlarda ayalni érige boysunushqa buyrush prinsipige nahayiti uyghundur. Ailining pütün mes'uliyiti erning üstige artip qoyulghan turuqluq talaq qilish hoquqining ayalning qolida qilinishi hékmetlik ishlardin emes. Er adette ayalgha qarighanda ailining buzulup ketmey dawamlishishigha bekrek hérismendur. Chünki bir ailining meydan'gha kélishi üchün kétidighan chiqimlarni we éghirliqlarni kötergen adem erdur. Yene kélip er adette ayalgha qarighanda özining héssiy tuyghulirini we eqil hushini yaxshi tizginliyeleydu. Eger talaq qilish hoquqi ayallarning qolida qilinisa, nadanliq we eqilsizlik dillirini qaplap ketken künimizdiki exmeq erlerning qilghinigha oxshash nurghunlighan ayallar ailide azraq köngülsizlik körülüp bolghiche aldirapla özlirini talaq qiliwalghan bolatti.

Allah taalaning talaqni yolgha qoyushta qandaq hékmitining barliqini we ayalini talaq qilsa, ikkisining arisidiki er - xotunluq alaqining üzülüp kétidighanliqini we eger ular talaqtin kéyinmu yene bir öyde yashisa ularning arisidiki alaqining zinaxurluq alaqisigha aylinighanliqini bilgen eqilliq bir er, ayali bilen körülgen tünji qétimliq köngülsizlikning sewebi bilenla ayalini talaq qiliwétishke aldirimaydu. Eksiche biz yuqirida bayan qilip ötken wastilarni qollinip ayali bilen bolghan ixtilap we köngülsizliklerni tögitishke tirishidu.

Hékmet bilen ish qilghuchi we méhri shepqetlik allah taala, ayalini talaq qilétip kéyin pushayman qilghan, xataliqini sezgen we ayalining qedri qimmitini bilip yetken erning ayali bilen yénishishini yolgha qoydi.

Shuning üchün allah taala, ayali bilen tunchi qétim yaki ikkinchi qétim ayrilip ketken bir erning ayali bilen eger ayali téxi iddet ichide bolsa, nikah oqutmastin we yéngi toyluq almastin, eger ayalining idditi chiqip kétip bolghan bolsa, bashqa nikah oqutush we yéngi toyluq élish bilen yénishiwélishini yolgha qoydi. Ayalning idditi chiqip kétip bolghandin kéyin uning bilen bashqa nikah oqup yénishmaqchi bolghan chaghda, nikahning toghra bolishi üchün ayalning bu nikahqa razi bolishi sherttur. Emma u erning ayali bilen ayrilip kétishi üchünchi qétim bolup qalghan bolsa bu halda er ayaligha ayal idditini chiqirip ikkinchi bir erge semimiy niyet bilen yatliq bolup andin uningdin birer seweb bilen ayrilip kétip, ikkinchi érining idditini chiqirip bolghandin kéyin bashqa nikah oqutup we yéngi toyluq élip yénishalaydu. Bu mesilide ikkinchi er, u ayalni birinchi er bilen pütüshüp uni birinchi erge halallap bérish niyiti bilen nikahigha almighan bolishi sherttur. Bu heqte allah taala mundaq didi.

[الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُواْ مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلاَّ أَن يَخَافَا أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ فَلاَ تَعْتَدُوهَا وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (**229**) فَإِن طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِن بَعْدُ حَتَّىَ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِن طَلَّقَهَا فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَن يَتَرَاجَعَا إِن ظَنَّا أَن يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (**230**)]

(qayta yarishishqa bolidighan) talaq ikki qétimdur, uningdin kéyin (xotunini) chirayliqche tutush, yaki yaxshiliq bilen (yeni zulum qilmay, yaman gépini qilmay, kishilerni uningdin yiraqlashturmay) qoyuwétish lazim, allahning belgilimilirige riaye qilalmasliq xewpi (yeni yaxshi ötelmeslik, allah belgiligen er - xotunluq

hoquqlirigha riaye qilalmasliq xewpi) bolmisila, özünglarning ayalliringlargha (mehri üchün) bergen mal - mülüktin héchqandaq nersini qayturuwélish durus bolmaydu. Eger siler ular (yeni er - ayal) ning allahning belgilimilirige riaye qilalmasliqidin qorqsanglar, xotunning (talaq xétini élish meqsitide) mal bergenliki üchün u ikkisige (yeni er - xotun'gha) gunah bolmaydu. Ene shular allahning belgilimiliridur, uninggha xilapliq qilmanglar allahning belgilimilirige xilapliq qilghuchilar zalimlardur [229]. Eger (u) uni (yeni xotunini) (üch qétim) talaq qilsa, (xotun) bashqa erge tegmigiche uninggha durus bolmaydu, kéyinki er uni talaq qilghandin kéyin (idditini toshquzup), burunqi er bilen qayta yarashsa, ülargha héch gunah bolmaydu. Eger ular allahning belgilimilirige riaye qilalaydighanliqini (yeni qayta yarashqandin kéyin yaxshi öteleydighanliqini) tesewwur qilsa. Bu allahning belgilimiliridurki, allah uni bilidighan (yeni ishning aqiwitige pemi yétidighan) qewm üchün bayan qilidu [230]. [süre beqere] mana bu hékmet bilen ish qilghuchi we hemmini bilip turghuchi allah taalaning yolgha qoyghan hökümliridur. Üch qétim talaq qilin'ghan ayalning deslepki éri bilen yénishishi üchün bashqa bir erge yatliq bolishining yolgha qoyulishi er - xotun her ikkisi üchün bir sawaqtur. Ular bu sawaqni élip qayta yinishqan waqtida yéngi hayatini méhri muhebbet we burun arisida körülüp turidighan ixtilaptin uzaq bir muhitning ichide bashlaydu. Chünki ayal bashqa erge yatliq bolup uning bilen öy tutqandin kéyin burunqi érining qedri qimmitini tunup yétidu. Ermu ayalining bashqa birsige xotun bolup yirgenlikini körüp könglide ayaligha qarita kündeshlik qozghalghan waqtida uning qedri qimmitini tonup yétidu.

Talaq aldiraydighan mesile emes

talaq - yuqirida éytilghandek, allah ruxset qilghan ishlarning allahqa eng yaman körilidighini we er - ayal ikkisining birge ötüshige héchqandaq imkaniyet qalmighanda, andin yol qoyulghan axirqi bir chare. Talaq ailini parchilighandin kéyin, inaqliq adawetke, saadet shaqawetke, muhebbet nepretke örülgen bolidu. Gunahsiz balilar ata - anisining issiq méhridin kélidighan némettin ayrilip, weyranchiliqqa yüz tutidu. Rahet japagha özgiridu. Talaq qilish hoquqi erlerning qolida bolghachqa, allah erlerni talaqtin nepretlendürüp, ularni ayallirini yaman körüp qalghinida, haman talaq qiliwetmeslikke, ayallirining yaxshiliqlirini oylap bolsimu, ularni talaq qilishtin wazkéchishke ündep "özara éhsan qilishni unutmanglar" deydu. (beqere sürisi 236 - ayet)

er kishi ayalining muamilisidin, exlaqidin we bashqimu kemchilikliridin nepretlinip, uni qoyuwétish xiyaligha kelgende, ayalining öy ichidiki xizmetlirini, érige qilghan yaxshiliqlirini, balilirini béqishidiki ejirlirini we balilarni issiq uwidin ayriwétishtin kélip chiqidighan ziyanlarni yad étishi arqiliq ayalining kemchilikini untuyalaydu. Shunga allah ayallarning yaxshiliq tereplirini yad étishke emr qilmaqta. Elwette, herqandaq ayal kishining selbiy we ijabiy terepliri bolidu. Er kishi ayalidin nepretlen'gen waqtida, héch bolmighanda bu ayalning yaxshiliq tereplirini yad étish arqiliq ayrilishning achchiqini, balilarni yétim qilishning yamanliqini, qodilar arisida düshmenlik tughdurushning ziyinini we köngüllerni biaram qilishning yaman aqiwetlirini oylash arqiliq özini bésiwalalaydu we talaqtin waz kéchidu.

Talaqning aqiwitining heqiqeten yaman ikenliki we er - ayal her ikkisige pushayman keltüridighanliqi üchün, allah er - ayallarni aldirap ajrishishtin tosidu we talaqni üch basquchqa bölidu:

birinchi basquchi, er - ayal her ikkisige ajrishishning achchiqliqini we uningdin kélip chiqidighan ziyan - zexmetlerni tonutush bolsa, ikkinchi basquchi, ularni ghapilliqidin we qaramliqidin oyghitip, talaqtin kéyinki hesretlik aqiwetlerdin agahlandurush bolup, üchinchi basquchi, axirqi ayrilish yeni resmi ajrishish hésablinidu. Chünki, erkishi bir yaki ikki talaqtin kéyin, talaq qilghinigha pushayman qilghan bolsa, ayalini qayturiwalalaydu. Chünki bular axirqi talaq emes. Emma üchinchi qétimliq talaqtin kéyin, ular menggü ayrilghan bolidu. Bular nikah bilenmu bir - birige qaytalmaydu. Allah mundaq deydu:

[وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُواْ بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُواْ شُهَدَاءكُم مِّن دُونِ اللّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (23)]

"eger u xotunni (üch qétim) talaq qilghan bolsa, (xotun) bashqa erge tegmigiche uninggha durus bolmaydu. Kéyinki er uni talaq qilghandin kéyin (idditini toshquzup) burunqi er bilen qayta yarashsa, ulargha héch gunah bolmaydu." (beqere sürisi 23 - ayet)

bezi kishiler talaqning aqiwitini oylimastin, éghizlirini qoyuwétip, ayallirini üch talaq qiliwétidu. Arqidin pushayman qilip, qaytish üchün yol tépishqa urunidu. Beziliri ölimalar aldida üch talaq qilghanliqlirini inkar qilip turup, ayalini qayturush üchün yol échishqa kirishidu. Beziler bolsa, üch talaqtin kéyin ayalini waqitliq öylendürüp, andin ajrashturup qayta alidu. Bularning hemmisi özini aldighanliqtur. Chünki allah niyetlerdikini éniq bilgüchidur. Ayalini üch talaq qilghanliqigha inkar qilip turup, uni özige qayturushqa urun'ghanlar we bashqisigha waqitliq nikahlap qoyup, andin uni özige qayturushni meqset qilghanlar allahning azabidin qutulalmaydu. Ayal kishi üch talaq qilin'ghandin kéyin, u, bashqa birsige ömürlük xotun bolush üchün tegken bolsa, kéyin éri ölüp kétip yaki ajriship kétip, tol bolghandin kéyin, andin birinchi érige halal bolidu. Chünki nikah waqitliq bolmaydu. Nikahta menggülük bolushni niyet qilish sherttur. Bündaq bolmighan nikah – zinadur.

Emdi, ayal kishini uning adet ichidiki waqtida talaq qilishning meni qilin'ghanliqining hékmitige kelsek, bündaq talaqta er - ayal her ikkisige chong ziyanlar bardur. Ayal kishi adet körgen waqtida talaq qilin'ghandin kéyin, uning idditi uzirap kétidu. Chünki, uning talaq qilin'ghan waqtidiki ayliq adet ichidiki haliti, érining zimmisidin chiqishigha belgilen'gen üch pakliqning ichige kirelmeydu. U yene uningdin bashqa, üch qétim adet körüp paklan'ghandin kéyin, iddettin yeni erning zimmisidin chiqqan bolidu. Bu waqitta oning idditi 4 qétimliq pakliqqa aylinip qalidu. Eger uni pakliq halitide, oninggha jinsiy tereptin yéqinchilq qilip bolup, andin talaq qilghan bolsa, bu ayalning shu waqitta hamildar bolup qalghan bolushi éhtimal. Er kishi buni bilmestin uni talaq qilip qoyup bergendin kéyin, ayal kishining idditi balisni toghqan'gha qeder ozirap kétidu- de, er kishi gunahkar bolidu. Chünki er kishi bu waqitta ayaligha uwal qilghan bolidu. Maddiy tereptinmu u, ayalining toqquz ayliq nefeqisini (chiqimini) töleshke mejbur bolidu. Eger u, ayali hamildar bolmighan bolsa, uni uninggha yqinchiliq qilmighan pakliqida qoyup bergen bolsa, bu waqitta uning peqet 3 ayliq nefeqisinila töligen bolatti. Chünki ayal kishi buhalette, üch qétimliq pakliqtin kéyinla érining zimmisidin chiqqip ketken bolidu.netijide, yatliq bolalaydu.

Hamildar ayalni talaq qilghandin kéyin, uning balisi tughulghandin kiyinmu,

özining yürek parisi bolghan perzentidin ozaqliqning achchiqini we perzentini zaya qilghanliqining gunahini er kishi tartidu. Ayal kishi bolsa balini yalghuz béqishning derdini tartidu.

Talaq qilishta riaye qilishqa tégishlik ishlar

1. Ayalini uning ayliq aditi ichidiki waqtida talaq qilmasliqi lazim. Ayalini talaq qilishni xalighan kishi uni ayliq adet waxtida talaq qilmasliqi, belki uningdin paklan'ghandin kéyin, pakliq halitide uninggha jinsiy tereptin yéqinlashmastin, talaq qilishi lazim. Buninggha riaye qilmighan kishi allahqa asiyliq qilghan bolidu. Chünki bu allah taalaning körsetmisidur.

2. Ayalini talaq qilishta, birdin artuq talaq qilmasliqi lazim. Ayal kishini birdin artuq – ikki yaki üch talaq qilish peyghember eleyhissalamning sunnitige xilaptur.

Talaqning türliri

fiqhishunaslarning közqarishi boyiche talaq ikki türge bölinidu.

1- sünnetke uyghun halda qilin'ghan talaq

sünnetke uyghun halda qilin'ghan talaq bolsa, bir erning jinsiy munasiwet ötküzgen ayalini heyzdin kéyinki pakliqta uning bilen jinsiy munasiwet ötküzmey turupla bir talaq qilishidur, andin u ayalni hetta idditi chiqip bolghiche talaq qilmay ötüshidur. Allah taala bu heqte mundaq dédi.

[يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاء فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِن بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا (1)]

i peyghember! (ümmitingge éytqinki) siler ayallarni talaq qilsanglar, ularning idditige (layiq peytte yeni pakliq halitide) talaq qilinglar. (neseb arilišhip ketmesliki üchün) iddetni sananglar, perwerdigaringlardin qorqunglar, (ularning idditi toshmighuche) ularni öyliridin chiqiriwetmenglar, ularmu (öyidin) chiqmisun, ular peqet ochuq pahishe qilsila andin (hedni ijra qilish üchün) chiqidu, ene shu allahning qanunidur, kimki allahning qanunidin halqip kétidiken, u özige zulum qilghan bolidu, sen bilmeysenki, allah shuningdin kéyin (yeni talaqtin kéyin) birer ishni meydan'gha keltürüshi mumkin [süre talaq-1].

2643/4388 - salim reziyellahu enhu mundaq deydu: (dadam) abdullah ibni ömer reziyellahu enhuma ayalini heyzdar halette talaq qiliwetkeniken, (bowam) ömer reziyellahu enhu buni peyghember sellellahu eleyhi wesellemge yetküzüptu. Buni anglap derghezep bolghan peyghember sellellahu eleyhi wesellem: uninggha éytip qoy! Ayali bilen yénishiwalsun, andin ayalini (heyzdin) pak bolghandin kéyin, yene bir heyz körüp pak bolghuche tutup tursun. Andin kéyin talaq qilmaqchi bolsa, heyzdin pak halette we jima qilmay turup talaq qilsun. Mana bu, alle buyrighan iddetke layiq (buningdin alle taalaning: "i peyghember! (ümmitingge éytqinki) siler ayallarni talaq qilsanglar, ularning idditige (layiq peytte yeni pakliq halitide) talaq qilinglar " dégen buyruqi meqset qilin'ghan.) talaq qilishtur deptu. (buxari: 4908)

2- bid'et talaq yeni sünnetke uyghun halda qilinmighan talaq

bu talaq bolsa, bir ademning ayalini bir éghiz söz bilen üch talaq qilishidur. Yaki ayrim - ayrim bolsimu, bir qétimliq pakliqta üch talaq qilishidur. Eger bir adem ayalini shu shekilde talaq qiliwetken bolsa, talaq chüshidu. Lékin u adem talaqni sünnetke uyghun halda qilmighanliqi üchün gunahkar bolidu. Buning delili

bolsa, töwendiki hedistur.

2675/4442 - sehl ibni seid saidi reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: uweymir ejlani (dégen sahabe) asim ibni ediy ensari reziyellahu enhuning yénigha kélip: i asim! Bir kishi ayalini bashqa bir er bilen tutuwalsa, u erni öltüriwetse, u kishi (qisas üchün) öltürülemdu? Eger öltürüshke bolmisa, néme qilishi kérek? Sen bu toghruluq peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin yolyoruq sorap kelgin! Dédi. Asim peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin bu mesile heqqide sorighanidi, bu xil soallarni yaqturmighan peyghember sellellahu eleyhi wesellem asimni (sorighan soali üchün) eyiblidi. Peyghember eleyhissalamning eyiblik sözliri asimgha bekmu har kelgenidi. Asim öyige qaytqandin kéyin, uweymir kélip uningdin: peyghember eleyhissalam néme dédi? Dep soridi. Asim: sen méning yénimgha yaxshi soal élip kelmepsen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem u soalni yaqturmidi, dédi. Uweymir: alle taalaning nami bilen qesemki, bu mesilini peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin özem biwaste sorimighiche boldi qilmaymen, dédi we kishilerning otturisida turghan peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yénigha kélip: i resulullah! Bir kishi ayalini bashqa bir er bilen tutuwalsa, u erni öltüriwetse, siler uni (qisas üchün) öltüremsiler? Öltürüshke bolmisa, néme qilish kérek? Dédi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: alle sen we ayaling toghrisida ayet nazil qildi, bérip ayalingni élip kelgin! Dédi. Sehl mundaq deydu: shuning bilen, er - xotun ikkisi peyghember sellellahu eleyhi wesellemning aldida lenet éytishti. Menmu shu sorunda bar idim. Lenet éytiship bolghandin kéyin, uweymir: i resulullah ! Lenet éytiship bolup, men uni yene xotun qilip tutup tursam, uninggha töhmet qilghan bolimen, dédi we peyghember sellellahu eleyhi wesellem uni talaq qilishqa buyrushtin burunla üch talaq qiliwetti. Ibni shihab mundaq deydu: shundin étibaren, lenet éytiship bolup talaq qiliwétish lenet éytishquchilarning sünnitige aylinip qaldi. (buxari: 5259)

2627/4365 - mujahid mundaq deydu: men ibni abbas reziyellahu enhumaning yénida olturattim. Bir kishi kélip, ayalini üch talaq qiliwetkenlikini éytti. Buni anglighan ibni abbas jimip ketti. Men uning jimip ketkinige qarap, uning ayali bilen yénishiwélishigha petiwa bérishi mumkin dep oylidim. Bir azdin kéyin: siler tenteklik bilen ayalinglarni talaq qiliwétip, andin yügürüp kélip: ”ibni abbas! Ibni abbas!“ deysiler. Alle taala quranda: "kimki alletin qorqidiken, alle uninggha chiqish yoli ata qilidu" (süre telaq, 2 - ayetning bir qismi) dégen. Sen bu ishta alletin qorqmiding, shunga men sanga chiqish yoli tapalmidim. Rebbingge asiyliq qilding we ayaling (sendin) talaq bolup kétiptu. Halbuki, alle taala quran kerimde: " i peyghember! (ümmitingge éytqinki) siler ayallarni talaq qilsanglar, ularning idditige (layiq peytte yeni pakliq halitide) talaq qilinglar" (süre telaq, 1 - ayetning bir qismi) dégen, dédi. (ebu dawud 2197)

talaqni sünnetke uyghun bir shekilde qilmighan adem asiy hésablinidu. Chünki u adem talaqni peyghember eleyhissalam bu heqte körsütüp bergen sünnetke zit bir halda qildi. Talaq eslide qilish cheklen'gen bir ishtur. Chünki talaq qilish axiretning we dunyaning paydiliri baghlan'ghan nikahtin ibaret bir alaqini üzüshtur. Talaq qilishqa ruxset qilinish bolsa, peqet er - xotunlarning bir - birining arisida yüz bergen ixtilaplardin qotulush üchündur. Bu ixtilaplardin qotulush üchün bir talaqmu yétidu, shuning üchün bir qétimdila üch talaq qilishning héchqandaq hajiti yoq.

Bu yerde shuni bayan qilip ötüshke toghra kéliduki, köp sandiki alimlar we töt

mezhep imamliri allah taala ulargha rehmet qilsun!, bir éghiz söz bilen yeni üch talaq déyish bilen ayal üch talaq bolup kétidu, deydu. Hetta bezi alimlar, undaq déyish bilen ayalning üch talaq bolup kétidighanliqi choqumdur. Bu héchqandaq ixtilap yoq bir mesilidur, deydu. Ayalni bir éghiz söz bilen üch talaq qilsa, u üch talaq emes bir talaq bolidu, deydighan qarashtikilermu bar.

Talaq yene xarektiri jehettin ikki türlük bolup, uning biri, talaq reji, yene biri, talaq bainidur.

1. Talaq reji

talaq reji – nikahsiz qayturiwélishqa bolidighan talaq dégen uqumni béridu.

Talaq reji - talaq lewziliri bilen bir qétim talaq qilish démektur. Talaq rejide, talaq qilishni niyet qilishqa hajet yoq. Yeni talaq lewziliri bilen: ”men séni qoyup berdim“ yaki ”biz ikkimiz ayrilduq“ déyish bilenla ayali talaq bolidu. Talaq qilghuchi rastinla talaq qilishni meqset qilghan bolsun, yaki chaqchaq qilghan bolsun yaki ayalini qorqutush üchün talaq dégen bolsun, her halette ayali uningdin talaq bolidu.

Talaq reji bilen talaq qilin'ghan ayal uning idditi toshmighiche érining nikahidin chiqip ketmeydu, yeni bündaq ayal kishi talaq qilin'ghandin kéyin üch qétim adet körüp bolghan'gha qeder érining nikahidin chiqip ketmeydu. Éri xalisa, uning idditi toshup bolghichilik muddet ichide, uni özige qayta nikah qilmastinla qayturiwalalaydu. Chünki, ”reji“ sözining lüghettiki menisimu, qayturush dégenni ipadileydu.

Talaq reji üch qétimgha yitip qalghanda, talaq qilghuchi ayalini u, bashqa bir erge tégip uningdin ajriship idditi toshmighiche özige qayturalmaydu. Chünki talaq reji üch qétimgha yétish bilenla talaq bain (axirqi resmi ayrilish taliqi)gha aylinip qalidu. Lékin üch talaq bolghan ayal ikkinchi tekken érige, birinchi érige qaytish üchün yol échish meqsitide tegse, uning nikahi qobul qilinmaydu, yeni nikahi chüshmeydu. U peqet zinagha oxshash bolidu.

2. Talaq bain

talaq bain – qaytishqa bolmaydighan, resmi ayrilish taliqi démektur. Talaq bain ikki qisim bolup, uning biri, talaq bain sughra, yene biri talaq bain kubradur.

Talaq bain sughra - kinaye lewzi bilen bir yaki ikki talaq qilish démektur. Kinaye lewzi bilen talaq qilishtin meqset, talaq qilishni niyet qilip turüp, ayaligha ”öyüngge ket“ yaki ”közümdin yoqal“ dégen'ge oxshash geplerni qilish démektur. Er kishi eger ayalini talaq qilish meqsiti bilen yoqiriqi kinaye lewzilirini qilsa, shu haman ayali talaq bolidu. Ayalini özige qayturush üchün uning idditi toshqandin kéyin, yéngidin nikah qilishqa toghra kélidu. Eger er kishi yoqiriqi kinaye sözlirini chaqchaq qilip yaki ayalini qorqutush meqsitide, talaqni niyet qilmighan halda, sözligen bolsa, uning bu sözi talaq sanalmaydu. Belki uning shu waqittiki niyitige qarap bolidu.

Talaq bain kübira – birla waqitta ayalini üch talaq qilish yaki birdin talaq qilip, üch qétimgha yétishi démektur.

Üch talaqtin kéyin, ayali uning nikahidin menggülük chiqip kétidu. Uni yéngidin nikah qilish arqiliqmu qayturup alalmaydu. Peqet, üch talaq bolghan ayal bashqa bir erge ömürlük jor bolush niyiti bilen yatliq bolup, kéyin qaysi bir seweb bilen uningdin ajrashqandin kéyin, uning birinchi éri uning idditini toshquzup, yéngidin nikah oqutush arqiliq özige qayturalaydu. Allah taala bu heqte mundaq deydu: "eger u xotunni (üch qétim) talaq qilsa, (xotun) bashqa

erge tegmigüche uninggha durus bolmaydu, kéyinki er uni talaq qilghandin kéyin (idditini toshquzup) burunqi er bilen qayta yarashsa ulargha héch gunah bolmaydu." (beqere sürisi)

üch talaqni tehlil qilish

üch talaqni tehlil qilish - üch talaq bolghan ayalning érige qaytishi üchün yol échish démektur. Yoqiriqi ayetke asasen, üch talaq qilin'ghan ayalni tehlil qilishqa bolidu. Lékin uni qandaq tehlil qilish kérek?

Buning jawabi – biz yuqirida éytqandek – mundaq: üch talaq bolghan ayal ikkinchi tekken érige özini bashtiki éri üchün tehlil qilish meqsiti bilen emes, belki ikkinchi érige menggülük xotun bolush niyitide tegkendin kéyin, bular qaysi bir seweb bilen ayrilip ketken bolsa, uning idditi toshqandin kéyin, andin uning birinchi éri uni yéngi nikah bilen özige qayturalaydu. Sherietning belgilimisi mana mushu. Emma yoqiriqi ayetning menisini suyéistémal qilip bezi jahil kishiler ”hile sheriy“ dégen nam bilen üch talaq bolghan xotunni tehlil qilish niyiti bilen erge birip, andin uningdin qayturup élip, uning birinchi érige nikah qilip qoyushtek sheriette bolmighan ishni peyda qilghan. Bu xatadur. Chünki sherietke bündaq hile ishlitish quranning keskin hökümlirige xilaptur.

Bir lewz bilen üch talaq qilish

bir lewzi bilen üch talaq qilish - bir üründa, birla waqitta ayaligha bir söz bilenla ”sen üch talaq“ déyish démektur. Bu mesile, kéyinki yüz yilning ixtilap mawzusigha aylinip qalghan bir mesilidur. Meshhur töt mezhepte – henepi, shafii, henbeli we maliki mezhepliride bir lewzi bilen qilin'ghan üch talaq üch talaqqa héisablinidu.

Emma ibni teymiye, ibni qeyyumlargha oxshash ijtihad mezhibining pishiwaliri bir lewzi bilen qilghan üch talaqni bir talaq dep hésablaydu. Misir, süriye ijtimaiy qanunlirimu bularning rayigha emel qilmaqta. Bularning delilliri küchlük urunda turidu. Chünki peyghember eleyhissalamning zamanida, birla lewzi (birla ibare) bilen, birla waqitta qilin'ghan üch talaq bir talaqqa hésablinatti. Kéyin hezriti ömerning xelipe bolghan dewride, kishilerning talaq ishini uyun qatarida körüp, uning xeterlirige pisent qilmighanliq sewebi bilen, pütün islam büyüklirining birdek ittipaqi bilen ijma (birliship ortaq qarargha kélish) qilinip, birla waqitta, birla lewzi bilen qilin'ghan üch talaqni üch talaq dep étibar qilish qararini alidu. Meshhur töt mezhepmu bu qarar boyiche ish körgen. Chünki ”ijma“ islam qanunshunasliqining üchinchi asasi bolup, quran bilen hedistin qalsa, eng küchlük asas sanilidu. Her ikki terepning öz rayini küchlendüridighan yéterlik delilliri bar. Men bu ixtilaplargha kirishni we bayan qilishni hajetsiz dep qaraymen.

Mesning, zorlan'ghuchining we bihushning taliqi heqqide

her qandaq kishining teserrupining durus bolishi üchün, uning salahiyetlik bolishi sherttur. Teserrupqa salahiyetlik bolush – eqil igisi bolush, baligh bolush, teserrupida ixtiyar igisi bolush arqiliq emelge ashidu. Bu qaidige asasen, mesning, zorlan'ghuchining qilghan taliqi hésabqa élinmasliqi kérek. Chünki mes eqlini yoqatqanliqtin néme sözliginini hés qilmastin talaq qilghini üchün, zorlan'ghuchi bolsa, öz ixtiyari bilen emes, belki zorlan'ghanliqi seweblik mejburi talaq qilghanliqi üchün, bu ikkisining eqil we öz raziliqidin ibaret salahiyiti talaq qilghan waqitta bolmighan bolidu. Bündaq iken, bularning qilghan taliqi hésabqa élinmaydu.

Emma henepi mezhibide, mesning qilghan taliqini talaq dep hésablaydu. Bular mundaq dep delil körsitidu: mes boliwalghan adem özligidin mes bolup haram ishni sadir qilghini üchün, uning taliqini talaq dep, hésablash uning mes bolghinigha bérilgen jaza bolidu. Lékin emeliyette, bu jazani mes bolghan ademla emes, belki uning biguna ayali köprekini chékidu. Bu ayalning néme gunahi bar? Mesni bu usul bilen jazalash hergiz aqilaniliq sanalmaydu. Shunga eng toghrisi mesning meslik halitide qilghan taliqini étibargha almasliqtur. Shafii henbeli we maliki mezheblirimu mesning taliqini étibargha almaydu. Süriye ijtimaiy qanunimu bu üch mezhepning rayini tutup kelmekte. Emma zorlan'ghuchining taliqini yoqiriqi üch mezhep étibargha almaydu. Peqet henepi mezhibide, zorlan'ghuchining taliqini talaq dep sanaydu. Misir we süriye ijtimaiy qanunlirimu bu üch mezhepning rayi boyiche ish körmekte.

Bihüsh – qattiq ghezeplen'genlik yaki késellik sewebliri bilen eqlini yoqatqan bolup, néme dégenlikini özi bilmeydighan adem démektur.

Henepi mezhibi bihushning taliqini étibargha almaydu. Chünki bihush eqlini yoqatqan. Emma bashqa üch mezhepte bihushning taliqi talaq hésablinidu. Misir, süriye ijtimaiy qanunliri henepi mezhibining rayi boyiche emel qilmaqta.

Ghaibning taliqi

biraw ayalini tashlap qoyup yoq bolup ketse, uning nede ikenliki melum bolmisa, ayali néme qilidu? Henepi we shafii mezheblirige köre, ayal kishi éri qaytip kelgüchilik yaki islam mehkimisi érining ölük ikenlikige hööküm chiqarghuchilik érining zimmiside bolidu. Mehkime qanchilik waqittin kéyin, érining ölük ikenlikige hököm chiqirip béridu dégen mesile heqqide ixtilaplar bar. Henepilerning meshhur sözi éri iz- déreksiz yoqap ketken ayal kishi 80 yil kütidu, andin kelmise, mehkime uning ölük ikenlikige hököm qilidu déyishidur. Emma maliki we henbeli mezheplirige köre, yoqap ketken kishining ayalini uning nikahidin az muddettin kéyinla ayriwétishtur. Shubhisizki, henepi we shafii mezheplirige köre ish körüsh bu mesilide ayal kishini köp ziyan'gha uchritidu. Chünki uning kelmigen érini 80 yil kütüshke ömri yétemdu? Bu ayal ölmigen teqdirdimu, uning nikahidin ayrilghandin kéyin, uni kim alidu? Bu eqilgha hergizmu sighmaydighan bir gep. Shunga eng yaxshisi we eng toghrisi bu mesilide, malikiy we henbeliy mezheplirining rayi boyiche emel qilish yaxshidur. Misir we süriyining hazirqi ijtimaiy qanunlirimu, maliki we henbeli mezheplirining közqarishini asas qilidu. Uningda mundaq dep qeyt qilin'ghan: "eger éri özürsiz halda, yoqap ketse yaki üch yilliqtin köp muddetlik turmigha qamilip qalsa, ayalining éri ghayip bolghan yaki turmigha élin'ghan waqittin bir yil kéyinla uningdin ayrilish heqqide mehkimige eriz bérish hoquqi bar. Eger ayalining idditi toshqichilik bolghan arida(hamildar bolsa tughqiche, hamildar bolmisa üch ay toshqiche), éri qaytip kelse yaki turmidin chiqsa ayalini nikahsizla qayturiwalalaydu. Eger érining yoqap kétishi birer özür sewebidin bolghan bolsa, mesilen: ilim tehsil qilish, jihad qilish, hej qilish we tijaret qilish qatarliq ishlar üchün kétip qélip kelmigen bolsa, ayali uningdin ayrilish heqqide eriz sunalmaydu. Mehkimimu ayriwetmeydu. Chünki bu halda, mundaq kishining ketken yéri éniq, özining mewjut ikenligimu éniq bolghan bolidu."

künimizde, alaqilishish qorallirimu tereqqi qildi. Shunga ayal kishi xet arqiliq yaki téléfün arqiliq yaki adrisini bilmise bashqilarning wasitisi arqiliq éri bilen xewerlisheleydu. Eger éri tiz kelmeydighan halette bolsa, uningdin taliqini

soraydu. Ruxset xétini berse, uning nikahidin chiqqan bolidu we yatliq bolalaydu. Erliri ichkirige yaki chetellerge tijaret qilghili kétip qélip, qaytip kelmigen ayallarmu shundaq xewerlishishi kérek. Ulardin xétini almay turup toy qilmasliqi kérek.

Béxilning taliqi

biraw ayalining halidin xewer almay, uning kiyim - kéchek, yémek - ichmek we bashqimu éhtiyajlirini héch qamdimay yaki uni qoyup bermey azaplisa, néme qilish kérek?

Halbuki, ayal kishining pütün chiqimlirini kötirish er kishining burchidur. Shafii, maliki we henbeli mezheplirige köre, bu ikkisining arisini ayriwéitish kérek. Allah mundaq deydu: "ayallarni zulum qilish meqsitide ziyan yetküzüp tutuwalmanglar". (beqere sürisi 231 - ayet)

ayal kishini uning éhtiyajlirini qamdap bermestin, yaki qoyuwetmestin, tutuwélish uninggha qattiq ziyan yetküzgenliktur.

Henepi mezhibge köre, ayalining éhtiyajini qamdimidi depla ularning arisini ayriwetmeslik kérek. Belki er kishi qéyinchiliqta bolghan seweb bilen qamdiyalmighan bolushi mumkin. Eger u, qolida bar turup chiqim qilmighan bolsa, u zalimdur. Lékin bundaq zulumni talaq bilen hel qilishqa bolmaydu. Uni bashqa chare bilen – mesilen: uning mal dunyasini ayalining éhtiyajini hel qilish üchün mejburi satquzush yaki uni bashqa jazalar bilen tehdid qilish arqiliq hel qilish kérek.

Islam döletliri qedimde, henepi mezhibige köre ish köretti.emma hazirqi ijtimaiy qanun yoqiriqi üch mezhepning rayi boyiche ish körmekte. Bu bolsimu, ayal kishini azaptin qutuldurush we uning éhtiyaj sewebi bilen buzulup, yaman yolgha kérip kétishning aldini élish üchün, eger ayali ajrishishni telep qilsa, bularning arisini ayriwétishtur.

Murted bolush bilen nikahning buzulishi

murted – musulmanliqtin yénip, kapir bolghan kishi démektur.

Allahqa, yaki uning peyghemberliridin birersige, yaki quran we ishenchlik hedislar bilen belgilen'gen eqide we iman'gha munasiwetlik mesililerning birersige inkar qilip, musulmanliqtin yéniwalghan adem murted déyilidu.

Er yaki ayal ikkisining biri murted bolush bilen ularning ottursidiki nikah buzulidu. Murted bolghan kishi gunahigha tewbe qilip, qayta iman éytqandin kéyin, ayalini qayta nikah bilen qayturalaydu. Murted bolghan ayal kishimu shündaq qilidu.

Bedellik talaq

bedellik talaq - ayal kishining éridin ajrishishni telep qilip, uning sözini bergenning bedilige mal - dunyasidin xalighinini érige birishi démektur. Allah taala mundaq deydu:

[الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُواْ مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلاَّ أَن يَخَافَا أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ فَلاَ تَعْتَدُوهَا وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (229)]

"(qayta yarishishqa bolidighan) talaq ikki qétimdur, uningdin kéyin (xotunini) chirayliqche tutush, yaki yaxshiliq bilen (yeni zulum qilmay, yaman gépini qilmay, kishilerni uningdin yiraqlashturmay) qoyuwétish lazim, allahning belgilimilirige

riaye qilalmasliq xewpi (yeni yaxshi ötelmeslik, allah belgiligen er - xotunluq hoquqlirigha riaye qilalmasliq xewpi) bolmisila, özünglarning ayalliringlargha (mehri üchün) bergen mal - mülüktin héchqandaq nersini qayturuwélish durus bolmaydu. Eger siler ular (yeni er - ayal) ning allahning belgilimilirige riaye qilalmasliqidin qorqsanglar, xotunning (talaq xétini élish meqsitide) mal bergenliki üchün u ikkisige (yeni er - xotun'gha) gunah bolmaydu. Ene shular allahning belgilimiliridur, uninggha xilapliq qilmanglar allahning belgilimilirige xilapliq qilghuchilar zalimlardur." (beqere sürisi 229 - ayet)

emma ayallar talaq xétini telep qilghanda, erlerning ularni mal - dunya bérishke qistash hoquqi yoqtur. Bündaq qilghan kishi qattiq gunahkar bolidu. Ayal kishi öz raziliqi bilen, özi xalap mal - dunya berse, uni qobul qilsa bolidu. Ayal kishini sözini bermestin, mal - dunya bérishke qistash bekmu namertliktur. Bündaq alghan mal - dunya haramdur. Büni wijdanliq kishiler qilmaydu.

Sekkizinchi bap. Talaqning sheritliri we shekilliri

talaqning chüshüshining shertliri

eqli hushi jayida, balaghetke yetken her qandaq erning qilghan taliqi chüshidu. Téxi balaghetke yetmigen yaki éliship qalghan yaki uxlawatqan erning qilghan taliqi chüshmeydu. Chünki bir insanning islam dinining buyruqlirini qilishqa we cheklimiliridin yénishqa teklip qilinishning shertliri bolsa, uning eqli hushining jayida bolishi we aq qarini perq etkidek halette bolishi kérektur. Téxi balaghetke yetmigen kichik balilardin teklipning kötürilip ketkenliki heqqide hediste mundaq déyilgen.

3201/5372 - eli reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: uxlawatqan kishining oyghan'ghiche, kichik balining balaghetke yetküche, sarangning saqayghiche bolghan ariliqta qilghan - etkenliri yézilmaydu. (tirmizi: 1423)

2650/ 4396 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: birer nersini angqiralmaydighan we talliyalmaydighan halgha chüshüp qalghan kishining qilghan taliqi we qul azad qilishi inawetsiz. (ebu dawud 2193)

henefiy mezhepidikilerning közqarishida ayalini talaq qilishqa mejburlan'ghan ademning taliqi chüshidu. Emma imam shafiyning közqarishida ayalini talaq qilishqa mejburlan'ghan ademning taliqi chüshmeydu. Imam shafiyning delili bolsa, mejburlinishning öz ixtiyargha zit ish bolghanliqidur. Henefiy mezhepidikilerning delil pakiti bolsa ayalini talaq qilishqa mejburlan'ghan adem gerche u mejburlan'ghan bolsimu ayalini talaq qiliwétishni niyet qildi. Chünki u adem ikki yaman aqiwetni tunup yétip uning eng yenggilini tallidi. Lékin u adem bu ishqa razi emestur. Uning bu ishqa razi bolmighanliqi talaqning chüshüshige héchqandaq tesir yetküzelmeydu. U ademning hökmi xuddi ayalini chaqchaq qilip talaq qiliwetken ademning hökmige oxshash. Gerche chaqchaq qilip, ayalim talaq, dégen ademmu bu sözining mahiyitini meqset qilmisimu, lékin uning taliqi chüshidu.

Haraqqa, kendirge, epyun'gha we aq chikimlikke oxshash mest qilghuchi haram nersilerni ishlitish arqiliq mest bolup qalghan ademlerning qilghan taliqi chüshidu. Emma béshi qattiq aghrip ketkenliktin yaki mingdiwanige oxshash

yéyish emes ishlitish halal bolghan nersini dora üchün ishlitip mest bolup qalghan ademlerning qilghan taliqi chüshmeydu.

Hushidin ketken yaki qattiq achchighi kélip ketkenlik sewebi bilen tengpungliqini yuqatqan ademning qilghan taliqi chüshmeydu.

Uxlawétip ayalini talaq qilghan ademning taliqi chüshmeydu. Chünki u ademning ayalini talaq qilish niyiti yoq. Shuning üchün uxlawétip sözligen ademning sözi toghra yaki yalghan yaki uchur yaki buyruq söz, dep atalmaydu.

Eger uxlawétip söz qilghan adem uyqudin oyghan'ghandin kéyin, men uxlawétip turup qilghan héliqi talaqni kichge ige qildim, yaki dégen u sözümni, talaq dep hisablaymen dégen bolsa, uning uxlawétip turup qilghan taliqi talaq hésablinidu.

Bir adem ayaligha, men sendin talaq bolup kettim, dégen we u adem bu sözidin ayalini talaq qiliwétishni niyet qilghan bolsa, uning dégen u sözi talaq hisablanmaydu. Emma u adem eger ayaligha, men sendin üzülüp kettim we yaki men sanga haram bolup kettim, dégen we bu sözidin ayalini talaq qiliwétishni niyet qilghan bolsa, uning dégen bu sözi talaq hésablinidu.

Imam shafiy allah taala uninggha rehmet qilsun!, birinchi shekildimu yeni men sendin talaq bolup kettim, dégen waqtidimu eger u adem bu sözidin talaqni niyet qilghan bolsa, ayali talaq bolup kétidu. Chünki nikahtin kélip chiqqan alaqe er - xotun arisida shériktur. Shuning üchün ayal eger er uning bilen jinsiy munasiwet ötküzmise erning özi bilen jinsiy munasiwet ötküzoshini telep qilish hoquqigha igidur. Shuningdek ermu eger ayal erning töshekige kélishke unumisa uning özining töshekige kélishni telep qilish hoquqigha igidur. Shuninggha oxshash u alaqini buzuwétishmu er - xotun arisida shériktur. Talaq bolsa, u alaqini buzuwitish üchün yolgha qoyulghan bir yoldur. Shuning üchün er xuddi ,men sendin üzülüp kettim we yaki men sanga haram bolup kettim dégen sözlerde üzülüp kettim yaki haram bolup kettim, dégen sözlerni özige nisbet bérish toghra bolghinidek, men sendin talaq bolup kettim dégen sözdimu talaq bulup kettim, dégen sözni özige nisbet bérish toghridur, deydu.

Eger bir adem ayaligha, men sendin talaq bolup kettim dése, bu sözni déyish bilen uning ayali talaq bolup ketmeydu, dégen sözimizning delil pakiti bolsa, talaq er - xotun arisidiki baghlinishni üzüwitish üchün yolgha qoyulghan bir nersidur. Bu erning qolida bolidu. Bu baghlinishni üzüwitishta ayalning héchqandaq hoquqi yoq. Shuning üchün ayalning erning qolida turup bashqa bir erge yatliq bolush hoquqi yoq. Ayal birsining qolidiki adem hésablinidu. Er bolsa ayalgha ige bolghan adem hésablinidu. Shuning üchün ayal , yatliq qilin'ghuchi dep atilidu. Emma men sendin üzülüp kettim we yaki men sanga haram bolup kettim dégen sözler ,men sendin talaq bolup kettim dégen sözge oxshimaydu. Chünki , üzüwitish dégen sözni bir alaqini yuqitiwétish üchün ishlitidu. Alaqe bolsa er - xotun arisida shérik bir nersidur. Shuninggha oxshash haram dégen sözmu, ariliqta bar bir halal ishni yoqutuwitish üchün ishlitilidu. Shuning üchün erning , men sendin üzülüp kettim we yaki men sanga haram bolup kettim, dégen sözlerde özilip kettim yaki haram bolup kettim, dégen sözlerni özige nisbet bérishi toghridur. Emma , men sendin talaq bolup kettim dégen sözde uni özige nisbet bérishi toghra emes. Bu söz peqet ayalghila nisbet bérilidu.

Ayalni talaq qilish üchün ishlitilidighan sözler

bu sözler ikki xil bolidu.

1-ochuq sözler

ochuq sözler bolsa, peqet ayalni talaq qilish üchünla qollinidighan sözlerdur. Mesilen, séni talaq qiliwettim, sen talaqdursen we talaq qilin'ghuchisen, dégen sözlerge oxshash. Bir ayal mushuninggha oxshash sözler bilen talaq qilinsa, u ayal iddet ichidila bolsa qayta nikah qilinmay yénishqili bolidighan bir talaq qilinip ketken hésablinidu. Shuningdek yene bir ayal mesilen, talak we , talap dégen'ge oxshash eslidiki sheklidin özgertilip sözlen'gen sözler bilen talaq qilin'ghan bolsa, u ayal qayta nikah qilinmay yénishqili bolidighan bir talaq qilinip ketken hésablinidu. Lékin er bu halda men bu sözüm bilen ayalimni talaq qilishni emes, uni qorqutup qoyushni niyet qilghan idim, dése ayal talaq qilin'ghan hisablanmaydu.

Men talaq qilishqa mejbur bolup qiliwatimen, manga talaq qilish lazimdur, manga ayalimni haram qilish kérektur, dégen sözlermu ayalni talaq qilish üchün ishlitilidighan sözlerdur. Bir adem ayaligha bu sözlerni dése, u adem bu sözlerni déyish arqiliq meyli talaqni niyet qilsun meyli qilmisun uning ayali talaq bolup kétidu. Chünki örp adette bu sözler ayalni talaq qilish üchün ishlitilidu. Kéyinki dewride kelgen alimlar, eger bir adem ayaligha, sen manga haramdursen, dése uning talaq qilish niyiti bolmisimu ayali talaq bolup kétidu. Chünki bu söz örp adette talaq üchün ishlitilidu, dédi. Eger men bundaq - bundaq ishlarni qilsam haram méni kérek qilidu we manga haram qilish kérektur, dégen sözlerning hökmimu, sen manga haramdursen dégen sözning hökmi bilen oxshashtur. Eger bu sözlerni dégen ademning ayali bolmisa, u adem shundaq déyish arqiliq qesem qilghan hésablinidu. Eger u adem shu ishlarni qilsa qesimini buzghan hésablinidu. Shunga uninggha qesemning kaffaritini bérish lazimdur.

Eger bir adem ayalini talaq dégen sözge talaqning qattiq yaki küchlük bolghanliqini ipadileydighan birer sözni qoshup talaq qilsa, u ademning ayali, erning u ayal bilen yénishishi üchün qayta bir nikah qilishqa tégishlik bolidighan bir talaq bolup kétidu. Mesilen, bir adem ayaligha, men séni qopal talaq yaki eng yaman talaq qilimen yaki sen qattiq yaki uzun talaq yaki sen taghdek yaki öy toshqudek talaq dése, bu haletlerde u adem talaqni uning qattiq yaki küchlük bolghanliqini ipadileydighan birer süpet bilen süpetlep kelgenliki üchün, u ademning ayali, erning u ayal bilen yénishishi üchün qayta nikah qilmisa bolmaydighan derijidiki bir talaq bolup kétidu.

2- kinaye sözler

kinaye sözler bolsa, peqet ayalni talaq qilish üchünla ishlitilmeydu, bu sözler talaqqa we uningdin bashqa ishlarghimu ishlitilidu. Mesilen, sizning yolingiz ochuq, siz ada judasiz, ailingizdikilerge qétiling, sizni ewettim, siz bilen ayrildim we közimdin yoqulung, dégen sözlerge oxshash bir ayalgha bu sözlerni ishlitish arqiliq, talaq peqet talaq qilishni niyet qilish bilen yaki talaq qilghanliqni körsütüp béridighan birer isharet bilen chüshidu. Yeni mesilen, bir adem ayaligha, közümdin yoqal yaki öyüngge ket! Dégen sözni qilghan we bu sözni déyish arqiliq ayalini talaq qiliwétishni niyet qilghan yaki er shu sözni dégen chaghda er ayal arisida sözingni bérimen, bermeymen dégendek jidel boliwatqan yaki er qattiq achchighlan'ghan chagh bolghan bolsa, bu haletlerde ayal talaq bolup kétidu. Kinaye sözler eger ayalni talaq qilish niyiti bilen ishlitilse, ayalning talaq bolup kétidighanliqining delil pakiti töwendiki eserdur.

2629/4369 - malikqa yétishiche, ömer ibni xettab reziyellahu enhugha iraqtin

bir mektub ewetilgen bolup, mektubta bir kishining ayaligha: ”arghamchang özengning qolida“ dégenliki yézilghan idi. Shuning bilen ömer reziyellahu enhu iraqtiki walisigha: ”hej mewsümide uning mekkige kélip men bilen körüshüshini éytqin!“ dep jawab yazdi. Ömer reziyellahu enhu keibini tawap qiliwatqanda, u kishi kélip, salam berdi. Ömer reziyellahu enhu uning kim ikenlikini sorighanidi, u adem özini tonushturdi. Ömer reziyellahu enhu uninggha: men sendin bu binaning (yeni keibining) igisi bolghan allening nami bilen sorayki, ”arghamchang özengning qolida“ dégen sözüngdin némini meqset qilghaniding? Dep soridi. U kishi: sen bu jaydin bashqa yerde qesem qilishimni telep qilghan bolsang, bu heqte sanga rast éytmighan bolattim. Men u sözümdin ayalimni qoyup bérishni meqset qilghanidim, dédi. Ömer reziyellahu enhu: undaqta, meqsiting boyiche ayaling talaq boptu, dédi. (malik riwayet qilghan)

2637/4379 - abdullah (ibni mesud) reziyellahu enhu mundaq deydu: er kishi ayaligha: ”ixtiyar özengde “ yaki ”xalighiningni qil “ dése weyaki ayalini ailisige apirip berse, ailisimu uni qobul qilsa, bu, qayta nikah qilmay turup yénishishqa bolmaydighan teriqidiki talaq hésablinidu. (elkebir 9627)

mezkur sözlerge oxshash kinaye sözler bilen talaq qilin'ghan ayal, erning u ayal bilen yénishishi üchün qayta nikah kélidighan bir talaq bolup kétidu. Bu sözlerning ichige töwendiki üch xil söz kirmeydu. Töwendiki üch xil sözning birersi bilen talaq qilinip ketken ayallar, iddet ichide bolsila qayta nikah qilmaymu yénishqili bolidighan bir talaq qilinip kétidu. U üch xil sözler bolsa, sanang , balayatqungizni pakizlang we sen birdursen dégen sözlerdur. Kimki ayalini mezkur üch xil sözning birersi qollinish bilen talaq qilsa, uning ayali iddet ichidila bolsa qayta nikah qilmaymu yénishqili bolidighan bir talaq bolup kétidu. Mezkur sözler bilen ayal kishi bu xilda talaq qilinip kétishining sewebliri töwendikidin ibarettur.

Birinchi sözge yeni, sanang dégen sözge kelsek, chünki bu sözning idditingizni sanang, dégen menani bérish, hem allah taalaning németlirini sanang, dégen menani bérish ihtimali bar. Eger bir adem ayaligha, sanang, dégen we buningdin idditingizni sanang dégen menani niyet qilghan bolsa, ish uning niyet qilghiniche bolup kétidu we u chaghda bu söz ayalning ochuq talaq sözliri bilen talaq qilin'ghanliqini öz ichige alidu. Ochuq sözler bilen talaq qilin'ghan ayal adette uninggha iddet ichide bolsila qayta nikah qilmaymu yénishqili bolidighan bir talaq bolidu.

Ikkinchi sözge yeni, balayatqungizni pakizlang, dégen sözge kelsek, bu söz peqet iddet tutung! Dégen mena üchünla qollinilidu. Bu oxshash söz ayalning talaq qilin'ghanliqini ochuq ashkara ipadilep béridu. Shunga bu sözning hökmi xuddi sen talaq dégen sözning hökmi bilen oxshash bolidu. Bu sözning ayalni talaq qilishning aldida uning balayatqusini pakizlitiwétish üchün balayatqungizni pakizlang dégen menani bérishke bek az ihtimali bar.

Emma üchünchi sözge yeni, sen birdursen dégen sözge kelsek, bu sözning talaq dégen yoshurun bir sözning süpiti bolushqa ihtimali bardur. Uchaghda, sen birdursen dégen sözning menasi, sen bir talaqdursen dégenlik bolidu.

Eger bir adem ayaligha, bérip erge tiging dégen we bu sözni déyish bilen talaqni niyet qilghan bolsa, ayali talaq bolup kitidu. Eger u adem bu sözni déyish bilen talaqni niyet qilmighan bolsa, ayali talaq bolup ketmeydu. Eger u adem u sözni déyish bilen üch talaqni emes peqet talaqnila niyet qilghan bolsa, ayali

qayta nikah qilmaymu yénishqili bolidighan bir talaq bolup kétidu. Eger üch talaqni niyet qilghan bolsa, üch talaq bolup kétidu.

Eger bir adem ayaligha, jehennemge ket! Dégen we buning bilen talaqni niyet qilghan bolsa, ayal talaq bolup kétidu. Shuningdek yene eger bir adem ayaligha, qotulghin! Dégen we bu sözi bilen uni talaq qiliwétishni niyet qilghan bolsa, u ademning ayali talaq bolup kétidu. Bir adem ayaligha, men nikahni buzdum, dégen we buning bilen talaqni niyet qilghan bolsa, ayali talaq bolup kétidu.

Bir adem ayaligha, sen manga xuddi özi ölüp qalghan haywan'gha yaki tongghuz göshige oxshash dégen yaki sen manga xuddi suning tizlikidek tiz haram! Dégen we bu sözliri bilen talaqni niyet qilghan bolsa, ayali talaq bolup kétidu.

Emma bir adem ayaligha, sen manga haramdursen, dégen bolsa, u adem bu sözi bilen ayalini ochuq bir halette talaq qilghan hésablinidu. Shuning üchün bu sözni dégen adem ayalini talaq qilishni niyet qilmisimu uning ayali talaq bolup kétidu.

Talaq qilish hoquqini ayalgha tapshurushning bayani

bir adem ayaligha uni talaq qilishni niyet qilip turup, tallang yeni méning emrimde yashash bilen özingizni talaq qiliwélishni tallang dégen yaki özingizni özingiz talaq qiliwéling! Dégen bolsa, ayal eger turiwatqan shu sorundin bashqa bir yerge midirlimighan bolsila, xalisa özini talaq qiliwélish hoquqigha ige bolidu. Eger u ayal turiwatqan shu sorundin bashqa yerge yötkelgen yaki shu sorunda bolsimu u gepke qulaq salmighandek qilip bashqa bir ish qilishqa bashlighan bolsa, bu halda tallash hoquqi ayalning qolidin chiqip kétidu. Chünki barliq sahabilar (allah taala ulardin razi bolsun!) ning birdek qarishi boyiche tallash hoquqi bérilgen ayallar peqet shu sorunning özidila tallash hoquqigha igidur.

2636/4378 - mesruq mundaq deydu: men aishe reziyellahu enhadin ayalini (öy tutush yaki tutmasliqta) ixtiyarigha qoyushning hökmi toghrisida sorighanidim, u: peyghember sellellahu eleyhi wesellem bizni öz ixtiyarimizgha qoyghanidi. Bu talaq hésablan'ghanmu? Dédi. Men: ayalim méni tallighandin kéyin, uninggha bérilgen tallash hoquqi bir yaki yüz talaq hésablansimu, beribir emesmu? Dédim. (buxari: 5264)

eger bir adem ayaligha tallash hoquqini bergen we u ayal özini tallighan bolsa, bu talaq erning u ayal bilen yénishishi üchün qayta nikah kérek bolidighan bir talaq hésablinidu. Chünki talaq qilish hoquqini ayalgha tapshurush bolsa, kinaye sözlerdin hésablinidu. Chünki biz yuqirida kinaye sözler bilen talaq qilin'ghan ayal, uning bilen yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan bir talaq bolup kétidu, dep bayan qilip öttuq.

Eger bir er ayaligha, özingizni talaq qiliwéling! Dégen bolsa, u ayal erning shundaq dégenlikini bilgen sorunning özide özini talaq qiliwélish hoquqqa igidur. Bu, ayalgha tallash hoquqini ochuq söz bilen tapshurghanliq hésablinidu. Shunga ayaligha bu sözni dégen ademning bu sözni dégen waqtida talaqni niyet qilishi shert emes. Bu halda eger ayal özini talaq qiliwalsa, bu talaq ayal iddet ichide bolsila qayta nikah qilmaymu yénishqili bolidighan bir talaq hésablinidu. Chünki biz yuqirida ochuq sözler bilen talaq qilin'ghan ayal, uning bilen iddet ichide qayta nikah qilmaymu yénishqili bolidighan bir talaq bolup kétidu, dep bayan qilip öttuq.

Eger bir adem ayaligha, özingizni talaq qiliwéling! Démestin qachan xalisingiz

yaki xalighan chéghingizda özingizni talaq qiliwéling! Dégen bolsa, bu halda ayalning özini talaq qiliwélish hoquqi peqet shu sorunning özigila cheklinip qalmaydu we talaq hoquqi pütünley u ayalning qoligha ötken hésablinidu. Shuning üchün u ayal meyli u sorunning özide bolsun yaki bashqa yerde bolsun xalighan waqtida özini talaq qiliwalalaydu. Erning bu sözidin yiniwélishi toghra emes. Chünki talaq hoquqi pütünley ayalning qoligha tapshurulush bilen ayal talaq qilish hoquqining igisige aylandi shuning üchün er u sözidin yéniwalalmaydu.

Talaq ishi sizning qolingizda dégen sözmu talaq qilish hoquqini ayalgha tapshurghanliq hésablinidu. Talaq qilish hoquqini ayalgha tapshurush bolsa, talaqni erning izni bilen bashqilar chüshüridighan ishlarning qataridindur. Talaqni erning izni bilen bashqilar chüshiridighan ishlar üch xildur. Ular bolsa, talaq qilish hoquqini ayalgha tapshurush, wekil teyinlesh we elchi ewetish qatarliqlardur.

Ayalgha tapshurulghan özini talaq qiliwélish hoquqi ayalning sorundin qopup kétishi bilen yaki uning heqiqeten yaki hökmen özini talaq qiliwélishtin yüz öriydighanliqini ipadileydighan birer ishni qilish bilen bikar bolup kétidu. Chünki ayalgha tapshurulghan özini talaq qiliwélish hoquqi bolsa, wekil teyinlesh emes ayalni özini talaq qiliwélishqa ige qilishtur. Shuning üchün bu, u ayalning shu sorunning özidila qobul qilishigha baghliqtur. Shunga uningdin yiniwélishmu toghra emes.

Bir er ayaligha, sen xalisang özengni talaq qiliwalghin! Dégen bolsa, bumu wekil qilish emes talaq qilish hoquqini pütünley ayalning qoligha ötküzgenlik hésablinidu. Shuning üchün erning bu sözidin yiniwélishi toghra emes.

Bu yerde shuni eskertishke toghra kéliduki, özini talaq qiliwélish hoquqi bérilgen ayalning bu hoquqi u ayal shu hoquq bérilgen sorundin qopmighanla bolsa, bikar bolup ketmeydu. Eger u ayal u sorundin bashqa sorun'gha qopup sorun almashturghan bolsa, uninggha bérilgen hoquq bikar bolup kétidu.

Eger bir er ayaligha, özingizni tallang dégen sözni üch qétim yaki uningdin köp dégen we ayal buninggha jawab bérip, men tallidim, yaki shundaq bir tallidimki yaki birinchisini yaki otturdikini yaki eng axirdikini tallidim, dégen bolsa bu haletlerde u ayal imam ebuhenife (allah taala uninggha rehmet qilsun!) ning közqarishi boyiche üch talaq bolup kétidu. Chünki erning özingizni tallang dégen sözni tekrarlighanliqi uning üch talaq qilmaqchi bolghanliqining alamitidur. Er shundaq dégen waqtida ayalini talaq qilishni niyet qilmisimu ayali talaq bolup kétidu.

Eger u ayal erning mezkur sözige, men özemni talaq qildim, yaki men özemge talaqni tallidim yaki birinchi talaqni tallidim, dégen jawabni bergen bolsa, bu halda u ayal toghra riwayetke asasen yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan bir talaq bolup kétidu. Chünki , talla dégen sözdin yasalghan sözler kinaye sözlerning qataridindur. Shuning üchün u söz bilen ayal yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan bir talaq bolup kétidu.

Bir ishning yüz birishige baghlap qoyulghan talaq

bu shert bilen talaq qilish depmu atilidu. Ayaligha ”eger sen anangning öyige barsang, sen talaq, yaki palani kelse, sen talaq“ déyish yaki uningdin bashqimu talaq ishini qandaqla bir shertke baghlash démektur. Bündaq talaq – eger éri rastinla talaqni niyet qilip shundaq shertni qilghan bolsa – shertning emelge éishishi bilen tengla chüshidu, yeni ayal kishi, éri éytqan shert emelge ashqan haman uningdin talaq bolup kétidu. Shert bilen talaq qilish ayallirini

bashquralmaydighan yaki ularni gépige kirgüzelmeydighan ebga, axmaq,jahil we qalaq ademlerning qollinidighan taliqidur. Bundaq talaqni qollan'ghuchilar peqet xotunlirini geplirige kirgüzüsh yaki qorqutush üchünla qollansa kérek. Eger u emeliyette talaqni niyet qilmastin, belki ayalini qorqutush yaki gépige kirgüzüshni niyet qilip shündaq shertni qilghan bolsa, uning bu shert qilghini talaq emes, belki qesemning ornida bolidu. Buninggha binaen, shert eger emelge ashsa, éri bu axmaqliqi üchün, qesemni büzghanning kapariti (maddiy jazasi) boyiche, maddiy jaza töleshke tégishlik bolidu. Quran kerimning körsetmisi boyiche, qesimini buzghan adem uning kapariti üchün ailisige béridighan ottura derijilik tamaq bilen on miskinni bir wax ghizalanduridu, yaki on miskin'ge, ularning bedinini yépip turghidek birqur kiyim béridu, bündaq qilishqa küchi yetmise, üch kün ruza tutidu.

Buningdin bashqa yene talaqning chüshüshini bashqa bir ishning yüz birishige baghlap qoyush közde tutulidu. Mesilen erning ayaligha " sen öyge kirseng talaq" diginige oxshash.

Bundaq talaqning chüshüshining sherti bolsa, talaqning chüshüshi üchün baghlap qoyulghan yüz bérishi shert qilin'ghan héliqi ishning yüz bérish bilen yüz bermeslikke ihtimalliqi bar ishlardin bolushi lazim. U mesilen, bir erning ayaligha, eger asman bizning üstimizde bolsa, sen talaq déginige oxshash shu chaghning özide yüz bériwatqan ish bolmasliqi kérek. Eger bir er ayaligha, eger asman bizning üstimizde bolsa sen talaq! Dése, bu bir ishning yüz bérishige baghlap qoyulghan talaq emes shu waqitning özide chüshidighan talaq hésablinidu. Yeni ayali shu waqitning özide talaq bolup kétidu. Chünki u adem talaqni shu chaghning özide yüz bériwatqan bir ishqa baghlidi.

Shuningdek yene u ishning mesilen, bir ademning ayaligha, eger töge yingnining töshikidin ötse sen talaq! Déginige oxshash yüz bérishi mumkin bolmaydighan ishlardin bolmasliqi lazim. Eger bir adem ayaligha, eger töge yingnining töshikidin ötse sen talaq dése, bu étibargha élinmaydighan bir söz hésablinidu. Bu söz bilen u ayal hergiz talaq bolup ketmeydu.

Talaqqa talaqni chaplashning bayani

talaqqa talaqni chaplash bolsa talaq qilinip kitip iddet tutiwatqan ayalni iddet ichide yene bir qitim talaq qilishtin ibarettur.

Talaqning keynidin, allah xalisa dégen gepni qilishning hökmi

her qandaq ishni qilghan waqtida, allah xalisa dégen gepni qilish heqqide allah taala mundaq dédi.

[إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ (17) وَلَا يَسْتَثْنُونَ (18)]

shübhisizki, biz ularni (yeni mekke ahalisini) melum baghning igilirini sinighandek (qehetchilik, acharchiliqqa duchar qilish bilen) siniduq. Ular (yeni baghning igiliri) uning méwilirini (kembegheller uqmisun, ulargha héch nerse bermeyli déyiship) seherdila üzüwélishqa qesem ichishken idi [17]. Ular xuda xalisa démigen idi [18].(süre qelem)

[وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا (23) إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ وَاذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَن يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا (24)]

sen birer ishni qilmaqchi bolsang, "ete shu ishni choqum qilimen" démey [23],

"xuda xalisa" dégen sözni qoshup dégin (yeni xuda xalisa qilimen dégin), (xuda xalisa dégen sözni untup qalsang, perwerdigaringni tilgha alghin (yeni "xuda xalisa" ni ésingge kelgende éytqin) hemde: "perwerdigarimning méni buningdinmu yéqin toghra yolgha bashlishini (yeni dinim, dunyayimda méni eng tüzük ishlargha muweppeq qilishini) ümid qilimen" dégin [24].(süre kehep)

allah irade qilsa yaki, allah tallisa dégen sözlermu, allah xalisa dégen sözge oxshashtur. Bir adem ayaligha, sen talaq! Allahning xalishi yaki allahning iradisi yaki allahning yaqturushi, yaki allahning razi bolishi bilen dégen bolsa, u ayal talaq bolup ketmeydu. Chünki u adem ayalining taliqini mezkur töt ishning birige baghlidi. U töt ish bolsa insanlar teripidin bilinmeydighan bir ishtur. Shuning üchün u ayal talaq bolup ketmeydu.

Eger u adem ayaligha, sen talaq! Allahning buyruqi yaki allahning hökmi yaki allahning höküm chiqirishi yaki allahning ilmi, yaki allahning qudriti bilen dégen bolsa, ayal shu waqitning özide talaq bolup kétidu. Shuninggha oxshash eger bu ishlar mesilen, sen talaq! Qazining buyruqi, yaki uning hökmi bilen dégen'ge oxshash bir insan'gha nisbet bérilsimu yene u ayal shu waqitning özide talaq bolup kétidu. Chünki örp adette bu shekildiki talaq shu waqitning özide chüshidu.

Késel ademning ayalini talaq qiliwétishining hökmi

bir adem ayalini késel yétip turup uning bilen yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan bir talaq qiliwetken we u késeldin saqiyalmay ölüp ketken bolsa, ayalining téxi idditi chiqip bolmighanla bolsa ayal u ademdin miras alidu. Eger u adem ayalining idditi chiqip kétip bolghandin kéyin ölgen bolsa, ayal u ademdin miras alalmaydu. Ayal idditi chiqip kétip bolalmighanla bolsa u ademdin miras alidu. Chünki u adem késel yétip turup ayalini talaq qiliwétishtiki niyiti uni mirastin mehrum qaldurush bolishimu mumkin. Shunga ayalgha uning mirastin mehrum qilinish arqiliq kélidighan ziyanning aldini élish üchün uning mirastin mehrum qilinidighan waqti taki uning idditi chiqip bolghan'gha qeder kéchiktürülüp erge uning niyitige zit bir halda muamile qilinidu.

Toy qilip jinsiy munasiwet ötküzülüshtin burun talaq qilin'ghan ayalning hökmi

bir adem ayalini uning bilen jinsiy munasiwet ötküzüshtin ilgiri bir qétimdila üch talaq qiliwetken bolsa, u ayal üch talaq bolup kétidu. Eger u er ayalini bir qitimdila talaq qilmay sen talaq!, sen talaq!, sen talaq! Dep ayrip ayrip üch qétim talaq qilghan bolsa, birinchi qétimliq talaq chüshidu. Ikkinchi we üchünchi qétimliq talaq chüshmeydu. Chünki ularning her biri öz aldigha ayrim - ayrim talaq hésablinidu.

Eger bir adem téxi jinsiy munasiwet ötküzmigen ayalini, sen talaq! Bir dane, bir dane, bir dane dep talaq qilip üch talaqning arisini, bir dane, dégen süpet bilen arighan yaki, sen talaq! Talaq! Talaq dep talaq qilip üch talaqning arisini söz toluqlughuchi! Bilen arighan yaki, sen talaq! Sen talaq!sen talaq! Dep talaq qilip talaqning arisini üch jümle bilen ayrighan bolsa ayal birinchi qétimdikisi bilen yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan bir talaq bolup kétidu. Ikkinchi we üchinchi qétimliq talaq chüshmeydu. Bu ayalgha iddet tutush lazim emes. Emma ayal jinsiy munasiwet ötküzilip bolghan ayal bolsa, er uni mezkur yollarning biri bilen talaq qiliwetken bolsa, u ayalgha hemme talaq chüshidu. Yeni u ayal üch talaq bolup kétidu we uninggha iddet tutush lazim bolidu.

2498/4160 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhuma mundaq deytti: éridin

ajrashqan herqandaq ayalgha (éri teripidin) turmushini melum muddet qamdighudek nerse bérilishi kérek. Emma mehri heqqi belgilen'gen we nikahtin kéyin éri bilen bir yerde bolmay turup ajrashqan ayalgha belgilen'gen mehri heqqining yérimi bérilse bolidu. (malik 1212)

2499/4161 - seid ibni museyyebtin riwayet qiliniduki, ömer ibni xettab reziyellahu enhu (nikahtin kéyin) éri bilen xas hujrigha kirgen ayalning (nikahtin burun belgilenmigen bolsimu) mehri heqqining toluq bérilishi kéreklikige höküm chiqarghan. (malik 1121)

ayalini anisining uchisigha oxshitishning hökmi

ayalini anisining uchisigha oxshitishmu islam kélishtin burunqi dewride ayallar temini yetküche tétighan ishlarning biridur. Ayalini anisining uchisigha oxshitish islam kélishtin burunqi dewirde ayalini talaq qiliwatqanliq hésablinatti. Islam dini kélip bu ishning esli meqsitini étrap qildi. Lékin bundaq qilish arqiliq ayalning erge haram bolup kétishini islam kélishtin burunqi dewridikige oxshash menggülük emes kaffaret berse tögeydighan waqitliq qilip békitti.

Ayalini anisining uchisigha oxshitish arqiliq bolidighan talaq mundaq bolidu, bir adem ayaligha, sen manga xuddi anamning uchisigha oxshash, dégendek ayalining pütün bedinini yaki séning bilingning üstün teripi yaki qorsiqing yaki yutang anamning uchisigha oxshash dégendek, ayalining bedinining birer bölikini anisining uchisigha oxshitish bilen bolidu. Shuningdek yene mezkur talaq ayalini yaki uning bedinining birer bölikini anisining uchisigha emes hemshiriliri we hemma achillirigha oxshash uning bilen özining arisida menggü nikah chüshmeydighan bir ayalgha oxshitish bilenmu bolidu.

Emma ayalning özining érini anisigha oxshitishi héchqandaq étibargha élinmaydu. Mesilen, bir ayal érige, sen manga xuddi anamning uchisigha oxshash we men sanga xuddi anangning uchisigha oxshash dégen bolsa, uning dégen bu sözi héchqandaq étibargha élinmaydu. Chünki talaq qilish hoquqi ayalning qolida emestur. Ayalini bu sözni déyish arqiliq talaq qilghan adem elwette yaman sözni we yalghan sözni qilghan hésablinidu. Belki chong bir xataliq ötküzgen bolidu. Chünki undaq qilghan adem allah taalaning ruxsitisiz allah taalaning hökmini almashturushqa we özgertishke qedem qoyghan hésablinidu. Shuning üchün undaq qilghan ademge kaffaret bérish lazim bolidu. Allah taala mundaq dédi:

[الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنكُم مِّن نِّسَائِهِم مَّا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ (2)]

silerdin ayallirini zihar qilghanlarning (yeni ayallirini anilirimizning uchilirigha oxshash dégüchilerning) ayalliri ularning aniliri emestur, peqet ularni tughqan ayallarla ularning aniliridur, halbuki, ular (yeni zihar qilghuchilar) elwette yaman sözni, yalghan sözni qilidu, allah, shek - shübhisizki, (tewbe qilghuchini) epu qilghuchidur, meghpiret qilghuchidur [süre mujadile-2].

Ayalini anisigha yaki ariliqida menggü nikah chüshmeydighan uruq tughqan ayallardin birige oxshatqan ademning hetta kaffaret bergen'ge qeder ayali bilen jinsiy munasiwet ötküzüshi yaki shehwet bilen tutqan'gha, söygen'ge we jinsiy ezasigha qarighan'gha oxshash jinsiy munasiwetning bashlan'ghuchlirini qilishi haramdur. Shuningdek yene u ayalningmu érining özige shu ishlarni qilishigha yol qoyushimu haramdur. Bir ademning ayaligha, sen anamdursen déyishi yaki hey qizim yaki hey hemshirem, yaki shuninggha oxshash birer sözni qilishi mekruhtur.

Ayalini zihar qilghanlarning kaparet birishining delili bolsa allah taalaning munu ayitidur.

[فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا فَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ (4)]

ayallirini zihar qilip, andin qilghan sözige (yeni zihar qilghanliqigha) pushayman qilghanlar (er - ayal ikkisi) yéqinchiliq qilishtin ilgiri bir qulni azad qilishi lazim. Buning bilen silerge wez - nesihet qilinidu, allah silerning qiliwatqan ishinglardin toluq xewerdardur [3]. (azad qilishqa) quli yoq adem, ayali bilen yéqinchiliq qilishtin ilgiri, uda ikki ay roza tutushi lazim, (qériliq yaki késellik sewebi bilen roza tutushqa) qadir bolalmighan adem (60 miskin'ge bir wax tamaq bérishi lazim), bu (ehkam) allah we uning peyghembiri (emr qilghan ishlargha) testiq qilishinglar üchün (bayan qilindi). Bular allahning qanunidur, (bu qanunni) inkar qilghuchilar qattiq azabqa duchar bolidu [4].(süre mujadile)

eger ayalini anisigha oxshatqan adem saqiyishtin ümidi üzülgen birer késelge duchar bolup qalghanliq yaki bek qérip ketkenlik sewebi bilen ikki ay roza tutushqa qadir bolalmighan bolsa 60 miskin'ge tamaq béridu. Bularning her birige pitri sediqisining miqdarida bir nerse bérilidu.

Ayalni toyluqni qayturup bérish sherti bilen talaq qilishning bayani

ayaldin bu xil yol bilen ayrilip kétishni ipadilep béridighan erebchidiki esli söz bolsa, xul'i dégen sözdur. U söz mena jehettin mesilen, ayaghni puttin chiqarghinigha oxshash bir nersini tartip chiqarghanliqni körsütüp béridu. U söz istilah jehette er - xotun arisidiki nikah alaqisining kötürwétilidighanliqini ayalning qobul sherti bilen kötürüwétish üchün ishlitilidu. Erning ayalini, ayalning er bergen toyluqni erge qayturup bérish sherti bilen qilghan taliqini ayalning qobul qilishi lazim. Chünki ayal erge uning bergen toyluqini qayturup béridu. Shunga buningda ayalningmu raziliqi bolushi lazim. Eger er ayalni er - xotun arisida nikah toyluqning paringi bolmayla talaq qiliwetken bolsa, bu talaq hazir biz üstide toxtuliwatqan talaq hisablanmaydu. Bu yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan talaq bolup kétidu. Shunga bu talaqni ayalning qobul qilishi lazim emes. Emma er ayalni er - xotun arisida toyluqning paringi bolghandin kéyin talaq qilghan bolsa, bu chaghda u ayalning bu talaqni qobul qilishi lazim. Ayalning talaqni qobul qilishi talaqning chüshüshi üchün emes, erning üstidin toyluqni bérishning chüshüp kétishi üchündur. Chünki bu xil talaqning bedilige mal - mülük kélidu. Yeni toyluqning özi yaki toyluqning ornigha bérilidighan mal mülükni démekchidur.

Ayalini toyluq emes toyluqtin bashqa melum bir miqdarda mal dunya bérish sherti bilen talaq qilghan ademning üstidin ayaligha toyluqni bérish chüshüp ketmeydu. Lékin uning üstidin gerche perz bolghan teqdirdimu u ayalning iddet ichidiki teminatini bérish chüshüp kétidu. Bu xil talaqning yolgha qoyulghanliqining delil pakiti bolsa, allah taalaning, "eger siler ular (yeni er - ayal) ning allahning belgilimilirige riaye qilalmasliqidin qorqsanglar, xotunning (talaq xétini élish meqsitide) mal bergenliki üchün u ikkisige (yeni er - xotun'gha) gunah bolmaydu. Ene shular allahning belgilimiliridur, uninggha xilapliq qilmanglar allahning belgilimilirige xilapliq qilghuchilar zalimlardur [süre beqere 229-ayetning bir qismi]. Dégen ayitidur.

2666/4426 - ibni abbas reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: sabit ibni qeys reziyellahu enhuning ayali peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yénigha kélip: i resulullah ! Men sabittin diyanet weyaki exlaqiy jehettin héchbir eyib tapalmidim, biraq men musulman turup, islamgha zit ishlarni qilishni xalimaymen, dédi. Peyghember eleyhissalam uninggha: undaqta, sabitning sanga bergen béghini qayturup béremsen? Dep soridi. U ayal: qayturup bérimen, dédi. Shuning bilen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem sabit reziyellahu enhugha: baghni qayturuwilip, ayalingni bir talaq qilghin! Dédi. (buxari: 5273)

er - xotunning arisida kélishelmeslik körülgende, er - xotunlar bir- biridin ayrilip kétish üchün bu xildiki talaqni ishlitip ayrilip kétish héchqandaq gunah emes. Bu xil talaqning süpiti mundaq bolidu:

1)bu xildiki talaq er üchün qesem hésablinidu. Shuning üchün er ayaligha dégen sözidin ayali u sözni qobul qilishtin burun qaytiwalalmaydu. Eger ayal u sözni qobul qilmisa, talaq chüshmeydu. Mesilen, er ayaligha, eger sen manga ming kümüsh tengge berseng, men séning taliqingni bériwatimen dégen bolsa, er bu sözidin qaytiwalalmaydu. Ayalni bu sözni qobul qilishtin tosapmu qalalmaydu. Shuningdek yene er bu sözni emeldinmu qaldurwatalmaydu.

2)er bu xildiki talaqni birer ishning yüz bérishige baghliyalaydu. Mesilen, semet kelgen waqtida men séni, sen manga munchilik pul bérish sherti bilen talaq qiliwatimen, dégen'ge oxshash, shuningdek er bu talaqni birer waqitning kélishigimu baghliyalaydu. Mesilen, ete tang yurusa yaki ayning béshi bolsa, men séni, sen manga munchilik pul bérish sherti bilen talaq qiliwatimen, dégen'ge oxshash. Bu ehwallarda ayal erning sözini semet kélip bolghan yaki waqit kélip bolghandin kéyin qobul qilidu.

3) bu xildiki talaq ayal üchün bir nersining bedilide mal bérish hésablinidu. Chünki ayal bu xil talaqta erdin taliqini alghanliqi üchün erge mal - mülük béridu. Shunga bu xil talaqta xuddi soda sétiqqa oxshash mal almashturudighan ishlarda raye qilinidighan hökümlerge raye qilinidu. Shuning üchün eger gepning béshi ayaldin chiqqan bolsa, ayal sözidin er uni qobul qilishtin ilgiri yéniwalalaydu.

4)bu xil talaqta ayalgha üch kün yaki uningdin köprek bir muddet oyliniwélish ixtiyarini bérish toghridur. Bu xil talaq bilen talaq qilinip ketken ayal yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan talaq bolup kétidu. Shuningdek yene bergen toyluqni qayturup élish sherti bilen emes ayaldin melum miqdarda pul élip uning taliqini bériwetken bolsimu, bu talaqning ayal bilen yene yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan talaq bolup kétidu.

5)ayalini uninggha bergen toyluqni qayturup élish sherti bilen talaq qilishmu, kinaye talaqning qataridin hésablinidu. Shuning üchün bu talaqtimu xuddi kinaye talaqlargha oxshash er - xotunning talash tartishiwatqinigha, ayalning méning taliqimni bergin, men sanga manga alghan toyluqungni qayturup bérimen, déginige oxshash birer alametning tépilishi shert.

6)eger serkeshlik qilish er tereptin bolsa, erning ayalning taliqini bergenliki üchün uningdin toyluqini yaki bashqa mal - mülük élishi haramdur. Allah taala mundaq didi:

[وَإِنْ أَرَدتُّمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلاَ تَأْخُذُواْ مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَاناً وَإِثْماً مُّبِيناً (20) وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنكُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا (21)]

eger bir xotunni qoyuwétip, ornigha yene bir xotunni almaqchi bolsanglar,

ularning birige (mehri qilip) köp mal bergen bolsanglarmu uningdin héch nersini qayturuwalmanglar. Uni (ayalgha) qara chaplap we ochuq zulum qilip alamsiler? [20]. Özara xilwette bolushqan tursanglar we ayallar silerdin (nikah eqdidin ibaret) mustehkem ehde alghan tursa, uni qandaqmu qayturuwalisiler? [21].(süre nisa)

7)eger qilin'ghan serkeshlik ayal teripidin bolsa, erning ayalning taliqini bergenliki üchün uningdin bir nerse élishi halal bolidu. Allah taala mundaq didi:

[الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُواْ مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلاَّ أَن يَخَافَا أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ فَلاَ تَعْتَدُوهَا وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (229)]

(qayta yarishishqa bolidighan) talaq ikki qétimdur, uningdin kéyin (xotunini) chirayliqche tutush, yaki yaxshiliq bilen (yeni zulum qilmay, yaman gépini qilmay, kishilerni uningdin yiraqlashturmay) qoyuwétish lazim, allahning belgilimilirige riaye qilalmasliq xewpi (yeni yaxshi ötelmeslik, allah belgiligen er - xotunluq hoquqlirigha riaye qilalmasliq xewpi) bolmisila, özünglarning ayalliringlargha (mehri üchün) bergen mal - mülüktin héchqandaq nersini qayturuwélish durus bolmaydu. Eger siler ular (yeni er - ayal) ning allahning belgilimilirige riaye qilalmasliqidin qorqsanglar, xotunning (talaq xétini élish meqsitide) mal bergenliki üchün u ikkisige (yeni er - xotun'gha) gunah bolmaydu. Ene shular allahning belgilimiliridur, uninggha xilapliq qilmanglar allahning belgilimilirige xilapliq qilghuchilar zalimlardur [süre beqere-229].

Lenet éytishishning bayani

lenet dégen sözning oqumi toghrisida

lenet dégen söz mena jehettin qoghlétish we yiraqlashturwwétish, dégenlik bolidu. Gerche lenet éytishishta ayalning, allahning ghezipi manga bolsun! Deydighan sözi bolsimu lenet éytishish, ghezep éytishish dégen isim bilen atalmay, lenet éytishish dégen isim bilen atilishining sewebi bolsa, ayalning beshinchi qétimda, allahning ghezipi manga bolsun! Déyishtin ilgiri töt qétim allahning leniti manga bolsun! Deydighanliqi üchündur.

Lenet dégen söz istilah jehettin allahning nami bilen töt qétim qesem qilish, dégenlik bolidu. Töt qétim qilin'ghan bu qesem bir adem, ayalini zina qildi, dep qarighan waqtida, uning zina qilghanliqigha guwahchi bolidighan töt ademning ornida turidu. Er qesem qilghan waqtida, eger yalghanchi bolsam allahning leniti manga bolsun! Deydu. Ayal qesem qilghan waqtida, allahning ghezipi manga bolsun! Deydu. Allah taala lenet éytishishni bayan qilip mundaq deydu:

[وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاء إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ (6) وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (7) وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ (8) وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِن كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ (9)]

xotunlirini zina bilen qarilighan we özliridin bashqa guwahchisi bolmighanlar guwahliq sözining rast ikenlikini delillesh üchün, allahning nami bilen töt qétim qesem qilsun [6]. Beshinchi qétimida: "eger yalghanchi bolsam manga allahning leniti bolsun" désun [7]. Xotun kishi érining yalghanchi ikenlikige allahning nami

bilen töt qétim qesem ichse, jazagha tartilishtin saqlap qélinidu [8]. Beshinchi qétimida, u eger rastchillardin bolsa (yeni érimning gépi rast bolidighan bolsa) manga allahning ghezipi bolsun dep qesem qilidu [9].(süre nur)

ayallarning köp lenet yétidighanliqini bayan qilip kelgen hedis töwendiki hedistur.

5933/9673 _ abdullah ibni ömer reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: i ayallar jamaesi! Sediqe béringlar, köp istighpar éytinglar! Chünki men silerning jehennem ehlining köpinchisini teshkil qilidighanliqinglarni kördüm, dédi. Aridin bir eqilliq ayal: i resulullah! Néme üchün biz (ayallar) jehennem ehlining köpinchisini teshkil qilimiz? Dep sorighanidi, peyghember eleyhissalam: chünki siler bek köp yaman söz qilisiler we (erliringlarning) yaxshiliqigha tuzkorluq qilisiler. Aranglardiki eng eqilliq ayallarningmu eqil we dinida nuqsani barliqini kördüm, dep jawab berdi. U ayal: i resulullah! Eqil we dindiki nuqsan qandaq bolidu? Dep soridi. Peyghember eleyhissalam: ikki ayalning guwahliqining bir erning guwahliqigha teng ikenliki (ayallarning) eqlidiki nuqsanidur. Ayallar heyzdar waqtida namaz oqumaydu, roza tutmaydu. Mana bu, (ayallarning) dindiki nuqsanidur, dédi. (muslim: 80)

lenet éytishishning shertliri

lenen éytishish üchün lenet éytishmaqchi bolghan er ayalning arisida er - xotunluq munasiwetning mewjut bolushi sherttur. Shunga nikahning shertlirining birersige chüshmey qalghan ayal bilen toy qilghan ademning u ayal bilen éytishqan leniti toghra lenet éytishqanliq hisablanmaydu. Shuningdek yene yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan talaq bilen talaq qilinip ketken ayal bilen éytishqan lenetmu lenet éytishqanliq hisablanmaydu. Emma iddet ichidila bolsa qayta nikahsizmu yénishqili bolidighan talaq bilen talaq qilinip ketken ayal bilen lenet éytishish lenet éytishqanliq hésablinidu.

Lenet éytishidighan erde töwendiki shertler tépilishi lazim.

1) azat bolush. 2) eqli hushi jayida bolush. 3) balaghetke yetken bolush. 4) islam dinida bolush 5) burun bir qétim böhtan chaplighanliqning jazasi bilen jazalanmighan bolush.

Lenet éytishidighan erde tépilishqa tégishlik bolghan xas bir shert bolsa, uning qolida özining rastchil ikenlikini ispatlaydighan özidin bashqa héchqandaq pakitning bolmasliqidur.

Shuningdek yene zina qildi, dep qarilan'ghan ayalda tépilishqa tégishlik shert bolsa, u ayalning zina qildi, déyilgen sözge inkar qilishi we özining zina qilmighanliqini éytishi lazim. Chünki u, zina qildi dep qarilan'ghan ayaldur. U ayalda yene töwendiki shertlermu tépilishi lazim.

1) zina qilmighan ippetlik bolush 2) eqli hushi jayida bolush 3) balaghetke yetken bolush 4) azat bolush 5) islam dinida bolush.

Shuningdek yene ayalgha chaplan'ghan qarining ayalni zina qildi, dep ochuq qarilighanliqning ornida turidu.

Ayalidin tughulghan balini, bu méning balam emes, dep balining nesebini inkar qilishimu ayalni zina qildi, dep ochuq qarilighanliqning ornida turidu. Ayalidin tughulghan balini méning balam emes, dep balining nesebining özidin emeslikini ispatlash üchün töwendiki alte shertning tépilishi lazimdur.

1) er - xotun ikkisinng arisi ayriwétilidu.

2) baligha ténish bala tughulghan waqtida yaki bala tughulup bir yaki, ikki

kün ötkendin kéyin bolush.

3)hemme adem erni tebrikligen waqtida, er eng addisi ulargha, bu méning balam emes, dégen sözni qilmastin jim turghan'gha oxshash yoshurun bolsimu er balining özining balisi ikenlikige iqrar qilip salmighan bolushi lazim.

4) er - xotun ayriwétilgen chaghda bala hayatta bolush lazim.

5) er tughulghan balining özining balisi emeslikige inkar qilghanliq sewebi bilen ayali bilen ayriwétilgendin kéyin ayal shu bir qétimliq qorsaq kötürish bilen yene bir bala tughmasliqi lazim.

6) balining erning balisi ikenliki sher'i jehettin ispatlanmasliqi lazim. Mesilen, ayal bir bala tughqan, er yatqan yéride örülüp balining üstige chüshüp kétip balini öltürüp qoyghan, shuning bilen balining diyitini erning jemeti bérishke höküm qilin'ghan, andin er balining özining balisi ikenlikini inkar qilghan bolsa, bu halda qazi er xotun ikkisini lenet éytishishqa buyruydu.

Eger bir adem ayalini zina qildi, dep qarilap bolghandin kéyin lenet éytishishtin bash tartqan bolsa, u adem yaki lenet éytishishqa maqul kelgen'ge qeder yaki men bohtan chaplighan idim, dep özining yalghan éytqanliqini iqrar qilghan'gha qeder solap qoyulidu.

Lenet éytishqanda deslep er, andin kéyin ayal lenet éytidu. Chünki er dewagar tereptur. Eger ayal deslep lenet éytsa, taki lenetning yuqirida bayan qilin'ghan ayette kelgen tertip boyiche bolushi üchün ayal er lenet éytip bolghandin kéyin lenetni qayta éytidu.

Lenet éytishishning shekli

qazi er - xotun ikkisini bir - birige qaritip turghuzidu. Andin erge, lenet éytqin, deydu. Shuning bilen er, men allahning nami bilen qesem qilimenki, heqiqeten men ayalim zina qildi dégen sözimde rastchildurmen, dégen sözni töt qétim deydu. Beshinchi qétimda er, eger men uning heqqide dégen sözümde yalghanchi bolsam, allah taalaning leniti manga bolsun! Deydu, her qétimda qoli bilen ayalini körsütidu. Andin ayal, allahning nami bilen qesem qilimenki, u méni zina qildi, dégen sözide yalghan éytqandur, dégen sözni töt qétim deydu we beshinchi qétimda, eger u dégen sözide rastchil bolsa, allahning ghezipi manga bolsun! Deydu.

Er - xotun ikkisi lenet éytiship bolghandin kéyin qazi u ikkisining arisini ayriwétidu. Qazining ayriwétishi bilen ayal yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan talaq bolup kétidu. Qazi er - xotun ikkisining arisini ayriwétishtin ilgiri ayal erning emridiki ayal hésablinidu. Lékin qazi u ikkisining arisini ayriwétishtin ilgirimu erning ayal bilen jinsiy munasiwet ötküzüshi yaki söygen'ge we quchaqlighan'gha oxshash jinsiy munasiwetning bashlan'ghuchlirini qilishi haramdur. Qazi taki er - xotun ikkisining arisini ayriwetmigiche, er - xotun ikkisi lenet éytishish bilen ayrilip ketken hisablanmaydu. Shuning üchün qazi u ikkisining arisini ayriwétishtin ilgiri ikkisining biri ölüp ketse, hayat qalghini uningdin miras alalaydu.

Ayali bilen lenet éytishqan erning qazi uning bilen ayalining arisini ayriwétishtin ilgirimu ayali bilen jinsiy munasiwet ötküzüshi haramdur. Ayal lenet éytishqanliq sewebi bilen érige menggülükke haram bolup kétidu. Eger er lenet éytiship bolghandin kéyin özining yalghan éytqanliqini iqrar qilghan bolsa, bu halda er bohtan chaplighuchi hésablinidu we uninggha bohtan chaplighanliqning jazasi bérilidu.

Toqquzinchi bap. Talaqtin kiyinki ishlarning bayani

yénishishning bayani

bir adem ayalini, ayali iddet ichide bolsila uning bilen qayta nikahsizmu yénishqili bolidighan bir talaq yaki ikki talaq qilghan bolsa, ayal meyli razi bolsun meyli razi bolmisun ayalning idditi chiqip bolmighanla bolsa, u erning u ayal bilen yénishish heqqi bar. Chünki allah taala mundaq dédi.

[فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَن كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجًا (2)]

ularning idditi toshqan chaghda, ular bilen chirayliqche yénishinglar yaki ular bilen chirayliqche üzliship kétinglar, (yénishqan, ajrashqan chéghinglarda) aranglardin ikki adil guwahchini guwah qilinglar, xudaliq üchün (toghra) guwah bolunglar, buning bilen (yeni bu höküm bilen) allahqa we axiret künige iman éytqan kishige wez - nesihet qilinidu, kimki allahtin qorqidiken, allah uninggha chiqish yoli béridu [süre talaq-2]

[وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلاَثَةَ قُرُوَءٍ وَلاَ يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُواْ إِصْلاَحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكُيمٌ (228)]

talaq qilin'ghan ayallar üch heyz ötküche iddet tutidu. Eger ular allahqa, axiret künige ishinidiken, bechchidanliridiki allah yaratqan nersini (yeni balini yaki heyzni) yoshurushi durus emes, ularning erliri eger epliship qélishni xalisa, shu muddet ichide ularni qayturup kélishke (bashqilargha qarighanda) eng heqliqtur. Ayalliri üstide erlerning heqliri bolghinidek, erliri üstide ayallarningmu heqliri bar (yeni ayallar muwapiq derijide hoquqtin behrimen bolushi kérek, muwapiq derijide mejburiyetmu ötishi kérek). (ayallargha mehri bérish we ularning turmushini qamdash mejburiyetliri erlerge yüklen'genliktin) erler ayallardin bir derije artuqluqqa ige. ALLAH ghalibtur. Hékmet bilen ish qilghuchidur [süre beqere-228].

4094 /6817 - ibni abbas reziyellahu enhuma alle taalaning: "talaq qilin'ghan ayal üch heyz ötkiche iddet tutidu. Eger ular alleqa, axiret künige ishinidiken, bechchidanlardiki alle yaratqan nersini (yeni balini yaki heyzni) yoshurushi durus emes. Ularning erliri eger epliship qélishni xalisa, shu muddet ichide ularni qayturup kélishke (bashqilargha qarighanda) eng heqliqtur. Ayalliri üstide erlerning heqliri bolghinidek, erliri üstide ayallarningmu heqliri bar (yeni ayallar muwapiq derijide hoquqtin behrimen bolushi kérek, muwapiq derijide mejburiyetmu ötishi kérek) (ayallargha mehri bérish we ularning turmushini qamdash mejburiyetliri erlerge yüklen'genliktin) erler ayallardin bir derije artuqluqqa ige. Alle ghalibtur. Hékmet bilen ish qilghuchidur" (süre beqere, 228 - ayet) dégen ayiti heqqide mundaq dégen: eslide er kishi ayalini talaq qilghan bolsa (gerche üch talaq qiliwetken bolsimu), qayturiwélishqa heqliq idi. Kéyin, bu emeldin qaldurulup: "(qayta yarishishqa bolidighan) talaq ikki qétimdur, uningdin kéyin (xotunini) chirayliqche tutush yaki yaxshiliq bilen (yeni zulum qilmay, yaman gépini qilmay, kishilerni uningdin yiraqlashturmay) qoyuwétish lazim

allening belgilimilirige riaye qilalmasliq xewpi (yeni yaxshi ötelmeslik, alle belgiligen er xotunluq hoquqlirigha riaye qilalmasliq xewpi) bolmisila, özenglarning ayalliringlargha (mehri üchün) bergen mal mülüktin héchqandaq nersini qayturuwélish durus bolmaydu. Eger siler ular(yeni er ayal)ning allening belgilimilirige riaye qilalmasliqidin qorqsanglar, xotunining (talaq xétini élish meqsitide) mal bergenliki üchün u ikkisige (yeni er xotun'gha) gunah bolmaydu. Ene shular allening belgilimiliridur, uninggha xilapliq qilmanglar. Allening belgilimilirige xilapliq qilghuchilar zalimlardur" (süre beqere, 229 - ayet) dégen ayet nazil boldi. (ebu dawud: 2195)

yénishish xuddi bir ademning ayaligha, men sen bilen yénishtim yaki men ayalim bilen yénishtim déginige oxshash söz qilish arqiliq bolidu. Yénishishning söz arqiliq bolidighanliqi, barliq alimlarning arisida birlikke kelgen mesilidur. Yénishish yene ayal bilen jinsiy munasiwet ötküzgen'ge yaki uni söygen'ge yaki uni shehwet bilen tutqan'gha oxshash birer heriket arqiliqmu bolidu. Téniwélishtin we kishilerning töhmet chaplap qélishtin saqlinish üchün yénishqanliqqa guwahchi turghuzush musteheptur. Chünki kishiler erni ayalini talaq qiliwetti, dep bilidu. U kéyin ayali bilen bir öyde yashisa kishilerning uninggha töhmet qilip qélishi mumkin. Eger er yénishqanliqigha guwahchi turghuzmisimu yénishish toghra bolidu. Qayta nikahsizmu yénishishning mudditi ayal eng axirqi qétimliq heyzidin pak bolup idditidin chiqip bolghandin kéyin tögeydu.

Ayalini üch talaq qiliwetken adem ayali bilen taki u ayal idditidin chiqip bashqa bir erge yatliq bolup uning bilen jinsiy munasiwet ötküzüp andin uningdin ayrilip idditini chiqirip bolghandin kéyin qayta nikah qilip yénishalaydu üch talaq qilinip ketken ayalning ikkinchi bir erge yatliq bolushining özila, üch talaq qiliwetken birinchi er bilen yénishishqa yol échishqa yéterlik emes. U ayalning barliq alimlarning qarishi boyiche birinchi er bilen yénishalishi üchün choqum ikkinchi er bilen jinisiy munasiwet ötküzgen bolushi sherttur. Allah taala bu heqte mundaq dédi.

[الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُواْ مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلاَّ أَن يَخَافَا أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ فَلاَ تَعْتَدُوهَا وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (**229**) فَإِن طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِن بَعْدُ حَتَّىَ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِن طَلَّقَهَا فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَن يَتَرَاجَعَا إِن ظَنَّا أَن يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (**230**)]

(qayta yarishishqa bolidighan) talaq ikki qétimdur, uningdin kéyin (xotunini) chirayliqche tutush, yaki yaxshiliq bilen (yeni zulum qilmay, yaman gépini qilmay, kishilerni uningdin yiraqlashturmay) qoyuwétish lazim, allahning belgilimilirige riaye qilalmasliq xewpi (yeni yaxshi ötelmeslik, allah belgiligen er - xotunluq hoquqlirigha riaye qilalmasliq xewpi) bolmisila, özünglarning ayalliringlargha (mehri üchün) bergen mal - mülüktin héchqandaq nersini qayturuwélish durus bolmaydu. Eger siler ular (yeni er - ayal) ning allahning belgilimilirige riaye qilalmasliqidin qorqsanglar, xotunning (talaq xétini élish meqsitide) mal bergenliki üchün u ikkisige (yeni er - xotun'gha) gunah bolmaydu. Ene shular allahning belgilimiliridur, uninggha xilapliq qilmanglar allahning belgilimilirige

xilapliq qilghuchilar zalimlardur [229]. Eger (u) uni (yeni xotunini) (üch qétim) talaq qilsa, (xotun) bashqa erge tegmigiche uninggha durus bolmaydu, kéyinki er uni talaq qilghandin kéyin (idditini toshquzup), burunqi er bilen qayta yarashsa, ülargha héch gunah bolmaydu. Eger ular allahning belgilimilirige riaye qilalaydighanliqini (yeni qayta yarashqandin kéyin yaxshi öteleydighanliqini) tesewwur qilsa, bu allahning belgilimiliridurki, allah uni bilidighan (yeni ishning aqiwitige pemi yétidighan) qewm üchün bayan qilidu [230].(süre beqere)

iddetning bayani

iddet dégen söz mena jehettin sanash, dégenlik bolidu. Iddet dégen söz istilah jehettin nikahning esirining qalduqliri shu yerge kelgen waqtida ayaghlashsun, dep sheret belgilep, bergen bir muddettur.

Iddet tutushning lazim bolushining sewebi bolsa, nikahliship birer qétim bolsimu jinsiy munasiwet ötküzgendin kéyin ayrilip ketken bolushtur. Shuningdek yene nikahlinip bolghandin kéyin erning ölüp kétishimu yaki jinsiy munasiwet ötküzmisimu ayal bilen xaliy bir yerde ayrim qélishimu iddet tutushning lazim bolushining seweblirididin bolidu.

Iddetning hökmi- iddet tutuwatqan ayalning éridin bashqa bir ademge yatliq bolushi, uning talaq qilin'ghan öydin sirtqa chiqishi, uning érining u ayalning hemshirisini yaki hemma achillirigha oxshash yéqin toghqanlirini taki u ayalning idditi chiqip bolghiche élishi haramdur. U ayalni idditining ichide turghuzup yene talaq qilghili bolidu. Allah taala mundaq dédi:

"talaq qilin'ghan ayallar üch heyz ötküche iddet tutidu. Eger ular allahqa, axiret künige ishinidiken, bechchidanliridiki allah yaratqan nersini (yeni balini yaki heyzni) yoshurushi durus emes, ularning erliri eger epliship qélishni xalisa, shu muddet ichide ularni qayturup kélishke (bashqilargha qarighanda) eng heqliqtur. Ayalliri üstide erlerning heqliri bolghinidek, erliri üstide ayallarningmu heqliri bar (yeni ayallar muwapiq derijide hoquqtin behrimen bolushi kérek, muwapiq derijide mejburiyetmu ötishi kérek). (ayallargha mehri bérish we ularning turmushini qamdash mejburiyetliri erlerge yüklen'genliktin) erler ayallardin bir derije artuqluqqa ige. ALLAH ghalibtur. Hékmet bilen ish qilghuchidur" [süre beqere-228].

Heyz körüdighan ayal idditini chiqirish üchün üch qétim heyz körüsh lazim. Kichik qizlargha we heyz körüshtin ümidi özülgen chong ayallargha oxshash heyz körmeydighanlarning idditining mudditi üch aydur.

Qorsiqida bar ayallarning idditi balini tughush bilen chiqidu. Bu heqte allah taala mundaq dédi." hamildar ayallarning idditi meyli qoyuwétilgen bolsun, meyli éri ölüp ketken bolsun boshinish bilenla tügeydu, kimki alledin qorqidiken, alle uning ishini asanlashturup béridu "

éri ölüp ketken ayallarning idditi töt ay on kündur. Bu heqte allah taala mundaq dédi.

[وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (234)]

ichinglarda özi wapat bolup ayalliri qélip qalghan kishiler bolsa, ayalliri töt ay on kün iddet tutushi lazim, idditi toshqandin kéyin özliri toghruluq qaide boyiche ish qilsa, silerge (yeni shu ayallargha igidarchiliq qilghuchilargha) héch gunah bolmaydu. ALLAH silerning qilghan emelinglardin xewerdardur [234].

Eger éri ölüp qalghan ayal qorsiqida bar ayal bolsa, uning idditi töt ay on kün bilen emes balini qachan tughsa, shu chaghda chiqidu.

Iddetning waqti talaqtin we ölümdin kéyinla bashlinidu. Ayalning idditi ayal özining talaq qilin'ghanliqini yaki érining ölüp ketkenlikini bilmey yürirwergen bolsimu iddetning mudditi ötüp ketkendin kéyin chiqip kétidu. Chünki iddet bolsa bir muddettur.

Qariliq tutushning bayani

yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan talaq qilin'ghan, üch talaq qilin'ghan we éri ölüp qalghan ayallarning erning emride yashash némitidin mehrum qalghanliqigha köngli yérim bolghanliqini ipadilesh üchün qariliq tutush wajibtur. Qariliq tutush zibu zinnetlerdin, etir ishlitishtin, zinnetlik kiyim kicheklerni kiyishtin, sürme we girim ishlitishtin yiraq turush bilen bolidu.

2716/4514 - ummu selemening qizi zeynep mundaq deydu: ebu sufyanning qizi ummu hebibege dadisining ölüm xewiri yetküzülgende, u xushbuy bir nerse élip kélishke buyrudi we keltürülgen xushbuy nersini bileklirige sürdi. Andin: peyghember sellellahu eleyhi wesellemning: alleqa we qiyamet künige iman keltürgen her qandaq ayalning ölgen yéqini üchün üch kündin artuq qariliq tutushi halal emes. Peqet éri ölüp ketse, uninggha töt ay on kün qariliq tutidu, dégen sözini anglimighan bolsam, bu xushbuy nersilerni keltürüp olturmayttim, dédi. (buxari: 5345)

2717/ 4515 - ummu etiyye reziyellahu enha mundaq deydu: biz érimizdin bashqa yéqinlirimiz ölüp qalsa, uninggha üch kündin artuq qariliq tutushtin cheklenduq, emma érimiz ölüp qalsa, uninggha töt ay on kün qariliq tutattuq. Qariliq tutqanda sürme tartmayttuq, xushbuy nersilerni ishletmeyttuq, boyalghan kiymni kiymeyttuq. Emma renglik yiptin toqulghan rexttin tikilgen kiyim bolsa, uni kiysek durus bolatti. Heyzdin pak bolup, ghusli qilmaqchi bolsaq, azraq xushbuy nerse ishlitishke bolatti. Jinazining arqisidin egiship méngishtin cheklen'geniduq. (buxari: 5341)

iddet tutuwatqan ayalgha xiridar bolush haramdur. Bu heqte allah taala mundaq dédi:

[وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاء أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ عَلِمَ اللّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِن لاَّ تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلاَّ أَن تَقُولُواْ قَوْلاً مَّعْرُوفًا وَلاَ تَعْزِمُواْ عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىَ يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (**235**)]

idditi toshmighan ayallargha ularni alidighanliqinglarni buritip ötsenglar yaki buni dilinglarda yoshurun tutsanglar silerge héch gunah bolmaydu. Ulargha éghiz achidighanliqinglar allahqa melumdur, lékin ular bilen yoshurun wediliship qoymanglar, peqet (ashkara éytilsa kishi xijil bolmaydighan) muwapiq sözni qilsanglar bolidu, idditi toshmighiche ularni nikahinglargha élishqa bel baghlimanglar, bilinglarki, allah dilinglardikini bilip turidu, uningdin (yeni allahning emrige xilapliq qilip jazalinishtin) hezer qilinglar, bilinglarki, allah nahayiti meghpiret qilghuchidur, (allahtin qorqup gunahtin cheklen'genlerge) helimdur (yeni asiyliq qilghanlarni jazalashqa aldirap ketmeydu) [sürebeqere-235].

Talaqning idditini tutuwatqan ayal meyli kéchide bolsun meyli kündüzde bolsun öyidin chiqmaydu. Iddet tutush jeryanida uning teminatlirini éri béridu.

Bu heqte allah taala mundaq dédi.

[أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنتُم مِّن وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِن كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُم بِمَعْرُوفٍ وَإِن تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى (6)]

ularni (yeni qoyuwétilgen ayalliringlarni) qudritinglarning yétishiche özünglar olturuwatqan jayinglarning bir qismida olturghuzunglar, ularni tenglikte qaldurush üchün ziyan yetküzmenglar (yeni ularni chiqip kétishke mejburlash üchün turalghu jehettin, nepiqe jehettin qismanglar), eger ular hamilidar bolsa, boshan'ghan'gha qeder ularni teminlenglar, eger ular siler üchün (baliliringlarni) émitip berse, ularning (émitish) heqqini béringlar, heqqaniy asasta özara meslihetlishinglar, eger pikirde kélishelmisenglar, uni (yeni balini) bashqa bir ayal émitsun [süre talaq-6]

éridin ajrashqan ayalning qayta toy qilishini tosush haram

talaq qilin'ghan ayalning idditi toshsa, ayalning kona éri bolsun yaki ayalning igiliri bolsun yaki ulardin bashqa her qandaq adem bolsun, xalighan kishi bilen toy qilishtin tosuwélishi halal bolmaydu. Toy qilmaqchi bolghan ikki terep sherietke we örp - adetke uyghun yol bilen raziliship, toy qilmaqchi bolghandin kéyin, u ayalning yolini héchkim tosuwalalmaydu.

Shundaqla talaq qilghan er ayalini qayturup élip kétishni xalisa, her ikkeylen chirayliqche bir - biri bilen yarishishqa razi bolushsa we otturidiki uqüshmasliqni tügitishni xalisa, ayalning yaki ayal igilirining buninggha tosqunluq qilishimu, allahning qanunigha qarshi ish qilghanliq bolidu. Yarishish eng yaxshidur. Mana bu meniler bu ayetlerde éniq körstilgen:

وَإِذَا طَلَّقْتُمْ النِّسَاء فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

ayalliringlarni talaq qilsanglar, ularning idditi toshup tegmekchi bolghan erliri bilen qaide boyiche pütüshken bolsa, ularni nikahlinishtin tosmanglar, buning bilen ichinglarda allahqa we axiret künige iman éytqanlargha nesihet qilinidu, bu silerge eng paydiliq we eng paktur. Allah bilidu, siler bilmeysiler [beqere sürisi232- ayet]

balining nesebi toghrisida

balining nesebining bir - biri bilen ariliship kétishi yaki yoq bolup kétishi nurghunlighan exlaqiy we ijtimaiy pitne pasatlarni keltürip chiqiridu. Shuningdek yene u aile munasiwitining yimirlishige, jemiyette buzuqchiliqning keng tarqishigha, exlaqta chiriklishishke we iqtisad ishlirida qalaymiqanchiliqning omumlishishigha seweb bolidu. Shuning üchün islam dini balilarning nesebini saqlaydighan we uni qoghdaydighan barliq amillarni yol qoyushqa intayin ehmiyet berdi. Mesilen, islam dini balilarning nesebini saqlash we uning yoq bolup kétishning aldini élish üchün meyli talaq qilin'ghanliq yaki nikahni buzghanliq yaki éri ölüp qalghanliq sewebi bilen bolsun éridin ayrilip ketken ayalgha iddet tutushni perz qildi.

Islam dini balilarning nesebini saqlash üchün zinani we bashqilarning balisini

béqiwélip uni ,'öz balam dep dawa qilishni haram qildi. Peyghember eleyhissalam bir ademning özini öz neslini tashlap bashqa ademning neslige nisbet bérishini haram qildi we shundaq qilishni chong gunahlarning qataridin sanidi.

2688/4466 - enes ibni malik reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki öz dadisidin bashqa birini özige dada qiliwalsa yaki öz xojayinidin bashqa birini özige xojayin qiliwalsa, allening leniti taki qiyamet künigiche uninggha yéghip turidu. (ebu dawud 5115)

peyghember eleyhissalam shuningdek yene nesebke til tekküzüshnimu haram qildi.

Balini terbiylesh toghrisida

1) ayal balaghetke yetken, eqli hushi jayida, ishenchilik, balini terbiyeleydighan we éridin ayrilip ketkendin kéyin ikkinchi erge yatliq bolmighan ayal bolsa, balini terbiylesh heqqi ayalningdur.

2) ayal zinaxurluq qilidighan yaki naxshichi yaki ughriliq qilidighan ayalgha oxshash balini zaya qiliwétidighan derijide exlaqliqsiz ayal bolsa, balini terbiylesh hoquqi u ayalgha bérilmeydu.

3) bu heq yene kapir ayalgha, namaz oqumaydighan pasiq ayalgha, baligha mehrem kelmeydighan yat adem bilen öylen'gen ayalghimu bérilmeydu.

4) meyli anisi bolsun meyli bashqa ayal bolsun balini terbiyleb bergen ayal balini terbiyleb bergenliki we uni émitkenliki üchün ish heqqi élishqa heqliq bolidu. Baligha kétidighan teminatmu shu ayalgha bérilidu.

5) balining anisi ölüp ketken yaki balini özining terbiyesige élishqa unumighan yaki balini terbiylesh heqqidin waz kechken, yaki baligha yat kélidighan bir adem bilen öylen'gen bolsa, bu halda balini terbiyleshning hoquqi anining anisigha yötkilidu. Eger anining anisi bolmisa dadining anisigha yötkilidu. Eger dadining anisi bolmisa, balining animu bir, dadimu bir hemshirisige yötkilidu. Eger balining undaq hemshirisi bolmisa, balining ana bir hemshirisige yötkilidu.

6) balini terbiyleshke balining ana tereptin bolghan uruq tughqanliri uning dada terepidin bolghan tereptin bolghan uruq tughqanlirigha qarighanda heqliqtur. Shuning üchün balining ana teripidin bolghan hamma achiliri uning dada tereptin bolghan hamma achilirigha qarighanda balini terbiyleydighanlarning aldinqi qatarida kélidu. Eger kéchik balining hemshiliri yaki hamma achiliri ishenchisiz bolsa, kéchik bala terbiylesh üchün ulargha tapshurulup bérilmeydu.

7) balini öz terbiysige alghan ayal meyli balining öz anisi bolsun meyli bashqa ayal bolsun eger bala oghul bolsa, balini hetta bala ayaldin bihajet bolghan yashqa kirgiche terbiylesh heqqi bar. U yash bolsa yette yashtur. Eger bala qiz bolghan we uni terbiyleydighan ayal qizning anisi yaki chong anisi bolghan bolsa, ularning qizni taki qiz heyz körüdighan yashqa kirgiche terbiylesh heqqi bar. Eger qizni terbiyleydighanlar qizning anisidin yaki chong anisidin bashqa ayal bolsa, u ayalning qizni taki u qiz erler uni hewes qilghidek yashqa kirgiche terbiylesh heqqi bar.

8) bir ayal éri bilen yénishish üchün qayta nikah kérek bolidighan talaq bilen ayrilip ketken bolsa, ayal balini terbiylesh heqqige éridin ayrilip ketkendin kéyinla érishidu. Chünki ayal mezkur talaq bilen talaq qilinip ketkenliki üchün uning er bilen héchqandaq alaqisi qalmighan bolidu. Emma ayal iddet ichidila bolsa éri

uning bilen qayta nikahsizmu yénishqili bolidighan talaq bilen talaq qilinip ketken ayalning, balini terbiylesh hoquqigha érishishi üchün uning idditining chiqip bolghan bolushi lazim.

9) eger er u ayalni bashqa birsi bilen yatliq boldi, dep dawa qilghan, emma ayal buni inkar qilghan bolsa, bu halda ayalning sözi étibargha élinidu. Emma eger ayal özining bashqa birsige yatliq bolghanliqini, lékin uningdin ayrilip ketkenlikini iqrar qilghan bolsa, bu halda eger ayal bir kishini bu méning érim, dep teyin qilmighan bolsa yene ayalning sözi étibargha élinidu. Eger ayal bir kishini bu méning érim, dep teyin qilghan bolsa, bu halda erning ayal heqqide dégen sözige ishinish lazim.

Oninchi bap. Ailige munasiwetlik bashqa mesililerning bayani

1.ayallarning ewret ezaliri

ewretning tonushturulishi

ewret – insanning échilip qalsa éyip sanilidighan we uninggha qarashtin haya qilinidighan organliri démektur.

Ayal kishining ewret ezaliri - uning yüzi, ikki qoli we ikki putidin bashqa jaylirining hemmisidur. Ayal kishi üchün bolupmu namazda turghinida, keng, azade we qiyam, ruku, sejdilerde ikki qedimini yépip turghudek ozun kiyimlerni kiyishi, yüzi we qolliridin bashqa ezalirini körsetmesliki sherttur. Eger namaz esnasida yüzi, qolliri we putliridin bashqa ezaliri échilip qalsa, uning namizi buzulghan bolidu. Uni waqtida qaytilishi kérek bolidu.

Emma téxi adet körüsh yéshigha yetmigen nariside qizlarning namazda bolsun, yaki namaz sirtidiki normal waqitlarda bolsun, bezi ewret ezaliri échilip qalsimu, ulargha gunah bolmaydu we oqughan namazlirimu buzulmaydu. Belki durusluq bilen ada tapidu. Emma qizlar kichik bolsimu, ewret ezalirini yépip turidighan kiyimlerni kiyip yürse yaxshidur. Chünki qizlar kichikidin islamiy kiyinish we bashqimu islamiy qaidilerge özini köndürse, kéyin chong bolghandimu, ulargha buishlar qiyin körünmeydu.

Yoqiriqilar ayallarning namazdiki we namazdin sirtqi normal hallardiki kiyinish tertibi bolup, yat erlerning yénida shu boyiche kiyinidu. Emma ayallarning ayal jinslar bilen öz mehremlirining yénida kiyinish tertibi bolsa, tizi bilen köksining arisinila yögishi bilen kupaye qilidu. Bashqa pütün ezaliri ewret sanalmaydu. Lékin shundaqtimu ayallarning ayal jinislar we öz mehremliri arisida bolsimu, ozun we toluq kiyinishliri islamiy exlaqning jümlisidindur. Chünki, tughqanliri bolghan erler uning qanchilik yéqin uruq - tughqini bolsimu, yenila insandur. Eger u diyaniti ajiz, exlaqi nachar, wijdani ölgen biri bolsa, özining tughqanlirighimu shehwany hewisi bilen qarap, uningdin lezzet élishtin ikkilenmeydu.

511/955 - emr ibni shueyb reziyellahu enhu chong dadisidin riwayet qiliduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: baliliringlarni yette yashqa kirgende, namaz oqushqa buyrunglar, on yashqa kirgende namaz oqughili unimisa urunglar we ularning yatidighan ornini ayriwitinglarr. (ebu dawud495, tirmizi: 407)

ayallarning awazi ewret emes

bezi alimlar ayallarning awazidiki nazaketlikni közde tutqan halda, ayallarning awazi ewret dep qarighan. Emma islam fiqhishunas alimliri we pütün mezhep

pishiwaliri ayallarning awazi ewret emes dep qeyt qilghan. Biraq ayallarning qaysi bir namazgha ezan éytishi, erlerge quran tilawet qilishi jaiz emestur. Ayallarning edep – exlaq ichide yat erlergimu normal sözlerni sözlishi, élim - sétim ishlirini béjirishi, ulardin ilim - meripet öginishi, ularghimu ögitishi jaizdur. Peyghember eleyhissalamning zamanida yashighan sahabe ayallarmu we kéyinki dewrlerdiki möimin ayallarmu erlerge hedis we tarixlarni riwayet qilip, sözlep bergen. Shuningdek özining jorisige we mehremlirige edeplik naxsha - shéir we qushaqlarni éytip bérishi jaizdur. Emma bügünki kündiki rado dolqunliri we téliwiziye qanalliridin bériliwatqan naxshilar insanlarning qelblirini kirlitidighan, köngüllirini meshghul qilidighan we ularni herxil weswesilerge ündeydighan, sheytaniy wasitilerdur. Mumikin qeder bulargha bérilmeslik kérek.

Ayallarning hijaplinishi

musulman ayallirining bashlirigha romal artip chachlirini, boyunliridiki we qulaqliridiki zinnetlirini yépip yürüshi islamiyetning shuari, teqwaliqning kiyimi, aliyjanapliqning belgisi, hörmet - izzetning nishanisi we exlaqning delilidur. Islam sheriitide buyrulghan romal artish musulman ayallirini hertürlük azarlardin, peskeshliklerdin qoghdighandek, xususen, musulman qizlirining haya, nomus we ippet ichide téximu qedir - qimmetlik hem körkemlik bolushini temin étish bilen birwaqitta, ularni yaman aqiwetlerdin saqlap qalidu.

Romal ayallarni hörmetlik, étibarliq, ésil mertiwilerge kötürüshning bir wasitisidur. Islam dini ayallargha romal artishni perz qilish bilen birge, ulargha qarighularche doramchiliq qilishtin tosidighan ilmiy we medeniy bir dinni ögetti. Allahqa itaet qilidighan, insaniyetke paydiliq bolghan peziletlik bir jemiyetni tesis qilish üchün, ayallarning töhpiliri az bolmaydu. Chünki ayallar jemiyettikilerning hemmisining aniliri. Balilar anilarning terbiyisini eng awwal qobul qilghuchilardur.

Allah ayallarning romal artishini hijriyining 5 - yili perz qilip boyrughan. Quranning köp ayetliri bu hökümni tekitlimekte: "möimin ayallargha étqinki, namehremlerge tiklip qarimisun, ewretlirini yapsun, körünüp turidighan qisimdin bashqa zinnetlirini ashkarilimsun. Lichekliri bilen kökreklirini yapsun." (nur sürisi 31 - ayet).

Bu ayetlerning chüshishi arqiliq musulman ayallar bilen jahiliyet (islamiyettin burunqi dewr) ayallirining perqi éniq otturigha chiqti. Romal artqan ayallarning dindar, teqwa we peziletlerge ölge ayallar bolghanliqi hemmige ayan boldi. Romal artishning perz bolushi musulman ayallarning ibadet, exlaq, muamilat we bashqimu pütün paaliyetliride alahide yéngi tesirlerni körsetti. Pütün musulmanlar bu ayetlerdin romal artishning perz ikenlikini öginip, özlirining xotun - qizlirigha romal artishini tewsiye qilip keldi. Umme selime reziyellahu enhadin riwayet qilinduki, u mundaq dégen: ”allahning ayallargha romal artishning perzlikini élan qilghan ayiti chüshkendin kéyin, musulman ayallar bashlirigha romal artip allahning emrini jan dil bilen beja kelturdi.“

burunqi musulmanlar ene shündaq qilatti. Ular qandaqla bir mawzuda ayet chüshüp höküm buyrulsa, uni héch kéchiktürmestin, hayajan bilen urunlaytti. Allahning buyrighanlirini xuddi, urush meydanidiki jengchilerning qumandanning buyruqini tapshurwélip uni derhal ijra qilghinidek, waqtida urunlaytti. Chünki heqiqiy musulmanchiliq shuni teqezza qilidu. Islam dini romal artish emrini boyrush arqiliq insanlarni haywaniy güzelliklerdin hörmetlik insaniy güzellikke kötürdi. Chünki ochoqluqtiki güzellikler haywani güzellik bolup, uninggha exlaqtin

nésiwisi bolmighan bezi insanlar haywaniy hewisi we ishtihasi bilen qaraydu. Oninggha qarap huzurlinidu. Hetta xiyalida, uni yalingachlap, uning herteripige béqishtin huzur alidu. Emma perde ichidiki güzellik bolsa, pak, taza, qimmetlik we étibarliq güzellik bolup, insaniy rohqa ige bolghan herqandaq kishi héssiyatida, pikir - xiyalida uni eng güzel dep bilidu, uninggha hörmet qilidu, uningdin haya qilidu. Chünki, göherni herkim körelmigini üchün, dunyada u shunchilik qimmetlik we qedirlik sanilidu.

Romalning islam sheriitidiki ölchimi

romalning ölchimi – uning chachni, ikki qulaq bilen boyunni zinnet boyumliri bilen qoshup yörgep turidighan kengrek, ésil bolghan yaghliqtin ibarettur.

Ayallarning yüzini yörgishi shert emes. Shuningdek, yüzige niqap yaki chümbel kiyiwélishghimu hajet yoq. Chünki bular ereb yérim arilidiki ayallargha xas milliy örp - adettur. Muhemmed eleyhissalam allahtin élip kelgen sherietning asasliq menbii bolghan quranda, allah musulman ayallarning yörginishining qanunluq sistémisini körsitip mundaq deydu: "(ayallar) körünüp turidighan qisimdin bashqa zinnetlirini ashkarilimisun. Lichekliri bilen kökreklirini yapsun". Tepsirshunas alimlarning péshiwasi bolghan ibni abbas reziyellahu enhu bu ayetning tepsiride, ayallarning ”körünüp turidighan qismi“ din meqset: ularning yüzi we ikki qoli démektur, deydu. Fiqhishunas alimlar bu mesilide ixtilaplashqan: imam ezem bilen imam shafii ibni abbasqa egiship ayallarning yüzi bilen ikki qoli ewret emes dep qaraydu. Imam ehmedmu bir riwayetke köre, yuqiriqi ikki mezhepning rayini küchlendürgen. Uning qarishiche, chachni qulaq we boyunni pütün zinnetliri bilen yépip turidighan bolishidur. Eger romal biz söpetligendek bolmastin, ayallarning béshining choqqisinila yapidighan romal bolsa, uni biz adettiki yaghliq deymiz. U, sheriet belgilep bergen islamiy romal qatarigha kirmeydu.

Romal artish qalaqliq emes

bezi jahil kishiler islam dinidiki romal artish mesilisini chüshenmestin, "uni ayallarning erkinlikini chekligenlik, éghir tuzum", "qedimiy adet" dep éyiplashqa aldiraydu. Islam dunyasida bündaq xata chüshenjiler we töhmetler tüpeylidin qismen pitne - pasatlar yüz birip kelmekte. Emeliyette bolsa, islam dini ayallarning qedir– qimmitini we izzt – abroyini kötürgen birla dindur.

Islam dini kélishtin burun ayallarning hali xarap, qimmiti yoq, özliri shaqawette idi. Emma islam dini dunyagha kélishi bilen ayallarning qedri kötirildi. Ularning heq - hoquqlirini étirap qilip, ularning insaniyet neslining dawam qilishidiki ikki unsurning biri we herqandaq bir jemiyetning asasidiki ikki chong terkibning biri ékenlikini islam dini birinchi bolup élan qildi. Allah bu heqte mundaq deydu: "i insanlar silerni bir insandin (yeni adem eleyhissalamdin) yaratqan, shu insandin (yeni öz jinsidin) uning juptini (yeni hewwani) yaratqan we ulardin nurghun er - ayallarni yaratqan perwerdigaringlardin qurqunglar." (nisa sürisi 1 - ayet)

islam dinining musulman ayallargha ata qilghan eng katta hediyeliridin biri shüki, ulargha özlirining karamitini, hörmet - izzitini, qedir - qimmitini saqlaydighan, ayalliqigha layiq, ésil, körkemlik islamiy romalni perz qildi. Musulman ayallarning romal artishliri hergizmu qalaqliqning belgisi emes. Belki ezizliqning, hörmet étibarning nishanisidur. Islamiy romalning medeniyetlik bolushqa héchqandaq tosqunliqi yoqtur. Belki bu özi eng ésil we körkemlik bir

medeniyet bolupla qalmastin, ayallarning zinniti hem hörmitining belgisidur. Islam dinidiki romal artish mesilisige bezi gherb yazghuchilirimu qayil bolup, uni maxtap mundaq yazidu: ”islam dinidiki ayallarning romal artish mesilisi ayallargha bolghan ishenjisizliktin emes, belki bu, ayallarni ulargha tégishlik bolghan izzet, éhtiram bilen qoghdashning bir wasitisidur“.

2.waqitliq nikah

waqitliq nikah uqumi

waqitliq nikahlinish - er - ayal ikkisining melum waqitqichilik er - xotun bolup ötüshke ittipaqlishishi netijiside nikahlinishi démektur. Nikahlinishta waqitni éniq sözlimisimu, könglide waqitliq nikahlinishni meqset qilip öylen'gen kishining nikahimu meyli u er bolsun, meyli ayal bolsun waqitliq nikah sanilidu.

Waqitliq nikahning yolgha qoyulushi

toy qilmaq islamda her ikki terepning dawamliq bille yashash niyitige tayinidighan mustehkem rishte hem muhim kélishimdur. Quran kerim bayan qilghan köngül xatirjemliki, söygü we méhir - shepqet méwisini qolgha keltürmek üchün her ikki terepte menggü bille yashash niyiti bolishi lazim. Bu juplishishning ghayisi nesillinish we insan jinsining dunyani güllendürüsh üchün dawamlishishidur.

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً

allah siler üchün xotuninglarni öz tipinglardin yaratti, siler üchün ulardin oghullarni we newrilerni yaratti [neml sürisi 72- ayet]

emma waqitliq nikah bolsa, er bilen ayalning muddetlik baghlinishidin ibaret bolghachqa, biz yuqirida bayan qilghan mene buningda tépilmaydu. Peyghember eleyhissalam waqitliq nikahqa islam qanuni pütünley belgilinip bolushtin ilgiri seperge we ghazatqa chiqqan chaghlarda ruxset qilghan, kéyin uni menggü haram qiliwetken.

Bundaq nikahning yolgha qoyulishining sewebi: u chaghdiki kishiler jahiliyettin islamgha yötkilish basquchida idi, jahiliyet dewride zina keng tarqalghan idi, islamiyet kélip kishilerni jihadqa atlinishqa seperwer qilghanda ulargha ayalliridin ayrilip seper qilish qiyin bolghan, chünki ularning arisida imani küchlük iradilik kishiler bolghinidek imani ajiz musulmanlarmu bar idi, bundaq imani ajiz kishilerning qebih zina yoligha kirip qélishidin endishe qilinatti. Emma iradilik kishiler bolsa özlirini axta qiliwétishke bel baghlighan.

2546/4228 - qeystin abdullah reziyellahu enhuning mundaq dégenliki riwayet qilinidu: biz peyghember sellallahu eleyhi wesellem bilen ghazatqa chiqattuq, emma ayallirimiz (biz bilen) chiqmaytti. ”özimizni axta qiliwéteyli“ dep oylashqaniduq, peyghember sellallahu eleyhi wesellem bizni undaq qilishtin tosti, andin bizge bir qur kiyim bedilige ayallar bilen (waqitliq) nikah qilishqa ruxset qildi we munu ayetni oqudi:" i muiminler! Alle silerge halal qilghan pak nersilerni (terki dunya bolush yüzisidin özenglargha) haram qilmanglar. (alle belgilep bergen)chektin ashmanglar, alle chektin ashquchilarni heqiqeten dost tutmaydu. " (buxari: 5076)

démek: waqitliq nikah ajiz we küchlük her ikki gorupning qiyinchiliqini hel qilish üchün yolgha qoyulghan idi. Eyni waqitta bu, söygü, yéqinliq, nesillinish, haramdin saqlinish we tughqanlar dairisini kéngeytish qatarliq nikahning barliq meqsetlirini emelge ashuridighan toluq er - ayalliq hayatini yolgha qoyushqa

qarap qoyulghan bir qedem idi.

Waqitliq nikahning haram qilinishi

quran kerim jahiliyet dewride keng tarqalghan jazane we haraqni chekleshte tedrijiy cheklesh usulini qandaq qollan'ghan bolsa, peyghember eleyhissalammu nikah mesiliside eyni usulni qollan'ghan. Shunga zörür ehwallarda waqitliq nikahqa ruxset qilghan, kéyin bundaq nikahni haram qiliwetken. Buni hezriti eli we bir gorup sahabiler riwayet qilghan.

Chünki ”emeller niyetlerge baghliqtur“ waqitliq nikahlinish köpinche qarshi terepni aldash bilen emelge ashidu. Ikki öz ara terep waqitliq nikahlinishqa shundaq pütüshken teqdirdimu, bundaq nikah perzentlerning hayatini depsende qilishqa seweb bolghanliqi üchün, uninggha her ikki halette yol qoyulmaydu. Chünki u zinagha oxshashtur. Hem bir - birini aldighanliq bolup, buning gunahi alahide éghirdur.

Nikahlinishta menggülük niyiti bolush kérek. Emma menggülük nikahni niyet qilip kéyin turmush normal halda dawam qilalmighanliq sewebtin ayrilip ketsimu, ukishining burun qilghan menggülük birge ötushtin ibaret bolghan yaxshi niyitige ziyni yoqtur. Chünki uning burunqi nikahi durustur. Waqitliq nikahlinish ereb qebililiri arisida, islam dini kélishtin burunmu bar idi. Hetta islam dinining bashlinish dewrliride, mujahidlar ghazatlarda waqitliq nikahlinish ishini élip barghan. Chünki, bu mesile, islam dinining awwalqi waqitlirida bir mezgil yol qoyulup kéyinche, xeyber ghazitida peyghember eleyhissalamning keskin jakarlishi bilen haram qilin'ghan.

2547/4229 - iyas ibni seleme dadisining mundaq dégenlikini riwayet qilidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem ewtas yili mutege (waqitliq nikahqa) üch kün ruxset qildi we üch kündin kéyin bu nikahni cheklidi. (muslim: 1405)

2551/ 4236 - eli reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem xeyber ghaziti küni mute nikahi qilishni we öyde béqilidighan éshekning göshini yéyishni chekligen. (muslim: 1407)

peyghember eleyhissalamning mekke pethi qilin'ghan we widalishish hejjisini ada qilghan künliridimu, waqitliq nikahlinishning taqiyametkiche haram ikenlikini tekitligenliki riwayet qilin'ghan. Islam dunyasidiki islam fiqhishunas alimliri, mezhep alimliri we bashqimu alimlarning hemmisi uning haramliqigha ittipaqtur.

Peqet shielerning 12 imam mezhibide, waqitliq nikahlinish halal déiyilgen. Ular peyghember eleyhissalamning islamning bashlinish dewridiki ghazatlarda halal qilip bergenlikinila delil qilip tutidu. Halbuki, waqitliq nikahlinish haram dégen hedisler nahayiti köp we küchlüktur hemde uni meniy qilghan bu hedisler, uni jaiz dégen hedistin kéyin éytilghan hedislerdur. Islam qanunshunasliq prinsipi boyiche, kéyinki höküm burunqisini emeldin qalduridu.

Melumki, waqitliq nikahlinish kishilerning saadetlirini depsende qilghanliq we ularning hayatini nabut qilghanliqtur. Chünki waqitliq nikahlinish nesilni zaya qilidu, er - ayal bir - birini jinsiy hewes üchünla kiralighan bolidu. Buish xususen ayal kishilerni haqaretligenlik hésablinidu. Bundaq birishning islam dinida haram qilnishi eqilningmu telibidur. Waqitliq nikahlinish zina qilghanliqtur. Chünki, nikahta menggülükni niyet qilish sherttur. Menggülük er - xotun bolush niyet qilinmighan her qandaq nikah baghlanmaydu.

Lékin bu cheklesh anilar yaki qizlar bilen öylinish haram bolghinidek keskinmu? Yaki özi ölüp qalghan haywan, qan, tongguz göshini yéyishtek zörür ehwallarda

ruxset qilinidighan chekleshmu? Omum sahabilarning qarishi: islam qanuni bikitilip bolghandin kéyin, bu cheklesh keskindur, uningda ruxset qilish yoqtur.

3.islamdiki köp xotunluq bolush mesilisi
köp xotunluq bolushning hökümi

sherqsunashlar we din düshmenliri " bir qanche ayalliq" bolush mesilisige islam dinining muhim bir asasliridek yaki wajib, héch bolmighanda musteheb hökümliridek qarap muamile qilishidu. Bu roshen azghunluqtur.

Eslide bir er köngülning rahiti we qelbining sirdishi bolalaydighan bir ayal bilen toy qilishtur. Shuning üchün alimlar : " bir ayal kupaye qilsa, u ayalning üstige ayal élish mekruh bolidu" deydu. Chünki er kishining ayal üstige ayal élishi özini haram ishqa bashlap bérishi mumkin!. Allah quranda mundaq deydu:

وَلَن تَسْتَطِيعُواْ أَن تَعْدِلُواْ بَيْنَ النِّسَاء وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلاَ تَمِيلُواْ كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِن تُصْلِحُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ اللّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا (129)

" qanche tirishsanglarmu ayalliringlargha (muhebbette we dilning mayllighida) barawer muamilide bolushqa hergiz qadir bolalmaysiler, shuning üchün birsige pütünley mayil bolup, ikkinchisini(éri bardekmu emes yoqtekmu emes) ésip qoyulghan ayaldek tashlap qoymanglar " [nisa sürisi, 129- ayet.]

resulullah sellellahu eleyhi wesellem mundaq deydu: " kimning ikki ayali bolup, birsige bekrek mayil bolup kitip qalsa, qiyamet küni birteripi singayan kélidu(yeni adil qilmighanliqigha jazasigha uchraydu)" bir adem ikkinchi ayaligha nepeqe birelmise yaki ikki ayaligha teng barawer muamile qilalmisa, ikkinchi ayal élish haram bolidu.

Peyghembirimiz muhemmed eleyhissalam ewetilgendin kéyin, islam dini zina - pahishe, ayallarni mal - mülük ornida qollinish, köp ayallarni nikahida tutuwélip, ularning éhtiyajliri bilen kari bolmasliq we ularni her türlük qul qilish qatarliq ishlarni qetiy meni qilip, köp xotunluq bolush mesilisini mutleq haram qilmastin, belki uninggha melum qaide - prinsiplarni belgilidi. Bu prinsiplar bolsa, éhtiyaj tépilghanda köp xotunluq bolush. Biraq köp bolghanda töttin artuq bolmasliqi we ularning arisida adilliq bilen ish élip bérishtin ibarettur. Allah buheqte mundaq deydu:

[وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُواْ فِي الْيَتَامَى فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاء مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُواْ فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلاَّ تَعُولُواْ (3)]

" eger yétim qizlargha (öylinip) adil muamilide bolalmasliqinglardin (yeni terbiyenglarda birer yétim qiz bolup, uninggha shu qizgha barawer turidighan qizgha bérilidighan mehrini bérelmeslikinglardin) qorqsanglar, uni terk étip, özünglar yaqturidighan bashqa ayallardin ikkini, üchni we tötni élishinglargha bolidu, eger (ularning arisida) adil bolalmasliqinglardin qorqsanglar, bir xotun bilen yaki qol astinglardiki chöriler bilen kupayilensenglar bolidu. Bir xotun bilen kupayilinish zulum qilmasliqqa eng yéqindur." (nisa sürisi 3 - ayet)

bu ayet, maddiy we meniwi imkaniyiti toluq bolup, köp xotunlar arsida adilliq bilen ish körüshke ishenchisi bar kishilerning birdin tötkiche xotunni birla waqitta nikahida saqlishining jaizliqini ipadileydu we ayallirining arisida adil bolalmasliqidin, ularning türlük maddiy we meniwi éhtiyajlirini qamdap bérelishidin ajiz kélidighan kishi üchün köp xotunluq bolushning jaiz emeslikini

körsitidu.

Dunya hayatida qiyinchiliq, axirette jazadin saqilinish üchün bir erning bir ayal bilen cheklinishi ewzel ishtur. Lékin bezi bir yekke we insanperwerlik itibarliri sewebidin, islam dini musulman erning birdin köp ayalliq bolushini durus qildi. Emeli rialliqni chékidin ashurwetmigen yaki mesilini hel qilishtin qachmighan halette bir terep qilidi. Bezi kishler bir qanche ayalliq bolush mesilisini, guyaki islam dini birinchi qétim yolgha qoyghandek sözlishidu. Bularning nadanliqi yaki tarixni bilmigenlikidur. Islam dinidin ilgiri köp milletler köp ayalliq bolushni mubah dep qaraytti. Islam dini kelgende köp ayalliq bolushqa shert we cheklime bikitti. Bir erning töttin köp ayalliq bolushini cheklidi.

Köp ayalliq bolush wajip yaki sünnet emes, yeni islam sheriitide teshebbus qilin'ghan ish emes. Belki " mubah" (yeni qilsimu bolidighan, qilmisimu bolidighan) ishtur. Allah taala erler üchün köp ayalliq bolushni durus qildi we töt ayaldin ashurwetmeslikni shert qildi. Mubah ishni qilsimu bolidu yaki qilmisimu bolidu, eger shu ishta sherietning meqsitige uyghun menpeet bar dep qarisa qilsun, bolmisa u ishni tashlisun. Her ikkili halette eyiplinidighan ish yoq. Bir qanche ayalliq bolush mesilisi zörüriyet qataridiki ish, yeni ayrim bir ehwal. Esli qaide pirinsip emes. U mesile ijtimai ihtiyaj, kilishish we ikki terepning öz – ara razi bolushi arqiliq pütidighan mesile . Shundaqla bu mesilide mubah bilen imkaniyet arsida perq bar. Islam sheriiti köp ayalliq bolushni shert we qaide asasida durus qildi. Biraq bu ish her bir kishi üchün ijtimai, iqtisadi, salametlik we pisxologiye tereptin qolayliqmu?

Ayallar erler bilen heqqi – hoquq we mejburiyetni ada qilshta teng barawer. Erler éngida shundaq chüshenche bolushi kérekki, köp ayalliq bolush ikki qaniti ochuq derwaza emes, belki bu derwaza ochuqluq halitidin taqaqliq halitigha yéqinraq derwazidur(yeni ochuq dégendin köre taqaqliq dep qarash sherietning meqsitige yéqin). Bundaq waqtlarda bu ish chongqur oylunushqa, mesilisni etrapliq tehlil qilishqa we kengrek yol tutushqa muhtaj bolidu.

Muhemmed eli sabuni ”ehkam ayetlirining tepsiri“ namliq esiride mondaq dep yazidu: ” herqandaq insanning bilishi we iqtidarining yétishche emel qilishi kérek bolghan keskin heqiqet shuki, köp xotunluq bolush islam dinining ewzellikliridin bir ewzelliktur. Chünki, bügünki milletler we jemiyetlerning hel qilishqa chare tapalmighan eng murekkep mesililirini islam dinining mushu qanunlirigha murajiet qilish arqiliqla hel qilghili bolidu. Köp xotunluq bolushqa ayal kishining tughmas chiqip qélishi yaki késellik sewebidin érining éhtiyajigha maslishalmaydighan bolup qélishi qatarliq bezi sewebler bolidu. Men bu mawzuda buseweblerni bayan qilishni hajetsiz dep qaraymen. Biraq her insan ongayla chushinidighan bir mesilini otturigha qoyimen, jemiyet islam nezeride, tarazigha oxshash bolup, uning her ikki teripi barawer, teng ölchemde bolushi kérek, tarazining birteripini erler, yene bir teripini ayallar teshkil qilidu. Tarazining her ikki teripi teng, barawer bolushi üchün erlerning nisbiti ayallarning nisbiti bilen oxshash bolishi kérek. Mubada, erlerning nisbiti ayallarning nisbitidin köp yaki uning eksiche bolsa, bu mesilini qandaq hel qilish kérek? Yeni ayallarning nisbiti erlerning nisbitidin köp bolup, tarazining tengpungluqi buzulghanda néme qilish kérek? Ayallarni turmushining we aniliqning némitidin mehrum qilip, ularni ikkinchi dunya urushidin kéyin yawropada ayallarning nisbiti köpiyip, erlerning nisbiti aziyip ketkenliki sewebtin yüzbergendek, zina - pahishe we rezillik

yollirigha tashlap qoyush kérekmu? Yaki ayallarning hörmitini, ailining pakliqini, jemiyetning amanliqini saqlighan halda, bu mesilini islam qanuni arqiliq hel qilish kérekmu ? Zadi bu ikki yolning qaysisi yaxshi we mesilini hel qilghi bolidu. Ayal kishining qanunluq halda bir erkishining zimmisida bashqa ayallar bilen birlikte muqeddes nikahqa baghlinip hörmiti bilen yashighini yaxshimu? Yaki u kishi bilen ailini parchilaydighan, balilarni yétim qilidighan, jemiyetni kirlitidighan yolsiz alaqe baghlighinimu?

Özliri étiqad qiliwatqan xiristian dinining desturigha asasen, köp xotunluq bolushni meni qilip kelgen gérmaniye ikkinchi dunya urushidin kéyin, ayallarning san nisbitining erler nisbitidin éship ketkenliki seweblik, jemiyette yüz bériwatqan zina - pahishilerning aldini élishqa héchqandaq chare tapalmighanliqtin, gérman ayallirini zina - pahishilerdin saqlap qélish, atisiz balilarni kochilargha tashliwétish éqimini tizginlesh üchün islam dinidiki köp xotunluq bolush mesilisige yol qoyush qanunini qollinishqa mejbur bolghan.

Islam dini bu mesilini eng shereplik we toghra yol bilen hel qilp kelmekte. Xiristian dinigha étiqad qilghuchilar özlirining diniy prinsipliri ishqa yarimighandin kéyin, ixtiyarsiz halda islam dinining qanun - prinsiplirini qollinishqa mejbur bolmaqta. Islam dini öz tewelirining qiyinchiliqlirini hel qilghanning sirtida uninggha étiqat qilmaydighan milletlerningmu qiyinchiliqlirini hel qilishta birdin - bir chare bolup qaldi. Bu néme dégen olugh din, he!

Ulugh islam mutepekkuri, islam shehidi, merhum ustaz seyyid qutup, "islamdiki dunyawi amanliq" namliq esride mundaq dep yazidu: ”islam dinidiki köp xotunluq bolush mesilisi ustide jenggi - jédel köp boluwatidu. Heqiqette bu ish ijtimaiy hayat üchün xeterlik ishmu? Méning körüshümche, her qandaq bir ijtimaiy mesilining hel qilinishi üchün uning birer qanun layihesige éhtiyajliq ikenliki éniqtur. Peqet köp xotunluq bolushtin ibaret bu birla mesile özlikidin hel bolidighan mesilidur. Chünki, u, nezeriyeler bilen hésablashmastin, belki nisbetlerge baghliq bir ish. Herqandaq bir jemiyette er - ayaldin ibaret ikki jins bolidu. Qachanki san jehette, erlerning nisbiti bilen ayallarning nisbiti tengpunglishidiken, shu waqitta bir erning birdin artuq ayalni nikahida saqlishi jaiz bolmaydu. Emma jemiyetning tengpungliqi buzulup ayallarning nisbiti erlerning nisbitidin köpiyip qalghan waqitta, bir erning köp xotunluq bolushi jaizdur. Buninggha asasen, töwende biz gérmaniyeni misalgha élip köreyli:

hazir gérmaniyide bir erge üchtin ayal toghra kélidu. Mana bu– tengpungluqning yuqalghanliqi. Mana bu– ijtimaiy kirizis. Buni qandaq hel qilish kérek?

Bu mesilni töwendiki üch xil yolning biri bilen hel qilishtin bashqa chare yoq:

1. Her er kishining birla ayalgha öylinishi, qalghan ikkisi erdin, ailidin, balidin mehrum halda ömur surushi.

2. Her er kishining birdin ayalgha resmi nikah bilen qanunluq öylinishi, qalghan ikkisi bilen yaki birsi bilen ailisiz, nikahsiz, qanunsiz halda yolsiz alaqe baghlishi.

3. Her er kisshining qanunluq halda birdin artuq ayalgha öylinishi arqiliq ularni we özini haram ishlardin saqlishi, jemiyetni buzuqchiliqlardin paklishi. Elwette üchinchi chare ewzeldur, belki lazimdur.“

islam dini bundaq ijtimaiy qiyinchiliqni hel qilish üchün töwendiki prinsiplarni békitti:

birinchidin, aldi bilen köp xotunluq bolushning cheklimisini belgilep, eng köp sanni tötke bikitti.

Ikkinchidin, köp xotunluq bolghanda, ularning arisida adilliq qilishni shert qilidi we ayallarning birersining heqlirini toluq ada qilmighan ehwalda u ayalning mehkimige eriz qilish yaki ajrishish hoquqini bikitti.

Üchünchidin,köp hallada ikkinchi ayal birinchi ayalning raziliqisiz halda öyge kiridu. Bundaq ehwalda birinchi ayalning – eger u yatliq bolush aldida ustige xotun almasliqini shert qilghan bolsa – shertini yürgüzüsh yaki ajrishish hoquqini belgilidi.

Köp xotunluq bolushnng cheklimisi we sherti

islam sheriiti bir qanche ayalliq bolushni éghir shertler bilen baghlidi, uning sherti er bolghuchi ikkinchi ayaligha layiq musteqil öy teyyar qilip bérishi, nepeqe ishlirida barawer muamile qilishi, yétip qopushta teng qilishi we bashqa muamillerdimu barawer qilishtur. Adalet tépilsa ikki ayalning arsida küllesh we jidel yoqulup ailide bexit sewebiliri körünidu. Zörüriyiti bolmighan kishi bir qanche ayalliq bolush dewrazisigha qedem basmaydu. Chünki zörüriyet bolmay turup köngül échishni meqset qilip, bu derwazigha qedem basqan kishi nepeqe we muamile ishilirida éghir yüklerge baghlinip qalidu. Köngül échish mesilisimu bir yerde qélip, arzu- armanliri kükke sorulidu. Emma gunahqa chüshüp qélishtin qorqup ikkinchi ayalliq bolghan kishi, allahning yardimi bilen bu shertlerni asan orunlap kitiwatqanliqini hés qilidu. Zirikken ayallirini tashliwétish meqstide bir qanche ayalliq bolushqa qol tiqqanlar yenggil jazagha uchirmaydu.

Awwal shuni bilish kérekki, islam dinidiki köp xotunluq bolush mesilisi hayatliqning qiyinchiliqliri teqezza qilghan bir mesildur. Islam dini ijtimaiy jemiyettiki bashqilar hel qilalmighan eng murekkep bir mesilini köp xotunluq bolushqa yol qoyush qanuni arqiliq hel qildi. Bashqa dindikilermu özlirining ijtimaiy mesililirini islam dinidiki bu qanun arqiliq hel qilishqa kirishmekte. Köp xotunluq bolush qanuni islam dini kélishtin burunqi samawi dinlardimu bar idi. Emma islam dini kelgendin kéyin, bu qanunni islah qilip uning cheklimisini we shertini belgilidi. Köp xotunluq bolushning cheklimisi, éhtiyaj tépilip birdin artuq ayalni nikahida saqlashqa toghra kelgende, ayallirining sani töttin ziyade bolmasliqidur. Töttin artuqi haramdur. Uning sherti, birdin artuq ayalni birla waqitta nikahida saqlighandin kéyin, ularning yimek - ichmek, kiyim - kéchek we bashqimu maddiy we meniwi éhtiyajlirini adilliq bilen toluq ada qilishqa ishenjisi bolushi sherttur. Kishi eger birdin artuq ayalni nikahida saqlap ularning heqlirini jayida ada qilalmisa allahning aldida gunahkar bolidu. Allah bu heqte mundaq deydu: "özunglar yaqturidighan ayallardin ikkini, üchni we tötni alsanglar bolidu. Eger ularning arisida adil bolalmasliqinglardin qorqsanglar bir xotun bilen kupayilensenglar bolidu." (nisa sürisi 3 - ayet)

adil qilish bir qanche ayalliq bolushning sherti

islam dini bir qanche ayalliq bolushqa qoyghan shert, erning ayalliri arsida yémek- ichmek, kéyim- kichek, nepeqe, öy we köngül mesiliside adil qilalishigha ishenchining bolishidur. Qaysi bir kishi bu hoquqlarda adil we bararwer ish qilishqa közi yetmise birdin köp ayal élish haram bolidu. Allah quranda:

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُواْ فِي الْيَتَامَى فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاء مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُواْ فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلاَّ تَعُولُواْ (3)

"eger(ularning arisida) adil bolalmasliqinglardin qorqsanglar, bir xotun bilen yaki qol astinglardiki chöriler bilen kupayilensenglar bolidu. Bir xotun bilen kupayilinish zulum qilmasliqqa eng yéqindur " [nisa sürisi, 3- ayet.]

resulullah sellellahu eleyhi wesellemning yuqirqi hediste agahlandurghan : " mayil bolup kitish" yalghuz qelbning mayilchanliqi emes, ayallarning heqqi, hoquqigha zulum qilish közde tutulidu. Qelb we köngül tereptin barawer muamile qilalmasliqni allah kechürgen. Allah quranda:

وَلَن تَسْتَطِيعُواْ أَن تَعْدِلُواْ بَيْنَ النِّسَاء وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلاَ تَمِيلُواْ كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِن تُصْلِحُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ اللّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا (**129**)

" qanche tirishsanglarmu ayalliringlargha (muhebbette we dilning mayllighida) barawer muamilide bolushqa hergiz qadir bolalmaysiler, shuning üchün birsige pütünley mayil bolup, ikkinchisini(éri bardekmu emes yoqtekmu emes) ésip qoyulghan ayaldek tashlap qoymanglar " [nisa sürisi, 129- ayet.]

shuning üchün resulullah sellellahu eleyhi wesellem künlirini ayallirigha teqsim qilghanda: " i allah! Bu méning teqsimatim, küchümning yétishiche adil qilishqa térishtim, sen ige bolup (qelb mayilchanliqi) men ige bolalmaydighan teripi bolsa kechürgin" deyitti. Men ige bolalmaydighan dégini ayallirining birsige bekrek köngül mayilchanliqi idi.

Er bir waqtta ayalliri arsidiki barliq hoquqlarda adil bolush sherti bilen birdin köp ayalliq bolsa bolidu, eger ayallirining birersige zulum qilip qoyush yaki azar bérip qoyushtin qorqsa yaki ularning heqqi – hoquqigha toluq wapa qilishtin ensirse bir ayaldin köp ayal élish haram bolidu. Bir ayalning höddisidin chiqishtin qorqsa yaki heqqi – hoquqini ada qilishqa qadir bolalmisa toy qilish qeti haram bolidu. Qudrti yetken'ge qeder toy qilmay saqlap turush lazim.

Islam dini köp ayalliq bolushni adil bolushqa qudrti yitish sherti bilen cheklime toxtatti. Shundaqla ayal kishi yaki u ayalning igliri erning u ayal üstige xotun almasliqni shert qilish hoquqini berdi. Eger ayal shu shertni shert qilsa u shertke emel qilish lazim bolidu. Eger er shertke wapa qilmisa, ayalning er- ayalliq alaqisini buzush yaki muwapiq kilishish heqqi bar. Bir qanche ayalliq bolush mesilisi bezi jemiyetlerde zörür bolup qalghan bilen, yene bezi jemiyetlerde zörür bolmaydu. Bu özgermey dawamlishidighan höküm emes, sharait belgileydu. Bezi waqtlarda bir qanche ayalliq bolush mubah derjisidin mekroh derjisige yéqin bolidu, shertlerge emel qilinmay qalsa köp xotunluq bolush haram bolidu. Bir qanche ayalliq bolush héch qachan wajip yaki islam dini teshebbus qilghan mesile emes. Bezi kishler qandaqtur öziche bu mesilisni wajip dep qarap ayallarning tuyghusigha riaye qilmastin zulum qilidu. Yaki sheriet nami bilen ayallarni bozek qilidu. Bu tamamen xata köz qarash. Quran kerimdiki (nikah qilinglar) buyruq atalghusi wajipni körsetmeydu, belki tötke qeder nikah qilsanglar durus digenni körsitidu.

Süre nisaning 3- ayitini bashtin axiri toluq mulahize qilsingiz, 3 xil höküm chiqidu:

1. Bir qanche ayalliq bolush ruxset (yeni mubah)
2. Ayallarning sani 4 ayaldin éship ketmeslik.
3. Adil bolalmay zulum qilishtin qorqsingiz bir ayaldin artuq toy qlimang!

Ayetning siyaqigha qaraydighan bolsingiz, bu höküm bir qanche ayalliq bolushni teshebbus qilip kelgen emes, belki bay we güzel yitim qiz bilen toy qilip,

u yitim qizning toyluqi we bashqa heqqi- hoquqida adil bolalmasliqtin qorqsingiz yaxshisi u yitim qiz bilen toy qilmay, bashqa ayal bilen toy qiling dégen uqumni béridu.

Bir qanche ayalliq bolushtiki hikmet

islam dini pütün rayun, her dewr we barliq insanlargha uyghun kilidighan menggülük sheriettur. Islam dini sheherilikke qanun yolgha qoyghan bolsa, yéziliqni untup qalmaydu, soghuq rayunlargha qanun yol qoyup, issiq rayunlarni yaki bir dewrige nizam chiqirip bashqa dewrilerni tashlap qoymaydu.

Bu din yekke kishlerning we kolliktipning zörüriytini (ihtiyajini) qedirleydu. Kishlerning ichide perzent körüsh arzusi küchlük insanlar bolup, deslepte alghan ayali tughmas yaki kiselchan chiqip qalidu. Mushundaq halette , u er birinchi ayalini qoyup bermey, üstige yene bir ayalni alsa er we bérinchi ayalgha yaxshi emesmu?

Bezi erlerning jinsi telipi küchlük bolup, jinsi righibiti ajiz yaki kiselchan yaki heyiz körüsh mudditi uzun dawamlishidighan ayal bilen turmush qurup qalidu. Sewr qilishqa qadir bolalmay qalidu, bu halette er kishi mexpi ashna tutqandin köre yaki birinchi ayalini talaq qiliwetkendin köre yene bir ayal alsa mubah emesmu?

Bezi waqitlarda jemiyette ayallarning sani - bolupmu urush köp bolghan rayunlarda- erlerning sanidin köp bolup kitidu. Mushundaq sharaitta, ayallar er-ayalliq hayatidin mehrum bolup tul yashighandin köre kündishi (hemshirishi) bolup yashisa , bu ish jemiyetning we ayallarning menpeeti emesmu?

Töwende bir qanche ayalliq bolushqa sewep bolidighan amillardin bir qanchini bayan qilip ötimiz:

1. Urush ehwallirining köp yüz bérip, jemiyette ayallarning sanining özlüksiz köpiyip kitishi, bu ehwalda tul qélip qalghan ayallarning halidin yaxshi xewer élish üchün bir qanche ayalliq bolushtin yaxshi chare yoq.
2. Bezi jemiyetlerde ayallarning sani erlerning sanidin köp bolidu, bu xil ehwal bir qanche ayalliq bolushni keltürüp chiqiridu. Ikkinji dunya urshidin kéyin girmaniyede shundaq bolghan we qanunda alahide belgilen'gen. Undaq bolmisa jemiyet qalaymiqanliship, exlaqsizliq jemiyetni weyran qilishqa sewebchi bolidu.
3. Bezide ayal tughmas bolup qalidu, ayalning telipi yaki qoshulishi bilen bir qanche ayalliq bolush ehwali yüz béridu.
4. Bezide ayal kiselmen bolup qélip ayalliq mejburiytini öteshke salahiyti bolmisa bir qanche ayalliq bolsa bolidu.
5. Sharaitning zörüriytige qarita bir qanche ayalliq bolush arqiliq birinchi ayalni talaq qiliwétshtin saqlan'ghili bolidu.
6. Toy qilish pursiti yoq yaki qoldin kitip qalghan yitim yaki tul qélip qalghan ayallar bilen toy qilish arqiliq bir qanche xotunluq bolsa, bu isil xisletning birsi hésaplinidu. Yuqurqi ehwallarda bir qanche ayalliq bolush keskin ünümlük chare hisaplinidu.

Mana bu islam dini mulahize qilghan bezi sewepler, islam dini bir ewlat, bir zaman yaki bir dölet üchünla qanun békitmeydu , belki islam dini barliq insaniyet üchün qanun békitidu . Zaman, orun, shexsler we sharaitning özgirishini itibargha almaq lazim. Chünki petiwa zaman, makan, shexs we sharaitning özgirshige qarap özgiridu.

Bir qanche ayalliq bolush exlaqi we insanperwer tüzüm

exlaqi tüzüm déginimz, erkishining xalighan bir ayal bilen, xalighan waqtida yürshige ruxset qilmaydu. Töttin artuq élishqa yol qoyulmaydu. Hemde ikki yaki üch ayali bolghan bolsa tötinchisi bilen mexpi alaqe qilishqa téximu bolmaydu. Bashqa ayalliri yene bir ayalinimu bilishi kérek.

Insanperwerlik déginimiz, er kishi bu ish arqiliq éri yoq ayalni qanat astigha alidu we pak ayallar qatarigha qoshidu. Er jinsi alaqe qilghinning bedilige toyluq, öy we nepeqe béridu. Bu mesuliyetni axirgiche üstige alidu. Uning üstige bu qanunluq jinsi alaqidin bolghan balini étirap qilidu we ularni jemiyetke ésil muhebbetning netijisi süptide teqdim qilidu. Er u balliri bilen pexirlinidu, millitimu u ballar bilen kilechekte pexirlinidu. Bu nizam exlaqni himaye qilidighan exlaqi we insanperwrelikni yuqiri kötiridighan insanperwer nizamdur.

Bir qanche ayalliq bolush mesiliside shexsi menpeetni ölchem qilmay sherietni asas qilmaq lazim. Sheretning meqsitini aldinqi orun'gha qoyush lazim. Bir qanche ayalliq bolushni sheriet ruxset qildi, biz insanlar rialliq we sharait bilen turmush kechürmiz, bu ishningmu allah bilidighan hikmetliri bar.

Islam dini bir qanche ayalliq bolushni mubah qilghan bolsimu, biraq shert we qaidisiz mutleq yolgha qoyghini yoq. Belki uninggha bir qanchilghan shertlerni qoydi. Xudadin qorqidighan kishining bu shertlerning höddisidin chiqishi xéli tes gep. Köp ayalliq bolush erning righbitini qandurush mesilisi emes, belki hikmet we ihtiyaj mesilisidur.

Eslide ibadet we keskin hököm bar ishlarda hikmiti we sirlirigha qarimay ijra qilish, emma adettiki dunyaliq ishlarda hikmiti, siri we meqsitige qarashtur.

Bir qanche ayalliq bolush ruxsitini yaman éstimal qilish

köpligen musulmanlar islam dinidiki bir qanche ayalliq bolush ruxsitini toghra éstimal qilmay, yaman gherezde éstimal qilghanliqini inkar qilimiz. Qarisaq bu musulmanlar bu ruxsetni " talaq qilish" ruxsitini nachar éstimal qilghandek éstimal qilishti. Bu yerde éyip islam dinining hökmide emes, belki xata chüshünüsh yaki exlaqi we dini terepte yaman tetbiqlashtin kélip chiqqan.

Bezi musulmanlar bir qanche ayalliri arsida adil muamile qilalamdu yoq, buninggha qarimay köp ayalliq boliwalidu. Nepeqe ishlirigha kelgende ikki ayalning nepeqisini we ikki ayaldin tughulghan ballarning mesuliytini üstige alalmaydighan turup köp ayalliq boliwalidu.

Beziler nepeqige qadir bolsimu, ayallirining jinsi telipini qandurup ippetlik qilishqa qadir bolalmaydu. Bir qanche ayalliq bolush ruxsitini toghra éstimal qilmasliqtin ailide yaman aqiwetler yüz berdi. Ikkinichi ayalini erkilitip birinchi ayaligha zulum qilidighan, birinchi ayalini ayalimu emes yaki talaq qiln'ghanmu emes bir haletke chüshürüp qoyidighan ehwallar mewjud. Uningdin sirit ballar arsida heset qilish, birisi yene bir ayaldin bolghan qérindashlirini yaman körüsh ehwalliri muamilini adil qilmighanliqtin yüz bermekte.

Musulmanlarning bu ruxsetni toghra éstimal qilmasliqi bügünki künde islam dinigha yüklinip , ziyalilarning islam dinigha tetur qaraydighan ehwallar shekillenmekte. Kishlerning qilghan xata ishliri islam dinigha artilmaqta. Ruxset derjilik bir ishning, islam dinining medeniyet yartish yoligha tosalghu bolalishi oylinishqa tégishlik bir mesile!.

Diyarimizda bezi bir qisim puli bar kishler adalet pirinsipi we ballarni yaxshi terbiylesh pirinsipini ölchem qilmay puligha tayinip mexpi bir qanche ayal

éliwalidighan ishlar mewjud. Bezi baylar nepsini dep mesuliyet bilen hisaplashmaydu. Her ikkilisi ruxsetni toghra éstimal qilmighanliq bolidu. Shertke riaye qilalmaydighanlar choqum qiyamet küni jawabkarliqqa tartilidu. Uning üstige wijdanini, exlaqini yoqatqan bir qisim shaltaqlar, bir az pulni dep bir obdan kitip barghan ailini buzushqa sewebchi bolidu....

Islam sheriiti nepeqe, turalghu- jay, kéyim- kichek, yétip qopushta birinchi ayalning hoquqini ikkinchi ayalining hoquqi bilen barawer qildi. Barawerlik bir qanche ayalliq bolushning shertidur.

Ehli kitab ayallar bilen nikahlinish

ehli kitab yeni yehudiy we xristian ayallar bilen öylinishni quran kerim jaiz dep qarighan, bular dinlirining eslini neqeder özgertiwetken bolishidin qetiynezer samawi bir din'gha mensub bolghanliqi üchün, quran kerim her jehette ulargha alahide muamile qilghan. Shunga bu heqtimu xuddi ularning tamiqini yéyishke ruxset qilghandekla, musulmanlargha ularning qizliri bilen öylinishke ruxset qlghan. Allah taala bu heqte mundaq deydu:

وَطعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ

bügün silerge pak nersiler halal qilindi, kitab bérilgenlerning tamiqi silerge halal we silerning tamiqinglarmu ulargha halaldur, möiminlerdin bolghan ippetlik ayallarning, silerdin ilgiri kitab birilgenlerdin bolghan ippetlik ayallarning mehrini bersenglar, ippetlik bolghininglar we ashkara - yoshurun pahishini közlimigen halda (ularni alsanglar) ular silerge halaldur [maide sürisi 5- ayet]

mana bu bashqa dinlarda tépilmaydighan islamiy kengchilikning bir misalidur, islam yehudiy we xristianni kapir we azghuchi dep qarighan bolsimu, ashu dinlardiki bir ayal musulman kishining ayali we uning öyini tutquchi, könglini achidighan shériki, balilirining anisi we sirdishi bolishigha ruxset qilghan, chünki er - xotunluq bularni teqezza qilidu. Quran kerim bu heqte mundaq dégen:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً

ayallar bilen aram élishinglar üchün ularni silerning öz tipinglardin yaratqanliqi, aranglarda méhir - muhebbet urnatqanliqi allahning (kamali qudritini körsitidighan) alametliridindur [rum sürisi21- ayet]

ehli kitablargha qilinidighan muamile perqliq bolidu. Chünki bularning dinlirimu esli étibari bilen, öz waqtida allah teripidin kelgen heq dinlar bolup, zamanlarning ötushi, dindarlarning özdinlirini herxil özgertilishlerdin, bormilinishlardin we buzulushlardin saqlap qalalmighanliqi qatarliq sewebler tupeylidin budinlar (yeni yehudiy we xiristian dinliri) allah teripidin kelgen eslidiki mahiyitini, mezmunini, rohini we samawiy dinliqqa ait bolghan barliq xususiyetlirini yoqitip qoyup, allahqa emes, belki shexslerge choqunidighan birxil xurapat dinigha aylinip qalghandin kéyin, allah bu dinlarni pütünley emeldin qaldurup, ornigha taqiyametkiche özgermeydighan, menggülük heq din – islam dinini chüshürgen we islam dinidin bashqa din'gha étiqad qilghuchilarning dinlirining allahqa qobul bolmaydighanliqini élan qilghan. Buheqte allah mundaq dégen:

[وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلاَمِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (**85**)]

"kimki islam (dinidin) bashqa dinni tutidiken, uning dini hergiz qobul qilinmaydu. U axirette ziyan tartquchilardin bolidu." (al imran sürisi 85 - ayet) allah özining nezeride qobul bolidighan din peqet islam dini ikenlikini élan qilip mundaq dégen:

[إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللّهِ الإِسْلاَمُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوْتُواْ الْكِتَابَ إِلاَّ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَن يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللّهِ فَإِنَّ اللّهِ سَرِيعُ الْحِسَابِ (**19**)]

" heqiqeten allahning neziride meqbul din islam (dini) dur. Kitab bérilgenler (yeni yehudiylar we nasaralar) peqet özlirige ilim kelgendin kéyinla özara heset qiliship ixtilap qilishti (yeni islamning heqliqini, muhemmed eleyhissalamning peyghemberlikini roshen pakitlar arqiliq bilip turup, körelmesliktin inkar qilishti), kimki allahning ayetlirini inkar qilidiken (allah uni yéqinda jazalaydu), allah téz hésab alghuchidur." (al imran sürisi 19 - ayet)

gerche ehli kitablar allahning hökmi boyiche kapir bolsimu, islam dinining heqqaniyliqi we adilliqidin ularning dinlirining esilisini étibargha alghan halda, ulargha qilinidighan muamile prinsipini bashqimu kapir qewmlargha qarita belgilen'gen prinsiptin perqliq qilip békitken. Buninggha binaen, ehli kitablarning halal yémeklirini yéyish we ayalliri bilen öylinish jaizdur. Chünki ehli kitablar qandaqla bolmisun, allahqa ishinidu.

Allah taala musulman erlerning ehli kitabtin bolghan ayallar bilen öylinishining jaizliqi toghrisida mundaq deydu:

[الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ حِلٌّ لَّكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلُّ لَّهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلاَ مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَن يَكْفُرْ بِالإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (**5**)]

"bügün silerge pak nersiler halal qilindi. Kitab bérilgenler (yeni yehudiylar we xiristianlar) ning tamiqi silerge halaldur we silerning tamiqinglar ulargha halaldur. Möiminlerdin bolghan ippetlik ayallarning, silerdin ilgiri kitab bérilgen (yehudilar we xiristianlar)din bolghan ippetlik ayallarning mehrini bersenglar ippetlik bolghininglar we ashkara - yoshurun pahishini közlimigininglar halda (ularni) alsanglar ular silerge halaldur." (maide sürisi 5 - ayet)

xiristian yaki yehudiy dinidiki ayallar bilen öylinishning sherti, ularning öz dinlirida mehkem bolup, allahqa heqiqiy ishinidighan bolushidur.

Ehli kitabtin bolghan ayallar bilen öylinishke ruxset qilinishining hékmiti, ularning musulman erlerge yatliq bolushi arqiliq islam dinining ewzellikini we heqiqitini tonup, özlikidin islam dinigha kirishliri üchün purset yaritip bérishtin ibaret bolushi mumkin.

Lékin musulman kishining ehli kitabtin bolghan ayalini öz dinini terk étip islam dinigha kirishke zorlishigha bolmaydu. Chünki islam prinsipida kishilerni héch waqitta islam dinigha kirishke zorlash yoqtur. Allah taala bu heqte mundaq deydu:

[لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ

بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىَ لاَ انفِصَامَ لَهَا وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (256)]

" dinda (uninggha kirishke) zorlash yoqtur, hidayet gumrahliqtin éniq ayrildi, kimki taghut (yeni allahtin bashqa barche mebud) ni inkar qilip, allahqa iman éytidiken, u sunmas, mehkem tutqini tutqan bolidu, allah (bendilirining sözlirini) anglap turghuchidur, (ishlirini) bilip turghuchidur." (beqere sürisi 256 - ayet)

öz waqtida, bezi meshhur sahabilar yehudiy we xiristian dinida bolghan ayallargha öylen'gen. Huzeyfe, telhe, keib ibni maliklar mosholarning jumlisidindor. Ömer ibn xettab reziyellahu enhu ulargha, ”ehli kitabtin bolghan ayalliringlarni qoyuwétinglar“ dégen mawzuda xet yazghanda, hözeyfidin bashqilar ehli kitabtin bolghan ayallirini qoyuwétidu.

Huzeyfe medain dégen sheherning walisi édi. U shu yerde yehudiy dinidiki bir ayalgha öyliniwalghan. U, ömer ibni xettabning ”anglisam sen ehli kitabtin öyliniwapsen. Uni qoyuwet!“ dégen xétigha jawb bérip, uninggha mundaq dep xet yazidu: ”siz manga ehli kitabtin öylinishning halal yaki haram ikenlikini éytmighiche, men uni qoyup bermeymen,“ ömer uninggha jawab bérip: ”ehli kitabtin bolghan ayallar bilen öylinish halal. Lékin ejemlerning ayallirida özgichilikler bar. Olarning musulman ayallarning bazirini kasat qilip qoyushidin ensireymen,“ dep yazidu. Huzeyfe bu waqitta: ”men emdi qanaetlendim“ deydu we ehli kitabtin bolghan ayalini qoyup béridu. (tarixi teberiy 3 - jild 558 - bet)

ehli kitabtin öylinish jaiz bolghan bolsimu, musulman kishining öz abroyini, dinini qoghdash, ewladlirining kéyinche ehli kitablarning dinigha kirip kétish xewpidin saqlinish üchün bolsimu, oni terk étishi nahayiti ewzeldur. Xosusen, hazirqi zamandiki özlirini yehudiy, xiristian dep atiwalghan, emma samawiy dinlarning telimatliridin héch nerse bilmeydighan, jinsiy erkinlikni shexsiy ishimiz dep tonup insaniyet qélipidin chéqip, shehwaniy hewestin bashqisini bilmeydighan bu insanlar ehli kitabtin sanilishqa yarimaydu. Belki ular bashqa kuffarlar bilen oxshashtur.

Shunga ehli kitablar bilen öylinishtin alimlar tosup kelgen. Ularning bu tosqanliqi bu ishni haram dégenlik emes, belki olar bilen öylinish halal. Quranning ayiti buni ispatlaydu. Shuningghimu diqqet qélish kérekki, yehudiy yaki xiristian dinidiki ayallargha öylinishni halal (yeni durus) dep békitken ayet, eng aldi bilen ularning arisidin ”dindar “, andin “ippetlik“ ayallarni (yeni öz dinlirigha sadiq bolghanlarni) tallashni alahide shert qilghan. Axirida, sherietning bu belgilimisidin chiqquchilarning emellirining békar bolidighanliqini we axirette ziyan tartidighanliqini tekitligen. Bu ayettiki dindar we ippetlik ayallar dégen ikki shertke emel qilish mohimdur.

Bu yerde diqqet qilishqa tégishlik bir qanche agahlandurush bar:

1 - islam peqetla samawi din we samawi kitabi bar ayaldin öylinishke ruxset qilghan. Emma kommunist we atéist ayallardek tégide dinsiz bolghanlar yaki islam ret qilidighan bahaiyye, durziyye we nuseyriyye qatarliq taipilerdiki ayallardin öylinish bolsa, keskin haram we qanunsizdur.

2 - islam peqetla yehudiy, xristianlarning pak we ippetlik bolghanlirinila élishqa ruxset qilghan. Ippetsiz ayalliri bilen toy qilishqa ruxset qilmighan.

3 - aile we uruq - tughqanliri islam dinigha we musulmanlargha düshmenlik qilidighan yehudiy we xristian ayallarni élishqa bolmaydu. Chünki öylinish dégen ayalning ailisi bilen munasiwetlishish we ular bilen dostluq ornutush dégenlik, shunga bundaq ehwalda uni élishqa bolmaydu. Uning üstige u ayal özining dini

we millitige sadiqliq qilip musulmanlargha qarshi jasusluq qilish we düshmenler bilen hemkarlishishtin yanmaydu, uning bundaq qilishidin xatirjem bolghilimu bolmaydu. Buninggha binaen hazirqi israil dölitidiki yehudiy ayaldin uylinishke qetiy bolmaydu.

4 - din ehkamlirini orundashqa hérismen dindar musulman ayal, musulman kishige islam namini ata - anisidin miras alghan, din'gha sus qaraydighan musulman ayaldin yaxshiraqtur. Buninggha asasen, kim bolishidin qetiynezer musulman ayal musulman kishi üchün herqandaq yehudiy we xristian ayaldin ewzel déyishke bolidu.

5 - eger musulman kishi balilirimning étiqadini bulghiwétidu, exlaq jehette ularni yaman yolda terbiyilep qoyidu dep qorqsa, dinni bu xewp - xeterdin saqlap qélish üchün bundaq yehudiy we xristian ayaldin yiraq turishi wajib. Bolupmu shundaq ayalning döliti we muhitida yashaydighanlar shundaq qilishi téximu zurur.

6 - eger bir sheherde musulmanlarning sani az bolsa, küchlük qarashqa asasen musulman erlerning musulman ayallardin bashqilargha öylinishi haram bolidu. Chünki bundaq sharait astida musulman erlirining musulmanlardin öylenmey bashqilardin öylinishi, musulman ayallarning bashqa dindikilerge yatliq bolishi haram bolghanliqi üchün, ashu az sanliq musulmanlarning qizlirining köp qismining ersiz qélishigha seweb bolidu, bundaq bolsa musulmanlar jemiyitige chong ziyan yétidu. Shunga bundaq sharaitlarda yehudiy we xristian ayallardin öylinishke bérilgen ruxsetni waqitliq toxtutup turush arqiliq bu ziyanning aldini élish mumkindur.

Musulman ayallarning gheyri musulman erlerge yatliq bolushi

ehli kitab bolsun yaki bolmisun, musulman bolmighan bir er kishige musulman bir ayalning yatliq bolushi haramdur. Bu héchqandaq sharait astida halal bolmaydu. Meyli ularning yatliq bolmaqchi bolghan kishiliri xiristian bolsun, meyli yehudiy bolsun, meyli atist bolsun, meyli buddist yaki mushrik bolsun, bularning héchbiri musulman ayallargha öylinishke layiq emestur. Bu, peyghember eleyhissalamning dewridin bashlap ta hazirghiche pütün islam elliride birdek meni qilnip kelgen mesilidur. Bu heqte allah taala mundaq dégen:

وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا

mushrik erler iman éytmighuche möimin ayallarni ulargha yatliq qilmanglar [beqere sürisi 221- ayet] hemde möimin, muhajir ayallar heqqide mundaq dégen:

فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ

eger ularni heqiqiy möimin dep tonisanglar, ularni kapirlargha qayturmanglar, ular kapirlargha halal emes, kapirlarmu ulargha halal emes [mümtehine sürisi 10- ayet]

bu omumiy hökümdin ehli kitab erlirini ayrip chiqidighan bir delil yoq bolghachqa, musulman ayalning herqandaq bir kapirgha yatliq bolushini pütün musulmanlar birdek haram dep qarighan.

Islam dini musulman erning yehudiy we xristian ayal bilen öylinishige ruxset qilghan. Lékin musulman ayalning yehudiy yaki xristian erge yatliq bolushigha ruxset qilmighan. Chünki öyning mesuli, igisi we ayalning bashliqi er kishidur. Hemde yehudiy yaki xristian ayallar musulman erge yatliq bolghan teqdirde, islam ulargha étiqad erkinlikini bérip, barliq qanunliri arqiliq uning hoquqini

qoghdighan. Lékin yehudiy we xristian dinliri bashqa dindiki ayalning erkinlikige we hoquqigha kapaletlik qilmighan, undaq bolidiken islam dini musulman qizlirining istiqbalini qandaqmu xeterge uchritip, ularni étiqad erkinlikige riaye qilmaydighanlarning qoligha tashlap qoysun?

Musulman ayallarni gheyri musulman erlerge yatliq qilishni jaiz dep étiqad qilghan yaki bu ishni jaiz dep petiwa bergen adem islam dinidin chiqip ketken bolidu. Chünki allah haram qilghan nersini halal sanighan yaki allah halal qilghan nersini haram sanighan adem kapir bolup kétidu. Musulman ayallarning gheyri musulman erlerge yatliq bolushi allah haram qilghan keskin hökumdur. Bu heqte allah mundaq deydu:

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُم مَّا أَنفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَن تَنكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا أَنفَقُوا ذَٰلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (10)]

" i möiminler! Silerge möimin ayallar hijret qilip kelse, ularni sinap körünglar, ularning imanini allah obdan bilidu, eger ularni (sinighandin kéyin heqiqiy) möimine dep tonusanglar, ularni kapirlargha qayturup bermenglar, ular kapirlargha halal emes, kapirlarmu ulargha halal emes, kapir erlirining ulargha bergen mehrini qayturup béringlar, ularning mehrilirini bérip nikahinglargha alsanglar silerge héch gunah bolmaydu, kapir ayallarni emringlarda saqlimanglar, ulargha bergen mehringlarni telep qilinglar, kapirlarmu (hijret qilip kelgen möimin ayallirigha bergen) mehrilirini telep qilsun, allahning hökmi ene shu. ALLAH aranglarda höküm chiqiridu, allah hemmini bilgüchidur, hékmet bilen ish qilghuchidur." (mumtehine sürisi 10 - ayet)

islam sheriitining bu heqtiki qararida ”musulman ayallarning héchbir halette gheyri musulman erlerge yatliq bolushigha yol qoyulmaydu. Mubada ularning musulman erliri islam dinidin yénip ketse, ularning arisini derhal ayriwétish lazim. Shuningdek, gheyri musulman ayal gheyri musulman erge yatliq bolghandin kéyin, gheyri musulman ayal iman éyitip musulman bolsa, bularning arisinimu derhal ayriwétish lazim“, dep qeyt qilin'ghan.

Musulman ayallarni gheyri musulman erlerge yatliq qilmasliqtiki hékmet shuki, erler eqil, küch we ailining mesulluqi jehetlerde, ayallargha nisbeten artuqliqqa ige bolup, turmushning teqezzasi, ayal kishining érigha - allahqa asiyliq bolmaydighan - pütün ishlarda boysunushini we uning yoqiriqi artuqliqini étirap qilishini telep qilidu. Chünki allah taala mundaq dégen: ”erler ayallarning hamiyliridur.“

halbuki musulman ayal gheyri musulman erge yatliq bolghandin kéyin, érige boysunushqa we özige nisbeten uning artuqliqini étirap qilishqa mejbur bolup qalidu. Bu dégenlik, özining dinini érining dini aldida xorlashqa mejbur bolidu, dégenliktur. Bundaq qilish islam qanunigha oyghun kelmeydu. Chünki islam qanunida gheyri musulmanlarning qandaqla bir musulmanni bashqurush we boysundurush hoquqi bolmaydu.

4.bashqa mesililer
tughut cheklesh mesilisi

bezi döletlerde prinsip süpitide teshwiq qiliniwatqan tughut cheklesh mesilisi bilen, er - ayal ikkisining shexsiy zörüriyitidin kélip chiqqan hamildarliqning aldini élish mesilisining perqini ayriyalmaydu. Aldi bilen shüni keskin éytimizki, prinsip nami bilen ayallarni tughuttin cheklesh yaki ”pilanliq tughut “ dégen neyrengler bilen tughushqa chek qoyosh pikri yehudiylarning bashqa milletlerni nabut qilish üchün otturigha chiqarghan aldamchiliq siyasitidur. Mustemlikichi döletler we matériyalizm éqimidiki gurohlar yehudiylar teripidin otturigha chiqirilghan bu pikirni özlirining desturigha aylanduriwalghan.

Özlirini islam dinigha mensup qiliwalghan bezi kishilermu özlirining neslini qurutush üchün qaritilghan bu siyasetlerning meptunliri bolghan. Bularning étiqadida jemiyettiki péqirliq, késellik, bilimsizlik we ishsizliq qatarliq bextsizlikler nopusning köplikidin kélip chiqarmish. Shunga jemiyetni bu wabalardin saqlap qélish üchün tughmasliq kérekmish. Emeliyette bolsa, jemiyetni bundaq wabalardin we bextsizliklerdin saqlash üchün tughushni chekleshke hajet yoq. Bu opuchuq jahilliq, axmaqliq we ajizliqtur. Chünki allah insan'gha herqandaq balayiy - apetlerning we bextsizliklerning aldini élish üchün yéterlik eqil - idrak, ilim - pen ata qildi. Yolluq we ilmiylik bilen jemiyettiki apetlerning aldini élishqa tirishmastin, tughutni chekleshke urunush bolsa, insanliq burchini ada qilishtin ajiz kelgenlik we qiyinchiliqlar aldida yéngilghanliqtur.

Jemiyetni aghriq - silaqlardin, péqirliqlardin, bilimsizliklerdin we ishsizliqlardin saqlashning ilmiy we mentiqiy yoli mekteblerni köp échish, kishilerni bilim élishqa qetiy türde teshebbus qilish, dinimizda körsitilgen boyiche herkishi ammiwi we shexsiy taziliqlargha riaye qilishi kérek. Chünki dinimizda pakiziliq imanning yérimi sanilidu. Her qandaq aghriq – silaqlar omumen, pakiziliqqa riaye qilmighanliqtin bolidu. Jemiyettiki kapitalstlarni we pol - mal igilirini jemiyetke, xelqqe paydiliq bolghan ishlarni qilish üchün meblegh sélishqa ündesh, ulargha dölet tereptin qulayliq we kengchilik tughdurüp birishi ishsizlarni ishtin behrimen qilishning toghra yolidur.

Rialliq shuki, hazir dunyaning herqaysi jaylirida teshebbus qiliniwatqan tughut cheklesh yaki pilanliq tughut pikri insaniyetni bexitilik qilishni meqset qilmaydu. Ekische, bu pikirni tarqatquchilar bashqilarning sanini bu arqiliq azaytip, tedriji yoqitishtin ibaret özlirining yaman gherezlirini emelge ashurushnila meqset qilmaqta. Amérika, yawrupa we bashqa xiristian, yehudiy döletliride pilanliq tughut teshebbusi deydighan nerse esla yoq. Peqet musulman döletliride we kuffarlarning qol astida qalghan musulman milletlerde tughutni cheklesh arqiliq aile pilanlash dolquni ewjge chiqmaqta. Eqli bar kishi chüshiniduki, bu, musulmanlargha qaritilghan bir suyqesttin bashqa nerse emes. Bu, musulmanlar sanining köpiyishini tizginlesh üchün qollinilghan biradaletsiz siyasettur. Özlirini islam dinigha mensup qiliwalghan, özlirini medeniyetlik dep dewa qiliwatqan bezi musulmanlar öz düshmenlirining bu yaman gherezlirini tonumastin, ularning bu teshebbuslirigha awaz qoshmaqta. Kashki, ular aldan'ghanliqini bilgen bolsa idi.

Bezi mustemlikichi döletler özlirining qol astidiki, zorluq bilen mustemlike qilin'ghan milletlerning tughush arqiliq köp sanliqni igilishini meni qilish pilani bilen ularni köpiyishtin tosush siyasitini élip barmaqta. Bu siyasetning ghayisi mustemlike astidiki milletlerni az sanliq millet qatarigha chüshürüsh, andin tedriji

halda, ularning nesillirini qurutup tashlash arqiliq ularni yer yüzidin pütünley yoq qilishtin ibaret wehshiy suyqest ikenliki hemmige ayan bolmaqta. Shunga bundaq sharaitlarda, zorluq bilen tughut cheklesh siyasitige qurban bolush aldida toriwatqan xelqlerning öz nesillirini yétishstürüsh arqiliq öz mewjudiyitini axirighiche saqlap qélish yolida harmay küresh qilishi perzdur.

Tughut cheklesh mutleq xatadur. Péqirliqtin qorqup hamildarliqning aldini élish üchün dora - okul we bashqimu charilerni qollinish jaiz emes. Chünki allah herqandaq janliqni öz rizqi bilen yaritidu. Emma ailiwiy sewebler tüpeylidin, mesilen: anining normal tughutta tughalmastin, balini herqétimda opiratisiye qilish arqiliq élishqa mejbur bolup qalghanliqi yaki er - ayal ikkisi tughushni bir zaman kéchiktürüshte özliri üchün yaxshiraq bolidighanliqini meslihetleshkenliki qatarliq hallarda ularning hamildarliqning aldini alidighan dora, okul we bashqimu charilerni qollinishi jaizdur. Peyghember eleyhissalamning ezle heqqidiki hedisliri we islam fiqhishünas alimlirining törelginige qiriq kün bolmighan nutfe (abimeni) ni dora yaki okullar arqiliq zörüriyet yüzisidin chüshüriwétishning jaizliqi heqqidiki petiwaliri bizning bu qararimizni küchlenduridu.

Sheksizki, öylinishning ghayiliridin biri, belki birinchisi insan neslini saqlap qélishtur. Insaniyetning dawamlishishi peqetla nesillinishning dawamlishishi bilen bolidu. Islam dini nesilning köp bolishini teshebbus qilghan, tughulghan bala oghul bolsun yaki qiz bolsun oxshashla qarshi alghan, lékin buning bilen bille bezi zörür ehwallarda tughutni retke sélishqa ruxset qilghan. Peyghember eleyhissalamning dewride tughutning aldini élish yaki nesilni azaytish üchün kishiler qollan'ghan eng meshhur usul ezli qilish (menini sirtqa chiqiriwétish) tin ibaret idi, wehiy we peyghemberlik dewride sahabiler shundaq qilatti.

2571/4268 - ebu seid xudri reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: bir kishi peyghember sellallahu eleyhi wesellemge: i resulullah! Méning bir dédikim bar, men uning bilen birge bolghanda, ezli qilimen. Chünki men uning bilen peqet shehwitimni qandurush üchünla birge bolimen we uning hamildar bolup qélishini xalimaymen. Emma yehudiylar: ”ezli qilish qizlarni tirik kömüwétishning kichiklitilgen körünüshi“ déyishidiken, dégenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: yehudiylarning dégenliri yalghan. Alle bir nersini wujudqa keltürmekchi bolsa, sen ezli qilghan bilenmu uning aldini alalmaysen, dep jawab berdi. (ebu dawud 2171)

peyghember eleyhissalamning bu hediste démekchi bolghini: er kishi ezli qilghan teqdirdimu, belki tuymastin birer tamche chikitip qélip, hamildarliqqa seweb bolup qélishi mumkin. Toluq éhtiyat qilsimu allah yenila yaritishqa qadirdur.

Tughutni retke sélishni jaiz qilidighan zörür ehwallar

bu zörür ehwallarning birinchisi bolsa: tejribilik we ishenchlik doxturning sözige asasen, tughut yaki hamildarliq tüpeylidin anining hayatigha yaki ten - salametlikige xewp yétish ehwalidur. Allah taala mundaq deydu:

وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ

özünglarni halaketke tashlimanglar [beqere sürisi 195 - ayet] yene mundaq dégen:

وَلَا تَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

özünglarni öltürmenglar! Allah heqiqeten silerge nahayiti méhribandur. [nisa sürisi 29 - ayet]

zörür ehwallarning yene biri bolsa: balilarni dep éghir qiyinchiliqqa uchrap qélishtin, yaki balilarning tüpeylidin oghriliq, parixorluqtek haram ishlarni qilip sélishtin endishe qilidighan ehwallardur. Allah taala mundaq dégen:

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

allah silerge asanliqni xalaydu, teslikni xalimaydu [beqere sürisi 185- ayet]

مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ

allah silerge musheqqetni xalimaydu [maide sürisi6 - ayet] yene balilarning ten salamenliki yaki ularni béqip terbiyileshning obdan bolmasliqidin endishe qilidighan ehwallardur.

Yene sheriette étibargha élinidighan zörür ehwallarning biri bolsa: yéngi bir hamildarliq yaki bir tughutning qüchaqtiki süt émiwatqan balining hayatigha tesir körsitishtin ensireshtur. Peyghember eleyhissalam ümmitini dawamliq paydiliq bolghan nersilerge buyrup, ziyanliq bolghan nersilerdin tosatti. Lékin peyghember eleyhissalam buni haramliq derijisige qeder cheklimigen, chünki u öz dewrdiki küchlük we qudretlik milletlerge qarap bu ishning ulargha ziyan yetküzmigenlikini körgen. Démek: buningdin ziyan kélip chiqishi éniqmu emes, hem dawamliqmu emes. Buning üstige émitish mudditide jinsiy munasiwetni keskin chekliwetken bolsa, toluq émitish mudditi ikki yil bolghanliqi üchün, er - ayal ikkeylen qiynilip qalghan bolatti. Yashlar we shehwetlik kishiler ikki yil émitish mudditide ayallirigha yéqinlashmisa ularda xeterlik ehwallar körilishi mumkin. Shunga émitiwatqan ayalgha yéqinlishishni chekligendin cheklimigen yaxshiraq dep qarighan.

Hazirqi esrimizde hamildar bolup qélishqa tosalghu bolidighan yéngi chariler peyda qilindi, buning ichide peyghember eleyhissalam közligen émidighan bowaqni ziyandin qoghdash bilen birlikte émitish mudditide ayallargha yéqin kelmesliktin kélip chiqidighan qiyinchiliqni hel qilishtin ibaret bolghan meqsetni emelge ashurup béridighan chariler bar. Yuqiriqilargha binaen ikki tughut arisidiki eng toluq émitish mudditini islam neziride 30 yaki 33 ay dep belgileymiz.

Balini chüshüriwétish mesilisi

islam dini musulmanlargha yoqiriqidek, özürlük we zörüriyet hallirida hamile bolushning aldini élish üchün chare qollinishqa ruxset qilghan bolsimu, qursaqtiki baligha jan kirip bolghandin kéyin uni chüshüriwétish arqiliq jinayet ishleshni qetiy meni qilghan. Pütün islam fiqhishunas alimlirining hemmisi baligha jan kirip bolghandin kéyin, uni éliwitishning qetiy haram ikenlikige ittipaqtur. Shunga qursaqtiki baligha ziyan yetküzüsh eng éghir qatilliq jinayetlerdin sanilidu.

Eger anining qursiqidiki balini éliwatmighanda, anining choqum ölidighanliqi heqiqiy ishenchlik doxtur teripidin perez qilin'ghan bolsa, bu halette sherietning: ”ikki ziyanning yénikrekini tartish kérek“ deydighan omumi prinsipigha asasen, anining hayatini saqlap qélish üchün balisini éliwitish jaiz bolupla qalmastin, belki zörürdur. Chünki, téxi hayatqa köz achmighan, saghlam tughulishi yaki ölük tughulishi éhtimal bolghan, bechchidandiki bir buwaq üchün, hayatliqtin urun alghan, aile qorulushining bir asasi bolghan, balilardin mesul bolghan, üstige sheriet ehkamliri buyrulghan we shu buwaqning dunyagha kélishige seweb bolidighan saghlam bir anining hayatini qurban qilish sheriet we

eqilning birdek teqezzasi bilen jaiz emestur.

Bala émitish mesilisi

herqandaq hayat igisining hayatini dawam qildurushi we saghliqini saqlishi üchün ghizalinishi kérek. Ghizalarmu öz terkiblirige qarap herxil bolidu. Birige paydiliq bolghan nerse, bashqa birsige ziyanliq bolushi éhtimal. Buwaqlarning eng tebiiy we eng paydiliq ghizasi süttur. Sütlerning eng ewzili we eng paydiliq bolghini saghlam anining süti bolup, emdi toghulghan buwaqqa eng az dégende 24 ay ana sütini emdürüsh uning saghliqi üchün nahayiti muhimdur. Chünki tibbiy yekünlerge asaslan'ghanda, ana sütining terkibliri buwaqning éhtiyajigha qarap tereqqi qilip turidu. Bu alahidilik yasalghan süt türlirining terkiblиride yoqtur. Anining balisini émitishke bashlighan awwalqi künliridiki sütning terkibide köp sandiki protéyn (aqsél) we meden unsurlirigha bay bolghan (Colostrum)maddisi bar bolup, eyni waqitta uningda may we shéker az bolidu. Chünki buwaqning deslepki künliride bulargha hajiti bolmaydu. Mundin bashqa, ana sütining terkibide buwaqni türlük késelliklerge qarshi qoghdighuchi maddilar bardur. Sil késili we bashqimu irsiy késellikliri bolghan anining sütini buwaqqa émitishge bolmaydu. Chünki buwaqitta, émitküchidiki bu irsiy késellik buwaqqa ötidu - de, uning béjirim ösüshige tosqun bolidu. Buwaqni öz anisining émitkinige héch nerse teng bolalmaydu. Chünki herqandaq ana öz balisigha öz jénidinmu bek köyünidu we uninggha alahide méhri - shepqet körsitidu. Öz anisining sütini émip chong bolghan balilar, bashqa ayallardin yaki haywanlardin süt emgen balilargha qarighanda saghliq we bashqimu tereplerdin alahide perqliq ösidighanliqimu tibbiy we pisxologiye mutexessislirining birdek yekünidur. Chünki, öz anisining sütini émip yétilgen buwaq eng awwal u, aniliqning tépilmas shepqitige qanidu, anisigha köyidighan we uning amraqliqini hés qilidighan bolup yétilidu. Kélechektimu uning yaxshiliqini qayturushqa tirishidu. Tibbiy tereptin anigha balisini émitishke birer tosqunluq körülgen waqitta, balini saghlam haywanning sütini emdürüshke bolidu. Buwaqning öz anisining sütini eng köp ikki yil émish heqqi bardur. Allah quranda mundaq deydu: "anilar(balilarni émitish mudditide) toluq émitmekchi bolsa, toluq ikki yil émitishi lazim" (beqere sürisi 233 - ayet)

islam sheriitining belgilimisi boyiche, ata - anisi ajriship ketkenlik sewebtin otturida qalghan buwaqlarni öz anisi émitidu. Uning émitkini üchün atisining heq tölishi lazim kelmeydu. Biraq heq berse yaxshidur. Allah quranda mundaq deydu:

[وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَن يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لاَ تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَهَا لاَ تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلاَ مَوْلُودٌ لَّهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالاً عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدتُّمْ أَن تَسْتَرْضِعُواْ أَوْلاَدَكُمْ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُم مَّآ آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (233)]

"anilar (balilarni émitish mudditide) toluq émitmekchi bolsa, toluq ikki yil émitishi lazim. Atilar anilarni qaide boyiche yémek - ichmek we kiyim - kéchek bilen teminlep turushi kérek, kishi peqet qolidin kélidighan ishqila teklip qilinidu. Anini balisi seweblik ziyan tartquzmasliq lazim. (eger ata ölüp ketse) uning warisi atigha oxshash mesuliyetni (yeni ana bolghuchigha nepiqe bérish we uning heqlirige riaye qilish qatarliqlarni) öz üstige élishi kérek. Eger ata - ana kéngiship

(balini ikki yil toshmastinla) ayriwetmekchi bolsa, ulargha héchbir gunah bolmaydu. Eger baliliringlarni inikanilargha émitmekchi bolsanglar, qaide boyiche ularning heqqini bersenglarla silerge héch gunah bolmaydu. ALLAHtin (yeni allahning emrige muxalipetchilik qilishtin) qorqunglar, bilinglarki, allah silerning qilghan emelinglarni körüp turghuchidur". (beqere sürisi 233 - ayet)

balini özi terepke éliwalghan atining anini balisini émitish toghruluq zorlash heqqi yoqtur. Ana xalisa özi émitidu, xalisa bashqa ishenchlik anining émitishige razi bolidu. Balilar eqil - idrakqa ige bolghandin kéyin, oghul balilar atilirining ishlirini öginishi üchün atisining yénida, qizlar aile ishlirini öginishi we öy ishlirigha pishishi üchün anisining yénida turushi yaxshidur.

Hezane (yesli)

balilarning yesli waqti - buwaq chong bolup yémek - ichmeklirini özi yep, icheleydighan, kéyim - kécheklirini özi kiyeleydighan bolghichilik ariliqtiki waqit démektur.

Balilarning yesli waqtida ulargha yaxshi qarash ata - anining üstidiki perzent heqliridin biridur. Yesli ishigha balining anisi dadisidinmu heqliqtur. Shunga islam dini balini bu waqit ichide terbiyilep yétishtürüsh heqqini anilargha bergen. Her buwaq üchün uning öz anisi eng köyümchan we eng méhriban kishisidur.

Balilarni yesli yashlirida anisining béqishi uningdin bihajet bolghili bolmaydighan muhim ishtur. Peyghember eleyhissalam éri bilen ajriship, balisini taliship qalghan bir ayalgha ”sen yatliq bolghan'gha qeder balangni özüng béqishinggha heqliqsen“ dégen. Islam sheriet alimliri balilarni yesli yashlirida béqishqa, terbiyileshke anisining eng heqliq ékenlikini tekitleydu.

Balining chiqimlirini atisi töleydu. Chünki atisining üstige anini we balini béqish perzdur. Bala tughulushi bilen uning heqqide 3 hoquq belgilen'gen bolidu:

1. Uni terbiyilesh hoquqi
2. Uning jénini qoghdash hoquqi
3. Eger uninggha atap qoyulghan mal bolsa, uni qoghdash hoquqi

balini terbiyilesh hoquqi ”yesli“ nami bilen atilip, uning anisigha bérilgen hoquqtur. Andin qalsa, uninggha anisining ayal tughqanliri heqliqtur. Bu hoquq üchün anisining heqliq bolushining sewebi shüki, birinchidin, buwaq özining yémikini özi yep, icheleydighan bolghichilik waqit ichide öz anisigha qattiq éhtiyajliqtur.

Ikkinchidin, peyghember eleyhissalamdin sabit bolghan hedislarda yesli yéshidiki buwaqlarni öz anisi béqip, terbiyilishining zörürliki tekitlinidu.

Üchinchidin, anisi öz balisi üchün öz jénini qurban qilalaydu we balisigha bérishke tégishlik aniliqning tépilmas méhrini béreleydu. Yüqiriqilargha asasen, yesli heqqi üchün ana atidin heqliqtur.

Anisi ölüp ketken yaki tashliwitip kétip qalghan buwaqni anisining anisi béqishqa heqliqtur. Eger anisining anisimu bolmisa yaki u, baqmisa, öz atisi baqidu. Umu bolmisa, anisining hemshiriliri baqidu. Ularmu baqmisa atisining hemshiriliri baqidu.

Balilarni yesli yéshida terbiyileshke heqliq bolushning shertliri töwendikiche:

1. Balini baqquchi ayalning aqil, baligh we musulman bolushi,
2. Balining éhtiyajlirigha küchi yétidighan, yashraq, tini saq ayal bolushi. Özi yashinip qalghan yaki késelchan yaki sirtta ishleydighan ayal balini béqish mesuliyitidin chiqalmaydu.

3. Exlaqiy, diniy jehettin ishenchlik bolushi. Eger ekische bolsa, balini buzup qoyidu.

On birinchi bap. Ailidiki munasiwet we edep-qaidiler

birinchi, ailining bashqilar bilen bolghan munasiwiti

1. Ailining uruq - tughqanlar bilen bolghan munasiwiti

ailining uruq - tughqanlar bilen bolghan munasiwiti - ulargha sile - rehim(maddiy we meniwi jehetlerdin yardem) qilish, ularning hal - ehwallirini sorash, ularni ziyaret qilip yoqlap turush, ular chaqirsa qedem teshrip qilish, éhtiyajliq halda qalsa maddiy yardem birish, meslihet sorsa yol körsitish qatarliqlarni öz ichige alidu.

2. Ailining qol astidiki xizmetkarliri bilen bolghan munasiwiti

bu munasiwet, ulargha siliq, yumshaq muamile qilishni, tekebburluq qilmasliqni, ularning hal - ehwalliridin yaxshi xewer tépishni öz ichige alidu. Bezi ailileridiki bala baqquchi qizlar we ayallarmu shu ailileming xizmetkarliri bolup hésablinidu.

3. Ailining xoshnilar bilen bolghan munasiwiti

musulman ailisining xoshniliri bilen bolidighan munasiwiti - xoshnilargha qulidin kélishiche yaxshiliq qilish, maddiy we meniwi jehetlerdin ulargha yardem qilish, ularni hörmetlesh, azar bermeslik, inaq we méhriban bolush qatarliqlarni öz ichige alidu.

5048/8306 - ebu shureyih edewiy reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem sözlewatqan chaghda, men uni öz közüm bilen körgen we uning sözini öz quliqim bilen tingshighan idim. U: kimki alleqa we axiret künige iman keltürse, qoshnisigha hörmet qilsun! Kimki alleqa we axiret künige iman keltürse, méhminigha heqqini bersun, dédi. Buni anglighan sahabilar: i allening resuli! Uning heqqi néme? Dep sorighanidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq jawab berdi: uning heqqi bir kéche kündüz mihman qilishtur. Uni normal mihman qilish üch kündur. Uningdin éship ketse, sahibxanning mihman'gha bergen yémek - ichmiki we qilghan xizmiti uninggha bergen sediqisi bolup hésablinidu. Kimki alleqa we axiret künige iman keltürse, yaxshi söz qilsun yaki shük tursun. (buxari: 6019)

ikkinchi, sile - rehim heqqide

sile rehim - uruq - tughqanlarning özara bir - birige maddiy we meniwi jehetlerdin yardem qilishish arqiliq arisidiki tughqanchiliqni dawamlashturushi démektur. Ata - anigha yaxshiliq qilishmu sile - rehimning türige kiridu. Islam dini musulmanlarni aililer otturisidiki tughqanchiliq munasiwitini inaq shekilde dawam étishke we héchbir zaman uruq - tughqanliqni üzüp qoymasliqqa chaqiridu. Allah taala quran kerimde peyghember eleyhissalamgha xitab qilish arqiliq, pütün musulmanlargha emr qilip mundaq deydu:

[وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا (26)]

"uruq - tughqan'gha, miskin'ge (yeni ajiz - uruq kembeghelge), ibni sebilge (yeni yurtidin ayrilip, yolda qalghan polsiz musapirge) xeyr - saxawettin heqqini bergin." (isra sürisi 26 - ayet)

5008/8261 - enes ibni malik reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini anglighanidim:

kimki rizqining keng bolushidin yaki ömrining uzun bolushidin xursen bolsa, sile rehim qilsun. (buxari: 2067)

uruq - tughqanlargha sile - rehim qilish maddiy we meniwi her ikki jehetni özichige alidu: maddiy jehettin sile - rehim qilish dégenlik, uruq - tughqanlardin birersi maddiy qiyinchiliqqa duch kelgen bolsa, uninggha pol - mal yardem qilish, qerizdar bolsa, uni üzüshke yardem qilish, késel bolsa, uni dawalitish we ulardin birersi ajiz bolsa, uning ishlirigha küchi bilen yardem qilish qatarliqlarning hemmisini öz ichige alidu.

Emma meniwi jehettin sile - rehim qilish dégenlik, uruq - tughqanlarni ziyaret qilish, késel bolsa yoqlash, chaqirsa ulargha qedem teshrip qilish, ularning musibetlirige teziye bildürüsh, xoshalliqlirini tentene qilish qatarliqlarni öz ichige alidu.

Sile - rehim qilish köpligen kishilerning chushen'ginidek, söz bilen, quruq salam bilen yaki ularni ziyaret qilip qoyush bilenla ada tapmaydu. Belki oruq - tughqanlargha öz nepsining menpeetliridin kéchip qolliridin kélishche yardimini yetküzüsh bilen bolidu.

Sile rehim qilinidighanlarning tertipiliri

imam newewi sile - rehim qilinidighanlarning tertipiliri heqqide mundaq deydu: "sile - rehimni eng awwal anigha, uningdin kéyin atigha, uningdin kéyin chong dada we chong anilargha, uningdin kéyin qiz - oghul qérindashlargha, uningdin kéyin tagha akilar we tagha achilargha uningdin kéyin qiz - oghul qérindashlarning we taghilarning perzentlirige, uningdin kéyin xoshnilargha, uningdin kéyin qéyin ata we qéyin ana qatarliq qodiliqtiki tughqanlirigha qilish kérek. Xoshnilargha sile - rehim qilishta, ularning sile - rehim qilghuchining öyige yéqin bolush we ozaq bolushidiki tertip boyiche ish élip bérilidu. Yénidiki xoshnigha sile - rehim qilish ozaqtiki qoshnigha sile - rehim qilishtin zörürdur. Shuning üchün, awwal yéqindikige, andin ozaqtikige qilish kérek.

Emma kishining öz ailisige yeni ayaligha we perzentlirige qilidighan chiqimliri ”sile - rehim“ nami bilen emes, belki ”nefeqe“ nami bilen atilidu. Nefeqe - sile - rehimdin awwalqi urunda turidu. Kishi öz ailisining nefeqisini toluq ada qilghandin kéyin, andin sile - rehimni ada qilishi kérek.

Sile - rehim qilishning hökmi

sile - rehim qilish herqandaq musulman, baligh, aqil bolghan kishining üstige perzdur.

Sile - rehimni üzüp qoyush gunahi kebirilerdin sanilidu. Sile - rehimning yoqirisi, uruq - tughqanlar üchün özining mal dunyasi, yüz - ayruyini we maddiy hem meniwi küchini ayimasliq. Sile - rehimning ednasi, ulargha chirayliq söz qilish we tebessum bilen qarashtin ibarettur. Kishilerge chirayliq söz qilish we tebessum bilen qarash hem ibadet hem sedeqidur.

Sile - rehim qilishning peziliti

sile - rehim qilishning peziliti intayin köptur. Tughqanlarning özara bir - birige sile - rehim qilishish arqiliq ularning arisidiki yéqinliq we diniy qérindashliq küchiyidu. Chünki dunyada, yéqin bolsun, yiraq bolsun uruq - tughqini bolmighan adem yoqtur. Pütün musulmanlar özlirining uruq - tughqanlirigha sile - rehim qilidighan bolsa, jemiyette sile - rehim qilinmighan ajiz, kembeghel qalmaydu.

5018/8272 - selman ibni amir reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: miskin'ge sediqe bérish

peqet sediqining sawabigha érishtüridu. Tughqanlargha sediqe bérish sediqe we sile rehimning sawabigha érishtüridu. (nesai: 2582)

5009/8262 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: nesebinglar ichidiki sile rehim qilishqa tégishlik kishilerni biliwélinglar. Shek shübhisizki, sile rehim, tughqanlar arisida méhri muhebbetni kücheytidu. Pul malgha beriket keltüridu. Ömürning uzun bolushigha seweb bolidu. (tirmizi: 1979)

5008/8261 - enes ibni malik reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini anglighanidim: kimki rizqining keng bolushidin yaki ömrining uzun bolushidin xursen bolsa, sile rehim qilsun. (buxari: 2067)

uruq - tughqanlargha qilghan yaxshiliqning sawabi yat kishilerge qilghan yaxshiliqning sawabidin köptur. Zakatnimu awwal éhtiyajliq uruq - tughqanlargha, andin bashqa musulmanlargha bérish ewzeldur.

5013/8266 - ebu hureyre reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: bir adem kélip: i allening resuli! Méning tughqanlirim bar. Men ulargha sile rehim qilip turimen. Biraq, ular manga sile rehim qilmaydu. Men ulargha yaxshiliq qilip turimen. Biraq, ular manga yamanliq qilidu. Men ulargha méhribanlarche muamile qilimen. Biraq, ular manga nadanlarche muamile qilidu, dégenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: eger sen heqiqeten éytqanliringdek qilghan bolsang, ularning gunahi özige, lékin sen bu ishni dawam qilipla tursang, alle tereptin bir qoghdighuchi sen bilen hemishe bille bolup, séni ulardin qoghdaydu, dédi. (muslim: 2558)

melumki, islam milliti köp kishilerning oyushmisidin terkib bolghan bir chong islamiy ailidur. Ijtimaiy jemiyettiki her bir ailining ezaliri öz ailisige sile - rehim qilghanning sirtida, aililermu öz ara, ailiwi sile - rehim qilishidighan bolsa, shu waqitta islam milliti allahning emrige muwapiq halda, heqiqiy dini qérindashlardin bolidu we heqiqiy musulman ummet bolup hésablinidu. Musulmanlarning bir ummet bolup birlik we inaqliq ichide bextlik yashishi peqet ularning özara sile - rehimlerni jari qildurushi arqiliq emelge ashidu. Birlik islam dinining eng awwalqi chaqiriqidur.

Sile- rehimning türliri

sile - rehim ikki türlük bolidu: ularning biri, omumiy sile - rehim; yene biri, xususiy sile - rehimdur.

Omumiy sile - rehim

omumiy sile – rehim , dunyaning herqaysi jayliridiki hermillet musulmanlarni bir - biri bilen baghlap turidighan omumyüzluk bir diniy baghlnish bolup, bu baghlinish allahning musulmanlargha ata qilghan eng katta némitidur. Musulmanlar mushu baghlinishning yüzisidin özlirining tilning, irqining, renggining we wetinining herxil bolushidin qeiynezer, özara bir - biri bilen heqiqiy qérindashlardur.

Bu omumiy sile - rehimni musulmanlar bir - birige méhribanliq körsitish, bir - birini allah yolida yaxshi körüsh, pende - nesihet qilishish, bir - birige payda yetküzüsh; ziyanlardin, xeterlerdin, balalardin bir - birini mudapie qilish; bir - birige yaxshi dua qilish, addisi bir - biri bilen uchrashqanda: essalamu eleykum (silerge amanliq bolsun), dep qizghin salam bérishish arqiliq ada qilishqa buyrulghan.

Xususiy sile – rehim

xususiy sile - rehim , ailidiki ezalarni bir - biri bilen baghlap turidighan tughqanliq munasiwitidur. Mesilen: ata - anilargha, tagha aka - tagha achilargha, qérindashlargha we perzentlerge qilin'ghan sile - rehim xususy sile - rehimge kéridu. Xususiy sile - rehimnimu omumiy sile - rehimni ada qilghandek ada qilimiz. Buning sirtida, xususiy sile – rehim üchün bir - birige maddiy jehettin yardem qilish, ziyaret qilip yoqlap turush, hal - ehwallirini sorash qatarliq heqler sabittur.

Omumen éytqanda, herikki türlük sile - rehim herkishining qolidin kélishche, imkaniyitining yar bérishche bir - birige yaxshiliq qilish, payda yetküzüsh we ularni ziyan - zexmetlerdin qoghdash arqiliq ada qilinidu.

Sile - rehimni üzüp qoyushning gunahi

sile - rehimni dawam qildurushni üzüp qoyushning gunahi éghirdur. Chünki sile - rehim musulmanlarning ortaq menpeetliri üchün buyrulghan bir ilahiy permandur. Kishilerning bir - birige sile - rehim qilishi arqiliq jemiyette yaxshiliq we beriket dawam qilidu. Sile - rehimni üzüp qoyghuchilar allah taalaning lenitige uchraydu. Allah taala quran kerimde bu tughrida mundaq deydu:

[وَالَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ اللّهِ مِن بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ اللّهُ بِهِ أَن يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الأَرْضِ أُوْلَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (25)]

"allahqa bergen wedini mustehkemligendin kéyin, uni buzghanlar, yer yüzide buzghunchiliq qilghanlar, allah taalaning sile - rehim qilishtin ibaret emrini tutmighanlar, ene shular lenetke duchar bolidu we ularning axiretliki yaman bolidu." (reid sürisi 25 - ayet)

bu ayettin shuni bilishimiz mumkiniki, sile - rehim qilishni terk etküchiler allahqa bergen ehdisini buzghan xainlar qatarida jazagha tartilidu. Chünki u, adem ewladining üstige burunla yuklen'gen bir perzdur.

5005/8258 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: shek shübhisizki, rehim (tughqandarchiliq) rehmandin shaxlap chiqqan sözdur. Alle uninggha: kim sanga riaye qilsa (yeni sile rehim qilsa), menmu uninggha (rehmitimni) yetküzimen. Kimki séni üziwetse, menmu uningdin (rehmitimni) üziwétimen, dédi. (buxari: 5988)

5007/8260 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: rehim (tughqanchiliq) ershke ésiqliq halette turup: kim méni yetküzse (yeni sile rehim qilsa), alle rehmitini uninggha yetküzidu. Kim méni üzse, alle uningdin rehmitini üzidu, deydu. (muslim: 2555)

5011/8264 - ebu bekri reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle taala pahishe ayalni we sile rehimni üzgen kishini dunyadimu, axirettimu jazalaydu. (tirmizi: 2511)

5019/8273 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini anglighanidim: insanlarning emelliri her peyshenbe ötüp, jüme kirgen kéchisi tekshürülidu. Sile rehimni üzgüchining emeli qobul bolmaydu. (ehmed: 9902)

5010/8263 - jubeyr ibni mutim reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: sile rehimni üzgüchi jennetke kirmeydu. (muslim: 2556)

bühedistiki ”jennetke kirmeydu“ dégen ibare, sile - rehimni terk etken

kishining jennetke, uninggha kiridighan birinchi qétimliq guruppa bilen kirelmestin, belki gunahigha layiq azaplinip bolup, andin kiridighanliqini ipadilise kérek.

Üchinchi, xoshnilar heqqide
xoshnilargha yaxshiliq qilish

xoshnilargha yaxshiliq qilish imanning eng körinerlik netijiliridin béridur. Chünki, xoshnidarliqning heqliri bekmu chongdur. Islam tarixidiki ölgilik zatlar birer kishining we ailisining yaxshi yaki yaman ikenlikini uning xoshnidarchiliqigha qarap bahalaytti. Ular awwal xoshniliridin u kishi heqqide suraytti, xoshniliri uni yaxshi aile dep teriplise, uninggha diyanetlik, yaxshi aile dep baha béretti. Eger xoshniliri uningdin zarlansa, exlaqidin shikayet qilsa, uning bilen quda bolush, xoshna bolush we muamile qilish qatarliq ishlardin wazkéchetti. Bizning millitimizdimu bu adet bar. Shunga ejdadlirimiz ”xoshnisigha qarap öy al“ dégen hékmetni békargha éytmighan.

5020/8274 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: jibriil eleyhissalam manga qoshnigha yaxshiliq qilishni tewsiye qiliwergechke, kéyinche qoshnini mirasxor qilip qoyidighan oxshaydu dep oylap qalghanidim. (buxari: 6014)

xoshnidarchiliqning heqliri

xoshnidarchiliqning heqliri hertürlük bolidu. Musulman kishining üstide, özining kapir xoshnisigha öteshke tégishlik birla heq bolup, bu bolsimu xoshnidarliq heqqi. Musulman kishining üstde özining musulman xoshnisigha öteshke tégishlik ikki heq bolup: uning biri, xoshnidarliq heqqi; yene biri, musulmanliq heqqidur. Musulman kishining üstide, özining musulman, uruq - tughqan xoshnisigha öteshke tégishlik üch heq bolup: bularning biri, xoshnidarliq heqqi; ikkinchisi, musulmanliq heqqi; üchinjisi, uruq - tughqanliq heqqidur. Musulman kishining üstide, özining musulman, uruq - tughqan, yéqin (yeni öyi uning öyige eng yéqin bolghan) xoshnisigha öteshke tégishlik töt heq bolup: bularning biri, musulmanliq heqqi; ikkinchisi, tughqanliq heqqi; üchinjisi, xoshnidarliq heqqi; tötinchisi yéqin xoshniliq heqqidur. Yéqin xoshna yiraq xoshnisidin elwette ewzeldur. Derhal yardimingizge ülgüridighan, bashqilarghimu yaxshi teripingizni qilip béridighan we sizni yalghuz qilmaydighan kishi elwette sizning yéqin xoshningizdur. Shunga xoshnidarliqning sirtida, yéqin xoshna bolghanliqining heqqi alahide ayrim birheq bolup békitilgen. Ejdadlirimizmu ”yiraqtiki tughqiningdin yéqindiki xoshnang yaxshi“ dep békar éytmighan.

Xoshnilargha yaxshiliq qilishning tertibi

xoshnilargha yaxshiliq qilishni öyge musape jehettin eng yéqin bolghinidin bashlash kérek. Öyge eng yéqin bolghan xoshnining heqqi, yiraq bolghan xoshniningkidin ehmiyetliktur. Shunga u awwal ada qilinidu.

5027/ 8281 - enes reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: béqinidiki qoshnisining ach ikenlikini bilip turup, qorsiqi toq yatqan kishi manga iman keltürgen bolmaydu. (elkebir 751 bezzar)

5028/8284 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: bir adem: i resulullah! Kishilerning éytishiche, palani ayal köp namaz oquydiken, rozinimu köp tutidiken we köp sediqe béridiken. Biraq, u qoshnilirigha til ahanet qilidiken?

Dégenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: u dozaxqa kiridu, dédi. U yene: i resulullah ! Kishilerning éytishiche, palani ayal az roza tutidiken, sediqinimu az béridiken, namaznimu az oquydiken. U qurut chaghliq az nersilerni sediqe qilidiken. Biraq, qoshniliriгha til ahanet qilmaydiken? Dégenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: u jennetke kiridu, dédi. (ehmed: 9383 ; bezzar)

tötinchi, kishilerning öylirige kirishtiki edep exlaqlar

kishilerning öylirige kirishte ishkni qéqip, ruxset sorap kirish islam sheritining körsetmiliridindur. Bir qétim ishikni chékishte achmisa, üch qétim chékish kérek. Chünki, birinchi qétimliq chékishte anglimay qalghan bolsa, ikkinchi qétimliq chékishte anglaydu. Ishikni échishni xalighan kishi üchinchi qétimliq chékishte achidu. Üchinji qétimliq chékishtimu achmisa, yaki öy sahibi öyide yoq, yaki échishni xalimighan bolushi éhtimal. Shunga üch qétim chékishte ishikni achmisa qaytip kétish lazim. Allah quranda:

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (27)]

"iy möiminler! Bashqilarning öylirige kirmekchi bolsanglar, ishikni qéqip (öy igisidin) ruxset sorap we ulargha salam birip andin kiringlar." deydu. (nur sürisi 27 - ayet)

beshinchi, ayallarning sirtqa chiqishidiki edepler

islam sheriiti ayallarning sirtqa chiqqanda, bashlirini, kökreklirini, boyunlirini yépip, ozün, ésil kiyimlerni kiyip chiqishlirini tewsiye qilidu. Bu, ayallarning ippet, nomuslirini qoghdash we hörmitini kötirish yolidiki eng ésil medeniyettur. Allah bu heqte mundaq deydu: " (ayallarsirtqa chiqqanlirida) licheklliri bilen kökreklirini yapsun."   (nursürisi 31 - ayet)

allah yene, ayallarning sirtqa chiqqanlirida bolsun, yaki öy ichide bolsun, namehrem erlerge tiklip qarimasliqini we zinnetlirini ulargha ashkara qilmasliqini tewsiye qilip mundaq deydu: "möimine ayallargha éytqinki, ular namehrem erlerge tiklip qarimisun. Ewret ezalirini yapsun. Körünüp turidighan qisimdin bashqa zinnetlirini ashkara qilmisun." (nur sürisi 31 - ayet)

allahning bu emri ayallarni hertürlük pitne - pasatlardin muhapizet qilish, sheytaniy heweslerge yol bermeslik we bundaq sheytani heweslerning kélip chiqishining aldini élish üchün bolup, netijide islamiy ailini yaman aqiwet we pitnelerdin qoghdashni meqset qilidu. Allah erlerni yat ayallargha arilishshtin tosup mundaq deydu: "siler peyghemberning ayalliridin bir nerse sorap almaqchi bolsanglar, perde arqisidin sorap élinglar. Mundaq qilish silerning dilliringlarnimu, ularning dillirinimu eng pak tutidu." (ehzab sürisi 53 - ayet)

peyghember eleyhissalam ayallargha telim bérishte, ulargha ayrim bir kün, erlerge ayrim bir kün belgüleytti. Ularni arilishishtin meni qilatti.

Altinchi, yimek –échmekning hökümliri we edep exlaqliri

ozuqluq üchün yiyish, ussuzluqni qandurush üchün ichish, eger zöröriyet tipilghanda haram nerse yaki özi ölüp qalghan haywan göshi bolsimu weyaki bashqilarning mili bolsimu uni kiyin tölep bergen teqdirde yiyish periz bolup , hedisning hökümi boyiche undaq qilghuchigha sawap birlidu. Hedisning hökümi boyiche yigen we ichken'ge sawap birilidu. Eger yimey ichmey ölüp qalsa , gunahkar bolidu. Chünki u özini- özi halaketke tashlighanliq bolidu. Insanning öz jinini saqlighudek miqdarda yiyishi perizdur. Namaz oqush, roza tutush qatarliq

ibadetlerni beja keltüreligidek quwetke irishtüridighan miqdarda yiyish kishini ejirge irishtüridu. Küch quwetni tiximu ashurush üchün toyghiche yiyish mubahtur. Toyup bolghandin kiyin yene üstige yiyish haramdur. Neple ibadetlerni jayida ada qilish , ilim öginish we ögitish üchün toyghuche yiyish sünnettur.

Tamaq yéyishning sünnetliri

1. bashlighanda bismillah déyish, axirida elhemdulillah déyish. Elhemdu sözini dégende yuqiri awazda démeydu. Peqet hemrahliri tamaq yep bolghanda yuqiri awazda désimu bolidu. Eger deslepte bismilah déyishni untup qalghan bolsa, isige yetkende "bismilahi ewwelehu we axirehu" désun.

2. tamaq yéyishtin burun we yep bolghandin kéyin qolini yuyush lazim. Tamaq yéyishtin ilgiri qolgha su bergende yashlarning qoligha deslep su bérish lazim. Chünki yashlar köprek, yashan'ghanlar bolsa sel azraq yeydu. Tamaqni yep bolghandin kéyin deslepte yashan'ghanlarning qoligha su bérish lazim. Chünki bir hediste mundaq déyilidu "kichiklirimizge rehim, chonglirimizgha hörmet qilmighanlar bizdin emes" shundaq qilghanliq chonglarni hörmet qilghanliq bolidu.

3260/5461 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: biringlar tamaq yémekchi bolsa, ”bismillah “ dep bashlisun! Nawada béshida ”bismillah“ déyishni untughan bolsa, ésige kelgende ̥bs̊ismillahi ewwelehu we axirehu (yeni béshidimu we axiridimu bismillah) dewetsun! (ebu dawud: 3767)

3. nanning üstige tuz körisi yaki qacha qochidek nersilerni qoyush, qolni yaki pichaqni nan bilen sürtüsh mekrohtur. Shireni nan bilen értishqa bolmaydu .

4. tekebburluq yüzidin bolmisila, yölinip olturup tamaq yéyishning héch yamini yoq . Héch yamini yoq dégen söz undaq qilmasliqning ewzel ikenlikini ipadilep béridu.

3272/5481 - shueyb ibni abdullah ibni emr dadisining mundaq dégenlikini riwayet qilidu: héchkim peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yölenchükke yölinip olturup tamaq yéginini yaki kishilerning aldigha chiqip mangghanliqini körüp baqmidi. (ebu dawud: 3770)

5. bash ochuq olturup tamaq yéyishmu tallan'ghan qarashqa asasen mekrohtur.

6. nanning ötturisini yep, chörisini qoyup qoyush yaki ésil pishqan yérinila yéyish we bashqa yerlirini qoyup qoyush israpchiliqtur. Lékin u qoyup qoyghan qismini yeydighan bashqa biri bolsa, uning héch yamini yoq. Shundaqla aq nanlar ichidin birer aq nanni tallap yése yaki chishi bolmighanliqtin yumshaq nanni tallap yése, buningmu héch yamini yoq.

7. nanni yerge tashliwétish mekrohtur. Kishi öyidiki chaghda nan teyyar bolup qalsa, tétitqugha saqlap olturmastin nanni yégech olturush nan'gha hörmet qilghanliqtur. Emma méhmandarchiliqta bolsa, tamaqqa teklip qilinishini kütüp olturidu .

8. qolidin chüshüp ketken birer toghram nanni tashliwétishke bolmaydu. Chünki u israpchiliqtur shunga uni aldi bilen yéwétidu.

3278/5488 - jabir ibni abdullah reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: biringlarning qolidin birer loqma tamaq chüshüp ketse, uni sheytan'gha tashlap qoymay élip,

taziliwétip yésun! Tamaqtin kéyin qolini yalimay turup qolyaghliqigha sürtmisun ! Chünki u, beriketning qaysida (yeni yep bolghinida yaki qolida qalghinida) ikenlikini bilmeydu. (muslim: 2033)

9. tamaqni yégili bashlighan waqitta qachining otturisidin yémeslik sünnettur. Chünki beriket qachining otturisigha chüshidu. Bir xil tamiqi bar qachidin tamaq yégende qachining bir terepidin yéyish sünnettur. Eksiche, türlük méwe qoyulghan qachidin méwe yégende xalighan türni élip yése bolidu.

3270/5477 - ibni abbas reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: tamaqning berikiti otturida bolidu, shunga tamaqning otturidin yémey etrapidin yenglar! Dégen. (tirmizi: 1805)

10. tamaqni öz aldi teripidin élip yéyish sünnettur. Tamaqni hemrahining aldidin élip yégende, bolupmu shorpa we shuningdek tamaqlarni yégende uni biaram qilip qoyidu. Eger yeydighan nerse xorma bolsa, xalighan yerdin yéyish mubahtur.

3267/5473 - salim dadisidin peyghember sellellahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: sol qolunglar bilen tamaqmu yémenglar, sumu ichmenglar ! Chünki sheytan sol qoli bilen yeydu we sol qoli bilen ichidu. Nafining riwayitide: sol qoli bilen bir nerse bermisun we almisun dégenliki qoshup zikri qilin'ghan. (muslim: 2020)

11. tamaq yégende sol putini yatquzup, ong putini tiklep olturidu.

3274/5483 - enes ibni malik reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yükünüp olturup xorma yewatqanliqini körgen. (muslim: 2044)

12. tamaqni bek qizziq yémeslik we purimasliq lazim.

13. tamaq yewatqanda gep söz qilmastin yéyish mekrohtur. Chünki u ötpereslerge oxshap qalghanliq bolidu. Yaxshi gep qilish lazim. Tamaq yewatqanda ölüm, dozax, késel qatarliqlargha oxshash köngülni biaram qilidighan sözlerni qilishqa bolmaydu.

14. qachida qalghan tamaq qalduqlirini tashliwetmestin yalash lazim. Barmaqlarni qol sürtidighan birer nerse bilen sürtüshtin ilgiri uningdiki tamaq yuqindilirini yalash sünnettur.

3275/5485 - ibni abbas reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: biringlar tamaq yése, qolini yuyushtin ilgiri yaliwetsun yaki yalitiwetsun. (buxari: 5456)

3276/5486 - keib reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem tamaqni üch barmiqi bilen yeytti, tamiqini yep bolghandin kéyin barmaqlirini yalaytti. (muslim: 2032)

15. eger éhtiyaj bolghanda nanni pichaq bilen késish mekroh emes.

16. tamaqni özre bolmisila ong qolda yéyish lazim.

17. ushtulghan nan bar turupmu, saq nanni yéyish toghra emes.

18. tamaqni yerge sélin'ghan dastixan'gha qoyush tamaq yéyishning edep exlaqliridin biridur .

3263/5465 - jabir ibni abdullah reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: eger bir kishi öyige kirgende we tamaq yégende ”bismillah“ dése, sheytan hemrahlirigha: ”silerge bu yerde qonalghu jaymu, kechlik tamaqmu yoq boldi“ deydu. Eger öyige kirgende: ”bismillah“ démise, sheytan hemrahlirigha: “silerge bu yerde qonalghu

orun bar boldi“ deydu. Andin tamaq yégendimu: ”bismillah “ démise, sheytan hemrahlirigha: ”silerge bu yerde qonalghu jaymu, kechlik tamaqmu bar boldi“ deydu. (muslim: 2018)

3255/5456 - enes reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem pütün hayati boyiche üstelde tamaq yep baqmighan, shundaqla pütün hayati boyiche kakcha yep baqmighan. (buxari: 6450)

3256/5457 - enes reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning hayatida texside tamaq yep baqqanliqi, kakcha yep baqqanliqi weyaki üstelde tamaq yep baqqanliqini bilmeymen. Qetade (rawi) din: undaqta, tamaqni némide yeytti? Dep soralghanidi. U: dastixanda yeytti, - dep jawab berdi. (buxari: 3586)

19. tamaq yéyishtin ilgiri éghizni chayqash sünnet emes. Lékin junub kishining éghizni chayqashtin ilgiri tamaq yéyishi mekrohtur. Eksiche heyzdar ayalgha mekroh bolmaydu.

20. tamaq qoyushni yash we ilimde chong kishidin bashlaydu.

Tamaqta diqqet qilidiƺan ishlar

1. tamaqni bash barmaq, körsetküch barmaq we ottura barmaqtin ibaret üch barmaq bilen yéyish lazim.

2. tamaq kélidighan terepke qarap turuwalmasliqi, aghzidiki tamaqni yütüp bolmay turup yene tamaq salmasliqi kérek.

3. daim dégüdek bir qétim tamaq yep bolghandin kéyin arqidin yene bir qétim tamaq yémeslik kérek. Chünki tamaq ayrim ayrim yéyilse, kéyinki tamaq desleptiki tamaqning singip bolushidin ilgiri kiridu. Buning bilen ashqazan buzulidu.

4. yol üstide tamaq yéyishke bolmaydu.

5. öre turup yaki kétiwétip tamaq yéyishkimu bolmaydu. Bezi alimlar undaq qilishni exlaqsizliq, peskeshlik hemde nepsini tutalmasliq dep hésablighan.

6. nan uwaqlirini yollargha qoyup qoyushqa bolmaydu. Peqet chümülilerning yéyishi üchün qoyup qoysa bolidu.

7. qarangghuda tamaq yéyish cheklen'gen ishtur.

8. Tamaqtin qorsiqini toyghuzup andin turushi kérek. Peqet namazning oqulup bolushidin ensirise, qorsiqi toymastin turup ketsimu bolidu.

Yettinchi, méhmandarchiliqning edep exlaqliri

méhman qilish peyghemberler (allah ulargha rehmet we saalmlar yollisun!) süpetlen'gen ésil exlaqlardin biridur. Peyghember eleyhissalammu sahabilarni nurghun hedislerde méhmanlarni méhman qilishqa righbetlendürgen.

1. eger bir kishini birla waqitta ikki adem méhmandarchiliqqa chaqirghan bolsa, ularning mertiwiliri teng bolghan teqdirde, özige qaysisining ishiki yéqin bolsa shuning öyige baridu. Undaq bolmisa, dostluq we köyümchanliq jehette qaysisi yéqin bolsa shuning öyige aldin baridu.

2. sahibxan méhmanlarning aldida xizmetchisige achchiqalnmasliqi kérek, undaq qilsa ularni wehime bésiwalidu. Bek kemsözmu boliwalmasliqi lazim.

3. méhmanni dep ailisidikilerge béxilliq qilishqa bolmaydu. Chünki ular izzetlinishke eng heqliq kishilerdur.

4. bir öydin balini qoyup qoyup atini, qérindishini qoyup qoyup yene bir qérindashni, eger her ikkilisi chong bolghan teqdirde, chaqirishqa bolmaydu. Chünki bu köngül aghriqi tépip béridu.

2513/4186 - enes reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellemning iranliq bir qoshnisi bar bolup, u adem shorpini bekmu mézilik qilatti. Bir küni, u adem shorpa qilip, peyghember sellallahu eleyhi wesellemni chaqirghili keldi. Peyghember eleyhissalam aishe reziyellahu enhani isharet qilip turup: unimu chaqirdingmu? Dep soridi. Iranliq: yaq, dégenidi. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem: undaqta, menmu barmaymen, dédi. U adem yene kélip chaqirdi. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem yene: unimu chaqirdingmu? Dep soridi. Iranliq yene: yaq, dégenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: undaqta, menmu barmaymen, dédi. Iranliq üchinchi qétim chaqirip keldi. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem: unimu chaqirdingmu? Dep soridi. Iranliq: hee, dédi. Shuning bilen, ikkisi derhal orunliridin turup, iranliq qoshnisining öyige arqa - arqidin kirip ketti. (muslim: 2037)

5. méhmanning edep exlaqining jümlisidin biri shuki, u sorunda yaxshi jayni igelliwalmasliqi, törge chiqiwalmasliqi, belki kemter bolushi lazim .
6. méhman qilghuchining ruxsitini almastin, bashqa birini méhmandarchiliqqa élip bérishqa bolmaydu. Eger chaqirilghuchigha chaqirilmighan bir adem egishiwalsa, uninggha ruxset bermeslik we uni meni qilish lazim. Eger sahibxanning öyige yétip barsa, egishiwalghan ademge ruxset bérishi yaki meni qilish üchün uni sahibxan'gha bildürüsh lazim.
7. méhmandarchiliqning edep exlaqliridin yene biri shuki, sahibxan méhman chaqirghanda méhman bolghuchi özi bilen bille élip kélishni xalaydighan kishinimu chaqirishi kérek.
8. méhman'gha chaqirghanda tughqanlirini untup qalmasliq kérek.
9. sahibxanning méhmanlar bilen ular xalimaydighan kishini bille olturghuzushi toghra emes. Xalimighan kishi bilen birge tamaq yéyishkende tamaqni chala yéyishke seweb bolup qalidu.
10. méhman peqet öy igisining raziliqi we ruxsiti bilenla chiqidu. Bu turushta diligha köre ish qilish lazim. Shunga öy igisining yénida uni malalliqqa tashlap qoyghidek derijide uzun turiwalmasliq kérek.

Mihmandarchiliqning tamaq üstidiki edep- exlaqliri

1. tamaqni téz ekilish méhmanni hörmetligenliktur. Eger méhmanlar hazir bolup, bir yaki ikki adem belgilen'gen waqittin kéchikip qalsa, kélip bolghanlarni méhman qilish ewzeldur. Peqet kéchikip qalghuchi kembeghel yaki tamaqning özi kelmey turup tamaq tartilishtin köngli yérim bolidighan adem bolsa, saqlashning héch yamini yoq.
2. méhman tamaqni yep bolghandin kéyin paranggha chüshüp olturuwalmasliq kérek. Peqet öy igisi olturghuziwalsa héchqisi yoq.
3. méhmanlar tamaq yep bolghandin kéyin qaytishqa ruxset sorisa, ularni tutuwalmasliq kérek.
4. méhmanlarni uzun saqlitiwetmeslik, ular özlirini ongshap olturup bolghichilik tamaqni aldiritip élip kelmeslik, kéyin kelgenler burun kélip bolghanlarni tar yerge qistap qoymasliq, eger öy igisi jay körsetse, qarshiliq qilmastin choqum körsütülgen shu jaygha bérip olturush, eger méhmanlardin biri hörmet bildürüp törge chiqishni teklip qilsa, kemterlik qilip uningdin töwen orunda olturush kérek.
5. közini aldidiki yeydighan tamiqigha tikishi, onggha we solgha qarimasliqi,

tamaq yewatqanda kishilerning yüzlirige qarimasliqi, ularning tamaq yéyishige qarap turuwélip, ularni xijil qilmasliqi, belki közini özining aldigha qaritip, özi bilen meshghul bolushi kérek.

6. tamaqni az az élip yéyishi, obdan chaynishi, béshini igiz kötürüwalmasliqi, aghzini heddidin ziyade yoghan achmasliqi, bedenlirini we kiyimlirini tutmasliqi, chüshkürmekchi yaki yötelmekchi bolsa, yüzini yan terepke burushi yaki qoli bilen aghzini tosushi lazim.

7. hemrahini tamaqqa teklip qilip méhribanliq körsitishi, hemrahidin köprek yewélishni meqset qilmasliqi lazim. Tamaq ikkisining arisida ortaq bolushidin qetiynezer hemrahigha muwapiq bolmighan teqdirde, artuq yewélish haramdur. Belki u hemrahigha ötünüp bérishni yeni bir qachida olturup tamaq yégen hemrahidin azraq yéyishni meqset qilishi kérek.

8. bir qétimda ikki xormini aghzigha teng sélishqa bolmaydu. Peqet hemrahining raziliqigha uyghun bolsa bolidu. Undaq bolmisa, hemmisi bir qétimda ikkidin xorma yéyishi yaki shundaq qilghuchi bashqilardin ruxset élishi kérek. Eger hemrahi tamaqni az yése, uni yéyishke teklip qilip turushi we "yégin" déyishi kérek. "yégin" dégen sözni üch qétimdin artuq tekrarlashqa bolmaydu.

9. tamaqtin turghanda yol bashchimiz muhemmed eleyhissalamning ümmiti ichidin ach qalghanlar heqqide allah taalaning jazagha tartip qélishidin ensirigen halda turushi, tamaqtin kéyin allah taalagha hemdi éytishi kérek.

10. dastixan üstide birer adem üchün hörmet bildürüsh yüzisidin orunidin turulmaydu.

11. aldigha qoyulghan tamaqni we ichimlikni eyiblimeslik, lékin uni yaqtursa yéyish, yaqturmisa yémeslik lazim.

12. eger birining yénida méhman bolup, uning dastixinidiki tamaqtin bir loqma élip, shu dastixanda özi bilen bille olturghan bashqa birige sunup berse, tamaq sunulghan kishining uni élishi durus bolidu. Bu, kishilerge yaxshi muamile qilghanliq hésablinidu. Eger uni bashqa dastixandiki kishige sunup berse, ikkinchi dastixandiki tamaqning turidin sunup bergen teqdirde durus bolidu. Undaq bolmisa durus bolmaydu.

13. méhman bolghuchi müshükke tamaq berse bolidu, itqa berse, gerche u öy igisining iti bolghan teqdirdimu durus bolmaydu. Tilemchigimu, birer éhtiyaj üchün kelgen kishigimu méhman tamaq bermeydu.

14. méhmanlarning éship qalghan tamaqni élip kétishigimu bolmaydu. Méhmanning öy igisidin su we tuzdin bashqa nersini telep qilishi toghra emes.

15. méhmanning edep exlaqining jümlisidin biri shuki, u öy igilirige qarita mexsus tamaq teklipide bolmasliqi, birer nersining özini keskinlik bilen telep qilmasliqi kérek. Chünki sahibxan'gha uni teyyarlash qiyin bolup qélishi mumkin. Japa bolup qélishtin ensirigende ehwal mushundaq bolidu. Emma mexsus tamaq teklipidin sahibxan xushallinidighan we uni teyyarlash asan bolidighan sharaitta, teklip qilish mekroh emes, belki shundaq qilish telep qilinidu.

16. sahibxanning méhman'gha bek ching turiwalmastin "yégin, alghin" déyishi we öz qoli bilen uninggha tamaq élip bérishi musteheptur. Mana bu chirayliq muamile qilghanliq we méhmanni izzetligenlik bolidu.

17. méhmanning sahibxandin tamaqning halal yaki haramdin kelgenlikini sorash heqqi yoq.

18. eger méhman tamaqni öz öyide yégen miqdarda yése, insap qilghanliq

bolidu. Öyide yégen miqdardin jiqraq yése, iltipatqa érishken bolidu. Eger uningdin az yése, ikki yüzlük qilghanliq bolidu.

Sekkizinchi, qérindashlarni we dost yarenlerni ziyaret qilishning sheri qilip belgilen'genliki

qérindashlarni yeni diniy qérindashlarni ziyaret qilish allah taalagha yéqinlashturudighan chong ishtur we eng aliy xislettur. U ziyaretler ichide eng ewzel ziyaret bolup, peyghember eleyhissalam u ziyaretni hemishe qilip turatti. Qérindashlirini ziyaret qilatti, ularning ehwalini igelleytti we ular bilen bille tamaq yeytti.

Ziyaret qilghuchining özi élip kelgen nersisini ziyaret qilin'ghuchigha teqdim qilishi ziyaretning mukemmel ipadisi bolup, u dostluqni ispatlaydu, méhri muhebbetni kücheytidu. Ziyaret qilishning peziliti heqqide nurghun hedisler riwayet qilin'ghan.

1382/2369 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki bir késelni yaki qérindishini alle üchün yoqlisa, nida qilghuchilardin biri uninggha: sanga mubarek bolsun, qedimingge mubarek bolsun, jennettin bir orun tuttung, dep nida qilidu. (tirmizi: 2008)

4716/ 7828 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir kishi bashqa bir kenttiki qérindishini yoqlap kélish üchün mangghanidi, alle taala uning yoligha bir perishtini közetchilikke turghuzup qoydi. U adem perishtining aldigha yétip kelgende, perishte: nege barisen? Dep soridi, u adem: bu kenttiki qérindishimni yoqlap mangdim, dédi. Perishte: uningda élishing barmidi? Dep soridi, u: yaq, men uni alle ezze wejellening raziliqi üchün yaxshi körgen, dégenidi, perishte: undaqta, bilip qoyghinki, men allening sanga ewetken elchisi bolimen. Sen u qérindishingni qandaq yaxshi körgen bolsang, allemu séni shundaq yaxshi köridu, dédi. (muslim: 2567)

5051/8311 - enes reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: herqandaq bir musulman bende allening raziliqini közlep bir qérindishini ziyaret qilghili kelse, asmandin bir jakarchi: ”ejepmu yaxshi ish qilding, jennet sanga mubarek bolsun !“ dep nida qilidu. Allemu ershining astidikilerge: ”bendem méning raziliqimni közlep ziyaret qildi. Uning mukapatini özem bérimen“ deydu. Alle uni jennet bilen mukapatlaydu. (bezzar: 1918)

toqquzinchi, yol üstide emel qilishqa tégishlik edep - exlaqlar

1. öydin sirtqa chiqqan er kishining uchrighanla nersige tikilip qarimasliqi yaxshidur. Shunga u éhtiyaj bolmighan ehwal astida ong we sol tereplerke köz yügürtmesliki kérek. Eger mangidighan yol, yasinip chiqqan ayallardin xali yol bolsa, höküm mushundaq bolidu. Undaq bolmisa, erning közini yighishi wajiptur. Peqet qarashqa mohtaj bolsa, mesilen, etrapqa diqqet bilen qarashqa alaqidar wezipe alghan bolsa, üstige yüklen'gen wezipini ada qilish üchün qarashqa mohtaj bolghan nersige qarash durus bolidu.

2. ong we solgha tola qarash, kelgen ketken we qimirlighan hemme nersige nezer sélish, shundaqla hemme sözni anglashqa orunush shallaqliq we tenteklikning alamitidur. Uning eksiche éghir bésiq bolush, yürüsh turushta salmaq bolush yaxshi ésil süpetlikning alamitidur.

3. öydin chiqquchining "bismillah, tewekkeltu elellah, lahewle welaquwwete illa billah , allahning ismi bilen chiqimen, allahqa tewekkul qildim, allahtin bashqa héch küch quwwet igisi yoqtur" dep chiqishi telep qilinidu.

4. eger ammiwi yol bésiq bolghan teqdirde, bir ademning özining igidarchiliqidiki yerdin peyda qilghan yaki birer emeldar öz puli bilen yasatqan yoldin ötüshi durus bolidu. Eger u yer esli mülük bolup, bashqilarning heqqi bolmisa we sheri jehettinmu yol qilish toghra bolmisa, uningdin ötüsh durus bolmaydu. Chünki wali melum bir ademge chong yoldin musulmanlargha ziyan salmighan halette tarmaq yol yasash üchün jay körsitip bérishi kérek.

5. bir ademning oghri bilen birge méngishi toghra emes. Birge méngip qalghanda töhmetke qalidu.

6. eger bir yolda kétiwétip sugha duch kelgen teqdirde melum bir ademning yéridin ötmektin bashqa amal bolmisa, uningdin ötüshning héch yamini yoq. Chünki u zörüriyet hésablinidu.

7. éhtiyaj bolmighan ehwal astida yol üstide olturush mekrohtur.

4680/7777 - ebu telhedin mundaq riwayet qilinidu: biz öyning aldida olturup paranglishiwatattuq, peyghember sellallahu eleyhi wesellem ishik aldimizdin ötüp kétiwétip: néme üchün kochilarda olturisiler? Kochilarda olturmanglar ! Dédi. Biz: biz gunah ish qilmay, özara parangliship olturduq, dések, peyghember eleyhissalam: eger bu yerlerde bek olturghunglar kelse, uning heqqini ada qilip olturunglar. Yeni namehremlerge qarimanglar, salamni ilik élip, yaxshi sözlerni qilip olturunglar! Dédi. (muslim: 2161)

oninchi, uxlashning edep - exlaqliri

1. taharetlik halda uxlash lazim. Kéchide turup namaz oqushni niyet qilghan kishi üchün taharet uning kéchide qopushigha emeliy tesir körsitidu.

5728/9360 - bera ibni azib reziyellahu enhuma mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem manga: uxlash üchün yatmaqchi bolghiningda, namazgha taharet alghandek taharet alghin, andin ong teripingni bésip yatqin we: ”i alle! Ümid qilghan we sendin qorqqan halda özümni sanga tapshurdum, sanga yüzlendim, ishlirimni sanga hawale qildim we sanga tayandim. Sendin bashqa panahgahimmu yoq, qutuldurghuchimmu yoq. Men sen nazil qilghan kitabqa, sen ewetken peyghemberge iman éyttim “ dégin! Shuning bilen, sen shu kéchisi ölüp ketseng, iman bilen kétisen. Bu sözler séning shu kündiki eng axirqi sözüng bolsun dédi. Men (rawi): bu duani bera ibni azib reziyellahu enhumaning aldida qaytilap: sen ewetken elchi (resul)ge. Dep oqughanidim. U: yaq, sen ewetken peyghember(nebiy)ge. Dep oqu! Dédi. (buxari: 6311)

2. ong yénini bésip, qible terepke qarap yétishi yaki ongdisigha yétishi lazim. Özrisiz halette, mesilen, qorsiqining aghrip kétish xewpi bolmighan ehwal astida, düm yatmasliqi kérek.

5735/9367 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember eleyhissalam uxlimaqchi bolghanda ong teripimizni bésip yétishqa we: ”i allahim! I asmanlarning, zéminning we büyük ershning perwerdigari! I bizning we barliq sheyilerning perwerdigari! Dan we uruqlarni bixlandurghuchi, tewrat, injil we furqanlarni nazil qilghuchi alle! Sanga séghinip barliq nersilerning sherridin panah tileymen. Ularning kokulisi séning qolungdidur. I alle! Sen ewwelsen, sendin ilgiri biri yoq. Sen axirsen, sendin kéyin biri yoq. Sen ashkarisen (yeni mewjutluqung delil - pakitlar bilen eqil igilirige ashkaridur), séningdek ashkara

biri yoq. Sen mexpiysen (yeni séni köz bilen körgili bolmaydu, séning zatingning mahiyitini tonushqa eqiller yételmeydu), séningdek mexpiy biri yoq. Bizni qerzdin xalas qilghin, namratliqtin qutqazghin dep dua qilishqa buyruytti. (muslim: 2713)

3. rahetpereslik bilen körpilerni qat - qat sélip yatmasliq, uxlimaqchi bolghanda chiraqni öchürüp yétish kérek.

4. uxlash aldida allahni sheriet belgiligen zikirler bilen yad étish sünnettur.

5727/9359 - bera ibni azibtin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: i palani! Uxlash üchün yatqiningda: ”i alle! Ümid qilghan we sendin qorqqan halda özümni sanga tapshurdum, sanga yüzlendim, ishlirimni sanga hawale qildim we sanga tayandim. Sendin bashqa panahgahimmu yoq, qutuldurghuchimmu yoq. Men sen nazil qilghan kitabqa, sen ewetken peyghemberge iman éyttim “ déseng, andin shu kéchisi ölüp ketseng, iman bilen kétisen, ölmey qalsang, ejir alisen. (buxari: 7488)

5. kéchisi oyghinip ketse, peyghember eleyhissalam qilidighan dualarni qilish lazim.

5726/9358 - huzeyfe reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember eleyhissalam yotqan'gha kirgende: i alle! Séning isming bilen yashaymen we séning isming bilen ölimen deytti. Seherde ornidin turghanda: jimi hemdu sana bizni wapat tapquzghandin kéyin tirildürgen alleqa xastur. Axiri shu allening dergahigha qaytimiz deytti. (buxari: 7394)

6. uxlash aldida yene tekbir eytish, tesbih eytish we hemdi iytish sünnettur.

7. uxlashtin burun yene yamanliqtin panah tilesh dualirini oqush sünnettur.

5725/9357 - aishe reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: peyghember eleyhissalam yotqan'gha kirgende, ikki aliqinini échip turup, süre ixlas, süre feleq we süre nasni oqup, aliqinigha hüretti. Andin aliqanliri bilen yüzini we bedinini (alqini yetken yergiche) silaytti. Kéyin aghrip qalghan chéghida, mendin shundaq qilip qoyushni telep qilghan. (buxari: 5748)

8. kéchide namaz oqush üchün niyet qilghan kishining kündüzlük uyquni uxliwélishi musteheptur. Kündüzlük uyquni uxlashning sheri qilip belgilen'gen waqti kündüzning yérimidin bashlap, kün qayrilishqa az qalghan waqitqichilik bolidu. Sheri qilip békitilgen kündüz, tang yorighandin tartip kün olturghiche bolidu. Etigen terepte uxlashqa bolmaydu. Chünki u, bezi alimlarning éytqinidek, kishini döt qilip qoyidu. Sham bilen xupten arisida, shundaqla esirdin kéyinmu uxlashqa bolmaydu. Kündüzning otturisida uxlash mustehep bolup, u, yuqirida bayan qilghinimizdek, kündüzlük uxlash waqtidur.

Aile hayati heqqide soal - jawablar

1. Soal: awamning étiqadida: biraw bir ayal bilen zina qilip bolup, andin ikkisi öylenmekchi bolsa, bu ikkisining qilmaqchi bolghan nikahi chüshmeydu, deydighan chüshenje bar, buning dinimizda asasi barmu?

Jawab: az sandiki bezi alimlar bundaq nikahni durus emes dep qarighan bolsimu, islam fiqhishunas alimliri we bashqimu alimlar nikahlinishning shertliri (yeni qiz - yigitning raziliqi, guwahchilarning hazir bolushi qatarliq shertliri) toluq bolghan iken, bündaq nikah durus we chüshidu dep qaraydu. Chünki, allah quranda:

[الزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى

"zina qilghuchi er peqet zina qilghuchi ayalni yaki mushrik ayalnila alidu. Zina qilghuchi ayal peqet zina qilghuchi erge yaki mushrikkila tigidu" dégen. (nur sürisi 3 - ayet) bu ayetke asasen, zina qilghuchi er bilen zina qilghuchi ayal bir - biri bilen bolsun yaki bashqisi bilen bolsun nikahning shertlirining toluq bolush sherti bilen nikahlinalaydu. Belki bu ayetning mezmuni, bir - biri bilen zina qilghan er bilen ayal ikkisining bir - biri bilenla öylinishi kéreklini teqezza qilidu. Emma zina qilghuchi er yaki ayal eger musulman bolsa, uning mushrik (butperes) bilen öylinishi yaki uninggha yatliq bolushi durus emestur.

2. Soal: öylnishitin burun bir - biri bilen zina qilghan er - ayalning bu öylinishi ularning qilghan zinalirining gunahi üchün kaparet (yeni kechürüm) sanilamdu?

Jawap: ularning öylinishi ularning burun qilghan zinalirining gunahliri üchün kaparet sanalmaydu. Belki ular gunahliri üchün ayrim tewbe qilishi lazim. Ular zinadin saqlinish niyiti bilen öylen'genliki üchün ayrim sawab tapidu. Chünki, haramdin saqlinish sawapliq ishtur.

3. Soal: ayal özining meshghuliyiti yaki harghinliqi sewebidin érining righbitige unimisa toghra bulamdu?

Jawab: ayal kishining meshghuliyiti qanchilik muhim bolishidin, qanchilik harghin bolushidin qetinezer érining telipige maslishishi muhimdur. Eger ayal undaq qilmighanda, érining sirtqa qarap qélishigha sewebkar bolidu. Netijide, ziyanni ayal kishi tartqan bolidu. Eger ayal kishi adet körgen yaki tughutning qénidin pak bolmighan halette bolsa, érining uni jinsiy munasiwetke zorlishi toghra emes. Bundaq erkishimu gunahkar bolidu.

4. Soal: adet yaki tughutning özrisini bahane qilip ayal kishining éridin yiraqliship, ayrim yétiwélishi toghrimu?

Jawab: toghra emes, chünki er kishining, ayali adet körgen yaki tughutluq bolghan halliridimu, (kiyimini yeshmestin) uning bilen birge yétishi, köngül échishi we jinsiy munasiwettin bashqa yéqinchiliqlarni qilishi heqqidur. Mundaq qilish er - ayal her ikkisi üchün yaxshi. Emma erkishi özining hewisini idare qilalmastin, meni qilin'ghan ishni ishlep qoyushidin qorqsa birge yatmighini we ayaligha artuqche yéqinlashmighini yaxshidur.

5.soal: er xotunlar özlirining jinsiy heweslirini qozghitish üchün jinsiy filimlerni körse bolamdu?

Jawab: qetiy bolmaydu, chünki er - ayal bolmighan ikki jinsning bir - birige tikilip qarishi quranning hökmi bilen qetiy haram bolghan yerde, filimlarda bolsimu bashqilarning ochüq bedenlirige qarash qandaqmu jaiz bolsun?! Beziler filim dégen resim we xiyaldin ibaret nerse bolghachqa, uni körse bolmamdu? Déyishi mumkin, lékin filim resim bolsimu, u, kishilerning öz süritidur. Uni körüsh haramdur. U xiyalmu emes, belki eynen sürettur.

6. Soal: öylinishke pütüshken qiz bilen yigitning ata - anisi ularning toy qilishigha muwapiq kelmigini üchün qizni élip qéchish toghra bolamdu?

Jawab: toghra bolmaydu, chünki mundaq qilish gerche nikahning shertlirige noqsan yetküzmigen bolsimu, islam exlaqigha we telimatigha xilap ishtur. Qizlarni, ularning ata - anisini qayil qilip, ularning qolidin élish dinimizning exlaqidindur.

7. Soal: ata - anisi muwapiq kelmeslikte ching turiwalsa néme qilish kérek?

Jawab: yurtning motiwerlirini, ata - anisining yéqin ademlirini, ölümalarni

arigha sélish arqiliq ulargha wez - nes'het éytquzush – eger ikkisi toy qilmighanda, bir - biridin wazkichelmigenliktin yolsiz, binormal ishlarning kélip chiqidighanliqidin, ata - anining axiri pushayman tartip qalidighanliqidin agahlandurush arqiliq ularni qayil qilish, sewirchanliq bilen ularni qayil qilishqa tirishish kérek.

8.soal: öylinishke shert - sharaiti yar bermigenler özlirini haramdin saqlash üchün néme qilishi kérek?

Jawab: ular peyghember eleyhissalamning körsetmisi boyiche, roza tutushi kérek. Chünki roza tutush jinsiy shehwetni azaytidu. Mundin bashqa charilermu bar, mesilen: namehrem ayallargha tikilip qarimasliq, quran oqushni özige adet qilish, jinsiy hékaye, jurnallarni oqumasliq we jinsiy filimlarni körmeslik, eng muhimi pikir - xiyalini bashqa ishlar bilen meshghul qilish, ayallar toghruluq oylanmasliq qatarliqlar ulargha sewir – taqet ata qilidu.

9.soal: tughut jeryanida ölüp ketken ayal kishi shehidliq derijiside ölgen bolidu, déyilidu. Bu sözning asasi barmu?

Jawab: tughut jeryanida ölüp ketken ayalni köpligen alimlar shehidlar qataridin sanaydu. Bumu allahning pezli bilen bolidu.

10.soal: er kishining ayalini sirtta ishleshtin meni qilish hoquqi barmu?

Jawab: elwette bar. Ailisining bext - saaditini közligen er kishi ayalini sirtta ishleshke chiqarmastin, belki ailisining pütün éhtiyajlirini özi hel qilidu. Éri eger ayalining we balilirining éhtiyajlirini normal derijide qamdap bérelmigen bolsa, buwaqitta ayalini sirtta, özige munasip, shereplik ishta ishleshtin tosalmaydu.

11. Soal: tughulmaqchi bolghan balining saghliq tereptin kemtük tughulidighanliqi duxturlar teripidin bilinse, uni chüshüriwétishke bolamdu?

Jawab: toghra bolmaydu. Chünki mundaq qilish bir jan'gha jinayet qilghanliq bolidu. Uni xuddi béjirim tughulidighan balini kütiwalghandek, kütiwélish, qalghinini allahqa tapshurush kérek.

12. Soal: nikahni yurtning motiwer ölümasi yaki meschitning imami qilishi shertmu?

Jawab: nikahning shertliri toluq bolushi sherti bilen nikahni herqandaq bir musulman, aqil, baligh kishi oqusa bolidu. Ikki musulman guwahchini hazir qilip turup er - xotun bolmaqchi bolghan ikkisi özlirining nikahlirini ”aldim“ we ”tegdim“ dégen ibariler bilen özliri urundisimu bolidu. Nikahning durus bolushining shertliri déginimiz yoqurida ”nikahning shertliri“ dégen babta éytilghandek, er - ayal ikkisining raziliqi we musulman ikki er guwahchining hazir bolushidin ibarettur.

13. Soal: ayal kishi béshini yörgesh niyitide chéchining üstige yasima chach kiyiwalsa, bu islamda buyrulghan islamiy qiyapettiki romal qatarigha kiremdu?

Jawab: ayallarning béshigha chach kiyiwélishi romal qatarigha kirmeydu. Eger uning üstige islamiy qiyapettiki romal artip béshini uning bilen yörgise, bu waqitta u, islamiy romal hésablinidu. Emma béshi ochuqla turidiken, u, islam sheriitige xilapliq qilghan bolidu.

بسم الله الرحمن الرحيم

on birinchi bölüm. Islamdiki ewlat terbiyisi

birinchi bap. Ata - anilar hazirlashqa tégishlik omumiy shertler

terbiye mesuliyiti

balining eng deslepte köridighini öy we ailidur. Yoruq dunyagha köz achqandin tartip közige chéliqqan herqandaq nerse, balining zéhnige mehkem ornap kétidu. Uning xaraktérimu zéhnide qalghan nersilerge qarita shekillinidu. Bu basquchta herqandaq nerse baligha tesir körsetküch amil bolidu. Bala ata - anigha amanettur, u yéngi tughulghanda, uning qelbi héchnimining tesirige uchrimighan, sap göherge oxshaydu. Bu mezgilde u közige chéliqqan yaki tesir qildurulghan herqandaq nersining qiyapitini zéhnide qalduridu. Mayil qilinidighan herqandaq nersige dili mayil bolidu. Némige ögitilse, shuninggha adetlinip chong bolidu. Yaxshiliqqa ögitilse, yaxshiliq üstide chong bolidu. Buning sewebi bilen uning ata- anisi, terbiyiligüchisi, bélim ügetküchiliri dunyada we axirette yaxshiliqqa érishidu. Nawada u yamanliq üstige köndürülse yaki uninggha haywanlar balilirigha muamile qilghandek muamile qilinip chong bolsa, uning terbiyilinishige sel qarap öz haligha qoyuwétilse, netijide u yaman tebietlik adem bolup yétilip özini halak qilidu. Uning gunahi uning terbiyilinishige mesul bolghan her bir ademning üstige yüklinidu. Peyghember eleyhissalam shunga her bir bala allahni bir dep bilish tebiiti bilen tughulidu. Lékin uning ata- anisi uni ya yehudiy qilidu, ya xristian qilidu yaki ateshperes qilidu dégen. Bizning ösmürlirimiz ata- aniliri köndürgen boyiche chong bolidu. Démek, ewladlarning terbiyiside aile bu qeder muhim ehmiyetke ige bolsa, yuqiridiki ghayining emeliylishishi üchün uning mahiyitide din we exlaq rohini peyda qilidighan nersilerning hemmisini höddige élish ailige wajip. Ata - ana balining qandaq terbiyilinishidiki eng muhim amildur, bezi ata - anilar peqet balirining dunyaliq menpeetni közlepla balilirini qandaq mekteplerde oqutush we qandaq teribyetchilerge tapshurush heqqide oylanmay, balilirini dunya axirette bextsiz qilip qoyidu. Shuning üchün peyghember eleyhissalam ewlad terbiyileshning barliq mesuliyitini ata- anilargha tapshurghan. Bu heqte möiminlerning xelipisi ömer ibni xettab reziyellahu enhu peyghember eleyhissalamning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: silerning hemminglar padichi, siler hemminglar öz padiliringlardin soraq qilinisiler. Padishahmu padichi, u öz puqraliridin sorilidu. Ayal kishimu padichi, u érining öyi we bala - chaqiliridin sorilidu. Xizmetchimu padichi, u xojayinining mal- mülkidin soraq qilinidu. Hetta peyghember eleyhissalam perzentlerning islam dinida chong bolushida ata- anining eng küchlük tesir qilish roligha ige ikenlikidin ibaret bir asasiy prinsipini otturigha qoyghan. Émam buxari ebuhureyre reziyellahu enhudin peyghember eleyhissalamning mundaq dégenlikini riwayet qilidu allah her bir insan ewladini allahni tonushtin ibaret toghra eqide üstide yaritidu. Biraq uning ata - anisi uni ya yehudiy qilidu, ya xristian we yaki mejusiy qilidu. Bu xuddi haywan balisining tughulup yétilishigha oxshaydu. Haywan balisi hemme ezasi saq tughulidu, emma siler haywanlarning ademler teripidin qulaqliri yérilip,

burun we bashqa ezalirining késilgenliklirini körüp turusiler. Ebuhureyre yuqiriqi hedisni sözlep bolghandin kéyin allahning dinigha (egeshkinki) allah insanlarni shu din bilen yaratqan, allahning yaratqinida özgirish bolmaydu, bu toghra dindur. Dégen ayitini tilawet qilghan. (süre nisa, 36 - ayetning bir qismi.) allah taala ata-anilarni ewladlirini terbiyileshke buyrup, hem ulargha ewladlarni terbiyilesh mesuliyitini yüklep mundaq dédi :i möiminler ! Özenglarni we bala - chaqanglarni insan we tashlar yéqilghu bolidighan, rehim qilmaydighan qattiq qol perishtiler muekkel bolghan dozaqtin saqlanglar, u perishtiler allahning buyruqidin chiqmaydu, némige buyrulsa shuni ijra qilidu . (süre isra, 31 -ayet.)

ewladlarni terbiyileshte ewladlarni islah qilish, ularning kemchiliklirini tüzitish, ularni yaxshiliqqa yéteklesh we adetlendürüsh üchün pütün küchni serp qilish, hem buningda izchil bolush kérek. Islam tarixini waraqlighinimizda, nuh eleyhissalamning oghlini iman'gha dewet qilghanliqini, ibrahim eleyhissalamning oghullirini yalghuz bir allahqa ibadet qilishqa buyrughanliqini köreleymiz. Ewladlarning buzulushigha seweb bolidighan amil, köp sandiki ata- anilarning balilirigha yéterlik ehmiyet bermey tashlap qoyghanliqidin, ulargha dinning sünnet, perzlirini bildürmigenlikidin, ularning kichik waqtidiki waqitlirini ching tutmay zaya qiliwetkenlikidin ibarettur.

Balilarning ata - anilar üstidiki heqliri

balilarning üstide ata - anilarning melüm heq - hoquqliri bolghinidek, ata - anilarning üstidimu balilargha ait melüm heqler bardur. Ata - anilar bu heqlerni toluq ada qilishqa buyrulghandur. Ular allahning aldida üstidiki bu heqlerdin mesuldur. Yeni meyli ata - ana bolsun, meyli dölet bashliqi bolsun, herqandaq bir mesuliyet igisi bolghan kishi, xuddi pada baqidighan chopan qol astidiki padiliridin mesul bolghandek, özining qol astidikilerning ehwalliridin mesuldur. Ularning heqlirini zaya qiliwétish bilen jazagha tartilidu we ularning heqlirini ada qilish bilen mukapatqa érishidu. Balilarning ata- ansi üstidiki mohim heqliridin biri ana bolghuchini yaxishi tallashtin ibarettur.

Ana bolghuchini yaxshi tallash

bu mawzu atilargha xas bolup, perzentlerning aliyjanap, ésil, peziletlik bolup chiqishi üchün, atilarning kélechekte balilirining aniliri bolidighan ayallarni diyanet we exlaqni ölchem qilghan halda, yaxshi tallishi tewsiye qilinidu.

2488/ 4144 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: özenglargha layiq ayallarni tallanglar. Özenglarning xilinglardin öylininglar we qizliringlarni özenglarning xilinglardiki kishilerge yatliq qilinglar. (ibni maje 1968)

yeni peyghember eleyhissalam bu hedisi arqiliq shuni ochuqlayduki, din'gha, jemiyetke we xelqqe paydiliq, yaxshi nesil yétishtürüp chiqish üchün, shu nesilge ana bolghuchi ayalni yaxshi tallap, ilghashning ehmiyiti nahayiti chongdur. Chünki nesiller ana teripnimu qismen doraydu. Ana teripining ésil, diyanetlik yaxshi bolishi, uning baliliriningmu shundaq bolishigha türtke bolidu, eger ana teripi uning ekische bolsa, tughulghan balilarmu köp hallarda shulargha oxshash bolup chiqidu.

Perzentini yaxshi terbiyilimekchi bolghan her qandaq kishi kelgüsi perzenti üchün yaxshi bir ana bolalaydighan yaxshi ayalni tallishi kérek. Islam dini islamiy ailini asas qilghan islamiy jemiyetni berpa qilishni meqset qilidighan dindur. Islamiy jemiyetning qandaq bolushi uning hüjeyrisi bolghan ailining qandaq

bolushigha munasiwetlik ikenlikige nahayiti étibar béridu. Yaxshi bir ayal ata bolghuchining perzenti üstidiki terbiyisining ongushluq we utuqluq bolushida eng asasliq yardemchisidur. Shundaqla terbiyileshte tayinidighan birdinbir tüwrikidur. Ayal kishi gerche jemiyetning muhim ishlirida biwasite chong rol oynimighandek qilghan bilen jemiyetni teshkil qilidighan, jemiyetni güzel exlaqlar bilen ongshaydighan, buzuqchiliq we halaketlerdin saqlap qalidighan ajayib shexslerni terbiyilep chiqishta muhim rollarni oynishi mumkin. Aile himaye qilishqa tégishlik bolghan eqide sépillirining biridur. Ailini eqidige zit kélidighan herqandaq tesirlerdin mukemmel türde qoghdap qélish, islam eqidisini qoghdap qalghandek muhimdur. Ailining eqide sépili mustehkem bolmighinida, her qandaq sirtqi tesirning tajawuzi üchün yochuq peyda bolidu. Bu, öz nöwitide islam eqidisige tajawuz qilghuchilargha yochuq échip bergenlik bilen barawerdur. Shunga her qandaq bir musulmanning dinni dewet qilimen dep jemiyetke yüzlinishtin burun, öz ailisidiki eqide istéhkamini mustehkemlishi, uning muqeddes burchidur.

Ailining mustehkemlinishi yalghuz er kishining tirishchanliqi bilenla emelge ashmaydu. Chünki aile dégen er ayaldin, perzentlik aililerge nisbeten éytqanda, ata - anidin terkip tapqan bir qorghandur. Er bolghuchi yaki ata bolghuchining imani qanchilik derijide küchlük, bilimi qanchilik derijide köp bolghan teqdirdimu, ayal kishi yaki ana bolghuchi buninggha mas halda masliship bermigende, közlen'gen meqsetke hergiz yetkili bolmaydu. Chünki, ailining islamiy aile bolushida yaki perzentlerning islamiy exlaq, eqide, toghra idiye éngida yétilishide anining roli nahayiti zordur. Buni her qandaq bir terbiye qilghuchi choqum yaxshi tonup yétishi kérek.

Ailining perhizkar aile bolushi üchün küch serp qilishi, aldi bilen ayal kishige, andin ana bolghuchigha, andin perzentlerge, andin qalsa ailidiki omumgha qaritilishi kérek. Bir islamiy ailining qurulushi üchün ayal kishining choqum musulman ayal bolushi shert. Islamiy aile qurimen dégen herqandaq bir er kishi aldi bilen alidighan ayalining musulman bolushini aldinqi shert qilishi kérek. Nawada aldi bilen aile qurulsun, andin uni musulman qilimen deydiken, buning üchün nahayiti köp küch we uzun zaman kétidu. Bundaq kéchikip bina qilin'ghan ailining eslidila musulman ayal bilen toy qilish arqiliq bina qilin'ghan ailidek her tereptin mukemmel bolup kétishi natayin. Shunga her bir er kishi özi nikahlinidighan ayalni tallashta u ayalning dindar, yaxshi süpetlik, teqwa, allahni köp zikir qilidighan ayal bolushigha ehmiyet bérishi kérek. Chünki bu xil süpetlik ayal kishi er kishige we ailige xatirjemlik élip kélipla qalmay, érining mal - mülkini, izzet - abruyini, perzentlirining menpeetini heqiqiy türde toghra usulda muhapizet qilidu. Perzentlirini maddiy taam bilen ozuqlandurush bilen birge ularni imaniy ozuq bilen ozuqlanduridu. Ulargha özining pak süti bilen birge iman quwitinimu singdüridu. Insan'gha hemmidin bekrek ailidin alghan te limliri nahayiti bek tesir qilidighan hem uni bir ömür éside saqlaydighan bolghachqa, anisining terbiyisi we ejri arqiliq ularning sebiy qelbige ornighan iman, exlaq we eqide bir ömür ularning rohida saqlinip, emeliyitide ipade tapidu. Köpinche halarda balilar ata- ana yaki bu ikkisidin birining we yaki özining taghiliri, hammilirining birining xulqini tartidu. Er kishining alidighan ayalining bilimlik bolushini tallash hoquqi bar. Chünki, bilimlik ayal erning öyini yaxshi idare qilishida we perzentlerni yaxshi terbiyilishide intayin muhimdur. Ayallar özining ayalliq tebiitige mas kélidighan her xil bélim türlirini öginish hoquqigha ige.

Alimlar birailige nisbeten er bilen ayal bir koplét shéirgha oxshaydu, bu bir koplét shéirning bir misrasi yene bir misrasigha qapiydash bolmisa qamlashmaydu dégen mezmundiki xatirilerni yézip qaldurghan. Peyghember eleyhissalam qureysh ayallirining erlirige itaetchan we balilirigha köyümchanliqini maxtighan idi. Ayallarning ewladlirini köyinip terbiyilishi, erlirining xizmetlirini yaxshi ada qilishi, ularning derijilirining yuqiri kötürülüshige seweb bolidu. Hemde ularni ulugh ayallarning mertiwisige ige qilidu. Ularning bu xil emelliri jéhadqa chiqish, mesjitlerde jüme namizi oqush bilen barawerdur.

Émam muslim shundaq riwayet qilidu: yezid ibni sekenning qizi esma reziyellahu enhaning peyghember eleyhissalamning huzurigha kirip i allahning peyghembiri! Men bir guruh musulman ayallargha wekil bolup aldinggha kirdim, bizning bilmekchi bolghinimiz shuki, heqiqeten allah séni erler we ayallargha elchi qilip ewetti, biz sanga iman éyttuq we sanga egeshtuq. Biz ayallarning dinimiz kemtük, tashqirigha köp chiqmay öylerde olturghanliqimiz üchün bilidighanlirimiz az. Erler jüme namazlirigha, jinaza namazlirigha qatnishish, jéhad qilish qatarliq emelliri bilen bolidu. Erlirimiz jéhadqa chiqsa, biz ularning mal-mülkini saqlaymiz, ewladlirini terbiyileymiz. I allahning peyghembiri ! Éytqinchu, biz ulargha sawabta shérik bolamduq? Dep soridi. Buni anglighan peyghember eleyhissalam sahabilargha qarap bu ayalning néme dégenlikini anglidinglarmu? Din toghruluq soal sorashta buningdin yaxshi biri barmu? Dédi. Sahabilar yoq, i allahning peyghembiri ! Déyishti. Peyghember eleyhissalam esmagha qarap i esma! Sen qaytip bérip u ayallargha éytqin, silerdin biringlarning érige yaxshi xotun bolushi, érining raziliqigha érishishke tirishishi, uning muweppiqiyitige hemdemde bolushi, sen zikir qilghan erlerning emellirining derijisi bilen barawerdur dédi.

Balining birinchi heqqi uning anisining yaxshi tallan'ghan bolushi, uning ana bolushtin ilgiri latapetlik, shereplik, diyanetlik, ippetlik, tedbirlik, eqilliq bir ayal bolup yétilgen, uningdin razi bolun'ghan hem uning tedbirlikliki tejribidin ötken, érige pütün ehwallarda boysunidighan ayal bolushi kérek. Ana bolghuchi perzentlirige qarita mulayim, sewrchan, méhriban bolalaydighan, erlirining aldida perzentlirige achchiqlanmaydighan, ulargha qattiq, nalayiq gep - sözlerni qilmaydighan, urmaydighan ayal bolushi kérek. Nawada ana achchiqini basalmay yuqiriqi ishlardin birerini sadir qilsa, er bolghuchi u ayalgha ghezeplinip qélip, uninggha paydisiz aqiwet kélip chiqishi mumkin. Yighip éytqanda, salih yaxshi ayal er kishining dunya we axiretliki üchün heqiqiy xezinidur.

Émam tirmizi sewban reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu : altun- kümüsh yighip, uni allahning yolida serp qilmaydighanlargha dégen ayet nazil bolghanda, bu ayet sahabilargha éghir keldi. Biz peyghember eleyhissalam bilen melum bir seperde birge iduq, bezi sahabilar biz altun bilen kümüshni saqlimisaq, qaysi mal biz üchün yaxshi ikenlikini bizge xewer bergin , déyishti. Peyghember eleyhissalam uning ewzili allahni yad étidighan til, shükür éytquchi dil, salih ayal we bir möiminning uning imanigha bergen yardimi, dédi.

Ebudawad ibni abbas reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu : allah talaning altun kümüsh yighip, uni allahning yolida serp qilmaydighanlargha dégen ayiti nazil bolghanda, bu musulmanlargha chong bir ish bolup bilindi, ömer ulargha men siler xush bolidighan bir xewer élip kélimen, dep peyghember eleyhissalamning yénigha kélip i allahning peyghembiri ! Bu

ayet heqiqeten sahabiliringgha éghir keldi dédi. Peyghember eleyhissalam allah zakatni peqet silerning malliringlarning éhtiyajinglardin ashqan qismini paklash üchün perz qildi. Miraslarni silerdin kéyin silerge waris bolidighan kishilerge xas qildi dédi. Buni anglighan ömer tekbir éytti. Andin peyghember eleyhissalam erler üchün némining bayliq ikenlikini xewer bireymu? U bolsa, uninggha qarisa dili söyünidighan, uninggha birer ishni buyrusa boysunidighan, éri qéshida yoq chéghida, u éri üchün amanitini saqlaydighan salih ayaldur, dédi.

Insanlar arisida bir düwe altun'gha teng qilghili bolmaydighan, qedir - qimmetlik zatlarmu bar bolghinidek, özining insanliq qimmitini yoqatqanliqtin, héch nersige erzimeydighan, peqet adem süritidila yep - ichip yürüshni bilidighan insanlarmu bardur. Telim - terbiye kishilerning exlaqini özgertelisimu, ularning mijez - xaraktérini özgertishtin ajizdur, elwette. Chünki insanning xuy - peyli, mijez - xaraktéri uning tebitige singip ketken bir nerse, u hergiz özgermeydu. Tégi - tektide nacharliq bolghan kishiler qanchilik telim - terbiye alghan bolsimu, yenila öz eslining bezi tesirliridin özül - késil qutulup kételmigendek, tégi - tektidin yaxshi bolghan, ésil nesillik kishilerning perzentlirimu, shu yaxshiliqning tesirini özlirige özleshturidu. Bu urundiki tégi - tekti yaxshi bolghan kishilerdin meqset, ejdadliridin bashlap allahtin qorqidighan, diyanetlik, adaletlik we ésil peziletlik kishiler démektur. Ésillik, yaxshiliq peqet diyanet bilenla ölchünidu. Birawning diyaniti bolmastin, qanchilik ésil, shereplik aile bolup ketsün, beribir u, yaxshi qatargha kérelmeydu. Shunga herqandaq kishi nesil yétishtürüsh üchün özige jor tallashta yaxshi, diyanetlik ayalni tallishi, ayal kishilermu kélechektiki perzentlirining atisi bolidighan jorisini diyanet bilen exlaqni asas qilghan halda, yaxshi tallishi intayin zörürdur.

2455/4087 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir ayal bilen öylinishtin burun uning pul - méli, jemet nesebi, hösn - jamali we din diyaniti qatarliq töt nersisige qarilidu. Sen diyanetlik xotun alghinki, alle séni öz pezlidin bay qilidu. (buxari: 5090)

ayali we balilirigha nepiqe bérishning sawabi

nepiqe nahayiti yaxshi tesir béridighan emeli terbiyedur. Bolupmu, bay adem bolsa, (ayalini we balisini) sheriet belgilimisi boyiche yeni bek israpmu qiliwetmey, bekmu ching tutuwalmay özining bayliqigha yarisha teminlise, bundaq qilish öz nöwitide balilar üchün bir yaxshi terbiyedur. Yeni ularning musteqil bir ish qilishi, iqtisadni, bir ailini yaxshi bashqurushni öginishi üchün yaxshi örnek bolup qalidu. Insanni nepiqe bérishke righbetlendürüp kelgen hedisler heqiqeten nahayiti köptur.

1638/2779 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir tillani alle yolida xejliding, bir tillani qul azad qilish üchün serp qilding, bir tillani yoqsullargha sediqe qilip berding, bir tillani ailengge xirajet qilding. Bularning sawabigha kelsek, ailengge xejligen bir tillaning sawabi hemmidin üstündur. (muslim: 995)

1639/2780 - sewban reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: insanning öz ailisige xejligen pulining sawabi eng yuqiri bolup, undin qalsa, alle yolida (min'gen étigha) xejligini, undin qalsa, alle yolidiki dostlirigha xejliginidur. (muslim: 994)

1640/2781 - ebu mesud ensari reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki,

peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: eger bir musulman alletin sawab ümid qilghan halda aile we bala - chaqisigha xirajet qilip bergen bolsa, (qilghan xirajiti) u kishining sediqisi bolidu. (buxari: 5351)

1641/2783 - miqdam ibini meidikerb reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: özüngge, ayalinggha we baliliringgha yégüzgenliringning hemmisi, hetta xizmetchingge yégüzgenliringmu sen üchün sediqidur. (ehmed: 16727)

1654/2801 - hekim ibni hizam reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: üstidiki (bergüchi) qol astidiki (alghuchi) qoldin yaxshidur. Sediqe bérishni aldi bilen halidin xewer élish séning mejburiyiting bolghanlardin bashlighin! Sediqining eng yaxshisi éhtiyajdin ashqanda bérilginidur. Kimki (tilemchilik we yaman ishlardin) saqlinishni arzu qilsa, alle u kishini undaq ishlardin saqlaydu. Kimki insanlarning yardimige mohtaj bolmasliqni arzu qilsa, alle u kishini héchkimge mohtaj qilmaydu. (buxari: 1428)

1656/2804 - tariq muharibi reziyellahu enhu mundaq riwayet qilidu: biz medinige yétip kelginimizde, peyghember sellellahu eleyhi wesellem munberde jamaetke xutbe sözlep: (sediqe) bergüchi qol üstünki qoldur. Sediqe bérishni aldi bilen halidin xewer élish séning mejburiyiting bolghanlardin bashlighin! Yeni ata - anang, qiz - oghul qérindashliring, andin tughqanliq derijisi boyiche eng yéqin bolghanlargha bérishtin bashla. (nesai: 2532)

1658/2809 - abdullah ibni mesudning ayali zeynep reziyellahu enha mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem: i ayallar jamaesi! Zinnet buyumliringlardin élip chiqip bolsimu sediqe qilinglar ! Dédi. Men yoldishim abdullahning qéshigha kélip: sen mal - mülki az ademsen. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem bizge sediqe qilishni buyridi, peyghember eleyhissalamdin sorap baqqin, sanga xejligen mallirim sediqe bolamdiken, bolmisa bashqilargha bériwétimen, dédim. Ibni mesud: sen özüng bérip sorighin ! Dédi. Shuning bilen, men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning ishikining aldigha kelsem, ensarilardin bir ayalmu manga oxshash soal sorighili kélip, peyghember sellellahu eleyhi wesellemning ishiki aldida turghaniken. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem bir xil heywetlik kishi idi. Bilal reziyellahu enhu bizning qéshimizgha chiqti, biz uninggha: peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yénigha kirip: ishik aldida ikki ayal turidu. Ular sendin özlirining erlirige we ularning öyliridiki yétimlargha xejligen mélining sediqe hésablinidighan yaki hésablanmaydighanliqini sorap baqmaqchiken dégin, emma bizning kimlikimizni démigin! Déduq. Bilal reziyellahu enhu peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yénigha kirip, bizning sözlirimizni éytqan iken, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: ular kimlerken? Dep soraptu. Bilal reziyellahu enhu: zeynep bilen ensarilardin bir ayal, dégen iken, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: qaysi zeynep? Dep soraptu, bilal reziyellahu enhu: abdullahning ayali, dégen iken, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: ulargha ikki ejir bolidu, biri tughqan'gha sile - rehim qilghanning, yene birsi sediqe qilghanning, dep jawap bériptu. (muslim: 1000)

muweppiqiyetlik terbiyichining süpetliri

bu yerde terbiyiligüchining terbiyeni ilmiy yol bilen élip bérishqa yardimi bolidighan süpetlirining asasliri bardur. Peyghember eleyhissalam insanlarning ichide eng mukemmel terbiyichidur. Lékin, insan yaxshi bir terbiyiligüchi bolup

chiqish üchün özining imkaniytining yétishiche her tereptin tirishishi, izdinishi, öz - özini küzitip turushi kérek. Mana mushundaq qilghandila yaxshi exlaqliqlar mertiwisige, maxtilidighan ésil süpetlerge érishidu. Bolupmu, u terbiyediki zörüz bolghan nuqtiliq exlaq tutqusidindur. Netijilik bir terbiyichi bolush üchün her bir terbiyichide töwendikidek süpetler hazirlinishi kérek.

1) mulayim we keng qorsaq bolush.

2) qopalliqtin yéraq bolush, méhriban bolush.

3) méhr - shepqetlik bolush.

4) gunah bolmaydighanla ish bolsa asinini tallash.

5116/8408 - aishe reziyellahu enhaning mundaq dégenliki riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem ikki ishning birini tallashta gunah bolmaydighanla bolsa, eng asinini tallaytti gunah bolidighan bolsa, uningdin hemmidin bek yiraq turatti. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem özi üchün öch élip baqqan emes, peqet allening cheklimisi depsende qilinsila, u ishta alle üchün öch alatti. (buxari: 3560)

5) angliq bolush. Yeni bashqilarni toghra chüshinidighan, kemter, keng qorsaq bolush lazimdur. Hergizmu nezer dairsi tar ademlerdin bolmasliq lazim. Kemter, keng qorsaq bolush dégenliktin hergizmu ajiz, zeip, xorluqqa qélishqa razi bolush dégenlik chiqmaydu. Belki u xil xisletlerni sheriet körsetken, roxset qilish prinsipini ishlitishni meqset qilidu.

6) ghezeptin yiraq bolush. Ghezeplinish ijtimaiy alaqide yaxshi exlaq hésablanmayla qalmastin, telim- terbiye sahasidimu intayin yaman illettur. Insan achchiqigha hay birelise we ghezipini basalisa, bundaq qilish özi we ailisi üchünmu nahayiti zor utuq bolidu. Eksiche bolghand a, özi we ailisi üchün chong bir palakettur.

4829/7988 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemge: manga nesihet qilghin! Dégen idi. Peyghember eleyhissalam: ghezeblenmigin! Dédi. U adem sözini tekrarlawergenidi, peyghember eleyhissalammu qayta - qayta: ghezeblenmigin! Dewerdi. (buxari: 6116)

4826/7982 - ebu hureyre reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember eleyhissalam mundaq dégen: chélishqanda yenggen nochi emes, achchiqi kelgende, özini bésiwalghan heqiqiy nochidur. (buxari: 6114)

7) herishta normal we mötidil bolush. Herqandaq ishta heddidin ashuruwétish nachar exlaqtur. Biz peyghember eleyhissalamning asasliq diniy mesililerde mötidilliqni yaxshi köridighanliqini körimiz. Undaq bolghan iken, qalghan turmush mesililride, bolupmu, terbiyilesh mesililiride mötidil bolmasliqimiz toghra bolamdu?!

8) wez- nesihetni chirayliq yosunda qilish. Heddidin artuq köp qilin'ghan sözning qimmiti bolmaydu. Chirayliq rewishte qilin'ghan wez - nesihet, allah xalisa, her waqit ünümlük bolidu.

129/234 - sheqiq mundaq deydu: abdulla ibni mesud reziyellahu enhu her peyshenbe küni köpchilikke wez - nesihet qilatti, bireylen uninggha: i ebu abdurrahman! Bizge her küni wez- nesihet qilghan bolsang, dédi. Abdullah ibni mesud reziyellahu enhu: men peqet silerni zériktürüp qoymasliq üchün mushundaq qiliwatimen. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem bizni zériktürüp qoymasliq üchün arilap - arilap nesihet qilatti, xuddi shuningdek menmu silerge

arilap - arilap wez - nesihet qiliwatimen, dédi. (buxari: 70)

perzentler dunya hayatining zinniti hem pitnisidur

turmush qurushning birghayisi kishi özining meniwi éhtiyajini özining halal ayali bilen temin étishi arqiliq, haram, pahishe ishlardin saqlinish bolsa, uning eng asasliq ghayisi we meqsiti nesil yétishtürüshtin ibarettur. Turmush qurghan herqandaq er - ayalning qelbide perzent körüshtin ibaret bolghan bu arzu ortaq telpunidu. Her qandaq insan özining uruq - ewladi bolup, ular arqiliq özining nam - nishanisini dawam qildurushni arzu qilidu.

Allah turmush qurushning ghayisining nesil yétishtürüshtin ibaret ikenlikini bayan qilip mundaq deydu:

[نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُواْ حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُواْ لأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَاعْلَمُواْ أَنَّكُم مُّلاَقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (223)]

" ayalliringlar siler üchün (xuddi) ékinzarliqtur (yeni nesil tériydighan jaydur). Ékinzarliqinglargha xalighan rewishte kélinglar, özünglar üchün aldinala yaxshi emel teyyarlanglar, (gunahtin cheklinish bilen) allahtin qorqunglar, bilinglarki, siler allahqa mulaqat bolusiler, möiminlerge (jennet bilen) xush xewer bergin " (beqer sürisi 223- ayet)

allah nesilning hayatliqini güllendürdighan we kishige bexit - saadet béghishlaydighan eng chong német ikenlikini bayan qilip mundaq deydu:

" [الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا (46)]

mallar we balilar dunya tirikchilikining zinnitidur, baqi qalidighan yaxshi emellerning sawabi perwerdigaringning neziride téximu yaxshidur. Ümid téximu chongdur ". (kehf sürisi 46- ayet)

perzentler ata - anilarning yürek pariliri, ailining gülliridur. Ata - anilarning yürekliri shu güller bilen yashirip turidur. Dunyada perzentler üchün ata - anilardinmu küyümchan kishiler barmidu?! Shuning üchün quran kerimde ata - anilargha balilar heqqide qilin'ghan tewsiyelerdin balilargha ata - anilar heqqide qilin'ghan tewsiye intayin köptur. Chünki allah ezeldin ata - anilarning qelblirige balilargha küyinishtin ibaret bu intayin chongqur muhebbetni séliwetken, shunga ulargha balilar heqqide tewsiye qilmisimu, ular perzentlirining kélichiki üchün her nersisini, hetta janlirini pida qilishqa hazir.

Emma balilar ularning ekisiche, köpinche hallarda öz ailisi bilen meshghul bolup qilip, ata - anisining ularni béqip chong qilish jeryanida chekken méhnet - japalirini ungayla untup qalidu, ularning qilghan yaxshiliqlirini qayturushqa tirishmaydu. Shunga allah taala balilargha, ata - anilargha yaxshiliq qilish heqqide köpligen tewsiyelerni qildi we ularni ata - anini qaxshitishning yaman aqiwetliridin agahlandurdi.

Perzentler bilen zinnetlen'gen aile huzurluq ailidur. U xüddi méwilik baghdek beriketlik, gül baghchisidek xushpuraq bolidu. Perzentler yüzisidin allah uninggha köpligen yaxshiliqlarni ata qilidu we bala - qazalardin himaye qilidu. Shündaq iken, elwette, ata - anilar allahning bu san - sanaqsiz németlirini tonup, allahqa shükür qilishi we német bolup bérilgen bu eziz perzentlerni qedirlishi lazim.

Perzent allah taalaning insanlargha qilghan sowghiti bolup, ulargha qarighanda közler rahetlinidu, köngüller shadlinidu. Ular bilen sözleshkende qelbler huzur alidu. Ular dunya hayatliqining gül chéchekliridur. Allah taala süre

al imranning 14- ayitide bu heqte mundaq dégen "ayallar, oghullar, altun - kömüshtin toplan'ghan köp mallar, arghimaqlar, charwilar we ékinlerdin ibaret köngül tartidighan nersilerning muhebbiti insanlargha chirayliq körsitildi. Ular dunya tirikchilikide menpeetlinidighan (baqasi yoq) sheyilerdur; allahning dergahida bolsa qaytidighan güzel jay (yeni jennet) bardur." dégen bolsa, süre hedidning 20 ayitide : "bilinglarki dunya tirikchiliki oyundin, (kishini axirettin gheplette qalduridighan) meshghulattin, zibu zinnettin, öz ara pexirlinishtin, pul - mal, perzent köpeytip pexirlinishtin ibarettur." dégen. Shunga kapirlarning bu xil zinnetlerge aldinip, ewladliri bilen pexirlen'genlikini körimiz. Eger ularda shu pexirlinishni tosup qalidighan qorqunch bolsa idi, allah ulardin razi bolghan, hazirqidinmu köp ewladlarni ata qilghan bolatti.

Ular möiminlerge ewladliri bilen yoghanchiliq qilidu. Shunga allah ayetlerde kapirlarning ötmüshtin qalghan pexirlinishlirini söküp, köplükning allahning neziride héchandaq payda bermeydighanliqini bayan qilip möiminlerge teselliy béridu. Bu heqte allah taala süre al imranning 116 - ayitide "shübhisizki, kapirlarning malliri, baliliri allahning azabi aldida hergiz héch nersige ular dozaq ehlidur, dozaqta menggü qalidu." dal bolalmaydu, dégen bolsa, süre tewbening 55- ayitide: "ularning mal - mülki we ewladi séni ejeblendürmisun, allah ularni bu dunyada shu nersiler bilen azablashni we ularning kapir péti jan üzüshini irade qilidu." digen. Allah taala quran kerimde yuqirida dégendek insanni ewladlardin kélidighan pitnidin agahlandurdi. Shundaqla allahning dergahida yuqiri mertiwige érishishning yolliri bilen allahning ghezipige yoluqturidighan ishlardinmu xewer berdi. Töwendiki ayetler bu mezmunlarni köcheytip kelgendur. "bilinglarki, silerning malliringlar, baliliringlar siler üchün bir türlük sinaqtur, allahing dergahida chong sawab bar." (süre enpal 28- ayet) "i möiminler! Silerning ayallirnglardin, baliliringlardin silerge düshmen bolidighanlirimu bar, ulardin éhtiyat qilinglar, eger (ularni) epu qilsanglar, kechürsenglar, meghpiret qilsanglar (allah silernimu meghpiret qilidu). Allah heqiqeten nahayiti meghpiret qilghuchidur, nahayiti méhribandur. Silerning malliringlar, baliliringlar (silerge allah teripidin) bir türlük sinaqtur, allahning dergahida katta sawab bar." (süre teghabun, 14- we 15- ayetler.) emma allah taala ewladigha, allahning sheriitide körsetkini boyiche muhebbet ata qilghan bendisige béridighan ejridin töwendikidek xewer béridu. "éytqinki, eger silerning atanglar, oghulliringlar, qérindishinglar, xotunliringlar, uruq tughqanliringlar (hemde ulardin bashqilar), tapqan pul - malliringlar, aqmay qélishidin qorqqan tijaritinglar, yaxshi köridighan öyliringlar siler üchün allahtin, allahning peyghembiridin we allahning yolida jéhad qilishtinmu söyümlük bolsa (yeni shular bilen bolup kétip, allahning peyghembirige yardem bermisenglar), u halda siler taki allahning emri (yeni mekkini petéh qilish ijazet) kelgüche kütünglar, allah pasiq qewmni yeni allahning dinining chek - chégrisidin (chiqip ketküchilerni) hidayet qilmaydu." (süre tewbe 24- ayet)

biraq allah taala iman yolidin yiraq yol tutqan, exlaqi nachar, pasiq perzentlerdin ténimiz, hés - tuyghumiz, shexsiyitimiz bilen yiraq turushimizni agahlandurup mundaq deydu : " allahqa we axiret künige ishinidighan bir qewmning allah bilen we uning peyghembiri bilen qarshilashqanlarni ularning aniliri, oghulliri, ya qérindashliri, ya uruq - tuqqanliri bolghan teqdirdimu, dost tutqanliqini körmeysen (yeni ularni dost tutushi mumkin emes), ene shularning

dillirida allah imanni mehkem qildi we öz dergahidin bolghan roh bilen ularni kücheytti, allah ularni astidin östenglar éqip turidighan jennetlerge kirgüzidu, ular jennetlerde menggü qalidu, allah ulardin razi bolidu, allahtin ularmu memnun bolidu, ene shular allahning qoshunidur, bilinglarki, allahning qoshuni meqsetke érishküchilerdur." (süre mujadile, 22 - ayet.)

perzentlerning pitnisige roza tutush, namaz oqush, sediqe bérish, yaxshiliqqa buyrup yamanliqtin tosush arqiliq qilin'ghan emeller keffaret bolidu.

Perzentler allahning amanetliridur

islam dini nesil yétishtürüshke we nesillerning saghlam ösüp yétilishige tosqunluq qilidighan türlük amillar we apetlerning aldini élishqa alahide ehmiyet berdi. Perzentlerata - anilargha allah teripidin tapshurulghan hem shereplik hem xeterlik bir amanetlerdur. Ata - anilar qiyamet künide allahning aldida bu amanetlerning jawabkarliqigha tartilidu. Shunga allah taala quran kerimde musulmanlarni bu jawabkarliqtin agahlandurup mundaq deydu:

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (6)]

" i möiminler! Özünglarni we bala - chaqanglarni insan we tashlar yéqilghu bolidighan, rehim qilmaydighan qattiq qol perishtiler muekkel bolghan dozaxtin saqlanglar, u perishtiler allahning buyruqidin chiqmaydu, némige buyrulsa shuni ijra qilidu." (tehrim sürisi 6 - ayet)

ularning özlirini we bala - chaqilirini duzax azabidin saqlishining birdin - bir charisi üstidiki perzent heqlirini toluq ada qilish yolida, balilargha kichikidin bashlapla iman, islamni ögitip, yaxshi - yamanni bildürüp, ilim - meripet ögitip bu amanetni ada qilishidin ibarettur. Ata - anilar yoqiriqilarni allah buyrighan boyiche ada qilghandin kéyin, ularning mesuliyiti tugeydu. Kéyiniki ishlargha balilar özliri jawabkar bolidu.

70/101 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: xuddi haywan balisini tughqanda saghlam tughqandek, her qandaq bala tughulghandila islamni özlikidin qobul qilidighan tebiet bilen tughulidu. Kéyin u balini ata anisi yehudiy yaki xristian weyaki ateshperes qilip yétildüridu. Siler haywanning balilirini cholaq tughup qoyghinini körüp baqtinglarmu? Andin ebu hureyre töwendiki ayetni oqudi: "allening dinigha (egeshkinki) alle insanlarni shu din bilen yaratqan, allening yaratqinida özgirish bolmaydu, bu toghra dindur" (buxari: 1359)

démek, ata - anilar balilarning qandaq yétiship chiqishidin mesuldur. Ular balilirini islam nuri astida, yaxshi terbiyilep chiqqan bolsa, uning mukapatini awwal mushu dunyada, andin axirette chuqum köridu. Eger balilirini öz hawayi - heweslirige qoyup bérip, allahning körsetmisi boyiche yétishtürelmigen bolsa, uning jazasini awwal bu dunyada, andin axirette tartidu. Yaman balining apiti ata - anilarni türlük balalargha duchar qilidu, qiyamet künidimu ularni xatirjem qilmaydu. Amanetni zaya qilghan kishi qandaq jawabkarliqqa tartilsa, perzentlirining kélichikini zaya qiliwetken ata - anilarmu, uningdin éghirraq jawabkarliqqa tartilidu. Chünki perzentler allahning ularning qollirigha tapshurghan amanetliridur.

Ewlad terbiyileshte insan bilen sheytan arisidiki küresh

heqiqetenmu sheytan insan bilen uning ewladi otturisidiki ashkara

düshmendur. Shübhisizki, allah taala sheytanning insan balilirini allahning taitidin, allahning sheriitidin yiraqlashturup özige egeshtüridighanliqigha qesem qilghanliqidin xewer berdi. Éniqki, méhriban allah buni bizge ehwalimizni yaxshi közitishimiz, sheytanning bu heqtiki wedisidin agah bolushimiz üchün xewer qildi. Bizning sheytandin yiraq bolushimiz üchün baliliqtin ibaret bir dewrni ata qildi. Nawada ata- anilar perzentlirining baliliqidiki bu mezgillirini ötküziwétip qalsa, perzentlirining bundin kéyinki terbiyiside buning ornini toldurush nahayiti teske toxtaydu.

Allah taala süre israning 61-62 - 63 - ayetliride : "iblis, manga éytip bergine, sen mendin üstün qilghan adem mushumu? Eger manga qiyametkiche möhlet béridighan bolsang, uning ewladining azghinisidin bashqisini (azdurup) tüp yiltizidin qurutuwétimen (yeni ularni xalighanche yétileymen) dédi. Allah (iblisqa) éytti: barghin (sanga möhlet berdim), ulardin (yeni adem baliliridin) kimki sanga egishidiken, (jehennem sanga we ulargha) bérilgen toluq jazadur. Ularning ichidin qozghitalaydighanliki ademingni awazing bilen (yeni gunahqa chaqirishing bilen) qozghatqin, atliq we piyade qoshuning bilen ulargha hujum qilghin, ularning mallirigha we balilirigha shérik bolghin, ulargha (yalghan) wedilerni bergin. Sheytanning ulargha bergen wedisi peqet aldamchiliqtur. " deydu. Biz turmushta heqiqetenmu bezi ata- anilarning perzentlik bolalmasliqtek sinaq bilen sinilidighanliqini körüp turimiz. Bundaq qilish shundaq bir hékmettinki, perzentlik bolushtin mehrum qilin'ghan ata- anilar hemishe allah taaladin özlirige perzent, bolupmu, yaxshi perzent telep qilish bilen dilliri yumshighan halette yashaydu. Bu heqte allah taala süre shuraning 49 - we 50 - ayetliride mundaq deydu: "asmanlarning we zéminning padishahliqi allahqa xastur, allah némini xalisa shuni yaritidu, xalighan ademge qiz perzent ata qilidu, xalighan ademge oghul perzent ata qilidu yaki ulargha oghul, qizni arilash béridu, xalighan ademni tughmas qilidu, allah heqiqeten hemmini bilgüchidur, hemmige qadirdur."

islam kélishtin burunqi jahiliyet dewride perzentlik bolalmighan kishiler bashqilarning balilirini béqiwilish, ularni terbiyilep neseblirini özlirige ait qiliwélish qatarliq ishlarni qilatti. Allah taala quran kerimde balilarni öz balam dep hésabliwalmay, ularning nesebini, öz atilirigha qayturushqa buyrup ayetlerni nazil qildi.

Ata - anilarning yaxshi bolushining ewladlargha bolghan tesiri

ata- anilarning yaxshi kishilerdin bolushi, ularning her ishta perzentler üchün yaxshi ülge bolushi, perzentler üchün intayin muhim tesir qilish küchige ige. Eger ata- anilarning özliri teqwadar kishiler bolghinida ular allahning buyruqlirigha itaet qilish bilen birge perzentlirige bu heqte azghine küch serp qilsa we ularningmu teqwadar insanlardin bolushigha yardemchi bolsa, perzentler tebéy halda allah taalagha boysunush we itaet qilish éngida chong bolidu.

Ata- anilarning yaxshi kishilerdin bolushining perzentlirige payda yetküzidighanliqini quran kerimdiki musa eleyhissalam bilen xizir eleyhissalamning qissisidin köriwalghili bolidu. Xizir eleyhissalam yiqilip kétey depla qalghan bir tamni heq almay yéngilap yasap qoyidu, musa eleyhissalam uning bundaq qilishining sewebini sorighanda, xizir eleyhissalam u tamning astida ikki yétim balining mal - mülkining barliqini, bu balilarning ata- anisining yaxshi kishilerdin ikenlikini dep bergen. Perzentler allahqa boysunush, taet ibadet üstide chong bolsa, ayetlerde xewer bérilgendek menggü bextlik bolidighan jennetlerde

ata- aniliri bilen birge bolidu. "özliri iman éytqan, ewladlirimu egiship iman éytqanlarning ewladlirini ular bilen teng derijide qilimiz, ularning (yaxshi) emelliridin qilchimu kémeytiwetmeymiz, her adem özining qilmishigha mesuldur." (süre tur, 21 - ayet.)

er ayal bir töshekte bolghanda yaxshi perzent ümid qilip dua qilish

2472/ 4115 - ibni abbas reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ayali bilen bir yerde bolmaqchi bolghan kishi (bir yerde bolushtin burun): ”allening nami bilen bashlaymen. I alle! Bizdin sheytanni yiraq qilghin, bizge ata qilidighan perzentimizdin sheytanni yiraq qilghin!“ dése we shu jimada u ikkisige birer perzent ata qilinsa, u baligha sheytan hergiz ziyan yetküzelmeydu. (muslim: 1434)

Ikkinchi bap. Bowaqning tughulushi we terbiyisi

tughutning asan bolushi üchün qilinidighan dualar

ana balini tughidighan ashu deqiqilerde rohiy we jismaniy jehetlerde nahayiti charchaydu. Tolghaq- achchiq aghriq tüpeylidin bedenni intayin qiynaydighan bir hadise. Balining tughulush waqti er - ayal ikkeylen'ge nisbeten eng müshkül bilinidighan halqiliq peytlerdur. Allah taala süre meryemde ashu qiyin deqiqilerni teswirlep mundaq deydu: "tolghaqning qattiqliqi uni (yöliniwélish üchün) bir xorma derixining yénigha kéliwélishqa mejbur qildi. Meryem éytti: kashki men buningdin ilgiri ölüp ketken bolsamchu ! Kishler teripidin untulup ketken (erzimes) nersige aylinip ketsemchu!" (süre meryem 23- ayet)

selep salihlarning riwayet qilishiche ayal kishi tughut aldida ayetelkursi, peleq nas sürilirini oqup sheytanning sherridin panah tilisun diylgen. Ayal kishi bu qiyin saetlerde chin yürikidin dua qilish arqiliq allah terepke yüzlensun. Qanchilik derijide ixlas bilen dua qilsa, allah uning tolghaq azabi we tughutidiki mushkülchilikke sewr qilish küchi ata qilidu we shu kündiki tolghaqning, qiyinchiliqlarning éghirchiliqini kötürüwétidighan seweblerni teyyarlap béridu.

Tughutning birinchi künidiki emeller

1- pitre zakat bérish. Islamiy we milliy enenilirimizning biri, bala tughulup yettinchi küni uning béshini chüshürüsh, oghul bolsa ikki qoy, qiz bolsa bir qoyni soyup, péqirlargha sediqe qilishtur. Mana bu allahning perzent ata qilghanliqidin ibaret bu némitige shükür ada qilghanliqining bir ipadisidur. Bündaq qilghan kishi bir sünnet ishni ada qilghanliqning sawabini tapidu. Qilalmighan teqdirde héch gunahkar bolmaydu.

2- mirasqa heqliq bolushi.

"sherh sünnede" mundaq déyilidu : bir adem ölgende uning balisi téxi tughulmighan halette bolsa, uning mirasi taki bala tughulghiche teqsim qilinmay toxtitip qoyulidu. Eger bala tirik tughulsa, uninggha miras teqsim qilinip bérilidu. Nawada ölük tughulsa, uninggha miras bérilmey, uninggha tégishlik bolghan qismi bashqa mirasxorlargha teqsim qilinip bérilidu. Nawada u tughulghanda hayat tughulghan yeni yuqirida dégendek hayat tughulghanliqini bildüridighan alametlerning birerini qilsa, u kéyin ölgen teqdirdimu uning mirastiki heqqi ayrilidu.

3- yéngi tughulghan bala bilen kishilerge xushxewer bérish we uni tebriklesh.

Islam ijtimaiy jemiyiti qurulushining bir gewdige aylinishi üchün, shu jemiyetning ezaliridin biri bolghan musulman qérindishigha kelgen xushalliqtin xushal bolush we kelgen musibetke qayghurush shu jemiyet ezalirining mejburiyitidur. Islam ijtimaiy jemiyitige bir yéngi bowaq qoshulghan haman allahning peyghembiri (zekeriya eleyhissalam) ni perishtiler tebrikligen'ge oxshash, shu jemiyetning ezaliri u bowaqning ata - anilirini qizghin tebriklishi kérek! Mubareklesh we xush xewer bérish ata- anining dilidiki xushaliqni téximu ziyade qilidu. Hem musulmanlar arisidiki munasiwet téximu chingiyidu. Musulmanlar ata- anini mubarekligende, sizge bérilgen bu sowghatqa mubarek bolsun ! Bu sowghatni ata qilghan rebimizge rehmet éyting. Allah silerge yaxshiliq ata qilsun ! Balining yaxshi ösüp yétilishini nésip qilsun! Dégendek xeyrilik sözlerni qilidu.

4 - ong quliqigha ezan, sol quliqigha tekbir éytish.

Émam ehmed we tirmizidin qilin'ghan riwayette, eli we fatime reziyellahu enhumaning balisi hesen reziyellahu enhu tughulghanda, peyghember eleyhissalam uning quliqigha ezan éytqan. Dehelewiy buning hékmiti heqqide mundaq deydu: birinchi, ezan — islamning shuarliridindur.

Ikkinchi, ezan — muhemmed eleyhissalam dinining bayanatchisidur.

Üchinchi, quliqigha ezan éytish arqiliq bowaqning qelbini shu ezan'gha baghlash.

Tötinchi, ezanning xususiyetliridin biri shuki, sheytan ezanni anglighanda qachidighan bolup, hediste kelginidek sheytan yéngi tughulghan baligha eziyet qilidighan bolghachqa, shuning aldini élish üchün qulaqqa ezan oqulidu.

Beshinchi, bowaq ezandin ibaret islamdiki allahning kattiliqini bildüridighan shuarni, allahning dinigha tunji bolup kirgüchining ismini bildüridighan bu sözlüklerni anglash bilen özining islam dunyasigha kelgenlikini, tewhid kelimisi bilen uchrashqanliqini hés qilidu.

Altinchi, islam shuari bolghan ezan uning yumran qelbige tunji bolup kirgen bolghachqa, u bashqa nersilerge qarighanda uninggha tonushluq hem yéqin tuyulup, uni öch körmeydu.

Yettinchidin, sheytanni balidin yiraq qilish üchündur. Chünki, sheytan bala tughulushi bilenla u bala bilen heplishidu. Shunga ezan oqulsa, allahning ijaziti bilen sheytan balidin we uninggha eziyet bérishtin yiraq qilinidu hem uning diligha sheytanning weswesilirining kirishidin panahlandurghili bolidu.

Sekkizinchi, bu hékmetning axirqisi bolup, ezan islam dinigha qilin'ghan bir dewettur. Yeni allahning bendisini allah terepke, islam dini terepke dewet qilishtin ibarettur. Kimki sheytan terepke dewet qilsa, xuddi allah sheytanni rehmitidin qoghlandi qilghinidek, sheytan'gha dewet qilghuchi we qilin'ghuchinimu rehmitidin yiraq qilidu. Ezanning buningdin bashqa hékmetlirimu bolushi mumkin, allah eng yaxshi bilgüchidur.

Tughulghan bowaq meyli qiz yaki oghul bolsun, u allahning hediyisidur shundaqla bendisige ata qilghan néimitidur. Teberaniy ibni abbas reziyellahu enhumadin peyghember eleyhissalamning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: qiz tughulsa, allah taala perishte ewetip, uninggha beriket we riziq bilen xush xewer bérishke we ajize ajizeni tughqanliqi üchün qiyamet küni uninggha yardem bérimen dégen sözini déyishke buyruydu. Nawada tughulghan bala oghul bolsa, allah asmandin bir perishte ewetip balining ikki közining ariliqigha söyüp allah sanga salam dédi, déyishke buyruydu.

5 - bérilgen bu yéngi néimet üchün allahqa shükür éytish we uninggha dua qilish.

6 - balini éghizlandurush.

1373 /2357 - enes reziyellahu enhu mundaq deydu: ebu telhening ummu suleymdin bolghan oghli ölüp ketken idi. Ummu suleym ailisige: ebu telhege uning ölüp ketkinini mendin burun dimenglar! Dédi. Enes reziyellahu enhu mundaq deydu: ebu telhe qaytip kelgende, ummu suleym kechlik tamaq élip keldi. Ebu telhe yédi, ichti. Andin ummu suleym burunqidek taza chirayliq yasandi. Ebu telhe uning bilen bir yerde boldi. Ummu suleym ebu telhening qorsiqini toydurup, uning nepsi shehwitini qandurghandin kéyin mundaq dédi: i ebu telhe ! Bir qewm bir nersini bir ailige ariyetke berse, undin kéyin u qewm ulardin héliqi nersisini telep qilsa, ularning tosush hoquqi bolamdu? Ebu telhe: yaq, bolmaydu, dédi. Ummu suleym: undaq bolsa, oghlung ölüp ketti. Alle taaladin ejrini küt! Dédi. Ebu telhening nahayiti achchiqi kélip: méni bulghap bolghiche bir nerse démey, emdi bolghanda oghlumning xewirini bériwatamsen? Dédi we peyghember sellellahu eleyhi wesellemning qéshigha bérip, bolghan ehwalni sözlep berdi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: alle bu kéchenglerni silerge mubarek qilsun! Dédi. Enes reziyellahu enhu mundaq deydu: ummu suleym shu kéchidiki munasiwettin hamildar bolghanidi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem bir seperge chiqti, ummu suleymmu uning bilen birge idi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem seperdin qaytsa, medinige kéchisi kirmeytti. Ular medinige yéqinlashqanda, ummu suleymning tolghiqi tutti. Ebu telhe turup qaldi (yeni seperdashliridin ayrilip qaldi), peyghember sellellahu eleyhi wesellem medinige qarap yoligha rawan boldi. Ebu telhe: i alle! Peyghembiring nege chiqsa, bille chiqishni, nege kirse, birge kirishni yaxshi körettim. Emma bu qétim bu yerde turushqa mejbur bolghanliqimni körüp turupsen, dep dua qildi. Ummu suleym: i ebu telhe! Tolghiqim toxtap qaldi, mangayli! Dédi. Shuning bilen mangduq. Medinige kelgende, tolghaq yene tutti, bir oghul tughuldi. Anam manga: i enes! Bu balini peyghember sellellahu eleyhi wesellemge aparmighiche héchkim émitmisun ! Dédi. Tang atqanda, uni kötürüp, peyghember sellellahu eleyhi wesellemning qéshigha apardim. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem qolida daghmalni tutup turghanda bérip qaptimen, méni körüp: ummu suleym yenggiptude? Dédi, men: hee, dédim. Qolidiki daghmalni qoydi. Bowaqni ekilip quchiqigha qoydum. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem medinining ejwe xormisidin birni ekeldürüp, yumshaq chaynap bowaqning aghzigha saldi. Bowaq u xormini shorighili turiwidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: mawu ensarlarning xormini yaxshi körgenlikige qaranglar! Dédi. Andin peyghember eleyhissalam bowaqning yüzini silap turup: abdullah, dep isim qoydi. (muslim: 2144)

5399/8849 - ummu fezl reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: hijirning yénidin ötüp kétiwatattim, peyghember sellallahu eleyhi wesellem méni körüp: i ummu fezl! Dep chaqirdi. Men: xosh, i resulullah! Dédim. Manga: sen bir oghulgha hamildar ikensen, bala tughulghanda yénimgha élip kelgin! Dédi. Derweqe, bir oghul tughdum we uni peyghember eleyhissalamning aldigha élip keldim. Peyghember eleyhissalam uninggha ”abdullah“ dep isim qoydi we özining mubarek tükürükini uninggha sürüp qoydi. Andin: emdi élip ketseng bolidu. Qarap turghin, bu bala kelgüside ajayip eqilliq yigit bolidu, dédi. (elkebir10580:)

bala tughulup yettinchi küni qilinidighan emeller

1 - balining ismini qoyush. Bala tughulghandin kéyin uninggha aldi bilen qilinidighan hörmet uni chirayliq isim we köniyetler (texellus) bilen chaqirish arqiliq uni meniwiy jehettin zinnetleshtur. Chirayliq isim anglinishtimu tunji anglighan kishining könglide bir söyünüsh peyda qilidu. Shunga allah taala bendilirige özining chirayliq isim- süpetliri arqiliq dua qilishqa buyrurp mundaq deydu: "allahning güzel isimliri bar, allahni shu (güzel isimliri) bilen atanglar, allahning isimlirini kelse- kelmes qollinidighanlarni terk étinglar, ular (axirette) qilmishlirining jazasini tartidu. " (süre eiraf, 180 - ayet.) peyghember eleyhissalammu hemme perzentige eng güzel isimlarni tallap qoyghan hemde muhemmed ibni heniyfe dégendek hörmetlik, izzetlik isimlar bilen chaqirilishni yolgha qoyghan.

Baligha yaxshi isim qandaq tallinidu? Buninggha émam mewerdining körsetmisi boyiche mundaq üch xil tallash bardur.

1) isim, din ehli, peyghemberler we allahning salih bendilirining isimliridin élin'ghan bolushi lazim, ularni söyüsh, isimlirini ewladlargha qoyush ularni eslesh niyet qilinidu.

2) qoyulghan isimning herpliri qisqa, chaqirishqa asan, sözleshke qolayliq, uni este saqlash asan bolidighan isimlar bolushi kérek.

3) menisi chirayliq, qoyulghan kishige munasip we jemeti ichide chaqirilidighan isimlardin bolushi kérek. Balilargha güzel - chirayliq isimlarni qoyush alahide köngül bölushke tégishlik ishtur. Islam dini hayatliqning herqaysi sahelirining hemmini öz ichige alghan kamil birdin bolghanliqtin, u, bu mawzudimu insanlargha bezi tewsiyelerni qilishni unutmighan.

4938/8151 - aishe reziyellahu enhadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem yéqimsiz (qebih) isimlarni özgertiwétetti. (tirmizi: 2839)

peyghember eleyhissalam sahabilirigha güzel isimlarni qoyushni tewsiye qilatti. U hemishe, yéqimsiz, set isimlarni güzel, yéqimliq isimlargha özgertip qoyatti. Peyghembereleyhissalam bir qétim ömer reziyellahu enhuning ”asiye“ isimlik qizining ismini ”jemile“ dégen isimgha özgertiwetken. Yene birqétim bir sahabining ”asi“ dégen ismini ”eziz“ dégen isimgha özgertiwetken.

2- chéchini chüshürüsh. Émam malik (allah uninggha rehmet qilsun !) din riwayet qilinishche, fatime reziyellahu enha hesen, huseyn we ummukulsumni tughqanda ularning chachlirini chüshürtüp, chachlirining éghirliqi miqdarida kümüsh sediqe qilghan.

3- eqiqe qilish.

2378/3980 - semure (ibni jundub) reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: yéngi tughulghan herqandaq bowaq öz eqiqisi üchün soyulidighan malgha görüge qoyulghan bolidu. (bowaq tughulup) yettinchi küni mal soyulup, (malning) qéni (bowaqning) béshigha sürülidu we bowaqning chéchi chüshürülidu. Qetade reziyellahu enhudin qanning (balining béshigha) qandaq sürilidighanliqi soralghanidi, u mundaq dédi: jahiliyet dewride malning yungidin azraq élinip, boghuzidin étilip chiqqan qan'gha milinetti, andin bowaqning béshigha taki qan sirghip chüshkiche sürületti, andin (bowaqning) béshi yuyulup, chéchi chüshürületti. (ebu dawud 2837)

2380/3982 - ommu kurzidin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: oghul bala tughulsa, ikki qoy; qiz bala tughulsa, bir qoy eqiqe qilish kérek. Soyulidighan qoy meyli erkek yaki chishi bolsun, silerge héch ziyini yoq. (nesai 4218)

2383/3989 - eli ibni ebu talib mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem hesen üchün eqiqe qildi we: i fatime! Buning chéchini chüshürüp, chachning éghirliqi barawiride kümüsh sediqe qilghin! Dédi. Fatime (reziyellahu enha) hesenning chéchini chüshürüp tartqanidi, bir tengge yaki uningdinmu az éghirliqqa teng keldi. (tirmizi1519)

2388/3995 - ibni abbas reziyellahu enhuma mundaq deydu: yéngi tughulghan bala üchün shu yette türlük ishni qilish sünnettur: tughutning yettinchi küni uninggha isim qoyush, yuyup tazilash, (oghul bolsa) xetne qilish, (qiz bolsa) quliqini téshish, eqiqisi üchün mal soyush, chéchini chüshürüsh, malning qénini (bowaqning) béshigha sürüsh we uning chéchining éghirliqida kümüsh yaki altun sediqe bérish. (elewset 562)

balining eqiqisi üchün mal soyghan adem bir ibadetni ada qilghan bolidu, qurbanliq qilinidighan malning bir közi kor, aqsaq we yaki birer ezasi méyip, oruq we ajiz mal bolushi jaiz emestur. Uning göshi we térisi sétilmaydu, söngekliri sundurulmaydu, bu malning göshini qurbanliq . . Qilghuchilar yeydu we sediqe qilinidu.

Mal soyup eqiqisini qilishning paydiliri we hékmetliri

1) balining nesebini ilan qilishtin ibarettur, yeni élan qilmaqtur, chünki undaq qilmighanda qalaymiqan pitnilik sözlerning chiqip qilishimu éhtimalgha yéqindur.

2) béxilliqni tashlap, séxi bolushqa paydiliqtur.

3) xristianlar yéngi tughulghan balilirini meimudiye dep atilidighan bir xil sériq su bilen yuyatti. Ular shundaq qilghanda bala xristian bolidu dep qaraytti. Shuning üchün musulman ümmitining ularning qilghinining qarshisida bir ish qilishi musteheb bolidu.

4) balining hayatliqtiki tunji musapiside bu ishni qilish ata - ana bolghuchining bu ishni ibrahim eleyhisalamgha oxshash allah yolida béghishlap qilghan bir emel ikenlikini eskertidu. Hemde bu yene yaxshi bir emelni qilish we allahqa boysunushning ipadsi bolidu.

5) bala dünyagha emdi köz échishighila uning üchün qurbanliq qilish, tughulghan bu bowaq üchün qilinidighan duaning sewebchisi bolidu, shundaqla balini murasimge qatnashturghanliqning, hörmetlendürülgenlikning tunji qedimi bolup qalidu.

6) balini görege qoyulishtin azad qilghanliq bolidu. Chünki tughulghan bala eqiqige görü qoyulghuchidur. Balisi üchün allahning raziliqini izlep mal soyush, uni sheytanning changgilidin qutulushigha sewebchi bolidu, chünki bala dunyagha kélish bilenla sheytan uni kösitishke bashlaydu, qurbanliq qilip mal soyush balini sheytanning asaritidin, sheytanning balini yaxshi yoldin tosushidin xalas qilishtur.

4 - xetne qilish. Xetne qilish balining jinsiy ezasining uchidiki tére qismini késip éliwitish dégenliktin ibarettur. Uning sheri menisi bolsa, jinsiy ezasining uchi teripidiki bughum yérining ziyade térisini késish arqiliq uchi terepni térisiz qaldurush dégenliktur.

Ughullarni xetne qilish pütün samawiy dinlarda buyrulup kelgen bir hökümdur. Yehudiy dinidikiler - gerche eslidiki yehudiy dinining mahiyitidin pütünley chiqip ketken bolsimu , hazirmu oghullarni xetne qilish ishini jari qildurup kelmekte. Emma xiristianlar, gerche öz waqtida éysa eleyhissalamning buheqte tewseliri bolghan bolsimu buninggha emel qilmay kelmekte. Islam dinidiki barliq mezheplerde oghullarni xetne qilishning hökmi wajib(perzdin qalsa eng étibarliq höküm) bolup, peqet henepi mezhibide sünnet (peyghemberning mesliki) dur.

2388/3995 - ibni abbas reziyellahu enhuma mundaq deydu: yéngi tughulghan bala üchün shu yette türlük ishni qilish sünnettur: tughutning yettinchi küni uninggha isim qoyush, yuyup tazilash, (oghul bolsa) xetne qilish, (qiz bolsa) quliqini téshish, eqiqisi üchün mal soyush, chéchini chüshürüsh, malning qénini (bowaqning) béshigha sürüsh we uning chéchining éghirliqida kümüsh yaki altun sediqe bérish. (elewset 562)

oghullarni xetne qilish ata - anilarning üstidiki perzent heqliridin biridur.

Balini ikki yil émitish

islam dini er bilen ayalni nikah eqdisi bilen baghlap, bir ailide jemligende yaxshi aile qurup chiqishta qurulushning ulini mustehkem qurush üchün er - ayal her ikkisining üstige mesuliyet yükliri we her ikkisige ayrim- ayrim heq we mesuliyet békitti. Erning üstige ailisini béqishni perz qilghan bolsa, ayalining üstige balisini émitip bérish mesuliyitini wajip qildi. Bowaq ikki qolini anining köksige qoyushqa mohtajdurki, u uning bilen anining méhridin rohi lezzet tapidu, sütni huzurluq bir tuyghu bilen émidu we shu süt bilen bedini éhtiyajliq bolghan ozuqluqqa érishidu.

Éridin ayrilghan ayalning balini émitish mesuliyiti bar bolup, u mesuliyetni allah uning üstige perz qilghan. Uni hergiz aile buzulghan haman buzulidighan we perwasiz qarilidighan bir ish qatarida qoymidi. Shundaqla ajiriship ketken teqdirdimu erning balisini émitip bériwatqan ayaligha, gerche u bala anining öz balisi bolghan teqdirdimu uning émitish heqqini bérishni perz qildi. Allah taala insanlargha hetta insanlarning özlirige köyün'gendinmu bekrek köyün'gichidur. Allah taala anigha balisini toluq ikki yil émitishni perz qildi. Chünki bu muddet balining salametliki we ozuqlinishida ana sütige eng mohtaj waqtidur. Bügünki tibbiy tetqiqatlarmu bu ikki yilning nahayiti muhimliqini, balining salametliki üchün ana süti bilen béqilish bala üchün eng zörür ikenlikini ispatlimaqta. Allahning merehmiti shuki, u musulmanlarni bundaq muhim qanuniyetni tejribe qilip biliwélishi üchün tashlap qoymay quran kerimde éniq qilip buyridi. Allah bendilirige tolimu méhribandur, bowaqlargha tolimu rehimdildur. Islam dini halal nikah bilen tughulghan balilarnila emes, hetta zinadin törelgen balilarnimu toluq émish mudditige ige qilishqa buyrighan we bu muddet tamamlanmay turup anigha bérilidighan jazani yürgüzmeslikni buyrighan. Mana bu allahning baligha qanchilik derijide méhriban ikenlikining delilidur.

Ana sütining köp xil paydiliri bardur. Bala anining qorsiqidiki waqtida ozuqluqni anining bedinidin qobul qilidu, tughulghan'ghandin kéyin ozuqlinishni yenila anining sütini émish arqiliq dawamlashturidu, tebéy süt uning ten saghlamliqining normal bolushining kapaletchisidur. Tiwip we doxturlar tibbiy bélim üstidiki tetqiqatliridin mundaq bir nechche xil netijilerni qolgha keltürgen bolup, buni töwende bayan qilimiz.

1) bala pak we mikropsiz bolghan süt ichidu.
2) u sütning terkiwi soghuq yaki issiqmu emestur.
3) ana süti herqandaq waqitta teyyar turidu.
4) ana süti saqlan'ghan teqdirdimu buzulmaydu.
5) balining ashqazinigha munasip bolup, balida uni hezim qilalmasliq ehwali körülmeydu.
6) balining éhtiyajini qanduralaydu.
7) balining bedinining késellik mikroplirigha qarshi turush küchini ashuridu.
8) bala süt emgen mezgilde balimu, animu semirip ketmeydu.
9) ana bala otturisidiki söygü rishtisini kücheytidu.

Üchinchi bap. Peyghember eleyhissalamning bala terbiyilesh uslubliri

birinchi, ata - ana we terbiye qilghuchilargha qaritilghan we ularning ijra qilishi lazim bolghan terbiye uslublirining asasliri

balilarni terbiyilesh

allah insaniyetni, özining yersharini güllendürüsh we insanlar jemiyitini tereqqi qildurushtin ibaret bolghan ulughwar iradisini emelge ashurush ishida özidin xelipe (urun basar) qilip yaratti. Dunyaning güllinishi we jemiyetning tereqqiyati peqet insanlar bilen bolidu. Insanlar pütün kainatning xojayini. Shundaq ehmiyetlik insan neslining esirler boyi dawamliship kélishi peqet bir er, bir ayaldin ibaret ikki asastin qurulghan ailining wasitisi bilen emelge éship kelmekte. Aile herqandaq insanning iptidai mektibi bolup, bu mektebning mesul muellimliri ata bilen ana ikkisidur. Insanning jemiyetke we xelqqe paydiliq bolup yétilip chiqishi, peqet uning ailisidiki tunji qétim alghan telim - terbiyisige baghliqtur. Shunga aile terbiyisi insan hayatida intayin muhim urun tutidu.

Balilarni kichikidin iman islam ögitip we yaxshi - yamanni bildürüp, rast sözleydighan we toghra ish qilidighan qilip terbiyilep chiqish ata - anilarning üstidiki pezent heqlirining biridur.

Ata - anilar eng diqqet qilishqa tégishlik ishlardin biri shuki, balilar aldida exlaq - peziletke noqsan yetküzidighan eng addi ishlarnimu qilip salmasliqi we yalghan söz qilmasliqi lazim. Biraw ularning birini izdep kélip, ishkini qaqsa, balilirigha: ”méni öyde yoq denglar“ deydu. Buningdin bashqa köpligen yalghanlarni héchbir éhtiyat qilmastin sözleydu. Yuqiriqi yaman ishlar ata - anilargha nisbeten addi we héch weqesi yoqtekla körun'gen bilen, balilargha nisbeten, ularning terbiyiside köpligen selbiy tesrlerni körsitidu. Chünki balilar ata - anilarning pütün söz– heriketlirini doraydu. Ata - anilarning özliri yalghan sözlep, özliri yaman ishlarni qilip turup balilirini rasit sözleshke we yaxshi, toghra ishlarni qilishqa buyrughanliqliri paydisiz we önümsiz ishtur.

Yaxshi ülge

kichik balilar intayin sezgür kélidu, ular pütün ishlarni ata - anisigha qarap öginishke intilidu. Ata - anisining exlaqi we özgichilikliri ularning tebiitige singip kirishke bashlaydu. Kichik balilar yumran köchetke oxshash bolup, ularni kichik waqtida xalighan rewishte terbiyilep chiqqili bolidu. Mana bu waqit, ata - anilarning balilirini özliri xalighan boyiche yétishtürüp chiqishi üchün nahayiti yaxshi bir pursettur. Balilirini kichikidin ubdan terbiyilimey, ularni xalighanche yaman exlaqlargha köndürüp qoyup, kéyin ular chong bolghanda ularning

sözlirige kirmise, ularni qarghap qaxshighan ata - anilar kemchilikini özliridin körüshi lazim. Chünki ular balilirini özlirining sözige kiridighan qilip terbiyilep chiqish iqtidarigha we pursetke ige idi. Lékin ular öz burchini ada qilalmidi. Bundaq iken, kemchilik kimde? Tebiiyki, ata - anilarning özide! Ata - anilar balilirini rastchilliqqa, yaxshi ishlarni qilishqa chaqirip turup, ularning emeliyiti uning ekische bolsa, bündaq terbiyening önümi yoqtur. Balilarni yaxshi terbiyileshte ata - anilarning emeliyiti özlirining sözlirige we heriketlirige muwapiq bolushi lazim. Balilargha yoqirisi imandin bashlap, töwini öyge kirishte ishikni qéqip, izin sorap kirishke qeder bolghan pütün exlaq - peziletlerni ögitish ata - anilarning uningdin bash tartip bolalmaydighan mesuliyitidur.

Yaxshi ülge bolush bala qelbide nahayiti zor tesirge ige. Bala köp hallarda ata-anisini doraydu. Hetta ata - ana baligha eng küchlük tesirlerni qalduralaydu. Ata - anisi uni yaki yehudiylashturidu, yaki xristiyanlashturidu, yaki butperes qilidu. Shunga peyghember eleyhissalam ata - anilarni perzntliri bilen muamile qilghanda, özlirining güzel exlaq peziletliri arqiliq, ulargha ülge bolushqa righbetlendürgen.

Ata- anilar her qachan yaxshi ülge bolush kérek. Ösmür balilar hemishe chonglarning ish- heriketlirige diqqet qilidu. Her bir ish- heriket, gep- sözlirining seweblirini sürüshtüridu, ata- anisi ishlarda yaxshi ülge bolsa, ularning öginidighanlirimu yaxshi bolidu.

Ata - ana barliq ish - emelliride allahning emri we peyghembirining sünnitige muwapiq yol tutushi kérek. Chünki ularning ewladliri hemme waqit dégüdek ularni közitip turidu, köpinche kishiler ularni aq qarini perq ételmeydighan kichik bala dep qaraydu, emma ular toghra we xata bolghan nersilerni este qaldurushta biz oylighandinmu tézdur.

Terbiye qilishqa muwapiq waqit tallash

ata - ana balilirigha gep - söz arqiliq terbiye bermekchi, ular bilen söhbetleshmekchi bolghanda choqum bir muwapiq waqitni tallishi lazim. Chünki muwapiq pursette qilin'ghan terbiye baligha bésim we zérikishlik tuyulmaydu. Insanning dili échilip we étilip turidu, eger ata - anilar balilarning dili échilip qalghan waqitta terbiye qilalisa, chong bir utuq qazan'ghan bilen barawerdur. Peyghember eleyhissalam balilargha terbiye qilishqa munasip bolghan zaman we makan tallashta bu makan we zamanning balining shexsiyitige tesir qilish, éngigha tesir qilish, exlaqini tüzitish we toghra exlaq berpa qilishta körsitidighan tesirige bekmu ehmiyet béretti.

Peyghember eleyhissalam bizge bu jehette mundaq üch zaman we makanni tallashni öz emeliyiti bilen ögetken idi.

1 - seyli sayahette, yol üstide we ulagh üstide.

2 - tamaq waqti. Bala tamaq waqtida eng kepsizlishidu, bezi waqitlarda heddidin éship, hetta edep- exlaqni untup qalidu, nawada ata- anisi balilirining bundaq bolumsiz we edepsizliklirini tüzitip mangmisa, kéyin u bundaq nachar exlaqni wujudigha singdürwalidu- de, uni ongshimaq bekla teske toxtaydu, tamaq waqtida ata - ana baliliri bilen birge olturmisa, balini öz meylige qoyup bergen bolidu. Shundaqla bala üchün terbiye qilishning bir yaxshi pursitini qoldin bérip qoyghan bolidu. Peyghember eleyhissalam balilar bilen birge tamaq yeytti we ulargha tamaq üstidiki edep- exlaqni nahayiti siliq we semimiy bir yol bilen chüshendüretti, buning bilen balilar qiliwatqan edepsiz qiliqliridin waz kéchip,

edeplik bala bolushqa burilatti.

3269/5475 - ömer ibni ebu seleme reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning terbiyisidiki bala idim, tamaq yégende qollirim légenning muqim bir yéride turmaytti. Shuning bilen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem manga: hey bala! ”bismillah“ dep, ong qolung bilen özüngning aldidin yégin! - dédi. Ömer ibni ebu seleme: men shundin étibaren tamaqni eshu usulda yep keldim, - deydu. (buxari: 5376)

sahabilar balilirini toy - tükün'ge, bolupmu, peyghember eleyhissalam hazir bolghan sorunlargha élip baridighan bolup, ular bu arqiliq peyghember eleyhissalamdin baliligha menpeetlik bélim, edep- exlaq we bashqa ésil xulqlarni ögitishni meqset qilghan.

3 - balining késel waqti. Késellik chong ademning qétip qalghan dilini yumshitidu, undaqta eslidila dili yumshaq, her nersini qobul qilishqa teyyar turidighan balilarning dili qandaq bolmaqchi? Bala késel bolup qalghanda uning exlaqini, xataliqlirini tüzitidighan hetta eqidisini toghriliqqa bashlaydighan bir yaxshi muhit shekillinidu. Peyghember eleyhissalamning késel bolup qalghan yehudiy balini yoqlishi we uni islamgha dewet qilishi buning dalalitidur, u yehudiy bala hetta iman éytqan halda bu dunya bilen xoshlashqan.

Biz yuqirida balilargha terbiye élip bérishta seyli qilish yolida, tamaq waqtida we ular aghrip qalghanda, élip bérishning eng ünümlük yoli ikenlikini bilduq. Nawada ata - anilar bu waqitlardinmu yaxshi pursetlerni bilse yaki uchratsa terbiye qilishi kérek.

Balilar arisida adil bolush

bu, ata- anidin telep qilin'ghan üchinchi asas bolup, ata- anilar balilargha bolghan terbiyesining ünümlük bolushi üchün bu asasqimu emel qilishi kérek. Balilar arisida adil bolush balilarning dilini yaxshiliqqa mayil qilish we terbiyening ularning dilida yiltiz tartishi üchün nahayiti muhim rol oynaydu. Shuni bilishimiz kérekki, balilar ata- anisining qérindashliridin birini özidin ela bilgenlikini, artuqche amraqliq qilghanliqini bilipla qalsa, u balining qelbide shunchilik derijide yaman tesir peyd a qiliduki (allah saqlisun), bu yaman tesir balining wujudida ata - anini qandaq qilishini bilelmes qilip qoyidighan, hem ongshashqa amalsiz qalidighan yaman xulqlarni peyda qilidu.

2890/4818 - nuiman ibni beshir mundaq deydu: atam manga bir qisim mélini sediqe qilghanidi. Anam emre binti rewahe reziyellahu enha atamgha: sen peyghember sellellahu eleyhi wesellemni bu ishqa guwah qilmighiche men razi bolmaymen, dédi. Shuning bilen, atam manga bergen sediqisige peyghember sellellahu eleyhi wesellemni guwah qilish üchün uning qéshigha ketkenidi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem atamdin: baliliringning hemmisige mushundaq qildingmu? Dep soraptu, atam: yaq, dep jawab bergeniken, buni anglighan peyghember sellellahu eleyhi wesellem: alletin qorqunglar, perzentliringlarning arisida adil bolunglar! Deptu. Shuning bilen, atam derhal öyge qaytip kélip, manga bergen sediqisini qayturiwaldi. (muslim: 1623)

sheyx abdulgheni ennablisi bu hedisler üstide toxtilip mundaq deydu: hedisler shuninggha isharet qiliduki, balilar arisida barawer muamilide bolmasliq haramdur. Uning üstige balilarning biridin birini üstün körüsh ular arisida öch-adawet, heset we qizghinish peyda qilip qoyidu, ular arisidiki özara munasiwetke we sile rehimge tesir yetküzidu, hetta üzidu. Selep- salihlar bu nuqtini nahayiti

yaxshi chüshen'genliki üchün peyghember eleyhissalamning buyruqini ijra qilghan we uninggha egeshken halda balilirini yaxshi körüsh bilen ular arisida barawer muamilide adil bolushqa alahide diqqet qilatti.

Kichik balilar arisida daim urush - jédel we de- talash bolup turidu, bularning arisini ayrish bolsimu oxshashla barawer bolushni telep qilidighan ishtur, shundaqla nahayiti éhtiyatchanliq bilen heq we naheqni ayrishni telep qilidighan ishtur.

Balilarning heqlirini qobul qilish we uni bérish

balining heqqini bérish hem uningdin qobul qilish uni hayatqa toghra qaraydighan, hayatning élish - bérishtin ibaret qanuniyetke ige ikenlikini bilidighan qilidu. Bu yene öz nöwitide balining heqqe riaye qilishni öginishidiki bir meshq jeryanidur. Bala bu jeryanda özining heqqini tonush bilen bashqilarning heqqinimu, heqning qedir qimitini tonushni we heqqini telep qilishni öginidu. Mana bu, peyghember eleyhissalam bilen bir kichik bala arisidiki bir weqelik bolup, peyghember eleyhissalam u baligha tewe bolghan nersini bashqilargha ötünüp béridighan yaki bermeydighanliqini sorighanda, u balining bermeymen dep turuwalghanliqi, andin uning öz heqqi bolghan suni peyghember eleyhissalamdin élip ichkenlikining misalidur.

3335/5586 - sehl ibni seid reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellemge ichimlik keltürüldi, peyghember sellellahu eleyhi wesellemning ong teripide bir bala, sol teripide péshiwalar bar idi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem ichip bolup, ong yénidiki balidin: (sendin burun) mawulargha bérishke ruxset qilamsen ? - dédi. U bala: i resulullah! Allening nami bilen qesem qilimenki, sendin kéyin kelgen bu nöwitimni héchkimge bermeymen, - dédi. Shuning bilen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem qachini u balining qoligha tutquzdi. (buxari: 5620)

dunyada peyghember eleyhissalamdek hörmetlik, eziz we egeshküchiliri köp bolghan yene bir insan barmu? Yoq, hergiz yoq, u kichiklerning telipini orundidi, ularning tégishlik heqlirini özlirige berdi, ulargha xuddi chonglargha muamile qilghandek muamile qildi, hem bashqilarghimu shundaq qilishini ögetti.

Balilargha yaxshi dua qilish

dua qilish, bolupmu, ata - anilarning balilirі üchün dua qilishi musulmanlar üchün ibadet ornidiki muhim diniy emellerdin biridur. Her bir kishi dua qilghanda peyghember eleyhissalam körsetken dua qilish waqitlirigha alahide ehmiyet bérish kérek. Chünki ata- anisining balisigha qilghan duasi ijabet bolidighan dualirining aldinqi qataridindur. Dua bilen méhribanliq ulghiyidu, ata- anining qelbide baligha bolghan köyümchanliq we méhribanliq tuyghusi ornaydu. Ata-ana balilirining islah qilinishi, kelgüsining parlaq bolushi üchün dua qilidu. Kitablar we mezkur kitabning bashlirida zikir qilin'ghinidek dua peyghember eleyhissalamning sünnetliridindur.

Ata- anisining duasi ijabet bolidighanliqi üchün balisigha betdua qilishtin ibaret bu xeterlik ishtin saqlinish kérek. Peyghember eleyhissalam ata - anilarni bet dua qilishtin tosqan, chünki balisi üchün betdua qilish islam exlaqigha, peyghember eleyhissalamning terbiyilesh neziriyesige zittur. U, insanlarni islamgha dewet qilishtin ibaret peyghember eleyhissalamning yolidin chetnigenlik hésablinidu. Peyghember eleyhissalam hetta özlirige qattiq azar bergen taif mushriklirigimu betdua qilmighan, eksiche "i allah bularning

ewladliridin allahqa ibadet qilidighan kishilerning chiqishini ümid qilimen " dep dua qilghan. Allah uning ümidini emelge ashurdi.

5645/9235 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: mundaq üch kishining duasi sheksiz ijabet bolidu: mezlumning duasi, musapirning duasi, dadining baligha qilghan bedduasi. (tirmizi: 1905)

5660/9254 - jabir ibni abdullah reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: özenglarni, baliliringlarni, xizmetkaringlarni, mal dunyaliringlarni qarghimanglar. Chünki u qarghishlar alle teripidin dua qobul bolidighan waqitqa toghra kélip qalsa, ijabet bolup qalidu. (ebu dawut: 1532)

ata- anini qaxshitish bolsa, kapirliq derijisidin xéli töwen gunahtur. Shundaqtimu peyghember eleyhissalam bundaq nachar exlaqni dua qilish bilen bir terep qilghan. Buningdin biz ata- anining duasi meyli ular seperde yaki bashqa yerde bolsun, perzentliri üchün xalis dua qilsila we dua qilishni üzüp qoymisila, ata- anini qaxshitidighan qilmishini tashlishi mumkin.

5753 /9392 - imam malikning riwayet qilishiche, peyghember sellallahu eleyhi wesellem seperge atlinip putini üzenggige qoyghanda: i alle! Seperde sen hemrahimizsen, bala chaqilirimizni muhapizet qilghuchisen. I alle! Yolimizni qisqartip, sepirimizni asanlashturup bergin, i alle! Sanga séghinip seperning japa musheqqetliridin, chüshkünlüktin, pul mal we xotun balilarning yaman aqiwetke qélishidin panah tileymen dep dua qilatti. (imam malik riwayet qilghan)

5426/8881 - ebu xeldedin mundaq riwayet qilinidu: men ebu aliyedin: enes reziyellahu enhu peyghember sellallahu eleyhi wesellemdin hedis anglighan bolghiymidi? Dep sorighanidim, u mundaq dédi: enes reziyellahu enhu peyghember sellallahu eleyhi wesellemge on yil xizmet qildi. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem uninggha beriket tilep dua qildi. (shu duaning berikitidin bolsa kérek) enes reziyellahu enhu béghidin yilda ikki qétim hosul alatti. Uning béghidin mushki enberning xushhidi kélip turatti. (tirmizi: 3833)

balilarni epu qilish

balilarning tenteklikini we qopal muamililirini epu qilip, ularning yaxshilinishi üchün tirishchanliq körsitish ata - anilargha xas aliyjanabliq we keng qursaqliqtur.

Balilargha yaxshi muamile qilish

balilarning atilargha itaet qilishi we sözige kirishi üchün, ata - anilarning ulargha yaxshi muamile qilishi, méhri - muhebbitini we shepqitini béghishlishi, eng muhimi ularni yaxshi terbiyilishi kérek. Balilargha ularning dostlirining aldida achchiqlimasliq, ulargha kemchiliklirini tonutushta, munasip urunda birge yalghuz olturup, awwal ularning artuqchiliqlirini sözlep, andin kemchiliklirini siliq, mentiqliq usulda éytip bérip, andin toghra nesihet qilish, terbiye körgen ata - anilargha xas aliyjanabliqtur.

Balilargha oyunchuq élip bérish

aishe reziyellahu enha oyunchuq oynighanda, peyghember eleyhissalamning uni tosimighanliqi balilarning oyunchuq oynashqa mohtajliqining we ularning ashundaq kichik sheyiler bilen heplishishining durusliqining ipadilinishidur. Buningdin bashqa, peyghember eleyhissalam ebumeyrening oynap turiwatqan bir qushni körgendimu uninggha (étiraz bildürmigenliki) kichik balining oynap könglini xush qilidighan bir oyunchuqning qolida bolushigha éhtiyaji barliqining

yene bir delidur.

Balilargha oyunchuq élip bérish ata- anilarning ishidur, ular baliligha oyunchuq élip bergende, ularning yash - quramigha, küch - qudritige munasip oyunchaqlarni élip bérishi, oyunchuqlarni ularning qoli yétidighan yerlerge qoyup qoyushi lazim. Oyunchuqlarning balilarning jismaniy jehettin ösüp yétilishige, eqliy jehettin toghra yünilishte tereqqiy qilishigha paydiliq bolghanlirini élip bérish lazim. Oyunchuqning kichik balilargha paydiliq bolushi üchün ata - anilar töwendiki nuqtilargha diqqet qilishi kérek. Élin'ghan oyunchuq balining wujudi we bixeterlikige paydiliq yaki emeslikige qarash lazim. Buzup qurashturghili bolush bolmasliqigha qarash. Balilarning yéngiliq yaritish we tewekkül qilish iqtidarini yétildürüshke paydiliq yaki emeslikige qarash. Chonglarning exlaqini we ularning pikir yürgüzüsh yollirini dorashqa paydiliq yaki paydisizlikige qarash. Nawada oyunchuqlar yuqiridiki teleplerge uyghun bolsa, uni élish toghra bolghan bolidu.

Balilarning yaxshi we teqwa bolup yétilishige yardem qilish we uning seweblirini teyyarlash

ata- anilar balilarning ata- anigha yaxshiliq qilish we allahning buyruqlirigha boysunushlirida ulargha qolayliq pursetlerni yaritip bérish we seweblirini hazirlap bérish lazim. Bundaq qilish balilargha yardem bergenlik bolupla qalmay, belki ularning ata- anining sözini anglash aktipliqinimu qozghaydu. Bundaq yaxshi purset balilarning yaxshiliq yolida méngishni asanlashturidu, bu ata- anining bala üchün qilidighan eng yaxshi hediyesidur. Peyghember eleyhissalam balilarning ata- anilargha yaxshiliq qilishni öginishige qattiq ehmiyet bergen we allah taaladin bu heqte rehmet we raziliq ata qilishni tiligen. Démek, ata - anining üstide balisining yaxshiliq qilishini öginishide chong mesuliyet bardur. Ata- ana balisidin asiyliq qilishini chiqiriwétish imkaniyitige ige. Bu hékmet bilen heriket qilish uzun zaman élip bérish arqiliq andin heqiqetlishidu.

Köp achchiqlash we kayishtin yiraq bolush

peyghember eleyhisalam balilarning ishlirigha we bezi bolumsiz qiliqlirigha köp kayimaytti yaki ulargha köp tene qilmaytti. Enes reziyellahu enhu peyghember eleyhissalamning xizmitini on yil izchil qilghan bolup, u peyghember eleyhissalamning özige qilghan terbiyesi heqqide toxtalghanda mundaq deydu:

5122/8419 - enes ibni malik reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemning xizmitini on yil qildim. U manga bir qétimmu waysap baqmidi. Yaki qilghan ishimgha: némishqa bundaq qilding? Weyaki: mundaq qilsang bolmasmidi? Dep baqmidi. (muslim: 2309)

bu ishlar enes reziyellahu enhu üchün éytqanda janliq ötülgen bir hayat dersi qatarida uning zéhnide saqlinip qaldi we uning tepekkur we mulahiziliri üchün ozuq bolush roligha ige boldi. Ata- ana balisini eyiplise, heqiqeten özini eyipligen bolidu, chünki u bala özining wujudining bir parchisidur, shunga uni eypleshning ornigha uninggha terbiye qilishqa aldirash kérek.

Ikkinchi, balining eqlini yétildürüshte paydiliq pikri usullar

baligha qissilerni riwayet qilish we kitablardin oqup bérish

qisse we hékayiler balilarning eqliy iqtidarini tereqqiy qildurush, diqqitini qozghashta nahayiti chong rol oynaydu, balining eqliy iqtidarigha tesir qilish terbiye usulidiki asasliq orun'gha qoyulidighan usullardin biridur. Biz peyghember eleyhissalamning sahabilargha hékaye qilip bergen qissiliri ichide chonglar we

kichiklerge ortaq menpeet qilidighan qissilerning nahayitimu köp ikenlikini bilimiz. Peyghember eleyhissalam qurandiki qisse bayan qilish uslubigha maslashqan halda hazirqilar we kelgüsi ewladlar üchün ibretlik ders bolidighan nurghun qissilerni sözlep bergen bolup, uni uning sahabiliridin chong kichik hemmisi diqqet bilen anglaytti. Shuni bilishimiz kérekki, quranda bayan qilin'ghan qissilerning heqiqiy weqelik ikenlikide shek bolmighinidek, peyghember eleyhissalamdin bayan qilghan qissilermu tarixta bolup ötken heqiqiy weqeliklerdur. Bu qissiler toqulma hékayiler emestur. Qisse sözlep bergende, balining tarixqa bolghan chüshenchisi ashidu, rohiy chüshenchisi we intilishi küchlük bolidu, u qissiler balilarning éngida eng qimmetlik bolghan islam rohi we exlaq chüshenchisini turghuzidu.

Heqiqeten ölimalarning we salihlarning hayati qelblerge pezilet bixlirini sürdüridighan, ésil ghayilirimiz yolidiki japa musheqqetlerge sewr qilishqa yardemchi bolidighan, özini pida qilish, iradilik bolush rohigha ündeydighan we ésil derijilerge yétishke sewebchi bolidighan eng ésil wesililerdindur. Allah taala mundaq deydu: "könglüngni xatirjem qilish üchün, sanga peyghemberlerning qissilirini bayan qilip bérimiz, bu qissiler heqiqetni, möiminler üchün wez- nesihet, ibretlerni öz ichige alghan." (süre hud 120- ayet)

imam ebu henipe: "ötkenki ölimalarning yaxshi ish - izlirini bezi fiqhi mesililiridin paydiliqraq dep qaraymen. Chünki uningda bir milletning edep exlaqi gewdilen'gen" dep, buninggha allah taalaning : " ularning qissisidin eqil igiliri elwette ibret alidu " dégen ayitini delil keltürgen.(süre yüsüp 11- ayet)

töwende bezi qissilerni bayan qilip ötimiz.

Ibrahim we ismail eleyhissalamlar we ismailning anisi hezriti hajer animizning qissisi

5056/8318 - seid ibni jubeyr riwayet qiliduki, ibni abbas reziyellahu enhuma mundaq dégen: eng burun uzun yopka kiygen ayal ismailning anisi (hajer)dur, u saredin yoshurnush üchün izini öchürüp mangidighan yopka kiyiwalghanidi. Kéyin ibrahim eleyhissalam hajer we oghli ismailni beytullahning yénidiki yoghan derex tüwige (zemzem buliqining üsti, mesjidning yuqiri teripige) ekilip qoydi. U chaghlarda mekkide héchkim yoq bolup, etraptin sumu tépilmaytti. Ibrahim eleyhissalam ulargha bir xalta xorma bilen bir tulum su bérip, shu yerde qoyup qoydi. Ibrahim eleyhissalam (yurtigha) qaytip mangghan chaghda, ismailning anisi (uning keynidin) egiship bérip: i ibrahim! Bizni adem we bashqa nersiler yoq bu wadigha tashlap qoyup nege barisen? Dédi. U bu sözni nechche qétim tekrarlighan bolsimu, ibrahim eleyhissalam uninggha qarapmu qoymidi. Axiri u: alle séni mushundaq qilishqa buyridimu? Dep sorighan idi, ibrahim eleyhissalam: hee, dep jawab berdi. Shuning bilen, hajer: undaq bolsa, alle bizni tashliwetmeydu, dep qaytip ketti. Ibrahim yolini dawamlashturup, ayali we balisining közidin yiraqliship bir dawan'gha kelgende, qiblige yüzlinip, qolini kötürüp turup:)perwerdigarimiz! Ewladimning bir qismini (yeni balam ismail bilen ayalim hajerni) namaz oqusun (yeni sanga ibadet qilsun dep) séning hörmetlik öyüngning qéshidiki ékinsiz bir wadigha (yeni mekkige) orunlashturdum, perwerdigarimiz! Bir qisim kishilerning dillirini ulargha mayil qilghin, ularni shükür qilsun dep türlük méwilerni ulargha riziq qilip bergin((süre ibrahim, 37 - ayet)dep dua qildi. Hajer ismailni émitti, özi tulumdiki suni ichti. Tulumdiki su tügep, ana bala ikkiylen ussashqa bashlidi. U balisining uyan

buyan'gha örülüp berdashliq bérelmey, tolghinip kétiwatqanliqigha (yaki put qolliri bilen yerni uriwatqanliqigha) qarap turushqa chidiyalmay uyaq buyaqqa méngishqa bashlidi. U sefani eng yéqin tagh dep qarap, uning üstige chiqtide, birersini körüp qalarmen dégen ümidte wadigha qaridi. Héchkimni körelmigendin kéyin, taghdin chüshüp wadigha yétip keldi. Köynikining bir teripini kötürgen halda japakesh ademdek méngip, wadidin ötüp merwe téghigha keldide, birersini körermen dégen ümidte etrapqa qaridi. Yene héchkim körünmeytti. U shu teriqide (sefa bilen merwe arisida) yette qétim qatnidi. Ibni abbas reziyellahu enhuma peyghember sellallahu eleyhi wesellemning: kishilerning sefa bilen merwening arisida yügürüshi mushuningdin qalghan dégenlikini riwayet qilghan. Hajer merwege kelgende, bir awazni anglap, öz özige jimlidi. Andin diqqet bilen qulaq sélip, bu awazni qayta anglap: awazingni anglatting, eger qutquzalaydighan bolsang, méni qutquzuwalghin! Dédi. Ushtumtut zemzem yénida bir perishte peyda boldi. U puti (yaki qaniti) bilen yerni jijighan idi, yerdin su étilip chiqti. Hajer suning etrapini qoli bilen torap turup, tulumgha uchumdap su élishqa bashlidi. U alghanséri, su örlep turatti. Ibni abbas reziyellahu enhuma yene peyghember sellallahu eleyhi wesellemning: alle ismailning anisigha rehmet qilsun, eger u suni öz haligha qoyup bergen (yaki uchumlap almighan) bolsa, zemzem elwette éqip turghan bulaqqa aylan'ghan bolatti dégenlikini riwayet qilghan. Shundaq qilip, hajer suni ichti we balisini émitti. Perishte uninggha: suning tügep kétip, halak bolushtin qorqmanglar. Ene awu yerde beytullah bar. Uni mushu bala bilen atisi (ibrahim) yasaydu, alle öz ehlini halak qilmaydu, dédi. Beytullah (allening öyi)ning orni töpilikke oxshash égiz bir jayda bolup, ong we sol tereplirini kelkün yalap ketkenidi. Jurhum qebilisidin bir top kishi kedaidin kéliwétip, bu yerdin ötti we mekkining töwen teripige chüshti. Ular asmanda bir qushning egip uchup yürginini körüp qaldide: bu qush choqum su bar yerge chüshidu, bilishimizche, bu wadida su yoq idi, dep oyliship, bir - ikki kishini charlap béqishqa ewetti. Ular qarighudek bolsa, bir yerdin su étilip chiqiwatqudek, qaytip bérip, karwandikilerge ehwalni melum qildi. Ular kélip, suning yénida hajerning turghanliqini kördi. Ular: séning yéninggha makanlishishimizgha ijazet qilamsen? Dep soriwidi, hajer: bolidu, lékin silerning suda heqqinglar yoq, dédi. Ular: shundaq bolsun, déyishti. Ibni abbas reziyellahu enhuma yene peyghember sellallahu eleyhi wesellemning: ularning ijazet sorishi hajerning yalghuzluq tartip qalmay kishiler bilen bille turushni bekmu xalaydighan waqtigha toghra kelgenidi dégenlikini riwayet qilghan. Shundaq qilip, ular ailisidikilerni chaqirip keldi. Ularmu bu yerge chüshüp makanlashti. Axiri bu yerde bir nechche öylük jurhum kishiliri olturaqlashti. Bala chong bolup, ulardin ereb tilini ögendi. Jurhumluqlar uni küyoghul qiliwélish üchün qiziqip qélishti. Ismail balaghetke yetkende, uni öz qewmidin bolghan bir qizgha öylendürüp qoydi. Ismailning anisi wapat boldi. Ibrahim eleyhissalam ismail öylinip bolghandin kéyin (özi qoyup ketken bala chaqilirini körgili) keldi we ismailni tapalmay, ayalidin soridi. Ismailning ayali: bizge riziq izdep chiqip ketti, dédi. Ibrahim eleyhissalam ularning turmushi we bashqa ehwallirini sorighan idi, ismailning ayali: turmushimiz qattiq ghurbetchilikte ötüwatidu, ehwalimiz bekmu nachar, dep ibrahimgha shikayet qildi. Ibrahim eleyhissalam uninggha: yoldishing qaytip kelgende, uninggha salimimni yetküzüp qoyghin. U ishikining bosughisini yötkiwetsun! Dédi. Ismail qaytip kélip xuddi bir nersini sezgendek: birsi keldimu?

Dep soridi. Ayali: hee, mundaq - mundaq bir qéri keldi. Séning ehwalingni sorighanidi, éytip berdim. Turmush ehwalimizni sorighanidi, turmushimizning ghurbetchilikte ikenlikini éyttim, dédi. Ismail: u kishi sanga birer ishni tewsiye qildimu? Dep sorighanidi, ayali: hee, u sanga salam éytti, andin ishik bosughisini yötkiwétishingni tewsiye qildi, dédi. Ismail: u méning atam bolidu. U séni qoyup bérishimni tapilaptu. Sen öyüngge qaytip ketkin! Dep, ayalini talaq qiliwetti we jurhum qewmidin bashqa birige öylendi. Aridin melum muddet ötti, ibrahim eleyhissalam yene kélip, ismailni tapalmay we uning ayalidin soridi. Ayali: bizge yémeklik tépip kélish üchün chiqip ketti, dédi. Ibrahim eleyhissalam ularning turmush we bashqa ehwallirini sorap: qandaq turuwatisiler? Dédi. Ayal: yaxshi, kengtasha yashawatimiz, dep alleqa hemdu sana oqudi. Ibrahim eleyhissalam: néme yewatisiler? Dep soriwidi, ayal: gösh, dédi. Néme ichiwatisiler? Dep soriwidi, ayal: su, dédi. Ibrahim eleyhissalam: i alle! Ularning gösh we süyige beriket bergin! Dep dua qildi. Peyghember sellallahu eleyhi wesellemning: shu chaghlarda ularning ashliqi yoq idi. Eger ularning ashliqi bolghan bolsa, ashliqighimu dua qilip qoyghan bolatti. Mekkidin bashqa jayda gösh bilen sunila istémal qilsa, insan'gha xil kelmeydu dégenliki riwayet qilinighan. Ibrahim eleyhissalam: yoldishing qaytip kelgende, uninggha salimimni yetküzüp qoyghin we éytip qoyghinki, u ishikining bosughusini mehkem saqlisun, dédi. Ismail qaytip kélip: birersi keldimu? Dep soridi. Ayali: hee, salapetlik bir moysipit keldi, dep, u kishini maxtap berdi. Andin: séni sorighan idi, ehwalingni éytip berdim. Turmushimizni sorighan idi, yaxshi turuwatqanliqimizni éyttim, dédi. Ismail: u kishi sanga birer ishni tewsiye qildimu? Dep sorighanidi, ayali: hee, u kishi sanga salam éytti we ishikingning bosughini mehkem saqlishingni tewsiye qildi, dédi. Ismail: u kishi méning atam bolidu. Bosugha dégini sen bolisen. Atam méni sen bilen öy tutushqa buyruptu, dédi. Aridin yene melum mezgil ötkendin kéyin, ibrahim eleyhissalam ularning yénigha keldi. Ismail zemzemge yéqin jaydiki yoghan derex tüwide ya oqi yasawatatti, u atisini körüp ornidin turdi. Ata bala ikkisi quchaqliship körüshti. Ibrahim eleyhissalam: i ismail, alle méni bir ishqa buyridi, dédi. Ismail: alle séni buyrighan ishni qil! Dédi. Ibrahim: manga yardem qilamsen? Dep sorighanidi, ismail: yardem qilimen, dédi. Ibrahim eleyhissalam: alle méni ene awu yerge öy sélishqa buyridi, dep égiz dönglükning etrapini isharet qildi. Ene shundin étibaren, ikkisi beytullahning ulini sélishqa bashlidi. Ismail tash ekélip berse, ibrahim tamni qopuratti. Tam égizligende, ismail bir tashni élip kélip, ibrahimgha qoyup berdi. Ibrahim eleyhissalam tamni shu tashning üstige chiqip qopurdi. Ismail dawamliq tash sunup berdi. Ikkisi bir tereptin: "i rebbimiz, emellirimizni qobul qilghin. Sen heqiqetenmu hemmini anglap turghuchi we bilip turghuchidursen" (süre beqere, 172 - ayet) dep dua qilatti. Qurulush pütkendin kéyinmu, beytullahni aylinip yürüp bu duani oqughanidi. (buxari: 3364)

Kéflning qissisi

burunqi zamanda kifl isimlik bir kishi bar iken. U herqandaq yaman ishlarni qilishtin yanmaydiken. Bir küni muhtaj bolup qalghan bir ayal kifldin yardem sorap keptu. Kifl:

– özengni manga tapshursang men sanga yardem qilimen, deptu. Ayal charisiz bolghachqa kiflning teliwige maqul boluptu. Kifl u ayalgha 60 tal tilla bériptu. Kifl u ayaldin paydilinay dep turushigha u ayal titreshke we yighlashqa

bashlaptu. Kifl:

- némishqa yighlaysen? Dep soraptu. U ayal yighlap turup:
- men hayatimda hichqachan mundaq bir gunah ishni qilip baqmighan idim. Bu gunahqa méni mejbur qilip qoyghini méning hedidin artuq péqirliqimdur, emma allah din xijil boliwatimen we qorquwatimen, deptu. Kifl özi anglighan bu sözlerdin heyranliq ichide qélip:

– démek sen allah din qorqup yighlawétipsen- de? Eger undaq bolsa sen ketkin, bergen pullirim séning bolsun, allah manga munchilik köp néimetler bergen bolsimu men yenila gunahlargha chöküp yürüptimen. ALLAH bilen qesem qilimenki! Bundin kéyin allah ning buyrighanlirigha hichqachan qarshi chiqmaymen we hichqandaq gunah ish qilmaymen! Deptu hemde gunahlirigha tewbe qiliptu.

Kifl shu kichisi tuyuqsiz ölüp qaptu.

Ikkinchi küni etigende kishiler, kiflning ishikige ” allah kiflni meghpiret qildi“ dégen xet yézilghanliqini körüshüptu.

Taz, beres we kor ademning qissisi

5603/9162 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle taala israil oghulliridin aq késel, taz we qarighu bolghan üch kishini sinap körmekchi boldi we ulargha perishte ewetti. Perishte birinchi bolup aq késel kishining aldigha kélip: ”hemmidin némini eng yaxshi körisen? “ dep soridi. U: ”chirayliq reng bilen chirayliq térini, chünki insanlar méni yaman köridu “ dédi. (perishte) uni siylap qoyghanidi, uning késili saqiyip, chirayliq reng we chirayliq tére bérildi. Andin uningdin: ”qandaq malni yaxshi körisen? “ dep soridi. U: ”töge (yaki kala)“ dédi (rawiy bu heqte, yeni aq késel bilen taz ikkisidin qaysisining töge yaki kala telep qilghanliqi heqqide ikkilinip qalghan) perishte uninggha bir tuyaq boghaz töge bérip: ”alle bularni sanga mubarek qilsun!“ dédi. Andin tazning yénigha bérip: ”hemmidin némini eng yaxshi körisen? “ dep soridi. Taz: ”chirayliq chachni, bu nerse (yeni tazliq) mendin ketsun. Chünki insanlar méni yaman köridu “ dédi. Perishte uni siylap qoyghanidi, uning késili saqiyip, béshigha chirayliq chach ündi. Andin uningdin: ”qandaq malni yaxshi körisen? “ dep soridi. U: ”kalini“ dédi. (shuning bilen) uninggha bir tuyaq boghaz kala bérip: ”alle buni sanga mubarek qilsun!“ dédi. Andin qarighuning yénigha bérip: ”hemmidin bek némini yaxshi körisen? “ dep soridi. U: ”alle közümning nurini qayturup bersun, insanlarni körey“ dédi. Perishte uning közini siylap qoydi, alle uning közining nurini qayturup berdi. Andin perishte: ”qandaq malni yaxshi körisen? “ dep soridi. U: ”qoyni“ dédi. Uninggha bir tuyaq boghaz qoy berdi. Ulargha bérilgen mallarning hemmisi boghaz idi, shunga birsining bir wadi tögisi, yene birsining bir wadi kalisi, yene birsining bir wadi qoyi boldi. Kéyin, u perishte sheklini özgertip, aq késelning yénigha keldi we: ”men bir kembeghel ademmen. Yérim yolda qaldim, alletin hemde séning yardimingdin bashqa méni bügün menzilimge yetküzidighan héch nersem yoq. Sanga chirayliq rengni, térini we mal ornida tögini bergen zatning hörmiti üchün manga bir töge bergin, uning bilen sepirimni dawamlashturup öyümge yétiwalay“ dédi. Lékin aq késel: ”béridighan yerler köp “ dédi. Perishte: ”men séni tonighandek qiliwatimen. Sen (bir waqitlarda) hemme adem yiraq qachidighan aq késel emesmiding? Sen kembeghel emesmiding? !“ andin alle sanga mal berdi, dédi. Aq késel: ”yaq, bu mallar manga

ata bowamdin miras qalghan “ dédi. Perishte uninggha: ”eger yalghan sözlewatqan bolsang, alle séni burunqi halinggha qaytursun!“ dédi. Andin tazning yénigha bérip, aq késelge dégen sözlerni dédi. Lékin tazmu aq késelge oxshashla jawab berdi. Perishte uninggha: ”eger yalghan sözlewatqan bolsang, alle séni burunqi halinggha qaytursun!“ dédi. Andin (perishte) qarighuning aldigha bérip: ”men bir kembeghel, musapir ademmen. Yérim yolda qaldim, alletin we séning yardimingdin bashqa méni bügün menzilimge yetküzidighan héch nersem yoq. Sanga közüngning nurini qayturup bergen zatning hörmiti üchün manga bir qoy bergin! Uning bilen sepirimni dawamlashturup, öyümge yétiwalay“ dédi. U kishi: ”men bir qarighu idim, alle közümning nurini qayturup berdi. Kembeghel idim, alle méni bay qildi. Xalighiningni alghin ! Allening nami bilen qesemki, alle raziliqi üchün men séni hergizmu qiyin ehwalda qoymaymen (yeni xalighiningni al)“ dédi. Perishte uninggha: ”mélingni ching tut! Siler sinaldinglar, alle sendin razi boldi, lékin u ikki dostunggha ghezeb qildi“ dédi. (buxari: 3464)

ming dinar qeriz alghan ademning qissisi

5604/9163 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem israil oghulliridin birini tilgha élip mundaq dégen: bir kishi yene bir kishidin ming dinar qerz soridi. Qerz igisi: ”guwahchi élip kelgin, guwah bolsun !“ dédi. Qerzdar: ”alle guwahliqqa yéter“ dédi. Qerz igisi: ”undaqta, képil keltürgin!“ dédi. Qerzdar: ”alle képillikke yéter “ dédi. Qerz igisi: ”toghra éytting“ dédi we uninggha melum muddet üchün ming dinar qerz berdi. (qerzdar) pulni élip, déngiz sepirige atlandi. Ishini tügetkendin kéyin, belgilen'gen muddette qerzini tölesh meqsitide qaytish üchün kéme izdidi, emma tapalmidi. Shuning bilen, bir yaghachni tépip, uning ichini oydi. Ichige ming dinar qoyup, öz namidin pulning igisige bir parche xet yazdi. Andin kolighan yerni étip, yaghachni déngizning boyigha élip keldi we: ”i rebbim! Sen bilisen, men palanchidin ming dinar qerz alghan idim. (shu chaghda) mendin képil soridi. Men: alle képilliqqa yéter, dédim. Séning képilliqinggha razi boldi. Mendin guwahchi telep qildi. Men: alle guwahliqqa yéter, dédim. Séning guwahliqinggha razi boldi. Uninggha qerzimni tölesh üchün kéme izdidim, emma tapalmidim. Buni sanga amanet qildim “ dep déngizgha qoyuwetti. Yaghach éqip, déngizning otturigha kirip ketti. U adem yurtigha qaytish üchün yene kéme izdeshke bashlidi. Qerz igisi ”belkim birer kéme mélimni élip kélip qalar“ dégen oy bilen (déngizgha) qarap turatti. Tuyuqsizla aldigha bir yaghach éqip kélip qaldi. Uni otun qilish üchün öyige élip bérip yarghan idi, ichide puli bilen xéti turghanliqini kördi. Melum muddettin kéyin, qerzdar ming dinar bilen kélip: ”allening nami bilen qesemki, pulungni waqtida élip kélish üchün kéme izdidim, emma tapalmidim. Waqti ötüp ketti, xapa bolmighin. Mana bu pulung “ dédi. Qerz igisi: ”sen yaghachning ichige sélip ewetken amanetni alle manga yetküzdi“ dédi. Shuning bilen, u kishi köp hemdu sana éytip, ming dinarni élip qaytip ketti. (buxari muelleq riwayet qilghan)

balilar bilen yüz turane söhbet ötküzüsh

balilar bilen yüz turane sözlishish ularning mesililerni ochuq chüshinishi, zéhnide qélishi, pikirlerni, chüshenchilerni méngiside retlik saqliwélishi we uni éngida yaxshi qobul qiliwélishi, anglap chüshinish iqtidarini yétildürüshi üchün nahayiti paydiliqtur. Bundin bashqa, yene balilar bilen bolghan munasiwetlirimizning téximu yéqin bolushigha paydiliq bolidu. Shunga peyghember eleyhissalam bizge balilar bilen bolghan muamilide ochuq yoruq

bolushimizni, ular bilen yüz turane sözlishishimizni ögetti.

Tirmizining ibni abbastin qilghan riwayitide, bir küni peyghember eleyhissalam ulighigha min'geshturwalghan ibni abbasqa, i oghulchiqim! Men sanga bir qanche söz ögitip qoyay dégenliki buning ochuq delilidur. Peyghember eleyhissalam yash ösmürlerge söz qilghanda, sözini ular angqiralmighidek derijide qisqa yaki ular anglap zérikip qalghidek uzun qilmay, tüzla qilip ularning biliwélishigha paydiliq bolghan kelimilerni ögitip qoyidu. Peyghember eleyhissalamning baliligha dégen sözlirining sözlükliri addiy, chüshinishlik, öz ichige alidighan menisi chongqur bolup, balilarning eqil iqtidarigha nahayiti yéqindur. Biz peyghember eleyhissalamning dégen sözliri üstide yaxshiraq oylinip baqidighan bolsaq, bu sözlerning balilarning hazirqi baliliq dewri bilen birge uning kelgüsidimu yaxshi bolushi eqide we pikiriy jehettin terbiyileshke uyghun ikenlikini bileleymiz.

4596/7635 - ibni abbas reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: bir küni, peyghember sellallahu eleyhi wesellemning arqisigha min'gishiwalghanidim. U: i oghlum ! Men sanga bir qanche kelime ögitip qoyay. Allening buyruqlirigha ching yépishqinki, alle séni qoghdaydu. Allening buyruqlirigha izchil emel qilghinki, alleni köz aldingda tapisen. Bir nerse sorisang, alletin sorighin. Yardem tiliseng, alletin tiligin. Bilip qoyghinki, barliq ümmet sanga payda yetküzüsh üchün bir yerge yighilsimu, alle sanga pütüwetkendin bashqa héchqandaq payda yetküzelmeydu. Eger barliq ümmet sanga ziyan yetküzüsh üchün yighilsimu, alle sanga pütüwetkendin bashqa héchqandaq ziyan yetküzelmeydu. Qelemler kötürüldi, betler qurudi. (tirmizi: 2516)

peyghember eleyhissalamning bundaq yüzmu yüz söz qilish usuli, dildiki hesetxorluq, ichi yamanliq, körelmeslik we adewetke oxshash yaman illetlerdin yiraq bolushqa nesihet uslubi boyiche körsetme béridu.

Balining eqlige muwapiq söz qilish

her qandaq mexluqatlarning ösüp yétilish jeryanida bösüp chiqishqa tosalghu bolidighan bir tosaq bolghinidek, her qandaq bir balining ösüp yétilish basquchida shundaq bir bösüsh nuqtisi bolidu. Bu balining eqil- idrakining tereqqiy qilish basquchidiki balining xahishida ashkarilinidu. Ata - ana we terbiye qilghuchilarning balining bu basquchtiki rohiy we zéhniy quwwitige yaxshi diqqet qilishi, ulargha mas bolghan usul we muamililerde bolushi balining eqliy we xulqining toghra yönilishte tereqqiy qilishigha paydisi bolidu. Chünki ata- ana yaki terbiyichilirining toghra usuldiki yardimi ularning her bir söz we herikitide ülge bolidu. Ular uningdin öginidu we örnek alidu.

Biz yuqirida bayan qilghan pikrimizning delili üchün peyghember eleyhissalamning qandaq qilishqa yol körsetkenlikige dair töwendiki delilge bir qarap baqayli. Bedr urushi bolushtin ilgiri sahabilar qureyshliklerning mélini baqidighan bir balini tutiwélip u balidin düshmen tereptiki eskerlerning sanini soridi. U bala buni dep bérelmigende, ular qesten dep bermidi dep guman qilip, uni urushqa bashlidi. Bu chaghda dunya ehlidin eng dana psixolog alimi bolghan peyghember eleyhissalam kélip balini urushtin toxtatti we u balidin — qewming (yeni düshmen terepni démekchi) künde qanche töge boghuzlaydu? — dep soridi. Bala tézla — toqquz yaki on — dep jawab berdi. Peyghember eleyhissalam— undaqta ularning sani toqquz yüz bilen ming arisida iken, — dédi. Peyghember eleyhissalam bu balining eqliy iqtidarining unchilik köp sanni bileligidek

emeslikini, peqet onluq sandiki nersilernila bileleydighanliqini hés qilghanliqi üchün, uni undaq qiyin tuyulidighan sanlarni déyishke qistimay, uning üchün asan bilidighan san we uning üchün tonushluq malning ismi bilen soal sorighan. Peyghember eleyhissalamning hebeshistanliq kichik bir qizgha hebeshstaning tilida söz qilghanliqimu uning danaliqining yene bir delilidur. Ibni teymiye "iqtida us siratil musteqiym" (toghra yolning telipi) dégen kitabida neqil qilishiche, dadisi hijret qilip hebeshistan'gha barghanda, shu yerde tughulghan ummu xalid binti xalid ibni seid ibni as isimlik kichik bir qizgha bir köynek birip, andin u qiz chüshinidighan hebeshstanning tilida: — i ummu xalid ! Bu séna, — dégen. Séna, hebeshstan tilida, yaxshi dégenlik bolup, nawada u qizgha qiz bilidighan tilda söz qilmighanda belkim u qiz chüshenmigen bolatti.

4842/8006 - aishe reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem méning yénimgha kirgende, yénimda ikki qiz buas (ews bilen xezrej otturida jeng bolghan jay) urushida éytilghan qoshaqlarni naxsha qilip éytiwatatti. Peyghember eleyhissalam udul körpige chiqtide, bizge arqisini qilip yatti. Bir kemdin kéyin (dadam) ebu bekri kirip qélip, méni eyiblep: resulullahning aldida sheytanning nawaliri yangrap kétiptighu? Déwidi, peyghember eleyhissalam ebu bekrige: ularni öz meylige qoyghin! Dédi. Peyghember eleyhissalam diqqet qilmighan waqitta, u ikki qizni chimdip qoyuwidim, hujramdin chiqip ketti. Héyt künliri qara tenlikler neyze qalqanlirini oynitip, maharet körsetti. Men peyghember eleyhissalamdin soridimmu yaki peyghember eleyhissalam mendin sorisa, maqul boldummu, eytawur men peyghember eleyhissalamning keynide turup, hebeshlerning maharitini körduq. Ikkimizning mengzi bir - birige tégip turatti. Peyghember eleyhissalam hayajanlan'ghan halda: ey beni erfide! Bosh kelmenglar! Dep qoyatti. Men zérikkiche körgendin kéyin, peyghember eleyhissalam: boldimu? Dep soridi, men: hee, dégenidim: emise hujrigha qaytqin! Dédi. (buxari: 950)

peyghember eleyhissalamning kündilik turmushidiki misallarni élip éytsaqmu, nurghunlighan hékmetlerni biliwalalaymiz. Mesilen, enes reziyellahu enhu uning öyide xizmitini qilip yürgende, birer ishni xata qilip salsa yaki untup qélip qilmisa, peyghember eleyhissalamning ailisidikiler uni eyplise yaki jazalimaqchi bolsa, kichik balining iqtidarini yaxshi bilidighan peyghember eleyhissalam qoyunglar! Eger u qilalighan bolsila, elwette qilghan bolatti, deytti. Peyghember eleyhissalamning bu sözi we emeliyiti shuni körsitiduki, balilarning eqliy iqtidari we küch quwwiti cheklik bolghachqa, ulardin chami yetmeydighan ishlarni telep qilish toghra emestur. Adette, peyghember eleyhissalam kichik balilar bilen oynishatti. Ular bilen oynashqanda qarshi terepning yéshi, eqliy we jismaniy quwwitige munasip oyunlarni oynaytti. Hem ulargha munasip sözlerni qilatti. Eger balilargha bolghan muamilide yuqiriqi qanuniyetning eksiche yol tutqanda, uning aqiwitining peqetla balini özige mas bolmighan nersige mejbur qilghanliq bolidighanliqini, ularning buninggha qarita bildüridighan inkasining jédellishish, qarshiliq qilish, uningdin bizar bolushtinla ibaret bolidighanliqini körimiz. Özimizni misalgha alsaqmu, nawada biri bizge biz chüshenmeydighan bir tilda sözlise, birer nersilerni ipadilimekchi bolsa, biz uninggha héchqandaq inkas bildürmisek, u adem achchiqlap bizni urup ketse yaki düshkellep ketse, bizge nisbeten bu adilliqmu? Hergiz adilliq emes. Démek, ösmürlermu shuninggha oxshashtur.

Balilar bilen mulayimliq bilen sözlishish

balilar bilen mulayimliq bilen sözlishish balilarning eqil iqtidarini tereqqiy qildurushqa, chüshinish dairisini kéngeytishke, sheyilerning heqiqiy mahiyitini bilip yétishige paydiliqtur. Ular bilen mulayimliq bilen sözleshkende, yene hadislerning seweblirini, hayatliqning qanuniyetlirini bildürüshke asan bolidu. Balilarni mesililer üstide munazire yürgüzidighan, söhbetlishishke hérismen bolidighan qilidu. Buning bilen, ata- anilarning balilargha qarita téximu keng dairde terbiyilishige sharait hazirlinidu. Chünki balilarda ularning terbiyilinishige paydiliq bolghan yuqiriqidek sharaitlar hazirlan'ghanda, ularning tebiitide öz heqlirini qoghdiyalighudek, bilmigen nersilirini dadil soriyalighudek jüret peyda bolidu, ularning tili rawanliship, tepekkuri ötkürlishidu. Hetta chonglarning pikirlirige ishtirak qilghudek, ularning pikrilirige öz pikirlirini qatnashturalighudek we pikirliri chonglar teripidin nezerge, éitibargha élin'ghudek bolidu. Chünki u ailidiki terbiyilinish jeryanida chonglar bilen dadil, rohluq, edeplik sözlishish tejribisige ige bolghachqa, bashqa jaylardimu shu artuqchiliqini jari qilduralaydu. Peyghember eleyhissalamning sahabilarning soaligha jawab birelmigen bala bilen mulayim yusunda sözliship, u balidin ishenchlik jawabqa érishishimu bizge bir yaxshi ülgidur. Shundaqla, yene peyghember eleyhissalamning özining zina qilishigha ruxset qilishini telep qilip kelgen yashni eyplimestin, uninggha qattiq - yirik gep qilmastin, zinani ailisidiki her qandaq bir ayal kishige rawa köridighan- körmeydighanliqini misal qilip sorash arqiliq, u yashni ömür boyi hetta nameheremlerge qarimaydighan bolup yétiship chiqishigha sewebchi bolushi, uning terbiyilesh babida qanchilik derijidiki mulayim we sewrchan bir ustaz ikenlikining delilidur.

Émam buxarining ibni abbastin qilghan riwayitide u balining kéchide namaz oqushqa qanchilik héris bolup yétilgenliki bayan qilin'ghan. Ikkinchi bir riwayette birinchi riwayettinmu ziyadirek qilip bayan qilin'ghan bolup, ibni abbas kéchide namaz oqush üchün peyghember eleyhissalamning yénida qonup qalghan. U özi heqqide toxtilip mundaq deydu: men peyghember eleyhissalamning namizini közitish üchün hamma acham meymunening öyide qonup qaldim. Méning bu yerde qonup qalghanliqimni tuyup qalghan peyghember eleyhissalam közler uxlidi, yultuzlar patti, hemmini idare qilip turghuchi tirik allah shübhisizki, qépqaldi, dédi we buninggha ulap al imran sürisidiki "asmanlarning we zéminning yaritilishida, kéche bilen kündüzning nöwetliship turushida, eqil igiliri üchün, elwette, roshen deliller bar" (süre al imran, 190 - ayet.) dégen ayettin bashlap bir qanche ayetni oqudi. Andin ornidin turup taharet élip namazni bashlidi. Menmu taharet alghandin kéyin, peyghember eleyhissalamning sol teripide namazgha turdum. Peyghember eleyhissalam méni quliqimdin tutup, (bashqa bir riwayette méning pishanemni arqa teripidin chögilitip, déyilgen) özining ong teripige turghuzdi. Men yene öz ornumgha qaytip turdum. U méni ikkinchi we üchinchi qétimmu ene shundaq turghuzdi. Namaz oqulup bolghandin kéyin peyghember eleyhissalam mendin, i bala ! Séning men turghuzup qoyghan yerde turmasliqinggha néme seweb boldi? Dep soridi. Men sen dégen allahning peyghembiri, héchqandaq bir kishining sen bilen barawer orunda turushi muwapiq bolmaydu, dédim. Peyghember eleyhissalam: i allah uni dinda alim qil ! Uninggha bélimni tehlil qilishqa muweppeq qil! Dep dua qildi.

Balining sezgü ezalirini meshiq qildurush

balining sezgü ezalirining meshqi balining ijatchanliq rohini oyghitidu. Balining ösüp yétilishige egiship balining qolining herikiti uning sezgürlük tuyghusini ashuridu. U özining sezgü ezalirining heriketlinishini körgendin kéyin, her bir ezasigha teelluq bolghan ishlarni özi qilip körgüsi kélidu-de, asta - asta qilishqa bashlap, axirida mukemmel qilalaydighan bolidu. Buning bilen, yéngiliq yaritish imkaniyiti hazirlaydu. Peyghember eleyhissalamning baligha körsetken ülgüsi buning yaxshi misalidur. Bir küni, peyghember eleyhissalam bir balining qoy soyuwatqanliqini, lékin u balining tejirbisizlikidin yaxshi soyalmaywatqanliqini körgendin kéyin, yéngini türüp qoyni soyushqa bashlaydu. U bala peyghember eleyhissalamning qoy soyghandiki her bir herikitige zeng sélip qarap, uni öginishke bashlaydu. Démek, peyghember eleyhissalamning balilargha emeliyet arqiliq ögetkenlikidek bu misali bizning shundaq qilishimizning toghra we zörürlikini ispatlaydu.

Üchinchi, balining psixikisigha tesir körsitidighan amillar

baligha hemrah bolush

baligha hemrah bolush we ular bilen oynash ularning xususiyitining yétilishide nahayiti chong rol oynaydu. Bu xuddi dostning dostqa eynek bolghinidek, bala bilen uning hemrahimu bir- biridin öginidu. Peyghember eleyhissalam köp hallarda balilarni hemrah qiliwalatti. Bezide ibni abbasni hemrah qiliwalsa, bezide taghisining oghli jeferni hemrah qiliwalatti. Yene bezide bolsa, enesni hemrah qiliwalatti (allah ularning hemmisidin razi bolsun !). Démek, peyghember eleyhissalam héchbir ikkilenmestin we kibirlenmestin ularni hemrahliqqa éliwalatti. Balilarning chonglarning her türlük haletliridiki ish - heriketlirini öginishi, shexsiyitini etrapliq terbiyilishi, eqil - idrakining piship yétilishi, yaxshi bolghan adetlerni özige singdürüshi üchün chonglarning kichiklerni hemrah qilish mejburiyiti bardur. Enes reziyellahu enhudin qilin'ghan riwayette bayan qilinishche, jibriil eleyhissalamning peyghember eleyhissalamni siqqan we uning köksini yarghan weqeliki peyghember eleyhissalam balilar bilen oynawatqan peytte yüz bergen...

4596/7635 - ibni abbas reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: bir küni, peyghember sellallahu eleyhi wesellemning arqisigha min'gishiwalghanidim. U: i oghlum ! Men sanga bir qanche kelime ögitip qoyay. Allening buyruqlirigha ching yépishqinki, alle séni qoghdaydu. Allening buyruqlirigha izchil emel qilghinki, alleni köz aldingda tapisen. Bir nerse sorisang, alletin sorighin. Yardem tiliseng, alletin tiligin. Bilip qoyghinki, barliq ümmet sanga payda yetküzüsh üchün bir yerge yighilsimu, alle sanga pütüwetkendin bashqa héchqandaq payda yetküzelmeydu. Eger barliq ümmet sanga ziyan yetküzüsh üchün yighilsimu, alle sanga pütüwetkendin bashqa héchqandaq ziyan yetküzelmeydu. Qelemler kötürüldi, betler qurudi. (tirmizi: 2516)

sahabilarmu hem peyghember eleyhissalamdek balilarni özlirige hemrah qilatti. Ömer reziyellahu enhu oghlini we ibni abbas reziyellahu enhumani hemrah qiliwalatti. Zubeyr reziyellahu enhu oghlining urush taktékilirigha közi pishsun, qorqmas, chidamliq bolup chéniqsun, dep uni urushlargha birge élip chiqatti. Peyghember eleyhissalam balilarning balilar bilen bille bolushigha ehmiyet béretti. Peyghember eleyhissalam baliliq chaghliridimu daim balilar bilen birge oynaytti. U shundaq chong bolghan idi. Shunga oynawatqan balilarni körse

ularni bir - biridin ayriwetmeytti, hem ularning oyunlirigha dexli qilmaytti belki ularning jamaet bolup oynashlirigha, oyunlarni dawamlashturushigha ilham béretti. Shuning üchünmu, balilarning hayatida ular bilen birge oynaydighan dostlirining bolushigha ehmiyet bérish lazimdur. Ata- anilar balilirining bille oynaydighan balilarning kimlikige ehmiyet bérishi, ularning yaxshi balilar bilen oynishigha tallash yardimi bérishi, u balilarning exlaqigha, ish - emellirige diqqet qilishi, dadilar, dadilar bilen, anilar, anilar bilen perzentlirining ehwallirini, ders öginish netijiliri, exlaq we yürüsh - turushlirini nazaret qilip turush üchün yighilip turushi nahayiti ehmiyetliktur. Chünki ata- ana bolghuchi balining jismining halal taam bilen chongiyishigha ehmiyet berginidek meniwiy jehettinmu saghlam ösüp yétilishi üchün oynaydighan, hemsöhbet bolidighan toghra yoldiki dostlarni tépishigha yardem bérishi kérek. Ata - anilar hayatliqning aldirashchiliqi bilen yaki özlirining hawayi hewesliri bilenla bolup kétip, balilar bilen kari bolmasliq, ana bolghuchining tügimes bardi- keldi we bashqa aile ishliri bilen bolup kétip balining ehwaligha köngül bölmesliki, nawada balilarning yaman xuyluq balilar bilen dost bolup qélishigha, buning bilen yaman adem bolup qélishigha seweb bolup qalsa, buningdin artuq yaman ish bolmaydu. Chünki, jemiyette yüz bériwatqan jinayetlerning deslepki amillirining köpinchsi jinayet shekillendürgü chilerning ata - aniliri, perzentliride bundaq yaman burulushqa élip baridighan seweblerdin ghapil qalghanliqi, xewersiz, perwasiz yürgenlikidindur. Siz balingizni balilar türmiside körüshni xalamsiz yaki allahning öyi bolghan mesjidlerde turushini xalamsiz? Nawada awwalqisini xalimisingiz, balingizning yaman yolgha kirip ashu aqiwetke qélip qalmasliqi üchün uninggha yaxshi dost tépishigha yardemlishishke aldirang. Nawada balingiz üchün yaxshi dost tépip bérishke özingiz qadir bolalmisingiz, undaqta, balingizni yaxshi balilarning arisigha qoshup qoyidighan yaxshi terbiyechi ustaz tépishqa aldirang. Din düshmenliri balilirimizni qochaqlirimizdin oghrilaydighan bolghili, kapir teshkilatlar bozuqchiliq jemiyetliri, eysh ishret sorunlirini qurghili uzaq zamanlar boldi. Ata - anilirimizning uyqusini achidighan waqti téxiche kelmidimu?!

Balini xush qilish

balilarning diligha xushalliq ata qilish uning shexsiyitige tesir körsitishte ajayip muhim rol oynaydu. Balilarning tebéyiti pak, ghubarsiz bolghanliqi üchün shad xuramliqni yaxshi köridu. Ular yene öz nöwitide chonglargha xushalliq béghishlighuchi wasitilerdin bolup, ular chonglarning xushal bolushini, ularning yüzliride kölümsireshning parlishini yaxshi köridu. Bundin bashqa yene chonglarning balilargha ata qilghan xushalliqi öz nöwitide balilarning janliq we joshqun bolushigha tesir körsitidu. Ularning inkasining téz, tepekkurining ötkür, hököm qilish iqtidarining toghra bolushigha türtke bolidu. Peyghember eleyhissalam daim balilarni xushal qilishqa tirishatti we buning üchün töwendikidek ishlarni qilatti. Balilarni söyetti we ular bilen birge oynaytti. Ularning bash közlirini silaytti. Ularni kötüretti we quchighigha élip olturatti. Ulargha yaxshi yémekliklerni teqdim qilatti. Ular bilen bille olturup tamaq yeytti. Démek, peyghember eleyhissalam balilarni xush qilishning qanchilik derijide muhim ikenlikini bilgenliki üchün yuqiriqidek ülgilik ishlarni qilish arqiliq balilarni xush qilishqa tirishatti.

Balilarni özara musabiqige sélish we utqanlarni mukapatlash

özara beslishish we musabiqige chüshüsh insanning tirishchanliq yoshurun

küchini heriketlendüridighan amillardin bolup, bir insan özining qanchilik derijide iqtidarliq ikenlikini peqet bashqilar bilen élip barghan musabiqe we beslishishliri arqiliqla bileleydu. Shunga peyghember eleyhissalam insan tebiitidiki bu ajayip sirliq yoshurun küchni heriketlendürüp, uning esli mahiyitini namayende qilish üchün daim balilarni özara beslishishke, musabiqilishishke salatti. Uning balilarni bes - munazirige sélishimu balilarni rohlandurushtiki bu xil amillirining biri idi.

Balilarni jismaniy jehettin musabiqige sélishmu, ularni besleshtürüshtur. Peyghember eleyhissalam balilarning ténining berjes, ezalirining küchlük bolushi üchün ularni yügürüsh musabiqisige salatti. Émam ehmed abdullah ibni haris reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: peyghember eleyhissalam abdullah we ubeydullah we köpinche waqitlarda abbas reziyellahu enhu qatarliq oghullarni sepke tizatti. Andin kimki méning aldimgha ötüp ketse, men uninggha mundaq - mundaq nerse bérimen ! Dep, béridighan mukapatining namini élan qilatti. Ular peyghember eleyhissalamni yéngiwalatti we ong sol tereplerge özlirini étip yiqilip chüshken bolup yétiwilishatti. Peyghember eleyhissalam ularni söyetti we ular bilen birge oynishatti.

Balilarni muwapiq yosunda musabiqige sélish ata- anilarning tallishigha baghliq bolup, ata- anilar bu arqiliq balilarning aktipchanliqini qozghap, ularning rohini kötüridu. Ularning yéngiliq yaritish iradisini chongaytidu. Ata- anilar xuddi peyghember eleyhissalam ulargha dégendek "kim yengse, mundaq - mundaq mukapat bérimen" dégendek sözlerni qilip, ularning netijilirige qarita mukapatlaydu. Buning bilen, balilar rohiy ozuq alidu, bextiyarliq tuyghusigha chömidu. Her bir bala ghelibige érishish üchün barliq küchini serp qilidu. Musabiqe waqtining kélishidin burun uninggha hem jismaniy hem rohiy jehettin teyyarliq qilip chéniqish we meshq qilish ishliri bilen özini terbiyileshke bashlaydu. Buning bilen, balining iqtidarining eng yuqiri chéki ashkara bolidu.

Balilarni özara musabiqileshtürüshning yene shundaq paydisimu barki, u bala musabiqige qatnishish jeryanida uningda jamaetchilik éngi yétilidu. Yatsirash tuyghusidin qutulidu. Buning bilen, ijtimaiy muhitni chüshinishke tirishidu. Musabiqide bezide utidu, bezide utturidu. Utush- utturush jeryanida her bir qétimliq netije üchün öz özige jawab tapidu. Shundaqla, yene hayatning shundaq yéngish- yéngilish bilen tolghanliqidek qanuniyetni chüshinishke bashlaydu.

Balilarning qiziqishini qozghash

balilarning qiziqishini maddiy we meniwiy jehettin qozghash perzent terbiyeside kem bolsa bolmaydighan muhim amillarning biridur. Lékin bu usullarni ishletkende normal bolushqa, chékidin ashurwetmeslikke diqqet qilish lazim. Qiziqturush balining shexsiyitide, uning ish - heriketlirining toghra yönilishte tereqqiy qilishida, iqtidarini bayqashta we artuqchiliqlirini jari qildurushta intayin chong rolgha ige bolup, u terbiyileshni ongushluq dawamlashturushqa we tereqqiy qildurushqa türtke bolidu. Biz yuqirida bayan qilghan, peyghember eleyhissalamning balilarni sepke tizip "kimki méning aldimgha ötüp ketse, men uninggha mundaq - mundaq nerse bérimen " dégen hedisi, del peyghember eleyhissalamning balilarni utushqa qiziqturghanliqining misalidur.

Démekki, ata- anilar we perzent terbiyiligüchiler balilarni qiziqturushta, i balijan eqlingge tayan, özengni töwen chaghlima dégenni righbetlendürüshte özige shuar qilishi kérek. Balilarni yaxshiliqqa qiziqturushning yene bir usuli

ulargha mezmuni yaxshi, paydiliq kitablarni élip bérish arqiliq ularni bélim - irpan ichide yétishtürüshtur. Katta alim ibni abidning oghli özining ösmürlük dewrini mundaq tonushturidu. Ibni abidning shunchiwala tépilghusiz qimmetlik kitablarni toplishigha uning atisi yardemde bolghan bolup, atisi uninggha uning "sen xalighan kitabingni éliwergin, men uning pulini töleymen dep, xalighan kitablirini élip bergen. Hemde, sen ilgirikilerning yolidin men öltürgenni tirildürdüng, i oghlum! Allah sanga yaxshi mukapatlarni bersun." dégeniken we özidiki ilgirikilerning kitablirining hemmisini uninggha bergeniken.

Balilarni maxtash we ularni medhiyilesh

maxtashning balilarning psixikisida nahayiti chong tesir qozghaydighanliqida shek yoqtur. Maxtash balilarning hés - tuyghulirini janlandurup, ularning qilghan shundaqla qilmaqchi bolghan ishini téximu wayigha yetküzüp yaxshi qilishqa righbetlendüridu. Özige bolghan ishinish tuyghusida rohi kötürülüp téximu janliq we jushqun bolup kétidu. Heqiqiy pisxik alimi muhemmed eleyhissalam balilarning tebiitige chong tesiri bolidighan maxtashtin ibaret bu amilning rolini nahayiti yaxshi bilgechke balilarni muwapiq yusunda maxtash arqiliq righbetlendürüshke nahayiti ehmiyet béretti. Buning bilen balilar téximu rohlinip öz emelliride ilgirleshke tirishatti.

5401/8852 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem hayat waqtida kishiler birer chüsh körse, chüshini peyghember eleyhisalamgha sözlep béretti. U chaghlarda téxi yash, boytaq bala idim we mesjidte yétip qopattim. Menmu peyghember eleyhissalamgha éytip bergüdek birer chüsh körüshni bekmu arzu qilattim. Bir küni, mundaq bir chüsh kördüm: ikki perishte kélip, méni dozaxning aldigha élip bardi. Dozaxning chörisi xuddi quduqningkidek qopurulghan bolup, üstide xuddi quduqningkidek toghrisigha qoyulghan ikki tal yaghach bar iken. Qarisam, u yerde men tonuydighan kishilermu bar iken. Shuning bilen men: ”alleqa séghinip dozaxtin panah tileymen, alleqa séghinip dozaxtin panah tileymen“ déyishke bashlidim. Üchinchi bir perishte yénimizgha kélip: ”qorqmighin, qorqmighin!“ dédi. (oyghinip) chüshümni hefsege éytip bergenidim, hefse buni peyghember eleyhissalamgha éytip berdi. Peyghember eleyhissalam: abdullah némidégen yaxshi biri. Eger kéchiliri namaz oqughan bolsa, téximu yaxshi bolghan bolatti, dédi. Salim mundaq dégen: shundin kéyin, abdullah ibni ömer reziyellahu enhuma kéchining köp qismini ibadet bilen ötküzidighan boldi. (buxari: 3738)

peyghember eleyhissalam, abdullah némidégen yaxshi adem bolghan bolatti, dégen sözini kéchide namaz oqughan bolsa digen shert bilen birge keltürüp maxtash arqiliq uni righbetlendürmekchi bolghan ishqa, yeni abdullah ghapil qalghan ishqa yétekligen. Netijide, bu maxtashning tesiride abdullah kéchide az uxlaydighan ibadet qilghuchigha aylan'ghan. Démek, uyghun makan we zamanda qilin'ghan muwapiq maxtash ene shundaq yuqiri ünümge ige bolidu.

Balilar bilen oynishish we ular bilen balilarche hemrah bolush

maxtash we medhiyilesh arqiliq balilarni rohlandurush balilarni terbiyeleshte muhim rol oynaydighan, ehmiyiti chong bolghan ishtur. Balilar bilen birge oynéiship bergende we ulargha balilargha xas xulqlar bilen hemrah bolghanda, balilarning rohi kötürülüp, ularning özliride bar bolghan yoshurun iqtidarlirini ashkarilishigha türtke bolidu. Peyghember eleyhissalamning hesen we hüseyn

bilen oynishishi, ularni dümbisige mindürishi we ular bilen teng ömilep méngishi, bundin bashqa yene abbas reziyellahu enhuning baliliri bilen oynishishi ata - anilarning baliliri bilen shundaq qilishining muhimliqini bildüridighan yaxshi bir örnek we isharettur.

5349/8777 - ebu hureyre reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: bir küni, peyghember sellallahu eleyhi wesellem bilen bille sirtqa chiqtim. Yolda manga gep qilmidi, menmu uninggha éghiz achmidim. Shu mangghanche qeynuqa bazirigha yétip barduq. Andin burulup, fatimening öyige bardi we: balam barmu, balam barmu (hesenni démekchi)? Dep soridi. Qarisaq, anisi uni yuyup, boynigha xush puraq tügüni ésiwatqaniken. Uzaq ötmey hesen chiqip keldi we peyghember eleyhissalam bilen quchaqliship körüshti. Peyghember eleyhissalam: i alle! Men hesenni yaxshi körimen. Senmu hem hesenni hem uni yaxshi körgenlerni yaxshi körgin! Dep dua qildi. (muslim: 2421)

238/436 - ebu hureyre reziyellahu enhuning mundaq dégenliki riwayet qilinidu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning elining oghli hüseynni dümbisige hapash qilip kötürüwalghanliqini we hüseynning shölgiyining uning gejgisige éqip kétiwatqanliqini körgen idim. (ibni maje: 658)

Balining öz özige bolghan ishenchisini turghuzushqa yardem bérish

peyghember eleyhissalam balilarning küchlük chong bolushi we ularning özige bolghan ishenchisining turghuzulushi üchün töwendiki usullarni qollan'ghan.

1 - balining iradisini tawlash. Peyghember eleyhissalam buni emelge ashurush üchün balilarni mundaq ikki türlük ishqa köndürdi. Biri, peyghember eleyhissalam enes we abdullah ibni jeiferni köndürgendek balilarni sir saqlashqa köndürüsh. Balilar sirlarni pash qilip qoymay saqlashqa köndürülgende, iradisi chingip özige bolghan ishenchisi ashidu. Yene biri, balilarni roza tutushqa köndürüsh. Balilar ussuzluq we achliqqa berdashliq béreligende, öz nepsi üstidin ghalip kéleligenlikidin ibaret iradisige bolghan söyünüshi éship hayajanlinidu. Buning bilen, ularda hayat musapiside qiyinchiliqlargha berdashliq bérish iradisi küchiyidu. Shundaqla, yene özlirige bolghan ishenchisi téximu ashidu.

2 -ijtimaiy ishenchisini ashurush. Balilarning ata- anilarning ishlirigha hemdemde bolushi, öz yash we iqtidarigha muwapiq öy ishlirini béjirishi, chonglar bilen olturup qopushta özliridin kichikler bilen jem bolushi ulardiki ijtimaiy ishenchini ashuridu.

3 - ilmiy ishenchini östürüsh. Balilar kichikidin bashlapla quran, peyghember eleyhissalamning sünnetliridin xewerdar qilin'ghanda gödeklik mezgilidin bashlapla ularning dilida din'gha bolghan mustehkem ilmiy asas bolidu-de, kelgüsidiki bélim igellesh yoligha nisbeten toghra nishan we köz qarash shekillendüreleydu hem herxil xurapatliq toqulmilar, sepsetilerning tesiridin qaymuqup qélishtin saqlinip qalidu.

4 - iqtisadiy we tijariy ishenchining yétilishi. Bu nishan'gha yetküzülüsh üchün ata - anilar sod a- sétiqlirida, élim- bérim ishlirida balilarni özlirige hemrah qiliwélishi, bezi bir élim - sétimlarda shahid qilishi we bundaq ishlargha ularni köndürüsh arqiliq bolidu.

Ularni chirayliq yosunda chaqirish

biz peyghember eleyhissalamning balilargha ait hedisliride uning balilarning diqqitining qozghilishi, ulargha qilinmaqchi bolghan sözge köngül qoyushi üchün

ularni chaqirghanda yaki ulargha xitab qilghanda nahayiti chirayliq bir yosunda chaqirghanliqini uchritimiz. Chaqirish, bezide éniq ismi bilen, bezide, i oghul, i qérindishiming oghli dégendek chaqiriqlar bilen bolidighanliqini, balilarni mushundaq chaqiriqlar bilen chaqirghanda ularning diqqitini tartip chaqirghuchigha qarita balida birxil yéqinchiliq tuyghusini oyghatqili bolidighanliqini körüwalalaymiz.

Balilarni chirayliq usulda chaqirishning uslubliridin yene biri balini köniyiti bilen chaqirish, yeni peyghember eleyhissalam bir kichik balini i aba umeyir! Dep chaqirghandek chaqirishtur.

Ularning teleplirige muwapiq jawab birish we ularni razi qilish

balilarning nepsiyitige eng chong tesir körsitidighan amillarning yene biri ularning teleplirini orundash we ularni razi qilishtur. Bolupmu, yéshi kichik balilarning teleplirini orundap bérish lazim. Chünki herqandaq bir janliq özining telipining orundilishidin söyün'ginidek, balilarmu teleplirining orundilishidin nahayiti söyünidu. Rohi kötürülüp, xushal bolidu. Eksiche bolghanda, ularning dilini naraziliq we ghezep- nepret oruwalidu- de, gep anglimaydighan, qilma dégenni qilidighan boluwalidu. Peyghember eleyhissalam balilarni terbiyilesh, ularning pixsikisigha tesir qilghuchi amillargha ehmiyet bergüchi dana ustaz bolush süpiti bilen bu usuldimu ajayib dana pikirini bergen bolup, sahabilar uning körsetmisige izchil emel qilishqan.

Tekrarlashning balining rohigha körsitidighan tesiri

balimu bashqa insanlargha oxshashla untuydu we bilidighan nersiliridin ghapil qalidu. Allah taala özi yaratqan janliqlirining ichide peqetla insan balisining baliliq dewrini shundaq uzun qilip yaratti. Insan balisining baliliq dewri mesuliyetni öz üstige almaydighan dewr bolup bu dewr del kelgüside öz üstige alidighan mesuliyet üchün teyyarliq qilidighan dewr hésablinidu. Taki ular mesuliyetni üstige alidighan yashqa yetmigiche perishtilerning qelemliri ular üchün héchnéme yazmaydu. Biz bu basquchning bu qeder muhimliqini tonup yetkinimizde, balilarning birer nersini yaxshi biliwélishi, éside ching saqliwilishi üchün ulargha tekrarlashning neqeder muhimliqini hés qilalaymiz. Tekrarlash prinsipining muhimliqining delili shuki, peyghember eleyhissalamning : "baliliringlar yette yashqa kirgende namaz oqushqa buyrunglar, on yashqa kirgendimu namaz oqushqa unimisa, (yenggil) urunglar." dégen hedisidur. (bu hedisni émam dawud we bashqilar riwayet qilghan.) peyghember eleyhissalam namazdin ibaret islamdiki muhim erkan'gha köndürüsh üchün üch yil belgilep berdi. Elwette namazning muhimliqi hemimizge melumdur. Shunga quran kerimdimu allah: "(i muhemmed !) ailengdikilerni (we ümmitingni) namazgha buyrughin, özengmu uni ada qilishqa chidamliq bolghin." (süre taha 132- ayet) dep buyrughan. Démek, bir balini namazgha buyrush üchün yuqiriqi yillar boyi sewr qilish lazim bolidu. Biz sewr qilishqa dewet qilin'ghan yette yashtin taki on yashqiche bolghan ariliqtiki bu üch yilni hésablisaq, ata- ana bolghuchi her bir künde besh qétimdin namazgha buyrusa, 365 künde 5475 qétim buyruydu dégen gep. Bu san buyrushning qanchilik köp tekrarlinidighanliqighila emes, belki yene qanchilik derijide sewrchan bolushi kéreklikigimu dalalet qilidu. Démek, balining oqumighanliqidin, gep anglimighanliqidin asanla ümidsizlinip, uningdin bel qoyuwetmeslikimiz kérek. Balining qilishi yaki bilishi lazim bolghan birer ishni uningdin telep qilin'ghanda, telep qilghuchi elwette tekrarlashni, zérikmestin

qayta- qayta chüshendürüshni éghir körmesliki lazim. Mana bu, katta sahebe abdullah ibni mesud reziyellahu enhumu balilargha tekrarlashning ehmiyitini tonup yetkenliki üchün ata- anilargha baliliri heqqide mundaq yolyoruq biretti: "baliliringlarni yaxshiliqqa adetlendürünglar, heqiqeten yaxshiliq dégen adettindur." enes reziyellahu enhumu peyghember eleyhissalamning bu heqtiki sünnitini tutqan asasta balilarni ziyaret qilip turatti we ulargha salam béretti. U özining bundaq qilghanliqini delillep: "peyghember eleyhissalammu shundaq qilatti." deytti. Balilar chonglarning özlirige bir qanche qétim salam qilghanliqini anglighandin kéyin, ularmu tedrijiy yosunda buninggha adetlinip, salam qilishni öginidu. Waqitning ötüshi bilen salam qilish ularningmu aditige aylinidu.

Terbiyede balilar bilen mas qedemde méngish

yuqirida bayan qilin'ghan: "baliliringlar yette yashqa kirgende namaz oqushqa buyrunglar, on yashqa kirgendimu namaz oqushqa unimisa, (yenggil) urunglar." dégen hediste balilarni biz ularning qilishini telep qilghan birer nersige tedrijiy köndürüshtin ibaret ularning tebiitige mas kélidighan nahayiti muhim bir prinsip bar bolup, herqandaq ishning wujudqa chiqishida, bolupmu, balilar terbiyeside birqanche basquchning bolidighanliqi, bolupmu, dinning töwürüki bolghan namazgha balilarni heqiqiy köndürüshte bu basquchning muhimliqini tekitleydighan mezmun bar. Balilarni namazgha köndürüsh üchün töwendiki üch basquch bar. Birinchi, yette yashqa kirishtin ilgiriki basquch bolup, bu basquch bala üchün közitish basquchi hésablinidu. Bala bu mezgillerde ata- ana we bashqilarning namaz oqughanliqini közitidu. Eger ata- ana ularni bu waqitlardila namaz oqushqa köndürüshke bashlisa, yaxshiliq üstige yaxshiliq bolidu. Ikkinchi, buyrush basquchi bolup, bu basquch yette yashqa toshqan mezgildin tartip taki on yashqa qedem qoyghan'gha qeder dawam qilidu. Bu mezgilde ata - ana bolghuchi balisini namaz oqushqa buyruydu we uning namaz oqushini telep qilidu. Üchinchi, balilarni urush arqiliq mejburlash basquchi bolup, bu basquchta ata - ana on yashqa kiripmu namaz oqushqa unimighan balisini urush arqiliq namaz oqushqa mejburlaydu. Heqiqeten, mushu xildiki tedrijiy terbiyilesh balining psixikisida we herqandaq bir ishni qobul qilishta nahayiti chong rol oynaydu. Chünki balilar téxi bir halettin yene bir haletke köchüwatqan yumran notilardin ibarettur. Shunga, ata - ana balilarning yaxshi ishlarni özlirige özleshtürüwélishi üchün ulargha yol körsitip bérishi we yardem bérishi kérek!

Righbetlendürüsh we agahlandurush

righbetlendürüsh we agahlandurush balilarning shexsiyitige tesir qilidighan muhim amillardin, shundaqla, ularning tebéy xususiyetlirini ongshashtiki ünümlük usullarning biridur. Bu usul peyghember eleyhissalamning ewlad terbiyesidiki emeliyletliride élip bérilghan bolup, peyghember eleyhissalam qiziqturush we qorqutush telimatini perzentlerning ata- anilargha yaxshiliq qilishning ejri we yamanliq, asiyliq, qaxshitishning aqiwitini xewer qilish arqiliq bayan qildi. Mana bu, peyghember eleyhissalamning balilar üchün yolgha qoyghan righbetlendürüsh we agahlandurush usulidur. Bu eslide allah taala quran kerimde qollan'ghan eng toghra we güzel uslub bolup quranda jennet bilen qiziqturush, dozaq bilen agahlandurush daim dégidek bir orunda kélidu. Bundaq qilishtiki hékmet shuningdin ibaretki, insanning tebiiti eslide birer nersige ejir qilishqa, andin uning hosulini élishqa hérismen, birer xata yaki naheq nersidin yiraqlishishqa, uning yaman aqiwitidin özini élip qéchishqa hérismen kélidu. Bu

yerde tilgha alghan agahlandurush we qorqutush hergizmu jan qiynighuchi qattiq bir usul arqiliq qorqutushqa qaritilghan bolmastin, belki baligha qarita uning qilghan birer emelining yaxshiliqining netijisidin uni ümidlendürgendek, yaxshi bolmighan yaki nahayiti xata bolghan birer emelning yaman aqiwitidin uni agahlandurushtin ibarettur.

Tötinchi bap. Ata - anigha yaxshiliq qilishqa righbetlendürüsh we ularni qaxshitishtin agahlandurush

ata - anigha yaxshiliq qilish peyghemberlerning exlaqi

ata - anigha yaxshiliq qilish peyghemberlerning exlaqi we heqiqiy musulmanliqning nishanisidur. Allah taala ibirahim eleyhissalamning azghun dadisi (azer) ni toghra yolgha bashlash üchün dadisigha méhribanliq bilen nesihet qilghanliqi we dadisi uning nesihitini qobul qilmighandimu, uninggha amanliq tilep chirayliqche qaytqanliqini bayan qilip mundaq deydu:

[إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنكَ شَيْئًا (42) يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا (43) يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ عَصِيًّا (44) يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِّنَ الرَّحْمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا (45) قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا (46) قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا (47)]

"öz waqtida atisigha éytti: i ata! Némishqa anglimaydighan, körmeydighan we sanga héch nersige esqatmaydighan nersilerge choqunisen. I ata! Manga sen bilmeydighan ilimler bérildi, manga egeshkin séni toghra yolgha bashlaymen. I ata! Sheytan'gha choqunmighin, sheytan merhemetlik allahqa heqiqeten asiyliq qildi. I ata! Séning merhemetlik allah taalaning azabigha qélishingdin qorqimen. U (yeni azer) éytti: ibirahim! Sen méning ilahlirimdin yüz örimekchimusen, eger sen (mundaq qilishtin) yanmisang choqum séni tash kések qilip öltürimen. Uzaq zaman mendin yiraq turghin. Ibirahim éytti: sanga amanliq bolsun, perwardigarimdin sanga meghpiret tileymen, allah taala heqiqeten manga méhribandur." (süre meryem 42 - 47 - ayetler) allah taala yehya eleyhissalam toghruluq mundaq deydu:

[وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُن جَبَّارًا عَصِيًّا (14)]

"uni ata - anisigha köyümchan qilduq, u mutekebbir (yeni ata - anisini qaxshatquchi), asiyliq qilghuchi bolmidi." (süre meryem 14 - ayet)

allah taala éysa eleyhissalamning böshükte yétip sözligen sözini bayan qilip mundaq deydu:

[وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا (32)]

"méni allah taala anamgha köyümchan qildi, méni mutekebbir sheqi qilmidi." (süre meryem 32 - ayet)

aa - anigha yaxshiliq qilishning türliri nahayiti köptur. Ata - anigha yaxshiliq qilish maddiy we meniwi her ikki terepni öz ichige alidu. Ata - anilargha pul - mal yardem qilish, hajetlirini rawa qilish, éghir ishliri bolsun, yénik ishliri bolsun

hemmide ulargha itaetchanliq bilen xizmet qilish qatarliqlar maddiy tereptin yaxshiliq qilghanliq bolup sanilidu. Ularning köngüllirini xoshal qilish, dertlirige qulaq sélish, musibetlirige teselli birish, bilmigenlirini bildürüp qoyush qatarliqlar meniwi jehettin yaxshiliq qilghanliq bolidu.

4980/8213 - muawiye ibni jahime mundaq deydu: atam jahime peyghember sellallahu eleyhi wesellemning qéshigha bérip: i allening resuli! Men jihadqa chiqishni xalaymen. Shunga sendin meslihet sorighili keldim, dégenidi, peyghember eleyhissalam: anang hayatmu? Dep soridi. U: hee, dep jawab bergenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: undaq bolsa, uning xizmitidin ayrilmighin ! Chünki jennet anining ikki qedimi astida, dédi. (nesai: 3104)

4977/8210 - abdullah ibni emr reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ata - ana razi bolsa, perwerdigarimiz razi bolidu. Ata - ana narazi bolsa, perwerdigarimizmu ghezeplinidu. (tirmizi: 1899)

ata - anilarning baliliri üstidiki heqliri

ata - anilarning perzetliri üstidiki heqliri intayin köptur. Balilar ata - anilargha qanchilik köp yaxshiliq qilsimu, ata - anilarning ulargha qilghan yaxshiliqlirini hergizmu qayturup bolalmaydu, elwette.

Ata, ailining yéterlik éhtiyajlirini toluqlash yolida harmay - talmay ishleydu, charchaydu. Ana bolsa, perzentim dep, toqquz ay qursaq kötirip, andin uni tughush jeryanida alemni zilzilige keltüridighan tolghaqlarni béshidin kechürüp uni toghidu. Andin uni yillar buyi émitip, asirap chong qilidu. Uni chong qilish jeryanida kéchiliri tatliq uyqusini özige haram qilghan halda, balisini asirash we himaye qilish yolida özining rahetini unutidu. Ata - anilar balilarning xoshalliqi üchün xoshal bolidu. Ularning ghemkinlikliri üchün ghemkin bolidu. Ata - anilarning balilirining qatargha qoshulup adem bolghinini körginide, qanchilik hayajan'gha tolup, özlirini qanchilik saadetlik hés qilidighanliqini teswirlep bolush qiyin. Perzentler ata - anilarning bügüni hem etisidur. Ular özlirini unutqan halda perzntliri üchünla yashaydu.

Ata - anilarning balilar üstidiki heqliri - balilarning ulargha yaxshiliq qilishliridin ibaret bir jümle sözge qisqiridu. Ata - anilargha yaxshiliq qilish dégen bu birjümle – ularni maddiy we meniwi jehetlerdin teminlep torush, ularni asrash, ulargha wapa qlish, ularning tewsiyelirini emelge ashurush, ularni hemishe eng aliy éhtiram bilen hörmet qilish qatarliq köpligen menilerni öz ichige alidu. Shuning üchün allah taala balilarni ata - anilargha yaxshiliq qilishtin ibaret bu bir jümle sözge buyruydu. Allah taala mundaq deydu:

[وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُواْ إِلاَّ إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلاَهُمَا فَلاَ تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلاَ تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلاً كَرِيمًا (23) وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا (24) رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِن تَكُونُواْ صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلأَوَّابِينَ غَفُورًا (25)]

"perwerdigaring peqet uning özigila ibadet qilishinglarni we ata - ananglargha yaxshiliq qilishinglarni tewsiye qilidi, ularning biri yaki ikkilisi séning qol astingda bolup yashinip qalsa, ulargha ohoy démigin, (yeni malalliqni bildüridighan shunchilik söznimu qilmighin), ularni düshkelimigin, ulargha hörmet bilen yumshaq söz qilghin, ulargha kamaliy méhribanliqtin nahayiti kemter muamilide

bolghin we: ”i perwerdigarim ! Ular méni kichiklikimdin terbiyiliginidek, ulargha merhemet qilghin“ dégin. Perwerdigaringlar dilinglardikini ubdan bilguchidur. Eger siler yaxshi bolsanglar (yeni ata - ananglarni qaxshatquchi bolmisanglar, allah taala silerning xataliqinglarni kechüridu) allah heqiqeten, tewbe qilip turghuchilarni meghpiret qilghuchidur." (isra sürisi 23 - 25 - ayetler)

yüqiriqi ayetler, balilar qandaqla sharaitta bolmsun, yeni ular meyli bay bolsun, meyli kembeghel bolsun, meyli köngülliri xatirjem bolsun, meyli ghem - qayghu ichide bolsun, her halette, ata - anilargha yaxshiliq qilishning lazimliqini ipadileydu. Hetta quran kerim, bezi waqitlarda balilarning achchiqidin özlirini tutalmighan haletlerdimu ulargha malalliqni bildüridighan addi sözlernimu qilmasliqini tewsiye qilidu. Xosusen, ata - anilar qérip qalghanda, ularning köngülliri inchike, gep kötirelmeydighan bolup qalghachqa, ulargha intayin yümshaq we siliq muamilide bolushni alahide tewsiye qilidu. Uningdin kéyin, balilar ata - anilargha qolliridin kélidighan pütün yaxshiliqlarni qilghanning sirtida allah taaladin ulargha merhemet we rehmet tileshni tewsiye qilidu. Eng axirida allah taala ularning dilliridiki pütün oylighanlirini bilidighanliqini we ata - anisigha bolghan semimi ixlasi we muhebbitige qarap mukapat béridighanliqini bayan qilish bilen bu tewsiyelerni tamamlaydu. Allah taala ata - ana heqqide tewsiye qilip yene mundaq deydu:

[وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (14)]

"insanni ata - anisigha yaxshiliq qilishqa boyruduq, anisi uni (qursiqida) üsti - üstige ajizliq bilen kötürdi, ikki yilda uni emchektin ayridi, (i insan !) manga we ata - ananggha shükür qilghin, axiri qaytidighan jay méning dergahimdur." (loqman sürisi 14 - ayet)

ata - anigha yaxshiliq qilishning dunya we axirettiki sawabi

ata - anigha yaxshiliq qilishning dunya we axirette nahayiti muhim ehmiyetke ige ikenlikide, héch shübhe yoqtur. Peyghember eleyhissalam ata- anilargha yaxshiliq qilidighan musulman perzentlirining hayatining qandaq bolidighanliqini nahayiti éniq melumatlar bilen bayan qilip ötken idi. Musulman perzentlirining hayatining yaxshi bolushi bolsa, pütkül jemiyetke qarita zor tesirge igidur. Shundaqla, jemiyetning yaxshilinishigha seweb bolidighan muhim amillarning biridur. Ata- anigha yaxshiliq qilish hergizmu bir insanning yaxshiliq qilishni xalisa qilidighan yaxshiliqliridin bolmastin, belki shu insan'gha uning qilishi allah teripidin yüklen'gen yaxshiliqtur.

Émam ehmed enes reziyellahu enhudin peyghember eleyhissalamning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: her qandaq kishini ömrining uzun, rizqining ziyade bolushi xush qilsa, u ata - anisigha yaxshiliq qilsun we sile rehim qilsun.

Ata - anigha yaxshiliq qilishning axirettiki paydisini ikki noqtigha yighishqa bolidu.

1 - dunyadiki gunahlirigha keffaret bolidu.

2- jennetke kirishke seweb bolidu.

ebu derda reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, bir adem uning qéshigha kélip: méning bir ayalim bar, biraq anam méning uni qoyuwétishimni telep qildi, dégenidi, ebu derda: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemning: ata - anigha itaet qilish insanni jennetke élip kiridighan derwazilarning (seweblerning)

eng ewzilidur. Shunga xalisang, u derwazini buziwetkin. Xalisang, uni mehkem saqlighin dégenlikini anglighanidim, dédi. (tirmizi: 1900)

ata - anigha yaxshiliq qilishni perz kupaye ibadetlerningmu aldigha qoyush

her bir musulman üchün ata- anigha yaxshiliq qilish perzdur. Bu perz bilen allah perz qilghan bashqa perzler teng bolalaydu. Yeni perz namaz, ramizanning rozisi, zakat we dinda qilish muhim dep belgilen'gen emeller we perz eyn qataridiki jéhad qilish qatarliqlar ata- anigha yaxshiliq qilishtin ibaret perz emelge teng bolalaydu. Perzent bolghuchi bu emellerni ada qilishqa imkanining yétishiche tirishchanliq körsitidu. Eger bu perzlerni ada qilghanda ikki perzdin birini awwal ada qilishqa toghra kelse, hetta perz eynning aldigha ata- anigha yaxshiliq qilishni qoyidu.

1- ata - anigha yaxshiliq qilishni allah yolida jéhad qilishning aldigha qoyush.

Allah taalaning dinini himaye qilish yolida jihad qilish islamdiki herqandaq ibadetlerdin ulugh we sherepliktur. Jihadta shéhit bolghan shéhitlarning hésabsiz, soalsiz, udul jennetke kiridighanliqi heqqide kelgen hedislarmu köp. Emma ata - anigha yaxshiliq qilish jihad qilishtin ewzeldur. Shuningdin körüshke boliduki, ata - anigha yaxshiliq qilishning islam dini nezeride neqeder ulugh ibadet ikenliki sheksiz heqiqettur.

501/943 - abdullah reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: men resulullah sellellahu eleyhi wesellemdin: alle taala qaysi emelni eng yaxshi köridu? Dep sorighan idim, resulullah sellellahu eleyhi wesellem: öz waqtida oqulghan namazni eng yaxshi köridu, dédi. Undin kéyin qaysi emelni? Dep sorisam: ata - anigha yaxshiliq qilishni, dédi. Andin kéyinchu? Désem: alle yolida jihad qilishni, dédi. Eger men dawamliq sorighan bolsam, yene bir qanchini dep bérishi mumkin idi. Lékin men köp sorimidim. (buxari: 527)

4978/8211 - abdullah ibni emr reziyellahu enhuma mundaq deydu: bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip, jihadqa chiqish üchün ijazet sorighanidi, peyghember eleyhissalam: ata - anang hayatmu? Dep soridi, u adem: hee, dégenidi, peyghember eleyhissalam: undaqta, sen öyde qélip, u ikkisining halidin xewer alghin! Dédi. (buxari: 3004)

4980/8213 - muawiye ibni jahime mundaq deydu: atam jahime peyghember sellallahu eleyhi wesellemning qéshigha bérip: i allening resuli! Men jihadqa chiqishni xalaymen. Shunga sendin meslihet sorighili keldim, dégenidi, peyghember eleyhissalam: anang hayatmu? Dep soridi. U: hee, dep jawab bergenidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: undaq bolsa, uning xizmitidin ayrilmighin ! Chünki jennet anining ikki qedimi astida, dédi. (nesai: 3104)

2- ata - anigha yaxshiliq qilishni ayali we dostlirigha yaxshiliq qilishning aldigha qoyush

4981/8214 - ibni ömer reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: méning bir ayalim bar idi, men uni yaxshi körettim. Biraq atam uni yaqturmighachqa, qoyuwétishke buyrudi. Men unimidim we bu ehwalni peyghember sellallahu eleyhi wesellemge éytqanidim, peyghember eleyhissalam: i abdullah! Ayalingni qoyuwetkin! Dédi. (tirmizi: 1189)

4982/8215 - ebu derda reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, bir adem uning qéshigha kélip: méning bir ayalim bar, biraq anam méning uni qoyuwétishimni telep qildi, dégenidi, ebu derda: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemning:

ata - anigha itaet qilish insanni jennetke élip kiridighan derwazilarning (seweblerning) eng ewzilidur. Shunga xalisang, u derwazini buziwetkin. Xalisang, uni mehkem saqlighin dégenlikini anglighanidim, dédi. (tirmizi: 1900)

3-ata - anigha yaxshiliq qilishni hej qilishning ornigha qoyush.

3006/5009 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem: islahatchi (yeni hemishe yaxshi ish qilghuchi) qulgha ikki hesse ejir bérilidu dégen. Ebu hureyrening jéni ilkide bolghan zatning nami bilen qesemki, alle yolida jihad qilish, hej qilish we anamgha yaxshiliq qilish mesuliyetlirim bolmisa idi, qul halette ölüp kétishni arzu qilattim. (muslim: 1665)

4-ata - anigha yaxshiliq qilishni peyghember eleyhissalamni ziyaret qilishning aldigha qoyush.

Mana bu, anisigha yaxshiliq qilish bilen meshghul bolghanliqining pezli bilen pütün sahelerde aldida bolushtek sherepke érishken, anisi uninggha mohtaj bolghanliqi üchün hetta peyghember eleyhissalamni birer qétim bolsimu ziyaret qilip körüp kélishke baralmighan kishining eng nemunilik we eng chirayliq misalidurki, u, nurghunlighan kishiler üchün nami tonushluq bolghan uweys elqereniy dégen kishidur.

5571/9108 - useyr ibni jabirdin mundaq riwayet qilinidu: yemen ehlidin yardemchi qoshun kelgende, ömer reziyellahu enhu ulardin: aranglarda uweys ibni amir barmu? Dep soraytti. Axiri, uweys yétip kelgenidi, ömer ibni xettab reziyellahu enhu uningdin: sen uweys ibni amirmu? Dep soridi. U: hee, dédi. Muradning qeren jemetidinmu? Hee. Sende aq késel bar idi, bir tenggichilik jaydin bashqa hemme yéring saqaydi, shundaqmu? Shundaq. Anang bar, shundaqmu? Shundaq. Men, peyghember sellallahu eleyhi wesellemning: silerge yemen ehlining yardemchi qoshuni bilen murad qebilisining qeren jemetidin uweys ibni amir kélidu. Uningda aq késel bolup, bir tenggichilik jaydin bashqa hemme yéri saqayghan. Uning bir anisi bolup, u anisigha bekmu itaet qilidu. U (qachanki) alle bilen qesem ichse, alle uning qesimini emelge ashuridu. Eger sen uning bilen uchrishalisang, sanga meghpiret tilep dua qilip qoyishini telep qilghin déginini anglighanidim. Shunga sen manga meghpiret tilep dua qilghin! Dédi. Uweys meghpiret tilep dua qildi. .... (muslim: 2542)

5 - ata - anigha yaxshiliq qilishni perzentlirige bolghan muhebbitining aldigha qoyush

töwendikisi bolsa, qarangghu zulmetlik deqiqilerde, jan üzüsh aldidiki qorqunchluq deqiqilerde, ata- anigha yaxshiliq qilghuchilarning qilghan shu yaxshiliqining qanchilik derijide ilahiy bir yardemge érishidighanliqigha delil bolidighan, ixlasliq emelning kerim pezilitining yuqiriliqigha delil bolidighan ibretlik we nemunilik bir hadise.

5601/9159 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: silerdin burun ötken üch kishi seperge chiqip, qonush üchün bir öngkürning ichige kirgende, taghdin bir quram tash yumulap chüshüp öngkürning aghzini tosiwaldi. Ular: ”bizni bu taghdin peqet bizning yaxshi emellirimizni tilgha élip alleqa qilghan duayimizla qutquzalaydu “ déyishti. Shuning bilen, ulardin biri: ”i alle! Méning yashinip qalghan ata - anam bar idi. Men dawamliq ata - anamni bashta ghizalandurup, andin ailemdikilerni we xizmetkarlirimni ghizalandurattim. Bir küni, mallirimni ot chöp mol yerde baqimen dep yiraqlap kétip, öyge bek kech qaytip keldim. Ata -

anamni ghizalandurush üchün mallirimni séghip kirsem, ular uxlap qalghan iken. Men ularni oyghitishni layiq körmidim, ailemdikilerni we xizmetkarlirimni ulardin burun ghizalandurushni téximu layiq körmidim. Shuning bilen, qolumda qachini tutqan péti ularning oyghinishini kütüp turdum, hetta tang yorup ketti. Andin ata - anam oyghinip sütni ichti. I alle! Eger shu ishni séning raziliqing üchün qilghan bolsam, mushu tashni kötürüwetkin!“ dédi. Tash azraq kötürüldi....(buxari: 2272)

6- ata - anigha yaxshiliq qilishni neple ibadetlerning aldigha qoyush

5600/9158 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: üch kishidin bashqa héchkim bowaqlighida gep qilmighan. Ularning biri, meryem oghli iysa (eleyhissalam); yene biri, jureyjge töhmet qilin'ghan bala bolup, eslide jureyj bekmu ibadetguy kishi idi we özi üchün bir ibadetxana bina qilghan bolup, (shuning ichide yashaytti) u namaz oquwatqan chaghda, anisi kélip: ”i jureyj!“ dep chaqirdi. Jureyj: ”i rebbim ! Anammu, namazmu? “ dep oylidi we namizini dawamlashturdi. Shuning bilen, anisi kétip qaldi. Etisi yene namaz oquwatqanda, anisi kélip: ”i jureyj!“ dep chaqirdi. Jureyj yene: ”i rebbim! Anammu, namazmu? “ dep oylidi we namizini dawamlashturdi. Ögini yene namaz oquwatqanda, anisi kélip: ”i jureyj!“ dep chaqirdi. Jureyj yene: ”i rebbim! Anammu, namazmu? “ dep oylidi we namizini dawamlashturdi. Shuning bilen, anisi: ”i rebbim ! Oghlumni jalap xotunlarning yüzini körsetmey turup, qebzi roh qilmighin!“ dep beddua qildi. Israil ewladi öz arilirida jureyj we uning ibaditini tilgha élishatti. Bekmu chirayliq bir pahishe ayal bar bolup, u ayal: ”eger xalisanglar, men uni azduralaymen “ dédi we jureyjning aldigha bérip, uni azdurushqa tirishti. Emma jureyj uninggha qarapmu qoymidi. Shuning bilen, u ayal jureyjning ibadetxanisida yétip qopidighan bir padichi bilen zina qildi we uningdin hamildar boldi. Bala tughulghanda, u xotun balining jureyjdin bolghanliqini dewa qildi. Ademler kélip, uni ibadetxanidin chiqardi we ibadetxanisini buzup tashlap, uni urushqa bashlidi. Jureyj: ”néme ish boldi? “ dep sorighanidi, ular: ”sen bu ayal bilen zina qilding, u séning balangni tughdi “ déyishti. Jureyj: ”bala qeyerde? “ dep soridi. Bala élip kélindi. Jureyj: ”manga chéqilmay turunglar, namaz oquwalay “ dédi. (namazdin) kéyin kélip, balining béqinigha noqup turup: ”i bala ! Séning dadang kim? “ dep sorighanidi, bala: ”dadam palani padichi“ dédi. Shuning bilen, kishiler jureyjni quchaqlap söyüshke bashlidi we: ”séning ibadetxanangni altundin yasap bérimiz“ déyishti. Lékin jureyj: ”yaq, uni burunqidek laydin yasanglar“ dédi. Ular laydin yasap bérishti. Üchinchisi... (muslim: 2550)

7- ata - anigha yaxshiliq qilishni allah yolida hijret qilishtin ewzel orun'gha qoyush.

4979/8212 - abdullah ibni emr reziyellahu enhuma mundaq deydu: bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip: men hijret qilish üchün sanga beyet qilghili keldim, biraq ata - anam yigha zare qiliship qaldi, dégenidi, peyghember eleyhissalam: undaq bolsa, ularning qéshigha qaytip bérip, ularni xuddi yighlatqininggha oxshash küldürgin! Dédi. (nesai: 4163)

allahqa asiy bolidighan ishlarda ata - anigha itaet qilmasliq, emma u ikkisige yaxshiliq qilishni toxtatmasliq

islam dini ata - anilarning qedrini shunchilik kötirip, ularning heqlirini shunchilik qedirleyduki, hetta ular kapir, mushrik bolghan teqdirdimu, balilarning ulargha yaxshiliq qilishini tewsiye qilidu. Allah taala quran kerimde mundaq

deydu:

[وَإِن جَاهَدَاكَ عَلى أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (15)]

" eger ata - anang séni sen bilmeydighan nersini manga shérik keltürüshke zorlisa, ulargha itaet qilmighin, ulargha dunyada yaxshi muamilide bolghin (yeni dininggha ziyan yetmeydighan asasta yaxshiliq qilghin), manga taet bilen qaytqan ademning yoligha egeshkin, andin méning dergahimgha qaytisiler, silerge qilmishinglarni éytip bérimen." (luqman sürisi 15 - ayet)

shuning üchün birawning ata - anisi eger kapir bolghan teqdirdimu, - allahqa asiyliq bolmaydighan barliq ishlarda – ulargha itaet qilishi, xizmetlirini qilishi we ularni hörmetlishi islam sheriitide buyrulghan qerzdur.

Ata- anigha yaxshiliq qilishni buyrughan zat allahtur, eger bezi ata- anilar bu buyruqtin paydilinishni purset dep bilip allah buyrimighan ishlarghimu balilirini mejburiy yusunda buyrusa, bundaq ehwalda ata - anigha boysunmasliq allahning dergahida gunah emestur. Chünki allah musulmanlarning allahqa asiy bolidighan ishlarda ata- anigha boysunmasliqqa buyridi. Bu allahning ulargha bergen rehmiti we yaxshiliqidur. Nawada bu xil agahlandurushqimu perwa qilmay öz xahishlirida mehkem tursa bala bolghuchi bu gunah ishni qilmasliq bilen yene ulargha qarita qilip kéliwatqan bashqa sawabliq ishlarning herqandiqini qilsa bolidu. Ata- anilar bezi ishlarda sherietning hökmige xilap ishlarni qilsimu ulargha yaxshiliq qilishni buyrush islam exlaqidur. Lékin perzent bolghuchi eqidige haqaret we tene qilish yaki uning étibarini chüshürüsh, bir bendini musulman yaki emeslikini ayriydighan ishlarda ulargha boysunsa bolmaydu, buningdin bashqa yene haram we mekruh tehrimige oxshash gunah bolidighan ishlardimu ata - anigha boysunulmaydu. Ulargha allahning sheriitini, bu ishlardiki hökmini yumshaq til, xush muamile we hékmetlik yol bilen yetküzüsh kérek. Eksiche bu ishlarda ulargha qopal, qattiq qol, éghir kélidighan söz qollinilsa bolmaydu. Peyghember eleyhissalamning: "insan'gha boysunush peqet allahqa asiy bolmaydighan ishlardila toghra bolidu, peqet yaxshiliqqa buyrulghanda boysunushqa bolidu." dégen sözi, bizning bu nuqtini aydinglashturuwélishimizgha yéterlik delildur.

Musulman perzentler ata- anisining musulman bolushi üchün ulargha qarita hörmet, mihri- shepqet bilen, illiq muamile we chirayliq sözler bilen dewet élip bérishi lazim. Bundaq qilghanda ata- anilar perzentlerde körülgen bu ésil muamilidin tesirlinidu, ulardiki islamiy exlaqtin tesirlinidu - de, islamgha bolghan hérismenliki artidu, mana bu ata - anilarni islamgha dewet qilishning hékmetlik yoli. Bu heqte ibrahim eleyhissalamning atisini musulman bolushqa dewet qilghan usuli biz üchün yaxshi bir ülge bolalaydu. Allah bu heqte quran kerimde munu ayetlerni bayan qilghan: "(i muhemmed!) kitabta (yeni quranda) ibrahim (qissisi) ni bayan qilghin, u heqiqeten tolimu rastchil peyghember idi. Öz waqtida ibrahim atisigha éytti, i ata! Némishqa anglimaydighan, körmeydighan we sanga héch nersige esqatmaydighan nersilerge choqunisen. I ata! Manga sen bilmeydighan bélimler nazil boldi, manga egeshkin, séni toghra yolgha bashlaymen, i ata! Sheytan'gha choqunmighin, sheytan merhemetlik allahqa heqiqeten asiyliq qildi. I ata! Séning merhemetlik allahning azabigha qélishingdin, sheytanning hemrahigha aylinip qélishingdin qorqimen. U (yeni azer) éytti, i

ibrahim ! Sen méning ilahlirimdin yüz örümekchimusen, eger sen (mundaq qilishtin) yanmisang, choqum séni tash - kések qilip öltürimen, uzaq zaman mendin yiraq turghin. Ibrahim éytti: sanga amanliq bolsun, perwerdigarimdin sanga meghpiret tileymen, allah manga heqiqeten méhribandur. Silerdin we siler allahni qoyup choqunuwatqan nersilerdin yiraq bolimen, perwerdigarimgha ibadet qilimen, perwerdigarimning ibaditidin mehrum bolup qalmasliqni ümid qilimen. U ulardin we ularning allahni qoyup choqunuwatqan nersiliridin yiraqlashti. Uninggha biz is'haq bilen yeiqubni ata qilduq, u ikkisining her birsini peyghember qilduq, ulargha bizning rehmitimizni ata qilduq, ularning namini belen we yuqiri qilduq. (süre meryem 41-din 50- ayetkiche)

5191/8515 - ebu hureyre reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: anam mushrik idi. Men uni islamgha dewet qilattim. Bir küni yene dewet qilghanidim, u, peyghember sellallahu eleyhi wesellem heqqide haqaretlik sözlerni qildi. Men yighlighan péti peyghember eleyhissalamning yénigha bérip: i resulullah! Bügünmu anamni islamgha dewet qilghanidim, séni haqaretleydighan sözlerni qildi. Ebu hureyrening anisining hidayitige dua qilip qoysang, dédim. Peyghember eleyhissalam: i alle! Ebu hureyrening anisigha hidayet ata qilghin! Dep dua qildi. Peyghember eleyhissalamning duasi bilen xushxewer ümid qilghan halda öyge qayttim. Ishik taqaq idi. Anam ayaq awazimni anglap: i ebu hureyre! Bir az saqlap turghin! Dédi. Anam yuyunup, kiyimlirini kiyip, béshigha yaghliq artip chiqti we: i ebu hureyre ! Men bir alletin bashqa ilahning berheq yoqluqigha we muhemmedning alle taalaning bendisi we heqiqiy peyghembiri ikenlikige guwahliq bérimen, dédi. Men xushalliqtin yighlighan halda peyghember eleyhissalamning yénigha bardim we: i resulullah! Xushxewer, alle duayingni ijabet qilip, ebu hureyrening anisini hidayet qildi, dédim. Peyghember eleyhissalam alleqa hemdu sana éytti we: yaxshi boptu, dédi. Men: i resulullah! Muimin bendilerning méni we anamni qizghin söyüshige, bizningmu ularni qizghin söyüshimizge dua qilsang, dégenidim, peyghember eleyhissalam: i alle! Muimin bendiliringge ebu hureyre we anisini qizghin söydürgin. Ularghimu muimin bendiliringni qizghin söydürgin ! Dep dua qildi. Shunga méni körgen yaki anglighan herqandaq muimin kishi méni qizghin dost tutatti. (muslim: 2491)

ebubekri reziyellahu enhu mekke fethi bolghanda atisining musulman bolushini ümid qilip, uni peyghember eleyhissalamning aldigha aldirashliq bilen élip baridu, bu chaghda heqiqeten uning tiliki emelge ashqan idi.

Insanlar ichide hemsöhbet bolushqa eng layiq kishiler ata - anidur

nurghunlighan kishiler hayatta dost we hemsöhbet tutushta xatalishidu, ular wapadar we ixlasmen dost tapalmay ularni izdeshke nahayiti bek köp küch serp qilishidu, ular uzun mudet küch we eqil eqide serp qilip tapqan dostliri yaki ulargha ishinip, ular üchün sadaqetmenlik körsetken dostlirining künlerning biride ularning tesewwuridikidek unchiwala sadiq dostlardin yaki ishenchlik, wapadar dostlardin emeslikini sézidu, buning üchün ulargha qilghan eqidisige échinip hesretlinidu, ümidsizlinidu. Allah taalaning bendilirige rehmet qilish yüzisidin ewetken elchisi peyghember eleyhissalam allahning bendilirining bu tereptiki ajizliqi we mohtaj bolidighanliqini bilidighan, allahning insanlargha körsetken bu tereptiki méhribanliqini, insanning hemsöhbet bolushqa erziydighan heqiqiy dostining ata- ana ikenlikini töwendiki sözliri bilen mundaq

yetküzdi.

4972/8204 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip: i allening peyghembiri! Insanlar ichidin kim méning yaxshi muamile qilishimgha eng heqliq? Dep sorighanidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: anang, dep jawab berdi. Andin qalsa kim? Yene anang. Andin qalsa kim? Yene anang. Andin qalsichu? Dep sorighanidi: andin qalsa dadang, dédi. (buxari: 5971)

beziler hayatta belkim men dostqa yaki söhbetdashqa mohtaj emesmen, déyishi mumkin, buninggha bérilidighan jawab meyli siz béhajet bolung yaki bolmang, bu sizning ishingiz, biraq shuni unutmangki, sizning ata- aningiz özlirining hayatigha munasiwetlik mesililiride, ailidiki bashqa qérindashliringizning turmush ihtiyajigha ait ishlarda siz bilen meslihetlishishke, hemsöhbet bolushqa, pikir almashturushqa mohtajdur. Peyghember eleyhissalamning yuqiriqi hüküm xaraktérlik jawabi insanning ata - anigha hemsöhbet bolushqa hamini mohtaj bolidighanliqigha bérilgen bésharettur.

Anigha yaxshiliq qilish bilen atigha yaxshiliq qilish birla waqitqa toghra kélip qalghanda, anigha yaxshiliq qilishni aldigha qoyush

anilarning balilar üstidiki heqliri atining heqliridin köptur. Shuning üchün anilarning heqliri ularni ada qilish jehette, atilarning heqliridin ewzel we awwalqi urunda turushqa tégishlik. Chünki anining balisini qursiqida kötirip, tughup, émitip, chong qilip qatargha qoshush jeryanida chekken japa - musheqqetliri, atining ailining kemlirini bar qilip, uning éhtiyajliridin chiqish yolida chekken méhnetliridin elwette éghir we köptur. Shuning üchün islam dini anilarning bala tughup chong qilish yolidiki méhnetlirini alahide qedirlep, ularning heqlirini atilarning heqliridin awwalqi urunda qoydi we perzentlerning bu heqlerni öz yolida, toluq urunlishini tewsiye qildi.

4973/8205 - behz ibni hekimning chong dadisi mundaq deydu: i allening resuli! Aldi bilen kimge yaxshiliq qilimen? Dep sorighanidim, ananggha, dédi. Andin qalsichu? Dep sorighanidim, yene: ananggha, dédi. Andin qalsichu? Dep soridim, yene: ananggha, dédi. Tötinchi qétim: andin qalsichu? Dep sorisam: andin qalsa, dadanggha yaxshiliq qilghin ! Andin kéyin tughqanlargha yéqinliq derijisi boyiche yaxshiliq qilsang bolidu, dédi. (tirmizi: 1897)

hafiz ibni hejer peyghember eleyhissalamning yuqiridiki arqa- arqidin üch qétim anigha isharet qilghan hedisini sherhilep mundaq dédi: "ibni bettal, bu heqte atigha nisbeten éyitqand a, anigha üch hesse artuq yaxshiliq qilish kérek, chünki, ana qorsaq kötürüsh, tughutta qiynilish we kichik waqtidin tartip japasini tartip bu japalar üstidin ghalip kelgendin kéyin, andin ata balini béqishta, terbiyileshte anigha shérik bolidu, dégenlerni bayan qilidu. Allah taala quran kerimde isharet qilip mundaq deydu : "insanni ata- anisigha yaxshiliq qilishqa buyruduq. Anisi uni (qorsiqida) üsti - üstige ajizliq bilen kötürdi. Ikki yilda uni emchektin ayridi. (i insan !) manga we ata- ananggha shükür qilghin, axir qaytidighan jay méning dergahimdur." (süre loqman 14-ayet)

émam qurtubi, bu hediste közde tutulghan meqset shuki, ana bolghuchi balisidin köprek yaxshiliqqa ige bolushqa heqliqtur, nawada atigha yaxshiliq qilish bilen anigha yaxshiliq qilish teng orun'gha kélip qalghanda anigha awwal yaxshiliq qilishqa isharettur, deydu.

Sen we méling atanggha teelluqtur

4974/8207 - emr ibni shueybning chong dadisi mundaq deydu: bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip: i allening resuli ! Méning azdur köptur mal mülküm we perzentlirim bar. Atam méning mélimgha mohtaj. Qandaq qilsam bolidu? Dep sorighanidi, peyghember eleyhissalam: sen we mal mülküng atangningdur. Perzentliringlar silerning eng pak mélinglardur. Shunga perzentliringlarning tapqan mal mülkidin yenglar! Dep jawab berdi. (ebu dawut: 3530)

émam qurtubi jabir ibni abdullah reziyellahu enhudin bir oghul bilen uning bir yashinip qalghan dadisi otturisidiki mundaq bir weqelikini bayan qilidu. Bir adem peyghember eleyhissalamning qéshigha kélip — i allahning peyghembiri! Atam méning mélimni éliwaldi, — dédi. — sen atangni élip kel ! Dédi peyghember eleyhissalam. Andin jibriil eleyhissalam kélip, peyghember eleyhissalamgha — allah ezzewejelle sanga salam yollidi we sanga u qéri adem kelse, u ademning könglide hetta öziningmu quliqi anglimighan sözi bar deydu, — dédi. U qéri adem kelgende, peyghember eleyhissalam — oghlung néme dep shikayet qilidu? Sen rastinla uning mélini éliwalmaqchi boldungmu?— dep soridi. — i allahning peyghembiri ! Sen uning özidin sorap baq, u peqet atisining hemshirilirining birige yaki anisining hemshirilirining birige yaki manga ata qilidighini emesmu?— dédi u qéri adem. — hee,... Buni boldi qilayli, sen bizge hetta özengningmu quliqing anglimighan ichingdiki sözüngni dep bergin, — dédi peyghember eleyhissalam. — allah bilen qesemki, i allahning peyghembiri! Allah bizning sanga bolghan ishenchimizni téximu ziyade qilsunki, men hetta özemning quliqimu anglimighan bir sözlerni ichimde dégen idim. — qéni sen sözle, men anglaymen. U qéri adem töwendiki béyitlerni éytti:

yashliqingdimu boldum perwishkar, bowaqliqingdin men idim baqqan,
yük boldum ejep aqarghanda sach, alghur idingghu ajayip chaqqan?
Goya sen iltipat sahibi manga, ejrimge tamam yumdung közüngni,
mana yéqinlap kelmekte ejel, ümidlirimni qilding sen xazan.
Ata heqqini unuttung pütün, boldum emdi qoshna — hemdeming,
mülküm iding, unuttung we men boldum sanga oshuq yük, alwan!

Peyghember eleyhissalam bu béyitlerni anglap bolghandin kéyin, u oghulni yaqisidin tutup — sen we séning méling atangningdur, — dédi.

Shuningdek yene ata- anilar baliliridin birersige néme bergen bolsa, uni qayturuwélish hoquqigha ige. Töwendiki hedis buninggha delil bolalaydu.

Émam tirmizi ömer reziyellahu enhudin peyghe mber eleyhissalamning mundaq dégenlikini riwayet qilidu. "kimki bir kishige birer nerse hediye qilghan bolsa, uni qayturuwélishi halal bolmaydu, peqet ata balisigha hediye qilghan nersisini qayturuwalalaydu." (bu hedisni ibni maje, beyheqi, nesai we émam ehmedmu riwayet qilghan.)

Ata - ana herqandaq bir malda qerzdar bolup qalsa, ularni qerzdin qutuldurush

bu yaxshiliq ata- anigha qilin'ghan yaxshiliqlarning eng katisidindur. Qedimki dewrlerde oghulning qolida mal mülük bar bolghan hem özi hör adem bolghan ehwalda, ata - anisi qul we qulluqtin qutulush üchün pul - malgha mohtaj bolup qalidighan ehwallar daim uchrap turatti. Hazirqi dewrlerde bolsa, ata- ana melum sewebler bilen köpligen qerzlerge bughulup qalidighan hadisler bolup turidu,

bundaq ehwallarda ata qul bolup qalghanda, qandaq qilishimiz toghruluq peyghember eleyhissalam nahayiti yaxshi körsetme bergen. Nawada ata- ana qerz yaki bashqa sewebler tüpeylidin türmige kirip qalghandimu, bala pütün mal - mülkini serp qilip bolsimu, uni qutuldurup chiqishi lazim. Yuqirida kelgen, "sen we séning méling atanggha teelluqtur." dégen hedis buninggha isharet qilidu.

Ata - ana we perzentlerning bir birige dua qilishi

dua qilish, yaxshiliq qilishning asasliridin biridur. U, dua qilghuchining özi dua qilghan qarshi terepke ipadiligen yaxshi körishining tashqi ipadisidur, shundaqla dua qilghuchining köngül yaxshiliqining ipadisidur. Muhebbet bilen tolghan yürek hemishe dua qilishqa hérismen bolidu, til dilgha terjiman bolidu, ata- ana bilen perzentler otturisidiki qelb muhebbiti ashqanséri, ular otturisidiki duamu köp bolidu.

5645/9235 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: mundaq üch kishining duasi sheksiz ijabet bolidu: mezlumning duasi, musapirning duasi, dadining baligha qilghan bedduasi. (tirmizi: 1905)

5507/ 9007 - ummu seleme reziyellahu enhadin mundaq riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem hesen, huseyn, eli we fatime reziyellahu enhumlarning üstige bir yépinchini yépip: i rebbim! Bular méning ehli beytimdur, xas kishilirimdur. Ularni gunahtin yiraq qilghin we tamamen paklighin! Dédi. (shu chaghda) ummu seleme reziyellahu enha: i resulullah! Menmu ular bilen birgimu? Dep sorighanidi, peyghember sellallahu eleyhi wesellem uning sözige jawaben: i ummu seleme! Sen yaxshiliq üstide, dédi. (tirmizi: 3871)

ata - anisining tillinishigha sewebchi bolmasliq

ata- anilarning namigha dagh tekküzidighan bir ishlarni qilghanliqing sewebidin ularning achchiqini keltüridighan, buning bilen ular öz - özini tillishigha sewebchi bolidighan, yaki sen birawlargha yamanliq qilip salghanliqing üchün, ularning ata- anangni tillishigha sewebchi bolidighan we yaki sen birawlarning achchiqini keltürüp ularning ata- anisini tillap qoyghandin kéyin, ularning achchiqlinip, séning ata- anangni tillap salidighan herqandaq ishlardin saqlinishingning özimu ata- anigha qilghan yaxshiliqlarning qataridindur. Qisqiche qilip éytqanda, meyli qandaq seweb we ehwal bolushidin qetiy nezer, ata- anilarning birer til - ahanetke qélishigha sewebchi bolidighan herqandaq bir ish yaxshi emestur. Ata- anining ismining yaman til bilen éghizgha élinip qélinishtin saqlinish yaxshiliqning eng chongliridin hésablinidu.

Ata - anini qaxshitishning chong gunah ikenliki we uninggha dunya axirette jaza bérilidighanliqi

perzentler teripidin ata - anilarning könglige tégip qoyidighan yaki ularni renjitip qoyidighan herqandaq söz - heriketlerning sadir bolushi ata - anilarni qaxshatqanliqtur.

Allahqa asiyliq bolmaydighan herqandaq ishta, ularning sözlirini anglap, ulargha itaet qilish intayin zörürdur. Sheriet istémali yoyiche éytqanda, perzdur. Buninggha asasen, ata - anilar éhtiyaj yaki zörüriyet yüzisidin balilirini nepli (ixtiyari) yaki perz kipaye bolghan emellerni terk étishke zorlighan haldimu, ulargha itaet qilish lazim. Emma perz eyn bolghan ishlarni qilishtin tossa yaki haram ishlarni qilishqa zorlisa, bu waqitta ata - anilargha bu ishlarda itaet qilmasliq lazim. Ata - anilarni qaxshitish eng chong gunahi kebirilerning

qataridindur. Kishi qanchilik yaxshi bolup kétip, allahqa shunche sadiq bolsimu, atisini yaki anisini qaxshatqan éken, u, hergizmu allah taalaning rehmitige érishelmeydu. Yeni jennetke kirelmeydu.

4899/8090 - ebu bekri reziyellahu enhu riwayet qiliduki, peyghember eleyhissalam üch qétim: men silerge chong gunahlardin xewer béreymu? Dep sorighanidi, sahabilar: i resulullah ! Shundaq qilghin! Dédi. Peyghember eleyhissalam: alleqa shérik keltürüsh, ata - anini qaxshitish, dédi. Andin yölinip olturghan yéridin tiklinip: yalghan qesem qilish, dédi. Peyghember eleyhissalam bu sözini qayta - qayta tekrarlawerdi. Hetta biz ”peyghember eleyhissalam toxtap qalsiken“ dep kettuq. (buxari: 2654)

5946/9696 _ abdullah reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: qiyamet küni, alle mundaq üch kishining yüzige qarimaydu: birinchisi, ata - anisining qarghishini alghan kishi; ikkinchisi, er kishige oxshiwalghan ayal; üchinchisi, döyüz (xotunini künlimeydighan adem) mundaq üch kishi jennetke kirmeydu: birinchisi, ata - anisining qarghishini alghan; ikkinchisi, haraqkesh; üchinchisi, berginige minnet qilidighan kishi. (nesai: 2562)

émam buxari "edepul mufred" dégen kitabida we émam ehmed bilen ibni majeler öz kitablirida muaz reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: peyghember eleyhissalam manga on kelimini wesiyet qilip mundaq dédi:

1 - öltürülidighan yaki köydürülidighan ehwalgha duch kelsengmu, allahgha shérik keltürme!

2 -ailengdin we mal dunyadin ayrilishqa buyrughan teqdirdimu, ata - ananggha asiyliq qilma!

3 - perz namazni qesten terk etme ! Perz namazni qesten terk etken ademni allah öz képillikidin chiqirip tashlaydu.

4 - haraq ichme! U pütün gunahlarning béshidur.

5 - hergiz gunah ishlime! Gunah qilghan adem allahning ghezipige uchraydu.

6 - barliq insanlar halak bolup ketken teqdirdimu, urush meydanidin qachma!

7 -sen kishiler bilen birge turghanda ulargha ölüm kelse, senmu ular bilen birge mustehkem turghin!

8 - mélingdin ailengge serp qil!

9 - edepleydighan hasangni ular üstidin kötürme!

10 - ailengdikilerni allahtin qorqutqin

ata - anisini qaxshatqanning gunahi toghruluq kelgen hedisler nahayiti köptur. Islam nezeride eng kechürülmes, éghir gunah shérik bolsa, shériktin kéyinla ata - anisini qaxshitishning gunahi kélidu. Yeni imandin kéyinla buyrulghan eng awwalqi ish - allahqa shérik keltürmestin, uni bir bilip ibadet qilish bolsa, uningdin kéyinla buyrulghan teklip ata - anigha yaxshiliq qilish dégenliktur. Ata - anigha yaxishiliq qilish neqeder ulugh ibadet sanalsa, ata - anini qaxshitishmu shunchilik éghir gunahi kebiridur.

Allah taala herqandaq éghir gunahlarning jazasini axiretke kéchiktürgen bolsimu, zulum (yeni heqsizliq) ning jazasini axiretke kéchiktürgini yoq. Ata - anini qaxshitish ulargha eng éghir derijide zulum qilghanliqtur.

Allah taala zulumning jazasini mushu dunyada körsitip keldi. Hayatliqtiki tejribiler we yashawatqan jemiytimizdiki ata - anisidin qarghish alghanlarning

échinishliq aqiwetliri heqqide körgen, bilgen we anglighanlirimiz bizge achchiq sawaq bolushqa yéterliktur. Hetta xelq maqalilirimizda: ”ikki xil adem ishlimisimu bolidu: ularning biri, ata - anisining duasni alghan adem; yene biri, ata - anisini qaxshatqan adem“ déyilidu. Heqiqeten bu söz toghra éytilghan. Chünki, ata - anisining duasini alghan kishi gerche az ishlisimu, allah taala uning ishigha beriket ata qilidu we uninggha qulayliq yartip béridu, ata - anisidin qarghish alghan kishi qanchilik ishlisimu, u, berikettin we allah taalaning yardimidin mehrum bolghachqa, uning ishi aldigha mangmaydu we tapqanliri rawaj qilmaydu. Mana bu rialliqtur. Démek allah taalaning rizasigha érishelmigen bir kishi hergizmu uning yardimi, rehmiti we merhimitige érshelmeydu. Ata - anining balilar üchün qilghan herqandaq duasi tiz ijawet bolidu.

5645/9235 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: mundaq üch kishining duasi sheksiz ijabet bolidu: mezlumning duasi, musapirning duasi, dadining baligha qilghan bedduasi. (tirmizi: 1905)

ata - anigha ularning wapatidin kéyinmu yaxshiliq qilishning asasliri

bezi kishiler nahayiti kichik waqitliridin bashlapla ata- anisidin yaki ularning biridin ayrilip qalidu, buning bilen ulargha bildürüshke tégishlik izzet ikram, qilishqa tégishlik yaxshiliqni qilishtin mehrum qalidu, ata- anining biri yaki her ikkilisi perzentler kichik chéghidila ölüp ketkende, ularning arqidin yaxshiliq qilishning rukunliri qaysi? Töwende ata- anigha ularning ölümidin kéyinmu yaxshiliq qilishning ruknilirini bayan qilimiz.

1- ata - anilarning wede hem wesiyetlirini orundash

3043/5071 - emr ibni shueyb dadisidin bowisining mundaq dégenlikini riwayet qilidu: as ibni wail ölgen chaghda, özining namidin yüz qul azad qilishini wesiyet qilghanidi. Shunga uning oghli hisham 50 qulni azad qildi. Uning yene bir oghli emr 50 qulni azad qilmaqchi bolup, aldi bilen bu mesilini peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin sorap baqmaqchi boldi we uning qéshigha kélip: i resulullah! Dadam as yüz qul azad qilishni wesiyet qilghanidi, hisham uning namida 50 qul azad qildi, uning namida azad qilinidighan yene 50 qul qaldi. Shunga men uning namida qul azad qilsam bolamdu? Dégenidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: kashki as musulman bolghan bolsa idi, uning namida qul azad qilsanglar yaki sediqe bersenglar weyaki hej qilsanglar, buning sawabi elwette uninggha yetken bolatti, dédi. (ebu dawud: 2883)

3042/5070 - abdullah ibni zubeyr reziyellahu enhuma mundaq deydu: dadam zubeyr töge urushi bolghan küni sepke turghanda méni chaqirdi. Men uning yénigha bérip turdum. U: i oghlum! Bügün ya zalim yaki mezlum öltürülidu, men bügün naheq öltürülüp kétidighandek hés qiliwatimen, méning eng chong ghémim qerzimdur, mendin qalghan mal mülk qerzge yétiship ashamdikin, buni hésablap chiqqin. I oghlum ! Mal mülkimizni sétip qerzimni ötigin ! Dédi. U qerzdin ashqan mélining üchtin birini wesiyet qaldurdi. Wesiyet qaldurghan ashu üchtin bir qisim mélining yene üchtin birini méning (yeni abdullah ibni zubeyr reziyellahu enhumaning) oghullirimgha wesiyet qaldurup mundaq dédi: eger qerzimizni ötep bolghandin kéyin, mal mülkimizdin bir nerse ashsa, ashqan malning üchtin biri wesiyet boyiche bir terep qilinidu. Wesiyet qaldurulghan ashu üchtin bir qisim malning yene üchtin birini séning baliliringgha bérishni wesiyet

qilimen.

Abdullah ibni zubeyr reziyellahu enhuma sözini dawam qilip mundaq deydu: dadam zubeyr qerzini ötishimni wesiyet qilip: i oghlum! Qerzimni öteshte birer qiyinchiliqqa duch kelseng, xojayinimizdin yardem sorighin! Dédi. Allening nami bilen qesemki, men uning ”xojayinimiz“ dégen sözidin némini meqset qilghanliqini bilelmey: i dada! Xojayinimiz kim? Dep sorisam, u: xojayinimiz alletur, dep jawab berdi. Allening nami bilen qesemki, men shuningdin kéyin uning qerzini öteshte birer qiyinchiliqqa duch kelsemla: i zubeyrning xojayini! Uning qerzini ötigin ! Dep dua qilattim. Shuning bilen, uning qerzi asanla ötilip kétetti....... (buxari: 3129)

37/51 - sherid reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin: i resulullah! Anam manga bir muimin qul azad qilishni wesiyet qilghanidi, méning nubiyelik qara tenlik bir dédikim bar. Shuni azad qilsam, wesiyet orunlinamdu? Dep soridim. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: dédikingni chaqir! Dédi. Men dédikimni chaqirdim, peyghember sellellahu eleyhi wesellem uningdin: rebbing kim? Dep soridi. U: alle, dédi. Peyghember eleyhissalam: men kim? Dep soridi. U: sen allening peyghembiri, dédi. Peyghember eleyhissalam manga: bu dédikingni azad qilsang bolidu, chünki u muimin iken, dédi. (ebu dawud: 3283)

mana bu, balining ata- anisigha yardem qilishqa bel baghlighanda, uning eng yéqin yardemchisining allah ikenlikining eng katta delilidur.

2- ata - anilargha dua qilish we ulargha meghpiret tilesh

5664/9262 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle bir kishining derijisini shundaq kötüriduki, (axiri) u kishi: ”bular manga nedin keldi? “ dep soraydu. Alle: ”balangning sen üchün qilghan duasidin (keldi)“ deydu. (bezzar: 3141)

3- ata - anining uruq tughqanliri we dost yarenlirige yaxshiliq qilish

4985/8219 - ibni ömer reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, uning mekkige qarap seperge chiqqanda özi bilen bille éliwalidighan bir éshiki bar bolup, töge minip zérikken chaghlirida, shu éshekke miniwalatti. Uning yene béshigha yögiwalidighan bir sellisi bar idi. Bir küni, ashu éshekning üstide kétiwatqanda, bir eirabi bilen uchriship qaldi. Eirabi uningdin: sen ömerning balisi abdullah emesmu? Dep sorighanidi, u: hee, men shu, dédi we éshekni eirabigha bérip: buni minip, bu sellini béshinggha yögiwalghin! Dédi. Abdullah ibni ömerning bezi hemrahliri buni körüp: alle sanga rehmet qilsun! Özeng miniwatqan éshekni we béshinggha yögiwalghan sellini bir eirabigha béremsen? Déyishkenidi, abdullah ibni ömer: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemning: yaxshiliqningmu yaxshiliqi bir ademning atisining dostining bala chaqilirigha sile rehim qilishidur dégenlikini anglighanidim. Uning atisi ömerning dosti idi, dep jawab berdi. (muslim: 2552)

4- ular üchün sediqe qilish

3070/5139 - bureyde reziyellahu enhuning mundaq dégenliki riwayet qilinidu: bir ayal peyghember sellellahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip: men anamgha bir dédikimni sediqe qilip bériwetkenidim. Mana emdi anam ölüp kétip, u dédek qélip qaldi, dégenidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: sediqe qilish bilen alliburun ejirge érishipsen, emdi u dédek sanga miras süpitide qaytiptu, dédi. (ebu dawud: 1656)

1669/2820 - aishe reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: bir adem peyghember sellellahu eleyhi wesellemge: i resulullah! Méning anam tuyuqsiz qaza qilip ketti, eger uninggha (ölüshtin burun) sözligüdek purset bolghan bolsa, choqum sediqe qilghan bolatti. Men uning namida sediqe qilsam, sawabi uninggha yétemdu? Dégenidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: hee, yétidu, dédi. (buxari: 1388)

5- su, ular üchün qilin'ghan sediqining eng ewzilidur

2979/4973 - seid ibni ubade reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: men: i resulullah! Anam wapat bolup ketti. Qaysi türdiki sediqe eng ewzel? Dep sorighanidim, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: su, dédi. Shuning bilen, men bir quduq kolap, anam ummu seidning namigha atiwettim. (ebu dawud: 1681)

6- ular üchün hej qilish

2164/3609 - abdullah ibni abbas reziyellahu enhumaning mundaq dégenliki riwayet qilinidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem fezl ibni abbasni tögisige min'geshtürüwalghanidi. Yolda xesem qebilisilik bir ayal kélip, peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin petiwa soridi. Fezl u ayalgha qarighanidi, u ayalmu fezlge qarashqa bashlidi. Shuning bilen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem fezlning yüzini bashqa terepke burap qoydi. U ayal: i allening peyghembiri ! Alle taala bendilirige hej ibaditini perz qildi. Dadam töginiing üstide olturalmaydighan derijide qérip qaldi, shunga men dadamning ornigha hej qilsam bolamdu? Dep sorighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: hee, bolidu, dep jawab berdi. Bu ish widalishish hejide bolghanidi. (muslim: 1334)

7- ata - anilarning qebrilirini ziyaret qilip turush

1556/2657 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq riwayet qilidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem: men alletin anamgha istighfar éytishni soridim, manga ruxset bermidi. Qebrisini ziyaret qilishqa ruxset sorisam, manga ruxset berdi dédi. Yene bir riwayette: qebrilerni ziyaret qilinglar! Dédi. (muslim: 976)

1555/2656 - ibni bureyde dadisidin peyghember sellellahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: men silerni qebristanliqni ziyaret qilishtin tosqan idim, emdi ziyaret qilsanglar bolidu, chünki qebre insan'gha ölümni eslitidu. (ehmed: 1240)

8- ular üchün roza tutush

1816/3057 - ibni abbas reziyellahu enhuma mundaq deydu: bir ayal peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yénigha kélip: i allening resuli! Méning anam wapat boldi. Uning gedinide nezir qilghan roza qalghan idi, uning üchün men roza tutsam bolamdu? Dep soridi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: éytqine! Eger anangning qerzi bolsa, uni sen töliseng, u qerz ada bolamdu? Dégen idi, u: hee, dédi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: undaq bolghaniken, uning ornida roza tutsang bolidu, dédi. (muslim: 1148)

yuqirqilardin shuni körüshke boliduki, ata - anilarning perzentliri üchün qilghan méhnetlirini ulargha qanchilik yaxshiliq qilipmu ada qilip bolghili bolmaydu. Ular ölüp ketkendin kéyinmu balilarning gerdenliride ulargha dua qilish, gunahlirining meghpiretlikini tilesh, ularning wesiyetlirini emelge ashurush, ularning dostlirigha dosit bolup ulargha hörmet qilish, ularning iradisige warisliq qilish qatarliq heqlerning qalidighanliqi we bu heqlerni ada qilishning zörür

ikenliki éniq bir heqiqettur.

Ata - anilargha yaxishiliq qilish heqqide tewsiyeler

hörmetlik qirindishimiz, eger siz dunya we axiretning yaxshiliqlirini qolgha keltürmekchi bolsingiz munu tewsiyelerge emel qilghaysiz, ata - anigha yaxshiliq qilish töwendikiche bolidu:

1. Ata - anigha herwaqit edep bilen söz qilish.
2. Allahqa asiyliq bolmaydighan herqandaq ishta ulargha itaet qilish.
3. Ulargha méhribanliqni körsitish, héch waqit ulargha ghezeb bilen qarimasliq, belki hemishe tebessum bilen qarash.
4. Ularning abruyini we hörmitini saqlash, ularning ruxtisiz öyliridin bir nerse almasliq.
5. Ular memnun bolidighan ishlarni qilish, hemishe dualirini élip torush.
6. Herqandaq bir ishni bashlashta awwal ulardin meslihet sorash.
7. Ularning chaqiriqigha herwaqit ”xosh ata - xosh ana“ dep tebessum bilen hazir bolush.
8. Ularning dost - yaranlirini hörmetlesh, düshmenlirige sadaqet baghlimasliq.
9. Ular bilen munazire qilishmasliq, ularning xataliqliri bolsa, siliq yol bilen körsitip bérish.
10. Ulargha söz qilghanda, awazini kötirip ularni rahetsiz qilmasliq, ularning sözlirini edep bilen qolaq sélip anglash.
11. Ularning öy ichidiki we sirttiki ishlirigha yardemlishish.
12. Ularning roxtisiz seperge chiqmasliq, eger aldirash yüzisidin kétip qalghan teqdirdimu, ulardin haman kechürüm sorash.
13 - ularning öylirige xosusen, ular uxlawatqan waqitlirida izinsiz kirmeslik.
14. Ularning méhmanliri kelgende, qol baghlap turup xizmet qilish, zörür ishi bolsimu qoyup, ularni méhmanliri aldida yalghuz terk etmeslik.
15. Ular bilen birge tamaq yigende, ulardin burun dastixan'gha qol uzatmasliq.
16. Ulargha hergiz yalghan sözlimeslik.
17. Ayalini we perzentlirini ulardin üstün körmeslik.
18. Birge yol yürgende, ularning aldida yürmeslik, birge olturghanda ulardin yoqiri olturmasliq.
19. Özi qanchilik chong menseblik kishi bolsimu, yaki katta alim bolsimu, ata - anisigha mensup bolushtin tekebburluq qilmasliq, ular aldida hemishe kemter bolush.
20. Ulargha maddiy yardemdin béxilliq qilmasliq, ular üchün özlirini unutush.
21. Ularning méhnetlirini qedirlep turush, ularni ziyaret qilip turush, hediye we sowghatlarni teqdim qilip turush.
22. Ularni ghezeplendürürshtin éhtiyat qilish, köngüllirini asrash.
23. Ular bergen nersilerni teshekkür éytish bilen qubul qilish.
24. Ularning xushalliqlirini tebriklep birge xushal bolush, ularning musibetlirige teselli birish.
25. Ularning yüz- xatirisi üchün, ular yaxshi köridighan perzentlirni yaxshi körüsh.
26. Ayali ular bilen jédelliship qalghanda, ularning otturisida adilliq bilen ish körüsh.
27. Ata - ana wapat bolup ketkendin kéyinmu, ularning qebirlirini ziyaret qilip turush.

28. Ularning wesiyetlirini yürgüzüsh.
29. Ularning heqqide sediqilerni qilip turush.
30. Ata - ana hayat bolsun, meyli wapat bolup ketken bolsun, ularning heqqide, i alle! Méni we ata - anamni meghpiret qilghin dep hemishe dua qilip torush.

Herqandaq kishi ata - anisigha qilghan muamilisining oxshishini öz perzentliridin chuqum köridu. Yeni ata - anisini qaxshatqatlarni ularning balilirimu qaxshitidu, ata - anisini razi qilghanlarni ularning balilirimu razi qilidu. Shuning üchün bu alem, ”ötne alem“ déyilidu. Bu, jemiyitimizde we uzun yilliq tariximizda köp tejribe qilinip, herkishining nezeride rialliqqa aylan'ghan bir heqiqettur.

Beshinchi bap. Baligha edep ögitish

edep exlaq ögitish terbiyening muhim bir qismidur

balini edeplesh hergizmu balidin intiqam élish emestur. Edeplesh bolsa, terbiye qilishning bir wasitisidur. Ibni jezzar elqeyriwani balini kichiklikide edepleshning muhimliqini tekitlep mundaq deydu: "kichik bala yolgha sélinishqa eng asan, qobul qilishi we boysunushi eng téz bolidu, bizge kichik balilarning edepni asan qobul qilidighanliqini, bezilerning qobul qilmaydighanliqini, bezilerning hayaliq, bezilerning haya qilmaydighan, bezilerning özige nerse ögetküchilerge qulaq salidighan, bezilerning qulaq salmaydighan, bezilerning öginishke hérismen, bezilerning öginishni yaqturmaydighan, bezilerning bélimge hérismen, bezilerning uni yaqturmaydighan, bezilerning maxtisa öginidighan, bezilerning edeplimise, urup turmisa ögenmeydighandek herxil mijezde bolidighanliqini körimiz. Bundin bashqa, bezi balilarning yalghan éytishni yaxshi köridighan, bezilerning rast gep qilishni yaxshi köridighan mijezlik kélidighanliqini körimiz." balilarning tebiitide yene bir- birige zit xaraktérlarmu körülidu. Beziler yaman tebietlik balilarning edeplesh arqiliq yaxshi tebietlik bolup özgirishige ishenmeydu, yaki anche ishinip ketmeydu, toghra bezi balilargha üchün edeplesh kar qilmaydu, sewebi bu balining edeplinish basquchidin halqip yaman xaraktérni özide özleshtürüp bolghanliqi üchündur. Bundaq balilar edeplinishi zörür bolghan waqitta edeplenmigenliki üchündur. Chünki balilarning esli tebiiti yamanliqlardin xaliy, ghubarsiz, pak kélidu. Yaman adetler bolsa, ularning etraptiki muhit we amillarning sewebidin shekillinidu. Waqtida edeplinip tüzitilmise, kéyin özgertish tes bolidu. Peylasoplardin biri mundaq deydu: "insanlarning köpinchisi aldinala edeplenmise, exlaqi tüzitilmise we istili yaxshilanmisa, ularning exlaqi kichikidin bashlapla yamanliqlargha adetlinip qalidu." shuning üchün biz balilarni terbiyileshte kichikidin bashlapla edeplep terbiyilesh usulini qollinishqa buyrulduq. Chünki, kichiklerde yaxshi exlaq bilen yaman xuyni, nachar adet we xaraktérlerni perqlendürüsh iqtidari yoqtur hem ularda birer nersini qobul qilishta yaki uni adetlendürüshte yaxshi - yamanni özlikidin tosap qalidighan iqtidar hem yoqtur. Shunga bala terbiyiligüchining balilarning xuy - peyli we adet qiliqlirigha yéqindin közitip diqqet qilishi, yaman xaraktérlik nersilerning balilargha özliship qélishining aldini élishi we ularda shekillinip qélin'ghan bezi bolmighur mijez - xulqlarni öz waqtida tüzitishke yardem bérishi lazim. Kichikidin bashlap diqqet bilen yaxshi terbiyilen'gen bala chong bolghanda edeplik, güzel exlaqliq ésil süpetlik chong bolidu. Eksiche tashliwétilse, u bala shu yaman xuy peyliri, nachar adet - qiliqliri bilen chong bolup özini bextsiz qilipla qalmay, ata-anisi we etrapidiki ijtimaiy alaqidiki nurghun ademlerge bextsizlik amillirini élip

kélidu. Belki bu bala özining bu bextsizlikining sewebini kichiklikidiki yaman xuyliridin, nachar adetliridin kélip chiqqanliqini nahayiti kéchikip hés qilishi, özining edeplinip terbiyilenmigenlikige ökinishi mumkin, biraq bu chaghda nahayiti kéchikken bolidu. Hetta ata - anilarmu özlirining balilarni terbiyileshte xata yol tutqanliqini hés qilishi mumkin. Bezi ata- anilar balilirini kichiklide bek etiwarlap ularni meylige qoyup bergenliklirige échinsa, bezi ata- anilar balilirining kichiklikidiki terbiysige sel qarap yaki waqit ajiratmay yaki ularning néme qilip yürgenlikige perwasiz qarighanliqlirigha pushayman qilishidu. Jemiyettiki yaman yolgha kirip qalghan nurghun ademlerning undaq yaman ishlarni qilishi ularning esli tebiitining nacharliqidin emes, belki ashundaq yaman adetlerge künüp qalghanliqi sewebidin ikenlikini bilimiz. Démek, adetlinip qalghan bezi nersiler bashqilar hetta ashu ademning özi teripidin yaman körülgen teqdirdimu könüp qalghanliq sewebidin özgertishning nahayiti teske toxtaydighanliqi emeliyetler arqiliq ispatlanmaqta. Bundaq insanlar etraptiki muhitning bésimi, urugh - tughqan, dost- yarenlerning neséhiti we özining turmushining bésimi, haya-nomus küchining mejburlishi bilen özgirishke tirishqan we shekil jehettin özgergendek qilsimu, lékin tüp négizidin özgirip kételmeydu, bolupmu, yuqiriqidek tashqi amildin kélidighan bésimlar yoq ehwalda yenila öz eslige qaytidu. Yuqirida dep ötkinimizdek insanning esli tebiiti yaman xulqlardin yiraqturki, u eslide islam tebiiti bilen tughulidighan bolghachqa islamgha xas güzel xulqlar bilen tebietlen'gen bolidu. Eger baliliq chéghidin bashlapla tebiitidiki bu güzel xulqlar bilen terbiyilense, kéyin yuqidighan nachar xulq adetmu hergiz uningdin üstün kélelmeydu.

Shunimu éniq biliwilishimiz lazimki, eger bala quliqi yumshaq, özi mulayim we zérek bolsa, bundaq balilarni edepleshmu asan, terbiyilesh qolayliq bolidu, bundaq balilar yaxshi ish qilghanda maxtash, yaman ish qilghanda muwapiq sözler bilen xataliqini tonutup qoyushla kupaye qilidu. Eger bala bekrek kepsiz, mijezi chüs, haya qilmaydighan, bashqilarni hörmet qilmaydighan, yalghan sözleshni öch körmeydighan tebietlik bolsa bundaq balini yaxshi söz, maxtash bilenla edepke qayturghili bolmaydu, bundaq balilarni yaman ish qilghanda qorqitish kérek. Qorqitishmu kar qilmay yaman qiliqini dawamlashturiwergende, andin urush kérek. Bala terbiyiligüchi ata- anilar yene balining yürüsh - turushi, yétip - qopushi, yep - ichishi, söz- herikiti we bundin bashqa hemme ehwalini tepsiliy közitishi kérek hem aqil kishilerning bu ehwallarning hemmiside qandaq tedbir qollan'ghanliqidin örnek élip öz layiqida terbiyileshke diqqet qilish lazim.

Balining éngidiki xata pikirni tüzitish

balining emelidiki xataliqini tüzitishtin ilgiri éngidiki xata pikirni tüzitish lazim. Terbiyilesh neziriyesidin élip éytqanda, xataliqni tüp yiltizidin qomurup tashlash terbiyilesh emeliyitidiki eng chong utuq hésablinidu. Bir balining emeldiki xataliqi meyli qaysi tereptin tehlil qilin'ghandimu, töwendikidek üch xil seweb tüpeylidin bolidu. Birinchisi, balining éngidiki xataliq bolup bala melum bir nersini öz chüshenchisi boyiche toghra dep qarighachqa uni qilidu, ikkinchisi, balidiki iqtidariy xataliq bolup, bala eslidila uning toghrisini qilip baqmighan yaki meshq qildurulmighan, ögitilmigen bolghachqa, uni toghra qilalmay xata qilip salidu. Üchinchisi, balining tebiiti sewebidin kélip chiqidighan xataliq bolup, bala bilip turup xata qilidu. Shunga terbiyiligüchi balining xataliqini tüzitishtin burun uning bu xataliqni néme sewebtin sadir qilghaniqini éniq bilishi, andin késelge qarap

dora bérish usuli boyiche xataliqini toghrilashqa yardem bérishi lazim.

Aldi bilen balining éngidiki pikir xataliqini tüzitish lazim. Bala kichik chéghida, uning bilmeydighan nersiliri bilidighanliridin köp bolidu. Hemmige melum bolghinidek, bilmeslik bir düshmendur. Shunga baligha bilgen we bilishke yüzlen'gen nersilerning esli mahiyitini toghra tonutush bala terbiyeside nahayiti muhim rol oynaydu. Peyghember eleyhissalam bir balining birer ishta xatalashqanliqini körse aldi bilen uning bu xataliqining kélip chiqishigha seweb bolghan pikrini tüzitetti. U bu tüzitish terbiyisini yumshaq söz, méhribanliq bilen élip baratti.

Balilargha tedrijiy halda edep ögitish

baligha pikriy jehettiki yaki emeliy jehettiki tüzitish kar qilmisa we xataliq ötküzüshni yenila dawam qilsa, bundaq ehwalda balini edeplesh usulini qollinish heqliq bolghan bolidu. Uninggha bérilidighan edeplesh xaraktéridiki jaza töwendiki basquchlar boyiche élip bérilsa bolidu.

Birinchi basquch : baligha tayaq körsitish we uning bilen qorqutush

bo tedbir bilen balini qorqutush meqset qilinidu. Köp sandiki balilar qamcha we shuninggha oxshash jan aghritidighan nersilerdin qorqidu, shunga undaq nersilerni körgen haman xataliqini dawam qilishtin toxtaydu we yaxshi terepke burulushqa yüzlinidu.

Ikkinchi basquch : qulaq sozush

bu balilargha qarita yürgüzilidighan jismaniy jazaning birinchisidur. Balilar quliqi sozulghanda, özining xata qilghanliqi yaki xataliqini qesten dawam qilghanliqining jazasini tétiydu we xataliqigha qarita edeplen'genlikini bilidu.

Üchinchi basquch : urush we urushning qaidiliri

balini edepleshte tayaq, qamcha körsitip tehdit sélish we qulaq sozushtek usullar payda bermise, bala yenila özining bilgini boyiche ish qiliwerse, üchinchi basquchni qollinishqa toghra kélidu. Lékin, buningda ata - ana we bala terbiyiligüchilerning öz xahishliri boyiche urushigha yol qoyulmaydu. Balini urushningmu cheklimisi, shertliri we qaide tertipliri bar.

Birinchi qaide, bala on yashqa kirgende andin urush. Buning delili ebudawud riwayet qilghan peyghember eleyhissalamning: "baliliringlar yette yashqa kirgende ularni namaz oqushqa buyrunglar, ular on yashqa kirgendimu namaz oqumisa, ularni urunglar." dégen hedisidur. Allahning bendilirige rehmet qilip ewetken peyghembiri muhemmed eleyhissalam islamdiki asasliq erkan bolghan namazdin ibaret bu muhim emelni qilmighan balinimu on yashtin burun urushtin cheklidi. Démek, namazdin ibaret shundaq muhim bir emelde on yashtin ashqiche uni qilmighan balini urush jaiz bolmighan yerde turmushtiki exlaq we bashqa jehetlerde xataliq sadir qilghan balilarni on yashtin burun urush téximu cheklinidu. Chünki terbiyediki herqandaq bir qattiq telepmu namazdin muhim orunda turmaydu, her qandaq yaxshi nersige dewet qilin'ghan terbiyemu namazgha qilin'ghan dewettin ewzel emestur, elwette!

Undaqta on yashtin burunqi urush usuli qandaq bolidu? Buning jawabi shuki, on yashtin burun baligha bérilidighan urush jazasining ornigha sewrchan bolush, baligha köyümchanliq bilen terbiye qilish élip bérilishi zörürdur.

Démek, yuqiriqi bayanlardin melumki balining xataliqliri we kepsizliklirini ongshash üchün ata- anilar we terbiyichiler peqet baligha nisbeten eqil we tedbir ishlitishke mejburki urushqa yaki urushqa aldirashqa bolmaydu. Eger bir bala

téxiche jismaniy we eqliy jehettin yétishwatqan mezgilde bolsa, balini köp urush balining birer ezasining normal yétilishige ziyan yetküzüshi we yaki balining eqlining normal tereqqiy qilishigha tosalghu bolushi, ularning shexsiyitining normal shekilinishige, rohiy keypiyatining normal bolushigha tesir yétishi mumkin. Edeplesh üchün urushni tamaqtiki tuzgha oxshitish mumkin. Mesilen, tamaqqa sélin'ghan azghine tuz tamaqning temini yaxshilighinidek, terbiyilesh jehettiki yenggil urushmu balining edeplinishide bezide ijabiy rol oynishi mumkin. Yenimu tekitlesh mumkinki, urushtiki meqset terbiyileshte yetmekchi bolghan meqset üchün peqet yardimi bolushi üchündurki, hergizmu ata- ana we terbiye qilghuchilarning balidin intiqamini éliwélishi we achchiqini chiqiriwélishi üchün emestur.

Ata- ana we bala terbiyiligüchiler unutmasliqi kérekki, balini köp urush, urushni terbiyilesh we ongshashning bir wasitisi qiliwélish hergizmu toghra emes. Bundaq qilish ularning balilar aldidiki heywisini sunduridu, hörmitini suslashturidu, tayaqning küchi tesir qilmaydighan, eqliy we pikri jehette natoghra ang peyda bolidighan ehwallar kélip chiqidu.

Ikkinchi qaide, urushning sani edeplesh üchün üch qétimdin, qisas üchün on qétimdin éship ketmesliklik.

Terbiyilesh yaki qisas üchün urushning qétim sani herqandaq ehwalda on qétimdin éship ketmeslik lazim.

Yuqiridiki mezmunlardin biliwélishqa tégishliki shuki, balini edeplesh üchün urghanda üchtin artuq, birawdin intiqam élish üchün urghanda on qétimdin artuq urulmaydu. Peqet sheri hökümde hedke buyrulghan kishilerla buningdin artuq yeni hedde belgilen'gini boyiche urulidu. Edeplesh üchün urghandimu balilar arisida adil bolush lazimdur. Agahlandurush kérekki, bezi nadan yaki exmeq kishiler urushni öz xahishi boyiche rehimsizlik we shepqetsizlik bilen élip baridu. Guya urush ularning terbiyileshtiki birdinbir wasitisidek uni xalighanche qollinidu.

Ata- anilar we terbiyichiler balilarni urup edepleshte urushning keypiyati, haletliri, makani we usulini bilmesliki sewebidin, edepleshni terbiye qilish, yétishtürüsh we ularni yaxshilashqa yéteklesh üchün bir wasite qilmastin, belki uni derdini chiqiriwélish we intiqam élish wasitisige aylanduriwalidu. Shuning üchün, biz bu ehwallarning toghriliqini bildürüshni bir mejburiyet dep qaraymiz.

Üchinchi qaide, urushning haletliri, orni we uslubigha riaye qilish. Urushning haletliri, orni we uslubigha riaye qilish bolsa, bezi ata- anilarning we terbiyichilerning nadan we hamaqetliklirini melum bir qaidige salidu we ularni bulargha riaye qilmighanliqining netijisi bilen yüzleshtüriduki, ular bu qaidige asasen özlirining burun qilghanlirining terbiyilesh üchün emes belki intiqam élish we shepqetsizlik qilishtinla ibaret bolghanliqini bilidu. Biz bu süpetlerni bildürüshtin ilgiri allahning sheritide belgiligen hedliridin birige sélishtursaqla, terbiyilesh we intiqam élish üchün élip barghan urush jazasining sheriette yolgha qoyulghan hedke nisbeten neqeder yenggil ikenlikini biliwalalaymiz.

Bezi ata- anilar yaki bala terbiyiligüchiler barki, ular balilarni terbiyilesh üchün hetta allahning sheritide jazalashqa layiq bolghan éghir gunah ötküzgichilerni hed arqiliq jazalash usulidinmu ashuriwétidu. Shunga ata - ana we terbiyichilerning bu qilmishini toghra bolghan bir qaidige sélish üchün edepleshning bezi qaidilirini nizamliq otturigha qoyush nahayiti muhimdur.

Urushta qollinilidighan nersiler.

Urush üchün ishlitilidighan tayaq yaki qamchining qattiq - yumshaqliqi, inchike- tomluqi, normal bolushi kérek. Urush üchün tayaq yaki bashqa chiwiqtek nerse tallighanda u nersilerning putiqi, chomiqidek nersiliri bolmasliqi kérek.

1 - urush usulliri

urush usuli bek qattiqmu yaki bek yenggilmu bolmasliqi lazim. Meshhur féqihshunas alim shemsidin inbani "risaletul riyadiyatul sibiyan" (balilarni chéniqturush risalisi) dégen kitabida balini qandaq edeplesh usulliri toghrisida toxtilip mundaq deydu: 1) urghanda birla yerge tekrar uriwermestin bashqa bashqa yerge urushi. 2) birinchi bilen ikkinchi tayaqning ariliqida, birinchi tayaqning aghriqi azraq peseygiche waqit ötüsh kérek. 3) urghuchi qoli bilen urghanda, qolini qoltuqi körinip qalghidek derijide égiz kötürüp urmasliq. Démek, urush üchün qoyulghan bu sistémiliq qaide we belgilimilerning mezmunidin edepleshning peqetla balining yaxshi terbiyilinishi, balining yamanliqtin yaxshiliqqa yénishi, barghansëri chékinmestin belki algha ilgirlishi, nachar xulqtin ésil xulqqa qarap özgirishi üchün ikenlikini biliwalalaymiz.

2 - urulidighan orunlar

orghanda muqim bir orun'ghila urmay belki bedenning uyer buyerlirige urush lazim. Pütün wujudi ichide yüz qismi bilen jinsiy eza qismidin bashqa hemme yer jazaning temini tétishi lazim. Henefiy mezhebining qarishida bash qismigha urushqimu bolmaydu, déyiligen.

Tötinchi qaide: achchiqlan'ghanda urmasliq

peyghember eleyhissalam musulmanning musulman'gha achchiqlimasliqini, achchighlinishtin mumkin bolghiniche yiraq turushni tewsiye qilghan. Bir adem peyghember eleyhissalamgha i allahning peyghemberi, manga nesihet qil ! Dégende, peyghember eleyhissalam, achchiqlanma! Dégen hem bu sözni üch qétim tekrarlighan. Achchiqlinishning alamiti shuki, achchiqlan'ghan adem yaman söz qilish yaki balini yaman körsitidighan tillarni ishlitidu.

Shuning üchün, elqabisi "etterbiyetu fil islam" dégen risaliside achchiqlinishtin yiraq turushqa tewsiye qilip mundaq deydu : balining xataliqi köp bolghanda, uni islah qilish üchün balini yalghuz qaldurush, bumu kar qilmighanda yaman tilni öz ichige almighan haldiki edep- qaidilik tillar bilen baligha kayish kérek. Herqandaq bir kishining möimin baligha, i haywan ! I maymun ! Dégendek insanning izzet - nepsige nalayiq, bizep sözler bilen haqaretlishi tüptin xatadur. Allah shundaq ademlerni meghpiret qilsun we shundaq adetlinip qilishtin saqlisunki, yaman sözler achchiqini basalmaydighan ademning aghzidin chiqidu. Peyghember eleyhissalam qazining achchiqlan'ghan halda birer nersige höküm qilishidin tosqan.

Beshinchi qaide: allahni tilgha alghan balidin qolni qayturuwélish

nawada siz balingizni yaki terbiyingiz astidiki birini tayaq bilen edeplewatqan bolsingiz yaki edeplimekchi bolsingiz, u bala allahning namini tilgha élip panah tilise yaki peyghember eleyhissalamning ismini tilgha élip qalsa, siz derhal uni urushtin qolingizni tarting. Buning sewebi shuki, bala ya qilghan yaman ishidin pushayman qilip uni tüzitish qararigha kelgendila, yaki tayaqqa chidiyalmay allahtin yardem tiligidek halgha kelgende we yaki bolmisa ichide qattiq qorqunch peyda bolghanda, allahtin yardem tileshke mejbur bolup qalidu. Eger bala mushu ehwallarning birige duch kélip allahning ismini tilgha alghan haldimu uni urushni

dawam qilish bolsa, uninggha ashkara zulum qilghanliq bolup hésablinidu. Bundaq ehwalda yene dawamliq urush urghuchining melum gherezde achchiqini chiqiriwélish yaki intiqam élishidin bashqa ish qilmighan bolidu.

Altinchi bap. Balining islamiy shexsiyitini shekillendürüsh

özige ishench turghuzalaydighan xaraktérdiki kishiler jemiyetning herqaysi qatlamlirida zor tesirge ige bolalaydu, bundaq xaraktér her tereptin perwish qilin'ghanda we hemme tereptin terbiyilen'gendila, andin ashundaq tesirge ige bolidighan mukemellikke ige bolidu. Tarixqa qarap baqidighan bolsaq, bir ademning her tereptin yétilgen kishilik shexsiyitining turghuzulushining qanchilik derijide muhim ikenlikini biliwalalaymiz. Allahning yolidin chiqqan nachar haletni peqetla zorluq küchi arqiliqla özgerteleydu, bundaq küch bolsa özlikidin meydan'gha kelmeydu, meydan'gha kélishi bolsa teyyarliqsiz, emeliyetsiz, terbiyesiz bolmaydu, bir ademni bundaq küchlük bir shexsiyetke ige qilip terbiyilep yétishtürüshning eng uyghun dewri del shu ademning baliliq dewridur. Hemimizge melum bolghindek, insanning baliliq dewri hayatliqlarning yétilish musapisidiki eng uzun bolghan bir dewrdur, shundaqla herqandaq nersini éngi we herikitide eng téz qobul qilidighan dewridur. U yene pak - ghubarsiz, semimiy bir xaraktérge ige bolghan aliyjanap xususiyetke ige bir dewridur. Bala terbiyiligüchiler, yaki ata- anilar bu uzun muddet ichide baligha xalighan nersilirini ögitish pursitige ige bolidu, ularni öz meqsetlirining nishani boyiche mangidighan qilalaydu we ularda bar bolghan talant we iqtidarlarni bayqiyalaydu. Bundin bashqa yene balining qandaq terbiyilense we yaki qandaq bir terbiyilesh muhitigha érishse, kelgüside namayende qilalaydighan iqtidarinimu, eger terbiyesiz, perwishsiz we étibarsiz tashliwétilse, kelgüside qandaq bir adem bolup qalidighanliqinimu aldin tesewwur qilalaydu hemde buninggha qarita terbiyileshning yollirini, kelgüside kélip chiqidighan nachar aqiwetler üchün zörür bolghan aldin élish tedbirlirini tüzüp chiqidu. Mana bular, bir ademning mukemmel kishilik shexsiyitining barliqqa keltürülishide nahayiti muhim bolghan ishlardur. Shunga ata- anilar yaki bala terbiyiligüchiler balining kelgüsi üchün baliliq dewridin terbiyileshke bashlaydu.

1. balida eqide turghuzush

balilarni étiqadiy jehettin terbiyilep chiqishtin meqset: ular eqil idrakqa ige bolghinidin bashlap, ulargha islamning asasiy eqidilirini ögitip, qelblirige ornitish, islam dini sheriitide buyrulghan perz, wajip, sünnet we bashqimu emellerge köndürüsh, meni qilin'ghan barliq haram ishlardin ularni uzaqlashturush we islam prinsiplirini chüshendürüsh démektur.

Étiqad eng muhim mesilidur. Shunga étiqadi toghra bolmighan kishining qilghan pütün ibadetliri we yaxshi emelliri paydisizdur. Balilarning eng awwal öginidighan nersisi toghra étiqad bolushi kérek.

Islam sheriitide buyrulghan perz, wajip we sünnet emeller, dinimizdiki namaz, roza, zakat, hej, bilim élish, jihad qilish, sile - rehim qilish we bashqilar qatarliq ibadetlerdur. Balilarning közliri kichigidinla allahning emr - permanlirigha échilishi, xüddi kündilik yémek - ichmeklirige tebiiy ishtihasi bolghandek, allahning emr - permanlirini urunlashqimu shundaq tebiiy hérismen bolup, özlirining meniwi ghizalirini allahqa munajat qilishtin tapidighan, gunah - yaman ishlardin xuddi

ottin qachqandek qachidighan bolup yétiship chéqishi, kéyin ular balaghetke yetkendin kéyinmu, sherietning barliq tekliplirini héch éghir körmestin, toluq ada qilidighan, gunah - yaman ishlargha yéqinlashmaydighan bolup adetlinishliri lazimdur.

Islam prinsipliri - islam dinidiki eqide, ibadet, exlaq, qanun we bashqilardur. Balilarni kichikidin peyghemberni söyüshke, uninggha ixlas qilishqa we uni özlirige ölge qilishqa köndürüsh arqiliq ularni heqiqiy diyanetlik, wapadar, itaetchan musulman ewlad qilip yétishturüp chiqqili bolidu. Chünki peyghemberge ixlas qilghan kishi uning buyrughanlirini ijra qlidu. U, meni qilghan ishlardin yanidu. Mana bu, eyni waqitta allahqa itaet qilghanliq we allahqa ixlas qilghanliqtur. Chünki perman qilghuchi allahtur. Quran oqush we uning menisini bilish arqiliq kishi ilim - hékmetke ige bolidu, uning körsetmilirige emel qilish arqiliq dunya we axiretlik saadetlirini tapidu.

Imanliq bolup yétishken balilar eng awwal herishta allahqa itaetchan bolidu. Allahqa itaet qilghan kishi ata - anisighimu itaet qilidu, ularning yaxshiliqlirini qayturidu, ularni renjitip quyushni allahni renjitkenlik, dep bilidu. Netijide, ata - anisi uningdin razi bolghanliqi üchün u, ikki alemde bextlik bolidu. Islam eqidisi déginimiz allahqa, uning perishtilirige, kitablirigha, peyghemberlirige, qiyamet künige, teqdirning yaxshi- yamanliqi allah teripdin ikenlikige iman keltürüshtur. Xosh ! Bu eqide balilargha qandaq usulda teqdim qilinishi kérek? Balilargha bular qandaq chüshendürülidu? Bu soallar qarimaqqa kishini biraz ganggiritishi mumkin, lékin peyghember eleyhissalamning balilargha muamile qilish yoli bilen besh asasiy rukuni bildürgenliki yaki bildürüshke yétekligen yoli bizge ülgidur. Peyghember eleyhissalamning hayatidiki balilar bilen bolghan munasiwiti bizge yuqirida ötken besh asasiy ruknini balilarning qelbige mustehkem ornitishimiz kéreklikini ipadilep béridu. Émam ghezali balining eqide asasida chong bolushi üchün kichikidin bashlapla uninggha ehmiyet bérish we uninggha eqide kelimisini ögitishke ündep mundaq deydu: shuni bilish kérekki, eqidini baligha kichikidin bashlapla ögitish, uning éside qaldrurush lazim, kichiklikide zéhnige ornighan eqide telimati bala chongayghanséri uning emeliyitide namayende bolushqa bashlaydu. Uning deslepki alametliri bolsa, iside yadqa tutush, menisini chüshinish, uningdiki menilerning toghriliqigha étiqad we ishench qilish hem uni testiqlashtek emeliyetliride körülidu. Bu nersiler balining tebiitide héchqandaq bir delil körsitish yaki ispatlash misallirini keltürüshtin béhajet halette hasil bolidu. Allahning pezli bilen balining imanliq chong bolushi üchün eqidini uninggha chüshendürüp, delil höjjetlerni keltürüp olturushqa hajet qalmaydu. Ghezali yuqiriqi sözliridin kéyin eqidini balilarning diligha ornitishning bir balining eqidisini kücheytish we uning yolini körsitip mundaq deydu: diligha eqide telimatini mustehkem ornitish üchün uninggha neziriye arqiliq telimat bérish, uning bilen bes - munazire ötküzüsh yoli bilen emes, belki quran we uning tepsirlirini oqush, hedis we uning sherhilirini bilish, ibadetning ada qilishqa tégishliklirini ada qilishtek ishlar bilen meshghul bolush arqiliq ögitilidu. Emeliy hayatta qulaqliri bilen anglighan quran tilawetliri, közliri bilen körgen quran we hedisning ijra qilin'ghan buyruqliri, ada qilin'ghan ibadetlerning köz aldida körünüp turushi bilen balining eqidisi téximu mustehkemlinishke bashlaydu.

Birinchi, baligha tewhid kelimisini ögitish

hakim ibni abbas reziyellahu enhudin peyghember eleyhissalamning mundaq

dégenlikini riwayet qilidu: "baliliringlarni allahtin bashqa ilah yoqtur" dégen söz üstige éghiz achturunglar, ölüsh aldida "allahtin bashqa ilah yoqtur" dégen sözini dégüzünglar.

Ibni zefer riwayet qilghan qissiside balining ikki shahadet, yeni "allahtin bashqa ilah yoqtur dep guwahliq bérimen! We muhemmed allahning elchisi dep guwahliq bérimen" dégen sözni tekrarlighanliqi bilen yüz bergen ajayib bir qisse bardurki, u buni bayan qilip mundaq deydu: méning anglishimche, eba sulayman dawud ibni nesir ettai (allah uninggha rehmet qilsun!) besh yashqa kirgende, atisi uni terbiyiligüchige tapshurup bergen, shuning bilen u quran öginishni bashlighan, u nahayiti téz öginidighan bala bolup, allah taalaning: "insan (anining qorsiqida) bir muddetni ötküzdi, u (erzimigenliktin) tilgha élinidighan nerse bolmidi." (süre insan 1- ayet) dégen ayetni öginip bolup, uni yad alghanda anisi uning tam terepke qarap qoli bilen bir némilerge isharet qiliwatqanliqini kördi, anisi uning eqliy jehettin charchap birer ish bolup qélishtin ensirep — i dawud ! Bérip balilar bilen oynighin! Dédi. Lékin bala héchnimini anglimighandek burunqi halitini dawamlashturiwerdi, anisi uni quchighigha élip ah - wahlashqa bashlidi. Anisining bu halitini körgen bala — ana sizge néme boldi?— dep soridi. — i dawud! Séning eqling nede?— dédi anisi. — allahning bendiliri bilen bille. —ular nede? — ular jennette. — ular jennette néme ish qilidu? "ular jennette textlerge yölinip olturidu, ular jennette qattiq issiqnimu, qattiq soghuqnimu körmeydu." (süre insan 13- ayet) dégen ayetni oqudi, bala jawaben. Andin ayet oqushni xuddi birnerse üstide oyliniwatqan kishidek bir halette dawam qilip "shübhisizki, bu silerge bérilgen mukapattur, silerning méhnitinglar qobul boldi" (süre isra 22- ayet) dégen yerge kelgende, — ana! Ularning méhniti néme? — dep soridi. Anisi uning bu soaligha jawab bérelmigendin kéyin, — siz yénimdin qopup kéting, men ular bilen bille seyle qiliwalay, — dédi. Anisi balining atisigha adem ewetip bolghanlardin uni xewerdar qildi. — i dawud! Ularning méhniti "allahtin bashqa ilah yoqtur, muhemmed allahning bendisi we elchisidur! " dégenlikliridur, — dédi atisi uninggha. Shuningdin kéyin, u daim bu sözni dep yüridighan boldi.

Peyghember eleyhissalam yéngi islam jemiyti qurushning dewitini élip bérishta balilargha qarita shunchilik ehmiyet berdiki, ularni dewet qilish ishlirida hemishe ularni aldinqi orun'gha qoyup keldi. Hetta peyghember eleyhissalam medinige hijret qilish üchün mekkidin yolgha chiqqan kéchisi eli (allah uning yüzini nurlandurwetsun !) peyghember eleyhissalamning öyide peyghember eleyhissalamning siyaqida yétip, kapirlarning peyghember eleyhissalamning yoqliqidin gumanlinip qélishining aldini élishtek muqeddes bir qoghdighuchiliq wezipisini üstige élishqa muyesser boldi, bu yene öz nöwitide balilarning kelgüside islam üchün mesulyetchan, qorqmas ezimetlerdin bolup yétilishi üchün élip bérilghan janliq terbiyilishining örniki boldi.

Ikkinchi, baligha allahni söyüshni, allahning közitishini, allahtin yardem sorashni, qaza we qederning allah teripidin bolidighanliqigha iman keltürüshni ögitish

her bir balining shexsiyiti, ijtimaiy muhiti, iqtisadiy turmushi yaki mektep hayatigha munasiwetlik birer qiyinchiliqi bar. Bu ehwallardiki qiyinchiliqliri bir balining yene bir baligha qarita oxshash bolmaydu, balilar özlirining qaysi bir jehettiki qiyinchiliqini héssiyatliri bilen ipadileydu yaki héssiyatsiz bir shekilde uqturidu. Ehwal undaq iken, balilarning qiyinchiliqlarni yéngishige qaysi yollar

eng muwapiq kélidu? Éniqki, uning bu qiyinchiliqliri uning allahtin yardem tilishi, allahning sheyilirini ibret közi bilen közitishi, ishlirining hemmiside allahtin yardem sorishi, qaza- qeder, yaxshiliq we musibetning allah teripidin kélidighanliqigha ishinishi bilen hel bolidu. Bu peyghember eleyhissalamning ögetken we öz emeliyiti bilen ispatlap bergen yolidurki, héchqandaq bir insan bundin bashqa bir yol arqiliq qiyinchiliqini yéngishte netijige érishelmeydu. Allahqa bolghan muhebbitining chongqurlishishi, özi üchün yardem sorishi, dilida peqet allahtinla ümid kütüshi, qaza we qedirning allah teripidin ikenlikige chin dilidin ishinishi qatarliqlar hazirqi baliliq dewride balilar üchün birdin bir nijatliq yol bolsa, ularning kelgüsi üchün terbiyilinishi, taki hayatining axirghiche mangidighan yolini toghra tallishidiki we uningda mustehkem turalishidiki chéniqish üchün kem bolsa bolmaydighan perwishlinish yolidur.

4596/7635 - ibni abbas reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: bir küni, peyghember sellallahu eleyhi wesellemning arqisigha min'gishiwalghanidim. U: i oghlum ! Men sanga bir qanche kelime ögitip qoyay. Allening buyruqlirigha ching yépishqinki, alle séni qoghdaydu. Allening buyruqlirigha izchil emel qilghinki, alleni köz aldingda tapisen. Bir nerse sorisang, alletin sorighin. Yardem tiliseng, alletin tiligin. Bilip qoyghinki, barliq ümmet sanga payda yetküzüsh üchün bir yerge yighilsimu, alle sanga pütüwetkendin bashqa héchqandaq payda yetküzelmeydu. Eger barliq ümmet sanga ziyan yetküzüsh üchün yighilsimu, alle sanga pütüwetkendin bashqa héchqandaq ziyan yetküzelmeydu. Qelemler kötürüldi, betler qurudi. (tirmizi: 2516)

nawada her bir bala mushu hedisni yad élip uning menisini chüshense, bu balining hayatida héchqandaq bir qiyinchiliq qalmaydu, uning hayat musapiside héchbir tosalghu bolmaydu. Bu hedis meniwiy jehette allahtin yardem sorash, allahqila yölinish, qaza we teqdirge ishinishning peziliti bilen balini herqandaq qiyinchiliqni yéngeleydighan qudretke ige qilidu, sahabilarning peziletliri shuki, ular peyghember eleyhissalamning bu telimatini anglighandin bashlap hayatida yoluqqan her qandaq bir ishta allahtin yardem soraytti, her qandaq bir ishta allahqa iltija qilatti, allahtin bashqa qudretlik zatning yoqliqigha, musibet bilen azadilikning, müshküllük bilen asanliqning bille ikenlikige sheksiz ishinetti. Töwende biz sizge buning emeliy misallirini bayan qilimiz.

Ibni rejep henbeli "jamiul olum welhékem " dégen kitabida adem ibni ebuiyasning tepsiride muhemmed ibni is'haqtin qilghan töwendiki riwayitini mundaq bayan qilghan: "malik eshjeiy peyghember eleyhissalamning yénigha kélip oghlum ewf esirge chüshüp qaldi dédi. Peyghember eleyhissalam uninggha sen oghlunggha adem ewetkin, ewetilgen adiming oghlunggha peyghember eleyhissalam séni la hewle wela quwette illa billah (yeni allahtin bashqa héchbir quwwet we qudret igisi yoq) dégen sözni déyishke buyridi désun!, dédi. Ewetilgen adem u oghulgha bu sözni yetküzdi, shuning bilen, u bu sözni toxtimay tekrarlap oqushqa bashlidi. Eslide esirge alghuchilar uni arghamcha bilen baghliwetken bolup axiri bu arghamcha özlikidin yéshilip ketti. Baghlan'ghan yéridin boshinip chiqqinida aldigha bir töge uchridi, u tögige emdila minip turushigha uni esirge élip baghlighan kishiler kélip qaldi. Bu chaghda töge shundaq qattiq bir awazda bozlidiki, kelgenler arqilirigha qarap qéchip kétishti. U bu yerdin taki öyining aldigha kélip atisini chaqirghiche ata- anisi uning qaytip kelgenlikini tuymidi. Atisi öydin chiqip ewf keptu, way ! Kebining rebige shükürler

bolsun ! Dédi. Anisi way allah! Balam qamchining destidin qandaq bolup kétiptu -he ! Dédi. Ular ishikke yügürüshti, ishikni xizmetchi achqinida ishik aldida turghan égizliki öyning torusigha taqashqidek zor bir tögini kördi. Ewf bolup ötken ishlarni ata- anilirigha sözlep berdi. Atisi peyghember eleyhissalamning qéshigha kélip, oghlining sergüzeshtilirini sözlep bergende, peyghember eleyhissalam uninggha oghlunggha sen yaxshi körginingni qil ! U tögigimu öz tögengge qilghan yaxshiliqni qil ! Dédi. Andin allah taalaning "kimki allahtin qorqidiken, allah uninggha chiqish yoli béridu, allah uninggha oylimighan yerdin riziq béridu, kimki allahqa tewekkül qilsa, allah uninggha kupaye qilidu " (süre telaq 2-3- ayet) dégen ayiti nazil boldi.

Möiminlerning xelipisi ömer yolda kétiwétip oyun oynawatqan birmunche balilarni uchratti, uni körgen balilar derhal her terepke qéchishti, peqet birila qachmay qélip qaldi. U, abdullah ibni zubeyr idi. Xelipe ömer uning qachmay qalghanliqidin ejeplinip, uningdin buning sewebini sorighanda, u sendin qachqili gunahkar emesmen, sendin qorqmighach hetta sanga yolmu boshatmidim, dédi.

Ibni ömer reziyellahu enhu seperde kétiwétip bir balining qoy béqiwatqanliqini kördi, u, bu balidin bu qoylarning birini sétip béremsen? Dédi. U, qoylar méning emes, dédi. Ibni ömer reziyellahu enhu, qoyning igisige u qoylardin birini böre aldi, dep qoymamsen? Déwidi, u bala, allah nede?! Dédi. Shuningdin kéyin ibni ömer xéli bir zamanlarghiche u balining: allah nede?! Dégen sözini tekrarlap yürdi.

Alimlardin birining bir qanche oqughuchisi bolup, u oqughuchilarning hemmisige tekshi muamile qilmay, birige alahide köngül bölidiken. Oqughuchiliri bir küni uningdin buning sewebini soraptu, oqutquchi oqughuchilirigha men buning sewebini chüshendürüp bérimen dep ularning her birige birdin qush bérip, ularni bu qushni héchkim körmeydighan yerde bughuzlap kélishke buyruptu. Héliqi oqughuchidin bashqa hemmisi adem körmeydighan bir yerlerni tépip qushni bughuzlaptu. U oqughuchining qushni tirik qayturup kelgenlikini körgen oqutquchi, sen néme üchün bughuzlimiding? Dep soraptu. Bu oqughuchi: sen héchkim körmeydighan yerde bughuzlanglar ! Dégen iding, lékin men meyli negila barmay allahning körüp turidighanliqini hés qildim- de, shuning bilen bu qushni boghuzliyalmidim, deptu. Buni anglighan oqutquchi uqughuchilargha: qarap mana bu, méning uni artuq körgenlikimning sewebi deptu.

Üchinchi, peyghember eleyhissalamni, uning aile tawabiatlirini we ulugh sahabilarni yaxshi körüshni ögitish

balilargha bu mezmunda telim bérish del "bir allahtin bashqa allah yoq dep guwahliq bérimen we muhemmed uning bendisi we elchisi dep guwahliq bérimen" dégen ikki shahadet kelimisining ikkinchisini emeliyet bilen testiqlashni ögitish basquchidur. Sahabilar we selep salihlar del mushu yol boyiche yol tutqan we ular buni balilarning wujudigha, éngigha singdürüsh üchün shunchikilik tirishchanliq körsetken idiki balilarning pütkül ish- herikiti we emeliyiti ikkinchi shahadetning emeliylishishining ipadisi idi. Buni balining wujudigha singdürüshning balining diqqet, nishanini buninggha merkezleshtürüshning qanchilik derijide muhim ikenlikini hés qilip yetken selep- salihlar balilarning sheyilerge bolghan qiziqishini, chüshinishini ashurup, uni pütkül heriketliride namayende qilishi, herqandaq bir tosalghu we müshkülatqa yoluqqanda, uni bu arqiliq hel qilishi üchün balilarni shu usulda terbiyileshke nahayitimu bek étibar

bérip kélishkenidi. Hemmimizge melum bolghinidek, insanning tebéyiti etraptiki muhitning tesirige asan uchraydighan, etrapidiki kishilerning méngish - turush, ish - heriket we emellirini doraydighan xususiyetke igidur. Islam psixikisi balilarni terbiyileshtin ibaret bu muhim ishta balilargha muhemmed eleyhissalamni örnek qilishni terbiyileshning muhim nishani qilidu. Chünki, muhemmed eleyhissalam shundaq bir örnekki, uning hayat emeliyetliri ilahiy buyruq astida tawlan'ghan ajayib mukemmel bir obraz bolup, pütkül insaniyet dunyasi üchün eng mukemmel, allahning bendiliri ichidin tallighan peyghemberliri ichidimu eng ewzel orun'gha ige zattur.

Köp sandiki insanlarning özlirige yoluqqan türlük ijtimaiy, iqtisadiy we bashqa qiyinchiliqlarni muwapiq hel qilalmay, toghra bolghan chiqish yoli tapalmay téngirqap yürüshliri, ularning muhemmed eleyhissalamdek mukemmel bir örnektin ülge almighanliqi yaki ülge élishini bilmigenliki sewebliridindur. Insaniyet duniyasigha nezer salghinimizda, nurghun balilarning her bir dölet, her bir millet we her bir éqimdiki quruq pelsepichi terbiyichilerning özlirini ewlad terbiyilesh mutexesisliri dep atiwalghan bir türküm azghun kishilerning pat - patla özgirip turidighan pikir yekünlirige qarighularche egiship, balilarghimu shu boyiche terbiye béridighanliqini, balilarning ewladin- ewladqiche mushundaq azghunluq ichide turupla birer shexsning pikrini, turupla bir ishta utuq qazan'ghan kishining yolini yaki bolmisa sheytanning dépigha usul oynaydighan cholpanlarning yashash yollirini özlirige ülge qilidighan, némini moda dep anglisa, shuni dorap baqidighan adem bolup qéliwatqanliqini körüwatimiz. Buning bilen u balilar bir bolsa, bu dunyaliq üchünla mashina adem bolup yétiship chiqsa, birliri u dunyaliqtiki maddiy meniwiy hayatini berbat qilidighan, axiretliki üchün söz échish mumkin bolmaydighan bir türküm kéreksiz ademler bolup yétiship chiqidu. Bu emeliyetler insan balisining heqiqeten kichikidinla özige heqiqiy örnek bolghidek, muntizim ülgilik shexske neqeder mohtaj ikenlikining emeliy delilidur. Insan üchün uni yaratqan allahning peyghembiridinmu artuq mukemmel örnek bolushi mumkinmu?!

Balilarni peyghember eleyhissalamni we uning aile tawabiatlirini yaxshi köridighan qilip terbiyilesh heqqide

qandaq qilghanda, balilarning diligha peyghember eleyhissalamni yaxshi körüsh ishtiyaqini ornatqili bolidu?

Biz sahabilar (allah ulardin razi bolsun !) ning balilarning hayatini, ularning peyghember eleyhissalamgha bolghan yaxshi körüshini qandaq berpa qilghanliqini, peyghember eleyhissalamning ularning hayatida qanchilik muhim bolghanliqini bilsek, ularning töwendikidek emeliyetlirining soalimizning eng yaxshi jawabi ikenlikini bileleymiz.

Uning dewitini téz qobul qilish we buyrughanlirini orunlash. Téz qobul qilghanliqning özi qobul qilghuchining dewet qilghuchigha nisbeten muhebbitining küchlük bolghanliqinng ipadisidur. Eli ibni ebutalipning nahayiti kichik turupla peyghember eleyhissalamning dewitini héch bir insan'gha meslihet sélishnimu oylashmay téz qobul qilghanliqi buning bir misalidur. Bolupmu eqide we prinsip mesiliside shundaq bolushni telep qilidu, chünki her bir insanning özige xas intilish we tallash yoli bardur. Herqandaq bir insanning wujudida meyli özi bilsun yaki bilmisun, islamni étirap qilidighan bir xaraktér bolidu. Qachanki bu eqide öz ipadisini ashkara tapqanda, uning dilida qorqunch we endishe yoq

bolidu. Shunga islamning deslepki basquchlirida peyghember eleyhissalam bilen xediche animiz mekkining bir chétide mexpiy namaz oquwatqanda eliymu özligidin kélip ular bilen bille namaz oquytti, bu uning sekkiz yashliq waqti idi. Bu kichik bala özidiki eqidining peziliti bilen atisi ebutalip uni körüp qalghandimu uningdin qorqup qalmighanidi. Enes reziyellahu enhuning baliliq dewridiki oyun we uningdin bashqa özi ihtiyajliq bolghan hemme nersidin waz kéchip, özini peyghember eleyhissalamning xizmitige atighanliqi, uning dewetlirini qollap, buyrughanlirini ada qilishqa aldirighanliqi, pütün jan - dili bilen peyghember eleyhissalamning xizmitide bolghanliqi, uning peyghember eleyhissalamni neqeder yaxshi körgenlikining ipadisidur. Shundaqla yene kichik sahabilarning uninggha beyet qilghanliqi, ularning peyghember eleyhissalamning dewetlirini téz qobul qilghanliqining ipadiliridindur.

4934/8145 - urwe riwayet qiliduki, esma reziyellahu enha mundaq dégen: mekkidin hijret qilip chiqqan waqtimda, abdullah ibni zubeyrge hamildar idim we tughut waqtim yéqinliship qalghanidi. Medinige kélip, qubagha chüshüp yenggidim. Andin bowaqni peyghember eleyhissalamning yénigha élip bérip, quchiqigha qoydum. Peyghember eleyhissalam bir tal xorma ekeldürüp, uni chaynidi, andin bowaqning aghzigha tükürüp qoydi. Shuning bilen, abdullahning qorsiqigha tunji bolup peyghember eleyhissalamning tükürüki kirdi. Andin peyghember eleyhissalam chaynighan xormisini abdullahning tamiqigha sürüp, uni éghizlandurdi we uninggha beriket tilep dua qildi. Abdullah muhajirlargha nisbeten medinige hijret qilghandin kéyin tughulghan tunji musulman bowaq idi. Uninggha ”abdullah“ dep isim qoydi. (buxari: 3909)

démek, sahabilarning baliliri ata- anilarning buyrishi we righbetlendürüshi bilen peyghember eleyhissalamni yaxshi köridighan bolup ösüp yétilgen idi. Éniqki, balilar qandaq nersige köndürülse, taki qérighiche shu nerse üstide bolidu.

Töttinchi, balilarning peyghember eleyhissalamning terjiméhalini öginishi we uning balilargha bolghan tesiri

sahabiler we selep ehliliri balilirigha peyghember eleyhissalamning terjiméhalini ögitishke shunchilik hérismen idiki, hetta ular bu bélimni ularning quran öginishige birleshtürüp ögitetti. Chünki, peyghember eleyhissalamning terjiméhalini öginish kishining rohini urghutup, islamning heqiqiy mahiyitini chüshinishke yardemde bolupla qalmastin, belki quranning insanlarni gumrahliq, jahilliq qoynidin toghra yolgha élip chiqip, heqiqiy bir dunya axiretlik bextlik hayatqa, dunya- axiretliktiki aliy derijilerge yetküzüdighan muqeddes ilahiy kitab ikenlikining nezeriyiwiy bélimini peyghember eleyhissalamning hayat emeliyiti we uninggha egeshkenlerning emeliyiti bilen wujutqa chiqarghan janliq shahitnamidur.

Beshinchi, baligha quran ögitish

bala terbiyiligüchiler we ata- anilar baligha bolghan terbiyisini quran ögitish bilen bashlishi lazim. Bundaq qilish balining allah taalaning özini yaratqan perwerdigari ikenlikini, quranning allahning sözi ikenlikini bilishi üchündür. Shundaqla, dilida quran rohi, pikir, idrak we hewesliride quranning nurining parlishi, dilida quran'gha nisbeten hewes we ishtiyaqning bolushi, quranning buyrighanlirini ada qilishqa hérismen bolushi, tosqanliridin yiraq bolushi, quranning exlaqi bilen exlaqlinishi we quran körsetken yolda méngishi bilen chong bolushi üchündur.

Sahabilar balilirini quran bilen terbiyileshke nahayiti bek hérismen bolghanliqi üchün, balilirining quran'gha ait ishlirini yéqindin közitip, qiliwatqanlirining toghra yaki xataliqini bilish üchün buni peyghember eleyhissalamgha yetküzetti.

Sahabilar balilirining quran bilen baghlinishi we baliligha quranning berikitining hasil bolushi üchün quranning beriketlirining chüshidighan pursitini kütetti. Teberaniy, enes ibni malik reziyellahu enhudin qilghan riwayitide déyishiche, u her qétim quranni xetme qilsa, baliliri we ehlini yighip ulargha dua qilatti. Abdullah ibni abbas özinng nahayiti kichik turupla quranni yad alghanliqidin pexirlinetti. Balilarning quran oqushi aile we jemiyet üstige chüshidighan balayi qazani kötüriwétidu.

Ata- anilarning baliliriga quran ögetkenlikining sawabi we quran ögitishning usuli

5664/9262 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle bir kishining derijisini shundaq kötüriduki, (axiri) u kishi: ”bular manga nedin keldi? “ dep soraydu. Alle: ”balangning sen üchün qilghan duasidin (keldi)“ deydu. (bezzar: 3141)

quranning balilarning eqliy we qelbini yorutushi üchün bala terbiyiligüchiler we ata- anilar balilar uni oqughanda ulargha oqughanlirining menisini addiy we qisqa ibariler bilen chüshendürüshi kérek. Ulargha buni chüshendürüsh téxi baldur dep qaralmisun. Köpinche insanlar teripidin kichik, eqliy - hoshi téxi toluq yétilip bolunmidi dep ehmiyetsiz qaralghan balilarning kallisigha hazirqi zamandiki kompyutérlargha qachilan'ghan melumattinmu köp nersini qachilighili bolidu.

Quran kerim tesirining pütkül insanlargha nisbeten nahayiti chong ikenliki hemmige melumdur. Uning tesiri shuningdin ibaretki, u kishining diqqitini özige tartip, qelbini mayillashturidu. Insanning dili qanchilik pak bolsa, uning quranning tesirige uchrishimu shunche küchlük bolidu. Balilar bolsa insanlar ichidiki eng pak bendilerdur. Sheytanning uni azdurushi téxi bashlanmighan basquchtidur. Biz mekkide nazil bolghan qisqa ayetler üstide mulahize élip baridighan bolsaq, u ayetlerning balilarning qobul qilish tebiitige nahayiti mas kélidighan qisqa ayetler ikenlikini körimiz. Quran kerimning qisqa sürilirining, yada qilishqa asan we tesiri küchlük bolghachqa, balilarning yada élishi üchün teqdim qilinidu. Edibiyatshunas yazghuchi mustefa sadiq errafii buni téximu tepsiliy bayan qilip mundaq dégen: qisqa sürilerning her biri alahide menige ige bolup, quranning shundaq bolushida alahide bir hékmet bar. Bu insan tebiitige biwasite tesir qilidighan ajayibatlarning ajayibliridin, ular insan tebiitide ilahiy möjizining delilirini ornitidu. Quran bélimide bayan qilin'ghinidek, qurandiki her bir süre hergizmu hazirqi tertip boyiche retlik halda nazil qilinmighan. Mesilen, quranning eng axirqi sürisi eng axir ida nazil bolmighan, hem eng aldidimu nazil bolmighan, biz bundin bashqa qisqa sürilerni sanap chiqsaq, hemmisi bir pare miqtarigha yetmeydu, allah taala quranni özi mushu tertip boyiche retlinishini xalighan bolup, allahning asan qilishi bilen süre yadlashqa bashlighan kishiler üchün bu süriler yada élishqa asan kélidu. Bu sürilerning her biri qisqa- qisqa bolsimu, her birsi birdin mukemmel menige ige bolghan bir pütün süridur. Ularni yadlashta, birinchidin, buni oqughan bala zérikip qalmaydu. Ikkinchidin, süre bilen süre arisidiki ayrimiliq ularning éside asan qalidu. Balilar bu sürilerdin bezilirini hetta quran oqushni öginiwatqan

basquchta öginip bolidu we ulardin tézla ötüp kétidu. Üchinchidin, quran oqushi tézleshkenséri, bu süriler téximu asan bilinidu. Her bir sürining xasliqliri ulargha éniq bilinip yada qilishi we yada qilghanlirini éside saqlishi asan bolidu. Bundaq bolushi toghrisida allah taala : "biz möiminlerge (yeni ularning dillirigha) shipa we rehmet bolidighan quran ayetlirini nazil qilimiz, quran kapirlargha ziyandin bashqini ziyade qilmaydu (yeni ular quranni testiq qilmighanliqtin, ularning kufri téximu ashidu.)" (süre sef 2- ayet) dégenlikining menisidur. Bu yerde tilgha élin'ghan rehmet shundaq bir rehmetturki, buning sirini bilmekchi bolghanlar quran süriliridin bir sürini mulahize qilip körüp baqsa bolidu. Buning ichide balilar eng ilgiri yadlaydighan süre, nas sürisidur. Bu sürining qaysi nizamgha tewe ikenlikige diqqet qilsaq, munularni bileleymiz. Her bir ayitining eng axirqi kelimisi s herpi bilen axirlashqan bolup, bu herp ikki lew arisida teleppüz qilinidighan herplerning ichidiki eng qattiq herptur, shundaqla balining quliqigha eng chirayliq anglinidighan we ish heriketliri eng yaxshi tézginlinidighan herptur. Sürining her bir ayiti söz qilishni emdila bashlighan her qandaq bir balining öginishi, teleppuz qilishi üchün teske toxtimaydighan derijide yenggildur we qapiyeliktur. Herplirining tizilishida bir- birige jipsiliship kelgendur. Bu ajayibliq bilen tertiplen'gen sürining tamamlinishi qandaq boldi? Buning qandaq bolghanliqini balilargha quran ögetken yaki ularning ögen'genlikini körgen her bir insan balilarning bu sürilerni yada alghanda balilarning sürini nahayiti chirayliq bir rétimda axirlashturghanliqini köridu.

Altinchi, eqidide ching turush we uning üchün qurban bérishni ögitish

eqide uninggha körsitilgen pidakarliq bilen üstün orun'gha chiqidu. Pidakarliq körsitish dairsi kölcheygenséri, eqidide mustehkem turush iradisimu éship baridu. Bu, rastchilliqta mustehkem turushning del özidur. Bügünki dewrimizde musulman balilar eqidide we bashqa ang qarashlirida nurghunlighan tosalghulargha, ularni islamdin chiqirish üchün din düshmenliri teripidin qurulghan suyiqest pilanlirining tozaqlirigha uchrimaqta. U bulargha taqabil turushi üchün eqidisi mustehkem, iradisi tewrenmes, öz dinini qoghdash yolida pidakar bolushi lazim. Shundaq qilghandila u imanning halawitini tétiyalaydu, özidiki küch quwwetning derijisini yuqiri kötüreleydu, quran we peyghember eleyhissalamning terjiméhalini oqush arqiliq möiminlerde bolup kéliwatqan we bolushqa tégishlik pidakarliqlar bilen tonushup, özining allah yolidiki pidakarliqlirida ularni ülge qilidu. Bügünki dewridiki musulman balilar peyghember eleyhissalamning möiminlerning baliliq dewride allahning dini üchün körsetken pidakarliqlirini we uninggha alaqidar qissilerni anglap, ulardin yaxshi ülge élishi, sahabilarning balilirining yollirini tutushi, iman yolida mustehkem turup, din yolida malamet yetküzgüchining malamitidin qorqmasliqi kérek.

5598/9156 - suheyb reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: silerdin burun bir padishah ötken bolup, uning bir séhrigeri bar idi. Séhriger qérip qalghan chaghda, padishahqa: ”men qérip qaldim. Manga bir bala bergin, uninggha séhir ögitey!“ dédi. Padishah bir balini uningdin séhir öginish üchün ewetti. Balining (bérip kélidighan) yoli üstide bir rahib bar bolup, séhirgerning yénigha bérish üchün u rahibning aldidin ötetti we uning yénida olturup, bezi ishlarni soraytti.

Shuning bilen, sihrigerning yénigha kech qélip, tayaq yeytti. Bala bu ehwalni rahibqa éytip, shikayet qildi. Rahib uninggha: ”sihrigerning jazasidin qorqsang: méni ailem tutup qaldi, dégin. Ailengning jazasidin qorqsang: méni séhriger tutup qaldi, dégin “ dep ögetti. Künlerning biride, u bala insanlarning yolini tosuwalghan nahayiti yoghan bir mexluqqa duch keldide: öz - özige: ”bügün sihrigerning bilimi küchlükmu yaki rahibning bilimi küchlükmu? Buni biliwalimen “ dédi, andin qoligha bir tashni élip: ”i perwerdigarim! Eger rahibning ishi sanga sihrigerning ishidin yaxshiraq bolsa, bu mexluqni öltürüp, insanlarni xatirjem qilghin!“ dep tashni atqan idi, haywan ölüp qaldi. Shuning bilen, insanlar xatirjem bolup, u yerdin ötüp ketti. Bala rahibning aldigha kélip, bolghan weqeni sözlep bergenidi, rahib uninggha: ”i oghlum! Sen mendin ötüp kétipsen. Kelgüside béshinggha musibetler kélidu. Shu chaghda, men toghruluq héchkimge söz qilmighin!“ dédi. Shu kündin bashlap, u bala qarighularni, maxaw we bashqa késellerni dawalashqa bashlidi. Padishahning bir qarighu dosti buni anglap, uning yénigha köp sowghatlar bilen keldi we: ”eger sen manga shipa berseng, sanga buningdinmu köp nersilerni bérimen “ dédi. Bala: ”men héchkimge shipa bermeymen, belki shipani alle béridu. Eger sen alleqa iman keltürseng, men dua qilimen, alle sanga shipa béridu“ dédi. U qarighu alleqa iman keltürdi, alle uninggha shipa berdi (yeni uning közliri échildi) kéyin padishahning yénigha kélip olturghan idi, padishah uningdin: ”közüngni kim saqaytti? “ dep soridi. U kishi: ”rebbim“ dep jawab berdi. Padishah: ”mendin bashqa rebbing barmu? “ dep sorighanidi, u kishi: ”méning we séning rebbing alletur“ dep jawab berdi. Padishah uni tutup azablashqa bashlidi. U axiri chidiyalmay balining turghan yérini körsitip qoydi. Bala élip kélindi, padishah uninggha :”séning séring bekmu éship kétiptu. Qarighularni, maxawlarni we uningdin bashqa késellerni dawalap, shipa béridighan bolup kétipsen“ dédi. U bala: ”men héchkimge shipa bermeymen, shipa bergüchi alletur“ dédi. Shuning bilen, padishah balini tutup azablashqa bashlidi. Umu azabqa chidiyalmay, rahibni körsitip qoydi. Rahib élip kélinip: ”diningdin qayt!“ déyildi. Rahib qobul qilmighanidi, béshining otturisidin heridep, uni ikkige bölüp tashlidi. Andin padishahning yéqini élip kélinip: ”diningdin qayt!“ déyildi. Umu qobul qilmighanidi, uningmu béshining otturisidin heridep, bedinini ikkige bölüp tashlidi. Andin bala élip kélinip: ”diningdin qayt!“ déyildi. Lékin umu qobul qilmidi. Shuning bilen, padishah uni bir goruh leshkerge tapshurup: ”buni palani taghqa élip chiqinglar, choqqigha chiqqanda, dinidin waz kéchishini éytinglar. Eger waz kechse yandurup kélinglar, bolmisa, taghdin peske tashliwétinglar!“ dédi. Ular balini taghqa élip chiqqanda, bala: ”i perwerdigarim! Méni bulardin özeng xalighan nerse bilen qoghdighin!“ dep dua qilghanidi, tagh qattiq silkinip, leshkerlerning hemmisi peske domilap ketti. Bala padishahning aldigha qaytip keldi. Padishah uningdin: ”qalghanlar qéni? “ dep sorighanidi, bala: ”alle ularni halak qildi“ dep jawab berdi. Shuning bilen, padishah uni yene bir goruh leshkerge tapshurup: ”buni kémige sélip déngizning otturisigha élip béringlar, dinidin qaytsa qoyuwétinglar. Qaytmisa, déngizgha tashliwétinglar!“ dédi. Ular déngizgha yétip barghanda, bala: ”i perwerdigarim! Méni bulardin özeng xalighan nerse bilen qoghdighin!“ dep dua qilghanidi, kéme chöküp kétip, (balidin bashqa) hemmisi déngizgha gherq boldi. Bala yene padishahning huzurigha qaytip bardi. Padishah uningdin: ”qalghanlargha néme boldi? “ dep sorighanidi, bala: ”alle

ularni halak qildi. Sen méning déginimni qilmighiche méni öltürelmeysen? “ dédi. Padishah: ”némilerni qilimen? “ dep sorighanidi, bala: ”xelqni bir yerge toplap, méni bir derexke baghlaysen. Andin oqdinimdin bir oqni élip uni yachaqqa qoyup: bu balining perwerdigari bolghan allening ismi bilen atimen, dep (oqni) atisen. Shundaq qilsangla, méni öltüreleysen“ dédi. Padishah xelqni bir yerge toplap, balini bir derexke baghlidi. Andin uning oqdinidin bir oqni élip, yachaqqa qoyup: ”bu balining perwerdigari bolghan allening ismi bilen atimen“ dep atti. Oq balining chékisige tegdi, bala chékisige qolini qoyghan halda öldi. Shu chaghda insanlar: ”balining rebbige iman keltürduq, balining rebbige iman keltürduq, balining rebbige iman keltürduq “ déyishti. Shuning bilen, biri padishahning yénigha kélip, uninggha: ”sen ensirigen ish yüz berdi. Insanlarning hemmisi balining rebbige iman keltürdi“ dédi. Shuning bilen, padishah yoghan xendeklerni kolap, uninggha ot yéqishni hemde kimki dinidin qaytmisa, u xendeklerge tashlashni buyridi. (dindin qaytmighan) insanlargha: ”özengni (otqa) tashla !“ déyildi, ular özlirini tashlashti. Nöwet quchighida balisi bar bir ayalgha kelgende, ayal ikkilinip qalghan idi, quchaqtiki balisi uninggha: ”i ana ! Jüretlik bol, chünki heq yoldisen“ dep nida qildi (shuning bilen, u ayalmu balisi bilen birge otqa sekridi) (muslim: 3005)

2. Ibadet

ibadetni bina qilish eqidini bina qilishning toluqlimisidur. Chünki, ibadet özining rohi bilen eqidini ozuqlanduridu. Shuningdek yene, ibadet eqidining shekliy asasidur. Her bir bala perwerdigarining chaqiriqigha awaz qoshup, uning buyruqlirini qobul qilghinida, özinng wujudidiki tebéy tuyghu bilen masliship, uningda bir xil azadilik we xushhal keypiyatni peyda qilidu. Doktur seid ramizan elboti bu toghrisida mundaq menidiki sözlerni qilghan: eqidining maysisi her türlük ibadet bilen sughurulup, oghutlinip quwetlinishi kérekki, dildiki eqide maysisi shu arqiliq yashnaydu. Uning bilen baraqsanlishidu. Shundila, hayat musapiside uchraydighan türlük boran - chapqunlargha berdashliq bérip mustehkem turidu.

Baliliq mezgili mesuliyetni üstige alidighan mezgil bolmastin, kelgüside üstige alidighan mesuliyetler üchün teyyarlinidighan, chéniqturulidighan we terbiyilinidighan mezgildur. Baliliq mezgilide dinning asasliq ehkamliridin ibaret balaghetke yetkendin bashlapla ada qilishi telep qilinidighan mesuliyetlerni ada qilishni kichikidin bashlap meshiq qilsa, kéyin buni üstige élish we ada qilishta hayatning héchqandaq bir tosalghusi uninggha dexli qilalmayla qalmastin, uning ishenchisi tolup - tashqan, jesurluqi urghup turghan halette bolidu. Balining allah taalagha ibadet qilishi uning dilida xuddi allahning özige érishkendek bir tuyghuni hasil qilidu. Hawayi- heweslerge bérilish, ghezep, öchmenlik tuyghulirini tézginleshte eqidisi shunchilik yaxshi rol oynayduki, uni tüz yoldiki salmaq tebietlik bir adem qilidu. Uning meniwiy dunyasi allahqa bolghan ibadet bilen yashartilghan iken, uningdiki shehwetke, hawayi - heweske bérilish tuyghusi ajizlashqan, allahning chaqiriqigha awaz qoshush qizghinliqi küchlük bolghan halette bolidu. Uning rohi keypiyati kütürenggü, dili azadichilik ichide bolidu. Buning bilen, uning dili quran oqushni yaki anglashni yaki bolmisa namazlarning qiyam, ruku, sejdiliride turushni xalaydu, roza tutup iptar waqtini saqlap olturghanda anglighan ezan awazi uning imanini téximu kücheytidu, bu xildiki ibadetler balining eqidisini téximu ching, dinniy quwitini téximu küchlük qilidu.

Shunga peyghember eleyhissalam balilarni kichikidin ibadet bilen terbiyileshni bashqa xil usulda terbiyileshtin üstün orun'gha qoyghan. Peyghember eleyhissalam allah taalagha ibadet qilish bilen chong bolghan balilargha ajayip katta xushxewerni bergen. Biz peyghember eleyhissalamning telimatini mulahize qilghinimizda, uning töwendikidek alte asasqa diqqet qilghanliqini bileleymiz.

Namaz

1)namazgha buyrush

bala aq qarini perqlendürgidek bolghan haman, uning bilen namaz oqush arqiliq namazning emirlirini körsitishni bashlaydu. Balilarni kichikdin namaz oqushqa köndürüshmu ata - anilar üstidiki perzent heqliridin biridur. Allah taala peyghember eleyhissalamgha xitab qilip mundaq dégen:

[وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَّحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى (132)]

"i muhemmed ailengdikilerni (we ummitingni) namazgha büyrighin. Özüngmu uni ada qilishqa chidamliq bolghin." (taha sürisi 132 - ayet) allah taala bu ayette, muhemmed eleyhissalamni özining ailisidikilerni we ummitini namaz oqushqa buyrushqa we unimu namazni chidamliq bilen ada qilishqa buyruydu. Buayettin shuni biliwélishimizgha boliduki, bashqilarni yaxshiliqqa buyrughan adem, shu yaxshiliqni awwal özi qilishi; yaman ishlardin tosqan adem, awwal özi uningdin qol üzishi lazim. Shundaq qilghandila uning emeliyiti sözige muwapiq kelgen bolidu. Emeliyiti sözige muwapiq kelgen kishining qilghan terbiyisi önümlük bolidu.

2)baligha namaz ögitish

ata- anilar balilirigha namaz ögitish basquchida ulargha namazning rukunlirini, wajiplirini we uni buzidighan nersilerni ögitishke bashlaydu, peyghember eleyhissalam ögitish basquchining eng deslipini yette yash dep toxtatti.

511/955 - emr ibni shueyb reziyellahu enhu chong dadisidin riwayet qiliduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: baliliringlarni yette yashqa kirgende, namaz oqushqa buyrunglar, on yashqa kirgende namaz oqughili unimisa urunglar we ularning yatidighan ornini ayriwitinglarr. (ebu dawud495, tirmizi: 407)

bu hedistin kichik balilarni ular balaghetke yétishtin burunla namaz oqushqa we bashqa ibadetlerge köndürüshning neqeder ehmiyetlik ikenlikini biliwalalaymiz. Chünki islam dinida namazdin bashqa ish üchün balilarni urush buyrulmighan, belki balilarni orup - tillash meni qilin'ghan.

Peyghember eleyhissalam bu hedisidiki: "ularning yataqlirini ayriwétinglar" dégen sözi arqiliq, biz tesewwur qilip körmigen bir yaman aqiwetning aldini élishimizgha közimizni achmaqta. U bolsimu qiz - oghullarni bir öyde yatquzushning xetiridur. Bolupmu, köp sandiki qirindashlirimiz eng ehmiyet bérilmey kéliwatqan mesililerning biri, oghul - qizlarni ular balaghetke yetken yashliridimu bir öyde yatquzush bolup kelmekte. Islam dini insanlarning mijez - xaraktirini ubdan bilidighan we hékmet bilen ish qilidighan bir zat teripidin kelgen we mukemmel qanun - prinsipqa ige bir dindur. Insan shundaq ajayip yaritilghan bir mewjudatki, uningda perishtilerde bolidighan rohaniyliq we ésil peziletmu bar; uningda haywanlarda bolidighan shehwani küchmu bar. Shunga insanning rohaniyliqi we peziliti uning hawayi - hewesliri üstidin ghelibe qilghan waqtida, bündaq insan perishtiler bilen teng, belki perishtilerdinmu yoqiri peziletke ige

bolalaydu. Eger ekische bolup, uning hawayi - hewesliri we shehwaniy küchi uning rohaniyliqigha we eqlige ghalip kélip qalsa, bündaq insan haywanlargha oxshash, belki haywanlardinmu töwen derijige chüshüp qalidu.

Insan eqil - parasetke, wijdan - ghururgha ige bolghan ésil mewjudat bolsimu, uning diyaniti we exlaqi nachar, yaki yoq bolsa, u, haywandin better ishlarni qilishtin héch ökünmeydu. 10 yashtiki balilar burunqi esirlerde jinsiy hewesning néme ikenlikini bilmigen bolsa, hazirqi künde ular 7 yashqa kirmey turupla uni bilip bolidu. Ular tiliwiziyedin bériliwatqan kufri milletlerning filimliriki edepsiz, hayasiz heriketlerni körüp ösüsh jeryanida, ularning jinsiy qabiliyiti yétilishidin burunla, ularning jinsiy ishlargha bolghan eqliy jehettiki qabiliyiti we pikri elwette yétilip bolidu. Shunga, oghul balilar bilen qiz balilarning yatidighan jaylirini ular balaghetke yétishtin burunla ayriwétish, balaghetke yetken we yétish aldida turiwatqan yashlirida, ularning yataqlirini ayriwétish – oghullarni ayrim öyde, qizlarni ayrim öyde yatquzush nahayiti zörürdur. Peyghember eleyhissalamning bu hedistiki körsetmisining rohi mana mushu.

Qish künliridiki soghuqni, hemmila öyni issitalmasliqni bahane qilip, ata - ana, oghul - qiz hemmisi bir öyde yétiwélish islam exlaqigha we prinsipigha durus kelmeydu. Bezi kishiler öylirining az, özlirining charisiz ikenlikini özür qilip shundaq qilishi mumkin. Emma bundaq özürmu qobul emes. Chünki kishi qanchilik kembeghel, qanchilik charisiz bolghan teqdirdimu u, allahning emrini beja keltürüshnila niyet qilidiken, allah uni meqsitige yetküzidu, uninggha bu ishni ongaylashturup béridu. Kishilerde dinimizning prinsiplirigha we exlaq qaidilirige emel qilishqa azraq bolsimu himmet bolidighan bolsa, elwette ular qilalaydu. Kembeghellik, késellik, charisizlik we bashqimu sewebler uninggha tosqun bolalmaydu. Chünki allah kishilerni taqiti yetmeydighan ishlargha buyrughan emes. Kichiklerning jaylirini, chonglarning yataqlirini ayriwetmigende, qiz - oghullar otturisidiki haya - edep, ippet ajizliship qalidu. Démek, dinimizgha emel qilsaq, emelimizning paydisini, méwisini awwal mushu dunyada, andin axrette choqum körimiz.

3)namaz oqushqa buyrush we oqumisa uni urush

bu basquch bala on yashqa kirgendimu namaz oqumisa yaki namazgha sel qarap susluq qilsa we yaki namazda qesten kemchillik sadir qilsa, uni ada qilishqa horunluq qilsa, ata- ana bolghuchi uning perwerdigari aldidiki heqqini ada qilmighanliqi we sheytanning yoligha mangghanliqi bilen öz- özige zulum qilishqa bashlighanliqi üchün edeplep ursa, jaiz bolidu. Chünki balining bu yashtiki mezgili tebiitide mewjud bolghuchi tebiiy fitretke riaye qilidighan mezgilidur, shundaqla rebbige boysunushni tebiiti qobul qilghan halettiki mezgilidur. Chünki bu basquchta turghan balining qelbi yaritilishtiki pak, gunahsiz tebiettiki pak halitide bolup uninggha qarita sheytanning weswesisi téxi küchlük tesir qilmighan basquchtur. Uning namaz oqumasliqi bolsa, sheytanning uninggha tedrijiy yéqinlashqanliqining tesiridur. Buning dawasi peyghember eleyhissalam körsetken dawa bolup, bu dawa tayaqtin ibarettur. Balini urghuchi balini urushning sewebini, peyghember eleyhissalamning shundaq buyrighanliqini baligha chüshendürüp qoyushi durustur.

Sheyx weliyullah eddehlewi " baliliringlarni yette yashqa kirgende, namaz oqushqa buyrunglar, on yashqa kirgende namaz oqughili unimisa urunglar" digen hedis üstide toxtilip mundaq deydu :bala ikki jehette balaghetke yétidu. Uning

biri rohi jehettin, yeni biri jismaniy jehettindur. Balining rohi jehettiki balaghetke yétishi bolsa, eqil bilen ölchinidu. Eqilning ashkarilinishi yette yashtin bashlinidu, bala yette yashqa kirgende uning eqlining qandaqliqi we tereqqiyati op ochuq ashkara bolidu. Shundaqla, bir basquchtin yene bir basquchqa tereqqiy qilidu. On yashqa kirgende uning eqilliq yaki emesliki, eqliy iqtdarining derijisi toluq ayan bolidu. On yashqa kirgen balining mijez - xulqi normal bolsila, eqliy saghlam hésablinidu. Bundaq bala payda- ziyanni bilidu, tijaret we shuninggha oxshash ishlarda maharetke ige bolalaydu, emma uning jéhad, qanun - nizam, cheklimilerni chüshinip bilishi, jazalash we urush téxnikilirini igellesh, medeniy we milliy siyaset saheliride orun élishi, toghra yolda méngishi qatarliq iqtidarlirining hemmisi eqliy we jismaniy iqtidarining teng yétilishige baghliq bolup, bu bala on besh yash yaki uningdinmu sel yuqiri yashta heqiqetlishidu, balining jismaniy jehettiki balaghetke yétishining alamiti bolsa, ihtilam bolush we ewritige tük chiqishidur. Namaz bende bilen allah arisidiki baghlighuchi we shundaqla bendilirini eng chongqur halaket girdawigha chüshüp ketküchilerni qutquzghuchi wasite bolghanliqi üchün, uni ada qilish eqliy jehette balaghetke yétishning eng deslepki basquchi bolghan yette yéshidin bashlap buyruldi, namazning ada qilinishi balining ixtiyaridiki ish emeslikini, uni ada qilmisa, gunahkar bolup jazalinidighanliqini bilish basquchini yette yash bilen on yashtin ibaret ikki basquch arisgha békitti.

512/959 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: men on töt yéshimda uhud urushigha qatnishishni telep qilsam, resulullah sellellahu eleyhi wesellem manga ruxset qilmighan idi. On besh yashqa kirgen chéghimda, xendek urushigha qatnishishni telep qilsam, ruxset berdi. Nafi mundaq deydu: ömer ibni abdul eziz xelipe bolghan waqtida, men uning yénigha kélip bu hedisni sözlep bersem, u: ”démek, on besh yash balaghet yéshi iken “ dédi we qol astidikilerge xet yézip: ”on besh yashqa kirgenlerge wezipe tapshurulsa bolidighanliqi, on besh yashtin kichiklerge nareside balilar qatarida muamile qilinidighanliqi“ heqqide yarliq chüshürdi. (muslim: 1868)

4)balilarni jamaet bilen namaz oqushqa köndürüsh

balini jüme namizigha bérishqa adetlendürgende töwendikidek bir qanchilighan paydilarni qolgha keltürgili bolidu.

(1) jüme namizini oqushi perz bolghidek balaghet yéshigha yetküche jüme namizigha bérishni aditige aylandurup bolghan bolidu.

(2) xutbilardiki wez - nesihetler baligha tesir qilidu, chünki balining esli tebiiti iman heqqidiki, peyghember eleyhissalamning terjiméhali heqqidiki, allahning buyrighan tosqan ishliri heqqidiki sözlerni anglashqa hérismen kélidu, shunga xutbe uninggha bir yaxshi ders meydani hésablinidu.

(3) musulman jemiyitini chüshinidu we özining musulman jemiytige tewe ikenlikini hés qilidu, chünki u atisi tonughan kishilernimu tonush pursitige érishidu.

(4) jüme künidiki xutbe oqulghan waqit dua ijabet bolidighan waqit dégen köz qarashqa asaslan'ghanda bolsa, bala peyghember eleyhissalam teripidin zikir qilin'ghan dua ijabet bolidighan mubarek waqitqa hazir bolghan bolidu.

(5) bir jümedin yene bir jümegiche bolghan ariliqta allahqa bolghan qulchiliqini bildürüsh arqiliq beshwax namazni ada qilishqa rohiy we imaniy ozuq teyyarlaydu.

(6) jüme namizigha bérish arqiliq musulman ümmitining alimliri we péshwalirini tonuydu, u kishilerning bélimi we teqwaliqi kichiklerning qelbide chongqur tesir qalduridu.

(7) jüme namizini oqush bilen shundaq bir mukemmel kishilik xaraktér yétiliduki, uningda eqidining küchiyishige sewebchi bolghan amillardin bashqa, ibadetning toluq ada bolushi, ijtimai alaqining qoyuq bolushi, bélimning köp bolushi, ténining saghlam bolushi, xaraktérining mulayim we chiqishqaq bolushidek ésil amillarning yétilishige shert - sharait hazirlinidu. Allah hemmini bilgüchidur.

5)balilargha kéchide namaz oqushta ülge bolush

(1) tehejjud namizi oqushqa righbetlendürüsh.

Sahabilarning baliliri besh wax namazni toluq ada qilishqa ehmiyet béripla qalmay, belki ibni abbas reziyellahu enhuning qilghinidek kéchide qopup namaz oqushqimu adetlen'gen idi.

994/1740 - ibni abbas reziyellahu enhuma mundaq dégen: men (tehejjud namizida) peyghember sellellahu eleyhi wesellemge iqtida qilip, uning sol teripide tursam, u méning chéchimdin tutup ong teripide turghuzup qoydi. (buxari: 5919)

1315/2252 - ibni abbas reziyellahu enhumaning azadgerdisi kureybke özining hammachisi, muiminlerning anisi meymune reziyellahu enhaning öyide qonup qalghan waqtidiki ehwalini sözlep bérip mundaq dédi: men (töshekte) toghrisigha, peyghember sellellahu eleyhi wesellem we ailisi uzunisigha yétip uxlap qalduq. Yérim kéche bolghanda, peyghember sellellahu eleyhi wesellem közini uwilighan péti ornidin turdi. Andin süre al imranning axiridiki on ayetni oqudi. Andin ésip qoyulghan tulumni élip, kamil taharet aldi. Andin qopup namazgha turdi. Menmu ornumdin turup peyghember sellellahu eleyhi wesellemning qilghinigha oxshash qilip, yénida turdum. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem ong qolini béshimgha qoyup, ong quliqimni silidi. Ikki ikkidin qilip, jemiy on ikki reket namaz oqudi. Undin kéyin (bir reket) witir namizi oqup yénichilap yatti. Muezzin kelgende qopup, yenggil ikki reket namaz oqudi, andin chiqip bamdad namizini oqudi. Ibni abbas reziyellahu enhumaning bashqa riwayitide mundaq kelgen: peyghember sellellahu eleyhi wesellem shu kéchisi on üch reket namaz oqudi. Andin uxlap pushuldap ketti, peyghember sellellahu eleyhi wesellem uxlisa, pushuldaytti. Muezzin kéliwidi, chiqip namazgha turdi, lékin taharet almidi. Yene bir riwayette mundaq kelgen: (qolumdin tutup, ong teripige ötküzdi, shundin kéyin) ügdep qalsam, quliqimning yumshiqini tutup qoyatti. Ibni abbas reziyellahu enhumaning yene bir riwayitide mundaq kelgen: peyghember sellallahu eleyhi wesellem ikki reket namaz oqudi. Namazning qiyam, ruku we sejdisini uzun qildi. Andin kéyin pushuldap uxlap ketti. U, bu ishni alte rekette üch qétim qildi, her qétimda miswak ishletti, taharet aldi we oxshash ayetlerni oqudi. Andin üch reket witirni oqup bolushigha ezan chiqti, shuning bilen namazgha chiqti. (muslim763)

(2) balilarni istixare namizi oqushqa adetlendürüsh.

(3)balilarni héyt namizigha bille élip bérish.

(4)balini mesjidke élip bérish.

Mesjid ewladmu ewlad musulman yétishtüridighan bir meydandur. Bu shundaq bolup keldi, kelgüsidimu hem shundaq bolghusi. U özini allah yolida

atighan, allahning peyghembirige boysun'ghan musulmanlarning merkizidur. Sahabilarning baliliri mesjidlerde peyghember eleyhissalam bilen namaz oqushni tolimu yaxshi köretti.

Mesjidlerge élip bérilidighan balilar, özining hajitidin özi chiqalaydighan, üstiwéshini kirletmeydighan, ailide özining chong - kichik taharitini özi ada qilalaydighan, ghelwe qilmaydighan, yügürüp oynimaydighan, ayighini ayaq qoyidighan yerge özi qoyalaydighan, namazda chonglarni qistimaydighan, namazning edeplirige riaye qilalaydighan halettiki balilar bolushi kérek.

(5) balining dilini mesjidke baghlash.

Balining dilini mesjidke baghlash bolsa, balilarni buzghunchi azghunlarning azdurush mékriliridin qutquzidighan bedelsiz bir usuldiki nezeriyedur. Bu neziriyening toghriliqini tarix bizge nahayiti yaxshi ispatlap bergen.

Chonglar mesjidke kelgen balilargha qarita özlirining rolini chüshinip, ulargha chirayliq nesihet qilishi, ulargha ochuq - yoruq, méhribanliq bilen muamile qilishi, ularni qanat astigha élishi, ularning mesjidke yene kélishi, mesjidte ders élishliri üchün ulargha kemter, semimiy bolup, ularni yaxshi köridighanliqini bildürüshi lazim. Shundaq qilghandila, mesjidte musulmanlarning eng teqwa ewladlirini, eng munewwer izbasarlarni yétishtürüp chiqishqa bolidu. Köp sandiki yashan'ghan kishiler mesjidke kelgen kichiklerge warqirash, ularni mesjidlerdin heydesh, ularning diligha azar bérish arqiliq kichiklerning mesjidtin bizar bolushigha sewebkar bolmaqta. Bu islam ümmiti üchün bir musibettur. Mesjidning émamliri bundaq kishilerge nesihet qilishi, hemme kishilerning balilarni mesjidke qiziqturushqa hérismen bolushi lazim.

Roza

roza tutush - maddiy we meniwiy jehettin élip bérilidighan ibadettur. Balilar roza tutush arqiliq allah taalagha ixlas qilishning jismaniy jehettiki chéniqishni béshidin kechüridu. Bala qorsiqi ach tursimu tamaqtin yiraq bolush, ussisimu ussuluqtin yiraq bolushtek rohi iradisini chéniqturushni qobul qilip, sewr qilishni öginidu, japagha chidashqa adetlinidu.

Sahabilar balilirining roza tutushqa köngül bölgenliki sewebidin balilarning künning uzaqliqini hés qilmisun we meshghul bolsun üchün ularni oynitatti.

1767/2989 - rubeyyi binti muewwiz ibni efrai reziyellahu enha mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem ashura künining etigini medinining etrapidiki ensarilarning mehellilirige: kimki roza tutqan bolsa, rozisini tamamlisun. Kimki roza tutmighan bolsa, künining qalghinini roza bilen ötküzsun! Dep elchi ewetti. Shuningdin kéyin, biz ashura künide roza tutattuq, kichik balilirimizghimu roza tutquzup, mesjidke élip barattuq we ulargha (yeni kichiklerge) yungdin oyunchuq yasap bérettuq. Eger birersi iptargha yéqin tamaq yeyttim dep yighlisa, uninggha oyunchuqni bérettuq. Bishirning mushuninggha oxshash hediside mundaq déyilgen: ulargha (yeni kichiklerge) yungdin oyunchuq yasap bérettuq we ularni özimiz bilen birge (mesjidke) élip barattuq. Eger ular bizdin tamaq sorisa, ulargha oyunchuqlarni bérettuq we oyun'gha meshghul qilip, rozisini dawamlashturghuzattuq. (muslim: 1136)

sahabe reziyellahu enhumlar dua ijabet bolidighan mubarek waqit bolghan iptar waqtida balilirini yighip duaning qobul bolushini ümid qilip allahqa dua qilatti. Shunga eqilliq balilar ramizanning axirqi on künini étikap bilen ötküzidu. Chünki étikapta olturush balaghetke yetken bolushini telep qilmaydu, chünki

balilarmu ibadet qilish hoquqigha ige. Émam kasanining "bedai" dégen kitabida bayan qilin'ghinidek, kichik bala neple ibadetlerni qilsa sawab alghinidek, étikapta oltursimu, sawab alidu.

Hej

hafiz ibni hejerning déyishiche, ibni bettal mundaq dégen: petiwa émamlirining hemmisi hejning baleghetke yetmigen balidin saqit bolidighanliqi, nawada hej qilsa, ular üchün neple ibadet hésablinidighanliqi heqqide bir pikirge keldi.

Hejmu xuddi roza we namazlargha oxshashla balini allah taalaning ibaditige köndüridighan, ibadette ixlasmen, sewrchan bolidighan qilip chéniqturidu. Kichikidin bu xil ibadetler bilen chéniqturulghan balilar üchün kelgüside qilishi buyrulghan perz, wajip emellirini ada qilish adettiki asan ish hésablinidu. Hej ibaditi ibadetning barliq huzurliri, shundaqla pütkül musheqqetliri toplan'ghan bir ibadettur. Eger bala hej qilsa, kelgüside allahqa itaet qilish bilen yashaydighanliqining ipadisidur.

Islamdiki hej balilar balaghetke yetkende, andin ulargha perz bolidu. Uningdin burun hej ulargha perz emestur. Herqandaq bir perz ibadetler balaghetke yetmigen balilar üchün perz emestur, eger balilar qilsa, ular üchün neple ibadet hésablinidu. Bu her bir bala balaghetke yétishtin burun on qétim hej qilsimu, lékin balaghetke yetkendin kéyin uninggha hej qilish perz.

Balining hejining fiqhi hökümliri

henefiy mezhibining émamliridin bolghan émam elkasani "bedai" da mundaq deydu: balaghetke yetmigen bir bala erapatta turushtin burun balaghetke yetken bolsa we shu ihrami bilen hej paaliyetlirini dawamlashtursa, henefiy mezhibining qarishi boyiche yenila neple hej qilghan bolup hésablinidu. Shafiiy mezhibining qarishida, bu bala hejni ada qilghan bolidu. Emma balaghetke yétip bolup erapatta tursa we u hejning bashqa shertlirini orundighan bolsa, lékin bu hejide neple hejni niyet qilghan bolsa, bu hej neple hej hésablinidu, bumu henefiy mezhebining qarishidur. Shafii mezhibining qarishiche, bu bala shundaq niyet qilghan teqdirdimu yenila perz hejni ada qilghan bolidu. Erapatta turushtin ilgiri balaghetke yetken bala bashta baghlighan ihramini qaytidin yenggüshlise, telbiye éytip perz hejning niyitini qilsa, andin erapatta tursa, ziyaret tawipini qilsa, uning hejining perz hej hésablinishida héchqandaq bir ixtilap pikri yoqtur.

Zakat

1598/2720 - emr ibni shueyb dadisi arqiliq bowisidin mundaq riwayet qilidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellemning qishigha yemenlik bir ayal qizi bilen keldi. Qizining qolida chong ikki altun bileyzük bar iken, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: buning zakitini béremsen? Dep soridi, u ayal: yaq, dep jawab berdi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: qiyamet küni, allening qolunggha ottin ikki bileyzük sélip qoyushini xalamsen? Dédi. Shuning bilen, u ayal ikki bileyzükni chiqirip, peyghember sellellahu eleyhi wesellemge berdi we: bu, alle we allening resuli muhemmed (sellellahu eleyhi wesellem) ningdur, dédi. (nesai: 2479)

Yettinchi bap. Ijtimaiy munasiwet ögitish

balini paaliyetchan, chiqishqaq qilip yétildürüsh bolsa, balining kishilik shexsiyitini yétildürüsh, uning dostliri, özidin chonglar we tengtushliri bilen ariliship yashash muhitini yaritish, balining qorqumchan, xijilchan, juretsiz bolup

qélishining aldini élish, gep - sözde, ish herikette edeplik bolghan, élim - bérim, ishlirida dadil bolghan, jemiyetning ichige kirip yashiyalaydighan qilip yétishtürüshning meqsitidur. Biz peyghember eleyhissalamning hedislirini mulahize qilish arqiliq, uning balining kishilik shexsiyitini yétildürüshte mundaq bir nechche xususiyetke alahide ehmiyet bergenlikini körüwalalaymiz.

Balini chonglarning sorunlirigha élip bérish

peyghember eleyhissalamning zamanida balilar peyghember eleyhissalamning sorunlirigha qatnishatti. Ularning atiliri peyghember eleyhissalam bar sorunlargha we yaki chonglar yaxshiliq üstide yighilghan sorunlargha élip kéletti. Töwende biz ömer reziyellahu enhuning balisini peyghember eleyhissalamning sorunigha élip kelgenlikini bayan qilimiz.

134/241 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhumaning mundaq dégenliki riwayet qilinidu: biz peyghember eleyhissalamning huzurida iduq, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: manga yapraqliri tökülmeydighan, méwe bérishtin toxtap qalmaydighan, sayisi yoqalmaydighan, menpeeti késilmeydighan, her zaman méwe béridighan, musulmanning tebiitige oxshash bir derexni éytip béringlar! Dédi. Peyghember eleyhissalam gépini tügetmey turupla, könglümdin uning xorma derixi ikenliki kechti. Men dadam (hezriti ömer) bilen ebu bekrining gep qilmighanliqini körüp, gep qilishni toghra körmidim, ulardin héch gep chiqmighandin kéyin, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: u, xorma derixi, dédi. Biz ornimizdin turghan chaghda, men dadamgha: dada! Allening nami bilen qesemki, uning xorma derixi ikenliki könglümdin kechken idi, - dédim. Dadam: bayatin némishqa éytmiding? Dep soridi. Men: siler (chonglar) ning gep qilmighanliqinglarni körüp, gep qilishni yaqturmidim, dédim. Dadam: uning xorma derixi ikenlikini dégen bolsang, men üchün mundaq, mundaq ishlardin yaxshiraq idi, - dédi. (buxari: 4698)

balini chonglarning sorunigha, mejlislirige élip barghanda balining kemchilikliri, terbiyileshke ihtiyajliq ishliri ashkara bolidu. Terbiye qilghuchi u waqitta uni qandaq we qaysi usulda toluqlashqa yüzlinidu. Balini, soal sorighanda, soalgha jawab bérishke righbetlendüridu. Edep- exlaq yüzisidin soallargha ijazet bérilmigiche, aldirap jawab bermeydu, chonglarning sorinigha qatnishishi bilen köz, quliqi pishidu, eqliy bara- bara chonglaydu, tili rawan, inkasi küchlük bolidu, chonglarning söz témisi ularning éngigha tedrijiy hayatni we jemiyetni tonitidu. Bu jeryanda ata- ana we terbiyiligüchining qolida terbiyilen'gen bala tedrijiy terbiyilinidu, qizlarning terbiyilinishimu del oghul balilarning atining terbiyisige tapshurulghandek anigha tapshurulidu.

4410/7338 - ibni abbas reziyellahu enhumaning mundaq dégenliki riwayet qilinidu: ömer méni bedrge qatnashqan moysipit sahabilar bar sorun'gha qatnashturatti. Ularning beziliri xapa bolghan bolsa kérek, ömerge: bizning buning bilen teng balilirimiz tursa, uni biz bilen bir sorunda olturghuzghining némisi? Dégen idi, ömer: u alim bolghachqa shundaq qildim, buni silermu bilisiler, dédi. Bir küni, méni yene chaqirip, ular bilen bille olturghuzdi. Bu qétim ömer méni ulargha bir körsitip qoyush üchün chaqirdi dep oylayttim. Ömer ulardin: alle taalaning: "allening yardimi we ghelibisi kelgende" (süre nesr, 1 - ayet) dégen ayet heqqide néme deysiler? Dep soriwidi, beziliri: bizge nusret yaki fetih ata qilinsa, alleqa hemdu sana we istighfar éytishqa buyrulduq, déyishti, beziliri bir nerse démey jim turushti. Ömer mendin: i ibni abbas! Senmu shundaq dep

qaramsen? Dep soriwidi, men: yaq, dédim. U: undaqta, séning sözüngni anglap baqayli, dédi. Men: bu, peyghember sellallahu eleyhi wesellemning ejilining béshariti bolup, alle uninggha ejilini bildürgen. Alle: "allening yardimi we ghelibisi kelgende rebbingge tesbih éytqin, hemdu sana éytqin we uningdin meghpiret tiligin. Alle heqiqeten tewbini bek qobul qilghuchidur" (süre nesr, 3 - ayet)dédi, yeni bu séning ejilingning yéqinlashqanliqining alamitidur démekchi, dep jawab berdim. Ömer: bu ayetni menmu sendek chüshinimen, dédi. (buxari: 4970)

peyghember eleyhissalam balilarni hemrah qilghanda, ularni hemrah qilghanliqidin héchbir bizarliq yaki malalliq hés qilmaytti we ular bilen ulaghqa min'gishetti.

Balilarning chonglar bilen sorunlarda birge bolushi, balaghetke yetmigen qizlarning atiliri bilen sorunlargha bérip oghul qizlarning arilishishining yene bir paydisi bolsa, chonglarning bir - birlirining qiz oghullirini tonushi, shuning bilen, ularning kelgüside qud a- bajiliq munasiwitining ornitishigha yaki nareside qizlarni körgen kichik balilarning u qizni we qizning atisini tonup, kelgüside nikahliq bolush üchün könglige sélip qoyushigha paydiliqtur. Balilarning chonglar bilen bolghan ijtimaiy alaqisining yene bir türi shuki, balilar chonglar bilen birge bolghanda, ular balilar bilen söhbetlishishi, ulargha yaxshi nesihet qilishi, toghra yolni körsitip bérishi bilen tedrijiy halda ularning zimmisige yüklinidighan musulmanlarning ishlirini ulargha ögitishige paydiliq bolidu.

Balini ish béjirip kélishke ewetish

bundaq qilish balining ishqa puxta bala bolup yétiship chiqishigha paydiliq bolghan bir amildur. Öy ishlirini yaki ata- anining ishliridin birerining ishini béjirish balining meniwiyitide chong rol oynaydu, bu baligha chong tesir körsitidu. U hayatliqtiki herxil munasiwet amillirini, ish bijirishning yollirini we rolini chüshinip, özining bashqilargha paydisi tégidighan insan bolup qalghanliqidin pexir hés qilidu. Mushu teriqide ösüp yétilgen bala bara- bara ishlarning murekkepliship bérishidin ibaret basquchning qanuniyetlirini chüshinip yétip, kelgüside aldigha uchraydighan qiyin ishlarni bir terep qilish iqtidarini yétildüridu.

Balilarni salam bérishtin ibaret sünnet emelige köndürüsh

bu yerde közde tutulghan salam bolsa, musulmanlar arisida qollinilidighan islamiy salam (essalamu eleykum) dur. Bala hayatta nurghulighan insanlar bilen uchrishidu. Shunga u ular bilen sözlishishning achquchini bilishke mohtajdur. Salam bérish bolsa, herqandaq biri bilen sözlishishning achquchi bolalaydu. Peyghember eleyhissalam we sahabilar balining tebiitige salam bérishni adetlendürüsh üchün ajayib güzel bir uslubni qollan'ghan bolup biz uni mulahize qilip köridighan bolsaq, u uslubta chonglarning kichiklerge aldi bilen salam qilghanliqini bilimiz. Démek, ular salamni balilargha ornitish üchün özliri aldi bilen salam bérish arqiliq ulargha örnek bolushqan. Chonglardin buni örnek alghan balilar bu xulqni nahayiti asan özleshtürwalalaydu.

4622/7683 - enes ibni malik reziyellahu enhu kichik balilarning yénidin ötüp kétiwétip, ulargha salam qildi we: peyghember sellallahu eleyhi wesellem shundaq qilatti, dédi. (buxari: 6247)

balilar aghrip qalghanda, ularni yoqlash

balilar késel bolup qalghanda, ularni yoqlap bérish ular bilen ijtimaiy alaqe baghlashning yene bir ünümlük yolidur. Késel bolup qalghan balilar yoqlansa, bu ularning tebiitige nahayiti bir yaxshi adet bolup tuyulidu we buni özleshtüridu.

Uningdin bashqa yene ularning rohi kütürülüp aghriq azabi peslep qalghandek hés qilidu. Nawada balini yoqlash balini iman'gha, gunahlardin meghpiret tileshke, islamgha bolghan dewet qilishqa birleshkende uningdin érishilidighan méwe hosulluq, sawabi hessilep bolidu. Buninggha biz peyghember eleyhissalamning emeliyitidin bir misal keltürimiz.

1386/2376 - enes reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellemge xizmet qilidighan bir yehudiy bala bar idi, u aghrip qaldi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem u balini yoqlap kélip, béshida olturup: musulman bolghin! Dédi. U bala dadisigha qaridi, dadisi u balining yénida idi, dadisi: ebu qasimgha (yeni resulullah sellellahu eleyhi wesellemge) boysun'ghin! Dédi, shuning bilen, u bala musulman boldi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem chiqip kitiwitip: bu balini dozaxtin qutquzghan alle taalagha hemdusana bolsun ! Dédi. (buxari: 1356)

peyghember eleyhissalam balilargha yüksek derijide ehmiyet bergenliki üchün balilarning her birini herqandaq waqitta uchratsa, ulargha yaxshi nesihet qilishqa, yaxshiliqni ögitishke, yaxshi adetke adetlinishke küch serp qilatti.

Balilargha balilardin dost tutup bérish

söhbetlishish, dostluq rishtisi baghlash, bashqilar bilen ariliship ötüsh, özini birer guruh yaki birer jamaetke tewe qilip ular bilen arilishish, ular bilen yéqinlishish, ular bilen qérindashlarche yashash insan tebéyitidindur. Balilarmu bir insan bolush süpiti bilen yuqiriqidek xulq igisidur. Eger ata- ana balilirigha yaxshi balilarni dost qilip, ular bilen ijtimai alaqe baghlashqa sharait yaritip bérelise, balining yaxshi bir muhitta terbiyilinishige bir ishik achqan bolidu. Balilarning hayatining dostsiz bolushini tesewur qilalmighan ikenmiz, u halda balilargha yaxshi bir dost tutushigha yardem bérishimiz lazim bolidu. Baligha balining imanining mustehkem, allahqa itaet qilishta we toghra yolda tewrenmey méngishta hemnepes bolidighan bir dost tépip bérish ata- anining bash tartip bolalmaydighan mejburiyitidur. Yuqiriqi hedis we misallarda peyghember eleyhissalamning oynawatqan balilarning yénigha kélip ulargha salam qilghanliqi we yaki oynawatqan balilarning néme oynawatqanliqini sorighanliqi, ulargha héchqandaq bir eyplesh pozitsiyesini bildürmey, uning bu balilarning öm bolup oynighanliqini qollaydighanliqining ipadisidur.

Balilarni soda- sétiqqa köndürüsh

peyghember eleyhissalamning balilarni maddiy we meniwiy jehette teng yétilishige ehmiyet bergenlikining ipadisi sahabilarning bu yolni tutup, uni emeliyetke aylandurushqa tirishqanliqidin körüwalghili bolidu. Élim- sétim ishliri balini paaliyetchan, ishchan qilidu, bu xil hayatning keypiyatigha könidu. Waqtini paydiliq ishlargha serp qilidu hem özige bolghan ishenchisi ashuridu. Xaraktér jehettinmu baliliq erkilikni tashlap, estayidil, mesuliyet tuyghusigha ige bolidu. Nede balilar uchrashsa, ular bilen oynap we béhude sözliship, he désila, oyun-tamashigha yügüreydighan aditini tashlaydu. Peyghember eleyhissalam mushundaq balilarning ish - herikitide, tijaritide beriketlik bolushigha dua qilghan.

Balilarni sherietke uyghun murasimlerge qatnashturush

toy - tökün we bashqa bir munasiwetler bilen ötküzülgen herxil murasimlar balilar üchün yéngi bir muhit bolup, balilar bundaq yerge barghandin kéyin nurghun ademlerni, bezilirining kimlikini, bashqa balilarni körüdu we tonuydu. Chonglardiki salapetlik, ésil xulqlarni, ularning semimiy sözlirini, éside qalduridu.

Özi we ailisi tewe bolghan bu ijtimaiy muhitqa bolghan qiziqishi, uni chüshinish, uning bir ezasi bolush hérismenliki ashidu. Rohi kötürülüp, kishilik shexsiyitide yene bir yéngi yüksilish hasil bolidu. Peyghember eleyhissalamning bir toy murasimigha élip kélin'gen balilarni körüp ularning kelgenlikige qarshi héchqandaq inkas bildürmigenliki, bu sorunda hazir bolghanlar üchün qilghan duasidin kichiklerningmu nésiwilen'genliki, balilarni bundaq sorunlargha élip kélishning durusliqini bildüridu.

Balilarni salih uruq- tughqanlirining öyliride qondurush

balilarning öz öyidin ayrilip, bashqa bir urugh - tughqan we yéqinlarning öyide qonup qélishi balilarning bashqa bir ailining hayati bilen tonushushining, yeni yat bir hayatni bilishining bir tejribe meshghulatidur. Bu arqiliq bala u tughqan yaki yéqinliri bilen qandaq muamile qilishishni öginidu. Ularda bolghan bélim, ibadet we teqwaliq... Qatarliq artuqchiliqlarni öginidu. Shuning bilen birge yene urugh- tughqan we yéqinlar bilen bolghan sile - rehimni kichikidin bashlap ulashqa we uni mustehkemlep ewladtin- ewladqiche dawamlashturushqa asas yaritilidu. Kichiklikide éside qalghan bu bérip - kélish we yéqinliq tuyghusi taki ularning hayati boyiche eslep, uning yaxshi xatirsini qilishqa seweb bolidu. Nawada ata- anilar balilirini bashqilarning öyide qonup qélishqa qoyghanda, ulardin yaxshiliqlarni, teqwaliqlarni öginishke tewsiye qilsa, bu yaxshiliq üstige yaxshliq bolghan bolidu. Ibni abbas reziyellahu enhuning emeliyiti bolsa, balilarning yaxshi tughqanlirini ziyaret qilish we ularning artuqchiliqlirini öginishning yaxshi misalidur.

Sekkizinchi bap. Exlaqni berpa qilish

ehli salihlarning edep exlaq toghirisidiki bayanliri

qurtubiy tepsiride mundaq dédi: exlaq digenning loghet menisi, bir insanning edeplik bolushidur. Chünki exlaq insan tebéyitining bir qismigha aylinip qalidu. Emma uning tebiitige ornighan edep bolsa, uningda ezeldin bar bolghan ezeliy tebiettur, bu tebiet bolsa, birinchisi, insanda yaritilishtin béri mewjut bolghan tebiet. Ikkinchisi, insan özide peyda qilidighan tebiettur, deydu.

Qurtubining exlaqqa bergen tebiri boyiche bolghanda, biz yuqiridiki bayan qilip ötken ijtimai munasiwetning toghra bolushi üchün mushu exlaqni bina qilish we uning üchün tirishishimiz lazim bolidu. Chünki, insan öz iradisi bilen peyda qilidighan tebiettin esli tebietke yötkilish asas emestur. Uning mudditi insanning ömürining axirighiche dawam qilidu. Shuning üchün, bala pak sheyilerni téz qobul qilidighan baliliq mezgilide ata- ana we terbiyichilerning ularning terbiyilinishi üchün köplep küch serp qilishi tebéydur we nahayitimu muhimdur.

Buning shundaq bolidighanliqini chong ölimalar isharet qilip ötken idi. Ibnil qeyyum " tughulghan balining hökümliri" dégen kitabida mundaq dégen: u ihtiyajliq bolghan meniwiy nersilerning biri uning exlaqigha ehmiyet bérilishidur. Bala kichik waqtida ata- ana yaki terbiyiligüchi uni yalghuzsirash, arisaldi bolush, asan ghezeplinish, aldiraqsanliq qilish, gherez uqmas, tutruqsiz, qararsiz, menmenchi we xalighinini qilidighan xulqlarning qaysi biri üstide yétildürse, bala chong bolghandimu shu xulqini saqlap qalidu we uni yoqitish nahayiti teske toxtaydu, u xil xulq uning tebiitige orniship qalghan halette namayende bolidu. Eger bala kichiklikide bundaq xulqlarning adetke aylinishidin saqlanmisa, künlerning biride bu xulq ularni xelqi alem aldida reswa qilidu. Hemmimizge melumki, biz jemiyette körüwatqan yaki anglawatqan nachar exlaqliq kishilerning

köpinchisi kichiklikide singgen xulqlirini ashkarilighanliqidindur.

Ezher uniwérsitétining burunqi sheyxi, ellame sheyx elxizir hüseyn baliliq dewride yaxshi exlaq we ésil xulq singdürüsh üchün bu dewrini yaxshi tutushning muhimliqigha dalalet qilip mundaq dégen idi: bala pak tebiet we pak pitret üstige tughulidu. Uning pak qelbige exlaqning yaxshi yaki yaman türidin bireri yuqupla qalsa, u bu balining qelb ékranida neqish bolup ornap qalidu. Andin u asta- asta pütkül xulq hüjeyrilirige tarqap uning tebiitige aylinidu - de, uninggha zit qilin'ghan her qandaq bir heriketni qobul qilmaydighan derijige bérip yétidu. Biz tili tatliq, xush chiray we semimiy turqtiki natunush bir ademni körsek, uni choqum allah taalaning peziletlik bir ailide chong qilghanliqini jezim qilimiz, mana bu yuqirida démekchi bolghan pakitimizning ailiwi terbiyening kichikliktiki tesirining neqeder muhimliqining emeliy delilidur.

Biz balilarning exlaqining u qeder muhimliqini tekitligen ikenmiz we uning ehmiyitini tonup yetkenkenmiz, bizning aldimizgha qandaq qilghanda balilarni exlaqliq qilip terbiyiligili bolidu? Exlaqtin ibaret bu muhim amilgha ige bolushning alametliri néme? Dégen soal qoyulidu. Biz peyghember eleyhissalamning hedislirini waraqlap, uning mezmunliridin izden'ginimizde, töwendikidek bir qanche asastiki jawabqa érishimiz.

Edep- exlaq

balilarni exlaqiy jehettin terbiyilesh dégendin meqset: ularni kichikidin exlaq - peziletlik we wijdanliq qilip yétishtürüsh dégenliktur. Peyghember eleyhissalam, "men peqet güzel exlaqlarni toluqlash üchünla ewetildim" deydu. (buxari riwayiti) yene, "imani eng kamil möimin eng exlaqliq bolghinidur" deydu. (muslim riwayiti) démek, exlaq - pezilet imanning eng körünerlik ipadisi we méwisidur. Exlaq bilen iman ikkisi bir - birige nahayiti zich munasiwetlik bir mesilidur.

Yüqiriqi hedislarning rohi boyiche, exlaqning kamilliqi imanning kamilliqigha we exlaqning ajizliqi imanning ajizliqigha delildur. Köpinche ibadetler uni qilghuchisining özige paydiliq bolsa, güzel exlaq bashqilarghimu paydiliqtur. Birawning güzel exlaqidin omum xelq menpeetlinidu. Milletler güzel exlaqi bilen yoqiri kutirilidu we exlaqining buzulishi bilen ularmu chökidu.

Exlaq sözi – kupinche kishilerning chüshen'ginidek, bashqilarning chirayigha tebessum bilen qarash, ulargha azar bermestin yumshaq, siliq muamilide bolush dégenlikla emes. Gerche bu ishlarmu güzel exlaq qataridin sanalsimu, lékin exlaqning menisi buningdin chongdur, elwette. Güzel exlaq – her ishta toghra bolush, adil bolush, rastchil bolush, wedige wapa qilish, amanetni saqlash, meyli dunyaliq bolsun, meyli axiretlik bolsun, öz wezipisini bilish we öz waqtida urunlash, xataliqini dadil étirap qilish, ebediy jasaretlik bolush, herishta heqiqetni közlesh, özige ishinish, bashqilarning yardimini kutmestin özige yölinish, wijdanliq, ghururluq bolush, nomusini saqlashni bilish, weten'ge, xelqqe we bashqilargha menpeetlik bolush we bashqilar.

Shubhisizki, exlaqliq balilar ata - anisigha we bashqilargha qilishigha tégishlik bolghan yaxshiliqlarni ayimaydu. Ata - anisini we jemiyitini razi qilishqa tirishidu.

Hafiz ibni hejer mundaq dégen: edep bolsa, maxtilishqa layiq bolghan birer ish- heriketni qilishtin ibaret. Buningda meqset qilinidighini ésil exlaqtur, bu yaxshi dep tonulidighan ishlarni qilish dégenliknimu öz ichige alidu. Beziler yene, edep dégen söz erebchidiki (meidebe yeni dastixan) dégen sözdin kélip chiqqan, dastixan bolsa, insanlar tamaqqa chaqirilidighan jay, shunga edep insanlarni

exlaqqa chaqirish dégenlik bolidu, dégen.

Balilargha exlaq ögitishning mohimliqi

biz peyghember eleyhissalamning exlaqni berpa qilishqa, exlaqni balining tebiitige singdürüsh üchün berpa qilishni, hetta gunahlarni yuyidighan sediqe bérishtinmu yuqiri orun'gha qoyghanliqini bilginimizde, baligha edep- exlaq ögitish, uni exlaqliq qilip terbiyileshning qanchilik muhim ikenlikini bileleymiz.

Selep- salihlarmu edep- exlaqning ehmiyitini, derijisini we mertiwisining yuqiriliqini yaxshi chüshen'gechke, balilirini edeplik chong qilishqan we barliq islam ümmitige buni tewsiye qilishqan.

Balilarni edeplik chong qilishning bunchilik muhimliqining sewebi bolsa, edepning ötkür eqilni berpa qilidighanliqi, ötkür eqilning yaxshi adetni berpa qilidighanliqi, yaxshi adettin yaxshi tebietning barliqqa kélidighanliqi, yaxshi tebiet igisidin yaxshi emelning barliqqa kélidighanliqi, yaxshi emel perwerdigarining raziliqigha érishishni barliqqa keltüridighanliqi, perwerdigarining raziliqigha érishish bolsa, ebediylik bextke muyesser qilidighanliqi, nachar exlaqtin buzuq eqilning, buzuq eqildin bolsa, yaman adetning, yaman adettin yaman tebietning, yaman tebiettin yaman emelning, yaman emeldin allahning ghezipi we lenitige uchrashning we buningdin ebediy miras bolidighan xarliqqa qalidighanliqi üchündur. Bularni chongqur chüshinip yetken selep - salihlar ewladlirini edep- exlaqliq bolushqa we özlirimu ularni shuning üstide yétilishke ehmiyet bérip, edep- exlaqni ulargha we ulardin kéyinki ewladlargha miras qilip qaldurushqan idi.

Peyghember eleyhissalamning balilargha xas exlaqlirining türliri

1) ata- anigha edeplik bolush.

Ata- anigha söz qilishtiki edepler. Émam qurtubi tepsiride ebul beddah ettijining mundaq dégenlikini bayan qilghan: men seid ibni museyyibike men quranda ata- anigha yaxshliq qilish heqqide kelgenlerning hemmini bildim, lékin allah taalaning ulargha hörmet bilen yumshaq söz qilghin, (süre isra, 23 – ayet) dégen sözining menisini chüshinelmidim, bu yerde közde tutulghan yumshaq söz némidin ibaret? Dédim, ibni musseyip gunahkar qulning qopal we baghri qattiq xojayinigha sözlishi dédi. Ömer ibni xettab reziyellahu enhu bu ayettiki yumshaq sözni: i ata, i ana! Démek dep tepsir qildi.

Ata- anigha qarash edepliri. Biz yuqirida balining nahayitimu edep- exlaqliq bolushi üchün ata- anilarning balilirini teqwadar alimlargha yéqin bolushigha, ulardin bélim élishtin burun edep- exlaq öginishige tewsiye qilghanliqini, balilarning alimlar bilen bille bolghanda, ularning edeplik bolushini telep qilishidighanliqini bayan qilghan iduq.

Hörmetlesh we izzetlesh edepi. Tirmizi enes ibni malik reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: yashinip qalghan bir adem peyghember eleyhissalamning qéshigha kelgen idi, jamaet uninggha orun boshitip bérishke kéchikip qalghanliqtin, peyghember eleyhissalam kichiklirimizge shepqet, chonglirimizgha hörmet qilmighan adem bizdin emes, dédi.

2) qérindashliq we dostluq edepliri.

Ata- anilar perzentlirining chonglirigha kichik qérindashlirigha merehmet qilish we shepqet qilishni ögetse, kichiklerge chonglarni izzetlesh we hörmet qilishni singdürse, aile hayati tengpungluq ichide mangidu. Aile ezalirining her biri

qarshi terepning heqqini öz layiqida we öz ornida ada qilidu.

3) qoshnidarchiliq edepliri.

Islam sheritide qoshnidarchiliqning heqqi chong. Buningdiki seweb bolsa, musulmanlar jemiyitining bir- birige bolghan munasiwitini küchlendürüsh üchündur. Peyghember eleyhissalam ata- anilargha ularning balilirini qoshnilirining baliliri bilen bolghan munasiwitide diqqet qilishqa tégishlik nurghun edeplerni ögitishige tewsiye qilghan. U edepler shulardin ibaretki, peyghember eleyhissalam balilarning qoshnilarning balilirining haligha hal - mung bolushi kéreklikini, balilarning ata- anisining qoshnisining balilirida bolmighan yaki uninggha érishishke qadir bolalmaydighan nersilerni élip bergende, u balilarning u nersilerni sirtqa kötürüp chiqip yep yaki körsitip qoshnilarning balilirining ichini achchiq qilidighan ishlarning aldini élishqa tewsiye qilghan, yeni yeydighan nersini tashqirgha kötürüp chiqmay öyde yégüzüsh, tashqirigha kötürüp chiqip yéyishke roxset qilmasliqqa tewsiye qilghan. Bundaq qilishning yene bir paydisi balilar sirtlarda, yollarda kétiwatqanda, bir nerse yéyishtek ammiwiy edeplerge zit ishlardin uzaqlashturulidu.

4) ijazet sorash edepi

ijazet sorashta uning edepige diqqet qilish chong - kichik hemmeylen diqqet qilishqa tégishlik edeptur. Ijazet sorash islam sheritide muhim edeplerning biri sanilidu. Allah taala esirler boyi oqulidighan quran kerimde islam ümmiti üchün ijazet sorash edepini tekitligen ayetlerni nazil qildi. Chünki, ijazet sorashtin ibaret bu emelning aile we jemiyette oynaydighan roli nahayiti muhimdur. Shuning üchünmu, uning ehmiyitini sahabilarning chongliridin sirt kichik sahabilardin hésablinidighan ebuseid elxudrigha oxshashlarmu yaxshi tonup yetken idi.

Quran kerim ijazet sorashqa buyrush bilen bir waqitta, ata- anini baligha bu heqte telim bérishnimu buyridi, hem balilarning ata- anilarning xas orunlirigha ijazet sorap kiridighan waqitlarnimu éniq belgilep körsetti, allah taala quran kerimde: "i möiminler ! Silerning qulliringlar, chöriliringlar we ichinglardiki balaghetke yetmigen balilar namaz bamdattin burun, chüshte (uxlash üchün) kiyiminglarni salghan chéghinglarda we xuptendin kéyin (mushundaq) üch waqitta (yéninglargha kirse) silerdin ijazet sorisun, (bu) üch waqit silerning ewritinglar (échilip qalidighan waqittur), bu üch waqittin bashqa waqitlarda (ular silerge kirse) silergimu, ularghimu héch gunah bolmaydu, siler bir biringlar bilen bérish kélish qilip turisiler, allah silerge ayetlerni (yeni sheriet ehkamlirini) ene shundaq bayan qilidu, allah hemmini bilgüchidur, hékmet bilen ish qilghuchidur." (süre nur, 58 - ayet.) deydu.

5) dastixandiki edepler

3269/5475 - ömer ibni ebu seleme reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning terbiyisidiki bala idim, tamaq yégende qollirim légenning muqim bir yéride turmaytti. Shuning bilen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem manga: hey bala! ”bismillah“ dep, ong qolung bilen özüngning aldidin yégin! - dédi. Ömer ibni ebu seleme: men shundin étibaren tamaqni eshu usulda yep keldim, - deydu. (buxari: 5376)

émam ghezali "ihya" dégen kitabining üchinchi qismida bala ozuqlan'ghanda mohtaj bolidighan islamning omumiy edepliridin töwendikidek birnechche tür heqqide agahlandurush béridu .

1) tamaqni ong qolida yéyish, yéyishtin burun bismillah déyish.

2) özining aldidin élip yéyish.
3) tamaqqa bashqilardin awwal qol uzatmasliq.
4) tamaqqa we uni yewatqan kishilerge tikilip qarimasliq.
5) tamaqni bek téz yémeslik.
6) tamaqni yumshaq chaynap yéyish.
7) tamaqni éghizigha arqa - arqidin séliwermeslik.
8) tamaq yégende kiyimlirini we qollirini meynet qilmasliq.
9) bezi chaghlarda terxemek we nanni héchnerse arilashturmastin yéyishke adetlinish.
10) tamaqni bek köp yéyishke adetlinip qalmasliq, chünki köp yéyish peqet haywanlargha xas ishtur.
11) tamaqni bek köp yéyishni dastixan üstide eyblesh, az yégen balini maxtash, tamaqni heddidin bek zorlimasliq.
12) addiy tamaqqa qanaet qilish.

6) balining tashqi qiyapet edepliri

peyghember eleyhissalam balining chach qoyush chéchini yasitish, kiyimining renggi, sirtqa chiqish kiyimi qatarliq ehwallirigha ehmiyet béretti.

7)chach qoyush we chüshürüshtiki edepler

3510/5854 - ibni ömer reziyellahu enhuma mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem chéchining yérimi chüshürülüp, yérimi qaldurulghan bir balini körüp, sahabilirini undaq qilishtin tosti we: chachning ya hemmisini chüshürüwitinglar yaki hemmisini qoyup qoyunglar ! Dédi. (ebu dawud: 4195)

chachni mundaq töt shekilde qirishtin cheklendi.

Birinchi, béshidin u yer- bu yerni chüshürtüp, arqa teripini qoyup bérish.

Ikkinchi, xristian dindikilerdin heddidin ashqanlargha oxshash otturini chüshürüp etrapini qoyup qoyush.

Üchinchi, hindianlargha oxshash etrapini chüshürüp otturini qoyup qoyush.

Tötinchi, aldi terepni chüshürüp, arqa teripini qoyup bérish.

Bulardin toghrisi hemmisini chüshürüsh yaki hemmisini qoyup bérishtur. Peyghember eleyhissalam balilarning chach chüshürüsh ishigha biwasite arilashqan .

8) kiyim renggining edepi

émam ghezalining "ihya" dégen kitabining üchinchi bölümide balining kiyimining edepi heqqide yaxshi yolyoruqliri bar. U mundaq dégen: baligha rengsiz we siziqsiz aq renglik kiyim kiydürülüshi lazim. Renglik, siziqliri bar kiyimler bolsa, ayallarning shundaqla qosh jinisliqlargha xas kiyimler bolghachqa, balilargha undaq kiyimler kiydürülmesliki lazimdur. Balilarni ésil, ajayib - gharayip, qimmet kiyim kiygüzüshtin uzaq tutush, bundaq kiyimler gerche balilargha herqanche chirayliq körün'gendimu, ularni uningdin yiraq tutushi lazim.

9) quran oqush edepliri

ibni kesirning tepsiride ibni jerir bayan qilghandek, allah taalaning: "allahning rehmitige érishishinglar üchün, quran oqulghan chaghda, uni diqqet bilen anglanglar we jim turunglar (yeni söz qilmanglar)." dégen ayiti, peyghember eleyhissalam her qétim quran oqughanda, uning quranini ténch olturup anglighan ensarilardin bir bala toghrisida nazil bolghan deydu.

10) rastchilliq exlaqi

rastchil bolush islam exlaqining eng muhim yiltizliridindurki, uni yétildürüsh

we uni balining tebiitide mustehkem qilish üchün gheyret qilish lazim. Peyghember eleyhissalam ata- anilarning balilarda yalghanchiliq xulqining yétilip qélishining aldini élishi üchün ularni daim közitip turushigha tewsiye qilip : "bala bir insandur, uningmu insani muamilige érishish hoquqi bar, ata- anining her qandaq bir wasite bilen uni aldishi we uning bilen muamilide bu jehettiki emeliyetke sel qarishi jaiz bolmaydu." dégen qaidini turghuzghan idi.

4788/7938 - abdullah ibni amir reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem bizning öyde olturatti, anam méni: bu yaqqa kel, bir nerse bérimen, dep chaqirdi. Peyghember eleyhissalam anamgha: uninggha néme bérisen? Dep sorighanidi, anam: bir tal xorma bérimen, dédi. Peyghember eleyhissalam: nawada, uninggha héchnéme bermiseng, sanga bir yalghanchiliq yézilidu, dédi. (ebu dawut: 4991)

selep- salihlar chonglar kichilerge wede qilsun yaki balilar bir - birige wede qilsun, wedisige emel qilishqa, rastchil bolushni balilarning wujidigha singdürüshke bekla ehmiyet bergen idi.

11)mexpiyetlikni saqlash exlaqi

peyghember eleyhissalam balilarni mexpiyetlikni saqliyalaydighan bolup chong bolushini tolimu ümid qilatti. Chünki, mexpiyetlikni saqlash balining haziri we kelgüsi hayatining bixeterlikini, jemiyet we uning asaslirini muhapizet qilishta intayin muhimdur. Mexpiyetlikni saqlashqa adetlen'gen bala iradisi küchlük, aghzi ching bolidu, uning mexpiyetlikni saqliyalishidek artuqchiliqi jemiyettiki bashqa insanlar arisida uninggha qarita ishench peyda qilidu.

12)amanetni saqlash exlaqi

amanetdar bolush peyghember eleyhissalamning kichiklikidin bashlap emel qilip kelgen güzel exlaqliridin bolghachqa, u kishiler arisida ishenchilik dep süpetlinip kelgen idi. Buningda peyghember eleyhissalamgha iqtida qilidighan balilar üchün chong bir ülge barki, buni özleshtürgen balilar chong bolup allah taalaning dinini dewet qilghanda chong bir yardemchi bolidu.

Peyghember eleyhissalam balilarning mexpiyetlik saqlash exlaqini yétildürüshke qattiq ehmiyet bergenliktin, balilarning mexpiyetlikni ashkarilap qoyushtek qilmishlirigha qarita uninggha jaza bérish pozitsiyesini qollinatti.

13)köngülni adawettin salamet qilish exlaqi

dilning öch - adawettin salamet bolushi we ichi yamanliqtin yiraq bolushi insan tebiitining normal turushida nahayiti muhimdur. U herqandaq insanni kishilerni yaxshi körüshke, jemiyet üchün yaxshiliqni izdeshke, insaning tebiitide hemishe yaxshiliqning alametlirining eng yuqiri derijide ipade tépishigha türtke bolidu. Peyghember eleyhissalam yéngidin yétishiwatqan kichik sahabe enes ibni malikning tebiitide bolghan nachar xulqlarni yuyushi, uninggha yamanliq qilghan kishini kechürüshi, dilidiki sheytanning weswesilirige we uning ziyanliq yolgha bashlishigha yol qoymasliqigha chaqirghan.

Toqquzinchi bap. Hés- tuyghu we shexsiyitini berpa qilish

hés- tuyghu, yétiliwatqan balida nahayiti muhim orunni igileydu. Uning shexsiyitini bina qilidu. Eger uni tengpung halda qobul qilalisa, kelgüside hemme jehettin tolghan mukemmel insan bolup yétiship chiqidu. Nawada undaq bolmay artuqche yaki kem bolup qalghinida uni etrapidikilerge rehim qilmaydighan

baghri tash adem qilip yétildürüp qoyidu. Shunga hés tuyghuning saqlinishining balining tebiiti we shexsiyitide nahayiti muhim rolgha ige. Buni bina qilishta ata- ana nahayiti muhim rol oynaydu. Chünki, bundaq tuyghuning shekillinish menbesi yenila ata- anilardur. Ata- anilar balilarning méhribanliq, shepqet we ata- ana méhrini hés qilishining menbesidur.

Balilarni erkilitish we ular bilen oynishish

biz peyghember eleyhissalamning balilargha bolghan ehmiyetlik emeliyetliride uning balilarni bezide söyse, bezide quchaghlighanliqini, bezide ularning bash - közlirini silisa, bezide ular bilen oynashqanliqini, ular bilen chaqchaqlashqanliqini, bezide ularning ismini kichiklitip chaqirsa, bezide ularni erkiletkenlikini uning hedisliridin biliwalalaymiz. Nawada, ata- anilar bu ishlarning bezisini yaki hemmisini qilmighan yaki qilmaydighan bolsa, biz ularning bu ishlarni héch bolmighanda sünnetke egishish yüzisidin bolsimu qilishini ümid qilimiz.

5351/8779 - yeila ibni murre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: hüseyn mendin, menmu hüseyndin. Kim hüseynni yaxshi körse, alle uni yaxshi köridu. Hüseyn yaxshiliqta pütün bir ümmetke barawer. (tirmizi: 3775)

5356/8784 - abdullah ibni sheddad dadisidin mundaq riwayet qilidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem xupten namazlirining biride hesen yaki hüseynni kötürüp chiqti we uni méhrabqa qoyup, qulaq qéqip namazgha turdi. Sejdide shundaq uzun turdiki, (texir qilalmay) béshimni kötürüp qarisam, dümbiside bir kichik bala olturuptu. Shuning bilen, sejdige qayttim. Namazdin kéyin, jamaet: i resulullah! Bek uzun sejde qildingghu? Biz bir ish bolghanmidu yaki wehiy nazil qilin'ghanmidu dep oyliduq, déyishkenidi, peyghember eleyhissalam: yaq, éytqanliringlarning héchbiri yüz bermidi. Belki sejde qiliwatsam, bu balam (newrem) üstümge miniwaldi. Shunga u özi chüshüp ketkiche, béshimni sejdidin kötürüshni xalimidim, dep jawab berdi . (nesai: 1141)

émam buxari ibni abbas reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: peyghember eleyhissalam mekkige kelgende, uning aldigha beni mutellip ailisidikilerning kichik baliliri chiqti, peyghember eleyhissalam u balilardin birini ulighining aldigha, yene birini arqigha min'geshtürwaldi. Émam buxari ibni abbas reziyellahu enhumaning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: peyghember eleyhissalam erapattin muzdelifege barghanda ulighigha usameni, muzdelifedin minagha qaytishida, fezli reziyellahu enhuni min'geshtürwalghan. U ikkisi taki peyghember eleyhissalam eqebe téshini étip bolghuche, telbiye éytishni dawamlashturghanidi.

Sahabe reziyellahu enhumlar peyghember eleyhissalamgha egishish yüzisidin balilirigha chaqchaq qilatti we baliliri bilen oynishatti. Ular balilirining hujrilirigha kirip, xuddi kichik balilardek ular bilen oynishatti.

Balilargha hediyiler teqdim qilish

hediye qilishning insanda yaxshi tesir qaldurush roli bardur. Balilargha nisbeten hediyening tesiri téximu chongqurdur. Shunga peyghember eleyhissalam bir -biringlargha hediye béringlar, bir - biringlarni yaxshi körisiler dégen sözi arqiliq insanlar arisidiki muhebbetning baghlinish wasitisini otturigha qoydi. Bu, hemmige omum bolghan qaididur. Peyghember eleyhissalam balining hés - tuyghusini berpa qilish, uni téximu janlandurushtiki küchlük bir asas

menbesini otturigha qoyghanidi.

Balining béshini silash

yuqiridiki hedislerning biride peyghember eleyhissalamning balilarning béshini silash arqiliq ularni qandaq rohlandurghanliqini, ulargha méhribanliq we shepqetni qandaq yetküzgenlikini, ulargha söygü we muhebbetning temini qandaq tétitqanliqini, ulargha qanchilik derijide ehmiyet bergenlikini bildürgenliki bayan qilin'ghan idi. Zewaid ibni hebbanda enes reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: peyghember eleyhissalam ensarilarning balilirini ziyaret qilatti, ularning balilirini körsila salam béretti we béshini silaytti. Peyghember eleyhissalam balining béshini silighanda yüzinimu qoshup silaydu, bu bolsa baligha téximu köp ehmiyet bergenlikning, shundaqla balini téximu bek xush qilghanliqning ipadisidur.

Biz bu hedistin balilarning bash- közlirini silash, balilar birdin artuq bolghanda, ular otturisida barawer muamile qilish, ayrimichiliq qilmasliqni tonup yétish bilen birge, peyghember eleyhissalamning hemme balilargha oxshash muamile qilishidiki ésil muamile exlaqini bilip yételeymiz.

Balini yaxshi qarshi élish

balilar bilen körüshüsh adette uchrap turidighan hem shundaq qilish lazim bolghan bir ishtur. Körüshüshning deslepki deqiqiliri balilarning mijezige eng tesir qilghuchi muhim deqiqiler hésablinidu. Eger bu deqiqilerde körüshüsh chirayliq bolsa, undin kéyin ular bilen bolghusi söhbetni ongay dawam qilghili we ongushluq élip barghili bolidu. Buning bilen, ular bir - birige ochuq - yoruq bolalaydu, könglidikilerni ashkara déyeleydu, oylighanlirini otturigha qoyalaydu, telep we arzulirini bildüreleydu. Bularning hemmisi bala bilen ularni erkiletken we méhribanliq qilghan halda chirayliq körüshkende andin hasil bolidighan netijilerdur. Peyghember eleyhissalam bundaq qilishni öz emeliyiti bilen ögetken idi.

Balining ehwalini közitish we hal- ehwal sorash

köpinche waqitlarda balilar yolda yalghuz mangidu, bezide ular yoldin azidu yaki barar - yanar yolini tapalmay qalidu. Nawada ata- anilar baliligha bekrek ehmiyet berginide, balisining ézip ketkenlikidin tézla xewer tapidu - de, tézla izdeshke tutush qilidu we uni tépip qayturup kélidu, emma buning eksiche balisining héch bir ishigha perwasiz bolsa, balisining ézip kétish jeryanida qorqup kétishige sewebchi bolidu. Bala ézip qalghanda ata- anidin qaysi biri bolmisun tézdin u yerge yétip baralmisa, balida ata- anigha nisbeten ümidsizlinish peyda bolidu. Shunga hesen we hüseyn reziyellahu enhumadin biri yütüp ketkende peyghember eleyhissalam derhal sahabilarni hemme yaqqa tarqilip, ularni izdep tépishqa buyrughan.

Qiz balilargha we yétim balilargha alahide étibarda bolush

qiz balilar bilen yétim balilar bashqa balilargha qarighanda bekrek méhribanliq, shepqet qilish, köngül bölüshke mohtajdur. Chünki bu ikki xildiki balilar bashqa balilargha qarighand a, hemishe özlirini ajiz hés qilidu. Yene bir tereptin, bu ikki xil bala köp sandiki insanlarning neziride anchiwala étibargha élinip ketmeydighanlar qatarigha kiridu. Kona we yéngi jahiliyet jemiyetliri ularning heq- hoquqlirini ayaq asti qildi. Nawada, birer jemiyet, birer millet yaki birer aile sheriet qanunidin yiraqlishipla kétidiken, bu ikki xil balining zulum qilinishi tebéy bir ehwalgha aylinidu. Jahiliyet yenila jahiliyettur, u öz etrapidiki

muhitta özining jahil exlaqini qoghdaydu. Ular meyli qaysi bir ulughwar shuarlarni towlisa towlisun, ularning söz - heriketlirining chirayliqliqi, kiyimlirining almishishi hergizmu ularning esli mahiyitini özgertmeydu. Yuqiriqi ikki xil bala jahiliyette qanchilik derijide xarlan'ghan bolsa, islam jemiyitide shunchilik eziz boldiki, islam her zaman ularning eng émtiyazliq qoghdughuchisigha aylandi we uni hemme ishta öz hamiyliqigha aldi. Uning hamiyliqi shu derijide ikenki, bu ikkisining qaysi biri birer adaletsizlik we zulumgha uchrisa, islamda ularning menpeeti üchün otturigha qoyulghan sheri belgilime her bir qilmishqa qarita bérilidighan jaza we agahlandurushlarni ilan qildi. Bu belgilimiler taki qiyametkiche bu dunyada küchke ige bolsa, qiyamette uning eng axirqi hésabini alidu.

Qiz balini terbiyilesh

emeliyette, islamda telep qilin'ghan eng mukemmel we köngüldikidek bir jemiyetni qurup chiqish üchün jemiyetni teshkil qilghuchi hüjeyre bolghan ailini yaxshi qurush lazim. Ailini yaxshi bir islamiy aile qilip qurush we güllendürüsh üchün ailidiki asasliq eza bolghan ayal kishini, yeni kelgüside ayal we ana bolidighan qizni yaxshi terbiyilesh lazim. Ularni medreslerde, öylerde ders élish, islamning asasliri, exlaq we bélimning herqaysi türliri boyiche yéterlik we etrapliq terbiyige ige bolushqa purset yaritip bérish, ailini idare qilishta zörür bolghan bilimler bilen terbiyileshtin sirt, jemiyetke wasitiliq yaki biwasite payda yetküzüshke imkaniyiti yar béridighan bélimlerni ögitish lazim.

Shundaqla, ulargha esma binti ebubekri, nesibe binti keeb, sefiye binti abdulmuttelip, xewle binti ezur, sekine binti hüseyn... Qatarliq islamdiki ülgilik sahabe ayallarning ish - izlirini ülge qilip bildürüsh lazim. Chünki anining özi bir mekteptur. Nawada, u yaxshi terbiyilense, eng yaramliq bolghan ésil bir ewlad kishilirining heqiqiy terbiyiligüchisi bolalaydu. Emma, bizde élip bériliwatqan ewlad terbiyesi, bolupmu, qizlargha élip bériliwatqan terbiye bolsa, heqiqiy paydisi bolidighan muhim nuqtilarni tashlap qoyup, qoshumche yaki ünimi az bolghan yollargha qarighularche ésiliwélish bilen élip bériliwatidu. Eger yene ijra qilinmisa, terbiyileshning eng asasliq menbesige diqqet buralmisa, islam ümmitining kelgüsidin söz ichish bekla teske toxtaydu. Hazirqi terbiye sistémisigha nezer salsaq, biz medrisilerde qizlarning muzika, chetel tili we énjinérliqtek kesiplerni ögitimiz, lékin ulargha exlaq we ewlad terbiyesige ait héchqandaq bir türdin bélim bérilmeydu, ularning saghlamliqni saqlash, balilarning psixikisini igilesh, din we exlaqning ölchemliri, ailide kéreklik bolidighan idare qilish bélimliridin héch biridin söz échish téximu tes. Undaqta ulargha qarita élip bériliwatqan telim terbiye islamdiki shuarni qoyup, hazirqi tereqqiyatshunaslar jar séliwatqan anining muhimliqi toghrisidiki shuargha munasipmu? Yaq, ana bolghuchi qizlargha qarita élip bériliwatqan telim - terbiye ulardin kelgüside telep qilin'ghan nishan üchün kéreklik bolghan terbiyedin nahayitimu yiraqtur. Biz tarix betlirige nezer salsaq, ataqliq, alemshumul dangq chiqarghan alimlarning köp sandikilirining anisining terbiyisidin alghan énirgiyesining neqeder zor rol oynighanliqini körüwalalaymiz. Islam tariximizdiki shanliq sehipilerning awwalqi betlirini waraqlisaq, eli ibni ebutalipning heq söyerliki, adilliqi, uning peyghember eleyhissalamning ishliridiki eng yaxshi tayanch bolalighanliqi, muawiyening helimliqi we danaliqi, abdullah ibni zubeyrning qehriman, jesurliqi we zubeyr reziyellahu enhumlarning alahidilikige nezer salsaq, ularning arqisidiki fatime binti esed, sefiye binti abdulmutellip,

esma binti ebabekri we hind binti utbe reziyellahu enhumlardek ayallarning barliqini, ularning yuqiridiki kishilerning yétilishide qandaq rol oynighanliqini körüwalalaymiz. Nawada, biz balining ajayib shexslerdin bolup yétilishide elwette atining tesiri we rolimu ajayib chongghu? Dégen qarashqa kelsek, bu elwette toghra. Biraq bala tughulupla anining quchiqigha chüshidu, anining quchiqidin jesurluqni, exlaqni öginidu. Abdullah ibni abbasning peziletlik ana, binti haris elhilaliyening tesiri bilen islam ümmitining eng katta alimi bolghinidek, anilarning hékmetlik bolushi hemme ademge hékmetlik bélim nurlirini, menpeetni yetküzidighan ademni terbiyilep chiqishning asasidur. Tughulushi bilenla anilarning ularning qulaqlirigha ghingship oqup bergen tutruqsiz menidiki naxshilirini anglap chong bolidighan balilar bolsa, kelgüside heqiqiy adimiylik exlaq we bélimdin yiraq bir adem bolup yétilishide shek yoq.

Ana balining ustazi bolupla qalmay, öz nöwitide dunyaning ustazidur. Ong qolida böshük tewretken ayal sol qolida dunyani tewritidu. Biz ailini islah qilimiz deydikenmiz, aldi bilen ailining rohi we asasi bolghan anini islah qilishimiz kérek. Undaqta, qizlarni terbiyileshtiki asasiy qaidiler qaysi? Dégen mesile üstidiki töwendikidek üch nuqta boyiche bayanimizni dawam qilimiz.

1 - qiz balini yaman körüshtin tosush. Quran kerim aldi bilen islam kélishtin burunqi jahiliyet dewride keng tarqalghan qizlar heqqidiki natoghra qarashlarni islah qildi. Kishilerning diqqitini qizlargha qarita bolghan xata qarash we neziriyilerni özgertishke burap, qizlarningmu oxshashla allah teripidin yaritilghan bende ikenlikini, allah taala öz hékmet qudriti bilen ularni erlerning yardemchisi bolushi üchün yaratqanliqini, ularningmu öz aldigha hoquq we mesuliyetlirining barliqini jakarlidi. Buning bilen birge yene ulargha yaxshi muamile qilishqa, ulargha qarita mesuliyetlirini jari qildurushqa tewsiye qildi. Ular heqqide ashkara menidiki ayetlerni nazil qildi. Bu ayetlerning nazil bolushi bilen insaniyet dunyasidiki ayallarning ijtimaiy orni we imtiyazida ajayib chong yüksilish hasil bolup, ayallarning hayatida ularning birersige parlaq bir istiqbal qochaq achti.

Biz bu qaidining axirisini ibni qeyyumning (allah uninggha rehmet qilsun !) allah taalaning: "asmanlarning we zéminning padishahliqi allahgha xastur, allah némini xalisa shuni yaritidu, xalighan ademge qiz perzent ata qilidu, xalighan ademge oghul perzent ata qilidu, yaki ulargha oghul, qizni arilash béridu, xalighan ademni tughmas qilidu, allah heqiqeten hemmini bilgüchidur, hemmige qadirdur." (süre shura 49-50- ayet) dégen ayitige qilghan töwendikidek tepsirining sherhisi bilen axirlashtur imiz. U mundaq deydu: allah taala er - xotunning ehwalini mundaq töt qisimgha ayridi. Shundaqla ulargha bérilgen balining ulargha teqdir qilinip bérilgen néimet ikenlikini, bendining peqet allahning bu néimitige shükür qilishi kéreklikini bildürdi. Ayette allah taala aldi bilen qizni zikir qildi, beziler buni: "chünki allah taala ata- anigha uning qimmitini bildürüsh üchün aldi bilen zikir qilghan" dédi. Beziler bolsa qizlarni aldida zikir qilishidiki meqset, allah taala ata- anilargha perzent ata qilsa, ata- anilarning xalighinini emes, belki özining teqdir qilghinini béridighanliqini, ata- anilarning köpinche erkek perzent isteydighanliqini, allah özi xalighanni yaritidighanliqi üchün ata- ana xalimighan teqdirdimu u xalighinini zikir qilidighan bolghachqa, aldi bilen qizlarni zikir qildi, deydu. Bu qarash aldinqisidin yaxshidur. Méningche, allah taala bu ayette jahaliyet dewride u nadan kishiler arqigha qoyghanni aldinqi orun'gha qoydi, bu allahning ular arqida qoyghanni men aldigha qoyimen,

dégenlikidur. Allah taala ayallar heqqide mundaq dédi: eger ularni yaqturmisanglar (sewr qilinglar), chünki siler yaqturmaydighan bir ishta, allah köp xeyriyetlerni peyda qilishi mumkin. (süre nisa 19- ayet) allahning bu ayiti shundaq mene bériduki, qizlar bende üchün dunyaliq we axiretlik üchün yaxshiliq bolushi mumkin, ularni yaqturmighanliq allah bergenni yaqturmighanliq bolghanliqi üchün bu nahayiti bir qebéh ishtur.

2- qiz- oghul perzentler arisida ayrimichiliq qilmasliq, ulargha barawer muamilide bolush

allah taala ata- anigha oghul - qizni riziq qilip béridu. Islam dini ata- anilarning hemme balilirigha barawer muamile qilishni ögitidu. Bu oghul - qizlargha barawer muamile qilish bilen heqiqetlishidu. Hetta peyghember eleyhissalam oghullarni qizlardin üstün körmeslik, ularni yaxshi körüshte, ulargha bir nerse teqdim qilishta, oqutush we bashqa imtiyazlarni, shert - sharaitlarni hazirlashta ular arisida adil bolushni jennetke kirishning bir wasitisi qildi. Peyghember eleyhissalam oghul - qizlargha muamile qilishta shunche estayidil idiki, uningdiki bu xil muamilini insanlar jemiytining ichide héchqandaq bir jemiyet körüp baqmighandur.

3- qiz balilarni terbiyilesh, ulargha yaxshiliq qilish, sewr qilish we ularni yatliq qilishning sawabi

islam sheriiti insan tebiitige zit kélidighan teleplerni qoymastin, belki uninggha mas kélidighan nizamlarni yolgha qoydi. Qizlarni terbiyileshke bérilidighan ejir bolsa nahayiti kattidur. Ulargha sewr qilalghanliqliri üchün bérilidighan sawab nahayiti chongdur. Bu bolsa, ata- anilarning ghem endishilirini tügitish, ularning izzet - abruyini qilish, ulargha emellerning muhimliqini, uninggha riaye qilishning zörürlikini, perwish qilishning rolining muhimliqini tonutush üchündur.

4988/8231 - enes ibni malik reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: kimki ikki qizni balaghetke yetken'ge qeder baqsa, qiyamet küni kelgende, uning bilen ikkimiz mana mushundaq bolimiz déginiche barmaqlirini jüplep körsetken. (muslim: 2631)

4987/8229 - peyghember sellallahu eleyhi wesellemning ayali aishe reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: bir ayal ikki qizini egeshtürgen péti hujramgha kélip, mendin bir nerse tilidi. Men bir tal xormidin bashqa nerse tapalmidimde, shu xormini bolsimu berdim. U ayal xormini ikki qizigha bölüp bergendin kéyin, ornidin turup chiqip ketti. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem qaytip kelgende, men u ehwalni uninggha éytip bergenidim: kimki qizlirigha köyünüp yaxshi qarisa, qiyamet küni u qizlar uning bilen dozax arisida tosaq bolidu dédi. (buxari: 5995)

yuqirida étibargha élin'ghan qiz balidin ibaret allahning bu bendiliri kelgüsining igisi bolghan ewladlarning anisi, jemiyetning asasliq hujeyrisi bolghan ailining qurghuchisi, baturlarni yaratquchi bolghanliqi üchün qiz terbiyileshke ait bu ishning muhimliqi qayta- qayta tekitlendi. Démek, bir insanning qizi yaki hemshirsini baqqanliqi we ularni terbiyiligenliki, uning jemiyet üchün hesse qoshqanliqi, insaniyetning bext - saaditi üchün töhpe yaratqanliqida shek yoqtur.

Yétim oghul qizlarni terbiyilesh

peyghember eleyhissalam bir balining yétimlik mudditini peqet uning ihilam bolghuchilik mezgilgiche dep körsetken. Bu qaide boyiche bolghanda, bala

ihtilam bolush yéshigha yétip, ihtilam bolsila, uningdin yétimlik süpiti kötürülüp kétidu.

1 - yétim balini béqish we uni terbiyileshning sawabi

biz aldi bilen peyghember eleyhissalamning ihtilam bolushtin burun atisidin ayrilip qalghan baligha qarita ehmiyet bérishke chaqirghan töwendikidek bir qanche misalini bayan qilimiz.

4990/ 8238 - sehl reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem: men we yétim baligha kapaletlik qilghuchi ikkimiz jennette mana mushundaq yéqin bolimiz dep, körsetküch barmiqi bilen ottura barmiqini körsitip, u ikki barmiqining arisini azraq arach qilghan. (buxari: 5304)

2 - yétimning mélini muhapizet qilish we uning üchün tijaret qilip qoyush

1607/2732 - malik reziyellahu enhu mundaq deydu: manga ömer ibni xettabning: zakat bériwérip tügep ketmesliki üchün, yétimning mélini tijaretke sélip qoyunglar, dégenliki yetti. (malik riwayet qilghan)

balini yaxshi körüshte ongchil we solchilliqtin saqlinish

büyük alim muhemmed xizir hüseyn (allah uninggha rehmet qilsun !) balini yaxshi körüshte otturahal yol tutush toghrisidiki agahlandurushliri bilen kishilerning köp sandikisi shereplen'gen bolup, u bu heqte mundaq deydu: balilarni terbiyidin ozuq élishi bilen birge, ularning xaraktér shexsiyitining tesirge uchraydighanliqini bilidu. Lékin ulargha bolghan heddidin artuq söygü we méhri-shepqet ata- anilarning balilarning neziridiki heywitini sunduridu. Buning bilen, ata- anilar balilardiki nachar xulqlarni edepleshke amalsiz qalidu, buning bilen balilarda yaman öginip xalighinini qilduridighan halet shekillinidu. Bu bir xata yoldur, bu bir shepqet bilen bilip - bilmey chong bir xataliqqa yol qoyulghan yoldur, balilarni özimu tuymighan halda hawayi hewisi boyiche yashaydighan yoldur, nawada balilargha bolghan méhri - shepqet heddidin éship ketkende, balilar bilen bolghan munasiwet yéqinlashmaqta yoq, eksiche, yiraqliship bala özining talliwalghan yolida halak bolup kétidu, hayat sinaqlirining tömür tapanliri astida ézilip tügeydu, terbiyening némilikining heqiqitini bilmigenlerning neziriyesi boyiche bolghandimu, heddidin artuq erkilitish, méhribanliq qilish yaman yolgha ul sélip bergenliktur. Heddidin artuq erkilitiwétilgen bala turmush qiyinchiliqlirigha, hayat sinaqlirigha, pidakarliq körsitishke kéreklik ishlarda ajiz kélidighan qilip qoyidu, shunga ularning haziri we kelgüsini közde tutqan halda qilin'ghan normal we etrapliq köyinish balini heqiqiy bir yaramliq adem qilip yé tildürüpla qalmastin, belki quranda allah taala zikir qilghandek: ulargha kamali méhribanliqtin nahayiti kemter muamilide bolghin we i perwerdigarim ! Ular méni kichiklikimde terbiyiliginidek ulargha merhemet qilghin dégin." (süre isra 24- ayet) dep dua qilishigha sewebchi qilidu.

Burunqi tejribiler we körülgen netijiler shuni ispatlayduki, normal bolghan köyünüsh we méhribanliq allahning ijazeti bilen yaramliq mol méwe béridu. Mesilen, biz heddidin artuq erkilitish we méhribanliq qilishni bir waqliq tamaqqa oxshatsaq heddidin artuq köp yéyilgen tamaq sémizlik, hezim qilish ajiz bolush, nérwa ezalirining normal ishlishige ziyanliq bolushtek yaman aqiwetlerni keltürüp chiqiridu. Del shuningdek, heddidin artuq erkilitish balini exlaq we istiqbal jehettin tügeshtüridu. Undaqta, köyinish we méhriballiqta normal bolushtiki shertler némilerdin ibaret ? Buning töwendikidek üch qaidisi bar.

1) özingiz we balingiz heqqide allahning hökmi bilen höküm qilishingiz. Bir

balini yaxshi körüshningmu melum chéki bar. Shuningdek yene ikki balini söyüshningmu chéki bar. Emma allah we uning peyghembirini söyüsh bolsa, hemme söygüning aldida turushi kérek. Bundaq söygü ata- anilarning balilargha bolghan söygüsining normal bolushini ishqa ashuridu. Möimin bende allah we uning peyghembirini söyüshni aldinqi orun'gha qoyghanda, allah we uning peyghembirining buyruqlirini bija keltürüsh, uni emeliyette ijra qilish jeryanida baligha bolghan söygüsining normal we allah raziliqi üchün bolushini ishqa ashuralaydu. Shundaqla, baliliriгha allah we uning peyghemberlirini yaxshi körüsh we buyruqlirigha boysunushta yaxshi örnek bolalaydu.

2 - séxiy, méhmandost, batur we bélim söyer bolush.

5409/8861 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq dégen: bir adem peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénigha kélip: bekmu mohtajmen (qorsiqimmu ach), dédi. Peyghember eleyhissalam ayalliridin birige xewer yollighanidi, ”mende sudin bashqa (yégüdek) nerse yoq“ dégen jawab keldi. Andin yene bir ayaligha xewer yollighanidi, uningdinmu shundaq jawab keldi. Peyghember eleyhissalam (nöwet bilen) hemme ayaligha xewer yollighan bolsimu, héchkimdin yégüdek bir nerse chiqmidi. Shuning bilen: bu ademni bu kéche méhman qilidighan biri barmu? Alle uninggha rehmet qilsun, dégenidi, ensarilardin biri: i resulullah! Men méhman qilay, dédi we u ademni élip ketti. Öyge bérip, ayalidin: yégüdek bir nerse barmu? Dep sorighanidi, ayali: balilarning tamiqidin bashqa bir nerse yoq, dep jawab berdi. Balilargha bir amal qilghin. Méhman öy ichige kirgende, xuddi tamaq yep olturghandek tüs bergin. U tamaq yéyishke bashlighanda, chiraghni ongshighan boluwélip öchürüwetkin, dédi. Ayali uning éytqinidek qildi. Méhman kirip tamaq yédi, ular ach qorsaq tünidi. Etisi ular peyghember eleyhissalamning yénigha kelgende, peyghember eleyhissalam: alle (er ayal) ikkinglarning bu kéche méhmininglargha qilghan ishinglardin ejeblendi, dédi. (muslim 2054)

3- balining késel bolush we ölüp kétishige sewr qilish we allahtin sawab ümid qilish.

1365/2349 - ebu musa esheri reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir bendining balisi ölse, alle perishtilerge: méning bendemning balisini qebzi roh qildinglarmu? Deydu, perishtiler: shundaq, déyishidu. Alle yene: méning bendemning yürek parisini qebzi roh qildinglarmu? Deydu, perishtiler: shundaq, déyishidu. Alle: bendem néme dédi? Dep soraydu, perishtiler: sanga hemdi éytti we: shübhisizki, biz allening ilkidimiz, yene allening dergahigha qaytimiz, dégen duani oqudi, deydu. Alle: undaq bolsa, u bendemge jennette bir öy sélinglar we u öyni hemdi öyi dep atanglar, deydu. (tirmizi: 1021)

1432/2452 - enes ibni malik reziyellahu enhu mundaq deydu: biz peyghember sellellahu eleyhi wesellem bilen tömürchi ebu seyfning qéshigha kirduq. U, peyghember sellellahu eleyhi wesellemning oghli ibrahimning süt atisi idi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem ibrahimni quchiqigha élip söydi we puridi. Aridin melum mezgil ötkendin kéyin, ibrahimning qéshigha yene kirsek, u jan talishiwitiptu. Peyghember sellellahu eleyhi wesellemning közidin yash aqqili turdi. Abdurrahman ibni ewf: i allening resuli! Sen yighlawatamsen (halbuki, sen méyitning arqisidin yighlashni qattiq chekleyttingghu)? Dep soridi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: i ewfning oghli! Bu dégen méhribanliq, dédi.

Abdurrahman sözini tekrarlighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: köz yighlaydu, qelb qayghuridu, shundaqtimu biz alle razi bolmaydighan sözni qilmaymiz. I ibrahim! Biz sendin ayrilghinimizgha bekmu qayghurimiz, dédi. (buxari: 1303)

hafiz ibni hejer bu hedisni tepsir qilip mundaq dédi: ibni bettal we bashqilar bu hedis heqqide: bu hedis yighlashning we köngülning ghemkin bolushining jaiz ikenlikining delilidur, közning yash aqquzushi we köngülning yérim bolushi allahning ghezipige uchraydighan ishlarning sirtida durustur. Bu hediste ashkara bolghan mene shuningdin ibaretki, balini söyüsh, uni purash, émitish, kichik balilarni ziyaret qilish, balilar sekrat waqtida hazir bolush, balilargha rehmet tilesh, qayghurghanliqini bildürüshning sherietke muwapiq ishlardin ikenliki, qayghusini ichide tutushning ewzellikining hökmi bardur. Yene buningda bashqa bir ademge söz qilghanda bashqilarnimu meqset qilip söz qilishning jaizliqining hökmi bardur. Chünki bu yerde peyghember eleyhissalam baligha söz qilish arqiliq sherietning bu jaiz emellirini bashqilarning biliwélishigha sewebkar bolghan.

1356/2314 - ebu seid xudri reziyellahu enhu mundaq deydu: ayallar peyghember sellellahu eleyhi wesellemge: erler (sendin wez nesihet anglashta) bizdin éship ketti. Shunga biz üchün mexsus bir kün békitip bergin! Dédi. Shuning bilen, peyghember eleyhissalam mexsus bir künni békitip, ulargha wez nesihet, emir permanlarni yetküzetti. Shu wez nesihetlerning biride: qaysi biringlarning üch balisi ölüp ketse, ular aniliri bilen dozaxning arisida perde bolidu, dédi. Bir ayal: ikki balisi ölüp ketsichu? Dep sorighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: ikki balisi ölüp ketsimu, shundaq bolidu, dédi. (buxari: 102)

1357/2318 - seisee ibni muawiye mundaq deydu: men ebu zer reziyellahu enhu bilen uchriship qélip: manga hedis sözlep bergin! Désem, u maqul bolup mundaq dédi: peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: musulman er - xotunning balaghetke yetmigen üch balisi ölüp ketse, alle taala pezli rehmiti bilen u ikkisining gunahini kechürüwétidu. (nesai: 1874)

yuqiriqi mezmunlardin, bir bala ata- anidin kéyin qalsa, ulargha dua qilip ularning derijisini kütergüchi, ata- anisidin burun ölüp ketse, ularning jennetke kirishige sewebchi bolghuchi ikenlikini körüwélishqa bolidu. Shuning üchün ibni qeyyum: bala ata- anilardin kéyin qalsimu yaki ulardin burun ölüp ketsimu, oxshashla möimin üchün paydiliq, digen.

Oninchi bap. Jismaniy jehettin yétildürüsh

balilarni jismaniy jehettin terbiyeleshning meqsidi we zörüriyiti

balilarni jismaniy jehettin terbiyileshtin meqset: balilarni kichikidin yémek - ichmeklerni istémal qilishtiki saghliqni saqlash usullirigha we ten saghliqigha paydiliq bolghan herxil tenterbiye uyunlirigha ögitish arqiliq ularni saghlam, küchluk we el ishlirigha yaramliq qilip yétishtürüsh dégenliktur.

Balilar balaghet yashlirigha (qizlar 12, oghullar 14 yashqa) yétishi bilen ular herxil uyun - tamashalar we köngül échishlar arqiliq boshluqlirini toldurushqa kirishidu. Bu dewr ata - anilarning eng diqqetlik bolushigha tégishlik bolghan ehmiyetlik bir dewridur. Balilarni bu yashlirida, ten saghlamliqigha paydiliq bolghan pakiz, ten - terbiye we bashqimu ijabiy paaliyetler bilen meshghul qilmighanda, ular jemiyettiki türlük yaman adetlerge öginip qalghandin kéyin, ularni eslige qayturush qiyin bolidu, hetta mumkin bolmaydu. Shunga ata - anilar

yoqiriqi mesuliyetlirini urunlash bilen birge balilirini exlaqsiz, diyanetsiz yaman dostlardin ozaqlashturushi, jinsiy hewesini örlitidighan hayasiz filimlarni, edepsiz süretlik jurnallarni körüshtin meni qilishi we balilirining ten saghlamliqigha eng ziyanliq bolghan tamaka, haraq, zina - pahshe qatarliq yaman ishlardin ularni qetiy cheklishi intayin zörürdur.

Balilarni bu xil yaman ishlardin tosushning bir charisi, ata - anilar eng awwal bu ishlarni qilishtin özlirini tartishi, héch bolmighanda, tamakigha oxshash, yalghan sözge oxshash yaman exlaqlarni tashliyalmighan ata - anilar – bu ishlarni balilirining közide qilmasliqi lazim. Dunyada héchkim balilirining yaman exlaqlargha öginip qélishini yaqturmaydu. Bündaq iken, balilirini bu ishlardin tosushta, ularning yürüsh - turushlirigha, baridighan sorunlirigha we arilishidighan dostlirigha alahide nazaretchi bolushliri kérek. Saghlam tenlik kishilerning ata - anisigha, jemiyitige yetküzidighan paydiliri nahayiti köptur. Xelqimizdimu ”saghlam tende sap eqil“ dégen hékmet bar. Eqilliq, saghlam tenlik bolghan kishiler özining dinigha, xelqige we wetinige eng kéreklik kishilerdur. Saghlam tenlik kishiler ibadetlernimu toluq urunliyalaydu, dunyaliq ishlirinimu yaxshi élip baralaydu.

Allah taala balining jismining küchlük we heriketchan bolushi üchün oyun oynashni balining tebiitidiki bir tebéy xulq qildi. Balilarning baliliq dewri janliqlar dunyasidiki mewjudatlargha sélishturghanda eng uzundur. Ularning jismaniy jehette yétilishimu mushu uzun mudette bolidu. Bu mezgildin kéyinki beden tereqqiyati meyli ichki ezaning tereqqiyati bolsun yaki tashqi ezaning tereqqiyati bolsun, hergizmu baliliq dewridiki tereqqiyattek bolmay nahayiti asta yaki az bolidu. Ehwal shundaq iken, herqandaq bir ademning balining baliliq dewridiki chéniqishi we yétilishige sel qarap balaghetke yetken yaki uningdinmu chong bolghan mezgilde chéniqturiwalimen, yétildüriwalimen dégen neziriyesining put tirep turalmaydighanliqini éniq jezm qilalaymiz.

Bala baliliq mezgilide chéniqish we yétilshte zörür bolghan chéniqish we terbylinish hoquqigha toluq érishish kérek. Bu halqiliq mezgilni qoldin bérip qoysa, kéyin uning ornini toldurghili bolmaydu. Ötmüsh zamandiki alimlar balilarning oyunining ularning jismaniy jehettin yétilishige paydiliq ikenlikini tonup yetken bolup, ulardin émam ghezali mundaq dégen: bala medrisidiki quran dersi tamam bolghandin kéyin, uning chirayliq yosunda oynishigha ijazet bérilishi lazim. Bu oyun ularning medrisidiki ders élishtin kélip chiqqan harghinliqini untulduridu. Bala oyun oynighanda harmaydu, eger bala oyundin meni qilinip, dawamliq oqushqila zorlansa, uning qelbi ölidu - de, zéhni küchi israp bolidu, hayat uning üchün qiyin tuyulidu, andin u bundaq iskenjidin qutulush üchün hiyle - mikir ishlitishke ötidu.

Balining jismaniy jehette chéniqturulmasliqi sewebidin balining jismi kelgüside normalsiz, körümsiz, tebiiti binormal halda chong bolidu. Eger biz balining baliliq dewridiki bu muhim mezgilni boshqa ötküzüwétip qalghanda balining pat arida bu baliliq mezgili bilen xoshlishidighanliqi, hayatida yéngi bir basquchqa qedem qoyidighanliqi, u balaghetke yetken haman sherietning asasiy rukunliridin tartip eng addiy belgilimilirigiche uning boysunushi yaki qarshiliq qilishidin hésab élinidighanliqi, heqiqiy bir möimin'ge xas salahiyet bilen yashash, dunya we axiretlik üchün emel qilishta küchlük we saghlam bolghan bir jisimning lazim ikenlikini hés qilghinimizda, islamning besh asasidiki perz emellerdin

bashqa jéhadqa chiqish, bélim élishqa oxshash perz emeller we uningdin bashqa wajip, sünnet, neple emellerni orunlash üchün küchlük beden bolushi kéreklikini chüshen'ginimizde, balini jismaniy jehettin terbiyileshning neqeder muhimliqini tonup yétimiz. Peyghember eleyhissalamning balilarni terbiyilesh yolining jismaniy jehette terbiyileshte körsetken yoligha nezer salsaq, uning mundaq töt qaidini öz ichige alidighaliqini bileleymiz.

Balining su üzüsh, oq étish we at minishni öginish heqqi

ömer ibni xettabning: baliliringlargha su üzüshni, oq étishni we at üstide mustehkem turushni ögitinglar, dégenliki riwayet qilin'ghan. Buningdin balining peyghember eleyhissalam zikir qilghan jismaniy jehettin chéniqidighan tenterbiye türlirini öginishi kérekliki éniq bolidu. Buning balining hazirqi we kelgüsidiki hayatida özige xas rolining barliqi, bundaq chéniqishning balining jismaniyitini saghlam yétildürüshke paydisi bolupla qalmay, belki balining öz - özige bolghan ishenchisini turghuzushidimu chong roli barliqi melumdur. Eger bularning peyghember eleyhissalamning balilarni chéniqturushqa dalalet qilghan sünnitige uyghun ikenlikini bilsek, peyghember eleyhissalamning bulargha qanchilik derijide ehmiyet bergenlikini körüwalalaymiz. Chünki peyghember eleyhissalammu kichiklikide taghisi beni nejjarning bostanliqlirida su üzgen we balilar bilen birlikte oynighan idi.

3928/6535 - bir riwayette mundaq déyilgen: mushriklardin biri musulmanlarni qattiq qiriwetken idi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem seidke: ate - at ! Ata - anam sanga pida bolsun! Dédi. Seid mundaq deydu: buni anglap, héliqi mushrikqa uchi yoq bir oqni étip béqinigha tegküzdüm. U yerge yiqilip, ewriti échilip qalghan idi. Peyghember eleyhissalam uni körüp éziq chishliri körün'gidek derijide külüp ketti. (muslim: 2412)

balilar arisida tenterbiye musabiqisi ötküzüshke ehmiyet bérish

bu, balini jismaniy jehettin chéniqturushning eng asasliq basquchi bolup, balilarning bedinini chéniqturush roligha ige bolupla qalmay, belki yene ularning könglini xush qilidighan oyun we meniwiyitini rohlanduridighan paaliyet bolup hésablinidu. Peyghember eleyhissalam taghisining oghulliri bolghan balilar arisida yügürüsh musabiqisi ötküzüp yügürüshte utqanlarni birinchi we ikkinchi türge ayrip ularni quchaghlap qarshi alghan idi.

Chonglarning kichikler bilen oynishi

biz bu ümmetning yolbashchisi, allahning bizge ewetken rehmiti bolghan peyghembiri muhemmed eleyhissalamning balilar bilen bille oynighanliqi heqqidiki bir qanche hedisni bayan qilduq. Peyghember eleyhissalamning undaq qilishi ata - anilar we balilarning terbiyichilirining örnek élip shundaq qilishini emeliyet arqiliq tewsiye qilghanliqidur.

Balilarning balilar bilen oynishi

köpinche ehwallarda ata- anilar aldirash bolghachqa, balilar bir tughqan qérindashliri, qoshna yaki tughqanlirining baliliri bilen oynaydu, ata- anilar balilirining yaman balilar bilen oynap, ulardin yaman xulq we til öginip qélishidin ensireydu we ularning yaxshi edeplik balilar bilen oynishini, ulardin yaxshi örnek élishini xalaydu. Peyghember eleyhissalam bir qanche qétim balilarning oynawatqan yéridin ötkende, bu heqte ulargha bir nerse démigen idi.

5443/8900 - ibni abbas reziyellahu enhumadin mundaq riwayet qilinidu: men balilar bilen oynawatattim, peyghember sellallahu eleyhi wesellem kéliwidi,

derhal ishikning keynige möküwaldim. Peyghember eleyhissalam kélip, qolini müremge qoydi we: muawiyeni chaqirghin! Dédi. Derhal bérip keldim we: muawiye tamaq yewétiptu, dédim. Peyghember eleyhissalam: manga, yene bérip chaqirip kelgin! Dédi. Men yene bérip qaytip keldim we: muawiye tamaq yewétiptu, dédim. Shuning bilen, peyghember eleyhissalam: alle uning qorsiqini toyghuzmighay! Dédi. (muslim: 2604)

3830/6371 - enes ibni malik reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember eleyhissalam balilar bilen oynawatatti, jibriil eleyhissalam uning qéshigha kélip, tutqan péti yerge yatquzdide, köksini yérip, yürikidin bir parche uyul qanni chiqardi we: mana bu, sheytanning sendiki nésiwisi idi, didi. Andin yürikini altun qachidiki zemzem süyide yudi, andin yemlep, öz jayigha qayturup keldi. Bille oynawatqan balilar: muhemmed öldi! Déginiche, uning énikanisining yénigha yügürdi. Énikanisi uning qéshigha mangdi, muhemmed öngsöli öchken halda kéliwatatti. Enes reziyellahu enhu mundaq deydu: men uning meydisidiki tikilgen jayning izini körgenidim. (muslim: 126)

4724/7839 - enes reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: men balilar bilen oynawatattim, peyghember sellallahu eleyhi wesellem qéshimizgha kélip salam berdi, andin méni bir ishqa ewetti. Shunga anamning yénigha kech qayttim. Anam: néme üchün kéchikip qalding? Dep soriwidi, men: peyghember eleyhissalam méni bir ishqa ewetken idi, désem, anam: néme ish iken? Dep soridi. Men: bu dégen sir, désem, anam: undaq bolsa, peyghember sellallahu eleyhi wesellemning sirini héchkimge tinmighin! Dédi. Enes yene mundaq dédi: i sabit! Allening nami bilen qesemki, u sirni birer ademge éytip béridighan bolsam idim, sanga éytip bergen bolattim. (muslim: 2482)

emma qizlarning oyuni oghullarning oyunigha oxshimaydu. Shuning üchün, ölimalar peyghember eleyhissalamning töwendiki hedisige asaslinip, qizlarning oyunchuq oynishigha ruxset qilghan.

4851/8021 - aishe reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem tebuk (yaki xeyber) ghazitidin qaytip keldi. Uning tekchisige perde tartip qoyulghan bolup, perde shamalda qayrilip kétiwidi, peyghember eleyhissalam men oynaydighan qorchaq qizlarni körüp qaldide: i aishe! Bu néme? Dep soridi. Men: qorchaq qizlirim, dep jawab berdim. Peyghember eleyhissalam qorchaqlar arisidiki qanatliq atni körüp: undaqta, bu néme? Dep soridi. Men: u at, désem, peyghember eleyhissalam: atning üstidikilerchu? Dep soridi. Ular atning qanatliri, dédim. Peyghember eleyhissalam: atningmu qaniti bolamdu? Dégenidi, men: sulayman eleyhissalamning qanatliq atlirining bar ikenlikini anglimighanmiding? Dédim. Buni anglighan peyghember eleyhissalam mubarek éziq chishliri körün'gidek derijide külüp ketti. (ebu dawut: 4932)

balilarning oynishi cheklen'gen oyunlar

4847/8016 - seid ibni jubeyrdin mundaq riwayet qilinidu: ibni ömer reziyellahu enhuma bir qushni nishan üchün tiklep qoyup oq étip oynawatqan bir top qureyshlik balining qéshidin ötüp qaldi. Kimning atqan oqi nishan'gha tegmise, shu qushning igisige bir nerse béretti. Ular ibni ömerni körüpla tarqilip ketti, ibni ömer: buni kim qildi? Buni qilghan kishige alle lenet qilsun. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem janliq nersini nishan qilip oq atqan kishige lenet qilghan, dédi. (muslim: 1958)

jismaniy jehettiki chéniqishning balilargha bolghan paydiliri

oyun oynash eqilge yetken balilar üchün bosh waqitni ötküzüsh hésablansimu, kichik yashtiki balilar üchün muhim bir emel hésablinidu, balilar oyun'gha bérilish bilen özining eqli we jismaniy iqtidarini tereqqiy qilduridu. Oyun ularning inkasining téz bolushi, tepekkur iqtidarining, mesililerni hel qilish yolini bilishning eqliy yollirini bildürüshke yardemchi bolidu. Ata- anilarning yétekchilikikide bu oyunlar balining her tereptin tereqqiy qilishida muhim rollargha igidur. Mektep we medrislerdiki deslepki basquch balining oyun bilen eqliy iqtidarini tereqqiy qildurushning eng muhim bir basquchi bolup, bu basquchta bala peqet oyun arqiliq quwwetlik küchke érishidu. Bundin bashqa yene bala oyunlarni tekrar - tekrar oynash arqiliq tejribilerni yekünleydu, oyunlar ichide özige mas kélidighanlirini özining turmushining bir parchisi qilidu. Shunga balini terbiyiligüchiler balining oynighan oyunini peqetla bir oyundin ibaret dep qarimastin, uning muhimliqini étibargha alghan asasta qarash kérek. Balilirini öyde oynashtin yaki qoshnilirining baliliri bilen oynashtin chekligen ata- anilar tebéy halda balining eqliy iqtidarini tereqqiy qilish pursitidin cheklep qoyghan bolidu. Oyunlarning töwendikidek bir qanche türlük paydiliri we qimmiti bardur.

1 - jismaniy qimmiti: heriketlik oyun balining jismaniy quwwitini tereqqiy qilduridu. Bala oyun oynash arqiliq bir nersilerni keship qilish we tesewwur qilish iqtidarini yétildüridu.

2 - terbiyiwi qimmiti: balining oyuni uni oxshimighan nersiler bilen tonushush, her xil reng we shekil, maddilarning nam we süpetliri bilen tonushush pursitige ige qilidu.

3- ijtimaiy qimmiti: bala oyun arqiliq bashqilar bilen munasiwet ornitishni, ular bilen ongushluq osulda arilishishni öginidu. Shundaqla, öz - ara yardemlishish, hemkarlishish, chonglar bilen alaqilishish, ilim- bérim qilishni öginidu. Bezibir sheyilerning toghra we xataliqini perq qilishni öginidu.

4- exlaqiy qimmiti: balilar oyun arqiliq yene exlaq dairisige kiridighan, temkinlik, heqqaniyetchi, adil, amanetkar, sewrchan bolush we paaliyetchan bolushtek xulqlarning yüzeki menisini öginidu.

5 - yéngiliq yaritish qimmiti: bala oyun arqiliq özining yéngiliq peyda qilish iqtidarini, tebir we tesewwur küchini namayende qilidu.

6 - özining qimmiti: bala oyun arqiliq aghiniliri bilen muamile qilishni, ular bilen bolghan munasiwiti arqiliq özining artuqchiliq maharetlirini tonuyalaydu, iqtidari yétidighan dairidiki yéngiliqlarni yaritishqa jüretlik bolidu. Yéngidin duchar bolghan mesililerge taqabil turushni öginidu.

7 - eqliy qimmiti: bala oyun oynash arqiliq duch kelgen qiyin nuqtilarni bir terep qilish, huduqush we temtireshlerni bir terep qilish qatarliq mijezge ait ishlargha pishidu. Ailide cheklimige bek uchraydighan, balilargha qattiq qol, telep qilidighanliri köp bolghan aililerning balilirining bashqa balilargha qarighanda, téximu qalaq oyunlarni oynaydighanliqini hemde ularning oyunni téximu köp oynaydighanliqini körimiz. Balilarning oyuni ularning ichige yoshurun'ghan ichi yamanliq, heset, chidiyalmasliq qatarliq yaman xisletlerni yoq qilish, shundaqla, balilarning xarakterini yaxshilashning bir wasitisidur.

On birinchi bap. Ilmiy we pikriy jehette yétildürüsh

balilarni ilmiy we pikriy jehettin terbiyeleshning meqsidi we zörüriyiti

balilarni eqliy jehettin terbiyileshtin meqset:- balilarni kichikidin sheriet ilimliri, pen - medeniyet we herxil paydiliq ilimlerni öginishke terghip qilish arqiliq ularning pikir dairisini kéngeytip, ularni kélechekte jemiyetke paydiliq ilmiy, medeniy insan qilip yétishtürüp chiqish démektur. Balilarni kichikidinla oqutush nahayiti muhimdur.

Melümki, oqush, öginish her yaxshiliqning béshidur. Islam dinining eng awwalqi chaqiriqimu kishilerni oqushqa chaqirishtur. Chünki musulmanliq oqush we öginish arqiliq toluqlinidu. Bilim türlük keshpiyatlarni achidu. Bilim qarangghularni yorutidu. Bilimlik kishiler ölmeydu. Jennetni qazinishmu bilim bilen bolidu. Oqush, öginish, andin alim bolush peqet eqil bilen bolidu. Shunga eqilni bilim élishning eng asasliq qurali deymiz. Eqil insandiki eng qimmetlik we etiwarliq bir bayliqtur. Insanlar shu eqil bilen özining rebbini tonuydu we uninggha öteshke tégishlik burchlirini öteydu. Netijide, dunya we axiretlik bexit - saadetlerge érisheleydu. Insanlar shu eqil bilen ilim - pen saheside türlük yéngiliqlarni, keshpiyatlarni we ijadiyetlerni yaritish we échish arqiliq insaniyetke hayatliqta ungayliqlarni yaritip béreleydu. Zamanimizdiki pen - téxnika yéngiliqlirimu insaniyet eqlining mehsulidur. Shunga islam dini eqilni qedirleydu we uni öz wezipisini qaldurushqa seweb bolidighan barliq amillarni qetiy haram qilidu. Allah eqil igilirini qedirlep qurandiki köpligen ayetlerning axirini ”bu éytqanlirimizda eqil igiliri üchün ibiretler bar“, ”ibiret élinglar ey eqil igiliri!“, ”bularni peqet eqil igilirila chüshineleydu“ dégen jümliler bilen ayaqlashturghan. Eqil shunchilik eziz we qimmetlik bir bayliq bolghan iken, uni öz wezipisini öteshtin qaldurushqa yaki ajizlashturushqa seweb bolidighan barliq amillar sheriet we eqilning birdek teqezzasi bilen qetiy haramdur! Eqilliq we bilimlik balilar ata - anisini qedirleydu, allahni, özini, ata - anisini we jemiyitini razi qilishqa tirishidu we shundaq qilidu.

Ewlad terbiyesige islam dinidek étibar bergen we uninggha hérismen bir din yoqtur. Telim - terbiyige islam dinidek ehmiyet bérip qaraydighan anggha ige bashqa bir din yoqtur. Bu, tarix teripidin ispatlan'ghan shundaqla din düshmenlirimu izchil étirap qilip kéliwatqan heqiqettur.

Balilarda bélimge bolghan toghra pikirning yétilishi üchün biz ata- anilarning buninggha bashlaydighan usulini bayan qilip bérishni öz burchimiz dep bilduq, chünki bu mesile balining yétilishide, bolupmu, bélimni söyidighan bolup yétilishide nahayiti muhim ehmiyetke igidur, balilarni bélimge heweskar qilip yétildürüshte eng ehmiyet bérishke tégishliki eqilni yétildürüshtur. Eger eqil saghlam bolsa, u ata- anining singdürgen ejrige chushluq ulargha we özige yaxshliq we yaxshi aqiwet élip kélidu, eger eqil saghlam bolmay qalsa özinimu, ata- anisinimu bir ömürlük armanda qoyupla qalmay, axiretlik dunyasinimu yoq qilidu.

Balilarni qaysi penlerde bolmisun, oqutush yaki ulargha tirikchilikning kesipliridin birer kesip ögitish ata - anilarning üstidiki perzent heqliridindur. Balilargha diniy bilimlerdin aldi bilen iman we islamni ögitip bolghandin kéyin,

sheriet ehkamliridin yaxshiliq - yamanliqni, haram - halalni, emel - ibadetlerning usullirini we bashqilar bilen muamile qilish qaidilirini bilgen'ge qeder oqutush ata - anilarning üstige allah teripidin buyrulghan perz eynidur. Emma balilarni diniy ilimlerde bolamdu, yaki pen bilimliride – doxturluq, tarix, jughrapiye, astironomiye, fizika, matématka, biyologiye, pelsepe we bashqilar qatarliq penlerning qaysi biride oqutup yétishtürüp chiqish perz kipaye bolup sanilidu.

Dunyadiki pütün ilim - penlerni oqush, öginish musulmanlar ammisining üstige allah teripidin buyrulghan perzdur. Islam dini medeniy we ilmiy bir dindur. U, ilim - pendin ayrilalmaydu. Islam dinining eng awwalqi chaqiriqi bolghan we musulmanlargha perz bolup belgilen'gen ”oqush, öginish“ buyruqi, diniy ilimlergila yaki mexsus birer pen'gila qaritilghan buyruq emes, belki u, insanlargha paydiliq bolghan pütün ilim - penlerning hemmini öz ichige alidu, elwette.

Bezi ata - anilarning balilirini oqutmay yaki ulargha birer hüner ögetmey ailining maddiy éhtiyajlirini qamdashta, bezi bir qiyinchiliqlirini bahane qilip, özlirige yardemchi qiliwélishi toghra emes. Ular balilirining bügüninila oylimastin, ularning kélechikini oylishi lazim. Ailining éhtiyajlirini qamdash yalghuz atining wezipisi. Balilirini we ayalini béqish uning üstige buyrulghan perzdur. Bu mesuliyetke balilirinimu qoshuwélip ularni oqushtin yaki kesip öginishtin tosup qoyghan herqandaq ata allahning aldida choqum jawabkarliqqa tartilidu. Undaq kishi balilirining kélichikini zaya qilghanliq sewebi bilen gunahkar bolidu.

Balining bélim élish heqqi

peyghember eleyhissalam balilarning baliliq dewride öginishi we bélim telep qilishi üchün bir qaidini otturigha qoyghan bolup, islam ümmiti buni ewladtin ewladqa dawam qildurup keldi, ata- anilar shuning bilen ewladlirini bélim telep qilish we uni söyüshke righbetlendürüp keldi. Bélim telep qilish bolsa, chong - kichik, er- ayallardin ibaret her bir musulman'gha perzdur. Bélim telep qilish bendini perwerdigarigha yéqinlashturidighan ibadet emellirining eng ewzilidur. Shunga balini bélimni söyidighan, bélim élishqa hewes qilidighan qilip yétildürüshning eng yaxshi basquchi ösmürlük dewridur.

Sahabilar, tabiinlar we hedis alimliri, kichikidin bélim öginishning, balining bélimlik bolup yétiship chiqishida intayin chong tesiri barliqini, uning chong bolghanda oqughan insan'gha nisbeten este qaldurush iqtidari téximu küchlük we téximu bekrek mustehkem bolidighanliqini tonup yetken idi.

Xetiyb elbaghdadi selep salihlarning hayati we ularning balilargha ehmiyet bergenliki heqqide bir qisim riwayetlerni keltürdi, hesen beseri bizge yishi kichikliringlarni keltürünglar, heqiqeten ular qelbliri bosh, anglighanlirini bekrek yad alghuchi bolidu dégen.

Balining niyitini xalis qilghan halda quran we hedislerdin birer bölüm bolsimu, yad élishi

biz yuqiriqi bayanlirimizda quran we hedislerni yad élishning balilarning eqliy iqtidarini yétishtürüshte qanchilik muhim rol oynaydighanliqini otturigha qoyghan iduq. Shübhisizki, u ikkisi bélimlerning nuri bolup u eqillerni yoritidu we eqliy iqtidarini kücheytidu. Shunga bala az dégende 30 pare qurandin eng az bolghandimu 30 – pare, yeni emma parisini bolsimu yad élishi, hedislerdin az dégendimu, émam newewiyning qiriq hedisini yad qilishi lazim.

Selep - salihlar balilirini terbiyileshte aldi bilen ulargha quran we hedislerdin

ders béretti. Chünki, bu ikkisi balining ilmini yétildürüshte ikki asasiy rukundur. Ibni sina özining "siyaset" dégen kitabida bala sözlerni tutuwalghudek qabiliyetke ige bolghanda uninggha quran ögitish bashlinidu we din telimati bérilishke bashlinidu, digen.

Bala üchün yaxshi we teqwadar ustaz yaki terbiyiligüchi tutup bérish

sahabilar we selep - salihlar baliliri üchün yaxshi bir ustaz tutup bérish ishigha tolimu ehmiyet béretti. Chünki ostaz bolsa, balining telim alidighan menbesidur, hem shundaq bir eynekturki, uning barliq emeliyiti we meniwiyiti baligha intayin chong tesir qalduridu. Shunga ular balilirigha bélim élishtin ilgiri bélim élishning edeplirini öginishke yétekleytti. U zamanlarda yaxshi bir ustazgha érishish ularni uzaq seperlerni bésishqa mejbur qilsa, ular buningdin hergizmu yanmaytti, belki bundaq qilish ular üchün yaxshi körilidighan asan emel bolup bilinetti. Balilarning öz yurtliridin bashqa yiraq yurtlargha seper qilishi, elwette, ata- anilar üchün musheqqet keltürüshi tebéy ehwal. Lékin ular balilirini saghlam bir shekilde bélimge érishtürüsh üchün bu yolda serp qilidighan mal - mülük qimmet bahaliq nersiler üchün perwa qilmaytti. Shuning üchün ibni sina özining "siyaset" dégen kitabidiki "atilarning balisi üchün qollinidighan tedbiri" dégen babida mundaq dégen: bala üchün eqilliq, diyanetlik, exlaqliq, balilarni oqutushta iqtidarliq, temkin, bimeniliktin yiraq bolghan, balilarning aldida özini qoyup bermeydighan, qopal we qattiq muamililerdin xaliy bolghan, tili tatliq, teqwadar, pakize we ippetlik bir terbiyiligüchi bolushi lazim.

Ezher uniwérsitétining kona sheyxi ellama muhemmed xizir "musulmanlarning perzentliri xristianlashturghuchilarning mektepliride" dégen maqalisida islam ümmitini agahlanduridu we ulargha nesihet qilidu. Shuning bilen bir waqitta, ata - anilargha bu xildiki mekteplerning xetirini bayan qilidu. U mundaq deydu: kimki balisigha yaxshi bir muhit hazirlap uni yaxshi bir ösümlüktek qilip östürse, u bala dili saghlam, tili pak, ailisige, dost we milletning shenini kötürüshke ishleydighan adem bolup chiqidu. Emma kimki balisigha shundaq nesihetlerni qilmastin, shundaq qilishtin alidighan shükür néimetlirini qobul qilmastin, belki pitritide pak tebiet bilen tughulghan balisini bilip turup ne bir tughqandarchilliqqa, ne ehdige riaye qilmaydighan, ulargha hemishe saxtikarliq ögitidighan, kishining nepsaniyitige yamanliqning uruqini chachidighan kishilerge tapshurup béridu. Hemmimizge melumki, nachar giyah hosul bermeydu. Balilirini ashundaq mekteplerge ewetip bérish bolsa, bir musulmaning hidayet üstide bolsa, dini we millitining saaditi üchün xushal bolidighan, ular üchün jan pida bolidighan allahning dinidiki bir balini ulugh din'gha urush achidighan, musulmanliq tuyghusi we ghururini öltüridighan mekteplerge tutup bergenlikidur. Bundaq mekteplerni bizning diyarimizda élip bérilidighan xristianlashturush jemiyetliri qurup chiqidu. Balilirini bundaq mekteplerning qoynigha atqan kishining misali kembeghelliktin qorqup balilirini öltürgen kishilerning misaligha oxshashtur. Chünki bundaq mekteplerde ders béridighan ustazlar musulman balilirigha bashqa dinlardin melumat yaki ders béridighanliqi, balilarni u dinlarning paaliyetlirini qilishqa ündeydighanliqi, balilar yaki balilargha oxshash din heqiqetlerdin mukemmel xewiri yoqlargha islam dini üstidin ulargha tesir körsiterlik halda tene qilidighanliqi nurghun ademlerge ashkara bolup ketken emeliyettur. Balisini bundaq mekteplerge bergen ata- anilarning

gunahining kembeghelliktin qorqup balilirini öltürgendin éghir bolushidiki seweb shuki, balisini öltürgenler peqet bir balini öltürgenlik gunahini üstige alsa, balisini bundaq mekteplerge bergenlerning baliliri shu mekteplerning qurghuchilirining arzusi boyiche chong bolup, ular üchün teshwiq qilidighanlargha aylinip pütkül milletni öltürgendek gunahning éghirini üstige alidighan bolup chiqidighanliqidur. Hemmimizge melumki, mundaq mekteplerni püttürüp chiqqanlar musulman milletlirining üstide hakimiyet yürgüzgende ularning qopal, mekkar we sherietke bi hörmetlik qilidighan kishilerdin bolup kétidighanliqi éniq körünmektidur. Bu mekteplerge bérilgen balilar, elwette, bundaq mekteplerde melum derijide bélim igisi bolup chiqishi mumkin, biraq ularning dini we étiqadida tartqan ziyini aldida bunchilik bélim héchnémige dal bolmaydu. U peqet hawayi hewestin ibaret bir nerse bolup qalidu, xalas. Ata- anilar pak balilirining qolini tutup dinning shenini ayaq asti qilidighan, muqeddes din'gha tene we haqaret bolidighan mekteplerge apirip béridu, andin uzun ötmeyla balidiki u pakliq napakliqqa, yaxshiliq yamanliqqa aylinidu. Aqiwette, bu mekteplerni qurghuchilarning meqsitige layiq bolup mektep püttüridu.

Ereb tilini yaxshi ögitish

öz ana tili pishshiq igelligendin kéyin, ereb tili öginish nahayiti muhim. Chünki ereb tili muqeddes dinimiz bilimlirining achquchidur. Hemmimizge melum bolghinidek, ereb tili quran kerim we hedis sheripning tilidur. Shunga peyghember eleyhissalam ereb tilini yaxshi igileshke righbetlendürgen we balilarning uni yaxshi igilishige köp ehmiyet bergenlikidin bedirde esirge chüshkenlerdin ularning musulman balilirigha oqushni we yézishni ögitishni ularning özini esirliktin qutuldurushning bedili bolushini telep qilip, ulardin her biri sahabilarning baliliridin onigha ereb tilini yaxshi ögitish shert qilin'ghan.

Chetel tilini yaxshi öginishke ilhamlandurush

bala ana tilini yaxshi öginip, quran hedistin birer bölek yad élip bolghandin kéyin, chetel tilini öginishi yaxshidur. Chünki chetel tilini bilish musulmanlarning düshmenlirining suyiqestlirini bilishke, uninggha taqabil turushqa yaki taqabil turidighan paaliyetlerni ongushluq élip bérishqa, ularning buzghunchiliqi, hiyle - mikriliridin saqlinishqa, ilghar téxnikilarni qollinip, musulmanlar üchün xizmet qilishqa paydisi bar. Peyghember eleyhissalam mekkidin medinige hijret qilip kelginide, til öginish yolini tutqan idi.

168/319 - zeyd ibni sabit reziyellahu enhuning mundaq dégenliki riwayet qilinidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem méni yehudiy yéziqi (suryani yéziqi) ni öginishke buyrup: allening nami bilen qesemki, men yehudiylarning (yeni yehudiy katiblarning) manga yézip bergen xétige ishench qilmaymen dédi. Shuning bilen men uni yérim ay ichide toluq we mukemmel öginip boldum. Shuningdin kéyin resulullah ulargha mektub yazmaqchi bolsa, men yézip bérettim. Ular resulullahqa mektub yazsa, unimu men oqup bérettim. (tirmizi: 2715)

özi qiziqidighan penni öginishige purset yaritip bérish

biz yuqirida zeyd ibni sabitning süryaniychini öginishke buyrulghandin kéyin, uni nahayiti tézla ögen'genlikini bayan qilip öttuq. Chünki peyghember eleyhissalam sahabilar tallap aldigha keltürgen bu balining iqtidarigha qarap, uninggha til öginishning asan toxtaydighanliqini jezim qilghandin kéyin, shundaq buyrighan. Dégendek, u bu tilni nahayiti tézla wayigha yetküzüp puxta igelligen.

Birining bélim élishining téz we astiliqi uning qizghinliqi we uning shu bélimni élishqa muwapiq bolushi bilen munasiwetliktur. Shunga selep alimlirimu bu yolni tutqan idi.

Öyde yaxshi bir kitabxanining bolushi we uning baligha bolghan tesiri

balining quran, hedis we til öginishi üchün öyde u qiziqidighan we paydilinidighan ilmiy we islamiy kutubxana, héch bolmighanda bir kitab qoyulidighan üstel bolushi kérek.

Semure ibni jundub reziyellahu enhu nurghunlighan hedislerning hemmisidin bir nusxidin - bir nusxidin jemlep oghli üchün qaldurghan. Ughli uningdin bashqilargha riwayet qilip bergen. Eslide semurening oghligha qaldurghini risale sheklide yollan'ghan hedisler idi.

Shéhit émam ibni teymiye yaki hesenulbenna kitabida öylerde kitab bolushning muhimliqini, özining "ösmürlerni islam terbiyiside xalis terbiyileshning eng janliq wesililiri" dégen risaliside tekitlep mundaq deydu: öyde az bolsimu kitabning bolushigha ehmiyet bérish, saqlinidighan kitablar islam tarixi, selep - salihlarning hayati, exlaq, hékmet, islamiy chaqiriqlar we shuninggha oxshash mesililer heqqide yézilghan kitablarni öz ichige élishi kérek. Öyde salametlik üchün kichik bir dora sanduqi saqlash zörür bolghinidek, eqillerni islah qilish üchün öyde kitabxanining bolushimu nahayiti muhimdur. Ata- anilar balilarning paydisi bolmighan, tutruqsiz kitablarni oqushgha biwasite qarshi pozitsiye bildürüsh arqiliq cheklimestin, belki uning ornigha balilarning diqqitini tartidighan paydiliq we qiziqarliq kitablarni élip bérish arqiliq tosush we bu kitablarni oqushqa qiziqturush kérek.

Balilargha tarixtiki salih alimlarning baliliq dewrliridiki bélim telep qilishqa ait ish- izlirini sözlep bérish

qisse we hékayiler balilarning diqqitini tartidu, ularning qiziqishini qozghaydu, qiziqarliq we yenggil bilinidu. Qisse we hékaye qilish bolsa, allah taalaning muqeddes kitabida qeyt qilin'ghan hékmetlik yolidin biridur. Shundaqla, bu yene peyghember eleyhissalamning ewlad terbiyileshte qollinishni tewsiye qilghan yollardin biridur. Balilar bundaq yol arqiliq terbiyilinishke érishelise, intayin paydiliq terbiyilesh wasitisidin birige érishken bolidu.

On ikkinchi bap. Saghlamliq we pakizliq jehettin yétildürüsh

shübhisizki, islam dini barliq insanlarning salametlikige alahide étibar bergen we uning yollirini éniq körsitip bergen dindur. Dinning nurghun belgilimiliri we rukinliri, buyruqliri asasen insan jismining saghlamliqini közde tutqan halda otturigha qoyulghandur. Insanning bedini insan üchün bir amanet bolghanliqi üchün, uni asrash we uning heqqini ada qilish wajiptur. Hetta uni dawalashni, yeni allah insan'gha teqdir qilip békitken késeldin ibaret teqdirni dawalash arqiliq saqaytishqa tirishishni allahtin shipaliq sorash bilen birge élip bérishqa buyridi.

4501/7476 - usame ibni sherik reziyellahu enhu peyghember sellallahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: dawalininglar, chünki alle ezze wejelle yaratqan herqandaq késellikning dawasini bille yaratqan, peqet bir késellikkila dawa yaratmighan, u bolsimu qériliqtur. (ebu dawut: 3855)

Birinchi, jismaniy jehettin yétildürüshning saghlamliqqa bolghan tesiri

bedenni chéniqturush balining jismining intayin küchlük bolushining asasliq sewebliridin biridurki, beden quwwiti küchlük bolghan balining késellikke qarshi turush küchimu küchlük bolidu. Allah bashqa bir sinaqni we bashqa bir musibetni irade qilmighanla bolsa, balining bedini késellikni özlikidin qobul qilmaydighan halda küchlük bolidu. Biz adette qandaqla bir doxturning aldigha barghinimizda, uning ten saghlamliqini saqlashqa bergen tewsiyiliridin peyghember eleyhissalamning bizge körsetken yolyoruqlirining neqeder toghra we hékmetlik ikenlikini hés qilalaymiz. Bizning su üzüsh, oq étish, at minish, yügürüsh we chélishishtek chéniqish we tenterbiye paaliyetlirining balining meniwiyitini béyitipla qalmay, uning ténining salamet bolushigha paydiliq ikenlikide köp toxtilishmizning hajiti yoq. Chünki bu hemmige omum bolghan uqumdur.

Miswak ishlitishke adetlendürüsh

peyghember eleyhissalamning miswak ishlitishni köp qétim tekitligenliki hemmimizge melumdur. Hetta u "eger ümmitimge tes kélip qalmisun démisem, ularni her namazda miswak ishlitishke buyrighan bolattim " dégen. Eger bala chishlirini chotkilashqa adetlense we uni dawamlashtursa, chishlarning chürüshi we shalang chiqishigha oxshighan nurghunlighan chish we éghiz késelliklirining aldini alghili bolidu. Yéngi tibabetchilik miswakning paydilirini, uning chishlarni tazilashta we chish miliklirini küchlendürüshte alahide rolgha ige ikenlikini ispatlidi. Erak derixidin we bashqa miswak qilishqa yaraydighan derexlerdin élinidighan miswak bahasi erzan bir matériyal bolup u ereb döletliride köptur. Émam newewiy sehih muslimning sherhiside chishni tazilash üchün erak derixidin bashqa nersilerni ishlitishningmu jaizliqi, chishni tazilaydighan héchnéme tépilmay qalghanda qolning barmaqliri we yaki qattiq rextke oxshash nersiler bilen tazilisimu bolidighanliqini qeyt qilghan. Muhim bolghini bala miswak ishlitishtin ibaret bu sünnetke adetlinishi we meyli qaysi usulda bolsun chishlirini tazilishi kéreklikini bilishi lazim.

Balining taziliqigha we tirnaqlirini élip turushqa ehmiyet bérish

taziliq islam erkanliridin bir ruknidur. Namaz oqumaqchi bolghan bala taharet élishi, namaz oquydighan yerning pak bolushigha diqqet qilishi we kiyimlerning pak bolushigha diqqet qilishi lazim. Bularning hemmisi bala yette yashqa kirgende qobul qilmisa buyrulidighan, on yashqa kirgichilikmu ada qilmisa urulidighan, namazni ada qilish üchün qilinidighan hazirliqlardur.

Yémek- ichmekte peyghember eleyhissalamning sünnetlirige egishishke yéteklesh

yuqirida bayan qilip ötken yémek - ichmek edepi toghrisidiki babta balining özining aldidin yéyishi, qollirini dastixanning hemme terepliride yügürtüp yürmesliki toghrisidiki edepliri bayan qilin'ghan idi. Eger bala tamaq yégen waqtida toyghan halda tamaq yémeslik sünnitige boysunsa, bedini we ichki ezalirigha yétidighan késelliklerdin saqlinishi üchün katta bir utuqqa érishken bolidu.

3288/5502 - miqdam ibni meidikerb reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning mundaq dégenlikini anglighanidim: adem balisining toymaydighan qorsiqidinmu yaman nerse yoq. Eslide adem

balisigha hayatini saqliyalighudek bir qanche loqma kupaye qilidu. Eger köprek yémise bolmaydighan bolup qalsa, qorsaqning üchtin birige taam yésun. Üchtin birige su ichsun we üchtin birini nepeslinishi üchün bosh qoysun!. (tirmizi: 2380)

3330/5578 - enes reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem su ichkende üch qétim tinip ichetti. Yene bir riwayette mundaq kelgen: peyghember sellellahu eleyhi wesellem: su ichkende ikki - üch qétim tinip ichish ussuzluqni obdan qanduridu, tenni saghlam qilidu we beden'ge asan singidu, dégen. (muslim: 2028)

balini ong terepni bésip uxlashqa adetlendürüsh

bundaq qilish musulmanlarning saghlamliqi üchün peyghember eleyhissalamning yolgha qoyup bergen körsetmisidur. Uning salametlik üchün nahayiti paydiliq terepliri bardur.

5728/9360 - bera ibni azib reziyellahu enhuma mundaq deydu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem manga: uxlash üchün yatmaqchi bolghiningda, namazgha taharet alghandek taharet alghin, andin ong teripingni bésip yatqin we: ”i alle! Ümid qilghan we sendin qorqqan halda özümni sanga tapshurdum, sanga yüzlendim, ishlirimni sanga hawale qildim we sanga tayandim. Sendin bashqa panahgahimmu yoq, qutuldurghuchimmu yoq. Men sen nazil qilghan kitabqa, sen ewetken peyghemberge iman éyttim “ dégin! Shuning bilen, sen shu kéchisi ölüp ketseng, iman bilen kétisen. Bu sözler séning shu kündiki eng axirqi sözüng bolsun dédi. Men (rawi): bu duani bera ibni azib reziyellahu enhumaning aldida qaytilap: sen ewetken elchi (resul)ge, dep oqughanidim. U: yaq, sen ewetken peyghember(nebiy)ge, dep oqu! Dédi. (buxari: 6311)

balining tebéy usulda dawalinishigha ehmiyet bérish

bedendiki ezalarni uwilash we mujush insan hayatning hemmisi mohtaj bolidighan bir ehwaldur. Bala ata- anisi yaki terbiyiligüchisining yéteklishi bilen bedenlirini mujup tutushni meshq qilip könidu. Shuning bilen, kelgüside esqatidighan bundaq bir yaxshi maharetni baliliqtin bashlapla yétildürgen bolidu. Peyghember eleyhissalam balilargha buni ögetken we özining mubarek bedinini mujutush arqiliq balilarni meshq qildurghan idi.

Xupten namizidin kéyinla uxlap, bamdat namizigha baldur turushqa adetlendürüsh

bala bamdat namizini waqtida ada qilishqa adetlinishi lazim. Bala baldur uxlighandila andin etisi seherde bamdat namizigha turalaydu. Uning ikkinchi küni seherde rohluq, janliq turushi üchün qan'ghudek uxlighan bolushi kérek. Qan'ghudek uxlishi üchün burun yétishi lazim. Ömer reziyellahu enhumu buninggha riaye qilghanliqi üchün xupten namizini peyghember eleyhissalam bilen bille oqushqa kélishtin burun balilirini uxlitip qoyatti.

Musulman baliliri dinning perzlirini ada qilishqa adetlinishi öz nöwitide ularni bedenni quwwetleydighan okségin bilen teminlinish pursitigimu ige qilidu. Buning bilen uning rohi namazda, jismi pak we paydiliq hawada quwwetlinidu. Chünki seher waqtida ökségin terkiwidiki zeretler tarqilidighan bolup, buninggha peqet seher turghan ademlerla érisheleydu. Tibbiy bélimler bu paydiliq gazning peqet we peqet seher waqtidila tarqilidighanliqini, uning bedendiki hüjeyrilerning herikitini janlanduridighanliqini, shundaqla köpligen késellik üchün shipaliq roli barliqini ispatlimaqta. Démek, bu paydiliq zeret gaz seher turghan her bir janliq üchün paydiliq bolghinidek, balilardek ösüp yétiliwatqan yash notilar üchün

téximu paydiliq bolghan quwetlendürgüchi küchtur.

Yuqumluq késili bar balilardin yiraq tutushqa diqqet qilish

peyghember eleyhissalam yuqumluq késelge giriptar bolghan kishilerning insanlar toplinidighan yerlerge kelmesliki we ularni héchbir kishining ziyaret qilmasliqini pütkül ümmetning chong - kichik, er- ayal hemmisige jakarlighanidi. Kichik yashtiki balilarning bezilirige yuqumluq késel yuqup qalidu, shundaq bolup qalghan ehwalda ata- anilar yaki balining késilini baqquchilar qoshnilar we xish-eqribalirining, tonushlirining yénigha ziyaret üchün barghanda, balilarni élip barmasliqi lazim. Shundaqla, ularmu balining bu késilini yoqlap kelmesliki lazim. Bundaq qilish cheklinidu. Shuningdek, yene ata- ana bolghuchilar yuqumluq késel bolup qalghan balisini bashqa baliliridinmu ayrishi kérek. Bundaq qilghanda baligha rohiy jehettin azab bolmasliqi üchün uninggha peyghember eleyhissalamning shundaq qilishqa buyrighanliqi musulmanlarning balilirining peyghember eleyhissalamni söyidighanliqi, uninggha itaet qilidighanliqi we uning dewitini qobul qilidighanliqi toghrisida nesihet qilishi kérek. Bundaq qilish balining buni qobul qilishi üchün téximu paydiliqtur.

Balilargha hesetxorning közi we jinning ziyankeshlikidin saqlinidighan dualarni oqush

bundaq démide bilen dawalash usulini peyghember eleyhissalam peqet balilar üchün qollan'ghan bolup, bu, peyghember eleyhissalamning balilarning salametliki we saghlamliqini asrashtiki asaslarning biridur. Peyghember eleyhissalam bu usulni qollinipla qalmay, yene ata- anilarnimu shundaq qilishqa buyrighan.

4545/7564 - ubeyd ibni rifae zurqiy riwayet qiliduki, esmai binti umeys reziyellahu enha mundaq dégen: men peyghember sellallahu eleyhi wesellemge: i resulullah! Jeiferning perzentlirige bek téz köz tégidu, ulargha dem saldurup qoysam bolamdu? Dégenidim, peyghember eleyhissalam: hee, nawada teqdirning aldigha ötidighan bir nerse bolidighan bolsa, köz choqum ötüp ketken bolatti, dédi. (tirmizi: 2059)

4558/7584 - ibni abbas reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: köz tégish heqtur, nawada teqdirning aldigha ötüp kétidighan bir nerse bolidighan bolsa idi, köz ötüp ketken bolatti. (köz tegken kishini dawalash meqsiti bilen) silerdin ghusli qilip suyini bérish telep qilinsa, ghusli qilip béringlar. (muslim: 2188)

ikkinchi, peyghember eleyhissalamning dawalash yolliri

peyghember eleyhissalamning aghrip qalghan balilarni dawalashtiki eng asasliq dawalash usulliri qaysilar? Bu yerde biz peyghember eleyhissalamning dawalashqa ait körsetmiliridin töwendikilerni bayan qilimiz.

1- késel balini tézdin dawalash. Bala késel bolghanda, uni tézdin doxturgha körsitish késelning aghriqini yenggillitish we éghirlap kétishning aldini élishta muhim rol oynaydu, hetta bu eng halqiliq bir basquch hésablinidu. Köpligen késellerning éghirlap kétishi yaki yaman aqiwetke yüzlinishi késel balini doxturgha élip bérishta kéchikkenliktin kélip chiqidu. Shuning üchün, peyghember eleyhissalam bizge balini dawalashqa aldirashqa buyruydu.

5370/8810 - aishe reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: usame ishikning bosughusida téyilip kétip, yüzi yérilip ketti we qan éqishqa bashlidi. Uni körgen peyghember sellallahu eleyhi wesellem (manga): uning yüzini sürtiwetkin!

Dédi. Men qandin seskinip, uninggha yéqin baralmidim. Shuning bilen, peyghember sellallahu eleyhi wesellem özi yéqinlap keldi we yüzidiki qanni sümürüp, sirtqa tükürdi. Andin: eger usame qiz bolup qalghan bolsa, men uni chirayliq yasandurup qoyattim, hetta yatliq bolghandimu barliq xirajitini kötürgen bolattim, dédi. (ibni maje: 1976)

2 - késel balini yoqlash. Késel bolup qalghan balini yoqlash bala üchün rohiy jehettin dawalash roligha igidur. Balining rohi kötürilidighan bolghachqa, buning bilen balining késelge qarshi küchi ashidu. Bala özini yoqlap kelgüchiler bilen sözlishishke bashlaydu, eger bu yoqlash baligha dua qilish bilen hemrah bolidighan ish bolsa, yaxshiliq üstige yaxshiliq bolghan bolidu. Biz aldinqi bir bapta peyghember eleyhissalamning aghrip qalghan bir yehudiy balini yoqlap bérip, uni iman éytishqa dewet qilghanliqini, shuning bilen balining iman éytqanliqini, andin peyghember eleyhissalamning uni dozaqtin qutuldurghan allahqa shükürler bolsun dégenlikini bayan qilip ötken iduq. Peyghember eleyhissalam hayat waqtida, késel bolghan bala meyli musulmanning yaki kafirning balisi bolsun, hemmisini yoqlaytti. Bu peyghember eleyhissalamning balilarning meniwiyitining quwwetlinishige qanchilik derijide ehmiyet bergenlikining delilidur.

3- ud hindi bilen dawalash.

4531/7532 - ummu qeys reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: oghlumning géli aghrip qalghanidi, barmaq bilen noqup dawalash usulida dawalatqandin kéyin, oghlumni élip peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénigha kirgen idim, peyghember eleyhissalam: qachan'ghiche baliliringlarning géligha barmaq tiqip noquysiler? Siler uni mushu ud hindi (quste) bilen dawalanglar, ud hindi yette xil aghriqqa, jümlidin kökrek perde yallughigha dawa bolidu, gal aghriqigha burnidin, kökrek perde yallughigha éghizdin témitilidu dédi. Zuhri mundaq deydu: peyghember eleyhissalam bizge ikkini bayan qilip, beshini bayan qilmidi. (buxari: 5713)

4- qan élish we sürge ichürüsh arqiliq dawalash.

4507/ 7485 - ebu kebshe enmariy reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem béshidin we ikki taghiqining otturisidin qan alduratti we: mushundaq (buzuq) qanlarni alduruwetken kishi késel bolup qalghan chaghda, bashqa nersiler bilen dawalanmisimu bolidu deytti. (ebu dawut: 3859)

4509/7488 - ibni ömer reziyellahu enhuma nafiqa mundaq dégen: ey nafi! Qan élip qoyidighan ademdin birni tépip kelgin, qan bésimim örlep ketti. Qan alghuchi yash adem bolsun, qéri yaki kichik bala bolmisun. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem bizge mundaq dégenidi: nashta qilmay turup qan aldurush eng paydiliqtur, u eqilni ashuridu, este tutush qabiliyitini östüridu. Kimki qan aldurmaqchi bolsa, peyshenbe küni allening namini atap aldursun, jüme, shenbe we yekshenbe künliride qan aldurmanglar. Düshenbe, seyshenbe künliri aldurunglar, charshenbe küni aldurmanglar. Chünki u künde eyyub eleyhissalam késelge mubtila bolghan. Maxaw késili bilen aq késel charshenbe küni yaki charshenbe kéchisi peyda bolidu. (ibni maje: 3863)

5- dua we dem sélish bilen dawalash.

4520/7511 - nafitin riwayet qiliniduki, abdullah ibni ömer reziyellahu enhuma yüzige chiqqan bir késellik sewebidin daghlan'ghan we chayan chéqiwalghanliqi

sewebidin dem saldurghan. (malik: 1691)

4547/7567 - peyghember sellallahu eleyhi wesellemning ayali ummu seleme reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: peyghember eleyhissalam bir dédikimning chirayining sarghiyip ketkenlikini körüp: uninggha köz tégiptu, dem saldurunglar dédi. (muslim:2197)

4546/7566 - enes reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: (peyghember sellallahu eleyhi wesellem teripidin) bizge chayan chéqiwalghanda, yiringdap qalghanda we köz tegkende dem sélishqa ruxset qilindi. (muslim: 2196)

6- baligha quran yaki hedistin bolmighan herqandaq bir nersini ésishning haramliqi. Köz tégishtin saqlaydu dep qarap köz munchaq qatarliq herqandaq nersilerni asqan kishilerni, u kishiler nawada peyghember eleyhissalamning chekligenlikini bilip asqan bolsa, ularning bu emelining shérik emelge kiridighanliqini höküm qilishqa bolidu.

Peyghember eleyhissalam hayat waqtida, balilargha birer musibetning yétishidin qorqup, uninggha bir nerse asidighan we bu, uni saqlaydu, dep qarap, balilarning yürikide ensizlik peyda qilidighan ishlarni qilishtin chekligen.

On üchinchi bap. Balining jinsiy közqarishini toghrilash

islam dini insanning allah yaratqan tebiitige we xarakter xususiyetlirige uyghundur. U insan balilirining herqaysi jehette teng we etrapliq yétilishige, herqandaq ishta heddidin ashurwetmey normal bolushqa, uyghun bolghinidin töwen bolup qalmasliqqa étibar béridighan dindur. Allah taala mexluqatlirning nesillinip dawam qilishi üchün ularning tebiitide jinsiy istek tuyghusini yaratqan. Allah uning insan bedinide yétilishi, balining törilishige sewebchi bolushi üchün insanning jinsiy shehwitining yétilishini melum bir mezgilge ayridi. Büyük islam dini bu mezgil üchün mexsus bir nizam békitti. Insan ashu belgilime boyiche hésab béridighan yéshigha yetkende, bu heqtiki emelliridin hésab béridighan mesuliyetni üstige alidu. Islam dini balining insan tebiitidiki bu tebéy pitretke toghra muamile qilalaydighan, uning belgilen'gen chek- chégraliridin ötüp ketmeydighan, uni allahning buyrighinigha layiq yaxshi hel qilalaydighan bolushi üchün nahayiti güzel we kishining tebiitige mas qaide - qanunlarni otturigha qoydi. Peyghember eleyhissalam özining buyruqliri we tewsiyeliride bu nuqtigha alahide ehmiyet bérip, balilarning bu heqte saghlam ang we toghra bir terep qilalaydighan iqtidarini yétildürüshke körsetmilerni bergen.

Saghlam jinsi köz qarashni turghuzushta balida yitildürüsh zörör bolghan adetler we tedbirler

1)herqandaq yerge kirish üchün ijazet sorash

bala köpligen waqtini öyde ötküzidu, u hujridin bu hujrigha chépip yürüydu. Shunga uning üchün her bir hujrigha kirishke ijazet sorash éghir kélidighan ishtur. Shunga biz quran kerimni baligha hujrigha kirishte ijazet sorashni basquchlargha bölüp telim bérish üchün, kichik yashtiki balilargha aldi bilen bamdat namizidin burun, chüshlük uyqu waqti we xupten namizining waqtidin kéyin ijazet sorap kirishke buyrighan. Mulahize yürgüzginimizde, del bu waqitlarning ata- anilarning öz hujrigha kirip aram éliwatqan waqitliri ikenliki melum bolidu. Hetta bala balaghet yéshigha yéqinlashqanda, ularning ata- anilirining hujrilirining ishikliri yépiqliq bolghan herqandaq ehwalda ijazetsiz kirmeslikke buyruydu. Allah quran

kerimde mundaq deydu: "i möiminler! Silerning qulliringlar, chöriliringlar we ichinglardiki balaghetke yetmigen balilar namaz bamdattin burun, chüshte (uxlash üchün) kiyiminglarni salghan chéghinglarda we xuptendin kéyin (mushundaq) üch waqitta (yéninglargha kirse) silerdin ijazet sorisun, (bu) üch waqit silerning ewritinglar (échilip qalidighan waqittur), bu üch waqittin bashqa waqitlarda (ular silerge kirse) silergimu, ularghimu héch gunah bolmaydu, siler bir biringlar bilen bérish - kélish qilip turisiler, allah silerge ayetlerni (yeni sheriet ehkamlirini) ene shundaq bayan qilidu, allah hemmini bilgüchidur, hékmet bilen ish qilghuchidur."(süre nur 58- ayet)

bu üch waqitning hemmisi xizmetchiler we eqil kirip qalghan balilarning ailisidikilerning ewret ezalirini körüp qalmasliqi üchün ijazetsiz kirish cheklen'gen waqitlardur. Köpligen insanlar ailidiki hayatida xizmetchiler we kichik balilarning özlirining ewretlirini körüp qélishidin ihtiyat qilishqa sel qaraydu, emeliyette bu exlaq nuqtisidin élip éytqanda, nahayiti bir nachar qiliqtur. Yene köpligen kishiler kichik balilar bu nersilerni bilmeydu, bilsimu diqqet qilmaydu, dep sel qaraydu. Emeliyette, psixologiye alimliri özlirining uzun mezgillik tetqiqatidin kéyin balilarning kichik waqtida közi chüshüp qalghan bezi menzirilerni hayatining axirighiche untup qalmay köz aldigha keltüreleydighanliqini, hetta ularni dawalash mumkin bolmaydighan esebiy telwe bir rohiy késellikke mubtila qilidighanliqini otturigha qoyushmaqta. Shunisi éniqki, her qandaq ata- ana bolghuchi perzentlirining késel bolushini, bolupmu, meniwiyettiki u xil yaman késel bolushini hergizmu xalimaydu, elwette. Chünki késellerning eng tes dawalinidighan késelliri rohiy késellikidur. Insanlarning yol bashchisi bolghan peyghember eleyhissalam shu seweblerdin ümmitige paydiliq bolghan yollarni aldin körsetken.

Bizning ata- anilargha qilidighan tewsiyemiz shuki, ata- anilar balilarning ippetlik bolushi, yaman aqiwetlerning kélip chiqmasliqi, peyghember eleyhissalamning buyruqigha boysun'ghan bolushliri üchün ewladliri aldida her zaman ewretlirini orap yürüshi lazimdur. Buni eqliy iqtidarimiz meyli qobul qilsun yaki qilmisun, peyghember eleyhissalamning buyruqida choqum hékmet bardur.

2)balini namehremge qarimasliqqa we ewritini saqlashqa adetlendürüsh

köz bolsa, insanning tashqi dunyani köridighan eynikidur. Balilarning körgenliri ularning zéhnige, nepsige we xatirsige tézlikte tesir qilidu, eger bala, xuddi teqwadar bala abdullah testeri uxlashtin ilgiri allah méni körüp turidu, allah manga qarap turidu, allah men bilen bille , déginidek deydighan bala bolsa, allahning uni körüp turidighanliqini her zaman éside saqlap, qarimasliqqa tégishlik nersilerdin közini yighalaydighan adetni yétildürse, imanning heqiqitining lezzitini tétiyalaydu. Bala bezide untup qalghanliqtin, bezide perwasizliqtin we bezide heweslen'genliktin qizlar terepke qarap qalidu. Peyghember eleyhissalam bundaq ehwalgha qarita qandaq yolyoruq bergen?

Émam buxari, tirmizi we ebudawud abdullah ibni abbas reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: pezil ibni abbas peyghembe r eleyhissalamgha hemrah idi, xesemelik bir ayal uningdin petiwa sorash üchün keldi, shuning bilen pezl u ayalgha qarashqa bashlidi. U ayalmu pezilge qarashqa bashlighanda, peyghember eleyhissalam pezilning yüzini bashqa yaqqa buriwetti.

Balilarning jinsiy hewisining normaldin burun yétilip qalmasliqi üchün

balilarni her zaman namehremlerdin köz yighishqa adetlendürüsh kérek. Emma ewretni yépishni bolsa, bala namaz oqushni bashlash bilen öginidu. Chünki bala namaz oqushqa bashlighanda ewretlirini toluq yépip oqush telep qilinidu. Buning bilen qiz yaki oghul kichikidin bashlapla ewritini yépishqa adetlinidu. Buning bilen bala ewretlirini qoghdighan halda chong bolidu.

3)balilarning yataqlirini ayrish

bundaq qilish - balining jinis ayrimisi köz qarishini tiklesh, uning bashqa bir yaman shekilde tereqqiy qilip qalmasliqi üchün yolgha qoyulghan muhim amildur. Dunyadiki her qandaq bir ilghar qanunlarmu uningdek ehmiyetlik we ünümlük emestur. Buni allahning peyghembiri muhemmed eleyhissalam utturigha qoyghandur.

Ebudawudtin qilin'ghan riwayette peyghember eleyhissalam : "ewladinglarni yette yashqa kirgende namaz oqushqa buyrunglar, on yashqa kirgichilikmu oqumisa urunglar we yataqlirini ayriwétinglar" dégen. Démek, ularning yataqlirining arisi on yashqa kirgende ayrilidu, chünki bu yashlardin bashlap, ularda jinsiy hewes tedrijiy shekillinishke bashlaydu, undaqta ularning ayrilishi qaysi shekilde bolidu? Ularning ayrilishi bir kariwatta, bir yotqanda yétishtin, bir kariwatta ayrim ayrim ikki yotqanda yétish yaki ayrim karwat ayrim yotqanda yétishtek usul bilen ayrilidu. Ularning yatqan yéri qanche yiraq bolsa, shunche yaxshidur. Yataqlar ayrilidu, chünki ellame shah weliyullah eddhelewi mundaq deydu: bu yashtiki balilarda jinsiy hewes uqumi shekillinishke bashlaydu, ularning bir töshekte yétishi ularda binormal heweslerni oyghitip qoyushi mumkin, shunga bundaq buzulushning aldini élish zörürdur. Démek, bir orunda yétish balilarni binormal jinsiy heweske, uningdin tereqqiy qilip yoldin ézishqa, jinsiy hewisini normalsiz usulda qandurushni izlesh yoligha qarap tereqqiy qilishqa élip baridu. Bundaq ehwalarni belki ata- anilar taza dégendek hés qilip bolalmaydu, shuning bilen, peyghember eleyhissalamning yuqiriqi buyruqining h é kmitini chüshenmigenlikning yaki buyruqigha sus qarighanliqning éghir aqiwitige qalidu. Chünki peyghember eleyhissalam héchqandaq bir sözni öz xahishi boyiche sözlimeydu.

4)balini ong yénini bésip yétishqa adetlendürüsh

peyghember eleyhissalamning sünitige egiship, ong yénini bésip yétish yaxshi adetlerdindur. Nawada insan peyghember eleyhissalamning düm yétish (yeni qorsiqini yerge chaplap yétish) sheytanning yétishidur, déginidek cheklimisidin tosalmay, düm yatsa, jinsiy ezasining chingqilishi we shehwitining olghiyishigha sewebkar bolidu, shunga balilar yéniche yatmay düm yatqanda, ata- anilar balilargha bundaq shekilde yétishtin peyghember eleyhissalamning tosqanliqini, düm yétishning nurghunlighan késelliklerning kélip chiqishigha sewebchi bolidighanliqini, barliq doxturlarmu bundaq yétishning ziyanliq ikenlikini sözleydighanliqini chüshendürüsh kérek.

5)bashqa jinsliqlar bilen arilishish we shehwitini qozghaydighan ishlardin yiraq qilish

hazirqi zamandiki musulmanlarning imani susraq bolup, köp sandiki musulmanlar mesjidlerdiki xutbilerge qulaq sélishning ornigha yawrupaning zamaniwiy chaqiriqigha awaz qoshushni ela bilidu. Hem balilarning yawrupaning terbiye ssitémisida terbiyilinishini zamanning telipi depla chüshinidu. Epsuski, köpligen islam döletliri maarip tüzülmiside mushu yolni tutup oghul - qizlarni

birlikte oquydighan qildi. Éniqki, bu jemiyetni buzush we kelgüsidiki ewladlarning özgichilikini yoq qilishtur.

6)eqlige yetken baligha ghuslining perz we sünnetlirini ögitish

bala balaghetke yétishqa az qalghanda, ata- ana baligha ghusul qilishning shertliri we usullirini ögitishi, hem ulargha uning néme üchünlikini chüshendürüshi, ihtilam bolghanda, ihtilam süyining renggi we alametlirini, heyiz we uning reng alametlirini oghul- qizlargha ular chüshineleydighan usulda chüshendürüsh kérek. Ata bolghuchi oghligha, ana bolghuchi qizigha balaghetke yetkende bolidighan alametlerning, bu alametlerning sheri hökümlirining, shuningdin kéyin qilishqa tégishlik ishlar we üstige alidighan mejburiyetlerning némilikini fiqhi kitabi boyiche chüshendürüshi lazim yaki oqup bersimu bolidu. Ulargha yene balaghetke yetken bala bir mukemmel insan süpiti bilen allah taalaning bendilirining qilishini buyrighan we chekligen ishlirining mesuliyitidin sorilidighanliqi, balaghetke yetken haman ikki perishte xas uning üchünla békitilip, uning barliq ish - emellirini yézishqa bashlaydighanliqi, shuning üchün, yaxshi emellik insan bolushqa tirishish kéreklikini chüshendürüsh lazim.

7)eqlige yetken baligha "nur sürisi" ning bash teripini yadlatquzush we uning menisini chüshendürüsh

bala on yashqa kirgende, u bashqa qérindashliridin ayrilip yatidu. Bu del balining jinsiy alametlirining ashkariliniwatqan waqtidur. Bu chaghda ata- anilar ularning tebiitige islamning telipi boyiche yaman yoldin yiraq qilidighan sheri hökümlerni, ayet hedislerni singdürüsh arqiliq ularning éngigha yaman xiyallarning kirip qélishidin saqlash kérek.

Selep- salihlar perzentilirini yaman yoldin tosash üchün baliligha "nur sürisi" ning bash teripini sherhilep chüshendüretti we oghul - qizlarning balaghet yéshidiki ishlarni bir terep qilishigha yéqindin hemdemde bolatti.

8)eqlige yetken baligha jinsiy mesililerni bildürüsh we ularni zina yoligha kirip qilishtin cheklesh

biz yuqirida balilar üchün ögitilishi zörür bolghan mesililerni ögitish bilen birge "nur sürisi" ni sherhilep bérish kéreklikini, ghuslining perz, sünnet hem shertlirini ögitish kéreklikini bayan qilduq. Emdi biz bu xildiki terbiyelerimizning ünümlük élip bérilishi üchün, bala yashawatqan aile muhiti we jemiyet, dölet muhitigha qarishimiz lazim. Mesilen, exlaqqa ehmiyet bermeydighan bir yerde yashighan baligha terbiye qilmaqchi bolghanda, choqum uni zinadin yiraqlashturidighan we zinaning ziyinini éniq chüshinishlik qilip terbye qilishi lazim.

133/240 - ebu umamening mundaq dégenliki riwayet qilinidu: qureysh qebilisidin bir yigit peyghember sellellahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip: i allening resuli! Manga zina qilishqa ruxset qilsang, dédi. Etrapta turghanlar kélip: mang, mang! Dep heydiwetti. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem uninggha: yéqin kelgin! Dédi. U keldi. Anangning zina qilishini yaqturamsen? Allening nami bilen qesemki, alle méni sanga pida qiliwetsun, yaqturmaymen. Bashqilarmu xuddi sendek anilirining zina qilishini yaqturmaydu. Undaqta, qizingning zina qilishini yaqturamsen? Allening nami bilen qesemki, alle méni sanga pida qiliwetsun, yaqturmaymen. Bashqilarmu xuddi sendek qizlirining zina qilishini yaqturmaydu. Undaqta, hemshirengning zina qilishini yaqturamsen? Allening nami bilen qesemki, alle méni sanga pida qiliwetsun, yaqturmaymen.

Bashqilarmu xuddi sendek hemshirilirining zina qilishini yaqturmaydu. Undaqta, hamma achangning zina qilishini yaqturamsen? Allening nami bilen qesemki, alle méni sanga pida qiliwetsun, yaqturmaymen. Bashqilarmu xuddi sendek hamma achilirining zina qilishini yaqturmaydu, - dédi. Andin qolini uning köksige qoyup turup: i alle! Buning gunahini kechürgin, qelbini pak qilghin, ewritini haramdin saqlighin! Dédi. Shuningdin kéyin, u yigit haramgha qarimaydighan boldi. (ehmed: ;21708 elkebir)

ata- ana yene zina qilghuchilargha bérilidighan hed jazasini balilargha bildüridu.

9)bek chong bolup kétishtin burun öylesh

ata - anilarning üstidiki perzent heqlirining eng axirqisi oghullarni diyanetlik we exlaqliq yaxshi yerdin öylep qoyush, qizlarnimu diyanetlik exlaqliq yaxshi yerlerge yatliq qilishtin ibarettur.

Iqtisadiy qiyinchiliqni yaki balilarning bezibir tenteklikidin narazi bolghanliqini baha qilip, ularning öylinish yaki yatliq bolush ishlirigha ehmiyet bermigen her qandaq ata - ana islam nezeride chong xataliq ötküzgen bolidu. Balilarning toy ishlirini béjirish ata - anilarning üstidiki mesuliyettur. Bu mesuliyetni unutqan ata - anilar allahning aldida perzent heqlirini zaya qilghanliq gunahi bilen jawabkarliqqa tartilidu.

Qiz - oghullarning toy ishlirini bir kün bolsimu burunraq ijra qilish shunchilik köp yaxshidur. Chünki qiz - oghullar turmush qorush arqiliq özlirini yaman ishlargha bérilishtin tizginlep qalalaydu. Hemde ular ata - anilirining qedrige burunraq yétidu we ularning singdürgen ejir - méhnetlirini qayturushqa tirishidu.

2485/ 4136 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: diyaniti we exlaqi silerni memnun qilghudek birer kishi silerdin qiz sorap kelse, qizinglarni uninggha yatliq qilinglar. Eger undaq qilmisanglar, netijide, yer yüzide tügetküsiz pitne - pasat térilidu. (tirmizi1084)

hazirqi zamanda chong bolup nikahlinishning yaxshiliqi toghrisida qandaq neziriyiler otturigha qoyulishtin qetiynezer, chong bolup nikahlinishning yaman terepliri uning artuqchiliqidin üstün kélidu. Nawada burun nikah qilishqa ata - anilarning yardimi we nikahlanmaqchi bolghan öz kespi bilen shughullinishi hemrah bolsa, bu chaghdiki baldur nikah nahayiti yaxshi bolidu. Nikahlinish yéshigha yetken yashlarning waqtida nikahlanmay, yéshining chongiyip kétishi bolsa, ijtimaiy hayattiki bir yaman illettur.

بسم الله الرحمن الرحيم

on ikkinchi bölüm. Islam iqtisadshunasliqi

birinchi bap. Islam iqtisad chüshenjisining menbii

islam dini jahiliyet mepkurisining tedriji tereqqiyat mehsuli, muhemmed eleyhissalam qurup chiqqan islam jemiyti jahalet dewrining qalduqi, dégüchiler heqiqeten adashquchilardur. Her qandaq bir tereqqiyat eslidin tedriji tereqqiy qilidu. Shunga kona bilen yéngini héchqandaq perqi yoq dégüchilerning héchqandaq ilmiy asasi yoq. Islam étiqadi we kishilik qimmet qarishi toghrisida mulahize yürgüzgen adem shek shübhisiz halda islam dinining jahalet dwri bilen héchqandaq munasiwiti yoqluqini hés qilalaydu. Jahiliyet dewrining qalduqliri quran kerim nazil bolghan haman wetweriki chiqip ketti. Mesilen: jazanixorluq halal idi. Töwendiki ayet nazil bolupla haramgha aylinip ketti.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ (278)

"i iman éytqan kishiler! (heqiqiy) mömin bolsanglar, allah (ning emrige muxalipetchilik) qilishtin saqlininglar, (kishilerning zimmiside) qélip qalghan jazanini! (yeni ösümni) almanglar" (beqer sürisi 278 -ayet)

qimar öynash halal idi, munu ayet nazil bolupla haram qilindi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (90)

"i möminler! Haraq échish, qimar oynash, butlar (yeni chuqunush üchün tiklen'gen tashlar) ghachoqunush, pal oqliri bilen pal sélish sheytanning ishi, paskina qiliqlardur. Bextke érishishinglar üchün sheytanning ishidin yiraq bolunglar. " (maide sürisi 90 -ayet)

nawada islam iqtisadiy, ijtimaiy qatarliq sahelerde jahiliyet dewridin tereqqi qilghan bolsa, hergizmu bashqilar teripidin qizghin qarshi élinmighan bolatti. Peyghember eleyhissalam "siler mendin kiyin mining sünnitimge we toghra yolda mangghuchi xulepai rashidilarning sünnitige egishinglar" digenliki üchün biz bu timida söz achqanda aldi bilen xulepai rashidinler dewri heqqide qisqiche toxtulup ötimiz. Xulepai rashidinlarning neziridiki iqtisad tüzülmisige murajiet qilghuchilar chuqum quran we sünnettin qanaetlinerlik jawabqa érisheleydu.

" quran kerim "

" quran kerim " resulullah sellellahu eleyhi wesellemge nazil bolghan chaghda, sahabilar iman éytip pikri we emeliyet jehettin " quran kerim "ning asasi prinsipini boylap heriket qilishqa bashlidi hemde " quran kerim " ning tepekkur déngizidin eqil durdanlirini térip dadil qedem bilen algha ilgirileshke bashlidi. Sahabilar shuninggha qetiy ishinettiki " quran kerim " ni boylap mangghan adem choqum toghra yol tépip dunya we axiretning bext saaditini qolgha keltüreleytti. Qarshiliq qilghuchilar azghunluqqa, xaru zarliqqa duchar bolup, zawalliqa yüz

tutatti. Shunga ular her qandaq bir qiyinchiliqqa duch kelse, derhal " quran kerim " ge murajiet qilatti. Hetta ulargha " quran kerim " ning bunchilik tesir körstishi bir tereptin ularning" quran kerim "ning ölmes bir heqiqet ikenlikini heqiqiy bir möjize ikenlikini tonup yetkenlikide bolsa, yene bir terepitin pikir yürgüzüsh arqiliq hés qilghanliqida idi.

Sahabilar, bolupmu ebu bekri, ömer, osman we eli reziyellahu enhum qatarliq meshhursahabilar barliq ishlirida " quran kerim " ning rohigha uyghun ish körgenliktin allah ulardin razi bolup, ulargha nazu németlik jennetlerni ata qilghan. Ular töwendiki ayetlerni oqughandin kéyin, uni özlirige destur qiliwaldi.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُلُواْ مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُواْ لِلّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (172) إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (173)

"i möminler! Biz silerni riziqlandurghan halal nersilerdin yenglar, eger allahqila ibadet qilidighan bolsanglar, allahqa (yeni allahning heddi hésabsiz németlirige)shükür qilinglar. Allah silerge özi ölüp qalghan haywanni, qanni, choshqa göshini allahtin gheyrining (yeni butlarning) nami éytilip boghuzlan'ghan haywanni yéyishni haram qildi. Kimki öz ixtiyariche emes, ilajisizliqtin (yuqiriqi haram qilin'ghan nersilerdin) hayatini saqlap qalghudek yése, uninggha héch gunah bolmaydu. Allah nahayiti meghpiret qilghuchidur, nahayiti méhribandur." (beqer sürisi 172 - 173 - ayetler)

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَن تَسْتَقْسِمُواْ بِالأَزْلاَمِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن دِينِكُمْ فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِّإِثْمٍ فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (3)

" silerge özi ölüp qalghan haywan, qan, choshqa göshi, allahtin gheyrining (yeni butlarning) nami tilgha élinip boghuzlan'ghan haywan, urup öltürülgen haywan, (igizdin)yéqilip ölgen haywan, (haywanlar teripidin) üsüp öltürülgen haywan, yirtquch haywanlar yérip öltürüp yégen haywan (ning göshini yéyish) haram qilindi. Lékin(yuqiriqi besh türlük haywandin jéni chiqmighan chaghda) boghuzlighanliringlar halal bolidu. Hemde butlargha élip bérilip uning yénida boghuzlan'ghan haywanlar haram qilindi" (maide sürisi 3 - ayet)

töwende sahabilarning mezkur ayetlerni qanun destur qiliwalghanliqi heqqide birqanche misal keltürülidu.

Ömer ibni xettab reziyellahu enhu ezer beyjanda torushluq qoshunigha mundaq dep mektup yazghan: "uqushumche siler yémek ichmekliri bilen kiyim kécheklirige ölük (haram) arilashqan bir zéminda yashawétipsiler, undaq bolghan iken halal bolmighan nersilerni hergiz yémenglar" ömer ibni xettab, utbe ibni merqedni islam dölitining chégrisidin ötüp tijaret qilidighan ehl herb sodilgerliridin öshre zakat yighidighan xadim qilip teyinligende, utbe medine munewwerediki dölet xézinisigha 40000 dirhem haraqning öshrisini ewetken.

Ömer reziyellahu enhu uninggha kayip mundaq dep mektub yazghan: sen eng heqiqetperwer muhajir turup, manga haraqning öshre zakatlirini ewetipsen. Allah bilen qesemki bundin kéyin séni héch qandaq bir xizmetke teyinlimeymen." ömer reziyellahu enhu buni hemme ademge xewer qilip, utbening ewetken mallirini qobul qilmighan. Ömer ibni xettab reziyellahu enhu, semure ibni jundub reziyellahu enhuning kapirlarning haraq, tönggüzliridin öshre zakat yighiwatqanliqidin xewer tapqandin kéyin: " iraq xizmetchimiz semurege allah lenet qilsunki, musulmanlarning oljisigha özimu, pulimu haram bolghan haraq bilen töngguzning pulini arilashturiwetti." dégen.

Eli reziyellahu enhu kufide " zerare " digen bir qishlaqtin ötüp kétiwétip, u qishlaqta haraq sétwatqanliqini bilip qalidu-de bashqilardin: "bu qishlaqqa qandaq barghili bolidu " , dep soraydu. Bashqilar babuljisrdin barghili bolidu , deydu. Bireylen: " i emirulmöminin! Sizge biz kéme élip kélip sizni qishlaqqa yetküzüp quyayli " dégende, eli reziyellahu enhu: "bu zomigerlik, bizning zomigerlik qilishqa héchqandaq heqqimiz yoq, shunga biz babuljisrigha piyade bérishimiz kérek" dep, u yerge piyade baridu- de kishilerge buyrup bu qishlaqni köydürüwétidu.

Xulepai rashidinlar bizge oxshash tetür jöylüp : " haraq, tönggüz, özi ölüp qalghan haywan, qan qatarliqlar.... Bayliq, buni weyran qilish, milliy igilikni weyran qilish, milliy igilikni weyran qilish, maddiy iqtisadni weyran qilghanliq " démigen idi. Chünki ularning iqtisad toghrisidiki közqarshi pütünley " quran kerim "ge asaslan'ghan bolghachqa mentiqqe uyghun idi. Uning üstige ular pulattek delil ispatlar turuqluq öz meyliche ijtihad qilimiz, dep aware bolmaytti.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ* فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ فَأْذَنُواْ بِحَرْبٍ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لاَ تَظْلِمُونَ وَلاَ تُظْلَمُونَ (279)

" i iman éytqan kishler! (heqiqiy) mömin bolsanglar, allah (ning emrige muxalipetchilik) qilishtin saqlininglar, (kishilerning zimmisida) qélip qalghan jazanini(yeni ösümni) almanglar, eger undaq qilsanglar, bilinglarki, allah we uning resuli silerge urush élan qildu, eger (jazane qilishtin) tewbe qilsanglar, (qerz bergen)sermayenglar özenglargha qaytidu, bashqilarni ziyan tartquzmaysiler, özenglermu ziyan tartmaysiler." (beqer sürisi 278- 279- ayetler)

islam tarixida héchqandaq bir sahabining qaysi xildiki bolsa bolsun jazane yéyish toghruluq oylinip baqqanliqini uchritish esla mumkin emes.

" quran kerim " jazanini haram qilghan chaghda, jazanining haramliqi bir goruhtin yene bir goruhqa éghip kétish, bir jamaettin yene bir jamaetning tesirige uchrighanliqtin bolmastin, belki iqtisadiy tengpungluqni saqlashtiki exlaq prinsipidin bolghan. Islamdiki iqtisadiy muamile eng chong paydigha érishishtin burun ijtimai mulazimet tengpungluqini ishqa ashurushni meqset qilidu.

Allah musulmanlargha iraqni pethi qilip bergen chaghda, ömer ibni xettab reziyellahu enhu iraqtek bipayan keng zéminni iraqni pethi qilishqa qatnashqan eskerlerge bölüp bérish, xususen eskerlerning tüp menpeetige, omumen barliq musulmanlarning omumiy menpeetige xilap, dep qarap bölmeslikni qarar qilghan. Chünki zéminni bölüp bergende, mujahidlar mal dunya bilen meshghul bolup kétip jihadni terk étettide, kelgüsidiki nurghun yaxshiliqlardin mehrum qalatti. Bashqiche éytqanda, nawada zémin eskerlerge bölüp bérilginide, ular zéminni güllendürüshning helekchilikide qurulghusi qudretlik islam impériyisining puxta

asasini tiklesh iqtidarini yétildürelmeytti.

Bilal ibni ribah reziyellahu enhu qatarliq bir türküm sahabilar ömer ibni xettab reziyellahu enhudin pethi qilin'ghan zéminni resulullah sellellahu eleyhi wesellemge oxshash eskerler ara bölüp bérishni qetiy telep qildi. Ömer ibni xettab reziyellahu enhu iqtisadiy we siyasiy qatmalliqni biraqla buzup tashlap, ghem ghussidin xalas tépish üchün" quran kerim " heqqide inchikilik bilen mulahize yürgüzgendin kéyin, bir küni resulullah sellellahu eleyhi wesellemning sahabiliridin terkib tapqan kéngesh heyitige xushal halda kélip: " men qiynchiliqimizni hel qilishimiz üchün allahning munu sözidin jawab taptim "dédi.

مَّا أَفَاء اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاء مِنكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (7)

"allah peyghembirige ghenimet qilip bergen ehli qurra (yeni qureyze, nezir, pedek we xeyber kuffarliri) ning mallirini, ichinglardiki baylar arisida qoldin qolgha ötüp yürmesliki üchün, allahqa, peyghembirige, peyghemberning xish eqribalirigha, yétimlerge, miskinlerge, ibni sebillerge xas qildi, peyghember silerge bergenni éilinglar, peyghember chekligen nersidin cheklininglar, allahtin qorqunglar. Heqiqeten allahning azabi qattiqtur"

لِلْفُقَرَاء الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُوْلَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (8)

"(u ghenimetning birqismi) yurtidin heydep chiqirilghan, mal mülkidin ayrilghan) piqir muhajirlargha xastur, ular allahning pezlini we raziliqini tileydu, allahqa we uning peyghembirige yardem béridu, ene shular (imanda) sadiq ademlerdur."

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (9)

"ulardin (yeni muhajirlardin) medinide yerlik bolghan, imani küchlük bolghanlar (yeni ensarlar) yénigha hijret qilip kelgenlerni (yeni muhajirlarni) dost tutidu, ulargha bérilgen nersiler üchün ichi tarliq qilmaydu, ular muhtaj turuqluq (muhajirlarning menpeitini) özlirning (menpeiti) din ela bilidu, öz nepsining béxilliqidin saqlan'ghanlar meqsetke érishküchilerdur." (heshr sürisi 7 - 9 - ayetler)

sahabilar bu ayetni anglapla, ömer ibni xettab reziyellahu enhuning zéminni bölmey öz igiliride qaldurup, tölem tölitiwélishtin ibaret ulughwar pilanigha qayil bolup, derhal tiz pükti, chünki " quran "da otturigha qoyulghan siyasiy, iqtisadiy tüzülmisige tamamen uyghun kéletti. Nawada ömer reziyellahu enhu " quran kerim "ning körsetmisi boyiche ish körmigen bolsa, sahabilar uninggha boysunmay mislisiz zor bayliqni orunsiz nabut qiliwetken bolatti. Yuqiriqilardin melum boldiki xulepai rashidinlarning iqtisad toghrisidiki pikir tepekkuri " quran kerim "din étilip chiqatti, halbuki" quran " ularning en'gühtiri we qiblinamisi idi, yighip éytqanda " quran kerim " xususen xulepai rashidinlarning, omumen sahabilarning iqtisadiy mepkürisining asasliq menbii idi.

Peyghember sünniti

1. hemmige melumki sünnet " quran kerim " ning bayanatchisi we izahlighuchisidur. Sünnet dégen bu söz "sünne- qanunlashturdi, yolgha qoydi, bayan qildi, ochuqlap berdi " dégen sözdin türlinip chiqqan. Undaqta u némini ochuqlap béridu? Wehyini, wehyining hökmini ochuqlap béridu.

2 . Sünnetning söz ibarilirila sahabilarni héchqandaq bir pikir tepekkurgha muhtaj qilmastin hemmini ochuqlap bergen.

Peyghember eleyhissalam zomigerlikni yaqturmaytti. Shunga u zomigerlik bilen munupul qiliwalghuchilarni eyiblep: " kimki taamni yalghuz yeydiken, sheksiz xatalashqan bolidu" dégen. Peyghember eleyhissalam zumigerler bilen munupul qiliwalghuchilarning yaman aqiwetke duchar bolidighanliqidin agahlandurup: "zomigerler, munupul qiliwalghuchilar özlirini öltüriwalghuchilar bilen bir qatarda heshir qilnidu. Musulmanlarning mal mülkidin kéchikkine bir nerse yewalghuchilar qatmu qat azabqa duchar bolidu hemde qiyamet küni allah ularni dozaxta eng qattiq azab bilen azablaydu , zomigerler néme dégen yaman aqiwetlik ademler he! Shübhisizki, allahning eng erzan mataliri ghem qayghu, eng qimmiti xushalliqtur." "mihnetkeshler riziqlandurlidu. Zomigerler lenetke uchraydu" digen. Xulepai rashidinlar resulullah sellellahu eleyhi wesellemning sünnitige asasen zomigerlikke qarshi turup,uni haram qilghan.

Ömer ibni xettab reziyellahu enhu bazarda kishilerning mal mülkini talan taraj qiliwatqanliqini körüp qattiq ghezeplinip: "allah chüshürüp bergen riziqni yalghuz igelliwélip zomigerlik qiliwatqan bir türküm ademler otturigha chiqiptu. Halbuki bu tolxotun, yétim oghullarning, bichare, miskin we ghérip ghorebalarning heqqi idi, özméhnitige tayinip halal yashashni xalighuchilar qachan bazarlirimizgha kelse ular méning éziz mihmanlirim, erkin halda soda sétiq bilen shoghullansun! Biraq, kimki qarangghu bazarchiliq qilip bazarni munupul qiliwalmaqchi bolidiken, undaqlargha qetiy ruxset yoq" dégen. Bir qétim ömer reziyellahu enhu meschitte chéchilip ketken taamlarni körüp bu qandaq taam dégende, ular bizge yighip bérilgen taam dégen. Ömer reziyellahu enhu, allah bu taamni yighip bergen ademge we yighishqa hemkarlashqan ademge beriket ata qilsun dep dua qilghan. Sahabilar: i möminlerning emiri! Bu qarangghu bazardin kelgen dégende, ömer reziyellahu enhu : " kim bundaq qildi " dep sorighan, ular: osman reziyellahu enhuning azad kerdisi ferrux bilen ömer reziyellahu enhuning azad kerdisi palani dégen. Ömer reziyellahu enhu bu ikkisini keltürüp: siler musulmanlarning taamigha néme üchün qarangghu bazarchiliq qilisiler dep sorighanda, ular: i möminlerning emiri! Biz buni öz pulimizgha sétiwalghan dégen. Ömer reziyellahu enhu : men resulullah sellellahu eleyhi wesellemdin (musulmanlarning taamini munupul qiliwalghanlarni allah weyranchiliq we juzam késilige duchar qilidu dégenlikini anglighanidim dégen. Bu chaghda ferrux i möminlerning emiri! Allahqa we silige wede bérimenki bundin kéyin hergiz undaq qilmaymen dégen. Emma ömer reziyellahu enhuning azad kerdisi özgipide ching turiwalghan.

Ebu yehyaning riwayitige qarighanda u juzam késilige duchar bolghan. Osman ibni effan reziyellahu enhumu, eli ibni ebi talib reziyellahu enhumu, zomigerlik, qarangghu bazarchiliq we munupulliqtin chekleshte intayin ching turatti.

3. Xulepai rashidinlar, resulullah sellellahu eleyhi wesellem qaysi yolni boylap mangghan bolsa, shu yolni boylap méngip, néme dése shuninggha bijanidil emel

qilatti. Ularmu resulullah sellellahu eleyhi wesellemning hedisini mundaq chüshinetti.

Birinchi, dadining xirajettin qisilghan chaghda balining mal mülkini élish hoquqi bar.

Ikkinchi, dadini qerzdar qilishqa balining heqqi yoq.

4. Sünnet bezide islam qanunini közde tutup, pikri jehette chare izdeshke mohtaj. Töwende omumen sahabilarning, xususen xulepai rashidinlarning pikri jehettiki chare tedbirlirini körstip ötimiz:

peyghember eleyhissalam haywanning jinayiti arqiliq kapaletnamini bikar qilip:”charpaylarning eqli yoq“ dégen idi. Chünki haywanlar igisining iradisisiz xalighan ishlarni qiliwéridu. Haywanlar bezide igisige boysunmay, igisining qolidin qéchip kétip, kishilerge ziyan zexmet yetküzidighan ehwallarmu bolidu. Halbuki haywanlarning igiliri ularni kontrol qilalaydu we tizginliyeleydu. Xulepai rashidinlarning közqarishimu resulullah sellellahu eleyhi wesellemning sözige op oxshash idi. Igisi yoq haywanni saqlash we kishilerge ziyan zexmet yetküzüp qoyushtin tosush tolimu qéyin. U halda bashqilarning kishilik heq hoquqlirigha tajawuz qilghanliq bolmaydu. Emma igisi teripidin tizginlenmigen haywanlar bashqilargha ziyan zexmet yetküzüp qoysa, ziyan'gha haywanlarning igisi choqum kapaletlik qilishi lazim.

Eli reziyellahu enhu mundaq dégen: ”musulmanlarning yolida yaki bazarlirida charwilirini toxtitip qoysa charwilar keltürgen ziyanni choqum charwining igisi töleydu. Chünki u charwilirini toxtitip qoyush bilen bashqilarning mülkige tajawuz qilghuchidur. Eger (bundaq qélishqa ruxset qilin'ghan) déyilse, biz deymizki, u charwilirini toxtitishqa emes, ötküzüp kétishke ruxset qilin'ghan. Halbuki, charwilarni toxtitip qoyush insanlarni tenglikte qaldurghanliqtur. Buninggha asasen, ijazet sorash qanuni, eqliy we ilmiy jehettin tinch amanliq meqset qilin'ghan. Tinchliqni buzush tölemni teqezza qilidu.

5. Xulepai rashidinlar quran bilen sünnetni özlirning (iqtisadiy pikirmenbii) dep qarsimu, biraq ularning hediske bolghan chüshenchisi oxshimaydu.

Selme ibni ekweidin riwayet qilinduki, peyghember eleyhissalam mundaq dégen:”qurbanliq qilghan göshni öch kündin artuq saqlimanglar!“ peyghember eleyhissalam yuqiridiki sözni qilip bir yildin kéyin sahabilar: ”i allahning elchisi, bu yilmu ötken yildikige oxshash qilamduq?“ dégende, resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”yenglar ichinglar we saqlanglar! Chünki ötken yil kishiler qiynchiliq ehwalda qalghan bolghachqa, ulargha yardemde bolushunglarni irade qilghanidim“ dégen.

Osman reziyellahu enhu buningdin burunqi hökümning emeldin qalghanliqini, yeni qurbanliq göshlirini saqlashni meni qilish hökmining bikar qilin'ghanliqini chüshnip yetken. Osman reziyellahu enhuning neziride höküm nahayiti ayding bolup, xalighan adem qurbanliq göshini üch kündila tügitiwetse, xalighan adem üch kündin artuq saqlap yése boliwéretti, qurbanliq göshini saqlighan adem üch kün ichide yésimu, sediqe qilsimu boliwéretti.

Eli ibni ebi talip reziyellahu enhuning bu hedisqa qarita chushenchisi mundaq idi: ”peyghember eleyhisslamning aldinqi hedisi kéyinkige hergiz toqunushup qalmaydu, yeni qurbanliq göshni üch kündin artuq saqlimasliq mesilisi bilen üch kündin artuq saqlashqa ijazet bérilish mesiliside héchqandaq bir zitliq yoq. Chünki qurbanliq göshni üch kündin artuq saqlimasliq toghrisida

peyghembereleyhissalam yolyuruq bergen weziyet bilen, üch kündin artuq saqlisa bolidighanliqi toghriliq yolyuruq bergen weziyet tüptin oxshimaytti. Roshenki, qurbanliqning göshini saqlash meni qilinishi acharchiliq we dishwarchiliq künliride bolghan bolsa, saqlashqa ijazet bérilishi toq, parawanliq künlerde bolghan idi. Shunga burunqi hedisning hökmi emeldin qalghan dep dewa qilishqa qetiy yol yoq.

Eli ibni ebiy talip reziyellahu enhu seperdin qaytip kelgen chaghda, fatime uning aldigha qurbanliq göshni élip kelgen, u:”peyghember eleyhissalam buni nehiy qilmighanmu?“ dep sorighanda, fatime: ”peyghember eleyhissalam buninggha ruxset qilghan“dégen. Shuning bilen eli reziyellahu enhu resulullah sellellahu eleyhi wesellemning aldigha kirip: ” buningdin sorighan, resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”uni zulhejjidin yene bir zulhejjige qeder yégin“ dégen. Zeyd ibni elining ispatigha köre eli reziyellahu enhu qurbanliq göshining üchtin birini tamaqqa ishlitetti, üchtin birini yeytti, üchtin birini saqlap quyatti. Ibni zuherning azad gerdisi ebu ubeydning riwayitige köre, eli reziyellahu enhu: ”üch kündin kéyin héch kim qurbanliq göshini yémisun“dégen. Ibni hezim mundaq deydu:” bu osman reziyellahu enhu muhasirige élinip qalghan yil bolup, sehraliq erebler medine munewwerge pitne urughini chéchiwetkechke musulmanlar nahayiti köp mushkilatqa duch kelgen idi. Shunga eli reziyellahu enhumu resulullah sellellahu eleyhi wesellemni örnek qilip kishilerni qurbanliq göshini üch kündin artuq saqlimasiliqini buyrighan.

6. Xulefai rashidinlarning arsidiki ixtilap bolsa, melum bir hadiside bezisi yetken sünnetke yene bezisining yételmigenligide idi. Resulullah sellellahu eleyhi wesellemning: ”qurbanliq göshni üch kündin artuq saqlashqa ijazet“ dégen hedisning eli reziyellahu enhu bilen osman reziyellahu enhugha yetkenliki melum. Gerche resulullah sellellahu eleyhi wesellemning meni qilish bilen ijazet bérishtiki meqsiti bir birige oxshimisimu, buningdin aldinqisining hökmini bikar qilish meqset qilinamdu, yaki her bir mesilige qarita munasip höküm qilish meqset qilnamdu? Ömer ibni xettab reziyellahu enhugha ”qurbanliq göshni üch kündin artuq saqlashqa ijazet“ dégen hedis yetmigechke, birinchi hedisning yeni qurbanliq göshni üch kündin artuq saqlash meni qilnidu dégen hedisning hökmige emel qilishta qetiy ching turghan. Abdullah ibni ömer reziyellahu enhumu buningda dadisi ömer reziyellahu enhugha warisliq qilghan. Men mezkur hedis abdullah ibni ömer reziyellahu enhugha yetmigen démekchi emes. Abdullah ibni ömer reziyellahu enhuning qurbanliq göshni üch kündin artuq saqlash ijazet dep qaraydighanliqi éhtimalgha nahayiti yéqin. Qisqisi, bu xulipai rashidinlarning iqtisadiy pikir éqimining kéchikkine tashqini.

Ijma usuli

ölimalar ijmai (birdek pikir) usulini töwendikidek tonushturidu: resulullah sellellahu eleyhi wesellemning wapatidin kéyin muhemmed eleyhissalamning ummetliri ichidiki mujtehidlarning eserliridin birer esirde ehkamlardin birer hökümge qarita birdek pikir birlikige kélishi ijmaidur.

Étmologlarning ijmai heqqidiki qarishi mundaq: yuqiridiki mujtehidlardin birersi özidin bashqilarning pikrige qoshulmisa ijmai étrap qilinmaydu. Ijmai meshhur sahabilarning zamanida ularning arisidiki ijmai tüzidighan meripetperwer muftilar bolghanliqtin intayin qolay hem menpeetlik idi. Lékin döletler ara ular parchilan'ghandin kéyin, ijmai ijtimaiy bir müshkilatqa aylandi.

Nöwette ijmai bizning ölimalarning qaldurup ketken teqlidi shertlirige he dep ésiliwalghanliqimizdin nahayiti chigishliship ketti. Chünki musulman ölimalarning arisidiki pütün mujtehidlarning birersi bashqilarning pikrige qoshulmisa ijmai öz xususiyitini saqlap qalalmaydu. Bu yéngi weziyette yönilishke qarap xelqara fiqhishunaslar jemiyti yaki büyük ölimalar heyet ezaliri birleshmisi yaki ijmaining örnida rayonluq fetwa birleshmisi qurup chiqish mumkinmu? Mumkin emes. Chünki bundaq qilghanda, bu birleshme we heyetlerning ezaliri töwendiki bir qanche xahishqa éghip kétidu:

1) abruypereslik, 2) hoquq, 3) hakimlarning zulmigha taqabol turalmasliq, 4) teqwadarsizliq, 5) bilimsizlik. Bu birleshme we jemiyetlerge eza bolghan kishining yaki bilimi az, abruyi yuqiri yaki bilimimu, qarshi turursh iqtidarimu az yaki bilimi köp, teqwadarliqi az bolup, bu ijmaining shertige uyghun kelmeydu. Gerche bu heyetlerning ezaliri bilimlik, teqwadar, heqiqette ching turushta malamitidin qorqmaydighan bolsimu, yenila ijmaining shertige uyghun kelmeydu.

Birinchi, ölimalar fiqhi usulini islam qanunining 4 - maddisigha asasen ”köz qarash“dep ataytti. Qiyas: istihsan (toghra hököm), istilah (köz qarash) ölimalar neziridikitoghra yekün qatarliqlarni we bashqa ishlarni özichige alidu. Men ”köz qarash“ dégen sözning örnigha ”islam qanunining ghayisi“ dégen sözni istémal qilishni eng ewzel dep qaraymen. Chünki köz qarash, heqiqette islam qanunining menbii emes, shundaqla uning menbii bolushqimu munasp emes. Köz qarash peqet qiyastiki illetke, istilahtiki omumiy menpeetke, istihsandiki zörüriyetke oxshash ehkamlar aydinglashturulidighan bir wastidur. Qiyas islam qanunining asasliq menbii emes, belki bir orunushtur. Orunush peqet öz layihesige tayinipla menbe bolalaydu. Nezer dairimizni téximu yiraqqiraq aghdursaq, qiyastiki illetning peqet mewjutluq we yoqluqta hökümnila dewr qilip qanun chiqarghuchining meqisiti ishqa ashqandila, sherietning asasi bolushqa munasip kélidighanliqini biliwalalaymiz.

Ikkinchi, islam qanunining ghayisidin biz némini meqset qilimiz? Shübhisizki, allah halal haramdin ibaret ehkamlarni melum meqsetke yétish üchün qanunlashturup berdi. Chünki ehkamlar qanun chiqarghuchining meqsiti öz dairisi ichidila ishqa ashurulmaydu. Démek, qanun chiqarghuchining meqsiti bendilerning chektin éship ketmesliki üchün qanunsiz heriketlerni chekleshtin ibaret. Qanun chiqarghuchining meqsiti qandaqtur qol késish, jelde urush bolmastin, belki bu usul arqiliq öz meqsitige yétishtur. Eger qanun chiqarghuchining melum meqset üchün chiqarghan wastisi qanun chiqarghuchining kütken yéridin chiqmisa qanunni ijra qilishqa qetiy bolmaydu. Alayluq, sarangni jazalashqa bolmaydu. Özining chörisini alghan ademning nikasi étrap qilinmaydu. Aldamchiliq qanunsizliq belki haram. Chünki u qanun chiqarghuchining nishanigha tosqunluq qilidu. Qisqisi, islam qanunining ghayisi fiqhishunaslarning sheriet ehkamlirini qiyas arqiliq yürgüzidighan menbedur.

Üchinchi, islam qanunining xeliplerning neziridiki iqtisad pikir éqimigha bolghan kontrolliqi . Iqtisadning özgiche alahidilikiliridin biri- daimliq herikettur. Bu heriket iqtisadning güllinishide türtkilik rol oynaydu. Chünki kishilerning payda qoghliship yürishi, ularning qandaq qilghanda paydigha iriship, qandaq qilghanda ziyan tartmaydighan bir yolni tépish üchün daim pikir tepekkur qilishqa mejbur qilidu. Buningdin köriwélishqa boliduki, islam qanuni iqtisadiy muamililerge toghra hököm qilalaydighan daimi güllinish tereqqiyatigha ige. Shunga

fiqhishunas alimlar, sahabilargha oxshash islam qanunining ghayisi boyiche mesililerge toghra höküm chiqirip, xataliqlardin qetiy saqlinishi lazim.

1) birqanchilighan riwayetlerge köre, peyghember eleyhissalam zina qilghan bir ademni tash kések qilip öltürmestin yüz jelde urup, bir yilliq sürgün qilishqa höküm qilghan. Ebu bekirmu bir qiz bilen zina qilghan ademni yüz jelde urghandin kéyin palashqa buyrighan. Ömer ibni xettab reziyellahu enhumu shundaq qilghan. Osman ibni effan reziyellahu enhumu özining dewride zina qilghan bir ayalni yüzjelde urup, xeyberge bir yilliq palighan. Emma eli reziyellahu enhu xilapet dewrining axirlirida, palashtin meqset zinagha yéqinlashqan jinayetchini özi yashighan muhittin birmezgil yiraqlashturup, heqiqetke qayturush hemde buzghunchiliq we gunah meisiyet azgilidin saqlap qélish dep qarap zinaxorni yüz jelde urup bolghandin kéyin, biryilliq sürgün qilishning ornigha bir yilliq qamaq jazasi bergen. Eli reziyellahu enhu mundaq dégen: ”toy qilmighan oghul bilen toy qilmighan qiz zina qilsa yüz jelde urulup, qamaq jazasi bérilidu. Sürgün qilinmaydu“.islam qanunida, ijarige alghan ademge nisbeten, ijarige alghan nerse néme bolishidin qetiynezer buzulsa yaki burunqi halitidin özgirip ketse töleydu. Bu islamning özgermes qanuniyti. Bu qanuniyetke peyghember eleyhisslammu, ebubekirmu hergiz xilapliq qilmighan. Mashinichi (seypung), yaghachchi we buyaqchilar bengbashliq qilip, payda menpeet qoghliship rexni, yaghachni kisiwélishi islam qanunigha tuptin xilap. Imam abdurrazzaqning riwayitige köre ömer ibni xettab reziyellahu enhu buyaqchigha buzghan nersni töletken.

2) islam qanuni yuqap ketken nersilerni tirildürüsh nezeriyesige asaslinidu. Peyghember eleyhissalam bu heqte: ”kimki bir zéminni awat qilidiken, héchkimning u zéminni igelliwélishqa heqqi yoq“. Buningdin qanun chiqarghuchining meqsiti yer yüzini güllendürüp, uningdin ünümlük paydilnish we barliq kishilerge parawanliqni omumlashturushtin ibaret. Ömer ibni xettab reziyellahu enhu islam qanunining ghayisini ishqa ashurush üchün töwendiki usulni qollandi.

(1) ömer reziyellahu enhu dölettin shexislerge bölüp bergen yerlerdin bölüp bérilgüchining taqitidin tashqiri awat qilalmighan yerlerni qayturwélish toghriliq qayta qayta oylinip ünümlük tedbir qollandi. Shübhisizki, resullah eqiqning zéminini bilal ibni harisqa bölüp bergenidi. Ömer reziyellahu enhu xelipe bolghan chaghda bilalning u zéminning hemmisini güllendürüshke küchi yetmigenlikini körüp: ”i bilal! Küchüngning yétishche güllendüreleydighan zéminni özengge qaldur. Küchüng yetmilgenlirini sahabilargha teqsim qilip béreyli“ dep, uning güllendürüshke küchi yetmigen zéminni musulmanlargha teqsim qilip bergen.

(2) kimki térilghu yérini uda üch yil tashlap qoyup güllendürmise, islam dölitidiki her qandaq bir puqraning u zéminni sétiwélip güllendürüsh heqqi bar. Ömer reziyellahu enhu buni peqet islam qanunining ghayisini emelge ashurush yüzisidinla shundaq qilghan. Bashqiche éytqanda islam dinining qanuni ölükni tirildurüshtin ibaret.

(3) islam qanunidiki qiyas atalerde perz igiliri (islam qanunida teqsimat élishqa tégishlik bolghanlar) miras élip bolghandin kéyin, bashqilar élishqa ruxset, démektur. Buningdin köre perz igiliri uruq tughqanchiliq jehette ölükke eng yéqindur. Buningdiki qanun chiqarghuchining meqsiti ölgüchining uruq tughqanliri mirastin munasip halda paydilinishtur. Shunga ölgüchining yéqin

tughqanliridin ibaret mirasxurliri bar yerde yiraq tughqanlirigha miras birilmeydu. Nawada qanun chiqarghuchning meqsiti qiyas tüpeylidin bikar bolup ketse, derhal qiyasni terk étip, qanun chiqarghuchining meqsiti boyiche ish körüsh lazim. Ömer ibni xettab reziyellahu enhuning xelipilik dewrde bir ayal wapat bolup kétip, uninggha mirasxor bolidighan éri, anisi, oghul bir tughqanliri, özining oghul qérindashliri qélip qalidu. Ömer reziyellahu enhu bu mesile toghriliq ozaq oylan'ghandin kéyin, qiyas arqiliq u ayalning érige mirasning yérimini, anisigha altidin birini, anining oghul bir tughqanlirigha üchtin birini berse, ayalning oghul bir tughqanlirigha mirastin héch nerse qalmaydighanliqini közde tutup, qiyasni terk étip, qanun chiqarghuchining meqsitige munasip halda ayalning oghul bir tughqanlirighimu, anining oghul bir tughqanlirigha oxshash miras bergen. Osman ibni effan reziyellahu enhumu shundaq qilghan. Emma eli reziyellahu enhu bundaq qilmighan.

(4) resulullah sellellahu eleyhi wesellemning we ebubekirning dewrde, musulmanlar kapirlardin urushta ghenimet alghan zémin qatarliq nersilerning beshtin töt qismini mujahidlarning xirajitige weularni jihadqa seperwer qilishqa serp qilin'ghan. Lékin ömer reziyellahu enhu özining xilapet dewrde pethi qilin'ghan iraq zéminini we bashqa ghenimetlerni mujahidlargha bölüp bergende mol hosulluq bu munbet zéminning igidarliq hoquqi bir ademge merkezliship qélip, mal dunya uning jihadqa chiqmasliqigha tosalghu bolup qalmasliqi üchün, islam qanunini emelge ashurushning birdin bir yoli ”pethi qilin'ghan yerlerni mujahidlargha tarqitip bermey, öz igiliride qaldurup, döletke kirim bolush üchün yer igiliridin melum miqdarda tölem tölitip buni mujahidlarning xirajitige serp qilip, jihadning üzlüksiz dawam qilishigha kapaletlik qilish lazim“ dep körsetti. Ömer reziyellahu enhudin kéyniki xelipilermu bu körsetme boyiche ish kördi. Peyghember eleyhissalam we ebu bekirning zamanida ”oshre élish“ jari qilinmighan, lékin ömer reziyellahu enhu sahabilerge bu heqte kéngiship, öshre élishni yolgha qoyghan tunji kishi bolup qalghan. Ömer reziyellahu enhuning qarishida bu musulmanlarning tüp menpeetige intayin uyghun idi. Buni töwendikidek chüshendirimiz:

1- islam dölitige kiridighan tashqi soda kirimi zörür xam eshya menbesidin ibaret.

2- dölet gheyri musulman sodigerliridin alidighan öshre musulmanlarning beyitulmali üchün putmes tügimes bayliq menbesidur.

3 -öshrining perz qilinishi hökümetning tashqi sodigha bolghan nazaretchilikini meqset qilghan. Bu iqtisadni güllendürüshte kem bolsa bolmaydighan bir ish. Chünki dölet özige kéreklik bayliq menbelirini qobul qilish yaki qilmasliq küchige ige.

4 - musulmanlargha menpeet yetküzüsh qanun chiqarghuchining meqsetliridin biri. Hetta qanun chiqarghuchi bu menpeetning ornigha munasip sawab béridu.

5 - islam qanunida itaet qilghan'gha heq élish jaiz emes. Jümlidin ezan shuitaetlerning birsi. Shunga uninggha heq élish jaiz emes. Buningdiki qanun chiqarghuchining meqsiti dinning kespke aylinip qalmasliqidin ibaret. Chünki nurghun kishiler yaxshi körüp emes, turmush helekchilikide dinni kespke aylandurwalidu. Din buningdin pak we munezzehtur. Itaet qilish allahning heqqi. Shunga uninggha heq élishqa bolmaydu. Chünki uninggha allahning dergahida

heq birilidu. Lékin kishiler heq almisa, itaettin bash tartsa qandaq qélish kérek? Ulargha heq bérilemdu? Yaki islam milletlirige ziyan zexmet yetse heq bérish jaiz emesmu? Qanun chiqarghuchining meqsitige zit kélip qalidighan ehwal astida ulargha shertsiz heq bérish kérekmu? Osman ibni effan reziyellahu enhu itaet qilishqa heq élish jaiz emes, emma itaet qilishqa righbetlendurüsh yüzisidin itaet qilghuchigha mukapat bérish jaiz, chünki buning bilen qanun chiqarghuchining meqsiti emelge ashidu. Mukapat alghuchi itaet qilghinigha heq shert qilmastin, allahtin sawab ümid qilidu. Halbuki, dunyaning sawabini axiretning sawabigha qoshush bilen axiretning sawabi kémiyip ketmeydu dep qarap töt neper muezzin'gha beytul maldin teminat bérip, muezzinlargha teminat bergen tunji shexs bop qalghan. Bu omumen resulullah sellellahu eleyhi wesellemning ish izlirigha warisliq qilghan ela yaxshi kishilerning qanun nizamliridin bir nizam. Xususen iqtisadi pikir tepekkur xezinisini islam qanunining meqsitige mas halda bayliq menbesi qilghan xulepai rashidinlarning azghina pikir éqim tashqinidur. Resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”méning sünnitimge we mendin kéyin toghra yol üstidiki xulepai rashidinlarning sünnitige egishish silerning bash tartip bolmaydighan muqeddes burchunglar“ dégenidi.

Ikkinchi bap.islam iqtisadining meqsidi

iqtisadning islamdiki orni

her qandaq bir eqil igisi pul – mal, iqtisadning jan tumuri ikenlikini, pul malsiz iqtisadning mewjut bolup turalmaydighanlqini hergiz inkar qilmaydu. Chünki kan karxanilarni qurup chéqish, térilghu yer berpa qilish tawar almashturush.... Qatarliq ishlarning hemmisi pul malgha muhtaj. Kishilik hayattiki iqtisadning jan tumuri bolghan pul mal islam dinida yaman yolgha ishletmeslik sherti astida xeyri éhsan“ dep ataldi. Allah taala mundaq deydu:

لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللّهَ يَهْدِي مَن يَشَاء وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ فَلأنفُسِكُمْ وَمَا تُنفِقُونَ إِلاَّ ابْتِغَاء وَجْهِ اللّهِ وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ (272)

"mélinglardin némini xeyri éhsan qilmanglar u özenglarning paydisi üchündur. Siler peqet allahning raziliqi üchünla xeyr éhsan qilisiler (yeni xeyri éhsaninglar üchün allahning raziliqidin bashqini közde tutmanglar) mélinglardin némini xeyr éhsan qilmanglar, silerge uning sawabi toluq bérilidu. Silerge zulum qilinmaydu. (yeni qilghan yaxshi emelliringlarning sawabi kemeytilmeydu.) " (beqer sürisi 272- ayet).

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (180)

"eger silerdin bireylen ölüsh aldida köp mal qaldursa, uning ata anisigha we xish eqribalirigha adilliq bilen wesiyet qilishi teqwadarlarning öteshke tégishlik burchi süpitide perz qilindi." (beqer sürisi 180 - ayet).

Allah pul malni hayati dunyaning zinniti qildi. Iqtisad arqiliq allahning barche mexluqati öz jamalini namayen qilidu. Allah taala mundaq deydu: "mallar we balilar dunya tirikchilikning zinnitidur." (kehf sürisi 46 - ayet) "silerge allah ata qilghan mal mülükning bir qismini ulargha béringlar " (nur sürisi 33 - ayet).

Allah bendilirini pul mal arqiliq sinaydu. Allah taala mundaq deydu:" silerge nurghun mal we ewladlar ata qilduq, saninglarni köp qilduq ". (israi sürisi 6 - ayet).

Mal mülük, insan iqtisadning asasi, mal mülükni allah islahatning wastisi qildi. Allah taala mundaq deydu:

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى (17) الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى (18)

" paklinish üchün mal mülükni (yaxishliq yollirigha) serp qilidighan adem uningdin (yeni ottin) yiraq qilnidu " .(leyl sürisi 17 - 18 - ayet).

Jemiyette yaxshliq qilish we adalet nuri astida islah qilnidu. " allahning yolida mélingla bilen jéninglar bilen jihad qilghaysiler." (sef sürisi 11- ayet). Jihad urush qilish üchün zörüriyet bolup qalmastin, belki jemiyetni pikir we iiqtisadi jehette islah qilidighan muhim wastiliridur. Shunga allah peqirliq bilen mal mülükning azliqini her bir basquchta asanliqche bösüp ötüp ketkili bolmaydighan tusalghu we imtihan qildi. Allah taala mundaq deydu:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوفْ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الأَمَوَالِ وَالأنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ (155)

" biz silerni bir az qurqunch bilen bir az qehetchilik bilen we malliringlargha, janliringlargha, baliliringlargha, ziraetliringlargha yétidighan ziyan bilen choqum sinaymiz, (béshigha kelgen musibet ziyan zexmetlerge) sewri qilghuchilargha jennet bilen xosh xewer bergin . " (beqer sürisi 155 - ayet).)

peyghember eleyhissalamning wapatidin kéyin ebu bekir mal mülükning qedir qimmitini yash islam dölitini téximu mustehkemlesh jeyranidiki emeliyet jeyranida téximu chongqur chüshinip yétip zakatni meni qilghuchilarni öltürüshke aldirap: ”allah bilen qesemki namaz bilen zakatning arisini ayrighuchilar bilen choqum urush qilimen. (yeni namaz oqup zakat bermigenlerni öltürimen) chünki zakat mal mülükning heqqi“ dégenidi. Fuqehalarmu buning qimmitini chongqur chüshinip yetken. Imam seid ibni museyyeb mundaq dégen: ”perwerdigarigha ibadet qilidighan lékin özini qoghdap bashqilargha muhtaj bolup qalmasliq üchün mal mülükni yaxshi kormeydighan ademlerde xeyriyet yoq.

Islam iqtisadining meqsetliri

islam iqtisadining mexsetlirini üch nuqtigha yéghinchaqlash mumkin: dölet iqtisadini güllendürüsh, insanni bext saadetlik qilish, bayliqning chéchilip kétish seripiyatini töwenlitish. Töwend islam iqtisadining meqsedliri heqqide ayrim ayrim toxtilimiz.

1. meqsed, iqtisadni tereqqi qildurush.

Iqtisadni ikki xil usul arqiliq tereqqi qildurush mumkin. Biri, meblegh sélin'ghan sermayini köpeytish. Yene biri, köplep meblegh sélip bayliqni köpeytish.

1) meblegh sélin'ghan sermayini köpeytish. Meblegh sélin'ghan sermayini köpeytish üchün meyli shexs yaki döletning bolsun hemme imkanlardin toluq paydilnish lazim. Hemme imkanlar déginimiz: ishlitilmey bikar turidighan nex pul we yer zémin, karxana, zawutlargha oxshash ishlep chiqirish wastiliridin ibaret. Islam dinida bu imkanlardin paydilnish wajib qilin'ghan. Gerche u döletning yaki shexsining bolsimu, emma shexsilerge mal mülük toplap serp qilmay yétiwélish haram qilin'ghan. "altun, kümüsh yéghip uni allah yolida serp qilmaydighanlargha (dozaxta bolidighan qattiq azab bilen bésharet bergin ." (tewbe sürisi 34 - ayet).

Islam dinida ishlitilmeydighan zémindin meyli shu zémining igiliri bolsun yaki bashqilar bolsun tashlap qoymay ünümlük paydilnish wajib qilin'ghan. Buningdin

meqsed térilghu yerlerni we ishlep chiqirish wastilirini tashlanduq nersige aylandurup qoyushtin qattiq agahlandurush. Peyghember eleyhissalam mundaq dégen: "térilghu yéri bar adem özi u yerde tériqchiliq qilsun yaki qérindishigha bersun. Qérindishigha bermise zéminni özi güllendürsun". Ebu bekir, ömer ibni xettab, osman we eli reziyellahu enhumlar zéminni mol husulning üchtin birini bérish sherti astida bashqilargha béretti. Bir adem eli reziyellahu enhuning qéshigha kélip "palani yer alghan idi" dep shikayet qilghanda, eli reziyellahu enhu jawabkardin bu toghriliq sorighan. Jawabkar mundaq jawab bergen "men yerning yérimini aldim chünki men östeng chépip su bashlap keldim we u yerni awat qildim", eli reziyellahu enhu jawabkarning jawabini anglap: "buptu" dégen. Ömer ibni xettab reziyellahu enhu bilen eli reziyellahu enhu mundaq dep qaraytti "nawada yerning igisi üch yilghiche yerdin yaki özi paydilanmay yaki bashqilarning paydilinishi üchün bermey aq qoyup qoysa islam dölitidiki her qandaq bir puqraning yer igisidin ijazet almastinla u yerdin paydilinish heqqi bar."

tashlanduq yerni awat qilghan adem awat qilghan yerge öz igisidinmu bekrek heqqi barmu? Bu toghriliq ömer reziyellahu enhudin qilin'ghan riwayet bir birige oxshimaydu. Ebu yüsüfning riwayitige köre, peyghember eleyhissalam juheyn qebilisining awat qilinmighan yérini kishilerge bölüp bergen. Kéyin yerni awat qilghan adem bilen esli yerning igiliri dawaliship qélip ömer reziyellahu enhuning aldigha barghanda, ömer reziyellahu enhu "nawada yéringlarni men yaki ebu bekir bashiqlargha teqsim qilip bergen bolsaq iduq, elwette men yéringlarni özenglerge qayturup bérettim. Biraq buni peyghember eleyhissalam teqsim qilip bergen bolghachqa silerge hergiz qayturup bérelmeymen. Kimki yérini üch yil tirimay tashliwétip awat qilmisa andin bashqa biradem u yerni awat qilsa awat qilghan adem igisige qarighanda heqliqraqtur" dégen. Ebu ubeydining bir riwayitide mundaq déyilgen: " nawada awat qilghan adem yerni bir qétim awat qilip yene bir qétim tashlap qoysa yerning igisi xalisa yerni qayturwélish heqqi bar". Yehya ibni ademning riwayitide mundaq déyilgen: " eger tashlandi zémin (yer) döletning yéri bolsa, yer awat qilghan ademning bolidu. Nawada u xususi yer bolsa, yerni pulgha sétiwalidu". Bir adem eli reziyellahu enhuning qéshigha kélip mundaq dégen: "men igisi küchi yetmigechke tashlinip qalghan bir parche yerni östeng chépip su bashlap kélip tériqchiliq qilip, mol husul aldim" dégende, eli reziyellahu enhu: "alghan mol husulni xatirjem yewergin, halbuki, sen buzghunchi emes, islah qilghuchi. Weyran qilghuchi emes, awat qilghuchi" dégen. Eli reziyellahu enhu sözige munu ayetni delil keltürgen. Allah taala mundaq deydu:

قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللّهِ وَاصْبِرُواْ إِنَّ الأَرْضَ لِلّهِ يُورِثُهَا مَن يَشَاء مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (128)

" yer yüzi heqiqeten allahning mülkidur. Allah uninggha bendilridin özi xalighan kishilerni waris qilidu. Yaxshi aqiwet teqwadarlargha mensup." (eiraf sürisi 128 - ayet).

Imam baqir (allah uninggha rehmet qilsun) eli reziyellahu enhudin riwayet qilip mundaq dégen: "kimki zéminni tashlap qoyup xarab qiliwetse musulmanlardin birersi u zéminni awat qilsa, awat qilghan adem u zémin'gha tashlap qoyghan ademge qarighanda heqliqraqtur". Allah zéminni ishlepchiqirish, mol husul élish, paydilnish üchün yaratqan. Zémindin mol husul almasliq,

zémnning tebiitini yuqatqanliq. Zéminni öz tebiitige qayturghan adem peziletlik ademdur.

Allah zéminni héch bolmighanda hajetmenlerning ariyetke élip bolsimu paydilinishgha tosqunluq qilghan ademlerni qattiq eyblesh bilen bir waqitta qazan qumuch, qacha quchilargha oxshash kündilik turmushta ishlitidighan aile üskünlirini muhtajlar paydilinishi üchün tosalghu bolghan ademlerge qattiq kayighan. Allah taala mundaq deydu:

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ (1) فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ (2) وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ (3) فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ (4) الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (5) الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ (6) وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ (7)

"dinni inkar qilghan ademni kördungmu? U yétimni düshkeleydighan, miskin'ge tamaq bérishni terghib qilmaydighan ademdur. Shundaq namaz oqughuchilargha wayki, ularnamazni gheplet bilen oquydu. Namazni riya bilen oquydu. Ular qolqa bermeydu." (maun sürisi 1-7 - ayetler).

Islam dölitining bayliqtin paydilinish yolliri

döletning mal mülkige kelsek resulullah sellellahu eleyhi wesellemning we xulepai rashidinlarning dewridiki islam iqtisadining emeliyet jeyranida ishlitilishi shuni ispatlap bériduki, islam döliti özining barliq bayliq menbeliridin toluq paydilinatti. Bu bayliq menbelirini kishilerge tarqitip bérish arqiliq ishqa ashqanidi. Bayliqlar kishilerge türlük yollar arqiliq tarqitip bérilgen.

Birinchi, dölettin puqralargha bérilgen soghatlar arqiliq.

Ebu bekir kishilerge soghat bérishte imkaniyening bariche bab barawerlikni asas qilatti hemde: "musulmanlarning islam oghlanliri, musulmanlarning beytulmal (xezinisi) diki nersilerning hemmisi tewerruk, musulmanlarning bu tewerukining mirasxorliri, her bir musulman bu tewerruktin ortaq behrimen bolush hoquqigha ige."

sufyan ibni uyeyne mundaq dégen: "ebu bekirning qarishiche, barche musulmanlar islam oghlanliri bolup, bir tughqanlar dadisidin miras élishta oxshash bolghinidek, musulmanlarmu ghenimet we bashqa bayliqlardin öz ölüshini élishta bapbarawer. Meyli höradem bolsun, qul bolsun, meyli er yaki ayal, meyli chong yaki kéchik bolsun. "

abduraxman ibni harisning azad kerdisi ebu qirre mundaq dégen: "ebu bekir ghenimetlerni xujayinimgha qanchilik teqisim qilip bergen bolsa, mangimu shunchilik derijide teqsim qilp berdi."

beziler ebu bekirge burun musulman bolghan we ghazatlargha bashqilargha qarighanda burun we köp qatnashqan'gha ghenimetlerdin köprek bérishni meslihet qilshiwidi, ebu bekir:”ularning ejrini allah béridu. Emma bu barawer teqsimat bolsa perqliq teqsimattin köp yaxshidur“ dédi. Lékin xelipilik ömer ibni xettab reziyellahu enhuning dewrige kelgende, ömer reziyellahu enhu sahabilardin burun musulman bolghanlar bilen burun ghazatqa qatnashqanlargha teqsimattin köprek bérish toghriliq meslihet séliwidi. Sahabilar: ”undaqta emiyrul möminin! Özengdin bashla chünki sen bu ishning ehli“ déyshti. Ömer reziyellahu enhu: ”yaq, undaq qilmaymen, lékin resulullah sellellahu eleyhi wesellemning aile tawabatliridin bashlaymen“ dep, resulullah sellellahu eleyhi wesellemning aile tawabatliridin bolghan hashim we

abdulmutellib jemetidin, andin kéyin resulullah sellellahu eleyhi wesellemning ayalliri, andin ehli bedri we muhajirlargha, andin bedri urushigha qatnashmighan ensarlargha, andin ehli hudeybege, mekkini pethi qilishqa qatnashqanlargha hemde qadisiye we yermuk urushigha qatnashqanlargha teqism qilishqa bashlidi. Ömer reziyellahu enhu her bir ailiikke ayrim ayrim halda teqsimat béretti. Ömer reziyellahu enhuning bundaq qilishida, burunqilarning bu teqsimatqa bolghan éhtiyaji kéyinkilerge qarighanda küchlükrek bolghachqa birinchidin bularning jiddi éhtiyajini qandurush, ikkinichidin ularning türlük mushkilatlirini hel qilish meqset qilin'ghanidi. Lékin kishilerning qolida pul mal köpüyüp, allah ularni öz pezlidin bay qilghanda hajetmenlerning pul maligha bolghan éhtiyaji tedriji yoqilishqa bashlidi. Buning bilen ömer reziyellahu enhu hemme ademge barawer teqsimat bölüp bérishke bashlidi. Osman ibni effan reziyellahu enhuning xilapet dewride, osman reziyellahu enhu kishilerge ghenimetlerni teqisim qilishta ömer ibni xettab reziyellahu enhuning sünniti boyiche ish kördi. Eli reziyellahu enhu xelipe bolghanda, ebu bekirning sünniti boyiche ghenimetlerni hemme ademge oxshash teqsim qilip berdi. Muhajirlargha bashqilardin, ereblerge (hörademlerge) qullardin artuq ghenimet bermidi. Eli reziyellahu enhu biri hör yene biri dédek (chöre) ikki ayal ghenimet sorap kelgende, ikkisige oxshash ghenimet bergendin kéyin, dédek özige bérilgenni élip gep qilmay kétip qalghan. Emma hör ayal: ”i emirul möminin! Mangimu eshu dédekke oxshashla bir nerse béremla?“ dégende, eli reziyellahu enhu: ”men allahning kitabida is'haqning balisigha qarighanda ismailning balisigha köprek bir nerse bérilginini héch körmidim“ dégen.

Eyni zamanda döletning kishilerge bolghan atasi muqim idi. Döletning kirimi qanche ashsa atalarmu shunche ashatti. Chünki xulepai rashidinlarning neziride dölet xezinisidiki nerisilerning hemmisi allahning mal mülki, xelq allahning aile tawabiatliri, allahning mal mülkige, allahning aile tawabiatliri eng heqliq idi. Ebu ubeydening riwayitige köre ömer reziyellahu enhu mundaq dégen: ” hayatla bolidikenmen her bir ademge béridighan atani töt minggha yetküzimen, mingni qurali üchün, mingni xirajiti üchün, mingni bala chaqliri üchün, mingni éti üchün, mal mülük köpeygensiri kishilerge béridighan atalerni shunche köpeytimen“.

Xulepai rashidinlar mal mülükning musulmanlarning beytulmalida tonglap qélishini hergiz xalimaytti. Ömer reziyellahu enhu bilen riwayetchiler teripidin ismi tilgha élinmighan biradem ottursida mundaq bir söhbet bolghan, ömer reziyellahu enhu abdullah ibni erqemge: ”musulmanlarning beytulmalni her ayda bir qétim her jüme küni bir qétim herküni bir qétim teqsim qilghin“ dégende, héliqi adem: ”i emirul möminin! Beytulmaldin qaldurup qoyghan bolsang jiddi peytte sanga lazim bolur idi“ dégen. Ömer reziyellahu enhu uninggha: ”séni sheytan azduruptu, allah uni manga qandaq serp qilishni bildürgen we uninggha xiyanet qilishtin méni saqlighan. Jiddi peytte manga allahning we resulullah sellellahu eleyhi wesellemning itaiti yétip ashidu“ dégen. Démek, ömer reziyellahu enhu zörür bolmighan ehwal astida mal mülükning dölet xeziniside saqlinip qélishqa qetiy qarshi idi. Chünki musulmanlar yaxshiliq qilishqa intayin hérismen idi. Dillirida iman urghup tashatti. Xeyriyet ishlirigha chaqirilsa, yekdillik bilen meydan'gha chüshetti. Xulepai rashidin néme üchün beytulmalni puqralargha tarqitip bérishke chaqiriq qilghan? Chünki mal mülük beytulda saqlansa, ishlep chiqirishqa tosalghu bolup qalidu. Tebiiki mal mülükni öz yoligha serp qilmay tonglitip qoyush, islam dölitige xas xususiyet emes. Mal mülük

kishilerning qolida bolghanda, uningdin xilmu xil usullar arqiliq paydilnip, zawut, kan karxana, tériqchiliq qatarliq usullar arqiliq iqtisadni güllendürüshke bolidu.

Ikkinchi: déhqanchiliq arqiliq

buningda dölet ishlepchiqarghuchigha shérik bolidu. Yeila ibni umeyyedin riwayet qilinduki u mundaq dégen: ” ömer reziyellahu enhu manga nejran xelqidin öshre zakat yéghish toghriliq mundaq dep mektub yollighan: ”igiliri teripidin aq qalghan yerlerni igilirige bergin. Ular yerlirini özliri sogharmay yamghur süyi bilen sughrulghan bolsa, mehsulatning üchtin ikki qismi ömer reziyellahu enhu bilen musulmanlarning, üchtin biri ularning. Nawada ular yerlirini chilek tunglarda su ekilip sugharghan bolsa, mehsulatning üchtin ikkisi ularning, üchitn biri ömer reziyellahu enhu bilen musulmanlarning“.

Üchinchi: yer mülükni bölüp bérish arqiliq

egerde zémin döletning bolup, mehsulati kémiyip ketse, dölet u zéminni zémini bar kishilerge béridu-de, ular u zémindin jan jehli bilen mol husul élishqa térishidu. Ebu bekr siddiq, telhe ibni ubeydullah, uyeyne ibni hüsni we zubeyr ibni awwamlargha ayrim ayrim halda yer bölüp bergen. Ömer ibni xettab reziyellahu enhu righbiti barlargha yerlerni bölüp bérip: ”yerdin paydilnalaydighanlar qeyerde?“ deytti. U seid ibni ebi weqqas, abdullah ibni mesud, xebbab, usame ibni zeyd, zubeyr, eli , nafi ibni abdullah reziyellahu enhum qatarliqlargha yerni bölüp bergen. Osman ibni effan reziyellahu enhu resulullah sellellahu eleyhi wesellemning sahabiliridin zubeyr ibni ewwam, seid ibni ebi weqqas, abdullah ibni mesud, usame ibni zeyd, xebbab ibni irid qatarliq besh kishige yer bölüp bergen. Yehya ibni ademning riwaytide ulargha yerni ömer reziyellahu enhu bölüp bergen, déyilgen. Ulargha yerni aldi bilen ömer reziyellahu enhu andin osman reziyellahu enhu bölüp bergen bolushimu mumkin. Bu éhtimaldin anche yiraq emes. Biz eli reziyellahu enhuning bir ademge yer bölüp bergenlikini bilmeymiz. Belkim bölüp bergen bolsa, biz bilip bolalmighan bolushimiz mumkin. Yaki bölüp bermigen bolushimu mumkin. Chünki uchaghda weziyet muqim emes idi. Yer bölüp bérish üchün weziyet muqim bolushi kérek, elwette.

Güllinish üchün meblegh sélish

iqtisadni güllendürüsh üchün köplep meblegh sélishla kupaye qilmaydu. Iqtisadni güllendürüsh üchün mebleghdin heqiqiy türde paydilnish kérek. Bu bizdin türlük yollar arqiliq hesse qoshushimizni telep qilidu. Bizdin telep qilinidighan türlük yol üch türlüktur. Bular: istixrajiye, tehwiyliye, xedmat.

1) istixrajiye

istixrajiyedin, déhqanchiliq, kanchiliq, quyash énirgiysi we shamal küchi qatarliq tebii baylqilardin paydilnish közde tutilidu. Istixrajiye iqtisadi sahede burun bolmighan bayliqlarni ishlep chiqiridu. Xulepai rashidinlarning zamanida dihqanchiliq, owchiliq, kanchiliq we su tartish qatarliqlardin bashqa sanaetler yoq idi. Bu islamda xeyriyetlik ishlar dep ataldi hemde islamda bu ishlarni qilishqa keng seperwer qilindi. Peyghember eleyhissalam mundaq dégen: ”birer musulman küchet tékip qoysa yaki tiriqchiliq qilip qoysa, uningdin uchar qushlar, insanlar, haywanlar yése u musulman'gha sediqe bolidu“.

2) tehwiliye

tehwiylge kelsek, buningda ishlep chiqirilghan maddilarni istixrajiye arqilq kishiler hajet bolidighan maddilargha aylandurilidu. Mesilen, üzümni sirkige,

paxtini kyim kéchekke, tömürni qural qatarliqlargha aylandurghan'gha oxshash. Bu arqiliq milliy kirim zor derijide ashidu. Chünki uning mehsulatliri eng yuqiri bahada sétilidu we ékisport qlinidu. Bu halda hessilep ashqan mehsulat qimmiti milliy kirimni téximu ashurup, yerlik éhtiyajni qamdap, chetel tawarlirini import qilishtin bihajet qilip, milletke nurghun jehette qulay sharait hazilap béridu. Bu aldamchiliqtin xaliy halda omumgha xizmet qilghanliqtin ”xeyriyetlik ish“dep ataldi. Bu arqiliq islam diyarlirini qoghdaydighan ”qural yaragh“ yasap, allahning düshmenlirini yer bilen yeksan qiliwétish mumkin. Shunga peyghember eleyhissalam bu sanaetni maxtap: ”shübhisizki, allah bir oq arqiliq üch ademni jennetke kirgüzidu. Yasighuchini, atquchini, oq yasashqa yardem qilghuchini“ dégen. Peyghember eleyhissalam sanaetni eng yaxshi kesp dep hésablap: ”héchkim özining halal méhnitige tayinip yéigen tamaqtinmu lezzetlik tamaq yéyelmeydu, allahning peyghembiri dawudmu özining ikki bélikige taynip yashaytti“ dégen.

3) xedmat

xedmat üch xil bolidu.

(1)shexsi xizmet. Buningdiki xizmet, xizmetkar, padichi qatarliqlargha oxshash melum bir shexs üchün bolidu.

(2)satirach, taziliq ishichisi, sodiger qatarliqlargha oxshash ammiwi xizmet.

(3) sodigerlerning payda qoghliship, yiraqtiki tawarlarni istémalchilargha yéqinlashturup berginimu ”xeyriyetlik ish“ hésablinidu. Ispatlinishche resulullah sellellahu eleyhi wesellemmu qoy baqqan. Mezkur usullar arqiliq iqtisadni güllendürüshning önümi intayin zor. Derweqe, yuqiriqi üch türlük usul arqiliq ölgilik iqtisadiy igilik yartish tamamen mumkin.

Balayi apet élp kélidighan bayliqni biz ”maliye kirizisi“ dep ataymiz. Birinchi türlük ishlargha hökümranliq qilmaqchi bolghan chong mustemlikichi döletler, ishlepchiqirilghan bayliqlarning hemmisini türlük yollar arqiliq sümürüp ikkinji türlük ishlar tehwiyliyege ruxset qilmaydu. Peqet döletke pütünley hökümranliq qilalighandila andin ruxset qilnidu. Lékin üchinchi xildiki ishlargha xizmetkarliqqa ruxset qilidu we uninggha he dep teshwiq qélidu. Buning netijiside hazir köpinche jaylardiki musulmanlar sodigerlerge aylinip kétip, sanaetchiler, téxnik xadimlar we ixtisas igiliri bu rayunlarda dégüdek yoqaldi-de, musulmanlarning bayliqliri ularghaxushalliq we bextu amet emes, eksiche ghem ghusse we balayi apet élip kélidighan maliye kirizisigha aylinip qaldi.

Xulepai rashidinlar yerdin chiqidighan mehsulatlardin imkaniyetning bariche paydilinishqa intayin héris idi. Resulullah sellellahu eleyhi wesellemdin bir ensari bir nerse sorap kelgende, peyghember eleyhissalam uningdin: ” öyingde bir nerse barmu?“ dep sorighan.u: ”hee, yérimini kéyip yérimini astimizgha sélip olturidighan bir palas we suichidighan bir qacha bar“ dédi. Peyghember eleyhissalam uninggha palas bilen qachini ekeldürüp, qoligha élip turup: ”bu ikkisini kim sétiwalidu?“ déwidi. Bir adem:”men u ikkisini bir dirhemge séitiwalay“ dédi. Peyghember eleyhissalam ikki, üch qétim ”bir dirhemdin köprek kim sétiwalidu?“ déwidi bir adem ”u ikkisini men ikki dirhemge sétiwalay...“ dédi. Peyghember eleyhissalam palas bilen qachini héliqi ademge bérip ikki dirhemni élip ensarigha berdi we: ”bir dirhemge bala chaqliringgha yémek ichmek élip ber. Yene bir dirhemge bir palta sétiwélip manga keltür“ dédi. Ensari paltuni élip kéliwidi, peyghember eleyhissalam bir kötekni ensarigha

bérip:"sen bu kötekni öyüngge apirip, otün qilip sat“ dédi. Resulullah sellellahu eleyhi wesellemning ishchilarni zéminning mehsulatliridin paydilnishqa yüzlendürgini boyiche xulepai rashidinlarmu shundaq qilatti. Chünki zéminning mehsulatliri heqiqiy bayliqtur. Démek ular mal mülük jughlash üchün zémindin mehsulat élishqa yüzlen'gen. Déhqanchiliq ularning eng önümlük wastilirining biri idi. Ular kéchikkine yernimu paydilanmay tashlap quymaytti. Islam dölitidiki her qandaq bir puqraning yer bayliqliridin paydilinishigha seperwerlik qilinatti.

2. meqsed, insanlarning bext saadetke érishishi

insan allah ulugh qilghan, barche hemme mexluqatidin artuq qilghan, bext saadetke érishish üchün barliq qulay sharait hazirlap bérilgen alahide birmexluqtur. Allah taala mundaq deydu:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً (70)

"shek shübhisizki, biz adem balilirini hörmetlik qilduq, ularni quruqluqta (ulaghlargha) mindurduq, déngizda (kémilerge chiqarduq. Ularni shérin yémeklikler bilen , rizqlandurduq. Ularni mexluqatlirimizning nurghunidin üstün qilduq." (isra sürisi 70 - ayet)

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلاَ مِنْهَا رَغَداً حَيْثُ شِئْتُمَا وَلاَ تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الْظَّالِمِينَ (35)

"biz (ademge): ”i adem! Sen xotunung bilen (yeni hewwa) bilen jennette turunglar! Jennettiki nersilerdin xalighininglarche keng tasha yep ichinglar“ déduq." (beqer sürisi 35- ayet)

insan peqet ikki xil waste arqiliqla bext saadetke érisheleydu. Biri, insanning eng tüwen turmush meishetliri mol bolush, yene biri insan maddiy we meniwi jehettin arzusigha érshish.

1) eng töwen turmush meishetliri mol bulush.

Islamdiki nepiqe tüzümige binaen eng töwen kshilik turmush meishetlirini töwendikidek körstip ötüsh mumkin.

Yémek ichmekte islam dölitide yashawatqan her bir adem choqum yéterlik ozuq tülükke érishishi mumkin. Kiym kéchekte, her bir puqra héch bolmighanda qishta soghuqtin, yazda isiqtin dalda bolghudek kéyim kéchekke ige bolishi lazim. Turalghuda, her bir adem aram élip kündilik paaliyitini dawamlashturidighan turalghugha ige bolush lazim. Öy jihazlirida, turalghu (öy) choqum uxlash üchün lazim bolidighan yotqan körpe we yastuq, olturush üchün zilcha gilem, palas, bora qatarliqlarni öz ichige élishi lazim. Taziliq buyumlrida, her bir adem üchün lazim bolidighan sopun, taghaq, etir qatarliq buyumlar tel bolushi lazim. Her bir insan héch bolmighanda eng addi bir kespke ige bolushi lazim. Shunga her birinsan'gha özining turmushini halal emgikige taynip qamdash üchün xizmet teqisim qilinishi lazim. Nawada insan xizmet yaki emgek qilishtin ajiz kelse yaki kesp qilip tapqan puli turmushigha yetmise uning xirajitini we chiqimini mirasxori öz üstige élishi lazim. Eger uning mirasxori namrat bolsa, uninggha musulmanlarning beytulmalidin nepiqe qilish wajibtur, uninggha turmushini qamdiyalighudek derijide zakat bérilidu. Islam iqtisadini insaniyet dunyasining xizmiti üchün qanun desturi qildi.

2) insanning, islam chekligen maddiy we meniwi jehettiki arzusigha érishishi bu töwendikidek ikki türlük bolidu.

Birnchi, bir qisim nersilerge pul malni buzup chéchish. Insan pul mélini haraq, tongguz qatarliq nersilerge buzup chachqanda uning rohi bulghinip, izzet hörmiti depsende qilinidu. Bashqilar buni iqtisadi ziyan dep qarimastin eksiche, iqtisadning toghra yolgha yüzlinishi dep qarashti. Iqtisadning toghra yolgha yüzlinishi buzup chéchiwétilgen pul malning qeyerde bolmisun qolidin yaxshiliq kélidighan iqtisad bazirigha peqet iqtisadning ulini tikleydighan méwilik derixnila tikidighan durus bir adem arqiliq iqtisad sahesige qaytishni telep qilidu. Haraq osman ibni effan reziyellahu enhu éytqandek barliq nijasetning anisi hem her bir yamanliqning achquchi bolup, u ten salametlikke ziyan yetküzidu, eqilni ketküziwétidu. Insan abruyini tökidu. Haraq ichküchi peskeshler arisida külkige qalidu, haraqqa xejlen'gen pul mal haraqkeshke haqaret keltürüp, uni insan qélipidin chiqiriwétidu.

Ömer ibni xettab reziyellahu enhu, semurening ehli zimmeliklerning hariqidin jizye élip, uni sétip pulini musulmanlarning mal mülkige qétiwetkenlikini anglap: ” allah semurige lenet qilsunki, bizning iraqtiki kéchikkine bir wekilimiz musulmanlarning ghenimet mallirigha haraq, tongguzning pulini arilashturwétiptu. Halbuki haraq, tongguzning özimu pulimu haram idi“ dégen.

Haraq sodisi bilen shughullinish qetiy meni qilnidu. Chünki haraq sodisi bilen shughullan'ghanda, haraqning keng tarqilip kishilerning haraqqa bérilip kitishige, sodigerlerining uning bilen aldinip qélishigha sewebchi bolup qalidu. Ömer reziyellahu enhu iraqning sodigerliridin bir ademning haraq tijariti bilen shughullan'ghanliqini anglighandin kéyin mundaq dep mektup yollighan: ”uning barliq nersilirini sundurup, pütün mal mülkini yoqitinglar, uninggha héchkim bir nerse bermisun!“.

Eli reziyellahu enhu kufediki zerare dep atilidighan, haraq sétilidighan birmehelle barliqini anglap u yerge barmaqchi bolghanda bashqilar: ” i emirul möminin! Janablirini kémige sélip u mehellige élip barayli!“ dégende, eli reziyellahu enhu: ” yaq, bu teyyar tapliq, bizning teyyar tapliqqa éhtiyajimiz yoq“ dep u mehellige piyade kélip: ”bu mehellini putunley köydürüp tashlanglar! Chünki nijaset bir birini yep kétidu“ dep u mehellini köydürüwetken. Islam dinida haraq saqlash qattiq cheklen'gen. Seqip qebilisidin bir ademning öyidin haraq tépilip qalghanda ömer reziyellahu enhu u ademni derrilep öyini köydürüp tashlighandin kéyin: ”isming néme?“ dep sorighan, u: ”ismim ruweyshid “ dégende, ömer reziyellahu enhu : ”isming ruweyshd (yétekchi) emes, belki fuweysiq yeni sépi özidin pasiq ikensen“ dégen. Démek haraq nijis bolghan iken, uningdin yiraq turmaq lazim.

Ömer reziyellahu enhu, xalid ibni welid reziyellahu enhuning azraq haraq arilashturulghan sopun bilen yuyun'ghanliqini anglap mundaq dep mektub yollighan: ”anglishimche siz haraq bilen bediningizni sürtipsiz, roshenki, haraqning ichimu sirtimu haram. Haraqni tutush ichken'gen oxshashlam haram. Shunga haraqni bedininglargha sürütmengla, chünki u nijistur“. Emma nijasetler bilen tonggüzlerge kelsek, uningda gende we baktiriye bolghanliqtin musulman adem özining izzet hörmitini saqlash üchün uningdin özini pak tutush we uninggha qetiy yéqin yolimasliqi shert. Chünki uning beden'ge bolghan tesiri intayin küchlük. Gerche gheyri musulmanlarning bu nijasetler bilen tijaret qilip

alidighan paydisi intayin köp bolsimu islam qarishida u nijasetler we tonggüzning tebiitige késellik éliminitlar arilisip ketken bolghachqa héchnersige toghra kelmeydu.

Insanning barliq beden ezaliri insanni qoghdaydighan tawar mal qilin'ghan. Shunga pul mal tapimen dep izzet hörmitini we qoghdighuchusini yoqitip qoyushqa bolmaydu. Pul mal tépishtiki meqset özini xarab qilish emes, eksiche özining ten salametlikini we abruyini saqlap qélish üchündur. Mana bu insanni heqiqiy bext saadetke érishtüridighan qedir qimmettur. Shunga islam buninggha asaslan'ghan. Eger undaq bolmighinida iqtisad özidin bashqa hemmini heydep kétidighan topan balasigha aylinip qalatti.

Ikkinchi: bir qisim iqtisadi muamililer nurghunlighan payda keltürginige qarimay haram qélindi. Chünki bu muamililer dillarning péchetlinip kétishige yaki wijdanning yoqilishigha yaki waqitning zaya bolup kétishige yaki yoldin éghip kétishke yaki musulmanlarning nurghunlighan payda menpeetlirining zaya bolup kétishige seweb bolup qalidu.

Resulullah sellellahu eleyhi wesellemning: ”qiyamet küni allahning dergahida eng qattiq azabqa duchar bolghuchilar resim sizghuchilar“ dégen sözige asasen heykel (but) yasash we heykel tijariti bilen shoghullinish haram qilindi. Chünki bu heykeller (butlar) insanni allahqa ibadet qilishtin chetleshtürüp, pikir tepekkurini we qelbini péchetliwétidu.

Paydisiz uyun tamasha eslihelirini yasash haram qilindi; chünki bu esliheler waqitni zaya qiliwétish, mejburiytini ijra qilmasliq, xizmitini tashliwétip, aile we ewladlargha köngül bölmeslik, ibadetke horunluq qilishtek nachar xahishlarni keltürüp chiqiridu.

Bir qétim osman reziyellahu enhu mundaq dep xutbe oqughanidi: ”siler shishxal oynashtin yiraq bolunglar! Chünki men bezinglarning öyliride shishxal barliqini uqup qaldim. Öyide shishxal barlar derhal uni köydürüwetsun yaki chéqip tashlisun!“. Yene bir xutbiside mundaq dégen: ”i insanlar! Men silerge shishxal toghriliq köp sözligen bolsammu, epsuski siler uni yoqatmidinglar. Shunga men utun toplap uni öyliringlar bilen köydürüwetmekchi boliwatimen“.

Eli ibni ebi talib reziyellahu enhu shishxal oynawatqan bir qewmning yénidin ötüp kétiwétip, ularni qamcha bilen urup qoghliwetkendin kéyin: ”shübhisizki, shishxal oynash qimar oynighan'gha oxshash. Bu xuddi tonggüz göshini yégen bilen barawer. Uni oynash qimar emes déyilse, tonggüz méyini istémal qilghan'gha oxshaydu“ dégen.

Düshmen'ge qural yaragh qatarliqlarni sétish qetiy haram. Chünki bundaq qilghanda, düshmenning xorikini östürüp musulmanlargha hujum qilishigha sharait hazirlap béridu, musulmanlar ehli herbtin alghan ghenimetlerni kapirlardin héchkimge sétish qeti meni qilnidu. Gerche ular qimmet bahada sétiwalghan teqdirdimu. Ejemlerdin altundin yasalghan bir qacha keltürgende, eli reziyellahu enhu chéqip kések altun'gha aylandurup musulmanlargha teqsim qilip bermekchi bolghan, bu chaghda dehhaqin qebilisidin bir türküm kishiler: ”nawada buni chéqiwetseng buning pulini chéqiwetken bolisen. Shunga sen uni chéqiwetmey bizge sat. Biz uni qimmet bahada sétiwalayli“ dégende, eli reziyellahu enhu: ”allah silerdin tartiwalghan mülükni yene silerge hergiz qayturup bermeymen“ dep uni chéiqp musulmanlargha teqsim qilip bergen.

Jazane nurghunlighan maddi menpeet yetkuzginige qarimay haram qilindi.

Chünki jazane insan qelbini qasawetleshtürüp, insanni achköz, peskesh qilip qoyidu we insan qelbidin yaxshiliqni dost tutush, allah rizasi üchün xalisane emel qilishni chiqrip tashlaydu. Shunga osman ibni effan reziyellahu enhu mundaq dégen idi: ”jazanining yetmish derwazisi bar. Uning eng ajiz derwazisi bir adem özining chörisini nikayigha alghinigha oxshash“.

Ömer ibni xettab reziyellahu enhu: ”biz jazanidin qorqup ondin birning toqquz pirsent paydisini halal dep hésabliduq“ dégen.

Qimar öynash, aldamchiliq qatarliqlarmu haramdur. Chünki iqtisad toplashtin meqset uni natoghra yollargha ishlitish emes, belki uni insanning bext saaditi üchün xizmet qildurushtin ibaret. Islam iqtisadining asasliq wezipisi ammining éhtiyajini toluq temin étishtin ibarettur. Ibni haj mundaq dégen: ”musulman buraderlerge yardem qilish we her jehettin qulay sharait hazirlap bérish meqstide tijaret qilghan sodigerning dukinidin pul malgha éhtiyaji chüshüp qalghan yaki yardemge muhtaj bolup qalghanlar bimalal öz hajitini rawa qilalaydu“.

Matériyalistik iqtisadshunaslar: ”pul malni insan perwerlik yüzisidin hemde bextlik we bextsizlik üchün buzup chéchish, iqtisadni zor derijide ziyan'gha uchratqanliq, iqtisadning buning bilen héch qandaq alaqisi yoq“ dep qaraydu. Lékin bizning qarishimiz xulepai rashidinlarning qarishigha oxshash munulardin ibaretki, insanlar iqtisadning bir qaniti bolsa, (tawar mal mülük) we ishlep chiqirish wastiliri bir qaniti. Qandaq bolishidin qetiynezer insanlarning iqtisattiki roli tawar we ishlep chiqirish esliheliridin nechche hesse artuq. Shuningdek, nachar tawarlar, eski ishlepchiqirish wastliri iqtisadni nahayiti zorderijide ziyan'gha uchritidu. Allahning közitip toridighanliqidin qilche bixewer halda iqtisadni kelse kelmes yollargha buzup chachidighan wijdansiz, oghri, qaraqchi, aldamchi qatarliqlarmu shundaq. Mana bular insanlarning maddiy we meniwi jehettin téz tereqqi qilip, bext saadetke érshishke putlikashang bolidighan bir uchum jemiyet dashqalliridur. Halbuki bular buzup chachqan iqtisad insanlarning éhtiyajini qamdaydighan eng zor bayliq idi.

Üchinchi meqset: bayliqning oxshash tarqilish tengpungliqini saqlash.

Yuqirida dep ötkinimizdek, kishilerning mal mülükke ige bolush jehettiki perqi intayin zor. Islam nezeriyside mal mülük allahning mülki, xelqning hemmisi allahning péqirliri. Undaq bolghan iken, allahning mülkidin hemme birdek paydilinishi lazim. Mal mülük hayatning tayanch bazisi bolghanliqtin uninggha bolghan telep intayin yuqiri, arzu tolimu küchlük.

Peyghember eleyhissalam mundaq dégen: ”toymas ikki türlük adem bar. Biri ilim teleb qilghuchi, yene biri dunya teleb qilghuchi“. Islam dinida kishiler arisida adalet berpa qilishqa intayin héris. Bezilerning mal dunyagha kömülüp kétishi, yene bezilerning acharchiliqtin ölüp kétishi, adaletning jümlisidin emes, chünki adalet bayliqning tarqilishtiki tengpungliqini saqlashta paal tedbirge ige. Bu tedbir selbiy we ijabiydin ibaret ikki türlük. Jazane, parixorluq, qimar, aldamchiliq, zomigerlik, bolangchiliq.... Qatarliqlarning haram qilinishi selbiy tedbirlerdindur. Zakat, sediqe pitire, nezir, keffaret, qurbanliq qilish qatarliqlarning hemde döletning muhtajlargha ghenimet bérishi bashqilarni zakat, sediqe bérishke terghib qilishning wajibliqi (zörürlüki) ijabiy tedbirlerdindur. Buxil serpiyat namratlarni weyran qilip jemiyetni bay we ottura haldin ibaret ikki tebiqige

ayriwétidu.

Islam iqtisadi tüzülmisi yolgha qoyulghan ömer ibni xettab reziyellahu enhuning dewridin boyan bir qisim islam döletliridiki namratlar tebiqisi palech halgha chüshüp qaldi. Muaz ibni jebel ömer reziyellahu enhuning qéshigha ehli yemendin yighqan zakatning birqisimini ewetkende, ömer reziyellahu enhu uninggha kayip: ”men séni kishilerdin baj we jizye yighip kélish üchün emes, belki baylarning zakitini piqirlargha élip bérish üchün ewetken idim“ dégen. Muaz: ”men sanga mendin bir nerse alidighan birer adem bar halette bir nerse ewtmidim“ dégen. Ikkinchi yili muaz yérimini ewetkende, ömer reziyellahu enhu awalqidekla kayighan, muazmu burunqidekla jawab bergen. Üchinchi yili muaz zakatning hemmini ewetkende, ömer reziyellahu enhu yenila burunqidek kayighan. Muaz: ”alidighan héch bir ademni tapalmighinim üchün zakatning hemmisini ewettim dep“ jawab bergen. Yeni bu jemiyette hemme adem bay bolghini üchün zakatqa éhtiyajliq adem tapalmay hemmini ewettim.

Üchinchi bap. Islam iqtisadining xususiyetliri

islam iqtisadining xususiyetliri

hazir dunyagha xujayinliq qiliwatqan asasliq kommunizm, kapitalizm we islam sistémiliridur. Her bir sistémining özige xas xususiyetliri bar. Bizning bashqa iqtisadi sistémilar toghriliq sözlishimizning zörüriyti bolmighini üchün, peqet islam iqtisadining xususiyetliri toghriliqlar toxtalmaqchimiz. Bu xususiyetler töwendikiche?

1- ilahi tüzülme, islam iqtisadi kaptalizm we kommunizmgha oxshash insanlar teripidin tüzülmigen bolup, u bir ilahiy tüzülmidur. Ilahiy tüzülme, quran, hedis, ijmai we qanun chiqarghuchining meqesetliri bilen chemberches baghlan'ghan.

2- iqtisad, islam dinining eqide, ibadet, exlaq qatarliq bashqa tüzülmilirige oxshash ayrilmas bir qismidur. Islam iqtisadini tetqiq qilghuchilar ailining pütün xirajiti erge yüklen'gen xirajet tüzülmisini we toyluqning ayalgha emes, erge yü klen'genliki éniqlan'ghandin kéyinila andin islam dinida néme üchün er bilen ayalning oxshash miras alalmaydighanliqini chüshineleydu. Shuningdek, ularning islamdiki mal mülkining tereqqi qilish yollirini éniq bilmey turup jazanining néme üchün haram qilin'ghanliqini chüshenmiki tolimu qéyin.

3- étiqadi iqtisad. U eslide islam étiqadidin kélip chiqqanliqtin, u toghriliq étiqadqa hököm qilinidu. Musulman zakat, sediqe qatarliq bir qisim mejburiyetlerni özining öteshke tégishlik muqeddes burchi dep bélidu. Eger qiyamet künidiki allahning sawabini ümid qilip bir qisim dunyawiy paydilardin mehrum qalsa qilche pisent qilmaydu. Chünki ularning qelbi munu ayetke chemberches baghlan'ghan. "ular bilidighan bolsa, ulargha axiretning sawabi téximu chongdur." (nehli sürisi 41 - ayet)

islam iqtisadidiki bu hökümdin qanun'gha emes, belki birinchi derijilik imanni küchlük qilidighan wijdan'gha murajiet qilinidu. Shunga biz möminlerning zakatlirini yazma qanunning wastisisiz yaxshliq yollirigha serp qilish üchün bijanidil ada qiliwatqanliqini, yazma qanunda haraq sodisi bilen shoghullinishning ruxset qilin'ghinigha qarimay haraq sodisi bilen shughullinish haram kesp bolghanliqtin özlirini chetke éliwatqanliqini köriwatimiz. Chünki allah ularni körüp turidu we qilmishliridin hésab alidu.

"siler qeyerde bolsanglar, allah siler bilen birge " (hedid sürisi 4 - ayet) ,

"shübhisizki, asman we zémindiki héch nerse allahqa mexpiy emes " (al imran sürisi 5 - ayet)

4- islam iqtisadidiki qulchiliq tebiiti. Biz öz nöwitide dep ötkinimizdek, islam iqtisadi ilahiy tüzülme, bu tüzülmining her bir prinsipigha toluq itaet qilish allahqa itaet qilghanliq bolup, allahqa itaet qilghanliq ibadettur. Bu halda islam iqtisad tüzülmisige uyghunlishishmu ibadettur.

" jinlarni, insanlarni peqet manga ibadet (itaet) qilish üchünla yarattim. " (zariyat sürisi 56 - ayet).

5- islam iqtisadi exlaq bilen chemberches baghlan'ghan. Shübhisizki, islam nezeriyiside exlaq bilen iqtisad mukemmel birgewde, exlaqsiz igilik tiklesh mumkin emes. Mesilen: soda sétiq, qerz élish qatarliq heriketler islam tüzülmisining sirtidiki maddiy heriketlerdur. Halbuki, islam tüzülmisige illiq tebessum menggü hemrah, (qérindishingizdiki sediqe sizni tebessum qilduridur) keng qorsaqliq (alghanda, satqanda we qerz alghanda keng qorsaqliq qilghan ademge allah rehim shepqet qilsun.) tijaret omumyüzlük paydigha érishtüridighan bir heriket, lékin islam tüzülmisidiki tijaret rastchilliq we amanettin xaliy emes. Chünki rastchilliq bilen amanet (eminlik) tijaretning asasliq amilliridin biri.

Peyghember eleyhissalam éytqandek: ”ishenchilik, rastchil sodiger (qiyamet küni) peyghemberler, siddiqler (allahning ixlasmen bendiliri) we shehidler bilen birge bolidu.“

6- murunetlik, murunet démek, tereqqi qilishqa qadir bolush démektur. Murunetlikning négizi quran bilen sünnet, wehalenki, quran bilen sünnet islam iqtisadining asasliq pilan layihesige tayinidighan iqtisadning muhim menbeidur. Ijmai bolsa, iqtisadning önümlük bir tedbiridur. Shübhisizki, sherietning meqsetliri iqtisadiy heriketlerde mujtehid üchün yolni yurutup béridighan nurluq chiraqtur. Yéghip éytqanda, islamning iqtisadiy menbeliri tebiiy halda tereqqi qilish küchige ige.

7- ubéyktip halet. Amanetni meyli musulman bolsun yaki kapir bolsun, döletning bolsun yaki dushmenning bolsun öz igisige tapshurush shert. "shübhisizki, allah silerni amanetlerni igisige qayturushqa buyruydu." (nisa sürisi 58- ayet).

Islam diyarigha kirgen yaki ölturaqlashqan her qandaq bir ademning hayati bixeterliki, iqtisadi, dini we abruyigha dexli teruz qilinmasliq hoquqigha ige. Bu xeyriyet uyushmiliri we iqtisadni güllendürüshning muhim amili bolup, buni ishqa ashurush musulmanlarning bash tartip bolalmaydighan muqeddes burchidur. Gerche yardem qilin'ghuchi musulman yaki kapir, yéqin yaki yiraq bolghan teqdirdimu. Allah taala mundaq deydu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُحِلُّواْ شَعَآئِرَ اللّهِ وَلاَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلاَ الْهَدْيَ وَلاَ الْقَلآئِدَ وَلا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواْ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُواْ وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (2)

"birer qewmning silerni mesjidi heram (ziyariti) din tosqanliqtin ibaret düshmenliki hergizmu silerning ulargha chéqilishinglargha sewebchi bolmisun,

yaxshi ishqa we teqwadarliqqa yardemlishinglar, gunahqa we zolumgha yardemleshmenglar, allah (ning azabi) din qurqunglar, allahning azabi heqiqeten qattiq." (maide sürisi 2 - ayet).

Ixtiyari yosundiki sediqini musulman bilen kapirgha bérish jaizdur.

8- réalizm, birqism tüzüm we pikir tepekkurining siritqi körinishi intayin güzel bolsimu emma qilche emeliyetke uyghun emes. Yene bir qisim tüzümlerning sirtqi körinishi güzel. Emeliyetke uyghun, uni emeliyetke tetbiqlighansiri uning güzelliki shunche ashidu. Islam ikkinchi xildiki tüzümdin. Mesilen: zörüriyet nezeriyisi boyiche fuqehalar: ”zörüriyet mehzuriyetni (yeni cheklen'gen nersilerni ishlitishni) jaiz qilidu“ dep körstip bergen. Eger islam mehzüriyetni zörüriyet arqiliq jaiz qilmighan bolsa, elwette kishiler sherietke muxalpetchilik qilghan bulatti. Nawada insanning (mehzuriyettin) azraq bir nerisge éhtiyaji chüshüp qalsa, zererni yoqatqchilik miqdarda uningdin ishlitishke ruxset qlinidu. "allah silerge asanliqni xalaydu, teslikni xalimaydu " . (beqer sürisi 185 - ayet).

Eng aliy ghaye. Islam dinidin bashqa iqtisadi mesleklerning iqtisad ghayisi maddiy jehettin kirimini köpeytip parawan yashashni meqset qilghan bolsa, islam iqtisadining ghayisi buningdin nechche hesse artuq bolushni meqset qilidu. Qisiqisi, islam iqtisadining asasliq ghayisi insanni rohi we jismani jehettin toluq yétilidürüp, heqiqi bextke érishtürüshtin ibaret. Allah taala mundaq deydu:

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى (17) الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى (18)

"paklinish üchün mal mülkini (yaxshiliq yollirigha) serp qilidighan adem uningdin yeni ottin yiraq qilinidu." (leyl sürisi 17 - 18 - ayetler).

Bu yerdiki pul mélini serp qilish öz nepsini paklash yeni pul mélini serp qilip gunahni yuyush arqiliq özini dozax otidin saqlash meqset qilin'ghan . " allahning yolida mélinglar bilen, jéninglar bilen jihad qilghaysiler " . (sep sürisi 11 - ayet)

jihad urush qilish üchün zörür bolghan emes, belki jemiyetni islah qilip, insanni pikri, rohi we jismani jehetlerdin toluq yétildürüsh üchün zörür bolghandur. Islam dinida iqtisadning ghayisi, meniwi bayliq maddi bayliqqa tayanch qilin'ghan. Chünki insan peqet maddiy we meniwi jehettin toluq yétilgendila andin heqiqi bext saadetke érisheleydu.

9- asasliq iqtisad. Buningda shexs we jemiyetke ziyanliq nersilerning hemmisi haram qilin'ghan. Jümlidin jazanixorluq, aldamchiliq, natoghra kesp, tajawuzchiliq, pahshiwazliq, haraq we zherlik chékimlikler tijaritini qilish, shuningdek, haraq, but, shishxal, qart qatarliq jemiyetke ziyanliq bolghan barliq nersilerni ishlep chiqirish qetiy haram qilin'ghan.

10- iqtisady tengpungluq . Buningda insanning kishilik heqqi kommunistlarning qilghinidek omumning menpeetige yemchuk qiliwétilmeydu. Kapitalistik döletlerdikige oxshash shexsmu omumning mulkige qol sozmaydu. Lékin shexisning heqqi omumning heqqi bilen bir yerde kéilip qalsa, omumning heqqi aldinqi qatarda toridu. Bu dunyaliq üchünmu, axiret üchünmu oxshash emel qilnidu. Allah taala mundaq deydu:

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِن كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (77)

"allah sanga bergen bayliq bilen axiret yurtini tligin, dunyadiki nésiwengni

untumighin " . (qeses sürisi 77 - ayet).

Roh bilen jesedning (bedenning) éhtiyajimu tengpung halette qandurulishi lazim. Birning éhtiyajni qandurup, yene birini tashlap qoyushqa qetiy bolmaydu. Peyghember eleyhissalam mundaq dégen: "zimmengde perwerdigaringning, bediningning, ayalingning heqqi bar. Hemmisining öz layiqida heqqini bergin. " pul malni xirajet qilghanda, israpmu qilmasliq béxilliqmu qilmasliq lazim. Allah taala mundaq deydu:

وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا (67)

"ular (yeni yaxshi köridighan bendiler) xirajet qilghanda, israpchiliqmu qilmaydu, béxilliqmu qilmaydu. Ottura hal xirajet qilidu. " (furqan sürisi 67 - ayet).

11 - pul mal allahning mülki, kainattiki barliq sheyiler allahning mülkidur. Allah taala mundaq deydu: " asmanlarning we zéminning padshahliqi allahqa xastur. " (shura sürisi 49 -ayet). "silerge ata qilghan mal mülükning bir qismini (özlirini azad qilishqa yardem teriqiside) ulargha béringlar. " (nur sürisi 33 - ayet).

12-allah mal mülükni insan'gha uningdin paydilnish we uningda allahning buyruqini orunlash üchün bergen . Allah taala mundaq deydu: " allah silerni ige qilghan mallardin sediqe qilinglar " . (hedid sürisi 7- ayet).

Pul malni qandaq serp qilish kérek?

1- ottura hal serp qilish kérek. Allah taala mundaq deydu:

"ular (yeni allah yaxshi köridighan bendiler) xirajet qilghanda, israpchiliqmu qilmaydu, béxilliqmu qilmaydu, ottura hal xirajet qilidu." (furqan sürisi 67 - ayet). " yenglar, ichinglar, israp qilmanglar " (eirap sürisi 31 - ayet). "israp qilghuchilar heqiqeten sheytanlarning qérindashliridur " (isra sürisi27 - ayet).

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا (37)

"ular (yeni mutekebbirler, maxtanchaqlar) béxilliq qilidu. Kishilerni béxilliq qélishqa buyruydu, allah ulargha öz pezlidin bergen nersilerni (yeni pul malni we muhemmed eleyhissalamning tewrattiki süpitini) yoshuridu. (allahning némitini) inkar qilghuchilargha xorlughuchi azabni teyyarliduq" (nisa sürisi 37 - ayet).

2- exmeqler pul malni serp qilishqa qadir emes, allah pul malni kainat we insanlarning tereqqiyat asasi tiklinishi üchün yaratti. Shunga, pul malni xirajet qilishni bilmeydighan exmeqlerning qoligha tutquzup qoyushqa qetiy bolmaydu. Allah taala mundaq deydu:

وَلاَ تُؤْتُواْ السُّفَهَاء أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُواْ لَهُمْ قَوْلاً مَّعْرُوفًا (5)

"allah térikchiliklerning asasi bolghan malliringlarni exmeqlerge tutquzup qoymanglar, ularni yémek échmek, kéyim kéchekler bilen teminlenglar, ulargha chirayliq söz qilinglar." (nisa sürisi 5 -ayet)

3- batilgha chümüp kétish éhtimali körülgen mal mülüktin qeti paydilan'ghili bolmaydu. Shunga allah parixorluq qatarliqlarni haram qildi. Allah taala mundaq deydu:

وَلاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُواْ بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُواْ فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالإِثْمِ

وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (188)

" bir biringlarning mallirini naheq yewalmanglar, bilip turup kishilerning bir qisim mallirini zulum bilen yewélish üchün hakimlargha para bermenglar." (beqer sürisi -188 ayet).

4- bashqilargha ziyan yetküzidighan mal mülükni qetiy ishletmeslik lazim. Mesilen, bir ademning mikrofuni bolup, uni ishletkende bashqilarning xatirjem uxlishi yaki ders tekrarlishi yaki xizmet qilishigha tesir yetküzse, u ademning mikrofunini ishlitishke mutleq yol yoq. Ikki qewetlik bir bina bolup, uning üsti qewiti ténch, asti qewiti ténchisiz bolsa, bu ikki qewette olturghan her qandaq bir ademning öyide yene birining xatirjemlikini bozidighan heriket bilen shughullinishqa yol yoq. Bir adem yene bir ademning témidin, derize échishqa, bir adem derex tikip yene birademning térilghu yérige ziyan yetküzüshige qetiy yol yoq. Bir adem yene bir ademning derex tikip yérige ziyan yetküzgenliki heqqide resulullah sellellahu eleyhi wesellemge shikayet qilip barghanda, peyghember eleyhissalam derex tikküchini ziyanni toldurup bérishke buyrighan. Derex tikküchi yer igisige héliqi derexni qomurwétish toghriliq ijazet bergendin kéyin, derex tikküchi: " sen bolsang heqiqeten(bashqilargha) ziyan salghuchi sen" dégen.

Tötinchi bap. Ishlepchiqirsh

ishlepchiqirishning meqsidi

aqil adem qandaq bir ish qilmisun peqet meqsetke érshishni arzu qildu. Peqet iqtisadnila meqset qilghan ishlepchiqirishning mukemmel pishshiqlap ishlinishi mumkin emes. Nawada biz ishlepchiqirishtin meqset, maddi menpeetke érishish, dep qarisaq, undaqta iqtisad özining rohi we jismani jehettiki, shundaqla qérindashliq we méhri shepqet jehettiki qimmitini yoqitip, mal mülüktin ibaret azazulning aldida erzimes bir nersige aylinip qélip, iqtisadning jemiiyetke normal halette tarqilishi ziyan'gha uchraydu. Emma ishlepchiqirishtin meqset, kishilerning qelbige zörür éhtiyajlirini qamdash we ularni mehrumluq azgilidin qotuldurup, bext saadet küchitini tikish déyilse, u halda ishlepchiqirish, meqsetsizla rohiy, jismaniy, medeniy we pikri jehettiki iqtisadni yétildürüshtiki bir wastigila aylinip qalidu. Shübhisizki, mizan nishanning xilmu xil bolishigha egiship bir birige mutleq oxshimaydu. Halbuki, islam iqtisadi inssanning maddiy we meniwi teleplirini qandurup, bext saadetke érishtürüshni meqset qilidu. Shunga islam iqtisadidiki ishlepchiqirish mehsulatlirining tarqitilish yolliri bashqa iqtisadi pelsepelerge tüptin oxshimaydu. Peyghember eleyhisslam mundaq dégen: "nawada birer musulman birer küchet tékip qoysa yaki ziraet téirip qoysa, andin uning méwisidin insanlar, uchar qushlar wechahar paylar (charwilar) yése, uning üchün sediqe bolidu."

ziraet zéminidin paydilinish

musulman kishi térilghu yerge ige bolsa sherietke uyghun yollar arqiliq u zémindin ya ziraet térish yaki jirim tikish arqiliq obdan paydilinishi kérek.

Térilghu yerni térimay bikargha tashlap qoyush németni bikar qiliwetkenlik we mal - mülükni zaya qiliwetkenlik bolghanliqtin islam uni yaman körgen. Peyghember eleyhissalam malni zaya qiliwétishtin tosqan.

Térilghu yerdin paydilinish ussulliri

birinchi usul: yerdin özi xewer élip ziraet térip taki méwe -hosul bergen'ge

qeder özi sughurup uzi perwish qilish. Bu yaxshi bir ish bolup, tikilgen köchet, térilghan ziraettin herqandaq bir insan yaki haywan yaki ucharqushlar paydilinipla qalsa, igisige allah sawab béridu. Peyghember eleyhissalamning sahabiliri ichide ensarlarning köpinchisi yerlirini özliri tériytti.

Ikkinchi usul: yerni öz igisi tériyalmaydighan bolup qalsa, bashqilargha ozining sayman, uruq we yardemchiliri bilen térip paydiliniwélishi üchün bérip turup, tériwalghuchidin héchqandaq birnerse almasliq. Bu yolsa islam terghib qilghan yaxshi bir ishtur.

2918/4863 - qeys ibni muslim ebu jeiferning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: medinige hijret qilip chiqqan aililerning hemmisi yerdin chiqqan mehsulatning üchtin birini yaki töttin birini bérish bedilige yer tériytti. Eli, seid ibni malik, abdullah ibni mesud, ömer ibni abduleziz, qasim, urwe, ebu bekrining ailisidikiler, ömerning ailisidikiler, elining ailisidikiler we ibni siyrin qatarliqlar tériqchiliq qilatti. Abdurrahman ibni eswed mundaq deydu: men abdurrahman ibni yezid bilen ortaqliship yer tériyttim. Ömer reziyellahu enhumu nurghun kishi bilen ortaqliship yer tériytti. Eger ömer reziyellahu enhu uruqni chiqarsa, yerdin chiqqan mehsulatning yérimini alatti. Eger uruqni bashqilar chiqarsa, ularmu yerdin chiqqan mehsulatning yérimini alatti. (buxari muelleq riwayet qilghan)

térilghu yerdin paydilinish kélishimi

üchinchi usul: yerni ikkinchi bir shexske tériqchiliq kélishimi boyiche térishqa bérishtur. Bu kélishim boyiche: ikkinchi shexs yerni tériydu, süghiridu we perwish qilidu, yerdin hosul alghanda kélishim boyiche hosulning %50 ni ya%30 ni yaki uningdin az yaki köp melum bir pirsentini alidu. Tériqchiliqqa kéterlik uruq, sayman we haywan qatarliqlarni qaysi terep chiqiridighan bolup kélishken bolsa shu terep chiqiridu. Bu usul islam fiqhida: (yer térish kélishimi) dep atilidu.

2917/4861 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhuma mundaq deydu: xeyber pethi qilin'ghandin kéyin, yehudiylar peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin tériqchiliq we baghwenchilik qilip, yerdin chiqqan ashliq we méwilerning yérimini bérish bedilige xeyberde qélish imkaniyiti bérishni sorighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: bolidu, silerge mushu shertke binaen xeyberde xalighan muddetkiche qélish imkaniyiti berdim, dédi. Xeyberdin chiqqan miwe we ashliq mehsulatlirining yérimi ghenimet teqsimati boyiche teqsim qilinatti we peyghember sellellahu eleyhi wesellem (u ghenimetning) beshtin birini alatti. (muslim: 1551)

bu shekildiki tériqchiliq kélishimini jaiz dep qarighanlar mushu hediske tayinidu. Ular mundaq deydu: "bu toghra hem meshhur bir muamile, peyghember eleyhissalam ta wapat bolghiche bu muamilini qilghan, undin kéyin rashid xelipilermu ta wapat bolghiche mushu muamilini qilghan, ulardin kéyin ularning ewladlirimu bu muamilini qilghan, medinide bu muamilini qilmighan birmu aile qalmighan, peyghember eleyhissalamdin kéyin peyghember eleyhissalamning ayallirimu müshundaq muamile qilghan.

Tériqchiliqtiki buzuq kélishim

peyghember eleyhissalam zamanida yene bir xil tériqchiliq kélishimi bolup, bu kélishimde talash - tartishqa seweb bolidighan namelumluq we qarangghuluq bolghanliqtin, hemde islam hemme sahelerde riaye qilidighan adalet rohigha xilapliq qilish bolghanliqtin peyghember eleyhissalam sahabilerni bundaq muamilini qilishtin tosqan.

Bu kélishimde: zémin igisi yerni térighuchigha shert qoyup uninggha: "mawu yerning hosulini men alimen, yaki mawu terepning hosulini men alimen yaki hosulning melum miqdarini alimen, mesilen: besh charek yaki besh taghar dégendek belgilen'gen miqdarini men alimen, qalghini sanga bolidu, yaki qalghinini teng ülishimiz" deytti. Peyghember eleyhissalam adaletning az yaki köp bolsun hemme hosulda her ikki terepning shérik bolishini teqezza qilidighanliqini étibargha alghan. Eger bir terepke mueyyen nésiwe belgilen'gen teqdirde, zémin shu belgilen'gen miqdardin bashqa artuq hosul bermey qalsa, u chaghda bu terep putun hosulni alghan bolidu, ikkinchi terepke héchnerse qalmaydu. Eger mawu besh moning hosulini men alimen, qalghini sanga bolsun dégen bolsa, bu besh modin hosul chiqmay qélip héch nersige érishelmey qalidu. Ikkinchi terep qalghan yerlerdin chiqqan barliq hosulgha ige bolidu. Undaqta her ikki terep pirsent boyiche kéliship, hosuldin teng behrimen bolishi kérek. Nawada hosul köp chiqsa buningdin her ikki terep behrimen bolidu, az chiqsa buningdin her ikki terep ziyan tartidu, nawada héchqandaq hosul chiqmisa, zyanni her ikki terep tartqan bolidu. Bundaq kélishim her ikki terepning könglini xatirjem qilidu.

2921/4866 - henzele zureqiy mundaq deydu: men rafi ibni xedij reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini anglighanidim: biz ensarilar térilghu yerliri eng jiq kishiler iduq. Yerlirimizni: ”mawu yerning mehsulati bizning bolsun, awu yerning mehsulati silerning bolsun “ dep ijarige bérettuq. Bezide mawu yerdin mehsulat chiqip, awu yerdin mehsulat chiqmay qalatti. Shunga peyghember sellellahu eleyhi wesellem bizni mundaq qilishtin tosti. Emma yerni kümüshke ijarige bérishtin bizni tosmighanidi. Yene bir riwayette: u künlerde yerni altun we kümüshke ijarige béridighan ish yoq idi, déyilgen. (muslim:1547, buxari:2327)

bundaq muamilini chekleshtin shuni köriwalalaymizki, peyghember eleyhissalam jemiyette toluq adaletni wujutqa chiqirishqa, hemde möiminler jemiyitidin herqandaq jidel - majira uruqlirini yiraqlashturushqa intayin hérismen idi. Eslide zémin igisi bilen yerge ishligüchi bir - birige keng qorsaqliq bilen muamile qilishi wajibtur.

Térilghu yerni pulgha ijarige bérish

tötinchi usul: yerni melum miqdarda pul müqabilige tériwalghuchigha ijarige bérishtur. Bu usulni köpligen meshhur alimlar bezi hedislerge tayinip jaiz dep qarighan. Bashqilar bolsa peyghember eleyhissalamning yerni kiragha bérishni chekligenliki heqqidiki sehih hedislerge asaslinip uni cheklen'gen ish dep qarighan. Yerni kiragha bérish cheklimisidin peyghember eleyhissalam xeyberlikler bilen tériqchiliq kélishimi tüzgenliki hemde wapatidin kéyinmu rashid xelipiliri zamanida shu kélishim dawamlashqanliqi üchün, peqet tériqchiliq kélishimila mustesna qilin'ghan.

Bu mesilige sheriet belgilimilirining tedrijiy özgirishi jehettin qaraydighan bolsaq, imam ibni hezmning éytqini toghra chiqidu. U mundaq deydu: "peyghember eleyhissalam medinige kelgende medinilikler yerlirini ijarige bérishetti. Yerler peyghember eleyhissalamdin ilgirimu we peyghember bolup ewetilgendin kéyinmu ijarige bérilip kelgenlikide shek yoq, kéyin birqanche sahabilardin: peyghember eleyhissalamning zéminni kiragha bérishtin omumen tosqanliqi ispatlandi. Shuning bilen yerni ijarige bérish keskin cheklendi. Kimki keskin cheklen'gen ishqa qayta ruxset qilindi, hemde bu cheklime emeldin qaldurüldi deydiken, u yalghanchi dep qarilidu. Peqetla zéminni, chiqidighan

hosulning %25 yaki %30 dégen'ge oxshash hosulning bir qismigha ijarige bérishke bolidighanliqigha delil bar. U bolsimu peyghember eleyhissalamning zéminni ijarige bérishni chekligendin kéyin bir qanche yillar ötkende xeyber zéminini shundaq ijarige bergenliki, hemde hayatining axirighiche shü kélishim boyiche ish qilghanliqidur".

Deslepki dewrdiki alimlardin bir gorup mushu qarashta bolghan. Mesilen: ulugh tabiiy we yemen alimi tawus yer - zéminni altun - kümüshke ijarige bérishni yaman köretti, hosulning bir qismigha ijarige bérishni meyli dep qaraytti. Uninggha beziler: "peyghember eleyhissalam zéminni ijarige bérishtin tosqan" dep dawli qoyghanda, u:" muaz ibni jebel (peyghember eleyhissalamning yemen'ge ewetken elchisi) kélip bizge térilghu yerlerni chiqidighan hosulning üchtin biri yaki töttin birige ijarige berdi. Biz shunga ta bügün'ge qeder shundaq qilip kéliwatimiz" dégen. Bu sözdin u, yerni pul bilen ijarige bérishni cheklen'gen dep qarap, hosulning bir qismigha ijarige bérishni halal dep qaraydighandek körinidu.

Bundaq qarash muhemmed ibni siyriyn we hezriti ebu bekirning newrisi elqasim ibni muhemmedtinmu riwayet qilin'ghan. Ularning qarishiche: yerni hosulning üchtin biri yaki töttin biri yaki ondin birini élishqa ijarige qoysa bolawéridu, yer igisi héchqandaq chiqimni öz üstige almaydu. Ularning yene zéminni ijarige bérishtin chekligenlikimu riwayet qilin'ghan.

Yene tabiiy alimlardin bashqa bir gorupning zéminni ijarige bérishni pul bilen bolsun yaki hosulning bir qismi bilen bolsun omumen chekligenlik riwayet qilin'ghan. Lékin ular hosulning bir qismigha yerni ijarige bérishke bolidighanliqigha peyghember eleyhissalam we uning xelipiliri we hezriti muaz ibni jebelning qilghan emeliy ish - herikiti ispat bolidighanliqini ret qilalmaydu. Démek: yerni hosulning bir qismigha ijarige bérish birinchi esirde musulmanlarning emeliyitidin qanunluq ish bolup mueyyenleshken. Emma, zéminni pulgha ijarige bérishni cheklesh bolsa, islam körsetmilirige we eqilge muwapiq chekleshtur.

Qiyas térilghu yerni pulgha ijarige bérishni chekleshni teqezza qilidu

islam asasliri we uning éniq keskin körsetmilirige toghra qiyas qilghanda, térilidighan aq yerni pulgha ijarige bérish cheklinidu. Chünki:

1- peyghember eleyhissalam zéminni chiqidighan hosulning bir charek yaki bir taghar dégendek mueyyen bir qismini zémin igisige belgilep ijarige bérishni chekligen. Peqetla pirsentleshtürüp %25 yaki %33 yaki %50 dep melum pirsentni belgilep ijarige bérishke ruxset qilghan. Bundaq bolishi ikki terepning herqandaq ehwal astida payda - ziyan'gha teng shérik bolishi üchündur. Chünki pirsentke pütüshkende, ziraetke apet tegmey hosul bergen teqdirde, her ikki terep buningdin behrimen bolidu. Apet tégip hosul chiqmay qalsimu her ikki terep ziyanni kötürüshte shérik bolghan bolidu. Emma ikki terepning her birige herqandaq ehwal yüz bérishidin qetiynezer mueyyen bir nerse belgiliwélish, hemde qarshi terepning tökken terining héchqandaq nersige érishmestin bikar éqip kétishige perwa qilmasliq, jazanixorluq we qimarwazliqqa némidégen oxshash! Zéminni pulgha ijarige bérishni mushu asasta tehlil qilidighan bolsaq, jazanixorluq we qimarwazliq bilen bundaq cheklen'gen yer térish kélishimi otturida héchqandaq perq qalmaydu elbette. Chünki, zémin igisining yérini ijarige

bérishtin qoligha kélidighan nésiwisini élishi choqum bir ish, emma ijarige alghuchi bolsa, zéminning hosul bérish yaki bermeslikini bilmeydighanliqi üchün payda élish yaki ziyan tartishni bilmeydu. Démek u, öz küchi we teri bilen qimar oynighuchigha oxshap qalidu.

2- öz igidarchiliqidiki bir nersini bashqa bir kishige ijarige béridighan kishi ijare bérilgen nersini ijare alghuchigha teyyarlap, uningdin paydilinalaydighan qilip bergenliki üchün, hemde u nersining istémal qilish arqiliq asta - asta upraydighanliqi we qimmitining kémiyidighanliqi bedilige ijare heqqini élishqa layiq bolidu. Undaqta zéminni ijarige alghuchigha teyyarlap bérish üchün zémin igisi néme qilip bergen? Zéminni ziraet östürüshke yer igisi emes allah teyyarlap bergen. Uning üstige yer, térish bilen qandaq uprap qalidu? Zémin dégen bina we uskünilerdek uprap ketmeydu.

3 - bir kishi öy ijarige alsa öyde turush arqiliq héchqandaq tosalghusiz uningdin biwaste paydilinalaydu. Usküne ijarige alsimu shundaq paydilinidu. Emma térilghu yer ijarige alghanda, uningdin paydilinishi biwaste hem keskin emes. Chünki u, yerni ijarige alsa uningdin öydin paydilan'ghandek paydilinalmaydu. Belki u, bolishi natayin bir paydini qolgha keltürüsh üchün japaliq ishlep ter aqquzushi kérek. Démek: zéminni ijarige qoyushni öyni ijarige qoyushqa oxshutup qiyas qilish toghra qiyas qilish emes.

4- sehih hediste peyghember eleyhissalamning ziraet we méwilerni pishmighan chéghidila tebiiy apettin saq qalamdu - qalmamdu melum bolmastin, étizda we shéxida turghuzup sétishni chekligenliki ispatlan'ghan. Buning sewebini mundaq dep körsetken: nawada allah taala méwe yaki hosul bermise, qérindishinglarning pulini némige asasen halal qilip alisiler?.

Eger bu söz pishishqa yéqinliship emma apettin saq qélishi keskin bolmighan méwini satqan ademge qarita éytilghan söz bolsa, bir ketmenmu chépip baqmighan, bir dane uruqmu sélip baqmighan aq yerni bashqilargha pulgha ijarige béridighan ademge néme éytilishi kérek? Bu ademge: allah taala méwe - hosul bermey qalsa, qérindishingning pulini némige asasen halal dep alisen? Dep éytishi téximu layiq emesmu?

Men kéwezliklerni qurut yep bikar qiliwetkenlikini öz közüm bilen kördüm. Netijide yer igiliri ijare heqqini telep qildi. Ijarige alghuchilar bolsa imza qoyghan kélishim boyiche ijare heqqini töleshke mejbur boldi. Buningdiki tenglik qeyerde? Islam riaye qilidighan adalet buningda barmu? Adalet choqum, payda - ziyan her ikki terepke bolidighan yer térish kélishimi bilenla wujutqa chiqidu.

Imam ibni teymiye térilghu yerni ijarige bérishni jaiz dep qarisimu, islam sheriitining adaliti we prinsiplirigha muwapiq kélidighini tériqchiliq kélishimi ikenlikini mueyyenleshtürüp mundaq dégen: "tériqchiliq kélishimi ijarige bergendin bekraq halal, hemde adalet we sheriet asaslirigha bekraq yéqindur. Chünki tériqchiliq kélishimide ikki terep payda - ziyanni teng tartidu. Emma ijarige bergende, yer igisi ijare heqqini toluq tapshurup alidu, ijarige alghuchi bolsa, hosul ya alidu ya alalmaydu".

Ishlepchiqirishning tarqitish bilen bolghan munasiwiti

durus, ishlepchiqirish, tarqitishning aldiniqi basquchi. Lékin islam nizami ishlepchiqirish (mehsulat) bilen tarqitishni bir birige chemberches baghlaydu. Mesilen: tarqitish haram bolghan nersilerning hemmini ishlepichiqirish qetiy haram. Shunga, butlarni, haram qilin'ghan köngül échish eslihelirini, mes

qilidighan ichimliklerni zeherlik chikimliklerni ishlepchiqirish jaiz emes. Fiqhishunasliq prinsipidin éilp éytqanda, élish haram bolghan nersilerni bérishmu mutleq haram. Qilish haram bolghan ishlarni arzu qilishmu mutleq haram.

Ishlepchiqirish élméntliri

iqtisadshunasliqni muhakime qilghuchilar ishlepchiqirish élméntlirini töt nuqtigha yéghinchaqlighan. Tebiet, sermaye, emgek, tertip. Islam iqtisadshunasliqini muhakime qilghuchilar ishlepchiqirish éliméntlirini üch nuqtigha mujessemligen. Sermaye, emgek, tebiet. Bir ereb doktor islam iqtisadidiki ishlepchiqirish élméntlirini ikkige bölgen. Sermaye, emgek. Doktor suad ibrahim salih islam iqtisadidiki ishlepchiqirish élméntliri üch dep qaraydu. Emgek, sermaye, teqwadarliq. Uning qarishche, teqwadarliq allahning raziliqini telep qilidighan eng yaxshi emeldur. U ”teqwadarliq bu dunyada rizqning keng bolishi axirette sawabning bolishigha seweb bolidighan birdin bir amil“ deydu. Peyghember eleyhissalam mundaq dégen: ”dunya mömin üchün zindan (türme) kapir üchün jennet“.

Ishlepchiqirish élméntliri, tebiet, sermaye we emgektin ibaret üch élmént toghriliq töwendikiche toxtilip ötimiz.

1.sermaye

sermaye we uning mahiyiti

ishlepchiqirish üchün ishilitilidighan barliq nersiler, jümlidin pul, ata miras mal mülük we xam eshyalar sermaye dep atilidu.

Sermaye meyli neq pul yaki bashqa mülük bolsun uni inchikilik bilen küzetküchi sermayining aldinqi ishlepchiqirish wastisi ikenlikini bileleydu. Undaqta, ishlepchiqirish éliméntliri qandaq élimént bolidu? Aldin ishlepchiqirilghan sermaye munasip mezgilde uningdin mehsulat ishlepchiqirish üchün ishlitilgende, uni yéngi ishlepchiqirishtiki ishlepchiqirish éliméntliridin bir élmént dep hésablash mumkin.

Sermayening türliri

birinchi, sodigha ait sermaye. U sodidin ishlitilidighan itqisadi mallarning yighindisidin ibaret. Meyli u dollar qatarliq pullardin bolsun yaki rextke oxshash tawarlardin bolsun yaki kitab, bina qatarliqlardin bolsun. Mana mushu xildiki tawarlardin % 2.5 zakat bérish wajibtur. Fiqhishunas alimlarning qarishi boyiche zakatni zakat kelgen nersining özidin bersimu bolidu yaki qimmitini hésablap pul bersimu bolidu. Bu türdiki sermayidin éship qalghini payda yaki ziyan dep atilidu. Ikki yaki uningdin artuq adem sermayige shérik bolghanda, ularning hemmisi paydighimu, ziyan'ghimu oxshash shérik bolidu. Shérik tijaret qilghanlarning héch birsige mexsus paydini özige shert qéliwélish jaiz emes. Chünki bu paydining shirikler ottursida barawer tarqitidighan adalet tarazisigha toghra kelmeydu. Fuqehalar sermayining nex pul bolsimu toghra bolidighanliqini birdek maqullighan bolsimu, lékin ular shérik bolidighan sermayining tawar (mata) bolidighanliqi toghriliq ixtilap qilishti. Ularning ichidin tawar pulgha aylandurulup uning qimmiti shérik bolidighan sermaye bolsimu boliwéridu dégüchilermu bar.

Ikkinchi, ishlepchiqirilghan sermaye. Bu köpinche hallarda ishlepchiqirishta ishlitilidighan nex pul we eynen sheyilerdin terkib tapidu, eynen sheyiler üch nersini öz ichige alidu.

1- binalar, ishxana qatarliqlargha oxshash köchmes mülükler.
2- yaghachchiliq, toqumichiliq qatarliqlargha oxshash ishlepchiqirish

esliheliri

3 - toqumichiliqta ishlitilidighan paxta, yaghachchiliqta ishilitilidighan yaghachqa oxshash xam eshya. Köpligen fuqehalarning qarishida qeghez puldin bashqa ishlepchiqirishqa ait sermayige zakat kelmeydu. Lékin mehsulattin zakat bérish wajibtur. Kimki öyni ijarige bérip, ijare alsa öydin élin'ghan ijarige zakat kelmeydu. Lékin yil almashqanda ijarige zakat kélidu.

2.emgek

emgek dégen néme?

Maddiy menpeetke érishish üchün insanning eqli we jismani jehettin chiqarghan küchining hemmsi emgek dep atilidu. Meqsetsiz tor tashlap netijige érshelmigen béliqchiliqqa oxshash meqsetsiz emgekning netijisi bolmaydu, buni fuqehalar: ”meqsetlik ishlar“ dep ataydu. Mol husul élish meqset qilin'ghan emgek, meqsetlik emgek dep atilidu. Emgekning pilanliq bolushini, siyasi iqtisadshunaslar ishlepchiqirish amilliridin bir amil qildi. Islam iqtisadshunasliri uni emgekning sherti qildi. Chünki pilanning sirtidiki her qandaq bir emgekning netijisi bikargha kétidu. Aqil ademlerning emgekliri choqum netije béridu.

Emgekning ishlepchiqirish amilliridiki tutqan orni

emgekning ishlepchiqirishning asasliq amili ikenliki heqqide islam iqtisadshunasliri ottursida ixtilap yoq. Eger xalisingiz töwendiki ayetni oqup chiqip allahning ularning emgigi arqiliq zéminni qandaq tirildürüp, qandaq méwilerni chiqirip bergenlikini ubdan küzitip béqing. Allah taala mundaq deydu:

وَآيَةٌ لَّهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ (33) وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ (34) لِيَأْكُلُوا مِن ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ (35)

"ölük (yeni qorghaq) zéminni (yamghur bilen) tirildürüp, uningdin ular yeydighan ashliqni östürgenlikimiz ulargha (allahning qudret kamilesini körstidighan)alamettur. Biz zéminda nurghunlighan xorma baghlirini berpa qilduq. Shu zéminda bulaqlarni éqittuq, ular uning (yeni baghlarning) méwisini yésun, (bu méwilerni) ularning qolliri yaratqan emes, ular (allahning németlirige) shükür qilmamdu." (yasin sürisi 33 - 35 - ayetler).

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (50)

"iman éytqanlar we yaxshi emellerni qilghanlar meghpiretke we ésil rizqqa (yeni jennetke) érishidu " (hej sürisi 50 - ayet).

Yaxshi emeller, sediqe, roza we namazlarning bir türi dep héchkim guman qilmaydu. Ziraet bilen sanaet insanlarning éhtiyajini qandurup, allahning we kishilerning heqqini ada qilishi üchün yardem berginidek, yaxshi emellermu yardem béridu. Allah taala mundaq deydu:

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِّمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (19)

"shübhisizki, allah emgek qilghan barliq méhnetkeshlerning choqum emgigining méwisini yeydighanliqini xewer qildi möminlerning we kapirlarning) hemmisining qilghan emellirige yarisha derijiliri bolidu " . (ehqaf sürisi 19 - ayet)

islam iqtisadi nuqtineziri boyiche kainat, kainattiki barliq nersiler, shuningdek, kainattiki omumning menpeetige munasiwetlik barliq nersiler allahning mülki

bolup, uningdin allahning barche mexluqatliri behri alalaydu, mesilen, quyash, hawa, déngiz qatarliqlargha oxshash. Omumning menpeetige munasiwetlik bolmighan nersiler xususi mulükke aylinip kétidu, bu peqet emgek arqiliqla qolgha kélidu, buning bilen emgek igidarliqining asasi bolidu.

Emgekning türliri

emgekning türliri üch türlük bolidu. 1 - échish sanaiti 2- özgertish sanaiti 3- mulazimet.

Emgekning hökmi

emgek höküm jehettin töwendikilerge bölinidu.

Birnchi, haram qilin'ghan emgek, chünki uni qilish zina qilghan'gha, ayallarning erler bilen tansa oynighinigha, haraq, zeherlik chékimliklerni yasash we uning bilen tijaret qilish qatarliqlargha oxshash haramdur.

Ikkinchi, dwamlashturush musulman'gha éghir kélidighan emgek, bular töwendikiche:

1) nijasetlerning arilishp kétishi, shunga fuqehalar hijamet qoyushni, buyaqchiliqni, qassapliqni we kucha tazilash qatarliq kesplerni yaman körmeydu (mekruh dep qaraydu).

2) yük toshush, eynek tazilash we ochaqqa ot qalash qatarliqlargha oxshash pikir tepekkursiz aletke aylandurup qoyidighan emgek.

3) xususi xizmetchi, padichi qatarliqlargha oxshash emgekchining inawitini tökidighan emgek.

4) kishilerning aldida waqirishi, kishilerni küldürüsh, dellalliq qartarliq shallaqliqni öz ichige alghan emgek.

5) qedimki tömürchi qatarliqlargha oxshash esli qiyapitini özgertiwétidighan emgek.

6) jallatliq, saqchiliqqa oxshash dilni qasawatleshtürüp, wijdanni öltüridighan emgek. Nawada bu kesplerdin birerside jemiyetning éhtiyajini qamdash közde tutulsa, mekruhluqni (yene yaman körüshni) derhal chörüp tashlash kérek.

Üchinchi, perzi kipaye bolghan emgekler (emeller).

Bu bashqa emellerdur, lékin qilishqa ijazet bérilgen ishlar bilen shughullinidighan adem we islam jemiyitide köp bolmighan ehwal astida bu ishlar wajib emellerge aylinip qalidu. Sheyxulislam ibni teymiye mundaq dégen: ”bir adem yene bir ademning sanaitige muhtaj bolsa, u perz kipayidur, chünki uning bilen insanlarning menpeiti tamamlinidu“.mana bu perz kipaye bolghan emellerni özidin bashqilar qilalmighan chaghda perz eyn'ge aylindu. Bolupmu, özidin bashqilar uni qilalmighan chaghda, eger kishiler birer qewmning déhqanchiliqigha yaki toqumchiliqigha yaki qorulushigha muhtaj bolsa, bu ish wajibqa aylinidu hemde shu ishni bilidighan adem muhtajlargha shert qoyup ularning hajitini rawa qilmisa, qomandan u qewmge u ishni mejburi qilduridu.

Ayalning emgiki

islam sheriitide emgek ishchilarning köz qarishi boyiche ikki türge bölünidu.

Birinchi, dölet bashliqi, imametchilik, xatibliq, muezzinlik, qaziliq qatarliqlargha oxshash ayallar qélishqa zadila bolmaydighan, erlergila xas emgek. Henefiler mundaq deydu: ”ayallarning hed, qisastin bashqa ishlarda qaziliq qilishi jaizdur“. Fiqhishunas alim muhemmed ibni jerir mundaq deydu: ”ayallarning hed qatarliq barliq ishlarda qaziliq qilishi jaizdur. Chünki qaziliq sheriet hökmini izhar

qilishtin ibaret, buningda erler bilen ayallar oxshash hoquqqa ige“.

Ikkinchi, tughush, tughdurushqa oxshash erler qilishqa bolmaydighan ayallarghila xas emgek, chünki buningda ayallarning ewretlirige (jinsi ezalirigha) qarashqa toghra kélidu, ayalning ayalgha qarishi, erning ayalgha qarishidin yenggilrek.

Üchinchi, er ayallargha oxshash ijazet bérilgen ishlar, bezide bazarlardiki soda sétiq, élim bérimgha oxshash ishlarda erning xizmiti eng ewzel. Chünki bazarlar erlerning yighilidighan jayidur. Yene bezide ayallargha telim terbiye bérish, ailiлерde xizmet qilish qatarliq ishlarda ayallarning xizmiti eng ewzeldur. Islam dinida ayallarning öyning sirtida xizmet qilishi eng ewzel dep qaralmisimu, cheklen'gini yoq. Chünki aile ayallarning köngül bölüshi we ubdan muhapizet qilishigha muhtaj.

Islam dini meydan'gha kelgen deslepki mezgillerde nurghun ayallar öyning sirtida xizmet qilghan bolsimu, ular inkar qilinmighan. Jabir ibni abdullah mundaq deydu: ”hammam éridin ajirship kétip xormilirini özi yighmaqchi bolghanda, hammam iddet ichide bolghanliqitin bir adem hammamni xorma yighmasliqqa zrolighan. Hammam resulullah sellellahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip buni xewer qilghandin kéyin, peyghember eleyhissalam hammamgha: ”sen xormangni yighiwergin. Chünki sen sediqe bérisen we yaxshi ishlarni qilisen“ dégen. Ömer ibni xettab reziyellahu enhuning dewride bezi ayallar mesjidke yip igiridighan chaqilirini ekiriwélip, yip igirgende, ömer reziyellahu enhu ularning erlerge arilashqinini körüp, ularni mesjittin chiqiriwetken. Fuqehalarning qarishi boyiche sirtqa chiqip emgek qilmaqchi bolghan ayallar choqum töwendiki shertlerge uyghun bolushi lazim.

1) islam sheriitige muwapiq kiyim kéchekler bilen sirtqa chiqishi, pütün bedinini pörkenchi bilen öriwélishi, kapir ayallargha oxshash yasanmasliqi lazim. Chünki kapir ayallarningmu musulman ayallargha oxshash özige xas ayrim pasuni bar. "tashqi zinnetlrini ashkarilimisa (gunah yoqtur)" (nur sürisi 66 - ayet).

2) sirtqa chiqqanda özige etir chachmasliq (qollanmasliq) lazim.

3) na mehrem bir er bilen xaliy bir jayda emgek qilmasliqi lazim.

Döletning emgekke biwaste arilishishi

yekke ishlepchiqirish milliy kirimge tesir körsetken chaghda, dölet ishlepchiqirishning amilliridin biri bolghan emgekke biwaste arilishidu. Döletning emgekke arilishishi töwendiki shertler astida bolidu.

Birinchi, ishsizlargha keng qolay sharaitni yaritip bérish. Enes ibini maliktin riwayet qilinishche: ”bir ensari peyghember eleyhissalamning aldigha kelgende, peyghember eleyhissalam uningdin: ”öyüngde birnerseng barmu?“ dep sorighan, u: ”bir dane palas bar uning yérimini üstimizge yépinip, yérimini tégimizge salimiz“ yene bir cheynimkimiz bar, uningda chay qaynitip échimiz“ dédi. Peyghember eleyhissalam uninggha ”u ikki nersini keltür“ dédi. U ikki nersini keltürgendin kéyin, qoligha éilip: ”bu ikki nersini kim sétiwalidu?“ dédi. Bir adem: ”men u ikkisini bir dirhemge alay“ dédi. Peyghembereleyhissalam arqa arqidin: ”bir dirhemdin köpraq pulgha kim sétiwalidu?“ dédi, yene bir adem ornidin turup: ”u ikkisini men ikki dirhemge sétiwalay“ dédi. Peyghember eleyhissalam uni u ademge ikki dirhemge bérip, héliqi ensarigha birdirhemge bala chaqiliringgha yémek ichmek élip ber“, yene bir dirhemge bir dane chot élip aldimgha kel dédi. U chot élip kelgendin kéyin, peyghember eleyhissalam

uninggha bir kötekni bérip: ”sen bu kötekni yérip sat, kötekning puli méningche 15künlük ozuqluqunggha yétishi mumkin“ dédi. U peyghember eleyhissalamning dégini boyiche kötekni utun qélip on dirhemge sétip bir qismigha kiyim kéchek, yene bir qismigha uzuq tülük sétiwaldi. Andin peyghember eleyhissalam ensarigha: ”bu sen üchün tilemchilik qilip qiyamet küni yüzüngge dagh chüshürüp qoyqandin ming hesse yaxshi“. Chünki yoqsul, balaqazagha yoluqquchi we éghir kiselge duchar bolghuchi qatarliq üchtürlük ademdin bashqilargha tilemchilik qilish jaiz emes. Démek, peyghember eleyhissalam bu arqiliq héliqi ensarigha sermaye bilen teminlesh pursiti yaritip bergen hemde uninggha mejburi halda yol körstip: ”sen bu kötekni yérip utun qilip satqin, méningche bu sanga 15 künlük ozuq bolalaydu“ dégen.

Ikkinchi, emgekchi bilen emgekchining perwerdigari ottursidiki munasiwetke diqqet qélish lazim. Jümlidin emgekchige taqitidin tashqiri emgek yüklinemdu yoq. Emgekchige adil (muwapiq) heq bérilemdu yoq, emgekchilerge öz waqtida heq bérilemdu yoq, buni ubdan küzitish lazim.

Üchinchi, bir qisim méhnetkeshlerge jemiiyetlerning jiddi éhtiyaji bolghanliqitin öz emgeklirini üzlüksiz dawamlashturushqa mejbur qilish we tajawuzchiliq, azghunluq, haraq we zeherlik chékimlik tijariti bilen shughullinish qatarliq haram qilin'ghan emellerdin cheklesh lazim. Ibni teymiye mundaq dégen: ”kishiler muhtaj boliwatqan sanaetlerning hemmisi perz kipayidur. Chünki kishilerning muradi peqet shu arqiliqla hasil bolidu. Jihadmu perz kipaye, nawada özirdin bashqilar jihad qilalmisa, jihad derhal perz eyn'ge aylinidu. Bashqilar jihattin bash tartsa qomandanning ularni jihadqa buyrishi zörür we sherttur“.

Emgekchining mejburiyti

emgekchining mejburiyti töwendikidin ibaret

1) emgekchi choqum ”emgikim allah üchün ibadet“ dep étiqad qilishi we emgiki arqiliq allahqa yéqinchiliq qilishi lazim. Shuningdek, allahqa jihad wesediqiler bilen yéqinlishishi lazim.

2) emgekchi emgek üchün teyyar turishi lazim. Emgek we ibadet üchün teyyarliq qilish gunahlarni yoyup, allahqa yiqinlashturidu. Kimki emgektin charchap kétip kech qilsa, gunahi meghpiret qilin'ghan halda kech qilidu.

3) amanet. Amanet her xil bolidu. Jümlidin xam eshya we mehsulat qatarliq emgekchining mal mülkini ubdan muhapizet qilish lazim. Peyghember eleyhisslam mundaq dégen: ”sanga amanet qoyghan kishining amanitini tapshur, sanga xiyanet qilghan késhige xiyanet qilma!“. Ishlepchiqirish eslihelirini ubdan muhapizet qilip, kardin chiqirip qoymasliq lazim. Peyghember eleyhisslam: ”amanet qoyghuchimu, amanet qoyulghuchimu ziyan tartmasliqi lazim“ dégen. Sanaet we emgekning mexpiyetchilikini qetiy saqlash lazim.

4) emgekning ijadi qimmitini ashurup, téximu köp tereqqiyatqa érshtürüsh üchün emgekchi choqum öz iqtidarini yükseldürishi lazim. Peyghember eleyhissalam mundaq dégen: ”üstidiki qol astidiki qoldin eng yaxshi.

5) emgekke mahir bolush. Peyghember eleyhissalam mundaq dégen: ”shübhisizki, allah silerning mahirliq bilen qilghan emgikinglarni eng yaxshi köridu.

Emgekchining kishilik heq hoquqliri

emgekchi öz mejburyitini xoshallinarliq bilen ada qilishi üchün choqum uninggha toluq hoquq bérilishi kérek. Hetta emgekchi ” emgekke salghuchi

mehsulatini oghrilap, kishilik hoququm depsende qilindi“ dep chüshinip qalmasliqi lazim. Démek, bundaq hés tuyghularning ishlepchiqirishqa bolghan tesiri intayin zor. Emgekchining eng muhim kishilik hoquqi töwendikiche:

1) taqitidin éghir ishlargha sélish yaki dem alghili qoymay saetlep ishqa sélish arqiliq emgekchi charchap ketmesliki lazim. " allah taqiti yetmeydighan ishqa teklip qilmaydu " (beqer sürisi 258 - ayet).

Peyghember eleyhissalam mundaq dégen: " allah, silerning qérindashliringlarni we qulliringlarni silerning qol astinglarda (ishleydighan) qildi. Qérindishi qol astida bolghanlar, qérindishigha özini némini yése shuni yégüzüp, némini kéyse shuni keygüzsun! Ulargha taqitidin tashqiri ishlarni yüklimisun. Nawada shundaq qilip qalsa, ulargha yardem qilisun!"

2) adaletlik ejir. Allah taala mundaq deydu:

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِّمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (19)

"möminlerning we kapirlarning hemmisining qilghan emellirige yarsha derijiliri bolidu." (ehqaf sürisi 19 - ayet)

eger emgekchiler artuq ish heqqi élishqa kélishken bolsa yaki ishqa salghuchilar emgekchilerning ish heqqini tutuwélip yewalsa, döletning derhal ariliship hemmige ortaq adilliq bilen ish heqqi élip bérishi zörür we sherttur. Sheyxulislam ibni teymiye mundaq deydu: ”shübhisizki, sanaetchilerni kishiler muhtaj boliwatqan toqumichiliq, binakarliq qatarliq sanaetlerge mejbur qilghan qomandanmu oxshash ejrige muyesser bolidu. Ishqa salghuchining snaetchining ish heqqidin tutuwélishigha, sanaetchimu özining ish heqqidin artuq heq telep qilishigha yol qoyulmaydu. Mana bu mejburiyet ötesh üchün qolay sharait hazirlap bérish dep atilidu“

3) qérip qalghanda we ölüp ketkende ailisige kapaletlik qilish. Emgekchi yashinip qélip küchidin qalghan chaghda yaki késellik balayi apet qatarliq sewebler tüpeylidin emgek qilish iqtidarini yoqatsa, choqum parawan yashash hoquqidin behrimen bolidu. Nawada ishqa salghuchi emgekchining bu hoquqigha kapaletlik qilalmisa, buni dölet öz üstige élishi lazim. Tünji islam döliti puqralarning dini we irqigha qarimastin buni üstige alghan idi. Ömer ibni xettab reziyellahu enhu bir qewmning aldidin ötüp kitiwétip qéri eima bir ademning tilemchilik qiliwatqanliqini körüp, uning morisige urup turup: ” sen qaysi ehli kitabtin?“ dep soriwédi. U: ”men yehudi“ dédi. Ömerreziyellahu enhu uningdin: ”néme wejidin bu halgha chüshüp qalding?“ dep soriwédi. U qériliq we muhtajliqtin shundaq bolup qaldim“ dédi we uni öyige bashlap bérip azraq bir nerse bergendin kéyin ”biz qérilar bilen karimiz bolmay, yashlargha yardem qilsaq qandaq bolidu?“ dep uni beytul mal xezinisige ewetti. Démek, ömer ibni xettab reziyellahu enhu mundaq bu qéri yehudigha kapaletlik qilip, xaru zarliqtin qutquzup qaldi. Ömer ibni xettab reziyellahu enhu mundaq dégen: ”men möminlerge özliridinmu bekrek yéqinmen. Möminlerdin kimki wapat bolup ketken chaghda qerz qilip qalghan bolsa, uninggha oxshash menmu töleymen. Nawada birer apetke uchrighan bolsa yardem qilimen. Miras qalghan bolsa mirasxorliri alidu. Qisqisi, ishchining ailisige dölet her jehettin toluq kapaletlik qilishi lazim.

3- tebiet

tebiet démek, kainatta allah yaratqan we ijad qilishta allahtin bashqa

héchkimning shérikchiliki bolmighan haywanlar, ösümlükler, janisz maddila, éqinlar wegazlardin ibaret sheyiler démektur.

Kommunizm: ”tebiet démek, héch kimning igelliwélishigha bolmaydighan ammiwi mülük“ dep qaraydu. Kaptalizm tebietni ”xususiy mülük“ dep qaraydu. Islam buning her ikkilisini yeni ammiwi mülük we xususiy mülükni özichige alidu, dep qaraydu. Mülük üch türlük bolidu.

1) omomi mülük. Bu ijad qilish allahtin bashqa héch kimning qolidin kelmeydighan, béliq, déngiz, uchar qush, ot chöp, gül giyah, del derex qatarliqlargha oxshash allahning mülkidur.

2) dölet mülki. Bu yol, ammiwi baghcha, körüklerge oxshash insanlarning ijad qilishi arqiliq barliqqa kelgen we dölet teripidin tesis qélin'ghan muesseselerdur.

3) xususiy mülük. Bu kishilerning tériqchiliq qilish, orman berpa qilish, quduq qézish, omumning mülkining zémin'gha qorulush bina qilish, béliq tutush, ot chöp orash arqiliq qolgha keltürgen mülüktur.

Peyghember eleyhisslam mundaq dégen: ”kimki bashqa musulmanlardin burun birermülükni qolgha keltüridiken, u shu kishige mensup bolidu“. Fuqehalar shundaq yekün chiqardiki: ”mubahqa (ijazet bérilgen nersige) tunji bolup ige bolghan kishi, uni öz mülki süpitide teserrup qilalaydu“. Nawada döletning kishilerge güllendürüsh we meblegh sélish üchün teqsim qilip bergen nersilerni ulargha mülük qilip bérish hoquqi hemde kishiler dölet teqisim qilip bergen nersilerni, döletning kütkinidek serp qilalmisa, teqsimatni qayturuwélish hoquqi bar. Ömer reziyellahu enhumu shundaq qilghan idi. Peyghember eleyhissalam bilal ibni harisqa keng bir parche zéminni bölüp bergen bolup, bilal uningdin paydilinalmighan idi. Ömer reziyellahu enhu xelipe bolghanda, bilalni chaqiritip: ”i bilal! Sen resulullah sellellahu eleyhi wesellemdin keng bir parche zémin bölüp bérishni telep qilghanliqing üchün peyghember eleyhissalam sanga bir parche zémin bölüp bergen idi. Halbuki, peyghember eleyhissalam u zéminning mehsulatidin bashqilargha bérilishni meni qilmighan. Sen u zémindin toluq paydilinalmaysen, shunga özeng papdilinalaydighan yerni özeng éilpqal, paydilinalmaydighan yerni bizge qayturup bergin, uni biz musulmanlargha teqsim qilip béreyli!“ déwédi, bilal: ”undaq qilalmaymen“ dédi. Ömer reziyellahu enhu: ”choqum shundaq qélishing kérek“ dep uning éhtiyajidin éship qalghan yerni musulmanlargha teqism qilip berdi.

Tebiet ishlepchiqirishning muhim amilidur

islam dini tebietni ishlepchiqirishning muhim amili depla qarimastin, belki barliq ishlepchiqirish wastilirini esli tebiitige qaytidu dep qaraydu. Allah taala mundaq deydu:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاء مَاء فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّن نَّبَاتٍ شَتَّى (53) كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُوْلِي النُّهَى (54)

"u zéminni silerge bisat qilip berdi, siler üchün nurghun yollarni échip berdi, buluttin yamghur yaghdurup, uning bilen türlük ösümlüklerni östürüp berdi, (ulardin) yenglar we mal charwiliringlarni béqinglar, uningda eqil iglir üchün allahning barliqini we birlikini körstidighan nurghun deliller bar." (taha sürisi 53 - 54 - ayetler).

Tebietning zémin we sudin bolghan élméntliri, insanlar we haywanlar

paydilnidighan türlük güzel ösümlüklerni ishlepchiqiridu. Sulayman eleyhissalam shamalni yiraq musapini mislisiz süret bilen basidighan qatnash wastisi qilghan idi." sulayman'gha shamalni (boysundurup berduq) shamal chüshtin ilgiri bir ayliq musapini, chüshtin kéyin bir ayliq musapini basatti." (sebei sürisi 12 - ayet).

Sulayman eleyhissalam zémindin mis chiqirip, uning bilen heykel yasashqa buyruytti, chünki heykel yasash sulayman eleyhissalamning sheriitide (qanunida) halal idi. Shundaqla mis, orda bina qilish, ailide ishilitidighan qazan qatarliq qacha qumuchlarni yasashqa ishilitetti. Allah taala mundaq deydu:

وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ (12) يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاء مِن مَّحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَاتٍ اعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ (13)

"uninggha (suleyman'gha) mis (chiqidighan) bulaqni aqquzup berduq, bezi jinlar perwerdigarining emri boyiche suleymanning aldida ishleytti. Ulardin kimki bizning emrimizge xilapliq qilidiken, uninggha biz dozax azabini tétitimiz, ular suleyman'gha u xalighan katta saraylarni (mis, eynektin ajayip) heykellerni, köldek chong ligenlerni, (chongluqtin) midirlimaydighan qazanlarni yasaytti. (éytqinki), i dawud ailisidikiler! (allahning u chong németlirige) shükür qilinglar méning bendilirimdin (allahning németlirige) shükür qilghuchi bek az." (sebei sürisi 12 - 13 - ayetler).

Buningdin köriwélishqa boliduki, insanlarning suleyman eleyhissalamning dewrdiki medeniyiti taza tereqqi qilghan idi. Qisqisi islam ishlepchiqirishiqa intayin köngül bölüp, uni ishlepchiqirishning asasi menbei qilidi hemde ishlepchiqirilghan mehsulatni tarqitish bilen chemberches baghlap, uni ishlepchiqirishning asasliq amilliridin bolghan sermaye, emgek, tebietlerning menbei qildi.

Beshinchi bap. Iqtisadining menbesi we tarqilishi

iqtisadning menbesi

janabi allah insanlarni küch quwet jehette xilmu xil shekilde yaratti. Mesilen: beziler eqilliq bolsa, beziler döt bolidu. Beziler küchlük bolsa, beziler ajiz kélidu. Bezilerning téni saghlam bolsa, beziler késelchan kélidu. Beziler éghir bésiq, sewrichan bolsa, yene beziler tentek sewrisiz kélidu. Tebiiki insanlarning mehsulat ishlepchiqirishtiki perqimu intayin zor.

Islam dinida perq munu ayet arqiliq ispatlan'ghan: "(éytqinki:) bilidighanlar bilen bilmeydighanlar barawer bolamdu " : (zümer sürisi 9 - ayet).

" allah silerdin iman éytqanlar we ilim bérilgenlerni bir qanche derije yuqiri kötiridu" (mujadile sürisi 11 - ayet). Allah taala mundaq deydu:

مَن كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لاَ يُبْخَسُونَ (15) أُوْلَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ إِلاَّ النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُواْ فِيهَا وَبَاطِلٌ مَّا كَانُواْ يَعْمَلُونَ (16)*

("qilghan yaxshi emelliri bilen peqet) hayati dunyani we uning zibu zinnitini (yeni dunyaning németlirini) közleydighan kishilerge ularning emellirining ejrini bu dunyadila toluq bérimiz. Dunyada ularning ejridin héch nerse kémeytilmeydu, bundaq kishilerge axirette dozaxtin bashqa nerse yuqtur. Ularning qilghan ishliri

yoqqa chiqirilidu. Qilghan (yaxshi) emelliri hésabqa élinmaydu." (hud sürisi 15-16 -ayetler)

bu ayetlerni ubdan mulahize qilghinimizda, jan dil bilen ishligüchi choqum emgikidin toluq netijige érsheleydighanlqini hés qilalaymiz, gerche emgekchi kapir bolsimu, qilghan méhnitige munasip halda netije qazinalaydu. Démek méhnetkeshler emgikining netijisidin behrimen bolsa, hurunlar hemmidin mehrum qalidu. Bu allahning turmushtiki özgermes qanuniyiti.

Islam qanunida bashqilar paydilinalaydighan emma özining paydilnishqa köchi yetmeydighan yer, mal mülük qatarliqlarni bashqilarning paydilnishigha buyrulghan. Mesilen: ömer reziyellahu enhu bilal ibni harisni yéridin paydilnishqa ajiz qalghan chaghda, yerni musulmanlargha bölüp bérip, uninggha yerning ijarisini élishqa ruxset qilghan. Sermayini bir adem chiqirip, bashqa bir adem küchini chiqiridighan, emma tapqan paydining hemmisi sermaye salghan adem alidighanliqi heqqide toxtam tüzülgen bolsa, küchni chiqarghuchigha melum (munasip) miqdarda heq bérip, paydining hemmisini meblegh salghan adem alidu. Emma meblegh salghuchi küchni chiqarghuchigha heq béridighanliqi heqqide toxtam tüzüshmigen bolsa, küchni chiqarghuchi paydining üchtin bir qismini alidu. Erger meblegh salghuchi bilen küchni chiqarghuchi payda ziyanni teng köridighan'gha toxtam tüzüshken bolsa, payda ziyan toxtam boyiche bolidu.

Islamdiki iqtisad atalghuliri

sermaye (meblegh)

sermayidin meqset dollar qatarliqlargha oxshash nex pul yaki mashina we karxanilardin ibaret ishlepchiqirish saymanliri közde tutulidu. Eger nex pulni bir ademning paydilniwélinishi üchün bergen bolsa, sheriet qanunigha asasen bergen pulliridin qilche artuq élishqa bolmaydu. Peqet pulni yoqitiwetsila tölitiwalsa boldu, xalas. Shu wejidin jazane haram qilin'ghan.

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لاَ يَقُومُونَ إِلاَّ كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُواْ إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَن جَاءهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانتَهَىَ فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (275)

"jazane, ösüm yégen ademler (qiyamet küni görliridin) jin chépilip qalghan sarang ademlerdek qopidu, bu shuning üchünki, ularallah haram qilghan ishni halal bélip: soda sétiq jazanige oxshash, dédi " (beqere sürisi 275 - ayet).

Allah jazane alghuchilar bilen tijaret qilip payda alghuchilarning arisni nahayiti roshen halda perqlendürüp berdi. Chünki jazane yoqilip kétish yaki zéyinigha képillik qilghili bolmaydighan paydidur. Halbuki, tijaret yoqilip kétish we ziyan'gha képillik qlighili bolidighan payda (mal).

Zakat

zakat démek: ösidighan mal (sheriette belgilen'gen) ölchemge yetken chaghda, melum miqdarda élindighan mal démektur. Zakatni musulmanlar özlirining mal mülkining az köplikige qarap ayriydu. Zakat peqet mal mülki zakat ölchimige yetken baylarghila kélidu, namratlar buningdin mustesna.

Sediqe

sediqe démek, muhtajlargha qilinidighan xalisane yardem dimektur. Islam dinida sediqe bérish eng yaxshi emeller qataridin sanilidu. Resulullah sellellahu eleyhi wesellemmu bir qanche urunda sediqe bergüchining héchqachan namrat

bolup qalmaydighanliqini eslitip ötken. Chünki allah rizq bergüchi (yeni rezzaq) süpiti bilen sediqe bergüchilerning mal mülkige rizq béridu. Peyghember eleyhissalam: ”sediqe bergen ademning mal mülki héch qachan kemlep ketmeydu“ dégen idi.

Her qandaq bir ademning az körüp sediqe bermesliki toghra emes. Chünki ”tama tama köl tolar“ dégen gep bar emesmu? Nurghunlighan chong téptiki xeyriyet uyushmilirimu az azdin yighilghan ianelerdin barliqqa kelgen, shu sewebtinmu peyghember eleyhisslam: ”bir tal xorma chaghliq nerse bolsimu sediqe qilip dozax otidin saqlininglar“ dégen idi.

Keffaret

u insanning gunahini yuyush üchün bérilidu. Adem öltürüp qoyghanliqning jazasi, zihar qilish (ayalini anisigha oxshtish) qesemni buzush qatarliqlar üchün keffaret bérilidu.

Nezir

islam dinda allahni ulughlash yüzisidin insanlarning öteshke tégshlik zörür mejburiyetlirining béri. Alayluq, bir adem ”men munchilik sediqe qilimen“, andaq qilimen, mundaq qilimen dep niyet qilghan bolsa, choqum uni ijra qilishi shert.

Qurbanliq

qurbanliq démek, qurban héyt künliride allahqa yéqinlishish üchün boghuzlinidighan charwilar démektur. Qurbanliqning köp qismi muhtajlargha bölüp bérilidu.

Itlaf

itlafning ikki türlük menisi bar: birinchisi, bir nersini yoqitiwitish. Ikkkinchisi, menpeetlinish üchün bir nersini chéqiriwétish.

Yuqiridiki ishning biri yüz bérip paydisiz bolup qalsa, biz üni itlaf dep ataymiz.mesilen, bir adem birer saymanni qesten sundurwétip, ishletkili bolmaydighan halgha keltürüp qoysa, uni halak qiliwetken bolidu.

Itlaf (halak qiliwétish) ning hökmi

islam dénida kona mashina, kona kiyim qatarliq ishletkili bolidighan nersilerni(halak qiliwétish) buzup chéchiwétish haram qélin'ghan. Resullah qoyni peqet yéyish üchünla öltürüshke ruxset qilghan. Resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”allah qushqach chaghliq nersilerni naheq öltürgen ademlerdin hésab alidu“ dégende, sahabilar: ”i allahining elchisi! Qushqach qatarliqlarning heqqi néme?“ dep sorighan, resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”ular boghuzlinip yéylishi, béshi késilmestin tashliwétilmesliki lazim“ dégen.

Eynek parchiliri, gézit jurnal we qushxanilarda éqiwatqan qan qatarliq biz paydilnishqa mumkin bolidighan san sanaqsiz eshyalar toghriliq azraqla oylinip köridighan bolsaq, köp miqdardiki bu bayliqlarni biz angsiz halda zaye qiliwetkenlikimizni hés qilalaymiz.

Haraq, zeherlik chékimlik, qimar qatarliq omumiy insaniyet dunyasigha ziyan zexmet we balayi apet élip kélidighan ziyanliq nersiler hemde tebitide baktiriye bolghan ghaljir it, yilan, chayan qatarliq ziyandash haywanlarni teltüküs yoqitish lazim. Shuningdek, musulmanlar élip kétishke mumkin bolmighan del derex, térilghu yer, ghenimetlerni düshmenning bu nersilerdin paydilinip musulmanlargha tehdit salmasliqi üchün qetiy yoqitiwétish lazim. Urush jeryanida peyghember eleyhissalammu beni nezir qebilsining xorma derexlirini kestüriwetken idi. Nawada peyghember eleyhissalam beni nezirning xorma

derexlirini kestürwetmise idi, benu nezir teslim bolmighan bulatti. Benu nezir teslim bolmighan bolsa musulmanlar nurghunlighan talapetlerge uchrighan bolatti.

Infaq (xeyri éhsan)

henefilerde infaf démek, bir nersini eslisini saqlap qalghan asasta dewr qilish démektur dep tebir béridu. Lékin biz iqtisad arqiliq burun mewjut bolmighan tok inirgiye qurulmisi qatarliq muessisilerni qorup chéqishqa muhtajmiz. Insaniyet dunyasigha paydiliq yerlerge serp qilghan xeyr éhsan qanunluq hésablinidu. Haraq, zeherlik chékimlik qatarliq yerlerge serp qilin'ghan her qandaq bir xeyr éhsan qanunsiz hésablinip étibargha élinmaydu. Haram yollargha xeyr éhsan qilish pul malni buzup chachqanliqtur. Allah pul mélini haram yollargha serp qilghuchilarni ”sheytanlarning buraderliri“ dep atidi. Allah taala mundaq deydu:

وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا (26) إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا (27)

"tughqan'gha, miskin'ge, ibni sebilge (xeyr saxawettin) heqqini bergin. (pul mélingni natoghra yollargha) israp qilmighin, israp qilghuchilar heqiqeten sheytanlarning qérindashliridur. Sheytan perwerdigarigha tolimu kufrani német qilghan idi." " isra sürisi 26 -27 - ayetler).

Nepeqe

nefeqe yaki özi üchün bolidu yaki bashqilar üchün serip qilin'ghan mzörüri iqtisadni körsitidu.

Mal-mülük

mal mülük démek, (insan) tebiitini özige mayil qilidighan we éhtiyaj chüshkende serp qilish üchün saqlaydighan bayliq démektur. Mal mülükning fuqehalar neziride ikki türlük sherti bar.

1 - türlük menpeetni öz ichige alghan maddiy qimmetke ige barliq mal mülük.

1- qanuni jehettin toluq paydilinish üchün mal halal bolishi shert, chünki haraq, choshqa we herxil nijis nersiler arqiliq qolgha kelgen haram mallarni serp qilish qetiy durus emes.

Mal mülükning türliri

mal mülük, yer zémin'gha oxshash köchmes mülük bolidu yaki ösümlük we haywan'gha oxshash köchme mülük bolidu. Pul yartilishidila altun kömüshke oxshash tebiiy bolidu yaki qeghez we meden pullargha oxshash yasash arqiliq qolgha kélidu. Mal mülük asasen ikki xil bolidu: omumiy mülük we xususi mülük.

1- omumiy mülük. Omumiy mülük démek, melum bir sheyining melum bir shexske xas bolup qalmasliqi démektur. Omumiy mülükni xususiy mülükke özgirish noqtiiy neziridin qarap ikki türge ayrish mumkin. Birnichi, ijad qilishta allahtin bashqa héchkimning arilishishi bolmighan we ijad qilinishta pütünley omumgha menpeetlik bolghan nersilerdur. Mesilen: déngizdiki béliqlar, hawadiki uchar qushlar, ormanliqlardiki del derexler we déngiz okyanlardiki sulargha oxshash. Bu türidiki mülük xususi mülükke aylinip kétishi mumkin. Omumgha menpeetlik bolghan nerisler, mesilen: ammiwi yollar, mesjidler, déngiz webashqilar, bu türdiki omumiy mülük her qandaq bir ehwal astida xususiy mülükke aylanmaydu.

2- xususiy mülük. Xususiy mülük démek, bir shexsning melum bir nersige yalghuz igidarchiliq qilp özi xalighanche teserrup qilishi, démektur.

Mal mülükning qanunluq yollirini üch nuqtigha yighinchaqlap chüshendürishimiz mumkin.

1) mal mülükke ige bolush peqet allahning mülükdar qilishi bilenla qolgha kélidu. Chünki mal mülük eslide allahning bolup mal mülükning heqiqi xujayini allahtur.

"silerge allah ata qilghan mal mülükning bir qismini (özlirini azad qilishqa yardem teriqiside) ulargha béringlar" (nur sürisi 33- ayet).

Eger birer mal mülük bir insanning qoligha ötup qalsa, u insan u mal mülükni peqet hayat waqtidila paydilinalaydu. U insan ölüp ketken chaghda, mal mülük heqiqiy xojayini bolghan allahning ilikige ötidu-de, allah uni xalighan ademge ata qildu. Mirasqa dair ayetler her bir mirasxorning élishqa tégishlik ölüshini intayin sistémiliq halda ochuqlap berdi. Resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”mirasxorgha wesiyet yoq“ dégen. Yene mirasxorgha allah qarar qilghan mirastin artuq qilche kem ziyade qilishqa bolmaydu.

2) omumiy menpeet bolmighan mal mülük, omumiy mülüktin xususiy mülükke aylinip kétidu. Mesilen: ow owlash, ölük zéminni tirildürüsh arqiliq omumiy mülük xususiy mülükke aylinidu.

Ölük zéminni tirildürüsh démek, igisz tashlinip aq qalghan zémin'gha tériqchiliq qilish, orman berpa qilish arqiliq zéminni kökertish démektur. Ömer ibni xettab reziyellahu enhu we imam malik qatarliqlar: ”bir adem yer zéminni üch yilghiche kari bolmay tashilwetse, u ölük zémin hésablinidu. U zémin'gha bashqilar peyghembirimizning sözige binaen sétiwélish arqiliq igidarchiliq qilidu. Kimki igisi teripidin aq tashlinip qalghan zéminni güllendüridiken u zéminning igisi shu bolidu.

3- toxtam arqiliq igidarchiliq qilish.

Birinchi: sowghat, sediqe, wesiyet we qerz élishqa oxshash bedelsiz mal mülükke igidarchiliq qilish üchün tüzülidighan toxtam ”iane toxtamliri“ dep atilidu. Shunga mal mülükke peqet aghzakila emes, heqiqiy türde érishish bo toxtamnamige érishkenlik bolidu.

Ikkinchi: bir adem bir öyni pulgha sétiwélish, ijare élish, képil bolush qatarliqlargha oxshash malni malgha almashturush üchün tüzülidighan toxtam: ”kapaletke ige toxtamlar“ dep atilidu.

Toxtam tüzgüchi ikki terepning shertliri

toxtam tüzgüchi ikki terepning shertliri töwendikidek toghra bolushi shert:

1) toxtam tüzgüchi eqliy jehettin saghlam bolushi lazim. Chünki sarangning soda sétiq bilen shughullinishi we her qandaq bir ehwal astida toxtam tüzüshi durus emes.

2) toxtam tüzgüchi belaghetke yetken bolushi shert. Chünki belaghetke yetmigen kichik balilar payda ziyanni taza éniq perqlendürelmigenliktin tüzgen toxtimi étibargha élinmaydu.

3) toxtam tüzgüchi exmeq bolmasliqi shert. Chünki exmeq mal mülükni qandaq serp qilishni bilmeydu. Allah taala mundaq deydu:

وَلاَ تُؤْتُواْ السُّفَهَاء أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُواْ لَهُمْ قَوْلاً مَّعْرُوفًا (5)

"allah tirikchilikinglarning asasi qilghan malliringlarni exmeqlerge tutquzup qoymanglar, ularni yémek ichmek, kiyim kéchekler bilen teminlenglar, ulargha

chirayliq söz qilinglar " (nisa sürisi 5 - ayet).

Islam dinida bu exmeqlerning mal mülkini qoghdap qélish we saghlam iqtisadi igilikni güllendürüshtiki jemiyetning hoquqini saqlap qélish üchün qanun qilip belgiligen.

4) tüzülgen toxtamgha her ikki terep razi bolush. Chünki her ikki terep razi bolmighan toxtam inawetsizdur.

Tawar

1- mehsulatni toluq ishlepchiqirish

tawarlargha meyli bay bolsun yaki kembeghel bolsun, tul bolsun yaki miskin bolsun hemmisi ortaq muhtaj. Shunga tawarlarni eng erzan bahada sétish lazim. Mehsulatning éhtiyaji boyiche tawarlarning bahasini xalighanche östürüwélishqa bolmaydu. Islam dinida tawarlarni éhtiyajdin tashqiri ishlepchiqirish qetiy cheklen'gen. Chünki adettin tashqiri tawar ishlepchiqirish istémalchilarni weyran qilidu. Shuningdek, bazarni munupul qiliwélish mal bahasining örlep kétishige seweb bolghanliqtin haram qilin'ghan. Élim sétimdiki dellalchiliq mekruhtur. Chünki dellal heq (chay puli) alghanliqtin, istémalchilargha mal qimmet toxtap qalidu. Eng yaxshisi tawar ishlepchiqarghuchi bilen istémalchilar biwaste alaqe qilghini tüzük. Peyghember eleyhisslam: ”sheherlik ademler yézidin kelgenler üchün dellalliq qilmisun“ dégen idi.

2- qanunsiz arilashmasliq. Islam dini möminlerni qaza we qeder bilen yétishtürdi. Allah sen üchün teqdir qilghan nerse hergiz bashqilar üchün bolup qalmaydu. Shundaqla bashqilar üchün teqdir qilghan nersiler qandaqtur séning bolup qalmaydu. Peyghember eleyhisslam: ”bir adem özining (dini) qérindishining sodisini buzmisun“ dégen.

3- shertlik bazarni ongche igelliwalmasliq. Islam dini musulmanlarni hajatmenlerning éhtiyajigha qarap ish qilidighan qilip yétishturdi. Peyghember eleyhisslam: ”musulman musulmanning qérindishi, musulman musulman'gha hergiz zulum qilmaydu. Kimki (musulman) qérindishning hajitide bolidiken allahmu uning hajitide bolidu. Kimki, birer musulmanning béshigha chüshken musibetni yenggilletse, allah uningdin qiyamet künining musibitidin bir musibetni yenggillitidu“ dégen. Insanlarning éhtiyaji boyiche bahani kontrol qilip yaki qandaqtur shertler bilen bazarni ongche igelliwélish islamgha xas xususiyet emes. Shunga peyghember eleyhisslam mejburi sétishni meni qilghan , "kishilerning nersilirini kem bermenglar " . (eiraf sürisi 85- ayet)

4- keng qorsaqliq qilish we qolayliq yaritip bérsh. Islamning iqtisadi muamlilerde omumiy we xususiy xususiyetliridin, keng qorsaqiliq qilish alahide közge chéliqidu. Bu soda sétiq we qerz élish qatarliq birqanchilighan ishlarda alahide rol oynaydu. Peyghember eleyhisslam: ”élm sétimda we qerz bergende keng qorsaqliq qilghan ademge allah rehim qilsun“ dégen. Buningdin yene qiynchiliqta qalghan qerzdargha muhlet bérish bar. Mesilen: mal sétiwalghuchi belgilen'gen muddet ichide pulni bérishke amal qilalmisa, allahning munu sözige asasen bir mezgil kütüsh lazim. Allah taala mundaq deydu:

وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَن تَصَدَّقُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ (**280**)

"eger qerzdarning qoli qisqa bolsa, uning hali yaxshilan'ghuche kütünglar, eger (xeyrlik ish ikenlkini bilsenglar, qiynchiliqta qalghan qerzdardin alidighan qerzni uninggha sediqe qilip bériwetkininglar siler üchün téximu yaxshidur."

(beqer sürisi 280 - ayet).

Buxari we muslimining riwayitige köre peyghember eleyhisslam mundaq dégen: ” qiyamet küni allah mal ata qilghan bendisidin ”sen dunyada néme ish qilghan iding?“ dep soraydu, u bende ”i perwerdigarim! Sen manga bergen mal bilen sodasétiq qilattim, soda sétiqtiki méning birdin bir exlaqim, qiyinchiliqta qélip qalghanlargha qolayliq yaritip bérish we qerzdarlargha qerzini töliyelgen'ge qeder möhlet bérish idi“ dep jawab béridu. Allah ”men buni sendin ubdan bilimen, i(perishteler!): bu bendemning ishlirini qolaylashturup béringlar“ deydu“.

Bu xususiyetlerdin yene toxtamni bikar qilish alahide orun tutidu. Mesilen: xéridar élip bolghan malgha éhtiyaji yoqliqini bildürse mal satquchi derhal toxtamni bikar qilp malni qoligha élish. Peyghember eleyhisslam mundaq dégen: "kimki musulman'gha kengchilik qilidiken allah uninggha kengchilik qilidu"

5- rastchilliq we ishench. Bu omumen möminlerning, xususen iqtisad sahesining xususiyetliridindur. Chünki rastchilliq we ishench soda sahesidikilerge ishench ata qilidighan özgiche xususiyettur. Shunga peyghember eleyhisslam iqtisad we bu xususiyetler bilen süpetlen'gen sodigerlerni maxtap:”ishenchilik we rastchil sodiger (qyamet küni) peyghemberler, siddiqler we shehidler bilen birge bolidu“ dégen.

6- qesem qilmasliq . Islamdiki qesem eslide jédel majirani yoqitish üchün qanunlashturulghan bolup, kelse kelmes yerlerde qesem qilish jaiz emes. Buningdin körüwélishqa boliduki, kesipni, tijaretni tereqqi qildurush we xéridarni qanaetlendürüsh üchün qilghan qesem heqiqiy qesem emes. Eger siz qesemni bu shekilde qollansingiz allahning qanunigha tajawuz qilghan bolisiz. Peyghember eleyhisslam: ”soda sétqta köp qesem qilishtin hezer eylenglar, chünki u, deslepte payda qilghandek qilghini bilen axirida hemmini yoq qilidu“ dégen. Peyghember eleyhisslam yene bir hediste: ”qesem tawarlar üchün paydiliq, kesp üchün ziyanliqtur“ dégen.

7- ishta tejiribilik bolush . Islam dini musulmanlarni ishta tejribilik we sadaqetmen qilip yétishtürdi. Démek, her qandaq bir ishta poxta (tejribilik) bolush musulmanlargha xas güzel exlaqtur. Peyghember eleyhisslam: ”shübhisizki, allah her qandaq bir ishni poxtiliq bilen qilghan ademni intayin yaxshi köridu“ dégen.

8- mal mülükke bolghan mejburiyet. Mal mülükke ige bolmighan ademlerni mejburiyet öteshke zorlimasliq islam dinining adaletperwerlikidur. Kimki köp mal mülükke ige bolidiken köp mejburiyet öteydu. Azlar, ehwaligha qarap öteydu. Bir nersige ige bolalmighanlar héchnerse ötimeydu.

Mal mülükke bolghan mejburiyetler

1) zakat.

(1) heriket yaki küch arqiliq ösüp turidighan mal mülükke ige bolghan ademning méli zakat ölchimige yetse, yilda bir qétim zakat ayrish wajibtur. Tijaret qilidighan mallar (sermaye) we qoy, kala, tüge qatarliq charwilargha oxshash heriket arqiliq ösüp türidighan mallar hemde pullargha oxshash küch arqiliq ösüp turidighan mallargha zakat ayrish wajibtur. Gerche bu mallar saqlan'ghan bolsimu.

(2) zakat meyli kichik bolsun yaki chong bolsun peqet musulmanlargha wajiptur.

(3) zakat, allah perz qilghan baylarning malliridiki péqirlarning heqqidur.

Zakat qandaqtur baylardin péqirlargha bérilidighan maash emes. Allah taala mundaq deydu:

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ (24) لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (25)

"ular malliridin tileydighan péqirlargha we tilimeydighan péqirgha mueyyen heq (yeni zakat) béridu " . Maarij sürisi 24 , 25 - ayetler) zakat bermigüchilerdin mejburi halda élinidu.

(4) zakat bayni terbiyilesh üchün qanun qilindi. Chünki bay, hayat peqet maddila emeslikini tunup yetken chaghda, zakatning iqtisadni güllendürshning asasi we éniqsizliqni yoqtishning bir amil ikenlikige bash igip, öz mejburiyitini ada qilishtin qachmaydighan bolidu. Démek, zakat péqirlargha bérilse, ular piqirliq bilen xoshliship yéngi bir hayat basquchigha qedem qoyidu.

(5) zakatni bir dölettin yene bir döletke yötkeshke bolmaydu, islam dinida zakatni peqet öz dölitidila bérish perz qilindi. Chünki shu döletning ahalisi shu malning ösüshi we payda qilishi üchün zor hesse qoshqan-de. Nahayiti roshenki karxanichilar zakatlirini eng yaxshisi özlirining qol astida ishleydighan péqir ishchilargha bergini tüzük. Sodigerlermu mallirning zakatlirini qol astida ishleydighan muhtajlargha bergini yaxshi.

2)jizye

zakatni gheyri musulmanlargha bérish jaiz emes, shunga muqim bir islam dölitide yashighan gheyri musulmanlar dölitining ulargha amanliqni saqlash, yol yasash we dewa destur ishlirini sorash qatarliq xizmetlerning bedilige döletke baj töleydu. Mana bu baj, ”jizye“ dep atilidu. Bu jizyening miqdari bay kembeghelning ehwaligha qarap perqliq bolidu. Mesilen: ömer ibni xettab reziyellahu enhu iraqtiki siwadilargha jizye qoyghanda baylagha 48 dirhem, ottura hallirigha 24 dirhem, péqirlargha 12 dirhemdin bérishni buyrighan. Ayallar, balilar we qérilardin mehsulat ishlepchiqirish iqtidari yoq dep qarap jizyeni kechurum qilghan.

3)nepeqe

nefeqe ikki türlük bolidu. 1 - istémal üchün bolghan nefeqe yeni zörür bolghan nepeqe. 2 - ishlepchiqirish üchün bolghan nefeqe.

Zörür bolghan nefeqeler

nefeqe yaki özi üchün bolidu yaki bashqilar üchün bolidu. Shübhisizki nefeqe bashqilardinmu köre aldi bilen özi üchün bolidu. Mesilen: bir adem resulullah sellellahu eleyhi wesellemning aldigha kéilp: ”méning bir dinar pulum bar“ dégende, resullah: uni ”özengge serp qilghin“ dégen. U: ”mende yene bir dinar bar“ dégende, resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”uni balanggha serp qilghin“ dégen. U: ”mende dinardin yene bashqa birisi bar“ dégende, resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”ailengge serp qilghin“ dégen. Démek öz éhtiyajidin éship bashqilargha qilindighan serpiyat (nefeqe) dep atilidu.

Bashqilargha qilinidighan nefeqe ikki xil ehwal astida bolidu: her zaman özining etrapida bolghanlargha yaki namrat bolghanlargha. Zörür bolghan nefeqelerdin ayaligha, xizmetchisige, at, it, müshük qatarliq haywanlargha qilinidighan nefeqe. Öz etrapida bolghan her qandaq bir nersige nefeqe qilish yaki uni qoyiwétish kérek. Buninggha xilapliq qilghan adem shek shübhisiz halda gunahkar bolidu. Resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”bir ayal bir müshükni tamaqmu bermey, qoyupmu bermey baghlap qoyghanliqi üchün dozaxqa kérip

ketken“ dégen.

Zörür bolghan nefeqelerni bérish peqet baylarghila wajibtur, bu baylarning emeli ehwaligha qarap bolidu . Allah taala mundaq deydu:

لِيُنفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا (7)

"bay adem (ayalini we balisni) özining bayliqigha yarisha teminlisun (yeni her adem özining iqtisadi ehwaligha yarsha xirajet qilsun), allah insanni peqet taqiti yétidighan ishqila teklip qilidu (yeni péqir ademni bayni teklip qilghan ishqa teklip qilmaydu), allah qiynchiliqtin kéyn asanliqni béridu(yeni péqirliqtin kéyin bayliqni béridu) ." (talaq sürisi 7 - ayet).

Péqir bolghanliqtin bérilidighan nefeqe mesilen: ata anigha, bala chaqilirigha we bir tughqan qérindashlirigha nefeqe qilghan'gha oxshash. Bu nefeqeler üchün choqum töwendiki üch shert hazirilinishi lazim.

1 - nefeqe qilghuchi bay bolishi.

2 -nefeqe qilin'ghuchi péqir bolishi.

3- nefeqe qilghuchi nefeqe qilin'ghuchi ölüp ketse mirasxor bolishi.

Péqirlargha bérilidighan nefeqe, yémek ichmek, kéyim kéchek, jihazliri toluq turalghu jay, taziliq esliheliri qatarliqlarni öz ichige alidu. Allah taala mundaq deydu:

" i adem baliliri! Hernamaz waqtida kéyiminglarni kéyinglar " (eiraf sürisi 31 - ayet)

zörür bolghan nefeqelerdin qurban héyt küni qurbanliq qilish. Peyghember eleyhisslam mundaq dégen: ”sharaiti péship yétilgen turup qurbanliq qlmighan adem bizning namazgahimizgha yéqin yolimisun!“

zörür bolghan nefeqelerdin hajilar heremde boghuzlaydighan hediyerler.

Zörür bolghan nefeqelerdin qesimini buzush üchün péqirlargha tamaq, kiyim kéchek bérip gunahni yuyidighan keffaret.

Zörür bolghan nefeqelerdin: insanning özige iqtisadi jehettin xeyr éhsan qilishni niyet qilip, bir ishqa qetiy bel baghlishi, mesilen: ”men munchilik sediqe qilimen yaki kiyim kéchek yaki tamaq bérimen“ dégen'ge oxshash.

Zörür bolghan nefeqelerdin yene ”zakat“ bolup, uni baylar mexsus xeyriyet ishliri üchün serp qilidu.

Zörür bolghan nefeqelerdin yene musulmanlarning her birisi ramizan éyida rozi héyt namizidin burun béridighan ”sediqe fitre“ dur.

Zörür bolmighan nefeqeler- bu islam qanunida öteshke tégishlik bir mejburiyet emes. Emma musulmanlarning allahqa yéqinchiliq qilish yüzisidin péqirlargha xalisane béridighan sediqilerdur.

Bu nefeqelerdin: bir adem yene bir ademge yéqinlishish üchün béridighan hediyelerbar. Buningda yene bir adem ölüp ketkendin kéyin melum bir shexske birer nersini mülük qilip bérishke qaldurghan wesiyet. Buningdin yene bir teripidin paydilinish üchün bérilidighan (weqf) bar. Serp qilinidighan nefeqeler qanunluq, lékin buning qanuniyiti töwendiki üch shertni özichige alidu.

1. nefeqe (xirajet) qilghanda, normal bolush. Normal bolush démek: ”nefeqe qilghanda, heddidinmu ashurwetmeslik, béxilliqmu qilmasliq“ démektur. Allah taala mundaq deydu:

وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا (**67**)

" ular (yeni allah yaxshi köridighan bendiler) xirajet qilghanda, israpchiliqmu qilmaydu, béxilliqmu qilmaydu. Ottua hal xirajet qildu. " (furqan sürisi 67 - ayet).

Israpchiliq qilmaq démek: meyli özige bolsun yaki bashqilargha bolsun, adettin tashqiri xirajet qilmaq démektur. Meyli qaysi xil ehwal astida bolmisun israpxorluq ”mekruh“tur. Allah taala mundaq deydu:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (**31**)

" i adem balilir! Her namaz waqtida (yaki tawap waqtida ewritinglarni setir qilip turidighan) kéyminglarni kéyinglar, yenglar, échinglar israp qilmanglar. Allah israp qilghuchilarni heqiqeten yaqturmaydu "(eirap sürisi 31 - ayet).

Allah bu ayette, kyim kéchek, yémek ichmek we barliq xirajetlerde israpxorluq qilmasliqni qattiq tekitligen hemde israpxorluqtin qeti meni qilghan. Shunga meyili taharet alghanda bolmisun, meyli ghusli qilghanda bolmisun, suni israp qilish”mekruh“ tur.

Bir qétim seid taharet éiliwatqanda peyghember eleyhissalam uning yénidin ötüp kétiwédi, seid resulullah sellellahu eleyhi wesellemdin ”taharet alghandimu suni köp ishletse israpxoluq qilghan bolamdu?“ dep soriwédi, resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”hee, gerche sen éqiwatqan deryaning üstide bolsangmu“ dep jawap bergen.

Bir ademning putkül mélini sediqe qiliwétishmu mekruhtur, bundaq qélish israpxorluqning dairisige kiridu. Resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”siler pütün mal mülkünglarni sediqe qiliwétip bashqilargha muhtaj bolup qalisiler, sediqining eng yaxshisi özenglarning éhtiyajidin éship qalghanda bergininglar“ dégen.

Riwayet qilinishche, sabit ibni qeys ibni shemmas uhud urushida besh yüz küp xormidin ailisige birisnimu qaldurmastin sediqe qiliwetken. Muaz ibni jebelmu shundaq qilghan.

"méwe (ning hosuli) ni yighqan künde (yeni yighqan waqitta), uning öshrisini ada qilinglar. Israp qilmanglar, allah heqiqeten israp qilghuchilarni yaqturmaydu" (enam sürisi 141 - ayet).

Démek, islam dinining otturahalliqni asas qilghan ewzel qanuni bashqa her qandaq bir qanunni bésp chüshidu. Allah taala mundaq deydu:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُواْ شُهَدَاء عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنتَ عَلَيْهَا إِلاَّ لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلاَّ عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللّهُ وَمَا كَانَ اللّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُوفٌ رَّحِيمٌ(**143**)*

"shuningdek (yeni silerni islamgha hidayet qilghandek) kishilerge (yeni ötkenki ümmetlerge) shahit bolushunglar üchün we peyghemberning silerge shahit bolushi üchün, biz silerni yaxshi (ottura hal) ummet qilduq" (beqer sürisi 143- ayet)

qisiqi, israpxorluq, insaniyet dunyasini weyran qilip tereqqiyat alemini halaket girdabigha sörep kiridu.

2. chongchiliq we tekebburluq qilmasliq. Islam dini saghlam jemiyetlerge nefeqe qilishni chaqiriq qilidu. Omumen qilip éytqanda, bu her bir insanning jemiyetni tereqqi qildurush üchün öteshke tégishlik muqeddes burchidur.

Nawada nefeqege chongchiliq we tekbburluq arilashsa, nefeqe qilghuchi erzimes birnersige aylinip qalidu. Islam iqtisadida mal mülük bilen exlaq bir birige chember ches baghlan'ghan. Allah taala mundaq deydu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِئَاء النَّاسِ وَلاَ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لاَّ يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُواْ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (264)

" i möminler! Pul mélini kishilerge körstish üchün serp qilidighan, allahqa we axiret künige iman keltürmeydighan kishi (ning qilghan emelini bikar qiliwetkinige) oxshash, bergen sediqenglarni minnet qilish we eziyet yetküzüsh bilen bikar qiliwetmenglar" (beqere sürisi 264 - ayet)

3. zörür bolghanda, éhtiyaj küchlük bolghan ehwal astida béxilliq qilmasliq we küchining yétishche normalni halette pul mal serp qilish.

Resulullah sellellahu eleyhi wesellemning hedisliri bilen fuqehalarning hékmetlik sözliri toghriliq obdan pikir yürgüzgen adem buni éniq chüshineleydu. Bundin bashqa yene paydisiz yerlergeartuqche chiqim qilmasliq.

Jabirning riwayitige köre, peyghember eleyhissalam (ölüklerge) qebre qaturushtin meni qilghan. Chünki undaq qilish uninggha meyli ölük yaki tirikning éhtiyaji bolmighanliqitin bihude awarigerchiliktur. Zörür bolmighan ehwal astida tamlargha gilem tartishmu anche yaxshi ish emes. Chünki peyghember eleyhissalam bir ghazatta aishning bir parche palasni tamgha tartip qoyghanliqini körüp qattiq xapa bolidu-de uni élip parche parche qiliwétidu we: ”allah bizni tash topilarni zinnetleshke boyrumighan“ deydu. Jemiyetning iqtisadqa éhtiyaji intayin küchlük bolghan sharaitta, tamlarni zilcha gilemler bilen bézeymiz dep artuqche chiqim qilishimiz, islam dinida eng yaman körülidighan qilmishlardur.

Zörür bolghan nefeqining türliri

(1) ayalgha bérilidighan nefeqe. Ayallarning erlirige özlirini béghishlighanliqi we erlirining öyliride erlirige meniwi zoq ata qilghanliqi üchün nefeqe bérilidu. Eger buningdin bash tartsa, nefeqe bérilmeydu. Buninggha asasen, erlirining öylirini erlirining ruxsitsiz we sewebsiz terk etken, shuningdek, erlirining xahishisiz ishleydighan xizmetchi (kadir) ayallargha nefeqe bérilmeydu.

(2) yéqin yuruq, uruq tughqanlargha bérilidighan nefeqe. Yéqin yuruq, uruq tughqanlar ikkige bölünidu. Birinchi: bir tughqanlargha oxshash nesebdash uruq tughqanlar. Ikkinchi: ayalining anisi (qéynanisi) ayalining oghli qatarliqlargha oxshash birnesebtin bolmighan uruq tughqanlar. Birneseptin bolmighan uruq tughqanlargha nefeqe bérishke bolmaydu. Nesebdash uruq tuqqanlargha kelsek, ular ikki türkümge bölünidu. Birinchi türkümdikiler, bir biri bilen qetiy toy qilishqa bolmaydighan uruq tughqanlar (bir tughqan qérindashlar). Ikkinchi türkümdikiler, taghisning qizlirigha oxshash qetiy toy qilishqa bolmaydighan uruq tughqanlar. Her ikki türkümdiki uruq tughqanlargha töt mezheb noqtineziri boyiche peqet töwendiki üch shert astidila nefeqe bérishke bolidu.

1-nefeqe qilghuchi choqum tapawiti bar bolushi shert. 2- nefeqe alghuchi choqum péqir bolushi shert. 3- nefeqe qilghuchi fiqhi hökümge binaen nefeqe qilnighuchi wapat bolghan chaghda mirasxor bolushi shert.

(3)mejburi nefeqe. Mejburi nefeqe bérish üchün töwendiki shertler hazirlinishi shert.

Birinchi shert: mejburi nefeqe bergüchi, mejburi nefeqini ayali we yuqirida bayan qilin'ghan shertler astidiki orugh tughqanlargha bermeydu.

Ikkinchi shert: pewquladde ehwal astida mejburi nefeqe bérilidu. Mesilen: özidin qattiq qorqqan yaki birer ezasining kemtük bop qélishtin qorqqan chaghda yaki aldini alghili bolmaydighan birer kélishmeslikning yüz bérip qélishtin qorqqan chaghda.

Üchinchi shert: nefeqe qilghuchi hajitidin tashqiri nersilerge ige bolushi lazim.

Tötinchi shert: mejburi nefeqe qilghuchi ”nefeqe qilimen“ dep özini weyran qilmasliqi lazim.

Nefeqening özige xas paydiliri

shübhisizki, nefeqeqning mebleghke aylinishi bashqa iqtisad tüzülmiliride bolmighan islam dinning özige xas xususiyetliridin biridur. Mebleghke aylan'ghan nefeqeni serp qilghuchining choqum sap niyetlik saghlam adem bolishi shert. Yuqiriqi nefeqelerni yaxshi niyet bilen yaxshi yollargha serp qilghuchi töwendikidek netijilerge érishidu.

1) kengligi asman zéminchilik kélidighan jennet. Allah taala mundaq deydu:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُواْ إِلَى رَبِّهِمْ أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ الجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (23)

"shübhisizki, iman éytqan we yaxshi emellerni qilghanlar, perwedigarning huzurida ajizliq bildürgenler, ene shular ehli jennettur. Ular jennette menggü qalghuchilardur" (hud sürisi 23 - ayet)

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (58)

" iman éytqan we yaxshi emellerni qilghan kishilerni jennetning astidin östengler éqip turidighan aliy jaylrigha orunlashturimiz. U yerlerde ular menggü qalidu. Yaxshi emellerni qilghuchilargha bérilidighan mukapat néme dégen yaxshi" (enkebut sürisi 58 - ayet).

Shu chaghda nefeqe qilghuchi qatmu qat yaxshi netijilerge érshidu. Allah taala mundaq deydu:

مَّثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّئَةُ حَبَّةٍ وَاللّهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاء وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (261)

"allahning yolida pul mélini serp qlighanlarning (serp qilghan nersisi yerge térilip) yette bashaq chiqarghan, her bashiqida 100 dan tutqan bir dan'gha oxshaydu. Allah xalighan bendisige hessilep sawab béridu. Allahning merhemiti (cheklik emes) kengdur (allah mal serp qilghuchining niyitini bilgüchidur " (beqere sürisi 261 -ayet).

2) serp qilghan nefeqening netijisini u dunyadila körüpla qalmastin, belki yene bu dunyadimu köridu, yene nefeqe qilin'ghan maldin hessilep beriket qalidu. Resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”sediqe bergen mal hergiz kemlep qalmaydu“ dégenidi. Jümlidin nefeqe qilghuchigha riziq oylimighan yerdin seldek aqidu. Resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”rizqim keng bolsun dégen adem sile rehimni üzüp qoymisun“dégen we yene: ”sen pul mélingni yaxshiliq yollirigha serp qilsang, sangimu pul mélini serp qilidighanlar chiqidu“ dégen.

Peyghember eleyhissalam yene: ”herküni etigen ikki perishte chüshüp (i allah!pul mélini nefeqe qilghuchigha hessilep pul mal ata qilghin) dep dua qilsa yene biri:(i allah! Béxilliq qilghuchining pul mélini yoq qilghin) dep dua qilidu“ dégen.

3)her zaman nefeqe qilip turghuchi türlük tümen balayi apetlerdin saqlinip qalidu. Resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”bashqa musulmanlarni kiyim kéchek bilen teminligen adem allahning qoghdinish dairiside bolidu. Digen. Resulullah sellellahu eleyhi wesellem: ”sediqe bérishke aldiranglar. Chünki sediqe bérilgen yer bala qazadin her zaman xaliy qalidu“ dégen.

4.sediqe

sediqe démek, allahtin sawab ümid qilip xalisane halda (pul mélidin) xeyr éhsan qlish démektur. Islamda bu alahide tekitlen'gen, peyghember eleyhisslam: ”sediqe qilishqa aldirangla, chünki sediqe bala qazani depi qilidu. Sediqe bergen ademning méli héchqachan kémiyip qalmaydu, allah epu qilghan kishini eziz qilidu, allahqa tewezu(kemterlik) bilen ibadet qilghan kishini mertiwilik qilidu“. Dégen.

Sediqe qilishta , pul, yémek - ichmek qatarliqlar bilen sediqe qilnidu. Peyghember eleyhisslam mundaq dégen: ”birer xorma chaghliq nerse bolsimu sediqe qilip, dozax (otidin)saqlininglar“.

Péqir xushnigha lazimetlik (éhtiyajliq) nersilerni ariyet bérip turushmu sediqe hésablinidu. Allah möminlerning bashqilarning éhtiyaji choshken nersilerni bermestin ching tutuwalmaydighanliqi, ulardin héchkimge ziyan zexmet yetmeydighanliqi, kapirlarning bu heqte tolimu bixil ikenliki heqqide toxtilip mundaq digen:

فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ (4) الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (5) الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ (6) وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ (7)

" shundaq namaz oqughuchilargha wayki, ular namazni gheplet bilen oquydu. Namazni riya bilen oquydu. Ular qolqa bermeydu." (maun sürisi 4 - 7 - ayetler).

5) meblegh sélish

islam qanunini tutqa qilghan adem, büyük bir asasqa ige bolghan bolidu. Allah yaratqan nersilerni insanlarning önümlük halda paydilinalmay hoduqup yürüshliri, insan'gha xas xususiyet emes. Melum bir seweb bolmighan ehwal astida insanlarning ishlepchiqirish wastiliri we shert sharaitini nabut qiliwétishi jaiz emes. Melum zörüriyet we sewebtin bolsa jaiz. Mesilen, mewsumluq mallarni waqti kelmigiche tériqchiliq qilmighan'gha, toy qilish üchün pul yighqan'gha, her xil qurallarni yasash üchün karxanini toxtitip qoyghan'gha oxshash. Allah ishlepchiqirish üchün yaratqan nersilerni zörüriyet yüzisidin toxtip qoyghanda, toxtitip qoyghan mezgilde ishlepchiqirishtin ibaret mejburiyet uningdin saqit qilmighanliqtin zakatqa oxshash shu mejburyetni ada qilish wajibtur. Kimki zakitini ayrip toy qilish yaki öy sétiwélish üchün pul mal toplisa jaiz bolidu. Peyghember eleyhisslamning : ”weyran bolmaydighan mal, zakiti ayrilghan maldur“dégen sözige asasen shundaq yekün chiqarduq. Emma zörüriyetsiz we sewebsiz ishlepchiqirishni bikar qilish éghir gunahtur. Chünki allahning mal mülki insanlarning teserrup qilishi üchün yartilghandur. Resulullah sellellahu eleyhi wesellem ”zémini bar adem tériqchiliq qilsun, yaki bir tughqan qérindishigha bersun, eger birtughqan qérindishi bash tartsa zéminni ching tutsun. Zémini bar adem küchi yetse özi tériqchiliq qilishi, küchi yetmise bir

tughqan qérindishigha bérishi, qérindishi bolmisa, birer musulman'gha iane qilip bériwétishi, birer musulman tapalmisa, öz qolida ching tutushi, eger zéminni qolida tutup turup uda üch yilghiche paydilinalmisa, paydilinalaydighan (tériqchiliq qilalaydighan) her qandaq bir ademge bériwétishi shert. Zémindin paydilinalmasliq, zémindarning igisigila iqtisadi ziyan bolup qalmastin, belki weten'gimu intayin chong ziyan zexmettur. Muzaribet mesilisimu shundaq.mesilen: bir ademning pul méli bolsa, özi paydilnish, özi paydilinalmisa, melum miqdarda payda élish bedilige pul méli yoq ademlerning menpeetlinishi üchün bashqilargha bérishi shert. Eger shundaq qilalaydighan ademni tapalmisa éhtiyajliq ademlerge qerz bérishi shert. Burun shundaqti, emma hazir birer islam bankisi yaki meblegh sélish shirketliridin birersige paydilinish üchün amanet qoyilidu. Mana bu, melum payda élish bedilige bérilidighan muzaribet shirkiti (hemkarliq shirkiti) ning bir terkibi qismi. Imam ibni teymiye mundaq dégen: ”pul mal héch qandaq bir seweb bolmighan ehwal astida bir yerde hergizmu toxtitip qoyulmasliqi shert. Chünki pul malni ishletmey bir yerde toxtitip qoyush, pul malni israp qilghanliqtur. Allah israpchiliqni hergiz yaqturmaydu“. U yene mundaq dégen: ”küchmes mülükke ige bolghuchilar, küchmes mülükni özimu paydilinalmay, bashqilarning paydilinishi üchünmu ijarige bermey kéreksiz nerisige aylandurup qoyghuchilar exmeq israpxorlardindur. Hakim mal mülükning zaya bolup ketmesliki üchün, küchmes mülükni bu israpxorlarning peqet özi üchünla serp qilishtin meni qilishi lazim“.

Altinchi bap. Soda – tijaretning yolgha qoyulushi we sheritliri

soda - sétiq uqumi we yolgha qoyulishining bayani

soda - sétiq istilah jehettin bir mal- mülükni bashqa bir mal - mülükke almashturush, dégenlik bolidu. Mal - mülüklerni bir - biri bilen almashturush soda - sétiqning asasliq prinsipliridin biridur. Soda - sétiqtiki bu almashturush, satquchi we alghuchining qolliridiki yaki u ikkisining wekillirining qolliridiki almashturmaqchi bolghan mal - mülükke we ularning mezkur mal - mülüklerni bir - biri bilen almashturushqa razi bolushlirigha baghliqtur. Bu almashturush bezi waqitta aldim, sattim dégen'ge oxshash söz arqiliq bolidu, bezi waqitta bahasi éniq yézip qoyulghan nersini aldim, sattim dep olturmastin uning pulini béripla sétip alghan'gha oxshash heriket arqiliq bolidu.

Soda - sétiq qur'an kerim, hedis we alimlarning birliki bilen yolgha qoyuldi. Allah taalasoda - sétiq qilishni yolgha qoyup mundaq dédi:

[الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لاَ يَقُومُونَ إِلاَّ كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُواْ إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَن جَاءهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (275)]

jazane, ösüm yégen ademler (qiyamet küni görliridin) jin chépilip qalghan sarang ademlerdek qopidu. Bu shuning üchünki, ular allah haram qilghan ishni halal bilip: "soda - sétiq, jazanige oxshash (jazane némishqa haram bolidu?)" dédi. ALLAH soda - sétiqni halal qildi, jazanini, (bedelsiz bolghanliqi, shexske we jemiyetke ziyanliq bolghanliqi üchün) haram qildi. Kimki perwerdigari teripidin wez - nesihet kelgendin kéyin (yeni jazane meni qilin'ghandin kéyin uningdin)

yansa, burun alghini özining bolidu, uning ishi allahqa tapshurulidu (yeni allah xalisa üni kechüridu, xalisa jazalaydu). Qayta jazane qilghanlar ehli dozax bolup, dozaxta menggü qalidu. [süre beqere- 275]

peyghember eleyhissalamdin bu heqte kelgen hedislermu köptur.

2754/4595 - qeys ibni ebu ghereze mundaq deydu: biz peyghember sellellahu eleyhi wesellemning zamanida ”bédikler“ dep atilattuq, bir küni, peyghember sellellahu eleyhi wesellem yénimizgha kélip, bizni uningdinmu chirayliqraq bir isim bilen atap turup: ey tijaret ehli! Tijaret dégende quruq gep, bihude qesem qilishlar bolup turidu, shunga pat - pat sediqe bérip turunglar ! Dédi. (ebu dawud: 3326, nesai: 3798)

2756/4599 - jabir ibni abdullah reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle taala bir nerse satqan, sétiwalghan we (töleshke tégishlik) qerzini ada qilghanda keng qorsaq bolghan ademge rehmet qilsun! (buxari: 2076)

peyghember eleyhissalam peyghember bolup kelgen waqitta kishiler soda-sétiq qilatti. Peyghember eleyhissalam peyghember bolup kelgendin kéyin ular dawamlashturup qiliwatqan soda - sétiqlirini inkar qilmastin uni étirap qildi. Peyghember eleyhissalam dawamlishiwatqan bir ishni inkar qilmay étirap qilsa, bu ish sünnet bolup qalidu, hem peyghember eleyhissalamning özimu soda – sétiq bilen shughullan'ghan. Barliq musulmanlar soda - sétiq qilishning durus ikenlikige birlikke kelgen.

Soda - sétiqning hökmi we hikmiti

soda - sétiqning hökmi bolsa, soda - sétiq arqiliq alghuchi sétip alghan nersige we satquchi pulgha ige bolushni lazim qilidu. Yeni bu, satquchining we sétip alghuchining her biri özining eslide qolida bar nersining bedili arqiliq qoligha kelgen nersige ige bolush, démektur. U nersige ige bolghanliq démek, sheret uni ishlitishke ruxset béridu, dégenlik bolidu.

Islam dinining soda - sétiqni yolgha qoyushtiki hékmiti bolsa, kishilerning menpeetini közde tutush we ularning hayat nizamining dawamlishishi üchündur. Chünki, allah taala alemni kamil bir nizam üstide yaratti. Uning üstidiki hayat nizamini mustehkem békitti kishiler arisida soda - sétiq we élim- bérim bolmay bu nizamning dawamlishishi mumkin emes. Chünki, bir adem özining barliq éhtiyajlirini yalghuz özila hel qilip kételmeydu.

Soda - sétiq kishilerning menpeetini közde tutush üchün yolgha qoyulghan bolsimu, lékin bezi halette soda - sétiq qilish mekruhtur. Mesilen: jüme küni jüme namizigha ezan oqulup bolghandin kéyin soda - sétiq qilish mekruhtur. Bezi halette soda - sétiq qilish haram bolidu. Mesilen: haraq we zeherlik chikimlerni sétish haramdur. Bezi halette soda - sétiq qilish perzdur mesilen: bir nersige éhtiyaji chüshüp qalghan ademge u nersini sétip bergen'ge oxshash bezi halette soda - sétiq qilish ruxsettur mesilen: mezkur haletlerdin bashqa halette soda - sétiq qilish ruxsettur.

Soda - sétiq muamilisi, muamililer ichide eng köp qilinidighan we kishiler arisida eng keng taralghan muamilidur. U, tijaret we jeméyetke alaqidar hayatning asasidur. Hetta tijaretning yolliri xilmu xilgha bölünüp tijaretning meydani keng échilishtin burunmu soda - sétiq muamilisi insan mediniyitining tereqqiy qilish yolidiki eng asasliq amil bolghan. Soda - sétiq muamilisi pütün muamilerning béshida kélidu. Muamile heqqide tüzülgen omumiy qaidilerning

köpinchisi soda - sétiq muamilisi heqqididur. Islam fiqhiside soda - sétiq muamilisining hökümlirining ayrim bir orni bolup, bu hökümler bashqa muamile nezeriyesining omumiy hökümlirining bash menbesidur.

Soda - sétiqning shertliri

soda - sétiqning shertliri mundaq bir nechche türlük bolidu.

1-soda - sétiq qilidighan ademning özide tépilish lazim bolghan shertler.

U shertler bolsa, soda - sétiq qilidighan ademning eqli hushi jayida, yaxshi yamanni ayriyalaydighan we sodigha özining razi bolghanliqini ipadiliyeleydighan adem bolushidur. Allah taalabu heqte mundaq dédi:

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلاَّ أَن تَكُونَ تِجَارَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ وَلاَ تَقْتُلُواْ أَنفُسَكُمْ إِنَّ اللّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (29)]

i möiminler! Bir - biringlarning mallirini (oghriliq, xiyanet qilish, bulash, jazanixorluq, qimar oynash qatarliq) naheq yol bilen yewalmanglar, ikki terep razi bolushup qilishqan soda - sétiq arqiliq érishilgen nerse buningdin mustesna. Siler özünglarni (yeni bir - biringlarni) öltürmenglar, allah heqiqeten silerge nahayiti méhribandur. [süre nisa-29]

2- sétilidighan nersilerde tépilish lazim bolghan shertler. U shertler bolsa, u nersining sherette étibari bar mal - mülük bolushidur we sétip alghuchigha tapshurup béreleydighan halette bolushidur. Yeni qolida bar bolghan nerse bolushidur.

3- soda - sétiq qilish üchün qollinidighan sözlerde tépilish lazim bolghan shertler. Bu shertler bolsa, ö sözlerning mesilen: satquchining "sattim" déginige we alghuchining "aldim" déginige oxshash ötken zamanni ipadilep béridighan shekilde bolushidur.

Soda - sétiqning toghra bolushi üchün zöröri sheritler

1. Soda - sétiqning chüshishi yeni uning soda - sétiq bolup étibargha élinishi üchün kérek. Bolidighan shertler.
2. Soda - sétiqning küchke ige bolushi üchün kérek bolidighan shertler.
3. Soda - sétiqning toghrabolushi üchün kérek bolidighan shertler.
4. Soda - sétiqning tamamlinishi üchün kérek bolidighan shertler.

Soda - sétiqning chüshüshi üchün kérek bolidighan shertler

1. Soda - sétiq qilghuchilarda tépilish lazim bolghan shertler.
2. Soda - sétiqning özide tépilish lazim bolghan shertler.
3. Soda - sétiq qilin'ghan yerde tépilish tépilish lazim bolghan shertler.
4. Sétilidighan nerside tipilishi lazim bolghan shertler.

Soda - sétiq qilghuchilarda tépilish lazim bolghan shertler

● soda - sétiq qilghuchi kishi eqli hushi jayida adem bolushi lazim. Shunga éliship qalghan ademning we payda ziyanni ayriyalmaydighan kichik balining qilghan sodilliri étibargha élinmaydu.

● soda - sétiq qilghuchilar, biri satquchi we biri alghuchi bolup ikki kishidin terkib tépishi lazim. Shunga hem satquchi hem alghuchi kishi teripidin wekillikke teyin qilin'ghan we sodini ikki kishining namidin qilghan bir wekil ademning qilghan sodisi étibargha élinmaydu. Buningdin dada, dadining wesiyetlirini orunlashqa tallan'ghan adem, qazi, satquchi we alghuchi teripidin elchilikke teyinlen'gen ademler mustesnadur.

Soda - sétiqning özide tépilish lazim bolghan shertler

●sattim dégen söz bilen aldim dégen sözning oxshash shekilde bolushi we satquchi we alghuchilarning éghizliridin chiqishi lazim.

● soda - sétiqta qollinidighan sözlerning biz yuqirida bayan qilip ötkünimizdek ötken zamanni ipadilep béridighan sözlerdin bolushi shert.

● sattim dégen söz bilen aldim dégen sözning bir orunda bolushi lazim.

● sétilmaqchi bolghan nerse, wujutta bar bolghan nerse bolush shert. Shunga téxi dunyagha kelmigen haywanlarni sétish yaki anisining qorsuqidiki téxi tughulmighan haywan'gha oxshash nersilerni sitish toghra emes.

● sétilmaqchi bolghan nerse, mal dep étibargha élinidighan nerse bolush shert.

●sétilmaqchi bolghan nerse, sheriette étibargha élinidighan nerse bolush shert.

●sétilmaqchi bolghan nersining bir ademning ilkidiki nerse bolushi shert.

● eger satquchi, sétilmaqchi bolghan nersini öz namidin satmaqchi bolsa, u nerse uning igidarchiliqidiki nerse bolushi shert.

●sétilmaqchi bolghan nerse, soda tamamlan'ghandin kéyin alghuchigha tapshurup bérilishke mumkin bolghan nerse bolush shert.

Soda - sétiqning küchke ige bolushi üchün kérek bolidighan shertler

satquchining satmaqchi bolghan nerside igidarchiliq hoquqi bolushi lazim. Bu hoquq u nersining igisining teyinlishi bilen bolidu. Kishilerge bu hoquqni sheret bergendur. Bir nersini görüge alghan adem u nersini satsa, bu soda - sétiq küchke ige bolmaydu. Shuningdek yene bir nersini ijarige alghan adem uni satsa, u soda - sétiqmu küchke ige bolmaydu.

Soda - sétiqning toghra bolushi üchün kérek bolidighan shertler

● biz yuqirida bayan qilip ötken soda - sétiqning chüshüshi soda - sétiq bolup étibargha énilishi we küchke ige bolushi üchün kérek bolidighan shertlermu bu shertlerning ichige kiridu. Chünki, shertliri toshmighanliq sewebi bilen chüshmigen soda - sétiq toghra bolmaydu.

● men bu nersini palani waqitqiche alimen, dégen'ge oxshash waqit belgilep qoymasliq kérek..

● sétilmaqchi bolghan nersining néme nerse ikenliki melum bolushi lazim.

● hetta satquchi bilen sétip alghuchi talash tartishqa kirip qalmasliqi üchün sétilmaqchi bolghan nersining bahasi éniq bolushi lazim.

● soda - sétiqning sheretke oyghun kelmeydighan shertlerdin xaliy bolushi lazim.

● ikki terepning raziliqi bolushi we alghan nersining bir paydisi bar nerse bolushi lazim.

Xususiy shertler

● puli nési bolghan sodida pulni tapshuridighan waqit éniq toxtitilishi lazim.

● qoy kaligha oxshash u yerdin bu yerge yötkigili bolidighan nersini satqan waqitta u nersini sétiwalghuchi qolgha tapshurup élishi lazim.

● soda - sétiqta sétilghan nersining bedili üchün bérilidighan pulning qanchilik ikenliki éniq diyilishi lazim.

● jazane malliri hésablinidighan boghday, qunaq, altun we kümüshke oxshash nersilerni bir - biri bilen almashturghanda, her ikkisi uxshash miqdarda

bolush lazim.

● nésini neqqe sétish sodisida, uning pütün shertliri tépilish lazim.

● bir döletning pulini bashqa döletning puligha almashturghanda, her ikki terep pulni almashturghan yerdin ayrilishtin burun pulni qollirigha tapshurup élish lazim.

● bir nersini payda élip sétip bérish sodisi, yaki uni iz puligha bérish sodisi yaki iz pulidin erzan bérish sodisi bilen satqanda, yaki uninggha bir kishini shérik qilghanda, u nersini sétip alghuchi yaki uninggha shérik bolghuchi u nersining eslidiki bahasini bilishi lazim.

Soda - sétiqning türlirining bayani

soda - sétiq mundaq nechche türlük bolidu.

●gürüchni bughdaygha satqan'gha oxshash bir nersini yene bir nersige sétish. Bu nersini yene bir nersige almashturush dep ötülidu. Bu soda - sétiqta her bir nerse, hem sétilidighan nerse, hem pul hisaplinidu.

●nerse kéreklerni pulgha sétish. Bu soda - sétiq qilish dep atilidu. Bu kishiler arisida eng omumlashqan soda - sétiqtur.

● bir döletning pulini yene bir döletning puligha sétish yaki kümüshni altun'gha sétish bu pulni pulgha almashturush dep ötülidu.

● bughdayni xamanni alghandin kéyin bérishke pütüshüp, etiyaz waqtida bughday satqan'gha oxshash, satqan waqtida yoq nersini neq pulgha sétish. Bu nésini neqqe sétish sodisi dep atilidu.

● sodiliship qilin'ghan soda – sétiq. Buningdin bir nersini uni sétip alghuchi bilen sodida kélishken pulgha sétish, közde tutulidu.

● payda élip sétish. Buningdin men buni munche pulgha aldim, munche pul payda berseng satimen, dep qilishqan soda - sétiq közde tutulidu.

● iz puligha sétish. Buningdin bir nersini alghan puligha sétish, közde tutulidu.

● ziyinigha sétish.

Mana bu, soda - sétiqning türliridur. Bir qisim alimlar"soda – sétiqning türliri yigirme yaki uningdin köptur" deydu.

Bir nersini nésigha sétishning bayani

bir nersini neq pulgha sétish toghridur. Shuningdek uni eger pulni tapshurudighan waqit éniq bolsa, nésige sétishmu toghridur. Bir nersini nésigha emes neq pulgha sétish soda - sétiqning esli mahiyitidur. Eslide sétip alghan nersining pulini shu waqitning özide bérish soda - sétiqning telepidur. Pulini bir muddettin kéyin bérishke pütüshüp qilishqan soda - sétiq melum shertni shert qilmighan ehwalda toghra bolmaydu. Pulini bir muddettin kéyin bérishke pütüshüp qilishqan soda - sétiqning toghra bolushi üchün kérek bolidighan shert, pulni tapshurushqa pütüshken waqit her ikki terepke éniq bolush lazim. Eger undaq bolmisa, ikki terepning arisida talash tartishish yüz bérip qalidu.

Puli nési bolghan soda - sétiqning toghra bolushi üchün pulni tapshurushqa pütüshken waqitni satquchi we sétip alghuchi her ikki ademning éniq bilishi shert. Shunga pulni tapshurushqa pütüshken waqitni her ikki terep éniq bilmise, pulni bir muddettin kéyin bérishke pütüshüp qilishqan bu soda - sétiq toghra bolmaydu.

Pulni tapshurushqa toxtitilghan muddet sétip alghuchining ölüp kétishi bilen bikar bolup kétidu. Chünki muddet toxtitishtin paydilinidighan terep sétip alghuchi idi. Eger ölüp ketken kishi satquchi bolsa, uning ölüp kétishi bilen muddet bikar bolup ketmeydu.

Qerzni sétishning hökmi

qerzni peqet qerzdar ademgila sétip bérish toghra bolidu. Eger bir ademning mesilen: bir yerdin ayliq alidighan 100 som puli bar bolghan, pulni alidighan waqit kélishtin burun u adem pulgha jiddi éhtiyaj bolup qalghan, andin uninggha bir kishi séning u yerdin alidighan 100 som pulingni men 80 somgha sétiwalay dep sétiwalghan bolsa, bu qerzni nex pulgha sétiwélish hésablan'ghanliqi üchün bu soda - sétiqning toghra bolush yaki bolmasliqi heqqide alimlar ixtilap qiliship qaldi. Toghra dep qaralghan qarashqa asasen, u soda - sétiq toghra emes. Chünki, qerzni qerzdardin bashqa ademge sétip bérish toghra emes. Emma qerzni qerzdargha sétip bérish, yaki uninggha sowgha qiliwétish toghridur. Bu qerzni téz bérishning bedilige qerzning bir qismini kechürüwétishning toghra bolidighanliqini körsitip béridu. Bu tijaretchiler arilirida qilip kelgen ishlardindur. Tijaretchiler, qerzdar üstidiki qerzni téz bérish sherti bilen uningdin qerzning bir qismini kechürüwétetti.

Maddiy nersilerge baghliq bolghan heq hoquqlarni sétishning hökmi

kishiler arisida qimmiti bar jisimliq her qandaq maddiy birer nersige baghliq bolghan her qandaq heq hoquq mal hésablinidu. Uni sétishmu xuddi jisimliq her qandaq bir maddiy nersini sétish toghra bolghinidek toghra bolidu.

1. Heq kelgiside tépilidighan heq emes, shu waqitning özide bar bolghan heq bolushi lazim.
2. Heq, öz igisige uninggha kélidighan ziyanning aldini élish üchün emes, belki ishning béshidin bashlap sheretning shundaq urunlashturushi bilen bérilgen heq bolushi lazim.
3. Heq, bir ademning zimmisidin yene bir ademning zimmisige yötkilidighan heq bolushi lazim.
4. Heq, miqdari we süpiti éniq bolushi lazim. Shuningdek heqning bashqilarni aldashqa élip baridighan derijide namelum heq bolmasliqi kérek.
5. Heq, tijaretchiler we kishilerning örp adetliride maddiy nersilerge we mallargha muamile qilin'ghinidek muamile qilinidighan heq bolushi lazim.

Toghra bolmighan soda - sétiq we shertige toshmighan soda - sétiqning bayani

biz yuqirida soda - sétiqning bir nechche shertlirini bayan qilip öttuq. Eger soda - sétiqta mezkur shertlerning birersi tépilmay kem qalsa, u soda - sétiq henefiy mezhepidiki alimlarning köz qarishi boyiche, ya toghra bolmighan soda – sétiq, yaki shertige toshmighan soda - sétiq hésablinidu.

Henefiy mezhepidiki alimlarning köz qarishi boyiche, toghra bolmighan soda - sétiq, mahiyette we süpette toghra bolmighan soda – sétiqtur. Emma shertige toshmighan soda - sétiq bolsa, mahiyette toghra, lékin süpette toghra bolmighan soda - sétiqtur.

Undaq iken shertige toshmighan soda - sétiq toghra bolmighan soda - sétiqqa qarighanda ammibaptur. Chünki, toghra bolmighan soda - sétiqni shertige toshmighan soda - sétiq, dep atashqa bolidu. Emma shertige toshmighan soda - sétiqni toghra bolmighan soda - sétiq, dep atashqa bolmaydu. Soda - sétiqning muhim bolghan asasigha we mahiyitige dexli yetküzgen her qandaq nerse, u soda - sétiqni toghra qilmaydighan amil hésablinidu. Soda - sétiqning muhim bolghan asasigha we mahiyitige emes, uning süpitige dexli yetküzgen her

qandaq nerse, u soda - sétiqni shertige toshquzmaydighan amil hésablinidu. Mesilen: tapni yaki qanni, yaki hör ademni sétish shertige toshmighan soda - sétiq emes, barliq alimlarning birdek qarishi boyiche toghra bolmighan soda - sétiq hésablinidu. Köp sandiki alimlar "tapni, haraqni we tongguzni sétishning toghra bolmasliqidiki seweb ularning paskina nerse bolghanliqidur" deydu.

2763/4609 - jabir ibni abdullah reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem mekke petih qilin'ghan yili (mekkide): shübhisizki, alle we allening peyghembiri haraq, tap (özi ölüp qalghan malning) göshi, choshqa we but sétishni haram qildi, dédi. Bir kishi: i resulullah ! Tapning méyini satsa bolamdu? Uningda kémiler we tériler maylinidu, chiragh qilip ishletkilimu bolidu, dep sorighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: yaq, sétishqa bolmaydu. Alle yehudiylargha lenet qilsun! Alle ulargha haywanatlarning méyini yéyishni haram qilghanidi, ular uni yémey, éritip sétip pulini yégen, dédi. (muslim: 1581)

insanning jismini, qénini we ezalirini sétishning hökmi

insanning jismini we ezalirini sétishmu toghra bolmighan soda - sétiqlarning qataridindur. Chünki, insan hörmetlik qilip yaritilghan br mexluqtur. Shunga kapir bolsimu insanning jismini we ezalirini sétish toghra emes. Shuningdek yene ayal kishining sütini sétishimu toghra emes. Shuningdek yene insanning chachlirini sétish, yaki uningdin paydilinish toghra emes. Chünki, insan xar emes, hörmetlik qilip yaritilghan bir mexluqtur. Shunga uning birer parchisiningmu xarlinip qélishi toghra emes.

Shuningdek yene qanni sétish toghra emes. Allah taala adem ewladini hörmetlik yaratti. Chünki, qan ademning bir parchisidur. Eger bir kishining qan tipi birer késelning qan tipi bilen oxshiship kétidighan, késelge uning qénidin bashqa ademning qéni chüshmeydighan yaki shu kishidin bashqa adem tépilmighan bolsa, shu késelge u kishining qan bérishi lazim. Eger u adem késelge qan bérishtin bash tartsa, gunahkar bolidu.

Erning qéni sélin'ghan ayalning u er bilen toy qilishi, yaki ayalning qéni sélin'ghan erning u ayal bilen toy qilishi toghridur. Birining qénini yene birige sélish bilen u ikkisining toy qilishishi haram bolup ketmeydu. Chünki, bir kichik balini uni émitish üchün belgilep bérilgen muddettin kéyin émitishmu u bala bilen uni émitken ayalning arisida émildeshlikni keltürüp chiqarmaydu.

Toghra bolmighan soda - sétiq bilen shertige toshmighan soda - sétiqning arisidiki perq

toghra bolmighan soda - sétiq bilen shertige toshmighan soda - sétiqning arisidiki perq bolsa, toghra bolmighan soda – sétiq:- bu suda bilen bir nerse sétip alghan ademni u nersini ishlitish heqqige ige qilmaydu. Bir nersini ishlitish heqqige ige bolmighan adem u nersige ige bolush heqqigimu ige emes. Eger bir adem toghra bolmighan soda - sétiq bilen sétip alghan nersisini yüttürwetken bolsa, u nersining hökmi bir qisim alimlarning köz qarishida amanetning hökmi bilen oxshash. Yeni u adem u nersini tölep bermeydu.

Bir adem bir nersini shertige toshmighan soda - sétiq bilen sétip élip uni igisining ruxsiti bilen qoligha tapshurup alghan bolsa, henefiy mezhepidiki barliq imamlarning köz qarishida u nerse u ademning mülki hésablinidu. Shunga u nersini yüttürwetken bolsa, eger u nerse oxshishi bar nerse bolsa, oxshishini, eger u nerse bahaliq nerse bolsa, uning pulini tölep béridu. Shuningdek yene eger

u adem u nersini igisining ruxsitisiz soda boliwatqan orunda qoligha élip ketken bolsa, toghra riwayetke asasen u nerse u ademning mülki hésablinidu.

Shertige toshmighan soda - sétiqning bayani

1. shertige toshmighan soda - sétiq bilen bir nerse sétip alghan adem, satquchining ochuq yaki ishariy buyruqi bilen u nersini qoligha tapshurup alghan, bu sodida birining qolidiki nerse pul, yene birining qolidiki nerse mesilen bughdaygha oxshash maddiy nerse bolmastin her ikkisining qolidiki nerse maddiy nersiler bolghan we u nersilerning her ikkisi sheriette mal, dep étibargha élinidighan nersiler bolghan bolsa, sétip alghuchi terep sétip alghan nersige ige bolidu. Yeni u nerse uninggha tewe bolidu.

2. eger u nerse sétip alghuchining qolida turup yutup ketken, yaki u adem uni ishlitip bolghan bolsa, eger u nerse oxshishi bar nerse bolsa, u ademge u nersining oxshishini tölep bérish lazim bolidu. Eger u nerse bahaliq nerse bolsa, uning bahasida pul tölep bérish lazim bolidu.

3. shertige toshmighan soda - sétiq bilen élin'ghan nerse yutup ketkende u nersining bahasida pul tölep bérishning sewebi bolsa, sodining sétilmaqchi bolghan nersining uni sétishqa kélishken pul emes bahasi bilen bolushi esli qaide bolghanliqi üchündur. Lékin, nersini bahalaydighanlarning nersining nerqini bahalashta ixtilap qiliship qalidighanliqi sewebi bilen bir nersining bahasining zadi qanche pul bolidighanliqi bir az namelum. Shuning üchün bir soda - sétiqni shertige toshmighan soda - sétiq bolup qélishidin saqlap qélish üchün sétilghan nersining sodida kélishken miqdardiki pul uning bahasining miqdardiki pul ornida qoyulidu. Yeni soda boliwatqan orunda pulining qanche pul ikenliki namelum bolghan nersini sétip élish shertige toshmighan soda - sétiq hésablinidu.

4. eger soda - sétiq nersining polining namelumliqi bilen emes bashqa bir seweb bilen shertige toshmighan soda bolup qalghan bolsa, bu halda u nersining bahasining miqdardiki pulni hésablashtin u nersining sétilghanda kélishken pulining miqdarini hésablash uyghun emes. Shunga shertige toshmighan soda bilen sétip élip yutup ketken nersige bazardiki bahasi boyiche pul tölep bérilidu.

5. eger bir nersini shertige toshmighan soda - sétiq bilen sétip alghan adem u nersini toghra bolghan soda - sétiq bilen satqan bolsa, bu küchke ige soda - sétiq hésablinidu.

6. bir nersini shertige toshmighan soda - sétiq bilen satqan adem satqan nersini taki uning pulini qayturup bermey turup qayturwalalmaydu. Chünki pul, sétilghan nersining bedilige bérilgen nersidur. Shuning üchün u nerse xuddi görüge qoyulghan nersidek pulning bedilige tutup turulghan nerse hésablinidu.

7. shertige toshmighan soda - sétiq bilen bir nerse satqan we sétip alghan kishilerning her biri yene birige xewirini qilip qoyup sodini buzalaydu. Sodini buzmaqchi bolghan terepning qarshi tereptiki ademning raziliqini élishi lazim emes, uninggha peqet özining sodini buzidighanliqini bildürüp qoysila bolidu.

8. Soda - sétiqqa munasip kelmeydighan her qandaq bir shert sodini shertige toshmighan soda - sétiq qiliwetmeydu. Chünki bir sodida, soda - sétiqqa munasip kelmeydighan shert soda tamamlinip bolghandin kéyin qoyulghan bolsa, bu shert toghra riwayetke asasen u sodini shertige toshmighan soda - sétiq qiliwetmeydu. Shuning üchün birer shertning sodini shertige toshmighan soda - sétiq qiliwétish üchün u shertning sodigha u soda boliwatqan waqitning özide qoyulishi lazim.

9. Soda - sétiq qilishqa mejbur bolup qalghan ademning soda - sétiq qilishimu

shertige toshmighan soda - sétiq hésablinidu. Bu, yimek ichmekke yaki kiyim kéchekke yaki bashqa nersige mohtaj bolup qalghan we kishiler u, mohtaj bolup qalghan nersini uninggha eslidiki bahasidin xilila qimmet sétip bermekchi bolghan ademdur.

10. Mejbur bolup qalghan ademdin bir nerse sétip élishmu shertige toshmighan soda - sétiq hésablinidu. Bu, nerse kérekliridin birer nerse sétishqa mejbur bolup qalghan we u nersini almaqchi bolghan kishi uni uninggha oxshap kétidighan nersining bahasidin bekla töwen bahada almaqchi bolghan ademdur.

11. Bir nersini shertige toshmighan soda - sétiq bilen sétish arqiliq alghan payda u nersini satqan kishige halal emes. Chünki, uning qilghan sodisi toghra emestur. Bir nersini shertige toshmighan soda bilen sétip alghan adem u nersini toghra soda - sétiq bilen bashqa bir kishige satqan bolsa, gerche u nersini satqan adem uni qayturup bérishke buyrulghan bolsimu, lékin u kishi u nersini qayturup bérishke buyrulmaydu. Chünki, u nersini qayturup bérishni lazim qilidighan seweb bolsa, u nersining pütünley uni satqan ademning igidarchiliqida bolishidur. U ademning u nersini satqanliq sewebi bilen uni qayturup bérishni lazim qilidighan seweb yoqaldi. Shunga u nersini sétip alghan kishining uni qayturup bérishi lazim emes. U nersini satqan ademning uni tekrar yene u kishidin sétiwélishi toghra bolsimu, lékin undaq qilish mekruhtur. Chünki, u adem u nersige sheriette haram hésablinidighan seweb arqiliq érishken. Yene kélip u ademning u nersini sétiwalmaqchi bolghanliqi shertige toshmighanliqi üchün buzush lazim bolghan soda - sétiqni buzushtin yüz örigenlik hésablinidu.

Yettinchi bap. Soda-sétiqtiki haram we mekruh ishlarning bayani

bir nersining haramliqining yötkilishi

1. bir nersining haramliqi, eger uning haramliqini ikkinchi adem bilse bir ademdin yene bir ademgimu yötkilidu. Mesilen: bir bajgir kishilerning mal mülkini naheq éliwalghan, andin bajgir uni ikkinchi ademge bergen we u ademdin u mal - mülükni uning naheq éliwélin'ghan mal - mülük ikenlikini bilip turup üchünchi bir kishi alghan bolsa, u mal - mülük üchünchi kishi üchünmu haram hésablinidu.
2. bir ademning mirasxori, miras qaldurup qoyghan u ademning, haramdin pul mal tapidighanliqini éniq bilsimu u ademge mirasxorluq qilip uning mal mülkini alsa bolidu. Lékin, mirasxor miras qaldurghuchi u ademning haramdin tapqan mal mülkining igisini éniq bilse, u mal - mülükning haramliqida shek yoq. Shuning üchün u mal - mülükni uning igisige qayturup bérish lazim. Mesilen: bir adem ölgen, u ademning balisi u ademning halal bolmaydighan yerlerdin pul mal tapidighanliqini bilidighan, lékin qayturup bérey dése, u pul mallarning igisining kim ikenlikini éniq bilmeydighan bolsa, u balining u ademge mirasxorluq qilip u ademning mal mülkini élishi halaldur. Buninggha oxshash ehwallarda eng yaxshisi u balining pul mallarni özi ishlitishtin saqlinip u mallarni u mallarning igisining niyiti bilen sediqe qiliwétishi lazim. Shuningdek yene haram malning igisining kim ikenlikini éniq bilmisimu, emma qaysi mal - mülükning haram yoldin tépilghanliqini éniq bilse, u mal - mülükni ishlitish haramdur.
3. bu heqtiki xulase shuki, bir adem naheq éliwélin'ghan yaki haram yol bilen tépilghan mal dunyaning igisining kim ikenlikini eger éniq bilse, u ademning u mal dunyani igisige qayturup bérishi lazim. Eger u mal dunyaning igisining kim

ikenliki éniq bilinmigen, emma qaysi mal - mülükning haram mal ikenliki éniq bilin'gen bolsa, u mal - mülük u ademge halal emes u adem u mal - mülükni uning igisining niyiti bilen sediqe qiliwitidu.

4. mal - mülük haram we halal mal - mülüklerdin arilash bolghan, u adem haram mal- mülüklerning igisining kim ikenlikini yaki mallarning ichidin qaysisining haram mal ikenlikini éniq bilmeydighan bolsa, u mal - mülük u ademge hökmen halal bolidu. Lékin, u ademning özining dindarliqini közde tutup u mal - mülükdin yiraq turushi yaxshidur. Kirimi zalim padishahlar yaki zalim hökümetler teripidin yaki naheq yollardin kélidighan ademning öyidin u ademning kirimining shundaq yollardin kélidighanliqini bilidighan bir kishining tamaq yéyishi toghrimu yaki toghra emesmu? Dégen soalning jawabi mundaqtur: eger u kishining aldigha yéyish üchün qoyulghan nersilerning naheq éliwélin'ghan yaki pare yoli bilen kélin'gen nersiler bolmisa, u kishining u nersilerni yéyishi hökmen toghridur. Emma özining dindarliqini közde tutup turup u kishining u nersilerni yémesliki yaxshidur.

5. éri kishilerge zulum salidighan orunda ishleydighan ayal, eger érining öyge élip kelgen nersilirining naheq éliwélin'ghan nersiler emeslikini éniq bilse, u ayalning u nersilerni yéyishi toghridur. Shuningdek yene eger u ayal éri uninggha bergen haram pullargha yémek ichmek yaki kiyim kéchek sétip alghan bolsa, u ayalning ularni ishlitishi toghridur. Emma uning gunahi érige bolidu.

6. shübhilik nersilerdin saqlinish we yiraq turush dinni toluqlighuchi nersilerning qataridindur. Haramliqini yaki halalliqini nurghun kishiler bilmeydighan shübhilik nersilerning hökmining qandaq bolidighanliqi heqqide alimlar ixtilap qiliship qaldi. Shübhilik nersilerni haram, dep qaraydighan alimlar bar. Bularning bu köz qarishi toghra emes. Shübhilik nersilerni mekruh, dep qaraydighan alimlar bar. Uni harammu emes, halalmu emes, uning ehwali xuddi islam kélip bir nersige haram yaki halal dep höküm bérishtin burunqi nersilerning ehwaligha oxshash, dep qaraydighanlarmu bar. Heqqide halal yaki haram dep birer höküm kelmigen ishlar mekruh bilen haram arisidiki bir tosalghudur. Kimki heqqide halal yaki haram dep birer höküm kelmigen ishlar bilen köp shughullansa, u adem mekruh ishlarni qilip qalidu. Kimki mekruh ishlar bilen köp shughullansa, u adem haram ishlarni qilip qalidu. Undaq iken heqqide halal yaki haram dep birer höküm kelmigen ishlar halal haramning arisidiki muhim nuqtidur.

Mekruh bolghan soda - sétiqlarning bayani

mekruh bolghan soda - sétiq bolsa, haramliqqa yéqinliqta shertige toshmighan soda - sétiqtin bir derijide töwende turidighan soda – sétiqtur. Lékin, umu shertige toshmighan soda - sétiqlarning bir türidur. Shuning üchün mekruh bolghan soda - sétiqlarning bayani shertige toshmighan soda - sétiqlarning arqisidinla kélidu.

Mekruh bolghan soda - sétiqlarmu cheklen'gen soda – sétiqlardindur. U soda - sétiqlarni qilishning gunah bolidighanliqida héchbir ixtilap yoq.

Mekruh bolghan soda - sétiqning bir nechche türliri bar. Töwendikiler ularning birqisimliridur.

1. Jüme namizigha ezan chiqqanda soda - sétiq qilish. Jüme namizigha chiqqan birinchi ezandin kéyin soda - sétiq qilish mekruhtur. Chünki, insanlarning birinchi ezan chiqqan haman jüme namizini oqush üchün mesjitke mingishi lazim.

2. Yalghan xéridar bolush arqiliq xéridarlarni aldash. Sodida yalghan xéridar

bolush arqiliq xéridarlarni aldashmu haramgha yéqin mekruhtur.

3. Bashqilar xéridar bolup bolghan nersige xéridar bolush. Bashqilar xéridar bolup bolghan nersige xéridar bolushmu mekruhtur. Shuningdek yene, bashqa biri nersisini satmaqchi bolghan xéridargha uning sodisini buzuwétip nerse sétishmu mekruhtur.

2804/4672 - imam malik nafitin abdullah ibni ömer reziyellahu enhumaning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem malgha yalghan xéridar bolushtin tosqan. Imam malik yalghan xéridar bolushni mundaq chüshendürgen: birawning özeng almaydighan mélini bashqilarning sanga egiship élishi üchün yalghandin alghandek boluwélip, mal igisige malning esli qimmitidin yuqiri pul bérishing yalghan xéridar bolghanliqtur. (malik 1392)

2805/4673 - ibni ebu ewfa mundaq deydu: yalghan xéridar bolghuchi jazane yégen, xiyanetxor hésablinidu. U, aldamchiliq we qizilközlük bolup, hergiz durust emes. (buxari muelleq riwayet qilghan)

4. Mal élip kelgüchilerning aldigha chiqish. Eger bir sheherge mal élip kelgüchilerning aldigha chiqip ular élip kelgen mallarni sétip éliwélish sheher ehlige zerer béridighan ish bolsa, yaki mal élip kelgenler malning bazardiki nerqini bilmigenliki üchün malning nerqini qalaymiqanlashturup ulardin malni erzan sétiwélidighan ish bolsa, sheherge mal élip kelgüchilerning aldigha chiqip ular élip kelgen mallirini sétip éliwélish mekruhtur.

2812/4688 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: biringlar yene biringlarning sodisi üstige soda qilmisun (yeni uning sodisini buzup, özining mélini satidighan ishni qilmisun)! Yolda kéliwatqan mal bazargha kélip chüshürülüp bolmighiche, uning aldigha chiqip sétiwalidighan ishni qilmanglar. (buxari: 2165)

2811/4687 - abdullah reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember eleyhissalam bazargha kéliwatqan malni aldigha chiqip yolda sétiwélishtin tosqan. (muslim: 1518)

2809/4684 - jabir reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: yéziliqning mélini sheherlik sétip bermisun, insanlarni öz meylige qoyup béringlarki, alle bezilirige bezilirining sewebi bilen riziq bersun! (muslim: 1522)

2810/4685 - enes ibni malik reziyellahu enhu mundaq deydu: gerche yéziliq birimizning qérindishi yaki atisi bolghan teqdirdimu, sheherlikning uning mélini sétip bérishi meni qilin'ghan. (muslim: 1523, ebu dawud: 3440)

5. Meschitlerde soda - sétiq qilishmu mekruhtur. Chünki, allah taalamundaqdégen:

[فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَن تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (36) رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ (37)]

allahning ulughlinishi we ismining yad étilishi buyrulghan mesjidlerde (möiminler) etigen – axshamda tesbih éytip turidu.ular shundaq erlerki, soda - sétiq ularni allah ni zikir qilishtin, namaz öteshtin, zakat bérishtin gheplette qaldurmaydu, ular dillar we közler qalaymiqanliship kétidighan kün (yeni qiyamet küni) din qorqidu.[süre nur- 36-37]

659/1219 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir kishining mesjidte yütüp ketken nersini élan qilghinini anglisanglar: ”alle taala yütüp ketken nersengni sanga qayturup bermisun!“ denglar. Chünki mesjid bundaq yütüp ketken nersilerni élan qilish üchün sélin'ghan jay emes, - dédi. (muslim: 568)

660/1220 - sulayman ibni bureyde dadisi bureyde reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: bir kishi mesjidte awazini kötürüp: qizil tögemni körgenler barmu? Dégenidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: tögengni tapalmighaysen! Mesjid peqet ibadet qilish üchün sélin'ghan, dédi. (muslim: 569)

661/1221 - emr ibni shueyib reziyellahu enhu dadisidin, dadisi bowisidin riwayet qiliduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mesjidte soda - sétiq qilish, yütüp ketken nersini élan qilish, shéir oqush we jüme küni jüme namizidin ilgiri halqa bolup olturushtin tosqan. (ebu dawud: 1079)

chünki, meschitler allah taalani zikir qilish, namaz oqush, ilim öginish we yaxshi ishlarni muzakire qilish üchün qurulghan. Yutup ketken nersini meschitte ilan qilish uningda soda - sétiq qilghan'gha qarighanda yenggildur. Meschit yutup ketken nersilerni ilan qilish üchün qurulmighan yerde u elwette soda - sétiq qilish üchün qurulmighandur.

6. Aqiwiti namelum sodilar yeni haywanning yilinidiki süt, qosiqidiki tughulmighan balisi, sudiki tutulmighan biliq, hawadiki qushlargha oxshash nersilerni sitish toghra bolmighan sodiddur.

Sétilghan nersini qolgha tapshurup élishning toghra bolushi üchün tépilish lazim bolghan shertler

1. Sétilghan nersini tapshurup élish uning igisining ruxsiti bilen bolushi lazim.
2. Qolgha tapshurup élinidighan nersini tapshurup alidighan waqitta bashqilarning ishi bilen meshghul bolmasliqi shert.
3. Tapshurup bérilidighan nerse bashqa nersilerge tutash bolmasliqi shert.
4. Tapshurup bérilidighan nerse bir ademge tapshurup bérishke bolidighan nerse bolush shert.
5. Nersini tapshurup alidighan adem shundaq qilishqa layaqiti toshqan adem bolushi shert.
6. Sowghat qilin'ghan yaki sétip bérilgen nersini bir ademning ornida élip qoyidighan kishining u adem bilen urugh tughqanchiliqqa oxshash birer alaqisi bar adem bolushi shert.

Sekkizinchi bap. Sodida meslihet qiliwélishning, maldiki eyibning we qerzning bayani

meslihet qiliwélish shertining bayani

bu, soda - sétiq qilghan ikki terepning birining sodini küchke ige qilish yaki undaq qilmasliq hoquqini telep qilishidur. Soda - sétiqni qilip bolghandin kéyin bolsimu soda - sétiq qilghan her ikki terepke yaki ularning birige, yaki ulardin bashqa birersige üch kün we uningdin az muddet meslihet qiliwélish heqqining bérilishimu toghra bolidu. Eger sétilghan nerse asan buzulup kétidighan nerse bolsa, u nerse buzulup kétish arqiliq kélidighan ziyanning aldini élish üchün u nerse heqqide qaysi terepke bolsun meslihet qiliwélish sherti bérilmeydu.

Ikki terepke yaki ularning birige meslihet qiliwélish sherti muddetsiz yaki

menggülük bérilgen soda – sétiq, shertige toshmighan soda - sétiq hésablinidu.

Eger bir adem bir kishige bir nersini u kishige héchbir meslihet qiliwélish sherti bermey satqan, andin u adem bir muddet ötkendin kéyin u kishige uchrap uninggha "séning meslihet qiliwélish heqqing bar" dégen bolsa, buningdin peqet soda boliwatqan orundiki meslihet qéliwélish heqqi közde tutulidu.

Meslihet qéliwélish sherti imam ebuhenifening (allah taalauninggha rehmet qilsun!) köz qarishida, üch kündin artuq bérilmeydu. Bu hem imam zuper weimam shafiylarning köz qarishidur. Emma imam ebuyüsüf bilen imam muhemmed "melum bir muddet toxtitilghanla bolsa meslihet qéliwélish sherti üchün üch kündin artuq muddet bérilishmu toghridur." deydu.

Meslihet qéliwélish sherti qoyulush toghra bolidighan we toghra bolmaydighan orunlarning bayani

1. yerni ziraet térishqa ijarige bergen'ge, baghqa qarashqa kélishken'ge we öyni ijarige bergen'ge oxshash ikki terepning birining raziliqi bilen buzushqa bolidighan her bir muamilide meslihet qéliwélish shertini qoyush toghridur.
2. nerse teqsim qilish muamilisidimu meslihet qéliwélish shertini qoyush toghridur. Chünki u, bir tereptin soda - sétiq we yene bir tereptin mal üstide qilin'ghan kélishimdur.
3. ademge yaki mal - mülükke képil bolush muamilisidimu meslihet qéliwélish shertini képil telep qilghan terepke yeni nerse igisige yaki képilge bérish toghridur.
4. képil yaki hawale ishida meslihet qéliwélish shertining üch kündin artuq muddet bérilishi toghridur.
5. meslihet qéliwélish shertini qerzdardin qerzni öz üstige alghan ademge bérishmu toghridur. Chünki, hawale u ademning raziliqi bilen wujudqa chiqidu.
6. nikahqa we ayalni uninggha bergen toyluqni qayturup élish sherti bilen talaq qiliwétish emes normal talaq qiliwétishke oxshash muamilide ikki terepning birige yaki her ikkisige meslihet qéliwélish shertini bérish toghra emes.
7. pulni teyyarlap bérish shertimu meslihet qéliwélish shertining bir tarmiqi hésablinidu.
8. meslihet qéliwélish sherti bilen sétilghan nerse, eger meslihet qiliwélish sherti satquchi terepke bérilgen bolsa satquchining mülkidin chiqip ketmeydu. Chünki, meslihet qiliwélish shertining satquchi terepke bérilishi sodining emeliylishini tosidu. Shunga sétilghan nerse eger uni sétip alghuchi ademning qolida turup yutup ketken yaki buzulup ketken bolsa, u adem u nerse üchün uning bazardiki bahasi boyiche pul tölep béridu.
9. meslihet qiliwélish sherti bérilgen terep meyli nersini satmaqchi bolghan kishi bolsun, meyli uni sétip almaqchi bolghan adem bolsun, u terepning ölüp kétishi bilen soda küchke ige bolidu. Eger meslihet qiliwélish sherti her ikki terepke bérilgen we ularning biri ölüp ketken bolsa, soda ölüp ketküchi terepidin küchke ige qilin'ghan hésablinidu. Ölmigen terepning meslihet qéliwélish heqqi bikar bolup ketmeydu. Sarang bolup qélish we hushidin kétishning hökmimu ölüp kétishning hökmige oxshash bolidu.
10. meslihet qiliwélish heqqi bar terep ölüp ketse, uning bu heqqi uning mirasxorlirigha miras qilip bérilmeydu. Chünki, maddiy birer nersige baghliq emes heq hoquq miras qilip bérilmeydu.
11. meslihet qiliwélish sherti meyli satquchigha bérilsun, meyli sétip

alghuchigha bérilsun, uning mudditining tögishi bilen soda tamamlinidu.

12. meyli nersini sétip alghuchi bolsun, meyli uni satquchi bolsun, sodida meslihet qiliwélish heqqining meyli soda bilen alaqisi bar adem bolsun, meyli undaq bolmisun, bashqa bir ademge bérilishini shert qilghan bolsa, u heqning u ademge bérilishi istihsan qaidisige asasen toghridur, emma qiyas qaidisige asasen toghra emestur.

Sétip alghan nerside körülgen eyipning hökmi

bir nersining eslidiki saghlam halitini buzghan her qandaq nerse eyip hésablinidu. Eyip dégen söz istilah jehettin tijaretchilerning köz qarishida nersining bahasining kémiyip kétishige sewebchi bolidighan her qandaq nersini körsitidu.

2801/4667 - uqbe ibni amir reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning: musulman musulmanning qérindishidur, shunga bir musulmanning yene bir musulman qérindishigha eyibi bar malni sétishi toghra emes, peqet xéridargha uning eyibini ochuq éytip satsa bolidu dégenlikini anglighanidim. (ibni maje 2246)

2802/4668 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem bir döwe ashliqning yénidin ötüp kétiwétip, qolini arisigha tiqip baqqanidi, qoli nemliship qaldi. Shuning bilen, ashliq igisige: bu néme qiliq? Dégenidi, u: i allening peyghembiri! Yamghurda qalghanidi, dédi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: höl ashliqni ademlerning körüp élishi üchün üstige chiqirüp qoysang bolmamdu? Kimki aldamchiliq qilsa, bizdin emes, dédi. (muslim: 102)

1. eger bir adem kiyim kéchek yaki ayagh yaki bashqa kiyidighan tumaq we telpekke oxshash bir nerse sétip alghan, andin u nerse u ademge kichik kélip qalghan bolsa, u ademning u nersini qayturup bérish heqqi bar. Chünki, sétip alghan nersining kichik bolushi bilen u nersini sétip élishtiki meqset wujudqa chiqmaydu.
2. eyipning sétilghan nersining özide bolushi shert. Shunga bir nerse sétip alghan ademge u nersining puli munche pul idi, dep büldürülgen we sürüshte qilisa u nersining pulining u puldin köp ikenliki ashkara bolghan bolsa, u adem u nersini qayturup bérish heqqi yoq. Chünki, bir nersining pulining xewer qilin'ghandin köp chiqip qélishi u nerside körülgen eyip emes.
3. eyipni yene qiynalmay yoq qilish mumkin bolmasliqi shert. Eyipning sétilghan nerside uni satqan kishining qéshida bolghan bolushi we nerside eyipning barliqini uni sétip alghuchining uni sétip alghan waqitta bilmigen bolushi shert.
4. nersini satqan kishining soda qilghan waqitta u nerside körülidighan her qandaq eyipke özining ige emeslikini shert qilmighan bolushi lazim.

Sétip alghan nerside eyip körülgende u nersini qayturup bérish hedis we eqil arqiliq yolgha qoyulghan.

2838/4728 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: bir adem bir qulni sitiwilip, melum mezgil ishletkendin kéyin uning eyibi barliqini bayqap, peyghember sellellahu eleyhi wesellemning aldigha dewaliship keldi. Shuning bilen, peyghember sellellahu eleyhi wesellem uni igisige qayturup berdi, lékin qulning igisi: i allening peyghembiri ! U adem qulumni bir mezgil ishlitiwaldi, dégenidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: dewager uni ishlitiwalghan

muddetning heqqini tölep béridu, dédi. (ebu dawud: 3510)

alimlarning köz qarishida bu heqte bu hediske emel qilinidu bu hedis fiqhining omumiy qaidilirining biridur.

5. bir nersini sétip alghan adem u nerside eyip barliqini körgen we u nersini satqan kishi soda qilghan waqitta u nerside körülidighan her qandaq eyipke özining ige emeslikini shert qilmighan bolsa, u adem xalisa u nersini uni élishqa kélishken pulning hemmisige sétip alidu. Xalisa u nersini u kishige qayturup béridu. Bu, eger u nersidin u eyipni qiynalmayla yoq qilish mumkin bolmisa, ehwal shundaq bolidu.

6. u ademning u nersini qayturup bermestin ishlitip turup uning eyiplik chiqip qalghanliqi üchün pul élishi toghra emes. Chünki, sétip alghan nersining bu süpetlirige pul bérilmeydu. Eger u nersini qayturup bérishke tosalghu bolidighan bir seweb körülse, u nersini qayturup bermey sétip élish lazim bolidu.

7. bir adem bir nersini sétip alghan we uning eyiplik ikenlikini körgen we uni igisige qayturup bérip bolghiche u nerse sétip alghuchining qéshida turush jeryanida uninggha yene bir eyip peyda bolup qalghan, emma bu eyip u nersining igisining sewebi bilen bolmighan bolsa, u adem u nersini uningda körülgen burunqi eyip sewebi bilen igisige qayturup bérelmeydu.

8. eger u nerside peyda bolghan ikkinchi eyip u nersining igisining sewebi bilen emes üchünchi bir kishining sewebi bilen peyda bolghan bolsa, u adem u u nersini eyiplik qilghanliqi üchün pul tölitidu.

9. eyiplik nersini sétip élip qalghan adem u nersini uning igisining raziliqi bilen qayturup béreleydu. Emma u nerside uni qayturup bérishke tosalghu bolidighan birer eyip körülse, bu halda u nersini uning igisi razi bolghan teqdirdimu qayturup bérelmeydu.

10. Sétilghan nersining igisi razi bolsimu eger uninggha bir nerse qoshulsa, sétilghan u nersini qayturup bérishke bolmaydu. Sétilghan nersige qoshulghan nerse yaki sétilghan nersini qolgha tapshurup élishtin burun bolidu, yaki kéyin bolidu. Qoshulghan nerse mundaq ikki xil bolidu.

● sétilghan nersidin ajrimay turidighan nerse. ● sétilghan nersidin ajrap turidighan nerse.

11. Eyipliki bilin'gen nersini igisi qayturup élishqa unumisa, u nersini sétip alghan adem u nersining eyiplik chiqip qalghanliqi üchün uning igisidin pul alidu. Eger u nersining igisi uni qayturup élishqa unisa, u adem u nersining eyiplik chiqip qalghanliqi üchün uning igisidin pul almay u nersini qayturup béridu.

12. Bir adem bir nersini sétip alghan, bir kishi u nerside körülidighan eyipke képil bolghan, andin sétip alghuchi u nerside eyipning barliqini bilgen we u nersini satquchigha qayturup bergen bolsa, képil bolghuchi u kishi sétip alghuchigha u nerside eyip körülgenliki üchün pul tölep bermeydu. Chünki bu, eyiplargha képil bolush hésablinidu.

Sodini zakalet bilen qilishning hökmi

peyghember eleyhissalam sodini zakalet yoli bilen qilishtin tosqan. Sodini zakalet yoli bilen qilishning toghra bolmasliqining sewebi uning toghra bolmighan mundaq ikki shertni öz ichige alghanliqi üchündur.

1. Nersini sétip almaqchi bolghan adem, eger u nersini sétip almisa nersining igisige bergen pul bedelsiz biriwétilgen bolidu.

2. Nersini sétip almaqchi bolghan adem eger u nersining igisi uni sétishqa razi

bolmisa, u nersini igisige qayturup bérishni shert qilidu. Bu shert toghra emestur.

Aldinip ketken ademge bérilgen heqning bayani

xéridar sodida nerse satidighan kishini aldighan yaki nerse satidighan kishi xéridarni aldighan, yaki ularning birini bidik aldighan we aldash nersilerni bahalap ularning nerqini toxtidighanlarning u nersige qoyghan bahasidin éship kétidighan yaki u nersining bahasigha yetmeydighan derijide éghir bolghan bolsa, aldinip ketken terepning sodini buzush heqqi bar. Eger aldinip ketken terep u nersini sétip alghan adem bolsa, u ademning sodida özining aldinip ketkenlikini bilishtin burun u nersining bir qismini ishletkenliki u nersini qayturup bérishke tosalghu bolalmaydu. U adem u nersini qayturup béridighan chaghda u nersidin ishlitip bolghan qismi üchün uning oxshishini qayturup béridu we pulning hemmisini qayturup alidu. Sodida aldinip ketken ademge bérilgen heqning hökmi bir nersini héle ishlitip nersini payda élip sétip bérish sodisida u nersini sétip alghan ademge bérilgen heqning hökmi bilen oxshash. Shunga aldinip ketken ademge bérilgen heqning bayani bir nersini, nersini payda élip sétip bérish sodisining arqisidinla bayan qilindi.

Bu yerde shuni bayan qilip ötüshke toghra kéliduki, meyli xéridar bolsun, meyli nersining igisi bolsun, soda - sétiq qilishqan ikki terepning birini bidik emes bashqa bir adem sodida aldap ketken bolsa, aldinip ketken terepning sodini buzup sodini qayturwétish heqqi yoq.

Aldinip kétish peqet töwendiki mesililerdila tartqan ziyanni aldighan tereptin élishni lazim qilidu.

1. aldash yüz bérilgen mesile bir nersini yene bir nerse bilen almashturush muamiliside bolush lazim.
2. aldashning paydisi u nersini bergen ademge bolushi lazim.
3. aldighuchi aldan'ghuchigha nersining saghlam ikenlikige képil bolghan bolsa, mesilen: bir adem bir kishige "sen bu yol bilen mangghin, u yol xatirjem yoldur, eger sen bu yol bilen mangsang we mal mülkingni biri tartiwalsa, men sanga mal mülkingni tölep bérimen" dégen we shuning bilen u kishi u yol bilen mangghan we mal mülki tartiwélin'ghan bolsa, yol körsetken u adem u kishining mal mülkini tölep béridu.
4. bir adem bir parche yerni bir kishige nerse sélish yaki köchet tikip uni yughunitiwélish üchün melum bir muddetkiche ötnige bérip turghan, andin u kishi u yerge salmaqchi bolghan nersisini salghan yaki tikmekchi bolghan nersini tikken, andin u adem muddet tögeshtin burun yerni u kishidin qayturup éliwalmaqchi bolghan bolsa, u adem u kishidin yerge salghan nersini yiqitiwétishni yaki tikken nersini yuluwélishni telep qilidu. Andin u adem u kishige buningdin körülgen ziyanni tölep béridu.
5. eger bir adem bir kishini özi olturwatqan, emma bashqa birige tewe öyning témining tüwini kolashqa buyrughan, shuning bilen u kishi u tamning tüwini kolighan we öyning igisi u kishidin buning üchün pul tölettürgen bolsa, u kishi eger u öyning bashqa birige tewe ikenlikini bilmise, öyning igisige tölep bergen pulni u ademdin alidu.
6. bir nersige baha qoyushqa yaki bir nersining teqsim qilinishigha qétilghuchilar yétimlarning mallirigha we weqpe qilin'ghan mallargha baha qoyghan we bilip turup éghir derijide aldighan yaki weqpe qilin'ghan nersini almashturushta aldighan, yaki emeliyette weqpe qilin'ghan nersini

almashturushqa birer seweb bolmisimu sewebning barliqini dégen bolsa, kishiler ularning qilghan bu qilmishliridin kélip chiqqan ziyanni ulargha tölitidu.

Qerzlerning hökümliri

qerzning uqumi

qerz dégen söz mena jehettin ornini qayturup élish sherti bilen bérip turghan nersini körsitidu. Qerzge bérip turulghan nerse telep qilish arqiliq qayturup élinidu.

2756/4599 - jabir ibni abdullah reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle taala bir nerse satqan, sétiwalghan we (töleshke tégishlik) qerzini ada qilghanda keng qorsaq bolghan ademge rehmet qilsun! (buxari: 2076)

mezkur hedisler kishiler bilen muamile qilghanda keng qorsaq bolushqa, kechürümchan bolushqa, ésil exlaqliq bolushqa, talash tartish qilmasliqqa, kishilerdin qerz telep qilghanda ularni éghir haletke chüshürüp qoymasliqqa we bergen qerzi üchün qerzdarning qolida bar bolghan pulni élishqa righbetlendiridu.

2863/4772 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir adem peqetla yaxshiliq qilip baqmighaniken, emma kishilerge qerz bérip turidiken we qerzni süleydighan adimige: qolida barlardin alghin, qiyinchiliqta qalghanlardin almighin, belki kéchiwetkin. Alle taalamu bizning gunahlirimizdin ötüp kéter, deydiken. U ölüp ketkendin kéyin, alle taala uninggha: sen birer yaxshi ish qilip baqtingmu? Deptu. U: yaq, méning bir maliyim bar idi, men kishilerge qerz bérip turattim, maliyimni qerz yighqili ewetkende, uninggha: ”qolida barlardin alghin, qiyinchiliqta qalghanlardin almighin, belki kéchiwetkin. Alle taalamu bizning gunahlirimizdin ötüp kéter “ deyttim, deptu. Shuning bilen, alle taala: menmu séning gunahliringdin ötüp kettim, deptu. (nesai: 4694)

qerz dégen söz istilah jehettin oxshishini qayturup élish üchün oxshishi bar nersini qerz süpitide birige bérip turush, dégen menini körsitidu. Qerz bérish, ishning béshida yaxshiliq qilish we bir nerse ötne bérip turush bolup hésablinidu. Bu mena bilen qerz bérip turush kishilerge qilin'ghan yaxshi ishlarning qataridin sanilidu. Qerz bérip turush bir nerse ötne bérip turush bolup hésablan'ghanliqi üchün qerzni "pul ötne bérip tursila", dégen sözni ishlitip turupmu élish toghridur. Qerz bérish, ishning axirida nerse almashturush hésablinidu. Chünki, qerzni qayturush üchün qerzge alghan nersining özini emes uning oxshishini qayturush lazim bolidu. Chünki, qerzge alghan nersidin paydilinish u nersining özini ishlitish arqiliq bolidu. Shuning üchün qerzge alghan nersini ishletken ademning boynigha u nersining oxshishi artilidu. Bundaq bolush oxshishi bolmighan nersilerde wujutqa chiqmaydu.

Bu yerde shuni bayan qilip ötüshke toghra kéliduki, qerz bérip turush terghip qilin'ghan yaxshi ishtur. Chünki, allah taalayaxshi ish qilishqa terghip qilip mundaq dédi:

[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (77)]

i möiminler! Bextke érishishinglar üchün ruku qilinglar, sejde qilinglar (yeni tezerru bilen namaz oqunglar), (yalghuz) perwerdigaringlargha ibadet qilinglar, yaxshi ishlarni (yeni xish - eqribalargha siler - rehim qilish, yétim - yésirlerning béshini silash, kéchisi tehejjud namizi ötesh qatarliq ishlarni) qilinglar [süre hej-

77]

eger pul qerz alidighan adem qerz alidighan pulni yaman ishlargha ishlitidighan bolsa, undaq ademge qerz bérish yaxshi emes. Hetta qerz bermekchi bolghan kishi qerz sorighan ademning pulni yaman ishlargha ishlitidighanliqini küchlük guman qilsa, u kishining u ademge qerzge pul bérip turushi haramdur.

Qerzge muddet toxtitip bérishning bayani

neq tapshurush lazim bolghan her qandaq pulni pul qoligha ötidighan adem uni kéchiktürüp tapshurushqa muddet toxtitip berse, pul qoligha ötidighan adem uni tapshurushqa muddet toxtitip bergenliki üchün u pul tölesh üchün muddet toxtitip bérilgen pulgha aylinidu. Qerzni qayturush üchün muddet toxtitish toghra emes. Chünki qerz bérish, ishning béshida yaxshiliq qilish we bir nerse ötne bérip turush hésablinidu. Qerz bérish ishning axirida nerse almashturush hésablinidu. Buni étibargha élip turupmu qerzge muddet toxtitilmaydu. Chünki, pul qerz bérip turush pulni pulgha nésigha sétish hésablinidu. Pulni pulgha nésigha sétish jazane hésablinidu. Bu, pul qerz bérip turushning toghra bolmaydighanliqini körsitip béridu. Lékin sheret qerz bérishke righbetlendürdi we barliq alimlar birdek uning toghra ikenlikige birlikke keldi. Shunga bizmu yeni henefiy mezhepidikilermu qerz bérish toghridur emma lazim emestur, dep qaraymiz.

2874/4793 - sulayman ibni bureyde atisi bureyde reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini riwayet qilidu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning bir qétim: kimki qoli qisqa qerzdargha möhlet berse, her küni üchün shu pulni sediqe qilghanning sawabi bolidu dégenlikini, yene bir qétim: kimki qoli qisqa qerzdargha möhlet berse, her küni üchün qerz pulning ikki hessisini sediqe qilghanning sawabi bolidu dégenlikini anglidim. Shuning bilen men: i resulullah! Men séning bir qétim: kimki qoli qisqa qerzdargha möhlet berse, her küni üchün shu pulni sediqe qilghanning sawabi bolidu dégenlikingni, yene bir qétim: kimki qoli qisqa qerzdargha möhlet berse, her küni üchün qerz pulning ikki hessisini sediqe qilghanning sawabi bolidu dégenlikingni anglidim, désem, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: qerzni bérishke belgiligen waqit toshqiche uninggha her küni üchün shu pulni sediqe qilghanning sawabi bolidu. Qerzning waqti toshqandin kéyin möhlet bergen ademge her küni üchün qerz pulning ikki hessisini sediqe qilghanning sawabi bolidu, dep jawab berdi. (ehmed: 22537)

5604/9163 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem israil oghulliridin birini tilgha élip mundaq dégen: bir kishi yene bir kishidin ming dinar qerz soridi. Qerz igisi: ”guwahchi élip kelgin, guwah bolsun !“ dédi. Qerzdar: ”alle guwahliqqa yéter“ dédi. Qerz igisi: ”undaqta, képil keltürgin!“ dédi. Qerzdar: ”alle képillikke yéter “ dédi. Qerz igisi: ”toghra éytting“ dédi we uninggha melum muddet üchün ming dinar qerz berdi. (qerzdar) pulni élip, déngiz sepirige atlandi. Ishini tügetkendin kéyin, belgilen'gen muddette qerzini tölesh meqsitide qaytish üchün kéme izdidi, emma tapalmidi. Shuning bilen, bir yaghachni tépip, uning ichini oydi. Ichige ming dinar qoyup, öz namidin pulning igisige bir parche xet yazdi. Andin kolighan yerni étip, yaghachni déngizning boyigha élip keldi we: ”i rebbim! Sen bilisen, men palanchidin ming dinar qerz alghan idim. (shu chaghda) mendin képil soridi. Men: alle képilliqqa yéter, dédim. Séning képilliqinggha razi boldi. Mendin guwahchi telep qildi. Men: alle guwahliqqa yéter, dédim. Séning guwahliqinggha razi boldi. Uninggha

qerzimni tölesh üchün kéme izdidim, emma tapalmidim. Buni sanga amanet qildim “ dep déngizgha qoyuwetti. Yaghach éqip, déngizning otturigha kirip ketti. U adem yurtigha qaytish üchün yene kéme izdeshke bashlidi. Qerz igisi ”belkim birer kéme mélimni élip kélip qalar“ dégen oy bilen (déngizgha) qarap turatti. Tuyuqsizla aldigha bir yaghach éqip kélip qaldi. Uni otun qilish üchün öyige élip bérip yarghan idi, ichide puli bilen xéti turghanliqini kördi. Melum muddettin kéyin, qerzdar ming dinar bilen kélip: ”allening nami bilen qesemki, pulungni waqtida élip kélish üchün kéme izdidim, emma tapalmidim. Waqti ötüp ketti, xapa bolmighin. Mana bu pulung “ dédi. Qerz igisi: ”sen yaghachning ichige sélip ewetken amanetni alle manga yetküzdi“ dédi. Shuning bilen, u kishi köp hemdu sana éytip, ming dinarni élip qaytip ketti. (buxari muelleq riwayet qilghan)

ibni hejer (allah taalauninggha rehmet qilsun!) mundaq deydu "u hedis qerzni qayturush üchün muddet toxtitishning toghra ikenlikini we qerzni qayturup bérimen, dep wede qilghan waqitta qayturushning lazimliqini körsitip béridu. Qerzni qayturup bérimen, dep wede qilghan waqitta qayturush lazim emes. Eksiche shundaq qilish yaxshi ish qilghanliqning qataridin, deydighan qarashmu bar.

Qerz élishqa birawni wekil qilishning hökmi

qerz bérishke birawni wekil qilish toghridur. Emma qerz élishqa birawni wekil qilish toghra emes. Birawni ewetip qerz sorash toghridur. Mesilen: bir adem birawni elchi qilip ewetip bir kishidin qerz sorighan, u kishi kelgen elchige pulni bergen we elchi pulni yüttürwetken bolsa, u adem elchini ewetip u kishidin qerzge pul sorighan waqtida, eger u kishige "sen barghan elchige qerz pul bergin" dégen bolsa, yutup ketken pulni elchi ewetken u adem töleydu. Eger elchi ewetken adem u kishige "men üchün elchige qerz pul bergin" dégen bolsa, bu halda yutup ketken pulni elchi töleydu.

Qerz élishqa wekil qilishning toghra bolmasliqining sewebi bolsa, qerz bérish, ishning béshida yaxshiliq qilish we bir nerse ötne bérip turush hésablinidu. Yaxshiliq qilinish we bir nerse ötne bérip turulush peqet qerz alidighan ademge tewe bolidu. Chünki, qilin'ghan yaxshiliqni qobul qilish üchün u yaxshiliq tewe bolidighan ademning özige orunbasar teyyarlishi toghra emes.

Pulini bölüp - bölüp bérish sherti bilen soda qilishning bayani

pulini bölüp- bölüp bérish sherti bilen bir nerse sétip élish kishiler arisida keng tarqalghan we hemme yerde omumlashqan bir sodidur. Köpinchi kishiler soda qilghan waqitning özide pulini bir qétimdila bérip sétip élish mumkin bolmaydighan éhtiyajliq nersilirini, öy jabduqlirini we saymanlirini u soda bilen sétip alidu. Bu sodidin bir nersini u nersining pulini u nersining igisi bilen kéliship her ayda munche puldin munche puldin bölüp- bölüp tapshurup bérish sherti bilen sétip élish közde tutulidu.

Bu heqte kuna we yéngi fiqhishunaslar özlirining köz qarashlirini bayan qilip ötti. Bir qisim alimlar, bir nersini, pulini bölüp- bölüp bérish sherti bilen sétip élish toghra emes chünki, u nersini neq sétip alghan'gha qarighanda u nersini pulini bölüp- bölüp bérish sherti bilen sétip alghanda u nersige qoshup bérilidighan artuq pul, pulni tölesh üchün bérilgen muddetning bedili üchün qoshup bérilgen puldur. Bérilgen muddetning bedili üchün pul bérish jazanidur yaki jazanining oxshishidur, dégen qarashqa keldi. Emma töt mezhep imamliri, köp sandiki fiqhishunaslar we hedisshunaslar "bir nersini pulini bölüp- bölüp bérish sherti

bilen sétip élishni u nersining puli u nersini neq sétip alghan waqtidikige qarighanda köp bolghan teqdirdimu toghridur. Bir shert soda qilishqan ikki terep sodining pulini neq béridighan emes melum muddet ichide bölüp- bölüp béridighan soda ikenlikige we pulining miqdarining qanchilik ikenlikige qarar qilishi lazim." deydu.

Nésini neqqe sétish sodisining bayani

buningdin pulgha éhtyaji chüshüp qalghan adem bir yaki ikki aydin kéyin chiqidighan méwisni yaki bughdiyini yaki qoniqini aldidin sétish közde tutulidu. Nersisini bu soda bilen sétip pulni qoligha alghan adem u pulning igisi we u nersini sétip alghan kishi u nersining igisi hésablinidu. Bu soda qur'an we hedis arqiliq yolgha qoyulghandur. Allah taalabu sodini yolgha qoyush toghirisida mundaq dégen: " i möiminler! Muddet belgilep özara qerz bérishsenglar, uni (höjjet qilip) yézip qoyunglar, aranglardiki xet bilidighan kishi uni (kem - ziyade qilmay) adilliq bilen yazsun" [süre beqere 282- ayetning bir qismi] bu sodining qiyasqa zit ikenliki ochuqtur. Chünki u, soda qilin'ghan waqtida yoq nersini sétishtin ibaret sodidur. Lékin, satquchi hem alghuchining shundaq qilishqa éhtiyaji bolghanliqi üchün u soda qur'an, hedis we alimlarning birliki arqiliq yolgha qoyuldi. Chünki, u nersini sétip alghan adem baliwaqilirining xirajetliri üchün bir nerse élip sétip payda tépishqa muhtaj. Payda élish nésini neqqe sétish sodisida asandur. Chünki, neq pulgha nési sétilghan nersining bahasi özining eslidiki bahasidin töwen bolushi mumkin. Shuning bilen u nersini sétip alghan adem uningdin payda alidu.. Nersini satqan kishi pulgha muhtaj bolup qalghanliqi üchün shu waqitning özide u nersini sétishqa mejbur bolup qalghan bolushi mumkin. Eger u kishi u nersini neq pulgha satsa, shuning bilen uning éhtiyajimu hel qilin'ghan bolidu. Mana mushu meqsetler üchün u soda yolgha qoyulghan.

Mezkur sodida tépilish lazim bolghan shertler imam ebuhenife (allah taalauninggharehmet qilsun!) ning köz qarishida yettidur. Ular töwendikilerdin ibarettur.

1. sétilghan nersining jinsini sétip alghuchigha béldürüsh.
2. sétilghan nersining türini sétip alghuchigha béldürüsh.
3. sétilghan nersining miqdarini béldürüsh.
4. sétilghan nersining süpitini béldürüsh.
5. sétilghan nersini tapshurup béridighan waqitni béldürüsh.
6. eger sétilghan nerse éghir bolup chapa musheqqet bilen yötkilinidighan nerse bolsa, uni sétip alghan ademge tapshurup béridighan orunni béldürüsh.
7. eger sétilghan nersining bedili pul bolmay bashqa nerse bolsa, uning miqdarining qanchilik ikenlikini u nersini satqan ademning bilishi lazim.

Nésini neqqe sétish sodisining yene bulardin bashqa mesilen: pulni soda bolghan orunda élishqa, pulni nési qilmasliqqa, bir nechche kün meslihet qiliwélish heqqining yoqliqigha we sodining jazanining sewebliridin xaliy bolushqa oxshash shertliri bolup bu shertlerni mezkur sodini qilghan waqitta bayan qilish shert emes. Bu shertlerning mezkur sodini qilishqan waqitta peqet sodida tépilishila yéterliktur.

Xilmu - xil mesililerning bayani

bu soda - sétiqqa alaqidar muhim dep qaralghan mesililerdur. Ular töwendikidin ibarettur.

1. kaligha we atqa oxshash haywanning sapaldin yasalghan heykilini kichik

balilarning oynishi üchün sétip élish toghra emes. U heykelning sheretning köz qarishida héchqandaq qimmiti yoq. Shunga u heykelni buziwatqan adem uning pulini tölep bermeydu. Haywanning heykilini sétip élish toghridur we uni buziwatqan adem uning pulini tölep béridu, dégen qarashmu bar. Kichik balilarning oynishi üchün oyunchuqlarni sétip élish toghridur.

2. it ghaljir bolsimu eger uninggha ow owlashni ögitish mumkin bolidighan bolsa, it sétip élish toghridur.

3. tézekchi qongghuzgha, kirpige, chayan'gha, patmichuqqa we kélege oxshash quruqluq haywanlirini, déngiz haywanlirining ichidin béliqtin, tériliri we söngekliridin paydilan'ghili bolidighan haywanlardin bashqa haywanlarni sétish toghra emes. Zulukni sétish toghridur. Chünki, kishiler bedenliridin qanni shurap élish üchün uninggha muhtajdur. Shuningdek yene pile qurtini sétishmu toghridur. Chünki, pile qurti künimizde eng qimmetlik we ésil mallarning qataridin hésablinidu.

4. nijis yaghni sétish toghridur. Chünki, nijis yaghni chiragh yéqish üchün paydilinish arqiliq paydilan'ghili bolidu. Lékin, nijis yaghni meschitlerning chiraghlirigha ishlitishke bolmaydu. Öziche ölüp qalghan haywanlarning we tongguzlarning yaghlirini ishlitip qélishtin saqlinish lazim.

5. eger késel dawalash üchün yilanlardin paydilinishqa toghra kelse, yilanlarni sétishmu toghridur. Chünki, haram nersining birer késelge paydiliq ikenliki bilinse we u haram nersining ornida dora üchün ishlitishke halal nerse tépilmisa, u haram nersini dora üchün ishlitish toghridur.

6. yoq bolup ketken ademning mal mülkining weyran bolup kétishidin endishe qilinsa, qazining u ademning mal mülkini amanetke qoyup qoyush yaki qerzge bérish, yaki sétish heqqi bar. Chünki, mal - mülükning weyran bolup kétishidin endishilinish uni sétishni toghra qilidu.

7. ikki adem birliship bir nerse sétip alghan, andin ularning biri yoq bolup ketken we uning nege ketkenliki bilinmigen bolsa, yoq bolup ketmigen adem u nersining hemme pulini bérip u nersini qoligha tapshurup alidu we yoq bolup ketken adem peyda bolup kelse, bu adem u nersining özige tégishlik bolghan pulini bergen'ge qeder yoq bolup ketmigen u adem u nersining uninggha tégishlik bolghan qismini bermeydu. Bu, eger u nerse puli neq bérilidighan nerse bolsa, ish shundaq bolidu.

8. yawayi ödekke oxshash yawayi bir qosh bir ademge tewe yerge kélip chöje chiqarghan bolsa, uning chiqarghan chöjisini kim éliwalsa u shuning bolup kétidu.

9. qurutush üchün ésip qoyulghan torgha ow haywini kélip chüshken bolsa, gerche torning igisi torni ow owlash üchün asmighan bolsimu u haywan torning igisining hésablinidu. Shuningdek yene eger ow haywini bir ademning qorusining ichige kirgen we qoruning igisi u haywanning qorusining ichige kirgenlikini bilgen bolsa, u haywan u ademge tewe bolup kétidu.

10. hesel herisi bir ademning yérige kélip könek tutup hesel chichqan bolsa, heseller u ademge tewe bolidu. Chünki, u heseller u ademning yérining mehsulatliri hésablinidu.

11. hesel herisini sétish toghra emes. Bu imam ebuhenife we imam ebuyüsüf (allah taalaulargha rehmet qilsun!) ning köz qarishidur. Imam muhemmed (allah taalauninggha rehmet qilsun!) "eger hesel heriliri bir ademning igidarchiliqida

bolsa, u ademning u herilerni sétishi toghridur" deydu.

12. bir adem bir kishidin qoru sétip alghan, andin u adem u kishidin höjjet yézip bérishni telep qilghan bolsa, u kishi u ademge höjjet yézip bérishke mejburlanmaydu. Kishilerni bu sodigha guwahchi bolushqa we guwahchi bolghanlarni bérip guwahliqtin ötüp bérishke mejburlashqimu bolmaydu. Chünki, guwahchilarning guwahliq bérishtin bash tartishi yaxshi emes.

13. bir adem paxta sétip alghan, andin paxtini meyli u ademning ruxsiti bilen bolsun, meyli uning ruxsitisiz bolsun, u ademning ayali égirgen bolsa, paxtining hemmisi u ademning hésablinidu.

14. eger bir ayal ölüp qalghan éri üchün érining mirasxorlirining ruxsitisiz uning tengtishlirige élinidighan derijidiki képenlikni özining puligha sétip alghan bolsa, u ayal bu pulni érining qaldurup ketken mal dunyasidin alidu. Eger u ayal érige kipenlikni érining tengtüshlirige élinidighan miqdardin artuq alghan bolsa, u ayal kipenlikke ketken pulni érining mal dunyasidin almaydu.

15. bir adem haram yol bilen pul tapqan we uninggha bir nerse sétip alghan bolsa u nersidin alghan payda u ademge halal emestur.

16. bir adem bir kishi bilen alghan paydini melum hessidin bölishishke kéliship u kishining tijaritige pul qatqan we u kishi haram yollar bilen pul tapqan bolsa, u adem u kishining haram yollar bilen pul tapidighan kishi ikenlikini bilmise u ademge u kishining tapqan haram paydiliridin özige tégishlik bolghan qismini élish toghridur.

17. bir adem kiyim kicheklirini tashliwatqan we kiyim kicheklirini tashliwatqan waqtida bularni xalighan kishi éliwalsun, démigen bolsa, héchkimning u kiyim kichekni élishi toghra emes.

18. eger bir dada haramdin bek qorqup qalmaydighan adem bolsa, u dadining kichik balisigha tewe yerlerni sétishi istihsan qaidisige asasen toghra emes. Eger dada haramdin ihtiyat qilidighan yaxshi adem bolghan, yaki yaxshiliqi yaki yamanliqi namelum adem bolghan bolsa, u dadining özining kichik balisigha tewe yerni sétishi toghridur.

19. bir ana kichik balisi üchün balisidin pulini almasliq niyiti bilen bir nerse sétip alghan bolsa, u anining shundaq qilishi istihsan qaidisige asasen toghridur.

20. esirge chüshüp qalghan bir adem bir kishige "méni sétip alghin yaki méni qutuldurghin" dégen, andin u kishi u ademni sétip alghan bolsa, sétip alghuchi u kishi u ademni sétip alghan pulni sétip élin'ghan u ademdin alidu.

21. bir adem bir qoru sétip alghan, andin u qoruda tére ashlighan we buningdin qolum qoshnilar eziyet körgen bolsa, bu halda u adem eger dawamliq tére ashlaydighan adem bolsa, qoruda tére ashlashtin cheklinidu u adem eger térini dawamliq emes anda sanda ashlaydighan adem bolsa, qolum qoshnilar u ademdin kelgen eziyetni kötüridu. Shuningdek yene eger bir adem qorusigha dawamliq nan yéqish üchün tonur salmaqchi yaki tögmen chörimekchi, yaki bozchilarning boz toquydighan dukan qormaqchi bolghan we buningdin qoshnilar eziyet köridighan bolsa, u adem bu ishni qilishtin cheklinidu. Shuningdek yene bir adem qorusigha muncha achmaqchi bolghan we uning tütünidin qoshnilar eziyet köridighan bolsa, u ademningmu qorusigha muncha échishi toghra emes.

22. bir adem qassapning aldida turghan öchke göshini qoy göshi dep sétip alghan, andin uning öchke göshi ikenlikini bilgen bolsa, u ademning u göshni qayturup bérish heqqi bar.

23. bir adem qassapqa "göshni qandaq sétiwatisiz" dégen, qassap mesilen: üch kilosini 10 somdin sétiwatimiz" dégen, andin u adem men üch kilo alay tartip béring" dégen bolsa, qassap özining göshni qeyerdin késip tartidighanliqini éniq bilmigiche göshni tartmasliqi lazim. Eger qassap u ademdin göshni qoyning qaysi yéridin tartidighanliqini sorimay turup tartqan bolsa, u ademning we qassapning sodidin yéniwélish heqqi bar. Eger u adem qassap késip bergen göshni qayturwetmey qoligha alghan, yaki qassapni göshni özi élip qachigha sélip bérishke buyrighan bolsa, bu halda ularning arisida soda küchke ige bolghan bolidu.

24. bir adem urughni küzlük urughi, dep sétip alghan we uning yazliq urugh ikenliki melum bolghan, yaki u adem u urughni tawuzning urughi dep sétip alghan we uning mesilen samsaqning urughi ikenliki melum bolghan bolsa, bu halda sétip élin'ghan urugh téxi ishlitip bolunmighan bolsa, u adem urughni qayturup bérip pulini qayturup alidu.

25. bir adem piyale satidighan kishi bilen piyale sétip élish üchün sodilashqan, andin u kishi u ademning körüp béqishi üchün bir dane piyalini uninggha bergen we piyale u ademning qolidin chüshüp kétip bashqa piyalilerni chiqiwetken bolsa, u adem u kishige qoligha alghan piyalidin bashqa piyalilerning pulini tölep béridu. Emma qoligha alghan piyalining pulini tölep bermeydu. Chünki, u adem uni sodilishish niyiti bilen qoligha aldi.

26. bir adem bir dane derexni tüpi bilen sétip alghan, lékin derexni tüpidin qumurup alsa derexni satqan kishige zerer kélidighan ish bolsa, u adem u derexni u kishige zerer kelmeydighan shekilde yerning yüzi bilen tekshi késidu. Eger u derex birer tamning üstige chüshüp tamni öriwetken bolsa, u adem u tamni tölep béridu.

27. bir adem bir kishidin nerse sétip alghan, sétip alghuchi satquchigha saxta pul bergen we satquchi u pulni yirtiwatqan bolsa, satquchi sétip alghuchigha u pulni tölep bermeydu. Satquchi u pulni yirtiwétip yaxshi qilghan bolidu.

28. bir adem bir kishidin pulini qeshqerde bérish sherti bilen xotende bir nerse sétip alghan bolsa, bu toghra bolmighan soda hésablinidu. Chünki, u ademning u kishige pulni béridighan waqti namelumdur. Eger u adem u kishidin u nersini pulini bir aygha qeder qeshqerde bérish sherti bilen sétip alghan bolsa, bu halda soda toghra bolidu. Emma shert emeldin qalidu.

29. bir kishi ziraet térighan yerlirining yérimini u yerdin chiqqan mehsulatning hemmisini uni sétip alghan ademge tewe bolush sherti bilen bir ademge satqan bolsa, bu shertige toshmighan soda hésablinidu. Chünki, yerni bu shekilde sétishta u kishige payda bar lékin bu payda sodigha zittur.

30. yerge tölep bérilidighan tölem yerni ijarige élip térighan ademdin élinsa, u adem u tölemni yerning igisidin alidu.

31. bir adem üzümlük baghni üzümi bilen sétip élip qoligha tapshurup alghan we bu sodigha baghqa perwish qilidighan kishi qoshulghan bolsa, soda toghra bolidu we baghqa perwish qilidighan kishi özige tégishlik bolghan pulni alidu. Eger u sodigha baghqa perwish qilidighan kishi qoshulmighan bolsa, soda toghra bolmaydu.

32. bir adem sétip alghan nersisi üchün pul bergen we u adem pulni alghan kishige "sen bu pulni xejlep baqqin, eger pul ötse pulni sen alghan bolghin, eger pul ötmey qalsa pulni manga qayturup bergin" dégen, andin u kishi pulni sétish

üchün bazargha salghan we pul ötmigen bolsa, istihsan qaidisige asasen u ademning u pulni u kishige qayturup bérish heqqi bar.

Toqquzinchi bap. Ijarining bayani

ijarining uqumi

ijare, istilah jehettin pul bérish arqiliq birer nersining paydisidin paydilinish üchün u nersining igisi bilen tüzüshken kélishimdur. Yeni birer nersining paydisidin uning bedilige pul bérish arqiliq paydilinish ijare hésablinidu. U nersining paydisidin uning bedilige héch nerse bermey turup paydilinish bolsa, ötne hésablinidu.

Ijare bolsa emeliyette bir nersining menpeetini sétishtur. Shuning üchün birer nersini sétip alghili bolidighan her qandaq nerse u nerse meyli pul bolsun, meyli altun kümüsh bolsun, meyli bughday qonaq bolsun, u nersini ijarige élishqa bolidu. Chünki, bir nersining ijarisi üchün bérilgen nerse u nersining menpeetidin menpeetlinish üchün bérilgen pul hésablinidu.

Ijarining yolgha qoyulishining bayani

birer nersini ijarige bérish we ijarige élish qur'an kerim, peyghember eleyhissalamning hedisliri we alimlarning birliki arqiliq yolgha qoyulghandur. Birer nersini ijarige bérish we ijarige élish heqqide allah taalamundaq dédi: " eger ular siler üchün baliliringlarni émitip berse, ularning émitish heqqini béringlar"[süre talaq 6- ayening birqismi]

[قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ (26) قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَن تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (27)]

"ularning (yeni ayallarning) biri éytti: "i ata, uni sen ishletkin, bu sen ishletkenlerning eng yaxshisidur, küchlük, ishenchliktur" [26]. U (yeni shueyb) éytti: "manga sekkiz yil ishlep bérishing bedilige sanga bu ikki qizimning birini bérishni xalaymen, eger on yilni toshquzuwetseng (umu) ixtiyaring, (on yilni shert qilip) séni musheqqetke sélip qoyushni xalimaymen, xuda xalisa, méning yaxshi adem ikenlikimni bayqaysen" [süre qeses-27]."

hediste, peyghember eleyhissalamning mekkidin medinige hijret qilidighan waqitta yol bashlap méngish üchün bir ademni ijarige alghanliqi bayan qilinidu.

"3852/6417 - aishe reziyellahu enhadin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem bilen ebu bekri beni dil aymiqining abdullah ibni ediy jemetidin bolghan bir mahir yol bashlighuchini yallighanidi. U adem as ibni wail jemetining ittipaqdashliridin bolup, qureysh kupparlirining dinida idi. Ikkiylen uninggha ishench qilip, ikki tögini uninggha bergen we üchinchi küni etigende, ikki tögini sewr gharigha élip bérishqa wedileshkenidi. U yol bashlighuchi üchinchi küni etigende tögilerni élip sewr gharigha keldi. Ikkiylen amir ibni fuheyreni élip yol bashlighuchi bilen bille mangdi. Yol bashlighuchi ularni sahil yoli bilen élip mangdi." (buxari: 3906)

5887/ 9597 _ ebu hureyre reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: peyghember sellallahu eleyhi wesellem: alle taala ewetken peyghemberler ichide qoy baqmighini yoq, dédi. Sahabiler: i resulullah! Senmu qoy baqqanmiding? Dep sorighanidi, peyghember eleyhissalam: hee, menmu mekke xelqining qoylirini azghina tengge bedilige béqip bérettim, dep jawab berdi. (buxari: 2262)

ijare heqqide kelgen eserler bek köptur. Her zamanning we her yerning alimliri bir nersini ijarige bérishning we ijarige élishning toghra bolidighanliqigha birlikke keldi.

Birer nersini ijarige bérishte we élishta tépilish lazim bolghan shertlerning bayani

birer nersini ijarige bérishte we élishta tépilish lazim bolghan shertler bolsa, ijare heqqining éniq bolushidur we ijarige alghan nersining qanchilik ishlitilidighanliqining éniq bolushidur. Chünki, ijare heqqining éniq bolmasliqi we ijarige élin'ghan nersining qanchilik ishlitilidighanliqining éniq bolmasliqi ikki terepning talash tartishini keltürüp chiqiridu.

Ijarige élin'ghan nersining qanchilik ishlitilidighanliqi bezi waqitta mesilen bir yilliq, ikki yilliq dégen'ge oxshash u nersini ijarige élip ishlitish üchün toxtatqan muddet bilen bilinidu.

Ijarige élin'ghan nersining qanchilik ishlitilidighanliqi bezi waqitta, u nersini meqset qilip ijarige alghan ishning xarakteri bilen bilinidu. Mesilen bir ademning bir kishini melum kiyim kéchekni yaki rextni boyashqa yaki kiyim tikishke ijarige alghanliqigha, yaki meyli ulagh bolsun, meyli mashina bolsun, bir qatnash qoralini melum miqdardiki yükni toshush üchün, yaki melum yerge bérip kélish üchün ijarige alghanliqigha oxshash.

Ijare bezi waqitta ijarige élin'ghan nersidin kélidighan menpeet üstide bolghan bolidu. Mesilen: bir kishini étiz ériqqa yaki baghqa qarash üchün, yaki bir ayalni öyning ishlirini qilish üchün ijarige alghan'gha oxshash.

Ijarige élin'ghan nersining qanchilik ishlitilidighanliqi bezi waqitta, qildurmaqchi bolghan ishni teyin qilish yaki uni körsitish bilen éniq bolidu. Diqqet qilidighan noqta shuki bir nersini uzun muddetlik ijarige birish toghra emestur.

Ijarining türliri

ijare mundaq ikki türlük bolidu. 1. Melum muddetkiche pütüshken ijare .2 . Tam sélip bérishke yaki bir tal kiyim tikip bérishke, yaki bir nersini bu yerdin u yerge yötkep apirép bérishke oxshash mueyyen bir ishni qilip bérish üchün pütüshken ijare.

Eger ijarige élin'ghan nerse ademge we haywan'gha oxshash heriket qilidighan nerse bolsa, uni ijarining mezkur ikki türining biri bilen ijarige élishqa bolidu. Yeni uni bir künlük yaki ikki künlük, yaki bir ayliq dep muddet toxtitip ijarige élishqa bolidu, yaki mawu ishni qilip bérishing munche pul, dep mueyyen birer ishni qilip bérish üchün pütüshüp ijarige élishqimu bolidu.

Eger ijarige élin'ghan nerse öy we zémin'gha oxshash heriket qilmaydighan nerse bolsa, u nerse peqet melum muddet pütüshüsh bilen ijarige élinidu. Ijarige élip ishlitish jeryanida esli pütünley tögep kétidighan nersini ijarige élish toghra emes.

Ijarige élin'ghan nerside qilish bolidighan we bolmaydighan ishlarning bayani

dukanni we öyni ijarige alghanlarning ularning ichide qandaq ish qilidighanliqini sürüshte qilip olturmastin ularni ijarige bérishi toghridur. Chünki, dukan bilen öyning qandaq ish üchün ishlitilidighanliqi hemme ademge melumdur. U bolsimu dukanda bir nerse sétishtur we öyde olturushtur. Bu ishlarda bir adem bilen yene bir ademning arisida perq yoq. Shuningdek yene öyde kimning olturidighanliqimu sürüshte qilinmaydu. Eger öyning igisi öyni

ijarige alghan ademge öyde yalghuz olturushni shert qilghan bolsimu u ademning u öyde meyli ijare élip bolsun, meyli ijare almay bolsun, bashqa birini olturghuzush heqqi bar. Öyni we dukanni ijarige alghan adem ularni igisining ruxsitisiz bashqa birigimu ijarige bireleydu. Emma ulaghning, kiyim kéchekning we bir adem bilen yene bir ademning arisida ishlitish oxshash bolmaydighan nersilerning hökmi öyning we dukanning hökmige oxshimaydu. Bu nersiler ijarige bérilidighan waqitta ularni kimning ishlitidighanliqi sürüshte qilinidu. Ularni ijarige alghan ademning ularni igisining ruxsitisiz bashqa birige ijarige bérish heqqi yoq.

Öyni ijarige alghan adem öyde qilish lazim bolghan hemme ishni qilalaydu. Mesilen: qozuq qéqish lazim bolup qalghan yerge qozuq qaqalaydu. Ulagh baghlash üchün teyyarlan'ghan yerge ulighini baghliyalaydu. Ulaghni u yerdin bashqa yerge baghlashqa bolmaydu. Öyning ichide quduq bolsa, uningdin paydinalaydu. Eger öyning birer yérini qestensiz buzuwatsa u yerni ongshashqa mejburlanmaydu. Öyning qorusining ichidiki muwapiq yerge tonur salalaydu, tonurdin chiqqan ötning sewebi bilen bir nerse köyüp ketse, uni tölep bermeydu. Eger u adem tonurni yaghachning yénigha yaki yaghachqa oxshash köyüp kétidighan birer nersining yénigha yéqin salghan we shuning bilen u nerse köyüp ketken bolsa, bu halda u adem u nersini tölep béridu. Qoruning ichide yerge zerer bermeydighan yaki yerning astidin éqiwatqan su yoligha zerer bermeydighan yerde adette parchilinidighan otunlarni parchiliyalaydu. Eger öy igisi bilen öyni ijarige alghan adem shert qoyghanliq yaki qoymighanliq heqqide ixtilap qiliship qalsa, öy igisining sözi étibargha élinidu.

Eger öyni ijarige alghan adem öyning ichide qilish lazim bolmighan birer ishni qilsa, u ademning u ishni öyning ichide qilghanliqi üchün öyge ish heqqi bérishi lazim. Eger u adem öyning témini öriwatqan yaki öy u ademning qolidiki chaghda öyning témi örilip ketken bolsa, u adem öyning témini tölep béridu. Lékin, u ademge öyning ijarisini bérish lazim emes. Chünki, yuqirida bayan qilip ötülginidek tölem tölep bérish bilen ish heqqi bir ademning üstige teng artilmaydu.

Eger öyni ijarige alghan adem u öyni ijarige alghan nerqidin üstün bahada birige ijarige bergen bolsa, u ademning üstidiki artuq pulni sediqe qiliwétishi lazim. Lékin, mundaq ikki halette üstidiki artuq pulni sediqe qiliwétish lazim emes.

1. eger öyni ijarige alghan adem öyni u adem uni ijarige alghan pulning jinsidin bashqa jinstiki pulgha ijarige bergen bolsa, bu halda üstidiki artuq pulni u ademning élishi toghridur.
2. öyning ichidiki buzulghan nersilerdin birersini ongshighan yaki öyni zinnetligen bolsa, bu haldimu öyni ijarige alghan ademning u öyni özi alghan ijare nerqidin üstün ijarige bérishimu toghridur.

Yer, ulagh we kiyimni ijarige bérishning hökmi

birer yerge qandaq ziraetning térilidighanliqi melum qilinsa, u yerni ziraet térish üchün ijarige bérish toghridur. Eger birer yerning igisi ziraet bar yirini ijarige bergen bolsa, bu halda eger u ziraet u yerni ijarige alghan ademge tewe bolsa, yerde ziraetning bolghini ijarining toghra bolushigha tosalghuluq qilmaydu. Eger ziraet yer igisige tewe bolsa, yerni ijarige bérish üchün deslep ziraetni yerni ijarige almaqchi bolghan ademge melum miqdardiki pulgha satidu, andin yerni u ademge ijarige béridu. Ichide bashqilarning nerse kérekliri bar qoruni ijarige

bérishke bolidu we nerse kéreklerning igisi qoruni bikarlap bérishke mejburlinidu. Qoruning ijarige bérilgen waqti qoru bikarlinip ijarige alghan ademge tapshurup bérilgen waqittin tartip bashlinidu.

Yerni öy sélishqa, derex tikishke we xish pishurushqa oxshash ishlar üchün ishlitish üchünmu ijarige bérish toghridur. Mezkur ishlar üchün ijarige bérilgen yer meyli ziraet térighili bolidighan yer bolsun, meyli ziraet térighili bolmaydighan yer bolsun, u yer uni ijarige alghan ademge tapshurup bérilishi bilen u ademge yerning ijarisini bérish lazim bolidu.

Bir ulaghni hem minish hem uninggha yük artish üchün ijarige élish toghridur. Eger bir adem bir ulaghni yük artish üchünla ijarige alghan bolsa, u ademning u ulaghqa minish heqqimu bolidu. Emma u adem u ulaghni peqet minish üchünla ijarige alghan bolsa, u ademning uninggha yük artish heqqi yoq. Eger u adem uninggha yük artqan bolsa, u ademning u ulagh üchün ijare heqqi bérishi lazim emes.

Kiyim kéchekni kiyish üchün ijarige bérish toghridur. Kiyim kéchekning ijarige bérilgenliki üchün uni kiyishke bérilgen ruxsetning özila yéterliktur. Shunga kiyim kéchekni ijarige alghan adem eger kiyimni keymisimu uninggha ijare heqqi töleydu.

Shertke xilapliq qilishning bayani

eger bir adem bir ulaghni mueyyen bir kishining minidighanliqi sherti bilen ijarige alghan, andin uninggha déyilgen u kishi minmey bashqa biri min'gen we shuning bilen ulagh ölüp qalghan bolsa, ulaghqa min'gen kishi ulaghni tölep béridu.

Emma dukanning mesilisi ulaghning yaki kiyimning mesilisige oxshimaydu. Mesilen: mueyyen bir kishining ishlitish sherti bilen ijarige élin'ghan nerse dukan bolghan, andin u shertke xilapliq qilip u dukanda tömürchi turghuzghan we tömürchi dukanni saq salamet igisige tapshurup bergen bolsa, tömürchige dukanning ish heqqini bérish lazim bolidu.

Bir adem bilen yene bir ademning ishlitishining arisida perq bolidighan nersilerning hökmimu melum shert bilen ijarige élinip kéyin shertke xilapliq qilin'ghan nersilerning hökmi bilen oxshash. Mesilen: bir adem bir chédirni ijarige alghan, andin uni bashqa kishige ijarige yaki ötnige bergen, andin u kishi chédirni qurup uningda olturghan bolsa, u kishige chédirni eger chédir yirtilip ketse tölep bérish mes'uliyiti artilidu.

Eger bir adem qorusining ichige bir öy qurush üchün kichik chédir ijarige alghan bolsa, uni qurdighan yerni mueyyenleshtürmigen bolsimu u ijare toghridur.

Bir adem bilen yene bir ademning ishlitishining arisida perq qilmaydighan nersini mueyyen bir ademning ishlitishi üchün qoyulghan shert küchke ige bolmaydu. Mesilen: bir kishi öyini bir ademge ijarige bergen we uningda peqet u ademningla olturushini shert qoyghan bolsa, u adem u öyde bashqa birini olturghuzsimu bolidu.

Eger birer ulaghni ijarige alghan adem uni ijarige alghan waqitta uninggha artidighan yükning türini we miqdarini bayan qilghan bolsa, u ademning ulaghqa u yükke oxshap kétidighan yük yaki uningdin yenggilrek yük artishi toghridur.

Bir nersini ijarige alghanda u nerse üchün qoyulghan shertke xilapliq qilghanliqi üchün u nersige tölem tölep bérish lazim. U nerse üchün qoyulghan

shertke xilapliq qilish yaki u nersining türide bolidu yaki u nersining miqdarida bolidu, yaki u nersining süpitide bolidu. Mezkur höküm we ölchemlerni künimizdiki qatnash qorallirigha ijra qilishqimu bolidu.

Shertige toshmighan ijarining bayani

shertige toshmighan ijaridin, artuq shert qoyulghan yaki shert toluq tépilmighan ijare közde tutulidu. Eger bir nerse shertige toshmighan ijare bilen ijarige bérilgen bolsa, bu ijarini toghra shekilge élip kélish üchün u nersining ijare heqqi üchün uning oxshishigha bérilidighan ijare heqqi bérilidu. Lékin, u nersining ijare heqqi üchün uning oxshishining ijare heqqige qarap bérilidighan pulning miqdari u nersining ijare heqqi üchün bérishke pütüshken pulning miqdaridin éship ketmesliki lazim.

Shertige toshmighan ijare bilen ijarige élin'ghan nersining ijare heqqi üchün uning oxshishigha bérilgen ijarining bérilishi u nersidin alidighan menpeetni élip bolghandin kéyin bolidu. Shunga u nerse üchün ijare heqqi u nersining igisining uni ijarige alghan ademge u nersini ishlitishke ruxset bérishi bilen bérilmeydu. Lékin ijarige bérilgen nerse weqpe qilin'ghan nerse bolsa, bu halda u nerse üchün ijare heqqi u nersige qaraydighan kishining uni ijarige alghan ademge u nersini ishlitishke ruxset bérishi bilen bérilidu.

Emma toghra bolmighan ijare bilen ijarige élin'ghan nerse üchün eger u nersini ijarige alghan adem uni ishletken bolsimu ijare heqqi bermeydu. Chünki, toghra bolmighan ijare üchün héchqandaq höküm yoq.

Eger ijaride, ijarige alghan nersini ijarige bergen waqitta qoyulghan shertlerge xilapliq qilinsa, ijare shertige toshmighan ijare hésablinidu

bölüshke mumkin bolidighan yaki mumkin bolmaydighan shérik nersini ijarige bérish shertige toshmighan ijare hésablinidu. Ijare, ijarige bérilgen nersining yaki ijare heqqining yaki ijare mudditining, yaki qilidighan ishning hemmisining yaki bir qismining namelum bolushi bilen shertige toshmighan hésablinidu. Shuningdek yene ijarige bérilgen nersining ijare heqqi üchün haraq yaki tongguz bérilse, bumu shertige toshmighan ijare hésablinidu. Shuningdek yene ijare, eger ijarige bérilgen nerse buzulup ketse, u nersini ongshap bérishni yaki uning pulini bérishni shert qilish bilenmu shertige toshmighan hésablinidu.

Inik ana ijarige élishning bayani

béridighan pulni éniq qilip toxtitip bala émitish üchün inik ana ijarige élish toghridur. Chünki, kishiler shundaq qilip kelgendur.

1. inik anini uning ijare heqqi üchün yimek ichmek we kiyim kéchek bérish sherti bilen ijarige élishmu toghridur.
2. inik anining éri inik ana bilen jinsiy munasiwet ötküzüshtin cheklenmeydu.
3. eger bir ayalning bashqilarning balisini émitishi kishiler aldida uning érining yüzini chüshüp kétishige seweb bolsun, yaki bashqa ishqa seweb bolsun, erning ayalining bala émitip bérishke pütüshken ijarini buzuwétish heqqi bar.
4. eger inik anining qorsiqida qalsa yaki u késel bolup qalsa, yaki zina qilsa, balining ata anisining u inik ana bilen bolghan ijare kélishimini buzush heqqi bar. Chünki, u ayal mezkur ishlar bilen bolup balini émitishke we uninggha qarashqa sel qaridi.
5. balining ata anisi seperge chiqmaqchi bolghan we inik ana ular bilen bille seperge chiqishqa qoshulmighan yaki inik ana tili bizep ayal bolghan yaki oghriliq qilidighan ayal bolghan yaki bala uning sütini qosuwetken, yaki bala u ayalning

emchikini éghizigha almaydighan bolsa, bu haldimu balining ata anisining u ayal bilen bolghan ijarini buzush heqqi bar.

6. eger bala émitidighan ayal kapir bolsa, balining ata anisi u ayal bilen bolghan ijarini buzmisimu bolidu. Chünki, ayalning kapirliqi baligha ziyan bermeydu. Bir qisim alimlar "eger bala émitidighan ayal kapir yaki sarang yaki zinaxor, yaki exmeq ayal bolsa, balining ata anisi u ayal bilen ijarini buzushi lazim." deydu.

7. eger balini émitish ayalgha ziyan béridighan, yaki balining ata anisi u ayalgha eziyet bergen bolsa, ayalning ijarini buzush heqqi bar. Shuningdek yene eger u ayal bar yurutta ayal kishi bashqilarning balisini émitmeydighan adet bolghan, yaki bashqilarning balisini émitken ayalni kishiler eyipleydighan bolsa, bu haldimu birersining balisini émitip bérishke kélishken ayalning bu kélishimni buzush heqqi bar.

8. eger kichik bala, yaki uni émitidighan ayal ölüp ketse, ijare buzulup kétidu. Eger balining dadisi ölüp ketse, balining meyli puli bolsun, meyli puli bolmisun, ijare buzulmaydu. Chünki, ijare balining dadisi üchün emes bala üchündur. Shunga eger balining puli bolsa, ayalgha bérilidighan ijare heqqi u puldin bérilidu.

9. balini yuyush we balining kiyim kécheklirige süydük yuqup qalghan bolsa, uning kiyim kécheklirini yuyush balini émitidighan ayalning qilidighan ishidur. Eger balining kiyim kécheklirige süydük yuqup qalmighan, lékin kiyim kéchekler kirliship qalghan bolsa, bu halda u kiyim kécheklerni yuyush u ayalning ishi emes. Balining yimek ichmeklirini yaxshilash we balini maylash ishliri balini émitidighan ayalning ishidur.

10. eger inik ana balini qoy süti yaki kala süti bilen émitken we özining shundaq qilghanliqini iqrar qilghan, yaki uning shundaq qilghanliqi pakit arqiliq ispatlan'ghan bolsa, yaki u ayal balini émitmey uninggha tamaq yigüzgen we bala émish mudditidin éship ketken bolsa, u ayalgha ijare heqqi bérilmeydu.

11. eger bir ayal bir adem bilen uning balisini émitip bérishke pütüshüp uning balisini émitken, andin u ayal u ademge bildürmey bashqa bir kishi bilen pütüshüp u kishining balisinimu émitken bolsa, u ayal gunahkar bolidu.

Gunah ishlar we emel -ibadetler üchün ijarige élishning bayani

buningdin, birini naxsha éytip bérish yaki ölüp ketken ademge qoshaq qoshup yighlap bérish, yaki dutar, ney we dapqa oxshash chalghu eswablarni oyun tamashshada chélip bérish üchün ijarige élishqa oxshash sheriette toghra bolmighan ishlarni qilish üchün bir ademni ijarige élish közde tutulidu.

1. ghazilarning aldida yaki toyning aldida, yaki karwanning aldida dap chélip méngish üchün ijarige élish gunah emes.

2. chishi haywanlarni bughaz qildurush üchün erkek haywanlarni ijarige élishmu toghra emes. Emma erkek haywanni bir künlik we ikki künlik dégen'ge oxshash melum muddet ijarige élishqa bolidu.

3. emel ibadet üchün ijarige élish digende, birini yaxshi ishlarni qilish üchün ijarige élish közde tutulidu. Ezan oqushqa, hej qilishqa, imamliq qilip bérishke, qur'an ögitip qoyushqa we diniy bilimlerni ögitip qoyushqa oxshash yaxshi ishlar üchün birini ijarige élish toghra emes.

4. henefiy mezhepidiki alimlar (allah taalaulargha rehmet qilsun!) kéyin qur'an ögitip qoyghanliq, diniy bilimlerni ögitip qoyghanliq, imamliq qilip bergenlik we ezan oqup bergenlik üchün ish heqqi élishqa bolidu, dep petiwa

berdi. Hetta henefiy mezhepining bir qisim alimliri, künimizde kishiler diniy ishlargha sel qaraydighan we dinda sus bolghanliqi üchün qur'an ögitip qoyghan ademge ish heq bérish yaxshidur, dep qaraydu. Chünki, qur'an ögitip qoyghan ademge ish heqqi bérilmise, kishiler qur'an ögitip qoyidighan adem tapalmaydu. Shuning bilen qur'an tashlinip qalidu. Bu heqte petiwa qur'an ögitip qoyghan ademge ish heq bérilidu, dégen köz qarash boyiche bérilidu.

5. henefiy mezhepidiki alimlardin burunqi dewrdiki alimlar, ezan oqushqa, hej qilishqa, imamliq qilip bérishke, qur'an ögitip qoyushqa we diniy bilimlerni ögitip qoyushqa oxshash her qandaq yaxshi ishlar üchün birini ijarige élish toghra emes, dep birlikke kelgen bolsimu, lékin kéyinki dewrde kelgen alimlar, qur'an ögitip qoyghanliq, diniy bilimlerni ögitip qoyghanliq, imamliq qilip bergenlik we ezan oqup bergenlik üchün ish heqqi élishqa bolidu, dep petiwa berdi. Emma bu, her qandaq yaxshi ish üchün ijare élishning toghra bolidighanliq menasigha kelmeydu. Bu peqet qur'an ögitip qoyghanliq, diniy bilimlerni ögitip qoyghanliq, imamliq qilip bergenlik we ezan oqup bergenlik üchünla ish heqqi élishqa bolidighanliqini körsitip béridu. Yuqirida bayan qilip ötkünimizdek toghra qarash qur'an ögitip qoyghanliq üchün pul élishning toghra bolidighanliqi we qur'an oqup bergenlik üchün pul élishning toghra bolmaydighanliqidur.

6. eger bir adem dostining yaki yéqinining qebrisini ziyaret qilghili bérip uning u yerde ayet oqushi xata emes. Emma shundaq qilishqa wesiyet qilip qoyup kétish toghra emes.

Oninchi bap. Rene we uninggha munasiwetlik mesililerning bayani

rene dégen néme?

Rene görü depmu atilidu. Rene qerz igisining qerzni qayturup élishni kapaletke ige qilish üchün qerzni qayturup alghan'gha qeder pulgha yaraydighan birer nersini tutup turushi dégenliktur. Allah taala quran kerimde rene heqqide tewsiye qilip mundaq dégen:

[وَإِن كُنتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُواْ كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ وَلاَ تَكْتُمُواْ الشَّهَادَةَ وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (283)]

eger siler seper üstide bolup xet yazalaydighan ademni tapalmisanglar, bu chaghda qerz höjjiti yézip bérishning ornigha rene qoyidighan nersini tapshursanglar bolidu; aranglarda biringlar biringlargha ishinip amanet qoysa, u chaghda amanetni alghuchi adem amanetni tapshursun yeni qerz bergüchi qerz alghuchigha ishinip uningdin bir nersini rene almisa, qerzdar qerzni déyishken waqtida qaytursun. [beqer -283]

allah taala bu ayette qerz ishini töwendiki üch yolning biri bilen bir terep qilishni buyrighan:

1- qerz muamilisini bu muamilige hazir bolghan guwahchilarning guwahliqi bilen bille yézip höjjet qilip qaldu rush.

2 - qerz höjjitini yézip qaldurushqa katib yaki guwahchi tapalmighanda, xususen seper üstide bolghanda, qerz alghuchining alghan qerzini qayturushqa kapalet qilish üchün pulgha yaraydighan birer nersini qerzdarning yénida rene qoyushi.

3 - qerz bergüchi qerz sorighan ademge ishinip uningdin qerzge höjjet yaki

guwahchi teleb qilmastin qerz berse, qerz alghuchining qerz bergen kishining ishenchini suyiistémal qilmastin, qerzini waqti qerelide qayturushining zörürliki.

Rene muamilisige yol qoyushning sewebi

rene qoyush alghan qerzni waqti qerelide igisige tapshurushni kapaletlendürüsh üchün qoyulidu. Qerz tapshurulup bolghandin kéyin, rene qoyulghan nerse qayturup élinidu.

2908/ 4848 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: görüge qoyulghan ulaghni chiqimigha chushluq minishke bolidu, görüge qoyulghan séghin haywanni chiqimigha chushluq séghip ichishke bolidu. Chiqimini ulaghni min'gen we sütini ichken kishi kötüridu. (buxari: 2512)

2909/4850 - museyyebtin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: görüge qoyulghan nersini igisige qayturup bermey turuwélishqa bolmaydu. Imam malik buni chüshendürüp mundaq deydu: bir adem bir nersini bashqa bir ademning yénida görüge qoyup qoyidu. Görüge qoyulghan nerse alghan nersidin artuqtur. Görüge qoyghuchi görüge qoyulghuchigha: séning heqqingni palani waqitqiche élip kélelisem, görüge qoyghan nersini manga qayturup bérisen, shu waqitqiche élip kélelmisem, görüge qoyghan nerse séning bolsun, deydu. Mundaq qilish toghra emes hem halal bolmaydu. Mundaq qilish sheriette cheklen'gen. Eger görüge qoyulghan malning igisi belgiligen waqittin kéyin bolsimu, görüge qoyulghan ademning heqqini élip kelse, görüge qoyghan malni qayturiwalidu we héliqi shert inawetsiz bolidu. (malik: 1437)

2910/4851 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem sawutini bir yehudiygha görüge qoyup, uningdin ashliq sétiwalghanidi. (buxari: 2068)

bir nersini görüge élish qur'an kerimning ayetliri, peyghember eleyhissalamning hedisliri we alimlarning birliki bilen yolgha qoyulghandur.

Yuqirdiki sawutni görüge qoyush toghirisidiki hedistin mundaq bir nechche xil höküm élinidu.

1. kapir bilen qilmaqchi bolghan ishning özi haram ishlardin bolmisa, kapir bilen u ishni qilish toghra bolidu.
2. eger kapir musulmanlargha qarshi urush qiliwatqan kapirlardin bolmisa, kapirgha qural yaraq sétip bérish yaki uning yénida qural yaraq görüge qoyush, yaki uninggha qural yaraq ijarige bérish toghridur.
3. islam döliti bilen kélishim tüzüp islam dölitide yashaydighan kapirlarning tapqan mal dunyaliri u kapirlargha tewe bolidu. Ulardin birer nersini nésiygha sétip élishmu toghridur.
4. hedis peyghember eleyhissalamning kemterlikini, dunyani yaxshi körüp ketmeydighanliqini, qanchilik mal dunya toplay dése toplashqa qadir turup mal dunya toplimighanliqini, axirida ashliq ötne élishqa éhtiyajliq bolup qélip sawutini görüge qoyghanliqini, azgha qanaet qilip turmushning qiyinchiliqlirigha sewr qilghanliqini we peyghember eleyhissalamning ayallirimu shu turmushqa sewr qilghanliqliri üchün ularning peziletlik ayallar ikenlikini körsitip béridu.

Qerz renisining sherti

qerz renisining durus bolishi üchün töwendiki shertlerning hazir bolishi sherttur.

1 - rene qoyghuchi we uni tapshurup alghuchi her ikkiside balaghet yéshigha yetken bolush, eqli – hushi jayda bolush we teserrupta ixtiyar igisi bolushtin ibaret salahiyetning bolishi sherttur.

2- rene qoyidighan waqitta rene qoyulidighan nersining éniq bayan qilinishi. Mesilen: ” sizge manchilik pulni palani waqitqiche, palani nersini renige élish sherti bilen qerz bérip turdum “ dégen'ge oxshash.

3 - renige qoymaqchi bolghan nersining satqili bolidighan nersilerdin bolishi.

4 - renige qoymaqchi bolghan nersining méwe we köktatqa oxshash tiz buzulup kétidighan nersilerdin bolmasliqi sherttur.

Renige qoyulghan nersidin köpeygen nersilerni qandaq qilish kérek?

Renige qoyulghan nersidin köpeygen nersiler mundaq ikki türlük bolidu:

1- renidin köpeygen nersiler tuxum, hesel, süt, öyning kirasi qatarliq renidin musteqil nersiler bolsa, u rene qoyghan kishining xalis heqqi bolup, rene qoyghan adem uni renige qoyghan nersilirini qayturup élishtin burunmu élip paydilinalaydu.

2 - eger renige qoyulghan nersidin köpeygen nersiler anisining qorsiqidiki balisi, haywanning üstidiki yüngghe oxshash renidin ayrighili bolmaydighan nersilerdin bolsa, u qerzni tölep bolghichilik rene bilen birlikte qerzdarning yénida qalidu. Rene qoyghuchi bularni kéyin rene bilen birge qayturup alidu.

Haram qilin'ghan rene

haram qilin'ghan rene ikki türlük bolup, ular töwendikiche:

1 - qerz igisining rene élish bilen birge qerzdargha bergen qerzisidin intayin az miqdarda bolismu ösüm élishni shert qiliwélishi bolup, bu jazanixorluqning jümlisidin sanilidu. Qetéiy haramdur.

2 - qerz igisining renidin paydilinishini yaki uni östürüp payda élishni shert qiliwélishi bolup, bumu jazanixorluqning jümlisidin sanilidu.

Görüge qoyulghan nersini saqlashning bayani

birer nersini görüge alghan ademning u nersini xuddi amanetke qoyup qoyulghan nersini saqlighinidek özining yaki uning baliwaqilirining yaxshi saqlishi lazim. Eger u adem u nersini saqlash üchün bashqilargha bergen bolsa, u adem u nersining pütün pulini uning igisige tölep béridu. Bu görüge qoyulghan nersini tölep bérish emes u nersini bashqilargha saqlash üchün bérip heqsizliq qilghanliq üchün tölep bérilidighan jaza puldur.

Eger bir nersini görüge alghan adem u nersini uning igisining ruxsitisiz birige amanetke bergen yaki ötnige bergen yaki ijarige bergen, yaki uni ishletken bolsa, u adem u nersining pulini esli igisige töleydu.

Görüge qoyulghan nersini tapshurup bérish

eger qerzdardin birer nerse görüge alghan qerz igisi qerzdarning pulni tapshurup bérishini telep qilsa, hetta görüge qoyulghan nersining yutup ketkenliki sewebi bilen qerz igisining qerzge bergen pulini ikki qétim élip qalmasliqi üchün qerz igisi görüge alghan nersini élip kélishke buyrulidu. Eger qerz igisi görüge alghan nersini élip kelse aldi bilen qerzdar qerzni tapshurup bérishke buyrulidu. Qerzdar qerz igisige qerzni tapshurup bérip bolghandin kéyin qerz igisi görüge alghan nersini tapshurup bérishke buyrulidu. Bu chaghda her ikki terepning arisida oxshash muamile qilin'ghan hésablinidu.

Birer nersini görüge alghan qerz igisi qerzdarning u nersini sétip pulini qerzge

bérishi üchün u nersini qerzdargha tapshurup bérishke buyrulmaydu. Chünki, u nersini görüge alghan qerz igisining qerzdarning u nersini sétishini cheklesh hoquqi yoq.

Görüge élish toghra bolidighan we toghra bolmaydighan nersilerning bayani

sétish toghra bolidighan her qandaq nersini görüge bérishmu toghra bolidu. Emma bezi nersini sétish toghra bolsimu, lékin uni görüge bérish toghra emes. Ular töwendikilerdin ibarettur.

1. shériklikke tewe nerse. Shériklikke tewe nersini görüge qoyush toghra emes.
2. ichide görüge qoyghan ademge tewe nersiler bar birer nersini görüge qoyush toghra emes.
3. bashqa nersige tutushup turidighan nersini tutushup turghan nerse bilen emes u nersinila yalghuz görüge bérish mesilen: qoruni qoru sélin'ghan yersiz we derexning üstidiki méwilerni derexsiz görüge bérish toghra emes.
4. yutup ketken waqtida oxshishi yaki bahasi bilen tölep bergili bolmaydighan nersini görüge élish toghra emes.
5. birersige képil bolghanliq üchün uningdin görüge bir nerse élish toghra emes.
6. bir kishidin élinidighan qisas üchün bir nersini görüge élish toghra emes. Emma ötküzülüp sélin'ghan jinayetlerdin sewenlik bilen ötküzülüp qélin'ghan jinayetke birer nersini görüge élish toghridur.
7. bir ademdin alidighan diyet üchünmu uningdin birer nerse görüge élish toghridur.
8. shuningdek yene qisas alghili bolmighanliqi üchün tölem tölep bérilishke hököm qilin'ghan birer jinayetke, tölep bérilishke buyrulghan tölemning ornida bir nerse görüge élishmu toghridur.

Görüge bérilgen nersining adil kishige bérilishi kéreklikining bayani

buningdin görüge bérilgen nersini saqlap bérish üchün adil kishige bérish közde tutulidu. Adil kishidin meyli u nersini görüge bergen terep bolsun meyli u nersini görüge alghan terep bolsun her ikki terep u nersini u kishining qéshida görüge qoyushqa razi bolghan kishi közde tutulidu.

1. eger birer nersini görüge bergen adem bilen u nersini görüge alghan kishi u nerse görüge bérilgen waqtida, u nersini adil birining saqlap bérishi üchün uning yénida qoyup qoyushni shert qilishqan bolsa, ular u nersini adil kishining yénida qoyup qoyalaydu.
2. eger ikki terep u nersini saqlap bérishi üchün adil bir kishige bergen we u adil kishi u nersini tapshurup alghan bolsa, göri küchke ige bolidu. Chünki, u adil kishining qoli u nersini görüge alghan qerz igisining qolining ornididur. Shunga u nerse eger u adil kishining qéshida turush jeryanida yutup ketse, u nerse uni görüge alghan qerz igisining hésabigha yutup ketken hésablinidu.
3. eger qerzdarning qerzni tapshuridighan waqti kelgen, lékin qerzdar qerzni téxi tapshurmighan, qerz igisi u adil kishini görüge qoyulghan nersini sétishqa wekil qilghan, emma u kishi taki bu waqit kelgen'ge qeder görüge qoyulghan u nersini qoligha tapshurup almighan bolsa, bu göri toghra bolmighan we emeldin qalghan bolidu. Emma u adil kishining u nersini sétishqa qilin'ghan wekilliki

emeldin qalmaydu.

4. görüge bérilgen nerse adil bir kishige saqlap bérilishi üchün uninggha bérilgen bolsa, meyli qerzdar bolsun meyli qerz igisi bolsun ikki terepning biri u nersini u adil kishidin qayturup éliwalalmaydu. Chünki, u nerside her ikki terepning ortaq heqqi bardur. Shunga ikki terepning birining u nersini özichila u kishidin qayturup éliwélishi toghra emes. U adil kishiningmu u nersini ikki terepning birige bérishi toghra emes.

5. eger u adil kishi u nersini ikki terepning birige qayturup bergen we u nerse qoligha alghan terepning qéshida turush jeryanida yutup ketken bolsa, u nersini u adil kishi tölep béridu.

6. eger görüge qoyulghan nerse uni saqlap bérish üchün alghan kishining yaki uning ayalining yaki uning balisining, yaki uning xizmetchisining qolida turush jeryanida yutup ketken bolsa, u nerse qerz igisining hésabigha yutup ketken bolidu.

Birer nersini görüge élish yaki bérish üchün birersini wekil qilish hökümining bayani

1. eger birer nersini görüge élish yaki bérish üchün birer kishi wekil qilin'ghan bolsa, u nersining igisining u kishini wekilliktin éliwétishi bilen u kishi wekilliktin élinip ketmeydu. U kishining wekilliktin élinip kétilishi üchün u nersini görüge alghan terepning uninggha qoshulushi lazim.

2. bir ademni birer nersini görüge élishqa yaki bérishke yaki u nersini sétishqa wekil qilish ishlirida normal wekillikning barliq hökümliri ijra qilinidu.

3. birer nersini görüge élishqa wekil qilin'ghan adem eger u nersini sétshtin bash tartsa, u wekil u nersini sétishqa mejburlinidu.

4. wekil qilin'ghan adem görüge qoyulghan nersining balisini, yaki balisigha qilin'ghan jinayet üchün birilgen nerse kéreklerni satalaydu.

5. eger görüge bérilgen nersige wekil qilin'ghan adem u nersini qerzning türidin bashqa türdiki pulgha satqan bolsa, u adem u pulni qerzning türidiki pulgha aylanduralaydu.

6. wekil meyli görüge alghan adem bolsun meyli uni saqlap béridighan adem bolsun meyli u ikkisidin bashqa adem bolsun, eger görüge qoyulghan nersini görüge qoyghan kishi ölüp ketkendin kéyin u kishining mirasxorliri yoq bolup ketken bolsa, u wekilning u nersini sétish heqqi bar.

7. eger görüge qoyulghan nersini saqlap bérish üchün qoligha alghan adem ölüp ketken bolsa, u nerse u nersini görüge qoyghan we görüge alghan terepning razi bolushi bilen bashqa bir ademning saqlap bérishi üchün u ademge bérilidu.

8. wekil u nersini sétishni bashqa birige wesiyet qilghan bolsa, bu toghra bolmighan wesiyet hésablinidu.

9. eger u nersini saqlap bérish üchün qoligha alghan adil kishi ölüp ketken bolsa, meyli u nersini görüge qoyghan qerzdar bolsun meyli uni görüge alghan qerz igisi bolsun ulardin biri u nersini yene birining ruxsitisiz satalmaydu.

Gürüge alaqidar bir qanche mesililerning bayani

1. eger nersisini görüge qoyghan qerzdar u nersini satmaqchi bolsa, u nersini görüge alghan qerz igisining ruxsitini élishi yaki qerz igisining qerzdardin qerzini ötiwétishi, yaki qerzdarning qerzni ada qilishi lazim.

2. eger qerzdar görüge bergen nersisige özi ziyankeshlik qilghan bolsa, bu eger qerzdarning qerzni tapshurup béridighan waqti toshqan waqit bolsa, qerz

igisi qerzdardin pütün qerzni qayturup alidu. Eger qerzdarning qerzni tapshurup béridighan waqti téxi toshmighan bolsa, qerz igisi hetta qerzdarning qerzni tapshurup béridighan waqit yétip kelgiche u nersining ornida görüge qoyulghan bolushi üchün qerzdardin u nersining bazardiki bahasi boyiche pul alidu.

3. eger görüge qoyulghan nersige uni görüge alghan qerz igisi ziyankeshlik qilghan bolsa, qerz igisi uning bahasida pul tölep béridu we u pul qerz igisining qolida görü süpitide turidu.

4. bir nersini görüge alghan qerz igisi eger u nersini, uni görüge bergen qerzdargha ötne bérip turghan bolsa, u nerse qerz igisining tölep bérish mes'uliyitidin chiqip kétidu. Eger u nerse qerzdarning qolida turush jeryanida ziyankeshlikke uchrap ketse, ziyan qerzdarning üstige bolidu.

5. bir nersini görüge alghan qerz igisining uni bashqa birige görüge bérish heqqi yoq. Eger qerz igisi uni qerzdarning ruxsitisiz bashqa birige görüge bergen, andin u nerse uni ikkinchi qétim görüge alghan ademning qolida turush jeryanida ziyankeshlikke uchrap ketken bolsa, qerzdar u nersini birinchi ademge tölitidu. U nerse üchün tölep bérilgen pul u nersining ornida görüge qoyulghan hésablinidu we pulni u nersini görüge alghan ikkinchi adem alidu yaki qerzdar pulni ikkinchi ademge tölitidu.

6. eger birer nersisini görüge bergen qerzdar u nersini görüge alghan qerz igisige u nersini ishlitishke yaki bashqilarning ishlitiwélishi üchün ötnige bérip turushqa ruxset qilghan, andin u nerse ishlitishke bashlashtin burun yaki ishlitip bolun'ghandin kéyin buzulup ketken bolsa, u nerse qerzge hésab bolup kétidu. Yeni qerz igisi u nersini görüge qoyup qerz alghan qerzdarning üstidiki qerzni alalmaydu.

7. eger birer nersisini görüge qoyghan adem u nersining hemmisige yaki melum qismigha ziyankeshlik qilsa, u adem buning üchün bedel töleydu. Chünki, meyli qerzdar bolsun meyli qerz igisi bolsun birining yene birining üstidiki heqqige hörmet qilinidu. Shunga birer nersisini qerz igisige görüge qoyghan we uninggha ziyankeshlik qilghan u ademning u nersige qilghan ziyankeshliki qanchilik bolsa, shuni tölep bérishi lazim.

8. eger görüge qoyulghan nerse uni görüge qoyghan qerzdargha yaki uning mal mülkige yaki uni görüge alghan qerz igisige, yaki uning mal mülkige ziyan keltürse, bu ziyan étibargha élinmaydu.

9. görüge qoyulghan nersining qimmitining chüshüp kétishi qerzdarning üstidin qerzning chüshüp kétishige seweb bolalmaydu. Eger görüge qoyulghan nersining melum qismining buzulup ketkenliki sewebi bilen u nersining özi kémiyip ketse, uning bedili üchün qerzdarning üstidiki qerzdin chüshüp kétidu.

10. görüge qoyulghan nerse uni görüge alghan qerz igisining qéshida turush jeryanida özgirép ketken, lékin uning miqdaridin meyli u kemchilinidighan nerse bolsun meyli tartilinidighan nerse bolsun azraqmu kémiyip ketmigen bolsa, u nerse burunqidek görüge qoyulghan nerse süpitide qélip qalidu. Uning özgirép ketkenlikining bedili üchün qerzdarning üstidiki qerzdin héchnerse chüshüp ketmeydu. Shuningdek yene eger u nersining qimmiti chüshüp ketken bolsimu, qerzdarning üstidiki qerzdin uning bedili üchün héchnerse chüshüp ketmeydu. Lékin u nersini görüge qoyghan qerzdargha, xalisa qerzning hemmisini qayturup bérip u nersini shu halitide qayturup élish, xalisa qerz igisige u nersini uning burunqi qimmiti boyiche tölettürüsh heqqi bérilidu.

On birinchi bap. Hejr we muzarebetke munasiwetlik mesililerning bayani

hejr dégen néme?

Hejr – erebche söz bolup, pul – mélida teserrup qilish salahiyiti bolmighan yétim bala, sarang, qerzge chöküp ketken adem, qimarwaz, israpxor, késelchan adem qatarliqlarni ularning ilkidiki pul – mélini teserrup qilishtin cheklesh dégenlik bolup, yuqiriqilarning teserrup ishlirini ularning ishlirigha mesul bolghan tughqanliri qilidu. Allah taala bu heqte mundaq körsetken:

[وَلاَ تُؤْتُواْ السُّفَهَاء أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُواْ لَهُمْ قَوْلاً مَّعْرُوفًا (5) وَابْتَلُواْ الْيَتَامَى حَتَّىَ إِذَا بَلَغُواْ النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُم مِّنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُواْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلاَ تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُواْ وَمَن كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُواْ عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللّهِ حَسِيبًا (6)]

allah térikchilikinglarning asasi qilghan malliringlarni exmeqlerge tutquzup qoymanglar, ularni yémek ichmek, kiyim kéchekler bilen teminlenglar. Ulargha chirayliq söz qilinglar. Yétimlerni balaghetke yetken'ge qeder sinap turunglar, ularda mallirini bashquralaydighan haletni bayqisanglar, ulargha mal - mülkini tapshurup béringlar; ularning chong bolup qélishidin qorqup mal - mülkini buzup chéchip yewalmanglar. Yétimge wesi bolghanlardin kimki bay iken, wesi bolghanliq heqqi üchün yétimning mal mülkini yéyishtin özini saqlisun, silerdin kimki yoqsul iken, u öz emgikining heqqi üchün muwapiq rewishte yésun, ular yeni balaghetke yetken yétimlerning mal - mülkini tapshurup béridighan chaghda bashqilarni guwah qilip qoyunglar allah hésab élishqa yéterliktur.[nisa 5-6]

salahiyetsizlerni teserruptin chekleshning sewebi

islam dini heq – hoquqlarni zaye bolup kétishtin saqlashqa intayin zor ehmiyet bergenliktin, qaysibir seweb bilen özining mal- mülkini teserrup qilish salahiyitini yoqatqan ademni asrighanliqtin, uning élish yaki sétish jehettiki teserrup ishlirini uninggha mesul bolghan tughqanlirigha tapshuridu. Yétim bala balaghetke yétip, özining hayatini qamdiyalaydighan, turmushini sürgüzeleydighan haletke kelgichilik uning élish yaki sétish ishliridiki teserrupatini uninggha képil bolghan tughqini qilidu. Sarang ongshalghan'gha qeder öz mülkide teserrup qilishtin cheklinidu. Qimarwazlar, aq chékidighanlar, qerzge pétip ketkenler, késelliktin birer ish bijirelmeydighanlarmu özlirining pul – mélini teserrup qilishtin meni qilinidu. Ularning teserrup ishlirini ularning igiliri qilidu. Bu ularning mal – mülkini zaye bolup kétishtin saqlash üchündur.

Teserrupi cheklen'genlerning ishliri

teserrupi cheklen'genlerning qilghan teserrupliri ikki türlük bolup, öz aldigha élip barghan nikah we talaqqa oxshash ishliri bikar qilinmaydu, yeni qilghini hésap qilinidu we yürgüzülidu. Emma pul mélidin bashqilargha qerzge bérish, yoqsullargha yardem qilish, yaxshiliq orunlirigha atiwétish qatarliq teserrupatliri eger uning menpeetige ziyanliq bolghan sharaitta, bikar qilinidu.

Muzarebet (ish bilen desmayining hemkarlishishi) dégen néme?

Muzarebet pul igisi bilen küch igisining chiqqan paydini özara melum pirsent boyiche ülishish meqsitide pul igisi chiqarghan pulni küch igisi chiqarghan küch

bilen aylandurushqa kélishishidin ibaret.

Muzarebet kélishimige yol qoyushning sewebi

allah taala bendilerni her xil iqtidarda yaratqan, ularning bezisi eqilliq we tedbirlik bolsa bezisi döt we tedbirsiz, bezisi küchlük bolsa bezisi ajiz, bezisi bay bolsa bezisi namrat, bezisi tijaret qilalaydighan bolsa bezisi qilalmaydighan, beziside pul bolghini bilen uni qandaq awutushni bilmeydu, yene beziler pul bolsa awutushni bilgini bilen ularda pul bolmaydu, biz adette kündilik turmushimizda buni köp uchritip turimiz, bezi kishilerde pul bolsimu küch yoq, yaki waqit yoq, yaki eqil yoq, yaki ten salametlik yoq, yaki tejribe yoq bolghanliqtin qolidiki pulni paydiliq bir tijarette aylanduralmay qalidu, yene bir qisim kishilerde küch bar, waqitmu bar, eqilmu bar, ten salametlikmu bar, tejribimu bar, bazar ehwali we tijarettin xewirimu bar, tijaret qilsa payda élishqa közi yétidighan bolidu, biraq bularda yéterlik pul, sermaye yoq. Islam sheriiti jemiyet ezalirining özara hemkarliship paydiliq ishlarni qilishini teshebbus qilidu, ziyanliq ishlarni qilishini chekleydu, muzarebet shirkiti arqiliq pulni aylandurush jemiyette ishsizliqni azaytidu, muhtaj kishige sermaye teyyarlap uni heriketlendüridu, pulni yoqitiwetmey awutidu, iqtisad herikitini janlanduridu.

Bezi kishiler mundaq déyishi mumkin: "allah taala talant we iqtidarni hékmet bilen melum miqdarda tarqatqan, köpinche ehwalda kishide iqtidar we tejribe bolghini bilen, qolida köp pul bolmaydu yaki peqetla puli yoq bolidu. Buning eksiche, yene bir kishide köp pul bolghini bilen tejribisi az yaki peqetla tejribisiz bolidu. Undaqta pul igisi tejribe igisige pulini berse, pulni ishlitip payda tapsa, pul igisi tejribe we küch igisidin, tejribe we küch igisi pul igisidin paydilansa bolmamdu? Bolupmu bezi chong ishlar köp kishilerning pul we küch bilen hesse qoshishigha qarap qalidu. Bezi kishiler artuq köp puli bolghan bilen uni ishlitishke iqtidari yaki waqti bolmaydu. Undaqta bu pullar tejribe igilirining bashqurushidiki chong ishlarda ishlitilse bolmamdu?

Jawab: islam sheriiti pul igisi bilen tejribe we küch igisining hemkarlishishini tosmighan. Lékin islam sheriiti bu hemkarliqni adil we mustehkem ul üstige qürghan. Eger pul igisi ish igisi bilen shériklikke razi bolghan bolsa, bu shérikchilikning barliq netijilirige mesul bolushni öz üstige élishi kérek. Shunga islam sheriiti feqihler muzarabe yaki qiraz dep atighan bundaq kélishimlerde payda alghanda paydigha her ikki terepning shérik bolishini, ziyan tartqandimu ziyan'gha her ikki terepning shérik bolishini shert qilidu. Herbir terepning alidighan payda - ziyini ikki terepning kélishishige qarap bolidu. Mesilen: ular bir terepke %50 yaki %30 yaki %25 yaki uningdin az yaki uningdin köp belgilep, qalghinini yene bir terepke belgilise bolidu. Démek: pul igisi bilen ish igisi otturisidiki hemkarliq ikki tengtush shérikning hemkarliqidin ibaret bolidu. Ularning herbirige payda - ziyandin az bolsun yaki köp bolsun melum pirsent belgilen'gen bolidu. Eger payda tépilsa, paydini belgilen'gen shert boyiche bölishidu. Nawada ziyan tartip qalsa, tartqan ziyan burun tapqan paydidin chiqirilidu. Nawada tartqan ziyan chiqqan paydini yep kétip paydidin éship chüshse, yaki téxi héch payda almighan bolsa, éship chüshken miqdarda ziyan desmayige bolidu. Bu ejeblinerlik ish emes, chünki pul igisi pulidin bir qismini ziyan tartqan boldi. Uning shériki bolghan küch igisimu aqturghan terini we serp qilghan küchini ziyan tartqan boldi.

Pulni bésip yétip ishqa sélip awutmighan teqdirde bu pul zakat bérish arqiliq

qorap kétidu, pulni ishqa salmay bésip yatidighanlar pulning bundaq qorap kétishige chidap turalmaydude zakat bérishtin bash tartidu, buning bilen ular intayin xeterlik ehwalgha qalidu, chünki bular pulni bésip yétiwélish arqiliq chong ikki jinayet sadir qilghan bolidu, birinchisi pulning zakitini bermigenlik, ikkinchisi pulni ishqa salmay rolini jari qildurmighanliq. Yene bir tereptin pul zakat bérish arqiliq qorap tügep ketmesliki üchün islam dinimiz pulni awutup turushni teshebbus qilghan, peyghember eleyhissalam mundaq dégen: "kim yitim yésirning mal- mülkidin xewer alidighan bolsa, uningda tijaret qilsun, zakat uni qoritiwetmesliki üchün tashlap qoymisun"

bundaq kélishimde islamning tüzümi ene shundaq. Emma, hessilep köp payda bolsimu yaki qattiq éghir ziyan bolsimu ashmaydighan yaki kémimeydighan toluq kapaletlik payda belgilesh bolsa, éniq adilliqqa xilapliq qilghanliq, küch igisige qarshi pul igisige yan basqanliq, hayatning élip - béridighan qanuniyiti bilen kajlashqanliq, hemde héchqandaq ish qilmay we héchqandaq xeterge yoluqmay keskin paydini közleshke qiziqturushning del özidur. Mana bu meynet jazanining rohidur.

Muzarebet muamiliside shériklerni tallash prinsipi

muzarebet kélishimige qedem qoyghanda ishenchlik, muamilisi durus, rastchil, allahtin qorqidighan heqiqiy musulman kishilerni tallash itayin zörür, chünki muzarebet kélishimi pütünley amanet üstige qurulghan bir shérikchilik. Xiyanet qilmaydighan, yalghan éytmaydighan heqiqiy musulman ademgila ishinip pulni tutquzghili bolidu. Chünki, küch igisi eger yaxshi tallanmastin, pul allahtin qorqmaydighan birining qoligha chüshüp qalghanda, u ” payda chiqmidi “ yaki ” ziyan chiqti “ dégen'ge oxshash bahaniliri bilen pul igisini aldap kételeydu. Shunga ishenchsiz yaki rastchilliqida shubhe bar kishilerge pul tutquzmasliq lazim.

Muzarebet muamiliside chiqqan ziyanning bir terep qilinishi

muzarebet kélishimide her ikkila terep paydigha érishishni meqset qilidu, payda chiqsa ikki terep pütüshken boyiche melum ülüsh yaki pirsent boyiche teqsim qilip alidu, eger desmayidin ziyan chiqsa chiqqan ziyan burun tapqan paydidin chiqirilidu. Nawada tartqan ziyan chiqqan paydini yep kétip paydidin éship chüshse yaki téxi héch payda almighan bolsa, éship chüshken ziyan desmayige bolidu, yeni pul igisige bolidu. Buningda pul igisi pulidin bir qismini, küch igisi bolghan shérikmu aqturghan terini we serp qilghan waqtini ziyan tartqan bolidu.

Qaysi ehwalda chiqqan ziyanni küch igisila töleydu?

Küch igisi pewquladde biperwaliq qilip ziyan chiqishqa sewebchi bolghanda, yaki malni obdan saqlimay oghrigha aldurup qoyghan yaki pul igisining ruxsitini almastin bashqa birige aylandurush üchün bergenliki yüzisidin desmayidin ziyan chiqqan teqdirde, chiqqan ziyanni peqet küch igisi özila tartidu, buningda pütünley amanet rastchilliq hökmi ijra qilinidu.

Muzarebette melum miqdarda pul élishni shert qilish toghrimu?

Pul igisi bilen küch igisidin ibaret ikki shérikning qaysibirige melum miqdarda pul élish belgilense mesilen: pul igisi ming yüen alidu, yaki küch igisi besh yüz yüen alidu dep kélishim tüzüshse, bundaq muzarebet kélishimi toghra bolmaydu. Chunki bu namelum payda üstidiki ittipaqtur. Nawada payda chiqmisa yaki payda ming yüwendin az chiqsa, küch igisi yénidin tölep bérishke toghra kélidu. Bu adaletsizliktur. Shundaqla pul igisi payda chiqsun yaki chiqmisun küch igisidin

melum miqdarda pul élishni mesilen: ming yüen élishni shert qilsa bu muamile halalliq dairisidin chiqip kétidu. Chünki nawada payda chiqmisa yaki chiqqan payda ming yüwen'ge yetmise, kélishim boyiche küch igisi öz yénidin ming yüenni tölep bérishke mejbur bolup qalidu. Bu toghra emes.

Muzarebette payda nisbitining belgilinishi

muzarebet kélishimide ikki terep alidighan payda nisbiti qarisigha belgilenmeydu, belki küch chiqarghuchining bazarda ishlep alalaydighan muqim ish heqqige barawer kélidighan miqdargha yéqin halda mölcher qilinp belgilinidu, buninggha melum miqdarda tewekkulchilik qilish bedili qétilidu, chünki uning alidighan paydisi xeterge tewekkulchilik qilidighan éhtimalliq payda, uning muzarebet kélishimidin ziyan tartishi yaki peqet payda alalmasliq éhtimalimu bardur, démek uning ish heqqi muqim belgilen'gen kapaletlik ish heqqi emes, tüzülgen muzarebet kélishimimu adette hem nezeriye hem emeliy jehettin éytqanda küch igisi özi qobul qilidighan melum derijide éhtimalliqi bolghan muwapiq paydini közligendila andin pütidu, elwette bu payda uning bazarda alidighan muqim ish heqqidin xeterge tewekkul qilghan'gha layiq derijide artuq bolishi kére k. Bolmisa u elwette bazarda ishlep xetiri yoq muqim paydini élishni tallighan bolatti.

Muzarebet shérikchilikining shertliri

muzarebet shérikchilikining toghra bolishining shertliri töwendikiler:

1. Tijaret qilishqa tapshurilidighan pul neq we teyyar pul bolishi kérek. Neq pul bolmay mal yaki bashqa tawardek nersiler bolsa yaki qerz bolsa toghra bolmaydu. Mesilen: "bu ming métir rextni sizge muzarebet tijaritige bérey, buningda tijaret qiling paydisini teng ülisheyli " dése muzarebet toghra bolmaydu.

2 - muzarebet shérikchiliki üchün bergen pul miqdari éniq melum bolishi shert.

3 - payda pul igisi bilen küch igisi otturisida pirsent yaki ülüsh boyiche teqsim qilinishi shert. Mesilen: pul igisi 40 pirsent, küch igisi 60 pirsent yaki pul igisi 75 pirsent, küch igisi 25 pirsent, yaki pul igisi töttin bir qismini, küch igisi töttin üch qismini dégen'ge oxshash.

4 - pul igisi muzarebet shérikchilikidiki tijaret qilidighan pulni küch chiqiridighan kishige tapshurishi kérek. Chünki tapshurmighan teqdirde uningda tijaret qilalmay qalidu. Yene pul igisi küch igisi qilidighan tijaretke teng arilishishni shert qilghan bolsimu köpchilik alimlarning neziride muzarebet kélishimi toghra bolmaydu, chünki bu, pulni toluq tapshurmasliqtin dérek béridu. Bundaq ehwalda küch igisi toluq erkinliki bilen heriket qilalmay qalidu.

5- kéyinche jédelge seweb bolmasliqi üchün her ikki terep alidighan payda miqdarini éniq belgilishi kérek. Ülishidighan payda miqdarini éniq belgilimeyla: ” paydisigha ikkeylen shérikmiz“ dep pütüshken bolsimu, bu muzarebet shérikchiliki kélishimi toghra bolawéridu, ikki terep paydini teng ulishidu, chünki shériklik barawerlikni teqezza qilidu.

Pul igisining bezi shertlerni belgilesh heqqi

pul igisi pulni melum bir tijarette yaki melum birer sheher yaki birer dölette ishlitishni shert qilsa, pulni ishletküchi shérikning bu shertni qobul qilish yaki ret qilish ixtiyari bar. Ege qobul qilghan bolsa bu shertlerge emel qilishi shert. Eger pulning igisi pulni qandaq tijarette yaki qaysi jayda ishlitishni shert qilmastin ishletküchige mutleq teserrup erkinlikini bergen bolsa, ishletküchi pulni xalighan

ishqa we xalighan jayda ishlitishte hördur.

Pul igisi qoyalmaydighan shertler

pul igisi töwendiki ikki shertni qoyalmaydu:

1 - pul igisining muzarebette ziyan chiqsa uninggha özi ige bolmasliqini shert qilsa kélishim buzulidu. Chünki bundaq shert qoyulghan muzarebet toghra bolmaydu.

2 - pul igisi küch igisi bolghan shérik bilen öziningmu birge ishlishini shert qilishi qobul qilinmaydu. Chünki undaq qilghanda muzarebet öz menisidin chiqip ketken bolidu.

Pulni ishletküchi shérik uni yene bir ishletküchige bérelemdu?

Pulning igisi qoshulmastin ishletküchi pulni bashqa bir ishletküchige bérelmeydu. Eger pulning igisi bolghan shérik uni ishletküchi shérikke ” pulni qandaq teserrup qilish séning ilkingde bolidu “ dégen bolsa, bu waqitta uning ruxsitini almastin bashqa birige béreleydu.

Muzarebet kélishimining buzulishi

muzarebet kélishimi ikki shériktin qaysibirining shériklikni axirlashturush teklibini qoyushi yaki ikkisidin birining ölümi bilen buzulidu. Pul igisi bolghan shérik ölgen bolsimu, uning warisliri shériklikni dawamlashturushni xalisa yene dawam qilidu.

Desmaye igilirining shériklishishi

musulman kishi pul - mélini xalighan bir ishqa sélip payda alsa bolghinidekla, pulini bashqa bir tejribe igisige bérip pul ishlitish kélishimi boyiche payda alsimu bolidu. Tijaret, sanaet yaki herqandaq ish - oqetlerde bashqa pul igiliri bilen shé rikliship payda alsimu bolidu. Chünki bezi ishlar köpning eqlige, köpning küchige we köpning desmayisige qarashliq bolup qalidu. Bundaq ishlarni qilishqa bir kishi yalghuz kélidu. Allah taala quran kerimde mundaq deydu:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى

yaxshi ishqa we teqwadarliqqa yardemlishinglar [maide 2- ayet]

shexs we jemiyetke yaxshiliq élip kélidighan yaki uningdin yamanliqni tosidighan herqandaq ish eger yaxshi niyet bilen qilinsa, yaxshi ish we teqwadarliqqa kiridu.

Démek: islam bundaq shériklship qilghan ishlargha ruxset qilipla qalmastin, belki u ish allah halal qilghan daire ichide bolup jazane, aldamchiliq, zulum, tamaxorluq we herxil xiyanet qatarliq yaman ishlardin yiraqla bolidiken, islam bu ishni qollap quwwetlep, uninggha dunyada allahning berikiti, axirette sawabi ata qilinidighanliqigha wede béridu.

On ikkinchi bap. Sughurta we bankigha munasiwetlik mesililerning bayani

sughurta

1- sughurtigha bolghan éhtiyaj

insanlar (kündilik turmushlirida) türlük qiyinchiliq we xilmu xil xewp xeterge duch kélip turidu. Alayluq, déngizda paraxutlarning gherq bolup kétish qorqunchisida, sodiger jénidin éziz köridighan pul mallirini serp qilidu we iqtisadi menpeettin waz kichidu, gerche bu insanlar we her qaysi döletlerge zor derijide menpeet yetküzsimu.

Heqiqeten xewp xeterning yüz bérishi, iqtisadi we ijtimai balayi apetlerni keltürüp chiqiridu. Mesilen: birer zawutning köyüp kétishi we birer ishchining ölüp kétishi bilen bir tereptin shexsler kirzisqa düch kelse, yene bir tereptin pütkül jemiyet kirizisqa duch kelginige oxshash. Xewp xeter ikki türlük bolidu. Birinchisini hadise yüz bergendin kéyin ornini tolduruwélish mumkin. Qatnash hadiside weyran bolup ketken mashinining ornigha yéngisini bergen'ge oxshash. Ikkinchisi ornini tolduruwélish mumkin emes. Mesilen: birer ishchining xizmet jeryanida zawutta ölüp ketkinige oxshash. Lékin ölüp ketküchining ailisige aymu ay maash bérish arqiliq qiyinchiliqni yenggillitish mumkin.

2- sughurtining wujutqa kélishi

insanlar pikir tepekkur qilish we izdinish arqiliq weqe yüz bergendin kéyin, xewp xeterdin qutulushning birdinbir yoli sughurta ikenlikini bayqap shu yolda mangdi.

Sughurta gherbche atalghu bolup, bizning tilimizda, muessise, qurulush dégen menani ipadileydu. Tünji qétimliq wujutqa kelgen sughurta déngiz sughurtisi bolup, 1182 – yili italiyening lombaridiye dégen rayunida peyda bolghan, kéyin tijaret wastisi arqiliq en'giliye we yawrupa döletlirige kéngiyishke bashlighan. Déngiz sughurtisining qanunluq we meshhur bolghini, 1435 - yil peyda bolghan "barsluna ishliri " sughurtisidur. Kishilik turmushta tünchi qétim peyda bolghini, 1583 - yili en'giliye sughurtisidur. Quruqluq sughurtigha kelsek, uning wujutqa kélishi 20 - esirde körülüshke bashlidi. Firansiyelik tarixshunas 1930 - yili 7 -ayning 13 - küni sughurtining qanun tüzümlirini ornatti. Bizning bilishimoche tünchi qétim sughurta heqqide toxtalghan islam alimi henepi fiqhshunas alim ”ibni abidin“ dur. U sughurta tüzümini inkar qilip, uning haramliqini ispatlap chiqqan we uni ”sewkere (sughurta)“ dep atighan.

3-sughurta pelsepisi

shübhisizki, sughurta pelsepisi ziyan zexmetni yoq qilish yaki azaytish meqsitide pütün insanlarning ishtirak qilish asasigha qurulghandur. Bu ziyan zexmet bir ademning zimmisigila yüklep qoyulsa, ya höddisidin chiqalaydu yaki chiqalmaydu. Biraq insanlargha ziyan zexmetni kötürüwétish üchün perqliq muamile qilin'ghanda, ziyan zexmetni yoqitishqa qatnashqanlardin héchkimge zulum qilinmaydu. Biraq uzun muddet dawamliship kelgen sughurta asta asta hemkarliq dairsidin halqip payda menpeetnila qoghlishidighan saxta modigha aylinip qaldi. Halbuki uning birdinbir meqsiti insanlargha xizmet qilish we ulargha yüzlen'gen xewp xeterni yoq qilish idi.

Islamda xewp xeterning teltüküs yoq qilinishi

(kishilerning neziride) sughurta démek, xewp xeterni üzül késil yoq qilish démektur. Emma bizningche bolghanda, samawi dinlar, xususen islam dini sughurta tüzümige qarighanda nechche hesse aldinqi orunda turidu. Mesilen:

1) qerzdarlar tüzülmisi. Janabi allah tewbe süriside mundaq deydu:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاء وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللّهِ وَاللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (60)

" zakat peqet péqirlargha, miskinlerge, we zakat xadimlirigha, dillirini islamgha mayil qilish közde tutulghanlargha, qullarni azat qilishqa, qerzdarlargha, allahning yoligha, ibni sebillerge bérilidu. Bu allahning belgilimisidur. Allah (bendilirining menpeetini) ubdan bilgüchidur." (tewbe sürisi 60 - ayet).

Qerzdarlar démek, qutulalmaydighan bala qazagha duchar bolghanlar, démektur. Pütün mal mülkini öz ichige alghan soda sarayliri köyüp kétip yéngidin tijaret qilishqa madari qalmighan yaki turalghu yerliri weyran bolup, héch panahlinidighan jay tapalmighan ademler allah otturigha qoyghan qerzdarlardur. Ene shundaq balayi apetke uchrighan ademlerni baylar döletning yaki xeyriyet uyushmilirning zakat méli arqiliq qutquziwalidu. Buning bilen baylar qerzdarlarning bixeterlikige kapaletlik qilidu.

2) aqilanilar tüzülmisi. Peyghember eleyhisslam mekkidin medinige hijret qilghan chaghda, musulmanlar jemiyetni medinide bir birige kapaletlik qilish asasida teshkillep chiqqan idi. Bu yerde qeyt qilin'ghan aqilaniladin, qebilisi, uyushmisi yaki siyasiy partiyning ichidin utuq qazan'ghanlar közde tutilidu. Bir adem yene bir ademni ixtiyarsiz öltürüwetse u ademge tölem tölesh wajibtur. Chünki tölemni qatilning aqilaniliri ölgüchining toghqanlirigha tölep ulargha teqsim qilip béridu. Egerde qatil bu tölemni yalghuz töleshke toghra kelse höddisidin chiqalmaydu.

4- sughurtining türliri

sughurtini ikki türge ayrish mumkin. Birinchisi: payda élish sughurtisi. Ikkinchisi: kapaletlik qilish sughurtisi.

1) payda élish sughurtisi

payda élish sughurtisi bedelsiz toxtam bolup, uning bilen qurulghan shirketlerning nishani jemiyet yaki insaniyetke xizmet qilish bolmastin, belki özila payda élishtur. Shunga uninggha biz bu isimni muwapiq kördu q. Payda élish sughurtisi - hadise yüz bergen chaghda, amanliq telep qilghuchi alidighan ”sughurta puli“ dep atilidighan mebleghni tapshurush üchün shirket bilen toxtam tüzüp, amanliq telep qilghuchi bilen sughurta shirkiti ottursidiki kélishim dep chüshendürüsh mumkin, sughurta shirkiti hadisige yuluqqan chaghda bérish üchün shirketke eza bolghuchilardin sughurta puli alidu. Mesilen: bir karxanining xujayini sughurta toxtamnamisige 10000 yüen sughurta puli tapshurimen dep imza qoysa, shirket uning karxanisi köyüp ketse, uninggha300000 yüen töleydu.

Payda élish sughurtisining islamdiki hökmi

birinchi: sughurta pulini öz ichige alghanliqtin payda élish sughurtissi hamaqetlik toxtamidur. Mesilen: ömür sughurtisida sughurtigha eza bolghuchi bir, ikki yaki üch (qétim)sughurta puli töleydu. Andin kéyin ölidu. Abtomobil sughurtisi (mashina sughurtisi) da eza bolghuchi bir qétim sughurta puli tapshurghandin kéyin hadise yüz berse, sughurtidin kapalet puli alidu. Hadise yüzbermise üch hetta on qétim sughurta puli tüleydu. Halbuki kapalet puli öz péti qélip qalidu.1000, 3000 hetta , aptomobillar hadisige uchrisa rémunt qildurush üchün mashina sétiwalghudek 50000 yüen kapalet puli bérilidu. Bu tölimu hamaqetlik bilen tüzülgen toxtamdur. Bedelsiz toxtamlarning hemmisi qubul qilinmaydighan toxtamlardur.

Ikkinchi: bu iqtisadi muamililirini qimarning bir sheklige oxshitip qoyidu-de, netijide toxtam tüzgüchi terep sughurta shirkiti héchbir xataliq ötküzmestin jerimane töleshke, yene bir terepni heqisz olja élishqa mejbur qilidu. Bundin bashqa eza bolghuchi bir qétim sughurta puli tapshurghandin kéyin hadise yüz berse eza bolghuchi kapaletlik (sughurta) pulini toluq alidu.

Üchinchi: bu iqtisadi muamililerni yene artuq we berawer jazanige oxshitip

qoyidu. Chünki shirket eza bolghuchigha eza bolghuchi tapshurghan sughurta pulidin köprek kapaletlik puli berse artuqi jazanige aylnip qalidu. Shirketning eza bolghuchigha bir mezgildin kéyin sughurta puli bérishi jazane hésablinidu. Nawada shirket eza bolghuchigha eza bolghuchi tapshurghan'gha oxshashla kapalet puli berse, tengpung jazane bolidu, jazane ölimalarning birdek qarishi boyiche qetiy haramdur. Eger shirket hadise yüz bermigenliki üchün eza bolghuchigha héch nerse (kapalet puli) bermise, eza bolghuchining pul mélini naheq yewalghan bolidu. Chünki shirket islah qilmaydighan nersining bedilige sughurta puli alghan bolup qalidu.

Tötinchi: menpeet qanuniyitige asasen payda élish sughurta toxtimini mubah, dep qarash jaiz emes. Chünki menpeet üch türlük bolidu.1-delili bar qanunluq menpeet. 2- sheri qanun sukut qilghan menpeet. 3- sheri qanunda bikar qilin'ghan menpeet . Payda élish sughurta toxtamliri üchinchi türkümdiki menpeetke kiridu, chünki u hamaqetlik (aldamchiliq), qimar we jazanilerni öz ichige alghan.

Beshinchi: zörüriyet yüzisidin qurulghan, kishilerning éhtiyaji bar, dep qarap payda élish sughurta toxtamni mubah déyish qetiy jaiz emes. Chünki her qandaq bir éhtiyaj halal sughurta shirketlirining qurulushi bilenla qamdilidu. Halbuki bu kapaletlik qilish (baghlinishliq) sughurtisidur.

2) kapaletlik qilish (baghlinishliq) sughurtisi

kapaletlik qilish sughurtisini hadisige uchrighan birer ademning (maddi we meniwi jehettin) kapaletke ige qilsh bilen birge xewp xeterdin qutuldurush üchün bir türküm insanlarning bir yerge toplinishi dep chüshendürüsh mumkin. Kapaletlik qilish sughurtisi ikki türkümge bölinidu.

1 - ijtimai sughurta.

Buni dölet öz halal méhnitige taynip tirikchilik qilidighan ishchilarning menpeeti üchün qorup chiqidu. Wehalenki bu ishsizliq, imkansizliq we qériliqqa qarshi ishchilarning bixeterlikini meqset qilidu. Ayliq maashliridin her ayda melum miqdarda her birishchi ijtimai sughurta sanduqigha iane qilip, iqtisadiy kirimning toplinishqa yardem qélidu. Xojaynilarmu ijtimai sughurta shirkitidiki shirik ishchining maashidin melum miqdarda (sughurta puli) tapshuridu, döletmu shundaq. Ijtimai sughurta shirkiti, döletning bir muessisisi hésablinidu. Tilgha élishqa erziydighini shuki, ijtimai sughurtining ghayisi nepsaniyetchiliktin pütünley yiraq, insanlar ara hemkarliq asasigha qurulghan ijtimai xizmetlerge intayin yéqindur. Ishchilarning, xojayinlarning tapshurghanlirining hemmisi sughurtigha qilin'ghan iane bolup, bu iane arqiliq sughurtigha eza bolghan ishchilar bixeterlikige kapaletlik qilish shert qilin'ghandur.

2- hemkarliq sughurtisi:

birinchi: hemkarliq sughurtisi démek, eza bolghanlardin apetke uchrighanlarni qutulduruwélish meqsitide bir türküm insanlarning bir yerge toplinishi démektur.

Ikkinchi: bu ghayige yétish üchün nurghunlighan hemkarliq jemiyetliri quruldi. Bu jemiyetlerning xizmet obéykti, eza jemiyetining shu jemiyetke qatnashquchilardin toplan'ghan iane, tijaret qatarliq önümlük yerlerge ishlitip, toplan'ghan mallarning bir qismi bilen apetke uchrighanlarni qutulduruwélish, sélin'ghan mebleghdin payda élin'ghan bolsimu, apetke üchrighuchini qutuldurwélish mumkin bolmaydighan ehwal astida, jemiyet qatnashquchilardin

köplep meblegh sélishqa ündesh hoquqigha ige. Nawada bu yerde payda bolsa, bu payda qatnashquchining heqqidur.

Kapaletlik qilish sughurtisning sheri hökmi

fuqehalarning héch béri ne hemkarliq sughurtisini, ne ijtimai sughurtini haram dep qarimastin, belki bir qanche qurultay we yighinlardin kéyin, ”bu yaxshi ish we teqwadarliqqa yardemlishish“ dep birdek yekün chiqirishti. Hessidarlarning bilimsizliki, ulargha menpeet yetküzüshke hergiz tosalghu bolalmaydu. Chünki ular iane qilghuchilardur.

Xulase: musulmanlarning hemkarliq sughurta shirketlirini köplep tesis qilishi, yardem bérishni qollap quwwetlishi, mertlerni seperwer qilishi we pütün insanlarni uninggha eza bolushqa righbetlendürüshi lazim. Chünki u islamning hemkarliq mepkursigha wekillik qilidu. (islam) qanun jehettin haram qilin'ghan payda élish sughurta shirketliridin özini bihajet hésablaydu.

Sughurta shirketliri toghirisidiki bezi hökümler sughurta shirketlirige qoshulushqa bolamdu?

Quran kerim chüshken, muhemmed eleyhissalam yashighan zamanlarda, sahabilarning dewride, hetta meshhur mezheb péshiwaliri sheriet ehkamlirini türlerge ayrip, mesililerning hökümlirini chüshendürgen dewrlerde, sughurta deydighan muamile otturigha chiqmighan idi. Shunga qedimqi islamiy kitablarda hazirqi zamanda otturigha chiqqan sughurtigha ait hökümlerni uchratqili bolmaydu. Hazir dunyada hayat sughurtisi, hadise – apetler sughurtisi, salametlik sughurtisi, mashina sughurtisi, dégen'ge oxshash köpligen sughurtilar mewjud. Islam ölimaliri bu yéngi mesilige jawab bérish we halal yaki haramliq hökümini otturigha qoyush üchün jiddiy izdinishke bashlidi. Ular sughurtini ” tijariy sughurta “ we ” islamiy hemkarliq sughurtisi“ dep ikkige ayridi. Islamiy sughurtidin bashqa sughurtilarning hemmisini bu sughurta shirketlirining pul tépish üchün qurulghanliqi étibari bilen ” tijar iy sughurta “ dep atidi. Shuning bilen mutleq köp sandiki islam ölimaliri hazir dunyaning herqaysiy jaylirida dewr süriwatqan pütün sughurta türlirining ichidin islamiy hemkarliq sughurtisidin bashqisining haram ikenlikini we bu xildiki sughurtilargha qatnishishningmu haram ikenlikini quran kerim we sehih hedislerning rohigha asaslan'ghan halda, keskin otturigha qoydi. Bu xuddi quran kerim bilen hedislarda ochuq hökümi bolmighan tamaka bilen aq zherni palakiti we ziyini seweblik haram dep békitken'ge oxshash ijtihadiy hökümdur.

Yéngi peyda bolghan muamililer ichide (sughurta shirketliri) dep atalghan muamile bar bolup, bu muamile: hayat sughurtisi we hadise - apetler sughurtisi qatarliq birqanche türge bölinidu. Undaq bolsa bu shirketlerning hökmi néme? Islam buninggha qandaq qaraydu?

Bu suallargha jawab bérishtin burun sughurta shirketlirining tebiitige, hemde sughurtigha qatnashqan kishi bilen sughurta shirkitining munasiwétining qandaq ikenlikige qarap baqayli. Yaki bashqiche qilip éytqanda, mundaq sual qoyup baqayli: sughurta shirkitide sughurtigha qatnashqan kishi sughurta shirkitige qatnashqan bolamdu? Nawada shundaq bolidighan bolsa, islam körsetmiliri boyiche sughurtigha qatnashqan herbir kishi payda - ziyan tüzümige boy sunushi kérek.

Hadise - apetlerge qarshi sughurtida sughurtigha qatnashquchi, bir yilda melum miqdarda pul töleydu. Eger sughurta qilghan dukan, zawut - karxana,

mashina qatarliqlar hadise - apetke uchrimay salamet qalsa, sughurta shirkiti tölen'gen pulning hemmige ige bolghan bolidu - de, uningdin héchnerse qayturulmaydu. Nawada uninggha bir hadise yaki apet yüz berse, kélishken miqdarda tölep béridu. Bu muamile tijaret we özara shériklishish tebiitidin intayin yiraqtur.

Hayat sughurtisigha kelsek, eger 2000 doller miqdaridiki bir hayat sughurtisi bar dep qarisaq, buninggha qatnashmaqchi bolghan bir kishi birinchi qétimliq sughurtigha qatnishish pulini tölep bolghandin kéyin ölüp kétip qalsa, u kishi 2000 dollerni toluq élishqa heqliq bolghan bolidu. Nawada u tijaret shériki bolghan bolsa, öz puli bilen pulining paydisidin bashqa nersige heqliq bolmighan bolatti.

Buning üstige u kishi sughurta shirkitige bir muddet pul tölep bolghandin kéyin bedel töliyelmey qalsa yaki sughurtidin chékinishni xalisa, burun tölep bolghan bedellirining hemmini yaki köp bir qismini ziyan tartqan bolidu. Démek: bundaq kélishim az dégende buzuq shertni öz ichige alghan kélishimdin ibaret bolidu.

"sughurta shirkiti bilen sughurtigha qatnashquchi özara razi boldi, ular özlirining menpeetlirini özliri bilishidu" dégendek sözlerning peqet qimmiti yoq. Chünki jazanide, ösüm yégüchi bilen ösüm töligüchi her ikkeylen razilishidu, qimar oynighuchilarmu razilashqan halette oynaydu, lékin ularning muamililiri yalghuz bir terepningla paydisi, yaki zulum yaki bashqilarning heqqini orunsiz yewélish qatarliqlarni meqset qilghachqa, ularning raziliqi inawetsiz bolidu. Démek: herqandaq muamilide asas – adalettur. Bashqilargha ziyan yetküzüsh haramdur.

Sughurta shirketliri hemkarlishish qurulmilirimu?

Eger sughurta shirkiti bilen sughurtigha qatnashquchi otturisidiki munasiwet héchqaysi jehettin shérik bilen shériki otturisidiki munasiwetke oxshimisa, ularning otturisidiki munasiwet néme munasiwiti bolmaqchi? Bu hemkarlishish munasiwitimu ya? Undaq bolmisa bu orunlar bir gorup iane qilghuchilar özara bir - birige yardem qilish meqsitide melum miqdarda qatidighan hessige tayinidighan hemkarlishish qurulmilirimu?

Lékin herqandaq bir jamaet öz ezalirining béshigha kelgen apetlerni bir terep qilishta saghlam hemkarlishishi üchün, bu meqsette toplinidighan pul - mallargha birqanche shert qoyulidu:

1- herbir kishi qérindashliq heqqini ada qilish üchün öz pulidin bir kishilik hessini iane sheklide bérishi, müshundaq toplan'ghan pullardin muhtajlargha yardem qilinishi kérek.

2- eger toplan'ghan bu mebleghni ishqa sélip köpeytmekchi bolghanda, islam yol qoyghan halal yollar arqiliqla ishqa sélinishi kérek.

3- hadisige uchrap qalsa melum miqdarda bir meylegh qayturiwélish sherti bilen birnerse iane qilishqa bolmaydu. Lékin jamaetning ehwaligha qarap uninggha jamaet pulidin ziyanning hemmini yaki bir qismining ornini toluqlaydighan bir miqdardiki meblegh bérilidu.

4- iane dégen bedelsiz bérilgen nerse yaki yardemdur. Uningdin yéniwélish haramdur. Iane qilinsa bu heqtiki sheriet hökmi riaye qilinishi kérek.

Bezi islam elliride hemkarlishish jemiyetliri mushu shertlerge uyghun paaliyet élip baridu. Bundaq jemiyetlerde herkishi iane teriqide ayliq bedel töleydu.

Emma u, töligen bedellirini qayturiwalalmaydu yaki uningdin yéniwalalmaydu, yaki bedel töligende apetke uchrighanda melum miqdarda meblegh qayturup élishni shert qilmaydu.

Sughurta shirketlirige bolupmu hayat sughurtisigha yuqiridiki shertler héchqaysi jehettin uyghun kelmeydu. Chünki:

1- sughurtigha qatnashquchi shexsler pulni iane qilish meqsitide bermeydu. Pul töligende iane qilish ularning xiyalighimu kélip baqmaydu.

2- sughurta shirketliri qolidiki pul - mebleghlerni haram qilin'ghan jazane - ösüm ishlirida köpeytidu. Musulman kishi jazane arilashqan ishqa qatnashsa bolmaydu.

3- sughurtigha qatnashquchi shexs, shert qilin'ghan muddet toshqandin kéyin nechchige bölep töligen pulning hemmini élipla qalmay, uning bilen bille bir miqdar artuq pulni qétip alidu, bu ösüm bolmay néme?

Hemde sughurta tüzümining hemkarlishish rohigha zit kélidighan terepliridin biri bolsa: qol ilkide bar baygha, muhtaj kembeghelge qarighanda köprek bérishtur. Chünki bay shexs chongraq meblegh bilen sughurtigha qatnishidu, shunga ölüm yaki apet yüzbergende baygha kembegheldin köprek nésiwe bérilidu. Emeliyette bolsa, hemkarlishish dégen muhtajgha bashqilardin köprek bérishni telep qilidu.

4- kimki sughurta kélishimidin yanmaqchi bolsa, qayturup alidighan pulning köp qismi kémeytilidu, bu kémeytish islam sheriitide orunsiz kémeytishtur.

Méningche: apetke qarshi sughurta kélishimige birqanche tüzitish kirgüzüsh arqiliq uni islamgha uyghun muamililerge yéqin bir shekilge keltürüsh mumkin. U bolsimu: (bedel élish sherti bilen iane qilish kélishimi) bolup, bu kélishimge qatnashquchi shexs shirketke töleydighan pulni kéyinche béshigha kélidighan balayi - apetlerni yenggillitish üchün shirkettin pul élish sherti bilen shirketke iane qilidu, bundaq muamile bezi islam mezhebliride jaizdur.

Nawada sughurta kélishimi uninggha özgertilse, hemde shirketning barliq muamililiri jazane - ösüm ishliridin pütünley xaliy bolsa, bundaq kélishim jaizliqqa yüzlinidu. Emma hayat sughurtisi méningche, islam yol qoyghan muamililerdin xélila yiraq.

Tijariy sughurtilarning haram bolishining sewebliri

1- sughurta ösümning özidur. Chünki melum miqdar pulni az yaki köp pulgha satqanliqtur. Buningda jazanixorluqning cheklen'gen ikki türi tépilidu.

2 - sughurta qilish qimargha oxshashtur. Chünki u melum bolmighan bir payda üchün pul tikish jehettin qimarning özidur. Allah qimarni haram qilghan.

3 - sughurta qilish namelum nersini satqan'gha oxshashtur.

4 - kishilerning mélini yolsiz yewélishtur.

Salametlik sughurtisi dégen qandaq sughurta?

Salametlik sughurtisi –biraw késel bolghanda dawalitish bedilige sughurta shirkitige ayliq pul tölesh dégenliktur.

Salametlik sughurtisigha qatnishishqa bolmaydu. Chünki bumu qimargha oxshash namelum paydigha pul töligenliktur. Mubada sughurtigha qoshulghandin köp waqit ötmeyla köp pul kétidighan bir késelge giriptar bolup, dawalinishqa muhtaj bolghanda, on yilda töleydighan sughurta puligha bir qétimda dawalansa ", bu bashqilarning heqqini yégenlik bolmamdu? Yaki yillarche sughurtigha pul töligen bolsimu késel bolmighanliqtin sughurta shérkiti

héch chiqim qilmisa, ularning alghan sughurta puli qandaq halal bolsun? Shunga islamda kishilerning menpeetini qoghdash yüzisidin namelum nersini sétish haram qilin'ghan.

Zörüriyet yüzisidin sughurta shirketlirige qatnishishqa bolamdu?

Heqiqiy zörüriyet yaki zor éhtiyaj yaki mejburiyet bolmighan halda sughurta shirketlirige qatnishishqa bolmaydu. Bu hazirqi zamandiki köpchilik ölimalarning ortaq qarishidur. Peqet zörüriyet yaki mejburiyet yüzisidin qatnishishqa bolidu.

Sughurta shirkitige qatnishishni durus qilidighan sewebler

1- bir ademning turmush sewiyisi töwen bolup, késel bolup qalghanda dawalinishqa küchi yetmigidek yaki éghir qiyinchiliq tartip qalghidek ehwal yüz bérish ihtimali küchlük bolsa, u chaghda islam sheriitining ” z örüriyet cheklen'gen ishlargha yol qöyidu “ deydighan omumiy prinsipigha asasen, sughurta shirkitige qatnashsa bolidu. Emma uning mal mülüki toluq bolup, késellerni dawalitishqa küchi yétip turup, sughurta shirketlirige qatnishish durus bolmaydu. Chünki eslide sughurta shirketlirige qatinishish haram. Haram ishlargha peqet zörüriyet yüzisidinla yol qoyulidu.

2 - dawalinish heqqi köpligen xelq ammisining sewiyisidin yuqiri bolup, teleb qilin'ghan chiqimni hel qilish qiyin'gha chüshidighan ehwal bolsa, sughurta shirkitige qatnashsa durus bolidu. Chünki u ziyanning aldini alidu, hayatni qoghdash sherietning meqsetlirining birsidur. Emma birawning iqtisadiy ehwali yaxshi bolup, sughurtigha qatnashmisimu dawalinish imkaniyiti bolsa, uning sughurta shirketlirige qatinishishi toghra bolmaydu. Chünki bu ademde zörüriyet tépilmaydu.

3 - doktur yüsüp qerdawi bashchiliqidiki ” yawrupa islam birliki mejlisi “ gherb elliride, ikki amérikida we xelqi musulman emes memliketlerde yashawatqan musulmanlarning salametlik sughurtisigha qatnishishini zörüriyet yaki jiddi éhtiyaj dégen étibar bilen durus dep petiwa bergen.

4 - islam elliride, islamiy hemkarliq sughurtisidin bashqa sughurtilarning hemmisi haramdur.

Islamy sughurta we uning sherti

islamning bügünki sughurta shirketlirining hazirqi shekli we hazirqi muamilililirige qarshi turghanliqi, islamning sughurta qilish (amanliqqa kapaletlik qilish) mesilisige tüptin qarshi ikenlikini bildürmeydu. Eksiche, islam hazirqi sughurta tüzümige mezmun we usul jehettin qarshi kélidu. Emma, islamning muamile tüzümige zit kelmeydighan bashqiche sughurta qilish usulliri tépilsa, bundaq ehwalda islam uni qollap qarshi alidu.

Islamy sughurta – bir türküm kishilerning paydini közlimestin, iane teriqiside melum miqdardin pul töleshke kélishishi bilen qurulidighan muessese bolup, bu muessesege eza bolghanlardin ziyan – zexmetlerge yoluqqanlarni qutquzushni meqset qilidu. Bu xildiki muessese hemkarliq sughurtisi depmu atilidu.

Islami sughurta töwendiki ikki shertke toshqan bolidu:

1 - sughurtigha ishtirak qilmaqchi bolghan her qandaq kishining melum miqdar pulini iane sheklide sughurtigha bérishi, toplan'ghan yaki sheri qanunluq yollar bilen östürülgen pullardin ezalardin hadisige uchrighan yaki ziyan'gha uchrighanlarning, shundaqla jemiyettiki muhtajlarning, jiddiy qutquzushqa hajet bolghanlarning paydilinishini meqset qilishi.

2 - sughurtigha eza bolghuchilarning eger hadisige uchrap qalsa yaki qaysibir seweb yüzisidin bergen pulidin melum miqdarni qayturup élishni shert qilmasliqi lazim. Nawada ezalardin birersi hadisige yaki iqtisadiy buhran'gha uchrisa, toplan'ghan puldin uning uchrighan ziyinining hemmisini yaki bir qismining ornini tolduralighudek miqdar bérilidu. Bu shu kishining ehwaligha qarap belgilinidu. Bezi islam elliride " hemkarliq jemiyetliri" dep atalghan jemiyetler bu shertlerge oyghun paaliyet élip barmaqta. Bundaq jemiyetlerde her kishi iane teriqiside ayliq bedel töleydu. Emma töligen bedellirini qaysibir seweb bilen qayturup almaydu yaki hadisige uchrisa qayturup élishni shert qilmaydu. Yuqiriqi shertlerge oyghun bolghan islamiy sughurta hazirqi sughurta shirketlirige héchbir tereptin oxshimaydu. Hazir dunyaning her qaysi jaylirida, xususen yawropa elliride dewr süriwatqan barliq sughurta shirketliri paydini asasliq meqset qilidighan " tijariy" muesseseler bolup, islamiy sughurta tüzümige tüptin oxshimaydu. Chünki islamiy sughurtining ghayisi payda élish emes, belki xalisane xizmet qilishtur.

Islamiy sughurta bilen tijariy sughurtila rning perqi

islamiy sughurta bilen tijariy sughurtilar otturisidiki muhim perqler töwendikiche:

1- islamiy hemkarliq sughurtisida sughurta shirkiti özi üchün payda élishni közlimeydu. Belki chiqqan paydini ezalargha ularning qoshqan pulining nisbitige qarap bölüp béridu emma tijariy sughurta shirketliri payda élish üchün qurulidu we ishleydu.

2-islami sughurtining ghayisi ezaliri otturisida hemkarliqni emelge ashurush bolsa, tijariy sughurtilarning ghayisi ezalirining hésabigha payda tépishni ghaye qilidu.

3 - islamiy sughurta shirkitide ezalar shu shirketning shérikliri hésablinidu. Shirket qanunluq yollar arqiliq tapqan paydigha shérik bolup, nésiwilirini alidu. Emma tijariy sughurta shirketliride ezalar shérik hésablanmaydu. Netijiside, shirketning paydisigha arilishalmaydu.

4 - islami sughurta shirkitide pul pütün ezalarning mülki hésablinidu. Emma tijariy shirketliride pul peqet shirketning mülki hésablinidu.

5- islamiy sughurtigha ishtirak qilghuchilar jemiyet ezaliri otturisida hemkarliq we xeyriyetni meqset qilghanliqtin, bergenlirini bedelsiz béridu. Emma tijariy sughurta shirketlirige sughurta qilish xuddi qimargha oxshashla bir ish. Sughurta qilghuchilardin beziler töligen pulining paydisini héch körelmise beziler töliginidin hessilep artuq paydilinidu. Mana bu adaletsizlik bolup islam diniy qaysi sharaitta we qaysi yol bilen bolmisun adaletsizlik qilishqa yol bermeydu. Beziler déyishi mumkin: ” sughurtigha qatnashqan adem payda – ziyan'gha razi bolup qatnishidu, mubada sughurtidin héch paydlinalmisimu razi bolidu emesmu? “ deymizki, ösüm muamilisi qilghanlarmu özara razi bolushup qilidu, zina qilghanlarmu razi bolushup qilidu, emma allah taala bu qiliqlardin razi bolmaydu emesmu? !

6 - islamiy hemkarliq sughurtisida pul –mal sheri qanunluq yollar arqiliq östürilidu. Emma tijariy sughurtilarda pul – mal ösüm muamilisini asas qilghan halda östürilidu.

Buningdin qetiynezer, shübhisizki, islam, islam dölitige tewe bolghanlarning amanliqigha özige xas usul bilen kapaletlik qilghan. Bundaq kapaletlik qilish ya jemiyet ezalirining özara bir - birige kapaletlik qilishi arqiliq yaki hökümet we

dölet xezinisi arqiliq bolidu. Chünki, dölet xezinisi islam hökümranliqi astidiki barliq gerejdanlar üchün omumiy sughurta shirkitidur.

Islam sheriitide yene: shexslerni apet yüz bergende aman qilish, ularning béshigha kelgen balayi - apetlerning tesiridin halqip ötüp kétishke kapaletlik qilish tüzümi bar. Biz yuqirida balayi - apetke uchrighan kishi bashqilardin yardem sorisa bolidighanliqini bayan qilip öttuq, buninggha asasen bir shexs balayi - apetke uchrisa, ziyanning hemmini yaki bir qismini toluqlash üchün hökümettin yardem sorisa bolidu. Shuningdek, ölgendin kéyin warislarni aman qilish tüzümini shu hediste éniq körüwalalaymiz:

1504/2562 - ebu hureyre reziyellahu enhu mundaq riwayet qilidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yénigha qerzdar péti wapat bolup ketken kishilerning méyiti keltürülgende: u, qerzini tölesh üchün birer nerse qoyup kettimu? Dep soraytti. Eger birer nerse qoyup ketken bolsa, uning namizini chüshüretti. Eksiche bolghanda, musulmanlargha: qérindishinglarning namizini chüshürünglar! Deytti. Bashqa yerler fetih qilinip, mal - dunya köplep ata qilin'ghandin kéyin, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: men muiminlerge ularning nepsiliridinmu yéqinmen. Musulmanlardin birersi qerzdar péti ölüp ketken bolsa, uning qerzini men töleymen. Mal dunya qaldurup ketkenlerning mal - dunyasi mirasxorlirigha tewedur, dédi. (tirmizi: 1070)

islam öz ewladlirini aman qilish üchün belgiligen tüzümlirining eng kattisi bolsa: zakat bérilidighanlar qataridiki qerzge boghulup qalghanlar ülüshidur. Burunqi alimlirimizning beziliri qerzge boghulup qalghuchi dégen sözni: öyi köyüp ketken yaki pul - mélini kelkün apiti weyran qiliwetken yaki tijaritini apet weyran qilghan yaki shuninggha oxshash kishi dep chüshendürgen. Bezi feqihler bundaq kishige, burunqi halitige qaytip qeddini rusliwélishi üchün ziyini nechche ming bolsimu zakat pulidin bérilse bolidu dep qarighan.

Banka

bankining qachan peyda bolghanliqi heqqide éniq bir néme déyelmeymiz. Biraq miladidin ikki ming yil burun babilunluqlarning mal mülkini saqlash üchün ibadetxanlirini banka süpitide qollan'ghanliqini bilimiz. Rahiplar bu mal mülükni qoghdash mesuliyitini öz üstige alghan idi. Bankichiliq rum émpiraturluqi dewride keng tarqalghan idi. Gerche bu bankilar, pul tégishish we pul qerz bérish xizmiti ötiyelmigen teqdirdimu.

Bankining xizmet ötüshige köre türliri

banka peqet bizning menpeet üchünla tesis qilin'ghan dep qarighuchilarning éytiqindek, soda sanaet bankisi, yéza igilik bankisi, sanaet bankisi, hawale qilish bankisi, meblegh sélish bankisi, merkizi banka, dunya bankisi qatarliq bankilar bolsimu, biz uni töt türge yéghinchaqlaymiz.

Birinchi: qerellik meblegh sélish bankisi. Bu banka qerz bérsh, iqtisadi muamile qatarliq xizmetlerni öteydu. Soda sanaet bankisimu bu bankining dairisi ichige kiridu.

Ikkinchi: qerelsiz meblegh sélish bankisi. Bu banka qerelsiz qerz bérish we iqtisadiy muamile qatarliqlarni öz ichige alidu.

Üchinchi: merkiziy banka. Merkiziy banka döletning shu bankining mal mülkige wekillik qilish, qoghdash üchün insha qilghan muessese bolup, muessese pul chiqirish, döletning altun kömüshlirini zapas saqlash, amanet qoyulghan pullarni saqlash, baha muqimliqini saqlash.... Qatarliq wezipilirini öteydu.

Shuning bilen bir waqitta, déskotilashni qolaylashturup, képillik asasida qisqa mezgillik ösümlük qerz pul bérish .... Qatarliq xizmetlerni öteydu. Merkiziy banka döletning pul muamile siyasitige riyasetchilik qilidu. Jümlidin merkiziy banka, amma (xelq) bilen muamile qilmastin, belki dölet we bashqa bankilar bilen muamile qilidu.

Tötinchi: xelqara banka. Xelqara banka, xelqaraning kélishim hasil qilghan döletlerning öz ara hemkarliq asasida ortaq güllendürüsh meqsitide qurup chiqqan bankidur. Xelqara banka ikkinchi dunya urushidin kéyin tesis qilin'ghan xelqaraliq birmuessese bolup, ghayisi xelqara mehsulatlirigha kapaletlik qilishtin ibaret. Belgilen'gen bankining kaptali 21 milyart dollar, buningdin texminen 18.5 milyart dollar tizimgha élnip, 2 milyart dollar tapshurlmidi. Qalghini telep boyiche qélip qaldi. Banka buni tizimgha aldurghan döletler zörür tépilghanda, kirzisqa qarshi türüsh üchün yaki urushta weyran bolghan döletlerni qaytidin qurup chqish we güllendürüsh üchün alidu. Xelqara banka peqet qerzni kéyn qayturup béreleydighan döletkila béridu, qayturup bérelmeydighan döletke qerz bermeydu.

Bankining pul muamile ishlirigha köre türliri

bankilarni pul muamile sistémigha asasen ikki türge ayrishimiz mumkin: ösüm banksi, ösümsiz banka (islam bankisi)

1-ösüm bankisi

ösüm bankisi kishilerning amanet pullirini qobul qilip, melum payda bilen qayturidu. Shuningdek, bu banka toplan'ghan amanetler sodiger we qol sanaetchilerdin ibaret qerz telep qilghuchilargha béridu hemde ulardin amanet qoyghuchilargha bergendinmu köprek payda alidu. Ikkining ottursidiki perq bankining paydisidur. Bankigha qoyulghan amanet qerzdin éship qalsa, bu banka, éship qalghan amanetni melum miqdardiki bir payda üchün bashqa bir bankigha amanet qoyidu. Bashqa bankimu shundaq qilidu-de, netijide éship qalghan amanetler, weyran qilsh xaraktérlik qural yaraq ishlepchiqiridighan yaki bu xil usul arqiliq islam dunyasini xaniweyran qilidighan bir türküm yehudiylarning kontrolliqidiki dunya shirketlirining chontikige chüshüp kétidu. Buningdin shuni köriwélishqa boliduki, üchinchi dunya elliri hésablan'ghan islam ellirimu ishtirak qilghan chetellerdiki güllinish heriketlirining köpinchisi, ösüm bankilirigha amanet qoyush wastisi arqiliq pütün mal mülükni büyük xelqara bankilirigha tökidu.

Ösüm asasigha qorulghan bankilarning ishlirining haramliqining bayani

künimizdiki bezi alimlar qilghan sözining toghra ikenlikini ispatlaydighan'gha héchqandaq delil pakiti yoq turup we quruq pelsepelerge tayinip turup bankilargha pul qoyup uningdin alghan payda halaldur, dégen köz qarashqa keldi. Emma bu türdiki alimlarning qilghan bu dewasi orunsiz dewadur. Chünki bankigha pul qoyush, payda qayturushni shert qilip bergen qerzler qataridin hésablinidu. Shunga bankida pul qoyush nersining bedilini nési qilish jazanisining ichige kiridu. Nersining bedilini nési qilish jazanisi qur'an, hedis we barliq alimlarning birliki bilen haram qilin'ghandur. Bu jazanining haramliqida burunmu we hazirmu héchbir musulman shek qilmaydu. Bankida pul qoyushning ismi bolmisimu mahiyiti we heqiqiti peyghember eleyhissalamning zamanidimu bar idi. Birer ishning peyghember eleyhissalamning zamanida ismining bolmighanliqi uning hökmini özgertiwitelmeydu. Chünki, her qandaq ishta étibargha élinidighini

xuddi usul alimlirining déginidek u ishning ismi emes uning mahiyiti we heqiqitidur.

Ösüm banka sistémisining shexiske (insanlargha) bolghan ziyni

busistémining insanni béxil, mesulyetni öz üstige élishtin qorqidighan, bankigha pul amanet qoysa, peqet payda élish üchünla qoyidighan qilip qoyidu. Mesuliyetiszlik aditini özige yétildürgen adem pütkül hayatida meghlubiyetke duch kéildu. Ailining, bala chaqilirining, xizmitining, dost buraderlirining we barliq chiqimlrining mesuliyitidin bash tartqan adem meghlubiyetke yüz tutqan ademdur. Bu sistéma yene késhilik teshebbuskarliqni yoqitishqa sewebchi bolidu. Chünki insanlar pulni bankigha amanet qoyghan chaghda, eqli höshini yoqitip, puldin qandaq paydilinishni xiyalighimu keltürmeydu. Nawada bu pullardin özi paydilansa idi, téximu köp paydigha we téximu köp eqil parasetke ige bolghan bolatti. Qisqisi, bu heqte tolimu ehmiyetke ige bir halqini tutiwalghan bolatti. Kishlik teshebbuskarliq bilen iqtisad güllinip, ishchilarning tejribe we iqtidari kündin kün'ge ashidu. Bu sistéma yene nurghunlighan tijaretchiler we karxanichilarning halak bolishigha sewebchi bolidu. Nahayiti roshenki, köpligen soda sanaetchiler bilen keng karxanichilar tebii halitidin halqip ketken bankilargha ishinip kétip échinishliq halda weyran bolghan.

Bu sisteminiŋ ijtimaiy we iqtisadiy jehettiki ziyini

bu sistéma mehsulatlarning adettin tashqiri ishlepchiqirishni keltürüp chiqiridu. Banka özgirishchanliq bir haletni keltürüp chiqarghanliqtin, karxanichilar köplep mehsulat ishlepchiqiridu. Zör hejimlik mehsulatqa bazarning éhtiyaji bolmighanliqtin aqiwet kirizis yüz béridu. Halbuki mehsulat ishlepchiqiridighan döletler köp bolghanliqtin mehsulatlarni istémal qilidighan iqtisadiy bazarlarni hazirlash ünchiwala asasen emes. Mehsulat ishlepchiqiridighan döletlerning köp bolishi xelqarada kirzis peyda qilip, bu kirzis urushqa sewebchi bolidu. Birinchi we ikkinchi dunya urushlirningmu yüz bérishi qandaqtur siyasiy jehettin emes, belki iqtisadi jehettin bolghanlqi hemmimizge ayan. (hijriye) 1411 - yilidiki qoltuq urushimu shundaq. Bu sistéma teyyar tapliq we ishsizliqni keltürüp chqiridu. Chünki puldarlar we baylar pullirini kapalet sommisigha bankilarda amanet qoyup, turaqliq riziq menbiining kapaliti qiliwalidu-de, bu netijide emgektin bash tartishni keltürüp chiqiridu. Emgektin bash tartish nurghunlighan ziyan zexmetlerni keltürüp chiqiridu. Jümlidin hurunluq, teyyartapliqta adetliniwélish. Buning aqiwiti pütmes tügmes balayi apettur. Mesilen: altundek qimmetlik waqitlirini bihude ötküzüwétish. Bu sistéma musulmanlargha qarshi kapirlarni küchlendürüp qoyidu. Öz nöwitide dep ötkinimizdek dunyaning her qaysi jayliridiki ösüm bankilirigha amanet qoyulghan pul mal yehudiylarning kontrolliqidiki cheklik chetel bankilirigha seldek éqip, aqiwet musulmanlarni weyran qilip, ularning düshmenlirini kücheytidu.

qerz höjjetlirining haramliqining bayani

qerz höjjetliridin bolsa, shirketler melum miqdarda ösüm bérish sherti bilen kishilerdin alghan qerzler üchün kishilerge bergen höjjetler yeni chek közde tutulidu. Kishiler bu höjjetni xuddi pulning ornida ishlitidu. Bezi waqitta shirket ishlirini kingeytmekchi bolghanda yaki birer iqtisadiy qiyinchiliqqa duch kelgende mebleghke muhtaj bolup qalidu we hetta shériklerning shirkettiki péyining azlap ketmesliki üchün shirket yéngi shériklerning shirketke meblegh sélishini xalimaydu. Shuning bilen shirket u mebleghni kshilerdin qerz élish yoli bilen

tépishqa mejbur bolup qalidu. Shirket kishilerni pullirini shirketke qerzge bérip turushqa righbetlendürüsh we ularning ghem endishisini yoqutush üchün ulargha qerz höjjiti tarqitidu. Qerz höjjiti mundaq ikki xil yol bilen tarqitilidu.

1. pul igilirige qerzge bergen pulliri üchün melum miqdarda ösüm pul bérishke pütüshüsh arqiliq bolidu.

2. qerz igilirige bergen qerz höjjitini yeni chekni xuddi pulning ornida ötidighan qilish arqiliq bolidu. Bu haldimu shirket qerz igilirige yene melum miqdarda ösüm béridu. Ösüm élip qerz bérishni islam dini haram qilghandur. Shunga shirketke qerz höjjitige qerz bérish haramdur.

Kirdit kartoshkisi ishlitishning hökmi

20- esirning otturlirida iqtisad meydanida peyda bolghan eng muhim yéngiliqlarning biri kirdit kartoshkisi ishlitish tüzimidur. Kartoshka tüzümi gherb dunyasida meydan'gha kélip bu tüzüm iqtisadiy pelsepeside we uslubida kapitalis asasida tereqqiy qildi, kartoshka ishletkenlerdin ösüm qazan'ghili bolidighan hemme yolgha kirdi, hem buni qanunlashturdi hem tüzümleshtürdi. Ereb dunyasida mezkur kartoshka amanet kartoshkisi dep atilidu. Kartoshkigha bérilgen amanet dégen isim toghra we munasip emestur. Eslide u kartoshkigha bankidin qerz élish we kartoshka igisining bankidiki pulini udul éliwélish kartoshkisi dep isim qoyulsa, eng toghra bolatti.

Bu kartoshkini tarqatqan orun yerlik tijaret ornidur. Bu orun türlük nersilerni satidu we her xil xizmetlerni béridu. Bu orunning u kartushkini tarqitishtiki meqsiti xéridar jelp qilish we ular bilen bolghan tijariy munasiwetni saqlap qilish. Shuning üchün bu kartoshka xelq'arada emes peqet dölet ichidila aqidu. Yuqirida bayan qilip ötülgen kartoshkilar bilen muamile qilish jazane muamilisining ichige kiridu. Chünki, mezkur kartoshkilarni tarqatqan orun meyli banka bolsun, meyli tijaret qilidighan orun bolsun, kartushkini ösüm élish sherti bilen tarqitidu.

Birer payda élip kelgen qerzning haram ikenliki heqqide köpligen hedis we eserler riwayet qilindi. Shunga qandaq shekilde we qandaq sürette bolsa bolsun birer payda élip kelgen qerzning haram ikenliki islam qanunida haramliqida talash tartish qilinmaydighan ishlarning qatarigha kirip ketti. Qerz meyli qerz igisige payda élip kelsun, meyli bashqilargha payda élip kelsun, qerzdardin bashqa ademge payda élip kelgen qerzni élishmu we birersige shundaq qerzni bérishmu toghra emes. Birersige qerz bergende uninggha qerz igisige birer payda yetküzishni shert qilish uni qerz halitidin chiqirwétidu. Eger birersige qerz bergende uninggha qerzni ösümi bilen qayturush shert qoyulsa, bundaq shert qoyush qerzni qerzlik sheklidin chiqirwétidu. Alghan qerzni ösümi bilen qayturup bérishni shert qilish bilen qerz alghan nerse üchün uning ésilini qayturup bérishni shert qilishning arisida perq yoq yeni her ikkisi haramdur.

Insan bankidiki shexsiy hésabidiki pulni élish üchün ishlitidighan kartoshka yuqirida bayan qilin'ghan, ishlitish haram qilin'ghan kartoshkilarning ichige kirmeydu. Shexsiy hésabidiki pulni élish üchün ishlitidighan kartushkini ishlitish sheretning köz qarishidimu toghridur we bu kartoshka kirdit kartoshkilarning ichide ishlitish toghra bolghan kartoshkidur. Yene kélip bu kartushkining igisi pulni banka bilen alghan paydini melum hessidin bölishishke kéliship qoyghan bolsa, bu hem banka we hem pulning igisi üchün paydiliqtur. Chünki, kartushkining igisi banka hésabidiki pulining köpiyip turushi bilen payda alidu we uning pulidin bankimu payda alidu. Shunga paydidin banka bilen pulning igisi

arisida tüzülgen kélishim boyiche her ikki terep paydilinidu.

Bu yerde shuni bayan qilip ötüshke toghra kéliduki, yuqirida bayan qilin'ghan kartoshkilar bilen shexsiy hésabidiki pulni élish üchün ishlitilidighan kartushkining arisidiki perq bolsa, yuqirida bayan qilin'ghan kartoshkilarni ishlitish arqiliq qilghan muamilide kartushkining igisi imzasini qoyup bergen höjjetlerde bayan qilin'ghan pulni tijaretchilerge banka öteydu. Emma shexsiy hésabidiki pulni élish üchün ishlitilidighan kartoshkida bolsa, bu kartoshka arqiliq ishlitilgen pulni banka tölimeydu. Banka peqet bu kartushkining igisi kartushkini ishlitish arqiliq sétip alghan nersining pulini u nersini satqan tijaretchining hésabigha kartushkining igisining hésabidiki puldin ish heqqi almay yötkep béridu . Shunga bu kartushkini ishlitish xata emestur.

2- ösümsiz banka (islam bankisi)

nahayiti roshenki, ösüm bankiliri gherb döletliride peyda bolghan bolup, kéyin u asta asta islam döletliride tarqilishqa bashlighan hemde bu islam ellirini bu xil usul arqiliq özlirining siyasiy mustemlikisige aylanduriwalghan. Mustemlikichiler meghlub bolghandin kéyin nurghunlighan muesseseliri qélipqalghan. Jümlidin ösüm bankilirimu shundaq. Musulman islahatchilar ösüm bankilirining qalduqlirini teltüküs yoqitishqa urun'ghan bolsimu ish unchiwala asan'gha toxtimighan. Chünki buninggha perde arqisida turup yardem béridighan nurghunlighan döletler bar idi. Musulman islahatchilarning her tereplimilik izdinish we tepekkur qilish netijiside, musulmanlarning jazanidin xaliy behuzur muamile qilalaydighan ösümsiz islam bankiliri barliqqa keldi. Islam dini itirap qilghan shert astida, islam iqtisadshunaslirining jazanining ornigha muamile qilalaydighan toghra bir yol tépishliri zörür idi. Aqiwet islam iqtisadshunaschiliri islam étirap qilghan mundaq bir qanche yolni tépip chiqti.

1) payda ziyanda shiriklishish, yeni islam qanunining hökmige asasen, payda ziyan'gha shiriklishish tüzülmiside qilche ziyan tartmasliq.

2)shirket -bir milyun (dollar) meblighi bar adem pulini amanet qoyghan islam bankisidin éliktir istansisi qurush üchün bir milyun qerz telep qilsa, shirket uninggha payda ziyanning üchten birige shirik bolush sherti astida qerz béridu. Mana bu qanunluq bir layihe we mal mülükning payda ziyinigha kapaletlik qilidighan shirkettur.

3) muzarebe- yeni bir adem islam bankisigha kélip: ”mal import qilish üchün meblegh telep qilimen“ dése, banka uni tekshürgendin kéyin: ”banka sanga telep qilghan mebleghni béridu, halbuki sen allahning iradisi boyiche bu mebleghdin önümlük paydilnip payda élishqa tirishqin, banka bilen sen shirik, eger ziyan tartsang banka pütün ziyanni öz üstige alidu. Gerche banka meblegh sahibi bolghan teqdirdimu. Emma séning tartqan ejring wemusheqqetliring zaya bolup kétidu“ deydu. Mana bu muzarebe shirkitidur.

4)resmul xidme - xizmet resmiyiti- buni emelge ashurush piriwut cheklirige oxshash qolay bolmastin, belki qerzning omumiy prinsipigha oxshash intayin qiyin, chünki banka telep qilghuchigha qerz bergen chaghda, qerz telep qilghuchi, bankining idare qilish rasxutini öz ichige alidighan”xizmet resmiyiti“ din ibaret mebleghni qayturuwélishni öz üstige élishi shert. Buning hésabati intayin qyin. Nawada qerz sorighuchi bundaq qilalmaydiken, u qerz meydanidin yiraq qilinidu. Bashqiche qilip éytqanda, banka bundaq qerzdin hergiz paydigha érshelmeydu - de, bu bankini qurup chéqishtiki meqset yoqilidu.

5)muddetke bölüp sétwélish- yeni bir adem karxanisi üchün xam matériyal sétiwalmaqchi bolup, qerz telep qilsa, banka uninggha: ”sanga qerz bérilmeydu, biraq bu xam matériyallarni sétiwélip, peqet sangila sétip bérilidu“ dep uning xam matériyallarni sétiwélishi üchün wede éliwalghandin kéyin, banka xam matériyallarni sétiwélip, karxanichigha pulini muddetke bölüp tapshurushi üchün sétip biridu. Islam bankilirida keng kölemde dawam qiliwatqan bu usul: ”sétiwélish uqturushi“ dep atilidu. Islam bankilirning bir türküm islam elliride berpa qilinishi, kishilerning xoshal xuram halda uninggha yüzlitishtin ibaret xoshallinarliq bir weziyetni barliqqa keltürdi hemde sétiwélish uqturishigha oxshash payda ziyan'gha ortaqlishidighan bankilar téximu kéngiyishke bashlidi.

Islam bankilirining keng qanat yéyishi we tereqqi qilishdiki asasliq amillar

birinchi: musulmanlarning étiqadi we exlaq prinsipigha zit kélidighan jazanining bolmasliqi, jazane tüzülmisning qanunluq tüzümlerge özgertilishi. Qanun kapaliti küchke ige bolghanliqtin, her bir bankigha birdin qanun teptish heyiti qurulup, her bir heyetke nachar ishlarni tüzütüsh, islam qanunigha xilap herqandaq pul muamile heriketlirige qattiq zerbe bérish hoquqi bérilishi, shuning bilen bir waqitta: ”qanun teptish heyitining hoquqi banka hoquqidin üstündur“ dep étibargha élinishi.

Ikkinchi: bankining öz meblighidin özi paydilnip, tijaret qilishi we yémek ichmek boyumliri impurt qilishi we bashqilar.

Üchinchi: islam elliridiki banka mebleghliridin paydilinalaydighan ewzel shert sharaitlarning toghulushi, buninggha egiship, islam bankilirining islam ellirining tereqqi qilishigha hesse qoshushi we yardem bérishi. Birqisim ösüm bankilrining islam bankilirigha dehshetlik türde hujum qilishqa qarimay, islam bankilirining kündin kün'ge tereqqi qilishi.

Tashqi péréwut soda muamililiri

bankilar meyli üsüm yaki ösümsiz bolsun, xilmu xil shekilde iqtisadiy paalyetlirini dawam qilidu. Biz bu yerde bashqini qoyup, islam bankiliri heqqide toxtalmaqchimiz.

Muamililerni tepekkur nuqtisidin qarap ikki türkümge ayrishimiz mumkin: meblegh sélish muamiliri we xizmet qilish muamililiri.

Birinchi: meblegh sélish muamililiri we uning ehmiyti

sétiwélishqa buyrughuchining payda élishi. Sodiger bankigha melum bir tawarni élishni arzu qilghan bolsimu, uni sétiwélishqa yéterlik meblegh tapalmighanliqini melum qilsa, banka u tawarni bankining hésabigha élip, bankidin alghan mebleghni muddetke bölüp tapshurup we sodiger tapqan paydidin bankigha melum bir payda bérishni buyruydu. Bu muamile malikilarning mezhibide jaizdur. Yene kélishim boyiche sodiger tawar sétiwalidighan mebleghni bankidin alidu. 1988 -yili 15 - 16 - dékabir kuweytta ötküzülgen islam kéngishi teshkilati qurultiyida, bu muamilening jaizliqi birdek maqullinip töwendikidek qarar chiqirildi

birinchi: sétiwélishqa buyrughuchining payda élishi islam qanunigha köre jaizdur. Eger meblegh telep qilghuchi mal mülükni igisige tapshurushtin burun yuqitip qoysa, tölep béridu. Mal mülükni igisige tapshurghandin kéyin mal kem bolsa yaki birer chataq chiqsa hem tölep béridu.

Ikkinchi: wede qilghuchi, choqum wedige emel qilishi yaki wedige xilapliq

qilghanliqtin kélip chiqqan ziyanni tölep bérishi shert.

Üchinichi: wedileshken her ikki terepning öz ixtiyarliqi bolushi shert. Chünki ixtiyarliqi bolmighan wede jaiz emes. Qisqisi sétiwélishni wede qilghuchining sétiwalidighan nersige layiq meblighi bolushi lazim, undaq bolmighanda peyghember eleyhisslamning mal mülki bolmighan ehwal astida bir nerse sétiwalmasliq toghrisidiki chaqiriqigha xilapliq qilghanliq bolidu. Qurultayda yene munular tekitlendi:

birinchi: islam bankiliri türlük usullar arqiliq iqtisadni güllendürüsh üchün paaliyetlirini paal qanat yaydurushi, bolupmu xilmu xil wastlerdin paydilinip soda sanaet muesseselirini berpa qilishi lazim.

Ikkinchi: islam qanunining omumiy ehkamlirigha asasen islam bankiliri heqiqetni emeliyettin izlishi lazim.

Omumiy igidarchiliq shirkiti

bu, ikki yaki köp terepning shirkettiki ulushi kémiyip ketse, sermayidin melum mebleghni tutup qélish sherti astida, ortaq meblegh sélish démektur. Bu, toxtamgha uyghun kélidighan, toxtam tüzgüchi her ikki terepke menpeetlik bir shert bolup, henbelilerning neziride bu toghra shertke ruxset bérilgendur. Bu shirketmu omumiy igidarchiliq muzarebe sheklige oxshash bolup, sermaye banka tereptin, emgek bashqa tereptin bolidu we paydining melum bir qismi sermayige, qalghini emgekchige xas bolidu. Emma emgekchi paydining melum bir qisimini éilish, banka emgekchidin éship qalghan paydini paydilinish üchün amanet süpitide saqlap bérishi shert.

Pul amanet we yuqiri ösümlük qerz pul

bundaq muamililer, banka paydilansa, payda bar dep qarap, bankigha pul amanet qoyulup, amanet qoyghuchigha, amanet qoyghan pulda tapqan paydining yüzde melum bir qisimi amanet quyghuchigha tapshuridu. Gerche banka ziyan yaratqan teqdirdimu, pul amanet qoyghuchi héch qandaq bir ziyanni öz üstige almaydu. Ösüm bankiliri amanet qoyulghan pullarning hemmidin meyli paydilinish jehettin bolsun yaki élim bérim hésabati jehettin bolsun toluq paydilnidighanliqini bilgen chéghimizda, amanet puli payda keltürsün keltürmisün, peqet qiyin ehwalda qalmisila, ösüm bankilirida pul amanet qoyush jaiz bolmaydu. Paydisiz pul amanet qoymaq jaiz emes, chünki banka pul amanet qoyush arqiliq he dep tereqqi qiliwalidu. Bu xil tereqqi qilish, u kishining gunah mesiyetke, toghriraqi jazanigha yardem qilghanliqi bolup hésablinidu. Emma zörür ehwallarda, ösüm bankilirida pul amanet qoyush jaizdur. Chünki sheriet qanunida ”zörüriyet mezuriyet (cheklen'gen ishlar) ni mubah qilidu“déyilgen. Éhtiyaj zörüriyetni keltürüp chiqiridu, éhtiyaj démek, mal mülükning oghri qaraqchilarning qoligha chüshüp kétishining qorqunchisi, pullarni qolay halda tégishtürüsh we qolgha élishi, bolupmu yiraq döletlerde bolghan chaghda, puldin bixeter paydilnish, démektur. Éhtiyaj dairisidin halqip ketken ehwal astida, ösüm bankilirigha pul amanet qoyush jaiz emes. Payda almighan teqdirdimu, ösüm bankilirida pul amanet qoyush qetiy haram iken, u halda, zörür bolmighan ehwal astida pul amanet qoyup payda élishmu mutleq haramdur. Zörür we zörüriyetsiz her qandaq bir sewebtin paydini közlep pullirini ösüm bankilirida amanet qoyghan adem töwendikidek töt éhtimaldin chetnep kételmeydu.

Birinchi: uning paydini élip bashqa mal mülkige qoshuwétishi.

Ikkinchi: jazane élish üchün (pul mélini) bankida qoyup qoyush.

Üchinchi: paydini élip weyran qiliwétishi.

Tötinichi: paydini élip paydilinishliri üchün péqirlargha bérish.

Birinchi éhtimal, uning jazane yégenliki üchün qobul qilinmaydu. Chünki jazane yégüchi allahning dinida halal yashimaydu.ikkinchi éhtimalmu ret qilinidu. Chünki u mal mülkini gunah mesiyet téridighan bankigha qoyup qoydi. Üchinichi éhtimalmu oxshashla qobul qilinmaydu. Chünki uninggha qetiy jaiz bolmaydighan mal mülükni weyran qilishtin ibaret nachar xahish arilisip ketken. Tötinchi éhtimalliq uning mal mülkini péqir we miskinlerger nepiqe qilghanliqtin meqbuldur.

Zayum

qerz bergüchi zayumni qereli toshmastin burun bankigha tapshurup, bankidin zayumning qimmitidin azraq meblegh (payda) alidu. Zayum heqqide mulahize yügüzgüchi, zayum muamilisining munu ikki ishning biridin tashqiri emeslikini tonup yételeydu.

Birinchi: qerz bergüchi qerellik qerzini qerzdin azraq bolghan neq pulgha satidu, halbuki u, jazane bolghanlqtin halal emes.

Ikkinchi: banka qerz bergüchige zayumning qimmitidin azraq meblegh béridu, wehalenki qerz bergüchi alghan bu mebleghni qerz alghuchining zimmisige yüklep qoyidu. Chünki yil toshqanda, banka qerzdardin zayumning pulini toluq alidu. Eslide zayumning puli artuq bolup, artuq élin'ghan bu pul jazanidur we bankining uni élishimu jaiz emes.

Ikkinchi: xizmet qilish muamililiri we uning ehmyiti

hawale kirimi

bu melum heq bedilige, dölet ichi sirtidiki bashqa bankilargha we sodigerlerge hawale chéki bergen'ge oxshash. Nahayiti roshenki, banka bilen chek bar adem ottursidiki toxtam ijare toxtimi, dep atilidu. Chek bar adem banka bilen chekni yötkesh bedilige bankining melum heq élishi üchün toxtam tüzidu. Egerde banka heq alalmisa, chekni igisige qayturup béridu, chek sahibi héchqandaq bir heq alalmaydu.

Pul péréwut qilish

bir dölettin yene bir döletke pul péréwut qilish, bankining bir qisim xizmet türidur. Melum bir adem bashqa bir dölette tapshuruwélish üchün melum miqdarda banikgha heq bérip pulini bankigha qoyidu. Bu pul péréwut qilish dep atilidu.

Neqleshtürüsh péréwut chéki

neqleshtürüsh péréwut chéki ékisport qilghuchi bilen import qilghuchilargha nahayiti zor menpeet élip kélidu, shunga u, bügünki künde, xelqarda, soda saheside sodigerler teripidin keng qollinilmaqta. Neqleshtürüsh péréwut chékige jazane arilisip ketkenliktin, allahning dinida haram bolup, zörür bolmighan ehwal astida halal emes.

Kapaletname

kapaletname démek: xéridarning teliwige binaen, melum miqdarda meblegh bérish üchün, bankining tüzgen hel qilghuch toxtamnamisi, démektur.

Kapaletnamening shekli:

bankining pulni saqlap bérish üchün, bankigha pul amanet qoyghuchi, banka bilen muddet toshqanda melum miqdarda meblegh bérish üchün banka bilen toxtam tüzidu. Adette banka bu kapaletnamige, qerz bergüchi, köchmes mülkini

yaki bashqa nersini göröge qoyup, öz heqqige kapalet bergendin kéyinla ige bolidu hemde banka uning bilen kélishim boyiche mueyyen pul ötne yérim qilishidu. Kapaletname ”bankining képilliki“ dep atalghan bolsimu, inchikilik bilen nezer tashlighinimizda, kapaletnamini, képillik éitibarigha alalaymiz. Chünki kapaletname bilen képillik otturisida bir bölük ixtilaplar bar, jümlidin:

1) képillik qilish bilen kapaletnamidin meqset, qerz bergüchini ”hoquqingiz hergiz zaya bolup ketmeydu“ dep xatirjem qilghan asasta, uning mal mülkini salamet saqlap bérish.

2) eger képillik qilish, bankining sermayisi, amanet qoyghuchining sermayisige qoshuwétilse, u halda, kapaletname telep qilish hoquqi bankigha xas bolidu.

3) kapaletname heqqide, banka bilen kapaletlik qilinighuchi ottursida qerz bergüchining ishitirakisz bu toxtam tüzülüp, bu toxtam heqqide qerz bergüchining raziliqi élinmaydu. Chünki henbeliyler bilen ebu yüsüf qerz bergüchining ruxsitisiz we raziliqisiz képillik qilish, munu hediske asasen jaiz, dep qaraydu. Buxarining seleme ibni ekweidin riwayet qilghan bir hedisida, peyghembereleyhisslam gerdinde qerzi bar adem ölgen chaghda, uning namizini chüshürgili unimighan chaghda ebu qetade: ”i allahning elchisi uning namizini chüshürsile, chünki méning gerdinimde uning qerzi bar dep, ebu qetade uning raziliqsiz uninggha képil bolghan“

4) képilik qilishta mushkülchilik toghulghanlqitin, kapaletnamida waqit toxtitalmaydu.

5) kapaletname, képillik qilghuchi (banka) bilen qerz bergüchi ottursidiki alaqe bolup, bu alaqe, buyrughuchi bilen képillik qilghuchi ottursidiki alaqidin musteqildur, biraq képillik qilish, bir tereptin qerz bergüchi bilen képillik qilghuchi otturisidiki alaqe, yene bir tereptin kapaletlik qilin'ghuchi bilen, kapaletlik qilghuchi otturisidiki alaqidur.

6) kapaletnamede, képillik qilin'ghuchi, banka (képillik qilghuchi) üchün, kapaletname toxtimi tüzgen chaghda, kélishim boyiche, qismen meblegh tapshuridu. Halbuki, fuqehalar, islam fiqhi qanunida, kapaletlik qilghuchining, kapaletlik qilin'ghanliqi üchün heq élishi jaiz emes dep qaraydu. Chünki kapaletlik qilish, ularning neziride musulmanlar ara bir birige éhsan qilish toxtamnamisi bolup, bu musulmanlarning bashtartip bolmaydighan mejburiyitidur.

Kapaletlik qilish ikki türlük bolidu.

Birinchi: péqirlarning kündilik éhtiyajlirini qamdash üchün muddetke bölüp qerz bérishke kapaletlik qilish. Ajizlarning küchlinishi üchüq, ulargha yar yölek bolush, yaxshiliq üstide hemkarlishish insaniy we diniy mejburiyet bolup, musulmanlarning buningdin xaliy qélishi, musulman'gha xas xususiyet emes. Munu ayette allah buninggha buyrighan:. "yaxshi ishqa we teqwadarliqqa yardemlishinglar, gunahqa we zulumgha yardemleshmenglar" (maide sürisi 2 - ayet).

Ikkinchi: baylarning soda sétiq bazarlirigha kirishi üchün kapaletlik qilish. Bu türde kapaletlik telep qilghuchi péqir emes, lékin, ijraiye shertlirini peqet mehsulat ishlepchiqiridighan bir pursitige ige qilishqa kapaletlik qilish arqiliqla hazirlash mumkin.

Kapaletlik qilghanliq üchün heq élish méningche jaiz. Chünki kapaletlik qilghuchi, iqtisadi jaza, jerimane we payda ziyanni öz üstige alghan bolidu.

Bolupmu kapaletlik qilghuchi, kishilerge kapaletlik qilish arqiliq buni kishilerning bir türlük kesp yoli qilsa, heq élish jaizdur. Shuningdek, fiqhishunas alimgha, quran we fiqhi (islam qanunlirida) ügetkinige heq alsa jaiz bolidu. Yéghip éytqanda, kapaletname, insanlarning türlük qéynchiliqilirini hel qilishta törtkilik rol oynaydighan jaiz we xas bir toxtamdur.

Paychéki sodisi bilen shughullinish mesilisi

paychéki – shériketning omumiy desmayisidin cheklik bir qismi bolup, shériketke hessidar bolup pay salghan kishilerning nésiwiliri démektur. Paychéki emeliyettiki maddiy tawar qarshiliqi hésablinidu, shunga islam körsetmiliridiki omumiy élim sétim ishlirigha bérilgen ruxset dairisige kiridu, lékin bundaq paychéki sodisi töwendiki shertler tépilsa toghra bolidu:

1 - pay tewe bolghan shirket emeliyette jismi bar, mewjut shirket bolup, halal sahede shughulliniwatqan bolushi, quruq qeghezdila qurulghan mewhum yaki qurulush astida turghan shirket bolmasliqi shert.

2 - pay chéki sodisi qilin'ghan shirket jazane we ösüm bilen yaki haraq, choshqa göshi sétishqa oxshash haram tijaret bilen shughullinidighan shirketlerdin bolmasliqi shert.

3 - paychéki sodisi qilghanda neq we nési bolsimu bolidu, lékin bir pulni yene bir xil pulgha aylandurush ehwallirigha udul kelgende neqmu neq bolishi shert.

4 - paychéki sétish yaki élish bilen muamile qilmaqchi bolghan shériketning paycheklerni jazane qilidighan bankida qoyidighan shériketlerdin bolmasliqi shert. Chünki bu waqitta pay chékidin chiqqan payda jazanining haram méligha ariliship qalidu.

Kuwéytning petiwa ishlar komitéti xeyriyet, ziraetchilik, banka, sughurta we néfit shériketlirige pay sélishning hökmi toghruluq soralghan soalgha " eger mushu shériketler jazane bilen muamile qilidighan shériketlerdin bolsa, ulargha pay sélish yaki sétish bilen muamile qilishqa bolmaydu. Eger jazane bilen muamile qilmaydighanliqi éniq bolsa ulargha pay sélish yaki paychéki sétish arqiliq muamile qilish jaizdur" dep jawab bergen.

Qashtéshi sodisi qilish mesilisi

qashtéshi yer bayliqlirining bir xil türi, u allahning insanlargha ata qilghan németlirining birsidur. Qashtéshidin ibaret yer bayliqini kolash we stéish halal yaki haram deydighan'gha héchqandaq delil yoq. Sheriette haramliqi belgilenmigen herqandaq nerse, esli étibari bilen halaldur. Chünki sheyiler eslide halaldur. Qashtéshini türlük meqsetlerde ishletkili bolidu, kapirlar qashtéshi üstige resim sizsun yaki güzel senet boyumliri qilip ishlep chiqarsun, uning mesuliyti bilen bizning alaqimiz yoq. Chünki bu nerse eslide halal, qandaq istimal qilish shu ishletküchining mesilisi.

Zakalet birish toghrimu?

Zakaletni bezi alimlar jaiz dep qarimighan bolsimu, kop sanliq alimlarning nezeride jaizdur. Chünki musulmanlar shertlirige turidu, shunga zakalet bilen muamile qilsaq bolidu. Zakalettin meqset: kélishim qilimen dep wede qilghan bir terep kéyin kélishimdin yéniwalsa wediside turmighanliqtin yene bir terepke bolidighan ziyanning ornini toldurush üchün qarshi tereptin melum miqdarda pul élip turushtin ibaret. Mesilen: tawarni shu kishige qarap saqlap bashqa bir kishige satmay tursa sétish pursiti kétip qélishi mumkin yaki u tawarning waqti ötüp kétishi mumkin.

Zakalet bergen kishi sodidin yéniwalsa qandaq qilish kérek?

Musulman adem birsidin zakalet alsa, kéyin u kishi kélishimdin yan'ghan teqdirde, bazar bahasida özgirish bolmay mal igisige héchqandaq ziyan bolmaydighan bolsa, zakalet pulini tutup qalmay qayturup bérishi lazim, yaki azghine ziyan'gha uchrighan bolsa ziyan'gha layiq miqdarni tutup qalsa bolidu. Zakaletke teng yaki uningdin artuq ziyan bolghan sharaitta, peqet zakaletnila tutup qalsa bolidu.

Zakalet alghan kishi sodidin yéniwalsa néme qilish kérek?

Zakalet élip turup sodidin yéniwalghan adem zakaletke yene bir hesse qétip qayturup bérishi lazim. Chünki u zakalet élip turup södidin yéniwélishta köpinche hallarda malni bashqilargha qimmetrek sétishni meqset qilghan we zakalet bergüchini exmeq qilghan, hetta bezi hallarda ziyan'gha uchratqan bolidu. Shunga uning zakaletke yene bir hesse qoshup qayturushi we zakalet igisidin chirayliqche özür sorishi lazim. Emeliyette bu bir tereptin örp adetke munasiwetlik ish, örpimizde qandaq muamile qilinip kelgen bolsa shu boyiche qilsaq jaiz bolidu.

Bankining ösümini bir terep qilish mesilisi

bankining ösümini xejlesh qetéiy haram we haramni bilip turup yégenliktur. Ösüm yéyishning gunahi adettiki gunahlardin alahide chong we éghir gunahtur. Undaqta bankining ösümini qandaq qilish kérek?

Diyarimizda islamiy bankilar yaki islamiy iqtisad tüzümidiki iqtisad uyushmiliri yaki tijaret birleshmiliri bolmighanliqi üchün, pulni bankidin bashqa orunda saqlashtin bashqa chare yoq. Bu sewebtin pul mallirimizni bankida qoysaq durus bolidu. Bankidin qerz alsaq ösüm puli töleymiz, pul qoysaq mueyyen nisbette ösüm puli béridu. Banka bergen ösüm pulni alayli dések haram. Haram yéyishtin qorqimiz, almayli dések, pul bikardin bankida qélip qalidu, héchkim paydilinalmaydu. Belki jazanigha yardem qilghan bolimiz. Shuning üchün banka ösüm puli dep bergen pulni bankida tashlap chiqip ketmey élip, u pulni muhtajlargha sediqe qilsaq yaki xeyriyet pondi jemiiyetliridin birersige bersek bolidu. Buning bilen haramdin qutulghan bolimiz. Doktor yüsüp el qerdawiyning "hazirqi zaman petiwaliri" namliq esiri. Toghrisini allah bélgüchidur.

Ösümlük qerz élish mesilisi

islam dini jazanini yigüchi we yégüzgüchige lenet qildi, jazane bilen shughullinishning yaman aqiwetliridin qattiq agahlandurdi, ösümsiz qerz bérishke terghib qildi we birawgha ösümsiz qerz bérip uning hajitini rawa qilishning katta sawabliq ish ikenlikini bildürdi. Bir adem ösümsiz qerz bérp turidighan ademni tapalmisa, u chaghda ösümge qerz élishqa mejbu r bolup qalidu. Bu chaghda ösümge alghan qerzning gunahi bergüchige emes, alghuchigha bolidu. Bu mesilining shertliri töwendikiche:

1- heqiqi zörüriyet bolushi kérek, heqiqi zörüriyet dégen bihajet bolghili bolmaydighan yémek ichmek we kiyim kéchekke oxshash nersilerdur, yeni shu nersiler bolmisa adem halaketke uchraydu.

2- ösümge alidighan qerzni hajet miqdari élish, hajettin tashqiri almasliq.

3 - u kishi, ösümge qerz élishtin ilgiri mumkin bolidighan barliq yollarni izdinishi lazim, musulman qérindashliri uninggha yardem qolini sunushi wajib. Eger u kishi buningdin bashqa yol tapalmisa, u chaghda allah kechüridu.

4 - bu ishni qilghanda qelbidin yaman körüp turup qilish lazim. Chunki jazane

muamilisi keskin haramdur.

On üchinchi bap. Islamda iqtisadi güllinish

güllinish we uning ghayisi

güllinish heqqide söz échishtin burun, ”iqtisadiy güllinish“ heqqide izahat bermekchimiz. Iqtisadiy güllinish démek- tereqqiyat we yüksélish yoli arqiliq, milliy kirimning jemiyetke her daim éshishi démektur.

Iqtisadiy güllnish herikitining ghayisi peqet pütün küchi arqiliq tiriship tirmiship jemiyetni güllendüridighan islahatchilar bilen, karxana, zawut we iqtisadiy baza qurup chiqidighan yéterlik meblegh, az küch serp qilip, köplep tawar ishlepchiqiridighan ilghar ishlepchiqirish esliheliri, toghra yönilishlik pilan we mehsulatlarning éhtiyajigha layiq bazar bolghandila ishqa ashidu. Buning tepsilati töwendikiche:

ijtimai güllinish

iqtisadshunaslar üchün insanlarning güllinish herikitige dégendek köngül bölmigenliki ashkara bolmaqta. Ularning qarishiche, köngül bölmigenliki üchün, insanlarning diqqet itiwari güllinish herikitige merkezleshmigen. Güllinish herikiti peqet iqtisadiy heriket bolupla qalmastin, belki ishchilarning ang sewiyesini östürüsh, ulargha telim terbiye xizmiti ishlesh we namratchiliqtin qutuldurup, bay qilishtin ibaret. Lékin bu nezeriye ”iqtisadiy güllinish bilen ijtimai güllinishni ayrish mumkin emes, ijitmaiy güllinishke peqet tapini qarnida kötürüwalghan rak késilidin ibaret ijtimaiy güllinishla mas kélidu“ dégen nezeriyening aldida put térep turalmidi. Islam bu nezeriyedin alliqachan ilgirilep ketken bolup, insanlar bilen jemiyetning, parawanliq bilen iqtisadiy tereqqiyatning yolini sistémiliq halda ochuqlap bergen. Bu asasen ikki nuqtigha merkezlishidu:

birinchi: riziq bergüchi, atalarni bexsh etküchi we tereqqiyatni ghelibige érishtürgüchi allahtur. Allah toghra yolda mangghan we heqiqetni boylap halal méhnet qilghanlargha, mol német we keng riziq béridighanliqini wede qildi.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لاَ يَخْرُجُ إِلاَّ نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ (58)

"munbet yerning giyasi allahning izni bilen toluq ünidu (bu wez nesihetke qulaq sélip, uningdin paydilnidighan möminning misalidur), nachar yerning giyasi az ösidu (bu wez nesihettin paydilinalmaydighan kapirning misalidur." (eiraf sürisi58 - ayet).

Bu yerdiki munbet yer démek, heriketliride ixlasmenlik bilen toghra yönilish ghelibe qazan'ghan yaxshi jemiyet démektur. Nachar yer démek, parixurluq, aldamchiliq, kezzapliq we türlük nashayan ishlar yamrap ketken bozuq jemiyet démektur. Bu jemiyet hergiz terqqi qilalalmaydu we güllinish pilanini ishqa ashuralmaydu. Bu jemiyet gunah mesiyetke chömüp ketkenliktin, allah bu jemiyetke peqet cheklik miqdarda riziq béridu.

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُواْ وَاتَّقَواْ لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُواْ فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ (96)

"peyghemberlerni inkar qilghanliqtin halak qilin'ghan) sheherlerning ahalisi iman éytqan we (kufridin, gunahlardin) saqlan'ghan bolsa idi, elwette ularni, asman zéminning parawanlirigha muyesser qilattuq. Lékin ular (peyghemberlerni)

inkar qildi, shunga ularni öz qilmishliri tüpeylidin hala qilduq ." (eiraf sürisi 96 - ayet).

Ikkinchi: sebebiyet qanuni démek, illet qanuni démektur. Wehalenki bu isilam étirap qilghan qanun bolup, bu qanun wijdanning oyghaqliqi, her zaman allahning közitip turishi bilen bolidighanliqini étirap qilidu. Herikitimizning heqqani bolushi, heriket waqitlirimizning zaya bolup ketmeslik sewebi, sebebiyet qanunidin tashqiri bolup, bu, güllnishning, ghelibige érshishning birshertidur. Allahning her zaman küzitip turishi, ishlepchiqirish esilihelirini muhapizet qilidighan bir xil sewebtur. Allahning her zaman küzitip turishi, amanet we nesihet seweblirididin bir seweb bolup, bularning hemmisi ishlepchqirishta kem bolsa bolmaydighan zörüriyetlerdur. Nahayiti roshenki, biz islamgha yüzlinish we güllinish heriketliride qilche hoduqup qalmaymiz. Iqtisadiy güllinish, peqet ixtisas igilirining yétiship chéqishi bilenla ishqa ashidu. Mehsulatlarni süpetlik ishlepchiqirishta pütün küchni chiqarmaydighan, semimyetsiz, ishenchisiz, horun, aldamchi we saxtipez kshiler bilen qandaqmu güllinish we tereqqiyatni qolgha keltürgili bolsun?

Uchqandek tereqqi qilduridighan peziletni yétildürüsh, halbuki pezilet rohta bolidu. Bedende bolsa rohning sighimchanliqini ishqa ashurush üchün hazirliq halitide bolidu.

Meghrurlanmasliq, chünki meghrurluq, xizmetchilerni, memuri xadimlarni we soda sétiqchiliqlarni tehdit salidighan xewp xeterdur.

Adil we mötidil bolush, chünki adalet, hemme ishning asasi, mötidilliq, heddidin éship ketmeslik we aldiraqsanliq qilmasliqning asasidur.

Hemmimizge melumki, güllinish herikiti üchün, insanni mumyagha oxshash yétishtürüp chiqidighan islamdek bir din yaki birer asasning barliqini bilmeymiz.

1) islam insanni güllinishke yardem qilidighan yémirilmes bir étiqad bilen yétishtürüp chiqiduki, insan bu étiqad arqiliq közlerning xiyaniti we dillardiki yoshurun nersilerni xalis emel qilghan qilmighanlarni, mol mehsulat ishlepchiqirish üchün pütün küchini chiqarghan chiqarmighanlarni, aldamchiliq qilghan qilmighanliqini, jümlidin pütün heriketlirini bélip turidighan dunya we axirette hésab alidighan allahqa bolghan imani qelbide köchettek köklep, pütün wujudi pulattek yoghurulup chiqidu. "silerdin shundaq qilghanlarning jazasi peqet hayati dunyada xarliqqa qélish, qiyamet küni qattiq azabqa duchar bolushtur. Allah qilmishinglardin ghapil emestur." (beqere sürisi 85- ayet).

Nahayiti roshenki, insan güllinish herikitige pütün küchini, xojayinlarning könglini xosh qilish üchün emes, belki allahning rizaliqigha érishish üchün serp qilidu. Allah peqet xalis emellernila qobul qilidu. Allah eng yaxshi köridighan xalis emeller peyghember eleyhisslamning:” shübhisizki, allah jan köydürüp qilghan emelliringlarni eng yaxshi köridu“ dégendek jan köydürüp qilghan emellerdur. Islam insan qelbide ”emel qilish ibadettur“ dégen étiqadni yétildüridu. Allah yolidiki jihadni sel chaghlap qalmang. Jihadta allah üchün kengliki asman we zémindek kéildighan jennetni teme qilip janlar sétilidu. Sediqilernimu sel chaghlap qalmang. Peyghember eleyhisslam: ” eger birer musulman birer köchet tikip qoysa yaki ziraet qilip qoysa, andin uning méwisidin uchar qushlar yaki insanlar yése, u musulman üchün sediqe bolidu“ dégen.

2) islam insanni ibadet bilen chéniqturup, hesetxorluq, körelmeslik, menmenchilik, aldamchiliq qatarliq ichiki tashqi késellerdin xaliy qilip saghlam

bir wujud we igilmes, sunmas bir rohqa ige qilidu-de, buning bilen insan pütkül wujudi bilen allahqa yüzlinip, hesetxorluqning ornigha hemkarlishishtek bashqilarining mal mülkige heset qilish we temexorluqning ornigha qanaetchanliqtek alijanab rohni tallaydu. " siler behrimen boliwatqan nersilerning hemmini allah bergen " . (nehli sürisi 53 - ayet).

Jenabi allahning "namazni (teidil erkan bilen) oqughin, namaz heqiqeten qebih ishlardin we gunahlardin tosidu " (enkebut sürisi 45 - ayet) dep wehyi qilghinidek, namaz insanni rohiy we jismaniy jehettin saghlamliq bilen temin étidighan waste bolup, namazgha torghan deqiqilerde hergizmu iqtisadiy ziyan tartip qalmastin, belki özi üchün eng paydiliq amilni hazirlighan bolidu. Chünki namazxan allahning huzurida turghan shu deqiqilerde, namaz insanning wijdanini oyghitip, qelbining chongqur qatlamlirida allahning otluq muhebbiti bix sürduridu-de, buning bilen insan namazni küchining yétishche teidil erkan bilen oqushqa tirshidu.

3) islam insanni rastchilliq, xushxuy muamile qatarliq güzel we ésil exlaqlar bilen yétishtürüp chéqip, özige we özgige ziyanliq bolghan toghra hemkarlashquchilarning arisini parchilaydighan gheywet shikayet we chéqimchiliqtin yiraq qildu. Amanet bilen ixlasmenlik bolsa, islam möminlerni yétishtürgen eng güzel exlaq prinsipidur, xuddi peyghember eleyhisslam: ”amanetni saqliyalmighan ademde iman mewjut emes“ déginidek, waste ish bijirgüchining qolidiki bir amanet bolsa, mehsulat ambarchining qolidiki bir amanettur. Bu güzel exlaq prinsipliri iqtisadning güllinishi bilen chember ches baghlan'ghan bolup, uningsiz iqtisadning güllinishi mumkin emes. Hemmige melumki, bu exlaq prinsiplirigha köngül bülmigen her qandaq birdöletning iqtsadiy igiliki éghir weyranchiliqqa uchrighan hem uchrimaqta. Chünki tengpungluq yoqalghachqa, mizan tarazilar oghurlinip, namratchiliq we buzghunchiliq künsiri ashqan hemde bajxana, tamojna qatarliq orunlarning mesul xadimliri döletning ishlirigha qilche köngül bölmigechke dölet igiliki teltükös weyran bolghan bu xil nachar istillar arqiliq iqtisadning güllinishini qandaqmu ishqa ashurghili bolsun?

4) islam insanning pütkül wujudigha qérindashliri we dost buraderlirige köngül bölüshtek ésil insaniy pezilet tamghusini basidu. Buning bilen ishchilar bilen xojayinlar otturisidiki munasiwet peqet ishlepchiqirish muamilila bolup qalmastin, belki insanperwerlik muamilisige aylindu. Shuningdek, tijaretchiler bilen tijaretchiler, karxanichilar bilen karxanichilar, ishlepchiqarghuchilar bilen ishlepchiqaghuchilar ottursidiki muamile peqet xizmet yaki kesip muamilila bolup qalmastin, belki u ammiwi ramka ichidiki eng aliy insanperwelik muamilidur. Bu muamile insanlarni dostluq zenjiri bilen bir birige mehkem baghlap, qurbining yétishche biridin héchnémini ayimasliqtek ésil pezilitini wujudqa chiqiridu. Xuddi yétekchimiz peyghember eleyhisslam: ”kimki birer möminning dishwarchiliqini hel qilip qoysa, allah u kishining qiyamet künidiki bir dishwarchiliqini hel qilip qoyidu“ dep éytqinidek, insanlar yuqiriqi ésil exlaq prinsipini yoqitip qoyghan haman bu maddi dunyada, kishilik hayatning bixeterliki üchün ijitimaiy tüzüm we qurulush muesseselerni ornitishqa mejbur bolidu. Halbuki, bular insanlarning arzu armanlirini toluq kapaletke ige qilishtin intayin yiraq bolghachqa, netijide éghirijtimaiy we iqtisadiy kirizis otturigha chiqidu. Bu kirizislardin qutulushning aldinqi sherti yenila pütkül insaniyet dunyasining qetiy étirap qilmisa zadi

bolmaydighan islam dindiki eng ésil exlaq we muamile prinsipidur.

Mebleghni köpeytish

mebleghni köpeytish, güllinishning birdinbir sherti. Chünki iqtisadning güllinishi malgha muhtaj. Meblegh qanche köp bolsa, kirimmu shunche köp bolidu. Iqtisadning güllinishi üchün mebleghni köpeytish köpinche hallarda töwendikidek üch xil bolidu.

Birinchi: dölet güllinishke toluq kapaletlik qilidu. Egerde döletning bundaq qilishqa qurbi yetmise töwendikidek chare qollinidu.

1) xelqqe bajni köpeytip, yéngi baj qanunini yolgha qoyush, lékin bajni köpeytish bahaning örlep kétishke, xizmetchilerning dölettin maashlirini östürüp bérishni telep qilishigha sewebchi bolidu. Buning bilen mebleghni köpeytish heqiqi emes wehimilik bolup qaldu.

2) dölet merkizi bankidin qerz élish: yeni merkizi banka köplep pul bésip, döletke tapshuridu. Bu pul paxalliqini keltürüp chiqiridu. Üchinchi dunya ellirining zamanimizdiki iqtsadini weyran qiliwatqan birdinbir amal mana bu.

3) döletning bashqa döletlerdiki yaki xelqara bankidin qerz élishi. Bu paydiliq bolsimu köpinche u jazane bolup, allahning dinda halal emes. Uning üstige, qerz bergüchi dölet yaki bankining qerz bérishte, siyasiy, iqtisadiy, ijtimaiy we medeniy gherez arilashqan bolghachqa xelqning éghir bedel tülishige toghra kélidu. Yene kélip bu musulmanlarning tüp menpeitige intayin ziyanliq.

Ikkinchi: chetel shirketlirining biwaste meblegh sélishi, bu amanliq we exlaqi jehetlerdin tolimu xeterlik, bu xil ehwal astida dölet meblighidin toluq paydilinalmaydu. Chünki chetel shirketliri zor menpeetke érshishni közlimise hergizmu chetelde meblegh salmaydu. Buningdin köriwélishqa boliduki, iqtisadni güllendürüsh üchün chetel meblighidin paydilnish zörür we mejburi bolup qalmighan ehwal astida jaiz emes.

Üchinchi: xelqni iqtisadi güllinishke seperwer qilish, yeni eger döletning iqtisadni güllendürüshke qurbi yetmise yaki xelqni iqtisadiy güllinishke keng seperwer qilmaqchi bolsa, islam iqtisadi tüzolmisi dairisi ichidila pilanni ishqa ashuralaydu. Yeni islam qanunining prinsipigha asasen, musulmanlar jemiyti az chiqim qilip, mötidil xirajet qilidighan bir jemiyettur, chünki islam barliq kirim chiqim ishlirida mötidil bolushqa buyruydu.

وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا (29)

" qolungni boynunggha baghliwalmighin (yeni béxilliq qilmighin), qolungni tolimu échipmu ketmigin (yeni israp qilmighin), (undaq qilsang pulsiz qélip) malametke, poshayman'gha qalisen" (isra sürisi 29 - ayet).

Janabi allah bu ayette israpxorluqtin agahlandurghan. Israpxorluqqa qilin'ghan chiqim gerche az bolsimu u yenila haramdur.

وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاء رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُل لَّهُمْ قَوْلاً مَّيْسُورًا (28)

"israp qilghuchilar heqiqeten sheytanlarning qérindashliridur, sheytan perwerdigarigha tolimu kufrani német qilghan idi" (isra sürisi 28 - ayet). Shundaqla allah halal chiqim qilishta israpxorluq dep atalghanliqi üchün chektin éship kétishni qeti chekligen, shuning bilen bir waqitta israp qilmighan ehwal astida normal halette halal (nersilerni) istémal qilishni cheklimigen.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (31)

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّهِ الَّتِيَ أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالْطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِي لِلَّذِينَ آمَنُواْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (32)

"i adem baliliri! Her namaz waqtida (yaki tawap waqtida ewritinglarni setri qilip turidighan) kiyiminglarni kiyinglar, yenglar, ichinglar, israp qilmanglar, allah israp qilghuchilarni heqiqeten yaqturmaydu. Éytqinki allah bendiliri üchün yaratqan libaslarni, shérin, pak riziqlarni kim haram qildi. Éytqinki , ular bu dunyada möminler üchün yartilghan (gerche ulargha kuffarlar shérik bolsimu). Axirette bolarmöminlergila xastur. (allahning bir we shiriki yoq ikenlikini) bilidighan qewm üchün ayetlerni mushundaq tepsili bayan qilimiz." (eiraf sürisi 31 - 32 - ayetler).

Israpxorluq, öy seremjanliri, zibu zinnet buyumliri, aliy imaretler we katta mesjid qatarliqlarda heddidin ashuruwétishi qatarliqlarni öz ichige alidu. Qisiqisi, taharet alghan ademmu hajitidin tashqiri suni israp qiliwetse hésab élinidu. Meyli qattiq péqir bolsun yaki katta bay bolsun tokni hajitidin tashqiri bir saet yandurup qoyush, bala chaqilar, xénim qizlargha adettin tashqiri chiqim qilish qetiy haramdur. Mana bu musulmanlar jemiyitining nizamnamisi bolup, bu jemiyetning pütkül herikiti ibadettur. Nawada biz kishilerni islam dinigha chaqirmaqchi we ulargha islam arqiliq höküm qilmaqchi bolsaq, kishilerning israpxorluqtin qol özishige yétekchilik qilishimiz lazim. Shundaq bolghandila kishilerning qedir qimmiti téximu ashidu.

Ösüm bankiliri, teqwadar musulmanlarning mustehkem étiqadigha xilap halda, ularning mal mülkige érishmekchi bolghachqa, hazirghiche héchnersige érishelmidi. Shuningdek, haram bolghan jazanidin ibaret mueyyen ösüm bedilige xelqtin qerz almaqchi bolghan döletlermu meqsitige yételmidi. Islam bankiliri mushtiriliri sanining cheklik bolushi, ösüm bankilirning shiddetlik hujumigha qarimay intayin zor muweppeqiyetlerge ériship, musulmanlarni barghansiri jelb qilmaqta. Iqtisadi saghlam musulmanlarmu bu bankilarda haram qilche arilashturulmighanliqtin, pütün mal mülkini bu bankilargha amanet qoymaqta.......... Ishinimizki, islam bankiliri kétiwatqan yolliridin qilche éghip ketmey téximu köp musulmanlarni özige jelb qilghusi we islam iqtisadining güllinishi üchün daghdam yol achqusi.

Pen téxnikining tereqqiyati

iqtisadshunaslarning hemmisi birdek: hazir iqtisadning güllinishi üchün choqum pen téxnikining tereqqi qilishi shert dep yekün chiqirishti. Tereqqi tapqan döletler, tereqqi qiliwatqan üchinchi dunya ellirining iqtisadiy jehettin güllinishini türlük usullar arqiliq boghup tashlap, ulargha pen téxnika arqiliq shiddetlik hojum qilmaqta. Démek, hazirqi zaman pen téxnikigha érishmey turup güllinishtin söz échshmu mkin bolmighan iken, u halda, musulmanlarning choqum özlirige xas pen téxnikisi bolushi shert. Lékin bu pen téxnikining srini peqet pewquladde eqil parasetlik we tejribilik mutexessislarla bileleydu. Shunga islam döletliri ene shundaq mutexessislarning yétiship chiqishi üchün putkül musulmanlar jemiyitini heriketke keltürüp öz mesuliyitini toluq jari qildurushi lazim.

Tawarlargha layiq bazar

éqtisadning güllinishi démek, mehsulatlarning molliqi démektur. Mehsulatlar istémalchilargha muhtaj, istémalchilar dölet ichide bolidu, undaqta

ishlepchiqirilghan tawar choqum xelqning éhtiyajidin éship ketmesliki kérek. Tawar xelqning éhtiyajidin éship ketken haman, tawarlargha layiq tashqi bazar tépishqa toghra kélidu. Ortaq islam baziri berpa qilish musulmanlar jemiyitining bash tartip bolmaydighan muqeddes burchidur . " mömin erler, mömin ayallar bir biri bilen dosttur " (tewbe sürisi 71- ayet). "yaxshi ishqa, teqwadarliqqa yardemlishinglar, gunahqa we zulumgha yardemleshmenglar " .(maide sürisi 2 - ayet).

Islam ortaq baziri iqtisadiy güllinishning eng muhim amillirining biri bolup, iqtisadiy güllinish peqet töwendikidek bir qanche shert astidila ishqa éshishi mumkin:

1) musulmanlarning bayliqini qoghdap, mal mülkini musulman döletlerde saqlap qélish, bolupmu bu döletlerde san sanaqsiz bayliqlar, sanaet, sanaet mehsulatliri we bashqa türlük bayliq menbeliri tolup yatqan ehwal astida, musulman döletliridiki sodiger we tijaretchiler öz dölitining éhtiyajigha asasen özliride bolmighan qismen tawarlarni gheyri islam döletliridin import qilidu.

2) köplep mehsulat ishlepchiqirish, tawarlargha bolghan éhtiyaj ashqan chaghda bazarning mehsulatlargha bolghan telipimu shunche ashidu.

3) bu milliy sanaet we milliy sanaetni tereqqi tapquzidighan yéngi sanaetning berpa qilnishigha asas salidu.

4) süpetlik tawarlar bilen bazarning éhtiyajini qandurush, xilmu xil tawarlarning téximu köplep ishlepchiqirish we keshp qilishigha asas yartidu.

5) xilmu xil tawarlarning ishlepchiqirishi we keshp qilinishi téximu köp tejribilik ishchilar we mehsulatlarni telep qilidu.

6) bir qisim islam döletliri ishsizliqni yoqitish üchün jiddi heriket qilmaqta, chünki islam ortaq baziri ishchilargha purset yaritip bérish bilen birge téximu köp tawarlarning ishlepchiqirilishi üchün köpligen qol sanaetchilirige toluq kapaletlik qilidu.

7) buning bilen namratchiliq, nadanliq (sawatsizliq) we késelliktin ibaret türlük ijitimaiy qiynchiliqlar hel qilinidu.

8) islam ortaq baziri, islam döletliri arisidiki iqitisadiy qorulmini tamamlighandin kéyin, öz éhtiyajini islam döletliri arisidiki eng yüksek sewiyede öz bayliqliri bilen temin étishni meqeset qilidu.

9) islam ortaq baziri musulmanlarni dostluq we qérindashliq zenjiri bilen bir birige chemberches baghlap, islam milletliri we döletliri ottursidiki ortaq ghaye we menpeetni ishqa ashurushni meqset qilidu. Payda menpeet ortaqlashqan chaghda bir dölette yüz bergen iqtisadiy kirizis, toghriraqi siyasiy kirizisning bashqa döletlerning tüp menpeitige ziyan zexmet yetküzüshning aldini élip, hemkarliq dairisi ichide muqimliqni saqlap qalghili bolidu.

10) islam ortaq baziri islam döletliri arisida tengpungluqni saqlap qalghanliqtin, islam döletliri algha chong sekrep chiqidu.

11) islam ortaq bazirining qurulushi, musulmanlarning rohi dunyasigha ornap ketken, ”qolimizdin héch ish kelmeydu“ deydighan ajizane we mehkumlarche köz qarash we qulluq idiyisini pachaqlap tashlap, parlaq heqiqetni ishqa ashuridu.

12) tawar ékisport qilghuchi döletler daim bashqa döletlerni türlük shertler bilen boghup, ularning tüp menpeetlirini éghir depsende qilip, mustemlikichilik késhenliri bilen ularning put qollirini chüshep qoyidu. Bolupmu islam dunyasini.

Islam ortaq baziri derhal heriketke kelgen chaghda, munupul qilin'ghan islam döletlirini qutulduralaydu.

13) buning bilen chetelliklerning iqtisadi arqiliq islam döletlride qalaymiqanchiliq tughdurushning aldini alidu.

14) islam ortaq baziri gheyri islam döletliridin tawar import qilishni qetiy chekleydu. Gheyri islam döletlirining tawar ékisport qilishi we tijaret arqiliq islam we musulmanlargha ochuqtin ochuq jeng élan qiliwatqanliqini tonup yetken chéghimizda, islam ortaq bazirining qurulushi musulmanlargha qarshi tenglen'gen mustemlike döletliridiki qural yaraqlarni üzül késil yoq qéliwételeydighan achquchluq amil ikenlikini biliwalalaymiz. Buningdin melum boldiki, islam ortaq bazirini qurup chiqish, islam döletlirini güllendürüshtiki amillardin birsi, shundaqla uni bilish her bir musulmanning bashtartip bolmaydighan mejburiyitidur.

15) islam ortaq bazirini qurush arqiliq, möminlerning bir birige sahip chiqishi we kuffarlardin ayrilip chiqishning asasini yaratqili bolidu.

Güllinishning asasi prinsiplri

güllinishning ewzel shert sharaitini, déhqanchiliq, sanaet yaki bashqa sheyilerning tereqqiyati bilen ölchesh anche aqilanilik emes. Biz peqet islamgha murajet qilghandila güllinish heqqide qanaetlinerlik jawabqa érsheleymiz. Alayluq: islamda achlargha tamaq bérish, yalingachlarni kiyim kéchek bilen teminleshtek ewzellikler we xususiyetler bar."zakat peqet péqirlargha, miskinlerge, bérilidu " . (tewbe sürisi 60 - ayet). Bu ayette eng awwal péqirlarning éhtiyajini qamdash alahide tekitlen'gen. Allah ramizan tutalmay yaki qesem qilish, zinar qilish, adem öltürüshtek éghir yénik jinayetlerni ötküzüsh bedilige kapparet bergenler heqqide mundaq deydu:

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا (5) عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا (6) يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا (7) وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا (8) إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا (9)

"heqiqeten yaxshilar kafur arilashturulghan (mey toldurulghan) jamlardin ichidu. (u kafur jennettiki bir) bulaqtin (étilip chiqqan bolup), uningdin allahning (yaxshi) bendiliri ichidu, u, bulaqni ular (xalighan jaylirigha) éqitip baralaydu. Ular öz üstige qesem ichip alghan ishni orunlaydu we dehshiti keng dairilik bolghan kündin (yeni qiyamet künidin) qorqidu. Özi muhtaj turuqluq, miskin'ge, yétimge weesirge taam béridu. (ular éytidu) ”silerge biz allahning zaziliqi üchün taam bérimiz.. “ silerdin (buning bedilige) héch qandaq mukapat we teshekkur telep qilmaymiz." (insan sürisi 5 -9 -ayetler).

Muhtajlargha özi bérish tügül bashqilarni seperwer qilmaydighan nakesler heqqide mundaq dégen:

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ (1) فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ (2) وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ (3)

" dinni inkar qilghan ademni kördüngmu? U yétimni düshkeleydighan, miskin'ge tamaq bérishni terghip qilmaydighan ademdur. " (maun sürisi 1- 3 - ayetler)

كَلَّا بَل لَّا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ (17) وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ (18)

" hergiz undaq emes, siler yétimni hörmet qilmaysiler? Bir biringlarni miskin'ge ash nan bérishke terghip qilmaysiler. " (fejr sürisi 17 - 18 - ayetler).

Muhtajlarni kiyim kéchek bilen teminlesh ikkinchi orunda turidu. Chünki ghiza bedenning qalqinidur. " atilar, anilar qaide boyiche yémek ichmek we kiyim kéchek bilen teminlep turushi kérek." (beqere sürisi 23 - ayetler).

لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ الأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُواْ أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (89)

" allah silerni sehwenlik bilen qilghan qesiminglar üchün jawabkarliqqa tartmaydu. Lékin silerni qesten qilghan qesiminglar üchün jawabkarliqqa tartidu (mundaq qesiminglarni buzsanglar) uning keffariti ailenglargha béridighan ottura derijilik tamaq bilen on miskinni bir wax ghizalandurushtur, yaki ulargha (yeni on miskin'ge bedinni yépip turidighan) bir qur kiyim bérishtur, yaki bir qul yaki bir chörini azad qilishtur." (maide sürisi 89 - ayet).

وَلاَ تُؤْتُواْ السُّفَهَاء أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُواْ لَهُمْ قَوْلاً مَّعْرُوفًا (5)

" allah tirikchilikinglarning asasi qilghan malliringlarni exmeqlerge tutquzup qoymanglar, ularni yémek ichmek, kiyim kéchek bilen teminlenglar, ulargha chirayliq söz qilinglar." (nisa sürisi 5 -ayet).)

yuqiriqilardin körüwélishqa boliduki, güllinishimiz üchün aldi bilen biz muhtajlarning éhtiyajini qamdishimiz shert. Islam nuqtiyneziridin qarighanda, muhtajlargha aldi bilen bedenning qalqini bolghan yémek ichmekni (uzuqluq maddisini) bérip bolghandin kéyin kiyim kichek bilen teminlesh sherttur. Chünki bular bash tartip bolmaydighan mejburiyetlerdur.

بسم الله الرّحمن الرّحيم *

on üchinchi bölüm. Kündilik turmushqa alaqidar hökümlerning bayani

birinchi bap. Wesiyetning bayani

wesiyet uqumi we yolgha qoyulushi

wesiyettin bir ademning, men ölgendin kéyin palanigha palani nersini pütünley yaki ishlitiwalghili béringlar, dep qaldurup ketken sözi közde tutulidu.

Wesiyet qilip qoyup kétish islam dinida yolgha qoyulghan bir ishtur. Bu heqte allah taala mundaq dédi:

[كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (**180**)]

eger silerdin bireylen ölüsh aldida köp mal qaldursa, uning ata - anisigha we xish - eqribalirigha adilliq bilen wesiyet qilishi teqwadarlarning öteshke tégishlik burchi süpitide perz qilindi [süre beqere-180]

wesiyet qilish perz emes mustuheptur. Eger wesiyet qilish perz bolidighan ish bolsa, hemme musulmanning wesiyet qilishi lazim bolghan bolatti. Lékin eger bir ademning üstide bashqilarning qerzliri, heqliri we amanetliri bolsa, u ademning qerz igilirige qerzini bériwétishke, heq igilirige heqlirini ada qilishqa we amanet igilirige qayturup bérishke wesiyet qilip qoyup kétishi perzdur.

3038/5065 - ebu umame reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning: shek shübhisizki, alle barliq heq igisining heqqini toluq berdi, shunga mirasxorgha wesiyet qaldurush inawetsizdur, dégenlikini anglighanidim. (ebu dawud: 2870)

shuning bilen wesiyet qilishqa buyrughan mezkur ayetning hökmi emeldin qaldurulghan bolidu. Bezi alimlar, mezkur ayetning hökmi emeldin qaldurulmighandur, ayetning hökmi peqet kapirgha yaki qul ata anilargha oxshash miras alalmaydighan ata anilarni we miras alalmaydighan uruq tughqanlarni öz ichige alidu, deydu. Zahhak, tawus we hesen qatarliqlarmu bu qarashtidur. Bu qarashni imam teberiy allah taala uninggha rehmet qilsun! Toghra qarash dep tallidi. Allah taalaning yuqirqi ayitide wesiyetke héchqandaq cheklime qoyulmastin mutleq halitide keldi. Lékin wesiyetning qanchiliq miqdarda bolidighanliqigha miras ayiti we töwendiki hedis cheklime qoydi.

3033/5059 - amir ibni seid atisining mundaq dégenlikini riwayet qilidu: widalishish hejide qattiq aghrip qélip, ölüm girdawigha bérip qalghanidim. Shu chaghda peyghember sellellahu eleyhi wesellem méni yoqlap keldi. Men: i allening peyghembiri! Sen késilimning éghirliship ketkenlikini körüp turupsen, men bolsam köp malliq adem, méning bir qizimdin bashqa mirasxorum yoq, shunga mallirimning üchtin ikki qismini sediqe qilaymu? Dep sorighanidim, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: yaq, dédi. Men: i allening peyghembiri! Undaqta mallirimning yérimini sediqe qilaymu? Dégenidim, peyghember sellellahu eleyhi wesellem yene: yaq, dédi. Men: i allening peyghembiri! Undaq

bolsa, mallirimning üchtin biri bolsunmu? Dédim. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: üchtin biri bolsun, üchtin birimu köplük qilidu. Shek shübhisizki, warisliringni bay halette qaldurushung, ularni kishilerge mohtaj qilip kembeghel halette qaldurushungdin yaxshidur. Allening raziliqini telep qilip serp qilghan herqandaq xirajitingge, hetta ayalingning aghzigha salghan nersigimu choqum ejir alisen, dédi. Men: i allening peyghembiri! Men késel sewebi bilen buraderlirimdin ayrilip keynide qalarmenmu? Dégenidim, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: sen hergiz keynide qalmaysen (yeni sahabilerdin ayrilip mekkide qalmaysen), keynide qalghan teqdirdimu, allening raziliqini közlep qandaq bir emelni qilidikensen, shu emeling bilen derijengni we mertiwengni ashuriwérisen. Ömrüng uzun bolushi, téxi nurghun kishiler sendin paydilinishi, yene nurghun kishiler sendin ziyan tartishi mumkin, dédi. Arqidinla: i alle! Sahabilirimning hijritini dawamlashturghin, ularni keynige (yeni hijret qilip chiqqan yurtigha) qayturuwetmigin! Dep dua qildi we: bichare seid ibni xewle déginiche, uning mekkide ölüp ketkenlikige ich aghritqanliqini bildürdi. (buxari: 4409)

wesiyetning sheritliri

bashqa mirasxurlarning raziliqi bolmighan halette omumiy mal mülükning üchtin biridin artuq wesiyet qilish toghra emes. Eger mal igisi ölüp ketkendin kéyin uning balaghetke yetken mirasxorliri uning omumiy mal mülküning üchtin biridin artuq bérishke qilghan wesiyitige razi bolsa, bu halda uning qilghan bu wesiyiti toghra bolidu. Chünki bu wesiyetke qoshulmasliq mirasxorlarning heqqi. Ularning razi bolghanliqi ularning bu heqqidin chüshüp bergenliki hésablinidu.

Qerz wesiyettin burun ada qilinidu. Mesilen, mal- mülkidin bashqilargha wesiyet qilip qoyup ketken bir ademning üstide bashqilarning qerzi bolghan we uning pütün mal- mülki uning shu qerzige yétidighan bolsa, uning mal- mülki uning qerzige tölinidu we uning wesiyiti orunlanmaydu. Chünki qerzni tölesh perzdur.

Wesiyet qilghan adem ölüshtin ilgiri u wesiyetni orunlash lazim emes. Shunga wesiyet qilghan adem, ölüshtin ilgiri qilghan u wesiyitidin yéniwalsimu bolidu.

Qilin'ghan wesiyet sheret ehkamlirigha uyghun bolushi lazim. Shunga bir adem mesilen ölgendin kéyin kishilerning üch kün'giche kélip uning öyidin tamaq yéyishige wesiyet qilip qoyghan bolsa, uning bu wesiyiti étibargha élinmaydu. Chünki kishilerning ölüm chiqqan öydin ölüm uzighan kündin étibaren üch kün'giche tamaq yéyishi yaxshi ish emestur.

Bir adem, men ölgendin kéyin namizimni palani chüshürsun yaki méning ölükimni bashqa bir sheherge apirip qoyunglar yaki méning kipenlikimge mundaq, mundaq rext ishlitinglar yaki qebremni lay bilen qaturunglar yaki qebremge gümbez yasanglar, yaki qebremde qur'an oqughan ademge mundaq, mundaq nerse béringlar, dep wesiyet qilghan bolsa, uning bu wesiyiti étibargha élinmaydu. Yuqirida bayan qilin'ghanlardin wesiyetning toghra bolushi üchün wesiyet qilghuchi adem, wesiyet qilin'ghuchi adem we wesiyet qilin'ghan nersidin ibaret üch terepning shertlirining toluq bolushi lazim.

Wesiyet qilghuchi ademde tépilishqa tégishlik bolghan shertler

1- wesiyet qilghuchi adem wesiyet qilish salahitige ige bolghan bolushi lazim. Yeni balaghetke yetken, eqli hushi jayida we wesiyetni razimenlik bilen qilghan bolushi lazim.

2- wesiyet qilghuchi adem mal- mülkining hemmisi qerzge kétip qalghidek

derijide qerzdar bolup qalmasliqi lazim. Chünki qerzni wesiyetni orunlashtin ilgiri ada qilish lazim. Chünki qerzni ada qilish perzdur. Wesiyetni orunlash yaxshi bir ishtur.

Wesiyet qilin'ghuchida tépilishqa tégishlik bolghan shertler

1- wesiyet qilin'ghuchi bir nersige igidarchiliq qilalaydighan bolushi lazim. Shuning üchün bir nersige igidarchiliq qilalmaydighan ademge bir nersige wesiyet qilish toghra bolmaydu.

2- wesiyet qilin'ghuchi wesiyet qilin'ghan waqtida heqiqette bar bolush, yaki qorsaqtiki baligha oxshash hökmen bar bolush lazim.

3- wesiyet qilin'ghuchi terep wesiyet qilghuchi ademdin miras alidighan mirasxor bolmasliqi lazim.

4- wesiyet qilin'ghuchi wesiyet qilghuchi ademni öltüriwetmigen adem bolushi lazim. Eger shundaq qilghan bolsa, u adem xuddi mirasxor miras alidighan adimini öltüriwetse, mirastin mehrum qalghinidek wesiyettin mehrum qalidu.

5- wesiyet qilin'ghuchi mueyyen adem bolushi lazim. Eger u mueyyen adem bolmisa, wesiyet qilin'ghan nersini uninggha tapshurush mumkin bolmaydu we bir nerse bérishke wesiyet qilghanning héchqandaq paydisi bolmaydu.

Wesiyet qilinidighan nerside tépilishqa tégishlik bolghan shertler

1- wesiyet qilinidighan nerse qimmiti bar bolghan mal bolushi lazim.

2- wesiyet qilinidighan nerse meyli bir nersining özi bolsun meyli menpeeti bolsun bir ademning uninggha ige bolushini qobul qilidighan nerse bolushi lazim.

3- wesiyet qilinidighan nerse biz yuqirida seid ibni ebuwaqqas (allah taala uningdin razi bolsun!) ning hediside bayan qilip ötkünimizdek wesiyet qilidighan ademning pütün mal- mülkining üchtin biridin artuq bolmasliqi lazim.

Bir ademning wesiyetlirini orunlashqa tallan'ghan adem toghrisida

bir ademning wesiyetlirini orunlashqa tallan'ghan adem yaxshi ish qilghuchi adem hésablinidu. Shunga bu ademning wesiyet qilghuchi adem hayat waqtida we uning köz aldida uning wesiyetlirini qobul qilishi lazim.

Wesiyetni orunlashqa tallan'ghan kishide tépilishqa tégishlik bolghan shertler

1- bu ishqa tallan'ghan adem balaghetke yetken adem bolushi lazim.

2- u adem musulman bolushi lazim.

3- adil adem bolushi lazim.

4- ishenchilik adem bolushi lazim.

5- bu wezipining höddisidin chiqalaydighan adem bolushi lazim.

Bu ademning qilidighan ishliri, wesiyet qilghuchi adem ölüp ketkendin kéyin uning kipenlikini élip uni yuyup tarap yerlikide qoyidu. Ölüp ketken ademning kichik balilirining yémek ichmeklirini we kiyim kécheklirini hel qilidu. Eger bashqilarning ölüp ketken ademning qéshida qoyup qoyghan amanetliri bolsa, uni igilirige tapshuridu. Ölgen ademning mal- mülkini saqlaydu, qerzini töleydu, uning birsige birnerse bérish toghrisida qilghan wesiyitini orunlaydu. Kelgen sougha salamlarni qobul qilidu. Ölgen ademning heqlirini élish üchün qilidighan dawa bolsa, uni qilidu.

Bir ademning wesiyetlirini orunlashqa u ademning dadisi talllighan kishi u

ademning chong dadsigha qarighanda heqliqtur. Eger u ademning wesiyetlirini orunlashqa uning dadisi talligan kishi bolmisa, uning wesiyetlirini uning chong dadisi orunlaydu. Eger chong dadisi bolmisa, chong dadisi talligan adem orunlaydu. Eger umu bolmisa, uning ishlirigha qazi mes'ul bolidu.

Eger bu wezipige tallan'ghan adem ölüp ketken ademning yétim balilirining mal- mülkini satqan yaki özi üchün sétiwalghan bolsa, eger u adem bu wezipige qazi teripidin teyinlen'gen bolsa, uning bu élim sétimi toghra bolmaydu. Eger u adem bu wezipige shu balilarning dadisi teripidin teyinlen'gen we bu élim sétimining u yétim balilar üchün paydiliq ikenliki bilin'gen bolsa, bu halda uning bu élim sétimi toghra bolidu.

Eger bu wezipige tallan'ghan adem ölgen ademning kipenliri üchün uning hem tengtüshining kipenlirige ketken rextin köprek rext ishletken bolsa, artuqini özi töleydu. Eger ölgen adem uninggha kipenliki üchün rextni artuq ishlitishke wesiyet qilghan bolsa, bu halda kipenlik üchün ishlitilidighan rextning pulisi uning pütün mal- mülkining uchtin bir qismining ichidin chiqirilidu.

Eger bu wezipige tallan'ghan adem, ölgen ademning yétim balilirigha ular mallarni tapshurwalidighan haletke yetken waqtida bermekchi bolghan mal mülükni eqilge kirgen we lékin mal mülükni tapshurwalidighan haletke yetmigen bir chaghda bergen bolsa, u adem mal mülükni töleydu. Chünki u adem mal mülükni bérishke tégishlik bolmighan ademge berdi.

Bu wezipige tallan'ghan adem yétimge tewe mal - mülük bilen özi üchün tijaret qilmaydu. Bu wezipige tallan'ghan ademning yétimge tewe mal - mülük bilen yétim üchün tijaret qilishi toghridur. Toghra riwayetke asaslan'ghanda mezkur wezipige tallan'ghan ademge ish heqqi bérilmeydu. Shunga u adem ihtiyajliq bolsimu uni mezkur wezipige tallap qoyup ölüp ketken ademning yétim balilirigha qalghan mal mülüktin özining yémek ichmiki üchün ishlitishi toghra emes.

Dimek wesiyet qaldurmaqchi bolghan adem sherietke muwapiq kilidighan mezmunda wesiyet qaldurushi, sherietke xilap mezmun teleplerning wesiyet ichige kirip qilishtin saqlinishi lazim. Töwendikisi bir qirindishimizning yizip qaldurghan wesiyetnamisi.

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله ربّ العالمين. والعاقبة للمتقين. و الصلاة و السلام على خاتم المرسلين.

وأفضل الخلق أجمعين. و على آله و أصحابه والتّابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين.

Wesiyetname

jimi hemdu sana we güzel medhiyeler alemlerning perwerdigari allahqa xastur. Durud wesalamlirimiz pütün ehli jahan'gha rehmet, yolbashchi, shapaetchi qilip ewetilgen peyghembirimiz muhemmed sellellahu eleyhi wesellemge bolsun. Uning ehli beytige, sahabe kiramlirigha menggülük duayi salamlar bolsun. Amin!

Allah subhanehu weteela mundaq digen:

«كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ »(**180**) :

"eger silerdin bireylen ölüsh aldida köp mal qaldursa, uning ata - anisigha we xish - eqribalirigha adilliq bilen wesiyet qilishi teqwadarlarning öteshke tégishlik burchi süpitide perz qilindi" [süre beqere 180- ayet]

لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاء نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا (7)

ata - anisi we tughqanliri qaldurghan mirasta (yeni méyitning terekiside) erlerning hessisi bar. Meyli u (yeni tereke) az bolsun yaki köp bolsun, her adem (allahning adil sheriitide) belgilen'gen hessisini alidu [süre nisa7- ayet]. Aldinqi ayetning miras toghirsida wesiyet qaldurush heqqidiki hökümi kiyinki miras ayiti arqiliq emeldin qalduruldi. Peyghembirimiz muhemmed mustapa sellellahu eleyhi wesellem yazma wesiyet qaldurushimizni tewsiye qilip:

"bir musulman ikki- üch kiche xatirjem uxlaydiken, wesiyitini yézip yinida saqilisun" (buxari) digen. Yene bir hediste mundaq diyilgen:

Ebu umame reziyellahu enhu mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning: shek shübhisizki, alle barliq heq igisining heqqini toluq berdi, shunga mirasxorgha wesiyet qaldurush inawetsizdur, dégenlikini anglighanidim. (ebu dawud: 2870) bu hedis, ayettiki wesiyet qaldurushning perizlikini emeldin qaldurghan bolsimu pütkül alimlar sheretke uyghun halda wesiyet qaldurushning bir musteheb yaxshi ish ikenlikini mueyyenleshtürdi.

Shuninggha asasen, men aile tawabat, bala - chaqilirimgha bu wesiyetnamini yizip qaldurwatimen. Allah raziliqi üchün perzentlirimizning we bu wesiyetnamige guwah bolghan dosüt buraderlirimizning wesiyitimizge emel qilishini ömid qilimen.

1. allah raziliqigha irishish, axiret azabidin saqilinish, silerni biqip chong qilghan terbiyeligen, oqushinglar, oy ochaqiliq bolup aile qurushinglar üchün yardem qilghan, ta hazirghiche paypitek bolup keyninglarda yüriwatqan ata-atananglarni razi qilish üchün janabi heq subhane weteela muiminler üchün buyrighan periz ibadetlerni yeni besh wax namaz, ramizan, zakat, jüme namizi qatarliqilarni estayidil ada qilinglar. Allah teela ayallar üchün altun-kümüsh zibu zinnetlirini halal qildi. Emma bu zibu zinnetlerning qiyamette azap keltürishidin saqilinish üchün zibu zinnetliringlar sheriet belgiligen ölchemge yeni 80 giramgha yetken haman ölchem boyiche zakat biringlar. Men buni silerge alahide eskerittim. Islam düshmenlirining pitne pasat, epqachti geplirige ishinip zakatni ada qilimisanglar yaki sel qarisanglar kelgüsi ersat qiyamette qattiq pushayman nadametke qalisiler. Sheriet belgülimisige riaye qilsanglar ikki dunyaning rahitini körisiler. Zakat birish bilen hergiz mal mülük azlap qalmaydu, belki beriket kilidu, mal mülük paklinidu.

2. periz ibadetlerni toluq estayidil ada qilghandin bashqa imkaniyet bolsa neple ibadetlernimu qilip turunglar. Periz ibadet allah bizge buyrighan periz. Uni qilmisanglar yaki inkar qilsanglar islamdin chiqip ketken bolisiler, eger toluq ada qilmisanglar, birni qilip birni qilmisanglar, susluq qilsanglar gunahi kebir ötküzgen bolisiler, pasiqilar qatarigha qoshulup kitisiler. Shunga allahning bizni insan qilip, musulman qilip, bextlik qilip, saghlam qilip yaratqinigha shükür rehmet eytish yüzisidin neple emellerni qilimiz. Asasliq, köprek ejir birilidighan peziletlik emeller: kichide ikki rekettin sekkiz reketkiche tehejjud namizi oqush, kün neyze boyi örligende ikki rekettin töt reketkiche chashka namizi oqush, heptining düshenbe,

peyshenbe künliride, ayning 13-,14-, 15- künliride, muherremning 9-,10- künliride, zulhejje iyining deslepqi on künide, shewwal yeni ramizandin kiyinki ayda alte kün roza tutush, her küni birer pare quran oqush, her küni etigen axshamda istighpar, kelime tewhid, kelime temjid, durud qatarliqilarni birer yüz qitimdin chin eqide ixlas bilen oqush.. Qatarliqilardin ibaret. Bu emellerni imkan bar terik qilmay, hich bolmighanda küchünglarning yitishiche, waqtinglarning chiqishiche orunlanglar. Eger siler men digen shu periz we neple emel ibadetlerni estayidil orunlisanglar allah silerning barliq arzu tilekliringlarning ishqa ishishigha kipil bolidu. Hemmimiz u dunyada jennet baghchilirining biride birge bolalaymiz.

3. dunyawi hayatinglarda halal kesip bilen shughullinip turmush xirajet riziqinglarni halaldin tipip yiyish üchün tirishinglar. Haram yaki shübhilik tijarettin kilidighan kirim her qanche yuqiri bolsimu qeti hewes qilmanglar. Shughullanmanglar. Halalni israp qilmanglar. Heshemetke birilmenglar. Turmushta addi sadda, tirishchan, iqtisatchil, sixi bolunglar. Ochuq ashkare halda haram tijaret, haram istimal bilen shughullinidighan kishiler bilen dos bolmanglar, bir sorunda olturmanglar, terik itinglar. Yaxshi salih kishiler bilen arlishinglar, dosütlishinglar. Halal mal mülükünglardin imkaniyitinglarning biriche xeyri ihsanni köp qilinglar. Halalgha hisap, haramgha azap bar.

4. ömür boyi heqiqi musulman bolup yashanglar. Musulman piti dunyadin qaytishni arzu qilinglar. Bashqilargha azar birishtin, düshmenliship qilishtin saqilininglar. Silerge bashqilardin erziyet yetse derhal epu qiliwitinglar. Hemme ishta keng qosaq, epuchan bolunglar.

5. uruq tuqqan, qirindash, dost buraderler bilen yaxshi ötünglar, pat - pat yoqilap turunglar, bashqilar silerni yoqilimisimu siler yoqilap turunglar. Hich bolmighanda pat-pat tilipon urup bolsimu hal ehwal sorap turunglar. Ata-ananglarning wapatidin kiyin ularning qirindashlirini, dos buraderlirini yoqilap turushni untumanglar.kimki bu dunyada qirindishini tashliwetse qiyamette allah teela u bendisige qarimaydu, tashliwitidu. Buni isinglarda ching tutunglar. Mihman'gha bek yaxshi muamile qilinglar.

6. xulum- xoshna, xizmetdash, kesipdashlar blen yaxshi ötünglar. Chaqchaq shekilde bolsun, meqsetlik yaki meqsetsiz bolsun silerdin bashqilargha azar yetmisun. Xulum - xoshnilar gheyri musulman bolsimu qolunglardin kilishche yaxshiliq qilinglar, yaxshi muamile qilinglar.

7. ömür boyi öginishni dawamlashtürünglar. Silerning hayatiy dunyadiki destüringlar "quran kerim" we hedis shiriftur. Künde birer- yirim saet waqt chiqirip quran oqushni, quran tepsirini, hedis kitaplirini oqushni izchil ilip biringlar. Perzenitliringlarnimu toghra islami bilim, dunya qarash bilen terbiyelep yitishtürünglar. Hazirqi waqitta her xil orunlarda terbiyilinip chiqqan damollamlar we islami kitaplar bir qeder köpiyip ketti. Xata shirik eqidiler, bidet eqidiler singip ketken, saghlam bolmighan bir qisim kitaplarmu tarqiliwatidu. Silerning paydilinishinglar üchün 6200 hedisni öz ichige alghan "jemul fewaidtin tallan'ghan sehih hedisler ", "emellerning peziliti heqqidiki 448 hedis ", "quran kerimdiki nida ayetlirining tepsiri" ,töt jilid 24 bölümdin terkip tapqan "islam telimati" qatarliq kitaplarni teyyarlap qoydum. Bu kitaplardin künde bir nechche bet oqup turmush hayatinglargha tedbiqilap özünglarni terbiyelep turunglar. Bulardin bashqa yene silerning we kelgüside perzenitliringlarning terbiyelinishi üchün tekshürüp tallash arqiliq töwendiki alte basquchluq islam qiraetxansini

tesis qilip qoydum. Bu kitaplarni pilanliq sistimiliq halda oqup hayatinglarni islam rohi boyiche tüzitip turunglar. Kündilik hayatta yoluqqan mesililer bolsa, heqiqi peyghember warisi bolghan salih, teqwa mezhep ölimalirdin sorap öginınglar, ölimalarni hörmetlenglar we dost bolup ötünglar.

El-awam alte basquchluq islam qiraetxanisi

qiraetxanimizdiki kitaplarni öginishning basquch, tertip, waqit orunlashturush teklipi-texminen 100ay, yeni 8 yil.

Birinchi basquch- islam telimati bilimlirini öginish.

Buningda islam telimatining 1-2-3- 4-jilidliri, ösmürler we turmush qurushtin burunqi mezgildiki yashlar "islam telimati asasléri"ni künige 5 bettin 24 ay öginilidu.

Ikkinchi basquch- tepekkurni ichish, islamiy hissiyat yitildürüsh.

1. dinimni öginimen mejmuesi (künige 5 bettin 4 ay)
2. mining güzel dinim mejmuesi (künige 5 bettin 4 ay)
3. qelib sadaliri mejmuesi(künige 10 bettin 2 ay)

üchinchi basquch- terjimal, tarix, tezkirelerni öginish.

1. allahning peyghemberliri(künige 10 bettin 2ay)
2. shirin bulaq(künige 10 bettin 2ay)
3. izbasar töt xelipe (künige 15 bettin bir ay)
4. sahabilar hayatidin tallanmilar 1-2-qisim (künige 20 bettin 2 ay)
5. ayal sahabilar (künige 10 bettin bir ay)

tötinchi basquch- hedis öginish .

Jamiul fewaidtin tallan'ghan sehih hedisler 1-2-qisim (künige 5 bettin texminen 12 aydin 18 ayghiche)

beshinchi basquch- quran we tepsir öginish .

1. quran kerimning terjimisi (künige 5 bettin 4 ay)
2. nida ayetlirining tepsiri(künige 5 bettin 4 ay)
3. tepsiri ibni kesir1- qisimdin 6- qisimghiche (künige 5 bettin 24 ay)
4. ayetul ehkam 1-2- qisim (künige 10 bettin 4 ay)

altinchi basquch- omomlashturup tekrarlash.

1. "islam telimati" din sual- jawaplar 1-2-kitap (künige 10 bettin 6 ay)
2. rohidin islam (künige 10 bettin 2 ay)
3. din we hayat (künige 10 bettin 2 ay)

8. teqdirge iman keltürünglar, hayatiy dunyada her qandaq musibet, xapiliq, qayghu, kilishmeslik yetse sewebini birersidin izdep yaki körüp xapa bolmanglar. Hemmige sebir qilinglar. Bu ishlar üchün allahtin ejir tilenglar. Bizge yaki birersinglargha birer kilishmeslik yetse, normal yardem qilinglar. Buni qutuldurimen dep küchünglar yetmigen ishqa özünglarni urup, özünglarni hökümranlarning mushriklarning, mutekebbirlerning aldida xar qilmanglar. Hemmini allahning yaxshi bir terep qilishigha ishinip allahtin tilenglar. Teqdirde kelginige qetii razi bolunglar.

9. qiz – oghulliringlarni öylesh, yatliq qilishta teqwa islamiy aile bolushni asasi ölchem qilinglar. Oghulliringlargha teqwa, exlaqi peziliti yaxshi, dindar qizlarni nikahlap ilip biringlar. Qizliringlarni dindar, diyanetlik, exlaqiliq, tirishchan erlerge yatliq qilinglar. Nikahta, qudilishishta bayliq, emel mensepni qoghlashmay, iman, islam, teqwa, shermiy haya, edep - exlaqni ölchem qilinglar.

10. biz sekratqa chüshkende yinimizda qaysinglar bolsanglar bizge shahadet

kelimisi (la ilahe illellah muhemmeden resululla) ni telqin qilip biringlar. Yeni mushu kelimini tekrarlap bizni shahadet eytip dunyadin qaytishqa yiteklenglar. Alemdin ötkende bolsa miyitimizni sherietke uyghun halalette depne qilinglar. Namizimizgha teqwa, musulmanlar köprep qatnashsa tixi yaxshi, bolmisa qaldisini allahqa tapshurunglar. Üch kündin artuq matem tutmanglar, emma miyitning ayali töt ay on kün iddet tutsa bolidu. Ün silip yighlimanglar, way andaq dadam, way mundaq anam, dep qoshaq qatmanglar. Awazinglar siritqa chiqmisun. Qayghurmanglar. Matem murasimi, nam ataq, abruy qoghlashqan nezir - chiraqilarni ötküzmenglar. Alahide qebre qaturmanglar. Peqet bir belge nishan bolsila kupaye. Depne qilin'ghandin kiyin yiqinlirimizdin birersinglar yaki möimin dost buraderlirimiz bolsimu bolidu, ikki, üch saet etirapida qebrimiz bishidin ayrilmay biz üchün meghpiret, rehmet tilep dua qilinglar. Bu waqit bizning berzexi alemdiki sual soraq, qebre azabi ichidiki eng qiyin mushküllük ichidiki peytimiz. Mushu waqitta qebrimiz bishida turup bizge yardem qilsanglar alla silerdin razi bolar. Bizmu hem razi. Nede jan üzsek shu yerge depne qilinglar. Aldin ketkünimiz nege depne qilinsaq, kiyin barghinimiznimu imkaniyet bolsa shu yerge depne qilinglar. Imkaniyitinglar bolsa, purset bolsa qebrimizni yilda birer ikki qitim ziyaret qilip biz üchün allahtin meghpiret, rehmet tilep dua qilip qoyunglar. Imkaniyitinglar bolmisa öyünglarda, nede bolsanglar shu yerde turup dua qilip qoysanglar boliwiridu. Mohimi silerning bizdin kiyin qandaq adem bolup qandaq yashighininglar. Eger siler toghra yol üstide bolsanglar bizge paydisi bolidu. Xata yolda bolsanglar ziyini peqet özünglargha bolidu. Allah teela balining ishi üchün atidin, atining ishi üchün balidin hisap almaydu, her kim özining yaman qilmishigha özi jawapkar. Bizni depne qlishta, namizimizda, qebrimizde we undin kiyin sherietke xilap, sunnetke xilap, bidet ishlargha yol qoymanglar. Kimki shundaq ishni qlidiken qiyamette özi jawap biridu. Biz uningdin ada juda. Men buni alahide eskertip qoydum. Bu bizning arzuyimiz. Bizning mushundaq wesiyet qilghanliqimizni, el- jamaet, xulum – xoshna, dosüt - burader, uruq - tuqqanalargha yetküzüp qoyunglar..

11. shuni alahide jakarlaymizki ömrimiz boyi, bizning bashqilargha iqtizadi jehette herqandaq heqqimiz ötüp qalghan bolsa biz buningdin ikki dunya razi, shu heqqimiz shulargha halal bolsun. Meniwi jehette renjip qalghan, azar yigen, kemsitilgen, gheybet shikayitimizni qilip qalghanlar bolsa hemmisidin ikki dunya razi. Ularni allahning epu qlishini tileymiz. Bashqilarning heqqi bizge ötüp qalghan bolsa, ashkarilighan telep qilghanlarningkini höjjet, ispat, guwachi telep qilmay, perzenitlirimizning bizning mülikimizdin ada qlip quyushinglarni telep qlimiz. Meniwi jehette, meqsetlik, meqsetsiz, qesten yaki sehwenlik bilen her qandaq shekilde renjitken, kemsitken, azar bergen, gheybet shikayitini qlip salghanlar bolsa, bizni epu qilishini, ömid qilimiz. Bizni epu qilghanlarni alla epu qilghay, bizge rehim qilghanlargha alla rehim qilghay.

Bu wesiyitimizdiki mohim mezmunlarni namizimizni chüshürüshtin burun jamaetke, xulum- xoshnilargha, uruq- tuqqan, dosit buraderlirimizge uqturup quyushunglarni, bolsa bisip köpeytip tarqitip birip raziliq ilishinglarni ümid qlimiz.

12. bizdin qalghan öy zimin mal mülüklerni bizdin kiyin perzentlirimiz sheriet belgülimisi boyiche, miras süpitide bir terep qilsa bolidu. Shu noqta isinglarda bolsunki ata-anidin qalghan mal- dunya mirasi haman bir küni tügeydu. Emma meniwi miras, qirindashliq we ata-ana duasining berkiti tügimeydu. Mal dunyani

dep qirindashliq mihrini üzüp qoyidighan , yoq qiliwitidghan ishtin saqlininglar.

13. bizning axiretlik ishlirimizni bir terep qlish, mirasni bir terep qilish qatarliq ishlarda sherietke uyghun bolmighan her qandaq ishqa biz jawapkar emes.

Wesiyet yazghuchi: ibni abduqadir abid.

Ikkinchi bap. Miras ilmi toghirisida

miras ilmi we uning sheritliri

miras ilmidin ölgen ademning qaldurup ketken mal dunyani uning mirasxorlirigha teqsim qilip béridighan ilim közde tutulidu. Bu ilim peyghember eleyhissalam öginishke we ögitishke buyrughan ilimlarning qataridindur.

[لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاء نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا (7)]

ata - anisi we tughqanliri qaldurghan mirasta (yeni méyitning terekiside) erlerning hessisi bar. Meyli u (yeni tereke) az bolsun yaki köp bolsun, her adem allahning adil sheriitide) belgilen'gen hessisini alidu [süre nisa-7].

Miras ilmi, mirasxor, miras qaldurup ketküchi adem we heqiqeten yaki hökmen miras qilinip élinidighan nersidin ibaret ich ishni asas qilidu. Bu ilimning üch sherti bardur.

1-miras qaldurup ketküchi ademning heqiqeten ölgen bolushi yaki yoqulup ketken ademge oxshash hökmen ölushi, yaki diyet bérish kérek bolghan kichik baligha oxshash teqdiren ölüshi lazim.

2- miras qaldurup ketküchi adem ölgen waqtida uning mirasxori heqiqeten yaki qorsaqtiki baligha oxshash teqdiren hayatta bolushi.

3- mirasxorning miras qaldurup ketküchi adem bilen bolghan alaqisining qandaq alaqe ikenlikini bilish we mirasning seweblirini we uning tosalghulirini bilish lazim.

Miras ilmi peqet qur'an, hedis we alimlarning birliki yeni ijmasi bilen meydan'gha kelgendur. Miras ilmide qiyas qaidisige emel qilinmaydu. Chünki qiyas qaidisige tötdin biri, altidin biri dégen'ge oxshash ölchemlerde emel qilinmaydu chünki, mesilen, néme üchün bir insanning mirasta beshtin birini almay töttin birini alghanliqining qandaq hékmiti barliqini bilgili bolmaydu.

Ölgen ademning qaldurup ketken mal dunyasigha qarashliq bolghan heqler

ölgen adem qaldurup ketken nersidin u adem ölgen waqtida arqisida qaldurup ketken pütün mal dunya közde tutulidu. U mal dunyaning ichige yene eger u adem bashqa bir kishi teripidin sewenlik bilen öltürülgen bolsa, u kishining u ademning uruq tughqanlirigha tölep bergen diyet, eger qestenlik bilen öltürülgen we buning üchün öltürgüchi u ademning uruq tughqanliri bilen kéliship ulargha mal dunya tölep bermekchi bolghan bolsa, bu mal dunyamu kiridu.

Adem qaldurup ketken mal dunyagha töwendikidin ibaret töt xil heq qarashliq bolidu,

1- mal dunya qaldurup ketken ademning ölükini yerlikide qoyush üchün teyyarlash we uninggha bekmu ashurwetmestin yaki bekmu qisiwalmastin kipenlik élish.

2- mezkur ademning bendilerning aldidiki qerzlirini ada qilish, emma ada

qilinmay qalghan zakatqa we kaffaretlerge oxshash allah taalaning aldidiki qerzlerge kelsek, eger ölgen adem bularni ada qilishqa wesiyet qilghan bolsa, uning ada qilmay qalghan zakat we kaffaretler uning ölimini uzutup bolghandin kéyin iship qalghan mal dunyaning üchtin bir qismining ichidin chiqirilip bérilidu.

3- u ademning ölimini uzutup bolghandin we uning qerzlirini ada qilip bolghandin kéyin qalghan mal dunyaning üchtin bir qismi bilen uning wesiyetliri orunlinidu.

4- bu ishlardin éship qalghan mal dunya, mirasqa heqliq bolushning sewebliridin birersi tépilghan ademlerning ichide teqsim qilinidu.

Mirasqa heqliq bolushning sewebliri

mirasqa heqliq bolushning sewebliri üchtur. Yeni bir ademning yene bir ademdin miras élishi üchün uningda töwendiki üch sewebning ichidin biri tépilishi lazim.

1- uruq tughqanchiliq sewebi. Uruq tughqanlar bir - biridin miras alidu.

2- er - xotunluq sewebi. Yeni bir ayal bir erdin u ikkisining arisida er - xotunluq munasiwet bolghanliq sewebi bilen miras alalaydu.

3- bir qulni azat qiliwatqanliq sewebi bilen uning bilen bolghan yéqinchiliq. Yeni bir kishi qul bir ademni azat qiliwatqan, qul ölgen we uning héchqandaq mirasxori yoq bolghan bolsa, uning mal- mülkige uni azat qiliwatqan kishi mirasxorluq qilidu.

Melum ölchem boyiche miras alidighan mirasxolarning bayani

ölgen bir ademning qaldurup ketken mal dunyasigha on türlük adem mirasxorluq qilidu. Melum ölchem boyiche miras alidighan mirasxolar töwendiki kishilerdur.

1- er- ölgen ayalning meyli oghul bolsun meyli qiz bolsun balisi bolmisa, u ayalning éri uningdin qalghan mal - mülükning yérimini alidu. Eger ayalning balisi bar bolsa, u ayalning éri uningdin qalghan mal - mülükning töttin birini alidu.

2- ayal- ayal, erning meyli oghul bolsun meyli qiz bolsun balisi bolmisa, éridin qalghan mal - mülükning töttin birini alidu. Eger erning balisi bar bolsa, ayal éridin qalghan mal - mülükning sekkizdin birini alidu.

3- dada. Dada mundaq üch xil halette miras alidu.

Birinchi, ölgen kishining meyli özining balisi bolsun meyli oghlining balisi bolsun baliliri bolsa, bu halette dada mal - mülükning altidin birini alidu.

Ikkinchi, eger ölgen kishining peqet birla qizi yaki oghlining qizi bolsa, bu halda uning qizi yaki oghlining qizi u ademning mal- mülkining yérimini alidu. U ademning dadisi melum ölchem boyiche miras alidighan mirasxoluq süpiti bilen mal - mülükning altidin birini we miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorluq süpiti bilen mal - mülükning qalghanlirini alidu.

Üchünchi, ölgen kishining birmu balisi bolmisa, bu halette dada melum ölchem boyiche miras alidighan mirasxorlar özlirining miraslirini élip bolghandin kéyin qalghan mal - mülükning hemmisini alidu.

4-chong dada- chong dadining hökmi dada yoq ehwalda xuddi dadining hökmige oxshash. Bu eger hayat bar chong dada bilen ölgen ademge tutushidighan halqining birerside ayal bolmisa, ehwal shundaq bolidu. Bu chaghda chong dada biwaste chong dada dep atilidu. Eger hayat bar chong dada bilen ölgen ademge tutushidighan halqining birerside ayal bolsa, bu chaghda bu chong dada, wastiliq chong dada dep atilidu. Shuning bilen bu chong dada ölgen

kishidin miras alalmaydu. Chünki chong dada bilen ölgen ademning arisidiki halqining birerside ayal kishining bolushi chong dada bilen ölgen ademning arisidiki nesebke dexli yetküzidu. Chünki bir balining nesebi erler teripidin ulunidu. Lékin wastiliq chong dada eger ölgen kishining melum ölchem boyiche miras alidighan mirasxorliri we miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorliri yoq halette ölgen adem bilen arisida uruq tughqanchiliq munasiwiti bolghanliq süpiti bilen uningdin miras alidu.

5- ana, ana mundaq üch xil halette miras alidu.

Birinchi, ölgen kishining meyli özining balisi bolsun meyli oghlining balisi bolsun baliliri bolsa, yaki baliliri bolmisimu meyli qiz bolsun meyli oghul bolsun eng az ikki qérindashliri bolsa, bu halette ana mal - mülükning altidin birini alidu.

Ikkinchi, ölgen kishining birmu balisi yaki qérindashliri bolmisa, bu halette ana mal - mülükning üchtin birini alidu.

Üchünchi, er - xotunning biri mirasini élip bolghandin kéyin ana qalghan mal mülükni dada bilen ölüshidu. Yeni ana er - xotunning biri mirasini élip bolghandin kéyin qalghan mal - mülükning üchtin birini alidu. Uningdin qalghan mal - mülükning hemmisini dada alidu.

6- chong ana- chong ana meyli ana tereptin bolsun meyli dada tereptin bolsun mal mülükning altidin birini alidu. Eger chong anining sani birdin köp bolghan we ularning ölgüchi bilen bolghan munasiwiti oxshash derijide bolghan bolsa, bu halda ular u altining birini arilirida oxshash teqsim qilishidu. Eger ularning ölgüchi bilen bolghan munasiwiti oxshash derijide bolmisa, derijisi yéqin chong ana derijisi yiraq chong anini miras élishtin chekleydu.

Eger ölgen ademning birla qizi bilen oghlining bir yaki birdin qizi bolsa, bu halda qiz mal - mülükning yérimini we oghlining qizliri esli ölgen ademning ikki we uningdin artuq qizliri élishi lazim bolghan üchtin ikki hessini toluqlash üchün altining birini alidu.

Eger ölgen ademning dadimu bir we animu bir peqet birla hemshirisi bilen peqet dada bir, bir hemshiri bolghan bolsa, bu halda dadimu bir we animu bir hemshirisi mal - mülükning yérimini we peqet dada bir hemshirisi esli ölgen ademning ikki we uningdin artuq qizliri élishi lazim bolghan üchtin ikki hessini toluqlash üchün altining birini alidu.

Peqet ana bir qérindash yaki hemshire eger birla bolsa, mal mülükning altidin birini alidu. Meyli oghul bolsun meyli qiz bolsun eger ular birdin artuq bolsa, ular mal - mülükning üchtin birini alidu we alghan u üchtin birini arilirida ortaq teqsim qilishidu. Allah taala mundaq dédi " eger miras qaldurghuchi ata - anisiz, balisiz er yaki ayal bolup, uning peqet ana bir qérindishi we ana bir hemshirisi bolsa, ularning her birige mirasning altidin biri tégidu. Eger miras qaldurghuchining (yeni miras qaldurghuchi méyitning ana bir, ata bashqa) qérindashliri we hemshiriliri buningdin (yeni birdin) köp bolsa, u chaghda mirasning üchtin biri ularning arisida ortaq teqsim qilinidu." "süre nisa 12- ayetning bir qismi"

birdin artuq qiz eger özliri bilen bille birer oghul qérindishi bolmisa, dadisidin yaki anisidin qalghan mal - mülükning üchtin ikkisini alidu.

Ölgen ademning oghlining birdin artuq qizimu, eger u ademning oghli yeni shu qizlarning dadisi hayat bolmisa we ölgen ademning eng az ikki qizi bolmisa, u ademning mal- mülkining üchtin ikkini alidu.

Eger ölgen ademning dadisi, yaki chong dadisi, yaki dadimu bir we animu bir

qérindishi, yaki meyli oghul bolsun meyli qiz bolsun birermu balisi bolmastin peqet ikki we ya uningdin artuq hemshiriliri we bashqa mirasxorliri bolsa, bu halda uning hemshiriliri mal - mülükning üchtin ikkisini alidu.

Eger ölgen ademning dadisi, yaki chong dadisi, yaki dadimu bir we animu bir qérindishi, yaki dadimu bir we animu bir- birla hemshirisi bilen dadimu bir we animu bir qérindishi yaki dadimu bir we animu bir, ikki hemshirisi yaki meyli oghul bolsun meyli qiz bolsun birermu balisi yaki oghlining oghli, yaki peqet dada bir qérindishi bolmastin peqete dada bir ikki hemshirisi we bashqa mirasxorliri bolsa, bu haldimu uning dada bir hemshilirimu uning mal- mülkining üchtin ikkisini alidu.

Miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorlarning bayani

er bezide mirasxor emes ayalni mirasqa érishtürüp uni miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorlardin qilidu.

Üch türlik ademler miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorlar qatarigha kiridu ular: 1) özining wastisi bilen mirasqa érishkichi.2) bashqa birsining wastisi bilen mirasqa érishkichi.3) bashqa birsi bilen birlikte mirasqa érishkichi qatarliqlardin ibarettur.

1- özining wastisi bilen mirasqa érishkichi bolsa, ölgen ademning oghligha yaki ana bir qérindishigha oxshash arisida ölgen ademge tutushidighan halqining birerside ayal kishi bolmighan erlerdur. Eger arisida ölgen ademge tutushidighan halqining birerside ayal kishi bolup qalghan er, özining wastisi bilen mirasqa érishküchi hisablanmaydu. Emma dadimu bir we animu bir qérindashqa kelsek, uning bilen ölgen ademning arisidiki tutushish halqisida ayal kishi bolsimu yeni u ölgen ademge anisi arqiliq tutashsimu u yene özining wastisi bilen mirasqa érishkichi hésablinidu. Chünki u ölgen ademge anisi arqiliq emes dadisi arqiliq nisbet bérilidu. Chünki ayal özining wastisi bilen emes, bashqa birsining wastisi bilen yaki bashqa birsi bilen birlikte mirasqa irishidu.

Melum ölchem boyiche miras alidighan mirasxorlar özlirining hessilirini élip bolghandin kéyin, qalghan mal - mülükning hemmisini miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorlar alidu.

Eger ölgen ademning peqet miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxoridin bashqa héchqandaq mirasxori bolmisa, bu halda mal - mülükning hemmisini miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxori alidu.

Töt xil kishiler özlirining wastisi bilen mirasqa érishidu. Ular: ölgen ademning ewladliri, andin ölgen ademning ejdadliri, andin ölgen ademning dadisining ewladliri we ölgen ademning dadisining chong dadisining ewladliri. Eger ölgen ademning mirasxorlirining hemmisi bir tereptinla bolsa, bu halda uning mal- mülkige mirasxorluq qilish üchün uninggha yéqinliq derijisi eng yéqin bolghan ademler tallinidu. Eger ölgen ademge uning mirasxorliri yéqinliq terepte we yéqinliq derijiside oxshash bolsa, bu halda ularning ichidin ölgen ademge yéqinliq küchi eng küchlük bolghini tallinidu.

2- bashqa birsining wastisi bilen mirasqa érishkichiler bolsa, ölgen ademning qizliri, oghlining qizliri, oghlining newrilirining qizliri we meyli dadimu bir we animu bir bolsun meyli ana bir bolsun hemshiriliri qatarliqlardur. Eger bular peqet özliri yalghuzla bolsa, yeni bular bilen bille bular bilen oxshash derijide er bolmisa, bu halda bular melum ölchem boyiche miras alidighan mirasxorlardin

hésablinidu.

Eger mezkur ayallar peqet özlirila yalghuz bolmay, özlirining derijisidiki erler bilen bille bolsa, bu halda ular melum ölchem boyiche miras alidighan mirasxorlarning qataridin miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorlarning qatarigha ötidu. Mana bu bashqa birsining wastisi bilen mirasqa érishkenlik hésablinidu.

3- bashqa birsi bilen birlikte mirasqa érishküchiler bolsa, ölgen ademning qizliri bilen bille bolghan yaki uning oghlining qizliri bilen bolghan ölgen ademning hemshirisidur.

3061/5125 - huzeyl ibni shurehbil mundaq deydu: bir adem ebu musa esheri reziyellahu enhudin qizning, oghulning qizining we hemshirining mirasi heqqide sorighanidi, u: qizgha yérimi, hemshirige yérimi tégidu. Sen bérip, ibni mesud reziyellahu enhudin sorap baqqin, umu manga oxshash petiwa béridu, dédi. Shuning bilen, u adem ibni mesud reziyellahu enhuning qéshigha bérip, uninggha ebu musa esheri reziyellahu enhuning sözini éytip bergenidi, u: men uninggha oxshash petiwa bersem, ézip ketken bolimen, hidayet tapquchilardin bolalmaymen, shunga bu mesilige peyghember sellellahu eleyhi wesellemning hökmi boyiche hököm qilimen. Qizgha yérimi, oghulning qizigha altidin biri tégidu, qalghini hemshirige tégidu, dédi. Andin héliqi adem ebu musa esheri reziyellahu enhuning qéshigha bérip, uninggha ibni mesud reziyellahu enhuning sözini yetküzgenidi, u: madamiki ichinglarda bu alim turuptu, siler mendin mesile sorimanglar, dédi. (buxari: 6736)

miras élishtin cheklinishning bayani

buningdin mirasxorlarning birining yene bir mirasxorning bolghanliqi sewebi bilen alidighan mirastin cheklinishi közde tutulidu.

Miras élishtin cheklinish ikki türlük bolidu, bir türlüki pütün cheklinish bilen bolidu, yene bir türlüki yérim cheklinish bilen pütünley cheklinishtin, bir mirasxorning miras alidighan bashqa birsining bolghanliqi sewebi bilen miras élishtin pütünley mehrum qilin'ghanliqi közde tutulidu.

Yérim cheklinishtin, bir mirasxorning miras alidighan bashqa birsining bolghanliqi sewebi bilen toluq miras alidighan halettin yérim miras alidighan haletke chüshüp qélishi közde tutulidu. Mirasxorlarning ichidin alte türlük mirasxor qandaq sharaitta bolsa bolsun miras élishtin pütünley cheklinip qalmaydu .ular,

1) anidur. 2) dadidur. Emma chong dada we chong anilar bolsa bezide miras élishtin yérim cheklinish bilen cheklinidu. 3) ölgen ademning oghul baliliridur. 4) ölgen ademning qiz baliliridur. 5) ölgen ademning ayalidur. 6) ölgen ayalning éridur.

Mana bu alte xil kishiler her qandaq ehwal astida miras élishtin pütünley cheklinip qalmaydu. Emma ular bezide miras élishtin yérim cheklinish bilen cheklinip qalidu.

Melum ölchem boyiche miras alidighan mirasxorlar bolsun meyli miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorlar bolsun mezkur alte mirasxordin bashqa mirasxorlar bezide miras alidu, bezide mirastin cheklinip qalidu.

Mirastin pütünley cheklinip qélishning mundaq ikki sewebi bardur.

1-mirasxorlarning ichide mezkur alte mirasxordin bashqa eng yéqin mirasxor yiraq mirasxorni miras élishtin cheklep qoyidu.

2- ölgen ademge bir waste bilen tutushqan adem u waste bar yerde miras alalmaydu. Bir ademning oghlining oghli u ademge, u ademning oghlining yeni özining dadisining wastisi bilen tutushidu. Shunga eger u adem ölgen we uning oghli hayat bolghan bolsa, u ademning oghlining oghli u ademdin miras alalmaydu. Bu qaidige ana tereptin bolghan qérindash kirmeydu. Ölgen ademning ana tereptin qérindishi bolsa bu qérindash u ademge anining wastisi bilen tutushidu. Gerche u ademge anining wastisi bilen tutashsimu u qirindash ana bilen bille u ademdin miras alidu. Chünki ana bir yol bilen mal - mülükning hemmisini almaydu. Eger ana özi yalghuz bolsa yeni bir adem ölgen we uning mirasxorliridin peqetla uning anisila bar bolsa, bu halda ana hessisini élish we qalghinini qayta élish yolliri bilen uning mal mülkining hemmisini alidu.

Mirastin pütünley cheklinish bilen cheklen'gen adem bashqilarni mirastin pütünley yaki yérim cheklesh bilen chekleydu. Bir ademning qérindashliri we hemshiriliri u ademning dadisining hayat bolushi bilen miras élishtin pütünley cheklinidu.

Besh türlük mirasxorlar miras élishtin yérim cheklinish bilen cheklinip qalidu. Ular bolsa, ana, oghlining qizi, dada bir hemshirisi, éri we ayali qatarliqlardur. Mesilen, ana, ölgen ademning oghlining, yaki oghlining oghlining, yaki ikki we ikkidin artuq qiz oghul qérindashlirining hayat bolghanliqi sewebi bilen mirastin üchtin birini alidighan yerge, ornigha altidin birini alidu.

Ölgen ademning oghlining qizi, uning özining birla qizining hayat bolghanliqi sewebi bilen mal - mülükning yérimini alidighan yerge altidin birini alidu.

Ölgen ademning dada bir hemshirisi, uning dadimu bir we animu bir bolghan birla hemshirisining hayat bolghanliqi sewebi bilen mal - mülükning yérimini alidighan yerge altidin birini alidu. Er ölgen ayalining birer balisining hayat bolghanliqi sewebi bilen ayalining mal- mülkining yérimini alidighan yerge töttin birini alidu. Ayal ölgen érining birer balisi yaki oghlining birer oghlining hayat bolghanliqi sewebi bilen érining mal- mülkining töttin birini alidighan yerge sekkizdin birini alidu.

Ölgen ademning qérindashliri we hemshiriliri ölgen ademning oghlining yaki oghlining oghlining yaki oghlining oghlining oghlining, yaki dadisining hayat bolghanliqi sewebi bilen mirastin pütünley mehrum qalidu.

Ölgen adem bilen arisida uruq tughqanchiliq munasiwiti bolghanliq süpiti bilen uningdin miras alidighanlarning bayani

bular, ölgen kishining melum ölchem buyiche miras alidighan mirasxorlirining yaki miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorlirining ichige kirmeydighan uruq tughqanliridur. Shunga ölgen ademning mirasxori peqet bulardinla bolghan waqtida , u mirasxor er xetunning biri özining mirastiki hessisini élip bolghandin kéyin qalghan mal mülükni alidu.

Bu xildiki kishilerning miras élishining sewebi bolsa, xuddi miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorlargha oxshash peqet ölgen adem bilen uruq tughqanchiliq munasiwitining bolghanliqidur. Shunga mirasqa ölgen ademge eng yéqin kishi érishidu.

Bu xildiki mirasxorlirimu töt xil bolidu. Bular töwendikidin ibarettur.

1- ölgen ademning ewladliri. Ular bolsa ölgen ademning qizining ewladliri, oghlining qizining ewladliri we ularning ewladlirining ewladliri qatarliqlardur.

2- ölgen ademning ejdadliri. Bular bolsa anining dadisigha we anining

dadisining anisigha oxshash wastiliq chong dadilar we wastiliq chong anilardur.

3- ölgen ademning ata anisining ewladliri. Bular bolsa dada we ana bir yaki dada bir hamma achilarning baliliri, ana bir qérindashlar we hemshirilerning ewladliri, dada we ana bir qérindashlarning yaki dada bir qérindashlarning qizliri qatarliqlardur.

4- ölgen ademning chong dadisining yaki chong anisining ewladliri. Bular bolsa ana tereptin bolghan taghiliri we hamma achiliri, ana bir taghiliri, dada tereptin bolghan hamma achiliri, dada tereptin bolghan taghining qizliri we bularning ewladliri, ata anining hamma achiliri, ata anining aniliri teripidin bolghan taghiliri we hamma achiliri, dadining ana bir taghiliri we anining dada teripidin bolghan taghiliri qatarliqlardur.

Mezkur kishilerdin ölgen ademge eng yéqin bolghan tughqini mirasqa érishidu.

Eger mirasxorlarning hemmisi oxshash derijide we hemmisi dada tereptin yaki ana tereptin bolghinigha oxshash bir tereptinla bolsa, bu halda miras melum ölchem boyiche miras alidighan mirasxorlarning yaki miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorlarning balilirigha bérilidu.

Eger mirasxorlarning hemmisi oxshash derijide bolghan lékin kélish teripi oxshash bolmay beziliri dada teripidin we beziliri ana teripidin bolghan bolsa, bu halda dada teripidin kelgen uruq tughqan'gha mal - mülükning üchtin ikkisi we ana teripidin kelgen uruq tughqan'gha mal mülükning üchtin biri bérilidu.

Birla waqitta ölüp ketken uruq tughqanlarning miraslirining bayani

su astida qélip ölgen'ge yaki otta köyüp ölgen'ge yaki urush meydanida ölgen'ge yaki ayrupilan yaki poyiz, yaki mashina hadisiliride ölgen'ge oxshash ishlar bilen ölüp ketken uruq tughqanlar bir - biridin miras alalmaydu. Bu eger ikki uruq tughqanning qaysisining burun ölüp ketkenliki bilinmise, ehwal shundaq bolidu. Yeni birla waqitta ölüp ketken uruq tughqanlarning qaysisining burun ölüp ketkenliki bilinmise, u ikki uruq tughqan bir - biridin miras almaydu. Ularning mal- mülkidin ularning her birining mirasxorliri miraslirini élishidu. Chünki miras shek shübhe bilen élinmaydu. Hayat qalghan ademning mirasqa érishishi éniqtur. Ikki uruq tughqanning qaysisining burun ölüp ketkenliki éniq bolmighan ehwal astida, ular bir - biridin miras alalmaydu. Emma ikki uruq tughqanning birining burun yene birining uning keynidin ölüp ketkenliki éniq bolsa, bu halda kéyin ölgini burun ölginidin mirasini alidu. Miras üchün kéyin ölginige teqsim bolghan mal mülükni uning mirasxorliri alidu.

Téxi tughulmighan balining mirasining bayani

qursaqtiki bala tirik tughulsa, u bashqa uruq tughqanliridinmu miras alidu we bashqa uruq tughqanlirimu uningdin miras alidu. Eger qursaqtiki bala ölük tughulsa, u bashqilardin miras alalmaydu. Emma qursaqtiki bala, u bala ana qursiqida turghanda bashqilar anining qursiqigha urghinigha oxshash birer jinayet sewebidin ölük tughulghan bolsa bu halda u bala bashqa uruq tughqanliridinmu miras alidu we bashqa uruq tughqanlirimu uningdin miras alidu. Eger bala köp qismi tirik bolsa, tughulup bolghandin kéyin ölüp qalghan bolsa, bashqa uruq tughqanliri uningdin miras alidu we uning namizi chüshürilidu.

Téxi tughulmighan qursaqtiki baligha bir oghul balining hessisidin yaki bir qiz balining hessisidin köp mal - mülük qoyup qoyulidu. Bu eger qursaqtiki bala

bashqa mirasxorlargha mirasta shérik bolsa yaki ularni yérim cheklesh halitide mirastin cheklise, ehwal shundaq bolidu. Emma qursaqtiki bala bashqa mirasxorlarni pütünley cheklesh halitide mirastin chekleydighan bolsa, bu chaghda mal - mülükning hemmisi taki tughulmaqchi bolghan u balining ishi bir terep bolghan'gha qeder teqsim qilinmay qoyup qoyulidu.

Yoq bolup ketken ademning hökümlirining bayani

yoq bolup ketken adem dégenliktin öydin chiqip kétip tirik yaki ölük ikenliki melum emes bolup qalghan adem közde tutulidu. Bu adem bashqilarning uning üstidiki heqlerde tirik hésablinidu. Chünki eslide u tirik idi. Shunga u taki ölgenliki éniq bolghan'gha qeder tirik hésablinidu. Shuning üchün u ademning mal- mülki mirasxorliri arisida teqsim qilinmay qoyup qoyulidu. Qazi uning mal- mülkini saqlash we uninggha köngül bölüsh üchün adem teyinleydu. U ademning bashqilardiki heqlirini toluq élip béridu. U ademning ayalining, baliwaqilirining we u ademge teminatini bérish kérek bolghan kishilerning teminatliri u ademning mal- mülkidin bérilidu. U ademning yoq bolup ketkinige töt yildin artuq bolghan bolsimu uning bilen uning ayali ayriwétilmeydu.

2561/4253 - ömer ibni xettab reziyellahu enhu: her qandaq bir ayal érini yüttürüp qoyup, uning nedilikini bilelmise, érini töt yil saqlaydu. Andin kéyin töt ay on kün iddet tutuwétip, bashqa erge tegse bolidu, dégen. (malik 1219)

yoq bolup ketken adem özining bashqilarning üstidiki heqliride ölgen adem hésabida bolidu. Shunga u adem ölgen bashqa uruq tughqanliridin miras alalmaydu.

Bir adem, yoq bolup ketken bir kishige mal wesiyet qilip qoyup ölüp ketken bolsa, u mal yoq bolup ketken u kishige bérilmeydu. U mal taki u kishining yurtidiki tengtüshliri ölüp tögigen'ge qeder saqlap qoyulidu.

Yoq bolup ketken kishining yurtidiki tengtüshliri ölüp tögigen'ge qeder saqlash wesiyet ishighila xas bir hököm emes. Bu, yoq bolup ketken ademning barliq ishlirini öz ichige alghan bir hökümdur.

Qosh jinsliq ademning hökümlirining bayani

hem oghulluq hem qizliq jinsi ezasi bar adem, qosh jinsliq adem dep atilidu. Yene hem oghulluq hem qizliq jinsi ezasi yoq, süydük kindikidin chiqidighan ademmu buning ichige kiridu. Hem oghulluq hem qizliq jinsi ezasi bar adem balaghetke yétishtin burun, eger süydükni oghulluq ezasidin siyse, oghul hésablinidu. Eger u qizliq ezasidin siyse, qiz hésablinidu. Emma balaghetke yetken waqtida eger uninggha saqal chiqqan yaki xuddi saq er ihtilam körgen'ge oxshash ihtilam körgen bolsa, bu halda u oghul hésablinidu. Eger uninggha emchek chiqqan yaki uningdin süt kelgen yaki u heyz körgen, yaki qursaq kötürgen bolsa, bu halda u ayal hésablinidu.

Eger uningda mezkur alametlerdin yeni erlik yaki ayalliq alametliridin héchqaysisi körülmigen yaki her ikkisi tengla körülgen yaki bir muddet qizliq alamiti yene bir muddet oghulluq alamiti körülgen bolsa, bu halda u, qosh jinsliq adem hésablinidu. Bir ademning balaghetke yétip bolghandin kéyin bundaq bolup qélishi nahayiti az uchraydighan ishtur. Bolupmu doxturluq tereqqi qilghan bu zamanda téximu shundaqtur.

Qosh jinsliq adem heqqide uning ishi yeni yaki erlikliki yaki ayalliqlighi bir terepke ayrilishtin ilgiri hemme hökümlerde eng ihtiyatliq teripi közde tutulidu. Imam ebuhenife (allah taala uninggha rehmet qilsun!) ning köz qarishi boyiche,

uninggha er bilen ayalning hessisining eng az qismi bérilidu. Yeni u adem eger er hisablansa qanchilik miras alidighanliqigha, eger ayal hisablansa qanchilik miras alidighanliqigha qarilidu, andin uninggha bu ikki xil mirasning eng az bolghini bérilidu. U meyli er hisablansun meyli ayal hisablansun eger miras élishtin pütünley mehrum qilinidighan bolsa, bu halda uninggha héchqandaq miras bérilmeydu. Emma imam ebuyüsüf bilen imam muhemmed (allah taala ulargha rehmet qilsun!) lerning köz qarishi boyiche, uninggha er bilen ayalning hessisining yérimi bérilidu. Lékin bu heqte petiwa imam ebuhenife (allah taala uninggha rehmet qilsun!) ning köz qarishi boyiche bérilidu.

Miras élishqa tusalghu bolidighan amillar

bu amillardin mirasxorda körülgen birer seweb tüpeylidin u mirasxorning miras élishigha tusalghu bolidighan ishlar közde tutulidu. Bu halda u mirasxor mirastin mehrum qilin'ghan adem dep atilidu. Bu shekilde miras élishtin mehrum qalghan ademlerning qatarigha biz yuqirida bayan qilip ötken miras élishtin pütünley yaki yérim cheklinish bilen miras élishtin cheklinip qalghan ademler kirmeydu. Chünki bu ademler özliride körülgen birer sewebning tüpeylidin emes bashqa bir sewebning tüpeylidin miras élishtin cheklen'gen ademlerdur. Miras élishqa tusalghu bolidighan amillar tötdur.

1- qulluq. Bir ademning qul bolushi uning ölgen uruq tughqanliridin, miras élishidin chekleydu. Chünki qul héchqandaq nersige ige bolalmaydu. Qulning qolidiki pütün nersiler uning xujayinigha tewe bolidu.

2- mirasxorning miras qaldurup ketküchi ademni qisasni yaki kaffaretni keltüridighan bir shekilde öltürwwétishi. Qisasni yaki kaffaretni keltiridighan bir shekilde öltürwwétish bolsa, bir mirasxorning özining miras qaldurup ketküchi adimini qesten yaki qesten'ge oxshushup kétidighan bir shekilde, yaki sewenlik bilen öltürwwétishidur. Bu halda u adem mirastin mehrum qalidu. Chünki kimki bir nersige u nersining waqti kélishtin burun érishishke aldirisa, u adem u nersidin mehrum qélinish bilen jazalinidu.

Bir adem miras qaldurup ketküchisini biwaste qol tiqip öltürüwetmigen emma uning ölüshige seweb bolghan bolsa, u adem bu miras qaldurup ketküchi ademdin miras élishtin mehrum qilinmaydu.

Bir adem ayalini yaki uruq tughqanlirining birini töhmet chaplap emes ayalining yaki mezkur tughqinining heqiqiy zina qilghanliqi üchün öltürüwetken bolsa, u adem öltürülgen tereptin miras élishtin mehrum qilinmaydu. Bu henefiy mezhepidikilerning qarishidur.

Balisini öltürüwetken ademdin uning dada bolghanliqining hörmiti üchün qisas yaki kaffaret kechrwwétilse, u adem yene öltürüwétilgen oghlidin miras alalmaydu. Shuningdek yene eger bir ademge kaffaret bérish wajib emes peqet mustehep bolghan halette bolsimu yene u miras élishtin mehrum qilinidu.

Eger özining miras qaldurup kétidighan uruq tughqanlirining birersini öltürüwetmekchi bolghan adem, uni öltürüwetmekchi bolghan jeryanida yarilan'ghan we öltürüwetmekchi bolghan kishidin burun ölüp ketken bolsa, bu halda u kishi u ademdin miras alidu. Bu barliq alimlarning köz qarishidur.

3- ölgen adem bilen uning mirasxorining birining musulman yene birining kapir bolghinigha oxshash bashqa - bashqa dinda bolishi yeni bir musulman bir kapir uruq tughqinidin yaki bir kapir bir musulman tughqinidin miras alalmaydu.

3048/5077 - usame ibni zeyd reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki,

peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: musulman kapirgha mirasxor bolalmaydu, kapirmu musulman'gha mirasxor bolalmaydu. (buxari: 6764)

3049/5078 - jabir reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ikki din ehli bir - birige mirasxor bolalmaydu. (tirmizi: 2108)

eger kapir adem ölgen musulman tughqinining mal- mülki teqsim qilinishtin ilgiri islamgha kirgen bolsa, bu haldimu u yene miras alalmaydu. Chünki bir adem mirasqa miras qaldurdighan ademning ölüshi bilenla heqliq bolup bolidu. Kéyin musulman bolghan kapir musulman tughqini ölgen waqtida téxi musulman bolmighanliqi üchün kéyin musulman bolghan teqdirdimu u yene mirasqa érishelmeydu.

Allah taala saqlisun! Islam dinidin yéniwalghan ademning musulman waqtida tapqan mal- mülki mirasxorliri arisida teqsim qilinidu. Emma uning islam dinidin yéniwalghandin kéyin tapqan mal- mülki musulmanlar üchün ghenimet hésablinidu.

4- yashawatqan yerning bashqa - bashqa yer bolishi uruq tughqan kapirlar, biri bashqa yerde yene biri bashqa bir yerde yashisa, ular bir - biridin miras alalmaydu. Chünki miras ishi uruq tughqanlar bir - birini qoghdash we yardem bérish prinsipining üstige qurulghan bir ishtur. Bashqa- bashqa yerde yashaydighan kapirlarning arisida bir - birige yardem bérish we bir - birini qoghdash ishi yoqtur. Eger ularning arisida öz - ara dishmenlirige qarshi bir - birige yardemlishish we bir - birini qoghdash ishi bolsa, bu halda ular xuddi bir yerde yashighan hésablinidu we bir- biridin miras alidu. Emma musulmanlar uruq tughqanlarning bashqa - bashqa yerde yashighanliqliri ularning öz - ara miras élishlirigha tesir yetküzelmeydu. Shuning üchün musulman bir tijaretchi yaki kapirning qoligha esirge chüshüp qalghan bir musulman kapirning yurtida ölse, uning mal mülkini uning mirasxorliri miras qilip alidu.

Üchinchi bap. Tashliwitilgen bala, chüshüp qalghan nerse we kündilik turmushta uchraydighan mohim mesililerning bayani

tashliwitlgen balining hökümlirining bayani

bu, péqirliqtin yaki tughup salghan éri yoq ayallarning zina töhmitidin qorqup tashliwitlgen balilarni körsütidu. Eger bala ölüp qalsa, uni tashliwetken adem gunahkar bolidu. U allah taalaning

[وَلاَ تَقْتُلُواْ أَوْلادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلاقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُم إنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْءًا كَبِيرًا](31)

kembeghelliktin qorqup baliliringlarni öltürmenglar. Ularning wesilerning rizqinglarni biz bérimiz, ularni öltürüsh heqiqeten chong gunahtur [süre isra-31]. Dégen ayitide bayan qilin'ghan mezmunning ichige kiridu.

Eger bala chölge yaki ormanliqqa oxshash balining ölüp kétish éhtimalliqi küchlük bolghan bir yerge tashliwitlgen bolsa, uni tipiwalghan adem sawabqa érishidu we ghenimetke érishken hésablinidu. Chünki allah taala mundaq dédi: "kimki bir ademni tirildirse yeni qutquzsa yaki hayat qélishigha sewepchi bolsa, u pütün insanlarni tirildirgendek bolidu." (süre maide 32- ayetning bir qismi)

tashliwitlgen balini éliwélishning hökmi

u bala, eger uni körgen adem éliwalmisa uning ölüp qélishi guman qilinidighan bir yerge tashliwitlgen bolsa, uni körgen ademge uni iliwilish bir adem qilsa bashqilarning üstidin qilish chüshüp kétidighan perzdur. Yeni perz kupayidur. Eger u bala tashliwitlgen yer uni körgen ademdin bashqa adem yoq bir yer bolsa, uni körgen ademge uni iliwilish her bir ademning qilishi lazim bolghan perzdur. Kor bir ademning bir yerge chüshüp kétish aldida turghanliqini körgen ademning hökmimu tashliwitlgen balini körgen ademning hökmige oxshashtur.

Eger bir bala, uning ölüp qélish éhtimalliqi bek küchlük emes bir yerge tashliwitlgen bolsa, uni körgen ademge uni iliwilish musteheptur. Chünki undaq qilghanliq uninggha ich aghritqanliq we yaxshiliq qilghanliq hésablinidu. Uni élip qutquzup bolghandin kéyin uni qayta tashliwétish haramdur. Chünki uni uchratqan ademge uni qoligha élishi bilen uni perwish qilip saqlash wajiptur. Shuning üchün uni burunqi halitige qayturush toghra emes.

Mal - mülük meyli tashliwitlgen balining astida bolsun meyli üstide bolsun eger uning bilen mal - mülük birge bolghan bolsa, u mülük u baligha tewe bolidu. Chünki emiliyet mal - mülükning balining ikenlikini ispatlap béridu.

Tashliwitlgen bala tépilghan yerni étibargha élip turup azat we musulman bala hésablinidu. Meyli uni tépiwalghan adem musulman bolsun meyli kapir bolsun u musulmanlar yashaydighan yerde tépilghanliqi üchün musulman hésablinidu. Eger tashliwitlgen bala musulmanlargha tölem tölep yashaydighan kapirlarning mehelliside yaki ularning ibadetxanilirida tépilghan we uning üstide kiriske oxshash bashqa dindikilerning alametliri bolghan bolsa, bu halda u bala musulmanlardin emes shu kapirlardin hésablinidu.

Tashliwitlgen balini uni tépiwalghan ademning qolidin bashqa bir ademning iliwilishi toghra emes. Chünki uni saqlash heqqi uni baldur tépiwalghan ademning bolidu. Eger uni baldur tépiwalghan adem uni saqlashqa we uni terbiyeleshke heqliq bolmisa, balini u ademning qolidin tartiwélish lazim.

Eger tashliwitlgen balini bir musulman bilen bir kapir tépiwalghan u ikkisi buni men baqimen dep, taliship qalghan bolsa, qazi balini musulmanning béqishigha buyrup béridu. Chünki u balining yaxshi adem bolup ösüp yétilishi üchün uninggha musulman, kapirgha qarighanda eng paydiliq adem hésablinidu. Eger u balini tépiwalghan ademlerning her ikkisi oxshash ademler bolsa, bu halda qazi u balini kimge bérish heqqide yaxshi oylishi we balini uninggha eng paydiliq bolghan ademge bérishi lazim.

Tashliwitlgen balini tépiwalghan adem uni özige nisbet bérishi toghra emes. Yeni u, méning balam déyishi toghra emes. Chünki yuqirida béqiwalghan balini béqiwalghan ademning ismi bilen emes uning eslidiki dadisining ismi bilen chaqirishning lazim ikenlikini otturgha qoyuldi.

Eger mezkur balini ikki ayal dawa qilghan we u ikki ayalning biri uning özining balisi ikenlikige pakit körsetken bolsa, bala pakit körsetken ayalning bolidu.

Eger mezkur balini uni tépiwalghan ademdin bashqa ikki adem, u méning balam idi, dep dawa qilghan, u ikki ademning biri balining tinide mundaq mundaq alametler bar idi, dégen we balining tinide uning dégen alametliri körülgen bolsa, yene bir adem balining özining balisi ikenlikige uningdinmu küchlükrek bir pakit körsetmise bala u ademge buyrup bérilidu.

Chüshüp qélin'ghan nersilerning hökümlirining bayani chüshüp qélin'ghan nersini uchratqan ademning élishining hökmi

chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem eger özige u nersini alsa uni kishiler arisida ilan qilidighanliqigha ishench qilalisa, u ademning u nersini igisige qayturup bérish niyiti bilen élishi musteheptur. Eger u adem özining u nersini igisige qayturup bermeydighanliqini hés qilsa, u ademning u nersini almay tashlap qoyup kétishi lazimdur. Bu halda u ademning u nersini élishi haramdur. Eger u adem u nersini özining qiliwélish niyiti bilen alsa, u adem u nersini bulap éliwalghan kishining hökmide bolidu.

Chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem u nersini eger almay tashlap ketse uning buzulup kétishidin qorqsa, u ademge u nersini élish perz bolidu. Chünki xuddi jan'gha oxshash mal - mülükningmu hörmiti bardur. Bu, eger u adem u nersini alsa uni kishiler arisida ilan qalalydighanliqigha özige ishench qilalisa, ehwal shundaq bolidu. Eger undaq qilalaydighanliqigha ishench qilalmisa, uni almay tashlap qoyup kétishi yaxshidur.

Eger chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem u nersini öyige élip kelgendin kéyin uni yene ornigha qayta apirip qoyghan we u nerse u yerdin yoq bolup ketken, yaki buzulup ketken bolsa, küchlük riwayetke asasen u adem u nersini tölimeydu. Bu, u adem eger u nersini kishiler arisida ilan qilish üchün alghan bolsa, ehwal shundaq bolidu. Emma chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem u nersini özi ishlitish üchün alghan bolsa, uni taki öz igisige qayturup bermigiche uni yoq qiliwatqan yaki buzuwatqan bolsa uni töleydu.

Chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem u nersini alghan waqtida, özining uni igisige qayturup bérish üchün alghanliqigha guwahchi turghuzup qoyup alghan we kéyin u nerse buzulup ketken bolsa, u ademge uni tölesh lazim emes. Chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem u nersini tépiwalghan yerde turup, kimki bir nersisini chüshürüp sélip uni izdewatqan kishini anglisa yaki körse uni méning qéshimgha bashlap qoysun, dep ilan qilishi yéterlik bolidu.

Eger chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem özi uni ilan qilishtin ajiz kelgen we uni béridighan kishi ishenchilik bolghan bolsa, uni ilan qilish üchün u kishige berse bolidu.

Chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi ademde tépilishqa tégishlik bolghan shertler

chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi ademning mest halda bolmasliqi we eqli hushi jayida bolushi sherttur. Chüshüp qalghan nersini eqli hushi jayida, lékin téxi balaghetke yetmigen kichik baliningmu we qulningmu élishi toghra bolidu. Lékin uni kishiler arisida ilan qilish kichik balining ige chaqilirining we qulning xojayining üstige yüklinidu.

Chüshüp qalghan nersini éliship qalghan sarangning, eqli kem, mest we bir nersidin heyran qélip eqli hushi jayida bolmighan ademlerning élishi toghra emes.

Chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem uni kishiler arisida taki emdi uni buningdin kéyin uning igisi izdimeydu, dep küchlük guman'gha kelgen'ge qeder ilan qilishi lazim. Her qandaq nerse uning özlayiqigha yarisha ilan qilinidu.

Chüshüp qalghan nersining uni tépiwalghan ademning qolida turghan chaghdiki hökmi

chüshüp qalghan nerse uni tépiwalghan ademning qolida bir amanet süpitide

turidu. Shunga u adem eger uni qesten buzuwatmighan yaki yoq qiliwatmighan bolsa, uni tölimeydu. Eger nersining igisi kelse, uni igisige qayturup béridu. Eger nersining igisi kelmise, imkanining yétishiche u nersini uninggha heqliq bolghan ademge yetküzish üchün uni péqirgha sediqe qilidu. Imkan yétishiche chüshüp qalghan nersini igisige qayturush lazimdur. Bu, eger chüshüp qalghan nersining igisi kelse u nersining özini qayturup bérish bilen, eger uning igisi kelmise uni sediqe qilip uning sawabini yetküzish bilen bolidu. Chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem, eger u nersini taki uning igisi kelgen'ge qeder uzun muddet saqlashni xalisa, shundaq qilidu.

Chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem eger péqir bolsa, uni kishiler arisida ilan qilip bolghandin kéyin igisi kelmise uningdin özi paydilansimu bolidu. Eger u adem péqir bolmisa, uni péqir adem meyli ata anisi bolsun meyli baliwaqiliri bolsun meyli ayali bolsun péqirgha sediqe qilidu. Eger chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem u nersini sediqe qilip bolghandin kéyin uning igisi kelse, igisi xalisa u ademning qilghan ishigha qoshulidu, yeni uni tölettürmeydu, xalisa uni töletküzidu.

Chüshüp qalghan nersini tépiwalghuchi adem eger uni tölise, u nersini tépiwalghandin tartip uning igisi hésablinidu. U nerse eger sediqe qilinip bolghan bolsa, uning sawabi uni tölep bergen ademge bolidu.

Bu höküm chüshüp qalghan nerse meyli bashqa yerde chüshüp qalsun meyli heremde chüshüp qalsun, chüshüp qalghan hemme nersini öz ichige alidu. Buningda bir yer bilen yene bir yerning arisida héchqandaq perq yoq.

2927/4885 - munbeisning azadgerdisi yezid mundaq deydu: men peyghember sellellahu eleyhi wesellemning sahabisi zeyd ibni xalid juheniy reziyellahu enhuning mundaq dégenlikini anglighanidim: biri peyghember sellellahu eleyhi wesellemdin tépiwalghan altun yaki kümüshni qandaq qilish kérekliki heqqide sorighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: hemyanni we boghquchini bir yilghiche tonutqin, angghiche igisi chiqmisa, ishletkech turghin, u séningde amanet süpitide qalsun. Künlerning biride igisi kélip qalsa, uni igisige qayturup bergin! Dédi. Uningdin yene yütüp ketken tögini tépiwalsa qandaq qilish kérekliki heqqide sorighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: töge bilen séning néme ishing? Uni qoyuwetkin, uning töt ayighi özi bilen bille, su boyigha özi baralaydu, öt chöpler bilen qorsiqini toyghuzalaydu, shu arida uni igisi tépiwalidu, dédi. Uningdin yene yütüp ketken qoyni tépiwalsa qandaq qilish kérekliki heqqide sorighanidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: uni tutuwalghin, u ya séning yaki bashqa bir qérindishingning weyaki börining (rizqi) bolidu, dédi. Yene bir riwayette yezid mundaq deydu: qoymu hem tonutilidu. (muslim: 1722, buxari: 2428)

chüshüp qalghan nersini tépiwalghan ademning, u nersining igisi, u nersini manga qayturup bergen ademge mundaq nerse bérimen dep ilan qilghan söyünchini élishi toghra emes.

Kündilik turmushta uchraydighan muhim mesililerning bayani

● bir ademning üstide bashqilarning qerz pulliri we kishilerdin naheq éliwalghan mal dunya bolghan, u mal dunyaning igilirining kim ikenlikini, yaki u mal dunyaning igilirining mirasxorlirining kim ikenlikini tapalmighan we ularni tépishtin ümidi üzülgen bolsa, bu halda u ademning üstümde kishilerning munchilik miqdarda heqliri bar dégen miqdardiki mal mülükni, eger u heqler

uning mal dunyasining hemmisini tügitiwetsimu sediqe qiliwétishi lazim.

Eger üstide birining qerzi bar adem, u qerzni qerzning igisi ölüp kétip bolghandin kéyin uning mirasxorlirigha bergen bolsa, u üstidiki qerzdin ada juda bolghan bolidu. Lékin qerzni ölgen igisige qerzni öz waqtida qayturup bermey uninggha zulum qilghanliqi üchün uning heqqi u ademning üstide qélip qalidu. U ademning ölgen u ademning heqqidin peqet tewbe, üstighpar éytish we uning üchün dua qilip qoyush arqiliq ada juda bolidu.

● bir mirasxor ölgen tughqinining üstidiki mal - mülükning bashqilardin bulap éliwalghan yaki ughurlap éliwalghan mal - mülük ikenlikini bilse, u mirasxorning u mal mülükni uning igisige ölgen tughqini qaldurup ketken mal dunyaning ichidin qayturup bérishi lazim. Eger u mirasxor u mal mülükni uning igisige qayturup bermise, u mirasxor axirette jazalinidu.

Eger bashqa birsidin qerz alghan adem qerz igisini yaki uning mirasxorini tapalmighan we shuning üchün qerzge alghan pulning miqdaridiki pulni qerz igisining namidin sediqe qilghan bolsa, axirette jazalinishtin ada juda bolidu. Shuningdek yene u sediqini u ademning özi emes uning mirasxori qilsimu shundaq bolidu.

● bir ademning yénida meyli bashqilarning chüshüp qalghan nersisi bolsun meyli bashqilardin bulap éliwalghan nerse bolsun meyli parigha alghan nerse bolsun kishilerdin naheq alghan nersiler bolghan we u nersilerning qaysi qaysisining, kim kimning ikenlikini bilmigen bolsa, u ademge u nersilerning hemmisini sediqe qiliwétish lazim. Eger u adem shu nersilerning hemmisini sediqe qiliwetse, u nersilerning igiliri kélip axirette u ademdin özlirining heqlirini bérishni telep qilalmaydu.

● bir adem chüshüp qalghan nerse tépiwalghan, uni kishiler arisida ilan qilghan, lékin igisini tapalmighan, shuning bilen u nersini péqir bolghanliqi üchün özi ishletken, kéyin u adem bay bolghan bolsa, u ademge bay bolup bolghandin kéyin u nersige oxshash bir nersini sediqe qéliwétish lazim emes.

● bir adem seper üstide ölgen bolsa, uning nerse kéreklirini uning hemrahining sétip pulini u ademning ata anisigha we baliwaqilirigha bérishi toghridur. Chünki seperde hemrah bolghan ademge shundaq qilishqa ruxset bérilgendur.

● kimki sudin otun siziwalghan, u otun qimmet pulgha yaraydighan derijide bolsa, bu halda u otun xuddi chüshüp qalghan nersining hökmide bolidu. Eger u otun u derijide bolmisa, otun siziwalghan adem üchün xuddi téxi bir insanning qoli tegmigen nersilerge oxshash halaldur.

● bir ademning öyide yaqa yurttin kelgen bir kishi ölüp qalghan we ölüp qalghan kishining mirasxorlirining kim ikenlikini bilgili bolmighan bolsa, bu halda uning mal- mülki xuddi chüshüp qalghan nersining hökmide bolidu.

Melum seweb tépilghan ademlerni, teserrup qilishtin chekleshning bayani

yuqirida bayan qilip ötilgen bablardin islam dinining her qandaq nersini uninggha heqliq kishilerge yetküzishke nahayiti hérismen ikenlikini körüwalalaymiz. Eger mal - mülük igiliri kem eqil bolghanliqi üchün mal mülüklirini öz jayida bashquralmaydighan halette bolsa, islam dinining yene ularning mal mülüklirini zaya bolup kétishidin saqlashqa köngül bölishi, islam dinining mukemmelliklirining biridur we uning kamaletke yetken hékmetlik din

ikenlikining pakitidur. Shuning üchün allah taala melum seweb tépilghan kishilerni mal- mülkini ishlitishke cheklime qoydi. Bu cheklimidin melum seweb tépilghan kishilerni bezi teserruplardin cheklesh közde tutulidu.

Cheklimining sewebliri

bu cheklimining sewebliri kichiklik, sarangliq we exmeqliqtin ibarettur. Bularning qatarigha yene galwang ademmu kiridu. Yeni mushu xil süpetler tépilghan ademler teserruptin cheklinidu.

Bir ademge uning exmeq adem bolghanliqi sewebi bilen cheklime qoyulushining bayani

exmeq adem bolsa, mal- mülkini islam dinining yaki eqilning teliwi boyiche teserrup qilmastin eksiche buzup chachidighan, oyun temashsha, neghme newagha heddidin artuq pul xejleydighan, qimmet pulgha kepterge oxshash uchar qushlarni alidighan we tijarette gollinip qalidighan ademlerdur.

Exmeqliq eslide eqli kichik dégenlik bolup bu süpet meyli yétim bolsun meyli kichik bolsun meyli sarang bolsun eqli ajiz kishilerning hemmisini öz ichige alidu. Bu süpet shuningdek yene balaghetke yetken chong adem bolsimu mal- mülkini buzup chachidighan ademlernimu öz ichige alidu. Allah taala mundaq deydu:

[وَلاَ تُؤْتُواْ السُّفَهَاء أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُواْ لَهُمْ قَوْلاً مَّعْرُوفًا (5)]

allah tirikchilikinglarning asasi qilghan malliringlarni exmeqlerge tutquzup qoymanglar, ularni yémek - ichmek, kiyim - kéchekler bilen teminlenglar. Ulargha chirayliq söz qilinglar [süre nisa-5] bu ayetning menisi, siler mal mülükni yaxshi teserrup qilalmay uni paydisiz yerlerge xejlep buzup chachidighan kishilerning qollirigha tutquzmanglar, dégenlik bolidu.

Emma nikahqa, talaqqa we qul azat qilishqa oxshash yiniwélishqa bolmaydighan we chaqchaq bilenmu küchke ige bolidighan teserruplarda mezkur süpetlik kishilerge héchqandaq cheklime qoyulmaydu. Bu barliq alimlarning birlikke kelgen qarishidur.

Bir ademde exmeqliq süpetning bolghanliqi uning özining we bashqilarning uning üstidiki heqlirini emeldin qaldurmaydu. Shunga exmeq bolghanliqi üchün cheklime qoyulghan ademge, uning baliwaqilirigha, uning ayaligha we uninggha teminatini bérish kérek bolghan uning urugh tughqanlirigha uning mal- mülkidin teminat bérilidu. Chünki u, mezkur ademlerning asasliq éhtiyajlirining qataridindur. Mezkur ademning mal- mülkidin bérish lazim bolghan zakat we pitre uning mélidin chiqirip bérilidu.

Mezkur adem özining mal- mülki bilen üstidiki perz hejni ada qilishtin cheklenmeydu. Chünki hej uninggha uning özi teripidin emes allah taala teripidin perz qilin'ghan bir ibadettur. Qazi uning hej qilishi üchün yolda kétidighan pulni uning qoligha emes uning bilen bille hejge mangghan hajilarning ichidin eng ishenchilik birsige tutquzidu. Eger mezkur adem ömrige barmaqchi bolsa, peqet bir qétimla ruxset qilinidu.

Eger mezkur adem wesiyet qilip qoyghan we uning eng az birer mirasxori bolghan bolsa, bu halda uning wesiyiti uning mal- mülkining üch qismining bir qismining ichidin orunlinidu. Uning wesiyitining orunlinishi üchün uning wesiyetni özining namidin hej qilip qoyushqa yaki péqirlargha pul tarqitip bérishke yaki meschit sélip qoyushqa yaki körük sélip qoyushqa yaki yol ongshap qoyushqa,

oxshash yaxshi ishlarni qilish heqqide qilishi sherttur.

Qerzdargha cheklime qoyushning bayani

shuningdek yene qerzge boghulup qalghan ademgimu qerz igilirining heqlirini saqlap qélish üchün cheklime qoyulidu. Bu cheklime eger qerz igiliri qazidin u kishige uning mallirini qerz igilirige zerer élip kélidighan bir shekilde serp qilishidin cheklime qoyushini telep qilghan waqtida qoyulidu. Qazining qerzdarni mallirini sétip qerzini ada qilishqa buyrushi lazim. Qazining shundaq qilishi bashqilarni bir ishqa mejburlighanliq hisablanmaydu. Eksiche toghra bir ishni qilghanliq bolidu.

Eger qerzdar qerzni ada qilalmaydighan derijide yoqsul bolsa, uning qerzni bérishni saqlash we uninggha möhlet bérish lazim. Chünki allah taala mundaq dédi:

[وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَن تَصَدَّقُوا۟ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ (280)]

eger qerzdarning qoli qisqa bolsa, uning hali yaxshilan'ghuche kütünglar, eger (xeyrlik ish ikenlikini bilsenglar, qiyinchiliqta qalghan qerzdardin alidighan qerzni uninggha) sediqe qilip bériwetkininglar siler üchün téximu yaxshidur [süre beqer-280]. Yeni eger qerzdar yoqsul bolsa, taki uning hali yaxshilan'ghiche möhlet bérish we uningdin qerzni élishni kéchiktürüsh yaxshidur. Islam dinida exlaq, hökümler hetta mal muamilisige alaqidar bolsimu islam dinining hökümliridin ayrilip ketmeydu. Yoqsul qerzdarlargha möhlet bérish ésil bir exlaq bolup allah taala qerz igilirini bu exlaqni tutushqa buyrudi. Qerzdarlargha möhlet bérish yene kélip musulman jemiyitide körülüp kéliwatqan bir - biri bilen yardemlishish körünishlirining biridur. Mezkur ayet qerzdarning üstidiki qerzni kechürüm qiliwétishning yaxshi ikenlikini bildürüp keldi. Emma qerzdar yoqsul bolsa, uninggha möhlet bérish wajiptur.

2863/4772 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: bir adem peqetla yaxshiliq qilip baqmighaniken, emma kishilerge qerz bérip turidiken we qerzni süleydighan adimige: qolida barlardin alghin, qiyinchiliqta qalghanlardin almighin, belki kéchiwetkin. Alle taalamu bizning gunahlirimizdin ötüp kéter, deydiken. U ölüp ketkendin kéyin, alle taala uninggha: sen birer yaxshi ish qilip baqtingmu? Deptu. U: yaq, méning bir maliyim bar idi, men kishilerge qerz bérip turattim, maliyimni qerz yighqili ewetkende, uninggha: ”qolida barlardin alghin, qiyinchiliqta qalghanlardin almighin, belki kéchiwetkin. Alle taalamu bizning gunahlirimizdin ötüp kéter “ deyttim, deptu. Shuning bilen, alle taala: menmu séning gunahliringdin ötüp kettim, deptu. (nesai: 4694)

qerzdar bolup qalghanliq sewebi bilen cheklime qoyulghan ademning hökmi xuddi saq waqtida qerz élip kéyin késel bolup qalghan ademning hökmige oxshash. Shunga cheklime qoyulghan u qerzdarning qerz igilirining heqqige dexli yetküzidighan, bashqilargha bir nerse sogha qilishqa we sediqe bérishke oxshash teserruplirining hemmisi cheklinidu.

Cheklimining kötürülüp kétishining bayani

buningdin yuqirida bayan qilip ötülgen exmeq, kichik bala we saranggha oxshash cheklime qoyulghan ademlerdin cheklimini kötürüwétish we ularni erkin qoyuwétish közde tutulidu. Kichik bala we eqli ajiz ademning teserrupliri töwendikidek üch qisimgha bölinidu.

1- islamgha kirgen'ge, hediyelerni qobul qilghan'gha we uni tapshurup alghan'gha oxshash nahayiti paydiliq ishlar. Eger kichik bala yaki eqli ajiz adem buninggha oxshash birer ishni qilsa, bu ish uningdin qobul qilinidu we ulardin bu ishning qobul qilinishi üchün ulargha mes'ul bolghan ademning ruxsitige éhtiyaj yoqtur.

2- ularning qilghan teserrupliri ayalini talaq qilghan'gha, qullirini azat qiliwatqan'gha, sowgha bergen'ge, sediqe bergen'ge we qerz bergen'ge oxshash özlirige ziyanliq ish bolsa, bularning bu teserrupliri eger ulargha ularning igiliri ruxset qilghan teqdirdimu toghra emestur. Chünki bu teserruplirining toghra bolushi üchün ularning bu teserrupni qilish salahiyitige toluq toshushi sherttur.

3- ularning qilghan teserrupliri soda sétiqqa oxshash paydiliq ish bilen ziyanliq ish arisidiki ish bolsa, bu ishning toghra bolushi ularning igilirining ruxset bérishige baghliqtur. Eger balaghetke yetmigen kichik bala kichik waqtida bir soda sétiq qilghan, andin balaghetke yetken we qilghan u soda sétiqining küchke ige ikenlikini dégen bolsa, uning qilghan bu soda sétiqi hem toghra we hem küchge ige bolidu.

Kichik baligha we eqli ajiz ademge igidarchiliq qilidighan ademler we ularning tertiwining bayani

balaghetke yetmigen kichik baligha igidarchiliq qilidighan adem uning dadisidur. U balining dadisi ölse dadisining u baligha qarap qoyushqa wesiyet qilip qoyup ketken adimidur. Dadisining wesiyet qilip qoyup ketken adimi ölse, u ademning u baligha qarap qoyushqa wesiyet qilip qoyup ketken adimidur. Bu ademmu ölse mesilen, dadisining dadisining dadisigha oxshash yiraq bolsimu balining biwaste chong dadisidur. Mesilen, balining anisining dadisigha oxshash wastiliq chong dada u baligha igidarchiliq qilalmaydu.

Eger balining biwaste chong dadisi ölüp ketse, u chong dadining u baligha qarap qoyushqa wesiyet qilip qoyup ketken adimidur. Chong dadining wesiyet qilip qoyup ketken adimi ölse, u ademning u baligha qarap qoyushqa wesiyet qilip qoyup ketken adimidur. Bu adem ölüp ketse, höküm chiqirish wezipisi tapshurulghan waliydur. Eger höküm chiqirish wezipisi tapshurulghan wali bolmisa, u baligha igidarchiliq qilidighan adem döletning qazisidur.

Balining dadisining u baligha qarap qoyushqa wesiyet qilip qoyup ketken adimi bar yerde u baligha uning chong dadisi igidarchiliq qilalmaydu. Chong dada yaki uning u baligha qarap qoyushqa wesiyet qilip qoyup ketken adimi bar yerde waliy yaki qazi u baligha igidarchiliq qilalmaydu. Baligha igidarchiliq qilidighan ademler balini ish heqqi élip bashqilarning qolida ishlettürüsh hoquqighimu ige. Eger bala bashqilarning qolida ishlewatqan chaghda balaghetke yetken bolsa, u ademning qolida ishleshni dawamlashturush yaki dawamlashturmasliq u balining ixtiyarigha qoyulidu. Shuningdek yene mezkur ademlerning u balining mal-mülkini sétish yaki balining pullirigha bir nerse élish hoquqi bar. Eger mezkur ademler u balining mülkini satqanda yaki uning pullirigha bir nerse alghanda bazardiki baha bilen oxshash yaki uningdin azraq üstün élip salsa yaki satqanda azraq töwen sétip salsa, bu soda sétiq toghra bolidu we u balining hésabigha bolidu. Emma mezkur ademler satqan nersini bek erzan we alghan nersini bek qimmet alghan bolsa, bu soda sétiq balining hésabigha emes ularning özlirining hésabigha bolidu. Kichik bala balaghetke yetkendin kéyin u özi kichik waqtida qilghan soda sétiqlarni küchge ige bolushtin bikar qilalmaydu.

Kichik balining dada teripidin bolghan taghisigha we qérindishigha oxshash uning miras élish üchün melum ölchem békitilmigen mirasxorliridin bashqa anisigha we anisining u baligha qarap qoyushqa wesiyet qilip qoyup ketken adimige oxshash ademlerning u baligha tijaret qilishqa ruxset bérish hoquqi yoq.

Soda sétiqning néme ikenlikini bileleydighan eqli ajiz ademge, uning tijaret qilishi üchün uning dadisi, dadisi ölgen bolsa, dadisining eqli ajiz ademge qarap qoyushqa wesiyet qilip qoyup ketken adimi, bu adem ölgen waqtida eqli ajiz ademning chong dadisi ruxset béridu. Eqli ajiz adem pütün hökümde kichik balining hökümige oxshash. Eqli ajiz ademning balisining u ademge tijaret qilishqa ruxset bérish we u ademning mal- mülkini teserrup qilish hoquqi yoq. Shuningdek yene eger eqli ajiz ademning dadisi éliship qalghan sarang kishi bolsa, u dadiningmu eqli ajiz balisigha ruxset bérish hoquqi yoq.

Bu mal - mülükge alaqidar hökümlerdur. Emma nikahqa alaqidar hökümlerde kichik balining we yaki eqli ajiz ademlerning dadilirining yaki chong dadilirining ulargha qarap qoyushqa wesiyet qilip qoyup ketken ademlirining héchqandaq hoquqi yoqtur. Yeni bu ademlerning kichik balining yaki eqli ajiz ademning toy qilishigha ruxset béridighan hoquqi yoq. Nikah ishlirida ruxset bérish hoquqi peqet ularning dadilirining qolididur. Eger ularning dadiliri bolmisa, chong dadilirining qolididur. Eger bularmu bolmisa, ularning dada teripidin bolghan taghilirining qolididur. Bulardin kéyin ularning qérindashlirining qolididur. Eger ularning dada teripidin bolghan taghiliri we ularning qérindashliri yoq halette ularning anilirimu ularning toy qilishigha ruxset bérish hoquqigha ige bolalaydu. Eger bu kishiler kichik balining we yaki eqli ajiz ademning toy qilishigha ruxset bérishidin bash tartsa, ularning toy qilishigha qazi ruxset béridu.

Tötinchi bap. Qesemning bayani

qesem atalghuliri

qesem, bir ademning bir ishni qilishqa yaki qilmasliqqa qilghan niyitini küchlendüridighan bir iradidin ibarettur. Qesem birer ishni ispatlash yaki inkar qilish üchün qilinidu. Birawdin ehde – misaq alghanda yaki guwahliq ada qilghanda yaki birer ishqa inkar qilghanda yaki zörüriyet shuni teqezza qilghanda qesem qildurushqa toghra kélidu. Shuningdek kelgüside birer ishni qilishni tekitlesh üchünmu qesem qilinidu.

Qesemge aalqidar bir nechche atalghular bolup her birining menisini bayan qilip ötüshimizge toghra kélidu.

● qesem ichküchi, buningdin qesem qilghan ademning özi meqset qilinidu.

● qesem ichilgen ish, buningdin qesem qilish arqiliq, qilish yaki qilmasliq niyitini küchlendürgen ish meqset qilinidu.

● qesimide turush, buningdin men bu ishni qilimen, dep qesem qilghan bolsa shu ishni qilish, eger qilmaymen, dep qesem qilghan bolsa u ishni qilmasliq meqset qilinidu.

● qesimide turmasliq yaki qesimini buzush, buningdin qilimen, dep qesem qilghan ishni qilmasliq, qilmaymen, dep qesem qilghan ishni qilish közde tutulidu.

Qesemning shertliri

1- qesem qilghuchining musulman, balaghet yéshigha yetken, eqli – hoshi jayida bolushi. Buninggha asasen, kichik balining, sarangning qesimi hésabqa élinmaydu.

2 - qesem qilghuchining qesemni öz ixtiyari bilen qilghan bolishi.

Zorlan'ghanliqtin, éside yoqliqtin yaki xatalashqanliqtin qesem qilghan ademning qesimi étibargha élinmaydu.

3 - qesemni allahning isimliridin yaki süpetliridin birersini atash bilen qilish. Peyghemberlerning yaki perishtilerning yaki her qandaq bir mexluqatning namini atap qesem qilishqa bolmaydu hemde bundaq qilin'ghan qesem hésabqa élinmaydu. Chünki qesem peqet allahning ismi bilenla baghlinidu.

2404/ 4019 - abdullah ibni bureyde daidisidin riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ”men islamdin ada juda bolup kéteyki... “ dep qesem qilghan kishi, eger bu sözni yalghandin dégen bolsa, özi éytqandek islamdin ada juda bolup kétidu. Eger (u sözni) chin könglidin éytqan bolsa, u, islamgha saghlam halette qaytalmaydu (yeni heqiqiy musulman bolalmaydu). (nesai 3772)

2402/4017 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ata ananglarning yaki butliringlarning nami bilen qesem qilmay, peqet allening nami bilenla qesem qilinglar, hem allening nami bilen qesem qilghanda rastchil, semimiy bolunglar! (ebu dawud 3253)

4- qesemni uningda turush mumkin bolidighan bir ish üstide qilish.

Qesemning hökmi

qesemning hökmi bolsa qilghan qesimide turushtur. Eger bir adem qilghan qesimide turmay uni buzuwatqan bolsa, uninggha keffaret birish lazim.

Qesem qilishning hökmi éhtiyajgha qarap besh türlük bolidu. Ular perz, haram, musteheb, mekruh we mubah qatarliqlardur.

Qandaq waqitta qesem qilish perz bolidu?

Gunahsiz birer insanni halakettin yaki töhmettin qutquzush yaki birawning qanunluq heqqini qoghdash yaki heqqaniy nikahni yaki heqqaniy nesebni ispatlash üchün qesem qilishqa toghra kelse, bu waqitta qesem qilish perzdur. Buningdin bash tartqan adem gunahkar bolidu.

Qandaq waqitta qesem qilish haram bolidu?

Qesem gunahsiz birawni qarilash yaki uning halak bolishigha yaki birawning heqqining zaye bolishigha yaki yalghan nesebni ispatlashqa yaki batil nikahni yolluq qilishqa yaki yolluq nikahni inkar qilishqa yaki birawgha ziyan yetküzüshke seweb bolidighan bolsa, bu sharaitta qesem qilish haramdur. Qesem qilghuchi bilip turup yalghan ishqa qesem qilsa, u gunahqa paturghuchi éghir qesemni qilghan bolidu we özi munapiq bolidu. Munapiqning jazasi kapirningkidin éghir bolidu.

Qandaq waqitta qesem qilish musteheb bolidu?

Arisi buzulghan ikki dostning yaki er – ayalning arisini epleshtürüp qoyush üchün heq ishqa qesem qilish musteheb yeni qilsa sawab bolidighan emeldur.

Qandaq waqitta qesem qilish mekruh bolidu?

Qesemge éhtiyaj tuyulmighan ishlargha yaki tawarni bazargha sélish üchün qesem qilish mekruh yeni yaman körilidighan ishdur. Peyghember eleyhissalam: qesem malni bazargha sélish üchün az tola paydiliq, emma, beriketni yoq qilidu , dep körsetken.

Qandaq waqitta qesem qilish mubah bolidu?

Qesemge éhtiyaj tuyulghan, emma qesem qilmisimu ziyan bolmaydighan waqitta qesem qilish mubah, gunah yaki sawab bolmaydighan ishtur.

Qesemning türliri

1. Meqsetsiz qilin'ghan qesem

bu hésablanmaydighan qesem – qesem ichishni oylimastin meqsetsiz halda qesem qilip sélish yaki bashqa bir gep qilmaqchi bolup diqqetsizliktin qesem qilip sélishqa oxshighan qesem bolup, uningda gunahmu yoq we kaparetmu kelmeydu. Mesilen: bir ishni tekitlesh üchün qesemni meqset qilmastin ” yaq, wellahi “ déwetken'ge oxshash.

2415/4032 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: "alle silerni sehwenlik bilen qilghan qesiminglar üchün jawabkarliqqa tartmaydu, lékin silerni qesten qilghan qesiminglar üchün jawabkarliqqa tartidu", dégen ayet: ”allening nami bilen qesem qilimenki, shundaq!“, ”allening nami bilen qesem qilimenki, undaq emes !“ dégen'ge oxshash (tilgha adet bolup qalghan boyiche) qesem qilidighanlar heqqide nazil bolghan. (buxari: 4613)

2. Qesten qilin'ghan qesem yaki resmi qesem

bu qesemdin bir ishni kelgüside qilish yaki qilmasliq üchün qilin'ghan qesem közde tutulidu. Resmiy qesem yuqiriqi shertliri toluq bolghan qesem bolup, uninggha riaye qilish perzdur. Mundaq qesemni buzghan kishige kaparet kélidu.

3. Qesten qilin'ghan yalghan qesem

gunahqa paturghuchi qesem allahning ismini yaki süpetliridin birini atap turup yalghan ishqa qilin'ghan qesem bolup, mundaq qesem gunahining éghirliqidin kaparet bilen yuyulmaydighan, peqet heqiqiy rastchil tewbidin bashqisi qutquzalmaydighan, qesem qilghuchisini eng éghir gunahlargha paturidighan qesemdur.

2404/ 4019 - abdullah ibni bureyde daidisidin riwayet qiliduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: ”men islamdin ada juda bolup kéteyki... “ dep qesem qilghan kishi, eger bu sözni yalghandin dégen bolsa, özi éytqandek islamdin ada juda bolup kétidu. Eger (u sözni) chin könglidin éytqan bolsa, u, islamgha saghlam halette qaytalmaydu (yeni heqiqiy musulman bolalmaydu). (nesai 3772)

2405/4020 - jabir ibni abdullahtin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: mushu munbirimning qéshida höl miswak chaghliq nerse üchün bolsimu yalghan qesem qilghan kishi özige dozaxtin jay hazirlighan bolidu yaki uning dozaxqa kirishi wajib bolidu. (ebu dawud 3772)

qesemni allahning namini atap " wellahi" yaki " tellahi" yaki" billahi " dégen lewzlerdin birersini tilgha élish bilen yaki herkim öz tilida "allahning nami bilen qesem qilimenki....." dep qesem qilsimu bolidu.

Peyghember eleyihssalamning qesemni qandaq qilidighanliq toghirisda bergen telimliri

2396/ 4007 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhumadin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem köpinche waqitta: qelblerni özgertip turidighan zatning nami bilen qesem qilimenki... Dep qesem qilatti. (buxari 6617)

2397/4010 - juheyne qebilisidin quteyle isimlik bir ayaldin mundaq riwayet qilinidu: yehudiylardin biri peyghember sellallahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip: siler alleqa shérik keltürüp, bashqa nersilernimu ilah qiliwalisiler. Mesilen, qesem qilghan waqtinglarda: ”alle xalisa we sen xalisang“, ”kebining heqqi üchün“ deysiler, dédi. Shuning bilen, peyghember sellallahu eleyhi wesellem sahabilargha: eger qesem ichmekchi bolsanglar: ”keibining igisi we rebbi bolghan

alle bilen qesem qilimen“, ”alle xalisa, andin sen xalisang“ denglar ! Dédi. (nesai 3773)

2409/4025 - ebu musa esheri mundaq deydu: men esheerilik bir nechche kishi bilen bille peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénigha bérip, bizge min'güdek töge bérishini telep qilduq. Peyghember sellallahu eleyhi wesellem: allening nami bilen qesem qilimenki, men silerge bir nerse bérelmeymen hem silerge bergüdek ulighimmu yoq, dédi. Biz alle xalighan bir muddetkiche kütüp turduq. Köp ötmey, peyghember eleyhissalamgha terep - tereptin ghenimet tögiler kélishke bashlidi. Peyghember eleyhissalam bizni chaqirip, lokiliri aq tögidin besh tuyaq bérishke buyridi. Tögilerni élip kétiwatqinimizda, arimizdin beziler: biz peyghember eleyhissalamni qesimidin gheplette qaldursaq, bizge beriket bérilmeydu, déyishti. Shuning bilen, peyghember sellallahu eleyhi wesellemning yénigha qaytip bérip: i resulullah ! Biz sendin töge telep qilip kelgeniduq, biraq sen bizge töge bermeslikke qesem qilghaniding. Kéyin bizge töge berding, qesimingni untup qaldingmu qandaq? Dégeniduq, peyghember eleyhissalam: allening nami bilen qesem qilimenki, ulugh allening orunlashturushi bilen (bir ishqa) qesem qilip bolghandin kéyin, bashqa ishni, qilghan qesimimdinmu xeyrlik dep qarisam, qesimimge keffaret bérip, yaxshi dep qaralghan shu ishni qilimen. Siler xatirjem kétiwéringlar, bu tögilerni silerge alle taala berdi, dédi. (muslim: 1649)

2418/ 4036 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle taalaning nami bilen qesem qilimenki, biringlarning öz ailisi (ning ziyini) üchün qilghan qesimide ching turuwélishi, uning qesimini buzup, alle taala teripidin perz qilin'ghan keffaretni tölishidinmu éghir gunahtur. (buxari: 6625)

qesemni buzghanning jazasi

insan birer yaxshi ishni qilishqa yaki allah meni qilghan ishni terk étishke qesem qilip, uni buziwetse, uninggha kaparet lazim kélidu. Shuningdek, péqirlargha yaxshiliq qilmasliqqa oxshash birer yaxshi ishni qilmasliqqa qesem qilghan bolsa, qesimini buzup kaparet ada qilishi perzdur. Quran kerimde mundaq déyilgen:

[وَلاَ تَجْعَلُواْ اللّهَ عُرْضَةً لِّأَيْمَانِكُمْ أَن تَبَرُّواْ وَتَتَّقُواْ وَتُصْلِحُواْ بَيْنَ النَّاسِ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (224)]

yaxshiliq qilmasliqqa, teqwadar bolmasliqqa we kishilerni epleshtürmeslikke qesem qilish shekli bilen (ularni qilishqa) allahni tosalghu qilmanglar. [beqere sürisi 224- ayet]

2419/4037 - abdullah ibni ömer reziyellahu enhuma mundaq deytti: kimki (bir ish heqqide) qayta qayta qesem qilghandin kéyin, qesimini buzsa, u, bir qul azad qilidu yaki on miskinni kiyindüridu. Eger birla qétim qesem qilghandin kéyin, qesimini buzghan bolsa, u, on miskin'ge bir mudtin bughday béridu. Eger bundaq qilishqa qurbi yetmise, üch kün roza tutidu. (malik 1035)

némining qesem bolidighanliqi we némining qesem bolmaydighanliqining bayani

allahning nami bilen we méhriban, shepqetlik, mulayim, hemmini bilip turghuchi we qiyamet künining igisi digen'ge oxshash allah taaladin bashqa birsige ishlitilmeydighan peqet allah taalaghila ishlitilidighan allah taalaning isimlirining biri bilen qilghan qesem, qesem hisablinidu. Shuningdek yene allah

taalaning izziti, kattiliqi we ulughluqi digen'ge oxshash allah taala mezkur süpetlerning eksi bilen süpetlenmeydighan, allah taalaning süpetliri bilen qilin'ghan qesemmu, qesem hisablinidu. Shuningdek yene allah taalaning ghezipi we rizasi digen'ge oxshash allah taala mezkur süpetning eksi bilenmu süpetlinidighan, allah taalaning süpetliri bilen qilin'ghan qesemmu, qesem hisablinidu. Bu, eger kishiler arisida bu süpetler bilen qesem qilish bir adetke aylan'ghan bolsa, ehwal shundaq bolidu. Chünki allah taalaning qaysi süpetliri bilen qilin'ghan qesem, qesem hisablinidighanliqini adet belgileydu. Adet belgileydighan qesem peqet allah taalaning süpetliri bilen qilin'ghan qesemdur.

Bir adem qur'an bilen qesem qilghan bolsa, u qesem qilghan hisablanmaydu. Emma bir adem qur'anning ichidiki allah taalaning sözi bilen qesem qilghan bolsa, u qesem qilghan hisablinidu.

Bir adem eger men mundaq ishni qilsam, yehudiy bolup kétey yaki xiristiyan bolup kétey yaki méning xiristiyan bolup kétidighanliqimgha guwahchi bolup qoyunglar yaki kapirlarning shériki bolup kétey yaki kapir bolup kétey digen bolsa, bu halda u adem qesem qilghan hisablinidu. Shuning üchün eger u qesimini buzuwatsa, uninggha keffaret birish lazim bolidu.

Bir adem heqning nami bilen yaki heq bilen qesem qilimen, dése u adem qesem qilghan hisablinidu. Chünki heq allah taalaning isimlirining biridur. Allah taalaning namidin we uning isimliridin bashqa bir nerse bilen qilin'ghan qesem, qesem hisablanmaydu. Eger bir adem allah taalaning heq hörmitining nami bilen yaki allah taalaning heqqi bilen qesem qilimen, dése u adem qesem qilghan hisablanmaydu. Shuningdek yene eger u adem qur'anning heq hörmiti bilen yaki allah taalaning sözining heq hörmiti bilen qesem qilimen, désimu u adem qesem qilghan hisablanmaydu. Chünki qur'anning heqqi bolsa, uni ulughlash we uninggha emel qilishtur. Bu bendining ishidur.

Eger bir adem peyghember eleyhissalamning heq hörmiti bilen yaki kebining heq hörmiti bilen qesem qilimen, digen bolsa u adem qesem qilghan hisablanmaydu.

Eger bir adem allah taalaning menggi qélishi bilen qesem, digen bolsa, u adem qesem qilghan hisablinidu. Bir adem allah képildur men bundaq qilmaymen, dése bu qesem hisablinidu. Shuningdek yene allah taalamanga guwah yaki allah taalabildi yaki bilidu yaki guwah bolidu, men mundaq ishni qilmaymen, dése umu qesem hisablinidu. Chünki kishiler buningghimu qesem dep qaraydu. Allah taalaning ehdi bilen we képilliki bilen qesem qilimen, déyishmu qesem hisablinidu.

Emma, eger bir adem peyghember eleyhissalamning ehdi bilen qesem qilimen, dése bu qesem hisablanmaydu. Allah taalaning yüzi bilen qesem qilimen, déyishmu qesem hisablinidu. Bir adem allah taalaning berikiti bilen yaki allah taalaning qesem qilghan nersiliri bilen qesem qilimen, dése u qesem qilghan hisablinidu.

Axirida shuni bayan qilip ötüshke toghra kéliduki, her bir ademning qilghan qesimining qesem hisablinishi meyli erebchide bayan qilin'ghindek bolsun meyli undaq bolmisun shu ademning örp aditige baghliqtur. Yeni bir adem özining örp aditide qesem qilghanliq hisablinidighan birer söz bilen qesem qilsa, u adem qesem qilghan hisablinidu. Lékin shu qesemning allahning nami bilen yaki uning isimliri bilen bolushi sherttur.

Qesemning keynidinla allah xalisa déyish qesemni bikar qiliwatidu. Mesilen bir adem allahning nami bilen qesem qilimenki, men ete kélimen, digen we keynidinla allah xalisa digen we etisi kélelmigen bolsa, bu halda uninggha keffaret birish lazim bolmaydu. Her qandaq ishni qilghan waqtida, allah xalisa digen gepni qilish heqqide allah taalamundaq didi:

[وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا (23) إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا (24)]

sen birer ishni qilmaqchi bolsang, "ete shu ishni choqum qilimen" démey [23], "xuda xalisa" dégen sözni qoshup dégin (yeni xuda xalisa qilimen dégin), (xuda xalisa dégen sözni untup qalsang, perwerdigaringni tilgha alghin (yeni "xuda xalisa" ni ésingge kelgende éytqin) hemde: "perwerdigarimning méni buningdinmu yéqin toghra yolgha bashlishini (yeni dinim, dunyayimda méni eng tüzük ishlargha muweppeq qilishini) ümid qilimen" dégin [süre kehep 23-24]

2406/ 4021 - ebu hureyredin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki (bir ish üchün) qesem qilghandin kéyin: ”alle xalisa“ dése, (u ishni qilip salghan teqdirdimu) qesimi buzulmaydu. (tirmizi1532)

qesemdiki muhim ikki qaide heqqide

birinchi qaide, qesem kishiler özlirining arisida ishlitip kelgen sözlerni asas qilidu. Buningdin qesemning qur'anda ishlitilgen sözlerni we lughette ishlitilgen sözlerni asas qilmaydighanliqini biliwalalaymiz.

Ikkinchi qaide, qesem meqsetlerni emes sözlerni asas qilidu. Bu sözlerdin biz birinchi qaidide bayan qilip ötkinimizdek kishiler özlirining arisida ishlitip kelgen sözler meqset qilinidu.

Qesemning kapariti

qesemni buzghanning kapariti munu ayette éniq körsitilgen:

allah silerni sehwenlik bilen qilghan qesiminglar üchün jawapkarliqqa tartmaydu, lékin silerni qesten qilghan qesiminglar üchün jawapkarliqqa tartidu. Mundaq qesiminglarni buzsanglar uning kapariti ailenglargha béridighan ottura derijilik tamaq bilen on miskinni bir wax ghizalandurushtur, yaki ulargha yeni on miskin'ge bedinini yépip turidighan bir qur kiyim bérishtur, yaki bir qul yaki bir chörini azad qilishtur, kimki bundaq qilishqa küchi yetmise, üch kün roza tutushi lazim. Bu ene shu ichken qesiminglarni buzghanliqinglarning kaparitidur, qesiminglargha riaye qilinglar yeni kelse kelmes qesem ichmenglar. Silerning shükür qilishinglar üchün allah ayetlirini silerge ene shundaq bayan qilidu.[maide-89]

2408/4024 - abdurahman ibni semuredin riwayet qilinishiche, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: eger bir ish (ni qilish yaki qilmasliq) toghrisida qesem qilip, kéyin uning eksini toghra körsenglar, qilghan qesiminglargha keffaret bérip, toghra körgininglarni qilinglar!. (nesai 3782)

kaparet bérish tertibi

kaparet bérish tertibi ikki bolup, birini orunlashtin ajiz kelgen kishi ikkinchisini qilidu. Ular töwendikiche:

1 - on neper péqirni ottura derijilik tamaq bilen bir wax ghizalandurush yaki ulargha bir qur kiyim bérish bolup, bu ikki ishning qaysisini qilish ixtiyardur.

2 - on péqirgha bir wax taam yaki bir qurdin kiyim bérishke qudriti yetmigen adem üch kün roza tutidu. Bu rozini arqa – arqidin tutush shert qilinmaydu.

Beshinchi bap. Wede(nezir) ning bayani

bu wede, yeni nezir ikki qisim bolidu. Bir qismi shu waqitning özide üstige yüklinidighan wedidur. Yeni nezirdur. Mesilen bir adem men allah taalaüchün munche kün roza tutimen, dep wede yeni nezire qilghan bolsa, roza tutush u ademge shu waqitning özidila yüklinidu. Shuningdek eger u adem allah taala késilimge shipaliq bergenliki üchün men allah taalagha shükür éytish yüzisidin munche kün roza tutimen, digen bolsa, u ademge roza tutush shu waqitning özidila yüklinidu.

Yene bir qismi bolsa, pukuni adem kelse yaki allah taalamanga düshminimge qarita ghelbe ata qilsa, men allah taalaüchün munche kün roza tutimen, digen'ge oxshash bir ishning yüz birishige baghlap qilghan wedidur. Yeni nezirdur. Bu halda uning üstige roza tutush shu ish yüz bergen waqtida yüklinidu.

Bu yerde shuni bayan qilip ötüshke toghra kéliduki, yaxshi ish qilish üchün qilghan wedini yeni nezirni chaqchaq qilip yaki sewenlik bilen qilghan ademning hökmimu xuddi uni resmi qilghan ademning hökmige oxshashtur. Shuning üchün chaqchaq qilip wede qilghan ademge wede qilip qilmaqchi bolghan ishni, chaqchaq qilip wede qilghan waqtida niyet qilmisimu uni qilish lazim bolidu.

Yaxshi ishni qilish üchün qilin'ghan wedining yolgha qoyulghan bir ish ikenlikining bayani

yaxshi ishni qilish üchün qilin'ghan wedining yolgha qoyulghan bir ish ikenlikini we wede qilish arqiliq üstige alghan ishni orunlashning lazim ikenlikini qur'an, hedis we barliq alimlarning bu heqtiki qarashliri körsitip béridu. Allah taala wede qilish arqiliq üstige alghan ishlarni orunlash heqqide mundaq dédi:

[ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ (29)]

andin ular kirlirini tazilisun (yeni éhramdin chiqqandin kéyin chachlirini, tirnaqlirini alsun), öz üstige alghan ibadetlirini ada qilsun, qedimiy beyt (yeni beytullahni) tawap qilsun.[süre hej-29]

allah taala öz üstige alghan ishlarni orunlighan ademlerni maxtap mundaq didi:

[عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا (6) يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا (7)]

(u kafur jennettiki bir) bulaqtin étilip chiqqan bolup, uningdin allahning (yaxshi) bendiliri ichidu, u bulaqni ular (xalighan jayliригha éqitip baralaydu [6]. Ular öz üstige qesem ichip alghan ishni orunlaydu we dehshiti keng dairilik bolghan kündin (yeni qiyamet künidin) qorqidu [süre insan 6-7]

allah taalaözlirining üstige alghan ishlarni orunlimighan xiristiyan rahiblirini eyiblep mundaq dédi:

[ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاء رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ (27)]

ulardin kéyin peyghemberlirimizni dawamliq ewettuq, arqidin meryem oghli isani ewettuq, uninggha injilni ata qilduq, uninggha egeshkenlerning dillirigha

shepqet we méhribanliqni salduq, rehbaniyetni ular özliri peyda qildi, ulargha uni biz békitmiduq, ular uni peqet allahning raziliqini tilep (peyda qildi), lékin ular uninggha layiq derijide emel qilmidi, ulardin iman éytqanlarning ejrini hessilep berduq, ulardin nurghuni allahning itaitidin chiqquchilardur.[süre hedid-27]

5986/9764 _ emr ibni as reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: biz peyghember eleyhissalamni chöridep olturattuq. U pitne heqqide sözlep kélip, barmaqlirini bir - birige gireleshtürgen halda: insanlar wedisige wapa qilmaydighan, amanetke sel qaraydighan bolup ketkende, halinglar néme bolup kéter? Dédi. Men: i resulullah! U chaghda qandaq qilay? Dégenidim, peyghember eleyhissalam: öyüngde oltur, aghzingni ching tut! Bilginingge emel qil, qarighularche emel qilma! Özengning dinigha puxta bol, awam xelq bilen karing bolmisun! Dédi. (ebu dawut: 4343)

peyghember eleyhissalam hediste amanetke xiyanet qilidighanlar bilen yaxshi ish qilimen dep wede qilip, qilghan wedisige wapa qilmaydighanlarni bir yerde keltürdi. Amanetke xiyanet qilish yaman körilidighan we numusluq bir ishtur. Shundaq iken yaxshi ish qilimen, dep wede qilip, qilghan wedisige wapa qilmasliqmu yaman körilidighan numusluq bir ish hisablinidu.

Yaxshi ish qilish üchün qilin'ghan wedining toghra bolushining shertliri

1. Qilish wede qilin'ghan ish, mesilen haraqqa oxshash haramliqi özidin qaynap chiqqan ish bolup islamda haram qilinip ketken ishlardin bolmasliqi lazim.
2. Qilishni wede qilghan ish, wede qilghan ademge shu waqitning özide yaki burun wajip bolmighan ish bolushi shert.
3. Qilish wede qilin'ghan ish, perz namazgha, perz hejge we perz rozigha oxshash bir ademge kelgüside perz bolidighan ishlardin bolmasliqi lazim.
4. Qilish wede qilin'ghan ish, namazgha, hejge we rozigha oxshash eslide uning xilidin perz qilin'ghan nerse bar bir nerse bolushi lazim. Eger qilish wede qilin'ghan ish, eslide uning xilidin perz yaki wajip qilin'ghan ish yoq birer ish bolsa, bu halda u ishni qilishqa özige wede bergen bolsimu uninggha u ishni qilish lazim bolmaydu.
5. Qilish wede qilin'ghan ish, bashqa bir ish üchün meqset qilin'ghan bolmastin öz aldigha bir ibadet bolushi sherttur. Shuning üchün taharet élish, yuyunush, qur'anni tutush, ezan oqush, késel yoqlash we ölükni kipenlesh üchün qilghan wediler toghra bolmaydu.
6. Qilish wede qilin'ghan nerse igidarchiliqda bar nersidin artuq bolmasliqi sherittur.
7. Qilish wede qilghan ish, bolushi mumkin bolmaydighan ishlardin bolmasliqi lazim.

Bir ishning yüz bérishge baghlap qoyulghan we baghlap qoyulmighan wedining bayani

bir adem, mesilen men allah taalaüchün bir yil roza tutushni wede qildim, digen'ge oxshash wedini bir ishning yüz birishige baghlimastin qilghan bolsa, u ademning qilghan shu wedisini orunlishi lazim. Bir adem eger allah taala késilimge shipaliq berse, men allah taala üchün bir ay roza tutimen, digen'ge oxshash wedini bir ishning yüz birishige baghlap qilghan bolsa, bu halda u ademning allah taala uning késilige shipaliq bergen waqtida, qilghan shu wedisini orunlishi lazim.

Bir shni qilishqa qilghan wedini, yüz birishini xalaydighan bir ishning yüz birishige baghlighan adem, shu ish yüz bergende qilishqa wede qilghan ishni qilishi lazim.

Ölgen kishilerge atap bir nerse birishke qilin'ghan wedining bayani

nezirni, mexluq üchün atap qilish toghra emestur. Chünki nezir qilish bir ibadet hisablinidu. Ibadet bolsa mexluq üchün emes peqet allah taala üchünla qilinidu.

Péqirlargha birishke atighan nersilerni bay ademge yaki péqir emes xojining ewaldlirigha yaki péqir emes alim kishilerge birish toghra emes. Péqirlargha birishke atalghan nerse pulgha oxshash, bir péqirgha birishke bolidighan nerse bolush lazimdur. Eger bir adem men allah taalaüchün mundaq bir ishni qilishni wede qildim, dep arqisidin allah xalisa digen bolsa, uning qilghan u wedisi emeldin qalidu. Chünki biz yuqirida bayan qilip ötkünimizdek qesemning keynidin allah xalisa digen sözni qilish, qesemni emeldin qalduridu. Eger allah xalisa digen sözni éghizida qilghan we wede qilish üchün ishletken söz, men mundaq bir ishni qilimen yaki qilidu, digen'ge oxshash xewer uslubi bilen bolghan bolsa, ehwal shundaq bolidu. Emma allah xalisa digen sözni éghizida emes dilida digen bolsa, bu halda bu sözni déyish uning wedisini emeldin qaldurwetmeydu.

Altinichi bap. Weqpe qilin'ghan mallarning bayani

weqpe digen sözning uqumi toghrisida

weqpe digen söz mena jehettin toxtitip qoyush, digenlik bolidu. Weqpe digen söz üstilah jehettin bir nersining özini allah taalaning igidarchiliqining hökmide toxtutup qoyup u nersidin kelgen menpeetlerni sediqe qilish, digenlik bolidu.

Weqpe – igidarchiliqning melum bir qismini yaxshiliq yolliridin mueyyen bir terepke uning paydisidin menpeetlinishi üchün atiwétish dégenlik bolup, sawabi üzülmeydighan" sediqe jariye" emelliridin biridur.

Weqpe qilinidighan mal, sheret hökmide mal dep étiraf qilinidighan we étibargha élinidighan mallardin bolushi lazim. Weqpe qilin'ghan malning toghra bir shekilde weqpe qilin'ghan bolushi üchün mal mülükni weqpe qilghan waqtida méning bu zéminim allahning yolida péqirlar üchün menggülük weqpe qilin'ghan bolsun yaki méning bu zéminim allah taalaüchün yaki yaxshi yollargha ishlitilish üchün weqpe qilin'ghan bolsun, digen'ge oxshash xususiy sözlerni ishlitishi lazimdur.

Mal mülükni weqpe qilishning yolgha qoyulishining hikmiti

mal mülükni weqpe qilip qoyush esirler boyiche musulmanlarning arisida bir birige ige bolushtin ibaret yaxshi bir xisletning wujudqa chiqishigha chong rol oynap keldi. Mesilen mushu yol arqiliq toplan'ghan mal mülük bilen yitimlargha we xewer alidighan adimi yoq ajiz kishilerge köngül bölidighan merkezler we orunlar quruldi. Shuningdek yene mushu yol bilen kelgen mal mülükni toplaydighan urunlar oqughuchilarning teminatlirini we ularning chiqimlirini öz üstilirige aldi. Yashlarning ilim élishi musulmanlarning arisida pikriy we ilmiy hayatning janlinishigha biwasite seweb bolghan ishlarning biridur. Axirqi yillarda islam düshmenliri mushu yol bilen kelgen mal mülükni toplaydighan orunlarning musulmanlarning hayatida nahayiti muhim rol oynaydighanliqini tonup yitip

shundaq orunlarni taqiwétishke, uning rolini bikar qiliwétishke we islam jemiyitini uning ésil méwiliridin we oynighan katta rolliridin mehrum qaldurushqa tirishti we tirishiwatidu. Shuningdek yene shundaq orunlarning meschit sélishta, meschitlerge kéreklik bolghan nersilerni teyyarlap birishte oynighan rolimu nahayiti chongdur. Shuning üchün alimlar weqpe qilin'ghan mal mülükni toplaydighan orunlargha qattiq ehmiyet berdi. Fiqhishunaslar bolsa, fiqhi kitablirida bu heqte mexsus bir bölüm ayrip bu bölümde mezkur orunlargha aalqidar sheret hökümlirini bayan qildi.

Weqip qilishning toghra bolushning shertliri

weqip qilishning sherti töwendikiche:

1- weqip qilghuchining balaghet yéshigha yetken bolushi,

2 - weqip qilghuchining eqli – hoshi jayida bolushi,

3 - weqip qilghuchining weqipni öz ixtiyari bilen qilishi,

4 - weqip qilghuchining weqip qilidighan nersige ige bolushi,

5- weqip qilmaqchi bolghan nersining mueyyen bolushi,

6 - weqip seweblik heq igisige ziyan yetmesliki,

7 - haram nersini weqip qilmasliq yaki haram ish qilidighan orun'gha weqip qilmasliq. Mesilen: haraq yaki choshqigha oxshash haram nersilerni weqip qilghan'gha yaki qawaqxanigha, tansixanigha bir nerse weqip qilghan'gha oxshash.

Mal mülükni allah taalaning yolida weqpe qilishning hökmi

allah taalaning yolida weqpe qilin'ghan nersining hökmi bolsa, u nersining weqpe qilghan ademning igidarchiliqidin chiqip allah taalaning hichqandaq bir ademmu shérik bolmaydighan igidarchiliqigha kirishtur. Bir nerse weqpe qilinishi bilenla u nerse allah taalaning yolida weqpe qilinip ketken hisablinidu. Shuning üchün bir nersini weqpe qilghan ademning u nersini weqpe qilghanliqini emeldin qaldurwétishi, yaki uni mirasxorlirigha miras qaldurup qoyup kétishi toghra emes.

Eger bir nerse allah taalaning yolida weqpe qilin'ghan hisablinip bolghandin kéyin u nersini bashqilarning özlirinng igidarchiliqigha kirgüzüwélishi yaki bashqilargha mülük qilip bériwétish yaki teqsim qilip bölüp birish yaki bashqa birsining ishlitip turushigha bérip turush, yaki görüge qoyup qoyush toghra emes.

2977/4970 - ibni ömer reziyellahu enhuma mundaq deydu: ömer reziyellahu enhu xeyberde bir zémin'gha ige boldi. Andin peyghember sellellahu eleyhi wesellemning qéshigha kélip, u yer heqqide meslihet sorap: i resulullah! Men xeyberde bir zémin'gha ige boldum, men héchqachan uningdek ésil malgha ige bolup baqmighan, méni némige buyruysen? Dégenidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: xalisang u yerning tégini saqlap qélip, kökini sediqe qilghin, dédi. Shuning bilen, ömer reziyellahu enhu u yerni sediqe qilip: bu yer sétilmaydu, sowghat qilip bérilmeydu we miras qaldurulmaydu, dédi. U bu yerni kembeghellerge, tughqanlirigha, qul azad qilishqa, alle yolida ishlitishke we yolda qalghan musapirlargha atap sediqe qildi. Yene bir riwayette: méhmanlarghimu ishlitilidu. U yerni bashqurghuchi özige mülük qiliwalmastin ish heqqige chushluq yése, héch gunah bolmaydu, déyilgen. (buxari: 2737)

2979/4973 - seid ibni ubade reziyellahu enhudin mundaq riwayet qilinidu: men: i resulullah! Anam wapat bolup ketti. Qaysi türdiki sediqe eng ewzel? Dep sorighanidim, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: su, dédi. Shuning bilen, men bir quduq kolap, anam ummu seidning namigha atiwettim. (ebu dawud:

1681)

weqpe qilghan ademning meqsitige raye qilish lazim

weqpe qilin'ghan mal mülükni teqsim qilidighan waqtida weqpe qilghan ademning meqsitige we uning shertige raye qilish lazim. Bundaq qilishning asasi bolghan qaide bolsa, alimlarning mal mülküni weqpe qilghan ademning qoyghan shertliri xuddi sheret hökmige oxshashtur digen sözidur. Shuning üchün bir adem saq salamet waqtida mal mülkini baliwaqilirigha sediqe qilghan we bu mal mülük ulargha sheret körsetmisi boyiche teqsim qilinidu, digen bolsa, bu halda u mal mülük u balilarning oghul qizlirigha oxshash teqsim qilinidu.

Shuning üchün balilargha bérilidighan nersilerde ularning arisida adilliq qilish lazim. Balilargha weqpe qilip bergen mal mülüklermu ulargha bérilgen bir nerse hisablinidu. Shuning üchün balilirigha sediqe qilip bermekchi bolghan mal mülüklerde oghul qizning arisida barawer muamilida bolush lazim. Mal mülükni weqpe qilish heqqide sheretning körsetmisi bolsa, oghul baligha qizgha qarighanda artuq birishtur. Shuning üchün mal mülükni baliwaqilirigha weqpe qilghan bir adem bu mal mülüktin bir oghulgha ikki qizning hessisi tégidu, démestin peqetla méning bu mal mülkim baliwaqilirimgha weqpe bolup ketsun digen bolsa, bu haldimu u mal mülük bir oghulgha ikki qizning hessisi boyiche teqsim qilip bérilidu. Chünki weqpe qilish bölümide sheret ölchimi bolsa, mal mülüktin oghulgha, qizgha qarighanda artuq birishtur. Emma mal mülükni sediqe qilish bölümide, sheret ölchimi bolsa, mülükni qiz oghulning arisida oxshash teqsim qilishtur.

Weqpe qilin'ghan nersini almashturushning bayani

eslide weqpe qilin'ghan nersini bashqa birsige almashturush toghra emestur. Lékin eger weqpe qilghan adem weqpe qilghan waqtida uni almashturudighanliqini shert qilghan bolsa, bu halda uni almashturush toghra bolidu. Alimlar töwendiki shertler astida, weqpe qilin'ghan nersini almashturushni toghra kördi.

1. Weqpe qilin'ghan nerse pütünley paydilinalmaydighan haletke kélip qalghan bolushi lazim.

2. Weqpe qilin'ghan nersining, uni rémunt qilghudek kirimi bolmighan halette bolushi lazim.

3. Weqpe qilin'ghan nerse, almashturulush bahanisi bilen shu nersining oxshishigha qarighandae bek erzan sétilmasliqi lazim.

4. Weqpe qilin'ghan nersini almashturush jennet qazisi dep atilidighan ilim we teqwaliq bilen tonulghan yaxshi qazining közitishi astida bolushi lazim.

5. Weqpe qilin'ghan nersige qaraydighanlarning yep ketmesliki üchün zimin we öyge oxshash yötkelmeydighan nerse, pullargha almashturulmasliqi lazim.

6. Weqpe qilin'ghan nerse, guwahchiliqi qobul qilinmaydighan, yaki qerzge bughulup ketken ademge sétilmasliqi lazim.

7. Almashturulghan nerse we uning ornigha kelgen nerse bir tiptiki nersidin bolushi lazim.

Weqpe qilin'ghan nersini ijarige qoyushning hökmi

weqpe qilin'ghan nersini, uning weqpe qilin'ghan nerse ikenliki untulup ketküdek haletke apirip qoyidighan derijide uzun muddetlik ijarige birish toghra emes. Mesilen, eger weqpe qilin'ghan nerse öy bolsa, bir yilgha qeder ijarige qoyulsa, eger yer bolsa üch yilgha qeder ijarige qoyulsa, toghra bolidu. Eger

mezkur nersilerni uningdin uzun muddet ijarige qoyushqa zörür bolup qalsa ularni zörür bolup qalghan shu muddet boyiche ijarige qoysimu bolidu.

Weqipning türliri

weqip ikki türlük bolup, biri, xeyriyet weqpisi, yene biri, ewlad weqpisidur.

Xeyriyet weqpisi – mujahidlarning, ilim tehsil qilghuchilarning, yolda qalghan musapirlarning, péqirlarning menpeetlinishi üchün yaki mesjid, mekteb, medrise, doxturxana, köwrük sélish, yol yasash, quduq qézishqa oxshighan omum xelq menpeetlinidighan yaxshi ishlar üchün atap qilin'ghan weqiptur.

Ewlad weqpisi – weqip qilghuchining öz perzentliri we perzentlirining perzentliri paydilinishi üchün atiwetken weqpisi bolup, bu xildiki weqipdin paydilinish weqip qilghuchining uruq ewladi bilenla cheklinidu.

Weqip qilishning paydisi

1- birawning qilip qoyghan weqpisidin kishiler menpeetlinidu, nurghunlighan éhtiyaj igiliri, musapirla, ajiz – uruqlar, ilim tehsil qilish yolidiki kishiler shu weqiplerning yardimi bilen hajetlirini qamdaydu. Mesilen: ejdadlirimiz ötmüshlerde barghan bezi jaylirida binalarni sétiwélip allah yolida weqip qilip qoyghanliqtin, ana wetendin pakistan we seudi erebistani qatarliq memliketlerge chiqqan hajilar, bu memliketlerde turup qalghan yoqsullar we ilim tehsil qilish yolidiki taliblar bu weqip binaliridin paydilan'ghan'gha oxshash.

2 - weqipler omumgha menpeetlik bolghan nurghunlighan yaxshi ishlarning wasitisi bolup kelmekte. Mesilen: islam memliketliride nurghunlighan mekteb, medrisiler, doxturxanilar, kutubxanilar, mesjidler, darul eytamlar, péqir oqughuchilarning derslik qoralliri we kiyim – kéchek, hetta yémek – ichmekliri weqiplerdin temin étilidu. Musulmanlar ezeldin weqip ishlirigha köngül bölüp kelmekte. Mal – mülkining hemmisini yaki bir qismini allah yolida yaxshliq yollirigha weqip qiliwetkenler nahayiti köp.

3- weqip qilish – sediqe jariye sawabi üzülmestin dawam qilip turidighan sediqening özidur. Weqip qilghuchining qilghan weqpisidin kishiler paydilan'ghan muddetche sawabi uninggha yétip turidu.

Weqipning shertliri

her qandaq bir nersini weqip qilghuchi uningdin paydilinish qandaq kishiler üchün yolluq bolidighanliqini belgilep bezi shertlerni qeyt qilidu. Bu shertler weqipning teqezzasigha we islam sheriitining r ohigha oyghun kélish sherti bilen küchke ige qilinidu. Eksi halda emel qilinmaydu. Shuningdek, weqipni xalisa özi yaki warisliri satalaydighanliqini yaki yéniwalalaydighanliqini shert qilsa, mundaq shert étibargha élinmaydu.

Seudi erebistanidiki uyghur weqpiliri

uyghurlar ezeldin merd, séxi, qoli keng millet bolup, bu xusustа bashqa milletlerge ülge yaritip kelgen. Uyghurlar ewladlirining ghémini yéyish we ular üchün bérer méhnet, bérer töhpe qaldurup kétishni milliy we diniy burch dep bilidu.

Ötmüshlerdiki uyghurlardin herem sepirige atlan'ghanliri musapirchiliqning qattiqliqi we hej sepirining qiyinliqini hés qilghandin kéyin, kéyinki ewladlirining ghémini yégenliktin, ular mekke we medine sheherlirining shu zamanlargha nisbeten eng heshemetlik binalirini sétip élip, uyghur élidin heremge kélidighan kéyinki ewladliri üchün weqip qilip qoyghan iken. Hazir seudi erebistanining mekke we medine sheherliride uyghur élining her qaysi

sheher we nahiyilirining namida weqip qilin'ghan binalar köptur.

Weqip binaliri bu jayda " ribat " dep atilidu. Uyghurlarning bu jaylardiki weqip binaliri , " qeshqer ribat " "atush ribat" ," kuchar ribat " ," xoten ribat " ," ribat shahyar " ," qaghiliq ribat " ," ujat ribat " ," ribat kériye " we " aqsu ribat " dégen namlar bilen meshhurdur. Ötmüshtiki uyghurlarning séxiyliqi, mertliki we ewladlirining ghémini yéyishtek mesuliyetperwerliki türtkisi bilen barliqqa kelgen bu ribatlar uyghur élidin hej we ömre qilish üchün mekkige kélidighan uyghurlarning birdinbir yétip qopush ornigha aylan'ghan. Bu ribatlarning bolghanliqi üchün uyghur hajilar yétip qopidighan jayning ghémini qilmaydighan bolghan.

Medine munewwere shehiriki xoten weqpi

seudi erebistanining medine munewwere shehiridiki xoten weqpi 21 - esirde qayta sélin'ghan tunji weqip binasi hésablinidu. Eslide u 1961 - uyghur élining xoten wilayitidin kelgen ibrahim qari damollamning bashchiliqida sélin'ghan ribat iken. Bu ribatqa medinide yerliship qalghan xotenlik döletniyaz hajimning oghli abdulla dölet mesul bolghandin kéyin, u kishi ribatni qayta sélip chiqishqa bel baghlap, seudi erebistanidiki uyghurlarning yardem qilishini sorighan, netijide, medinidiki xoten ribat 2005 - yili seudi erebistanidiki uyghurlarning yardimi bilen 6 qewetlik qilip, yéngi zaman'gha layiq shekilde qaytidin bina qilin'ghan. Pütüp chiqishigha 2 milyon seudi erebistani riyali texmine 550 ming amérika dolliri ketken.

Mekke mukerreme shehiridiki yaqub bedewlet weqpi

mundin texminen 150 yil ilgiri uyghur élide 14 yil hakimiyet yürgüzgen perghanilik yaqup bék bedewlet seudi erebistanining mekke mukerreme shehiride mesjid heremning yénida, uyghur élidin hej we ömrige kélidighanlarning yétip qopushi üchün weqip tesis qildurghan iken. Kéyinki waqitlarda bu weqipning ornila saqlinip qalghan bolup, kéyinche melum bir shirket weqipning ornigha méhman kütüsh sélip melum muddet paydilan'ghandin kéyin qayturup bérishke kéliship, ornigha heshemetlik méhman kütüsh salghan. 2002 - yilliri heremning etrapini kéngeytish pilani bilen bu méhman kütüsh yiqitip tashlinip ornigha hökümet köp miqdarda pul bergen. Bu weqipke mesul bolghanlar hökümet bergen mezkur pulning bir qismigha mekkining dawar kudey dégen yéridin 6 qewetlik bir binani sétip alghan. Hazir bu weqipning biri uyghur, yene biri özbék ikki mesuli bar.

Jidde shehiridiki yaqup bedewlet weqpi

yaqub bedewlet seudi erebistanining port shehiri jidde shehiridimu shundaq weqip tesis qildurghan iken. Mekke we medine sheherliride uyghur élidiki her bir sheherning namida weqip binaliri bolghan bolsimu, jidde shehiride birla yaqup bek weqipisidin bashqa birmu weqip yoq iken. Jidde shehiride yerliship qalghan uyghurlarning pishqedemliridin abdulhemid hajimning éytip bérishiche, jidde shehiridiki yaqup bek weqpi ötmüshlerde uyghur élidin hejge kelgüchilerning mekke mukerreme we medine munewwere sheherlirige ötüshtin burun panahlinishi üchün tolimu ehmiyetlik orun tutqan iken. Ötmüshlerde jidde shehiridiki yaqup bedewlet weqpige yéngisarliq abdulla buxari dégen kishi mesul iken. U zamanlarda hejge kélidighanlar asasen paraxot bilen jiddige kélip, andin mekkige kirettiken. Abdulla buxari her yili jidde shehiridiki déngiz boyigha chiqip paraxot bilen

kelgen uyghur hajilarni kütiwélip yaqup bek weqipisige chüshürettiken. Uyghur élidin chetellerge chiqish yoli étilgendin kéyin, bu weqipke chüshüsh üchün adem kelmigenliktin, uzun zaman perwishsiz tashlinip qélish sewebi bilen mezkur weqip binasi hökümetning weqiplirige qoshuwétilgen iken. Yéqinqi yillardin biri uyghurlar birliship bu weqipni hökümetning qolidin qayturup élishni qarar qilip, bu ishning arqisidin méngishqan bolup, resimiyet boyiche seudi erebistanining herqaysi sheherliridiki uyghurlar shu kishining weqipni qayturup élishini maqul körgenlikini bildürüp mehkimidin wakaletname chiqirishi lazim kélettiken, uyghurlar öz arisida birer ittipaqqa kélelmigenliki seweblik bu ishmu emelge ashmighan iken, bu weqipning ornigha birliri 4qewetlik bina séliwalghan bolup, on yildin kéyin hökümet weqpisige qayturup béridiken. Weqipning orni jidde shehirining yerzémin eng qimmet bolghan " xasikiye "dégen yérige jaylashqan iken. Bu weqipning orni hazirqi künde az dégende 5 milyon amérika dollirigha yaraydiken, hazir bu weqipning ornigha sélin'ghan magizin we aile quruliridin kiridighan yilliq kirim 500 ming riyal texminen 130 ming dollargha yétidiken.

Medine munewwe shehiridiki qeshqer weqpi

medine shehiridiki qeshqer weqpi hazir ewlad weqpi süpitide kiragha qoyulmaqta. 2007 - yili iyul éyida biz medinidiki xoten weqpining mesuli abdulla dölet ikkimiz qeshqer weqpining mesuli abdulmejid sadiq abadi dégen kishi bilen söhbet ötküzginimizde bo kishi medinide qeshqer weqpi deydighan bir weqip yoq, bu bizning hammachimiz ewladliri üchün atiwetken ewlad weqpi dégen idi. Abdulla döletning éytishiche, abdulmejid hajimning bu weqipning igiliri bilen héchqandaq uruqtughqanliq munasiwiti yoq iken. Hazir héchqandaq uyghur bu weqiptin paydilanmaydiken. Medinide qeshqer weqpige ait ikki chong bina bolup, birige hazir abdulmejid sadiq abadining ewladliri yene birige bashqa birsi igidarchiliq qilip kelmekte iken.

Mekke mukerreme shehiride mesjidi heremge eng yéqin bolghan ejyad kochisining mesafi mehelliside qeshqerlik hajilar teripidin tesis qilin'ghan bir qedimiy weqip bolup, bir qanche yildin biri taqilip qalghan.

Mekke mukerreme shehiridiki atush ribat

mekkidiki atushluq uyghurlarning pishqedemliridin merhum abduleziz yunus hajimning éytip bérishiche, 1930 - yilliri astin atushluq sodiger abdurahman tash digen kishi soda ishliri üchün ürümchi terepke kétiwatqinida, aqsuda bir dengde hej sepiri üchün teyyarliniwatqan kucharliq teqwadar bir kishi bilen uchriship qélip, u kishige men sawabliq üchün mekkidin bir weqip öyi élip qoyushqa bir miqdarda pul toplighantim. Yashinip qalghanliqim seweblik baralmaydighan oxshaymen. Bu pulni silige bersem, uni mekkide bérer atushluqqa bérip qoysila, uninggha atushluq hajilar üchün bérer bina élip qoyghan bolsa dep ötünüp pulni tapshurghan iken. Abdurahman hajimning shu waqittiki puligha mekkining mesfele majid mehelliside kona atush ribat sétip élin'ghan iken. 1987 - yili seudi erebistan hökümiti ornigha yol we köwrük sélish zörüriyiti bilen bu ribatni yiqitip tashlap uning bedilige bir milyon amérika dolliridin köprek pul bergen iken. 1988- yili mekkidiki uyghurlardin abduleziz hajim bilen qasimjan hajimlar bashchiliqida iane toplinip 600000 riyal 160 ming 2695 dollargha yéqin pul yighish qilishqan we uni hökümet bergen pulgha qoshup, hazirqi atush ribatni sétip alghan iken. 2010- yili bu ribatning orni bir

shirketke 18 yilliq muddetlik paydilinishqa bérilgen. Shirket bu ribatning ornigha 24 qewetlik méhman kütüsh sélip kélishken muddet ichide paydilinip bolghandin kéyin, atush weqpining mesullirigha qayturup béridiken we hazirmu her yili bir milyon 600 ming riyal pul tölep turidiken.

Mekke mukerreme shehiridiki xoten ribat

mekke mukerreme shehiridiki xoten ribat 1904 - yilliri xotenlik abduqadir hajim dégen kishi teripidin weqip qilin'ghan iken. Bu ribat tesis qilin'ghan waqtidin bashlap taki 1980 - yillirida uyghur élidin chetellerge chiqish yoli échilghan'gha qeder mekkidiki xotenlik ajiz oruqlarning yétip qopush orni bolup kelgen iken. Uyghur élidin hajilar kélishke bashlighandin béri, uyghur hajilarning ramizan we hej mezgilliride birdinbir yétip qopush ornigha aylan'ghan. Bu ribatning bashqa uyghur ribatlirigha nisbeten eng chong alahidilikliridin biri, uning mesjidi heremge eng yéqin bolghanliqi iken. Mesjidi heremni kéngeytish zörüriyiti seweblik bu ribat 2004- yili seudi erebistan hökümiti teripidin yiqiwétilgen we bedilige 7 milyon seudi erebistan riyali texminen 2 milyon'gha yéqin amérika dolliri bérilgen iken. Xoten ribatqa ait bu meblegh mesjidi heremning etrapida qurulushqa bashlighan " jebel ömer " shirkitining hessidarliqigha qoshuwétilgen bolup, yéqinda mezkur mebleghni ishlitip xoten ribat üchün mekke shehiri ichidin yéngi bina sétiwélish tirishchanliqi dawam qilmaqta iken. Mekkidiki xoten weqpining hazirqi mesuli 1945 - yili gomindangchilar teripidin shéhid qilin'ghan inqilabiy shair bilal eziziyning inisi shemsiddin qarihajimning chong oghli muhemmed nur dégen kishidur.

Medine munewwere shehiridiki kériye weqpi

mundin 100 yildin köprek waqit ilgiri kériyidin heremge kelgen bir saxawetchi medine munewwere shehiride kériyiliklerge atap bir weqip tesis qilghan iken. Kéyinche bu weqipni bashquridighanlar alemdin ötkendin kéyin, bu weqip igisiz qalghanliqtin hökümet beytul mal hökümet bashquridighan weqipler qatarigha ötküziwalghan iken. Ötken esirning otturilirida hindistandiki oqushini püttürgen kériye jayliq osman mewliwi medine munewwere shehirige kélip, hökümetke erz sunush arqiliq ming japada bu weqipni qayturup alghan we 1991 - yili wapat bolghinigha qeder özi bashqurup, kériyidin hej we ömrige kelgenlerni qarshi élip, méhman qilip xizmet qilghan idi. Osman mewliwining wapatidin hazirghiche bu weqipke kériye kökyarliq muhemmed qarihajimning oghli ömer mesul bolup kelmekte. Medine munewwere shehiridiki kériye weqpining orni shu zamandiki mesjid nebewining yénida bolup, 1990- yilliri mesjid nebewini kéngeytishte kériye weqpi chéqilip kétip, weqipning ornigha hökümet köp miqdarda pul bergen. Shu waqitta kériyilikler bu puldin ishlitip, medine munewwere shehirining qurban nazil kochisidin ikki chong bina sétip alghan idi. Hazir bu ikki binagha chüshidighan kériyilikler bolmighanliqtin, bu ikkisi méhman kütüsh ornida ishlitip kélinmekte.

Mekke mukerreme shehiridiki kériye weqpi

kériyilik meshhur alim merhum abdulheyxan hajimning atisi ubulhesen hajim ötken esirning bashlirida, mekke mukerreme shehirige kélip, kériyilik hajilarning yétip qopushi üchün mekkining mesjid heremge eng yéqin bolghan yéridin ikki qewetlik bir öyni élip weqip qilghan iken. Kéyinche, mesjid heremni kéngeytishte bu weqip öy chéqilip kétip, hökümet ornigha köp miqdarda pul bergen bolup, bu pulni ular mekke etrapida qurulush séliwatqan melum bir

qurulush shirkitining hessidarliqigha qoshqan. Kériyilikler 1999- yillirida hessidarliqqa qoshqan pulning paydisigha mekkining mesfele dégen yéridin 5 qewetlik kichikrek bir binani sétip alghan. Shu waqittin biri kériyilik hajilar shu binagha chüshidighan bolghan. Mekkidiki kériye weqpining hazirqi mesuli kériyilik tursun hajimning oghli muhemmed emin hajim dégen kishidur.

Uyghurlar weqpilerdin paydilanmaydu

hazir uyghurlardin öz aldigha hejömrige kélidighanlarning sani intayin aziyip ketkenliki, ana wetende teshkillen'gen mexsus ömek bilen kelgenlerning ömek tereptin teyyarlan'ghan méhmanxanilargha chüshkenliki seweblik ular mekke we medine sheherliridiki uyghur weqpiliridin paydilanmaywatmaqta. Bu sewebtin mezkur weqiplerning hemmisi dégüdek bashqa milletlerge kiragha qoyulmaqta.

Yettinchi bap. Sowgha qilishning bayani

sowgha qilishtin bir nersini uning bedilini élishni meqset qilmastin bashqilargha sowgha qilip birish meqset qilinidu. Shuning üchün sheret alimliri sowgha qilish digen sözge sowgha qilish bir nersini bedelsiz birish digen oqumni bergen. Bu emeliyette mewjut bir nersini sowgha qilishni we bir ademning üstidiki qerzni uninggha sowgha qiliwétishni öz ichige alidu. Mahiyette bir nersini sowghat qilish bilen uni hediye qilishning arisida hichqandaq perq yoq. Chünki hediyemu uni qayturup almasliq we bedelsiz sherti bilen bérilidu.

Sowghining islam dinidiki orni

sowgha salam birish peyghember eleyhissalam özide özleshtürgen ésil exlaqlardindur.

2897/4829 - aishe reziyellahu enha mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem hediyeni qobul qilatti we özimu uning bedilige muwapiq shekilde hediye béretti. (buxari: 2585)

sowgha salam élip kelgen ademge, eng az bolghanda, sowgha salam üchün élip kelgen nersining puligha udul kélidighan bir nerse birish lazim. Sowgha salam élip kelgen ademge uning bedilige bir nerse birish sünnettur. Eger sowgha salam élip kelgen ademge bir nerse birishke imkaniyiti yetmise, u ademge köp rehmet éytish we uning paydisi üchün dua qilip qoyush lazim.

Peyghember eleyhissalam sowgha salamlarning kishilerning könglide yaxshi tesiratlarni qalduridighanliqini bayan qilip mundaq dédi.

4647/7721 - eta ibni ebu muslim abdullah xurasaniydin riwayet qiliniduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: qol éliship körüshünglar, adawet kétidu. (bir biringlargha) sowghat béringlar, (shundaq qilsanglar) bir - biringlarni yaxshi körüshisiler, aranglardiki adawet yoqilidu. (malik: 1685)

hediye yaki sowghat qilin'ghan nerse qanchilik addiy bolsa bolsun uni qobul qilish sünnettur.

2898/4830 - enes ibni malik reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: pachaq chaghliq nerse hediye bérilsimu, elwette qobul qilimen, chaqirghan yerge elwette barimen. (tirmizi: 1338)

sowgha qilin'ghan nersining toghra sowgha salam bolushining shertliri

1. Sowghat salam qilghan adem eqli hushi jayida, balaghetke yetken we hör adem bolushi lazim.

2. Sowgha qilin'ghan nerse, sowgha qilin'ghan adem uni qoligha tapshurup alalaydighan shekilde sowghat qilinishi lazim.

3. Sowgha qilin'ghan nerse chek chigrisi ayrilghan, bashqa nerse bilen ortaq bolmighan nerse bolushi we bashqilar ishlitiwatqan nerse bolmasliqi lazim.

Balaghetke yetmigen kichik baligha qilin'ghan sowgha salamning bayani

balaghetke yetmigen kichik baligha igidarchiliq qilidighan bir ademning, u baligha bir nersini eger u melum bir nerse bolsa sowgha qilish ishi ikkisining arisida men bu nersini sanga sowgha qildim, digen'ge oxshash söz arqiliq pütüshüsh bilenla tamamlinidu. Bu sowgha salam, u nerse meyli shu ademning qolida bolsun meyli bashqa birsige amanet qoyup qoyulghan bolsun, meyli bashqa birsi ötnige sorap élip chiqip ketken bolsun toghra shekilde tamamlan'ghan bolidu.

Bir kichik baligha sowgha qilin'ghan nersini tapshurwélish hoquqigha ige kishiler bolsa, dada, uningdin qalsa uning wesiyetlirini orunlashqa tallan'ghan adem, uningdin qalsa chong dada, uningdin qalsa chong dadining mezkur wesiyetlirini orunlashqa tallan'ghan adem, uningdin qalsa qazi, uningdin qalsa qazining wesiyetlirni orunlashqa tallan'ghan ademlerdur.

Balaghetke yetmigen kichik balining özige qilin'ghan sowghini qobul qilmay red qilish hoquqimu bar. Emma kichik baligha qilin'ghan sowghini, uninggha qilin'ghan sowghini tapshurwélish hoquqigha ige kishilerning qobul qilmay red qiliwétishi étibargha élinmaydu. Shunga u sowghini, kichik baligha qilin'ghan sowghini tapshurwélish hoquqigha ige kishiler qobul qilmay red qiliwétip bolghandin kéyinmu kichik balining qobul qilishi toghridur.

Kichik baligha sowgha qilin'ghan nersilerdin u balining ata aniliri yisimu bolidu. Bir adem saq waqtida mal mülkining hemmisini balisigha sowgha qiliwetse, uning qilghan bu ishi toghra bolidu. Lékin u adem undaq qilish bilen gunahkar bolidu.

Sowgha qilish we para birishning bayani

eger sowgha salam para birish meqsitide qilin'ghan bolsa, uni qayturwétish we uni élishtin saqlinish lazim. Chünki allah taalamundaq didi:

[وَلاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُواْ بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُواْ فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ (188)]

bir - biringlarning mallirini naheq yewalmanglar, bilip turup kishilerning bir qisim mallirini zulum bilen yewélish üchün hakimlargha para bermenglar.[süre beqer-188]

1614/2743 - ebu humeyd saidi reziyellahu enhu mundaq deydu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem ibni utebiyyeni beni suleym qebilisige zakat yighish üchün ewetkenidi. U qaytip kelgende, peyghember sellellahu eleyhi wesellemge hésab bérip: bular silerge tégishlik bolghini. Mawu manga hediye qilindi, dédi. Peyghember sellellahu eleyhi wesellem: eger sen rastchil bolsang, ata - anangning öyide olturup baqqin, sanga hediye kélemdikin? Dédi. Andin ornidin turup, alle taalagha hemdusana éytqandin kéyin, jamaetke: aranglardin bir qisim kishilerni alle manga perz qilghan ish (zakat) üchün ewetsem, beziliri qaytip kélip: bular silerge tégishlik bolghini. Mawu manga hediye qilindi, deydu. Eger u rastchil bolsa, atisining yaki anisining öyide olturup baqsun, uninggha hediye kélemdikin? Alle taalaning nami bilen qesem qilimenki, kimki heqqi bolmighan nersini özining

qiliwalsa, qiyamet küni, allening dergahida toplan'ghanda, uni gedinige yüdüp kélidu. Bilip qoyunglarki, undaq kishi allening dergahigha kelgende, men uni choqum toniwalimen. Chünki, uning éliwalghan nersisi töge bolsa bozlaydu, kala bolsa möreydu, qoy bolsa mereydu, dep xitab qildi. Andin qolini qoltuqi körünüp qalghudek derijide yuqiri kötürüp: i alle! Yetküzdimmu? Dédi. (buxari: 7197)

para bolsa, bedilige bir nerse bérilmey élin'ghan we alghuchi eyiblinidighan bir nersidur. Bir ademge bir nerse sowgha salam qilghan adem yaki u nerse sowgha qilin'ghan ademning dostliqini yaki uning yardimini yaki uning mal mülkini yeni sowgha qilin'ghan ademningmu uninggha bir nerse sowgha qilishini meqset qilidu. Bir ademge uning dostliqini meqset qilip sowgha salam birish bashqa meqsetlerni közde tutup sowgha salam bergen'ge qarighanda yaxshidur. Sowgha salam bérilgen ademning mal mülkini yeni sowgha qilin'ghan ademningmu uninggha bir nerse sowgha qilishini meqset qilip bir nerse sowgha qilishmu toghridur. Bir adem bir nersining özige sowgha qilinishqa muhtaj bolsa, undaq ademge bir nerse sowgha qilish musteheptur. Emma bir ademge yardimini telep qilip bir nerse sowgha qilishqa kelsek, eger u ademning eger yardimi telep qilin'ghan ish yaman bir ish bolsa, bu halda u ademge bir nerse sowgha qilish halal emes. Bu, para birish hisablinidu.

2901/4837 - ebu umame reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki bir qérindishigha melum bir ishta shapaet qilghandin kéyin, u qérindüshi uninggha birer nersini hediye qilsa we u uning hediyesini qobul qilsa, jazanining eng chong derwazisidin kirgen bolidu. (ebu dawud: 3541)

eger u ish, qilsa sawab bolidighan bir ish bolsa, bu halda u ademge bir nerse sowgha qilish musteheptur. Eger u ish qilsa xata bolmaydighan bir ish bolsa, bu halda u ademge bir nerse sowgha qilish toghridur. Bu, eger sowghat bérilgen adem hakimgha oxshash emeldar bolmisa, ehwal shundaq bolidu. Zulumni tosup qilish yaki öz heqqige érishish üchün bir ademdin yardem telep qilip uninggha sowgha salam birish toghridur. Lékin bu halda u ademning sowgha salamlarni almasliqi téximu yaxshidur. Bu, eger sowghat bérilgen adem emeldar bolmisa, ehwal shundaq bolidu. Eger u adem emeldar bolsa, bu halda u ademning sowgha élishi haramdur.

Sowgha salamni qayturwélishning bayani

bir ademge qilghan sowgha salamni qayturwélish haramgha yiqin mekruh bolsimu, lékin uni qayturwélishtin chekleydighan birer amil bolmisa, uni sowgha qilin'ghan adem qoligha élip bolghandin kéyin qayturwélishmu toghridur.

Qilin'ghan sowghini qayturwélishni chekleydighan amillar töwendikilerdin ibarettur.

1. Sowgha qilin'ghan nersining özide yüzbergen köpiyish.
2. Bir nerse sowgha qilin'ghan adem sowgha qilin'ghan nersini qoligha tapshurup ilip bolghandin kiyin ikki terepning birining ölüp kitishi. Eger ikki terepning biri ölüp ketse sowgha qilin'ghan nersini qayturwilish toghra emes.
3. Sowgha qilin'ghan nersining bedilige bir nerse ilish.
4. Bir nerse sowgha qilin'ghan ademning u nersini bashqilargha sowgha qiliwetkenlik sewebi bilen bolsimu uni qolidin chiqirwétishi.
5. Bir nerse sowgha qilishqan ikki terepning arisida u nersini sowgha qilghan waqtida er xotunluq munasiwetning bolishimu sowgha qilin'ghan nersini

qayturwélishni chekleydu.

6. Bir nerse sowgha qilishqan ikki terepning arisida, bir biri bilen élip tégishish toghra bolmaydighan derijidiki yiqin tughqanchiliqning bolishimu sowgha qilin'ghan nersini qayturwélishni chekleydu.

7. Sowgha qilin'ghan nersining yoq bolup kitishi yaki u nersini pütünley ishlitip tügütiwitish u nersini qayturwilishtin chekleydu.

Sowgha salamda shert qoyushning bayani

eger bir ademge qilin'ghan sowgha salam uning bedilige mueyyen bir nerse birish sherti bilen qilin'ghan bolsa, bu bashlinishta sowgha salam süpitide bashlan'ghan, ayaghlishishta soda sétiq süpitide ayaghlashqan sowgha salam bolidu. Shuning üchün bu sowgha salamda her ikki terep bir birige bérilmekchi bolghan nersini shu meydanning özide qoligha tapshurup élishi sherttur. Bu bashlinishta sowgha salam süpitide bashlan'ghan, ayaghlishishta soda sétiq süpitide ayaghlashqan sowgha salam bolghanliqi üchün ikki nersining her ikkiside yaki biride eyib körülse, eyib körülgen nerse qayturup bérilidu. Her ikki terepning qoligha chüshken nersini körüsh ixtiyarliqi bolidu we sowgha salam üchün bérilgen nersige yaki uning bedili üchün bérilgen nersige qoshna bolup olturghan adem, u nersige qoshna bolup olturghanliq süpiti bilen eger u nersini özi élishni xalisa uni alalaydu.

Bir kishi bir ademge bu qoru sen ölgen'ge qeder séning bolsun, sen ölgendin kéyin manga qayturup bérilsun, digen'ge oxshash bir nersini shert qoyup ikkinchi bir ademge uning peqet ömür boyi ishlitiwélishi üchün sowgha qilghan bolsa, u nerse deslepte sowgha qilin'ghan u ademge, u adem ölgendin kéyin uning mirasxorlirigha tewe bolidu.

Sekkizinchi bap. Amanet (saqlap birish), képil bolush, wekil bolush qatarliqlarning bayani

amanet qoyush uqumi

nersini saqlap birishke qoyushtin bir nersini ishenchilik ademning yinida qoyup qoyush yaki bashqa birsini ochuq ashkara yaki yushurun söz bilen özining mal mülkidin xewer élishqa teyin qilish közde tutulidu.

Hemme ademge melum bolghinidek amanet digen qestenlik bolmay yutup ketken we shuning üchün tölesh lazim bolmaydighan barliq nersiler üchün omumiy bir isimdur. Shuning üchün amanet digen söz, ötnige élip yutup kétip, ijarige qoyup ijarikeshning qolida yutup kétip we birsining ishlitishi üchün wesiyet qilinip wesiyet qilin'ghuchining qolida yutup kétip tölesh lazim bolmaydighan hemme nersilerni öz ichige alidu. Emma bir nersini bashqa birsige saqlap birish üchün qoyup qoyulghan mesilige kelsek bu, nersining igisining qarshi terepke söz yaki heriket arqiliq méning bu nersemni saqlap béremsen déyishi, qarshi terepningmu söz yaki heriket arqiliq uninggha özining u nersini saqlap birishke qoshulghanliqini ipadilishi arqiliq tamamlan'ghan amanet hisablinidu. Shuning üchün amanet hisablinidighan bir nersini saqlap birishke qoyush amanet hisablinidighan bir nersini ötnige élip turush we ijarige qoyush ishlirigha oxshiship ketmeydu.

Saqlap birish üchün bashqilarning yinida qoyup qoyulghan nersining hökmi bezi yerlerde amanetke qoyup qoyulghan nersilerning hökmige oxshimaydu. Chünki saqlap birish üchün bir ademning yinida qoyulghan nersige u adem

xiyanet qilip ishlitip andin u nersini yene öz ornida qoyup qoysa, bu halda u adem u nersini yutup ketse tölesh mes'uliyitidin qotilidu. Emma bir adem yinidiki amanet dep atilidighan nersilerge xiyanet qilip ishlitip kéyin u nersini yene öz ornida qoyup qoysimu u adem u nersini eger yutup ketken teqdirde töleshtin qotulalmaydu.

Bir nersini saqlap birishke qoyushning yolgha qoyulishining bayani

bir nersini saqlap birishke qoyushning yolgha qoyulishining delil pakiti bolsa, qur'an, hedis we alimlarning birlikke kélishidur. Allah taalabir nersini saqlap birishke qoyushning yolgha qoyulghan bir ish ikenlikini bayan qilip mundaq dédi.

[إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ إِنَّ اللّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ إِنَّ اللّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا (58)]

shübhisizki, allah silerni amanetlerni igisige qayturushqa, kishiler arisida höküm qilghanda adil höküm qilishqa buyruydu, allah silerge nesihet qilghan ishlar némidégen yaxshi, allah heqiqeten (sözünglarni) anglap turghuchidur. [süre nisa-58]

[وَإِن كُنتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُواْ كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ وَلاَ تَكْتُمُواْ الشَّهَادَةَ وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (283)]

eger siler seper üstide bolup, xet yazalaydighan ademni tapalmisanglar, bu chaghda (qerz höjjiti yézip bérishning ornigha) görü qoyidighan nersini tapshursanglar bolidu; aranglarda biringlar biringlargha ishinip amanet qoysa, u chaghda amanetni alghuchi adem amanetni tapshursun (yeni qerz bergüchi qerz alghuchigha ishinip uningdin bir nersini görü almisa, qerzdar qerzni déyishken waqtida qaytursun), (qerzdar amanetke riaye qilishta) perwerdigaridin qorqsun. Guwahliqni yoshurmanglar, kimki uni yoshuridiken, heqiqeten uning dili gunahkar bolidu. ALLAH qilmishinglarni tamamen bilgüchidur [süre beqere-283].

Her bir esirde ötken alimlar bir nersini bashqilarning yinida saqlap birishke birishning we bashqilarning nersilirini saqlap birish üchün élishning toghra ikenlikide birlikke keldi. Qiyasmu shundaq qilishning toghra bolidighanliqini körsitip béridu. Chünki kishiler bezide shundaq qilishqa éhtiyajliq bolup qalidu. Chünki hemme adem nerse kéreklirini özi saqlap ketelmeydu. Shunga ularning nerse kéreklirini saqlap béridighan bashqa birsige éhtiyaji chüshidu. Bashqilarning nersilirini xiyanet qilmay saqlap birishke özige ishench qilalaydighan ademning kishiler saqlap béring, dep élip kelgen nersilerni qobul qilishi musteheptur. Chünki u adem shundaq qilghan waqtida özining mömin qérindishining éhtiyajidin chiqqan we uninggha yardem qilghan bolidu.

2987/4982 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: sanga ishinip amanet qoyghan kishining amanitini bergin, sanga xiyanet qilghan kishige sen xiyanet qilma. (tirmizi: 1264)

bashqilargha saqlap birish üchün bergen nersining hökmi

bashqilargha saqlap birish üchün bergen nerse, saqlap birish üchün qoligha alghan ademning yinida amanet süpitide turidu. Shuning üchün u nerse saqlap birish üchün qoligha alghan ademning sel qarishi bolmastin yutup kétip qalsa,

meyli u nerse bilen bille uni saqlap béridighan ademningmu mal mülki yutup ketsun meyli undaq bolmisun saqlap birish üchün qoligha alghan ademge u nersini tölep birish lazim emes. Bu köp sandiki alimlarning köz qarishidur.

Emma, eger bashqilarning nersilirini saqlap birishke alghan adem u nersilerni qestenlik yaki saqlap birishke sel qarash tüpeylidin yüttürüp qoyghan bolse tölep biridu. Bu barliq alimlarning birlikke kelgen qarishidur.

3665/6122 - abdullah ibni meséud reziyellahu enhudin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: alle yolida öltürülüsh pütün gunahlarni yuyidu. Peqet amanet buningdin mustesnadur. Namazda amanet bar, rozida amanet bar, sözde amanet bar. Bularning eng éghiri mal mülüktiki amanettur. (elkebir 10537)

képil bolush digen sözning oqumi

képil bolush digen söz mena jehettin bir nersini bashqa bir nersige qétish, digenlik bolidu. Képil bolush digen söz istilah jehettin képil bolghan kishini, u kishi képillikige alghan ademdin telep qilinidighan nerside bille qoshup telep qilish, digenlik bolidu. Képillikke élin'ghan ademdin telep qilinidighan nerse meyli jan bolsun, meyli qerz bolsun, meyli naheq tartiwélin'ghan nersige yaki sétish shertige toshmighan nersini élip salghan nersige oxshash, özi bolsa özini, özi bolmisa oxshishini, oxshishi bolmisa bazardiki neqide pulni igisige qayturush lazim bolghan nerse bolsun, meyli bir nersni sétishqa kéliship u nerse üchün alghan pul bolsun, meyli toyluq bolsun, meyli ayallani uninggha bergen toyluqni qayturup élish sherti bilen talaq üchün alidighan nerse bolsun, meyli qatil bilen sülhi tüzüshüp uningdin alidighan nerse bolsun bir kishining mushu nersilerde képil bolushi toghridur. Emma görüge we amanetke qoyulghan nersilerde képillik qilish toghra emes.

Képil bolushning yolgha qoyulishining bayani

képil bolush qur'an, hedis we alimlarning birliki arqiliq yolgha qoyulghandur. Allah taala képil bolushning yolgha qoyulghanliqini bayan qilip mundaq dédi:

[قَالُواْ نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَن جَاء بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَاْ بِهِ زَعِيمٌ *(72)]

ular: "padishahning (tamghisi bésilghan) qedehni yoqitip qoyduq, uni tépip kelgen kishige (mukapat üchün) bir töge ashliq bérilidu, men buninggha képil" dédi. [süre yüsüf -72]

2907/4847 - ibni abbas reziyellahu enhuma mundaq deydu: bir adem on tilla qerz bérip turghan qerzdarning arqigha kiriwélip: sen pulumni bermigiche yaki birer képil tépip bermigiche, men sendin hergiz ayrilmaymen, dégenidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem u qerzge képil boldi. Qerzdar wede qilghan waqit toshqanda, peyghember sellellahu eleyhi wesellemning yénigha kelgenidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: bu altunlarni qeyerdin tapting? Dep soridi. U: kandin, dep jawab bergenidi, peyghember sellellahu eleyhi wesellem: bu altunliringgha bizning ihtiyajimiz yoq, chünki uningda yaxshiliq yoq, dédi we uning qerzini peyghember sellellahu eleyhi wesellem özi tölidi. (ebu dawud: 3328)

képil bolushning islam dinidiki orni

bir ishqa képil bolush sawab bérilidighan yaxshi bir ishtur. Chünki képil bolushta qiyinchiliqqa chüshüp qalghan ademning qiyinchiliqini kötürüwétish we uning ishini asanlashturush qatarliq yaxshi ishlar bardur.

4703/7810 - ebu hureyre reziyellahu enhudin riwayet qilinduki, peyghember sellallahu eleyhi wesellem mundaq dégen: kimki musulman qérindishining béshigha kelgen éghirchiliqni kötürüwetse, alle taala qiyamet küni uning béshigha kelgen éghirchiliqtin birni kötüriwétidu. Kimki birining qiyinchiliqini asanlashturup berse, alle taala dunya we axirette uning ishlirini qolaylashturup béridu. Kimki bir musulmanning eyibini yapsa, alle taala dunya we axirette uning eyibini yapidu. Kimki musulman qérindishining hajitini rawa qilsa, alle uning hajitini rawa qilidu. (muslim: 2699)

bir qisim alimlar "kéyin képil bolghinigha pushayman qilip qélishidin endishe qilip qélish éhtimali bar ademning képil bolmasliqi yaxshidur" deydu. U ademning képil bolmasliqining yaxshi bolushi, mal dunyasining saq salamet qélish terepidin bolup din terepidin emestur. Eger képil bolush yaxshi niyet bilen bolsa, u sawab bérilidighan yaxshi bir ishtur.

Képil bolushning shertliri

1. Képillikke élinidighan nerse, zörür bolghan waqtida munasiwetlik yerlerge tapshurghili bolidighan tirik adem yaki mal mülük bolushi lazim.
2. Eger képillikke élinidighan nerse qerz bolsa, u qerzning ada qilish lazim bolghan qerzlerdin bolushi shert.
3. Eger képillikke élinidighan nerse qerz bolsa, u qerz peqet ada qilish bilen yaki qerz igisining ötiwétishi bilen chüshüp kétidighan qerz birish we élishning shertige toshqan bolushi we qerz qerzdarning ölüp ketkinige oxshash seweb tüpeylidin chüshüp ketken bolmasliqi lazim.
4. Bir nersige képil bolidighan adem, képil bolushqa layaqiti toshqan adem bolushi lazim.

Képil bolushning hökmi

képil bolushning hökmi képil bolghan ademdin, u adem képillikige alghan kishining üstige yüklen'gen nersini telep qilishtin ibarettur.

Bir ademning özining hem shérikining arisida ortaq bolghan qerzge képil bolushi toghra emes. Chünki bu képillik eger toghra hisablansa, bu özige özi képil bolush hisablinidu. Képil bolghan adem ada qilghan her bir som pulda uning shérikiningmu hessisi bar. Eger u ademning képillikini peqet hem shérikining hessisidila dep qarighan teqdirde, bu hem shérik ikki ademning arisidiki ortaq qerzni égisining qoligha tapshurushtin ilgiri ikkige bölishni keltürüp chiqiridu. Bundaq qilish toghra emestur.

Bir qerzdargha képil bolghan kishi u qerzdar taki boynidiki qerzni ada qilip bolghandin kéyin képilliktin ada juda bolidu. Bu barliq alimlarning birlikke kelgen qarishidur.

Wekil bolush digen sözning oqumi

wekil bolush digen söz mena jehettin tapshurush digenlik bolidu. U ademni bu ishqa wekil qilghin, déyilidu. Buning menasi bu ishta uninggha tayan'ghin we uninggha ishen'gin, digenlik bolidu. U adem bu ishqa wekil boldi déyish, u adem bu ishni qilishni öz üstige aldi we uninggha wekil bolushni qobul qildi, digenliktur.

Wekil bolush digen söz istilah jehettin, rahetlinish yaki ajiz kelgenlik sewebidin qélish toghra bolghan melum bir ishta bashqa birsini öz ornigha turghuzup qoyush, digenlik bolidu. Oqumda kelgen rahetlinish yaki ajiz kelgenlik sewebidin digen sözning menisi bir adem bir ishni qilishning mes'uliyitini we uni qilish jeryanida tartidighan chapa musheqqetlerni tartishni tashlap rahet körish

üchün u ishni qilish üchün ornigha bashqa birsini turghuzup qoyush yaki u ademning bir ishni özining késel bolghinigha yaki yishining kichik bolghinigha, yaki eqli hushining jayida bolminigha oxshash birer özrisi tüpeylidin özi biwaste qol tiqip qilalmighanliqi üchün ornigha bashqa birsini turghuzup qoyush, digenlik bolidu.

Wekil bolush qur'an, hedis we alimlarning birliki arqiliq yolgha qoyulghan bir ishtur.

Bir ishqa bashqa birsini buyrushning toghra bolidighanliqini allah taalaning bu ayitidin köriwaalalymiz.

[وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُم بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا (19)]

ularni uxlatqinimizdek, (gharda qanchilik turghanliqlirini) öz - ara sorashsun dep (ölümge oxshash uzaq oyqudin) ularni oyghattuq, ularning biri "(bu gharda) qanche uzun turdunglar?" dédi. Ular: "bir kün yaki bir kündinmu az turduq" déyishti. Ularning (bezisi) dédiki, "qanche uzaq turghanliqinglarni perwerdigaringlar obdan bilidu (buni sürüshtürüshning paydisi yoq, biz hazir ach), biringlarni buyrunglar, bu tenggilerni sheherge élip bérip, kimning tamiqi eng pakiz bolsa, uningdin silerge sétiwélip élip kelsun, u (sheherge kirishte we tamaq sétiwélishta) éhtiyat qilsun silerni héch kishige tuydurmisun. [süre kehep-19]

wekillikning toghra bolushining shertliri

1. Bir ademni wekil qilip teyin qilidighan kishi wekillikke teyin qilin'ghan adem qilidighan ishlargha ige we shu ishlargha qilghan teserrupi küchke ige bolghan kishilerdin bolushi lazim.
2. Wekil soda sétiqning we bir nerse üstide kélishim qilishning nime ikenlikini chishinidighan we uni bileleydighan ademlerdin bolushi lazim.
3. Wekil qilin'ghan adem mueyyen bir adem bolushi lazim.

Toqquzinchi bap.guwahliq we uninggha munasiwetlik mesililer

guwahliq dégen néme?

Guwahliq parsche söz bolup, erebchisi" shahadet"tur. Menisi, bilgen nersisige iqrar qilish dégenliktur. U iqtisadiy muamililerdikige oxshash béwasite anglighinigha yaki hadisiler we weqeliklerdikige oxshash körginige yaki muhemmed eleyhissalamning peyghember ikenlikige oxshash küchlük delil – pakitlar arqiliq ispatlan'ghan qil sighmaydighan heqiqetlerge iqrar qilip guwahliq bergen'ge oxshash.

Guwahliqtin ötüshning hökmi

birer heq igisining heqqini ispatlash yaki birawning nesibini ispatlash yaki gunahsiz birini töhmettin qutquzush yaki birawdin ziyanni tosup qélish üchün guwahliq bérish zörür bolghan waqitta guwahliqni ada qilish perzdur. Bundaq waqitta guwahliqni yoshurush yaki guwahliq bérishtin bash tartish éghir gunahlardin sanilidu. Emma gunahsiz birawni qarilash yaki birawni ziyan'gha uchritish yaki birawning nesibini ret qildurush üchün guwahliq bérish haramdur.

2955/4931 - ibni abbas reziyellahu enhuma mundaq deydu: peyghember

sellellahu eleyhi wesellem qesemge we guwahchigha asaslinip turup höküm qilghan. (muslim: 1712)

2967/4948 - zeyd ibni xalid juhenidin riwayet qiliniduki, peyghember sellellahu eleyhi wesellem mundaq dégen: men silerge guwahchilarning eng yaxshisini éytip béreymu? U shundaq bir ademki, guwahliq bérishi telep qilinishtin burun özlükidin kélip guwahliq béridu. (muslim: 1719)

yalghan guwahliq bérish we uning gunahi

yalghan guwahliq bérish birawgha töhmet qilip, qilmighan ishni qildi, démigen sözni dédi, dep yalghandin uni qarilash yaki guwahliqta heqiqetni yoshurup eksini sözlesh dégenlik bolup, yalghandin guwahliq bérish bigunah kishilerning qénini aqquzushqa, heq – hoquqlarning zaye bolup kétishige, gunahsizlarning qarilinishigha, gunahkarlarning jazasiz qélishigha seweb bolidighan, allahqa eng yaman körilidighan, kechürülgüsiz, eng qebih jinayettur. Bundaq jinayetni imani ajiz, exlaqtin nésiwisi bolmighan, rezil ademlerla qilidu. Allah taala mundaqlarni qattiq azap bilen tehdid qilghan.

3242/5439 - sheibi mundaq deydu: ikki kishi bir ademning oghriliq qilghanliqigha guwahliq bergenidi, eli reziyellahu enhu shularning guwahliqigha asaslinip, uning qolini kesti. Andin u ikkisi bashqa bir ademni élip kélip: (esli oghri bu idi) biz aldinqi ademni oghri dep xatalishiptimiz, déyishti. Shuning bilen, eli reziyellahu enhu ularning guwahliqini emeldin qaldurdi we ulardin qoli xata késilgen kishining diyitini tölitip alghandin kéyin: bu ishni qesten qilghanliqinglarni bilsem (yeni shundaq dep qarighan bolsam), qolunglarni késettim, dédi. (buxari muelleq riwayet qilghan)

guwahliqning türliri

guwahliq ikki türlük bolup, biri, étiqadtiki guwahliq, yene biri muamilidiki guwahliqtur.

Étiqadtiki guwahliq – qelbide ishen'gen nersilerge tili bilen iqrar qilish dégenlik bolup, buxil guwahliqta dil bilen til ikkisi birdek ishtirak qilidu. Dil chin iman bilen, til iqrar we étirap bilen ishtirak qilidu. Shunga qandaqla bir adem "allahtin bashqa héch ilahiy mebud yoq, muhemmed eleyhissalam allahning bendisi we elchisi" dégen shahadet kelimisining menisige chin dilidin ishinip, tili bilen iqrar qilidiken, u musulmanlardin sanilidu. Emma til iqrar qilghan bolsimu dil ishenmise bu iman emes, belki nifaq ikki yüzlimichilik bolidu. Allah taala munapiqlarni tonushturup mundaq dégen:

[إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ (1)]

munapiqlar séning aldinggha kelgen chaghda: ” guwahliq bérimizki, sen heqiqeten allahning peyghembiridursen “ deydu, séning heqiqeten allahning peyghembiri ikenlikingni allah bilidu, allah guwahliq bériduki, munapiqlar iman dewasida choqum yalghanchilardur. [munapiqun-1]

muamilidiki guwahliq

muamilidiki guwahliq kishilerning ehwalidin, ishliridin, süpetliridin bilgenlirige eynen iqrar qilish dégenliktur.

Insanlar arisida yüz bérip turidighan her xil muamililerde guwahliq teleb qilishtin meqset heq – hoquqlarni yaki nesebni yaki nikahni yaki talaqni yaki iddetni yaki mirasni yaki töhmetni yaki birer xewerni yaki birer melumatni yaki

birer ishni yaki her qandaq bir nersini ispatlash yaki ret qilish üchü ndur.

Guwahliq bérishke salahiyetlik bolushning sherti

insanlar arisidiki muamile ishliridin birer ishqa guwahliq bermekchi bolghan guwahchining guwahliq bérishke salahiyetlik bolushining shertliri töwendikiche:

1- musulman'gha guwahliq bermekchi bolghan ademning musulman bolushi. Gheyri dindikilerning musulman'gha guwahliq bérishi ret qilinidu. Henefiy mezhibige köre, musulmanlarning yurtida yashaydighan kuffarlarning musulmanlarning nikah ishlirida guwahliq bérishini durus sanaydu.

2 - guwahchining eqli – hoshi jayida bolghan birsi bolushi, sarang yaki nirwisi jayda emes birining guwahliqi qobul qilinmaydu.

3 - guwahchining rastchil bolushi. Kishiler arisida yalghanchiliq yaki yalghan guwahliqi bilen tonulghan ademning guwahliqi qobul qilinmaydu.

4 - guwahchining ishenchlik bolushi, birer qétim amanetke xiyanet qilghan yaki birawgha töhmet qilghan ademning guwahliqi qobul qilinmaydu.

2960/4939 - emr ibni shueyb dadisidin bowisining mundaq dégenlikini riwayet qilidu: peyghember sellellahu eleyhi wesellem xiyanetxor er we xiyanetxor ayalning guwahliqini, shundaqla, musulman qérindishigha adawet saqlighuchining guwahliqini ret qildi. (ebu dawud: 3600)

2961/4941 - imam malikning riwayet qilishiche, ömer ibni xettab reziyellahu enhu: dewagerning we töhmetke uchrighuchining guwahliqi durus bolmaydu, dégen. (malik: 1427)

5- guwahchining guwahliq bermekchi bolghan ademning düshmini yaki xizmetchisi bolmasliqi. Peyghember eleyhissalam xiyanet qilghuchining birawgha guwahliq bérishini, birawgha düshmenlik qiliwatqan birining uninggha guwahliq bérishi we xizmetchining xojayinigha guwahliq bérishini meni qilghan.

Guwahliq bérishning shertliri

1 guwahliqni öz közi bilen körgen ishlargha bérish. Körmey turup anglighan ishlargha bérilgen guwahliq qobul qilinmaydu. Peqet nesebni, nikahni, ölümni ispatlash üchün guwahchining ishenchlik ikki er yaki bir er, ikki ayaldin éniq anglighanliri qobul qilinidu.

2 - guwahliq bérishte ” shundaq guwahliq bérimen “ dégen lewzi bilen bérilishi.

3 - guwahliq bérishte, guwahliqning teleb qilin'ghan san boyiche bérilishi lazim, mesilen: birawni zina bilen qarilighan adem 4 qétim guwahliqtin ötken'ge oxshash.

Guwahliqi qobul qilinmaydighanlar

töwendikilerning bergen guwahliqi qobul qilinmaydu:

1 – ata – anilardin birersining balilirigha yaki balilarning atisi yaki anisigha bergen guwahliqi qobul qilinmaydu.

2 - er – ayallarning bir – birige bergen guwahliqi qobul qilinmaydu.

3 - ikki shérikning özliri shérikleshken ishta bir – birige bergen guwahliqi qobul qilinmaydu.

4 - birawning düshmen tutup yürgen birige bergen guwahliqi qobul qilinmaydu.

5 -ema kishining qandaqla birige bergen guwahliqi qobul qilinmaydu.

6 -yalghanchiliqi yaki töhmetxorliqi yaki xiyanetchiliki bilen birer qétim éghizgha chiqip qalghan ademning qaysibir kishi üchün, qaysibir ishqa bergen

guwahliqi qetéiy qobul qilinmaydu.

Guwahchining yalghanchiliqi kéyinche ashkarilansa néme qilish kérek?

Biraw guwahliqni pütün shertlirige oyghun halda ada qilip bolghandin kéyin, uningdin guwahliqini qobul qilishqa tosqun bolidighan yalghanchiliq, xiyanetchilik, töhmetxorluqqa oxshighan illetler körülse, uning burunqi guwahliqliri ret qilinidu. Chünki tebiitidiki bu xil nacharliqlar pash bolghan kishining burunqi guwahliqlirigha ishen'gili bolmaydu. Terbiyening ademni islah qilidighanliqi bir heqiqet bolsimu, inisanlarning mijez, xulqining bir kéchididila yaxshi yaki yaman bolup özgirip ketmeydighanliqimu bir heqiqet.

Guwahliqning derijiliri

guwahliqning derijiliri 4 bolup, ular:

1 - erler köprek bilidighan ishlar bolup, bu xildiki guwahliqta ikki erning guwahliqi qobul qilinidu. Mesilen: nikah, talaq, wesiyet we bulargha oxshash erler köprek bilidighan ishlardur.

[يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الأَرْضِ فَأَصَابَتْكُم مُّصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِن بَعْدِ الصَّلاَةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لاَ نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَلاَ نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّهِ إِنَّا إِذًا لَّمِنَ الآثِمِينَ (106)]

i möiminler! Aranglardin birkim ölidighan chéghida wesiyet qilmaqchi bolsa, uninggha ichinglardin ikki adil kishi guwah bolsun, yaki (öz dininglardikilerdin guwah bolidighan ikki kishi tépilmisa) gheyriy dindikilerdin ikki kishi guwah bolsun, eger siler seperde bolup, béshinglargha ölüm dehshiti kelgende, siler (bu ikki guwahning rastchilliqidin) gumanlansanglar, namazdin kéyin ularni élip qélinglar, ular: "biz paydisigha qesem qilidighan kishilermiz, bizning yéqinimiz bolghan teqdirdimu qesimimizni héch nersige satmaymiz, xudaliq üchün bolghan guwahliqni yoshurmaymiz. Eger uni yoshursaq, biz elwette gunahkarladin bolimiz" dep allahning nami bilen qesem qilsun. [maide- 106]

2 - ayallar köprek bilidighan ishlar bolup, bu xildiki guwahliqta ayallarningla guwahliqi qobul qilinidu. Hetta birla ayalningmu guwahliqi hésabqa élinidu. Mesilen: tughut, qizliq, heyz, éghir ayaqliq, bala émitish, neseb, ayallarning idditi we eyibliri qatarliq ishlarda teleb qilin'ghan guwahliq.

Mulahize: biraw özining nikahliq ayali tughqan balining dadisi ikenlikini inkar qilip turuwalsa, bu balining shu ademning balisi ikenlikige birla ayal guwahliq bersimu, bu birla ayalning guwahliqi qobul qilinip, bala shu ademge qoshup bérilidu.

3 - iqtisadiy muamililerde ikki erning yaki bir er, ikki ayalning guwahliqi qobul qilinidu. Mesilen: élim – sétim, qerz, rene, shériketchilik we bashqilargha oxshash.

Siler er kishinglardin ikki kishini guwahliqqa teklip qilinglar; eger ikki erkishi yoq bolsa, siler adalitige, diyanitige razi bolidighan kishilerdin bir er, ikki ayalni guwahliqqa teklip qilinglar, bu ikki ayalning birsi untup qalsa, ikkinchisi ésige salidu.[beqer- 282]

4 - éri ayalini zina bilen qarilap erz qilsa, ayalini qarilashta guwahliq sözining rast ikenlikini delillesh üchün, allahning nami bilen töt qétim qesem qilip, beshinchi qétimliqida ” eger bu dewayimda yalghan éytqan bolsam, manga allahning leniti bolsun “ dep tekitlise, uning yalghuz guwahliqi qobul qilinidu.

[وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاء إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ (6) وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (7)]

xotunlirini zina bilen qarilighan we özliridin bashqa guwahchisi bolmighanlar guwahliq sözining rast ikenlikini delillesh üchün, allahning nami bilen töt qétim qesem qilsun, beshinchi qétimida: ” eger yalghanchi bolsam manga allahning leniti bolsun “ désun [nur 6-7]

shundaqla, ayalning érining uni zina qildi dep qarilighanlqini ret qilishta, érining yalghanchi ikenlikige allahning nami bilen töt qétim qesem ichip, beshinchi qétimida, ” eger érimning gépi rast bolidighan bolsa manga allahning ghezipi bolsun “ dep tekitlise, ayalning özini aqlashta yalghuz guwahliqi qobul qilinidu.

[وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ (8) وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِن كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ (9)]

xotun kishi érining yalghanchi ikenlikige allahning nami bilen töt qétim qesem ichse, jazagha tartilishtin saqlap qélinidu. Beshinchi qétimida, u érim eger rastchillardin bolsa, manga allahning ghezipi bolsun dep qesem qilidu. [nur sürisi 8-9]

ikkinchi jilid axirlashti.

essalamueleykum!
Alte basquchluq islam qiraetxanimizgha kirginingizni qarshi alimiz!

El-awam alte basquchluq islam qiraetxanisi

qiraetxanimizdiki kitaplarni öginishning basquch, tertip, waqit orunlashturush teklipi-texminen 100ay, yeni 8 yil.

Birinchi basquch- islam telimati bilimlirini öginish.

Buningda islam telimatining 1-2-3- 4-jilidliri, ösmürler we turmush qurushtin burunqi mezgildiki yashlar "islam telimati asasliri"ni künige 5 bettin 24 ay öginilidu.

Ikkinchi basquch- tepekkurni ichish, islamiy hissiyat yitildürüsh.

1.dinimni öginimen mejmuesi (künige 5 bettin 4 ay)

2.mining güzel dinim mejmuesi (künige 5 bettin 4 ay)

3.qelib sadaliri mejmuesi(künige 10 bettin 2 ay)

üchinchi basquch- terjimal, tarix, tezkirelerni öginish.

1.allahning peyghemberliri(künige 10 bettin 2ay)

2.shirin bulaq(künige 10 bettin 2ay)

3.izbasar töt xelipe (künige 15 bettin bir ay)

4.sahabilar hayatidin tallanmilar 1-2-qisim (künige 20 bettin 2 ay)

5.ayal sahabilar (künige 10 bettin bir ay)

tötinchi basquch- hedis öginish .

Jamiul fewaidtin tallan'ghan sehih hedisler 1-2-qisim (künige 5 bettin texminen 12 aydin 18 ayghiche)

beshinchi basquch- quran we tepsir öginish .

1.quran kerimning terjimisi (künige 5 bettin 4 ay)

2.nida ayetlirining tepsiri(künige 5 bettin 4 ay)

3.tepsiri ibni kesir1- qisimdin 6- qisimghiche (künige 5 bettin 24 ay)

4.ayetul ehkam 1-2- qisim (künige 10 bettin 4 ay)

altinchi basquch- omomlashturup tekrarlash.

1."islam telimati" din sual- jawaplar 1-2- kitap (künige 10 bettin 6 ay)

2.rohidin islam (künige 10 bettin 2 ay)

3.din we hayat (künige 10 bettin 2 ay)

hemmemizge allah rehmet qilsun!